

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2024

6/3-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ҳам хабар агентлиги тәрепинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

6/3-сан 2024

декабрь

Шөлкемлестіріушілер:

*Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендіріу Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ
Сапардурды АБАЕВ
Адхамжон АБДУРАШИТОВ
Мавлюда АЧИЛОВА
Азизжан АБДАЗИМОВ
Мусаллам АБДУЖАББАРОВА
Ширин АЛДАШЕВА
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ
Интизар АБДИРИМОВА
Тўлқин АЛЛАЁРОВ
Марифжон АХМЕДОВ
Умида БАҲАДИРОВА
Фархад БАБАШЕВ
Ботир БОЙМЕТОВ
Гулзода БОЙМУРОДОВА
Гулбахар БЕКИМБЕТОВА
Комил ГУЛЯМОВ
Роза ГАЙПОВА
Маманазар ДЖУМАЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ
Дилдора ДАВРОНОВА
Замира ДАУЛЕТМУРАТОВА
Барлықбай ДАВЛЕТОВ
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ
(Шимкент, Қазақстан)
Алишер ЖУМАНОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА
Холбой ИБРАГИМОВ
Шохида ИСТАМОВА
Умида ИБРАГИМОВА

Рухшона ИСРОИЛОВА
Алима КЕНЖЕБАЕВА
(Тараз, Қазақстан)
Джавдод ПЎЛАТОВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ
(Шимкент, Қазақстан)
Меруерт ПАЗЫЛОВА
Пердебай НАЖИМОВ
Сабит НУРЖАНОВ
Захия НАРИМБЕТОВА
Хушбоқ НОРБЎТАЕВ
Азамат НОРБЕКОВ
Хуршида НУРИТДИНОВА
Алишер НАРМАНОВ
Уролбой МИРСАНОВ
Сафо МАТЧОН
Шуқурилло МАРДОНОВ
Абдулхамид МИРЗАЕВ
Камаладин МАТЯКУБОВ
Гулзабира БАБАШЕВА
Қалыбай ПРИМБЕТОВ
Раъно ОРИПОВА
Бахтиёр РАХИМОВ
Норим РАХМАНОВ
Муқаддас РАХМАНОВА
Светлана СМИРНОВА
(Москва, Россия)
Мухаббат САЛАЕВА
Гузал СОДИҚОВА
Улбосын СЕЙТЖАНОВА
Даулетназар СЕИТКАСЫМОВ
Айдын СУЛТАНОВА
Қалбай СЕЙТМУРАТОВ
Қаххор ТУРСУНОВ

Амина ТЕМИРБЕКОВА
Нурзода ТОШЕВА
Қуанишбек ТУРЕКЕЕВ
Тажибай УТЕБАЕВ
Саодат ТОШТЕМИРОВА
Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Амангелди КАМАЛОВ
Гўзал ҚУРБОНОВА
Гулмира КАМИЛОВА
Вохид КАРАЕВ
Мохира ҚУВВАТОВА
Шахноза КАДИРОВА
Сарсенбай КАЗАХБАЕВ

Ризамат ШОДИЕВ
Ойбахор ШАМИЕВА
Абдишукур ШОФҚОРОВ
Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
Мухаббат ХУДОЁРОВА
Гулрухсор ЭРГАШЕВА
Гавхар ЭШЧАНОВА
Қонысбай ЮСУПОВ
Гулора ЮСУПОВА

Toshpo'latova D.B. Talabalarni amaliy pedagogik va boshqaruv faoliyatiga tayyorlash jarayonining o'ziga xos xususiyatlari	167
Maxmudova F.Sh. Talabalarni kasbiy - pedagogik kompetentligini rivojlantirishning nazariy asoslari	175
Ochilova M.P. Pedagogik antropologiya asosida bo'lajak pedagoglarning nutqiy ravonliklarini oshirish yo'llari	180
Normurodova A.A. Tarbiyaning umumiy metodlari: turlari va usullari	183
Mustafoyev E. Integrativ yondashuv asosida fizika yo'nalishi talabalarining amaliy kompetentligini rivojlantirishning metodik modeli	191
Berdiyeva G.Sh., Omonova B. O'quvchilarida oilaga nisbatan qadriyatli munosabatlarni shakllantirish - psixologik-pedagogik muammo sifatida	199
Muqumova D.I., Shovazova O.A. Zamonaviy pedagogikada sinergetik yondashuv	203
Obidov A.E. Malaka oshirish kurslarida immersiv texnologiyalardan foydalanish ko'nikmasini oshirish	212
Бабашев Ф.А. PR как фактор формирования положительного имиджа высшей образовательной организации	216
Астанов Т.М. Роль ИКТ в развитие зрительной памяти у учащихся в процессе обучения изображения пейзажа	223
Мамаджанова В. Использование современных педагогических технологий на занятиях иностранного языка	227
Bekturganova Z.K. Inter-subject connections in biology and chemistry lessons	236

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ХАМ РУЎХИЙЛЫҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Абаев С., Якубов М. Пединститутта философиялық пәнлер: тарийхы хәм бүгини	242
Базарбаев Р.Ж., Алламуратов А.А. Совет ҳүкметиниң Қарақалпақстанда алып барған жергиликлестиріў сиясаты	252
Юсупбаев М.Г. «Қарақалпақфильм» киностудиясы тарийхынан	257
Yembergenov A.P. Dunyoviy davlatning tarixiy genezisi va uning namoyon bo'lish shakllari	265
Primbetov K. Talabalarni arxitektura yodgorliklari vositasida ma'naviy tarbiyalash tizimini rivojlantirish	275
Baxriddinov O. J. Sobiq sovet tuzumidan qolgan iqtisodiy meros, mustaqillik yillarida amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar va bozor huquqiy munosabatlarning shakllanishi	280
Бердиев Н.О. Ўлкамизда геология ва кончилик ишлари тарихидан лавҳалар	286
Ismailov T.X. XIX asr ikkinchi yarmida turkistonda maorif tashkil etish masalalari	292

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Allambergenov A.J. Internet insan sanasin iyelewi ushin gures maydani	302
Muxammadiyeva D.D. Fizika fanining dolzarb muammolari va ularning kasbiy sohalarga ta'siri	309
Nabiyeva F.O. Elektromagnetizm bo'limining "Joul – Lens qonuni va cho'g'lanma lampalar" mavzusini o'qitish metodikasini takomillashtirish	315
Orinbetov N.T. Raqamli texnologiyalarning ta'limdagi o'rni	323
Mahkamova M.U. Bo'lajak informatika o'qituvchilarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi	331
Saparov O.B. Umumta'lim fanlari o'qituvchilarining malakasini oshirishda va kompetentligini rivojlantirishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ahamiyati	334
Raximov A.A. Elektron ta'lim tizimida axborot xavfsizligini ta'minlashning nazariy asoslari	339
Okbayeva N.U. Informatika va axborot texnologiyalari fanini axborot-mantiqiy modelashtirish asosida o'qitishni takomillashtirish mazmuni	345
Eshdavlratov F. Informatika fanini o'qitishda pedagogik diagnostika tizimlari va dasturlarini o'rni	352

Saxanova L. Zamonaviy axborot texnologiyalarini kasbiy faoliyatda qo'llash	359
Tursunova G.Q. Kimyoviy jarayonlarga oid masalalar yechishda talabalarning tadqiqotchilik kompetentliklarini takomillashtirish	364
Юлдашева Г.Т., Пономаренко В.П. Использование популярных нейронных сетей ChatGPT, DeepL, Gamma и Gemini для подготовки к занятиям в высших учебных заведениях и саморазвития преподавателей	373

БАСЛАЎШИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

Baltabaeva B. Oqiw tapsirmalari arqali baslawish klass oqiwshilariniń awizeki sóylew kónlikpelerin qápilestiriw metodikasi (tálim qaraqalpaq tilinde alip barilatuǵın mektepler misalında)	379
Jumaniyazova Z.R. Mektepkе shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde balalargа quriw-jasaw iskerligi úyretiw	383
Ахунов У.Р. Балалар психологиясы өзгешелиги ҳәм жеке өзгешеликлериниң жүзеге келиўине тәсир етиўши факторлар	387
O'roqova Sh. S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual salohiyatini rivojlantirishda interfaol metodlarning ahamiyati	391
Kuchkorova N. Boshlang'ich sinflarda ona tili va o'qish savodxonligi darslarida innavatsion texnologiyalardan foydalanish	396
Berdiyeva G.Sh., Ostonova M.I. Didaktik o'yinlar – boshlang'ich sinf o'quvchilarini mustaqil fikrlashga o'rgatishning asosiy omili sifatida	401
Asqarova D.Q. Maktabgacha yoshdagi bola shaxsining shakllanishida o'yinchoqlarning ahamiyati	405
Maxmudova G.B. Bolalarning bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirish mazmuni	411
Irisboyeva Yo.O'. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi asosida bolalarni savodga o'rgatish metodikasi	415
Kamalova N.T. PIRLS xalqaro tadqiqoti boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish	422
Irisboyeva Yo.O'. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi asosida bolalarni maktabga tayyorlashni rejalashtirish	425
Saparbaeva S.K. Boshlang'ish sinf o'quvchilarining ingliz tilini tezkor o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik- psixologik xususiyatlari va omillari	431
Yunusov I.K. Maktabgacha talim tashkilotlarida rivojlantiruvchi markazlardagi ta'limiy faoliyatini rivojlantirish metodikasi	436
Mirjalolova L.R. Maktabgacha ta'lim tizimida rivojlanish markazlari faoliyatini integratsiyalash	442
Xakimov A.O. Maktabgacha tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarida o'qish savodxonligini rivojlantirishda steam ta'limining ahamiyati	446
Maxmudova G.B. Bolalarning bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirish metodikasi	450
Tosheva N.T., Sayidova R.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirishda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning nazariy asoslari	458
Boymurodova M.G'. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda xalq marosimlari orqali tabiatga muhabbatni shakllantirish	465
Odilova S.K. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalar tarbiyasida o'yinlarni faoliyat sifatida o'ziga xos xususiyatlari	469
Madaminova N.J. Maktabgacha ta'lim talabalari uchun ingliz tilini virtual muhitda o'rganish: ta'lim platformalari va multimedia vositalari integratsiyasi	477
Olloqulova F.U. Ona tili darslarida o'quvchilarning tadqiqotchilik elementlarini shakllantirishning pedagogik aspektlari	481
Ne'matova D.B. Boshlang'ich sinf matematika darslarida mantiqiy masalalar orqali o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirish	487

Sunnatova M.S. Bola shaxsini rivojlanishida nutqning roli	495
Jo'rayeva Z.S. Rivojlanish markazlarida bolalar faoliyatini tashkil etish orqali ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash usullari	501
Kamalova N.T. Boshlangan sinf o'quvchilarining o'qib tushunish mahoratini rivojlantirish (PIRLS)	506
Бабашева Г.Б. Ижодий тафаккурни ўстириш омиллари	510
To'ymurodova D.D. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini shakllantirish	516
Jumaniyazova Z.R. Xalq o'yinlari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy, tarbiyalashning ma'naviy-estetik jihatlarni shakllantirish	522
Sattorova M.A. Maktabgacha ta'limda STEAM ta'lim texnologiyasi	528
Temirbekova A.O., Yusupbayeva L.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kelajak kasblariga bo'lgan qiziqishni raqamli darslar orqali shakllantirish	536
Juginisova J.I. Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarining o'quv-tarbiya faoliyatini shakllantirishda elektron o'quv resurslaridan foydalanish	540
Tajbenova S.S. Boshlang'ich sinf ona tili darsliklarining ilmiy va amaliy tahlili	545
Saidova G.H. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kreativ salohiyatni takomillashtirish professogrammasi	552
Jumabayev A.D. Tarbiya fanida loyihaga asoslangan ta'limdan foydalanish bosqichlari	559
Бекманова Ж.А. Новый подход к коррекционной работе с детьми с особыми образовательными потребностями	566
Бекманова Ж.А. Значение художественно-эстетической деятельности во всестороннем развитии личности дошкольников	571
Таджибаев С.С. Профессиональные компетенции будущего педагога-воспитателя доо в развитии изобразительной деятельности дошкольников	577
Abdulkarimova Sh.N. Methods of developing the creative activity of a teacher in an innovative environment in a future preschool educational organization	582

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

Abdusamidov S.M., Nabiyeva Yu.A. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilar innovatsion salohiyatini rivojlantirishning ijodkorlik malakalari metodikasi	588
Maxmudov A.O. Kulolchilik san'atida etnik-madaniy an'analar	592
Arabov I. Musiqiy tarbiya – bu shaxs tarbiyasidir	597
Oripova R. Musiqa ta'limining o'quvchi-yoshlarni axloqiy-estetik tarbiyalashdagi imkoniyatlari	600
Bekmuratova Sh.N. Zamonaviy ta'lim tizimida tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy kompetentligi mohiyati	605
Mirzayev S.O. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilariga ta'sviriy san'at fanini o'rgatishda uslubiy texnika sifatida foydalanish	610
Bekmuratov N.A. Tasviriy san'at o'qituvchisini kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirishda badiiy tafakkur elementlari o'rni	622
Каримова М.М. Обучение, воспитание и передача музыкального знания от старшего поколения к младшему	627

СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

Абдимуратова Н.П. Студент жасларда руўхый дўньякарасты раўажландырыў	633
Abdimuratova N.P. Talabanin estetikaliq iskerligin jetilistiriw jollari	638
Nagmetova N.M. Studentlerde familistik mädeniyatti rawajlandiriw metodikasi	643
Djumabaev N. Koshi ten'sizliginen paydalanip ten'sizliklerdi da'lillew usullari	646
Seytkasimov D.B. Qaraqalpaq tilinde nizamsılıq stiline baylanisli ózgeshelikler	650
Seytkasimov D.B. Filolog studentlerdiń lingvometodikaliq kompetenciyasın rawajlandiriw metodikasi mashqalaları	655

Tlegenov B.N., Uteulieva A. Logikalıq ámellerdi orınlawda MultimediaLogic programması imkaniyatlarınan paydalanıw	663
Курбаниязова З.К. Бўлажак ўқитувчиларнинг ижтимоий-педагогик компетентлигини ривожлантириш ва унинг ахборотлашган моделини лойиҳалаш алгоритми	666
Усманова Ш.Дж. Талабалар ижтимоий фаоллашувида интеллект факторлари мутаносиблиги масаласи	673
Qadrekova A. Q. Baslawish klass oqıwshilariniń matematikalıq mádeniyatin qalıplestiriw jollari	679
Nagmetova N.M. Baslawish klass matematika sabaqlarında dóretiwshilıktı qalıplestiriwde TRIZ texnologiyasınan paydalanıw jollari	685
Yusupova G., Polvanova Sh. O'zbek tili darslarda nutqiy ko'nikmalarni interfaol usullardan foydalangan holda tashkil qiliash	689
Buranova Sh.M., Kurbanbayev O.H. O'quvchi va o'qıtuvchilar nutqidagi sheva ta'siri natijasidagi xato va kamchiliklarnibartarafetish – pedagogik muammo	693
Kdirniyazova O.A. Ommaviy axborot vositalari - talaba-yoshlar ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish sharti sifatida	699
Xudayarova M.T. O'zbek tili darslarida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari	703
Даминов И.Ш. Бўлажак ўқитувчиларда касбий компетентли ёндашувни шакллантириш технологиялари	709
Yusupov Q.D. Oiladagi shaxslar aro munosabatlar va ularning tarbiyaviy ta'sir taktikasi	714
Buranova Sh. M., Kurbanbayev O.H. Qoraqalpog'istonning shimoliy hududlarida o'zbek tilini bilingivizm sharoitida o'qitishning ba'zi muammolari	718
Сапаров Ш.Б. Раҳбар фаолиятининг нуқсонлари ва уларни бартараф этиш йўллари	723
Sharifzoda S.O'. Gender yondashuv asosida o'quvchilarni ijtimoiylashtirish strategiyalari	729
Zaynitdinova M.A. Summativ va formativ baholash tizimi	735
Najimova A.D. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilar nutqini o'stirish masalalari	741
Meylieva M.S. Talabalarining ijodiy qobiliyatlarini akmeologik yondashuv asosida rivojlantirish muammo sifatida	746
Xojamuratov R. I. Ingliz tilini o'rganishda o'quvchilarning innovatsion madaniyatini rivojlantirish	753
Nekboyev X.X. Axborot va axborotlashgan jamiyat	757
Raimbayeva R.R. O'zbekiston Respublikasida logistika sohasining rivojlanish istiqbollari	764
Kudenov T.M. Axborotlashgan ta'lim muhitida talabalarining mustaqil o'z-o'zini rivojlantirishda pedagogik dasturiy vositalardan foydalanishni takomillashtirish	768
Оринбетов Н.Т. Ўқувчи ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини оширишда мустақил ишларнинг аҳамияти	774
Seytkasimov J.N. Vatanparvarlik tushunchasining mohiyat-mazmuni	779
Байжанов Т.Ж. Работа с родителями детей в ДОО	785
Карасева К.Н. Основные характеристик esp и clil подходов в преподавании английского языка	791
Уразова А. Современный русский язык в виртуальном пространстве	801
Mirzaev B.S., Martin Welp, Eshchanova G. E. Implementation of Best Practices in Germany to Ensure the Internal and External Quality of Foreign Language Education of Engineering Personnel Studying in the Field of Agriculture	806
Eshchanova G.E. Advantages of practices in Germany aimed at ensuring the Internal and External Quality of teaching English to future Engineers of Agricultural Universities	811

Eshchanova G.E., Ulugbekova M.U. Using the rich experience of Germany for ensuring the Internal and External Quality in teaching English Language Engineers studying at Agricultural Universities	817
Madaminova S.A. Essential features of teaching english for specific purposes (esp) students in multilingual system	822
Nulloev U.A. Improving Oral and Spoken Skills of Engineers at Technical Universities using Productive and Receptive Methods	828
Nulloev U.A., Jumanov A.A. Improving oral and spoken skills of engineering personnel at technical universities by implementing productive and receptive methods in teaching english language	834
Yusupbayev M. G. The development of the Art of dubbing-in in the history of the Karakalpak film Art	840
Seytmuratov Q. Abdulla Avloniydin' pedagogikaliq-ag'artirishliq xizmatlari	844

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХАМ СПОРТ

Xudayberganov O. E O'yinlararo sikllarda malakali basketbolchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish	849
Xudayberganov O. E. Erkin kurashda motivatsion harakatlantiruvchi tizimlarni shakllantirish texnologiyasi	856
Shamsiyev R.M. Uzuliksiz ta'lim jarayonida jismoniy tarbiya darslarini tashkil etishning metodik ta'limoti	864
Zakirov F.M. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisini kommunakativ madaniyatini shakllantirishning didaktik imkoniyatlarini takomillashtirish	868
Raxmonova G. U. Jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarning axloqiy tarbiyasi muammosi	872
Хазраткулов С. Профессионал баскетболчиларда иродавий сифатларни намоён бўлишида ирода кучи даражасининг ўрни	875
Musayev B. Gimnastika turlariga umumiy tushincha	880
Хазраткулов С. Профессионал баскетболчиларнинг иродавий сифатларини шаклланишида ўзини-ўзи баҳолашнинг аҳамияти	886
Mirzakulov Sh. Kurashchining ko'p yillik texnik-taktik tayyorgarligi	892
Boltayev A.A. Ko'p yillik tayyorgarlik bosqichida sportga saralash va yo'naltirish	898
Begaliyev B. A. Jismoniy tarbiya va sport o'yinlari rivojlanishi tarixi	905
Raxmonova G. U. Jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarni axloqiy tarbiyalashning pedagogik asoslari	910
Sultonov B.S. Yengil atletikaning 13-14 yoshli o'quvchilar jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishdagi ahamiyati	913
Yuldashev B.N. Og'ir atletchilarning sport mahoratini oshirishning pedagogik sharoitlari	916
Муроталиев Ж. Р. Umumta'lim maktablarida harbiy tayyorgarligini oshirishda ma'naviy-axloqiy fazilatlarini tarbiyalash texnologiyalari	924
Муроталиев Ж. Р. Технологии воспитания духовно-нравственных качеств при обучении военной подготовки в общеобразовательных школах	929
Ёмгиров Г. Б. Лёгкая атлетика. Внедрение инновационных технологий в бег на средние дистанции (кросс)	933
Шамсиев Р.М. Достижение механизма развития персонала физического образования в инновационной деятельности	938
Niyazov A.T., Samekeev I.M. Functions and forms of physical culture in society	943

FILOLOG TALABALARNING FRAZEOLOGIK KOMPETENSIYASINI TARKIBIY QISMLARDA RIVOJLANTIRISH

Nurimbetova S.K.

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktranti

Tayanch so'zlar: kompetensiya, kompetentlik, frazeologik kompetensiya, kommunikativ kompetensiya.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, фразеологическая компетентность, коммуникативная компетентность.

Key words: competence, competence, phraseological competence, communicative competence.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada oliy ta'lim talabalariga ona tilini o'qitishda frazeologik kompetensiyasini tarkibiy qismlarda rivojlantirish va samaradorlikni oshirishga qaratilgan tushunchalar berildi. Frazeologik kompetensiyaga aloqador metodologik atamalar va tushunchalar ta'kidlangan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье студентам высших учебных заведений были предложены концепции, направленные на развитие их фразеологической компетенции по компонентам и повышение эффективности обучения родному языку. Выделены методологические термины и понятия, относящиеся к фразеологической компетенции.

SUMMARY:

In this article, students of higher education were given concepts aimed at developing their phraseological competence in components and increasing efficiency in teaching their mother tongue. Methodological terms and concepts related to phraseological competence are highlighted.

Zamonaviy ta'limda ona tilini o'qitish metodologiyasida kompetensiya va kompetentlik tushunchalarini ajratish odatiy hol bo'lib, bu atamalar A.V.Xutorskiy tomonidan farqlangan: "Kompetensiya - yuqori sifat uchun zarur bo'lgan shaxs sifatleri ya'ni bilim, qobiliyat, ko'nikma va faoliyat usullari majmui bo'lsa, komponentlik - bu shaxsning tegishli kompetensiyaga ega bo'lishi va faoliyat subyektiga bo'lgan shaxsiy munosabat" bo'lib hisoblanadi.

Tadqiqotchi Tsyan Veitsyan katta kommunikativ kompetensiyalar, iboralar milliy va madaniy komponentlarga ega bo'lgan birliklar frazeologik kompetensiyaning shakllanishiga yo'l oshib berishini ta'kidlab o'tkan.

Ko'pgina zamonaviy metodologlar kommunikativ kompetensiya tuzilishining turli modellarini tavsiflaydilar. Ba'zi tadqiqotlarda kommunikativ kompetensiya nutq faoliyatining asosiy turlariga muvofiq to'rtta alohida kompetensiyaga bo'linadi: nutq, o'qish, tinglash va yozish. Bizga eng yaqin bo'lgan V.V.Safonovanning nuqtai nafari bo'lib, u ona tilining kommunikativ kompetensiyasining quyidagi tarkibiy qismlarini belgilaydi:

a) lingvistik (grammatik);

b) nutqiy (pragmatik, strategik, diskursiv);

c) ijtimoiy-madaniy (sotsiolingvistik va mintaqaviy tadqiqotlar). Shuni ta'kidlash kerakki, bizning fikrimizcha, frazeologik kompetensiya har uchala kompetensiya (lingvistik, nutqiy va ijtimoiy-madaniy) bilan aloqada bo'lib, ayni paytda uning tarkibiy qismlari bo'lgan ushbu uchta kompetensiyadan kelib chiqadi, chunki frazeologiya nafaqat o'zaro bog'liq, balki, tilning leksik tarkibi, balki xalqning ko'p asrlik sotsiolingvistik bilimlarining o'rnatilgan majoziy shakldagi muhim konsentratsiyasidir. (1-rasm)

(1-rasm)

Frazeologik kompetensiya (ona tilini o'rganishda kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida o'rganiladi. Nutqda ona tilining frazeologik birliklarini adekvat idrok etish va ulardan foydalanishni nazarda tutuvchi og'zaki muloqotning turli holatlarida lingvistik, nutqiy va ijtimoiy-madaniy kompetensiyani amalga oshirish qobiliyati sifatida o'rganiladi.

So'nggi yarim asrda nafaqat ta'rif, balki kompetensiya tuzilishini tushunish ham sezilarli o'zgarishlarga duch keldi.

Tadqiqotchi N.D.Galskova tomonidan kommunikativ kompetensiya frazeologik kompetensiya tarkibini tashkil etuvchi quyidagi tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatkan:

frazeologik tizim haqida bilim va ular asosida shakllangan lingvistik (leksiko-grammatik) aloqa vositalarini (lingvistik yoki til komponenti) ishlatish ko'nikmalari;

muayyan muloqot holatiga, nutq vazifasiga va kommunikativ niyatiga (pragmatik yoki nutqiy komponent) muvofiq birliklar elementlarini yoki to'liq frazeologik iboralarni o'z ichiga olgan chet tilidagi gaplarni tushunish va yaratish imkonini beruvchi bilim, ko'nikma va malakalar;

chet el lingvojamiyatining milliy-madaniy xususiyatlariga (sotsiomadaniy komponent) mos ravishda o'z ona tilida so'zlashuvchilar bilan og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqotni amalga oshirish imkonini beruvchi bilim, ko'nikma va malakalar;

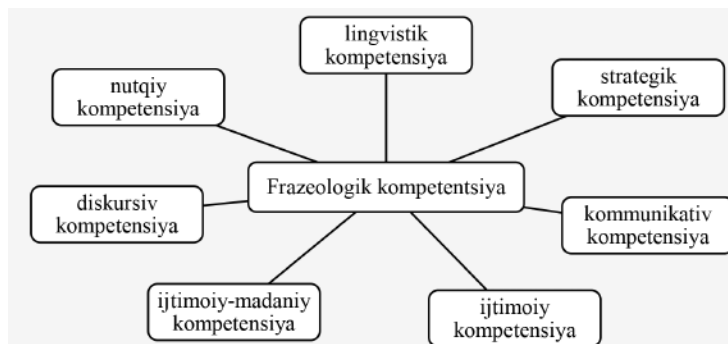
nutq aktining mazmunini oldindan bilishga, o'zaro ta'sirning rivojlanishini bashorat qilishga imkon beradigan bilim, ko'nikma va qobiliyatlar, bu ayniqsa yapon madaniyati tashuvchilari bilan muloqot qilishda muhim ahamiyatga ega - yuqori darajadagi subtekst, kontekst madaniyati (strategik komponent) madaniyati;

ta'lim jarayonining motivatsion komponentini shakllantirishga asoslangan va bilish jarayonini qurish samaradorligi bog'liq bo'lgan motivatsion-maqсадli komponent.

Yuqoridagilarning barchasini hisobga olsak, turli xil tarkibiy qismlarni aniqlagan bo'lsalar ham ona tili frazeologik kompetensiyasining mazmuni, ko'plab ishlarda farqlar faqat terminologiya va mazmunni talqin qilish masalalariga taalluqlidir. (1-rasm)

Muammoga turli nuqtai nazar va yondashuvlarni hisobga olgan holda, biz ta'kidlashimizda ona tilidagi frazeologik kompetensiyaning quyidagi tarkibiy qismlarini ajratib oldik. (2-rasm)

- 1) lingvistik kompetensiya (tildan malakali foydalanish qobiliyati).
- 2) nutqiy kompetensiya (nutqning barcha turlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish). faoliyati, argumentatsiya texnikasi va fikrlarni ifodalash shakllarini

(2-rasm)

egallash (tahlil, taqqoslash, umumlashtirish va boshqalar), nutq o'rtasidagi aloqa usullarini qo'llash qobiliyati va aloqa maqsadiga erishish uchun ekspressivlik texnikasi);

3) ijtimoiy-madaniy kompetensiya (ona tili va chet tili madaniyatini bilish, mamlakatlarning madaniy rivojlanish tajribasini va uning tillarda aks etishini tahlil qilish qobiliyati, sotsial-lingvistik va sotsial-madaniy bilimlardan to'g'ri foydalanish qobiliyati; og'zaki va yozma nutqda rasmiy va norasmiy muloqot normalari);

4) diskursiv kompetensiya (kommunikativ so'zlarning har xil turlarini tushunish va turli uslubdagi izchil bayonotlarni shakllantirish qobiliyati; nutq turiga qarab tegishli lingvistik vositalarni tanlash qobiliyati);

5) strategik kompetensiya muloqot jarayonida og'zaki yoki og'zaki bo'lmagan strategiya);

6) ijtimoiy kompetensiya (muloqotni qo'llab-quvvatlashga tayyorlik, etkazib berish qobiliyati, suhbatdoshning o'rnida o'zingizni tutish va tushunmovchiliklarni hal qilish.

7) kommunikativ kompetensiya (o'quvchining muayyan nutqiy vaziyat uchun zarur aloqa vositalari)

Nutqda frazeologik birliklarni idrok etish va ulardan foydalanish, ona tilidagi vaziyatga mos keladigan, o'rganilayotgan tilning tilshunosligi, mintaqashunoslik, ijtimoiy tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohasidagi bilimlardan foydalanish qobiliyati hisoblanadi. Shuni ta'kidlash joizki, kompetensiya bilim, ko'nikma va ularni muayyan vaziyatlarda safarbar qilishga tayyorlikni o'zida mujassam etadi va ularning shakllanish darajasini ma'lum mezonlar asosida aniqlash mumkin.

Xulosa qilib aytish mumkinki, frazeologik kompetensiyaning tarkibiy qismlari filolog talabalarning ona tilini samarali o'rganishning muhim ko'rinishlaridan bo'lib, frazeologik kompetensiyaga ega bo'lish nafaqat ona tilini bilishning yuqori darajasining ko'rsatkichlaridan biri, balki filologlarning kasbiy mahoratining muhim tarkibiy qismi ham deb hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Баграмова Нина Витальевна. Структура и место фразеологической компетенции в составе коммуникативной компетентности. Электронное научное издание (научно-педагогический интернет-журнал

2. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. – М., 2004. – 336 с.

3. Сафонова В.В. Социокультурный подход к обучению иностранному языку как специальности: Автореф. докт. дисс.– М., 1993.- 47 с.

4. Хуторский А.В. Практикум в дидактике и современным методикам обучения. – СПб.:Питер,2004. – 141 с.

5. ЦЗАН Вэньцянь. Лингводидактическая система формирования фразеологической компетенции китайских русистов. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Москва-2009, 4-стр.

TILSHUNOSLIKDA SHARQ TILLARINI O'QITISHNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI

Muxtarova M.

O'zbekiston Davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: sharq tillari, til o'qitish, zamonaviy texnologiyalar, nazariy tilshunoslik, amaliy lingvistika, madaniyatlararo muloqot.

Ключевые слова: восточные языки, преподавание языков, современные технологии, теоретическая лингвистика, прикладная лингвистика, межкультурная коммуникация.

Key words: oriental languages, language teaching, modern technologies, theoretical linguistics, applied linguistics, intercultural communication.

РЕЗИЮМЕ:

Mazkur maqolada Sharq tillarini o'qitishning nazariy va amaliy ahamiyati tahlil qilingan bo'lib, malay, arab, fors, xitoy va yapon tillarining lingvistik xususiyatlari, o'qitish jarayonidagi innovatsion metodlar va zamonaviy texnologiyalarning qo'llanilishi muhokama qilinadi. Tadqiqotda Sharq tillarining fonetik, morfologik va sintaktik tizimlarini o'rgatishda uchraydigan muammolar va ularni hal etish usullari yoritilgan.

РЕЗИЮМЕ:

В статье анализируется теоретическая и практическая значимость преподавания восточных языков, рассматриваются лингвистические особенности малайского, арабского, персидского, китайского и японского языков, инновационные методы обучения и применение современных технологий. В исследовании освещаются проблемы, возникающие в процессе преподавания фонетической, морфологической и синтаксической систем восточных языков, и пути их решения.

SUMMARY:

This article analyzes the theoretical and practical importance of teaching Oriental Languages and discusses the linguistic features of Malay, Arabic, Persian, Chinese, and Japanese, innovative teaching methods, and the application of modern technologies. The study highlights the problems encountered in teaching the phonetic, morphological, and syntactic systems of Eastern Languages and the ways to solve them.

Kirish. Sharq tillari, xususan malay, arab, fors, xitoy, yapon va boshqa tillar nafaqat lingvistik, balki madaniy jihatdan ham boy merosga ega. Ushbu tillarni o'qitish jarayoni zamonaviy tilshunoslikda muhim o'rin tutadi, chunki ular turli fonetik, morfologik va sintaktik tizimlari bilan boshqa tillardan sezilarli farq qiladi [4]. Bugungi globalizatsiya davrida Sharq tillarini o'rganish xalqaro

muloqot, madaniy integratsiya va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola Sharq tillarini o'qitishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilishga va unga zamonaviy yondashuvlarni tavsiya etishga qaratilgan.

Metodologiya. Tadqiqotda nazariy adabiyotlarni o'rganish, amaliy kuzatishlar, intervyu va so'rovnomalar orqali ma'lumotlar yig'ilib, zamonaviy texnologiyalarni o'qitish jarayoniga tatbiq qilish bo'yicha tajriba o'tkazilgan. Maqolani tayyorlashda quyidagi metodlar qo'llanildi:

1. *Nazariy adabiyotlarni tahlil qilish:* Sharq tillarini o'qitish bo'yicha ilgari amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar, darsliklar va metodik qo'llanmalarning tahlili o'tkazildi.

2. *Amaliy kuzatishlar:* Sharq tillarini o'rgatuvchi darslarda kuzatuvlar amalga oshirildi.

3. *Intervyu va so'rovnoma:* Sharq tillarini o'rganuvchi talabalar va o'qituvchilar o'rtasida so'rovlar o'tkazilib, ularning tajribalari va nuqtai nazarlari o'rganildi.

4. *Eksperimental metod:* Zamonaviy texnologiyalar yordamida o'qitish samaradorligini aniqlash uchun kichik eksperimentlar o'tkazildi (masalan, mobil ilovalardan foydalanish).

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Sharq tillarini o'qitishda multimedia texnologiyalari, mobil ilovalar va interaktiv yondashuvlar o'quv jarayonini samarali qiladi. Bu tillarni o'rganish nafaqat lingvistik ko'nikmalarni rivojlantiradi, balki o'quvchilarning madaniy kompetensiyasini oshiradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, Sharq tillarini o'qitishning nazariy va amaliy ahamiyati quyidagicha xulosa qilindi:

1. Nazariy ahamiyat:

- Sharq tillari fonetikasi, morfologiyasi va sintaksisi boshqa tillardan sezilarli farq qiladi. Masalan, arab tilidagi ildiz-vazn tizimi o'quvchilar uchun murakkab bo'lishi mumkin [1], biroq bu tizimni o'rgatish orqali talabalar umumiy lingvistik qoidalarni chuqurroq tushunadilar.

- Sharq tillari o'rganuvchilarga lingvistik tafakkurni rivojlantirishda yordam beradi. Masalan, fors tilidagi suffikslar orqali so'z yasaliishi talabalar tahliliy fikrlash qobiliyatini oshiradi.

- Sharq tillarini o'rganish orqali talabalar xalqaro madaniy muloqotda ishtirok etish imkoniyatini qo'lga kiritadilar.

2. Amaliy ahamiyat:

- Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash: Mobil ilovalar (Duolingo, Memrise, Quizlet) va onlayn platformalar (Busuu, LingQ) yordamida talabalar tilni mustaqil ravishda o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldi.

- Interaktiv metodlar: Sharq tillarini o'rgatishda kommunikativ yondashuv, ya'ni real hayotiy vaziyatlarda suhbatlashish mashqlari samarali bo'ldi [2]. Masalan, arab tilida muloqot qilish uchun talabalar uchun maxsus suhbat mashqlari tashkil etildi.

- Madaniy ko'nikmalarni rivojlantirish: Sharq tillarini o'rgatishda madaniy materiallardan (hujjatli filmlar, qo'shiqlar, adabiyotlar) foydalanish talabalar qiziqishini oshiradi [3]. Masalan, fors tilini o'rganuvchilar uchun mashhur shoir Hafez she'rlarini tahlil qilish mashg'ulotlari o'tkazildi.

Qo'shimcha Natijalar:

1. Amaliy tajriba: Arab tilini o'rganuvchilar uchun Zoom platformasida onlayn muloqot mashg'ulotlari tashkil qilindi. Talabalar darslardan so'ng talaffuzlarini yaxshilashga erishdi.

2. Mobil ilovalar: Duolingo ilovasidan foydalangan talabalar fors tilidagi oddiy gap tuzish qoidalarini tezroq o'zlashtirdi.

3. Madaniy darslar: Xitoy tilini o'rgatuvchi talabalar uchun virtual ekskursiyalar tashkil qilinib, ularning madaniy bilimlari va til qobiliyatlari oshdi.

Muhokama. Sharq tillarini o'qitish jarayonida quyidagi asosiy muammolar va imkoniyatlar aniqlangan:

Tadqiqot jarayonida duch kelingan *muammolar*:

1. Fonetik qiyinchiliklar: Sharq tillarida talaffuz qilish tartibi G'arb tillariga nisbatan farqli bo'lib, talabalar uchun qiyinchilik tug'diradi. Masalan, arab tilidagi "ع" va "غ" tovushlarini talaffuz qilish ko'pchilik uchun murakkab [1].

2. Darslik va resurslarning yetishmovchiligi: Sharq tillariga oid sifatli darsliklarning kamligi yoki mavjud bo'lgan materiallarning murakkabligi o'quv jarayonini qiyinlashtiradi [5].

3. Madaniy tafovutlar: Sharq tillarini o'rganish jarayonida talabalar madaniy tafovutlar sababli ayrim lingvistik jihatlarni tushunishda qiyinchiliklarga duch keladi.

Yechimlar va imkoniyatlar:

1. Texnologik yondashuvlar: Zamonaviy texnologiyalar yordamida talaffuzni o'rganish va grammatikani mustahkamlash mumkin. Masalan, ChatGPT kabi sun'iy intellekt vositalari talabalar bilan real vaqt rejimida muloqot qilish imkoniyatini beradi.

2. Gamifikatsiya: Mashqlarni o'yin shaklida tashkil qilish talabalar motivatsiyasini oshiradi [4]. Masalan, xitoy tilida ierogliflarni o'rganish uchun maxsus interaktiv o'yinlar ishlab chiqilgan.

3. Madaniy muhit yaratish: Sharq tillarini o'rganayotgan talabalar uchun madaniy ekskursiyalar yoki virtual sayohatlar tashkil qilish ularning tilga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Xulosa. Sharq tillarini o'rgatishning ahamiyati lingvistik bilimlarni rivojlantirish, madaniyatlararo muloqotni kengaytirish va zamonaviy o'quv metodlarini qo'llash orqali namoyon bo'lishi ko'rsatilgan. Tadqiqot kelgusida innovatsion texnologiyalar yordamida o'qitish samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar bilan yakunlanadi. Sharq tillarini o'qitishning nazariy va amaliy ahamiyati talabalarning lingvistik ko'nikmalarini rivojlantirish, madaniyatlararo muloqotni mustahkamlash va global kommunikatsiyani kengaytirishda muhim o'rin tutadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy texnologiyalar va interaktiv yondashuvlar Sharq tillarini samarali o'rgatishda alohida ahamiyatga ega. Kelgusida Sharq tillarini o'qitish bo'yicha innovatsion metodikalarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish zarur.

Adabiyotlar:

1. Holmqvist, K. (2022). Modern Approaches to Teaching Arabic. *Journal of Applied Linguistics*, 34(3), 45-67.
2. Ahmed, F. (2021). *Persian Grammar for Beginners*. Tehran University Press.
3. Smith, J., & Wang, L. (2023). *Gamification in Teaching East Asian Languages*. Cambridge University Press.
4. Habibullayeva K. S. (2023). The Oretical aspects of teaching classical oriental languages based on digital technologies. *Pedagogical cluster - Journal of Pedagogical Developments*, 1 (2), 424-430.
5. Shamsiyeva M. A. (2024). Tilni o'qitishda tarixiy metodlar tavsifi. *Educational Research In Universal Sciences*, 3(4 Special), 25-28.

ИСКОННО-РУССКИЕ ТЕРМИНЫ ПОСТРОЕК И СТРОИТЕЛЬНОГО ДЕЛА

Мусурманкулова М.Н.

Заведующий кафедрой русского языка и литературы

Денауского педагогического института

Доктор философии (PhD) по педагогическим наукам, доцент

Tayanch soʻzlar: qurilish, arxitektura, lugʻat, tilshunoslik, amaliyot, tarjima.

Ключевые слова: строительство, архитектура, словарь, лингвистика, практика, перевод.

Key words: construction, architecture, dictionary, linguistics, practice, translation.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada qurilish kasbi vakillarining faol lugʻatida oʻz ahamiyatini saqlab qolgan rus arxitekturasi hamda qurilish terminologiyasining paydo boʻlishi va rivojlanish yoʻllari oʻrganilgan. Terminologiyaning barqarorligiga hissa qoʻshadigan qurilish marosimlarining kelib chiqishi yogʻoch meʼmorchiligi tarixi bilan chambarchas bogʻliq.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются пути возникновения и развития русской архитектурно-строительной терминологии, сохранившей свою актуальность в активном словаре представителей строительной профессии. С историей деревянного зодчества тесно связан генезис строительной обрядности, способствующей устойчивости терминологии.

SUMMARY:

The article examines the ways of emergence and development of Russian architectural and construction terminology, which has retained its relevance in the active vocabulary of representatives of the construction profession. The genesis of construction rituals, which contributes to the stability of terminology, is closely connected with the history of wooden architecture.

Старинная строительная терминология (СТ) – это не просто набор слов, а отражение исторического пути развития строительного дела. Важно отметить, что современная СТ - это сложный комплекс терминов, различающихся по времени появления, источникам формирования и способам номинации.

Вы также верно замечаете, что тесная связь между развитием СТ и строительного дела в России определяла основные источники формирования терминологии и их соотношение в разные периоды.

В данном случае, вы предлагаете рассматривать историю развития СТ на широком социально-историческом фоне, не забывая о роли лингвистических факторов. Важно понимать, что на формирование СТ влияли:

Внешние факторы: Развитие строительного дела, внедрение новых технологий, влияние других языков (в связи с культурными контактами).

Внутренние факторы: Общие закономерности развития русского языка, специфика развития терминологической лексики, влияние литературного языка.

Вы справедливо предлагаете выделить три основных периода в истории формирования СТ, опираясь на анализ языкового материала и учитывая особенности исторического и социального развития страны.

Важно отметить, что выделение периодов позволит более детально изучить процесс формирования СТ, проследить динамику изменений и понять как именно различные факторы повлияли на развитие строительной терминологии в России.

Помимо "своеязычных" терминов, которые вы уже привели в пример, можно выделить еще две группы:

2. Термины, имеющие аналоги в современном языке, но с несколько иным значением:

Баба: В современном языке "баба" - это простое обозначение женщины. В данном тексте "баба" - это инструмент.

Закрой: Современное слово "закрыть" означает "прекратить доступ". В тексте "закрой" - это элемент конструкции, клинообразный брус.

Прыск: В современном языке "прыск" может обозначать "сильный выброс жидкости". В тексте "прыск" - это известяное молоко для побелки.

3. Термины, которые полностью устарели:

Копер: В современном языке "копер" может обозначать "крупное животное" или "деревянный костыль". В тексте "копер" - это строительный кран.

Шпунт: В современном языке "шпунт" может обозначать "вид крепления". В тексте "шпунт" - это элемент конструкции, выемка в брус.

Важно отметить, что эта классификация не является единственно возможной. В зависимости от целей исследования можно использовать и другие критерии.

“Старинная русская строительная терминология, сохранившаяся в тексте, изобилует своеобразными, "своеязычными" наименованиями, которые отражают особенности древних строительных технологий и мате-

риалов, а также тесно переплетены с народными традициями и представлениями” [1, с.38].

Так, "баба" - это не просто груз, а мощный инструмент, применяемый при забивании свай, что подчеркивает особое значение физической силы в строительстве того времени. "Гнездо", выдолбленное в брус, свидетельствует о традиционном способе соединения деревянных элементов, основанном на точности и прочности соединения.

Термин "закрой" указывает на особую технологию соединения брусьев, основанную на использовании клинообразных элементов, что позволяло обеспечить прочность и устойчивость конструкции. "Шпунт" и "шип", в свою очередь, являются неотъемлемыми частями этой технологии, отражая сложность и точность деревянного строительства. "Насадка", лежащая на сваях, является основой для строительства деревянного дома, а "прыск" - известное молоко, используемое для побелки, свидетельствует о традиционном декоративном и защитном обработке стен.

“XVIII век - время больших перемен во всех областях русской жизни. К этому времени относится ряд важнейших преобразований: организация мануфактур, заводов, обширное строительство, открытие учебных заведений, Академии наук, постройка флота, развитие торговли” [2].

“В это время в стране ведется большое промышленное, военное и гражданское строительство: фортификационных сооружений, верфей, заводов, фабрик, каналов, административных и жилых зданий. Изменился и характер зданий. Если ранее в строительстве широко применялось дерево, как основной строительный материал, то с начала XVIII в. развивается предпочтительно каменное строительство. В это же время впервые в России используется типовое строительство. Каменные дома в Петербурге возводились по "образцовым" проектам” [3].

“Такой размах строительства потребовал коренной перестройки руководства строительным делом в масштабах всего государства. Взамен учрежденного Иваном IV в к. XVI века Приказа каменных дел была основана в Петербурге Канцелярия строений (1709 г.), которая ведала производством строительных работ. При канцелярии строений была открыта школа, где обучали началам архитектуры. Крупные архитекторы имели свои команды учеников. Кроме того, наиболее талантливых молодых архитекторов посылали для обучения за границу. Формируя свои собственные архитектурные кадры, Петр I одновременно приглашал в Россию иностранных специалистов, большинство которых работало в Петербурге” [7].

Весь комплекс этих факторов вызвал значительные изменения в специальной строительной лексике русского языка. С к. XVII в. - н. XVIII в. начинается формирование собственно СТ русского языка. В этот период с одной стороны строительная терминология складывалась и закреплялась непосредственно в процессе производства, в языке профессиональных строителей, с другой стороны, "особо следует отметить то, что именно с того времени (Петровская эпоха - Н.М.) началась история технического образования в нашей стране. К концу первой четверти XVIII в. уже существовала разнообразная техническая печатная литература". Это также требовало создания специальной терминологии, которая обеспечивала бы процесс преподавания, создание и перевод специальных работ по строительству. В основу сложившейся к началу XVIII века СТ легла, собственно-русская, лексика с вкраплениями заимствованных польских и немецких терминов. Особенность же самого строительного дела этой эпохи состояла в том, что им занимались люди, принадлежащие в разных сословиях, в разном объеме владевшие техническими знаниями, говорившие на разных языках. В процессе профессионального общения участвовали иностранные инженеры-архитекторы (французы, итальянцы), мастера-вые (в основном голландские и немецкие), а также русские мастера-строители, согнанные на строительство Петербурга со всех губерний России (для привлечения потребного числа каменщиков Петр I в 1714 г. издал указ № 2848 "О запрещении на несколько лет строить во всем Государстве каменные дома", пока в Петербурге "удовольствуются строением") (полное Собрание законов, 1830), которые говорили на различных диалектах русского языка. К тому же "во всех строительных работах царь разделил хозяйственную часть от технической, поручая первую людям, хорошо знакомым ему, из своих приближенных; часто вовсе не знавших строительного дела". Этим объясняется неоднородность, большая пестрота СТ указанного времени.

“Базой для формирования СТ явилась существовавшая в языке так называемая "народная терминология" строительного дела. Она зарождается и развивается вместе со строительным делом” [5].

“Особенность этой лексики, применительно к строительному делу является то, что на протяжении многих веков оно является лишь одним из "неопределенных трудовых процессов по изготовлению жилища" строительными навыками владел каждый крестьянин, строительство было лишь одним из видов его обычной трудовой деятельности, соответственно и лексика строительного дела остается недифференцированной, сливает-

ся с общенародной. И лишь с развитием строительного ремесла (по свидетельству Б.А.Рыбакова, своего расцвета в Древней России оно достигает к сер. XII в.) начинается складывание специальной строительной лексики. По данным "Материалов для терминологического словаря Древней России" Г.Е.Кочина (VII) словарь специальной лексики строительного дела насчитывает около 500 единиц. Причем специальная лексика достоверно отразила определенную степень развития строительного ремесла. В ее составе можно выделить несколько лексико-семантических групп (названия строительных орудий и процессов, здания и его составных частей, специальностей в строительном деле, строительных материалов)" [6]. Богатая по своему составу строительная лексика нашла отражение в "Житиях", где представлены "описания разнообразных построек, описан процесс строительства, орудия труда". "Сметные росписи", содержащие опись строительных материалов, инструментов, мастеров-строителей, необходимых для той или иной постройки, свидетельствуют о наличии в Древней России специальной лексики строительного дела.

Литература:

1. Ананьин, М. Ю. Основы архитектуры и строительных конструкций: Термины и определения: [учеб. пособие] / М. Ю. Ананьин; [науч. ред. И. Н. Мальцева]; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2016. – 132 с.
2. Авербух К.Я. Общая теория термина. М.: Изд-во МГОУ, 2006. 252 с.
3. Архитектурно-строительные термины / сост. Ю. Н. Белов. - СПб. : Каро, 2006. - 366 с.
4. Афанасьев А. Ф. Домовая резьба. М.: Белый город, 2007. 600 с.
5. Алексеева Л. М. Термин // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. Изд-е 2-е, испр. и доп. М.: Флинта; Наука, 2006.
6. Адиева, Э. В. Сопоставительный анализ архитектурных терминов /Э. В. Адиева // Филология, искусствоведение и культурология: тенденции развития. - Новосибирск, 2013.
7. Алимуратов, О. А., Лату, М. Н., Раздужев, А. В. Особенности структуры и функционирования отраслевых терминосистем (на примере терминосистемы нанотехнологий) / С.Д. Шелов. - Пятигорск : СНЕГ, 2011. -112 с.

POSITION OF THE TERM IN DIFFERENT SPHERES

Musurmankulova M. N.

*Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy,
Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Russian Language and Literature.*

Tayanch soʻzlar: atama, tanlash, matn, tafakkur, shakl, jarayon, vosita, fan, olim, aloqa.

Ключевые слова: термин, выделение, текст, мышление, формировать, процесс, инструмент, наука, учёный, общение.

Key words: term, selection, text, thinking, form, process, tool, science, scientist, communication.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada turli sohalarda atamalarning muhim roli va ularning professional fikrlash, ob'ektiv voqelikni o'zlashtirish hamda ilmiy aloqani osonlashtirish uchun muhim vosita sifatidagi vazifasi o'rganildi. Shu bilan birga, u atamalardan foydalanish bilan bog'liq muammolarni, xususan, ko'p ma'noli (ko'p ma'noli), noaniq kontseptual chegaralar va ixtisoslashtirilgan terminologiya vazifasini bajara olmaydigan atamalardan noto'g'ri foydalanish kabi muammolar tufayli olimlar o'rtasida tushunmovchiliklar yuzaga kelishi mumkinligini ham ta'kidlaydi. Ushbu "terminologik vaziyatlar" samarali muloqotga to'sqinlik qilishi va ilmiy nutqdagi konkretlikni kamaytirishi mumkin. Maqolada har bir fanda, shu jumladan tilshunoslikda ham asosiy atamalarning predmet dolzarbligi va kontseptual ahamiyatini aniqlash muhimligi ta'kidlangan. Mavzuning ahamiyati atamaning o'zi bildirayotgan konkret voqelik (uning denotati) bilan denotativ bog'lanishini bildiradi. Haqiqiy dunyoda atama nimani anglatishini aniq tushunmasdan, uni ishlatish muammoli bo'lib qoladi va chalkashliklarga olib kelishi mumkin. Kontseptual ahamiyatga egalik esa atamaning u ifodalagan ilmiy tushuncha bilan ahamiyatli bog'lanishiga taalluqlidir. Termin nafaqat ma'lum bir hodisani anglatadi, balki ushbu hodisaning ilmiy tushunchasini shakllantiradi va ifodalaydi.

Maqolada xulosa qilinadiki, bu bosqichdagi terminologiyaning birlamchi vazifasi atamalarning aniq belgilanishi va izchil ishlatilishini, aniq denotativ va kontseptual chegaralarni ta'minlashdan iborat. Bu aniqlik samarali ilmiy aloqa va fanlar bo'yicha bilimlarni ilgari surish uchun zarurdir.

РЕЗЮМЕ:

В статье подчеркивается ключевая роль термина как инструмента профессионального мышления и научного общения. Термины не только помогают осваивать предметную действительность, но и служат средством передачи знаний между учеными. Однако их использование может стать причиной взаимонепонимания, особенно если термины обладают полисемией, их значения подменяются или понятийные границы размыты. Эти "терминологические ситуации" затрудняют научное общение и снижают его эффективность. Автор статьи акцентирует внимание на важности прояснения предметной и понятийной отнесенности терминов в каждой науке, включая лингвистику. Предметная отнесенность термина связана с его денотативной связью, т. е. с обозначаемой им реальностью (денотатом). Если

эта связь неясна или расплывчата, использование термина становится проблематичным. Понятийная отнесенность термина определяется его сигнификативной связью, т. е. связью с научным понятием, которое он выражает и формирует.

Таким образом, успешное использование терминов требует четкого понимания как их предметной, так и понятийной отнесенности. Это становится одной из ключевых задач терминоведения на современном этапе, особенно в условиях растущей сложности научного знания и междисциплинарного взаимодействия.

SUMMARY:

The article delves into the critical role of terms in professional and scientific discourse, emphasizing their function as essential tools for professional thinking, mastering objective reality, and facilitating scientific communication. However, it also highlights the challenges associated with the use of terms, particularly the potential for misunderstanding among scientists due to issues such as polysemy (multiple meanings), ambiguous conceptual boundaries, and the misuse of terms that may not truly function as specialized terminology. These "terminological situations" can hinder effective communication and reduce the clarity of scientific discourse.

The article underscores the importance of clarifying the subject relevance and conceptual relevance of basic terms in every scientific discipline, including linguistics. Subject relevance refers to the denotative connection of a term with the specific reality it denotes (its denotation). Without a clear understanding of what a term refers to in the real world, its use becomes problematic and can lead to confusion. Conceptual relevance, on the other hand, pertains to the significative connection of a term with the scientific concept it represents. A term not only designates a specific phenomenon but also shapes and expresses the scientific understanding of that phenomenon. The article concludes that the primary task of terminology at this stage is to ensure that terms are precisely defined and consistently used, with clear denotative and conceptual boundaries. This clarity is essential for effective scientific communication and the advancement of knowledge across disciplines.

The text you provided touches on several complex linguistic and computational issues, particularly the identification of words, phrases, and terms in connected speech and text. Here's a breakdown of the key points and their implications:

1. Word Boundaries in Connected Speech

The problem of identifying word boundaries in continuous speech is a significant challenge in linguistics and computational linguistics. This is because spoken language often lacks clear pauses or markers between words.

Prof. A.I. Smirnitsky's work in Soviet literature emphasized the "integral form of a word" as a criterion for distinguishing words from phrases. This suggests that a word is a cohesive unit with a distinct form, as opposed to a phrase, which is a combination of separate words.

2. Defining "Term"

The concept of a "term" is difficult to define precisely because it is studied across multiple disciplines, each with its own perspective. Generally, terms are single words or phrases that denote specific concepts or objects within a specialized field.

The lack of a universally accepted definition complicates efforts to automatically identify and extract terms from texts.

3. Applications of Term Extraction

Term extraction has numerous practical applications, including:

Creating terminological dictionaries from text corpora.

Automatically indexing texts for information retrieval systems.

Categorizing and thematically structuring texts.

Translating texts between languages.

Extracting knowledge from textual sources.

These applications rely on identifying and processing terminological phrases accurately.

4. Challenges in Automatic Term Extraction

Current term extraction software often focuses on nominative terminology (terms that name entities or concepts) and uses a limited set of syntactic patterns for nominal terms.

The process typically involves superficial syntactic analysis, which does not deeply analyze the structure or meaning of the text. Instead, it relies on surface-level patterns and the frequency of occurrence of certain units.

A significant limitation is the lack of reliance on domain-specific dictionaries, which could improve the accuracy of term identification by providing context and meaning.

5. Implications for Computational Linguistics.

The challenges highlighted in the text underscore the need for more advanced methods in natural language processing (NLP). These could include:

Deep syntactic and semantic analysis to better understand the structure and meaning of texts.

Domain-specific resources (e.g., dictionaries, ontologies) to improve term extraction accuracy.

Machine learning and AI techniques to identify terms and phrases more effectively, especially in specialized fields.

6. Future Directions

Research in this area could focus on developing more sophisticated algorithms that combine syntactic, semantic, and contextual analysis.

Integrating domain knowledge and leveraging large-scale text corpora could enhance the ability to identify and extract terms accurately.

Collaboration between linguists, computer scientists, and domain experts could lead to more robust and universally applicable definitions and methods for term extraction.

In SUMMARY:, the text highlights the complexity of identifying words, phrases, and terms in language, particularly in specialized contexts. It points to the need for interdisciplinary approaches and advanced computational techniques

to address these challenges effectively. The main specific feature of the language from a lexical point of view is the widespread use of terminology.

In modern linguistic literature, the concept of a term is usually defined by semantic features, depending on the meaning, or function, of the corresponding linguistic units. Terminological vocabulary usually includes “special words, limited by their special purpose” [8, p. 80].

In linguistics, there are many different attempts to define terms. We present here only two definitions of terms that reflect and synthesize, in our opinion, different arguments regarding this, which complement each other [5, P.690]. Под термином традиционно понимается слово (словосочетание), означающее понятие специальной области знания или деятельности [5, С.690].

Terms can have different structures. According to the number of components, word terms or single-word terms are distinguished, less often called monolexemic terms, which can also include complex terms formed by adding stems and having a continuous or hyphenated spelling; phrase terms, or compound, multicomponent terms.

L.V. Shcherba characterized compound terms as combinations of words that have structural and semantic unity and represent a dismembered terminated nomination [5, P.690]. The criterion for considering a phrase as one nominative terminological unit is its use to name one concept.

We find a close understanding of the term in the works of V. M. Ovcharenko, who defines this concept as “a semantically integral linguistic unit, the meaning of which is not derived directly from the meanings of the components combined according to the corresponding structural-semantic model” [6, p. 143-144], as a synthetic phrase, the meaning of which “is not derived directly from the meanings of the components and consists in the correlation of the entire formation as a whole with the expressed concept” [10, p. 94]. With this understanding of the term, a necessary condition for the articulation of a phrase is considered to be “repetition of its components, their ability to retain a given meaning when combined with other signs or sets of signs [6, p. 148].

The definition of the term proposed by V. M. Ovcharenko, in principle, does not raise objections. However, in our opinion, the author understands the “semantic integrity of a linguistic unit” too narrowly, denoting a special concept. In his opinion, phrases such as electric motor are not terms on the grounds that an adjective serving as a definition supposedly retains the same meaning when combined with other nouns, for example, in the phrase electrical energy, and, therefore, I don’t have semantic integrity [6, p. 146-147].

Compound terms are subject to another very significant grammatical (syntactic) requirement, namely, the presence of subordinating connections between the

components of the phrase. Not every substantive term is considered a compound term, a phrase denoting a special concept, but only one that is formed on the basis of subordinate connections. In other words, "composite terms are a special type of subordinating phrases" [2, p. 9].

Taking into account the provisions discussed above, it seems to us that the definition of the term given by S.V. Grinev is exhaustive, in which he characterizes the term "as a nominative special lexical unit (word or phrase) of a special language, accepted for the exact name of special concepts" [10, P. 691].

Due to the active study of various terminologies, many definitions of the concept "term" have appeared. A considerable part of definitions is based on semantic features. At the same time, two trends in characterizing the term are outlined. According to the first, it is a separate word "with a strictly defined meaning" [10, P.691]; "a word that corresponds to one precisely defined concept from the field of science, technology, art" [10, P.692].

The integral design of a word should be understood as the presence of a common grammatical design for all elements that make up the word.

The separate design of a phrase, on the contrary, suggests that each component has a separate grammatical design [11, P.2].

The essence of the difference between the integral form of a word and the separate form of a phrase A.I. Smirnitsky shows by comparing the word shipwreck shipwreck, consisting of identical root elements, and the phrase (the) wreck of the ship. It is quite obvious that, without differing significantly in meaning, these formations are fundamentally different in their relation to the grammatical structure, i.e. differently decorated. In the word, grammatical design is carried out once ship-wrecks, in a phrase as many times as there are components in it: (the) wreck of (the) ships or (the) wrecks of (the) ships [11, P.3].

The text discusses the Smirnitsky criterion and its limitations when applied to the English language, particularly in the context of morphological richness and the formation of compound words or phrases. The Smirnitsky criterion, which was intended to be universally applicable across languages, struggles with English due to its relatively limited morphological complexity compared to languages like Russian. This limitation is particularly evident in the "stone wall problem," where the criterion fails to distinguish between compound words (e.g., "snowstorm") and phrases (e.g., "snow mountain") because the first elements in both cases lack morphological markers.

The "stone wall problem" is a notable issue in English, where formations like stone wall, speech sound, train track, street lamp, lunch room, coal mine, and radio station present challenges in determining whether they should be treated as single lexical units (compounds) or as syntactic phrases. This distinction is

crucial for tasks like syntactic analysis and term extraction in natural language processing.

The broader problem of term selection is also addressed. Beyond identifying specific terms with problem-oriented characteristics, the goal is to extract general scientific terminological phrases from texts. The ultimate objective is not only to ensure the consistent use of terms and to detect stylistic errors but also to "convolve" multi-word combinations into single units. This convolution simplifies the syntactic analysis by reducing the variability in how phrases are parsed, making the analysis more efficient and accurate.

Key Points:

Smirnitsky Criterion: Designed to be universal but limited in English due to its morphological simplicity.

Stone Wall Problem: Challenges in distinguishing between compounds and phrases in English (e.g., stone wall vs. snow mountain).

Term Selection: Extracting problem-oriented terms and general scientific phrases from texts.

Convolution: Combining multi-word phrases into single units to reduce syntactic variability and simplify analysis.

This discussion highlights the complexities of linguistic analysis in English, particularly in the context of compound formation and term extraction, and underscores the need for tailored approaches to address these challenges.

Literature:

1. Bourigault, D. (1992) Surface Grammatical Analysis for the Extraction of Terminological Noun Phrases. Proceedings of COLING-92, Nantes, France, p. 977-981.
2. Golovin B. N. On some problems of studying the term. - Bulletin of Moscow University. Series X. Philology. M., 1972. P.49-59.
3. Dowlagar S., Mamidi R. Unsupervised technical domain terms extraction using term extractor. Proc. XVII ICON, 2020, pp. 5–8.
4. Demytyeva Y.Yu., Bruches E.P., Batura T.V. Extracting terms from the texts of scientific articles // Software products and systems. 2022. T. 35. No. 4. pp. 689–697. DOI: 10.15827/0236235X.140.689-697.
5. Kobrin R. Yu. Experience in linguistic analysis of terminology. Author's abstract. dis. for the job application scientist, Ph.D. Philol. Sci. Gorky, 1969.S. 121.
6. Ovcharenko V. M. Conceptual, semantic and semiotic integrity of the term. — In the book: Linguistic problems of scientific and technical terminology. M., 1970. P. 139-153.
7. Ovcharenko V. M. Term, analytical name and nominative definition. — In the book: Modern problems of terminology in science and technology. M., 1969.P.91-122.
8. Reformatzky A. A. Introduction to linguistics. M., 1955. P.536. Smadja, F. (1993) Retrieving Collocations from Text: Xtract. Computational Linguistics, 19(1), p. 143-177.
9. Smadja, F. (1993) Retrieving Collocations from Text: Xtract. Computational Linguistics, 19(1), p. 143-177.
10. <https://infopedia.su/3xca34.html>
11. <https://studfile.net/preview/4200604/page:10/>
12. <https://www.dialog-21.ru/digest/2001/articles/bolshakova/>

THE ROLE OF LITERARY TRANSLATION STUDIES IN ENGLISH AND UZBEK LITERATURE

Ro'ziyeva M.

Teacher of the Alfraganus University

Tayanch so'zlar: adabiy nutq, madaniy almashinuv, lingvistik yangilik, adabiy konservatsiya, tarjima.

Ключевые слова: литературный дискурс, культурный обмен, языковые инновации, сохранение литературы, перевод.

Key words: literature discourse, cultural exchange, linguistic innovation, literary preservation, translation.

PEZIOME:

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek adabiyoti o'rtasidagi chuqur aloqani rivojlantirishda badiiy tarjimashunoslikning o'rni ko'rib chiqilgan. Tarjima qilingan asarlarning asosiy namunalarini tahlil qilib, tadqiqot tarjimaning madaniy almashinuv, lingvistik yangilik va adabiy saqlash uchun vosita bo'lib xizmat qilishini ta'kidlaydi. Uilyam Shekspiring "Hamlet" asarining O'zbekcha tarjimasi va Alisher Navoiyning "Xamsa"sining inglizcha tarjimasi diqqatga sazovordir. Topilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, tarjimashunoslik nafaqat adabiy asarlarni uzatishni osonlashtiradi, balki madaniy nuanslar va she'riy sadoqat kabi muammolarni hal qilish uchun nazariy asoslarni ham beradi.

PEZIOME:

В данной статье рассматривается роль литературного переводоведения в развитии более глубокой связи между английской и узбекской литературой. Анализируя основные примеры переведённых произведений, авторы исследования подчеркивают, что перевод служит средством культурного обмена, языковых инноваций и сохранения литературы. В качестве примера можно привести узбекский перевод «Гамлета» Уильяма Шекспира и английский перевод романа Алишера Навои «Хамса». Результаты исследования показывают, что переводоведение не только способствует передаче литературных произведений, но и обеспечивает теоретическую базу для решения таких проблем, как культурные нюансы и поэтическая верность. В заключение статьи подчёркивается значение перевода в обогащении мировой литературы и предлагаются дальнейшие исследования в этой области.

SUMMARY:

This paper examines the role of literary translation studies in fostering a deeper connection between English and Uzbek literature. By analyzing key examples of translated works, the study highlights how translation serves as a medium for cultural exchange, linguistic innovation, and literary preservation. Notable examples include the Uzbek translation of William Shakespeare's "Hamlet" and the English translation of Alisher Navoi's "Khamasa". The findings reveal that translation studies not only facilitate the transfer of literary works but also provide theoretical

frameworks to address challenges such as cultural nuances and poetic fidelity. This paper concludes by emphasizing the significance of translation in enriching global literature and suggests further research in the field.

Introduction. Translation is more than a linguistic exercise; it is a cultural bridge that allows literary traditions to resonate across boundaries. Literary translation studies, as an academic discipline, provide the tools and theories necessary to navigate the complexities of translating literature. English and Uzbek literature, with their distinct linguistic and cultural contexts, offer a fascinating case for analyzing the role of translation in shaping global literary discourse.

In the English-speaking world, the works of Shakespeare, Wordsworth, and Austen are celebrated for their universality. Similarly, Uzbek literature, particularly the masterpieces of Alisher Navoi and Chulpon, reflects the rich cultural heritage of Central Asia. However, without translation, these works would remain inaccessible to broader audiences [5]. This paper investigates the significance of literary translation studies in facilitating mutual understanding between English and Uzbek literature, using specific examples to illustrate its impact.

Methods. To explore the role of literary translation studies, a qualitative methodology was used. The study focused on:

1. *Case Studies of Translated Works:* The research analyzed prominent examples of literary works translated between English and Uzbek. Examples include Shakespeare's "Hamlet" translated into Uzbek and Navoi's "Khamasa" translated into English.

2. *Literature Review:* An extensive review of academic works, historical records, and journal articles related to translation studies was conducted to provide a theoretical foundation [3].

3. *Textual Analysis:* The translated texts were compared with their originals to identify linguistic, cultural, and stylistic changes. For instance, the adaptation of idiomatic expressions and poetic structures was studied.

4. *Interviews with Translators and Scholars:* Insights were gathered from professional translators and literary scholars on the challenges and methodologies in translating between English and Uzbek.

Results.

1. Case Study: Shakespeare's "Hamlet" in Uzbek

One of the most prominent examples of English literature translated into Uzbek is Shakespeare's "Hamlet". The translation, completed by Abdulla

Qahhor, is celebrated for its ability to retain the philosophical depth and poetic elegance of the original text.

- Linguistic Adaptation: In Uzbek, certain Shakespearean phrases, such as “To be or not to be,” were rephrased to match the linguistic patterns [4] of Uzbek while maintaining the existential weight of the original.

- Cultural Sensitivity: Uzbek translators often adapted cultural references to make them relatable to local audiences. For example, references to English social customs were replaced with Central Asian equivalents.

- Impact: The translation introduced Uzbek readers to Shakespeare’s universal themes, inspiring a wave of modern Uzbek playwrights to experiment with similar dramatic forms.

2. Case Study: Alisher Navoi’s “Khamisa” in English.

Alisher Navoi’s “Khamisa”, a collection of five epic poems, is a cornerstone of Uzbek classical literature [2]. Translations into English have sought to bring Navoi’s philosophical and mystical ideas to a global audience.

- Challenges in Translating Poetic Forms: Navoi’s use of the “masnavi” poetic style, with its intricate rhymes and meters, posed significant challenges for English translators [1]. Literal translations often fail to replicate the musicality of the original.

- Cultural Nuances: Concepts rooted in Islamic mysticism and Turkic traditions required extensive footnotes and explanations in the English translations to ensure clarity for readers unfamiliar with the context.

- Impact: The translations have introduced Navoi’s works to Western literary scholars, establishing his reputation as a key figure in world literature [2].

3. Challenges Identified in Translation.

The study identified several recurring challenges in translating between English and Uzbek:

- Idiomatic Expressions: Phrases unique to one language often lack direct equivalents in the other [2]. For instance, English idioms like “a piece of cake” require creative rephrasing in Uzbek to convey the intended meaning.

- Poetic Fidelity vs. Meaning: Translators must strike a balance between preserving the original text’s poetic structure and ensuring the meaning remains intact. This is particularly challenging in poetry, where form and content are interdependent.

- Cultural Contexts: Literary works often embed cultural references, humor, and historical allusions that may not resonate with readers from different backgrounds.

Discussion. The findings demonstrate the indispensable role of literary translation studies in bridging English and Uzbek literature. By providing theoretical frameworks such as equivalence theory and domestication/foreignization strategies [3], translation studies equip translators to address linguistic and cultural challenges.

1. Cultural Exchange and Literary Innovation

Translation fosters a two-way exchange of ideas and artistic techniques. For example, Shakespeare's influence on Uzbek drama [4] and Navoi's philosophical insights in English literary circles illustrate how translation enriches both traditions.

2. Preservation of Literary Heritage

By translating Uzbek classics into English, literary translation ensures the preservation and dissemination of Central Asian cultural heritage. Similarly, translating English works into Uzbek has made global literary traditions accessible to Uzbek readers.

3. Future Directions

The study highlights the need for further research in:

- Technology in Translation: The role of machine translation in literary works remains underexplored, particularly in balancing accuracy with artistic quality.
- Training Programs: Establishing translation studies programs in academic institutions can enhance the quality of literary translations.
- Collaborative Projects: Cross-cultural collaborations between English and Uzbek translators and scholars can lead to richer, more nuanced translations.

Conclusion. Literary translation studies play a pivotal role in connecting English and Uzbek literature, enabling the exchange of cultural and artistic values. Examples such as the Uzbek translation of "Hamlet" and the English translation of "Khamasa" illustrate how translation transcends linguistic barriers to unite diverse literary traditions. While challenges such as cultural nuances and poetic fidelity remain, advancements in translation studies continue to provide innovative solutions. By investing in research, training, and collaboration, the field of literary translation can further enrich global literature and foster mutual understanding between cultures.

Literature:

1. Bassnett S. (2002). Translation Studies. Routledge.
2. Navoi A. (1985). Khamasa. Translated into English by Robert Devereux.
3. Venuti L. (2008). The Translator's Invisibility: A History of Translation. Routledge.
4. Uzbek Academy of Sciences (2020). Shakespeare in Uzbek Literature. Tashkent: Ma'naviyat Publishing.
5. Baker M. (2011). In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge.

TEACHING ENGLISH THROUGH INTERACTIVE WAYS

Xudoyberdiyeva G.Sh.

*Trainee teacher of the department of english language,
teaching methodology and education technologies,
Uzbekistan state world languages university*

Tayanch so'zlar: interfaol ta'lim, tanqidiy fikrlash, o'quvchilar faolligini oshirish, madaniy xabardorlik, vazifaga asoslangan ta'lim.

Ключевые слова: интерактивное обучение, критическое мышление, повышение вовлеченности студентов, культурная осведомленность, обучение на основе задач.

Key words: interactive learning, critical thinking, enhanced student engagement, cultural awareness, task-based learning.

PEZIOME:

Ushbu maqolada ingliz tilini o'qitishda interfaol o'qitish usullarining ahamiyati ko'rib chiqiladi. Vazifaga asoslangan o'rganish, rol o'ynash va raqamli vositalardan foydalanish kabi interfaol usullar talabalarning faolligini oshirishi, til ko'nikmalarini yaxshilashi va madaniy tushunishni rag'batlantirishi mumkin. Ushbu maqola bugungi sinflarda ushbu usullarning muhimligini ta'kidlab, ular to'rtta ko'nikmalarni qanday yaxshilashga alohida e'tibor beradi. Shuningdek, u interfaol faoliyatni amalga oshirishda o'qituvchilar duch keladigan qiyinchiliklarni o'rganadi va bu qiyinchiliklarni bartaraf etish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

PEZIOME:

В этой статье рассматривается значение интерактивных методов обучения в преподавании английского языка. Интерактивные методы, такие как обучение на основе задач, ролевые игры и использование цифровых инструментов, могут способствовать большей вовлеченности студентов, улучшению языковых навыков и поощрению культурного взаимопонимания. В этой статье подчеркивается важность этих методов в современных классах, с особым акцентом на том, как они могут улучшить четыре навыка. В ней также рассматриваются проблемы, с которыми сталкиваются учителя при внедрении интерактивных мероприятий, и предлагаются практические рекомендации по преодолению этих проблем.

SUMMARY:

This paper explores the significance of interactive teaching methods in English language instruction. Interactive methods such as task-based learning, role-play, and the use of digital tools can foster greater student engagement, enhance language skills, and promote cultural understanding. This paper highlights the importance of these methods in modern classrooms, with a particular focus on how they can improve the four skills. It also addresses the challenges teachers face when implementing interactive activities and offers practical suggestions for overcoming these challenges.

In an increasingly globalized world, English language proficiency is more important than ever. Traditional approaches to teaching English, often relying on lectures and textbook-based exercises, are becoming less effective in engaging students. With the rise of digital technologies and the growing emphasis on student-centered learning, interactive teaching methods have gained prominence as powerful tools for fostering engagement and improving language skills. Interactive methods, which actively involve students in the learning process, provide more opportunities for communication, problem-solving, and critical thinking.

This paper explores the importance of interactive learning in the context of English language teaching. It examines various interactive teaching techniques, their benefits, and the challenges teachers face when implementing these methods. The ultimate goal is to highlight how interactive methods can improve students' language proficiency and help them achieve better learning outcomes.

What is Interactive Learning?

Interactive learning refers to teaching strategies that encourage active student participation in the learning process. Unlike traditional methods, where the teacher serves as the central figure and students passively absorb information, interactive learning involves students in activities that require them to apply knowledge, think critically, and communicate effectively. In English language teaching, interactive activities could involve group work, discussions, role-playing, language games, and the use of technology.

Interactive learning is grounded in the idea that students learn best when they are actively involved in the learning process. This approach recognizes that language acquisition is not merely about memorizing vocabulary and grammar rules, but about using the language in authentic contexts to develop communication skills. By integrating interactive methods into English lessons, teachers can create dynamic and engaging learning environments that motivate students to participate and improve their language proficiency.

Benefits of Interactive Learning in English Language Teaching.

1. Enhanced Student Engagement.

One of the primary benefits of interactive learning is increased student engagement. Traditional methods, such as lectures or textbook exercises, can often result in disengaged students who may struggle to see the relevance of what they are learning. Interactive activities, on the other hand, make learning more enjoyable and meaningful. Students are more likely to be motivated when they are actively participating in discussions, solving problems, or engaging in hands-on activities.

Studies have shown that active participation in the classroom leads to improved retention and deeper learning. By incorporating games, role plays, or collaborative projects into lessons, teachers can help students stay focused and invested in the learning process [Bower, 2017]. The use of interactive methods fosters a sense of ownership over learning, which can lead to improved motivation and academic performance.

2. Improvement of Communication Skills.

Interactive activities such as discussions, debates, and role-plays provide students with the opportunity to practice speaking and listening in a natural, stress-free environment. These activities are particularly beneficial for developing fluency and confidence in speaking English. Role-play, for example, simulates real-life situations where students must use the language to communicate effectively.

In addition to enhancing speaking skills, interactive methods also promote active listening. By participating in group discussions and collaborating with peers, students are exposed to a range of perspectives, which helps improve their listening comprehension and critical thinking skills. This is essential for language learners who need to understand spoken English in various contexts, including academic, professional, and social settings.

3. Cultural Awareness and Global Perspectives.

Interactive learning methods can also provide students with a deeper understanding of different cultures. Through activities such as virtual exchanges, role-play, or watching films from other countries, students can gain insights into the cultural norms, values, and practices of English-speaking countries. This cultural exposure not only enhances language learning but also helps students develop empathy and a broader worldview.

For example, by watching films or reading literature from diverse English-speaking countries, students can explore issues such as social justice, identity, and immigration. These cultural topics can spark meaningful discussions that connect language learning with real-world issues, helping students develop a more nuanced understanding of the language and its cultural context [Krashen, 1982].

Effective Interactive Teaching Techniques.

There are many interactive teaching techniques that can be used in English language instruction. Below are some of the most effective methods:

1. Task-Based Learning.

Task-based learning (TBL) is an approach that focuses on using real-world tasks to teach English. In TBL, students are given tasks that require them

to use the language in practical situations. Tasks can range from planning a trip, writing an email, conducting an interview, or creating a presentation. By completing these tasks, students not only practice language skills but also learn to apply their knowledge in real-life contexts.

TBL helps students improve both fluency and accuracy by encouraging them to focus on communication rather than simply memorizing language rules. This method also promotes teamwork, as students often work in pairs or small groups to complete the tasks.

2. Role Play and Drama.

Role play and drama are highly effective interactive methods for teaching English. In role play, students act out real-life situations, such as ordering food in a restaurant, negotiating a deal, or making a phone call. This helps students practice vocabulary, sentence structures, and pronunciation in a context that mirrors real-world interactions.

Drama activities can also be used to teach English in a fun and engaging way. By performing scenes from plays or creating their own short skits, students can practice language in an expressive and creative manner. These activities encourage students to think on their feet, enhancing both speaking and listening skills.

3. Educational Games.

Games are a popular and effective way to reinforce language concepts in an interactive and enjoyable manner. Games such as “Charades,” “Word Bingo,” and “Hangman” can help students practice vocabulary, grammar, and pronunciation. Online platforms like Kahoot! and Quizlet offer interactive quizzes and flashcards that make learning fun and competitive. [Krashen, 1982].

Games also create a low-pressure environment where students feel comfortable making mistakes. This encourages them to take risks and experiment with the language, which is crucial for language development:

4. Digital Tools and Apps.

With the advancement of technology, digital tools and apps have become an integral part of interactive language learning. Apps such as Duolingo, Babbel, and Memorise allow students to practice English anytime, anywhere, with the help of interactive exercises and games. These tools can be particularly useful for practicing vocabulary and grammar in an engaging way.

In addition to language learning apps, tools like Google Classroom and Zoom can be used to facilitate online learning and collaboration. Teachers can

host virtual discussions, share multimedia resources, and assign interactive tasks to keep students engaged.

Challenges of Implementing Interactive Methods.

Despite the numerous benefits, there are several challenges associated with using interactive teaching methods. One common challenge is classroom management. Interactive activities often require students to work in groups or pairs, which can create noise and disruption if not properly managed. Teachers need to ensure that all students are actively participating and that the activities run smoothly.

Another challenge is the varying levels of language proficiency among students. In a classroom with mixed abilities, some students may feel overwhelmed or intimidated by interactive tasks, particularly if they are not confident in their speaking skills. Teachers must find ways to support these students and ensure that they are included in the activities.

Additionally, some teachers may feel uncertain about how to implement interactive methods effectively. Transitioning from traditional teaching styles to more interactive approaches can require time, training, and a shift in mindset. Teachers must be willing to experiment with new methods and be flexible in adapting their teaching strategies to meet the needs of their students.

Research Methodology.

To explore the impact of interactive teaching methods on ESL learners, a mixed-methods approach was implemented over six months. The study involved 120 students aged 14–18 from three secondary schools in Uzbekistan. The research methods included:

Methodology	Description
Qualitative Analysis	Interviews with teachers and focus groups with students on perceptions and experiences
Quantitative Analysis	Pre- and post-tests to assess speaking, listening, reading, and writing skills
Experimental Design	Two groups were created:
	Experimental Group: Interactive methods
	Control Group: Traditional teaching methods

1. Engagement and Motivation.

The experimental group demonstrated a significantly higher level of engagement:

Group	Active Participation Rate	----- -----
Experimental	85%	Control 50%

Teachers noted increased enthusiasm in the experimental group. Students enjoyed working collaboratively in dynamic and engaging activities, which improved classroom interactions.

2. Skill Development.

The experimental group showed remarkable improvement in speaking, listening, and writing skills compared to the control group.

Skill	Pre-Test (Average)	Post-Test (Average)	Improvement	Control Group Improvement
Speaking	50%	80%	30%	10%
Listening	55%	75%	20%	10%
Writing	60%	78%	18%	8%

These results indicate that interactive methods significantly enhance language skills, particularly in speaking fluency and accuracy.

3. Feedback and Challenges

Feedback from students and teachers provided valuable insights:

Positive Aspects:

- Students appreciated the practical, real-life application of language.
- Teachers reported improved classroom dynamics.

Challenges:

- Some students initially felt uncomfortable speaking in group activities.
- Technical issues occasionally arose with digital tools, requiring troubleshooting.

Results

The findings affirm the hypothesis that interactive teaching methods have a positive impact on English language learning.

Key Findings	Details
Improved Speaking Skills	Fluency and accuracy increased by 30% in the experimental group compared to 10% in the control group
Enhanced Retention	Vocabulary and grammar comprehension improved significantly.
Positive Learning Experiences	Students and teachers expressed high satisfaction with the engaging nature of the lessons

Conclusion. Interactive teaching methods are a powerful tool for improving English language instruction. By actively involving students in the learning

process, these methods foster greater engagement, enhance communication skills, and promote cultural awareness. While there are challenges to implementing interactive methods, the benefits they offer in terms of student motivation, language proficiency, and overall learning outcomes make them an essential component of modern English language teaching. As educators continue to adapt to the changing needs of students, interactive teaching will play a crucial role in preparing learners for success in an increasingly interconnected world. The study underscores the effectiveness of interactive methods in ESL instruction, fostering better skill development and student engagement while enhancing overall classroom dynamics

Literature:

1. Bower, M. (2017). *Design of Technology-Enhanced Learning: Integrating Research and Practice*. Emerald Publishing.
2. Ellis, R. (2003). *Task-based Language Learning and Teaching*. Oxford University Press
3. Hadfield, J. (1999). *Intermediate Communication Games*. Longman
4. Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press.
5. Johnson, K., & Johnson, H. (2011). *An Interactive Approach to Language Pedagogy: Principles and Practices*. Routledge. Ellis, R. (2003). *Task-based language learning and teaching*. Oxford University Press.
6. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47.
7. Gagne, R. M. (1985). *The conditions of learning and theory of instruction*. Cengage Learning.
8. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
9. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge University Press.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

BO‘LAJAK KIMYO O‘QITUVCHILARINI METAPREDMETLI YONDASHUV ASOSIDA KASBIY FAOLIYATGA METODIK TAYYORLASHNING AFZALLIKLARI

O‘rinova O.O‘.

Farg‘ona davlat universiteti kimyo kafedrası dotsenti

Tayanch so‘zlar: metapredmetli yondashuv, fanlararo aloqadorlik, kasbiy faoliyat, mazmundor, pedagogik va tashkiliy-metodik jixat, ta‘lim mazmuni, pedagogik faoliyat

Ключевые слова: метапредметный подход, междисциплинарность, профессиональная деятельность, содержательный, педагогический и организационно-методический аспект, содержание образования, педагогическая деятельность.

Key words: metasubject approach, interdisciplinarity, professional activity, meaningful, pedagogical and organizational-methodical aspect, educational content, pedagogical activity.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada bo‘lajak kimyo o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda metapredmetli yondashuv asosida pedagogik, ilmiy-metodik asoslari batafsil yoritilgan. Muammoning mazmundor, jarayonli va tashkiliy-metodik jixatlari asoslab berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье подробно описаны педагогические, научно-методические основы подготовки будущих учителей химии к профессиональной деятельности на основе метапредметного подхода. Обоснованы содержательный, процессуальный и организационно-методический аспекты проблемы.

SUMMARY:

The article describes in detail the pedagogical, scientific-methodical foundations of preparing future chemistry teachers for professional activity based on the metasubject approach. The substantive, procedural and organizational-methodical aspects of the problem are justified.

Respublikamizda bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda keng raqobat muhitini shakllantirish, “pedagog kadrlar tayyorlash sifatini ilg‘or xalqaro standartlar asosida takomillashtirish va oliy pedagogik ta‘lim bilan qamrov darajasini oshirish” qo‘shimcha kvalifikatsiyalar berishning innovatsion yo‘nalishlarini oliy ta‘limga tadbiq etish, uning milliy zaminini mustahkamlash sohasida universitetlarning ko‘p darajali tarkibida bo‘lajak kimyo o‘qituvchilarini kimyo ta‘limi jarayonidai nnovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashni takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik tayyorgarlik deganda an'anaviy talabalarning pedagogik fanlarni o'rganish jarayonida bilim va ko'nikmalarni elementar tarzda o'zlashtirishlari tushunilar edi. O'qituvchi tomonidan beriladigan saboq mazmuniga qo'yilayotgan yangicha talab va vazifalarga muvofiq ravishda bunday yondashuv mazmunini kengaytirish va "pedagogik tayyorgarlik" tushunchasiga kengroq ta'rif berish zarurati yuzaga kelmoqda.

Bo'lajak kimyo o'qituvchilarining kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlashning asosiy tamoyillaridan biri bu hamkorlikda yechiladigan ikkita masala hisoblanadi: "pedagogik faoliyatni (kasbiy pedagogik tayyorgarlik) amalga oshirishga bo'lgan tayyorgarlikni ta'minlovchi psixologik-pedagogik fanlar majmuini chuqur o'zlashtirish hamda o'quv fanlariga aylantirilgan mazkur fanni qabul qilish usullarini tizimlashtirish". Pedagogik tayyorgarlik pedagogik faoliyatning negizi hisoblangan kasbiy va fan (predmet) elementlaridan iboratdir.

O'quv, pedagogik, metodik va ilmiy faoliyat asosida talabalarning o'ziga xos xususiyatlariga asoslanib, o'qituvchi va jamiyat tomonidan belgilanadi, asosan yosh avlod shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu faoliyat, avlodlarning o'zaro ijtimoiy bog'liq aloqalarini amalga oshirishga yoshlarni tayyorlash, insonning tabiiy imkoniyatlaridan jamiyat tajribalarini egallashda foydalanishdan iborat"

Bir qator tadqiqot ishlarida faoliyat modeli haqida so'zy uritiladi va ularda zamonaviy talablarga muvofiq ravishda o'qituvchi salohiyati darajasiga oid faoliyat to'qqizta yo'nalishga bo'lingan: o'rgatuvchi, mobil-yo'naltiruvchi, rivojlantiruvchi, kommunikativ, tashkiliy, konstruktiv, tadqiqotchilik, texnik, tadbirkorlik.

Bo'lajak kimyo o'qituvchilarining metodik faoliyatga tayyorlashda malaka amaliyotlari muhim o'rin egallaydi. Bakalavrlar tayyorlashda quyidagi malaka amaliyotlari o'tkaziladi: o'quv (tanishuv) amaliyoti - iqtisodiyot tarmoqlari, tegishli tashkilot, muassasa va korxonalar bilan tanishtirish, tabiiy-ilmiy va umumkasbiy fanlar bo'yicha nazariy bilimlarini mustahkamlashga qaratiladi; kimyoviy fan amaliyoti (ishlab chiqarish amaliyoti) - umumkasbiy va ixtisoslik fanlaridan nazariy bilimlarni mustahkamlash va amaliy (ishlab chiqarish) jarayonlari bilan uyg'unlashtirish, tegishli amaliy ko'nikmalar, kompetensiyalar va malakalarni shakllantirishga qaratiladi; bitiruv oldi amaliyoti - ishlab chiqarishda (tegishli soha korxona, tashkilot va muassasalarida) kasbiy ko'nikmalarni yanada mustahkamlash, kasbiy faoliyatga moslashish, bitiruv malakaviy ishni tayyorlash uchun ma'lumot to'plash va tizimlashtirishga qaratiladi; pedagogik amaliyot - talabalarning pedagogik kasbiy yo'naltirishlari

uchun qo'llaniladi va pedagogik faoliyatini oshirishga qaratiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida yo'naltirilgan usullar hozirgi kun talabiga to'liq javob berishi bilan birga talabalarni mustaqil fikrlashga, mahoratini oshirishga va metodik yo'ndoshuvlar sifatida rivojlanishga undaydi.

Boshqacha aytganda, bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimida o'qitish samaradorligini oshirishning muhim sharti – ta'lim jarayoniga tizimli yondashuv va rang-barang pedagogik faoliyatdan iborat xizmat ko'rsatish sanaladi. Yurtimizda kadrlar tayyorlash milliy dasturini bosqichma-bosqich va muvaffaqiyatli amalga oshirish ko'p jihatdan o'qituvchi faoliyati va uning kasbiy nufuzini oshirish bilan bog'liq xolda amalga oshirilmoqda.

Shu sababli ham ular o'z mahoratlarini uzluksiz oshirib borishlari hamda hozirgi kunning yuksak va malaka talablariga mos zamonaviy bilim, ko'nikma va tajribalarni o'zlashtirishi, ijodiy mehnat qila olishi zamon talabidir.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim sohasidagi muxim islohotlar o'quv-tarbiya ishlarini butunlay yangicha yondashuvlar asosida tashkil qilish, yuqori sifat ko'rsatkichiga erishishni talab qiladi.

Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish va o'zlashtirish zarurligi chuqur his qilinib, ularni o'quv jarayoniga tatbiq qilish borasida keng miqyosda tadqiqotlar olib borilmoqda.

Ushbu muammoning ilmiy-nazariy asoslari yaratilmoqda, har bir pedagogik texnologiyaning o'ziga xos jihatlari ishlab chiqilib, o'quv jarayoniga tatbiq qilish bo'yicha yetarli darajada tajribalar to'planmoqda. Talabalarning fanlarga qiziqishini ta'minlaydigan asosiy omil mazmun va uning mohiyati hisoblanadi. Hozirgi kunda fan-texnika jadal rivojlanayotgan bir paytda fanning o'qitish mazmunini, mohiyatini hamda vazifa va yondashuvlarni umumiy tarzda belgilash qiyin emas. Bunday belgilash fanlar bo'yicha davlat ta'lim standarti va o'quv dasturida belgilanadi. Masalan, kimyo fanidan ana shunday davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi (7-9 sinflar uchun) yaratilib, 2000-2001 o'quv yilidan amalga joriy etila boshlandi va shu asosda 7-8 – sinflar uchun darsliklar tayyorlandi. Kimyoviy fan va texnika, jumladan, kimyo fani asosidagi ishlab chiqarish, to'xtovsiz rivojlanmoqda. Shunga muvofiq, ilmiy axborot ham kun sayin jadallik bilan ko'payib bormoqda. Lekin darsliklarda fan asoslari, ko'p tajriba va kuzatishda isbotlangan qonun, tushuncha hamda qoidalar saqlanib qolishi kerak. Bundan tashqari, darslikning amalda qo'llanish muddati chegaralangan. O'quv dasturi va darslik kamida besh yil amal qilishi kerak. Agar ularni tayyorlash va nashrdan chiqarish uchun ketadigan 3-5 yil vaqttni ham xisobga oladigan bo'lsak, biz eng yangi deb hisoblagan, ya'ni talab darajasidagi darslik va dastur fan taraqqiyotidan 5-10 yil orqada qoladi.

Mazmun va jihoz talab darajasida o'z vaqtida yangilanishi bilan bir qatorda fanlarni yangi mazmun va yangi jihozlar asosida o'qitishni amalga oshirishga o'qituvchilarni puxta tayyorlanishi talab etiladi. Bu o'z navbatida sinovlardan o'tgan mavzularni no'anaviy o'qitish uslublari bilan ta'minlash, tanishtirish muammolarini keltirib chiqaradi. Ana shu muammolar nazarda tutiladigan bo'lsa, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish va yoshlarni aniq yo'nalish, mutaxassisliklariga tayyorlash kafolati qanchalik murakkab muammo ekanligi kelib chiqadi.

Demak, matematika, fizika, kimyo va biologiya fanlarini umumiy ta'lim maktablarida, akademik litsey, ham kasb-hunar maktablarida o'qitish mazmunini faqatgina dastur yoki darslik bilan zamon talabida belgilash etarli emas. Buning uchun bir necha bosqichda o'qituvchi va o'quvchilar uchun alohida-alohida o'quv qo'llanmalari, ilmiy-ommabop kitoblar, fan yangiliklarini aks ettiruvchi oynoma, haftalik ro'znomalar bo'lishi kerak. Shuningdek, rivojlangan mamlakatlarda chop etilgan fanlarga doir turli xil kitoblar, test topshiriqlari, savollar to'plamlarining o'zbek tilidagi tarjimasini ham nashr etish zarur.

Ta'limda jihoz masalasi alohida mavzu hisoblanadi. Bu boradagi muammolar bilan mutasaddi tashkilotlar, homiy jamoalar shug'ullanishi kerak. Fandagi yangi mazmun va jihozni ta'limga joriy qilish uchun eski o'qitish uslublarni ham yangilash taqozo etiladi. Buni dunyoqarashi keng, ko'p yillik ish tajribasiga, zamonaviy bilimiga ega bo'lgan o'qituvchilar yaratadi. Ularga maxsus sharoit yaratib berilishi hamda, eng avvalo, iqtisodiy jihatdan ta'minlanmoqlari lozim. Kimyo fanlarini zamonaviy pedagogik texnologiya asosida barcha o'quv yurtlarida zamon talabi darajasida tashkil etish ta'lim ilmiy va tarbiyaviy tartibga hamda talaba va o'qituvchi tanloviga bog'liq.

Adabiyotlar:

1. Jalilova S.X., Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Kasb psixologiyasi. O'quv qo'llanma. Toshkent-2010. –127 b.
2. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. – T.: "Sanostandart" nashriyoti, 2015. – 81-b.
3. Iskandarov A. Kimyodan masalalar echish metodikasi. Darslik. Toshkent, 2018y. –59 b.
4. Azizova G.G. Oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik faoliyatini takomillashtirish (ingliz tili materiallari misolida). Diss.avtoref.Samarqand-2019 y.- 52 b.
5. O'rinova O. O' Fanlararo aloqadorlik bo'lajak kimyo o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashning samarali omili sifatida. Ta'lim, fan va innovatsiya. 2022-yil, 4-son. -B.93-96. (13.00.00)
6. O'rinova O.O'. Universitetlarda bo'lajak kimyo o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasining pedagogik samaradorligi. Ilmiy axborotnoma. Namangan. 2022, 8-son. -B.607-613. (13.00.00)

INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK YONDASHUVLARI

Fayziyeva U.Yu.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
dotsenti*

Tayanch so'zlar: psixologik-pedagogik yondashuvlar, inklyuziv ta'limni tashkil etish, fazoviy-semantik, kommunikativ, tashkiliy, kognitivsh komponenti va affektiv, inklyuziv ta'limning psixologik modeli.

Ключевые слова: психолого-педагогические подходы, организация инклюзивного образования, пространственно-смысловая, коммуникативная, организационная, когнитивная составляющая и аффективная, психологическая модель инклюзивного образования.

Key words: psychological and pedagogical approaches, organization of inclusive education, spatial-semantic, communicative, organizational, cognitive component and affective, psychological model of inclusive education.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada inklyuziv ta'limni tashkil etishning psixologik, pedagogik va tibbiy-ijtimoiy modellari bo'lgan inklyuziv ta'limning yaxlit modelini uning maqsadi, vazifalari tarkibiy qismlari ajratib ko'rsatildi. Inklyuziv ta'limning samaradorligiga erishishda psixologik- pedagogik yondashuning tutgan o'rni yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье выделены цели и задачи целостной модели инклюзивного образования, являющейся психологической, педагогической и медико-социальной моделью организации инклюзивного образования. Отмечена роль психолого-педагогического подхода в достижении эффективности инклюзивного образования.

SUMMARY:

The article highlights the goals and objectives of a holistic model of inclusive education, which is a psychological, pedagogical and medical-social model for organizing inclusive education. The role of the psychological and pedagogical approach in achieving the effectiveness of inclusive education is noted.

Inklyuziv ta'lim bo'yicha qator rivojlangan xorijiy mamlakatlarda inklyuziv ta'lim modellarini o'rganildi. Masalan, XX asrning boshlarida rus olimlari inklyuziv ta'limning ko'plab nazariy muammolarini tadqiq etgan. Inklyuziv ta'lim modelida quyidagi komponentlari tadqiq qilingan: fazoviy-semantik, kommunikativ, tashkiliy, kognitivsh komponenti va affektiv kabi komponentlar

bilan hal qilingan Inklyuziv ta'limning integratsiyalashgan sharoitda olib borishda pedagogik jarayonning xususiyatlari, darslarning modellashtirilishi, tuzilishi ochib berilgan.. Xorijiy mamlakatlar tajribasi va eksperimental loyihalar natijalariga asoslanib, biz psixologik, pedagogik va tibbiy-ijtimoiy modellarni o'z ichiga olgan inklyuziv ta'limning yaxlit modelini tanladik va tegishli maqsad, vazifalar belgilanib, har bir modelning tarkibiy qismlari ajratib ko'rsatildi. Inklyuziv ta'limning psixologik modeli maqsad, mazmun va tashkiliy komponentni o'z ichiga oladi. **Inklyuziv ta'limning psixologik modeli** samarali psixologik yordam maqsadini ko'zlaydi. Model komponentining vazifalariga psixo-dagnostika, psixo-korreksiya, psixo-agitatsiya, psixo-konsultatsiya, monitoring, ta'lim sifatiga yordam berish, rivojlanishni qo'llab-quvvatlash, fanlar o'qitilishini qo'llab-quvvatlash kabi jarayonlar kiradi. **Psixo-dagnostika**-bu ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarning nutqini rivojlantirish darajasini, idrok etish qobiliyatini, vizual-motor funksiyasining rivojlanish darajasini o'rganish; autizmli bolalarning tashvish darajasining diagnostikasi; diqqat diagnostikasi, o'rganish va mehnat qobiliyati uchun motivatsiya, o'z-o'zini hurmat qilish va hissiy holat. **Psixo-korreksiya** bu ruhiy jihatlar orqali tuzatish ishlarini olib borish psixo-jismoniy rivojlanish turiga qarab tabaqalashtirilgan yondashuvni tuzatishga muhtoj bo'lgan bolalarning ruhiy kasalliklarini tuzatish, bolaga ta'lim muhitida moslashishga yordam berish, aqliy va jismoniy rivojlanishda aniqlangan og'ishlarni bartaraf etish yoki qoplashga qaratilgan faol ta'sir orqali shaxsiy munosabatlarni uyg'unlashtirish. Ta'lim dasturini o'zlashtirishda doimiy qiyinchiliklarga duch kelgan bolalarning shaxsiy rivojlanishi. **Psixo-agitatsiya** va **profilaktika**-bu yangi inklyuziv muhitga kirishi bilan bog'liq barcha turdagi og'ishlarning namoyon bo'lishini oldini olish, rivojlanishdagi psixologik qiyinchiliklarni o'z vaqtida aniqlash, maktabda bolaning shaxsini aqliy jixatini to'liq shakllantirish uchun zarur bo'lgan psixologik sharoitlarni yaratish. **Psixo-konsultatsiya** atrofda voqelikni ijobiy idrok etishga, boshqalar bilan do'stona munosabatlarni o'rnatishga, o'quv jarayoniga ijobiy munosabatda bo'lishga va o'rganishga qiziqishni oshirishga qaratilgan. Monitoring nogiron bolaning sog'lom tengdoshlariga moslashishga psixologik tayyorgarlik holatini, inklyuziv muhitda va o'qitishda taklif etilayotgan o'quv materiallarini qabul qilishga tayyorlik darajasini, ishonch darajasini aniqlaydi. **Ta'limni sifatli bo'lishiga ta'sir ko'rsatish**, sinf o'qituvchisi tomonidan psixolog va defektolog bilan birgalikda, butun sinf bolalari va nogiron bolalarning aqliy rivojlanishidagi asoratlarning oldini olish orqali o'quvchilar va o'quv jarayoni sub'yektlari bilan ishlash orqali amalga oshiriladi.

Inklyuziv ta'limning psixologik modelida quyidagi tamoyillar alohida o'rin tutadi: har bir o'quvchi shaxsini hurmat qilish, shaxsiy metodologiya, gender

yondashuv, maxfiylik, psixologik qo'llab-quvvatlash tamoyillari, ilmiy, tizimli, o'zgaruvchanlik, vaziyatlilik, individuallik, kabilarni o'z ichiga oladi. Ushbu tamoyillarning har biri psixologik ta'sir jarayonida o'ziga xos ravishda bir-birini to'ldiradi. Ushbu modelning bir qismi sifatida o'quvchilarni har tomonlama o'rganish uchun turli usullar ishlab chiqilgan. Masalan, kognitiv, kommunikativ imkoniyatlar va shaxslararo munosabatlarni o'rganish usullari. Ushbu usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning o'quv materiallarini idrok etish imkoniyatlari oshdi, shaxslararo munosabatlarda ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Nogiron bolalar rivojlanishining barcha jihatlarini o'rganib, o'quv jarayonini tashkil etishdagi qiyinchiliklarni aniqlab, biz maxsus pedagogik modelni ishlab chiqish zarurligini aniqladik. **Pedagogik model** va uning mazmunli, tashkiliy, baholash komponentlari inklyuziv ta'limni tashkil etish jarayonida amaliy ahamiyatga ega bo'lib, ushbu turdagi mashg'ulotlar samaradorligini oshirishga qaratilgan edi. Mazmun komponentiga o'quv dasturlari, davlat standartlari, dasturlar, darsliklar, o'quv qo'llanmalari kiradi. Inklyuziv ta'limda o'quv jarayoni umumiy didaktik tamoyillarga asoslanadi. Ushbu tamoyillar bilan bir qatorda qo'shimcha ravishda biz taklif qilgan tamoyillar jarayonda qo'llanildi: o'zgaruvchanlik, bag'rikenglik, vaziyatlilik, o'zaro ishonch, refleksivlik, "natijaga yemas, balki ishtirok etishga" e'tibor, korreksion -tuzatish yo'nalishlari. Bizning modelimizda o'quv jarayoniga qo'yiladigan talablarga alohida e'tibor beriladi. Pedagogik talablarga vakolatli, korreksion-tuzatish, individual-yakka tartibdagi, kompensasion yondashuvlar kiradi. Pedagogik talablardagi vakolatli yondashuv, ularning tarkibi va barcha jarayonlar o'qituvchilarga mahorat darslari, o'quv seminarlar orqali yetkazib borildi. Inklyuziv ta'limga psixologik yondashuv talablari o'quv jarayonini uslubiy jihatdan to'g'ri va maqsadli takomillashtirishini ta'minlanishiga asos bo'ldi. **Inklyuziv ta'limga qo'yiladigan uslubiy talablar** metodik jihatdan tashkil etish, nogiron bolalarning imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda o'qitish usullarining turlaridan foydalanishni maqsad qiladigan asosiy komponent hisoblanadi. Tadqiqot davomida biz ijobiy natijalarga erishishimizga hissa qo'shgan asosiy uslubiy yondashuvlarni aniqladik: didaktik ta'minot, interaktivlik, integrativlik, sinfda yordamchi vositalardan foydalanish. Bu jarayonda **inklyuziv ta'limga qo'yiladigan tashkiliy va gigiyenik talablar** alohida o'rin tutadi. Bularga jismoniy daqiqa, 1-3 daqiqa dam olish, toza havo, ichimlik suvi, himoya va qo'llab-quvvatlovchi rejim, faol harakat rejimi kiradi. **Himoyalovchi va qo'llab-quvvatlovchi rejim** bolalar salomatligini himoya qilishdir. Maktab va oila birgalikda bolalar salomatligini himoya qilishi muhim o'rinda turadi. Bolalar salomatligi uchun kun tartibiga to'g'ri rioya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabda bolalarning sog'lig'i va jismoniy tarbiyasiga e'tibor berilishi, boshlang'ich sanitariya-gigiyena ko'nikmalarini singdirish,

ularning sog'lig'iga ongli munosabatni va kun tartibini to'g'ri tashkil etish, sog'lig'i uchun kurashish qobiliyatini tarbiyalash talab etiladi. To'g'ri to'zilgan jadval va o'quv yuklamasi, yumshatilgan rejimga rioya qilingan faoliyatning namoyon bo'lishi, o'qish va o'rganishga qiziqish, samaradorlikka erishish uchun sharoit yaratuvchi muhim omillardan hisoblanadi. O'quv yuklamasi va o'quv rejimining ta'siri o'quv yili davomida nafaqat o'quvchilarning neyropsik sohasiga, balki salomatlik holatining boshqa ko'rsatkichlariga ham ta'sir qiladi. Aniq, izchil, odatiy va yumshoq rejim o'quvchining faoliyatini osonlashtiradi, bunday rejim jarayonning sog'lom kechiishi uchun sharoit yaratadi: faollik, o'qish va o'rganishga motivatsiya, uyg'otadi, samaradorlikka olib keladi. **Faol harakat rejimi** salomatlikni mustahkamlash, butun organizmning o'sishini to'g'ri shakllanishiga qaratilgan himoya rejimining bir qismidir. Bolalarni jismoniy salomatligiga qarab sport klublariga jalb qilish, nogiron bolalar uchun terapevtik va qo'llab-quvvatlovchi jismoniy tarbiya, sport sifatida va sog'lig'ini yaxshilash, kamchiliklarni tuzatish uchun sharoit yaratishni ko'zda tutadi. Modelning tashkiliy komponenti ta'lim faoliyatini tashkil etishga qaratilgan jarayonni nazarda tutadi. U maxsus yondoshuvlar, usullar, texnologiyalar va vositalarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot davomida og'zaki, vizual, amaliy, an'anaviy va maxsus korreksiya usullardan foydalanilgan. Bundan tashqari, innovatsion texnologiyalar va interfaol o'qitish usullari qo'llanildi, bu esa o'quvchilarning bilim olish, ijtimoiy va jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon berdi. Ushbu texnologiyalar, usullar va vositalar nogiron o'quvchilarga darslarda teng ravishda qatnashish, bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish imkoniyatini berdi. Inklyuziv ta'lim, o'quvchilar salomatligi va tibbiy yordam bilan chambarchas bog'liq bo'lganligi sababli, amalda tibbiy model muhim omil hisoblanadi. **Tibbiy-ijtimoiy model** Alohida ehtiyojli bolalarga samarali tibbiy xizmat ko'rsatish, va doimiy ijtimoiy yordamga erishishga xizmat qiladi. U ehtiyoj doirasida samarali tibbiy xizmat qilish qoidalari, tarkibiy qismlar va talablarni o'z ichiga oladi. Adolatlilik bu **ijtimoiy prinsip bo'lib**, tizimli kuzatish, global qamrov, diqqat, ustuvorlik ushbu modelning tamoyillari hisoblanadi. **Tibbiy-ijtimoiy modelning** tarkibiy qismlari-nogiron bolalarni o'qitish jarayonida nogiron bolalarga tibbiy yordam ko'rsatish, nogiron bolalarning huquqlarini himoya qilish, o'z vaqtida tiklanish uchun sharoit yaratish, nogiron bolalarning oilalariga tizimli sog'liqni saqlash va rehabilitatsiya xizmatini tashkil etishda yordam berish sifatida foydalanilgan. Mahallaning ishtiroki tibbiy xizmatni tashkil etish, sog'liqni saqlash organlari tomonidan to'g'ri tashxis qo'yish, tegishli ta'lim turini tanlashda ota-onalarga tavsiyalar berishni tashkil qilish, inklyuziv ta'lim olish imkoniyatini yaratish, nogiron bolalarni maktabga borishini xavfsiz tashkil etilishini ta'minlash kabilardan iboratdir.

Integrativ modelning tuzilishi yuqoridagi modellarning barcha vazifalarini o'z ichiga oladi.

Bolalar bilan psixologik-pedagogik ishlar quyidagi yo'nalishlarda olib borilishi mumkin:

1. Ta'limni targ'ib qilish, tushuntirish ishlari. "Qiyin" bolalar rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari tushuntiriladi, qo'llab-quvvatlash, yordam berish, hamkasblar va bolalar o'rtasida o'zaro ta'sir va o'rganish usullari efirga uzatiladi.

2. Qo'shma ta'lim faoliyatini tashkil etish. Ishning texnikasi, usullari va shakli bolalarning yoshiga, ularning intellektual qobiliyatlariga va ishning mazmuniga qarab tanlanadi – har bir bolaning manfaatlarini hisobga olgan holda, yetakchi faoliyat va bevosita rivojlanish zonasiga muvofiq (L. S. Vygoskiy).

3. Psixologik treninglar o'tkazish. Shaxsiy maslahat. Maxsus bolalarni guruh ishlariga kiritish. Shaxsiy o'sishni rivojlantirish, aks yettirish, muloqot qobiliyatlarini shakllantirish, ishonchli xatti-harakatlar va boshqa tematik uchrashuvlar.

4. Qo'shimcha dam olish faoliyati. Bayramlar, ijodiy tadbirlar, choy partiyalari, norasmiy muloqotni tashkil yetish.

Inklyuziv ta'limning klaster modelining samaradorligiga erishishda qo'llanilgan psixologik-pedagogik yondashuv ahamiyatli natijalarga erishilishida katta ahamiyat kasb etdi.

Adabiyotlar:

1. Юсупова А.Ю. Совместное обучение детей с различными образовательными возможностями в концепции Т.Хелльбрюгге: дис.канд. пед.наук / Юсупова Александра Юрьевна. - Казань, 2002. - 210с.
2. Ярская-Смирнова Е.Р. Социокультурный анализ нетипичности / Е.Р. Ярская - Смирнова. - Саратов: СГТУ, 1997. - 100с.
3. Яркина Т.Ф. Критический анализ состояния и тенденций развития буржуазной педагогики в ФРГ / Т.Ф. Яркина - М.: Педагогика, 1979. - 215с
4. Ямбург, Е.А. Школа для всех: Адаптивная модель (Теоретические основы и практическая реализация) / Е.А. Ямбург. - М.: Новая школа, 1997. - 352с.
5. Файзиева У.Ю. Особенности внедрения инклюзивного образования в Республике Узбекистан // Муғаллим ҳам ўзлуксиз билимлендириў. - Нукус, 2023. - №2-1. Б. 248-256. (13.00.00 №20).
6. Файзиева У.Ю. Международная практика инклюзивного образования история становления инклюзивного образования // Муғаллим ҳам ўзлуксиз билимлендириў. - Нукус, 2023. - №2-1. - Б. 272-279. (13.00.00 №20).
7. Fayziyeva U.Y. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktab-internatlarining kelajagi-kasbiy ta'lim berishda // Inklyuziv ta'limning dolzarb masalalari: muammo va ularning yechimlari mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. - Toshkent, 2021. - B. 180-184.
8. Файзиева У.Ю. Условия для качественной и эффективной организации инклюзивного образования // Инклюзив таълимнинг долзарб масалалари: муаммо ва ularning eчимлари mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. - Toshkent, 2021. - B. 274-277.

TA'LIM JARAYONIDA IJODIY MUSTAQIL ISHLASHNING MOHIYATI VA SHAKLLARI

Маҳкамова М.Ю.

Renessans ta'lim universiteti

“Pedagogik ta'lim va Psixologiya” kafedracuda professor v.v.b.

Rasulova N.Ya.

ISFT instituti assistenti

Tayanch so'zlar: mustaqil ta'lim, bilim, ko'nikma, mahorat, fikrlash, ma'lumot, kreativ fikrlash, tahliliy fikrlash, tanqidiy fikrlash.

Ключевые слова: самостоятельное образование, знания, умения, навыки, мышление, информация, творческое мышление, аналитическое мышление, критическое мышление.

Key words: independent education, knowledge, skills, skills, thinking, information, creative thinking, analytical thinking, critical thinking.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada ta'lim jarayonida ijodiy mustaqil ishlashning mohiyati, shakllari, turlari, o'rni va vazifalari ko'rsatilgan hamda ularning ta'lim ishtirokchilarida namoyon bo'layotgan kompetentliklarga ta'siri haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье показаны сущность, формы, виды, роль и задачи самостоятельной работы в образовательном процессе и даны комментарии об их влиянии на компетенции участников образования.

SUMMARY:

The article shows the nature, forms, types, role and tasks of independent work in the educational process and comments on their influence on the competences of the participants of education.

Kirish. Ma'lumki, har bir mamlakatning yuksalishi, rivojlanishi yoki aksincha, inqirozga uchrashi o'sha mamlakatdagi ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligiga bog'liqdir. Hozirda yangilanayotgan jamiyat uchun hamda erkinlashayotgan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy munosabatlar uchun, avvalo, shu masalalarga mos tarzda faoliyat ko'rsatishga qodir ta'lim tizimi zarur. Shuning uchun ham ta'lim tizimiga O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyoti sohasida ustuvor yunalish deb yondashiladi..

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "jismonan sog'lom, ruhiy va intellektual rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtayi nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash"ga qaratilgan vazifalarni amalga oshirish yosh kadrlarning kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonlarini tanqidiy va tahliliy yo'nalishlarga ega bo'lgan murakkab pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqish zaruratini belgilaydi. Mazkur zarurat yuqori malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda ta'lim-tarbiya jarayonlarini rivojlantiruvchi strategiyalarni tanlash hamda ushbu jarayon samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi innovatsion ta'lim texnologiyalarni ishlab chiqish va ularning ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali tatbiq etilishi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mazkur masalani hozirgi kun nuqtay nazaridan chuqurroq o'rganadigan bo'lsak, albatta umumiy ajaratilgan soatning asosiy qismini ya'ni 60 %ga egalagan mustaqil ta'lim haqida fikr yuritishimiz zarur. Albatta bu jarayon qay darajada ekanligiga tuxtalmasdan, balki bu jarayonni qanday qilib samarali tashkil etish mumkinligiga e'tibor qaratsak. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida ekanligini taxlil etar ekanmiz, O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga kўtariш, oliy таълимни модернизация қилиш, илғор таълим технологияларига asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrda PF-5847-sonli Farmoni asosida "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" qabul qilinganligi ayni mazkur muammolarni bartaraf etishga qaratilganligini e'tirof etish mumkin.

Ma'lumki, ta'lim sifatini ta'minlash kredit modul tizimida nafaqat auditoriyada balki, auditoriyadan tashqari ishlar, boshqacha qilib aytganda o'qituvchining dars jarayonidagi bergan bilimlari faqat yo'naltiruvchi xarakterga ega bo'layotgan bo'lsa, unda mustaqil ta'limning ahamiyati asosiy o'ringa chiqadi. Ayniqsa, mustaqil ta'lim orqali egalanadigan bilimlar darajasini va ko'lamini inobatga oladigan bo'lsak, bu masala ta'lim jarayonining asosiy mexanizmi aylanadi. Lekin ushbu mexanizm to'g'ri ishlashi uchun albatta beriladigan topshiriqlar ya'ni mustaqil ishlar talabaning yangi bilimlarni egallashiga stimul berishi, tanqidiy fikrlashi va tinimsiz o'z ustida ishlashiga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'quv jarayonida mustaqil ta'limning talabalarning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish borasidagi muammolarni hal etish doimiy dolzarb hisoblangan masala hisoblanadi. Shu bois, "Ta'lim to'g'risida" gi Qonunda mustaqil fikrlaydigan, yuqori malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash tizimi aks ettirilgan. Shuningdek, mazkur muammolarni tizimli hal qilish borasida Respublikada huquqiy me'yoriy asoslar yaratildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli qarori, shuningdek, mustaqil ish talqiniga bo'lgan yondashuvlarni tahlil qila turib, shuni aytish mumkinki, o'quv jarayonida uning ahamiyatini avvaldan anglab yetganlarini ko'rish mumkin. Talabaning bilish faolligi va mustaqilligining eng yuqori darajasi uning ijodiy mustaqil ishi jarayonida namoyon bo'ladi, bunda talabaning tubdan yangi bilim va moddiy va ma'naviy madaniyat qadriyatlarini ishlab chiqarishga bevosita ishtirok etishi nazarda tutiladi. Ijodiy ishning barcha turlaridagi topshiriqlar darsda turli yo'llar bilan yaratilishi mumkin bo'lgan maxsus muammoli vaziyatlarning paydo bo'lishini rag'batlantiradigan shartlarni o'z ichiga oladi:

a) muammoni o'qituvchining o'zi aniq ko'rsatish orqali;

b) talabaning o'zi tushunishi va ulardagi muammolarni shakllantirishi kerak bo'lgan shartlarni taqdim etish orqali;

v) o'quvchi mustaqil ravishda yangi, qo'shimcha muammoni aniqlashi kerak bo'lgan yechim topish mantiqiga ko'ra, ko'proq yoki kamroq aniq belgilangan muammoni qo'yish orqali (muammoli vaziyatni qurishda nazarda tutilgan);

d) nihoyat, o'quvchi "muammoli vaziyatni qurishda ko'zda tutilmagan" yangi muammoni mustaqil kashf etishga vazifa qoyish orqali. Ijodiy mustaqil ish muammoli vaziyatni tahlil qilish, yangi ma'lumotlar olish, muammolarni hal qilish uchun vosita va usullarni mustaqil ravishda tanlashni o'z ichiga oladi (turli matnlarni mustaqil ravishda tuzish, o'quv tadqiqoti va loyiha topshiriqlari, kurs va dissertatsiyalar). Ijodiy ko'nikmalarni shakllantirish ilmiy hisobotlarni, kurs va dissertatsiyalar). Ijodiy ko'nikmalarni shakllantirish ilmiy hisobotlarni, individual nostandart vazifalarni tayyorlashda, muammolarni hal qilishning yangi usullarini, tajribaning yangi variantlarini izlashda, faoliyatning yangi usullarini o'zlashtirishda va hokazolarda erishiladi. Masalan, talabalar mustaqil

ishlarini tashkil etishda muayyan fanning xususiyatlarini, shuningdek, har bir talabaning akademik o'zlashtirish darajasi va qobiliyatini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalaniladi:

- ayrim nazariy mavzularni o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish;

- berilgan mavzu bo'yicha axborot (rsferat) tayyorlash;
- seminar va amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish;
- laboratoriya ishlarini bajarishga tayyorgarlik ko'rish;
- hisob-grafik ishlarini bajarish;
- malakaviy bitiruv ishi va magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash;
- nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash;
- amaliyotdagi mavjud muammolarning yechimini topish (keys stadi);
- maket, model, badiiy asar, musiqa va namunalar yaratish;
- ilmiy maqola, anjumanga ma'ruza tezislarini tayyorlash;

- o'qitilayotgan fanning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, talaba mustaqil ishini tashkil etishda boshqa shakllardan ham foydalanish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur ishda oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ijodiy mustaqil ishlarni tashkil etish faoliyatini rivojlantirish omillaridan foydalanishning mazmuni, maqsadi, vazifalari va tamoyillari o'rganildi. Tadqiqot davomida tizimli yondashuv va tahlil qilish usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy sohava iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish borasida katta ishlar olib borilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasining "Oliy ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik maqsadlari va ustuvor yo'nalishlari" deb nomlangan 3-bobining "Oliy ta'lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish" deb nomlangan 1-§ da "Mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarni

keng joriy etish” masalalarida ta’lim oluvchilarning mustaqil ta’lim olishlari, mustaqil ishlash malakalarini uzluksiz oshirish orqali mutaxassislarning zaruriy kompetensiyalarini, ijodiy yaratuvchanlik, tadqiqotchilik, mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilgan. Bugungi kundagi ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar talabalarni mustaqil fikrlashini rivojlantirish, individual ta’lim trayektoriyalariga asoslangan, talabalarda kreativ fikrlash, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga oid muammolarni bartaraf etishga qaratilgandir. Oliy ta’lim muassasalarida bu vazifalarni amalga oshirishga bosqichma-bosqich o‘tish rejalashtirilgan. Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida mustaqil ta’lim soatlari ulushini ko‘pligi, professor-o‘qituvchilarning auditoriya soatlaridan bo‘shamasligi ya’ni vaqtining kamligi, shuningdek ijodiy mustaqil ishlarni tashkil etish malakasining yetarli emasligi va talabalarining elektron ko‘rinishdagi mustaqil ishlarni tashkil etish ustida ishlamasligi sababli talabalarda mustaqil ishlarni bajarishga bo‘lgan munosabati juda ham ijobiy emas. Shunday ekan, oliy ta’lim tizimida mustaqil ta’limni tashkil etishning zamonaviy shakllariga bag‘ishlangan uslubiy ko‘rsatma va qo‘llanmalar ham deyarli yo‘q deyishimiz mumkin. Baholanki ta’lim sifatini ta’minlash haqida gapirishdan oldin usha ta’lim sifatini ta’minlaydigan o‘quv rejadagi umumiy soatning qariyb yarimidan ko‘pirog‘ini qamrab olgayotgan mustaqil ta’lim soatlari taqdiri haqida gapirish maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Endi talabalarining ijodiy mustaqil ishlariga to‘xtalsak, ya’ni talabaning o‘zi tomonidan to‘liq bajariladigan, ijodiy fikrlash natijasi sifatida vujudga keladigan mustaqil ishga aytiladi.

Xulosa va takliflar. Oliy ta’lim muassasalarida talabalarining ijodiy mustaqil ta’limini tashkil etish orqali ta’lim sifatini ko‘tarishimiz, o‘z ustida ishlash qobiliyatini shakllantirishimiz va eng muhimi umri davomida ta’lim olishga, raqobatbardosh kadr bo‘lishini ta’minlashimiz mumkin.

Adabiyotlar:

1. С. Умаров Талабалар мустақил ишларини ташкил этишининг илмий-педагогик имкониятлари. «FarDU. Ilmiy xabarlar – научный вестник. ФерГУ» журнал. 3-сон 2021 йил. 193-196 б.
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/musta-il-va-izhodi-islash-faoliyatlarini-rivozhlantirishga-ratilgan-mash-ulotlarini-tashkil-etish/viewer>.
3. Данилов М.А. Воспитание у школьников самостоятельной и творческой активности // Советская педагогика. – 1961. – № 8. – С. 90-95.
4. <https://studfile.net/preview/2918501/page:4>.
5. <https://www.disscat.com/content/tvorcheskie-samostoyatelnye-raboty-kak-usloviye-samorealizatsii-lichnosti-uchashchegosya>.

PEDAGOGIK VA MALAKAVIY AMALIYOTLARNI TASHKIL ETISH: MUAMMO VA ECHIMLAR

Aliyev I.T.

*Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent
Renessans ta'lim universiteti*

Tayanch so'zlar: pedagogik amaliyot, malakaviy amaliyot, "4+2" tartibidagi pedagogik amaliyot, amaliyotchi talaba, amaliyot o'tash joyi, tajribali ustozlarga biriktirish, dars tahlili, darslarga kirish, ustozlarning darslarini o'rganish, dars o'tish, kalendar reja, uzluksiz nazorat, amaliyot hisoboti, hisobotning himoyasi.

Ключевые слова: педагогическая практика, квалифицированная практика, педагогическая практика в порядке «4+2», студент проактиконт, место практики, прикрепление к опытным преподавателям, анализ уроков, доступ к урокам, изучение уроков учителей, проведение уроков, календарный план, постоянный контроль, отчет по практике, защита отчета.

Key words: teaching practice, qualified practice, teaching practice in the "4+2" order, student proactive, practice location, assignment to experienced teachers, lesson analysis, access to lessons, studying teachers' lessons, conducting lessons, calendar plan, ongoing monitoring, practice report, report defense.

PEZIOME:

Maqolada Pedagogik va malakaviy amaliyot, "4+2" tartibidagi pedagogik amaliyotlarning hozirgi kundagi holati hamda mavjud muammolari ko'rib chiqiladi. Barcha turdagi pedagogik amaliyotlarni tartibga solish uchun qanday vazifalarni bajarish zarurligi asoslangan. Oliy o'quv yurtlarida pedagogik amaliyotlarni o'tkazish bo'yicha kerakli tavsiyalar taklif etilmoqda.

PEZIOME:

В статье рассматривается педагогическая и квалификационная практика, современное состояние и существующие проблемы педагогической практики «4+2». В его основе лежит то, какие задачи необходимо решать для регулирования всех видов педагогической практики. Предложены необходимые рекомендации по проведению педагогической практики в высших учебных заведениях.

SUMMARY:

The article examines pedagogical and qualification practice, the current state and existing problems of pedagogical practice "4 + 2". It is based on what tasks need to be solved to regulate all types of pedagogical practice. Necessary recommendations for conducting pedagogical practice in higher education institutions are proposed.

Pedagogik va malakaviy amaliyot bo'lajak mutaxassisni tayyorlashning mutaxassisni kasbiy tayyorlash tizimining asosiy va muhim bo'g'inidir. Aynan

amaliyotda talaba bo'lajak ish o'rni bilan yuzma-yuz keladi. Ushbu kasbga qiziqishi bor-yo'qligi, ushbu kasbning dastlabki tassavurlari natijasida vujudga keladi va to'g'ri kasb tanlaganligi yoki adashganligi to'g'risidagi birinchi qarorlar hamda xulosalar paydo bo'ldi. Shu sababdan ham amaliyotlar talab darajasida, juda tartibli o'tkazilishi shart va zarur. Talabaga bundan keyin hech qachon bunday o'rganish uchun imkoniyat bo'lmasligini va kelajakda bu bilim, ko'nikmalar juda ham unga qo'l kelishini tushuntirish juda muhim hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalarida amaliyotlarga munosabat yangi vaqt me'yorlari qabul qilingan so'ng o'zgardi ya'ni professor-o'qituvchining auditoriya soatigagina haq to'lash tizimi joriy etilishi bilan kunning ikkinchi yarimida bajariladigan ishlar yuklamaga kiritiladi lekin haq to'lanmaydigan faoliyat turiga kiritildi. Natijada professor-o'qituvchilarda bu ishimizga haq to'lanmas ekan degan xulosa paydo bo'ldi va amaliyotga nazoratchi sifatida nomiga boradigan bo'ldi va buni amaliyotchi talabalar ham amaliyot o'tiliyotgan tashkilot ham tushunib yetdi. Ta'lim jarayonining eng muhim qismlaridan biri hisoblanadigan amaliyotlarga shunaqa qilib munosab o'zgardi. Hozirgi kunga kelib, amaliyotchi talablar amaliyot joylariga biriktirilgan, lekin ularga o'rgatuvchi na amaliyot joyidan biriktirilgan shaxs na OTM tomonidan biriktirilgan professor-o'qituvchi yordam beradi. Faqat tayyor shablonlarni to'ldirish bilan talablarning umri bekor o'tadi. Xuddi shunday amaliyotchi talaba hisobot eng oddiy shaklga ya'ni nomiga hisobot shakliga keltirilgan. Bir necha bet qag'ozu va kundalikdan iborat. Himoya va uning saviyasi haqida bir narsa deyish ham qiyin masala.

Ma'lumki, pedagogik amaliyotlar tanishuv, o'quv, pedagogik va diplom oldi amaliyotlarga bo'linar edi. Har bir amaliyotning maqsad vazifalari har kil edi. Mana shu amaliyotga jaratilgan vaqt ham usha amaliyot uchun yetarli yoki yetarli emasligi mutaxassislik kafedrasida muhokama qilinar edi va keyin o'quv rejasiga kiritilish tavsiya qilinar edi. Afsus hozir amaliyotga beriliyotgan yuklanmalar hech bir talabga javob bermaydi. Bu jarayonga tajribali pedagoglar jalb etilishi, amaliyotning mazmun- mohiyatini tushunib yetadigan va har bir amaliyotda professor-o'qituvchi va amaliyotchi talaba qanday vazifalarni bajarishini tahlil qila oladigan professor-o'qituvchilar jalb etilmaganligi sababli ayirim mutaxassisliklarning o'quv rejasida amaliyotlarga 1,5-2 oy muddat beriliyabti. Juda muhim hisoblanga namaliyotlarga (masalan pedagogik amaliyotlarga) juda ham oz vaqt beriliyabti. Amaliyotning mazmun mohiyatiga tushunmaganlik sababli yeki umumiy hamma mutaxassislikka bir xil qilib yondashuv sabali shu holga kelib qoldik. Yana bir masala amaliyotchi talabaning kalendar rejasi ishlab chiqilmaganligi sababli ular nima qilishini

bilmasdan bo'sh qoliyabti. Natijada talaba nomiga kelib ketib yoki amaliyotga kelmaslik uchun bahona topish bilan shug'ullanadi. Amaliyot jarayoni haqidagi tassavurlar o'zgaradi. Talaba amaliyotni ta'lim jarayonidagi eng oson jarayon ekan deb tushunadi. Amaliyot yakuni bo'yicha qilinadigan hujjatlar ham amaliyotga qatnashmagan talaba uchun qiyinchilik to'g'irsam amaliyot o'tash joyi ma'sullari uchun kerak emas daxmazaga aylanadi yoki korupsion elementlar vujudga keladi. Bo'lajak mutaxassisda ayniqsa shu sohada ishlayman degan talablarda bu jarayon xotirasida yomon iz qoldiradi. Mening bo'lajak ish joyimda ham xuddi shu holatlar yuz bersachi degan savol bilan amaliyot joyini tark etadi. Bundan tashqari amaliyotga kelmasdan baho olgan talaba bilan to'liq amaliyotga kelgan talaba bir xil baho olsa undan ham rasso holat yuzaga keladi.

Barcha amaliyotlarni talab darajasida o'tkazish, talabani har bir soatda qilishi kerak bo'lgan vazifalari ko'rsatilgan kalendar reja asosida amaliyot o'tash payti kelmadimi? Amaliyotga rahbar bo'lgan professor-o'qituvchi to'liq amaliyot paytida amaliyot joyida talabalar bilan birga bor imkoniyatni ishga solib ushbu amaliyot amaliyotchilarga ham ta'limiy, ham tarbiyaviy, ham ma'naviy yetuklikka erishish uchun zamin bo'lib xizmat qilishi kerak emasmi? Profesor-o'qituvchilarning asosiy yuklanmasiga ya'ni auditoriya soatiga amaliyot soati qachon tenglashtiriladi? Mana shu kabi savollar hozirgi amaliyot o'tayotgan talabalarni va ularga rahbarlik qilayotgan professor-o'qituvchilarni qiynaydi.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi "2022-2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida" gi PF-134-sonli Farmonining 7-bandida hamda 2022-yil 21- iyundagi "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ – 289- Qarorining 2-bandida pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari kunduzgi ta'lim shaklida tahsil olayotgan 2 - 4-bosqich talabalari uchun haftalik o'quv mashg'ulotlari "4+2" tartibida, shu jumladan, darslarning 4 kuni oliy ta'lim muassasasida, 2 kuni maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim muassasalarida amaliyot o'tash tartibida olib borilishini ta'minlash vazifasi ko'rsatilgan edi.

Yuqorida Prezident Farmoni va Qarorida ko'rsatilgan vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida OTMlarida quyidagi ishlar amalga oshirilgan:

1. Pedagog tayyorlaydigan ta'lim yo'nalishlari malaka talablari "4+2" ga moslashtirilgan yangidan ishlab chiqildi.

2. Pedagog tayyorlaydigan ta'lim yo'nalishlari o'quv rejalari yangi talabalar asosida ishlab chiqildi.

3. Pedagog tayyorlaydigan ta'lim yo'nalishlari uchun "4+2" malakaviy amaliyoti dasturlari ishlab chiqildi.

4. Mos maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim muassasalari bilan shartnomalar tuzilgan.

Mazkur shakldagi pedagogik amaliyotni tashkil etishda ham juda ko'p kamchiliklarga yo'l qo'yilmoqda. Xuddi yuqorida ko'rib chiqqan holatimizdagidek, maktablarda amaliyotchi talabalarni tajribali ustozlarga biriktirish juda ham achinarli holatda, ularning talablar bilan ishlashi ham o'ziga yarasha, OTM tarafidan biriktirilgan professor-o'qituvchining ham o'quv yuklamasining ikkinchi ya'ni haq to'lanmaydigan qismiga kiritilganligi sababli u o'qituvchi ham faqat bo'sh vaqtlari amaliyot joyiga borishga imkoniyat topadi. U faqat amaliyotchilarning davomatingina nazorat qilishga ulgiradi. Ularga metodik yordam berish, darslariga kirish, darsni tahlil qilishni o'rgatish, darsdan keyin ushbu darsning muxokamasini o'tkazish, fan o'qituvchisining yoki amaliyotchi talabaning darsi o'tishdagi yutuq va kamchiliklarini sarhisob qilish kabi faoliyat turlari o'rgatilishi, amaliyotchi talabaning bir daqiqasi ham bo'sh bo'lmasligini ta'minlash masalasi haligacha ochiq.

Prezidentimiz talabalarining universitetda olgan bilimlarni shu haftaning o'zida amaliyotda sinab ko'rsin, o'z kasbiga o'qish paytida mehr qo'ysin, ta'lim muassasasidagi pedagogik faoliyatning real holatini tahlil qilib, shunga mos ravishda qurollanib borsin degan ma'noda bu qarorni qabul qilgan bo'lsa ajab emas. Pedagogik amaliyotlarni to'g'ri tashkil etish uchun qo'yidagi ishlar amalga oshirilishi lozim:

1. Amaliyot o'tashdan kamidan ikki oy oldin OTMsiga yaqin masaofadan amaliyot joyini sinchiklab o'rganib keyin talabalar soniga mos ravishda tanlash zarur.

2. Tanlangan ta'lim muassasasi bilan ikki tomonlama shartnoma tuzish kerak bo'ladi.

3. Tanlangan ta'lim muassasasi rahbariyati bilan shartnoma tuzilgandan keyin ular bilan birgalikda tajribali o'qituvchilar saralab olinadi.

4. Amaliyot o'tilishi rejalashtirilgan ta'lim muassasasi o'qituvchilari bilan birgalikda (ularning tavsiyalarini inobatga olgan holda) ta'limiy, ma'naviy-ma'rifiy hamda tarbiyaviy, tashkiliy ishlar (to'g'rirog'i amaliyotchi talabaning kalendar rejasi muhokama qilinadi) kelshib olinadi.

5. Ikki tomonlama shartnoma asosida OTM professor-o'qituvchilari amaliyot o'tash joyida o'qituvchilar uchun mahorat darslari, seminarlar tashkil etishi tavsiya etiladi.

6. Amaliyotchi talabalarga amaliyotdan bir oy oldin amaliyotga borish to'g'risida OTM rahbarining bo'yrug'i tayyorlanishi va chiqarilishi kerak.

7. Amaliyot boshlanmasdan bir kun oldin amaliyot rahbarlari va kafedra mudiri ishtirokida konferensiya o'tkazilishi shart.

8. Amaliyot o'tash joyida amaliyotchi talabalar ta'lim muassasasi o'qituvchilarga biriktirilganligi va biriktirilgan o'qituvchilarning vazifalari ko'rsatilgan ta'lim muassasasining ichki bo'yrug'i rasmiylashtirilishi zarur.

9. Har bir talabaning amaliyot davomida qanday ishlarni (kuniga 6 soat) bajarishi to'g'risidagi ma'lumotlar kiritilgan amaliyotchining kalendar rejasi ishlab chiqilib ushbu konferensiyada amaliyotchi talabalarga taqdim etilishi shart.

10. Darslarga kirish, ustozlarning darslarini o'rganish uchun har bir amaliyotchi talabaga individual reja ishlab chiqilishi kerak.

11. Har kuni amaliyot joyidagi ustozlarning va amaliyotchi talabalarning o'tkazgan darslari tahlil qilinishi shart.

12. Bundan tashqari amaliyot joyida o'tkaziladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar rejalashtirilishi va o'tkazilishi nazoratga olinishi kerak.

13. Talablar tomonidan o'tkaziladigan ochiq darslarga tayyorgarlik ko'rish, tashkil etish va o'tkazish bo'yicha rejalar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

14. Har kuni amalga oshirilgan ishlarni amaliyot kundaligiga rasmiylashtirish jarayoni ham o'rganilib borilishi amaliyotchi talaba tomonidan amaliyotning o'z vaqtida hisobot tayyorlanishiga amaliy yordam bo'ladi.

15. Amaliyot jarayoni birinchi navbatda amaliyot joydan biriktirilgan ustoz tomonidan tavsifnoma ko'rinishida baholanishini va ta'lim muassasasi rahbari tomonidan tasdiqlanishini ta'minlash kerak bo'ladi.

16. Amaliyot davomida yuritilgan asosiy hujjatlarning barchasi (o'qituvchining dars o'tish bo'yicha tayyorlagan choraklik tavqim rejasi, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar rejasi va boshqalar) ta'lim muassasasi tomonidan hisobotga kiritilishdan oldin tasdiqlangan bo'lishi shart.

17. Amaliyot davrida amaliyotchi talabalar tomonidan tashkil etilgan eng yaxshi tadbirlar markaziy nashrlarda yoki ta'lim muassasasining ijtimoiy tarmoqlarida o'z aksini topishi zarur.

18. Amaliyot yakuniga ko'ra ta'lim muassasasida yakuniy konferensiya o'tkazilishi va unda ta'lim muassasasi rahbariyati, biriktirilgan ustozlar va kafedraning professor-o'qituvchilari ishtirok etishi va amaliyot jarayoni sarhisob qilinishi kerak bo'ladi va hamkorlikning keyingi bosqichlari

muhokama qilinadi hamda janbozlik ko'rsatgan a'lochi amaliyotchi talabalar va ularning ustozlari taqdirlanadi.

19. Mutaxassislik kafedrasida amaliyotchi talaba tomonidan hisobot taqdimot ko'rinishida himoya qilinadi va komissiya tomonidan baholanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish keraki:

Birinchidan, pedagogik amaliyotlarning sifatini oshirish uchun o'qituvchining haq to'lanadigan yuklanmasiga yani auditoriya soati kabi hisoblanishi;

Ikkinchidan, amaliyot rahbari sifatida ta'lim muassasasiga bo'yruq bilan birlashtirilgan professor-o'qituvchining usha ta'lim muassasasida 6 soat amaliyotga rahbarligini ta'minlash va amaliyot kunlari yeki amaliyot davrida auditoriya yuklamasidan ozod etilishi;

Uchinchidan, amaliyot jarayoniga jalb etilgan har bir talabaning kalendar rejasining muntazam bajarishini nazorat qilish;

To'rtinchidan, talabalar amaliyot o'tayotgan ta'lim muassasasida doimiy ravishda universitet ta'lim sifatini nazorat qilish bo'limi xodimlari tomonidan uzluksiz nazorat qilinishi;

Beshinchidan, talabalarning amaliyot yakuni bo'yicha hisobot himoyalari to'g'ri tashkil etish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11-maydagi "2022 — 2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida" PF-134-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ – 289- Qarori.
3. S.X.Suliyeva., Q.G'.Zokirov., M.V.Mamadaliyeva. "Malakaviy pedagogik amaliyotni tashkil etish va o'tkazish".monografiya.-kishinyov:GlobeEdit, 2021.-60 b.
4. B.N.Rizayev, H.M.Kobilova, Malaka amaliyotni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha metodik ko'rsatma / [Matn]: o'quv - metodik qo'llanma -Buxoro: "BUXORO DETERMINANTI" MCHJning Kamolot nashriyoti, 2023.- 48 b.
5. I.T. Aliev Pedagogik amaliyotni tashkil etish. –T.: "Fan va texnologiya".–2014.-56 b.
6. Rustamov L.X Uzluksiz pedagogic amaliyotni tizmashtirish. Metodik qo'llanma. Toshkent 2012 y.
7. B.X.Urazimbetova. Talabalarning uzluksiz pedagogik amaliyotini tashkil etishning ayrim dolzarb masalalari.// STARS International University. 173-182 b.

TALABALARDA MUSTAQIL TA'LIM TOPSHIRIQLARINI BAJARISH FAOLIYATINING METODIK JIHATLARI

Botirov A.M.

*Toshkent kimyo xalqaro universiteti,
Samarqand filiali mustaqil tadqiqotchisi*

Tayanch so'zlar: ta'lim, jarayon, vazifa, boshqarish, tushuncha, ifoda, munosabat.

Ключевые слова: образование, процесс, задача, управление, понимание, выражение, отношение.

Key words: education, process, task, management, concept, expression, attitude.

РЕЗЮМЕ:

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoni ko'proq talabaning mustaqil faoliyatiga asoslanadi, bu esa talabadan o'zini nazorat qilish ko'nikmasini talab etadi. Zamonaviy nodavlat OTMlarning shakllanishi va yangi o'quv dasturlarining joriy etilishi talabalarni o'quv jarayonini mustaqil tashkil etishga imkon beradi. Shu bilan birga, o'z bilimini tekshirish, baholash va tuzatish qobiliyatiga ega bo'lish ham shaxsni tarbiyalash jarayonida katta ahamiyatga ega. Ayni paytda oliy ta'lim muassasalarida pedagog kadrlar tayyorlash tizimi hamda maktablarda ta'lim-tarbiya ishlarini tashkil etish davlat talablariga to'liq javob berishini ta'minlashga harakat qilinishi ma'lum darajada asoslangan.

РЕЗЮМЕ:

В высших учебных заведениях учебный процесс в большей степени основан на самостоятельной деятельности студента, что требует от студента умения владеть собой. Формирование современных негосударственных вузов и внедрение новых образовательных программ вынуждают студентов самостоятельно организовывать учебный процесс. При этом большое значение в процессе воспитания человека имеет умение проверять, оценивать и корректировать собственные знания. В настоящий момент в определенной степени базируются усилия по обеспечению полного соответствия системы подготовки педагогических кадров в высших учебных заведениях и организации воспитательной работы в школах требованиям государства.

SUMMARY:

The educational process in higher educational institutions is based more on the independent activity of the student, which requires the student to have self-control skills. The formation of modern non-state HEIs and the introduction of new curricula force students to independently organize the educational process. At the same time, the ability to check, evaluate and correct their own knowledge is also of great importance in the process of educating a person. At present, efforts are being made to ensure that the system of training pedagogical personnel in higher educational institutions and the organization of educational work in schools fully meet state requirements.

Rivojlangan jamiyat barpo etish yo'lida shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash dolzarb masala hisoblanadi. Bu muammoni hal etishda maktabgacha ta'lim muassasalari, maktablar va oliy ta'lim dargohlari o'z hissasini qo'shishi zarur, chunki kelajak avlod uzluksiz ta'lim tizimi bosqichlaridan o'tadi. Ayni paytda oliy ta'lim muassasalarida pedagog kadrlar tayyorlash tizimi hamda maktablarda ta'lim-tarbiya ishlarini tashkil etish davlat talablariga to'liq javob beradi deb aytish qiyin.

Bugungi kunda talabani o'z bilimini mustaqil egallash va uni rivojlantirishga tayyorlash, jamiyat rivoji uchun muhim vazifa sifatida ko'rilmogda. Ta'lim dargohlari, dasturlar va loyihalar orqali mutaxassislarni tayyorlaydi, ammo ularga bilimni mustaqil ravishda boyitish va yangilab turish zarurati yuklanadi. Bu holatda oliy ta'lim muassasalari talabani to'g'ridan-to'g'ri bilimlar bilan ta'minlay olmaydi, balki ularni mustaqil ta'lim olishga, o'zini nazorat qilishga va bilimlarini yangilashga undaydi.

Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, talabalarining o'zini boshqarish ko'nikmalarining yetarlicha rivojlanmaganligining asosiy sabablari qatoriga quyidagilar kiradi: o'qituvchilarning o'zini nazorat qilishning ahamiyatini to'liq tushunmasligi, o'qitish tartibining tizimli emasligi, o'qituvchilarning talabalar orasida o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini samarali tashkil eta olmasligi, maxsus mashqlar va o'quv qo'llanmalarining etishmasligi. Oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv dasturlarining o'qitishga yetarlicha yo'naltirilmagani sababli talabalarining o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini mustaqil ravishda rivojlantirish qiyinlashadi. Shuningdek, o'qituvchilarning o'zini nazorat qilishda yetarli tajribaga ega emasligi ham muammoning dolzarbligini oshiradi. O'zini nazorat qilishning mohiyati va o'quv jarayonidagi roli ilmiy va uslubiy adabiyotlarda ko'plab tadqiq etilgan bo'lsa-da, bu mavzuni chuqurroq o'rganish talab etiladi.

N.N.Azizxo'jaeva, B.Adizov, N.Sh.Shodiyev, R.A.Mavlonova, B.X.Xo'jayev va Q.B.Jo'rayevning tadqiqotlari oliy ta'lim muassasalari talabalarining o'z faoliyatini mustaqil tekshirish va baholash, xatolarni aniqlash va tuzatish qobiliyatini shakllantirish bilim sifatini oshirishga olib kelishini ko'rsatmoqda. Shu sababli, o'qituvchilar dars o'tishda talabalarining bilim va ko'nikmalarini o'zini nazorat qilishga qaratilgan shakl va usullarni qo'llashi zarur. Bunda o'zini nazorat qilish usullarining o'quv jarayonidagi barcha bosqichlarda muntazam mavjud bo'lishi ta'kidlanadi. Pedagog olimlar R.A.Mavlonova va B.X.Xo'jayev tadqiqotlarida talabalarining ilmiy izlanishlarni rivojlantirish, o'zini o'zi o'stirish va mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biri ekanligi alohida ko'rsatib o'tilgan.

R.A.Mavlonova o'zining "Umumiy pedagogika" darsligida aqliy tarbiyaning ahamiyatiga to'xtalib, "Aqliy tarbiya ilm-fan, texnika va texnologiyadagi yutuqlar bilan tanishtirish orqali o'quvchilarda ijodiy, erkin va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi" deya fikr bildiradi. Muallif shaxsni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan psixologik qobiliyatlarni sanab o'tar ekan, nutq, diqqat, xotira, tafakkur, ijodiy xayol va boshqa ijobiy xislatlarni rivojlantirish orqali shaxsning o'zini rivojlantirish imkoniyatlari oshishini ta'kidlaydi. Bu qobiliyatlarni rivojlantirish, jumladan, mustaqil fikrlash, kuzatuvchanlik, ijodiy tafakkur va mantiqiy xulosalar chiqarish, o'z fikrini asoslash kabi ko'nikmalar o'quvchining aqliy salohiyatini mustahkamlashda muhim omil bo'lishi mumkin.

Ta'lim sifatini oshirish uchun nazorat jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon o'qituvchi tomonidan olib boriladigan tashqi nazorat va talabalar tomonidan amalga oshiriladigan ichki nazoratdan iborat bo'lishi mumkin. O'qituvchilar har bir talabaning bilimlarini to'liq nazorat qilishga imkon topa olmagan uchun talabalarda o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini shakllantirish samarali yechim hisoblanadi. Shuningdek, mustaqil ta'lim topshiriqlarini muvaffaqiyatli bajarish talabalarining o'z faoliyatini baholash, xatolarni topish va o'zini nazorat qilish qobiliyatlari bilan bog'liq.

Ko'plab tadqiqotlarda, jumladan, S.Qambarovanning ishida o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda mutolaa, tahlil, sintez, umumlashtirish va boshqa kognitiv jarayonlarni mustaqil o'zlashtirish muhim ahamiyatga ega ekani ta'kidlanadi. Muallif o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olib, Gardner nazariyasidagi intellektual tiplarni e'tiborga olgan holda bilimlarni mustahkamlashni ma'qullaydi. Bu yerda topshiriqlar tizimi o'quvchilarning aniq intellektual xususiyatlariga moslashtirilgani va shu asosda metodik jihatdan guruhlashtirilgani nazarda tutiladi.

Ushbu tadqiqotlarning xulosalari shuni ko'rsatadiki, talabalarda o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini shakllantirish masalasi hali to'liq ishlab chiqilmagan bo'lib, o'quv jarayonida uning o'rni va ahamiyati haqida chuqur ilmiy izlanishlar o'tkazishga ehtiyoj mavjud.

Gardner nazariyasida ayrim usullardan foydalanish orqali fan sohalariga qiziquvchan, ma'lum yo'nalishlarda alohida qobiliyatga ega yoki individual shug'ullanuvchi o'quvchilarni qamrab olish mumkinligi ta'kidlanadi. Umuman olganda, o'quv jarayoni va o'zini nazorat qilishni tashkil etishda bir qator qarama-qarshiliklar mavjud. Bular orasida talabaning o'zini nazorat qilish zarurati va ularning tayyorgarlik darajasi, o'zini nazorat qilish istagi va imkoniyatlari,

samarali usullardan foydalanish ehtiyoji va talabaniing algoritmik boshqarishga tayyor emasligi kabilar mavjud.

O'zini nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda talabaga xato va kamchiliklarni aniqlash, ularning sabablarini tushunish va harakatlarini tuzatish imkonini beruvchi usullarni topish zarur. Universitet talabalari uchun kasbiy tayyorgarlik bir qator ilmiy ishlarida o'rganilgan. S.Matchonov o'quv adabiyotlari bilan mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirish, N.Muslimov pedagogik ta'lim tizimida tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish, B.Adizov esa ijodiy faoliyatni shakllantirish mavzulariga e'tibor qaratgan.

Yoshlarda mustaqil ta'lim topshiriqlarini bajarish va o'quv fanlarini o'rganish asosida ko'nikmalarni rivojlantirish mumkin. Mustaqil ta'lim topshiriqlari bilimlarni izlash, tahlil qilish, mustahkamlash va tizimlashtirish orqali ko'nikmalarni shakllantirish jarayonidir. Ushbu yondashuvni faollik, tizimlilik va maqsadga yo'nalganlik bilan bog'lash orqali mustaqil ta'lim tushunchasini yanada kengroq talqin qilish mumkin.

N.A.Muslimov mustaqil ta'limni bilimlarni mustaqil o'zlashtirish, tasavvurlarni rivojlantirish va avtonom faoliyatni tashkil etish jarayoni sifatida ta'riflaydi. S.Qambarova esa mustaqil ta'lim olish jarayonida o'quvchilarda bilimlarni amaliyotda qo'llash va o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini shakllantirish ularning umumiy kasbiy rivojlanishini ta'minlaydi, deb ta'kidlaydi. N.A.Muslimov o'zining "Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida talabalarni mustaqil ta'lim olish tamoyillari va metodik shartlarini chuqur o'rgangan.

Metodist S.Matchonovning tadqiqoti o'quvchilarning mustaqil ta'lim topshiriqlarini bajarishiga bag'ishlangan bo'lib, unda darslarda og'zaki va yozma ijodiy ishlarni tashkil etish muhimligi ta'kidlanadi. Barkamol avlodni shakllantirish uchun ijodiy ishlash va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish talab etiladi. Mustaqil fikrlashga ega bo'lmagan o'quvchi ijodkor bo'la olmaydi, mustaqil faoliyatni samarali tarzda olib bora olmaydi.

M.X. Baybayeva o'zining "Pedagogik texnologiyalar asosida kasb-hunar kollejlari o'quvchilarining umumkasbiy fanlardan mustaqil ta'lim topshiriqlarini tashkil etish" mavzusidagi tadqiqotida yuqoridagi fikrlarni dalillar bilan asoslab beradi. Ushbu tadqiqot o'rta maxsus kasb-hunar ta'lim muassasalarida o'quvchilarning mustaqil ta'lim topshiriqlarini tashkil etish jarayonlariga e'tibor qaratgan.

Tadqiqotda talabalarining o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini shakllantirish masalasi muhim o'rin tutadi, chunki bu kadrlar tayyorlash jarayonini takomillashtirishning muhim vazifalaridan biridir. O'zini nazorat qilish

ko'nikmalari talabalarga o'z faoliyatlarini tartibga solishga, xatolarni aniqlashga, o'z harakatlarini to'g'rilashga va natijada ta'lim jarayonining sifatini oshirishga imkon beradi.

B.Rahmonovning tadqiqotlari o'zini boshqarishning asosiy omillari ichki va tashqi aloqalarga asoslanishini ko'rsatadi. Ruh va tana o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek, dunyoqarash, aql-idrok va ijodiy fikrlash insonning yaxlit tizimini shakllantiruvchi muhim elementlar hisoblanadi. Shu bilan birga, jamiyatni yagona tizimga bog'lovchi iqtisodiy, siyosiy va axloqiy munosabatlar, insonni birlashtiruvchi ong, axborot, qadriyatlar va ijodiy faoliyat kabi omillarni alohida ta'kidlaydi. O'zini tashkil etish insonning o'zini rivojlantirishga yo'naltirilgan faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu jarayonlarda harakat qilish va o'zini tarbiyalash muhim o'rin tutadi. Shu bois, nochiziqli va ijtimoiy sinergetika metodologiyasi asosida insonning o'zini rivojlantirish jarayonlarini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Kasbiy tayyorgarlik jarayonida o'zini nazorat qilish ko'nikmalarining shakllanishi tabiiy ravishda amalga oshmaydi, shu sababli o'qituvchi ushbu ko'nikmalarni shakllantirish uchun muayyan shart-sharoitlarni yaratishi kerak. Ushbu sharoitlar o'quv jarayonining barcha turlariga, shu jumladan mustaqil ta'lim topshiriqlariga ham tegishli bo'lishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Husanboyeva Q. Adabiyot o'qitish metodikasi va muammoli ta'lim. – Toshkent, “Innovatsiya-Ziyo”, 2022. – 404 bet.
2. Оконь В. Основы проблемного обучения. – Москва, Просвещение, 1988. – 320 с.
3. Лернер И.Я. Проблемное обучение. – Москва, Просвещение, 1974. – 298 с.
4. Nasirov A. Talaba mustaqil ishini tashkil etish, nazorat qilish va baholash tartibi to'g'risida. Ma'lumot uchun qarang: Nasirov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. Mustaqil ta'lim topshiriqlari. Kurs ishlari. – Samarqand, SamDU nashri, 2019. – 116 bet.

ALLOMALARIMIZ FIKRLARI ASOSIDA O'QUVCHILARNING TABIIY-ILMIY SAVODXONLIGINI VA TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

Jo'rayeva G.A.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti magistranti

Tayanch so'zlar: tabiiy-ilmiy tafakkur, rivojlantirish, yondashuv, milliy meros, ilmiy-tadqiqotlar, tabiat va borliq, tabiat va inson, umumiy o'rta ta'lim.

Ключевые слова: естественнонаучное мышление, развитие, подход, национальное наследие, научные исследования, природа и существование, природа и человек, общее среднее образование.

Key words: natural science thinking, development, approach, national heritage, scientific research, nature and existence, nature and man, general secondary education.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada o'quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirish masalasiga doir yondashuvlar ko'rib chiqilgan hamda ta'lim samaradorligini baholash masalalari tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются подходы к вопросу развития естественнонаучного мышления учащихся и анализируются вопросы оценки эффективности образования.

SUMMARY:

This article examines approaches to the issue of developing students' natural science thinking and analyzes issues of assessing the effectiveness of education.

“O'zbekiston–2030” strategiyasida mamlakatimizda 2030-yilga qadar sifatli ta'lim ko'rsatgichlariga erishish vazifasi qo'yilib, bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida ta'lim mazmuni, o'qitish asoslari va o'quvchilarning bilim hamda o'zlashtirish ko'rsatgichlarini yangicha yondashuvlar asosida tarkib toptirish jarayoni kechmoqda [1]. Umumiy o'rta ta'lim mamlakatimiz uzluksiz ta'lim tizimining eng muhim bosqichi hisoblanadi. Shu sababli umumiy o'rta ta'limda amalga oshirilayotgan konseptual yangilanishlarda o'quv reja va dasturlari hamda o'quv adabiyotlarini xalqaro darajada e'tirof etilgan ta'lim dasturlari qoidalariga moslashtirish masalasiga alohida e'tibor berilmoqda. Jumladan, PIRLS xalqaro ta'lim dasturining o'quvchilarning mustaqil va ijodiy “Informatika va axborot texnologiyalarining dolzarb muammolari”

fikrlash ko'nikmasini tarkib toptirish qoidalari umumiy o'rta ta'lim o'quv adabiyotlari mazmuniga metodik asoslardan biri sifatida qabul qilinmoqda. Shu jihatdan umumiy o'rta ta'lim maktablarining Tabiiy fanlar o'quv predmetlari 2022-2023 yildan boshlab yangi reja, dastur va o'quv adabiyotlari asosida o'qitila boshlandi. Bularning barchasi umumiy o'rta ta'lim o'quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda ana shu ehtiyojlardan kelib chiqishni taqozo etadi. Shu sababli mazkur masalada umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishga doir yondashuvlarni aniqlash va ulardagi eng muhim yo'nalishlarni belgilab olish dolzarb bo'lib turibdi. Mazkur o'rinda ushbu masalaning tahliliga e'tiboringizni tortamiz.

Bizning yondashuvimizga ko'ra, umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishga doir yondashuvlarni quyidagilarga bo'lib tadqiq etish maqsadga muvofiq b o'ladi:

- 1) pedagogik milliy merosda ifodalangan yondashuvlar;
- 2) pedagogik ilmiy-tadqiqotlarda taqdim etilgan yondashuvlar;
- 3) xorijiy pedagogik olimlarning yondashuvlari.

Bunday tizimli asosda umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirish bo'yicha yondashuvlarni tadqiq etish muhim ahamiyatga egadir. Pedagogik milliy merosimizda ifodalangan yondashuvlar. Pedagogik milliy merosimizda barcha masalalar qatorida ta'lim oluvchilarning juda yoshlikdan boshlab tabiiy-ilmiy tafakkurini shakllantirishga doir yondashuvlar o'z davri ehtiyojlariga mos ravishda bayon qilingan. Jumladan, "Avesto" ta'limotiga ko'ra, bola 15 yoshga qadar tabiat va borliq haqida to'liq tushunchaga ega bo'lishi kerak.

Unga ko'ra, bola tabiat va insonning uyg'unligi, tabiiy hayotda hayvonot dunyosining ahamiyati to'g'risida yetarli darajada bilim va ko'nikmaga ega bo'lishi lozim [2]. Buning uchun bolalar maxsus maktablarda Ustoz tomonidan tarbiyalangan. Tarbiya jarayonida tabiatni his qilish, uni asrash, hayvonot olamiga nisbatan estetik munosabatlarda bo'lish kabi ko'nikmalarni shakllantirishga e'tibor berilgan. Misol uchun, bolalar to'rt unsur to'g'risida to'liq bilim olishgan. Bunda olov unsurining ustuvorligiga, tuproq unsurining inson tabiatiga mosligiga, suv unsurining yaratuvchanligiga va havo unsurining hayot uchun zaruriyatligiga diqqat qilingan [4]. Buning natijasida 15 yoshga qadar bolada voqelikni tabiiy qabul qilish, uning mohiyatini to'g'ri tushunish va ular bo'yicha individual tajribaga ega bo'lishni qamrab olgan tabiiy-ilmiy tafakkur tarkib topgan.

Buyuk mutafakkirimiz Abu Rayhon Beruniy (XI asr) o'z asarlarida tabiiy-ilmiy bilimlarni tavsif qilgan ekan, asosiy e'tiborni ularni o'zlashtirish masalasiga

qaratadi. Jumladan, u yerning tuzilishi, har bir mintaqada tabiatning xilma-xil bo'lishi, Yer yuzi aholisining tabiatga munosabati masalalari b o'yicha ilohiy ta'limotni bayon qilgan. Uning qarashlari o'rta asrlarda maktabning avsat (o'rta ta'lim) bosqichida maxsus o'rganilgan [5]. Natijada 15-18 yoshli o'quvchilarda tabiiy-ilmiy tafakkur tarkib topgan.

Mirzo Ulug'bek (XV asr) "Zichi Ko'ragoniy" (Ko'ragoniyning yulduzlar jadvali) asarida koinot va borliqning asoslarini yoritib bergan. Bunda u koinot asoslarini tushunish, fasllar almashinuvining hayotga ta'siri va insonning tabiiy "Informatika va axborot texnologiyalarining dolzarb muammolari" faoliyati masalalariga alohida e'tibor bergan. Mirzo Ulug'bekning mazkur tabiiy-ilmiy qarashlari 15-16 yoshli o'quvchilar tomonidan quyi bosqich madrasalarda o'zlashtirilgan [6]. Buning natijasida ta'lim oluvchilarda koinot asoslari va borliq bo'yicha tabiiy-ilmiy tafakkur tarkib topgan. O'quvchilarning ko'pchiligi usturlab vositasida yulduzlar kuzatuvini olib borishgan va bu hol ularning o'ziga xos tabiiy-ilmiy tafakkuriga egaligidan dalolat beradi.

Jadid marifatparvarlaridan Mahmudxo'ja Behbudiy (1874-1919) o'z asarlarida jadid maktablarida tabiiy fanlarni o'qitish metodikasini ishlab chiqqan. Jumladan, uning "Umumiy Geografiya" asarida tabiatning tuzilishi, materiklar, dunyo mamlakatlari va dunyo aholisining turmush-tarzi masalalari ilmiy va metodik jihatdan yoritib berilgan. Uning mazkur asari tabiiy fanlar b o'yicha o'ziga xos darslik bo'lib, u jadid maktablarida o'qitilgan [7]. Buning natijasida o'quvchilarda pedagogik qonuniyatlarga asoslangan tabiiy-ilmiy tafakkur tarkib toptirilgan. Shu ma'noda o'quvchilarda tabiiy-ilmiy tafakkurni tarkib toptirish masalasi ta'lim tizimimizda Jadid pedagogikasidan boshlanadi.

Pedagogik merosimizda ta'lim oluvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirish asosiy yo'nalishlardan biri bo'lgan. Pedagogik ilmiy-tatqiqotlardagi yondashuvlar. Mamlakatimiz pedagog olimlari tomonidan tatqiqotlarda o'quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkuri masalasiga doir yondashuvlar bayon qilib o'tilgan. Jumladan, bir qator pedagog olimlar tomonidan geografiya, botanika, biologiya, zoologiya, fizika, kimyo kabi o'quv fanlarini o'qitish metodikasi masalalari bo'yicha tadqiqotlar amalga oshirilgan. Bu tadqiqotlarda tabiiy fanlarni o'qitish vositasida o'quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurini tarkib toptirish masalasiga doir o'ziga xos yondashuvlar bayon qilib o'tilgan. Mazkur yondashuvlarning negizlarini quyidagilar tashkil etadi:

- a) o'quvchilarni tabiiy fanlarning asoslari bilan tanishtirish;
- b) o'quvchilarning borliq, tabiat, narsa, hodisa va voqeliklar bo'yicha ilmiy tushuncha hamda bilimlarini tarkib toptirish;

в) о'қувчиларни tabiatni o'rganishga yo'naltirish va kuzatuvlar olib borish ko'nikmasini shakllantirish;

г) о'қувчиларда tabiiy-ilmiy tushunchalarga tayangan holda ishlanmalar va jihozlar yaratish ko'nikmasini tarkib toptirish.

Bunday yondashuv o'quvchilarda tabiiy-ilmiy tafakkurni rivojlantirishda ilmiylik, pedagogik va psixologik metodlarga tayanish lozimligini ko'rsatadi. Shu jihatdan mazkur masalalar b o'yicha pedagog olimlarimizning ilmiy tadqiqotlarida bayon qilingan yondashuvlarni hisobga olish maqsadga muvofiq bo'ladi. Xorijiy pedagog olimlarning yondashuvlari. XIX asrdan boshlab xorijlik pedagog olimlar tomonidan ta'lim jarayonida tabiiy fanlarni o'qitish va uning vositasida o'quvchilarning tabiiy-ilmiy ko'nikmasini shakllantirish bo'yicha muhim yondashuvlar bayon qilib kelinmoqda. Jumladan, Olmon pedagogi A.Gers tomonidan o'quvchilarning tabiiy-ilmiy ko'nikmasini tarkib toptirish uchun tabiiy o'quv fanlarini tabiat qo'ynida o'tkazish metodikasi ishlab chiqilgan. Uning fikricha, tabiiy fanlarni bevosita tabiatda o'qitish o'quvchilarning tabiiy va ilmiy ko'nikmalarini kutilgan darajada tarkib toptiradi [3]. Rus pedagog olimlari D.Kaygorodov, V.Polovsov va I.Polyanskiylar tomonidan tabiiy fanlarni o'qitish vositasida o'quvchilarda tabiiy bilimlarni tarkib toptirish, ularning ekologik ko'nikmalarini shakllantirish va ularni tabiatni o'rganishga yo'naltirish metodikasi ishlab chiqilgan [8]. O'quvchilarning tabiiy-ilmiy ko'nikmasi tarkibida ekologik madaniyat yuzaga kelganligini eslatib o'tish joiz.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, o'quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirish masalasining turli jihatlari mamlakatimiz va xorijlik pedagog olimlar tomonidan yoritib o'tilgan. Bu yondashuvlarda asosiy masala o'quvchilarni tabiiy-ilmiy tafakkur bilan qurollantirish hisoblanadi. Shu jihatdan mazkur yondashuvlarga tayangan holda o'quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish taqozo etiladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-iyuldagi PF-158-son "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
2. Avesto. M.Isoqov tarjimai. – T.: "Fan". 2001.
3. Герц А.Я. О преподавание минералогии. – Москва, 1953.
4. Извистаги пути провидних. Сборник. – T.: "Фан". 1991.
5. Yuldashev U. Eski maktablarda ta'lim tizimi. – T.: "O'qituvchi". 1990.
6. Кари-Ниязий Т. Астранимическая школа Улугбека. – T.: "Фан". 1971
7. Namozova N. Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'rifiy-pedagogik qarashlari. Nom.diss. – Toshkent, 2001
8. Полянский И.И. Методика начального естествознания. – Санкт-Петербург, 2001.

ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING TADQIQOTCHILIK ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASPEKTLARI

Olloqulova F.U.

*Termiz davlat Pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'limda matematika va ona tili
kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: STEM, tadqiqotchilik, konsentrizm, ona tili mazmuni, PISA, variativlik, metodik yondashuv, PIRLS.

Ключевые слова: STEM, исследования, концентризм, содержание родного языка, PISA, вариативность, методологический подход, PIRLS.

Key words: STEM, research, centrism, native language content, PISA, variability, methodical approach, PIRLS.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada bugungi ta'lim mazmuni qanday ekanligi, yoshlarni tarbiyalashning pedagogik uslublari, zamonaviy keng dunyoqarash asoslariga ega, innovator, tadqiqotchi yoshlarni shakllantirishda umumiy o'rta ta'lim fan dasturlarining ahamiyati, xalqaro baholash dasturlarining tutgan o'rni, ona tili darslarida o'quvchilarning tadqiqotchilik faoliyatiga yo'naltirish, ularda tadqiqotchilik elementlarini shakllantirishda konsentrizmga tayanish mazmuni atroficha tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье подробно анализируется содержание современного образования, педагогические стили воспитания молодежи, значение общеобразовательных предметных программ среднего образования в формировании молодежи-новаторов, исследователей, роль международных оценочных программ, ориентация учащихся на исследовательскую деятельность на уроках родного языка, опора на концентризм в формировании в них элементов исследовательской деятельности.

SUMMARY:

This article describes what the educational content of today is, pedagogical methods of youth education, has the foundations of a modern broad worldview, the importance of general secondary education science programs in the formation of innovator, research youth, the role of international assessment programs, the orientation of students in the research activities in native language lessons, the content of reliance on.

O'zbekiston respublikasida sifatli va zamonaviy ta'limni tashkil etish, yoshlarni global miqyosda raqobatbardosh etib tarbiyalash, "butun hayot davomida sifatli ta'lim olishga imkoniyat yaratish"[1] bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Bu borada ta'limni modernizatsiya qilish, ta'lim massasasining infratuzilmasini yaxshilash, kadrlar salohiyatini oshirish va qayta tayyorlash, moddiy texnik bazani yanada takomillashtirish, zamonaviy pedagogik uslublar, metodologiyalar asosida yangi avlod darsliklarini yaratish, STEM sohasiga alohida ahamiyat qaratilib, raqamli texnologiyalarni o'rgatish, yoshlarni ijtimoiy, madaniy va professsional rivojlanishiga qaratilgan loyihalarni qo'llab quvvatlash, ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirish maqsadida xususiy sektorlar ta'lim xizmatlarini oshirish ta'limni yanada rivojlanishiga qaratilgandir. O'zbekiston respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash"[2] kabi muhim vazifalar belgilangan. Bu esa ona tili darslarida tadqiqotchilik elementlarini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etishini belgilaydi.

Bunda bolada dastlabki asoslar maktabgacha yosh davridan boshlanib, mantiqiy davomi esa boshlang'ich ta'lim jarayonida qo'yiladi. Bola shaxsida keng ilmiy dunyoqarash, xarakter xususiyat asoslarining shakllanishida o'rta maktab davri eng muhim va yetakchi davr hisoblanib, tadqiqotchilik faoliyatining rivojlanishi, tizimlashtirilishi uchun kichik maktab yosh davrida eng muhim shart-sharoitlar yaratiladi. Bu davrda o'quvchilarda bilishga bo'lgan qiziqish va ehtiyoj ancha shakllanib, ularning ichki shaxsiy hayotida emosional motivasion jarayon tarkib topib boradi. O'quvchi xarakterida turli variativlik ya'ni qiziqishlar xilma-xilligi yuzaga keladi. Birda o'qishga bo'lgan intilish yuqori bo'lsa boshqasida rasm chizishga yoki nimadandir turli buyumlar yasashga intilish kuchli boladi. Har bir bola qandaydir iqtidor bilan dunyoga keladi, uni shakllantirish esa yaratilgan imkoniyat va faoliyat jarayonida rivojlanadi. Tajribamiz shuni ko'rsatmoqdaki boladagi beqaror qiziqish va imkoniyatlar turli tuman bo'lib, u juda ko'pdir, qachonki har qaysini anglab, rivojlanishiga imkoniyat yaratilsa albatta barchasi o'z samarasini beradi. Qiziqish va ehtiyojlar asosida egallangan bilim esa ongda mustahkam shakllanib, hayotiy faoliyat jarayonida rivojlanib boradi. Bu esa ona tili darslarida tadqiqotchilik elementlarini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etishini belgilaydi.

Ushbu masalada eng avvalo konsentrizm asosida, yani barcha qiziqish va imkoniyatlarni markazlashtirish bir nuqtaga to'plash orqali ona tili darslarida tadqiqotchilik faoliyatini shakllantirish, muammoga ijodiy yondashuvchi, nostandart yechimlarni ko'rsata bera oladigan yoshlarni tarbiyalash lozim

bo'ladi. Boshlang'ich sinf ona tili dasturi til ko'nikmalarini ya'ni tinglab tushinish, o'qish, yozish va muloqot qilishni, O'qish savodxonligi dasturi ona tili bilan parallel ravishda nafaqat o'quvchilarni o'qish tezligini oshirish, balki o'qilgan matnni tushinish, uning mazmunini tahlil qilish, va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Konsentrizm ta'lim jarayonini izchil ravishda tashkil etish, insonning aqliy faoliyatini ishga tushirish va oldindan o'rganilgan bilimlar asosida yangi mavzularni o'zlashtirish va mustahkamlashni anglatadi. Boshlang'ich sinf ona tili darslari metodik yondashuv asosida ya'ni fanlararo integratsiya asosida tashkil etish bolalarda kompleks ko'nikmalarni shakllantiradi (o'qilgan matn asosida grammatik mashqlar bajarish, ijodiy yozuvlar yozish), bosqichma-bosqich rivojlanish (o'quvchining yoshiga va psixologik xususiyatlariga mos ravishda oddiy va sodda tushunchalardan murakkab va mavhum tushunchalarga o'tish), interfaol usullar (intervaal metodlar, muammoli savollar, guruhviy ishlar) olib borilishi zarur.

Bu yondashuv o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi, chunki u bilimlarni bosqichma-bosqich mustahkamlash va chuqurlashtirishga va hayotiy zarur vaziyatlarda qo'llashga yordam beradi.

Ona tili darslarida o'quvchilarni tadqiqotchilik elementlarini shakllantirishda PIRLS, PISA topshiriqlari ahamiyatli bo'lib, PIRLS yosh o'quvchilarning sinfda va sinfdan tashqari o'qishining badiiy tajriba orttirish hamda ma'lumot olish va ulardan foydalanish kabi asosiy maqsadni ko'zlaydi. Pirls topshiriqlari asosida tashkil etilgan ona tili darslarida o'quvchilarda diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish, to'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish, g'oyalar va axborotni talqin qilish va uyg'unlashtirish, kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish kabi xususiyatlar shakllanadi va tadqiqotchilik elementlarini shakllantirishga yaqindan yordam beradi.

PISA esa, o'quvchilar egallagan bilim va ko'nikmalarini real muammolarni ya'ni, maktabda, uyda va jamoatchilik orasida qo'llay olish, hal qila olishlarini baholashga qaratiladi.

PISA testlaridan ona tili darslarida foydalanish, o'quvchilarni mantiqiy fikrlashga o'rgatish, matn bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirish va sinchkovlik talab etiladigan topshiriqlarni qo'llash o'quvchining hayotiy va intellektual ko'nikmalarini oshirishga xizmat qiladi.

Masalan 4-sinf Ona tili dasturida berilgan "Yonma-yon kelgan unli va undosh harflar" mavzusida quyidagi matn keltirilgan:

Kunlarning birida: "Ruben!-degan ovoz eshitildi. – Seni ko'rganimdan xursandman! U dengiz sohilida farzandlari bilan birga o'ynab yurgan Josh edi. Roben do'stini uchratganidan juda baxtiyor bo'ldi, oradan ko'p yillar o'tgan,

uzoq yillar ko‘rismagan bo‘lsalarda, u Josh bilan soatlar suhbatlashib o‘tirdi. “Men yetarlicha dunyo kezdim, yetarlicha boylik ortirdim, - dedi Ruben. _Endi faqat o‘zim tug‘ilib o‘sgan go‘shamga qaytib, o‘sha yerda tinch-sokin hayot kechirishni istayman. Bir zamonlar menga qilgan saxiylicha evaziga men ham senga bir hadiya qilsam deymen. Ayt, nima istaysan? Yangi uymi yoki hashamatli katta kemami?”[3]

1-topshiriq. Javobi yoziladigan test:

1. Josh qanday inson? Uni ikki fazilat bilan tasvirlang.
2. Ruben Josh bilan qanday mavzuda suhbat qurdi?
3. Ruben Joshga nega hadiya bermoqchi bo‘ldi?

2-topshiriq. Bir necha javobli test

1. Ruben juda badavlat odam edi. HA-YO‘Q
2. Ruben 50-60 yosh oralig‘idagi inson HA-YO‘Q

3-topshiriq. Javobi tanlanadigan test

1. “Bir zamonlar menga qilgan saxiylicha evaziga men ham senga bir hadiya qilsam deymen. Ayt, nima istaysan? Yangi uymi yoki hashamatli katta kemami? Bunda Rubenning maqsadi nima?

- A. Qarzini qaytarmoqchi
- B. Jorshga uy olib bermoqchi
- C. Josh dengizchiligi uchun kema sovg‘a qilmoqchi?
- D. Joshni saxiylicha yodidan chiqarmagan va xolis hadiya qilmoqchi

2. Sizningcha Josh Rubenning taklifini qanday qabul qiladi va hikoyadan asos keltiring.

- A. Taklifni so‘zsiz qabul qildi.
- B. Tahlifni rad etdi.
- C. Yana ham ko‘proq hadiya so‘radi.
- D. Taklifni qabul qilishga majbur bo‘ldi.

4-topshiriq: Lingvistik topshiriq:

Matnni o‘qing yonma-yon kelgan unli va undosh harflar ishtirok etgan so‘zlarni yozing, shu so‘zlarga sinonim so‘zlarni topib matnni qayta hikoya qiling.

Ona tili darslarida bunday keng qamrovli topshiriqlarni qo‘llash o‘quvchilarda kuzatuvchanlik, tahlil qilish, fikr yuritish va qayta hikoya qilish qobiliyatlarini shakllantiradi bu esa tadqiqotchilik elementlarini shakllantirish uchun ko‘maklashadi.

Ona tili darslarida tadqiqotchilik elementlarini kiritish bir necha yo‘nalishda amalga oshirilishi mumkin:

Birinchidan, muayyan mavzu bo'yicha savollar berish va shu orqali savolga javob izlashga yo'naltirish o'quvchilarda izlanish ko'nikmalari rivojlantiradi, bu mustaqil ishlash va savollar asosida o'qitish yo'nalishini belgilaydi.

Ikkinchidan dasturda berilgan matnlarni chuqur tahlil qilish, so'z va iboralarning ma'nosini o'rganish, ularning kelib chiqishi, ma'noviy o'zgarishlarini izlash, qiyosiy tahlil qilish tildagi boyliklarni tushunishga va ulardan samarali foydalanishga yordam beradi.

Uchinchidan, o'quvchilarga biror til hodisasini o'rganish vazifasini berish, ularni o'z topilmalari haqida taqdimot qilish, izlanish, ma'lumot yig'ish va uni tizimli tarzda taqdim etishni o'rganish kichik ilmiy loyihalar ustida ishlashga da'vat etadi.

To'rtinchidan, o'qilgan matnlar mazmunini aytib berish, biror rasm yoki voqea hodisa haqida suhbat uyishtirish, nutqni mazmunli va mantiqiy to'g'ri tuzish dastlabki kichik ilmiy maqolalar yozishga yordam beradi.

Beshinchidan, o'quvchilar o'rtasida diskussiya va munozaralar tashkil qilish, ularni o'z nuqtai nazarini asoslash va dalillar bilan himoya qilishga o'rgatish tadqiqotchilik usullarining muhim elementlaridan biridir. Bu jarayonda o'quvchilar tanqidiy fikrlash, mantiqiy tahlil qilish va o'z fikrlarini bayon etish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Yuqoridag berilgan usullardan foydalanish darslarni interaktiv va tadqiqotchilikka yo'naltirilgan qilib tashkil etish o'quvchilar nafaqat mavzuni o'rganadilar, balki mustaqil fikr yuritish va ilmiy izlanishlarni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Bolada tadqiqotchilik, yangiliklar yaratishga qiziqishini rivojlantirish maqsadida ulardagi motivni qo'llab quvvatlash, rag'batlantirish, yangi narsalarga intilish, atrof-muhitni o'zlashtirishga ko'maklashish lozim. Tadqiqotchilik faoliyatini ro'yobga chiqarish, qobiliyatga aylantirish esa tizimli ravishda avvalo oilada, so'ng ta'lim muassasasida uzluksiz ta'lim-tarbiya orqali amalga oshiriladi. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim-tarbiya va uning davomi sifatida boshlang'ich ta'lim-tarbiya jarayoni bola aqliy intellektual faoliyati rivojlanishida yetachi sanaladi. Bunda berilayotgan ta'lim mazmuni, uni tashkil etish va amalga oshirish shakli o'quvchilarda yuzaga keladigan bir muncha murakkab aqliy faoliyatini tizimli, tartibli, izchil shakllantirishga asos hisoblanadi. Tadqiqotchilik faoliyati yangi bilimlarni ishlab chiqish jarayoni, bilish faoliyati turlaridan biri hisoblanib, unga intellektual qobiliyat, ob'yektivlik, ishonchlilik, kreativlik, innovasionlilik, ijodkorlik, tizimlilik, nostandart yondashuv, farazlarni ilgari surish, mushohadalilik, aniqlik xosdir. Tadqiqotchilik amaliyot va nazariyadan iborat jarayondir va bu konsentrizmga

asoslangan yondashuv ilmiy farazlarni oldindan taxlil etish, tajriba o'tkazish, olingan natijalarni taxlil etish, mavjud yechimlarni murakkablashgan savollar orqali farazga olib borish va umumlashtirish, ilgari surilgan farazlarni olingan dalillar asosida tekshirish, yangi dalil va qonunlarni ifodalab berish, ilmiy bashorat yuritishdir. Mazkur vazifalarni amalga oshirish konsentrizm asosida tashkil etilishi, ta'lim-tarbiya jarayonini modernizatsiyalash, ta'lim sifat ko'rsatkichi bo'yicha yuqori darajani egallash maqsadida o'qituvchining pedagogik va o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini integratsiyalashni talab etadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida. 08.10.2019 yildagi PF-5847-son.
2. "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida. 11.09.2023 yildagi PF-158-son.
3. D.D.Boynazarova. 4-sinf Ona tili darslik. 2023-yil. 21-bet.

SHAXS MOBILLAGINI SHAKLLANTIRISH MAVZUSINING PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA O'RGANILISHI

Yo'ldasheva S.A.

Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: shaxs mobilligi, pedagogik muammo, ta'limning konseptual asoslari, kasbiy mobillik, ta'lim-tarbiya, tizimlashtirish, bo'lajak pedagoglar, shaxsiy mobillik, kasbiy mobillik, kognitiv mobillik, akademik mobillik, kommunikativ mobillik, innovatsion mobillik, axborot mobilligi, madaniy mobillik.

Ключевые слова: мобильность личности, педагогическая проблема, концептуальные основы образования, профессиональная мобильность, образование-воспитание, систематизация, будущие педагоги, личная мобильность, профессиональная мобильность, когнитивная мобильность, академическая мобильность, коммуникативная мобильность, инновационная мобильность, информационная мобильность, культурная мобильность.

Key words: personal mobility, pedagogical problem, conceptual foundations of education, professional mobility, education-upbringing, systematization, future teachers, personal mobility, professional mobility, cognitive mobility, academic mobility, communicative mobility, Innovative mobility, information mobility, cultural mobility.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada shaxs mobilligini shakllantirish mavzusining pedagogik muammo sifatida o'rganilishida ta'limning konseptual asoslarida kasbiy mobillikni o'zida rivojlantirgan pedagog mutaxassislarga nisbatan bir qator vazifalar qo'yilgani, ijtimoiy jamiyatning taraqqiy etishida va yoshlar ta'lim-tarbiyasini to'g'ri tizimlashtirishni tashkil etishda bo'lajak pedagoglarning kasbiy mobilligini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega ekanligi yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещается, что при изучении темы формирования мобильности личности как педагогической проблемы в концептуальных основах образования ставится ряд задач в отношении специалистов-педагогов, развивших в себе профессиональную мобильность, развитие профессиональной мобильности будущих педагогов имеет важное значение в развитии социального общества и организации правильной систематизации образования молодежи.

SUMMARY:

This article highlights that when studying the topic of personal mobility formation as a pedagogical problem in the conceptual foundations of education, a number of tasks are set in relation to specialist teachers who have developed professional mobility, the development of professional mobility of future teachers is important in the development of social society and the organization of proper systematization of youth education.

Mamlakatimizda ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy munosabatlarning tizim sifatida bir-biri bilan bog‘liq holda rivoj topish sharoitida inson omili, uning aql-zakovati, bilim, malaka, ko‘nikmalari va qadriyatlari asosiy muvofiqlashtiruvchi omil va vosita sifatida toboro rivojlanish jarayoni kechmoqda. Har bir shaxs, komil insonning yangicha mehnat faoliyatini olib boradigan mutaxassis – pedagoglar ta‘lim-tarbiyasini amalga oshiradi. Mazkur ulkan va mas‘uliyatli vazifani amaliyotga tatbiq etish pedagog kadrlarni tayyorlaydigan o‘quv tashkilotlaridan innovatsion yondoshuv – tizimli yondoshuvni qo‘llab ularning ta‘lim-tarbiya jarayonida kasbiy mobilligini rivojlantirishni taqozo etadi. Ta‘limning konseptual asoslarida kasbiy mobillikni o‘zida rivojlantirgan pedagog mutaxassislarga nisbatan bir qator vazifalar qo‘yilgani, ijtimoiy jamiyatning taraqqiy etishida va yoshlar ta‘lim-tarbiyasini to‘g‘ri tizimlashtirishni tashkil etishda bo‘lajak pedagoglarning kasbiy mobilligini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa, pedagogik jarayonlarda mobillik, mutaxassis kadrlarning kasbiy xususiyatlarini - mobilligini o‘rganish bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borish zaruriyati dolzarb masalalardan ekanligini belgilaydi.

1990-yillarning o‘rtalaridan boshlab mobillik nafaqat sotsiologiyada, balki falsafa, iqtisod va pedagogikada ham shaxs mobilligiga talab rivojlandi. Bu vaqtda shaxsiyat sifati va uning tarbiyasi yoki shakllanishi sifatida mobillikning turli jihatlari bo‘yicha tadqiqotlar paydo bo‘ldi. Pedagogika sohasidagi nashrlarni tahlil qilganda, mobillikning quyidagi turlari aniqlandi:

- shaxsiy (A.A.Artyushenko, T.B.Kotmakova va T.B.Sergeevlar);
- kasbiy (L.V.Goryunova, E.F.Zeer, V.A.Mishchenko va L.Ya.Xoronkolar);
- kognitiv (T.L.Arakelova, O.M.Dementieva, S.G.Jeltova va T.S.Nesmeyanovlar);
- akademik (N.K.Dmitriyeva, L.V.Znovenko va A.N.Sheremetlar);
- kommunikativ (A.L.Akulina, A.N.Algaev va O.V.Smirnovlar),
- innovatsion (I.G.Guzenko va E.A.Podviginalar);
- axborot (N.N.Manaeva) ;
- madaniy (S.V.Slepchenkova).

Insondagi shaxsiy va kommunikativ mobillik uni ijtimoiy hamjamiyat sifatida mustahkamlash uchun ko‘p asrlar davomida dolzarblik kasb etib, turli mualliflar tomonidan shaxsiy fazilatlar sifatida belgilangan mobillikning ko‘plab turlari zamonaviy hayot va ta‘lim tendentsiyalarini, xususan, insonga, uning rivojlanishiga, uning ehtiyojlarini, shu jumladan yuqori darajadagi ehtiyojlarini qondirishga e‘tiborni ifoda etadi.

Hozirgi kunda zamonaviy dunyoning ochiqligi, baynalmilallashtirish va milliyalashtirishning dialektik birligi, madaniyatlarning oʻzaro kirib borishi va ularni saqlab qolish tendentsiyalari madaniy, akademik va kasbiy mobillikni shakllantirishni dolzarblashtirmoqda. Shaxsning innovatsion va axborot mobilligi axborot texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishning zaruriy asosi hisoblanadi.

Har qanday zamonaviy shaxs uchun shaxsiy va kognitiv mobillik dolzarb boʻlib, shu bilan birga oʻz mazmunida zamonaviy taʼlimning muhim yangi shakllarini aks ettirib, taʼlimda shaxsga yoʻnaltirilgan nazariyalarning ustuvorligi va taʼlimning kognitiv paradigmasidan rivojlanish va kompetentsiyaga oʻtishga asoslanadi.

Mobillik tushunchasining umumiy xarakteristikasi va oʻziga xos farqini aniqlashtirish uchun, har bir inson uchun har xil darajada universal va zarur boʻlgan mobillik turlari (shaxsiy, kommunikativ, taʼlimiy, kognitiv, madaniy mobillik) mavjudligini farqlay olishimiz lozim. Maktab oʻquvchilari va talabalarga nisbatan shaxsiy mobillik "shaxsning maqsadni chuqur anglashi, tashqi va ichki sharoitlar ehtimolini tahlil qilishi va unga erishishga harakat qilish usuli boʻyicha maqbul qarorlar qabul qilish qobiliyati" deb izohlanadi. A.O.Artyushenkoning fikriga koʻra, harakatning ichki dasturini yaratish, maqsadga erishish uchun oʻz shaxsiy psixologik imkoniyatlarini ongli ravishda safarbar qilish, ularni tuzatish, oʻz-oʻzini baholash, harakatni amalga oshirish jarayonida oʻzini oʻzi tuzatish va oʻz natijalarini tahlil qilishga yoʻnaltirilgan faoliyat"dir. [1.45.]

T.B.Kotmakovanning fikriga koʻra, "shaxsning oʻquv faoliyatida shakllangan motivatsiyasi hamda uning ijodiy faoliyat jarayonida samarali muloqot qilish qobiliyatida namoyon boʻladigan va oʻzini oʻzi rivojlantirish davomida ijodiy faol boʻlishiga imkon beruvchi integral sifat"laridir. [8.32.]

T.B.Sergeevaning fikriga koʻra, "individual xususiyatlarga asoslangan integral shaxsiy sifatlar - faollik, plastiklik, moslashuvchanlik, egiluvchanlik, yuqori energiya resursi, shuningdek, sub'ektning xatti-harakati va faoliyatida maqsadlilik, mustaqillik, yangi tajribalarga ochiqlik, ijodkorlik, oʻz-oʻzini rivojlantirish uchun motivatsiya, qaror qabul qilish tezligi" shaklida namoyon boʻladi.[9. 402.]

Kommunikativ mobillik tadqiqotchilar tomonidan quyidagi maʼnolarda izohlanadi:

- "psixopediya, psixoprofilaktika, konsalting, psixokorreksiya va psixodiagnostik ishlarning turli sharoitlarida samarali muloqotni amalga oshirishga moslashish va kommunikativ bilim, koʻnikma va tajribani jalb

qilish qobiliyatini aks ettiruvchi integral xususiyat. maktabdagi ta'lim munosabatlarining turli ishtirokchilari bilan o'zaro munosabatda bo'lishga eng yuqori tayyorgarlik holatiga" (A.N.Algaev)[3.4.];

- "shaxsning nutq va aloqa vositalarining keng doirasini o'zlashtirish va erkin, mazmunli, vaziyatli ishlash orqali turli madaniyat, maqom va rivojlanish darajasidagi odamlar bilan samarali aloqa o'rnatish qobiliyati, tayyorligi va istagi, lingvistik muloqotning muayyan vaziyatida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan kommunikativ strategiya va taktikalar majmuasi hamda ularning lingvistik mazmuni" (A.L.Akulina) [4. 2.] ;

- "mutaxassisning tez javob berish (og'zaki va og'zaki bo'lmagan) kommunikativ qobiliyatidir" (E.V.Smironova)[10.5.];

- bajariladigan ijtimoiy-musiqiy rolga (musiqashunos-o'qituvchi, musiqashunos-olim, musiqashunos-pedagog), badiiy va estetik ehtiyojlarga muvofiq muloqot uslubi, xatti-harakatlar modeli va aloqa vositalarining moslashuvchan o'zgaruvchan o'zgarishini ta'minlaydigan ajralmas shaxsiy-kasbiy sifat, turli yosh toifalari va ijtimoiy-professional guruhlarni qabul qiluvchilarning musiqiy idrokining xususiyatlari" (E.R.Sizova, N.Yu.Kucher). [11.3.]

Tadqiqotchilar kognitiv mobillikni quyidagicha ko'rib chiqishni taklif qilishadi:

- "Integrativ shaxs sifati, shu jumladan motivatsion, ijodiy va aks ettiruvchi komponentlar, shaxsning zamonaviy pedagogik voqelikning o'zgaruvchan sharoitida muammolarni konstruktiv hal qilishga tayyorligi va qobiliyatini tavsiflovchi" (T.A.Arakelova) [3.12.];

- "shaxsning o'z-o'zini bilish, o'zini o'zi anglash va o'zini rivojlantirish qobiliyati, yangi malakalarni egallash va muayyan ishlab chiqarish muammolarini hal qilishda bilim va ko'nikmalardan foydalanishda ijodiy faoliyatda namoyon bo'ladi" (T.S.Nesmeyanova) [7. 78.];

- tez eskirib borayotgan ma'lumotlar sharoitida kognitiv faol bo'lish, kognitiv qiziqish, ehtiyojga ega bo'lish, o'z-o'zini rivojlantirish va o'z kognitiv faoliyatini modernizatsiya qilish, axborot bilan ishlash qobiliyati, muammo, xulosalar chiqaring, qiziquvchan bo'ling, keng tarqalgan, diqqatni jamlash va yuqori tezlikda o'zgartirish va turli xil fikrlash" (O.M.Dementieva) [5. 96.] ;

- "shaxsning bilish jarayoniga, uning intellektual, hissiy va kommunikativ-irodaviy imkoniyatlariga nisbatan ijobiy munosabatida ifodalangan shaxsning sifat jihatdan yangi shakllanishi, bu yangi faoliyat usullarini o'zlashtirish va boyitishda namoyon bo'lib, bunda shaxs yangi tajriba va kompetensiyalarga ega bo'ladi" (S.G.Jeltova) [6.2.].

Madaniy mobillik S.V.Slepchenkova tomonidan birlashtirgan integral sifat sifatida quyidagicha belgilanadi:

- kognitiv komponent - rivojlangan kognitiv qobiliyatlar, mahalliy va jahon madaniyatining xususiyatlari va qadriyatlari haqidagi bilimlar;
- psixologik komponent - o'z-o'zini takomillashtirish, ijtimoiy faollikning namoyon bo'lishi va madaniy darajasini oshirish uchun ongli ehtiyoj va motivatsiya; [12.45.]
- amaliy komponent - mumkin bo'lgan ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarda samarali harakat qilish imkoniyatini ta'minlaydigan ko'nikmalar va shaxsiy fazilatlar".

Madaniy mobillikning rivojlanishi akademik va kasbiy mobillik kabi zamonaviy turlar bilan bog'liq. Yagona jahon ta'lim makonining paydo bo'lishi sharoitida talabalar va universitet o'qituvchilari uchun ushbu turdagi mobillikni shakllantirishni o'rganish alohida ahamiyatga ega.

Xulosa o'rnida aytish lozimki, mobillik shaxsning ob'ekt yoki sub'ekt sifatidagi harakati, ijtimoiy, kasbiy va hatto kognitiv sohalar bo'ylab harakatlanishini rag'batlantiruvchi turtki bo'lishi mumkin. Mobil shaxs "oz'ining hayotdagi yo'nalishini va amaliy faoliyatdagi harakatlarga tayyorligini belgilaydigan darajada faol pozitsiyani" namoyon qila oladi. Bugungi kunda chet el sotsiologlari ham shaxsning harakatini ifodalash uchun "mobillik" atamasidan foydalanadilar. Shu bilan birga, sotsiolog olimlar talabalarning mobilligi ularning shaxsiy rivojlanishiga yordam berishi, inson kapitalini boyitishi, bilim olish va almashish orqali bandlikka yordam berishligi, til va madaniyatlararo ko'nikmalarni rivojlantirishi ham mumkinligini ta'kidlashadi.

Adabiyotlar:

1. Артюшенко П.О., Безрукавий Р.В., Артюшенко А.А. Про зовнішню стимуляцію вольових зусиль в учнів 10-12 років //Педагогіка, психологія та методико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: 3 б. Наук. Праць за ред.. С. С. Єрмакова. – Харків: XXIII, 2006. - №6. – С. 3-5.
2. Аракелова Татьяна Леонидовна. Взаимное обучение как условие развития когнитивной мобильности у будущих учителей 13.00.08 – теория и методика профессионального образования Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. <https://core.ac.uk/download/pdf/42050423.pdf>
3. Алгаев А.Н. Трудности адаптации студентов к обучению в вузе.[file:///C:/Users/User/Downloads/trudnosti adaptatsii studentov k obucheniyu v vuzeh%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/trudnosti%20adaptatsii%20studentov%20k%20obucheniyu%20v%20vuzeh%20(1).pdf)
4. Акулина А.Л.Формирование коммуникативной компетенции на начальном этапе образования. [file:///C:/Users/User/Downloads/formirovanie-kommunikativnoy-kompetentsii-na-nachalnom-etape-obrazovaniya%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/formirovanie-kommunikativnoy-kompetentsii-na-nachalnom-etape-obrazovaniya%20(1).pdf)
5. Дементьева О.М. Место познавательной мобильности в структуре познавательных процессов // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 6; URL:<http://www.science-education.ru/130-23638>

6. Желтова С.Г.. Развитие профессиональной мобильности педагога в условиях современной школы. <https://rcde.ru/method/955.html>
7. Несмеянова Т.С. Формирование профессиональной мобильности студентов вузов в современных условиях // Студенческий вестник: электрон. научн. журн. 2018. № 1(21). URL: <https://internauka.org/journal/stud/herald/> file:///C:/Users/User/Downloads/1(21).pdf
8. Котмакова Т.Б. Развитие личностной мобильности : учеб. пособие / ГОУ ВПО Дальневост. гос. ун-т путей сообщ. – Хабаровск : Изд-во ДВГУПС, 2010. – 79 с.
9. Sergeeva, T. B., Pecherkina, A. A., Glukhanyuk, N. S., & Borisov, G. I. (2019). Personal mobility as a predictor of professional health and well-being in old age. *Perspektivy nauki i obrazovaniya – Perspectives of Science and Education*, 42 (6), 397-408. doi: 10.32744/pse.2019.6.33
10. Смирнова Е.О. Особенности общения с дошкольниками. [Электронный ресурс]//М.:Академия,2012.Режим доступа:<http://toptishka.caduk.ru/DswMedia/smirnovaeosobennostiobschaeniyasdoshkol-nikami.doc/>
11. Сизова Е.Р., Кучер Н.Ю. Коммуникативная мобильность как профессионально важное качество музыковеда. file:///C:/Users/User/ Downloads/kommunikativnaya-mobilnost-kak-professionalno-vazhnoe-kachestvo-muzykoveda.pdf
12. Слепченкова С.В., Нагорная А.Г. Организационно-педагогические условия развития социокультурной мобильности участников общественных организаций: личностно-деятельностный подход. УДК 351.858(091) file:///C:/Users/User/Downloads/organizatsionno-pedagogicheskie-usloviya-razvitiya-sotsiokulturnoy-mobilnosti-uchastnikov-obschestvennyh –organizatsiy – lichnostno-deyatelnostny-podhod.pdf

РАҚАМЛИ ҚАРАМЛИКНИНГ ТАЛАБАЛАР ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИГА САЛБИЙ ТАЪСИРИ

Шаюсупова Н.Э.

*Юнус Ражабий номидаги ЎзММСИ “Тиллар, ижтимоий-гуманитар
фанлар ва жисмоний маданият” кафедраси ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: қарамлик ва тобелик, бош мия тузилиши, оралик мия функциялари, таламус, гипоталамус, гипофиз, метаталамус, эпифиз, окситоцин, дофамин, дофамин чуқури, нео-кортекс, нейрон занжири, гиппокамп, хотира, тафаккур, диққат, нутқ бузилишлари.

Ключевые слова: зависимость, строение головного мозга, промежуточный мозг, таламус, гипоталамус, гипофиз, метаталамус, эпифиз, окситоцин, дофамин, дофаминовая яма, нео-кортекс, нейронная цепь, гиппокамп, память, мышление, внимание, речь и их нарушения.

Key words: addiction, structure of the brain, diencephalon, thalamus, hypothalamus, pituitary gland, metathalamus, pineal gland, oxytocin, dopamine, dopamine pit, neocortex, neural circuit, hippocampus, memory, thinking, attention, speech and their disorders.

РЕЗЮМЕ:

Бугун смартфон ва бошқа гаджетлар ҳаётимизнинг ажралмас қисмига айланиб бўлган. Том маънода, биз уларсиз яшай олмайдиган бўлиб қолдик, туну-кун ажралмас ҳамроҳимизга айлантирдик. Афсуски унинг инсон саломатлигига ва айниқса руҳий саломатлиги ва ўқув фаолиятига қанчалик зарари бор-йўқлиги ҳақида кам бош қотирамыз. Ушбу мақолада замонавий гаджетларга тобеликни пайдо бўлиши ва бу ҳолатнинг психиканинг ақлий жараёнларига ҳамда ёшларнинг ўқув фаолиятларига зарарли таъсири юзага келиш психофизиологик механизмларини кўриб чиқамиз.

РЕЗЮМЕ:

На сегодняшний день смартфоны и гаджеты являются неотъемлемой частью нашей повседневной жизни. Сейчас они являются спутниками нашей повседневной жизни настолько, что мы уже не представляем себе жизнь без них. Однако, мы мало задумываемся об их воздействие на наше здоровье в целом, и в частности об их воздействие на состояние нашего психического здоровья. В данной статье мы рассмотрим психофизиологические механизмы появления зависимости от гаджетов, а так же влияние зависимости от современных гаджетов на психические процессы учащихся и на их успеваемость в процессе обучения.

SUMMARY:

Today, smartphones and gadgets are an integral part of our daily lives. Now they are companions of our daily lives so much that we can no longer imagine life without them. However, we think little about their impact on our health in general, and in particular about their impact on our mental health. In this article, we will consider the psychophysiological mechanisms of the emergence of addiction to gadgets, as well as the impact of addiction to modern gadgets on the mental processes of students and their academic performance in the learning process.

Агар сматфонлар энг кўп тарқалган гаджетлардан бири саналар экан уларнинг яратилиш тарихи ва тарқалиши ҳақида бизга нималар маълум.

1973 йил 3 апрел. Ҳаво бироз булутли. Нью-Йоркнинг Манхеттен қисмидаги кўчалардан бирида қўлида кичикроқ чамадон ушлаб олган, яхши кийинган, ўрта ёшлардаги бир киши айланиб юрарди. Бинолардан бирининг олдига келгач, у тўхтаб, чамадон ичидан ҳажми ва шаклига кўра ғиштни эслатувчи нарсани олди ва бу «ғишт»га қўли билан нималардир қилди-да, уни қулоғига тутди. «Алло! Салом, Жоэл. Офисингизнинг олд кўриниши жуда чиройли экан Қайердаман? Ҳа, менми? Мен сенинг ойнанг олдида турибман, Жоэл».

Дунё тарихидаги уяли телефондан биринчи кўнғироқ ана шундай тарзда амалга оширилган, чамадон кўтарган инсон Motorola корпорациясининг мобил алоқалар бўлими раҳбари Мартин Купер эди. Телефонда эса у Жоэл Энгел - AT&T Bell Labs компаниясининг тадқиқотлар бўлими бошлиғи билан гаплашганди. Бу икки компания биринчи бўлиб уяли телефон аппаратурини яратиш устида 10 йил давомида иш олиб борган, охир-оқибат бу курашда Motorola компанияси енгиб чиққан эди.

Мамлакатларда гаджет фойдаланувчиларинг фоизда кўрсаткичи

1.	<u>Китай</u>	71,6%	1 011 000 000	71,6
2.	<u>Индия</u>	42,5 %	687 660 000	42,5
3.	<u>США</u>	87,3 %	285 519 020	87,3
4.	<u>Бразилия</u>	67,5 %	140 908 998	67,5
5.	<u>Россия</u>	89,0 %	129 800 000	89,0 ^[2]
26.	<u>Украина</u>	81,8 %	31 100 000	
27.	Саудия Арабистони	93,3 %	30 877 318	
28.	Ўзбекистон	83,5 %	30 100 000	

Смартфон Apple iPhone 16 Pro max 1TB Desert TitaniumҚарамлик ва бош мия

Агар биз инсонда рақамли қарамликнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши, унинг оқибатлари ҳақида сўз юритарканмиз, бу жараён инсон бош мияси билан чамбарчас боғлиқ эканлигини эътироф этишимиз керак.

Авваламбор қарамликнинг ҳар қандай тури (рақамли қарамлик, эмоционал тобелик, наркомания, алкоголизм ва ҳқз) пайдо бўлиш йўли ҳам бир, ундан чиқиш йўли ҳам бир-ҳил эканлигини билишимиз керак. Бу жараёнлар инсон бош миясида содир бўлиб бутун руҳиятини қамраб олади. Биз ва уларни содир бўлишини кўриб чиқайлик.

Эътибор берсак ҳозирда мактаб коридорлари аввалгидан жим, болалар овози пасайган, ҳатто дўстлар давраси ҳам гавжум эмас, ҳамма телефон билан банд. Мулоқот реалликдан энди у телефонга кўчган. Интернет тармоқларида **«комментарий»** ёзиш, ўз сўзлари ва фикрлари учун жавобгарликни назарда тутмайди, реал муносабатларни куриш учун анчагина вақт ва кўникмалар талаб этилса, виртуал муносабатлар **«смайлик»** билан ифода этилиб кетилади, ҳис -тўйғуларда символик ифоданинг ўзи етарлилиги, қандайдир сўз танлаш ва шеърятни ортиқча ва ўринсиз машғулотга айлантиряпти. **«Лайк»** ва **«Просморт»** масаласи эса мутлақо реал ҳаётда бирон бир арзигулик фикрни давомли ифода этиш ҳолатини қолдирмайди, сабаби **«лайк»** учун **қайта ва қайта тайёргарлик имконияти бор**. Бу жараёнларнинг давомли қайталаниши эса ўқувчилар руҳиятида қарамликни вужудга келтиради. Бу қарамлик қандай келиб чиқишини кўриб чиқайлик.

Бош мия тузилиши.

1. Мия яримшарлари
 2. Мия устун, унга киради:
 - а) Узунчоқ мия
 - б) Мия кўприги
 - в) Ўрта мия
 - г) Оралик мия- “станция” ва-зифаси
- Таламус (thalamus)
 - Гипоталамус ва гипофиз (hypothalamus).
 - Эпиталамус (epithalamus)
 - Эпифиз
 - Оралик мия бўшлиғини III қоринча ташкил қилади.)

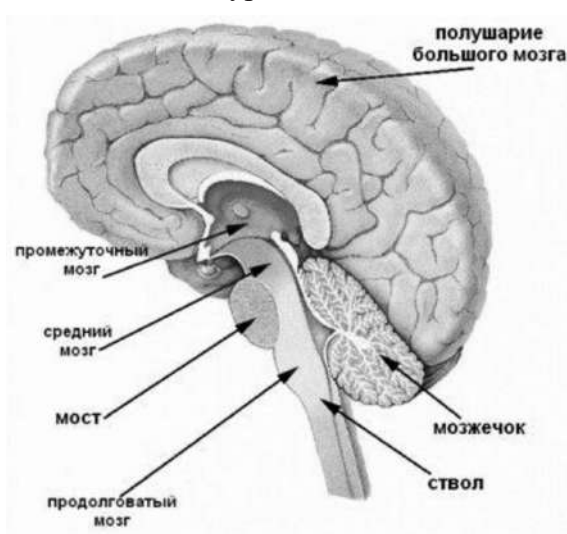
3. Мияча

Оралик мия.

Оралик мия- “станция”вазифаси (катта мия билан мия устун орасида жойлашган. Шу боис ҳам оралик мия дейилади. Унинг куйидаги 4 қисми фарқланади:

1) Таламус (thalamus); (сенсор марказлари алоҳида ҳар бири учун, -диққат, тафаккур марказлари, уйку ва уйғониш, МНС қўзғалишлари. бузилишлари: кома, летаргия, уйқусизлик. Нутқ марказлари, хотира .

2) Гипоталамус ва гипофиз (hypothalamus). Тана ҳарорати, терморегулятор вазифа, ишқор-кислота музанаф, ташқи муҳитга мослашиш, очлик, иштаҳа, гомеостаз, семизлик бошқаруви, кўпайиш, насл учун қайғуриш, хо-

фатларни кушиш етарли булмайди. Бу энди химиявий жараён. Натижада, инсонни бошқа бирон нарсa қизиқтирмай қолади.

Кун давомида хотиралар миянинг гиппокамп деб аталадиган қисмида сақланади. Чукур уйқу пайтида мия бу хотираларни олади ва уларни аста-секин узоқ муддатли хотира сифатида кортексга ўтказди. Гаджетларга тобелик гиппокамп (хотира)структурасини ишлашига ўрин қолдирмайди, чунки хотира жараёни содир бўлишида диққатнинг сифатли иштироки зарур, натижада хотира сусайиб боради.

Гиппокамп яримой шаклидаги жуфт структура бўлиб, бош мия катта ярим шарларининг чакка қисмида жойлашган ва тетиклик пайтида ахборотларни хотирада сақлашга жавоб беради,бу қисқа муддатли хотирадир. Олимларнинг фикрича уйқу пайтида инсон бош мияси худди ахборотларни сақлаётган пайтдагидек фаол бўлади ва бу жараенда узоқ муддатли хотира яратилади. Гаджетлар уйқуни ҳам анча сифатини пасайтиради. Уйқуни йўқолиши узоқ муддатли хотирани бузилишига олиб келади. Натижада ўзлаштириш пасаяди.

Адабиётлар:

1. Саган, Карл. Драконы Эдема. Рассуждения об эволюции человеческого разума = Sagan, Carl. The Dragons of Eden. Speculations on the evolution of human intelligence / пер. с англ. Н. С. Левитина (1986). - СПб.: ТИД Амфора, 2005. - С. 265.
2. Блум Ф., Лейзерсон А., Хофстедтер Л. Мозг, разум и поведение = Brain, Mind, and Behavior / Ст. научн. редактор Ю. И. Лашкевич. - М.: Мир, 1988. - 248 с. - 180 000 экз. - ISBN 5-03-001258-3.
3. Davidson's Principles and Practice of Medicine (англ.) / Colledge, Walker, Brian R.; Ralston, Stuart H.; Ralston. - 21st. - Edinburgh: Churchill Livingstone/Elsevier, 2010. - ISBN 978-0-7020-3085-7.
4. John. Guyton and Hall Textbook of Medical Physiology (англ.). - 12th. - Philadelphia, PA: Saunders/Elsevier, 2011. - ISBN 978-1-4160-4574-8.
5. William J. Human Embryology (англ.). - 3rd. - Philadelphia, PA: Churchill Livingstone[англ.], 2001. - ISBN 978-0-443-06583-5.
6. Bogart, Bruce Ian; Victoria. Elsevier's Integrated Anatomy and Embryology (англ.). - Philadelphia, PA: Elsevier Saunders, 2007. - ISBN 978-1-4160-3165-9.
7. G.; Richards, C. Human Physiology: The Basis of Medicine (англ.). - 3rd. - Oxf.: Oxford University Press, 2006. - ISBN 978-0-19-856878-0.
8. Dale. Neuroscience (англ.). - 5th. - Sunderland, MA: Sinauer associates, 2012. - ISBN 978-0-87893-695-3.
9. Larry. Fundamental Neuroscience (англ.). - Waltham, MA: Elsevier, 2013. - ISBN 978-0-12-385-870-2.
10. Gray's Anatomy: The Anatomical Basis of Clinical Practice (англ.) / Susan. - 40th. - L.: Churchill Livingstone[англ.], 2008. - ISBN 978-0-8089-2371-8.

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ КРАТИВ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ГЕЙМИФИКАЦИЯНИНГ АҲАМИЯТИ

Камалова Г.

Нукус ДПИ. Педагогика кафедраси таянч докторанти

Таянч сўзлар: геймификация, креатив компетентлик, ижодкорлик, ҳамкорлик, шахсга йўналтирилган, интерфаол, динамик ўйин.

Ключевые слова: геймификация, творческая компетентность, креативность, сотрудничество, личностно-ориентированная, интерактивная, динамичная игра.

Key words: gamification, creative competence, creativity, cooperation, personality-oriented, interactive, dynamic game.

РЕЗЮМЕ:

Мазкур мақолада ўқувчиларнинг креатив компетентлигини ривожлантиришга эришишнинг энг самарали йўли – ўқитиш тизимида геймификацияни тadbик этиш, таълим самарадорлигини ошириш, ўқувчида ўйин элементлари ёрдамида ахборот муҳитида “тўғри ҳаракатланиш” кўникма, малакаларини, у томонидан тарқатилаётган маълумотларни кизик, онгли, оқилона ўзлаштиришдаги аҳамияти ёритиб берилади.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье наиболее эффективным способом достижения развития творческой компетентности учащихся является применение геймификации в образовательной системе, повышение эффективности обучения, а также повышение значимости «правильного движения» в информационной среде у учащегося с помощью игровых элементов, важности интересного, осознанного и рационального усвоения распространяемой им информации.

SUMMARY:

In this article, the most effective way to achieve the development of creative competence of students is the use of gamification in the educational system, increasing the effectiveness of learning, as well as increasing the importance of the "correct movement" in the information environment for the student with the help of game elements, the importance of interesting, conscious and rational assimilation of the information disseminated by him.

Замонавий таълим ўқитувчи олдида янги мақсадларни қўймоқда. Шунинг учун ўқитувчи ўқувчилар учун мустақил ишлашга, фаол ақлий фаолиятга шароит яратиши лозим. Ўқитувчининг вазифаси нафақат зарур фазилатларни шакллантириш ёки ривожлантириш, балки бола ўсиб-улғайган ва етук кадр, шахс сифатида жамиятда муносиб ўрин эгаллаши мумкин бўлган муҳит билан ўзаро алоқада бўлишини ҳам таъминлашдир. Буларнинг барчаси ўқитувчига кўпроқ боғлиқ бўлган фаолият ҳисобланади, ҳамда таълим геймифика-

циясини таъминлаш учун бир қатор янги воситалар ва техникани ўрганишни тақоза қилади.

Геймификация ўйиннинг баъзи элементларидан профессионал, аммо қисман кўнгилочар мақсадларида фойдаланишни ўз ичига олади. Ўйин эса, тизим бўлсада, абстракт вазият бўлиб, унда иштирокчилар маълум бир ролга ва қоидаларга эга бўладилар, маълум бир натижага эришадилар. Одатда бундай ўйинлардан олинган натижа таълим ёки меҳнат мақсадлари билан боғлиқ бўлмайди. Геймификация, ҳозирги таълим методикасида мавжуд бўлган кўплаб ўйин амалиётларидан (масалан, анъанавий ўйин, роль ўйнаш, симуляция) ҳам фарқ қилади, чунки бунда дарс, яъни реаллик ўйинга айланиб қолмайди, аксинча реаллигича қолади, аммо шу билан бирга ўқувчига реалликка алоқадор ўйин муносабатлари берилади.

Геймификация ўқувчи учун фақатгина балл тўплаш жараёнига айланиб қолишига йўл қўймаслик учун геймификация давомида ҳам таълим, ҳам ўйин вазифалари қўйилади. Шунингдек, ўйин вазифалари устувор таълим вазифаларини бажариш учун ички мотивацияни ривожлантиришга ёрдам беради. Бошқа ўйин амалиётларидан фарқли равишда, геймификация фаолиятга тақлид қилиш хусусиятига эга бўлмай, таълим мазмуни ва таълимни ташкил этиш усуллари сифат жиҳатидан ўзгартиришга имкон беради.

Умумий ўрта таълим муассасалари ўқувчилари креатив компетентлигини ривожлантиришга эришишнинг энг самарали йўли – ўқитиш тизимида геймификацияни тадбиқ этиш саналади. Геймификация таълим самарадорлигини ошириш, ўқувчида ўйин элементлари ёрдамида ахборот муҳитида “тўғри ҳаракатланиш” кўникма, малакаларини, у томонидан тарқатилаётган маълумотларни қизиқ, онгли, оқилона ўзлаштириш, шунингдек, ушбу ўйин элементлари орқали ўқувчиларни реал ҳаётга тайёрлаш муҳитини яратиш билан боғлиқ. Қандай номланишидан қатъий назар геймификация - жамиятда баркамол шахсда таянч компетенцияларни шакллантиришга йўналтирилган ижтимоий-педагогик фаолият сифатида қараш мумкин.

Ўқувчиларнинг креатив компетентлигини ривожлантиришда геймификация методикасидан фойдаланишнинг қуйидаги асосий тамойилларини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқдир:

- умуминсоний кадриятларга мослик;
- мактаб дастури ва ўқув режасига мувофиқлик;
- миллий ва маънавий, ахлоқ ғояларга мослик;
- кўргазмалилик ва визуаллик;
- жамиятдаги инсонлар стереотипларига мувофиқлик;
- таълимга йўналтирилганлик;
- реал ҳаёт ва виртуал оламнинг мутаносиблигини ҳисобга олиш.

Шунингдек, геймификация коммуникативлик характерга эга бўлиб у қуйидаги:

- аудитория ва унинг йўналишларини аниқлаш;
- ўқув мақсадларини аниқлаштириш;
- тажрибаларни тузилмасини ишлаб чиқиш;
- ресурсларни аниқлаш;
- ўйинни ташкил этиш ва ўтказиш босқичларда амалга оширилади.

Геймификациядан таълим жараёнида фойдаланишда бирқанча таълим методларидан яъний: ҳамкорликдаги; шахсга йўналтирилган; интерфаол; динамик ўйинлардан фойдаланиш мумкин[1]. Таълим жараёнига ўйин усуллари киритиш таълимни ташкил этишнинг анъанавий бўлмаган шаклларига қизиқишни орттиради ва бу ўқувчиларнинг интенсив ўзаро таъсирини, муаммоларни ҳал қилишга ностандарт ёндашувлардан фойдаланишга чақиради. Ўқув воситаси сифатида визуализация ўзига хос ёрдамчи бўлиб хизмат қилади ва ўқувчилар онгида жараённинг аҳамияти, унинг моддий натижаси тўғрисида муносабатни шакллантиришга имкон беради.

Таълим жараёнини ўйинлаштириш ўқувчилар мотивацияси, қизиқишини орттирибгина қолмай, Давлат таълим стандартларида белгиланган билим, кўникма, малака ва компетенцияларга эришиш усуллари рағбатлантиради, дарсда ташаббускорлик кўрсатиш, жонбозлик қилиш, гуруҳдаги ўзаро ижобий ва рақобатли муҳитни юзага келтиришга сабаб бўлади. Шунингдек, ўқувчилар фикр-мулоҳазаларини очиқ айта олишлари, ҳар қандай психологик босимнинг йўқолишига ва ҳамкорликдаги, шахсга йўналтирилган таълим муҳитини таъминланишига олиб келади ва уларда креатив компетентлигининг ривожланишига ёрдам беради.

Креатив компетентликни ривожлантириш ҳақида гап кетганда, ижодда тасаввур қилиш, фантазия ва орзу муҳим аҳамиятга эга эканлиги ҳамда унинг асосий қисмларидан бири ҳисобланишини унутмаслик керак. Чунки ижод тасаввур қилиш фаолияти билан узвий боғлиқ, тасаввурсиз эса инсон деярли ижодий фаолият билан шуғуллана олмайди. Тасаввур қилиш ўзида бор бўлган тажриба асосида янги образларни яратишдан иборат мураккаб руҳий жараён.

Креативлик- ижодий тафаккур ва тасаввурни ривожлантириш, вазифаларни ижодий бажаришга йўналтирилган ақлий қобилиятдир. Креативлик муайян босқичларда изчил шакллантирилиб борилади. Креативлик болаларнинг фаолиятида тез-тез кўзга ташлансади, бироқ бу ҳолат болаларнинг келгусида ижодий ютуқларни қўлга киритишларини кафолатламайди. Фақатгина улар томонидан у ёки бу ижодий кўникма, малакаларни ўзлаштиришлари зарур, деган эҳтимолни ифодалайди.

Ижодкорлик - инсоннинг борлиқни билиш ва ўзлаштиришга йўналтирилган онгли, мақсадли фаолият бўлиб, унинг натижасида янги, оригинал, илгари мавжуд бўлмаган, жамиятнинг моддий ва маънавий ҳаётини яхшилашга қаратилган буюмлар ва бошқалар яратилади. Ижод олдин инсон тасаввурида туғилади, кейин тааллуқли масалалар юзасидан изланишлар олиб борилади, таҳлил этилади, кузатишлар, тажрибалар ўтказилади, мантиқий хулосалар чиқарилади, гипотезалар қилинади. Ижодни ривожлантиришнинг бири боланинг ўз-ўзини юқори баҳолаш, яъни унда ўз кучи ва ақлий имкониятларига етарли даражада ишонч уйғотиш ҳисобланади. Иккинчи шарт эса муносиб психологик иқлимни яратиш ҳисобланади.

Таълим жараёнида геймификациядан фойдаланиб ўқувчиларда креативлик компетентлини ривожлантиришда қуйидаги шартларларга эътибор қаратиш зарур:

- улар томонидан берилган ролларни муваффақиятли ўйнашини рағбатлантириш ва бу одатни қўллаб-қувватлаш;
- ўқувчиларнинг мустақиллигини рағбатлантириш ва уларда жавобгарликни кучайтириш;
- ўқувчилар томонидан ўйин фаолиятини мустақил ташкил этилиши учун имконият яратиш;
- ўқувчиларнинг қизиқишларига эътибор қаратиш.

Айрим жиҳатлар ўқувчиларда креатив компетентликни ривожлантиришга монелик қилади, улар:

- ролларни ижро этишда ўзини таваккалдан олиб қолиш;
- ўйин жараёнида фикрлаш ва ҳатти-ҳаракатларда кўполликка йўл қўйиш;
- ўқувчи фантазияси ва тасаввурининг яхши баҳоланмаслиги;
- бошқаларга тобе бўлиш;
- ҳар қандай ҳолатда ҳам фақат ютиқни уйлаш.

Ўйин усулларини ўрганишда ўқувчи қатъият билан ўқишни истайди ва баъзида бир соатдан ҳам кўпроқ вақт давомида диққатни жамлашга тайёр бўлади. Ҳар қандай ноанъавий билим - ўқувчиларнинг глобаллашув даврида креатив тафаккурини шаклланишига, ҳодисалар моҳиятини тушунишга ва танқидий мушоҳада юритишга йўналтирилганлиги билан аҳамиятлидир.

Адабиётлар:

1. Хаитова Н.Ф. Ижтимоий ўйинлар таълими геймификациялаш асослари сифатида. Yangi O'zbekistonda pedagogika fanini innovatsion rivojlantirish istiqbollari: nazariya va amaliyot // O'zbekiston milliy universiteti, Academic Research in Educational Sciences, Scientific Library of Uzbekistan kushma konfederatsiyasi materiallari. 278-280 бетлар.

2. Юлдашев Э. Геймификация в образовательном процессе. Перспективы развития высшего образования. Научно-методический журнал экспертов высшего образования Республики Узбекистан. Ташкент, 2019, 153 с.

TALABALARNI O'QUVCHILARNING BILISHGA QIZIQISHINI RIVOJLANTIRISH FAOLIYATIGA TAYYORLASH TEKNOLOGIYASI

Umnova M.Q.

Andijon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Tayanch soʻzlar: talaba, oʻquvchi, bilishga qiziqish, texnologiya, pedagogik oliy taʼlim, pedagogik texnologiya, “Umumiy pedagogika”.

Ключевые слова: студент, читатель, интерес к учебе, технология, педагогическое высшее образование, педагогическая технология, «Общая педагогика».

Key words: student, reader, interest in learning, technology, higher pedagogical education, pedagogical technology, “General Pedagogy”.

РЕЗИОМЕ:

Maqolada pedagogik oliy taʼlim talabalarini “Umumiy pedagogika” fani misolida oʻquvchilarni bilishga qiziqishini rivojlantirish faoliyatiga tayyorlashda “Qiziqib qiziktirish” texnologiyasidan foydalanish, uning bosqichlari haqida tavsiflangan. Talabani mazkur texnologiya vositasida innovatsion taʼlim usullaridan foydalanishni oʻrganishi kelgusidagi kasbiy faoliyatida qoʻllash uchun zamin yaratadi.

РЕЗИОМЕ:

В статье описано использование технологии «Интересующий интересовать» и ее этапы в подготовке студентов педагогического вуза к деятельности по развитию интереса к учебе на примере «Общей педагогики». Обучение студента использованию инновационных методов обучения с помощью данной технологии создает основу для его будущей профессиональной деятельности.

SUMMARY:

The article describes the use of the technology "Interesting Interest" and its stages in the preparation of students of a pedagogical university for activities to develop interest in learning using the example of "General Pedagogy". Teaching a student to use innovative teaching methods with the help of this technology creates the basis for his future professional activity.

Jahonda, bugungi kun kechagi kundan ancha farq qilayotgani barchamizga maʼlum. Kundan kun fan, texnika va texnologiyalarni rivojlanishi, eski uslublarning misli koʻrilmagan moʻjizaviy takomillashgani, ishlab chiqarish jarayonlarining taraqqiyotini, mahsulotning sifatini tubdan yaxshilanishi va yangilanishiga turtki boʻlmoqda. Shu bilan birga taʼlim sohasida ham jahon

standartlariga mos ravishda ta'lim sifatini oshirish, innovatsion texnologiyalarni tadbiq etishni kun tartibiga qo'yadi.

Yurtboshimiz, Sh.Mirziyoyev, ta'kidlaganidek: "Bugun biz davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo'liga o'tmoqdamiz. Bu bejiz emas, albatta. Chunki, zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g'oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi [1]".

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 8-oktyabr 2019- yildagi PF-5847-sonli "O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonida O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida asosiy vazifalardan biri etib oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish va pedagoglarning ilmiy-innovatsion faoliyatini rivojlantirish bo'yicha ishlarni mazmunli va maqsadli tashkil etish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish[2] belgilangani pedagogik oliy ta'lim talabalarini ham yetuk mutaxassis etib tayyorlash, ularni bo'lg'usi pedagogik faoliyatida o'quvchilarni o'quv motivatsiyasini oshirish, bilishga qiziqishlarini rivojlantirish masalasining ahamiyatini oshiradi hamda kadrlar tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirishni taqozo etadi.

«Texnologiya» - bu materiallar, yoki yarim fabrikatlarni olish, ishlov berish va qayta ishlash usullarini ishlab chiquvchi va takomillashtiruvchi ilmiy fandir. «Texnologiya» atamasi qadimgi Yunonistonda paydo bo'ldi va u, ikkita so'z – «texne» - san'at va «logos» - o'rganish – dan iborat [3, b.14]. Ushu fan qadimda yakka tartibda bitta mahsulotni bir kishi emas bir nechta qo'ldan o'tkazishdan so'ng tayyorlanish, ya'ni kengaytirilgan ishlab chiqarish. Zamonaviy rivojlanish, fan jamiyatning bevosita ishlab chiqarish kuchiga aylanganligi bilan belgilanadi. Shu bilan birga, pedagogik texnologiyaning paydo bo'lishi, o'qituvchilik faoliyati ham, boshqa ishlab chiqarish faoliyatlaridek, faoliyat turi ekanligi bilan bog'liqdir [3, b. 18].

Pedagogik texnologiya - bu o'z oldiga ta'lim shakllarini maqbullashtirish vazifasini qo'yishni, texnika va inson resurslarini va ularni o'zaro ta'siri aloqasini hisobga olgan holda butun o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yaratish, qo'llash va aniqlashning tizimli yondashuvidir.(YUNESKO)

N.N.Azizxo‘jayevaning fikricha, pedagogik texnologiya o‘ziga xos va potensial yaratiladigan pedagogik natijalarga erishish uchun, pedagogik tizimning barcha tashkiliy tomonlariga aloqador nazariy va amaliy (ta’lim tizimi doirasida) tadqiqotlar sohasi sifatida belgilanadi.

O‘qitish texnologiyasi pedagogik strategiya sifatida talaba va o‘qituvchilar faoliyatini faollashtirish va jadallashtirish vositalariga ega bo‘ladi bunday texnologiyalarga quyidagilarni keltirish mumkin [4, b. 118]: pedagogik jarayonda shaxsni ko‘zda tutishga asoslangan pedagogik texnologiya (Sh.A.Amonashvili texnologiyasi); o‘quv materialini sxemalar va modellar ishorasi asosida o‘qitishni jadallashtirish texnologiyasi (V.F.Shatalov texnologiyasi); o‘quv jarayonini samarali boshqarish va tashkil etish asosiga qurilgan texnologiya (S.N.Lisenkova texnologiyasi va N.P.Guzikning o‘qitish tizimini rejalashtirish texnologiyasi); o‘qitishni individuallashtirish texnologiyasi (Inge Unt, A.S.Graniskaya va V.D.Shadrikovlar texnologiyasi); o‘qitishni dasturlash texnologiyasi (B.P.Bespalko).

“Umumiy pedagogika” fanini o‘qitish jarayonida talabalarda o‘quvchilarni bilishga qiziqishini rivojlantirish faoliyatiga tayyorlash, o‘z navbatida mazkur jarayonni amaliylashtirishni, ya’ni ma’ruza, seminar va amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etishda pedagogik texnologiyani tatbiq etishni talab etadi.

Pedagogik texnologiya rejalashtirilgan o‘qitish natijalariga erishishni kafolatlaydigan va takrorlaydigan o‘quv jarayonini tadqiq etadi.

O‘quv jarayoniga texnologiyalarni kiritishning eng afzalliklari kutiladigan natijalarning oldindan aniqlanishi, ana shu natijalarga asoslangan holda o‘quv maqsadini aniq belgilab olinishi, o‘z navbatida ta’lim maqsadini o‘quv vazifalarga aylantirilishi, ta’lim shakl, metod va vositalarining to‘g‘ri tanlab olinishini tashkil etadi. O‘quv jarayonini texnologiyalashtirishning umumiy tavsifi bilan quyida tanishish mumkin (1 – jadvalga qarang)

1 – jadval. O‘quv jarayonini texnologiyalashtirishning umumiy tavsifi

Texnologiyaning umumiy tavsifi:	
Maqsad va vazifalar	Talabalarda o‘quvchilarning bilishga qiziqishlarini rivojlantirishning muhimligini tushunishni shakllantirish. Talabalarni o‘quvchilarning qiziqishini rag‘batlantirish usullari va texnikasi bilan ta’minlash
Texnologiyaning asosiy tarkibiy qismlari	Nazariy asos: umumiy pedagogika, pedagogik nazariya va tarixi, pedagogik maxorat, metodologiya asoslarini o‘rganish. Amaliy ko‘nikmalar: innovatsion o‘qitish usullarini ishlab chiqish va amalga oshirish. Tahlil va refleksiya: amalda qo‘llaniladigan usullarning samaradorligini baholash.

“Umumiy pedagogika” o‘quv qo‘llanmasi	Qo‘llanmaning tuzilishi: bo‘limlar, mavzular, asosiy tushunchalar. Qo‘llanmada keltirilgan bilishga qiziqishlarni rivojlantirishga mo‘ljallangan metodlar va usullardan misollar. Talabalar uchun vazifalar va mashqlar.
Xulosa	Pedagogikada bilim va usullarni doimiy ravishda yangilab turishning ahamiyati. O‘qituvchilarni tayyorlash sohasida keyingi tadqiqotlar va ishlanmalar istiqbollari.

O‘quv jarayonini texnologiyalashtirishning umumiy tavsifiga tayangan holda, tadqiqot doirasida “Umumiy pedagogika” fanini o‘qitishda talabalarni o‘quvchilarning bilishga qiziqishlarini rivojlantirish faoliyatiga tayyorlash texnologiyasi ishlab chiqildi, uni “Qiziqib qiziqtirish texnologiyasi” deb nomladik.

Pedagogik oliy ta’lim talabalarini o‘quvchilarning bilishga qiziqishlarini rivojlantirish faoliyatiga tayyorlash ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, nazariy asoslarni chuqur tushunishni va turli usullarni amaliy qo‘llashni talab qiladi. "Umumiy pedagogika" o‘quv qo‘llanmasi ushbu jarayonda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi va talabalarni muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat uchun zarur bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlaydi. “Qiziqib qiziqtirish texnologiyasi” uch bosqichdan iborat.

Texnologiyaning birinchi bosqichi **“Bilishga qiziqishga oid bilimlarga ega bo‘lish”** deb nomlanib, quyida belgilangan vazifalarni hal etish asosida amalga oshiriladi:

Fanga doir bilimlar bilan tanishtirish va ushbu jarayonning mazmuniga bilishga qiziqish, motivatsiya, intiluvchanlik kabi tushunchalarni singdiriladi va jarayon davomida yo‘naltiruvchi savol-javoblar, ochiq va yopiq testlar, muommoli savollar bilan talabalarni qiziqish va qiziqтира olish faoliyatiga tayyorgarlik holatini va kelgusida mos vazifalar qo‘yish uchun aniqlab olinadi.

Fan doirasidagi bilimlarni egallashda o‘quv material bilan tanishtiriladi va talabada qiziqish va qiziqтира olish ko‘nikmalari shakllana boshlaydi. Mazkur bosqichda “Aqliy hujum”, unterfaol usullar, muommoli vaziyatlardan foydalaniladi. Bu jarayonda talabalarga individual yondashish tavsiya etiladi, chunki mustaqil ishlash talabaning shaxsiy imkoniyatlarini ochib beradi. Natijada, o‘z shaxsiy fikr, shaxsiy yondashuv, shaxsiy qaror qabul qilish, fan doirasidagi o‘z qiziqishlarini tahlil qilish, olgan bilimlar asosida o‘quvchilarni qiziqтира olish ko‘nikmalari shakllanadi.

Texnologiyaning ikkinchi bosqichi **“Mavzularni bilishga qiziqishni rivojlantirish faoliyatiga yo‘naltirish”** deb nomlanib, mazkur bosqichda

mavzularni o'rganishda talaba shaxsini qiziqitirish va qiziqitirishni o'rgatish vazifalari hal etiladi. Birinchi bosqichda talabada shakllantirilgan ko'nikmalari malaka darajasida rivojlantiriladi. Mavzularni o'rganishda qiziqitiruvchi metodlar va strategiyalarni o'rganish va qo'llash. Mazkur bosqichda, savol-javob usuli: talabalarning fikrlarini jalb qilish va ularni faol ishtirok etishga undash; vizuallashtirish: ma'lumotlarni grafik, diagramma yoki infografika orqali taqdim etish; texnologiyalarni qo'llash: multimedia taqdimotlari, onlayn platformalar va resurslardan keng ko'lamli foydalanish.

Texnologiyaning uchinchi bosqichi **“Mavzularni qiziqish va qiziqitirish faoliyatiga olib keluvchi tizimga aylantirish”** deb nomlanib, mazkur bosqichda talabalarda nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish natijasida o'quvchilarni bilishga qiziqishini rivojlantirish faoliyatiga tayyorlanadi.

Bilishga qiziqishni rivojlantirishda muommoli o'qitish metodi, turli muommoli vaziyatlarda to'g'ri yechim topa olish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali va o'rinli hisoblanadi. Shuningdek ushbu muommoli vaziyatlarda kognitiv sohaga ta'sir etuvchi, mantiqiy fikrlashni va aqlni charhlovchi intellektual metodlardan, innovatsion ta'lim usullaridan foydalanishni o'rganish orqali kelgusidagi kasbiy faoliyatida qo'llash uchun zamin yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: - “O'zbekiston”, I jild. NMIU, 2017, – 592 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 8-oktyabr 2019- yildagi PF-5847-sonli “O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019-y., 06/19/5847/3887-son; 30.04.2020-y., 06/20/5987/0521-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 09.11.2021-y., 06/21/3/1037-son, 18.03.2022-y., 06/22/89/0227-son; 04.07.2023-y., 06/23/107/0441-son
3. Axmetjanov M.M., Ta'lim texnologiyalari. Darslik. – O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi - T.: «Fan va texnologiya», 2018. - 341 bet.-14 b
4. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. – T.:O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgarmasi nashriyoti. 2006 – 160 b. - 118 b.

ҚОРАҚАЛПОҚ ХАЛҚ ДОСТОНЛАРИДАГИ БОТИРЛАРНИНГ ҚАХРАМОНЛИКЛАРИ МИСОЛИДА ЁШЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИККА ТАРБИЯЛАШ

Оразымбетов Е.К.

п.ф.б.ф.д. (PhD)

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: қорақалпоқ халқ достонлари, ватан, ватанпарварлик, мардлик, жасорат, қаҳрамонлик, ёшлар тарбияси, миллий кадриятлар.

Ключевые слова: каракалпакский народный эпос, Родина, патриотизм, отвага, героизм, воспитание молодежи, национальные ценности.

Key words: karakalpak folk epic, motherland, patriotism, courage, heroism, youth education, national values

РЕЗЮМЕ:

Мазкур мақолада қорақалпоқ халқ достонларидаги ботирларнинг қаҳрамонликлари мисолида ёшларни ватанпарварликка тарбиялаш масалари ҳар томонлама педагогик жиҳатдан таҳлил этилган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье вопросы воспитания молодежи к патриотизму анализировано педагогически во всех аспектах на примере героев каракалпакского народного эпоса.

SUMMARY:

In this article, the issue of educating young people to patriotism is analyzed from a pedagogical point of view, on the example of heroes from Karakalpak folk epics.

Қорақалпоқ халқининг неча асрлик ҳаётий тажрибасидаги инсонпарварлик, дўстлик, меҳнатсеварлик, мардлик, ботирлик, зукколик, масъулиятлилик, ватанпарварлик анъаналарини давом эттириш ва уларни ҳозирги замон билан боғлашни давр тақозо этмоқда. Албатта бундай ватанпарварлик анъаналарини халқ педагогикаси орқали бугунги ёшларга етказиш ўзига хос жиҳатларга эга. Айниқса, ёшларни ватанпарварликка тарбиялаш анъаналарини қорақалпоқ халқ қаҳрамонлик достонлари асосида ўрганиш алоҳида аҳамиятга эга. Достонлар ёшларда ғурур, ватанпарварлик, инсонпарварлик, дўстлик, ростгўйлик каби туйғуларни кўзгатувчи асарлардан ҳисобланади. Қорақалпоқ халқ достонларида ватанни севиш, ҳур-

мат, одоб-ахлоқ, болаларга меҳр-оқибат, эл-юртга садоқатлик билан бир-галикда мардлик, жасорат, қаҳрамонлик ва ботирлик ўз аксини топган.

Қорақалпоқ халқ дostonларида («Қырық қыз» дostonида Аллаяро бой, Гулойим, Сарбиназ, Отбасқан, Арслон ва қирқ қиз, «Алпамыс» дostonида Гулпаршин, Жадигер, «Қоблан» дostonида Қоблан, «Маспатша» дostonида Маспатша ва Айпарша, «Едиге» дostonида Едиге, Нуратдин, «Ер Зийўар» дostonида Ер Зийўар, «Ер Қосай» дostonида Ер Қосай ва ҳоказо) ботирларнинг босқинчиларга қарши курашда кўрсатган жасоратлари, уларнинг эл-юртига садоқати, Ватан учун жонини фидо қилишга тайёр туриши бугунги ёшлар учун мардлик ва қаҳрамонликнинг ажойиб намунасидир. Шунингдек, эзгулик, ватанпарварлик, мардлик, инсонпарварлик, ака-ука ва опа-сингил ўртасидаги муносабат, қаҳрамонларнинг атрофдагиларга ғамхўрлиги, бирлик ва тинчлик, эл-юрт дўстлиги ва ҳоказолар дostonларнинг асосий ғояси ҳисобланади. Қорақалпоқ халқ қаҳрамонлик дostonларининг асосий ғояси ватанпарварликдир. Халқ Ватани, туғилган жойи, халқини ҳимоя қилган ботирларини намуна сифатида ёшларга ўрнак қилиб кўрсатган. Уларнинг мардлик ва қаҳрамонликларини таълим-тарбия жараёнида кенг тарғиб қилиш ёшларнинг ватанпарварлигини ривожлантиришда асосий вазифани бажаради.

Профессор Ө.Әлеуов ўз тадқиқотларида қорақалпоқ халқ дostonларидаги ватанпарварлик тарбия ҳақида «Қорақалпоқ халқининг ҳар бир қаҳрамонлик дostonи ботирнинг туғилишидан бошлаб, мурод-мақсадига етгунга қадар шахсни шакллантиришнинг ўзига хос тарбиявий тажрибаси ҳисобланади. Дostonларда бир-бирига ўхшамаган инсон шаклланишининг турли педагогик омиллари ифодаланиб, халқ орзу қилган комил инсонини тарбиялаш йўллари, усуллари баён қилинади. Бу жиҳатдан олиб қараганда қорақалпоқ халқининг ҳар бир дostonи ёшларни тарбиялаш борасида ўз намунасига эга халқнинг тарбиявий тажриба олиб бориш усуллари ва унинг натижалари ҳисобланади» [1; 11-б.] - деб ёзади.

Ҳақиқатан ҳам, қорақалпоқ халқ қаҳрамонлик дostonларида ёшларни ватанпарварликка тарбиялашнинг ўзига хос жиҳатлари мавжуд. Жумладан, қорақалпоқ халқ дostonи «Алпамыс» дostonида «Алпамыс Байсын елатында он төрт жасына келди, нардай күшине толды, ер жетип жигит болды» [2; 32-б.] - деб таърифланса, «Қоблан» дostonида «... Бала он бир жасына келип, Қыдырбай ғәрип көп баланы жанына қойды. Сарыкум деген жерден бир орда сайлап берди. Балалар менен асық ойнап, балаларға зорлық қылып, жүреги қабына сыймай, атаның алдына барып, «ата, маған жүйрик ат берсең, кейниме қырк жигит берсең, ҳәр-жерге ба-

рып, кеўлимди көтерсем, қалай болар екен» дейди. Қартайғанда көрген перзенти «ат минемен» деген соң, гүдары нокта, алтыннан пуў берген тебинги, алтын ер, ушыға терлик - барлығын таяр қылып, көп жылқыға алып барды. Көп жылқының ишинде төрт бедеўи бар еди, жылқыманларға услатып алдырды, атларға ер салып, зәртең-зәбертең ертлеп, «я қорыққан жылайды, я қуўанған жылайды», - деген, қуўанғанынан жылап, ғаррының баўыры езилди. Қоблан минген атлар баланы көтере алмай, жәниўардың омыртқасы үзилди [3; 28-б.] - деб тасвирланған эпизодлар ёшларда ватанпарварлик ҳиссини уйғатади.

Албатта, қахрамонлик достонларини ўқиган ҳар бир инсонда, у ёш ёки катта бўлсин унда ғурурланиш, фахрланиш, шижоат, ғанимларга нафрат, юрт қадри, ватанига кучли муҳаббат ҳисси пайдо бўлади. «Едиге» достонида туғилган жойнинг муқаддаслигини қуйидагича таърифланади:

Атам күйеў болған жер,

Анам келин болған жер,

Ийилип сәлем берген жер. [4; 358-б.]

Ёшларга ватанпарварлик ғояларини сингдиришда мазкур мисраларнинг таъсири катта. Достонларда бош мавзу туғилган жойни севиш, уни ташқи душманлардан ҳимоя қилиш кўтаринки рух билан тасвирланади. Достонларнинг ватанпарварлик, инсонпарварлик ғояларида ижтимоий манфаат биринчи ўринга қўйилиб, қахрамонларнинг барча хоҳиш-истаклари, ҳаракатлари халқ, эл-юрт манфаатларига қаратилади. Шу туфайли ҳаётнинг ҳақиқий гўзаллигини, ота-боболаримизнинг асрлар давомида одиллик ва мустақиллик курашларини, орзу-армонларини ўзида акс эттирган достонларни халқ севади, қуйлайди ва кўз қорачиғидай асрайди. Достонлар шу маънода халққа хизмат этади, ҳар бир инсонни эл-юрт озодлиги ва ободонлиги учун курашга чорлайди.

Қорақалпоқ халқининг мустақиллик учун курашларини акс эттирган ватанпарварлик ғояларини ўзида мужассамлаган достонлардан бири «Қырық қыз» достони ҳисобланади. У қахрамонлик, мардлик белгиларини ўзида акс эттириб, ёшларда ватанпарварлик туйғуларини шакллантиришда асосий роль ўйнайди. Қорақалпоқ халқининг буюк адабиётшунос олими Н.Даўқараев достондаги ватанпарварлик ҳақида шундай ёзади: «Достоннинг бошидан охиригача илғари сурилган ғояси – юқори ва энг яхши ватанпарварлик туйғулари, ватанини, ўз халқини чин юракдан севишдир. Бу неча асрлар давомида хотирада сақланиб, сеvimли бўлиб келаётган достонни ўлмайдиган, халқнинг қадрдон асарига айналтирди. Достон ватанпарварлик ғоясини халқларнинг мустақиллик учун олиб

борган курашларининг ёрқин ва образли картиналари билан, бу курашни бошлаган қаҳрамонларнинг кучли, иродали характерларининг тасвирла-ниши билан кўрсатиб беради» [5; 14-б.].

Таниқли фольклоршунос олим Қ.Айымбетов тадқиқотларида дostonда учрайдиган айрим географик номлар ҳақида ««Саркоп» деган ер номи-нинг «Қырық қыз» эски қўрғон қалъанинг Қорақалпоғистон Республикаси Эллиққалъа ҳудудида ҳалигача сақланганлигини, «Қырық қыз» қорақал-поқ уруғларининг (уруғларының) номи, «Қырық» сўзи қорақалпоқ халқ поэзиясига хос бўлиб, «Қырық қыз», «Қырық жигит» деб учрайдиган «Қырық» сўзи билан қадимги вақтларда ҳарбий бирикмалар номланган бўлиши мумкин»» [6; 9-б.] деб таъкидлайди.

Дoston «Әйjemги өткен заманда, Сол заманның қәдиминде, Қарақалпак халқында, Ата журты Түркистанда, Саркоп деген қалада, Аз ноғайлы ела-тында, Байлығы тасқан, Лақабы асқан, Аллаяр деген бай болды, Төрт түлиги сай болды, Душпаннан өшин алғандай, Ғайратлы қайтпас иси-не, Халайық хайран қалғандай [7; 42-б.] - деб бошланади. Бойнинг олти ўғли ичида «Алтын гаўҳар басында, өзи он төрт жасында, ерке болып ол өскен» Гулайым исмли қизи бўлади. Гулайым ақли, гўзал, ботир, ахлоқ-ли, меҳнатсевар бўлиб вояга етиб эл оғзига тушади. Гулайым «егер айбат-ланса батырлар да қорыққандай» мард, ботир бўлиб вояга етади, ёнига қирқ қиз олиб, уларга меҳнат қилиш билан бирга, ҳарбий хунарға ўргата-ди. «Қырық қызы менен атаўда, Тартып ылақ ойнады. Кейнине ертип би-разын, Тана сойып сүйретти. Қылыш берип қолына, Батырлыққа үйретти, Ақыллы туўған Гулайым, Кырық қызға етти зийнетти. Қарыўланып қы-рық қызы, Атларына минеди, Беккем буўып беллерин, Қара шашын түйе-ди, Еркекше кийим кийеди. Төрт бөлинип он-оннан, Келгенлерди қырған болып, Аўдарып алып атынан,

Бир жерге бәрин үйеди [7; 44-б.].

Дostonининг асосий ғояси ёшларни ҳалол меҳнат қилиш, ватанни хи-моя қилиш, туғилган юртнинг мустақиллиги учун курашишга чорлаш-дир. Унда ёшларни мардликка, ботирликка чорлайдиган шундай сатр-лар мавжуд, бу мисраларни ўқиган ҳар бир ўқувчи дoston қаҳрамонлари билан ҳамқадам бўлиши аниқ. Дostonда ботирлар Ватанни душманлар-дан озод қилиш учун бирлашиб, ғаним устига юриш қилади. «Ерк бер-меди душпанға, Саркоптың батыр палўаны, Гулайымдай перийзат, ... Арысландай мәрт палўан, жанын отқа жағады, ...Шырқыратып биразын, қазық қылып жерге қағады, атқа шыққан Сарбиназ, ямаса ...Қарыўы асқан, даңқы асқан, бул саўашқа киристи, ерлердиң ери Отбасқан» [7; 408-

б.]. Достон ҳар бир ёш авлодни мард, жасур бўлишга чорлайди. Достонда Гулайым билан Суртайша ўртасидаги жангни тасвирлайдиган мисралар мавжуд: «... Суртайшадай қалмаққа, Қаймықпастан барады, Қандай эмел етерин, Гулайым турып сорады: -Ҳа Суртайша, Суртайша, Атыспақ саған керекпе, Шабыспақ саған керекпе - деп әуел гезек сарайды [7; 415-б.].

Бундай мардлик, қахрамонлик белгилари “Алпамыс” достонида ҳам учрайди: Алпамыснинг қолмоқ ботири Қаражанга «Атыспақ керек пе, алыспақ керек пе, неге бад урасаң, енеғар! Алсаң өлтирип ал Баршын ярымды, берсең егленбей бер сауаш жайдың дерегин» [2; 60-б.] – дейди.

Халқ ботирларининг қахрамонлик курашлари натижасида мустақилликка эришилади. «Қырық қыз» достонида халқлар дўстлиги жуда кенг маънода тасвирланади. Гулайым ҳақиқатан ҳам мардликнинг, ботирликнинг рамзи. У қалмоқ хони Суртайша каби золимдан қўрқмайди. Ҳеч қачон душманнинг ортидан пичоқ урмайди. Улар билан юзма-юз келиб, душманларини аросатда қолдиради. Ботир қиз Гулайым халққа онгли равишда хизмат қилиши ўз Ватанини, халқини кўзнинг қорачиғидек асраш керак эканлигини кўрсатади. Қолмоқ хони Суртайшага «Элни, халқни қул этгандан кўра, элсиз, ватансиз ҳаёт кечиргандан ўлган ортиқ» деган сўзлари Гулайымнинг чин ватанпарвар, халқ фарзанди эканлигини кўрсатади.

Халқимизнинг узоқ ўтмиш тарихи, турмуш тарзи, мустақиллик йўлида душманлар билан олиб борган қахрамонлик курашларини, ботирлик ва эзгу ғояларини таълим-тарбия жараёнида тушунтириб борсак, ёшларнинг чинакам ватанпарвар бўлиш тарбияланишларига имкон яратилади. Достонлардаги ботирларнинг мардликлари ёшлар учун намуна бўлади. Сабаби ёшлар мард, қахрамон бўлиш истагида яшаб, ботирликни, одилликни, эл-юртга керакли муҳим ишларни амалга оширишни хоҳлайди. Ватан манфаатини эъозлаб, уни байроқ этиб кўкларга кўтаради. Дўст ким, душман ким эканлигини билади. Натижада ўз халқини чин кўнгилдан севадиган ва маънавий дунёси бой фарзанд бўлиб вояга етади.

Фикримизча, қорақалпоқ халқининг қахрамонлик анъаналари тарихини ҳисобга олиб, таълим муассасаларидаги таълим-тарбия ишларида мардлик, қахрамонлик анъаналарининг намуналарини, жумладан, ватанпарварлик тарбиясининг асосий йўналишларидан бири бўлган инсонпарварлик, меҳнатсеварлик, дўстлик, адолатлилик, ҳалоллик каби тарбия мазмунини ҳар томонлама қамраб таълим-тарбия жараёнига кенг тадбиқ қилиш зарур.

Юқорида келтирилган фикрлар ёшларда ватанпарварлик туйғусини оширишдаги муҳим вазифасини бажаради. Тарихий анъана ва бой

маданий–маънавий қадриятлар асосида тарбияланган инсонларда ватанпарварлик туйғуси кучли бўлади. Ёшларда ватанпарварлик туйғусини оширишда, биринчидан, халқимизнинг тарихини мукамал ўрганиш, иккинчидан, халқимизнинг шон-шарафли ўтмиши, қадриятлари, ахлоқ-одоб ва фазилатларини билиш; учинчидан, Ватан равнақи учун фаол бўлишга ундайдиган маънавий тадбирларни ташкил этиш; тўртинчидан, ватанпарварликка ундовчи сифатли кинофильмлар ва мультфильмлар, тарихий бадиий асарлар яратиш ва қадимда яшаб ўтган буюк шахсларни, Ватан учун жонини фидо қилган ботирларнинг қаҳрамонликларини тарғиб қилиш лозим.

Хулоса қилиб айтганда, қорақалпоқ халқ дostonларида ботирларнинг ватанпарварлик туйғуси, она Ватанга бўлган муҳаббати кучли акс этган. Улар қандай шароитда бўлмасин ўз туғилиб ўсган Ватанини севган ва уни кўз-қорачиғидек асраган. Ватан озодлиги ва мустақиллиги учун қаҳрамонлик намуналарини кўрсатган. Бугунги кунда халқимизнинг ўтмишдаги фидойи фарзандларининг Ватанни севиш, ҳимоя қилишдаги жасорат ва қаҳрамонликларини, ахлоқ-одобга доир юксак фазилатларини кенг тарғибот қилиш ёшларнинг ватанпарварлик тарбияси ривожланишига замин яратади.

Адабиётлар:

1. Өлеуов Ө. Қарақалпақстанда тәлим-тәрбиялық ойлардың қәлиплесийи ҳәм раўажланыўы. Н.: «Билим», 1993. -504 б.
2. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. VII том. Алпамыс дәстаны. Н., 1981. -217 б.
3. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. VIII том. Қоблан дәстаны. Н., 1981 -272 б.
4. Едиге қарақалпақ халық дәстаны. –Н.: Қарақалпақстан. 1990. – 400 б.
5. Дәўқараев Н. Шығармаларының толық жыйындысы. 2 том. Н., 1977. – 356 б.
6. Айымбетов Қ. Халық даналығы.-Н.: Қарақалпақстан, 1988. – 492 б.
7. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. VI том. Қырық қыз дәстаны. Н., 1980. – 463 б.

O'QITUVCHILARNING UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANISHI SHAROITIDA INFORMAL TA'LIMNING SAMARADORLIGI: NAZARIY TAMOIYILLAR VA AMALIY YECHIMLAR

Ishonkulov A.K.

Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Samarqand filiali dotsenti v.b.

Tayanch so'zlar: informal ta'lim, o'qituvchilarning malakasini oshirish, hayot davomida ta'lim, hamkorlikdagi ta'lim, ta'lim innovatsiyasi.

Ключевые слова: информальное образование, профессиональное развитие учителя, обучение на протяжении всей жизни, совместное обучение, образовательные инновации.

Key words: Informal education, teacher professional development, lifelong learning, collaborative learning, educational innovation.

РЕЗЮМЕ:

Ta'lim ehtiyojlarining o'zgarishi sharoitida o'qituvchilar uchun uzluksiz kasbiy rivojlanish (UKR) muhim ahamiyatga ega. Informal ta'lim o'zining moslashuvchan va o'quvchilarga yo'naltirilgan yondashuvi bilan uzluksiz kasbiy rivojlanishni takomillashtirish uchun muhim afzalliklarni taqdim etadi. Ushbu maqolada o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishiga ko'maklashish uchun informal ta'limning nazariy asoslari va amaliy qo'llanilishi tadqiq etiladi. O'z-o'ziga yo'naltirilgan ta'lim, hamkorlik tarmoqlari va tajriba imkoniyatlarini o'rganish orqali ushbu maqola informal ta'lim qanday qilib rasmiy kasbiy rivojlanishni to'ldirishini, moslashuvchan va innovatsion o'qitish amaliyotini qo'llab-quvvatlovchi mustahkam poydevor yaratishini ta'kidlaydi.

РЕЗЮМЕ:

В контексте меняющихся образовательных потребностей непрерывное профессиональное развитие (НПР) педагогов приобретает первостепенное значение. Информальное образование с его адаптивным и ориентированным на ученика подходом предоставляет значительные преимущества для повышения НПР. В этой статье исследуются теоретические основы и практическое применение информального образования для содействия непрерывному профессиональному росту учителей. Рассматривая самонаправленное обучение, сети сотрудничества и экспериментальные возможности, данное исследование подчеркивает, как информальное образование дополняет формальное профессиональное развитие, создавая надежную основу, которая поддерживает адаптивные и инновационные методики преподавания.

SUMMARY:

In the context of evolving educational needs, continuous professional development (CPD) for educators becomes paramount. Informal education, with its adaptable and learner-centered approach, provides significant advantages for enhancing CPD. This article investigates both the theoretical underpinnings and practical implementations of informal education in facilitating

teachers' ongoing professional growth. By examining self-directed learning, collaborative networks, and experiential opportunities, this study highlights how informal education complements formal professional development, creating a robust framework that supports adaptive and innovative teaching methodologies.

Kirish. Ta'lim landshafti texnologik innovatsiyalar, rivojlanayotgan jamiyat talablari va ilg'or pedagog metodlar tufayli tez o'zgarib bormoqda. Ushbu o'zgarishlar ro'y bergani sari o'qituvchining roli tobora murakkablashib boradi, bu esa uzluksiz kasbiy rivojlanish majburiyatini talab qiladi. Doimiy o'zgarib turadigan bu muhit o'qituvchilardan nafaqat bilimlarini yangilash, balki o'quvchilarning rang-barang va dinamik ehtiyojlarini qondirish uchun o'qitish usullarini moslashtirishni ham talab qiladi.

Rasmiy seminarlar va kurslar kabi malaka oshirishning an'anaviy shakllari qimmatli strukturalashtirilgan o'quv imkoniyatlarini ta'minlaydi. Biroq, o'qituvchilar ko'pincha o'z sinflarida real vaqt rejimida duch keladigan muayyan muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan tezkorlik va moslashuvchanlikka ega emaslar. Bundan tashqari, bu rasmiy ta'lim imkoniyatlari barcha o'qituvchilar, ayniqsa chekka hududlarda yashovchi yoki tig'iz ish jadvali bilan band bo'lganlar uchun imkonsiz bo'lishi mumkin. Bu esa informal ta'limning uzluksiz kasbiy rivojlanishni boyitishdagi ahamiyati tobora ortib borayotganidan darak beradi.

Informal ta'lim o'zining moslashuvchanligi, avtonomligi va muayyan talablarga javob bera olish qobiliyati bilan ajralib turadi. U o'qituvchilarga o'zlarining bevosita kasbiy ustuvorliklariga mos keladigan bilim va ko'nikmalarni egallashga imkon beradigan turli xil mustaqil ta'lim faoliyati, tengdoshlarning o'zaro munosabati va amaliy mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi. Ko'pincha belgilangan o'quv dasturiga amal qiladigan rasmiy kasbiy rivojlanishdan farqli o'laroq, informal ta'lim o'qituvchilarga o'z ta'lim maqsadlarini belgilash, turli manbalarni o'rganish va yangi bilimlarni bevosita o'z amaliyotida qo'llash imkonini beradi.

Bundan tashqari, informal ta'lim o'rganishni o'qituvchilarning kundalik hayotiga integratsiyalashgan yaxlit yondashuvni o'zida mujassam etgan. Refleksiv amaliyot bilan shug'ullanish, professional o'quv jamoalarida ishtirok etish va raqamli platformalardan foydalangan holda butun dunyo bo'ylab hamkasblar bilan bog'lanish orqali o'qituvchilar o'zlarida doimiy takomillashtirish va innovatsiya madaniyatini rivojlantiradilar. O'quvchiga yo'naltirilgan bu yondashuv o'qituvchilarga zamonaviy ta'lim muammolariga mohirona javob berish imkonini beradi: yangi texnologiyalarni integratsiyalash,

inklyuziv sinflarni yaratish yoki fanlararo o'qitish strategiyalarini amalga oshirish.

Uzluksiz kasbiy rivojlanishda informal ta'limning ortib borayotgan ahamiyati uning kasbiy rivojlanishning rasmiy usullariga qo'shimcha sifatidagi salohiyatini ta'kidlaydi. Informal ta'lim o'qituvchilarga ta'lim sohasidagi o'zgarishlarning oldingi saflarida qolish imkoniyatini beradi, bu esa pirovardida ular taqdim etayotgan ta'lim sifatini oshiradi. Informal ta'lim bilan bog'liq nazariy tamoyillar va amaliy yechimlarni o'rganar ekanmiz, bu yondashuv moslashuvchan va bardoshli o'qituvchilik kasbini rivojlantirish uchun ajralmas ekanligi ayon bo'ladi.

Nazariy qism. Informal ta'lim o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishining asosiy tarkibiy qismidir. Informal ta'lim bir nechta asosiy ta'lim nazariyalariga asoslanadi. Ushbu nazariyalarning har biri o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishida informal ta'lim qanday samarali yordam berishi mumkinligi haqida tushuncha beradi.

Konstruktivizm nazariyasi. Jan Piage va Lev Vygotskiy kabi ta'lim nazariyotchilarining ishlariga asoslangan konstruktivistik nazariya o'rganish faol, konstruktiv jarayon ekanligini ta'kidlaydi. O'quvchilar o'zlarining oldingi tajribalaridan yangi tushuncha va bilimlarni yaratadilar. Vygotskiyning eng yaqin rivojlanish zonasi kontseptsiyasi ta'lim samaradorligini oshirishda ijtimoiy o'zaro ta'sirning muhimligini ta'kidlaydi[5]. Informal ta'lim doirasida bu nazariya tengdoshlar bilan hamkorlik qilish va tajriba almashish muhimligini ta'kidlaydi. Hamkasblar bilan muloqot qilish va jamoaviy tajribaga tayanib, o'qituvchilar bilimlarni birgalikda qurishlari va mazmunli kontekstda o'z amaliyotlarini yaxshilashlari mumkin.

Eksperimental ta'lim nazariyasi. Kolbning eksperimental ta'lim nazariyasi siklik model bo'lib, o'rganishning to'rt bosqichini aniqlaydi: aniq tajriba, reflektiv kuzatish, mavhum kontseptualizatsiya va faol eksperiment[2]. Ushbu model amaliy va refleksiv yondashuvlarni targ'ib qilgan holda o'quv jarayonida tajribaning roli muhimligini ta'kidlaydi. Informal ta'lim o'qituvchilarga real sharoitlarda o'rganish imkoniyatini berish orqali ushbu nazariyaga tabiiy ravishda mos keladi. Harakatlarni tadqiq qilish, dala tajribalari yoki jamoat loyihalari bo'ladimi, bu jarayonda o'qituvchilar o'z tushunchalarini chuqurlashtiribgina qolmay, balki ularga o'z ta'lim amaliyotlari haqida fikr yuritish va moslashtirish imkonini beradigan tajribalarda qatnashishi mumkin.

Ijtimoiy ta'lim nazariyasi. Albert Banduraning ijtimoiy ta'lim nazariyasi kishilarning kuzatish, taqlid qilish va modellashtirish orqali bir-biridan o'rganishi haqidagi g'oyaga asoslanadi[1]. Bu nazariya, ayniqsa, tengdoshlar

va professional tarmoqlar orqali o'rganish asosiy rol o'ynaydigan informal ta'limga tegishli. Kuzatuv va ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali o'qituvchilar hamkasblaridan bilim va strategiyalarni olishlari va shu bilan o'zlarining amaliyotlarini yaxshilashlari mumkin. Informal ta'lim muhiti bilim almashish va hamkorlik madaniyatini rivojlantiradi, bunda o'qituvchilar muvaffaqiyatli amaliyotni kuzatishi, muloqotga kirishishi va o'z sinflarida yangi amaliyotlarni amalga oshirishi mumkin. Ushbu o'zaro ta'sirlarning tabiati uzluksiz ta'limning dinamik hamjamiyatiga va kasbiy boyitishga yordam beradi.

Ushbu nazariy istiqbollarni birlashtirgan holda, informal ta'lim o'qituvchilar ehtiyojlarining barcha tomonlarini hisobga olgan holda uzluksiz kasbiy rivojlanishga kompleks yondashuvni taklif qiladi. Konstruktivistik nazariya ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali bilimlarni to'plash qiymatini ta'kidlaydi; tajriba asosida o'rganish nazariyasi hayotiy tajribalardan o'rganish muhimligini ta'kidlaydi; va ijtimoiy ta'lim nazariyasi ijtimoiy tarmoqlar va tengdoshlar bilan hamkorlikning afzalligini ta'kidlaydi. Bu nazariyalar birgalikda informal ta'lim o'qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishini qanday samarali qo'llab-quvvatlashi va oxir-oqibat o'qituvchilari uchun ta'lim natijalarining yaxshilanishiga olib kelishi mumkinligini tushunish uchun mustahkam asos yaratadi.

Informal ta'limni uzluksiz kasbiy rivojlanishga integratsiyalash usullari. Informal ta'limni o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishiga samarali integratsiya qilish uchun turli amaliy yondashuvlardan foydalanish mumkin. Ushbu usullar o'qituvchilarning turli ehtiyojlarini qondiradigan dinamik, individuallashtirilgan va integratsiyalashgan o'quv muhitini targ'ib qiladi.

Mustaqil o'rganish. Mustaqil o'rganish o'qituvchilarga onlayn kurslar, podkastlar, vebinarlar va professional forumlar kabi keng ko'lamli resurslardan foydalangan holda o'zlarining kasbiy rivojlanishini boshqarish imkoniyatini beradi. Ushbu yondashuv Malkolm Noulz tomonidan ishlab chiqilgan andragogika tamoyillariga asoslanadi, ular avtonomiya va o'z-o'zini motivatsiyalashga urg'u beradi[3]. O'z-o'ziga yo'naltirilgan ta'lim orqali o'qituvchilar muayyan qiziqishlarga intilishlari va o'zlarining ta'lim maqsadlarini karyera maqsadlari bilan moslashtirishlari mumkin. Bunday avtonomiya nafaqat motivatsiyani oshiradi, balki o'qituvchilarga innovatsion o'qitish strategiyalari va ta'lim texnologiyalarini o'zlari xoxlagan tezlikda o'rganish imkonini beradi.

Hamkorlikda o'qitish tarmoqlari. Professional ta'lim tarmoqlari va amaliyotchilar hamjamiyatlarining rivojlanishi o'qituvchilar uchun muloqot qilish, fikr almashish va ta'lim loyihalarida hamkorlik qilish uchun platforma

yaratadi. Ushbu tarmoqlar doimiy o'zaro ta'sir, fikr-mulohazalar va qo'llab-quvvatlash, umumiy tajriba va o'zaro mustahkamlash madaniyatini rivojlantirish uchun muhitni taqdim etadi. Venger va boshqalar amaliyotchilar jamoalarini o'zlari bajaradigan ishni ishtiyoq bilan bo'lishadigan va o'z ko'nikmalari va bilimlarini oshirish uchun muntazam ravishda muloqot qiladigan odamlar guruhlari sifatida tasvirlaydi[6]. Professional ta'lim tarmoqlari orqali o'qituvchilar fikr almashishlari, hamkasblaridan o'rganishlari va muammolarni birgalikda hal qilishda ishtirok etishlari, dunyoqarashlarini kengaytirishlari va amaliyotlarini yaxshilashlari mumkin.

Eksperimental o'rganish va harakatlar orqali o'rganish. Kolb nazariyasiga asoslangan tajriba asosida o'rganish aniq, amaliy tajribalar orqali o'rganish muhimligini ta'kidlaydi. O'qituvchilarni tadqiqot, xizmat ko'rsatish va loyiha faoliyati bilan shug'ullanishga rag'batlantirish ularga haqiqiy o'qitish sharoitida yangi tushunchalarni qo'llash imkonini beradi[2]. Ushbu tadbirlar o'qituvchilarga real vaqtda o'z strategiyalarini tajriba qilish, aks ettirish va takomillashtirish imkoniyatini beradi, shu bilan ularning tushunishini chuqurlashtiradi va o'qitish samaradorligini oshiradi. Harakatlar orqali o'rganish loyihalari muammolarni hamkorlikda hal qilishga yordam beradi va o'qituvchilarni o'zlarining ta'lim sharoitlarida haqiqiy muammolarni hal qilishga chaqiradi.

Refleksiv amaliyot. Refleksiv amaliyot informal ta'limning muhim tarkibiy qismidir, chunki u o'qituvchilarni shaxsiy tajribalari va o'qitish amaliyotlari haqida tanqidiy fikr yuritishga undaydi. Donald Schön o'qituvchilarni o'z harakatlari va qarorlari haqida tanqidiy fikrlashga undagan holda, kasbiy amaliyotda refleksiyaning muhimligini ta'kidladi[4]. Refleksiv amaliyot o'qituvchilarga yaxshilanishi kerak bo'lgan yo'nalishlarni aniqlash, o'z strategiyalarini moslashtirish va yangi bilimlarni o'zlashtirish imkonini beradi. O'qituvchilar o'z tajribalari ustida muntazam ravishda mulohaza yuritish orqali o'zlarining pedagogik amaliyotlarini chuqurroq tushunishlari mumkin, bu esa pirovard natijada ongli ravishda va samarali o'qitishga olib keladi.

Ushbu amaliy yondashuvlarni qo'llash orqali informal ta'limni o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi bilan osongina integratsiyalash mumkin, bu esa hayot davomida ta'lim olish va kasbiy rivojlanish uchun mustahkam poydevor yaratadi. Ushbu usullar nafaqat individual o'sishni qo'llab-quvvatlamaydi, balki o'zgaruvchan ta'lim talablariga moslashish uchun zarur bo'lgan hamkorlik va fikrlashga asoslangan professional muhitni rivojlantirishga yordam beradi. O'z-o'ziga yo'naltirilgan ta'lim, hamkorlikdagi tarmoqlar, eksperimental faoliyat va refleksiv amaliyot orqali o'qituvchilar

o'quvchilar ehtiyojlarini qondiradigan yuqori sifatli, innovatsion ta'lim berish uchun yaxshiroq tayyorlanishadi.

Xulosa. Informal ta'lim o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishining muhim tarkibiy qismiga aylanib, an'anaviy rasmiy ta'limga qo'shimcha va dinamik alternativani ta'minlaydi. Moslashuvchanlik, dolzarblik va individuallashtirish kabi xususiyatlarni o'zida mujassam etgan holda, informal ta'lim o'qituvchilarning o'ziga xos va rivojlanayotgan ehtiyojlarini samarali qondiradi va yanada mazmunli va samarali kasbiy o'sishga yo'l ochadi.

1. Moslashuvchanlik va dolzarblik: informal ta'lim o'qituvchilarga o'zlarining shaxsiy jadvali va kasbiy sharoitlariga moslashgan holda o'z talablari asosida informal ta'lim bilan shug'ullanish imkonini beradi. Ushbu moslashuvchanlik o'qituvchilarga nafaqat ayni vaqtdagi va dolzarb kontentni, balki o'ziga xos ta'lim kontekstiga bevosita taalluqli bo'lgan kontentni o'rganish imkoniyatini beradi. Ta'lim muammolari tobora murakkab va xilma-xil bo'lib borar ekan, o'qituvchilarning o'qitish tajribasini moslashtirish qobiliyati o'z o'rnida dolzarb va samarali bo'lib qolishi uchun muhim bo'lib qoladi.

2. Mustaqil va eksperimental o'rganish: O'z-o'ziga yo'naltirilgan va tajriba asosida o'rganish imkoniyatlarini rag'batlantirish orqali informal ta'lim o'qituvchilarga o'zlarining rivojlanishi uchun mas'ul bo'lish imkoniyatini beradi. Ushbu avtonomiya ichki motivatsiyani rag'batlantiradi va o'qituvchilarga shaxsiy va professional manfaatlariga mos keladigan sohalarini o'rganishga imkon beradi. Eksperimental o'rganish real dunyo konteksti va amaliy qo'llanilishini ta'minlaydi, bu o'qituvchilarga o'z sinflarida yangi strategiyalarni sinab ko'rish va takomillashtirish imkonini beradi. Ushbu amaliy tajriba chuqurroq tushunish va malakaga yordam beradi.

3. Hamkorlikdagi professional tarmoqlar: informal ta'lim professional ta'lim tarmoqlari va amaliyotchilar hamjamiyatlari orqali hamjamiyatning va hamkorlikning muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu tarmoqlar o'qituvchilarga fikr almashish, muammolarni muhokama qilish va yechimlar ustida hamkorlik qilish uchun platformalarni taklif qiladi, ularning amaliyotini kollektiv donolik va qo'llab-quvvatlash bilan boyitadi. Ushbu tarmoqlarning hamkorlikdagi tabiati nafaqat individual ta'limni kuchaytiradi, balki ta'lim muassasalarida umumiy tajriba va doimiy takomillashtirish madaniyatini rivojlantiradi.

4. Kuchli kasbiy o'xshashlikni shakllantirish: O'qituvchilar informal ta'lim bilan shug'ullanar ekan, ular o'zgarishlar va innovatsiyalarni qamrab oluvchi kuchli kasbiy o'xshashlikni rivojlantiradilar. Informal ta'lim amaliyotlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan moslashuvchanlik o'qituvchilarni tez o'zgaruvchan ta'lim landshafti talablariga javob berishga tayyorlaydi. O'sish

va izlanishga ochiq fikrlashni rivojlantirish orqali o'qituvchilar o'quvchilarning o'rganishi va faolligini oshiradigan innovatsion amaliyotlarni amalga oshirishga yaxshiroq tayyorlanishadi.

Xulosa qilib aytganda, informal ta'lim uzluksiz kasbiy rivijlanish sa'y-harakatlari bilan yanada chambarchas bog'langan bo'lsa, o'qitish amaliyotining samaradorligi va moslashuvchanligi sezilarli darajada oshadi. O'z-o'ziga yo'naltirilgan o'rganish, amaliy tajriba imkoniyatlari va hamkorlik tarmoqlarini qo'llab-quvvatlash orqali ta'lim muassasalari nafaqat o'qituvchilarning rivojlanishiga yordam berishi, balki pirovardida o'quvchilarning ta'lim tajribasini boyitishi mumkin. Informal ta'limni o'qituvchilarni rivojlantirishning asosiy komponenti sifatida qabul qilish kelajak avlodlarni mazmunli va samarali usullarda ilhomlantirish va o'qitishga qodir bo'lgan yanada moslashuvchan, xabardor va berilgan vakolatlarga ega o'qituvchilar tarkibini shakllantirishga olib keladi.

Adabiyotlar:

1. Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Prentice Hall.
2. Kolb, D. A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Prentice-Hall, Inc.
3. Knowles, M. S. (1975). *Self-Directed Learning: A Guide for Learners and Teachers*. Association Press.
4. Schön, D. A. (1983). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. Basic Books.
5. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
6. Wenger, E., McDermott, R., & Snyder, W. (2002). *Cultivating Communities of Practice: A Guide to Managing Knowledge*. Harvard Business Review Press.

PEDAGOGIK KOUCHING FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Boymurodova G.T.

Buxoro davlat pedagogika instituti p.f.d.(DSc) professor

Tayanch soʻzlar: kouching, koucher, kouching uslubi, ilgʻor xorijiy tajribalar, strategik maqsadlar, integratsiya qilish, kasbiy mahoratini oshirish hamda salohiyati va negizini shakllantirish.

Ключевые слова: коучинг, тренер, стиль коучинга, передовой зарубежный опыт, стратегические цели, интеграция, повышение профессиональных навыков, развитие потенциала и основ.

Key words: coaching, coach, coaching style, advanced foreign experiences, strategic goals, integration, professional skills improvement, and the development of potential and foundation.

PEZIOME:

Ushbu maqolada pedagogik kauching faoliyatini nazariy-amaliy asoslari yoritib berilgan. Kouchingda yangi mashgʻulotlar yaratadigan, motivatsiyani oshiradigan va natijalarni oldindan kafolatlaydigan zamonaviy pedagog faoliyati hisoblanadi. Pedagogik kauching zamonaviylikni, tezkorlikni hamda innovatsion faoliyatni koucher, kouching uslubini talab etishishi keltirilgan.

PEZIOME:

В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы педагогической коучинговой деятельности. Коучинг считается современной педагогической деятельностью, которая создает новые упражнения, повышает мотивацию и заранее гарантирует результаты. Педагогический коучинг предполагает современность, скорость и инновационную деятельность, требующую тренера и стиля коучинга.

SUMMARY:

This article discusses the theoretical and practical foundations of pedagogical coaching activities. Coaching is considered a modern pedagogical activity that creates new exercises, increases motivation, and guarantees results in advance. Pedagogical coaching involves modernity, speed, and innovative activity, requiring a coach and a coaching style.

Yangilanayotgan Oʻzbekistonda maktabgacha taʼlim sohasi meʼyoriy - huquqiy bazasini tubdan yangilash ilgʻor xorijiy tajribalar, ilmiy-metodik koʻrsatmalar, dasturlar va texnologiyalarni maktabgacha taʼlim tashkilotlari faoliyatiga integratsiya qilish, maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy dunyoqarashni shakllantirish, ilmiy, innovatsion-pedagogik faoliyatni qoʻllab-quvvatlashga qaratilgan konseptual islohotlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi PF-158-son "O'zbekiston- 2030" strategiyasi to'g'risida"gi farmonida: Xalqimizning erkin va farovon, qudratli Yangi O'zbekistonni barpo etish bo'yicha xohish-irodasini ro'yobga chiqarish, har bir fuqaroga o'z salohiyatini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlarni yaratish, sog'lom, bilimli va ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, global ishlab chiqarishning muhim bo'g'iniga aylangan kuchli iqtisodiyotni shakllantirish, adolat, qonun ustuvorligi, xavfsizlik va barqarorlikni kafolatli ta'minlash ustuvor yo'nalish sifatida belgilandi. Ushbu farmonga asosan pedagog va mutaxassislarning malaka darajasini yuksaltirish kabi muhim vazifalar belgilangan. Bu borada maktabgacha ta'limni boshqarish tizimini takomillashtirish, zamonaviy boshqaruv shakllarini joriy etish, maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarida zamonaviy menejment va pedagogik texnologiyalar bo'yicha bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish dolzarb yo'nalishlardan hisoblanadi.

Bugungi kunda pedagoglik kasbiga qo'yilayotgan talab va zamonaviy ta'lim tendensiyalarini amaliyotga tadbqiq etish kabi dolzarb masalalar pedagogning kasbiy malakasini takomillashtirish ehtiyoji mavjudligini ko'rsatadi. Bunda pedagogik kauching faoliyatini amaliyotga joriy qilish muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik kauching faoliyati– pedagog mutaxassislarning bilim va malakalarni qiziqish bilan egallashga, faol va ongli ravishda o'rganishga, bilim va konikmalarni rivojlantirishga, potensialini maksimal darajada oshirishga yordam beradigan faoliyat turi bo'lib, rahbar va pedagog xodimlarning kasbiy mahoratini oshirish hamda salohiyati va negizini shakllantirishdan iborat.

Ma'lumotlarga tayangan holda ayrim terminlarning izohini keltirib o'tamiz: **kouching** – bu ta'limning ma'nosini tushunishga yordam beradigan, yangi mashg'ulotlar yaratadigan, motivatsiyani oshiradigan va natijalarni oldindan kafolatlaydigan zamonaviy pedagogik hamkorlik usulidir.

Koucher – bu pedagogni yangi bosqichga ko'taradigan va kerakli maqsadlarga erishishda yordam beradigan shaxs hisoblanadi. **Pedagogik kouching** ingliz tilidan olingan bo'lib, eng samarali natijani olish uchun birgalikdagi ijtimoiy, shaxsiy va ijodiy salohiyatni amalga oshirish tizimidir. **"Pedagogik kochung"** pedagoglarning shaxsiy va kommunikativ rivojlanish tartibini belgilaydi. **Kouching uslubi** – bu pedagoglarni tashkilotning ulkan manbai sifatida qarashidir, bu yerda har bir xodim individual, betakror, tanlov qilishga, mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga va qaror qabul qilishga qodir faoliyatdir.

Yuqorida keltirilgan malumotlarga tayanib, quyidagi ta'rifni keltirib o'tamiz:
Pedagogik kauching - o'qituvchining yuri ijodiy salohiyatining strategik maqsadlar asosidagi noodatiy faoliyat natijasidir.

Pedagogik kouchingning vazifalari:

- ▶ Mutaxassislarning o'z qobiliyatlariga bo'lgan ishonchini saqlab qolish, o'z-o'zini munosib baholashni shakllantirish;
- ▶ Pedagog-mutaxassislarga kasbini to'laqonli egallash, sohaga oid zarur tajriba va mahoratni shakllantirish;
- ▶ Ta'lim va tarbiyaning zamonaviy usul va uslublarini o'rgatish orqali o'z lavozim majburiyatlarini to'laqonli bajara olish uchun zamin yaratish;
- ▶ O'z kasbining ustasi sifatida shakllanishi uchun kerakli shart-sharoitlar yaratib berish;
- ▶ Yuqori natijalarga erishishga yordam beradigan ta'lim jarayoni subyektlari bilan uzoq muddatli hamkorlik qilish;
- ▶ Mehnat jamoasiga moslashtirish va ichki mehnat tartib qoidalari, jamoa shartnomalariga rioya qilish tushunchalarini berish.
- ▶ Pedagoglarning bolalar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali ta'sir o'tkazish sohasidagi qobiliyatini rivojlantirishga imkon berish;
- ▶ Pedagoglarni pedagogik faoliyatini tashkil qilishda yuzaga kelgan muammolarni adekvat echimiga olib chiqishga imkon berish;
- ▶ Nazariy asoslangan vosita, usul va tashkiliy ishlar shaklini to'g'ri tashkillashtirish;
- ▶ Pedagogik vazifalarni belgilash, shakllantirish, modellashtirish va ularning ijrosini ta'minlashga sharoit yaratish;
- ▶ Pedagoglarni yuksak axloqiy tamoyillar asosida, o'z vazifa va majburiyatlarini bajarishda vijdonan va mas'uliyat bilan yondoshish, huquq va vakolatlarini to'g'ri anglab etish, burch hamda kasbga hurmat ruhida tarbiyalashdan iborat.

Pedagogik kauching faoliyatini tahlil qiladigan bo'lsak, psixolog maslahat hamda tavsiyalar beradi va ularga rioya qilishni talab qiladi. Psixologiya o'tmishdagi tajribaga e'tibor qaratadi, Kouching maqsadlar va kelajakdagi harakatlarga e'tibor qaratadi, uning vazifasi natijaning samaradorligi hisoblanadi.

Treningning qat'iy jadvali, aniq mavzusi bor va trener ta'lim va tarbiya oluvchi ustidan nazorat qiladi. Kouching erkinroq, kouchning nazorati sezilmayd, o'zaro munosabatlar qat'iy andozalardan xoli holda faoliyatini tashkil qiladi.

PEDAGOGIK KOUCHERNING MAJBURIYATLARI

1

Yosh mutaxassislarning ish faoliyati va axloqiy safatlarini, uning pedagogik faoliyatga, jamoaga bo'lgan munosabatlarini o'rganish, mutaxassisligiga to'g'ri yo'naltirish

2

Ta'lim sohasiga oid qonunchilik talablari, idoraviy-me'yoriy hujjatlarni bilish;

3

Reja asosida uslubiy yordamga muhtoj mutaxassislarning mustaqil ravishda kasbiy faoliyatini nazorat qilish va baholash;

1

Pedagogning pedagogik, uslubiy, kasbiy tayyorgarligi, tashabbuskorligi, ijodkorligi, bilimga egaligini hamda intellektual rivojlanish darajasini hisobga olgan holda uslubiy yordamga muhtoj mutaxassisl bilan hamkorlik ish rejasini ishlab chiqish;

2

Yoshlarning yutuq va kamchiliklari bo'yicha yakuniy xulosa berish, "Pedagogik kouching" hamkorligi ish rejasi bo'yicha oraliq va yakuniy xulosalar tayyorlash hamda pedagoglarning kelgusidagi faoliyati bo'yicha takliflar kiritish;

Konsultant o'z bilimiga tayangan holda muammoning yechimini taklif qiladi, kouch mijoz bilan birgalikda muammoning yechimini izlaydi. Kouchingda konsaltingdan farqli ravishda ekspertiza talab qilinmaydi.

Mentorlik murabbiylarning professional obro'sini tan olishni nazarda tutadi, kouching esa yo'q. Murabbiy, odatda, katta ish tajribasiga ega bo'lgan maslatchidir. Va ta'lim: men qilgandek qiling! printsipiga muvofiq amalga oshiriladi. Kouchingning printsipi: buni to'g'ri bajaring! Chunonchi to'g'ri bajarish vaziyat va insonning o'ziga ham bog'liq.

YOSH MUTAXASSISLAR-NING MAJBURIYATLARI

1

Kasbiy mahoratini oshirishi, o'z ustida ishlashi, amaliy ko'nikma va malakaga ega bo'lishi

2

O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonunni, sohaga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlarni, ish faoliyatiga taaluqli ish hujjatlar tuzilmasi, tashkilot faoliyatining o'ziga xosligi va egallab turgan lavozimi boyicha majburiyatlarini bilishi

3

Reja asosida uslubiy yordamga muhtoj mutaxassislarning mustaqil ravishda kasbiy faoliyatini nazorat qilish va baholash;

4

O'zining pedagogik bilim va ma'naviy ongini doimiy rivojlantirish;

Kouch (maslahatchi, ustoz) turli masalalar yechimlari uchun ijodiy izlanish va faoliyatni rag'batlantiradi hamda tarbiyachi-pedagoglarning maqsadlarga erishish, kasbiy faoliyatida o'zgarishlar kiritish qat'iyatini qo'llab-quvvatlaydi.

Boshqacha aytganda, kouching jarayonida tarbiyachilar maqsadga erishishning o'ziga xos, betakror yo'lini topadi va kouch ijodiy muhit, muqobil variantlarni izlash uchun maxsus maydon, ishonch muhitini yaratadi, o'z ngavbatida bu jarayonda tarbiyachi-pedagoglarning shaxsiy g'oyalari va takliflari e'tibordan chetda qolmaydi.

Kouching quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1 bosqich – kouch hamda tarbiyachi-pedagoglarning o'rtasidagi o'zaro hamkorlikka asoslangan munosabatlarni yo'lga qo'yish;

2 bosqich – aniq maqsadga aerishishga asoslangan vazifalarni o'zaro belgilab olish;

3 bosqich - dolzarb muammoni (vaziyatni) tadqiq qilis

4 bosqich - natijalarga erishish yo'lidagi ichki va tashqi to'siqlarni aniqlash;

5 bosqich - muammoni hal qilish yo'lidagi qiyinchilik va to'siqlarni bartaraf etish imkoniyatlarini ishlab chiqish va tahlil qilish;

6 bosqich - muayyan harakat yo'nalishini tanlash va harakat rejasini tuzish;

7 bosqich - ma'lum bir sanaga qadar amalga oshiriladigan ishlar to'g'risida kelishuv.

Har bir keyingi kouching- mashg'uloti nima qilinganligi, nima muvaffaqiyatli bo'lganligi va nimani yaxshiroq qilish mumkinligini ko'rib chiqish bilan boshlanadi.

Shunday qilib, kouching, kouch va tarbiyachi-pedagoglarning o'zaro samarali faoliyati ta'siriga asoslanadi, bunda kouch har bir tarbiyachi-pedagogning o'zi uchun muhim bo'lgan maqsadlarga erishish uchun ma'lum bir faoliyat sohasida optimal vaqt oralig'ida shaxsiy salohiyatini ochib berishga qaratilgan maxsus shart-sharoitlarni yaratadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyoat strategiyasi to'g'risida»gi RF-60-son Farmoni.

2. Gibner Ya. M. Kouching kak instrument effektivnogo obucheniya i razvitiya personala // Molodoy uchenyy. 2011. № 8. S. 121-124.

3. Kostyaeva N.A., Kuznesova Ye.V. Kouching kak innovatsionnaya texnologiya povysheniya professionalnogo masterstva pedagogov // Pedagogicheskaya masterskaya. Vse dlya uchitelya. 2015. № 9 (45). S. 19-22.

4. Dobrotvorskiy I.L. Kouching – lichnaya trenirovka: Pomosh v reshenii samykh zaputannykh problem v upravlenii, biznese i karere. 3-ye izd., pererab. i dop. M., 2006. – 289 s.

5. Zyryanova N.M. Kouching v obuchenii podrostkov // Vestnik prakticheskoy psixologii obrazovaniya. 2004. №1. S. 46 - 49.

TALABALARNING KREATIV QOBILIYATINI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Turakulov B.N.

psixologiya fanlari bo'yich falsafa doktori (PhD)

Xusanova N.B.

Psixologiya kafedrası stajor-o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: qobiliyat, umumiy va maxsus qobiliyat, adabiy qobiliyat, matematik qobiliyat, badiiy tip, fikrlovchi tip, o'rta tip, faoliyatining individual uslubi

Ключевые слова: способности, общие и специальные способности, литературные способности, математические способности, художественный тип, тип мышления, средний тип, индивидуальный стиль деятельности.

Key words: ability, general and special ability, literary ability, mathematical ability, artistic type, thinking type, middle type, individual style of activity

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada insondagi qobiliyatlarning ta'lim jarayonidagi roli, qobiliyatning turlari, ta'lim oluvchilarning individual faoliyat uslubi umumiy va maxsus qobiliyatlari, qiziqishlari bilan bog'liq holda shakllanishi to'g'risidagi ma'lumotlar bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье описывается роль способностей человека в образовательном процессе, виды способностей, формирование индивидуальных стилей деятельности обучающихся в связи с их общими и специальными способностями и интересами.

SUMMARY:

This article describes the role of human abilities in the educational process, the types of abilities, the formation of individual activity styles of learners in connection with their general and special abilities and interests.

Bugungi kunda talim muhitini va ijodiy yondashishning innovatsion psixologik tushunchalarini yoshlar ongiga singdirish dolzarb deb ta'kidlash o'rinli. Insonoy fazilatlar nayob bo'lishining asosiy bir bosqichi bu alloh tomonidan berilgan insonning boshqa mavjudotlardan farqli o'laroq ko'rinishi va olam ahliga tanilishish doirasida muhim bir hilqat bor bo'lsa insonning ijodiy qobiliyati bilan bevosita bog'liq deb aytsak adashmagan bo'lamiz. Tadqiqotlar olib borilishi nuqtay nazaridan olib qaraydigan bo'lsak zamon talabidan kelib chiqib munosabat bildirishimiz asosli deb aytsak ham bo'ladi. Xorijlik

tadqiqotchilarni izlanuvchilar ham qobiliyat haqida bir qancha ma'lumotlarni asos sifatida ko'rsatib o'tganlar. O.Musurmonova, M.Urazova, N.Egamberdieva, E.Yuzlikaeva, Sh.Sharipov, Sh.Shodmonovalarning ilmiy izlanishlarida ta'lim oluvchilarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning bo'lajak mutaxassislarni kasbiy-innovatsion tayyorgarligini shakllantirishdagi o'ziga xos jihatlari, kreativlik sifatlarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillar, shaxsning faolligi, shuningdek, ta'lim oluvchilarda tanqidiy, kreativ tafakkurni shakllantirish yo'llari va shakllari, mavjud pedagogik va psixologik shart-sharoitlari, didaktik ta'minoti, shuningdek pedagogik va psixologik kreativlik mazmuni yoritib berilgan. Innovatsion ta'lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida ta'lim oluvchilarda o'z-o'zini ijodiy faolashtirish, kreativ ishlanmalar(mahsulotlar)ni yaratishga xizmat qiluvchi shaxsga yo'naltirilgan, Uzbekistan 406 www.ares.uz erkin ta'lim muhitini tashkil etish A.Abdugodirov, N.Azizxodjaeva, U.Begimqulov, J.Yo'ldoshev, Yu.Kruglova, I.Ridanova, V.Slastenin, N.Sayidahmedov, O'.Tolipov, G.Chijakova, B.Xodjaev, Ya.G'afforov, M.Tilakova, S.Toshtemirovalarning ilmiy tadqiqotlarida asoslangan Oliy o'quv yurtlarida zamonaviy psixologiya tizimining muhim vazifalaridan biri talabalarning nafaqat kasbiy salohiyatini, balki uning shaxsini har tomonlama rivojlantirishdan iboratdir. Kreativlik shaxsning yangi tushunchalarni yaratish va yangi ko'nikmalarni shakllantirish xususiyatlarini aks ettiruvchi qobiliyatiga, ya'ni ijodiy qobiliyatga asoslanadi. Bu kontseptsiya intellektidan ajralmas tarzda o'rganiladi va shaxsning ijodiy yutuqlari bilan bog'liq Ijodkorlik asosiy motivatsiya, ongli va ko'rsatilgan qiziqish, faol va mustaqil pozitsiya, sog'lom raqobat, mehnatsevarlik va qat'iyat bilan ta'minlanadi. Bu safarbarlik, axborot, rivojlanayotgan, orientatsiya ko'nikmalarini, g'oyalarni yaratish qobiliyatini, texnik zukkolikni hisobga oladi. Ijodiy potentsialni shakllantirish jarayoni qidiruv apparatini shakllantirish va insonning umumiy ehtiyojlarini qondirish uchun ob'ektlarni yaratish bilan bog'liq. Komponent sifatida ijodkorlik uning o'zini o'zi boshqarish tizimining bir qismidir. Shu munosabat bilan, inson kreativligi deganda, uning ijodiy faoliyatining ichki asosi sifatida yuzaga keladigan shaxsning ajralmas mulki tushuniladi. Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida mamlakat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan jadal o'zgarishlar munosabati bilan yuqori malakali ijodiy mutaxassislarga ehtiyoj sezilmoqda. Kelajakdagi kasbga tayyorlash tizimini tubdan o'zgartirish haqida savol tug'iladi, bu esa kundalik hayot muammolariga e'tibor qaratish va kelajakda ularni samarali hal qilishni ta'minlashi kerak. Talabalarning ta'lim faoliyatini tashkil etish muammosi dolzarb hisoblanadi, chunki zamonaviy oliy ta'lim tizimining yetakchi maqsadi o'z ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish

uchun jamiyat manfaatlaridan maksimal darajada foydalana oladigan, samarali va insonparvar bo'la oladigan yuqori malakali va raqobatbardosh mutaxassisni shakllantirishdir. Kasbiy rivojlanish jarayonida talaba nafaqat maxsus fanlar bo'yicha bilim olishi nazarda tutilgan bo'lsada innovatsion rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillarini ta'lim muassalarida faoliyat yuritayotgan kadrlar salohiyati va muhim bosqichlarni amalga oshiradigan kelajak vorislarga davr talabi nuqtay nazaridan yetqazish o'rinli bo'lishini ta'kidlab o'tish asos sifatida qabul qilinadi. Demak qobiliyatlar shaxsning (qobiliyatini) faoliyatini muvaf-faqiyatli amalga oshirish sharti hisoblangan va bilim, ko'nikma hamda malakalarni egallash dinamikasida yuzaga chiqadigan farqlarda namayon bo'ladigan individual - psixologik xususiyatdir.

Agar shaxsning ma'lum sifatleri yig'indisi odamning pedagogik va psixologik jihatdan asoslab berilgan vaqt oralig'ida egallagan faoliyati talablariga javob bersa, bu narsa bizga unda mazkur faoliyatga nisbatan qobiliyati bor deb xulosa chiqarishga asos bo'ladi. Agarda boshqa bir odat bo'lgan shunday holatlarda faoliyat talablariga javob bera olmasa, unday paytda bu unga tegishli psixologik sifatlar boshqacha aytganda qobiliyatlar yo'q deb faraz qilishga asos bo'ladi. Bunday odam kerakli ko'nikma va bilimlarni umumiy egallab olmaydi degan xulosaga bo'rilmaydi. Bularni egallash jarayoni chuzilib ketadi, pedagog va psixologdan kup kuch va vaqt sarflashni talab qiladi. Qobiliyatlar faoliyatining muhim komponentlari bo'lishi bilim, malaka, ko'nikmalar bilan aynan bir narsa bo'lmasa-da, ular bir-birlari bilan bog'liqdir. Qobiliyatlar bilim, malaka, ko'nikmalarning o'zida ko'rinmaydi, balki ularni egallash dinamikasida namayon bo'ladi, ya'ni boshqacha aytganda mazkur faoliyat uchun muhim bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayoni turli sharoitlarda qanchalik tez va chuqur, engil va mustahkam amalga oshirishingizda namayon bo'ladi. Xuddi shu erda yuzaga chiqadigan fikrlar bizga qobiliyatlar haqida gapirish huquqini beradi. Shu munosabat bilan olib aytganda jaxon hamjamiyatining globallashuv va ta'limning integratsiyalashuvi jarayonlarida bo'lajak mutaxassislarning kasbiy-ijtimoiy tayyorgarligini rivojlantirish masalasi dolzarb vazifalardan biri sifatida belgilanmoqda. O'zbekistonda kadrlar tayyorlashning sifat darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida oliy malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, har bir oliy ta'lim muassasasini jahonning yetakchi ilmiy-ta'lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o'rnatishi, o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarini keng joriy qilish, ta'lim oluvchilar, ilmiy-pedagog kadrlarni zamonaviy kasbiy bilimlari va kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, yoshlar

auditoriyasi bilan ish olib borishda interfaol usullardan samarali foydalanish masalalari Harakatlar strategiyasining ustuvor yo'nalishlariga muvofiq oliy ta'lim darajasini sifat jihatidan oshirish va tubdan takomillashtirishning asosiy vazifalari sifatida belgilandi. Ilg'or xorijiy tajribalar asosida zamonaviy kasbiy ta'lim mazmunini internatsionalizatsiyalash va modernizatsiyalash, kompetentsiyalarga asoslangan innovatsion ta'lim muhitini shakllantirish, interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalarini amaliyotga keng tatbiq etish asosida ta'lim oluvchilarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik va psixologik mexanizmlarini yanada takomillashtirish muhim o'rin tutadi. Tadqiqotchi G.Ibragimova interfaol o'qitish jarayonida ta'lim oluvchilarda kreativlikning rivojlantirish bosqichlarini quyidagicha ifodalab o'tgan:

1. Reproduktiv-tavakkalchilik bosqichi. Bu bosqich ta'lim oluvchilarda kreativ faoliyat, kreativ faollik va ijodkorlikka bo'lgan moyillikni qaror toptirish, ta'limdagi innovatsion texnologiyalarning mohiyatini anglash va yangi g'oyalarning tug'ilishi, shakllanishi bilan tavsiflanadi.

2. Ijodiy-izlanish tadqiqotchilik bosqichi. Ta'lim oluvchilardagi tadqiqotchilik, ijodiy faollik, nostandart tafakkur, bilish mustaqilligi, improvizatsiya, yangilik yaratish ko'nikmalarining shakllanishi bilan belgilanadi.

3. Kreativlik, novatorlik bosqichi. Yaratilgan yangilikni amalda qo'llash, baholash, tahlil qilish, ommalashtirish va uni keng tatbiq etish hamda istiqbolga yo'naltirilgan strategik rejalarni tuzish bilan bog'liq jarayonlarni o'z ichiga oladi. Ta'lim oluvchilardagi kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida interfaol ta'lim jarayoni ahamiyatli sanaladi. Interfaol ta'lim oluvchining bilish faoliyatini faollashtirish ehtiyojlaridan kelib chiqib, o'quv jarayonini o'zaro hamkorlik asosida tashkil etilgan "sub'ekt-sub'ekt" munosabatlariga asoslangan o'qitish metodlari tizimidir. Bunda o'zaro harakat ta'lim oluvchilarning faollashuvi, guruh tajribasiga asoslanish, teskari aloqa o'rnatish kabi tamoyillarga tayanadi. Qobiliyatlar taraqqiyotining yuksak bosqichiga iste'dod deb ataladi. Iste'dod deb odamga qandaydir murakkab mehnat faoliyatini muvaffaqiyatli mustaqil va original tarzda bajarish imkonini beradigan qobiliyatlar uyushmasiga aytiladi. Iste'dod mahoratning dastlabki sharti bo'lib, lekin mahoratning uzidan ancha uzoqdir. Mohir usta bo'lmoq uchun juda ko'p ishlash kerak. Iste'dod mehnatdan ozod qilmaydi, balki katta, ijodiy va zur mehnatni taqozo qiladi. Iste'dodli kishilar shubhasiz mehnat orqali olamga mashhur bo'lgan mahorat darajasiga erishganlar. Haqiqiy mahorat inson iste'dodining faoliyatida namayon bo'lishidir. Qobiliyatning o'zi nima? Uning psixologik mohiyati va yuksaltiruvchi omillari nimalardan iborat?

– kabi savollarga to‘g‘ri javob berishning nazariy va amaliy ahamiyati juda katta. Qobiliyat shaxs xususiyatlarining shunday yig‘indisidirki, u odamning biror faoliyatga o‘rgatish va uni takomillashtirishning muvaffaqiyatli bo‘lishini ta‘minlaydi. «Ishchi kuchi yoki har qanday mehnatga qobiliyat mavjud bo‘lishi kera deb yozadi K.K.Platonov, – organizmda odamning jonli shaxsi egalik qiluvchi hamda u tomondan doimo biror iste‘mol qiymatini yaratishda ishga tushiriladigan jismoniy va ma‘naviy qobiliyatlar yig‘indisini tushunamiz»¹. Qobiliyat xuddi xarakter singari shaxsning boshqa tuzilishlari bilan bir qatorda qo‘yilgan mustaqil bo‘lmay, balki uning turli xususiyatlarining ma‘lum yig‘indisidir. Ifodalangan darajasi turlicha bo‘lsa-da, barcha odamlarga xos bo‘lgan sodda, umumiy qobiliyatlar bu psixik ko‘rinishning asosiy me‘yorlari: sezish, idrok qilish, fikr yuritish, kechinma, qarorga kelish va uni amalga oshirish hamda esda qoldirish qobiliyatlaridir. Barcha odamlarga xos bo‘lmagan elementar xususiy qobiliyatlar shaxsning ancha murakkabroq xususiy qobiliyatlari, masalan, ko‘z bilan chamalash, musiqaviy qobiliyat, tafakkurning tanqidiyligi, saxiy qalblik, sabotlilik, qat‘iylilik va shu kabilardir. Murakkab va umumiy qobiliyatlar u yoki bu darajada barcha odamlarga xosdir. Bular umuminsoniy faoliyat turlari: mehnat, o‘yin, o‘qish, bir-biri bilan munosabatda bo‘lish, ma‘naviy, axloqiy faoliyatlarga tegishli qobiliyatlardir.

Ayrim hollarda alohida namoyon bo‘lgan psixik xususiyat (hislat) faoliyatining yuksak mahsuldorligi va samaradorligini ta‘minlash qurbiga ega, u qobiliyatlar uddalay oladigan imkoniyat bilan bab-baravar kuch quvvat tariqasida vujudga keladi, degan faraz o‘zini oqlamaydi. Shuning uchun qobiliyatlar murakkab tuzilishiga ega bo‘lgan psixik sifatlar (hislatlar) majmuasidir deyish juda o‘rinlidir. Qobiliyatlar sifatida ro‘yobga chiqadigan psixik hislatlar majmuasining tuzilishi yaqqol va alohida faoliyat talabi bilan bevosita bog‘liq bo‘lishi ham mumkunligini ta‘kidlasak maqsadga muvofiq sanaladi. Aksariyat ilmiy manbalarda mohirlik bilan qobiliyat aynanlashtiriladi. Qobiliyat inson tomonidan ko‘nikma va malakalarning egallanishi jarayonida takomillashib boradi. Har qanday qobiliyat turi shaxsga tegishli murakkab psixologik tushunchadan tashkil topgan bo‘lib, u faoliyatning talablariga mutanosib xususiyatlar tizimini o‘z ichiga oladi. Shuning uchun qobiliyat deganda birorta xususiyatning o‘zini emas, balki shaxs faoliyatining talablariga javob bera oladigan va shu faoliyatda yuqori ko‘rsatkichlarga erishishni ta‘minlashga imkoniyat beradigan xususiyatlar sintezini tushunmoq lozim. Xotima o‘rnida shuni aytib o‘tish mumkinki qobiliyatlar ko‘p bo‘lishi mumkin lekin bu qobiliyatlarni yuzaga chiqaradigan muhit ham bo‘lsa o‘rinli hisoblanadi. Umumiy qobiliyat deganda yuksak aqliy imkoniyat va taraqqiyot tushuniladi.

Qobiliyat tabiiy ravishda shakllanishi va muayyan reja asosida rivojlantirilishi mumkin. Qobiliyatni ma'lum faoliyatga moyillik yoki intilish orqali, tabiiy zehn nishonalarini aniqlash, mutaxassis rahbarligida uzluksiz faoliyatga jalb etish, qobiliyatni takomillashtirishning maxsus vositalarini qo'llash, shaxsning faollik alomatlarini maksimal darajada rivojlantirish, inson shaxsiga alohida yondashuvni umumiy talablar bilan uyg'unlikda olib borish va boshqa orqali rivojlantirish yo'llari mavjud. Qobiliyatning yuqori darajasi iste'dod va daholik (qarang Daho) namoyon bo'ladi. Qobiliyatlar, aslida, tug'ma bo'ladi. Qobiliyat tug'ma bo'lsada uning rivojlanishi ijtimoiy muhitga ham bog'liq bo'ladi deyish o'rinli sanalsa kerak.

Adabiyotlar:

1. Ананьев Б.Г. Проблемы способности. – Москва: 1992. – 218 с.
2. Айзенк.Г.Ю. Проверьте свои способности.- М.: 1992. – 177 с.
3. Baratov SH.R. Ta'limda psixologik xizmat asoslari. - Toshkent: BuxDU, 1999. - B. 77-85.
4. Гамезо М.Р., Домашенко И.А. Атлас по психологии. -М.: 2002. С. 58-63.
5. Голубева Э.А. Способности и индивидуальность. - М.: Прометей, 1993.
6. Логвинов И.Н., Сарычев С.В., Силаков А.С. Педагогическая психология в схемах и комментариях: Учебное пособие. С-Пб.: Питер, 2005.
7. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология. - Ростов.: 2000.

PSIXOLOGIK FAROVONLIK TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHİYATI

Ruzmatova N.Sh.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Psixologiya” kafedrasi o’qituvchisi*

Tayanch so’zlar: farovonlik, faollik, salomatlik, shaxsiy o’sish, qadriyatlar.

Ключевые слова: благополучие, активность, здоровье, личностное развитие, ценности.

Key words: well-being, activity, health, personal development, values.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola psixologik farovonlikning mazmun mohiyati yoritilgan bo'lib, shuningdek, turli olimlarning psixologik farovonlik, uning tarkibiy qismi haqidagi fikrlarining tahlili ko'rsatib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье объясняется значение психологического благополучия, а также показан анализ мнений различных ученых о психологическом благополучии и его компонентах.

SUMMARY:

This article explains the meaning of psychological well-being, and also shows the analysis of the opinions of various scientists about psychological well-being and its components.

Psixologik farovonlik ilmiy tadqiqot ob'ekti sifatida o'tgan asrning o'rtalaridan boshlab psixologiyada ancha keng tarqaldi. Shaxsning psixologik farovonligi muammosini o'rganishga qiziqish ijobiy psixologiyaning paydo bo'lishi bilan kuchaydi - bu yo'nalish ruhiy kasalliklar va buzilishlarni o'rganishga emas, balki shaxsning resurslari va salohiyatiga, uning ijobiy xususiyatlariga e'tibor berishni taklif qiladi. Zamonaviy psixologiyaning asosiy g'oyasi shundan iboratki, inson o'zini farovon va baxtli his qilishi uchun yoqimsiz holatlar va muammolardan xalos bo'lishning o'zi yetarli emas va optimal, farovon hayot va faoliyat shakllarini o'rganish kerak ekanligi psixologik tadqiqotning alohida sohasini ifodalaydi.

Zamonaviy psixologiya yetakchilaridan biri I.Bonivel farovonlikni o'rganishga qiziqish ortishiga bo'lgan sabablarning uchta asosiy guruhini qayd etadi: “mamlakatlar farovonlik darajasiga yetganki, bunda omon qolish va iqtisodiy ko'rsatkichlar muhim, lekin odamlarning hayot sifati asosiy vazifaga aylanadi; individualizmga moyillik kuchayishi shaxsiy baxtni muhimroq o'ringa qo'ydi;

farovonlikni o'lchashning bir qator ishonchli usullari ishlab chiqilgan bo'lib, ular tufayli bu soha jiddiy va tan olingan ilmiy intizomga aylana oldi”

G'arb psixologiyasida “farovonlik” tushunchasi keng ma'noda madaniy, ijtimoiy, psixologik, jismoniy, iqtisodiy va ma'naviy omillarning murakkab o'zaro bog'liqligini ifodalovchi ko'p omilli konstruktsiya sifatida ta'riflanadi. Xususan, M.Seligmanning fikricha, insonning farovonligi - bu faollik bilan birgalikda ijobiy ta'sirchanlikdir .

Rus tilidagi “farovonlik” so'zining semantik ma'nosi - bu muvaffaqiyatsizliklar va zarbalarsiz, baxtsizliklar bilan bezovtalanmagan ishlar va hayotning tinch oqimi. Farovonlikning sinonimi baxtdir, sub'ektiv ravishda barcha ne'matlarga erishish hisoblanadi .

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti mutaxassislari salomatlikni aniqlashning asosiy mezonini sifatida farovonlik atamasidan foydalanganlar: “Salomatlik nafaqat kasallik yoki jismoniy nuqsonlarning yo'qligi, balki to'liq jismoniy, ruhiy va ijtimoiy farovonlik holatidir”. Shu bilan birga, ushbu tashkilot mutaxassislarning ta'kidlashicha, bu tananing biologik funktsiyalaridan ko'ra ko'proq o'zini o'zi qadrlash va ijtimoiy mansublik hissi bilan belgilanadi va insonning jismoniy, ma'naviy va ijtimoiy salohiyatini ro'yobga chiqarish bilan bog'liq.

“Psixologik farovonlik” atamasi N.Bredbern tomonidan ilmiy foydalanishga kiritilgan bo'lib, uni baxtning sub'ektiv hissi va hayotdan umumiy qoniqish sifatida ta'riflagan. Shu bilan birga, muallif psixologik farovonlik deganda ego kuchi, o'zini o'zi anglash, o'z-o'zini hurmat qilish, avtonomiya kabi keng qo'llaniladigan bir qator boshqa tushunchalarni nazarda tutmagan, ammo bu tushunchalar o'zaro ta'sir doirasiga ega bo'lishi mumkinligini inkor etmagan.

Chet el adabiyotida psixologik farovonlik sub'ektiv va psixologik tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan, shuningdek adaptiv (sog'lom) xatti-harakatlar bilan bog'liq bo'lgan shaxsning dinamik xususiyati sifatida ta'riflanadi. Psixologik farovonlik kontseptsiyasi muallifi K. Rieff uni shaxs imkoniyatlarining cho'qqisi nuqtai nazaridan o'z faoliyatini idrok etish va baholashni aks ettiruvchi asosiy sub'ektiv konstruktsiya deb hisoblaydi.

Psixologik salomatlik, o'z-o'zini anglash, optimal faoliyat ko'rsatish, yetuklik, hayotni rivojlantirish, shaxsning o'zini o'zi belgilash sohasidagi nazariy tamoyillarni umumlashtirgan K. Rieff psixologik farovonlikning asosiy konstruksiyalarini aniqladi, buning uchun vosita yaratdi. Ularni o'lchash, shu bilan shaxsning psixologik farovonligi mezonlariga aniqlik kiritildi.

Shunday qilib, K. Rieff tomonidan psixologik farovonlikning tarkibiy modeli quyidagi parametrlarni o'z ichiga olgan : o'z-o'zini qabul qilish (shaxsning barcha jihatlarini anglash va qabul qilish, o'zini va butun hayotini ijobiy baholash), shaxsiy. o'sish (rivojlanish, yangi narsalarni o'rganish istagi, o'z taraqqiyot tuyg'usi); avtonomiya (ijtimoiy bosimga dosh berish qobiliyati, o'zini va xatti-harakatlarini baholashda mustaqillik, o'z-o'zini tartibga solish qobiliyati), atrof-muhitni

boshqarish qobiliyati (xohlagan narsaga erishish qobiliyati, o'z maqsadlariga erishishda qiyinchiliklarni yengish qobiliyati); boshqalar bilan ijobiy munosabatlar (uzoq muddatli ishonchli munosabatlarni o'rnatish qobiliyati, empatiya qobiliyati, boshqalar bilan munosabatlarda moslashuvchanlik), hayotiy maqsadlarning mavjudligi (o'z hayotining ma'nosi, o'tmish, hozirgi qadriyatlar tajribasi va kelajak).

K. Rieff tomonidan ishlab chiqilgan psixologik farovonlik nazariyasi psixoterapiyaning o'ziga xos usulini yaratish va so'rovnomanini tuzish uchun asos bo'lib xizmat qildi, bu psixologiya turli sohalarini o'rganishda keng e'tirof etilgan va qo'llanilgan.

Yuqoridagi materialni umumlashtirgan holda, biz “psixologik farovonlik” tushunchasining mazmunini shaxsning uyg'unligi, uning yaxlitligi sifatida tushunish tendentsiyasi haqida gapirishimiz mumkin, bu aniq maqsadlarning mavjudligiga, erishish uchun resurslarning mavjudligiga bog'liq. Xususan, maqsadlar, kishining rejalarini amalga oshirishdagi muvaffaqiyat, shaxslararo munosabatlardan qoniqish va ijobiy his-tuyg'ularning mavjudligi. Shunday qilib, L.A. Kulikov shaxsning uyg'unligi - bu individ mavjudligining asosiy jihatlarining mutanosibliigi: shaxsning makonining, shaxsning vaqti va energiyasining, potentsial va amalga oshirilishi. Ammo uyg'unlik yo'li uzoq va unga ma'lum bir tartibsizlik, ya'ni psixologik iztirobsiz erishib bo'lmaydi. Biror narsaning etishmasligisiz baxtni his qila olmaysiz, deb yozadi A.A. Milt - dissonans farazi xilma-xillikni uyg'unlikka olib keladi, chunki statik, yopiq tartibga solish tizimi faqat ideal va haqiqat o'rtasidagi farq tufayli rivojlanishi mumkin.

Yuqoridagi materialni umumlashtirgan holda, biz “psixologik farovonlik” tushunchasining mazmunini shaxsning uyg'unligi, uning yaxlitligi sifatida tushunish tendentsiyasi haqida gapirishimiz mumkin, bu aniq maqsadlarning mavjudligiga, erishish uchun resurslarning mavjudligiga bog'liq hisoblanadi. Xususan, maqsadlar, kishining rejalarini amalga oshirishdagi muvaffaqiyat, shaxslararo munosabatlardan qoniqish va ijobiy his-tuyg'ularning mavjudligi bularga misol bo'la oladi.

Adabiyotlar:

1. Аргайл, М. Психология счастья [Текст] / М. Аргайл/ Под ред. М.В. Кларина; Пер. с англ. – М.: Прогресс, 2007. – 403с.
2. Бонивелл, И. Ключи к благополучию: Что может позитивная психология [Текст] / Пер. с англ. М. Бабичевой. – М.: Время, 2009. – 192 с.
3. Селигман, М. В поисках счастья. Как получать удовольствие от жизни каждый день [Текст] / М. Селигман/ Изд-во «Манн, Иванов и Фербер», 2010. – 320 с
4. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений [Текст] / под ред. Н. Абрамова. – М.: Русские словари, 1999.
5. Bradburn, N.M. The structure of psychological well-being. Chicago: Aldine. 1969.
6. Ryff, C.D. Keyes C.L.M. The structure of psychological well-being revisited //Journal of Personality and Social Psychology. – 1995. Vol. 69. –P. 719– 727.
7. Куликов, Л.В. Характеристики гармонии личности [Текст] / Л.В. Куликов //Ежегодник российского психологического общества. Материалы III всероссийского съезда психологов. – СПб.:Изд-во СПбГУ, 2002. –С. 646-676.

OLIIY TA'LIM TIZIMIDA TARBIYAVIY ISHLARNI TAKOMILLASHTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Axmadaliev B.S.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti p.f.f.d., dotsent.

Tayanch soʻzlar: tarbiya, gʻoyaviy, axloqiy, estetik, insoniylik, bagʻrikenglik, maʼnaviyat, qadriyat, tamoyil.

Ключевые слова: воспитания, идеологическое, нравственное, эстетическое, гуманность, толерантность, духовность, ценности, принципы.

Key words: education, ideological, moral, aesthetic, humanity, tolerance, spirituality, values, principles.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada oliy ta'lim tizimida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning pedagogik zarurati haqidagi fikr-muloxazalar bayon etilgan. Shuningdek, oliy ta'lim jarayonida tarbiyaviy ishlarni tashkil etish mazmuni va mezonlari ilmiy manbalar asosida yoritilgan. O'quv tarbiya jarayoni mazmuniga qo'yiladigan talablar va tarbiyaviy ishlarni tashkil etish bo'yicha metodik tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье описываются взгляды на педагогическую необходимость организации воспитательной работы в системе высшего образования. Также на основе научных источников освещаются содержание и критерии организации воспитательной работы в процессе высшего образования. Даны требования к содержанию учебного процесса и методические рекомендации по организации воспитательной работы.

SUMMARY:

The article describes the views on the pedagogical necessity of organizing educational work in the higher education system. Also, on the basis of scientific sources, the content and criteria of the organization of educational work in the process of higher education are highlighted. The requirements for the content of the educational process and methodological recommendations for the organization of educational work are given.

Jahonda ta'lim, ijtimoiy-madaniy munosabatlardagi tub o'zgarishlar, jamiyatning globallashuvi va axborotlashuvi sharoitida oliy ta'limni modernizatsiyalashga oid innovatsion yondashuvlar (Tempus va Erasmus+ dasturlari, Evropa Kengashi ta'lim siyosatining konseptual qoidalari) ta'limning intellektual, madaniy, ijtimoiy va texnik asoslarini mustahkamlashga

qaratilgan bo‘lib, bo‘lajak mutaxassislarni tarbiyalashda pedagogik klaster yondashuvini makro, mezo, mikro darajalarda joriy etish zaruratini taqozo etmoqda. YUNESKO ning Berlin deklaratsiyasi va “Ta’lim-2030” xalqaro harakat dasturida ta’kidlanishicha, ta’lim va tarbiyaviy ishlarni rivojlantirishda innovatsiyalarni qo‘llashning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Bugungi kunda pedagogik oliy ta’lim muassasalarida klaster yondashuvi asosida tarbiyaviy ishlarni takomillashtirishning didaktik imkoniyatlarini tadqiq etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi “Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-3151-son qarorida “Talaba-yoshlarning ma’naviy immunitetini mustaxkamlash, ularda yuksak axloqiy sifatlarni tarbiyalash, ularning kasbiy kompetentligi bilan insoniy fazilatlarini uyg‘unlashtirish, professor-o‘qituvchilarning tarbiyaviy mas’uliyatini oshirish, ta’lim va tarbiya uyg‘unligini amalda ta’minlash uchun fanlarning har bir mavzusidagi tarbiyaviy maqsaddan unumli foydalanilishini ta’minlash mexanizmlarini ikki oy muddatda ishlab chiqilisini” deb belgilangan vazifalar zahirida tarbiyaviy ishlarni tashkil etish, takomillashtirish mexanizmlarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish asosiy maqsad qilib qo‘yildi.

Tarbiyaviy ishlarni takomillashtirishning inovasion yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

- belgilangan tadbirlarning yuqori darajada uyushqoqlik bilan o‘tkazilishini ta’minlash;
- ma’naviyatni, milliy g‘oyaning targ‘iboti sifatini muntazam oshirib borish;
- davr talablaridan kelib chiqqan holda ma’naviy-ma’rifiy va tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning yangi, samarali yo‘llarini izlash;
- ma’naviy-ma’rifiy ishlar va tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etishda ijtimoiy muhitni hisobga olish;
- tarbiyaviy faoliyatning qanchalik samarali olib borilayotganini bilish maqsadida uning monitoringini tashkil etishdan iborat.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va ma’naviy muhitni takomillashtirishda quyidagi pedagogik klasterli yondashuvning tashkiliy tamoyillarga amal qilinishi maqsadga muvofiq:

- keng qamrovlilik, bunda talaba va professor-o‘qituvchilar, ishchi xodimlar va raxbariyat orasida sog‘lom muhit hosil qilish. Natijada, oliy ta’lim muassasalarining barcha bo‘g‘inlari sog‘lom muhit hosil qilinadi;
- umumiy maqsadga yo‘naltirilganlik;
- faol insonni tarbiyalash va inson salohiyatini

yuzaga chiqarish bosh maqsadi qilib olinadi chunki bugungi kunda ma'naviy va ma'fkuraviy imuniteti shakllangan kadrlarni tayyorlash dolzab sanaladi.

- uzluksizlik – ma'naviy-ahloqiy, tarbiyaviy ishlar hamma makonda va zamonda doimiyligini, uning yaxlit tizim shakliga keltirilishini anglatadi. Uzluksizlik tamoyili ma'naviy-ahloqiy, tarbiyaviy ishlarni samaradorligini oshirish va sog'lom muhit yaratishni taqozo qiladi.

- ketma-ketlik – ma'naviy muhitni takomillashtirishda har bir bosqich uchun istalgan qadriyatlarni singdirish maqsadida mafkuraviy tashviqot rejalashtiriladi;

- bosqichma-bosqichlik - ma'naviy-ahloqiy, tarbiyaviy ishlarni takomillashtirish ruhiy jihatlari bilan bog'liq bo'lib, tashkil etuvchilar, tashabbuskorlar, tashkilotchilarning muayyan tayyorgarlik bosqichlaridan o'tishini taqozo qiladi. Shuning uchun bog'chada, boshlang'ich sinflarda, umumiy o'rta maktabda, yuqori sinflar, akademik litsey va kollejlarda, oliy o'quv yurtlari va mehnat jamoalarida ma'naviy sog'lom muhit va talabalarning yoshi, bilimi, ma'lumoti kabi jihatlarni hisobga olib aniq belgilangan reja asosida olib borilishi kerak;

Ma'naviy-ma'rifiy ishlarda meyor, shaxsiy ibrat va boshqarish.

- me'yoriylik – aksil targ'ibotni keltirib chiqaradigan, hayotdan uzilib qolishga olib keladigan balandparvozlik, rasmiyatchilik va takrorlanishlarga yo'l qo'ymaydi;

- shaxsiy ibrat – ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar va milliy va umuminsoniy qadriyatlarni targ'ib qilishda muvaffaqiyatni ta'minlaydigan muhim omillardan biri. Oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisi darsda talabalarga tarbiya va ahloq haqida balandparvoz gaplarni gapirsa-yu, o'zi hayotda shu gaplarga zid ishlarni qilsa, bunday tarbiyaviy ishlarning samarasi nolga teng bo'ladi. Korxona, tashkilot, muassasa rahbari, ular davlat sektori yoki xususiy sektorga tegishli bo'lishidan qat'iy nazar o'z jamoasidagi ma'naviy tarbiyaviy jarayonlarga mas'ul.

Tarbiya tizimini rivojlantirishning hozirgi bosqichida talabalarni tarbiyalashning yangi vositalarini izlash tobora dolzarb vazifaga aylanib bormoqda. Ijtimoiy institut sifatida maktabgacha, umumiy o'rta, professional, oliy ta'lim, mahalla va oilani pedagogik klaster yondashuv asosida o'zaro hamkorlik zanjirini tuzish uchun tarbiya jarayonini tashkil etish muammosi eng muhim masalaga aylangan.

Shunday qilib tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning innovasion usullari bir necha hil bo'lib, ular darslarda jamoviy, individual, guruhli tarzda amalga

oshirilasa, turli tadbirlar rasmiy uchrashuvlar jamoviy va ommoviy tarzda amalga oshiriladi.

Dars mashg'ulotlarida tarbiyaviy ishlarni interfaol o'yin tarzida tashkil etish.

Interfaol o'yin ta'lim va tarbiya usuli bo'lib, uning mohiyati o'zaro tashkil etish va mulohaza yuritish asosida muammoning jamoaviy echimini ishlab chiqish uchun talabalar o'rtasidagi muloqotni tashkil etish.

Interfaol o'yinni tashkil etish bosqichlari.

1. Muammoli vaziyatga kirish, muammoni shakllantirish, talabalarning o'quv va kognitiv faoliyatining maqsad va vazifalarini belgilash, o'yin qoidalarini aniqlash.

2. Ijodiy jamoalarni shakllantirish (har biri 3-5 kishidan). Moderatorlarni tanlash (samarali muloqot tashkilotchilari).

3. Jamoalarda izlanish va kognitiv faoliyat olib borish.

3.1. O'yinchilarning o'z faoliyatini o'zi belgilashi, muammoni ko'rishi. Nima bo'ldi"? Afzal vaziyatdan farqli ravishda qanoatlantirmaydigan faktlar qanday? Ushbu bosqich faktik va ob'ektivdir. Guruh a'zolari muammoni hal qilish uchun kerakli ma'lumotlarni yig'adilar.

3.2. Echimlarni izlash (aqliy hujum). Jamoa a'zolaridan ko'p tasavvur talab qiladi. Jamoa a'zolaridan biri barcha taklif qilingan echimlarni yozib boradi. Jamoa moderatori doimiy ravishda faollik asosida barchaga motivasiya ulashib jamodashlarini rag'batlantirib borishi va jamoaviy munosabatlarni erkin ifodalash lozim;

3.3. Qaror qabul qilish. Guruh a'zolari taklif qilingan echimlarni tahlil qiladilar, ulardan ba'zilarini tashlab, boshqalarni birlashtiradilar va barchani qoniqtiradigan yakuniy qarorga keling ishtirokchilar.

3.4. Jamoa qabul qilingan qaror asosida topshiriqning bajarilishi haqida hisobot tayyorlash.

4. Hisobotlarni taqdim etish.

4.1. Guruh ish mazmuni haqida hisobot beradi.

4.2. Jamoalarning hisobotlarini (dasturlarini, loyihalarini) muhokama qilish, kerak bo'lganda o'zgartirish, kelishilgan fikrni ishlab chiqish.

5. Tekshiruv va refleksi!.

Muammo hal bo'ldimi, maqsadga erishildimi? hamma tomonidan vaziyat tushunildimi? O'yinning borishi va natijalarini aks ettirish, ishtirokchilarning uni davom ettirish zarurligiga munosabati.

6. Natijada muammo echimlari va umumiy hulosaga kelish.

Shuni ta'kidlash kerakki, jamoaviy va individual aks ettirish

o'quvchilarning faolligi interaktiv o'yin samaradorligining tizimli omilidir.

Tarbiyaviy ishlar turli-tuman bo'lishi, tarbiyalanuvchilarning tarbiyaviy ishlarni uzoq eslab yurishiga asos bo'ladi. Tarbiyaviy ishlarda har doim yangilik topish qiyin, ammo ularni topishga harakat qilish zarur. Tarbiyaviy ishlar zaxirasida ko'plab qiziqarli tadqiqotlar mavjud va bu takrorlamaslikni, aksincha, aniq sharoitlar bilan muvofiqlashtirgan holda rivojlantirishni kafolatlaydi.

Tarbiyaviy ishlar his-tuyg'ularning qudratli katalizatori kabi loyixalashtiriladi. Ma'lumki, hayajonga tushgan kishi nixoyatda ta'sirchan bo'ladi. Har bir tarbiyaviy ishda talabaga yaqin, xamohang bo'lgan jihatlarni topish va unda ijobiy xarakter xislatlarini rivojlantirish, mustahkam hayot tarzini shakllantirish, tarbiyaviy ishlar yo'nalishini takomillashtirishni taqozo etadi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони. <https://lex.uz/docs/3107036>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>
3. Sadikova, Sh, and D. Azamatova. "Pedagogical Innovation Cluster of Activity of Centers in Preschool Education." *Science and Innovation* 1.7 (2022): 1138-1143.
4. Sadikova S., Azamatova D. Maktabgacha talimda markazlar faoliyatining pedagogik innovatsion klasteri // *Science and innovation*. – 2022. – T. 1. – №. B7. – C. 1138-1143.
5. Azamatova D. Crafting effective lesson objectives: the cornerstone of a high-quality educational process // *SAI*. 2024. №B3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/crafting-effective-lesson-objectives-the-cornerstone-of-a-high-quality-educational-process> (дата обращения: 29.10.2024).
6. O'razaliyeva S. T., Ustayeva D. N. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarda sog'lom raqobatni shakllantirish intellektual salohiyatini oshirish // *international conference on learning and teaching*. – 2022. – T. 1. – №. 8. – C. 577-580.
7. O'razaliyeva S. T., Atabekova U. B. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish // *international conference on learning and teaching*. – 2022. – T. 1. – №. 8. – C. 556-559.
8. Axmadaliev B. Tarbiyaviy ishlarni takomillashtirishda inovasion texnologiyalardan foydalanish // *Modern Science and Research*. – 2024. – T. 3. – №. 11. – C. 317-323.
9. Axmadaliev B. Tarbiyaviy ishlarni takomillashtirishda inovasion texnologiyalardan foydalanish // *Modern Science and Research*. – 2024. – T. 3. – №. 11. – C. 317-323.
10. Axmadaliev B. Tarbiyaviy ishlarni takomillashtirishda inovasion texnologiyalardan foydalanish // *Modern Science and Research*. – 2024. – T. 3. – №. 11. – C. 317-323.

ZAMONAVIY TA'LIMDA SUN'IY INTELEKTDAN FOYDALANISH

Sabirova O.Sh.

*Namangan muhandislik-texnologiya instituti,
"Informatsion texnologiyalari" kafedrası katta o'qituvchi
texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Tayanch so'zlar: AI, sun'iy intellekt, individual o'rganish, ta'lim algoritmlari, innovatsion ta'lim, intensive ta'lim dasturi.

Ключевые слова: ИИ, искусственный интеллект, индивидуальное обучение, образовательные алгоритмы, инновационное образование, интенсивная образовательная программа.

Key words: AI, artificial intelligence, individual learning, educational algorithms, innovative education, intensive educational program.

РЕЗЮМЕ:

Bugungi kunda sun'iy intellect misli ko'rilmagan darajada jadallik bilan rivojlanib bormoqda va u deyarli barcha sohalarni qamrab olmoqda, xususan ta'lim sohasini ham. Ushbu maqolada AI (Artificial Intelligence sun'iy intellekt)ning ta'lim sohasida foydalanish afzalliklari, ta'lim sifatiga ijobiy ta'siri, uning yordamida ta'lim jarayonini sifatli tashkil etish hamda ta'lim jarayonida ko'plab qulayliklar yaratishi haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ:

Сегодня искусственный интеллект развивается беспрецедентными темпами и охватывает практически все сферы, особенно сферу образования. В данной статье рассказывается о преимуществах использования ИИ (искусственного интеллекта) в сфере образования, его положительном влиянии на качество образования, о том, как он может помочь организовать учебный процесс и создать множество удобств в образовательном процессе.

SUMMARY:

Today, artificial intelligence is developing at an unprecedented rate, and it covers almost all fields, especially the field of education. This article talks about the benefits of using AI (Artificial Intelligence) in the field of education, its positive impact on the quality of education, how it can help organize the educational process and create many conveniences in the educational process.

Kirish. So'nggi yillarda mamlakatimizda barcha sohalarda keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Aniq maqsad va ko'rsatkichlar belgilab berilgan uzoq muddatli strategiyalar qabul qilinib, izchillik bilan hayotga tatbiq etib kelinmoqda. Davlatimiz rahbari tomonidan tasdiqlangan «Raqamli O'zbekiston - 2030» strategiyasi hamda sun'iy intellect texnologiyalarini jadal

joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo'llash raqamli ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini ta'minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish belgilab berildi.

Axborot texnologiyalarisohasioxirgio'nyilliklarda ulkan transformatsiyalarni o'z boshidan kechirdi va butun hayotimizni o'zgartirib yubordi. Bulutli texnologiyalar, 5G va internet, milliardlarni qamrab olgan ijtimoiy tarmoqlar, medianing aql bovar qilmas taraqqiyoti. Bu mislsiz kashfiyotlarni yana davom ettirish mumkin. Shubhasiz, butun dunyo miqyosida shov-shuv ko'tarishga ulgurgan sun'iy intellect va u bilan bog'liq holda qalqib chiqqan mutlaqo yangi yo'nalishlar bu texnologik yangiliklarning eng cho'qqisi bo'ldi. [1].

Zamon shiddat bilan o'zgarib borayotgan bir vaqtda sun'iy intellect texnologiyalari asosidagi innovatsion biznes-modellar, mahsulotlar va xizmat ko'rsatish usullari rivojlanishi uchun qulay va maqbul ekotizim yaratish, ularni belgilab berilgan ustuvor tarmoqlar va sohalarda tezkorlik bilan joriy etish va amaliyotga tatbiq etish bo'yicha harakatlar boshlab yuborildi. Sababi, sun'iy intellect texnologiyalari raqamli texnologiyalarning eng tez rivojlanayotgan istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Yildan-yilga jamiyat hayotiga kompyuter va u bilan birga axborot kommunikatsion texnologiyalari jadal rivojlanib bormoqda. Ta'lim siyosatining hozirgi asosiy maqsadi ta'lim oluvchi shaxs, jamiyat va davlat ehtiyojlarini qondiruvchi muhim va kelajakdagi rivoji uchun zarur yuqori samaradorlikka ega bo'lgan zamonaviy ta'lim berishga qaratilgan. [2].

Ta'limda sun'iy intellektning afzalliklari haqida yetakchi yozuvchilardan biri Metyu Linch («Ta'limdagi sun'iy intellektning kelajagi haqida mening qarashlarim») foydalari bilan bir qatorda potentsial tuzoqlarni ham o'rganib, «Sun'iy intellektdan foydalanish» ta'limda qandaydir ma'noda qimmatlidir, lekin biz uning rivojlanishini va dunyomizdagi umumiy rolini kuzatishda juda hushyor bo'lishimiz kerak.» deb yozadi.

The Atlantic jurnalidagi maqolaga ko'ra, («Sun'iy intellect hamma uchun shaxsiy ta'limni va'da qiladi»), sun'iy intellect «Inson o'qituvchilarining dars jadvalini buzmasdan har bir talabaga moslashtirish qobiliyatini oshirish» potentsialiga ega. O'qituvchilarga «o'rta qadar o'rgatish» zarurati ko'pincha ularning o'quvchilari bir qator mahorat darajalari va o'rganish qobiliyatiga ega bo'lganda sodir bo'ladi. [3].

London Universitet kollejining o'rganishga yo'naltirilgan dizayn professori Rouz Lakinning so'zlaridan iqtibos keltiriladi: Sun'iy intellektning ta'lim

uchun haqiqiy kuchi shundan iboratki, biz undan o'quvchilar, o'qituvchilar haqidagi katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashda foydalana olamiz. Oxir oqibat, sun'iy intellect «o'qituvchilarga o'z talabalarini aniqroq va samaraliroq tushunishga yordam berishi mumkin».

Sun'iy intellektning (SI) ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi O'zbekistonda ta'limni qayta tiklashda ulkan salohiyatga ega. Sun'iy intellektga asoslangan platformalar, moslashuvchan ta'lim tizimlari va simulyatsiyalar o'quvchilarga shaxsiylashtirilgan va chuqur o'rganish tajribasini taklif qilish qobiliyatiga ega transformative vositalar sifatida paydo bo'ladi. Resurscheklovlari va professor-o'qituvchilar taqchilligi keng tarqalgan. O'zbekiston ta'lim muhitida sun'iy intellect ta'lim sifati va qulayligini oshirishga tayyor bo'lgan istiqbolli mayoq sifatida ajralib turadi. So'rov natijalari bunday innovatsiyalar zarurligini ta'kidlab, hozirgi laboratoriyalar va o'quv materiallaridan jiddiy norozilikni ta'kidlab, professor-o'qituvchilarning nisbatan qoniqishini ta'kidlaydi. Bu SI bilan integratsiyalashgan metodologiyalar uchun unumdor zamin va tayyor auditoriyani namoyish etadi. [5].

Muhokama. So'nggi yillarda yosh avlodni sifatli ta'lim bilan taminlashga bo'lgan e'tibor yanada kuchaydi. XXI asrga kelib ilm-fan shu darajda rivojlanib ketdiki, hech bir kunni fan yutuqlari va texnikalarsiz tasavvur etish imkonsiz bo'lib qoldi. Ayniqsa axborotlashgan jamiyat va sun'iy intellect kabi tushunchalar hayotimizning asosiy bo'lagiga aylanib ulgurdi. AI (inglizcha: Artificial Intelligence - sun'iy intellekt) atamasi kundalik hayotimizda tez-tez uchraydi va uni qo'llash butun dunyoda rivojlanib bormoqda. So'nggi paytlarda sun'iy intellect turli tarmoqlar va ijtimoiy infratuzilmalarga kiritilmoqda.

Texnologiya har doim ta'limda muhim rol o'ynagan, ammo aqli qurilmalar va veb-ga asoslangan o'quv dasturlari mavjudligi tufayli uning hozirgi qo'llanilishi har qachongidan ham keng tarqalgan. Ta'limda sun'iy intellektning kuchayishi bilan talabalarga o'rganishga yordam berish uchun turli xil usullardan foydalanilmoqda.

Bugunga kelib odamlar allaqachon ushbu kashfiyotdan matn (maqola, dissertatsiya va hatto she'r) yozish, rasm, video, audioni qaytaishlash va yangilarini yaratish, murakkab kasalliklarga diagnoz qo'yish, kompyuter dasturlari yozish, korxonalarni boshqarish, marketing, suhbatlashish, veb-saytlar yaratish singari maqsadlarda foydalanmoqda. Bu – sun'iy intellect texnologiyalari yaratib bergan imkoniyatlarga bitta misol.

Oddiy so'zlar bilan aytadigan bo'lsak, sun'iy intellekt (ingl. Artificial intelligence) – kompyuter tizimlarining shu vaqtgacha insonlarga xos bo'lgan ijodkorlik va intellectual faoliyatni bajarish qobiliyatidir. U neyron tarmoqlar,

mashinani o'qitish (machine learning), tabiiy tilni qaytaishlash, kognitiv (ongli) hisob-kitoblar, kompyuterning tasvirni ko'rishi singari fanning o'ta murakkab yangi yo'nalishlarini o'zida birlashtiradi.

Yana misol keltiradigan bo'lsak, mashinani o'qitish texnologiyasi ma'lumotlarni qayta ishlash uchun bilimlarni chuqur "o'rgana oladigan" kompyuter tizimlaridir. Bu tizimlar uni yaratgan dasturchi yozib bergan algoritmdan chiqib, ulkan ma'lumotlar va tajribalarni mustaqil tahlil qiladi, umumiylik va qonuniyatlarni topadi va shu asosda "bilimini boyitib boradi".

SI talabalarga bilimlarni ortirish, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish va istalgan content sohasida yangi narsalarni yaratish imkonini berish uchun ishlatilishi mumkin. Agar biz 3C ni rivojlantiradigan SI vazifalarini ishlab chiqaolsak, biz undan o'rganish va fikrlash vositasi sifatida foydalanishimiz mumkin. Bundan tashqari, sun'iy intellect sinfnig ajralmas qismiga aylangani sayin, o'qituvchilar har bir talaba uchun individual ta'lim tajribasini taklif qilish uchun yaxshi jihozlangan bo'ladi, degan g'oya atrofida sezilarli optimism mavjud.

Sun'iy intellekt (SI) kompyuter sistemalari va dasturlashning yorqin bo'lgan bir sohasidir. Bu texnologiya, kompyuterlarga odamlar kabi o'rganish, qaror qabul qilish, ma'lumotlar analizi qilish, muammolarni hal qilish, tilni o'rganish, tasavvur qilish, so'zlashish va boshqa shaxsiy rivojlanish imkoniyatlarini bermoqda. Sun'iy intellect dasturlari, ma'lumotlarni o'rganish va qabul qilish, algoritmlarni ishlab chiqish va test qilish, tahlil qilish va asosiy ma'lumotlar bilan ishlash, yangi ma'lumotlarni o'rganish, taqdimotlar tuzish va boshqa bir qator amaliyotlarni bajarish uchun ishlatiladi. [6].

Bu texnologiya turli sohalar, shu jumladan ta'lim, kasb-hunar ta'limi, tibbiyot, biznes va ko'p boshqa sohalar uchun keng qo'llaniladi. Sun'iy intellect talabalarning kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilishi, ular yaxshilash kerak bo'lgan sohalarini aniqlashi va o'quv materiallarini ularning shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirishi mumkin. Ushbu individual yondashuv o'quvchilarning to'g'ri darajadagi qiyinchiliklar va yordam olishlarini ta'minlaydi, bu esa o'rganishni yanada samarali va qiziqarli qiladi.

Xulosa. Xulosa qiladigan bo'lsak, sun'iy intellect talaba va o'qituvchilarga innovatsion ta'lim uslubidan foydalanish, ta'lim materiallarini ishlab chiqish, individual shug'ullanish tajribalarni va ta'lim sifatini oshirishda samarali yordam beradi.

Ta'lim sohasida sun'iy intellect texnologiyasini qo'llashning ijobiy va salbiy tomonlari, jumladan depersonalizatsiya bilan bog'liq xavotirlar va yuqorida keltirilgan axloqiy mulohazalar bo'yicha keng ko'lamli munozaralar davom

etayotgan bo'lsa-da, hozirgi kun va kelajakdagi imtiyozlarning favqulodda diapazoni olib kelishi haqida konsensus mavjud. Ta'limdagi sun'iy intellect dolzarb mavzuga aylandi, chunki u bizning tez o'rganishimizni o'zgartiradi. Xo'sh, bu talabalar uchun nimani anglatadi? SIning o'quv jarayoniga kiritilishi tufayli bolalar uchun biron bir o'zgarish bormi? Ta'limdagi sun'iy intellect har bir bola uchun o'yinni o'zgartirish imkoniyatiga ega. Ko'pgina maktablar allaqachon mamlakat bo'ylab SI dan foydalanmoqda va siz SI bolangizga qanday foyda keltirishini bilishingiz kerak.

Adabiyotlar:

1. Интеллектуальное управление процессом обучения. Анализ и проектирование систем [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://habrahabr.ru/post/194240/>
2. Carbonell J.R. AI in CAI: an Artificial Intelligence Approach to ComputerAided Instruction/IEEE Transactions on Man-Machine Systems. Vol. MMS-11. №4, San Mateo, CA: 1970. Pp. 190-202.
3. Sh.O.Mamayoqubova. Pedagogical conditions of professional development of higher Educational establishment teacher Xalqaro so'z san'ati jurnali. ISSN 2181-9297Doi Journal 10.26739/2181-9297. 2022 5 son, 48 p.
- 4.F.A.Nurmuxamedova. «Sun'iyintellektdunyonigohida» Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS) jurnali. 2022 7 son 53p .
5. M.A. Islomova «Sun'iy intellektni chet tilini o'rganishdagi afzalliklari» Pedagos journal. ISSN: 2181-4027_SJIF: 4.995 . 2023 37 son 27-29 p.
- 6.N.G'.To'ychiyeva «Oliy ta'limda sun'iy intellektning ahamiyati» "Computer science and engineering technologies" 2022 3 son 254-255 p.

IJODIY MUSTAQIL ISHLARNI TASHKIL ETISH TA'LIM SIFATINI TA'MINLASH OMILI SIFATIDA

Aliyev I.T.

*Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent
Renessans ta'lim universiteti*

*“Agar o'quvchi maktabda yaratishni o'rganmagan bo'lsa, hayotda
u keyin shunchaki taqlid qiladigan va nusxa ko'chiradigan bo'ladi.”*

L.N.Tolstoy

Tayanch so'zlar: mustaqil ta'lim, mustaqil ish, ijodiy mustaqil ish, ta'lim sifati, muammoli vaziyat, tashkilotchilik qobiliyat, o'z ustida ishlash qobiliyati, rivojlantirish, malakali va raqobatbardosh kadrlar.

Ключевые слова: самостоятельное образование, самостоятельная работа, творческая самостоятельная работа, качество образования, проблемная ситуация, организаторские способности, умение работать над собой, развитие, квалифицированные и конкурентоспособные кадры.

Key words: independent education, independent work, creative independent work, quality of education, problem situation, organizational skills, ability to work on oneself, development, qualified and competitive personnel.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada kredit-modul ta'lim tizimi sharoitida ijodiy mustaqil ishning muammolari ko'rib chiqiladi. Mustaqil ishlardan ijodiy mustaqil ishga o'tish zarurligi asoslanadi. Oliy o'quv yurtlarida mustaqil ijodiy ishlarga o'tishni tizimlashtirish usullari taklif etilmoqda.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассмотрены проблемы организации творческой самостоятельной работы в условиях кредитно-модульной системы образования. Обоснована необходимость перехода от самостоятельных работ на творческую самостоятельную деятельность. Представлены способы систематизации процесса перехода на творческую самостоятельную работу в высших учебных заведениях.

SUMMARY:

The article examines the problems of organizing creative independent work in the context of a credit-modular education system. The necessity of transition from independent work to creative independent activity is substantiated. Methods of systematizing the process of transition to creative independent work in higher educational institutions are presented.

Kirish. Ma'lumki, har bir mamlakatning yuksalishi, rivojlanishi yoki aksincha, inqirozga uchrashi o'sha mamlakatdagi ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligiga bog'liqdir. Hozirda yangilanayotgan jamiyat uchun hamda erkinlashayotgan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy munosabatlar uchun, avvalo, shu masalalarga mos tarzda faoliyat ko'rsatishga qodir ta'lim tizimi zarur. Shuning uchun ham ta'lim tizimiga O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyoti sohasida ustuvor yunalish deb yondashiladi..

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "jismanan sog'lom, ruhiy va intellektual rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtayi nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash"ga qaratilgan vazifalarni amalga oshirish yosh kadrlarning kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonlarini tanqidiy va tahliliy yo'nalishlarga ega bo'lgan murakkab pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqish zaruratini belgilaydi. Mazkur zarurat yuqori malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda ta'lim-tarbiya jarayonlarini rivojlantiruvchi strategiyalarni tanlash hamda ushbu jarayon samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi innovatsion ta'lim texnologiyalarni ishlab chiqish va ularning ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali tatbiq etilishi dolzarb ahamiyat kasb etadi [1].

Mazkur masalani hozirgi kun nuqtay nazaridan chuqurroq o'rganadigan bo'lsak, albatta umumiy ajaratilgan soatning asosiy qismini ya'ni 60 %ga egalagan mustaqil ta'lim haqida fikr yuritishimiz zarur. Albatta bu jarayon qay darajada ekanligiga tuxtalmasdan, balki bu jarayonni qanday qilib samarali tashkil etish mumkinligiga e'tibor qaratsak. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida ekanligini taxlil etar ekanmiz, O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrda PF-5847-sonli Farmoni asosida "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" qabul qilinganligi ayni mazkur muammolarni bartaraf etishga qaratilganligini e'tirof etish mumkin.

Ma'lumki, ta'lim sifatini ta'minlash kredit modul tizimida nafaqat auditoriyada balki, auditoriyadan tashqari ishlar, boshqacha qilib aytganda o'qituvchining dars jarayonidagi bergan bilimlari faqat yo'naltiruvchi xarakterga ega bo'layotgan bo'lsa, unda mustaqil ta'limning ahamiyati asosiy o'ringa chiqadi. Ayniqsa, mustaqil ta'lim orqali egalanadigan bilimlar darajasini va ko'lamini inobatga

oladigan bo'lsak, bu masala ta'lim jarayonining asosiy mexanizmi aylanadi. Lekin ushbu mexanizm to'g'ri ishlashi uchun albatta beriladigan topshiriqlar ya'ni mustaqil ishlar talabani yangi bilimlarni egallashiga stimul berishi, tanqidiy fikrlashi va tinimsiz o'z ustida ishlashiga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'quv jarayonida mustaqil ta'limning talabalarning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish borasidagi muammolarni hal etish doimiy dolzarb hisoblangan masala hisoblanadi. Shu bois, "Ta'lim to'g'risida" gi Qonunda mustaqil fikrlaydigan, yuqori malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash tizimi aks ettirilgan. Shuningdek, mazkur muammolarni tizimli hal qilish borasida Respublikada huquqiy me'yoriy asoslar yaratildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli qarori, shuningdek, mustaqil ish talqiniga bo'lgan yondashuvlarni tahlil qila turib, shuni aytish mumkinki, o'quv jarayonida uning ahamiyatini avvaldan anglab yetganlarini ko'rish mumkin.

Talabani bilish faolligi va mustaqilligining eng yuqori darajasi uning ijodiy mustaqil ishi jarayonida namoyon bo'ladi, bunda talabani tubdan yangi bilim va moddiy va ma'naviy madaniyat qadriyatlarini ishlab chiqarishda bevosita ishtirok etishi nazarda tutiladi. Ijodiy ishning barcha turlaridagi topshiriqlar darsda turli yo'llar bilan yaratilishi mumkin bo'lgan maxsus muammoli vaziyatlarning paydo bo'lishini rag'batlantiradigan shartlarni o'z ichiga oladi:

- a) muammoni o'qituvchining o'zi aniq ko'rsatish orqali;
- b) talabani o'zi tushunishi va ulardagi muammolarni shakllantirishi kerak bo'lgan shartlarni taqdim etish orqali;
- v) o'quvchi mustaqil ravishda yangi, qo'shimcha muammoni aniqlashi kerak bo'lgan yechim topish mantiqiga ko'ra, ko'proq yoki kamroq aniq belgilangan muammoni qo'yish orqali (muammoli vaziyatni qurishda nazarda tutilgan);
- d) nihoyat, o'quvchi "muammoli vaziyatni qurishda ko'zda tutilmagan" yangi muammoni mustaqil kashf etadigan vazifa qo'yish orqali.

N.G.Dmitruk o'z tadqiqot ishida ijodiy mustaqil ishlar yoshga qarab sinf va sinfdan tashqari ishlar tizimi maktab o'quvchilarining mustaqillik va ijodkorlik xususiyatlari va ehtiyojlari; hissiy qoniqish, muvaffaqiyat muhitida o'tkazilishi, faol kognitiv qiziqish, ijodkorlik va joziba namoyon bo'lishi talabalarning subyektiv tajribasi organik ravishda kiritilishi kerak [7].

Tadqiqotchi S.A.Ivanovning ta'kidlashicha, ijodiy mustaqil ish maktab o'quvchilari uchun mustaqil faoliyat tizimining tojidir. Bu faoliyat talabalarga ular uchun printsiplal jihatdan yangi bo'lgan bilimlarni olish imkonini beradi va bilimni mustaqil izlash ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Psixologlarning fikricha, muammoli, ijodiy muammolarni hal qilishda maktab o'quvchilarining aqliy faoliyati ko'p jihatdan ijodiy va ilmiy xodimlarning aqliy faoliyatiga o'xshaydi. Ushbu turdagi vazifalar ijodiy shaxsni rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biridir [10].

Tadqiqotchi T.A.Tixinovanning fikricha, talabalarning ijodiy faoliyatini tashkil etishning zamonaviy yondashuvi - bu shaxsning kasbiy qobiliyatlarini shakllantirishga shaxsiy yondashuv. Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish talabalarni o'quv jarayonida rag'batlantirish usullaridan biridir [8].

Ijodiy mustaqil ish muammoli vaziyatni tahlil qilish, yangi ma'lumotlar olish, muammolarni hal qilish uchun vosita va usullarni mustaqil ravishda tanlashni o'z ichiga oladi (turli matnlarni mustaqil ravishda tuzish, o'quv tadqiqoti va loyiha topshiriqlari, kurs va dissertatsiyalar). Ijodiy ko'nikmalarni shakllantirish ilmiy hisobotlarni, individual nostandart vazifalarni tayyorlashda, muammolarni hal qilishning yangi usullarini, tajribaning yangi variantlarini izlashda, faoliyatning yangi usullarini o'zlashtirishda va hokazolarda erishiladi[6].

Masalan, tadqiqotchi N.Ergasheva Talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishda muayyan fanning xususiyatlarini, shuningdek, har bir talabaning akademik o'zlashtirish darajasi va qobiliyatini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalaniladi:

- ▶ ayrim nazariy mavzularni o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish;
- ▶ berilgan mavzu bo'yicha axborot (referat) tayyorlash;
- ▶ seminar va amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish;
- ▶ laboratoriya ishlarini bajarishga tayyorgarlik ko'rish;
- ▶ hisob-grafik ishlarini bajarish;
- ▶ malakaviy bitiruv ishi va magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash;
- ▶ nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash;
- ▶ amaliyotdagi mavjud muammolarning yechimini topish (keys stadi);
- ▶ maket, model, badiiy asar, musiqa va namunalar yaratish;
- ▶ ilmiy maqola, anjumanga ma'ruza tezislarini tayyorlash;
- ▶ o'qitilayotgan fanning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, talaba mustaqil ishini tashkil etishda boshqa shakllardan ham foydalanish mumkin. Bu ishlarni N.Ergasheva tomonidan ilmiy tashkil etish tavsiya etilgan [4].

M.A. Danilov "Ijodkorlikni o'rgatib bo'lmaydi, lekin siz qanday qilib ijodiy ishlashni o'rgatishingiz mumkin." Talabani darsga ijodiy yondashishga o'rgatish

uchun o'qituvchi uy vazifasida hamma narsani ochiq ko'rinishda ko'rsatmaslikka intilishi, balki har doim fikrlash uchun "oziq-ovqat" berishi kerak [5].

Tadqiqotchi M.V.Patopova O'z amaliy tajribalariga asoslanib, ijodiy ishning 2 turini ajratgan:

- majburiy;
- talaba xoxishiga ko'ra;

Ushbu turlar uchun talabalar tomonidan muntazam ravishda katta ishtiyoq bilan bajariladigan va nemis tilini o'qitishda kommunikativ-faol yondashuvni amalga oshirish uchun muvaffaqiyatli asos bo'lib xizmat qiladigan bir nechta turdagi ijodiy topshiriqlarni ishlab chiqqan.

- Rivojlanayotgan ijodiy vazifalar turlari:
- Til kompetensiyasini rivojlantiruvchi ijodiy vazifalar turlari:
- Nutq kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradigan ijodiy vazifalar turlari:
- Ijtimoiy-madaniy kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan ijodiy vazifalar turlari [11].

Bizning fikrimizcha, har qanday mustaqil ish albatta ijodiy ishning qiyinlik darajasi bo'yicha qaysidir shakliga kiradi. Lekin mustaqil ishga ijodiy yondashuv orqali biz uning mazmunini o'z maqsadimiz yo'lida foydalangan holda talabaning bilimini oshirishga, ta'limga bo'lgan qiziqishini ortirishimiz mumkin [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur ishda oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ijodiy mustaqil ishlarni tashkil etish faoliyatini rivojlantirish omillaridan foydalanishning mazmuni, maqsadi, vazifalari va tamoyillari o'rganildi. Tadqiqot davomida tizimli yondashuv va tahlil qilish usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish borasida katta ishlar olib borilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasining "Oliy ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik maqsadlari va ustuvor yo'nalishlari" deb nomlangan 3-bobining "Oliy ta'lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish" deb nomlangan 1-§ da "Mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy

ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish" [1] masalalarida ta'lim oluvchilarning mustaqil ta'lim olishlari, mustaqil ishlash malakalarini uzluksiz oshirish orqali mutaxassislarning zaruriy kompetensiyalarini, ijodiy yaratuvchanlik, tadqiqotchilik, mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Bugungi kundagi ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar talabalarni mustaqil fikrlashini rivojlantirish, individual ta'lim trayektoriyalariga asoslangan, talabalarda kreativ fikrlash, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga oid muammolarni bartaraf etishga qaratilgandir. Oliy ta'lim muassasalarida bu vazifalarni amalga oshirishga bosqichma-bosqich o'tish rejalashtirilgan. Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida mustaqil ta'lim soatlari ulushini ko'pligi, professor-o'qituvchilarning auditoriya soatlaridan bo'shamsligi ya'ni vaqtining kamligi, shuningdek ijodiy mustaqil ishlarni tashkil etish malakasining yetarli emasligi va talabalarining elektron ko'rinishdagi mustaqil ishlarni tashkil etish ustida ishlamasligi sababli talabalarda mustaqil ishlarni bajarishga bo'lgan munosabati juda ham ijobiy emas. Shunday ekan, oliy ta'lim tizimida mustaqil ta'limni tashkil etishning zamonaviy shakllariga bag'ishlangan uslubiy ko'rsatma va qo'llanmalar ham deyarli yo'q deyishimiz mumkin. Baholanki ta'lim sifatini ta'minlash haqida gapirishdan oldin usha ta'lim sifatini ta'minlaydigan o'quv rejadagi umumiy soatning qariyb yarimidan ko'pirog'ini qamrab olgayotgan mustaqil ta'lim soatlari taqdiri haqida gapirish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Endi talabalarining ijodiy mustaqil ishlariga tuxtalsak, ya'ni talabaning o'zi tomonidan to'liq bajariladigan, ijodiy fikrlash natijasi sifatida vujudga keladigan mustaqil ishga aytiladi.

Ma'lumki har qanday topshiriqlar, vazifalar oddiydan murakkabga qarab qiyinlashishi kerak. Shu o'rinda talabalarga beriladigan mustaqil ishlar ham. Albatta bu mustaqil ishlar topshiriqlari kim tomonidan qanday tayyorlanganligiga bog'liq. Shuning uchun mustaqil ishlarni yetuk mutaxassislar tayyorlashi zarur. Bizning fikrimizcha ijodiy mustaqil ishlarni qo'yidagicha tizimlashtirsak maqsadga muvofiq bo'lar edi:

1. O'qiv o'rganib xulosa yozish yoki namuna, algoritm (esse, annotatsiya, xulosa va takliflar, taqriz...) bo'yicha ishlash.
2. Mavjud bilimlarni bir-biri bilan bog'lash va umumlashtirish, tizimlashtirish (skanvord, krassvord, grafik organayzerlarni tayyorlash).
3. Birgalikda ishlash orqali yangi bilimlar (guruhda o'quv loyihalari, keyslar tayyorlash yoki ishlab chiqish...) ni egallash.
4. Qisman ilmiy-tadqiqot ishlari (referat, taqdimot, glosariy tayyorlash,...)ni tayyorlash

5. Mustaqil bajariladigan ilmiy-tadqiqot ishlari (tezis, maqola, kurs ishi, bitiruv malakaviy ishlar....)ni tayyorlash.

Qaysidir mustaqil ishni talabalarga topshiriq sifatida bermaylik, albatta ularni ushbu ishdan ko'zlangan maqsadga mosligini aniqlash zarur. Keyin esa uni kim yoki kimlar bajarishini, qancha vaqtda bajarilishi mumkinligini o'ylab ko'rish kerak bo'ladi. Bu masalaning oxirgi natijasi o'qituvchi tomonidan ishning baholanishi hisoblanadi. Albatta bu ish plagiat dasturidan o'tgan va ushbu turdagi mustaqil ish uchun baholash mezonini ishlab chiqilgan bo'lsa, obyektiv baholashga loyiq deb hisoblash bo'ladi. Yuqoridagilarning barchasi talabalarning keyingi mustaqil ishlarni bajarishga bo'lgan ishtiyoqiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli mustaqil ishlarning ichida ijodiy ko'rinishga ega bo'lgan ishlar o'qituvchidan ancha mehnat va ma'lum bir vaqt talab etadi. Bu masalani ham inobatga olish kerakligini unutmasligimiz kerak.

Xulosa va takliflar. Ijodiy mustaqil ishlarni tashkil etish orqali biz mustaqil fikrlaydigan talabalarni kelajakda esa ijodkor mutaxassislarni tayyorlashimiz mumkin. Faqat talabalar mustaqil fikrlay boshlaganidagina o'quv jarayoni ular uchun qiziqarli va zavqli mashg'ulotga aylanishini har bir o'qituvchi tusinishi shart.

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ijodiy mustaqil ta'limini tashkil etish orqali ta'lim sifatini ko'tarishimiz, o'z ustida ishlash qobiliyatini shakllantirishimiz hamda eng muhimi talabalarni ta'lim olishga bo'lgan qiziqishini orttirishimiz va shu orqali malakali, raqobatbardosh kadr bo'lishini ta'minlashimiz mumkin.

Adabiyotlar:

1. "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"ni tasdiqlash to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrda PF-5847-sonli Farmoni.
2. Aliev I. Universitetda talabalarning mustaqil ishini tashkil etishga ijodiy yondashuvning ahamiyati // Innovations in technology and science education. -2024.-Volume-3, issue-22. B- 386-399.
3. S.Umarov Talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishning ilmiy-pedagogik imkoniyatlar "FarDU. ILMIY XABARLAR – NAUCHNYY VESTNIK. FerGU" jurnal.3-son 2021-yil. 193-196 b.
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/musta-il-va-izhodi-islash-faoliyatlarini-rivozhlantirishga-aratilgan-mash-ulotlarini-tashkil-etish/viewer>
5. Danilov M.A. Vospitaniye u shkolnikov samostoyatelnoy i tvorcheskoy aktivnosti // Sovetskaya pedagogika. – 1961. – № 8. – S. 90-95.
6. <https://studfile.net/preview/2918501/page:4>
7. <https://www.dissercat.com/content/tvorcheskie-samostoyatelnye-raboty-kak-usloviye-samo-realizatsii-lichnosti-uchashchegosya>
8. <https://textarchive.ru/c-1824553.html>
9. <https://cyberleninka.ru/article/n/tvorcheskie-zadaniya-kak-sredstvo-razvitiya-kreativnyh-sposobnostey-starsheklassnikov-na-urokah-matematiki>
10. <https://multiurok.ru/blog/samostoiatelnaia-rabota-ee-mesto-i-znachenie-na-uroke.html>
11. <https://urok.1sept.ru/articles/504452>

SEMIOTIK PEDAGOGIKANI O'QITISH METODIKASI

Usmonov N.B.

Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: semiotika, ta'lim, ta'lim tizimi, falsafa, semasiologiya, pragmatika, sintaktika.

Ключевые слова: семиотика, образование, образовательная система, философия, семасиология, прагматика, синтаксис.

Key words: semiotics, education, educational system, philosophy, semasiology, pragmatics, syntax.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada ta'lim sohasiga oid semiotikaning sohaları va ularning chegaralari hamda turlari, semiotika jihatlarining ahamiyati, qo'llanilishi, zarur pedagogik shart-sharoitlari, olimlar va ularning qarashlari yoritilgan, boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilar va o'qituvchilarga semiotikadan foydalanish metodikasini takomillashtirishdan iborat, tadqiqotda psixologik, pedagogik va metodik adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish, anketa, kuzatish, o'qituvchi va o'quvchilar bilan suhbatlar o'tkazish, pedagogik eksperiment kabi usullardan foydalanildi, boshlang'ich ta'lim tizimiga doir semiotik qarashlar va ilmiy adabiyotlar atahlil qilingan, kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining semiotik rivojlanishi, uning konstruktiv rivojlanishi uchun o'rganilayotgan material bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan o'qituvchi faoliyatining sohalarini aniqlash imkoniyatini ochadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещены области семиотики, относящиеся к сфере образования, их пределы и виды, значение и применение семиотических аспектов, необходимые педагогические условия, ученые и их взгляды, учащиеся и смерть в системе начального образования. заключается в совершенствовании методики использования семиотики для учителей, в исследованиях используются такие методы, как изучение и анализ психолого-педагогической и методической литературы, анкетирование, наблюдения, беседы с учителями и учащимися, педагогические эксперименты, семиотические взгляды начального образования и научная литература по Система анализируется, это открывает возможность определить области деятельности учителя, которые могут быть связаны с изучаемым материалом для семиотического развития младших школьников, его конструктивного развития.

SUMMARY:

In this article, the areas of semiotics related to the field of education and their limits and types, the importance and application of semiotic aspects, necessary pedagogical conditions, scientists and their views are highlighted, students and death in the primary education system. is to improve the methodology of using semiotics for teachers, the research used methods such as the study and analysis of psychological, pedagogical and methodological literature, questionnaires, observations, interviews with teachers and students, pedagogical experiments, primary education semiotic views

and scientific literature on the system are analyzed, it opens the possibility to determine the areas of the teacher's activity that can be related to the studied material for the semiotic development of junior schoolchildren, its constructive development.

Ta'lim semiotikasi ta'lim tizimida yuzaga kelgan turli qarama-qarshiliklarni hal qilishda katta imkoniyatlarga ega. Bu harakat semiotikani asosiy falsafa sifatida qabul qiladi va semiotikaning falsafiy xususiyatlarini ta'lim kontekstida o'rganadi. Ta'lim semiotikasi 2014 - yil sentabr oyida Bolgariyaning Sofiya shahrida bo'lib o'tgan Xalqaro Semiotik tadqiqotlar assotsiatsiyasining 12 - Butunjahon kongressida nazariy semiotikaning yangi tarmog'i maqomini oldi.

Bilimning ilmiy sohasi sifatida pedagogikaning asosiy semiotik ma'nolari, biz pedagogika semiotikasini fan sifatida sintaktik, semantika va pragmatika bo'limlarida taqdim etib, quyidagi tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatdik:

- Sintaktik, pedagogika fanining tili, uning qurilish qonuniyatlari. Pedagogikaning kategorik-kontseptual apparati. Pedagogik tushunchalarni shakllantirish modellari. Pedagogikaning vazifalari va ulardan kelib chiqadigan pedagogik dominantlar. Pedagogik nazariyalarning ilmiy xarakterining mezonlari.

- Semantik, pedagogika va ta'lim haqiqati toifalarining ma'nolari va ma'nolarini izlash. Pedagogik nazariyaning ramziy birliklarining ma'nosini (ma'nosini) aniqlash.

- Pragmatik, ta'lim olamida maxsus tildan foydalanish. Pedagogik ilmiy aloqa.

Pedagogika tili, uning kategorik va kontseptual apparati haqidagi muhim fikrlar V.V. Kraevskiy "Zamonaviy ilmiy bilimlar kontekstida pedagogika tili" [1]. Ushbu maqola pedagogikadagi semiotik vaziyat rivojlanishining hozirgi bosqichiga xos bo'lgan uchta muammoga alohida e'tibor beradi:

- voqelikning ma'naviy rivojlanishining turli shakllari (pedagogik yoki ta'lim) o'rtasidagi farqlarni tushunish zarurati, spontan-empirik (kundalik) bilim shaklida, pedagogik voqelikni badiiy va majoziy shaklda aks ettirish shaklida va nihoyat, ilmiy bilimlarda;

- birinchi qarashda raqamdan birini tanlash zarurati, muayyan pedagogik voqelikni bildiruvchi sinonim so'zlar;

- tadqiqot predmetining ma'lum bir ilmiy sohaga tegishli ekanligini aniqlash uchun ushbu mavzuni bildiruvchi atamalardan foydalanish kontekstlarini tahlil qilish zarur bo'lganda, terminologik masalalarni hal qilish zarur [2].

Insoniyat tarixidagi birlamchi va boshlang'ich bilimlar stixiyali empirik bilimlar jarayonida olingan bilimlar bo'lib, ular tabiiy tilda turli hukm va gaplar, maqol va matallar shaklida qayd etiladi. Ushbu turdagi bilish bilimlarni shakllantirish va tekshirish uchun maxsus mezonlarni talab qilmaydi.

Bunday turdagi bilimlardan farqli ravishda, ilmiy tadqiqot natijalari (qonunlar, nazariyalar va boshqalar) ma'lum mezonlar asosida qayd etiladi.

Nafaqat tabiiy til, balki maxsus yaratilgan ramziy va mantiqiy vositalar ham qo'llaniladi.

Ilmiy ish janrlarining badiiy asardan bizni qiziqtirgan jihati bilan farqi shundaki, agar badiiy umumlashtirishning asosiy shakli tiplashtirish bo'lsa, fanda tegishli vazifani tushuncha, farazlarda ifodalangan mavhum, mantiqiy tafakkur bajaradi. Badiiy ijodda tiplashtirishning asosiy quroli badiiy obrazdir [4].

Bu farqlar ana shu uch janrga mansub asarlarning konseptual kompozitsiyasida o'z ifodasini topgani aniq. Ba'zan ular orasidagi chiziqni chizish qiyin bo'lishi mumkin. Ta'lim sohasida aynan til sohasida o'z ifodasini topgan pedagogik insho janrlarining bir-biridan farqlanmasligi ilmiy ish sifatining pasayishiga olib keladi.

Ma'lumki, aniq fikrlaydiganlar o'zlarini aniq ifodalaydilar. Shuning uchun ishning nafaqat mazmunini, balki uning borishi va natijalarini taqdim etish shaklini ham tushunish kerak.

Matematika, fizika yoki mantiq kabi fanlardan farqli o'laroq, pedagogika tabiiy til va keng tarqalgan so'zlardan foydalanadi. Biroq, fanning kundalik hayotiga kirib, tabiiy til so'zlari ilmiy atamaning ajralmas sifatini - bir ma'noni olishi kerak, bu ularga ushbu sohada barcha olimlar tomonidan umumiy tushunchaga erishishga imkon beradi.

Aniqlik talabi ilmiy xarakter ko'rsatkichlari qatoriga kiradi. Bu talabning bajarilishi barcha soha olimlari tomonidan ilmiy ishlar mazmunini umumiy tushunishga erishish imkonini beradi.

Ilmiy ekspozitsiya asosiy tushunchalarning aniq ta'rifi bilan boshlanishi kerak va bu ta'rif oxirigacha bajarilishi kerak [3].

Ilmiy bilimlarning rivojlanishi, tushunchalar mazmunini boyitib, avvaldan belgilangan terminologik chegaralarni asta-sekin xiralashtiradi. Shuning uchun, barcha tushunchalar va atamalarning "yagona to'g'ri" talqinini bir marta va umuman qabul qilish qiyin.

Shu munosabat bilan bu erda ilmiy taqdimotning umumiy mantiqiy qoidalarini keltirish maqsadga muvofiqdir, ular mohiyatiga ko'ra, bir ma'nolilik talabi bilan bog'liq. Ulardan asosiylari quyidagilardir [6]:

- asosiy tushunchalar va bayonotlar aniq belgilanishi kerak o'quvchi, suhbatdosh yoki raqib tomonidan ularning bilimidan qat'i nazar;

- hukmlarning haqiqatini baholashda faqat ularni taklif qilgan shaxs tomonidan berilgan ta'riflardan foydalanish kerak va ularni o'z g'oyalari bilan almashtirmaslik kerak;

- aniq ta'rif, agar u mos kelmasa, qabul qilinmaydi kontekst;

- mos ta'rifni tanlash ushbu ta'rif yordamida hal qilinadigan muammoning o'ziga xos xususiyatlariga asoslanadi. Bu qoidalarning barchasi to'g'ridan-to'g'ri

amaliyotning maxsus turi - ilmiy tadqiqot amaliyoti va uning taraqqiyoti va natijalarini tavsiflash uchun zarur bo'lgan so'zlardan foydalanish bilan bog'liq.

So'z butunning bir qismi sifatida qabul qilinishi kerak, boshqa qismlar bilan bog'liq. Bu tushunchalar chalkashligidan kelib chiqadigan noaniqliklardan qochishning yagona yo'li [7].

Har qanday tadqiqotni samarali tashkil etish uchun, ayniqsa - har tomonlama, tadqiqot predmetining ma'lum bir ilmiy sohaga tegishli ekanligini aniqlash kerak va shuning uchun ushbu mavzuni bildiruvchi atamalarni qo'llash kontekstlarini tahlil qilish kerak.

Pedagogika falsafiy, umumiy ilmiy va maxsus ilmiy kategoriyalar bilan ishlaydi, ya'ni. bu fanga xos [1].

Pedagogikadagi falsafiy kategoriyalar.

Falsafaga mansub so'zlar voqelikning eng umumiy belgilari va aloqalarini, tomonlari va xususiyatlarini aks ettiradi, pedagogikaning o'zi va u o'rganadigan voqelikning rivojlanish qonuniyatlari va tendentsiyalarini tushunish va aks ettirishga yordam beradi. "Ijtimoiylashtirish" so'zini ishlatmasdan yoki nazariya haqida "mohiyat" va "hodisalar", "umumiy" va "individual" tushunchalarisiz pedagogika ob'ekti haqida gapirish mumkin emas. Bunday toifalarga: "ziddiyat" ham kiradi. , "sabab va oqibat", "imkoniyat va voqelik", "sifat va miqdor", "borliq", "ong", "amaliyot" va hokazo.. So'nggi paytlarda o'qituvchilar uslubiy mulohaza jarayonida quyidagi atamalardan foydalanmoqdalar: "Bosqichlar". ilmiy ratsionallik evolyutsiyasi" va shu munosabat bilan fan taraqqiyotining "klassik, noklassik, post-klassik" bosqichlari, "aksiologik yondashuv".

Pedagogikaning o'ziga xos tushunchalari. Bularga: "pedagogika", faoliyat", "tarbiya", "pedagogik "pedagogik voqelik", "pedagogik o'zaro ta'sir", "pedagogik tizim", "ta'lim jarayoni", "o'qitish va o'qitish", "o'quv predmeti", "o'quv material", "o'quv vaziyati", "o'qitish uslubi", "qabul qilish". "o'rgatish", "o'qituvchi", "talaba", "dars" va hokazo. Bu tushunchalarning barchasi o'zaro bog'langan, ularda aks etuvchi voqelik hodisalari kabi harakatchan va moslashuvchan. Ularning mazmuni ilmiy va amaliy ishlar jarayonida qayta ko'rib chiqiladi va boyitiladi [5].

Mavjud amaliyotda "tarbiya", "ta'lim", "o'qitish" atamalari asosiy pedagogik kategoriyalarni bir ma'noda ifodalovchi sifatida ishlatiladi. Aslida, bu toifalar haqida umumiy tushuncha yo'q. Ko'pgina olimlar pedagogika fanining ob'ektini belgilashda "ta'lim" emas, balki "tarbiya" so'zini qo'llashni ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, butun asosiy atama "ta'lim" bo'lib, unga bo'ysunadigan ta'lim va ta'limning birligini anglatadi.

Umumiy ilmiy tushunchalar. Ma'lumki, fan taraqqiyoti o'zaro bog'liq bo'lgan ilmiy bilimlarni differentsiallashtirish va integratsiyalashuv jarayonlari bilan tavsiflanadi. Fanlarning yaqinlashuv jarayoni va kompleks yondashuvdan

foydalanish ko'pgina maxsus fanlar uchun umumiy bo'lgan, lekin falsafiy kategoriyalardan farq qiluvchi tushunchalarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Bunday tushunchalar pedagogikada ham keng qo'llaniladi, uning funktsiyalaridan biri integrativ bo'lib, birlashtirishni o'z ichiga oladi.

Amaliyotni ilmiy asoslashda turli ilmiy fanlarning harakatlari. Bizning zamonamizda fundamental pedagogik tadqiqotlar olib borilayotganda, "tizim", "tuzilma", "funksiya", "element", "optimallik", "holat", "tashkilot" kabi umumiy ilmiy tushunchalarsiz amalga oshirishning iloji yo'q. "rasmiylashtirish", "model", "gipoteza", "daraja" va boshqalar [8].

Shunday qilib, pedagogika fanining zamonaviy tili ko'plab muammolar bilan tavsiflanadi; pedagogika fani va amaliyoti rivojini aks ettiruvchi doimiy rivojlanish va boyitishda; nazariy, empirik, uslubiy va uslubiy bilimlarni ifodalaydi. Pedagogik semiotikada printsiplardan foydalanishda ular katta rol o'ynaydi, chunki talaba atrofda ko'rish mumkin bo'lgan turli xil ramziy vositalardan xabardor bo'lishni, shuningdek ularni tahlil qilish va sharhlash qobiliyatini o'rganishi muhimdir. ta'lim maqsadlari. Trening natijasi boshqa xarakterdagi materiallarni taqdim etishda belgilar va belgilar tizimlarini o'zlashtirish bo'ladi. Bu mahorat pedagogik tayyorgarlik talabasi uchun ham muhimdir. O'zlashtirgan belgilar bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'lsa, u o'quvchilarni talqin qilish va ma'lumot berish jarayonini o'rgatish, ma'lumotni o'zlashtirishni samarali tashkil etish uchun ularni kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatli qo'llay oladi.

Adabiyotlar:

1. Veryaev A. A. Axborot jamiyatida ta'limga semiotik yondashuv: dissertatsiya ... Pedagogika fanlari doktori / A. A. Veryaev. - Barnaul 2000. - 367 b.
2. Piotrovskaya K. R. Filologiya talabalariga matematika va informatika fanlarini o'qitishning uslubiy nazariyasini qurishning asosiy tamoyillari / K. R. Piotrovskaya // Rossiya davlat pedagogika universitetining yangiliklari. A. I. Gertsen. - 2005. - No 12. - B. 236-251.
3. Lukatskiy M. A. Pedagogik semiologiya: shakllanish konturlari [Matn] / M. A. Lukatskiy. - Qadriyatlar va ma'nolar. 2015 yil. 6-son (40).
4. Tryapitsyna A. P. Pedagogika [Matn] / A. P. Tryapitsyna. - Sankt-Peterburg: Peter, 2013. - 304 p. (O'qituvchining kasbiy vazifalari [Elektron resurs]. - URL: <http://www.myshared.ru/slide/download/>. (Kirish sanasi 12/09/2018)).
5. Danesi, M. So'zboshi: Edusemiotics. I. Semetskiyda (Ed.), Semiotiucs ta'lim tajribasi (vii-xi bet). Rotterdam: Sense nashriyoti.
6. Semetskiy, I. va Stables, A. (Tahrirlar). (2014). Pedagogika va edusemiotika: Nazariy qiyinchiliklar/ amaliy imkoniyatlar Rotterdam: Sense Publishers.
7. Deely J., Semetskiy I. Semiotika, edusemiotika va ta'lim madaniyati // Ta'lim falsafasi va nazariyasi. - 2016 yil.
8. Polyankina S. Yu. Ta'limning yangi kontseptual metaforasini izlashda ta'lim semiotikasining salohiyati / S. Yu. Polyankina // Ta'lim falsafasi. - 2018 yil. - 1-son (74). - 166-174-betlar.
9. Кабанова-Меллер Е.Н. Учебная деятельность и развивающее обучение / Е.Н. Кабанова-Меллер. - М.: Просвещение, 1968. - 288 с.
10. Чекин А.Л. Профессиональная подготовка учителя начальных классов к обучению математике на основе интегрированного подхода: дисс. ... доктора пед. наук / А.Л. Чекин. - М., 2005. - 312 с.

PEDAGOGIK INNOVATIKANING PAYDO BO'LISHI VA RIVOJLANISH SHART-SHAROITLARI

Xayrullina P.F.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: pedagogik innovatika, ta'lim tizimi, zamonaviy talablar, rivojlanish tendensiyasialari, fan va texnika, innovatsion jarayonlar, yuqori malakali pedagoglar, innovatsion salohiyat, novatorlik va yangilik.

Ключевые слова: педагогические инновации, система образования, современные требования, тенденции развития, наука и технологии, высококвалифицированные педагоги, инновационные процессы, , инновационный потенциал, инновации и инновации.

Key words: pedagogical innovations, education system, modern requirements, development trends, science and technology, highly qualified teachers, innovative processes, innovation potential, innovation and innovation

РЕЗЮМЕ:

Maqolada ta'lim tizimidagi pedagogik innovatsiyalarning yuzaga kelishi, rivojlanish tendensiyalarining paydo bo'lishi va rivojlanish yo'nalishlari o'rganilib, ularni amaliyotga tatbiq etish zarurati yoritilgan. Modernizatsiyalashgan ta'lim tizimida innovatsiyalarni keng qo'llash bo'yicha tavsiyalar taqdim etiladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается возникновение педагогических инноваций в системе образования, возникновение тенденций развития и необходимость их внедрения на практике. Будут представлены рекомендации по широкому применению инноваций в модернизированном образовании.

SUMMARY:

The article examines the emergence of pedagogical innovations in the education system, the emergence of development trends and the need for their implementation. Recommendations for broad application of innovation in modernised education will be presented.

Zamonaviy jamiyat o'zining tezkor va chuqur o'zgaruvchan xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ushbu O'zgarishlar jamiyat tuzilmalari, jumladan, mustaqil davlatlar, shaxs va jamiya o'rtasidagi munosabatlar, demografik siyosat va urbanizatsiya jarayonlarida yaqqol namoyn bo'lmoqda. Ta'lim esa global jamiyatning tarkibiy qismi sifatida ushbu o'zgarishlarning barchasini hisobga olib, o'z faoliyati va mazmunini qayta shakllantirishi zarur.

Bugungi kunda ta'lim tizimi jamiyat rivojlanishidagi tezkor o'zgarishlarga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Ta'lim jarayonida qo'llaniyotgan texnaogiyalar zamonaviy talablarni to'liq qondira olmayotgani xaqida ko'plab muxokamalr mavjud. Chunkita'limning asosiy vazifasi jamiyatni ijtimoiylashtirish jarayniga xissa qo'shish va uni rivojlantirishdan iboratdir. Ammo ta'lim tizimining o'zgaruvchan jamiyat sharoitida yetarli darajada samaradorlik bilan ishlashi uchun yana ko'p isloxohtar zarur.

Ta'limni zamon talablariga moslashtirish, nafaqat ta'lim tizmining o'z o'rnini mustahkamlashi, balki jamiyatning kelajakda barqaror rivojlanishini ta'minlashning muhim shartidir. Ma'lumki, fan va texnika jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan bugungi kunda ko'plab ilmiy bilimlar, tushuncha va tasavvurlar hajmi keskin ortib bormoqda. Bu, bir tomondan, fan-texnikaning yangi soha va bo'limlarining taraqqiy etishi tufayli uning differensiallashuvini ta'minlayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, fanlar orasida integratsiya jarayonini vujudga keltirmoqda.

Bunday sharoitda, yuqori malakali pedagoglarga bo'lgan talablar ortib borib, barkamol avlodni asrlar davomida shakllanib kelgan umuminsoniy va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash layoqatiga ega, fanning fundamental asoslarini, pedagogika va psixologiya metodlarini mukammal egallagan, kasbiy tayyorgarligi yuksak darajada bo'lgan hamda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini amaliyotda qo'llash ko'nikma va malakasiga ega ijodkor pedagoglarni tayyorlash talab etiladi.

Ma'lumki bugungi kunda barcha davlatlar ta'lim tizimiga iloji boricha ko'proq yangiliklarni joriy etishga intilmoqda bugungi yangiliklar ularga moslashishni rejali va ommaviy yondashshni talab qiladi. Yangiliklar kelajak uchun o'zoq muddatli invistitsiya sanaladi. Novatorikka qiziqishni shakillantirish, yangilik yaratishga intiluvchi shaxslarni tarbiyalash uchun ta'limning o'zi yangiliklarga boy bo'lishi unda ijodkorlik ruhi va muhiti ustuvorlik qilishi zarur. Ana shunday dolzarb masalalardan kelib chiqqan xolda bugungi kunda pedagogikaning mustaqil soxasi sifatida pedagogic innovatsiyalar jadal rivojlanmoqda.

Novvatorlik va yangilik madaniyat, ta'lim va jamiyat rivojlanishining ikki muhim jixati xisoblanadi. An'analar va yangiliklar o'rtasidagi xilma-xil munosabatlar asosida jamiyatni an'anviy va zamonaviy nuqtai nazaridan rivojlantirish dolzarb axamiyat kasb etadi.

Innovatsiya tushunchasi bundan 100 yil oldin madaniyatshunoslik va lingvistikada madaniy "diffuziya" yani bir madaniyatni boshqa hududga yoyish jarayonida paydo bo'lgan.

Innovatsion jarayonlar tushunchasi 20-asrning boshlarida, aynan 1911-yilda iqtisodchi I. Shumpeter tomonidan taklif qilinga. U iqtisodiy tizimlardagi o'zgarishlarni tahlil qilishda "yangi kombinatsiyalar" tushunchasini ilgari surdi.

1930-yillarda I. Shumpeter va G. Meshlarga ko'ra, yangi texnologiya yoki mahsulotdagi ilmiy kashfiyot "innovatsiya" sifatida ko'rib chiqilgan 1970-yilga kelib, zamonaviy postindustrial dunyo rivojlanishining asosiy omillaridan biri sifatida "innovatsion jamiyat" tushunchasi shakillandi. Yangiliklarni kiritish xaqidagi fanning keng tarqalgan sohaga aylanishi ushbu davr bilan bog'liqdir.

Pedagogik innovatsiya jarayonlari G'arbiy Yevropada 1950-yillarda, rossiyada 1980-yillari O'zbekistonda esa 2000- yillarda o'rganila boshlandi. Bugungi kunda pedagogic innovatsiya ta'lim tizimida 3 asosiy yo'nalishni qamrab oladi: Yangiliklarni yaratish, ularni amaliyotga joriy etish, hamda o'zaro bog'liqlik va hamkorlik asosida tizimni rivojlantirish.

Hozirgi kunda ushbu yo'nalish bo'yicha qator ishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekistonda innovatsion loyihalar ta'lim tizimiga keng joriy etilib, yangiliklarni boshqarish hamda innovatsion jarayonlarni rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar muvafaqqiyatli amalga oshirilmoqda.

Pedagogik innovatikaning mohiyati, maqsad va vazifalari.

Pedagogik innovatika deganda, pedagogik yangiliklarni yaratish, ularning pedagogik jamoa tomonidan o'zlashtirilishi va baholanishi, ulardan amaliyotda foydalanish jarayonlarini o'rganish tushuniladi.

Pedagogik innovatika bu - pedagogik innovatsiyalarning yuzaga kelishi va rivojlanishi qonuniyatlarini o'rganadigan, shuningdek, pedagogik an'analar bilan kelajakdagi ta'lim loyihalarining o'zaro aloqadorligini ta'minlaydigan fandır.

Pedagogik innovatikaning ob'ekti - bu innovatsiyalarning yuzaga kelishi, rivojlanishi hamda o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda sifat o'zgarishlariga olib keluvchi innovatsiyalarning o'zlashtirilishi jarayoni.

Pedagogik innovatikaning predmeti - bu ta'lim amaliyotida pedagogik yangiliklarni ishlab chiqish, kiritish va o'zlashtirish bilan bog'liq pedagogik shart-sharoitlar, vosita va qonuniyatlar yig'indisi [4].

Pedagogik innovatikaning maqsadi pedagogik yangiliklarni yaratilishi, ularning baholanishi hamda pedagoglar jamoasi tomonidan o'zlashtirilishi, shu bilan birga uni amaliyotda qo'llash va foydalanish yo'llarini tadqiq etishdan iborat.

Pedagogik innovatikaning metodologiyasini pedagogik yangiliklarni yaratish, o'zlashtirish va qo'llash haqidagi ta'limotning tuzilishi va o'zlashtirilishiga xos bilim va faoliyat tizimi tashkil etadi.

Pedagogik innovatikaning nazariy bloklari Pedagogik neologiya (ilmiy-pedagogik jarayon, uning o'ziga xosliklari va asosiy natijalari haqidagi ilmiy va tajribaviy ma'lumotlar tizimlashtiriladigan pedagogikadagi yangilik haqidagi ta'limot).

Qiyosiy pedagogik aksiologiya (pedagogika nazariyasi va amaliyotida yuzaga keladigan pedagogik yangiliklarni baholash va o'zlashtirishning o'ziga xosliklarini ochib beruvchi fan).

Innovatsion praksiologiya (pedagogik yangiliklarni amaliyotda qo'llashni o'zlashtirish).

Pedagogik innovatikaning asosiy tushunchalari:

- innovatsiya;
- pedagogik yangilik, yangilik kiritish;
- innovatsion jarayon;
- innovatsion faoliyat;
- innovatsion salohiyat.

Odatda, yangilanish tushunchasi ta'limda ko'pincha o'zgartirish tushunchasi bilan sinonim sifatida qo'llaniladi. Agar ushbu o'zgarish keng qamrovli bo'lsa va butun ta'lim tizimini o'z ichiga olsa, unda bu "islohot" deb ataladi. Lekin barcha o'zgarishlarni yangilik deb xisoblash to'g'ri emas. Chunki yangilik o'zida avvaldan belgilangan maqsadlarni yangilashni ko'zda tutadi.

Pedagogik innovatsiyaning asosiy ko'rsatkichlaridan biri uning ichki rivojlanish jarayoniga bog'liqdir. Pedagogik yangiliklar nafaqat g'oya, uslub yoki texnologiyalarning taqdim etilishi bilan chegaralanadi, balki u innovatsion jarayoning yaxlit va mustaqil bir qismi sifatida ta'lim- tarbiya muammolarini samarali hal etishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Innovatsiya esa-bu malum bir bosqich asosida rivojlanadigan jarayon bo'lib, qo'yidagi tushunchalarni o'z ichiga oladi:

- Innovatsiya bu - ta'limning yangi mazmuni, shakl va metodlarini ishlab chiqish.
- Yaratilgan pedagogik tizimni joriy etish va ommalashtirish.
- Ta'lim muassasasini boshqarish va rivojlantirishning yangi texnologiyasini ishlab chiqish.
- Tajriba-sinov ob'ekti sifatida.
- Yaxlit pedagogik jarayonni innovatsiyalash.

• Yangiliklarning qo'llanilish darajasini yangi mahsuldorliklar bilan o'zgartirish bosqichi.

Ta'lim sohasidagi mavjud yoki yangi ehtiyojlarni qondirish uchun pedagogik yangiliklarni yaratish, joriy etish, o'zlashtirish va foydalanishga doir faoliyat innovatsion jarayondir.

Innovatsion faoliyat - pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg'a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuchdir. Innovatsion faoliyat - bu yangi ijtimoiy talablar bilan an'anaviy me'yorlarning mos kelmasligi, yoxud amaliyotning yangi qo'llanilayotgan me'yoring mavjud me'yor bilan to'qnashuvi natijasida vujudga keluvchi majmual muammolarning yechimiga qaratilgan faoliyatdir.

Innovatsion salohiyat deganda, pedagogic jamoaning va yaxlit holda pedagogic faoliyatning yangiliklarni amaliyotga joriy qilishga tayyorligi tushuniladi. Bu tushuncha ikki xil manoda talqin etiladi: keng manoda-ta'lim muassasining innovatsion salohiyati; tor manoda esa o'qituvchining shaxsiy innovatsion salohiyati.

Ta'lim muassasining innovatsion salohiyati deganda, uning o'z-o'zini rivojlantirishga, ta'lim jarayonida yangi metod va texnologiyarni qo'llashga tayyorligi tushuniladi. Shaxsning innovatsion salohiyati esa uning o'z-o'zini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ijodiy va madaniy kompetensiyalariga ega ekanligini ifodalaydi. Bundan tashqari pedagogning faoliyatini takomillashtirishga tayyorligi va buning uchun zarur ichki vositalar hamda metodlarning mavjudligi ham muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik innovatsiyalarni ta'lim tizimida keng qo'llashta'lim samaradorligini oshirish, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash, shuningdek, ta'lim standartlariga mos bilim va malakalarni shakllantirish uchun muhim vosita hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Garant: Aldasanova I.R. Bqladzhak ukiguvchilarni tayorlashda pedagogik innovatsiyalardan foydalanish. - T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2012.
2. Khutorskoy A.V. Pedagogical Innovation: Methodology, Theory, Practice: Scientific Edition. – Moscow: Publishing House of the UNC DO, 2005.
3. Qosimova D.S. Menejment nazariyasi: O'quv qo'llanma. - T.: Iktisodiyot, 2012.
4. Rakova N.A. — Pedagogicheskaya innovatika: Uchebno-metodicheskoe posobie [Pedagogical innovation: Teaching aid]. Vitebsk: Publishing House of the Voronezh State University named after P. M. Masharov, 2011. 72 p. (In Russian)
5. Khairullina Parizod Fargat kizi Development of Academic Mobility Competencies in Future Pedagogues in the Conditions of Educational Cluster European Journal of Life Safety and Stability <http://ejlss.indexedresearch.org/index.php/ejlss/article/view/1082> 195-197 p.
6. Khairullina Parizod Fargat Kizi Goals and objectives of the application of the system of academic mobility in higher educational institutions <https://doi.org/10.5281/zenodo.13839828>

ЎҚУВЧИЛАРНИ ИННОВАЦИОН ТАДҚИҚОТЧИЛИК ВА ТЕХНИК КЎНИКМАЛАРИНИ ТАНҚИДИЙ ФИКРЛАШ ОРҚАЛИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Атабаева Х.М.

Тошкент вилояти маҳорат маркази технология фани муҳандиси

Таянч сўзлар: тадқиқотчилик, техник кўникма, танкидий фикрлаш, мантикий фикрлаш, ахборотларни йиғиш, диспозиция.

Ключевые слова: исследования, профессионализм, критическое мышление, логическое мышление, сбор данных, диспозиция.

Key words: research, professionalism, technical thinking, logical thinking, data collection, disposition.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада ўқувчиларни креатив тадқиқотчилик ва касбий кўникмаларини танкидий фикрлаш орқали ривожлантириш мазмуни, таълимнинг инновацион технологиялари робототехника, моделлаштириш, конструкциялаштириш, дастурлаштиришни ўргатишда танкидий фикрлаш қобилиятининг аҳамияти ва уни шаклланиш жараёни тўғрисида сўз юритилган.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье обсуждается содержание развития креативный исследовательских и профессиональных навыков студентов с помощью критического мышления, важность инновационных технологий мышления в обучении робототехнике, моделированию, дизайну, программированию, умению критически мыслить и процессу его формирования.

SUMMARY:

This article discusses the content of developing students' creative research and professional skills through critical thinking, the importance of innovative thinking technologies in teaching robotics, modeling, design, programming, critical thinking skills and the process of its formation.

Жаҳон таълим тизимида фан ва инновация фаолиятининг ютуқларидан кенг фойдаланиш, жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳаларини изчил ҳамда барқарор ривожлантириш мамлакатнинг муносиб келажагини барпо этишнинг муҳим омили бўлиб бормоқда. АҚШ, Россия, Англия, Жанубий Корея, Япония каби давлатларда, юқори технологик тайёргарликка эга рақобатбардош кадрлар тайёрлаш ривожланишнинг асосий йўналиши сифатида қаралиб, таълимда инновацияларни, шу жумладан, робототехника, моделлаштириш, конструкциялаштириш, дастурлашти-

риш, 3D-лойиҳалаштириш ва виртуал муҳандисликни ўргатиш юзасидан назарий тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида шаклланган узлуксиз таълим тизими баркамол шахс ва малакали мутахассисни тайёрлаш жараёнининг самарали ташкил этилишини таъминлашга хизмат қилади. Узлуксиз таълим тизими доирасида фаолият олиб борувчи мактабдан ташқари таълим муассасаларида STEAM фанлар, танқидий фикрлаш ва ахборотни мустақил излаш ва таҳлил қилиш компетенциялари ва малакаларининг ривожланишига алоҳида урғу беришни ҳисобга олган ҳолда, замонавий рақамли иқтисодиёт талабларига жавоб берадиган кадрлар тайёрлаш муаммолари бугунги кун вазифаларидан бирига айланмоқда.

Ҳозирги кунда мактабдан ташқари таълим жараёнида баркамол шахсни тарбиялаш, мактабдан ташқари таълим фаолиятига қўйилаётган ижтимоий буюртма илғор хорижий тажрибалар билан уйғунлаштирилмаганлиги ҳамда таълим мазмунини янгилаб бориш зарурати; замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг қўллаш орқали болаларни индивидуал ривожлантиришга қаратилган дастурлар ва услубий материаллар, ўқувчилар касб – ҳунар тайёргарлигини ривожлантириш етарли даражада таъминланмаганлиги; ўқувчилар эгаллаётган билим ва кўникмаларининг касбий фаолиятда талаб этиладиган кўникма ва малакалар даражасига мувофиқ эмаслиги тадқиқ этилаётган муаммонинг долзарблигини белгилайди.

Ўқувчилар касб – ҳунар тайёргарлигини такомиллаштиришда STEAM таълимни амалиётга тадбиқ этиш орқали ўқувчилар тадқиқотчилик ва касбий кўникмаларини ривожлантиришнинг инновацион технологиялари кенг тадбиқ этилмаган бўлсада танқидий фикрлашга ўргатиш зарурлиги, ўқувчилар тадқиқотчилик ва касбий кўникмаларини ривожлантириш востаси сифтида қаралмоқда.

Ўқувчиларни танқидий фикрлашга ўрағатиш деганда нималар назарда тутилади. Танқидий фикрлаш нима? Танқидий фикрлаш - бу маълумотни объектив таҳлил қилиш ва асосли хулоса чиқариш қобилятини англатади. Бу маълумотлар, фактлар, кузатиладиган ҳодисалар ва тадқиқот натижалари каби манбаларни баҳолашни ўз ичига олади.

Танқидий фикрлаш - бу хулоса чиқариш учун далилларни таҳлил қилиш. Мураккаб мавзулар ва объектлардаги далилларни рационал, скептик, холис таҳлил қилиш ёки баҳолашни ўз ичига олган бир нечта турли хил таърифлардир. Танқидий фикрлаш - бу ўқувчини ўзини ўзи бошқариш, ўзини ўзи тарбиялаш, ўзини ўзи назорат қилиш ва ўзини ривожланти-

ридиган фикрлашдир. Бу қатъий мукамал шартлар ва улардан оқилона фойдаланишни назарда тутди. Бу самарали мулоқот ва муаммоларни ҳал қилиш қобилиятлари, шунингдек, маҳаллий эгоцентризмни ва социоцентризмни енгиш мажбуриятини олади.

Дарс ва дарсдан ташқари фаолият давомида ўқувчилар тамонидан олиб бориладиган машғулотлар кўпинча тадқиқотчиликга йўналтирилган бўлиб бунда ўқувчининг мустақил ҳаракатланишда, унга берилаётган топшириқлар ва уларни ечимини топишда ўқувчининг мантикий тафаккурини ривожлантириб бориш ва танқидий фикрлашига йўналтириш доимо муаммо бўлиб қолмоқда. Бугунги кунда замонавий дунёда касб – ҳунарга тайёрлаш, ўргатиш бир томонлама ёндашув асосида олиб борилиб бир нечта янгидан янги касблар ҳосил қилинди, буларга мисол қилиб АТ мутахассиси, роботехника, меҳатроника ва муҳандислик касбларидир. Ушбу касбларни ўрганишда ҳамда мураккаб технологик жараёнлар, операцияларни бажаришда ўқувчиларнинг дастурлаш, йиғиш, бажариш, ишга тушириш ёки технологик кетма-кетликни уддалай олиш кўникмаларининг ўзи етарли бўлмай балки, тадқиқотчилик кўникмалари ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда. Бунинг учун ўқувчилар танқидий фикрлашни мунтазам ривожлантириб бориш таълаб этилмоқда.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки таълим олиш мобайнида ўқувчиларнинг кўникма ва қобилиятларни ривожлантиришда аксарият тадқиқотчилар кўникма ёки қобилиятдан ташқари танқидий фикрлашни ҳам тан олишмоқда. Бу эса диспозицияларни ўз ичига олади. Ушбу тушунчанинг келиб чиқиши 1985 йилда олиб борилган тадқиқот ишларида танқидий фикрлаш қобилияти “бажариш ва уддалай олиш” қобилиятидан фарқ қилишини тан олинган бўлиб танқидий фикрлаш қобилияти деган тушунчани тасдиқловчи эмпирик далиллар ҳам пайдо бўлади ва ажратмалар аслида алоҳида объектларга хослиги ўз исботини топган. Ушбу фикрлар ҳар хил муносабат ёки одатлар сифатида ташланган. Фасионе танқидий фикрлаш ҳолатларини қуйидагича белгилайди "Шахсларга, воқеаларга ёки шароитларга нисбатан бўлган муносабат ёки уларга муносабат билдириш учун доимий пайдо бўладиган ички мотивлардир. Тадқиқотчилар шунга ўхшаш тўпламларни аниқлашга ҳаракат қилиб танқидий фикрлашни вужудга келтирадиган бир неча сабаблар ва омилларни асослаган. Масалан, энг тез-тез такрорланадиган танқидий фикрлаш ҳолатларини ўз ичига оладиган қобилият турлари қуйдагилардир:

- очик фикрлаш қобилияти;
- адолатли фикрлаш қобилияти;

- сабаб излашга мойиллик қобилияти;
- қизиқувчанлик қобилияти;
- хабардор бўлишни хоҳлаш қобилияти;
- мослашувчанлик қобилияти;

Бугунги кунда бир неча ғарб олимлари Фасионе, Эннис, Байлин ва бошқалар тамонидан танқидий тафаккурни аниқлаш борасида кўплаб тадқиқотлар олиб борган бўлсада, кўпчилик тадқиқотчилар тамонидан танқидий фикрлаш “кўникмалар ва мулоҳазалар”ни ўз ичига олади деган фикрга қўшилишмоқда. Танқидий мулоҳаза юритиш нуқтаи назарини унинг меёрларида кўриб чиқиш керакми деган хулосага боришмоқда 1990 йилда Америка файласуфлар уюшмаси (АПА) бир мурсага келиш учун танқидий фикрлайдиган тадқиқотчилар гуруҳини тузиб келгусидаги тадқиқот ҳаракатларига ёрдам берадиган танқидий фикрлашни аниқлаш топширигини беришган. Гарчи кўпчилик мутахассислар диспозициялар муҳим таркибий қисм эканлигига келишиб, улар муайян ҳаракатларга қарши чиқиб, бу танқидий фикрлаш таърифи доирасидаги диспозициялар деб ҳисоблашган, баъзилари шу фикрларга асосланиб шунчаки мақтовга сазовор рол ўйнайди ва бу қарашларни қўллаб-қувватловчи бошқалар ҳам норматив ролга эгадир деб ҳисоблайди.

Ўқувчилар тадқиқотчилик ва касбий кўникмаларини ривожлантиришда танқидий фикрлашга ўргатишнинг бир неча шакллари мавжуд бўлиб шулардан муҳандислик тўғарақларида қуйдагиларни ўргатиш мукин:

Ахборотларни йиғиш. Кўпгина ўқувчиларимиз мутлақо нотўғри қарорлар қабул қилишади, чунки улар ўз фикрини тўғри деб билишади. Бундай хатоларга йўл қўйишига сабаб уларнинг кам маълумотларга эга эканлиги ёки аксинча билимларни янада мустаҳкамлашга интилмаслигидадир. Шунинг учун ҳозирги замонимиз қанчалик тез ривожланаётганлигини ҳисобга олган ҳолда мавжуд барча ахборотларни тўплаб уларни таҳлил қилиш.

Кузатиш. Бу ерда қанчалик ўқувчиларни қизиқувчан бўлишлигидадир. Ҳар доим бизнинг кўзимиз остида бўлган нарсаларга эътибор бермаслигимиз ва биз уларни одатдагидек қабул қилганлигимиздадир. Бундан ташқари, бу нафақат объектлар, балки бизнинг ва бошқаларнинг хатти-ҳаракати, турли хил истехзоли вазиятлар ва механизмларнинг ғайриоддий тузилишлари бўлиши мумкин. Кузатганимизда, бизнинг ички ҳисётимиз бир мунча вақт сезмаслиги ва кўзларимиз кўрган нарсаларга реакция билдирмаслиги.

Адабиётлар билан ишлаш. Тўғри хулоса чиқариш учун биз мантиқни ўрганишингиз керак. Унинг ўз қонунлари, истиснолари ва қарама-қаршиликлари бор, аммо шунга қарамай, ҳар қандай мунозарада фикримизни исботлашнинг ажойиб усули ҳисобланиб, бошқа ўқувчиларнинг баёнотларидаги номувофикликни пайқашни ўрганиш ва вазият имкон берса уларга муносабат билдириш.

Рационализация. Бу онг қонунларини қўллашни англатади: индукция, дедукция ва аналогия. Ушбу воситалардан фойдаланиб, биз аргументни баҳолаб, унинг кучли ва заиф томонларини топишимиз мумкин.

Эслаш. Мунтазам равишда муаммонинг тафсилотларидан бир қадам орқага қайтиб бутун жараёнларни эслаш ва нимани билиб олганимизга ва қандай тажрибага эга эканлигимизга эътибор бериш.

Ижодкорлик. Бу бизга нафақат ижоднинг моҳиятини тушунишга, балки машқлар орқали янада ижодий бўлишга ёрдам беради. ТРИЗ ёки STEAM каби методлардан фойдаланиш, улар бизга муаммоларга тизимли ёндошишга ёрдам беради.

Таснифлаш ва кетма-кетлик. Ахборотни таҳлилдан ўтказишни ўрганиш учун элементлар ва ғояларни хусусиятларига кўра гуруҳлаб ва тартиблаб чиқиш. Ақлий имкониятлардан фойдаланиш.

Таққослаш ва таҳрирлаш. Икки ёки ундан ортиқ объектлар, вазиятлар, муаммолар қандай ўхшаш ёки турли хил эканлигини аниқлашни ўрганиш. Афзалликлар ва камчиликларнинг рўйхатини тузиб, сўнг бирини танлаш.

Сабаб ва оқибатни таҳлил қилиш. Қизиғи шундаки, кўп ўқувчилар сабаб ва оқибатни ажрата олмайдилар. Шунинг учун, бизнинг биринчи қадамимиз сабаб ва натижани аниқлаш қобилияти бўлади. Баъзида сабаб ва таъсир бир-бирига боғлиқ бўлмаслиги мумкин - демак, биз бирор нарсани ҳисобга олмаган бўлишимиз мумкин.

Синтез. Олдиндан қутилмаган натижага эришиш учун турли хил маълумотларни тўплаш ва уларни бирлаштириш.

Баҳолаш. Муаммонинг икки ёки ундан кўп ечимини топишни ўрганиш ва қайси бири яхшироқ эканлигини баҳолаш.

Башоратлаш. Бу ўқувчиларни безовта қилмайдиган мураккаб жараён. Улар “таҳлил қилиш” га бир неча сония вақт сарфлайдилар ва келажакка асосланиб қарор қабул қиладилар. Бундай қилмаслик, маълумотларни диққат билан йиғиш ва таҳлил қилиш орқали илмий ечимларни тўплаш. Албатта, минглаб омиллар мавжуд бўлиб барчасини ҳисобга олишимиз мумкин.

Устуворлик. Вақтни бошқаришни ўрганиш, нима учун вақтимизни сарфлашимиз ва нимага сарфланишини тушуниб олиш. Унутмаслик керакки, фойдасиз нарсага сарфланган вақт ишнинг самарадорлигини йўқотиш мумкин.

Хулоса. Ушбу кўникма одатда умумлаштирувчи ва якуний ҳисобланади. Биз аниқ нимани тушунганимизни, қандай тажриба орттирганимизни, қандай хулосалар чиқарганимизни ва буларнинг барчасини умумлаштиришни билишимиз кераклигини ўрганиш.

Катта эҳтимол билан ўқувчилар ушбу кўникмаларни бир вақтнинг ўзида ўзлаштира олмайди. Бироқ, биз буларни яхшироқ қарор қабул қилиш ва жасорат билан ҳаракат қилиш учун уларни умумлаштиришимиз мумкин. Ҳар бир ўзлаштирилган кўникма ўқувчиларнинг фикрлаш тарзини сезиларли даражада ўзгартириши мумкин.

Фикрлашнинг турли хил усуллари мавжуд, аммо уларнинг ҳеч бири умумоларни танқидий фикрлаш каби ҳал қилишда самарали эмас. Унинг ёрдами билан биз ҳиссий онгни ва ҳиссиёт даражасини кўтаришимиз, шунингдек, когнитив бузилишлар ва эгоцентризмнинг олдини олишимиз мумкин.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 сентябрдаги “Халқ таълими тизимидаги мактабдан ташқари таълим самарадорлигини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4467-сонли қарори.
2. Толипов Ў.Қ. Олий педагогик таълим тизимида умуммехнат ва касбий кўникма ва малакаларни ривожлантиришнинг педагогик технологиялари: Пед. фан. докт. ... дисс. – Тошкент: 2004. – 314 б.
3. Facione, P. A. (2000). The disposition toward critical thinking: Its character, measurement, and relationship to critical thinking skill. *Informal Logic*, 20(1), 61-84.
4. Facione, Peter A., 1990 a, Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction, Research Findings and Recommendations Prepared for the Committee on Pre-College Philosophy of the American Philosophical Association, ERIC Document ED315423.
5. Adams, C.A. (2013), Sustainability reporting and performance management in universities: Challenges and benefits. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal* Vol 4 Iss 3, pp. 384-392
6. Hauser, S.M. (2000), “Education, ability, and civic engagement in the contemporary, United States. *Social Sciences Results*, Vol. 29 No 4, pp.556-582
7. Pardabaev J.E. “STEAM” - Education as an innovative approach to the development of vocational training for students” // *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. Vol. 8 No. 3, 2020. ISSN 2056-5852

ТАЛАБАЛАРДА УСТОЗ-ШОГИРД АНЪАНАЛАРИНИ КЛАСТЕР УСУЛИДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Лухманов Д.Б.

*Чирчиқ давлат педагогика институти "Технологик таълим"
кафедраси катта ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: компетентлик, касбий компетентлик, тарикат, тасаввуф, устоз шогирд анъаналари.

Ключевые слова: компетенция, профессиональная компетенция, мистический путь, суфизм, традиции наставник-ученик.

Key words: competence, professional competence, mystical way, Sufism, mentor – pupil tradition.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада илмий мерос орқали устоз-шогирд анъаналарини бўлажак технологик таълим йўналиши талабаларида кластер усулида такомиллаштириш баён этилган.

РЕЗЮМЕ:

В статье описывается совершенствование традиций наставник-ученик методом кластера для будущих студентов технологического образования с помощью научного наследия.

SUMMARY:

The article describes the improvement of mentor-student traditions by the cluster method for future students of technology education using the scientific heritage.

“Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб қўйган эканмиз, бунга фақат жадал ислохотлар, илм-маърифат ва инновация билан эриша оламиз. Бунинг учун, авваломбор, ташаббускор ислохотчи бўлиб майдонга чиқадиган, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларини тарбиялаши миз зарур. Шунинг учун ҳам боғядан бошлаб олий ўқув юртигача таълимнинг барча бўғинларини ислох қилишни бошладик.” (1)

Таълим соҳасидаги кластерлар фан, таълим ва иқтисодиёт орасида узвий боғлиқлик интеллектуал салоҳият ҳамда технологик потенциални оширишга олиб келади. Инновацион кластерлар мактабгача таълим, ўрта таълим, касб-хунар ва олий таълим интеграцияси орқали амалга ошади ва тўғри йўлга қўйилганда жуда яхши натижаларга олиб келади.

Кластер тизимини ривожлантиришда фақатгина чет эл тажрибасидангина эмас балки ўзимизнинг миллий қадриятлар, асрдан-асрга ўтиб бизгача етиб келаётган миллий қадриятларимиз, жумладан устоз-шогирд анъаналарини такомиллаштириш орқали эришишимиз лозимдир.

Юртимиз қадимдан илму маърифат маркази, буюк алломалар, фозилу-фузалолар юрти бўлган. Буюк цивилизация ўчоғи бўлган малакати-миз дунё илм-фани ва тараққиётига улкан ҳисса қўшган мутафаккирлар, олиму авлиёларни етиштирган заминдир. Ушбу муборак заминдан шунча алломалар етишиб чиқиши бежиз эмас. Зеро бунинг пойдевори бўлиб улуғ бобокалон -ларимизнинг диний ва дунёвий билимларни бир-биридан ажратмаган ҳолда ўрганганлиги ва ушбу билимларни эгаллашда устоз-шогирд анъаналари ғоят кучли ривож топганидир.

“Устоз” сўзининг маъноси йўл-йўриқ кўрсатувчи, тарбияловчи, ўқитувчи, муаллимдир. Устоз номига лойиқ бўлиш, шогирдларига тўғри йўл-йўриқ кўрсатиш, уларни тарбиялаб ўз билимлари ва тажрибаларини етказиш жуда катта маъсулиятни талаб қилади. Ҳар қандай касб эгаси ҳам устозсиз шакллана олмайди.

Диний ва дунёвий билимларни эгаллашда аждодларимиз томонидан устозга буюк ҳурмат кўрсатиш “устоз-отангдан улуғ” сўзлари замирида ўз аксини топгандир. Халқимиз маънавиятида илм бергувчи инсонга ҳурмат, уни ҳаётга келишига сабабчи отасидан ҳам устозни юқори қўймоқ, устоз-шогирд анъаналарини асрлар оша ҳозирги кунгача етиб келишига сабабдир. Талабаларда устоз-шогирд анъаналарини ривожлантиришда Нақшбандия тариқати меросидан фойдаланиш, ушбу борада тариқатда пир ва мурид яъни устоз-шогирд муносабатларидан ҳар қанча ўрнатилган арзийди. Устоз-шогирд муносабатлари ҳақида Нақшбанд ҳазратлари “Бу йўлга пирсиз кириш асло мумкин эмас. Амалларга пирсиз киришиш ёш боланинг қўлига “Чакмоқ тош” бериш билан баробар”, [4] дея айтган сўзлари ҳам устоз-шогирд анъаналарини давом эттиришда Нақшбандия тариқати меросидан фойдаланиш замон талаби эканлигини кўрсатмоқда.

Бугунги кун талабасининг ўз касбий фаолиятидан келиб чиқиб билим олиши учун ҳозирги кунда давлатимиз томондан барча шароитлар яратилмоқда. Талабалар малакали профессор-ўқитувчилардан таълим олиш билан бирга интернет орқали ўзларига керак бўлган маълумотларни олиб ўз билим ва кўникмаларини оширмоқдалар. Лекин талабаларга ва айниқса технологик таълими йўналиши талабаларининг касбий компетентликка эга бўлишида устознинг ўрни бекиёсдир. Бежизга бизда “устоз кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўрғалар”- дейилмаган. Агар устоз ўз билим ва

тажрибасини ўзидан кейин шогирдларига қолдирмаса у қанчалик буюк билим эгаси бўлмасин, унинг умри бесамар ўтган бўлади. Шогирдлари қанча кўп бўлса, улар қанча кўп муваффақиятларга эришсалар бу устознинг нуфузини янада оширади. Устоз-шогирдига фақатгина билим ёки ҳунар эмас, балки маънавиятини бойитиш, ўз намунаси орқали унга ибрат мактаби бўлиши лозимдир. Талабаларда касбий компетентликни тарбиялаш, уларни ижод қилишга ундаш, изланиш ва мукамалликка эришишда устоз-шогирд анъаналарини ҳозирги кунга татбиқ этишимиз лозимдир, лекин ушбу анъаналарни буюк алломаларимиз бой меросидан фойдаланган ҳолда бажаришимиз кераклиги, ҳозирги куннинг энг долзарб муаммоларидан биридир. Бунинг учун ушбу алломаларимиз ҳаётини ўрганишимиз, жумладан буюк бобокалонимиз Баҳоуддин Нақшбанд ва Нақшбандия тариқати давомчилари бўлмиш Хожа Аҳрор Валий ва Махдуми Аъзам каби пирларимизнинг бой маънавий меросини талабаларга етказиш орқали уларда касбий компетентликни ошириш мумкин. Тасаввуф таълимотининг маънавий-маърифий, таълимий, ахлоқий ва тарбиявий ўрни бекиёсдир.

Нақшбандия таълимотини фалсафий томондан ўрганиш, унда устоз-шогирд орасидаги муносабатлар Г.Наврўзованинг “Нақшбандия тасаввуфий таълимоти ва баркамол инсон тарбияси” мавзусидаги докторлик диссертацияси[7] ва монографияда алоҳида ўрганилган. Шунингдек К.Қиличеванинг “Олий таълим тизимида тасаввуф таълимоти воситасида талабалар маънавиятини шакллантириши “ мавзусидаги докторлик диссертацияси [6] тасаввуф таълимоти, жумладан, Нақшбандия тариқати намояндалари: Баҳоуддин Нақшбанд, Шайх Хованд Тохур, Хожа Аҳрор Валийларнинг мероси воситасида талабалар маънавиятини шакллантиришнинг педагогик томонлари умумий тарзда тадқиқ қилинган.

Баҳоуддин Нақшбанд бутун умри давомида илм ўрганиш, жаҳлдан узоқ туришни насиҳат қилганлар. У киши Пайғамбарнинг “Қайерда бўлманг, илм талабидан узоқлашманг ва агар обу оташ ичра ғарқ бўлсангиз ҳам, ғаввос бўлиб кечиб ўтинглар ва илм ўрганинглар” -деган ҳадисини доимо уқтирганлар. Нақшбанднинг барча муридлари (шогирдлари) бирор бир касб эгаси бўлганлар. Уларга қўйилган асосий шарт бирор бир касб ортидан ҳалол лукма ейиш бўлган. Камтаринлик улуғланиб, ман-манлик, керилиш нуқсон ҳисобланган. Шу жиҳатлари учун ҳам Нақшбандия тариқати ўз вақтида катта обрўга эга бўлган. Барча ўғитлар энг аввало инсонда яхши фазилатларни тарбиялаш, маънавий комилликка эришиш, ахлоқ ва исломий иймон мустаҳкамлигини таъминлашга қаратилгандир.

Зеро иймони мустаҳкам инсонгина комил инсон даражасига етиши мумкин. Тасаввуф илми ҳақида талабалар жуда юзаки билимга эгадир. Ҳатто талабаларнинг кўпчилиги тасаввуф ва тариқат сўзлари маъносини ҳам тушунмайдилар. Ҳолбуки тасаввуф илми барча мусулмон давлатларида жуда катта обрў ва ҳурматга сазовордир. Нақшбандия тариқати меросини ўрганиш орқали биз талабаларда устознинг қандай ҳислатларга эга бўлиши ва шогирднинг устозга нисбатан қандай эҳтиромда бўлиши лозимлигини етказишимиз лозимдир. Энг аввало инсон бўлиш илмини устоздан ўрганмоқ керакдир. Нақшбанд Ҳазратлари айтар эдилар: ”Шамга ўхшагин, токи ҳаммага равшанлик бағишла, ўзинг қоронғуда бўл”. Ушбу сўзлар замирида буюк инсоннинг нақадар ҳокисор ва камтар, камсуқум бўлганликларини кўрамиз ва ушбу ҳислатларни ўз шогирдларида ҳам улғайтирганлар. Шунингдек устозининг ҳар бир сўзини қонун деб билмоқ, устозга чуқур ҳурмат кўрсатмоқ, шогирднинг келажақда комил инсон даражасига олиб келади. Шу билан бирга устоз ҳам устоз деган номга лойиқ бўлмоғи лозимдир. Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг шогирди ва куёви бўлмиш Саййид Амир Кулол: ”Бирор киши сизлардан мазҳабга доир савол сўраса-ю, жавоб беролмасангиз, бундан хунуқроқ иш бўлмайди” деганлар. Ушбу сўзлар ҳозирги кунда ҳам ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган. Зеро устоз ўз соҳасини билмас экан, унинг шогирдлари олдида ҳам ҳеч қандай обрўси бўлмайди.

Буни ҳозир ҳам устозлар талабаларга такрор ва такрор уқтиришлари лозимдир. Илм олиш ва ўз касбининг етук мутахассиси бўлиш учун талабалар тинмай ўз устида ишлаши, устозлар насихатларига қулоқ тутиши лозимлиги бу барча даврлар учун исбот талаб қилмайдиган ҳақиқатлардир. Аждодларимиз қадим замонларда илм олиш ҳозирги кундагидек осон бўлмаган даврларда ҳам, билим олишга ҳаракат қилганлар, ўзларини илмга бағишлаганлар. Буюк инсонларни етиштирган она заминимизда ҳар бир буюк инсон ортида уни илмга чорлаган, илм хунар ўргатган усто зи туради.

Ота ўз ўғлини устозга шогирдликка бераркан, “эти сизники, суяги бизники” дея лутф қилган. Бу билан устозга ўғлининг келажақ тақдирини бус-бутун ишониб топшираётганини билдирган. Устоз ҳам шогирди тақдирига ўзини маъсул деб билиб, бор иқтидору хунарини унга юқтиришга уринган. Оилавий муҳитда етарлича талабчанлик кўрмаган болани қатъий тартиб-қоидага кўниктирган.[5]

Ҳозирги кунда устознинг нуфузини ва жамиятдаги ўрнини ошириш борасида жуда катта ишлар амалга оширилмоқда. Устознинг обрўсини

оширишни албатта бўлгуси педагогларни тарбиялашдан бошлашимиз керакдир. Талаба устозни кадрлашни ҳам, ўзини устозликка тайёрлашни ҳам ўрганмоғи лозимдир. Устоз деган шарафли номга лойиқ бўлмоғи даркордир. Бунда албатта диний кадриятлар, аждодларимиз меросидан фойдаланиш лозимдир.

Ривоятда ёзилишича бадавлат оила фарзанди бўлган Алоуддин Аттор Баҳоуддин Нақшбандга шогирд бўлишни истаган. Нақшбанд ҳазратлари ҳўкиз ишкамбасининг ичини ташқарига ўгириб, бошига кўйиб келишини буюрганда Аттор бозордагиларнинг маломатига эътибор бермай, устозининг амрини бажо келтирган. Устозга ҳурмат шу даражада юқори бўлганлиги ҳар қанча таҳсинга лойиқдир.

Нақшбандия тариқатининг энг муҳим асосларидан бири шуҳратдан қочишдир. Баҳоуддин Нақшбанд ва у зотнинг шогирдлари “хилватда шуҳрат бор, шуҳратда офат” яъни хилват дар анжуман қондасига амал қилганлар. Улар хилватдан қочганлар ва халқ орасида бўлишни истаганлар. Абдуҳолиқ Гиждувоний “хилват эшигини ёп, суҳбат эшигини оч”-деганлар.[7] Нақшбандия тариқатида пир ва мурид орасида маънавий орифона суҳбатга катта эътибор қаратилгандир. Нақшбандия таълимотига кўра суҳбат орқали шогирдлар юксалиб, хилватда эса маърифатдан маҳрум бўладилар.

Талабаларда Нақшбандия тариқати воситасида кластер усулида устоз-шогирд анъаналарини такомиллаштиришнинг бир қанча сабаблар мавжуд. Булар:

- Нақшбандия тариқатида устоз-шогирд анъаналарида устозга буюк ҳурмат, итоаткорлик, илм олишга бўлган кучли ҳоҳиш ҳозирги кунда ҳам ўрнат олишга лойиқдир;

- Нақшбанд ва Нақшбандия тариқати аҳлининг ҳаром харишдан ҳазар қилиши, диний ва дунёвий илмларни мукаммал эгаллаши талабаларда касбий компетентликни тарбиялашда асосий воситалардан бири бўлиб хизмат қила олади;

- Нақшбандия тариқати намоёндаларининг барча соҳада мукаммалликка интилиши талабаларда касбий компетентликни ривожлантиришга ва бўлажак педагогик фаолиятларида ўз касбининг етук мутахассиси бўлишига хизмат қилади;

- Устоз-шогирд анъаналарини талабаларда такомиллаштиришда Нақшбандия тариқати намоёндаларининг ҳаёти ва ижодини ўрганиш орқали эриша оламиз ва бунинг натижасида талабалар ва айниқса технологик таълим йўналиши талабалари ўқиш билан бирга ўз касбий кў-

никмаларини мактаб ўқувчиларига ҳам ўргатишда кластер усули орқали эришадилар;

- Нақшбанднинг фалсафий, ахлоқий-эстетик қарашларини ўрганиш ва алломанинг илғор таълимотини таълим соҳасига, чунончи касбий компетенцияни ривожлантиришга йўналтириш мумкиндир;

- Тасаввуф таълимотининг маънавий-маърифий, таълимий, ахлоқий ва тарбиявий қарашлари талабаларда касбий компетентликни оширишга хизмат қила олади;

- Нақшбандия тариқати намоёндаларининг адолатли, камтар, камсуқумлиги устоз-шогирд муносабатларида намуна вазифасини ўтайди;

Нақшбандия шайхлари ишсиз, хунарсиз инсонларни шогирдликка қабул қилмаганлар. Муҳаммад Бобо Самосий боғбон, Амир Кулол кулол, Баҳоуддин Нақшбанд наққош, тўқимачи ва чорвадор, Амир Ҳамза овчи, Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор чорвадор ва савдогар бўлишган.

Ҳожа Аҳрор Валий шогирдларига фақатгина мураббий устоз пир бўлибгина қолмай, ҳар бир инсонга муносиб ҳалол ва адолатли, қаноатли ҳолда яшаш йўлларини ўргатади. Хусусан инсонларни тилга эътибор беришлари уларнинг камолот йўли эканлигини уқтириб қуйидаги ўғитларида баён қилади: ”Одамзод уч бўлакдир: Кўнгил ва тил ва ўзга аъзолар. Кўнгил Худони бир деб билмоқ учундир ва тил Худони бир деб айтмоқ учундир ва ўзга аъзолар бандалик қилмоқ учундир.” “Кимнинг гапираётганига эмас нима гапираётганига қара.[6]

Биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг “Юксак маънавият енгилмас куч” асарида: ”Агарки мана шу муқаддас заминимизда таваллуд топиб, вояга етган, ўз ҳаёти ва фаолияти билан нафақат тарихда, айни вақтда башариятнинг бугунги тараққиёт саҳифаларида ҳам ўчмас из қолдирган буюк мутафаккир ва алломаларимиз, азиз-авлиёларимизни таърифлашда давом этадиган бўлсак, ўйлайманки, бу борада узоқ гапириш мумкин. Бизнинг ўз олдимизга қўйган мақсадимиз эса, бундай улуғ зотларнинг ҳаёт йўли ва қолдирган меросини тўлиқ тасвирлаш эмас, балки уларнинг энг буюк намояндалари тимсолида маърифат, илму фан, маданият, дин каби соҳаларнинг барчасини ўзида уйғунлаштирган халқимизнинг маънавий олами нақадар бой ва ранг-баранг эканини исботлаб беришдан иборатдир. Бундай ноёб ва бебаҳо бойликни ҳар томонлама чуқур ўрганиш, унинг маъно-мазмунини фарзандларимизга етказиш масаласи барчамиз, биринчи галда, зиёлиларимиз, бутун жамоатчилигимиз учун ҳам қарз, ҳам фарз бўлиши шарт, деб ҳисоблайман”.[2]

Бу борада Президентимиз Ш.М.Мирзиёев улуғ мутафаккирларнинг бой маънавий меросини ўрганиш, шунингдек ҳозирги кунда устознинг нуфузини ошириш борасида жуда кўп ишларни амалга оширмоқдалар. Аждодларимиз томонидан, жумладан Нақшбандия тариқати бебаҳо мероси ва унитилаёзган кадриятларимизни қайта тиклаш ва ёшларга ўрناк тариқасида етказиш давлат сиёсати даражасига кўтарилди.[3]

Талабаларда касбий компетентликни такомиллаштиришда устоз-шогирд анъаналарини ривожлантириш ва бу борада Нақшбандия тариқати илмий меросидан фойдаланиш ҳозирги кун талабидир. Таълим тизимини ривожлантириш олий таълим тизимини ислоҳ қилишдан бошланади. Талабаларимиз ўз устида ишлашни, билимларини бойитишни, илм олиш йўлида ҳар қандай қийинчиликларга бардошли бўлишни буюк аждодларимиздан ўрганмоғи лозимдир. Бу таълим тизимидаги барча ислохотларни амалга оширишнинг энг тўғри йўлидир. Таълимда кластер тизимини такомиллаштириш, талабаларни билим ва маънавий дунёқарашини оширган ҳолда уларни ўқиш билан бирга бевосита бўлажак касбига тайёрлаш лозимдир. Бунда бизнинг олийгоҳимизда ҳам катта ишлар олиб борилмоқда. Талабалар ва ўқувчилар орасида ҳамкорлик борасида технологик таълим йўналиши талабалари мактаб ўқувчилардан қизларга тикиш сирларини, ўғил болаларга дурадгорлик ва бошқа ҳунарларни ўргатиш йўлга қўйилмоқда. Шу билан бирга талабалар Нақшбандия тариқати таълимотида касб-ҳунар ўрганиш, меҳнат қилиш инсонни комилликка етаклаши борасида ушбу таълимотни мактаб ўқувчиларига етказишлари лозимдир. Кластер тизимида янги инновацион технологиялар билан биргаликда аждодларимиз меросидан фойдаланиш жуда яхши натижаларга олиб келади. Зеро аждодларимиз яратган буюк устоз-шогирд мактаби мамлакатимиз таълим тизимини ривожлантириш ва юқори чўққиларга олиб чиқиши шубҳасиз.

Адабиётлар:

1. Ш.М.Мирзиёев Эркин ва фаровон, демократии Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ - Тошкент: «Ўзбекистан» НМИУ, 2016. – 14 бет
2. И.А. Каримов “Юксак маънавият - енгилмас куч” .Тошкент: ”Маънавият” нашриёт- матбаси-2008
3. Ш.М.Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси”. 25.01.2020.
4. Шайх Эшон Шахрихоний “Хожагон Нақшбандия тариқатида хуфия зикр одоблари” Тошкент: Моварауннаҳр-2005.

O'QISHDAN TASHQARI ISHLAR JARAYONIDA BO'LAJAK TARIX O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPITETSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Suvonkulov A.Z.

Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: tarix, kompetitsiya, oliy ta'lim, metodikt, malaka, strategiya, o'qituvchi, tamoyil, maqsad.

Ключевые слова: история, конкуренция, высшее образование, методика, квалификация, стратегия, преподаватель, принцип, цель.

Key words: history, competition, higher education, methodology, qualification, strategy, teacher, principle, goal.

РЕЗЮМЕ:

O'qishdan tashqari ishlar jarayonida bo'lajak tarix o'qituvchilarining kasbiy kompetitsiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish haqida qisqacha mazmuni bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В ходе внеклассной работы представлены итоги совершенствования методики формирования профессиональных компетенций будущих учителей истории.

SUMMARY:

A brief SUMMARY: of the improvement of the methodology for developing professional competencies of future history teachers in the process of extracurricular activities is presented.

Oliy ta'lim tizimida yuqori malakaga ega bo'lishi va kasbiy faoliyatida muhim mavqega ega bo'lishi kerak bo'lgan o'qituvchilarni tayyorlash samaradorligini oshirish mamlakatimizning strategik vazifalaridan biri va barcha darajadagi ta'lim muassasalarining asosiy maqsadi hisoblanadi. Ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda oliy ta'lim muhim rol o'ynaydi, uning tamoyillari bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining ta'lim va kasbiy funksiyalarini amalga oshirishda bilim va ko'nikmalarini takomillashtirish, rivojlanish qonuniyatlari to'g'risida tushunchalarni shakllantirishdan iborat. Oliy ta'lim tizimida bo'lajak tarix fani o'qituvchilarilari alohida rol o'ynaydi, u oqilona va tanqidiy fikrlashi, o'quv jarayonini rejalashtirishi va tahlil qilishi, yoshlarni tarbiyalash va ularning bilimlarini takomillashtirishda yuzaga keladigan muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishi kerak. Ta'lim tizimining

zamonaviy rivojlanishi sharoitida bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining didaktik madaniyatining asosiy tamoyillarini o'rganishdir. Bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining malakasi va pedagogik mahorati sifat xususiyatlarida namoyon bo'ladi: yo'nalishi, malakasi, kasbiy va pedagogik vazifalar va didaktik ko'nikma va malakalarni egallash darajasi. Ular kasbiy shakllanish, umumiy va pedagogik madaniyatni rivojlantirish, shaxsiy va kasbiy ahamiyatga ega fazilatlarni tarbiyalashni ta'minlaydigan oliy ta'lim muassasalarida o'qitish jarayonida allaqachon shakllanishi kerak. Bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining rivojlanishi, bir tomondan, shaxs tuzilishining elementlari, boshqa tomondan – oliy ta'limning pedagogik muammolarini ijodiy hal qilish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalar bilan belgilanadi. Yaxlit shaxsni shakllantirishda bilan bir qatorda, har qanday yoshdagi o'quvchining salohiyati, ongi, ruhiyati va intellekti faol ta'sir ko'rsatadi, bu esa barqaror ijobiy motivatsiya, qadriyat yo'nalishlari, kasbiy va intellektual rivojlanishda qiziqish va ehtiyojlarni shakllantirishga yordam beradi. Bo'lajak tarix fani o'qituvchilarini tayyorlashda ularning didaktik madaniyatini shakllantirish bog'liq bo'lgan psixologik-pedagogik fanlar muhim o'rin tutadi. Didaktik madaniyat deganda olimlar bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining o'quvchilar bilan ishlashning didaktik shakllari va usullarini samarali qo'llash, ijodiy fikrlash, mustaqil ravishda yangi bilimlarni ishlab chiqarish qobiliyatini rivojlantirish tizimi sifatida tushunadilar. Olimlar oliy ta'limda zamonaviy didaktik o'qitish usullarining yuqori samaradorligini ta'kidlamogda. Tadqiqotchi A.A.Usov kasbiy didaktik madaniyat ta'rifini bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining kasbiy va shaxsiy fazilatlarini shakllantirish va o'z-o'zini rivojlantirishni amalga oshirish imkonini beradigan pedagogik faoliyatning zarur sharti sifatida talqin qilishni taklif qiladi. Muallif nuqtai nazaridan, madaniyatning ushbu turi o'qituvchining nafaqat o'z faoliyatidagi muammoli tomonlarini topish qobiliyatini hosil qiladi, balki ularni hal qilishning eng yaxshi usullarini, rivojlanish istiqbollari aniqlash ko'nikmalarini to'liq shakllantirishni nazarda tutadi, fanning yangi yutuqlari va pedagogik tajriba o'zlashtirishga hissa qo'shadi. Pedagogika fanlari sohasidagi mutaxassis A.V.Perevozniiy didaktik madaniyatni zamonaviy o'qituvchi shaxsiyatining kompetensiya xususiyatlarini shakllantiradigan pedagogik faoliyatda amaliy amalga oshirish nuqtai nazaridan o'quv dasturlarini o'z ichiga olgan ijtimoiy tajribaning bir turi sifatida izohlaydi. Har bir o'qituvchi va talaba jamiyatning didaktik madaniyatini ishlab chiqaradi va shu bilan birga o'z pedagogik amaliyotida pedagogik ishning usullari, shakllari, vositalari ko'rinishida paydo bo'ladigan tendensiyalarni idrok etadi va takrorlaydi, ularning yig'indisi tarbiyaviy vazifalarni hal qilishni ta'minlaydi.

Olimlar o'qituvchining ijodiy imkoniyati asoslari kasbiy tayyorgarlik jarayonini shakllanadi, hosil qilinadi va keyinchalik uning kasbiy faoliyatida rivojlanadi d4 hisoblaydilar. O'qituvchining ijodiy imkoniyatlarini resurslariga ular o'qituvchini

madaniy, kasbiy va umumta'lim darajasini, uning ehtiyojlari va qiziqishlari, yaf umuman uning faoliyati va xususan kasbiy faoliyati motivlarini belgilovchilafc kiritadilar. O'qituvchining ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish jarayonining asosi talab etilmagan resurslari uning o'zida emas, balki uning tocliq foydalaniiimagB irnkoniyaflarida va mazkur imkoniyatlardan foydalanishga yondashuv tizimicl yotadi. Boclajak ocqituvchining ijodiy shaxsini shakllantirishga mos ijodiy muhi yordam berishi mumkin. N.Ya.Kantorovich pedagogika oliy ta'lim muassasasi bunday atrof-muhitni yaratish zaruratini ta'kidlaydi: "Pedagogika oliy ta'lim muassasasi - bu o'ziga xos start maydoni bo'lib, undan tarbiyalanuvcMar katte hayotga yocl oladilar. Ulaming kelajaklari ham mazkur maydon qanday boclishigJ ko'p jihatdan bogcliqdir. Bu yerda u boclajak o'quvchilar bilan muloqot qilishgJ ocrganadi. Bu yerda boclajak tarbiyachining eng qimmatli shaxs sifatleri shakltanadfl Bu yerda u nafaqat o'qitishning yangi metodikalari, balki yangi bilimlami izlab] topish usullarini ham egallaydi. Shu tariqa, ocqituvchining kelgusi kasbiy mahoratfl uning shaxsini shakllantirish qanday shaioitlarda amalga oshirilishiga bogcliqdir". Masalaning bunday qo'yilishi tufayli zamonaviy ocqituvchining kasbiy kompetentligi muammosini ko "rib chiqish zarurati yuzaga keladi. Pedagogik adabiyotlarda "kasbiy kompetentlik" tushunchasidan tashqari ocqituvchining "tayyorgarligi" va "mahorati" tushunchalari mavjud. Odatda olimlar tomonidan tayyorgarlik muayyan faoliyatni boshlashdan oldingi holati sifatida qaraladi (1-ilova). V.A.Slastenin, I.F.Isaev va A.I.Mishenko kasbiy tayyorgarlik mohiyatini yaxlit holat, shaxsning asosiy imkoniyatlaiiga bog'liq bo'lgan uning integrativ ifodasi, gnoseologik, akseologik, ijodiy va kommunikativ jihatlarda qaraladigan pedagogik faoliyat sub'ekti sifatida tushunadilar. O 'qituvchining mahorati - bu integral sifat, «haqiqiy o6z kasbida ishlovchi va bolalami sevuvchi har bir pedagog yetisha oladigan yuqori va doimiy takomillashtiriladigan tarbiyalash va o'qitish san'ati. Pedagog o'z ishining ustasi - 18 Ini o'z fanini chuqur biladigan, tegishli fan yoki san'at sohalari bilan yaxshi tanish umumiy va ayniqsa, bolalar psixologiyasi masalalarida amaliy bilimga ega lo1 Igan, o'qitish va tarbiyalash metodikasini mukammal biluvchi yuqori madaniyatli Imiiluxassisdir". A.C.Makarenko, Yu.P.Azarova, N.V.Kuzmina ishlarida o'qituvchining Illhoratga erishish yo'llari belgilangan. Biz o'qituvchining kasbiy kompetenffigini qit nvchi kasbiy tayyorgarligi va mahoratining asosiy toifasi sifatida aniqlaymiz. Ixtiyoriy kasbiy faoliyat, jumladan pedagogik faoliyat mutaxassisda kasbiy I •>nipetentlikning mavjudligini nazarda tutadi. Kompetentlik - bu ma'lum bilim va lnjiibalar doirasiga egalik; kompetent - (lot. somretent - qobiliyatli) - biluvchi, mi'lum bir sohada bilimga ega bo'lgan; o'zining bilimi yoki vakolatlari bo'yicha lnror-bir ishni bajarish yoki hal qilish; biror-nima to'g'risida fikr bildirish huquqiga oqdi bo'lgan. Kasbiy kompetentlik - kocp qirrali va kocp jihatli tushuncha, u jamiyatda sodir boMuvchi o'zgarishlarga

mos ravishda o'zgaradi hamda turli nuqtai nazarlar ostida k) 'riladi. O'qituvchining "kasbiy kompetenfligi" tushunchasi mazmuniga zamonaviy yondashuvlar tahHli ko'rsatishicha, mazkur muarnmo hozirgi vaqtda uning talqiniga Inrlich mazmun baxsh etuvchi, mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan faol o'rganilmoqda. Ye.V.Bondarevskaya kasbiy kompetentlik tushunchasini uning asosiy komponenti hisoblangan, "ta'limda hunarmandni" emas, balki yuqori madaniyatli mutaxassisni shakUantirishga yordam beradigan "pedagogik madaniyat" tushunchasi bilan bog'laydi. S.Ya.Batishev va B.S.Gershunskiy kasbiy kompetentlikni "savodxonlik kasbiy kompetentlik - madaniyat-mentalitet" umumiy bog'cinidagi ta'lim natijasi sifatida qaraydi. B.S.Gershunskiyning fikriga ko'ra, kasbiy kompetentlik kasbiy bilimlar, fanni o'zlashtirish ko'nikmalari va ulami faoliyatda amalga oshirish malakalarining shakllanganligining ma'lum darajasi, sifat va natijaviy ko'rsatkichini aks ettiradi. Uning yozishicha, kasbiy kompetentlik, asosiy ravishda kasbiy ta'limining darajasi, insorming tajribasi va individual qobiliyatlari, uning uzluksiz mustaqil ta'limga va o'z-o'zini takomfflashtirishga motivli intilishi, ishga ijodiy va mas'uliji munosabati bilan aniqlanadi. U kasbiy kompetentlik strukturasida funksiyasi savodxonlikdan tashqari, fan mazmunidan ko'ra shaxsning shakllantiriladigan sifatleri: mas'uliyat, ijod, qiziquvchanlik, tirishqoqlik, yangi bilimlarni egallael intilish, haqiqatni estetik idrok etish, o'z ishining haqiqiy professionalini tasawj etib boelmaydigan yuqori axloqiylikni ajratadi. Kasbiy kompetentlik o'z ichida falsafiy, psixologik, ijtimoiy, madaniy, shaxe tartibdagi jihatlarini qamrab oluvchi tizim sifatida ifodalanishi mumkin (T.G.Braje Amerika ijtimoiy fanida kompetentli mutaxassis modeliga, shuningdek, tartihintizomlilik, mustaqillik, kommunikativlik, o'z-o'zini rivojlantirishga intilish kiritiladi. Shved olimlari kasbiy kompetentlik - bilimlarning intellektual, ma'naviyJB ijtimoiy, estetik, siyosiy jihatlarini integratsiyasi deb hisoblaydilar. Ko'pgina mahalliy hamda xorijiy olimlar pedagogning kasbiy kompetentM kasbiy bilimlar va konikmalar qadriyatli yo'nalishlar, uning faoliyati motivlare nutqida, muloqot uslubida aks etuvchi umumiy madaniyati, o'zining ijodiy imkoniyatini rivojlantira olish qobiliyati, shuningdek, fanni o'qitish metodikasi egallaganligi, talabalarni tushunish va ular bilan o'zaro aloqa qilish qobiliyati, ulargaB hurmat, kasbiy ahamiyatli shaxsiy sifatleri bilan aniqlanishi to'g'risidagi fikrlargal qo'shiladilar. Mazkur komponentlardan hatto biiining ham bo'lmasligi butun tizimniB buzadi va pedagog faoliyatining samaradorligini pasaytiradi. Shu tariqa, kasbiy kompetentlik shaxsning muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatga, uning ahamiyatiga va uni amalga oshirishda qo'llaniladigan, barcha bilimlar hamda* ko'nikmalar birligidagi ma'lum bir o'ziga xos vazifalarga munosabati sifatidaB ta'riflanishi mumkin. Zamonaviy o'qituvchining asosiy tashkil etuvchilarida to'xtalib 1 o'tamiz. Bugungi kunda o'qituvchi oz darajada "fan o'qituvchisi" roliga va ko'proq 1 darajada ijtimoiy

tarbiyaviy muhit tashkil etuvchisi rolda ifodalanadi, birinchi | darajali vazifalar o'quvchining o'qishning barcha bosqichlaridagi maksimal faolligi tamoyili bo'yicha uning o'qituvchi bilan o'zaro munosabatlarini qurishga imkon beruvchi yondashuvlarni izlash hisoblanadi. O'qituvchi va o'quvchining ijodiy (muntazamligi) o'quv vaziyatining qolgan barcha tavsiflariga ma'lum talablarni jami yetdigan asos sifatida xizmat qiladi. V.A.Slastenin pedagogning kasbiy kompetentligi pedagogik faoliyatni amalga oshirishga nazariy va amaliy tayyorgarlikning yaxlitligida namoyon bo'ladi va uning iqtisodiy (sotsial)ligini ifodalaydi deb hisoblaydi. O'qituvchining kasbiy kompetentligi •Imklurasini izchil olib boriluvchi va ularning bir qismi avtomatizatsionlashi mumkin Vlgan, nazariy bilimlarga asoslangan va shaxs rivojlanishi vazifalarini hal etishga (yigilgan hatti-harakatlar yigindisi sifatidagi pedagogik ko'nikmalar orqali ochib berilishi) mumkin. V.A.Slastenin pedagogik ko'nikmalarning to'rt guruhini ajratadi: 1) mazmunini aniq pedagogik vazifalarga "ko'chirish"ni bilish; mantiqiy li'itlangan pedagogik tizimni qurish va harakatga keltirishni bilish; tarbiya komponentlari va ommlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorliklarni ajratish va harakatga keltirishni bilish; pedagogik faoliyat natijalarini hisobga olish va muomilashtirishni bilish. O'qituvchining kasbiy kompetentligi faoliyatning boshqaruv, pedagogik, kommunikativ, diagnostik va tadqiqotchilik komponentlarini o'z ichiga oladi hamda inuqsadlarga erishish bo'yicha pedagogik vazifalarni optimal ravishda amalga oshirish uchun zarur bo'lgan kasbiy bilimlar va ko'nikmalarning shakllanganligi darajasi, kasbiy ahamiyatli shaxs sifatlarining rivojlanish darajasi bilan aniqlanadi.

Adabiyotlar:

1. Makarova L.N. Specificity of vocational and didactic culture of teachers of supplementary education//Bulletin of Tambov University. Series: Humanities. 2011. P. 142–149.
2. Perevoznyi A.V. Didactic culture: essence, formation, development//Innovations in education. 2012. № 3. P. 122–133.
3. Тырина М.П., Куликова Л.Г., Фазылбеков И.Ш. Уровневая дифференциация развитости дидактической культуры педагога в условиях инновационного образования // Мир науки, культуры, образования. 2019. № 6 С. 385–388.
4. Usmonov Q., Sodiqov M.O'zbekiston tarixi (1917-1991-yillar): Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari 1-bosqich o'quvchilari uchun darslik.-T:«Sharq»5 2013.
5. Usmonov Q. O'zbekiston tarixi(Milliy istiqlol davri): Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari 2-kurs o'quvchilari uchun darslik. - T: «O'qituvchi», 2011.
6. Уразова М.Б. Совершенствование технологии подготовки будущего педагога профессионального образования к проектировочной деятельности: Дисс. ... док пед. наук. - Т., 2015. - 287.
7. Yarmatov R.B. Bo'lajak tarix o'qituvchilarining o'quv-ilmiy-tadqiqot ishlarini takomillashtirish // Monografiya Toshkent 2015.Turon iqbol nashiryoti.

TALABALARNI AMALIY PEDAGOGIK VA BOSHQARUV FAOLIYATIGA TAYYORLASH JARAYONINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Toshpo'latova D.B.

*NamDU, Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası
katta o'qituvchisi, (PhD)*

Tayanch so'zlar: innovatsion faoliyat, pedagogik jarayonlar, tarbiyaviy munosabatlar, "rahbar-xodim", "rahbar-xodim-tarbiyalanuvchi" va "tarbiyachi-tarbiyalanuvchi" munosabatlari, boshqaruv faoliyati, integratsiya, intellektual qobiliyatlar.

Ключевые слова: инновационная деятельность, педагогические процессы, образовательные отношения, отношения «лидер-работник», «лидер-работник-стажер» и «педагог-стажер», управленческая деятельность, интеграция, интеллектуальные способности.

Key words: innovative activity, pedagogical processes, educational relations, "leader-employee", "leader-employee-trainee" and "educator-trainee" relations, management activity, integration, intellectual abilities.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada bo'lajak tarbiyachilarning kelgusi amaliy faoliyatida MTTda pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlash jarayonlarida faol ishtirok etishlari muhimligi va bu jarayonda talabalarni amaliy pedagogik va boshqaruv faoliyatiga tayyorlash jarayonining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается значение будущих педагогов в будущей практической деятельности по организации и управлению педагогическими процессами в МТТ, активное участие в процессах подготовки детей дошкольного возраста к школе, а также особенности процесса подготовки учащихся. для практической педагогической и управленческой деятельности в этом процессе выделены.

SUMMARY:

In this article, the importance of the future educators in the future practical activities of organizing and managing pedagogical processes in MTT, active participation in the processes of preparing children of preschool age for school, and the specific features of the process of preparing students for practical pedagogical and management activities in this process are highlighted.

Kirish.Mamlakatimizda sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlarning o'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishi, mamlakatimiz yigit-qizlarini XXI asr talablariga to'liq javob beradigan har

tomonlama rivojlangan barkamol shaxslar etib voyaga etkazish uchun zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratish bo'yicha keng ko'lamli aniq yo'naltirilgan chora-tadbirlarini amalga oshirish, xususan, bolalarni jismoniy, aqliy hamda ijtimoiy-hissiy jihatdan kamol toptirish va ularning sog'lig'ini muhofaza qilish; bolalarning erkin fikrlash, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, axloqiy va ma'naviy jihatdan barkamol, shuningdek, kelajakda mustaqil va ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga etkazish uchun shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi.

Ushbu qonunda asosiy tushunchalar qatorida pedagogning kasbiy standarti tushunchasi maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogining shaxsiy kasbiy sifatlariga, bilimlariga, mahorati va ko'nikmalariga doir asosiy talablar majmuini anglatishi ko'rsatib o'tildi.

Bu o'z navbatida, maktabgacha ta'lim tashkilotlari (MTT) uchun oliy ma'lumotli pedagog kadrlar (tarbiyachi-bakalavrlar) tayyorlash jarayoniga ham ijodiy yondashuvni talab qilmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Mamlakatimiz olimlari tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlili natijalariga asoslanib aytish mumkinki, maktabgacha ta'lim tizimi yo'nalishida bir qancha ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan, xususan, M.Nigmatova, M.Daminova, O.Jamoliddinova, G.Komilova, D.Sobirova, M.Salixova, M.Xalilova, K.Raximova, M.Xalimova, U.Shamsiyev, M.Abdullayeva, va boshqalar tomonidan maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatining mazmuni, maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy axloqiy, jismoniy va psixologik jihatdan tarbiyalash, ularda muloqot madaniyati va maktabga tayyorlash muammolari tadqiq etilgan.

Oliy ta'lim muassasalari talabalarini kasbiy shakllantirish va amaliy faoliyatga tayyorlash muammolari N.A.Muslimov, Sh.S.Shodmonova, G.X.Ibragimova, D.I.Ro'ziyeva, B.X.O'razov, D.T.Kenjayeve, Sh.K.Rayimov, O.A.Qo'ysinov, Q.O.Shodmanov va boshqalar; ta'lim muassasalarini boshqarish va boshqaruv faoliyati muammolari R.X.Djurayev, R.Sh.Ahlidinov, Sh.E.Qurbonov, S.T.Turg'unov, M.Mirqosimov, U.I.Inoyatov, X.F.Rashidov, J.Fozilov, Ю.В.Васильев, В.П.Топоровский, Т.М.Давыденко, В.И.Зверева, D.K.Fazilov va boshqalar; ta'lim muassasalari rahbar-xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish muammolari J.G'.Yo'ldoshev, H.Q.Yo'ldoshev, S.M.To'ychiyeva, M.Quronov, F.Ergashev, N.N.Shanina, I.A.Eliseyeva, M.U.Dexkanova va boshqalar tomonidan o'rganilgan.

Yuqoridagi olimlarning ilmiy ishlarini o'rganib chiqqan holda shuni ta'kidlash jozki, ularning ilmiy tadqiqotlarida oliy ta'lim muassasalari talabalarini kasbiy

shakllantirish va amaliy faoliyatga tayyorlashning nazariy va tashkiliy-metodik asoslarini ishlab chiqish hamda kadrlar tayyorlash va ta'lim tizimining rivojlanishi uchun zarur bo'lgan siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar mavjudligini aniqlashga alohida e'tibor qaratilgan va islohotlar muvaffaqiyati o'rganilgan, ta'lim sifati boshqaruvining uzluksiz ta'limda olib borilayotgan islohotlarning umumiy jarayoni bilan o'zaro aloqadorligini belgilaydigan ma'lumotlar ilmiy asoslangan, shuningdek, ta'lim jarayonining ishtirokchilari faoliyatini muvofiqlashtirishning zarur va yetarli shartlari ishlab chiqilgan, ta'lim sifatini nazorat qilishning pedagogik shart-sharoitlari aniqlangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda talabalarni amaliy pedagogik va boshqaruv faoliyatiga tayyorlash konsepsiyasini aniqlashtirishga imkon beruvchi ilmiy-nazariy manbalarni tahlil etish, DTS, Malaka talablari, o'quv reja va dasturlari, o'quv-metodik hujjatlar va o'quv adabiyotlarini o'rganish, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatuv, test, suhbat, pedagogik tajriba-sinov, matematik-statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlillar va natijalar. Bugun talaba – ertaga tarbiyachi - boshqaruvchi pedagog, shunday ekan bo'lajak tarbiyachilar kelgusi amaliy faoliyatida MTTda pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlash jarayonlarida faol ishtirok etishi;

vujudga keladigan muammoli vaziyatlarda ham oliy ma'lumotli mutaxassislarga xos ravishda belgilangan vakolatlari doirasida faoliyat ko'rsata olishi; pedagogik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini bilishi; tarbiyalanuvchi va tarbiyachilarda ta'lim olishga zaruriy ehtiyoj va motivlarni shakllantira olishi;

kasbdoshlarida innovatsion faoliyatga qiziqish shakllantirishi; umumiy maqsadni belgilash va turli yo'nalishlarda qarorlar qabul qilishda faol ishtirok etishi;

MTT faoliyatini takomillashtirish yo'nalishida jamoa fikrini o'rganishi va tahlil qilishi;

MTTda tarbiyaviy munosabatlar jarayonlarining mavjudligi hamda tarbiyaviy munosabatlar jarayonlarida ko'p qirrali "rahbar-xodim", "rahbar-xodim-tarbiyalanuvchi" va "tarbiyachi-tarbiyalanuvchi" munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi, shuningdek, barcha tashkil etiladigan pedagogik jarayonlar boshqaruvga asoslanishi va mazkur jarayonda o'zaro bevosita ta'sirlar mavjudligini e'tiborga olgan holda faoliyat ko'rsata olishi uchun ularda pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, ya'ni boshqaruv yo'nalishidagi tushuncha, ko'nikma va malakalarning shakllanganligi muhim ahamiyatga ega.

Bu o'z navbatida MTTga oliy ma'lumotli pedagog kadrlar (bakalavr) tayyorlash yo'nalishida o'ziga xos talablarni, ya'ni ta'lim, fan, texnika va texnologiyalarning jahon miqyosidagi yutuqlarini, yangiliklarini tatbiq etgan holda pedagogik jarayonlarni loyihalashtirish, ilmiy asosda tashkil etish va boshqarish asosida innovatsion ta'limiy muhitni shakllantirish zaruriyatlarini belgilash bilan bir qatorda, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda bo'lg'usi tarbiyachi-pedagoglarni amaliy pedagogik va boshqaruv faoliyatiga tayyorlash, ularni boshqaruv yo'nalishida zaruriy bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish borasida turli yangi vazifalarni yuklaydi.

Oliy ta'lim muassasalari maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarini amaliy pedagogik va boshqaruv faoliyatiga tayyorlash jarayonida ta'lim mazmuniga, bakalavrlarning tayyorgarlik darajasi va o'zlashtirishi zarur bo'lgan bilimlar darajasiga hamda oliy ta'lim muassasalari maktabgacha ta'limi yo'nalishi bitiruvchilariga qo'yiladigan malaka talablari amaliy pedagogik va boshqaruv faoliyatiga tayyorlash jarayoni mazmunini boyitish, ta'lim mazmuni va ta'lim berish usullarini yanada takomillashtirish, ilg'or pedagogik texnologiya, innovatsion ta'limning eng samarali texnologiyalarini qo'llashni taqozo etmoqda.

Oliy ta'lim muassasalari maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarini maktabgacha ta'lim tashkilotlari amaliyotiga tayyorlash jarayonida o'qitish texnologiyasiga yangicha yondashuvlarni joriy etish, fanlar bo'yicha o'qitiladigan mavzularning o'zaro bog'liqligini, ularning integratsiyasini ta'minlashga, fanlarni o'qitilishida tizimli yondashuvga asoslanish talabalarini amaliy faoliyatga psixologik moslashuvini tezlashtirish va o'zi tanlagan soha yo'nalishidagi kasbiy kompetentsiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonida fanlararo aloqalarni inobatga olgan holda, mavzularning o'zaro bog'liqligini asoslab o'qitish talabalarining fanlar bo'yicha shaxsiy tushunchalarni rivojlantirish, boshqaruv va o'quv faoliyatining ahamiyatini yetarli darajada yoritib berishga imkoniyat yaratadi.

Oliy ta'limning bakalavriat yo'nalishlari klassifikatorining 100 000 – Ta'lim sohasida 60110200 – Maktabgacha ta'lim va 60110300 – Maktabgacha ta'lim psixologiyasi va pedagogikasi ta'lim yo'nalishlari keltirilgan bo'lib, bu yo'nalishlar o'quv reja va fan dasturlari bo'yicha oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisi tomonidan egallangan va beriladigan «bakalavr» akademik darajasi doirasida kasb faoliyatining muayyan turini bajarishni ta'minlovchi bazaviy va fundamental bilimlar, uquvlar va ko'nikmalar kompleksini ifodalaydi.

Maktabgacha ta'lim sohasiga xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar

tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma'naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratish oliy ta'lim tizimi oldida turgan vazifalardan biri sanaladi.

Buning uchun pedagogik yo'nalishlarda kadrlar tayyorlash sifatiga e'tiborni kuchaytirish, pedagogik ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha o'quv reja va dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish, mazkur yo'nalishda tahsil olayotgan talabalarda ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish, pedagogik ta'lim infratuzilmasini yaxshilash, hududlardagi barcha umumta'lim maktablariga xorijiy tillarni o'zlashtirgan, yuqori malakali professional pedagog kadrlarni etkazib berishga erishilmoqda.

Tadqiqot ishining metodologik komponentida talabalarni amaliy pedagogik va boshqaruv faoliyatiga tayyorlashda izchillik, uzviylik va fanlararo integratsion yondashuv tamoyillariga alohida e'tibor berish zarurligi haqida so'z yuritilgan.

Oliy ta'lim tizimida izchillik tamoyilining bosh maqsadi talabani rivojlantirish, o'qitish mazmuni, usullari, shakllari va vositalarini izchil oqilona, uzluksiz ta'lim sharoitida bu komponentlarni yanada takomillashtirishga qaratilgan tanlovdan iborat.

O'qitishda izchillikning asosiy vazifasi shaxsga oid ta'lim jarayonlarining olg'a intilishini ta'minlash, o'qitish mazmuni, usullari, shakllari va vositalarining talabalar kasbiy ta'lim muassasasida moslashishiga, uzluksiz kasbiy ta'lim asosiy bosqichlarining o'zaro aloqasini o'rnatishga ko'maklashuvchi eng maqbul yo'nalishini topishdir.

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi oliy ta'lim tizimini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida ta'lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish maqsadida, ishlab chiqilgan bo'lib, unda xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma'naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratish zarurligi alohida ta'kidlab o'tilgan.

Konsepsiyada mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni

shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash sifatini oshirishning ustuvor yo'nalishlarida asosiy tadbirlardan biri etib belgilandi.

Bu tadbirlar talabalarni amaliy pedagogik va boshqaruv faoliyatiga tayyorlash shakllari, metodlari va vositalariga yangicha yondashuvni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 3 avgustdagi PQ-4796-son «O'zbekiston Respublikasining milliy statistika tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori ijrosini ta'minlash maqsadida «Oliy ta'limning davlat standarti. Asosiy qoidalar» tasdiqlandi. Oliy ta'limning davlat standarti:

kadrlar tayyorlash sifatiga, ta'limning mazmuniga qo'yiladigan umumiy talablarni;

ta'lim oluvchilar tayyorgarligining zarur va yetarli bilim darajasi hamda oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilariga qo'yiladigan umumiy malakaviy talablarni; o'quv yuklamasining hajmini;

ta'lim muassasalari faoliyati va kadrlar tayyorlash sifatini baholash tartiblari hamda mexanizmini belgilovchi me'yoriy-huquqiy hujjat hisoblanadi.

Oliy ta'limning Davlat standartiga muvofiq ishlab chiqilgan malaka talablarida oliy ta'lim bitiruvchisining bilim, ko'nikma va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar o'z ifodasini topgan. Jumladan, 60110200 – maktabgacha ta'lim bakalavriat ta'lim yo'nalishining malaka talablarida bo'lajak pedagog-tarbiyachilar – bakalavrlarning kasbiy faoliyatlari tavsifi: kasbiy faoliyat sohalari; obyektlari va turlari ko'rsatib o'tilgan.

Bakalavriat bosqichida o'quv jarayonini samarali amalga oshirish uchun oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislarning kelgusidagi faoliyat ko'rsatish imkoniyatlarini e'tiborga olgan holda o'qitishda malaka talablarida ko'rsatilgan shart-sharoitlarni yaratish ko'zda tutiladi.

Shuningdek, malaka talablarida bakalavrlarni amaliy pedagogik va boshqaruv faoliyatiga tayyorlashni nazarda tutilgan quyidagi umumiy talablar ham mavjud:

- dunyoqarash bilan bog'liq tizimli bilimlarga ega bo'lish;
- ijtimoiy muammolar va jarayonlarni mustaqil tahlil qila olish;
- tabiat va jamiyat rivojlanishi haqidagi bilimlarni egallashi hamda ulardan zamonaviy ilmiy asoslarda hayotda va o'z kasb faoliyatida foydalani bilishi;

- axborot yig'ish, saqlash, qayta ishlash va ulardan foydalanish usullarini egallagan bo'lishi, o'z kasb faoliyatida mustaqil asoslangan qarorlar qabul qila olishi;

- tegishli bakalavriat yo'nalishi bo'yicha raqobatbardosh umumkasbiy tayyorgarlikka ega bo'lishi;

- yangi bilimlarni mustaqil egallay bilishi, o'z ustida ishlashi va mehnat faoliyatini ilmiy asosda tashkil qila olishi;

- ta'lim yo'nalishlari bo'yicha oliy ma'lumotli shaxslar egallashi lozim bo'lgan lavozimlarda mustaqil ishlashga tayyorlanadilar.

Kredit-modul tizimida talabalarni amaliy pedagogik va boshqaruv faoliyatiga tayyorlashda o'quv me'yoriy hujjatlarning o'rni katta bo'lib, ularda o'quv faoliyati turlari, va kurslarning tarkibi, ularni o'rganish izchilligi va ta'lim mazmuni o'z ifodasini topgan.

O'quv rejasi "majburiy fanlar" bloki va "tanlov fanlari" blokiga ajratilgan bo'lib, ta'lim mazmunini belgilovchi o'quv fanining asosiy mavzulari, mazmuni, o'zlashtirishning eng maqbul usullari, axborot manbalari o'quv dasturlarida ko'rsatiladi.

Kredit-modul tizimida asosida ishlab chiqilgan o'quv rejasi majburiy va tanlov fanlar bloklariga ajratilgan bo'lib, majburiy fanlar bloki fanlarni chuqur o'zlashtirilishini taqozo etadi va ta'lim oluvchilarning intellektual salohiyatini boyitish, ta'lim yo'nalishi va sohaga oid zarur fundamental bilimlar, kasbiy ko'nikma, uquv va kompetentsiyalarni shakllantirishi, bitiruvchiga tanlangan yo'nalish va mutaxassislik bo'yicha kasbiy faoliyat bilan shug'ullanish hamda muayyan magistratura mutaxassisligi bo'yicha kelgusida ta'limni davom ettirishga zamin yaratadi.

Tanlov fanlari bloki esa bakalavriat yo'nalishi bo'yicha ta'lim oluvchilar qo'shimcha chuqur nazariy va amaliy bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishini, innovatsion usullar va sohaning hududiy omillarini hisobga olgan holda kasbiy kompetentsiyalari kengayishini ta'minlashi, ta'lim traektoriyalariga muvofiq kasbiy bilim va malakalarni o'zlashtirishga imkon yaratishadi.

Xulosalar. Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talablarini amaliy pedagogik va boshqaruv faoliyatiga tayyorlash ma'ruza, seminar, amaliy mashg'ulot va mustaqil ta'lim yetakchi rol o'ynaydi. Mutaxassislik fanlaridan darslarni tashkil etishga integratsion yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Talabalarni amaliy pedagogik va boshqaruv faoliyatiga tayyorlashda pedagogik masala va muammolarni yechish pedagogik faoliyatning mohiyatini ifodalaydi. Pedagogik masalalarni yechishda standart ham, ijodiy ham yechimlarni foydalanish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 16 декабрдаги “Мақтабгача таълим ва тарбия тўғрисида”ги ЎРҚ-595-сонли Қонуни.
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirining 2021-yil 19-oktyabrdaги «Oliy ta’limning davlat ta’lim standarti. Oliy ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklari klassifikatori» O‘zbekiston Respublikasining davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 11-son buyrug‘i.
3. Юлдашева Ф.Т. Изчиллик асосида олий таълим жараёнини ташкил этишнинг мазмуни ва моҳияти.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги «Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5847-сон Фармонида 1-Илова.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2021 йил 19 октябрдаги «Олий таълимнинг давлат таълим стандарти. Асосий қоидалар» Ўзбекистон Республикасининг давлат стандартини тасдиқлаш тўғрисида»ги 35-2021-сон буйруғи.
5. Абдуқодиров А.А. «Педагогика» ва «Психология» фанларидан кейслар ва улардан фойдаланиш услубиёти .-Т.: «Fan va texnologiyalar», 2015. - 161 б.
6. Ш.Ш.Олимов, Б.Т. Жураев. Малакавий амалиёт. Методик қўлланма. –Б.: Бухоро давлат университети, 2021. - 41 б.
7. Sh.A.Tursunov, Sh.B.Rashidova. “Menejment va marketing asoslari” O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Т.: 2014 6-б.
8. Ta’lim menejmentini o‘qitish metodikasi. O‘quv-uslubiy majmua. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti. –Т.: 2021, 57-б.
9. Педагогик амалиёт: тизим моҳияти ва механизми. Э.Юзликаева., Ж.Ғуломов., Х.Рузиметов ва бошқалар. Низомий номидаги ТДПУ, 2012 й., -165 б
10. Холиқов А. Педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма. Т.: «IQTISOD-MOLIYA» нашриёти, 2010, - 169 б
11. Таджиев О.А. Педагогик маҳоратни оширишда бошқарув санъатидан фойдаланиш. / Замонавий таълим. 2015, 12-сон, 28-32-бетлар.

TALABALARNI KASBIY - PEDAGOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Maxmudova F.Sh.

*Toshkent amaliy fanlar universiteti Pedagogika fakulteti
Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va metodikasi kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: kasbiy kompetensiya, pedagogik kompetensiya, o'qituvchi ta'limi, bixevioristik nazariya, konstruktivistik nazariya, ijtimoiy o'rganish, refleks amaliyoti.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, педагогическая компетентность, педагогическое образование, теория бихевиоризма, теория конструктивизма, социальное обучение, рефлексивная практика.

Key words: professional competenc, pedagogical competence, teacher education, behaviorist theory, constructivist theory, social learning, reflective practice.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola talabalarda kasbiy va pedagogik kompetensiyani rivojlantirish uchun zarur bo'lgan nazariy asoslarni ko'rib chiqadi. Maqolada bixevioristik, konstruktivistik, ijtimoiy ta'lim va reflektiv amaliyot nazariyalarini o'rganib, bo'lajak o'qituvchilarni muhim ko'nikmalar va fikrlash tarzi bilan jihozlash usullari ta'kidlanadi. Ushbu tuzilmalar turli sinf ehtiyojlariga tayyor, yuqori sifatli, moslashuvchan o'qituvchilarni tarbiyalashning asosiy komponentlari sifatida tuzilgan amaliyot, hamkorlik, murabbiylik va mulohaza yuritishni ta'kidlab, o'qituvchilarni samarali tayyorlashga yo'naltiriladi.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье рассматриваются теоретические основы, необходимые для развития профессиональной и педагогической компетентности у будущих учителей. Изучая теории бихевиоризма, конструктивизма, социального обучения и рефлексивной практики, в статье освещаются методы оснащения будущих педагогов необходимыми навыками и образами мышления. Эти рамки направляют эффективную подготовку учителей, подчеркивая структурированную практику, сотрудничество, наставничество и рефлексии как ключевые компоненты для воспитания высококачественных, адаптивных педагогов, готовых к разнообразным потребностям класса.

SUMMARY:

This paper examines the theoretical foundations essential for developing professional and pedagogical competence in student teachers. By exploring behaviorist, constructivist, social learning, and reflective practice theories, the paper highlights methods for equipping future educators with essential skills and mindsets. These frameworks guide effective teacher preparation, emphasizing structured practice, collaboration, mentorship, and reflection as key components to foster high-quality, adaptable educators ready for diverse classroom needs.

Kirish. Kasbiy-pedagogik kompetensiya o'qituvchiga o'quvchilarning bilim olishini samarali qo'llab-quvvatlash va osonlashtirish imkonini beradigan muhim bilim, ko'nikma va munosabatlarni anglatadi. Bu kompetensiya ko'p o'lchovli bo'lib, nafaqat mazmunli bilim va pedagogik usullarni, balki turli xil ta'lim ehtiyojlariga javob berish uchun zarur bo'lgan aks ettiruvchi amaliyot va hissiy intellektni ham o'z ichiga oladi. O'qituvchi ta'limida ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy asoslarini tushunish va qo'llash bo'lajak o'qituvchilarni munosib tayyorlash uchun zarurdir. O'qituvchilarni ta'lim va o'qitishning tasdiqlangan nazariyalari asosida tayyorlash orqali biz kompetensiyani rivojlantirish uchun tizimli va kompleks yondashuvni yaratamiz va natijada ta'limning yaxshi natijalariga erishamiz.

Ushbu maqola talabalarda kasbiy va pedagogik kompetensiyani rivojlantirishga rahbarlik qiluvchi nazariy asoslarni o'rganadi. Turli xil ta'lim nazariyalarini, jumladan, bixeviorizm, konstruktivizm, ijtimoiy o'rganish va reflektiv amaliyotni o'rganish orqali maqsad ushbu asoslar o'qituvchilar tayyorlashni qanday qilib rivojlantirish va yaxshilash haqida mustahkam tushuncha hosil qilishdir. Ushbu ramkalar talabalarga zamonaviy sinflar uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar va fikrlashni egallashda yordam berishda tizimli amaliyot, faol ishtirok etish, murabbiylik va mulohaza yuritish muhimligini ta'kidlaydi.

Tahlil va muhokamalar. Kompetensiyani rivojlantirishning nazariy asoslari. Bir qancha asosiy nazariy asoslar kasbiy va pedagogik kompetensiyani qanday qilib samarali rivojlantirish mumkinligi haqida tushuncha beradi. Ushbu nazariyalarning har biri o'quvchilarning o'qituvchi sifatida o'rganishi va o'sishi bo'yicha o'ziga xos istiqbollarni o'z ichiga oladi.

B.F.Skinner va Ivan Pavlov kabi nazariyotchilar tomonidan asos solingan **bixevioristik nuqtai nazar** kuzatilishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlarga va bu xatti-harakatlarning mustahkamlanishini ta'minlaydigan o'rganish jarayonlariga qaratilgan. O'qituvchilarni tayyorlash kontekstida bixevioristik nazariyalar amaliyot, takrorlash va ijobiy mustahkamlash orqali aniq ko'nikmalarga ega bo'lish muhimligini ta'kidlaydi. Talaba o'qituvchilar sinfni boshqarish, vaqtni tashkil etish va samarali savol berish usullari kabi asosiy o'qitish xatti-harakatlarini o'zlashtirish uchun muntazam ravishda fikr-mulohazalar bilan tuzilgan, takroriy amaliyotlar bilan shug'ullanish orqali bixevioristik yondashuvlardan foyda olishlari mumkin. Bixevioristik yondashuv bo'lajak o'qituvchilarga amaliy, sinfga tayyor ko'nikmalarni o'zlashtirishga yordam berishda qimmatli bo'lgan tizimli o'rganish va ijobiy mustahkamlashga urg'u berish orqali ko'nikmalarni rivojlantirish uchun asos yaratadi.

Bundan farqli o'laroq, **konstruktivistik nazariya** o'quv jarayonida faol ishtirok etish, hamkorlik va ijtimoiy o'zaro ta'sirning muhimligini ta'kidlaydi.

Jan Piaget va **Lev Vygotskiy** kabi nazariyotchilarning ishlariga asoslangan konstruktivizm talabalar bilimlarni amaliy tajriba va mulohaza yuritish orqali qurishini ta'kidlaydi. O'qituvchilar ta'limida konstruktiv yondashuvlar tajribaviy o'rganishni qo'llab-quvvatlaydi, bunda bo'lajak o'qituvchilar bevosita o'qitish vazifalari bilan shug'ullanadilar, sinf dinamikasini o'rganadilar va o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun darslarni moslashtiradilar. Vygotskiyning "proksimal rivojlanish zonasi" konsepsiyasi murabbiylik rolini ta'kidlaydi, bunda talaba o'z mahoratini tajribali o'qituvchilarning rahbarligi ostida rivojlantirishi mumkin. Bu nazariya interfaol ta'lim muhitini qadrlaydigan zamonaviy o'qitish amaliyotlari va birgalikdagi, muammolarni hal qilish yondashuvlari bilan mos keladi, bu esa bo'lajak o'qituvchilarga faol ishtirok etish orqali muhim kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi.

Albert Banduraning ijtimoiy ta'lim nazariyasi o'rganishda kuzatish, taqlid qilish va modellashtirish rolini ta'kidlab, yana bir qatlamni qo'shadi. Banduraning so'zlariga ko'ra, talabalar boshqalarni, ayniqsa o'zlari murabbiy yoki namuna sifatida ko'radiganlarni kuzatish orqali o'rganadilar. O'qituvchilar ta'limida ijtimoiy ta'lim talabalar tajribali o'qituvchilarni kuzatganlarida, ularning ta'lim strategiyalaridan o'rganganlarida va ularning sinfni boshqarish usullariga taqlid qilganlarida sodir bo'ladi. Ushbu nazariya kasbiy va pedagogik kompetensiyani rivojlantirishda ustozlikning muhimligini qo'llab-quvvatlaydi, chunki o'qituvchi talaba o'z murabbiylarining tajribasidan qimmatli tushunchalarga ega bo'ladi va kuzatilgan strategiyalarni o'z amaliyotida qo'llashi mumkin. Shunday qilib, ijtimoiy ta'lim nazariyasi jamiyatda o'rganishning ahamiyatini va o'qitish kompetensiyasini shakllantirishda rol modellarining ta'sirini ta'kidlaydi.

Yana bir muhim asos - bu **Donald Schön** tomonidan kiritilgan kontsepsiya **refleksli amaliyot** bo'lib, u o'quv jarayonida aks ettirishning muhimligini ta'kidlaydi. Reflektiv amaliyot talabalarni o'z tajribalarini tanqidiy tahlil qilishga, muvaffaqiyatlar va takomillashtirilishi lozim bo'lgan yo'nalishlarni aniqlashga va shunga mos ravishda o'qitish usullarini moslashtirishga undaydi. Ushbu aks ettirish jarayoni bo'lajak o'qituvchilarga o'zlarining ta'lim strategiyalari va o'quvchilarning bilimini oshirish uchun ularni qanday o'zgartirish mumkinligini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Mulohaza yuritish orqali o'qituvchilar o'quvchilarning o'zgaruvchan ehtiyojlarini samarali qondirishga imkon beradigan o'qitishga yanada moslashuvchan va sezgir yondashuvni rivojlantirishlari mumkin. Schön nazariyasi o'qituvchi ta'limida doimiy kasbiy o'sishni va o'z-o'zini anglashni rag'batlantiradigan jurnallar va tengdoshlar muhokamasi kabi aks ettiruvchi faoliyatni qo'shishni qo'llab-quvvatlaydi.

Talabalarda kasbiy va pedagogik kompetensiyani rivojlantirish nazariy asoslarning uyg'unligiga asoslangan bo'lib, ularning har biri o'quv jarayoniga

o'ziga xos tushunchalarni beradi. Bixevioristik, konstruktivistik, ijtimoiy ta'lim va aks ettirish amaliyoti nazariyalari birgalikda o'qituvchilar ta'limi dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish haqida ma'lumot beradi, bu esa o'quvchilarning muhim bilim, ko'nikma va fikrlash qobiliyatini egallashiga yo'l-yo'riq beradi. Ushbu nazariyalarni o'qitishda qo'llash orqali o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy sinflarning turli talablarini bajarishga yaxshiroq tayyorlashi va o'quvchilarning samarali, mazmunli o'rganishini qo'llab-quvvatlashi mumkin.

Natijalar. Kasbiy-pedagogik kompetensiyaning asosiy komponentlari.

Talabalar uchun kasbiy-pedagogik kompetensiya samarali o'qitish uchun zarur bo'lgan bir nechta asosiy komponentlardan iborat. **Bilim va ko'nikmalar** asos bo'lib, u ham mavzuga oid bilimlarni, ham tarkibni yetkazishning pedagogik usullarini o'z ichiga oladi. O'qituvchilar o'quvchilarning rivojlanishini baholash, o'qitish strategiyalarini moslashtirish va turli xil ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun yoshga mos usullarni qo'llashda mohir bo'lishi kerak. Bu kompetensiya o'qituvchilarga nafaqat ma'lumot beradigan, balki o'quvchilarni jalb qiladigan va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradigan darslarni qurishga imkon beradi.

Hissiy va ijtimoiy intellekt ham muhim rol o'ynaydi. Daniel Goleman ning ishiga asoslangan hissiy intellekt o'z his-tuyg'ularini tushunish va boshqarish va boshqalarga hamdard bo'lish qobiliyatini o'z ichiga oladi. O'qitishda bu ko'nikmalar talabalar bilan ishonchni mustahkamlash, sinf dinamikasini boshqarish va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratishga aylanadi. Yuqori hissiy intellektga ega o'qituvchilar xulq-atvor muammolari kabi muammolarni hal qilish uchun tayyor va o'quvchilar bilan mazmunli aloqalarni o'rnatishi mumkin, bu ayniqsa boshlang'ich ta'limda ta'sir qiladi.

Moslashuvchanlik va uzluksiz ta'lim bir xil darajada muhimdir. O'qituvchilik rivojlanayotgan kasb bo'lib, o'qituvchilar yangi tadqiqotlar, texnologiyalar va talabalarning turli ehtiyojlariga javoban o'z usullarini moslashtirishga tayyor bo'lishlari kerak. Noulzning andragogika nazariyasi o'z-o'zini boshqarishning muhimligini ta'kidlaydi, bu doimiy ravishda o'sishni va takomillashtirishni maqsad qilgan o'qituvchilar uchun juda muhimdir. Moslashuvchanlikni rivojlantirish orqali o'qituvchilar dolzarbligini saqlab qolishlari va zamonaviy ta'lim talablariga moslashuvchan javob berishlari mumkin.

Xulosa. Talabalarda kasbiy-pedagogik kompetensiyaning shakllantirish bilim va ko'nikmalarni, hissiy intellektni, moslashuvchanlikni, umrbod ta'lim olishga intilishni o'zida mujassamlashtirgan har tomonlama yondashuvni talab qiladi. Ushbu asosiy vakolatlar bo'lajak pedagoglarni sinfdagi muammolarni samarali boshqarish, talabalar bilan bog'lanish va doimiy rivojlanayotgan ta'lim sohasiga moslashish uchun jihozlaydi. Oldinga siljishda, keyingi tadqiqotlar

raqamli vositalar ushbu vakolatlarni qanday qo'llab-quvvatlashini o'rganib, kompetensiyalarni rivojlantirishda texnologiya integratsiyasiga e'tibor qaratishi mumkin. Oxir oqibat, pedagogik ta'limda nazariy yondashuv bugungi sinf xonalarining turli ehtiyojlarini qondirishga va talabalarning ta'lim sohasidagi sayohatlariga ijobiy hissa qo'shishga tayyor bo'lgan qobiliyatli, fikrlaydigan va chidamli o'qituvchilarni tarbiyalaydi.

Adabiyotlar:

1. Bixeviorizm | Vikipediya – Ochiq ensiklopediya <https://uz.wikipedia.org/wiki/Bixeviorizm>
2. Konstruktivizm | Vikipediya – Ochiq ensiklopediya <https://uz.wikipedia.org/wiki/Konstruktivizm>
3. Behaviorism in Education: What Is Behavioral Learning Theory? © Copyright 2024 National University <https://www.nu.edu/blog/behaviorism-in-education/>.
4. 2.3 Behaviourist Psychology | Jennifer Walinga. BCCampus.com <https://opentextbc.ca/introductiontopsychology/chapter/2-3-behaviourist-psychology/>
5. Constructivism Learning Theory & Philosophy of Education By Saul McLeod, PhD Updated on February 1, 2024 Reviewed by Olivia Guy-Evans, MSc <https://www.simplypsychology.org/constructivism.html>
6. Jean Piaget | Vikipediya – Ochiq ensiklopediya https://en.wikipedia.org/wiki/Jean_Piaget
7. Lev Vygotsky | Vikipediya – Ochiq ensiklopediya https://en.wikipedia.org/wiki/Lev_Vygotsky
8. Vygotsky's Zone of Proximal Development By Saul McLeod, PhD Updated on August 9, 2024 Reviewed by Olivia Guy-Evans, MSc <https://www.simplypsychology.org/zone-of-proximal-development.html>
9. Albert Bandura's Social Learning Theory By Saul McLeod, PhD Updated on February 1, 2024 Reviewed by Olivia Guy-Evans, MSc <https://www.simplypsychology.org/bandura.html>
10. The Schön Reflective Model <https://libguides.hull.ac.uk/reflectivewriting/schon>
11. EMOTIONAL INTELLIGENCE | Bantam Dell A Division of Random House, Inc. New York, New York Illustration of brain on this page is adapted from "Emotional Memory and the Brain" by Joseph E. LeDoux. Copyright © 1994 by Scientific American, Inc. <https://asantelim.files.wordpress.com/2018/05/daniel-goleman-emotional-intelligence.pdf>
12. What Is Malcolm Knowles' Adult Learning Theory? Harry Cloke. June 14, 2024. Learning Theory <https://www.growthengineering.co.uk/adult-learning-theory/>
13. Sheraliyev, S. (2023). Talabalarda muhandislik grafikasi fanlaridan mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirish. "Tasviriy san'at ta'limi uzluksizligini ta'minlashning ustuvor yo'nalishlari: muammolar va yechimlar" mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya, 1 (01). <https://ojs.qarshidu.uz/index.php/ts/article/view/161>
14. Karimberdiyevich S. S. Educating students the methods of central projection through information and communication technologies //Journal of Modern Educational Achievements. – 2023. – T. 4. – №. 4. – C. 14-17. <https://scopusacademia.org/index.php/jmea/article/view/120>
15. Sheraliyev, Sanjarbek Karimberdiyevich Ko'rgazmalilik vositasining chizma geometriya va muhandislik grafikasi fanini sifat va samaradorligini oshirishdagi ahamiyati // ORIENSS. 2022. № Special Issue 4-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ko-rgazmalilik-vositasining-chizma-geometriya-va-muhandislik-grafikasi-fanini-sifat-va-samaradorligini-oshirishdagi-ahamiyati>

PEDAGOGIK ANTROPOLOGIYA ASOSIDA BO'LAJAK PEDAGOGLARNING NUTQIY RAVONLIKLARINI OSHIRISH YO'LLARI

Ochilova M.P.

Qarshi xalqaro universiteti assistent o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: nutqiy ravonlik, nutqiy tahlil, ijtimoiy kontekst, interaktiv ta'lim.

Ключевые слова: беглость речи, анализ речи, социальный контекст, интерактивное обучение.

Key words: comprehension, analysis, social context, interactive learning.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada pedagogik antropologiya asosida bo'lak pedagoglarning nutqiy ravonliklarini oshirishga qaratilgan strategiyalar ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье на основе педагогической антропологии рассматриваются стратегии, направленные на повышение беглости речи педагогов-совместителей.

SUMMARY:

This article uses educational anthropology to examine strategies for improving the fluency of part-time teachers.

Kirish. Nutqiy ravonlik – bu shaxsning fikrini aniq, tushunarli va mantiqiy ravishda ifodalash qobiliyatidir. U pedagoglarning ta'lim jarayonida o'qitish va o'rganish uchun muhim omil hisoblanadi. Pedagogik antropologiya esa insonning madaniy va ijtimoiy kontekstdagi o'rganishi, ta'lim jarayonidagi muhim xususiyatlarni tahlil qilishga qaratilgan ilmiy yo'nalishdir. Bularni quyida ko'rib chiqamiz.

Pedagogik antropologiyaning asoslari. Pedagogik antropologiya ta'lim jarayonida odamlar o'rtasidagi madaniy aloqalar, o'rganish va o'qitishning ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlari haqida ilmiy tahlil qiladi. Bu yo'nalishning asosiy maqsadi – ta'lim jarayonida odamlarning individual va guruh sifatida o'zaro munosabatlarini tushunishdir. Pedagogik antropologiya ta'limning muayyan ijtimoiy va madaniy kontekstda qanday amalga oshirilishini ko'rib chiqadi.

Nutqiy ravonlik va uning ahamiyati.

Nutqiy ravonlik - bu shaxsning o'z fikrlarini erkin va tushunarli ravishda ifodalash qobiliyatidir. Bu ko'nikma ta'lim jarayonida juda muhimdir, chunki, pedagoglar o'quvchilar bilan muloqotda aniqlik va tushunarlilikni ta'minlashi zarur. Nutqiy ravonlik ularning fikrlarini erkin ifodalashga yordam beradi.

O'quvchilar o'z fikrlarini ifodalashda qulaylik sezishi, bu esa o'rganish jarayonida faol ishtirok etishlariga olib keladi.

Nutqiy ravonlik pedagoglarga o'z fikrlarini samarali taqdim etish va muammolarni yechish jarayonida o'z nuqtai nazarini bildirish imkonini beradi.

Ta'lim jarayonida madaniy va ijtimoiy kontekstni hisobga olish, o'quvchilarni interaktiv ta'lim usullari va amaliy mashg'ulotlar orqali rag'batlantirish, o'zaro muloqotni rivojlantirish va psixologik jihatlarni inobatga olish bo'lajak pedagoglarning nutqiy ravonligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

O'qituvchilar o'z nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirish orqali o'quvchilarga ta'lim berishda samarali bo'lishlari, shuningdek, ularning o'z fikrlarini erkin ifodalashlari va ta'lim jarayonida faol ishtirok etishlariga yordam berishlari lozim. Shu tariqa, ta'lim tizimida nutqiy ravonlikni oshirish bo'yicha amalga oshirilgan harakatlar o'quvchilarni muvaffaqiyatli tayyorlashga va ularning kelajakdagi hayotida muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

Nutqiy ravonlikning rivojlanishi pedagoglar uchun muhimdir, chunki u ularning o'qitish samaradorligini oshiradi. Bo'lak pedagoglar o'z fikrlarini mantiqiy ravishda ifodalash, muhokama jarayonida faollik ko'rsatish va o'zaro aloqalarni rivojlantirishlari kerak. Nutqiy ravonlikning oshishi talabalarga o'z fikrlarini ifodalashda ishonch hosil qilishga yordam beradi, shuningdek, muloqot ko'nikmalarini yaxshilaydi.

Pedagogik antropologiya asosida nutqiy ravonlikni oshirish usullari. Pedagogik antropologiya asosida nutqiy ravonlikni oshirish uchun bir nechta usullar mavjud:

Madaniy kontekstni o'rganish – Talabalar turli madaniyatlarni o'rganish orqali nutqiy ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Muloqotli faoliyatlar – Guruh muhokamalari, munozaralar va rolli o'yinlar orqali talabalar o'z fikrlarini ifodalashda ishtirok etadilar.

Pedagogik amaliyot – Amaliy mashg'ulotlar va tajribalar orqali talabalar o'z nutqiy ko'nikmalarini mustahkamlashadi.

Nutqiy tahlil – O'z nutqini tahlil qilish va baholash orqali talabalar o'z zaif tomonlarini aniqlab, ularni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Pedagogik antropologiya asosida bo'lak pedagoglarning nutqiy ravonliklarini oshirish o'qitish jarayonini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega. Bu tamoyil orqali talabalar o'z fikrlarini aniq va tushunarli ifodalash imkoniyatiga

ega bo‘ladilar, bu esa kelajakda muvaffaqiyatli pedagog bo‘lib yetishishda yordam beradi.

Zamonaviy ta’lim tizimida pedagoglarning nutqiy ravonligi nafaqat ularning professional faoliyatini samarali olib borish, balki o‘quvchilar bilan muloqotda ham muhim ahamiyatga ega. Pedagogik antropologiya bu jarayonni o‘rganish uchun bir qator nazariy va amaliy yondashuvlarni taqdim etadi. Ushbu maqolada pedagogik antropologiyaning asoslari, uning bo‘lajak pedagoglarning nutqiy ravonligini oshirishdagi roli va amaliyotda qo‘llanilishi ko‘rib chiqiladi.

Pedagogik antropologiya ta’lim jarayonlarini madaniy, ijtimoiy va insoniy omillar nuqtai nazaridan o‘rganadi. Ushbu soha pedagogik bilimlarni shakllantirishda ijtimoiy va madaniy kontekstni inobatga oladi, shuningdek, o‘qitish jarayonidagi shaxslar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tahlil qiladi.

Pedagogik antropologiya quyidagi asosiy tamoyillarni o‘z ichiga oladi:

1. Madaniyatning roli – Har bir jamiyatning o‘ziga xos madaniyati mavjud bo‘lib, bu ta’lim jarayoniga ta’sir ko‘rsatadi. Pedagoglar madaniy farqlilikni hisobga olgan holda o‘quvchilarga ta’lim berishi zarur.

2. Ijtimoiy kontekst – O‘quvchilarning o‘zaro munosabatlari va ijtimoiy tarmoq ichidagi o‘rni ta’lim jarayoniga katta ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchi bu kontekstni tahlil qilib, o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos yondashishi lozim.

3. Inson tabiati – Pedagogik antropologiya insonni o‘rganish orqali ta’lim jarayonining insoniy jihatlarini, shu jumladan nutqiy ravonlikni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘qituvchilar o‘z shaxsiyatlarini rivojlantirishlari va nutqiy ko‘nikmalarini oshirishlari kerak.

Amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘qituvchilar o‘z ko‘nikmalarini oshirishi va o‘quvchilarga ularni qanday qilib samarali qo‘llashni o‘rgatishi mumkin. Masalan, rol o‘ynash, simulyatsiya va nutqiy munozaralar orqali talabalar o‘z fikrlarini erkin ifoda etish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Xulosa. Nutqiy ravonlik pedagoglarning va o‘quvchilarning o‘zaro muloqoti va ta’lim jarayonida muvaffaqiyatli ishtirok etish uchun muhimdir. Pedagogik antropologiya o‘qituvchilarga bu jarayonni rivojlantirishda yordam beradigan nazariy va amaliy asoslarni taqdim etadi.

Adabiyotlar:

1. Xoliqov A. Pedagogik mahorat – T.: "IQTISOD-OLIYA", 2011.
2. Коджаспирова Г.М. Педагогическая антропология. – М.: Гардарики, 2005.
3. Б.М.Бим Бад, Педагогическая антропология: курс лекции. – М.: УРАО, 2002.
4. М.Х.Умарова. Теория и история педагогики. Учеб.пособ. – Т.:Чулпан, 2018.
5. Максакова В.И. Краевский В.В. Общие основы педагогики: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. Заведений. – М.: Академия, 2003.
6. Ochil S. Mustaqillik ma'naviyati va tarbiya asoslari. – T.: O'qituvchi. 1997.

TARBIYANING UMUMIY METODLARI: TURLARI VA USULLARI

Normurodova A.A.

Qarshi xalqaro universitetining assistent o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: tarbiya metodlari, maqsadi, mazmuni, turlari, usullari, so'z orqali ifodalash usuli, ko'rgazmalilik usuli, amaliy namuna usuli, rag'batlantirish va jazolash usullari.

Ключевые слова: методы воспитания, цель, содержание, виды, методы, способ словесного выражения, метод наглядности, метод практического примера, методы поощрения и наказания.

Key words: methods of upbringing, purpose, content, types, methods, method of expression by word, method of exhibitionism, method of practical example, methods of encouragement and punishment.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada tarbiyaning mutlaqo yangi metodlarini yaratish jarayoni va metodlarni takomillashtirish muammosi doimo mavjudligi, har bir tarbiyachi o'zining imkoniyatiga ko'ra uni hal qilishi, tarbiya jarayonining aniq shart-sharoitlariga mos ravishda o'zining xususiy qarashlarini ifoda etish asosida umumiy metodikani boyitishi haqida so'z yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассказывается о процессе создания совершенно новых методов воспитания и о том, что проблема совершенствования методов существует всегда, каждый воспитатель решает ее по своему усмотрению, обогащая общую методику на основе выражения своих частных взглядов в соответствии с конкретными условиями воспитательного процесса.

SUMMARY:

This article talks about the process of creating completely new methods of upbringing and the constant existence of the problem of improving methods, that each educator will solve it according to his capabilities, enrich the general methodology based on the expression of his own private views in accordance with the specific conditions of the upbringing process.

Tarbiya metodlari - pedagog-o'qituvchilarning o'quvchilarga ta'sir ko'rsatish usullari, vositalari, tarbiyalanuvchilarga barkamol shaxs xislatlarini singdirish maqsadida tarbiya jarayonini pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil etish yo'llari. Tarbiya metodlari tarbiya fani ishlarini to'g'ri tashkil etishda muhim vosita bo'lib, bola shaxsining har tomonlama kamol topishi bilan belgilanadi va tarbiyaviy ishlar jarayoniga taalluqli bo'lgan ko'pgina tarbiyaviy ta'sirlarni o'z ichiga oladi. Tarbiya metodlari ijtimoiy jamiyat tomonidan ta'lim muassasalari

oldiga har tomonlama barkamol, erkin, ijodkor, tashkilotchi, mustaqil fikr egasi bo'lgan shaxsni tarbiyalash vazifasini o'z ichiga oladi. Tarbiya metodlari o'qituvchi va jamoa tomonidan tarbiyalanuvchilarning g'oyaviy va ma'naviy e'tiqodlarini, ma'naviy his-tuyg'u hamda odatlarini tarkib toptirish maqsadida qo'llanadigan shaxsga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish yo'llarini anglatadi. Tarbiya metodlarini maqsadga muvofiq tanlash bir qator omillarga bog'liq.

Tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish. U yoki shunga o'xshash vazifalar tarbiyalanuvchilarning yoshi bilan bog'liqlikda hal qilinadi. Yosh bu oddiygina qancha yashaganligi son ko'rsatkichi emas. Unda egallangan ijtimoiy tajriba, psixologik va axloqiy sifatlarning rivojlanganlik darajasi o'z aksini topadi. Aytaylik, mas'uliyat tuyg'usini boshlang'ich ta'lim, o'rta ta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida ta'lim olayotgan o'quvchi larda ham shakllantirish mumkin. Biroq har bir bosqichda mazkur sifatni shakllantirish borasida turli metodlar qo'llaniladi.

Tarbiya vositalari. Tarbiya metodlari tarbiya jarayonining tarkibiy qismlari sifatida yuzaga chiqadigan tarbiya vositalaridan tashkil topadi. Metodlar ular bilan mustahkam bog'langan va birgalikda qo'llaniladigan boshqa tarbiya vositalari ham mavjud. Masalan, metodlarni samarali qo'llanilishi uchun zaruriy yordam beruvchi ko'rgazmali qo'llanmalar, tasviriy san'at asarlari va musiqa san'ati, ommaviy axborot vositalari.

Pedagogik malakani egallaganlik darajasi. Tarbiyachi odatda faqat o'zi biladigan va qo'llashni egallagan metodlarni tanlab oladi. Ko'plab metodlar murakkab bo'lganligi bois, o'qituvchida ko'p kuch ishlatishni talab etadi. Bunday mas'uliyatdan bo'yin tovlaydigan pedagoglar ularsiz faoliyatni tashkil etishga harakat qiladi. Natijada turli obrazli, xilma-xil maqsad, vazifa, sharoitlardan kelib chiqib metodlardan foydalanishga qaraganda samarasi past bo'ladi.

Tarbiya vaqti. Qachonki, vaqt kam, maqsad esa katta bo'lsa, "Kuchli harakatlantiruvchi" metodlar qo'llaniladi, qulay sharoitlarda esa, tarbiyaning "Ayaydigan" metodlaridan foydalaniladi. Tarbiyani "Kuchli harakatlantiruvchi" va "Ayaydigan" metodlarga bo'linishi shartli: birinchisi, tanbeh berish va majbur qilish bilan, ikkinchisi, nasihat qilish va doimiy o'rgatish bilan bog'liq.

Kutiladigan natija. Metodni tanlayotganda, tarbiyachida muvafaqqiyatga erishishiga ishonch bo'lishi kerak. Buning uchun qo'llanilayotgan metod qanday natijaga olib kelishini oldindan ko'ra bilish kerak. Metodlar tarbiyaning maqsad va mazmuniga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun tarbiyalanuvchilarning rivojlanganlik darajasini hisobga olish tarbiya metodlaridan samarali foydalanishning muhim shartlari hisoblanadi. O'qituvchi o'quvchilar bilan tarbiyaviy ishlarni olib borganda turli xil usul va vositalarni qo'llaydi. Tarbiya metodlarining xilma-xilligi ularni turlarga ajratish, ta'sir qilish zarurligini ko'rsatadi. Shuning uchun

tarbiyaviy ishlar metodikasi fanida ularning alohida xususiyatlarini hisobga olib quyidagi turlarga ajratish mumkin.

1. Ijtimoiy ongni shakllantirishga xizmat qiluvchi metodlar.
2. Odatlantirish va faoliyatga mashqlantirish metodlari.
3. Tarbiyada rag'batlantirish va jazolash metodlari.

Birinchi sinf metodlarining vazifasi o'quvchilarning ijtimoiy ongida hayot, axloq, mehnat qilish munosabatlari qoida va me'yorlari haqida tushuncha hosil qilish hamda bilim berishdan iborat. Tarbiya jarayonida ushbu qoida va me'yorlar o'quvchi shaxsining e'tiqodi, ishonchi, hayotiy qarashlari va tajribasiga aylanadi. Ushbu sinfga ma'naviy, axloqiy, estetik, mafkuraviy, huquqiy, jismoniy, ekologik, iqtisodiy va h.k. mazmundagi suhbatlar hamda namuna ko'rsatish metodlarini kiritish mumkin.

Ikkinchi sinf metodlarining yordamida o'quvchilarda ma'naviy mazmunga oid odatlar hosil qilinadi. O'quvchilar xulqida ijtimoiy tarbiyaning mazmuniga muvofiq ma'naviy odatlar asosida, faoliyat zaminida tarkib topadi.

Faoliyat o'quvchilarning ijtimoiy munosabat va ijtimoiy xulq-atvor tajribasi bilan boyituvchi muhim manba bo'lib hisoblanadi. Birinchi va ikkinchi sinf metodlarini o'zaro bog'liq holda qo'llanishi orqali ong hamda xulq birligi yuzaga keladi, ammo bu o'z-o'zidan vujudga kelmaydi, balki o'qituvchining tashkilotchilik mahorati hamda uning o'quvchilarning ongi, xulqiga ta'sir etadigan vositalar xususiyatlari, ahamiyatini ko'ra olishiga bog'liq. Bir so'z bilan aytganda, bugungi o'quvchi tarbiya natijasida komil inson darajasiga, ya'ni jamiyatning barkamol a'zosiga aylanadi. Buning uchun uning ongi va tafakkuri rivojlanib, ijobiy fazilatlarni o'zida shakllantirib borishi lozim.

Uchinchi sinf metodlariga shunday metodlar kiradiki, bularda tarbiyalanuvchilardagi ijobiy xulq-atvor va odatlarni rag'batlantirish, salbiy xislatlarni tuzatish yoki oldini olish, ularning his-tuyg'ulari hamda maqsadlariga bevosita ta'sir ko'rsatishda foydalaniladi. Ushbu sinf metodlariga rag'batlantirish va jazo berish kabilar kiradi.

To'rtinchi sinfga o'zini-o'zi tarbiyalash metodlari kiradi. Ijtimoiy ongni va ijtimoiy axloqni shakllantirish metodlari o'quvchi larning ongi, his-tuyg'usi, xulqi hamda odobiga har tomonlama ta'sir ko'rsatishni o'z ichiga qamrab oladi. Ijtimoiy ongni va axloqni shakllantirish metodlari - tushuntirish, uqtirish, ishontirish, o'git-nasihat, maslahat berish, iltimos va istak, buyruq va talab, suhbat va hikoya shakllaridan iboratdir.

Tarbiyaviy ishlar tizimi va tarbiya jarayoni har qanday mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Yosh avlodning, umuman, jamiyat a'zolarining tarbiyasi bilan yetarlicha shug'ullanmagan mamlakat turg'unlikka yuz tutadi va oqibatda inqirozi tayin bo'ladi. Negaki, har qanday jamiyatning o'sib, rivojlanishi

uchun moddiy va ma'naviy boyliklar yetishtirishni, ajdodlardan yaxshiroq darajaga ko'tara bilishi kerak. Yosh avlodda ana shunday moddiy va ma'naviy qobiliyatlar shakllantirishi uchun jamiyat uzluksiz ravishda samarali faoliyat ko'rsatadigan tarbiyaviy institutlar tizimiga ega bo'lishni taqozo etadi.

Uqtirish, o'git-nasihat, tushuntirish, suhbat, hikoya, iltimos qilish, istak bildirish, maslahat berish, nasihat, namuna, ibrat ko'rsatish, ishontirish, ishonch bildirish, undash, ko'ndirish, talab qilish, buyruq berish, mashq qildirish, ma'qullash, ko'ngil ko'tarish, o'zini-o'zi idora qilish va tarbiyalash, duo qilish, olqishlash, uzr yoki kechirim so'rash, jazolash, koyish, po'pisa qilish, qizartirish, uyaltirish, tanbeh berish, rag'batlantirish, maqtash, dalda berish, kabi turlari keng qo'llaniladi. Biz ularning ma'naviy-axloqiy va estetik tavsifini ochib berishga harakat qilamiz. Modul shaxs xulq-atvoriga, odob axloqiga va insoniy munosabatlarga to'g'ri baho berishni shakllantirishdir. Masalan, ota-onalarni va kattalarni hurmat qilish, ularga xushmuomalada bo'lish, ko'chada va jamoat joylarida yurganda tartib-qoidalariga bo'ysunish hamda jamoat tartibini saqlash qanday bajarilishi ham aniq qilib tushuntirilishi lozim.

Ishontirish metodlari. O'quvchilarni odob-axloq ruhida tarbiyalashda eng ko'p qo'llaniladigan asosiy metodlardan biri ishontirish metodidir. Ishontirish deb, o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni tarbiyalash va mustahkamlash, xarakter hamda xulqlaridagi salbiy tomonlarni yo'qotish maqsadida ularning ongi, tuyg'usi va irodasiga ta'sir ko'rsatishga aytiladi. Ishontirish metodi o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy, g'oyaviy-siyosiy jihatdan tarbiyalashda va ularning xarakterini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi ishontirish metodini birgina o'quvchilargagina emas, balki butun jamoaga ham qo'llashi mumkin. Ishontirish metodi o'quvchilar jamoasida sog'lom jamoatchilik fikrini vujudga keltirishga yordam beradi, axloq normalariga, axloq qonun-qoidalariga va ayrim o'quvchilarning xatti-harakatlariga tengdoshlari tomonidan to'g'ri baho bera bilishni tarbiyalaydi. Jumladan, ishontirish metodi qo'llanilganda tushuntirish, uqtirish, o'git-nasihat, maslahat berish, iltimos va istak, buyruq va talab, suhbat, ma'ruza va munozaralar kabi shakllardan foydalaniladi. O'git-nasihat haqidagi ma'lumotlar ifodalanadi.

Hikoya-suhbat. O'qituvchi-pedagoglar va tarbiyachilarning jonli so'zi asosida o'quvchilar shaxsini g'oyaviy va ma'naviy-axloqiy shakllantirishning ta'sirchan metodi hisoblanadi. Hikoya qilinadigan mavzu o'quvchilar uchun dolzarb, shaxsni ma'naviy ishonch, ijobiy his-tuyg'ular vujudga keltirishga olib kelishi kerak. Masalan, o'qituvchi-pedagog boshqa sinf yoki sinf jamoasi barcha fanlardan a'lo baholarga o'qiyotganligini va tartib-intizomi yaxshiligini maroq bilan gapirib bersa, buning samaradorligini o'quvchilarning qanday tinglayotganiga qarab, tekshirish mumkin. Agar o'quvchilar - biz ham o'qishda va intizomda namuna-

ibrat bo'lamiz! - degan umumiy istak bildirsa, demak, o'qituvchi-pedagogning hikoyasi o'quvchilar ongiga yetib borgan va bunga javoban o'qish hamda intizomda maqsad yo'lida faoliyat ko'rsatishga tayyorgarlik tuyg'usini keltirib chiqaradi. Suhbat o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy ruhda tarbiyalashda keng qo'llanib kelinmoqda. Suhbat vaqtida o'quvchi-talabalar passiv tinglovchilar emas, balki, muhokama qilinayotgan mavzular bo'yicha faol ishtirokchilarga aylanadi. Suhbat vaqtida o'qituvchi-pedagoglar, tarbiyachilar tarbiyalanuvchilarning shaxsiga xos xususiyatiga, tajribasiga, ularning bilimiga tayanishi lozim. O'tkazilayotgan suhbat o'quvchilar uchun ahamiyatliligi hisobga olinishi zarurdir. Yangi materiallarni tanlash, tarbiyalanuvchilarni o'ylashga, mazkur, masala bo'yicha o'z bilimlarini orttirishga yordam beradi. O'qituvchi-pedagogning o'zi qanchalik kam gapirsa, o'quvchilar dunyosiga shunchalik yaxshiroq kirib borishi, ular bilan barobar ajablanishi, quvonishi lozim, shunda suhbat muvaffaqiyatli olib boriladi. Suhbat natijasida qabul qilingan axloqiy me'yor keyinchalik o'quvchilar xulq-atvori va faoliyatida amalga oshirilishi lozim. Va keyingi davrga mo'ljallangan o'z xulq-atvorini kuzatishlar bilan bog'liq bo'lgan topshiriqlar berish imkoniyati tug'iladi.

Rag'batlantirish metodi - biron-bir omilning tarbiyalanuvchiga ta'sirini kuchaytirish hamda o'quvchi-talabalarning shaxsini rivojlantirish va ijobiy xatti-harakatlarini faollashtirish hamda baholash maqsadida qo'llaniladi.

Masalan, mustaqil O'zbekiston Respublikasida milliy mafkuraning g'oyaviy ma'nosi sifatida o'quvchi-talabalar shaxsida umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish maqsad qilib qo'yilgan. Shuning uchun ham tarbiyadagi rag'batlantirish va jazolash metodi o'quvchi-talabalardagi ijobiy xislatlarni rivojlantirishda, ularning ijobiy fazilatlarini takomillashtirishda vosita bo'lmog'i lozim. Rag'batlantirish va jazolash metodida o'quvchi-talabalar shaxsi emas, balki ayni vaqtdagi xatti-harakatlari, qiliqlari, tarbiyalanuvchining individual xususiyati, hodisa yuz berayotgan vaziyat, sabab-oqibatlar nazarda tutiladi.

Rag'batlantirish tarbiyalanuvchilarga quvonch, qoniqish, qanoatlanish kechinmalarini paydo qiladi, tetiklik va g'ayrat bag'ishlaydi, o'z kuchiga ishonchni mustahkamlaydi, o'z faoliyati va xulqiga mas'uliyatini oshiradi. Rag'batlantirish yoshlarning axloqiy tarbiyasida muhim rol o'ynaydi. Rag'batlantirish o'quvchilarning ruhini ko'taradi, ularni tetiklantiradi, g'ayratiga g'ayrat qo'shadi, xulqi va xatti-harakatida yangidan-yangi muvaffaqiyatlarga erishishga otlantiradi va ularga ma'naviy oziq beradi. O'quvchilarning har bir yaxshi xulqini o'z vaqtida rag'batlantirish katta ahamiyatga egadir. O'z xulqiga ijobiy baho berilganini va ma'qullanganini ko'rgan o'quvchi quvonadi, yana ham yaxshi xatti-harakatlar sari intiladi. Rag'batlantirishning shakllariga ma'qullash, ko'nglini ko'tarish, ishonch bildirish, maqtash, mukofotlash, qayd qilish, og'zaki va yozma tashakkur

bildirish kabilarni kiritish mumkin. Rag‘batlantirish pedagogik talablarni hisobga olgan holda qo‘llanishi lozim. Har qanday rag‘batlantirish o‘quvchining jamoa oldidagi chinakam xizmatlariga muvofiq bo‘lishi lozim. Rag‘batlantirish vaqtida o‘quvchining jamoada tutgan o‘rnini hisobga olish va u ketma-ket bo‘lmasligi kerak. Haddan oshirib maqtash, jamoaga nisbatan taqqoslash talabchanlikni bo‘shashtirib yuborishga, o‘quvchi-talabada manmanlik, xudbinlik sifatlarining yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. Rag‘batlantirishda o‘quvchi-talabaning muvaffaqiyati bilan birga uning jamoadagi o‘rni, axloqiy qiyofasi, shuningdek, mehnatga, jamoa topshiriqlariga, jamoaning o‘ziga munosabati borasidagi jamoa fikrini inobatga olish ham talab etiladi. Oila, ta’lim muassasasi va o‘qituvchi-pedagoglar jamoasi o‘rtasida o‘quvchilar shaxsiga va ularning xulqiga baho berishda bir xil talab bo‘lishi nihoyatda zarurdir. Zero, tarbiyalanuvchining xulqiga baho berishda o‘quvchi-pedagog o‘rtasida kelishmovchilik chiqmasligi uchun o‘qituvchi-pedagog va tarbiyachilar haqqoniy baho berishi kerak.

Jazolash metodlari - bu o‘quvchilarning xatti-harakatlari va faoliyatiga salbiy baho berish. Jazo berish axloq me‘yorlariga qarama-qarshi faoliyat va xatti-harakatlarni muhokama etishni ifodalaydi. Jazo berish noma’qul xatti-harakatlarning oldini olish, axloqni tuzatish, jamoa oldida uyalishi, o‘zini gunohkor deb bilish hissini uyg‘otishi mumkin. Jamoa tomonidan yoki uni qo‘llab-quvvatlashi asosida jazolash metodlari ham xilma-xil bo‘lib, ular jumlasiga tanbeh berish, koyish, uyaltirish, qizartirish, xatti-harakatlarni jamoa o‘rtasida muhokama qilish, muayyan faoliyatdan chetlashtirish va boshqalar kiradi.

Jazo - bu o‘quvchilarning o‘z xulqi va harakatidagi nojo‘yalik hamda kamchiliklarni anglashiga, tugatishiga, yaramas harakatlardan, sho‘xliklardan o‘zlarini tiyishiga yordam beradi.

O‘quvchilarga nisbatan jazo choralari qo‘llashda quyidagi pedagogik talablarga amal qilish kerak:

- a) jazoning haqqoniyligi;
- b) jazo aybdorni tarbiyalashi;
- d) aybdor nima uchun jazo olayotganini bilishi lozim.

Asosan, quyidagi jazo choralari qo‘llanishi mumkin:

- o‘qituvchining, sinf yoki sinf rahbarining, ta’lim muassasalarining o‘quv yoki ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha o‘rinbosarining tanbehi;
- parta, sinf doskasi yoki o‘qituvchi stoli yonida tikka turg‘azib qo‘yish;
- sinf o‘quvchilari oldida ogohlantirish berish;
- bajarilmay qolgan sinf-auditoriya yoki uy vazifasini bajarish uchun darsdan keyin olib qolish;
- ta’sir ko‘rsatish uchun pedagoglar kengashiga chaqirish;

- ta'lim muassasasi rahbarining buyrug'i bilan ogohlantirish e'lon etish;
- xulqiga qo'yilgan bahoni pasaytirish.

Sanab o'tilgan jazo choralari qo'llanganda o'qituvchi har bir o'quvchining shaxsiy va yosh xususiyatlarini, sinf yoki sinfning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olmog'i kerak.

Tarbiyasi qiyin yoshlar bilan ishlash. Tarbiyasi qiyin bo'lgan yoshlarga tarbiyaviy ta'sir o'tkazishda qayta ishonitirish metodi muhim rol o'ynaydi.

Qayta ishonitirish metodini vazifasi faqat odob-axloqni o'rgatish, nasihat qilishdan iborat bo'lmay, balki har bir o'smirdagi shaxsiy nuqsonlar uning hayotini qanday buzayotganini, yalqovlik nimalarga olib kelishi mumkinligini tarbiyasi qiyin yoshlarga ochiq-oydin ko'rsatishdir. Qayta ishonitirish metodida hikoya, odob-axloq haqida ma'ruza, bahs-munozara, davra suhbat va hokazolardan ham foydalanish mumkin. Bunday tarbiyaviy tadbirlar erkin fikr almashish, bahslashish shaklida, obro'-e'tiborli kishilar, professor-o'qituvchilar ishtirokida o'tkazilsa samaraliroq bo'ladi. Qayta tarbiyalashda rag'batlantirishning tashakkur bildirish, maqto'v yorlig'i, qimmatli sovg'alar bilan mukofotlash, yaxshi so'z, samimiy tabassum, maqtab qo'yish, erishgan muvaffaqiyatlari uchun minnatdorchilik bildirish va boshqa oddiy shakllari ham keng qo'llaniladi. Yaxshi so'zni kam eshitadigan, qulog'i yomon so'zdan bo'shamaydigan shaxslarga rag'batlantirish juda kuchli ta'sir qiladi yoki dimog'dor, egoist, maqtanchoqlarga esa bu usul deyarli ta'sir etmaydi.

Shuning uchun rag'batlantirish individuallashtirilgan bo'lishi, ya'ni har bir tarbiyalanuvchi ko'rsatgan xizmati va shaxsiy xususiyatlari e'tiborga olingan holda alohida taqdirlanishi kerak. Rag'batlantirish tashabbusi va uni amalga oshirish o'quvchilar jamoasi yoki tarbiyalanuvchilar uchun obro'li bo'lgan o'qituvchi-pedagoglar, murabbiy tarbiyachilarning har qanday shaklda bildirgan maqto'vini uni sotib olishga, uning ko'nglini ko'tarishga bo'lgan intilish deb qabul qiladi. Shu sababdan, o'smirlarni rag'batlantirishda jamoat tashkilotlarining vakillari, ta'lim muassasalarining rahbarlari, obro'-e'tiborga ega o'qituvchi pedagoglar va murabbiy-tarbiyachilar qatnashib, ular taqdirlasalar, samaraliroq bo'ladi.

Zero, o'smirlar xizmatining kattalar tomonidan tan olinishi ular ko'nglida yaxshi iz qoldiradi. Rag'batlantirish tarbiyasi qiyin har bir o'smirda o'zining ijobiy fazilatlarini anglashga, haqiqatni tushunishiga yordam berishi va unda yaxshi odam bo'lish istagini uyg'otishi kerak. Agar taqdirlash bunday vazifani bajarmay shaxsda o'zini katta olish, manmanlik, o'ziga ortiqcha ishonish kabi salbiy sifatlarni rivojlantiradigan bo'lsa, undan tarbiya metodi sifatida foydalanish mumkin emas. Tarbiyasi qiyin shaxsni qayta tarbiyalashda birinchi marta mashhur pedagog A.S.Makarenko o'z tajribasida qo'llagan "Portlash" metodidan

ham foydalanish mumkin. Bu metoddan odatda, boshqa tarbiya metodlari natija bermaganda, eng oxirgi chora tariqasida foydalaniladi.

Portlash metodining mohiyati shundan iboratki, tarbiyasi qiyin shaxs kutilmaganda yuz bergan vaziyat natijasida vaziyat nihoyatda keskinlashib, shaxs oldida hal etilishi kechiktirib bo'lmaydigan, endi nima qilish kerak degan savol ko'ndalang bo'lib, mushkul ahvolga tushib qoladi. Shunday vaziyatda shaxsdagi ijobiy asoslar nuqsonlarga qarshi isyon ko'targandek bo'ladi. Bunday oshkoralik vaziyatida shaxs o'z xulq-atvorini ko'radi, unda o'zidan norozilik, o'z turmush tarziga, nuqsonlariga nafrat, yaxshi bo'lishga ehtiyoj paydo bo'ladi. Ana shunday tabiiy portlash shaxs ongini noto'g'ri tasavvurlardan tozalaydi, yomon xulqni yo'qotadi. Shu vaqtdan boshlab yaxshi odatlarni, ijobiy fazilatlarni tarbiyalash yuzasidan tizimli tarbiyaviy ishlar amalga oshirilishi zarur. Portlashdan keyin shaxsning hayoti va faoliyati yangi asoslarda tashkil qilinsa, ijobiy fazilatlar mustahkamlanib boradi. Tarbiyasi qiyin bo'lgan yoshlar o'z xulq-atvori yaxshi tomonga o'zgarishini xohlamasa, o'z nuqsonlari bilan faol kurashmasa, ularni qayta tarbiyalashda samara va natija bo'lmaydi. Qayta tarbiyalashda tarbiyalanuvchilarni o'z xulq-atvorini kuzatish, o'ziga topshiriq berish, o'zini nazorat qilish metodlaridan foydalanishga o'rgatish kerak.

Demak, tarbiyasi qiyin shaxsni tarbiyalash uzoq davom etadigan murakkab jarayon bo'lib, pedagogik metodlarning majmuini navbatma-navbat yoki bir yo'la qo'llashni talab etishi mumkin. Biroq har bir tarbiya metodi shaxsning tarbiya darajasi, individual xususiyatlariga muvofiq ravishda tanlanishi kerak. Xullas, tarbiyaning umumiy metodlari to'g'risidagi fikrlarni yakunlar ekanmiz, tarbiyaning bu metodlari o'quvchilarga pedagogik ta'sir ko'rsatish metodlarining barchasini qamrab olmasligini unutmaslik kerak.

Adabiyotlar:

1. N.B.Adizova, G.E.Saidova. Boshlang'ich ta'limda tarbiya – o'quv-metodik majmua. Buxoro-2022 (45-50-betlar)
2. S.N. Djurayeva, N.S. Turdiyeva, A.I. Baxronova. Tarbiyaviy ishlar metodikasi – o'quv qo'llanma. Buxoro – 2021 (15-22-betlar), (25-38-betlar)
3. D.Babayeva. Tarbiyaviy ishlar metodikasi – o'quv qo'llanma. Toshkent-2021
4. N.Ismatova va boshqalar. "1-2-3-4-sinflar uchun tarbiya fanidan darslik". Toshkent-2020
5. R.M.Sarsenbayeva. Tarbiyaviy ishlar metodikasi – o'quv qo'llanma. Toshkent-2019 (179-201-betlar), (202-222-betlar), (295-317-betlar)

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA FIZIKA YO'NALISHI TALABALARINING AMALIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK MODEL

Mustafoyev E.

Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: modellashtirish, tuzilmaviy-funksional, amaliy kompetentlik bloklari, maqsad bloki, metodologik blok, motivatsion blok, innovatsion texnologiyalar, integratsion yondashuv, elektr, magnetizm, "pedagogik modellashtirish", kognitiv darajada.

Ключевые слова: моделирование, структурно-функциональное, блоки прикладной компетентности, целевой блок, методологический блок, мотивационный блок, инновационные технологии, интеграционный подход, электричество, магнетизм, "педагогическое моделирование", на познавательном уровне.

Key words: modeling, structural-functional, practical competency blocks, goal block, methodological block, motivational block, innovative technologies, integrative approach, electrical, magnetism, "pedagogical modeling", at the cognitive level.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada fizika yo'nalishi talabalarining amaliy kompetentligini rivojlantirish uchun integrativ yondashuv asosidagi metodik modelning ahamiyati va amaliy qo'llanilishi yoritilgan. Maqola pedagogik modellashtirishning nazariy asoslarini, xususan, talabalarning laboratoriya mashg'ulotlariga tayyorgarlik jarayonidagi motivatsion, metodologik, tashkilot-mundarijaviy va diagnostik bloklar orqali rivojlanish bosqichlarini ko'rsatadi. Har bir bosqichda talabalar uchun alohida shart-sharoitlar va metodologik yondashuvlar taklif qilinadi. Integrativ yondashuv asosidagi pedagogik modellashtirish fizikadan amaliy kompetentligini rivojlantirishda samarali vosita ekanligi ta'kidlanadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещается значение и практическое применение методической модели, лежащей в основе интегративного подхода к развитию практической компетентности студентов-физиков. В статье показаны теоретические основы педагогического моделирования, в частности этапы развития учащихся через мотивационный, методологический, организационно-содержательный и диагностический блоки в процессе подготовки к лабораторным занятиям. На каждом этапе студентам предлагаются отдельные условия и методические подходы. Утверждается, что педагогическое моделирование на основе интегративного подхода является эффективным средством развития практической компетентности по физике.

SUMMARY:

This article highlights the importance and practical application of an integrative approach-based methodological model to promote the practical competence of physics orientation students. The article shows the theoretical foundations of pedagogical modeling, in particular, the stages of

development of students through motivational, methodological, organizational-structural and diagnostic blocks in the process of preparation for laboratory classes. At each stage, special conditions and methodological approaches are proposed for students. It is argued that pedagogical modeling based on the integrative approach is an effective tool in the development of practical competence in physics.

Fizika sohasidagi mutaxassislarni tayyorlashning muhim sharti ta'lim usullarini takomillashtirish hisoblanadi. Bu fizika ta'limiga innovatsion texnologiyalarni jalb qilish bilan bog'liqdir. Fizikaning fundamental asoslari va ularning metodologiyasi bitiruvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish va ilmiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga hissa qo'shadi, bu esa mutaxassisning kasbiy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu ko'nikmalar shaxs sifatida mutaxassisning shakllanishiga va kasbiy faoliyatdagi murakkab va tez o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishiga katta yordam beradi.

Tadqiqotda belgilangan maqsadlarini amalga oshirish uchun biz tomonimizdan mualliflik modeli ishlab chiqildi, mazkur modelning asosiy maqsadi OTM talabalarining fizikadan amaliy kompetentligini rivojlantirish hisoblanadi. fizikadan amaliy kompetentlikni rivojlantirish modelini tadqiq qilishdan oldin "model", "modellash", "pedagogik modellashtirish" tushunchalarining mazmuniga murojaat qilamiz.

Umumiy ma'noda "model" so'zi fransuz tilidan olingan bo'lib, modele - namuna, prototip qandaydir tizimning tasvirini anglatadi. Pedagogikada keng qo'llaniladigan model atamasi ko'plab ta'riflarga ega bo'lib, ulardan bir nechtasini quyida keltiramiz:

1) o'rganilayotgan ob'ektning ayrim tomonlarini, ular o'rtasidagi o'zaro aloqalarni, funksiyalarini takrorlaydigan elementlar tizimi.

2) o'rganilayotgan ob'ektni namoyish etish yoki takrorlash orqali uning o'rnini bosa oladigan, uni o'rganish ushbu ob'ekt to'g'risida yangi ma'lumot beradigan, aqliy ifodalangan yoki moddiy jihatdan amalga oshirilgan tizim sifatida tushuniladi[10];

Turli asoslarda yaratilgan ilmiy modellarning turli tasniflari mavjuddir. Biroq, V.A.Shtoff "modellarning xilma-xilligiga qaramasdan, ularni haqiqatni u yoki bu tarzda aks ettirishidir" degan fikrni bildiradi.

Modellashtirish jarayoni E.N.Zemlyanskaya tomonidan turli ob'ektlarni ularning modellari bo'yicha ilmiy tadqiq qilish usuli sifatida ko'rib chiqiladi[2]

Modelni yaratish jarayoni, tor ma'noda, modellashtirish deb ataladi. Umumiy manoda modellashtirish jarayoni - "ob'ekt xususiyatlarini ularni o'rganish uchun maxsus yaratilgan boshqa ob'ektda takrorlash" deb talqin qilinadi[93].

Modellashtirish zamonaviy ilmiy-pedagogik tadqiqotlarning yetakchi usullaridan biri hisoblanadi. Bu borada E.V.Yakovlev va N.O.Yakovlevalar

tomonidan bildirilgan fikrlarga asoslanadigan bo'lsak, "pedagogik modellashtirish"- mavjud pedagogik tizimning xususiyatlarini pedagogik model deb ataladigan maxsus yaratilgan ob'ektda aks ettirishdir.

Oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan fizika ixtisosligi talabalari uchun biz tomonidan yaratilgan fizikadan amaliy kompetentlikni rivojlantirish modeli modellashtirilayotgan jarayonning xususiyatlarini aks ettiruvchi o'zaro bog'liq elementlar tizimini o'zida ifodalaydi.

Tadqiqot ishimiz uchun o'qituvchi-tadqiqotchilar orasida eng keng tarqalgan tuzilmaviy-funksional model turi tanlab olindi.

Tuzilmaviy-funksional tipdagi modelni qurish jarayoni quyidagilarni o'z ichiga oladi: 1) o'rganilayotgan ob'ektning umumiy tuzilishini tavsiflash; 2) ob'ektning tashkil etuvchi komponentlarini tanlash; 3) ob'ektni tashkil etuvchi komponentlari o'rtasida o'zaro aloqani o'rnatish; 4) har bir komponentning bajaradigan funksiyalarni aniqlash va o'rganish.

OTM fizika ixtisosligi talabalarining fizikadan amaliy kompetentligini rivojlantirish jarayoni yaxlit bir faoliyat sifatida qaraladi. Shu sababli modelning komponentlarini aniqlash uchun "faoliyat" toifasiga murojaat qilish zarur.

Manbalar tahlili[11] faoliyatning sub'ekt mazmunini (ehtiyojlar, motivlar, maqsadlar va shartlar), faoliyatning tarkibiy tuzilmaviy komponentlarini (xarakatlar, operatsiyalar), alohida komponentlarning o'zaro o'tishlari va o'zgarishlarini (faoliyat ↔ xarakatlar ↔ operatsiyalar va boshqalar) aniqlash imkonini berdi. Taqdim etilayotgan faoliyat tarkibini xisobga olgan holda, biz tomonimizdan ishlab chiqilayotgan fizikadan amaliy kompetentlikni rivojlantirish modelida maqsadli, metodologik, motivatsion, mazmun-tashkiliy, diagnostik kabi tarkibiy bloklarni ajratamiz.

Modellashtirish - bu tadqiq qilinayotgan ob'ektni ma'lum ma'noda almashtirish va yangi ma'lumotlarni olish imkonini beradigan tabiiy yoki sun'iy tizimlar yordamida bilishni bilvosita o'rganish metodidir. Model sodda va murakkab elementlarni ifodalashi kerak, unda asosiy elementlar va ularning o'zaro bog'liqligi to'g'ri tasvirlangan bo'lishi kerak [9].

Modellashtirishning asosiy bosqichlarini quyidagicha ajratish mumkin:

1. Dastlabki ma'lumotlarni yig'ish: tadqiqotchiga ob'ektning xususiyatlari, unda sodir bo'layotgan jarayonlar, turli tashqi sharoitlar ta'sirida qanday munosabatlar paydo bo'lishi haqida ko'proq ma'lumot kerak bo'ladi.
2. Vazifalarni belgilash: tadqiqotning asosiy maqsadi va vazifalari aniqlanadi.
3. Asosiy farazlarni asoslash: ob'ekt soddalashtiriladi va tadqiqot uchun muhim bo'lmagan xususiyatlar chiqarib tashlanadi.
4. Modelni yaratish va o'rganish.

Maqsad bloki	Fizika ixtisosligi talabalarining amaliy kompetentligini rivojlantirish				
Metodologik blok	Funksiya: rejalashtirish Vazifa: ilmiy-nazariy asoslar tavsifi Yondashuvlar: tizimli, faoliyatli, vazifali, integrativ Tamoyillar: tizimli, iyerapxik, rivojlantiruvchi				
Motivatsion blok	Funksiya: motivatsion-stimulli Vazifa: talabalarni fizikadan laboratoriya ishlariga qiziqtirish Shakllap: kipish ma’puzasi Metodlar: suhbat, tushuntirish, yozma, og’zaki				
Tashkiliy-mazmunli blok	Funksiya: yordamlashuvchi, rivojlantipuvchi				
	O’qituvchi faoliyati 1. Axborotli- petseptiv boqcich	Talaba faoliyati 1. Reprodukativ tanishtipuv faoliyati	Vazifa: FAKP	Pedagogik shart-sharoitlar	
			<i>Komponentlar</i>		
	Shakllar: teskari aloqada kirish ma’ruzas, laboratoriya		Motivatsion, kognitiv, sub’ektiv		
	Metodlar: suhbat, namoyishli, ilmiy va o’quv bilish		<i>Past dapaja:</i>		
	Vositalar: stendlar, yo’riqnomalar, namoyish qurilmalari		Faollik beqaror, bilimning pastligi		
	2. Muammoli- yapatuvchanlik boqich	2. Produktiv. bosqich	<i>O’rta dapaja:</i>		
	Laboratoriya ishlarini bajarishga tayyorgarlik bosqichi		O’rtacha bilimli, bilimini amaliyotda qo’llay oladi		
	Shakllar: uy ishi, konsultatsiya, onlayn- konsultatsiya		<i>Yetarli dapaja:</i>		
	Vositalar: adabiyotlar bilan ishlash, mustaqil ish		Fizik jarayonni tahlil va sintez qila oladi		
	Laboratoriya ishiga ruxsat olish bosqichi; Bajarish bosqichi; Himoya qilish bosqichi.		<i>Yuqopi dapaja:</i>		
	3. Refleksiv- baholovchi bosq.	3. Refleksiv- faoliyatli bosq.	Baholashni amalga oshira oladi, refleksiv faoliyat		
	Shakllar: suhbat, tushuntiruvchi, namovishli				
	Vositalar: laboratoriya jixozlari, komovuter quvilmasi				
Diagnostik blok	Funksiya: diagnostik; Vazifa: Talabalarda FAKP darajasini aniqlash; Baholash mezonlari: motivatsion, kognitiv, faoliyatli; kreativ; Dapajalar: yuqopi, o’rta, past				
Natija: Amaliy kompetentligi rivojlangan fizik					

3.1.1-pasm. Talabalarining fizikadan amaliy kompetentligini rivojlantirishning metodik modeli

5. Modelning haqiqiy ob'ektga mosligini tekshirish va model qo'llanish chegaralarini belgilash.

Modellashtirishning asosiy afzalligi shundaki, u ma'lumotni yaxlit ifodalash imkoniyatini beradi. Pedagogik hodisalarni modellashtirishning ikkita asosiy yondashuvi mavjud: biri hodisaning o'zini sxemalashtirish va soddalashtirish asosiga qurilgan; ikkinchisi esa algoritmik modellarni qo'llashga asoslangan. Bizning tadqiqotimizda birinchi yondashuvdan foydalaniladi.

Biz tomondan ishlab chiqilgan fizikadan amaliy kompetentlikni rivojlantirish modelining tuzilishi maqsadli, metodologik, motivatsion, tashkiliy-mazmunli, diagnostik kabi bloklarni o'z ichiga oladi (1-rasm). Biz tomonimizdan taklif etilayotgan fizika ixtisosligi talabalari uchun fizikadan amaliy kompetentlikni rivojlantirish modelining har bir blokining mazmuni tavsifiga alohida to'xtalib o'tamiz.

Modelning maqsadli bloki davlat ta'lim standarti, ta'lim yo'nalishi malaka talablari va ko'p funksiyali vazifalar orqali talabalarning fizikadan amaliy kompetentlikni rivojlantirishdan iborat bo'lgan kasbiy standartning zamonaviy talablarini xisobga olgan holda, maqsadni shakllantirish va aniqlashtirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Ushbu blokning vazifasi maqsadni belgilash bo'lib, oliy ta'limning ta'lim standarti va kasbiy standart talablariga mos keladigan maqsad qo'yiladi.

Metodologik blokda modelning ilmiy-nazariy asoslari tavsifi keltirilgan. Ushbu blok doirasida qo'llaniladigan tizimli, faoliyatli, vazifali kabi metodologik yondashuvlar ko'rsatilgan, fizikadan amaliy kompetentlikni rivojlantirish jarayonini tashkil etishning tizimlilik, ierarxik, rivojlanish tamoyillari aniqlanadi. Metodologik blokning asosiy vazifasi rejalashtirishdir. Natijalar muammoni aniqlash, fundamental metodologik yondashuvlarni tanlash, yondashuvlar munosabatlarini aks ettiruvchi tamoyillarni aniqlashdan iborat:

Motivatsion blok talabalarning kasbiy faoliyatga motivatsiyasini ta'minlaydi. Fizika fanidan laboratoriya mashg'ulotlariga funktsional tayyorgarlik ko'rish, berilgan topshiriqlarni o'z vaqtida bajarish va uning nazariy asoslari bo'yicha xisobot ishlab chiqishni ta'minlaydi. Kasbiy faoliyat uchun motivatsiya, muayyan maqsadlarga erishishga yo'naltirilganlik, yetarlicha kuchli va barqaror ijobiy motivlarning mavjudligi insonni o'z-o'zini rivojlantirishga, o'zini o'zi takomillashtirishga undaydi[12]. Ushbu blokning asosiy vazifasi motivatsion va rag'batlantiruvchi xususiyatga ega bo'lib, uni amalga oshirish natijasi talabalarning darslarga tayyorgarlik ko'rish, laboratoriya ishlarini o'z vaqtida bajarish va bu bo'yicha xisobot berish zarurligini anglash xisoblanadi. Motivatsion blokining mazmuni quyidagi 2-jadvalda keltirilgan.

Texnik OTM talabalari uchun fizikadan amaliy kompetentlikni rivojlantirish modelining motivatsion blokini to'ldirish

	FAKR sub'ektlari	
	O'qituvchi faoliyati	Talaba faoliyati
Shakllar	Kirish ma'ruzasi	
Metodlar	Og'zaki (suhbat, tavsif, tushuntirish)	Og'zaki (suhbat)
F a o l i y a t xususiyatlari	Mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish, laboratoriya topshiriqlarini vaqtida bajarish va uning nazariy asoslarini himoya qilish zaruriyatini tasdiqlovchi ma'lumotlarni taqdim etish; kredit-modul-reyting tizimi, o'quv varaqasi, ochiq jurnal, o'zaro tashrif va tayyorgarlik ro'yxati haqida ma'lumotlar taqdimoti	Axborotni idrok etish (tinglash, kuzatish, o'rganish); axborotdan xabardorlik; ma'lumotni eslab qolish.

Modelning mazmun-tashkiliy bloki o'qituvchilarga talabalar uchun fizikadan amaliy kompetentlikni rivojlantirish jarayoniga yordam berishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Shundan kelib chiqib, ushbu blok doirasida fizika ixtisosligi talabalarining fizik jarayonlarga doir bilimlarini, amaliy ko'nikmalar asosida ularning amaliy kompetentligini rivojlantirish vazifasi qo'yiladi. Tarkibiy-tashkiliy blokning asosiy funksiyalariga hissa qo'shish va shakllantirish kiradi. Mazmun-tashkiliy blokining asosini ko'p funksiyali topshiriqlarga asoslangan fizikadan laboratoriya mashg'ulotlarida talabalarining fizikadan amaliy kompetentlikni rivojlantirish usuli tashkil etadi.

Fizikadan laboratoriya mashg'ulotlarida fizikadan amaliy kompetentlikni rivojlantirish metodologiyasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

I-bosqich - o'qituvchi uchun axborot-retseptiv va reproduktiv va talabalar uchun tanishish faoliyati;

II-bosqich – o'qituvchi uchun muammolar bankini yaratish va talabalar uchun samarali-evristik faoliyat;

III-bosqich - o'qituvchi uchun refleksiv-baholash va talabalar uchun refleksiv faoliyati.

Talabalarining fizikadan amaliy kompetentligini rivojlantirish uchta - past, o'rta, yuqori darajada namoyon bo'ladi: past daraja fizikadan amaliy kompetentlikni rivojlantirish ning I-bosqichiga, o'rta daraja II-bosqichga, yuqori daraja esa III-bosqichga to'g'ri keladi.

Birinchi bosqichdagi talabalarining faoliyati reproduktiv va izlanuvchanlik tavsifiga ega bo'lib, reproduktiv faoliyat asosan algoritmik xarakterlar ketma-ketligi yoki aniq tavsiflangan qoidalarga muvofiq hamda barchaga ma'lum sharoitlarda amalga oshiriladigan xarakterlar bilan tavsiflanadi[12].

“Izlanuvchanlik” atamasi “tanishuv maqsadida amalga oshirilgan” ma’nosida qo’llaniladi[11].

I-bosqich asosan, talabalar tomonidan laboratoriya mashg’ulotlarida bajariladigan ishlar va eng asosiysi, fizik o’lchovlarning xatolarini xisoblash metodlari bo’yicha bilimlarni birlamchi egallashga qaratilgandir. Shakllar sifatida qayta aloqa usullaridan foydalangan holda, kirish ma’ruzasi va laboratoriya mashg’uloti darslari tanlanadi, bunda o’quv asboblari, namoyish va bosma materiallar vosita sifatida ishlaydi.

Kirish ma’ruzasi talabalarining fizika fani bo’yicha laboratoriyaga “kirishishni” amalga oshirishga mo’ljallangan. Teskari aloqa texnikasidan foydalanish ma’ruza davomida bevosita talabalarga beriladigan bir qator savollar orqali mazmunni taqdim etish imkonini beradi. Kirish ma’ruzasida o’quv laboratoriya mashg’ulotlarida xavfsizlik texnikasi bo’yicha yo’riqnomalar va qoidalar o’rganiladi, talabalarga qo’yiladigan talablar e’lon qilinadi.

Boshlang’ich dars mashg’ulotida frontal laboratoriya ishining kiritilishi katta ahamiyatga ega bo’ladi. Laboratoriya mashg’ulotining ushbu shakli talabalarga laboratoriya ishlarining metodikasini tushunish, uning bajarilish ketma-ketligining asosiy bosqichlarini o’rganish imkonini beradi. Bu esa talabalar va o’qituvchining ishini yanada soddalashtiradi hamda laboratoriya darsining samaradorligini oshirishga katta yordam beradi. Frontal laboratoriya ishi mashg’uloti sifatida: “Oberbek mayatnigi yordamida erkin tushish tezlanishini aniqlash”, “Matematik mayatnik yordamida erkin tushish tezlanishini aniqlash” kabi mavzularni tavsiya qilamiz.

Modelning mazmunli-jarayoniy bloki birinchi bosqichining mazmun-mohiyati 3.1.2-jadvalda keltirilgan.

Fizika ixtisosligi talabalarining axborot-qabul qilish bosqichidagi fizikadan amaliy kompetentlikni rivojlantirish natijasi quyidagicha:

- motivatsion darajada - talabaning dars mashg’ulotidagi faolligi hisobga olinadi;

- kognitiv darajada - talabaning o’quv laboratoriyasida xulq-atvor va faoliyat qoidalari, o’qituvchi tomonidan qo’yiladigan talablar, fizik o’lchovlar xatolarini xisoblash metodikasi haqidagi bilimlaridan iborat;

- fan darajasida - talabaning ishdagi mas’uliyati, intizomi inobatga olinadi.

Xulosalar

1. Tadqiqotimiz mavzusi bo’yicha pedagogik, psixologik, falsafiy, ilmiy, ijtimoiy adabiyotlar va ilmiy tadqiqot ishlarini tahlil qilish natijasida mavjud muammolar aniqlanib, ularning yechimini topish bo’yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Aniqlangan muammolar asosida fizika ixtisosligi malaka

talablari, o'quv rejasi va fan dasturlari tahlil qilgan holda ishchi o'quv dasturi mazmunan rivojlantirilishi lozim;

2. Kompetentlik, kompetensiya, integrativ yondashuv, integratsiya, model, modellashirish mazmuni aniqlashtirilib, tahlil qilingan va mualliflik ta'riflari keltirilgan. Keltirilgan nazariy tahlillar va ta'riflar tadqiqotimizning nazariy asosini tashkil etdi. Tahlil natijalari esa tadqiqot mavzusining dolzarb ekanigini asosladi;

3. Fizika ixtisosligi talabalarining amaliy kompetentligini rivojlantirishning metodologik asoslari ishlab chiqildi. Bizning tadqiqotimizning metodologik asosi sifatida qo'shimcha va maxsus qonuniyatlarni, ya'ni tabiiy-ilmiy pedagogik, professional ta'lim hamda axborot texnologiyalarini ajratib ko'rsatish zarur. fanlararo bog'liqlik mustaqil didaktik tamoyil sifatida, umumiy didaktik integratsiya tamoyilining bir qismi sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Fanlararo bog'liqlik integratsiya va differensiya jarayoniga asoslangan;

Adabiyotlar:

1. American Association for the Advancement of Science. (2011). A framework for K-12 science education: Practices, intersectional concepts, and core ideas. Washington, DC: Author.
2. Bransford, JD, & Stein, BS (1993). The Ideal Problem Solver: A Guide to Improving Thinking, Learning, and Creativity. New York: WH Freeman.
3. National Council of Mathematics Teachers. (2000). Principles and standards for school mathematics. Reston, VA: Author.
4. National Research Council. (1999). How People Learn: Brain, Mind, Experience, and Schooling. Washington, DC: National Academies Press.
5. Thornton, R., & Sokoloff, D. (1990). Electrical power study with real-time computer feedback. American Journal of Physics, 58(9), 858-865.
6. Maxmanov E .B. Bo'lajak muhandislarni tayyorlanishda mantiqiy fikrlash kompetentsiyalarini takomil qilish //Namangan davlat universiteti-2021. –T. 1. – S. 581.
7. Binokulovich , Maxmanov Ergash . "Laboratoriyaning rivojlanishi Suyuqlik va qattiq jismlarda solishtirma solishtirma issiqlik sig'imini aniqlash bo'yicha amaliy mashg'ulotlar." Ta'lim fanlaridagi Evropa tadqiqot va aks ettirish jurnali. 8.9- jild (2020).
8. Ishmurodova G.I., Maxmanov E.B. Talabalarning fizikadan mantiqiy masalalar echish ko'nikmalarini shakllantirish / " Zamonviy ta'lim jurnali ", 2020, 3-son 16-23-bet
9. Maxmanov E. B. Fizika o'qish yarayonda talabalarning o'quv kompetentsiyalarini tegishli //A ILM. – S. 75.
10. Ishmurodova G. I., Maxmanov E. B. Fizika fanidan laboratoriya mashqlarotlarini innovatsion yondoshuv asosiyda utkarish //Sovremennoe obrazovanie (O'zbekiston). – 2019. – №. 8 (81). – S. 16-22.
11. Ishmurodova G. I., Maxmanov E. B. Master-klass asosida fizikadan masalalar echish mashqlarotlarini tashkil qilish //Sovremennoe obrazovanie (O'zbekiston). – 2020. – №. 10 (95). – S. 11-17

O'QUVCHILARIDA OILAGA NISBATAN QADRIYATLI MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISH - PSIXOLOGIK- PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Berdiyeva G.Sh.

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti

Omonova B.

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti magistranti

Tayanch so'zlar: oila, qadriyat, ota-ona va bolalar, ta'lim-tarbiya, insonparvarlik.

Ключевые слова: семья, ценности, родители и дети, образование, гуманизм.

Key words: family, values, parents and children, education, humanism.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada o'quvchilarida oilaga nisbatan qadriyatli munosabatlarni shakllantirish - psixologik-pedagogik muammo ekanligi o'rganilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье исследовано, что формирование ценностных отношений с семьей у студентов является психолого-педагогической проблемой.

SUMMARY:

This article examines that the formation of value relationships with family in students is a psychological and pedagogical problem.

Oila - avloddan-avlodga meros bo'lib o'tadigan madaniy asarlar, urf-odatlar, qadriyatlarning uzviyligini saqlaydigan ijtimoiy-madaniy amaliyotning asosiy tashuvchisidir.

Shu bilan birga, oilaning farovonligi davlatning milliy xavfsizligi, mamlakatda innovatsion rivojlanish strategiyasini amalga oshirishning sharti sifatida qaraladi. O'zbekiston Respublikasining meyoriy-huquqiy hujjatlarining tahlili - oilaviy turmush tarzi, oilaga bo'lgan munosabat, oila va ta'lim tashkiloti o'rtasidagi hamkorlik qadriyatlarini oshirishga va "oilaning ta'limiy, madaniy va ma'rifiy salohiyati" ni amalga oshirishga yo'naltirilayotganligini ko'rsatadi.

Oila jamoatchilik instituti sifatida jamiyatning paydo bo'lish jarayonida vujudga keldi. Oila tushunchasining shakllanishi va rivojlanishi qadriyatlarni mustahkamlash orqali aniqlanib, ular: oila a'zolari rioya qiluvchi meyorlar, ota-

ona va bolalar, ta'lim-tarbiya, ularni amalga oshirishdagi mas'uliyatlilik hissi va shu kabilardir. Mazkur qadriyatlar o'zni tuta bilish qoidalari, javobgarlik hissi, erkak va ayol kabi subyektlar o'rtasidagi vaqt o'tishi davri bilan ma'lum bir shaklni namoyon etadi. Ushbu qadriyatlar oilada huquq va majburiyatlarni taqsimlanishi va tartiblashtirishga imkon bergan. Jamiyat rivojining daslabki bosqichlarida, bunday munosabatlar urf-odat (qabila, urug'), o'zida axloqiy qoidalarni namoyon etib, diniy qoidalarga asoslanish orqali nazorat qingan

oila tarbiyasi vazifalarini muvaffaqiyatli yechimini topish, turmushda uchraydigan hayotiy qadriyatlar ma'nolarini o'zlashtirish faqatgina oila va boshqa jamoatchilik institutlari bilan birgalikda bo'lishi mumkin. Bunda ta'lim muassasasi doimiy tarzda tarbiya jarayonini hamda bola, ota-ona va sotsium kabi subyektlarni o'zaro harakatlarini ta'minlovchi muhim ijtimoiy institutlardan biri bo'lib qolaveradi. Taklif etilayotgan yondashuvni ta'minlovchi qadriyatli tushuncha sifatida shaxsning qayg'urishi, mas'uliyatlilik, mehnatsevarligi, mustaqilligi kabilar qaraladi. Ularni bajarilishi jamiyatdagi betartibliklarni oldini oladi. Inson mavjudligining hayotiy izini nafaqat biologik yo'lini kuzatish orqali, balki uning muomolasi, ta'limi, to'plangan tajribani o'tkazishi, ya'ni kattadan kichikka taqdim etish yo'li orqali ham kuzatish mumkin.

Shunday qilib, inson oilada va oila yordamida inson bo'lib shakllanadi. Oila va inson uzviy bog'liqlikda bo'lib, uning oiladan ayri holda mavjudligi shartlidir.

Ota-onalarning eng yaxshi pozitsiyasi uch asosiy shartga javob berishi kerak: adekvatlik, qayishqoqlik va bashorat qilishlik. Katta yoshli kishi pozitsiyasining adekvatligi o'z farzandining fazilatlarini real aniqlikda baholash, uning individualligini ko'ra olish, tushunish va hurmat qila bilishga asoslanadi. Ota-ona holatining ko'nishga moyilligi muloqot tarzi, bolaning ulg'ayishiga qarab hamda oila turmushi sharoitlari turli o'zgarishlariga bog'liq ravishda unga ta'sir etish usullarini o'zgartirishga tayyorlik va qodirlik sifatida ko'rib chiqiladi. Pozitsiyaning bashorat qilishligi bolaning "yaqin rivojlanish zonasi"ga va ertangi kun vazifalariga uning mo'ljalni olishida ifodalanadi. Katta yoshli kishining ortda qoldiruvchi tashabbusi bo'lib, bolaning kamoloti istiqbollari hisobga olgan holda unga umumiy yondashuvni o'zgartirishga qaratilgan. Tarbiyaning mazmun modellarini hisobga olgan holda ta'lim muassasasi va ota-onalar oldida jiddiy vazifa turadi: boshlang'ich sinf o'quvchilarida oilani ardoqlash tuyg'usini shakllantirish bo'yicha yangi tarbiyaviy strategiyani yaratish bo'yicha ko'p qirrali ish olib borish talab qilinadi. Bunday o'tish ta'lim muassasasi va oila o'zaro birga ishlashining yangi tarbiyaviy tizimini loyihalashni: tashhislash usullarini tanlash va yaratishni; qiyinchiliklarni bartaraf etish va korreksion

ishlash tizimini ishlab chiqish; dinamik rivojlanayotgan umumpedagogik qobiliyatlar tizimini; qadriyatli mo'ljallarni o'zgartirishni nazarda tutadi.

Ma'naviy-axloqiy rivojlanish va tarbiyalanish nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, boshlang'ichsinfo'quvchilarida oilani qadrlash tuyg'usini shakllantirish "Otasining ismi", "qadrdon yer", "ona tili", "mening oilam", "mening uyim" singari tushunchalar bilan to'ldiriladi. U hurmat va sadoqat, salomatlik, to'kinlik, ota-onani e'zozlash, kattalar va kichiklar haqida g'amxo'rlik va shu kabilar sifatida ko'riladi.

Zamonaviy sharoitlarda oilani qadrlash tuyg'usi shakllanishida oila va maktabning o'zaro hamkorligi roli oshib borayapti. Oilani ardoqlash tuyg'usi shakllanishi bo'yicha o'quvchilarning ta'limiy o'yin faoliyati rejali tarzda tarbiya natijalariga erishish imkonini beradi.

- O'quvchilar ijtimoiy faoliyat tajribasini egallaydi;
- muammoli-qadriyatli muloqotga qo'shiladi;

Bu yerda farovon turmush tarzi qaror topadi. O'quvchilarda oilani qadrlash tuyg'usi shakllanishi bo'yicha tarbiyaviy o'yin faoliyatining to'laqonligi va mahsuldorligi aynan oilaga bog'liq.

Zamonaviy oilaning modeli, umuman olganda, iste'molchilar tipiga mos keladi, oilaviy birgalikdagi faoliyat "uydan tashqarida" mehnat qilish orqali topiladigan ish haqi hisobiga tovarlarni iste'mol qilish va xizmatlardan foydalanish bilan qo'shiladi. Ammo ayollar "ikki karra yuklanish"ni boshdan kechirishadi, chunki ular oilaviy xo'jalik ishlarini ham olib boradilar. Oilaning iste'mol turi oiladagi ayol va erkak rollarining o'zgarishi bilan tavsiflanadi, ijtimoiy mavqe merosga ega emas, ota-onalarning professional o'zini o'zi anglashi geografik va ijtimoiy harakatchanlik tendensiyasini belgilaydi.

Oila qadriyatlarda jiddiy o'zgarishi mavjud: ota-onaning obro'sidan tortib, burch, mas'uliyat, bolalarni tarbiyalashda mustaqillik, shaxsiy yutuqlarga qadar; oilalarda bolalar sonini kamayishi, nikohlarning buzilishi ya'ni ajralishlarni ko'payishi ana shular jumlasidandir.

Zamonaviy oilaning aksiologik tabiati, birinchi navbatda, uning qadriyatlari tizimini insonparvarlashtirishda namoyon bo'ladi, chunki insonparvarlik obyekti insonning o'zi, shuningdek uning qadriyatlari tizimi bo'lib, oilaviy hayotning qadriyatlari va "asosiy milliy qadriyat" sifatida oila qadriyatlariga qaratilgan

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, umumiy ta'lim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismi bo'lgan maktab mashg'ulotlaridan tashqari faoliyatda oilaga qadriyatli munosabatni shakllantirish - oilaviy madaniyat va kundalik hayot qadriyatlarini singdirish, oilaviy munosabatlar madaniyatini va jamiyatda

sogʻlom turmush tarzini shakllantirishga yoʻnaltirilgan pedagogik ish deb qarash maqsadga muvofiq. Shuningdek, kelajakdagi oilali inson shaxsini shakllantirish uchun shart-sharoitlarni yaratishga, yoshlarning nikoh va oilaviy hayotga psixologik tayyorgarligini shakllantirishga qaratilgan ota-onalar va tarbiyachilarning maqsadli birgalikdagi faoliyati oilaga qadriyatli munosabatni shakllantirishning muhim omili boʻlib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: Oʻzbekiston, 2017. –488 b.
2. Лесгафт, П. Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение. / П. Ф. Лесгафт. – М.: Педагогика, 1991. – 174 с.
3. Лодкина, Т.В. Социальная педагогика. Защита семьи и детства: учеб. пособие / Т.В. Лодкина. – М.: Академия, 2007. – 208 с
4. Арабов, И.А. Этнопедагогика: Культурологический аспект/ И.А.Арабов, Г.И.Нагорная.- Карачаевск: Изд-во КЧГПУ, 1999. - 215с.

ZAMONAVIY PEDAGOGIKADA SINERGETIK YONDASHUV

Muqumova D.I.

*“Professional ta’lim” kafedrası dotsenti,
“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo’jaligini
mexanizatsiyalash muhandislari instituti”*

Milliy tadqiqot universiteti

Shovazova O.A.

*“Professional ta’lim” kafedrası tayanch doktorant,
“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo’jaligini
mexanizatsiyalash muhandislari instituti”*

Milliy tadqiqot universiteti

Tayanch soʻzlar: sinergetika, pedagogika, ta’lim, хаос, metodologiya, barqarorlik, tartibsizlik, bifuraksiya, attraktor, fluktuatsiya.

Ключевые слова: синергетика, педагогика, образование, хаос, методология, устойчивость, беспорядок, бифуркация, аттрактор, флуктуация.

Key words: synergetics, pedagogy, education, chaos, methodology, stability, disorder, bifurcation, attractor, fluctuation.

РЕЗЮМЕ:

Zamonaviy pedagogikada sinergetik yondashuv tamoyillar asosida oʻz-oʻzini tashkil etish va ta’lim tizimi elementlarining oʻzaro ta’sirchanligi tamoyillariga asoslangan. Bunda talabalar, oʻqituvchilar va ta’lim muhiti faol oʻzaro ta’sir koʻrsatadigan dinamik jarayon deb xisoblanadi. Asosiy xususiyatlar moslashuvchanlik, jamoaviy ish va oʻzgarishlarga tayyorlik xisoblanadi. Ushbu yondashuv davr talablariga samarali javob berishga, tanqidiy fikrlash va hamkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga, oʻquv jarayonini takomillashtirish uchun innovatsion texnologiyalarni birlashtirishga qodir moslashuvchan ta’lim tizimlarini yaratishga yordam beradi.

РЕЗЮМЕ:

Синергетический подход в современной педагогике основывается на принципах самоорганизации и взаимодействия элементов образовательной системы. Он рассматривает обучение как динамичный процесс, в котором активно взаимодействуют учащиеся, преподаватели и образовательная среда. Ключевыми особенностями являются гибкость, коллективизм и готовность к изменениям. Этот подход способствует созданию адаптивных образовательных систем, которые способны эффективно реагировать на вызовы времени, развивать критическое мышление и способности к совместной работе, а также интегрировать инновационные технологии для улучшения учебного процесса.

SUMMARY:

The synergetic approach in modern pedagogy is based on the principles of self-organization and interaction of the elements of the educational system. He considers learning as a dynamic process in which students, teachers and the educational environment actively interact. The key features are flexibility, teamwork and willingness to change. This approach contributes to the creation of adaptive educational systems that are able to effectively respond to the challenges of the time, develop critical thinking and collaborative abilities, and integrate innovative technologies to improve the learning process.

"Sinergetika" terminiga grekcha "synergeia" - "hamkorlik", "hamjihatlik"[12] soʻzlaridan olingan va strukturani bir butun holda shakllantirishda qismlarning oʻzaro hamkorligining muvofiqligiga eʼtibor qaratadi.

Filosofiya lugʻati [11] kengroq taʼrifni keltiradi: "Sinergetika - bu oʻzini oʻzi tashkil etishning zamonaviy nazariyasi, yangi dunyoqarash boʻlib, oʻzini oʻzi tashkil etish, chiziqsizlik, muvozanatsizlik, global evolyusiya hodisalarini oʻrganish bilan bogʻliqdir. "Xaos orqali tartib" (И. Пригожин) paydo boʻlish jarayonlari, bifurkasiya oʻzgarishlar, vaqt qaytarib boʻlmashligi, evolyusiya jarayonlarining asosiy xususiyati sifatida nobarqarorlikni oʻrganish.

Bizning fikrimizcha, sinergetika universal metodologik paradigmaga kiradi, bu bilimning murakkab tizimlar, oʻzini oʻzi tashkil etish hodisalari oʻrganilgan sohalariga tegishli boʻlib, oʻrganilib turgan obʼektlar va mavzularga yagona koʻp tarmoqli yondashuvni taqdim etadi.

Sinergetikaning predmeti oʻzini oʻzi tashkil etish mexanizmlaridir. Shuning uchun uni oʻzini oʻzi tashkil etish nazariyasi deb atashadi. "Sinergetikada oʻzini oʻzi tashkil etish ostida muvozanatdan uzoqda, oʻziga xos tanqidiy nuqtalar yaqinida boʻlgan murakkab chiziqsiz tizimlarda makroskopik tartibli fazoviy-vaqt tuzilmalarining paydo boʻlish jarayonlari tushuniladi" [13]. Baʼzida oʻzini oʻzi tashkil etish "tashqi taʼsirsiz, ichki sabablar tufayli paydo boʻladigan har qanday elementlarning tartibga solinishi" deb belgilanadi [2].

H.Xakenning [14,15] soʻzlariga koʻra, oʻzini oʻzi tashkil etish xususiyatlarini turli xil tabiatli obʼektlar namoyon qiladi. Oʻzini oʻzi tashkil etish jarayonlari tizim elementlari oʻrtasidagi mavjud bogʻlanishlarni qayta qurish va yangi bogʻlanishlarni shakllantirish hisobiga sodir boʻladi. Oʻzini oʻzi tashkil etish jarayonlarining ajralib turadigan xususiyati - bu ularning maqsadga muvofiq, lekin shu bilan birga tabiiy, oʻz-oʻzidan sodir boʻladigan xususiyati: tizimning atrof-muhit bilan oʻzaro taʼsirida sodir boʻladigan bu jarayonlar, muayyan darajada mustaqil, atrof-muhitdan nisbatan mustaqildir. Oʻzini oʻzi tashkil etish jarayoni tasodifiylik va zaruriyatning oʻzaro taʼsiri natijasida sodir boʻladi va har doim nobarqarorlikdan barqarorlikka oʻtish bilan bogʻliq.

Oʻzini oʻzi tashkil etish gʻoyalarining konseptual-metodologik yangiligi turli tizimlarning faqat tashqidan energiya, axborot, modda kirishi hisobiga

emas, balki ularning ichki imkoniyatlarini ishlatish hisobiga ham o'zini o'zi rivojlantirish qobiliyatini tan olish bilan bog'liq.

Tadqiqotlar ko'rsatganidek, sinergetik konsepsiya jamiyat, uning turli xil podsistemalari, jumladan, ta'lim kabi murakkab, chiziqsiz, ochiq tizimlarni chuqurroq anglashga yordam berishi mumkin.

Hozirgi vaqtda sinergetikaning ta'lim sohasiga kirishining yakuni sinergetiklik ta'lim jarayonining boshlang'ich nuqtasi bo'lgan g'oyalar bo'ldi, pedagogik sinergetika ostida faqat pedagogik bilimning mustahkam pozitsiyaga ega bo'layotgan sohasi tushuniladi, uning dunyoqarashi o'zini o'zi tashkil etish nazariyasida, pedagogik tizimlarning prinsiplari va qonuniyatlarida aks ettiriladi.

O'zini o'zi tashkil etish nazariyasining ayrim jihatlari pedagogik nuqtai nazardan V.A.Arshinov, V.G.Budanov, V.G.Vinenko, V.A.Ignatova, Y.N.Knyazeva, S.P.Kurdyumov, G.G.Malineskiy, N.M.Talanchuk, L.N.Makarova, Yu.V.Sharonin, S.S.Sheveleva, V.V.Matkin, O.N.Fyodorova va boshqalarning ishlarida aks ettirilgan.

Sinergetikaga bag'ishlangan ko'plab asarlar bo'lishiga qaramasdan, "pedagogik sinergetika", "sinergetik yondashuv" kabi tushunchalar pedagogikada hali ham bir ma'noli talqinga ega emas va ishlab chiqish bosqichida turibdi.

Pedagogik hodisalarni o'zini o'zi tashkil etish nazariyasi nuqtai nazaridan talqin qilish murakkab, lekin juda muhim vazifa bo'lib ko'rinadi. Hozirgi kundagi pedagogika bo'yicha darsliklarda, ma'lumotnomalarda "pedagogik sinergetika" terminiga ta'rif berilmagan, bu esa ilmning o'zida bu hodisaning nazariy jihatdan yetarlicha ishlab chiqilmaganini ko'rsatadi.

Paydo bo'lgan holatning sabablarini quyidagicha ko'rishimiz mumkin. Birinchidan, "sinergetika" terminiga nisbatan yangilik mavjud. Ikkinchidan, bizni qiziqtirayotgan, o'zini o'zi tashkil etish jarayonlarini o'rganish bilan shug'ullanadigan ilm sohasi hali to'liq shakllanmagan, o'z yakuniga yetmagan va shuning uchun yagona va umumiy qabul qilingan terminologiyaga ega emas, sinergetikaning matematik apparati esa murakkab va har doim ham asosiy pedagogik qoidalarga qo'llanilishi mumkin bo'lgan shaklda tarqatilmaydi. Uchinchidan, yangi bilim sohasining nisbatan tez evolyusiyasi barcha to'plangan ilmiy ma'lumotlarni shunchalik tez tartibga solish va logik jihatdan qat'iy va yetarli darajada mukammal tushunchalar tizimini qurish uchun vaqt qoldirmaydi. To'rtinchidan, o'ziga xos xususiyati tufayli sinergetik tadqiqotlar alohida-alohida olib boriladi, har bir ilm shu chog'da "o'z" lug'atdan foydalanadi.

V.A.Ignatovning [5] to'g'ri ta'kidlashicha, sinergetika g'oyalarini ta'limga faol joriy etishga, avvalo, an'anaviy pedagogik fikrlash va ta'lim mazmunini ishlab chiquvchilarning ilmda bilish modeli tasdiqlanganidan keyin uni ta'limga moslashtirish uchun kamida yarim asr o'tishi kerak degan ishonch to'siq bo'lmoqda. Shu sabablardan kelib chiqib, pedagogik ilm tizimida sinergetikaning mavqei hali to'liq aniqlanmagan.

Shunga qaramasdan, sinergetika prinsiplarini pedagogik nazariya va amaliyotga joriy etish masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda va buni bu nazariyaning ayrim masalalarini ishlab chiqayotgan ko'plab tadqiqotchilar anglab yetmoqda. Masalan, A.A.Vorobjitova [3] pedagogik sinergetikani tarbiya va o'zini tarbiyalash, ta'lim va o'zini o'zi o'qitish, o'qitish va o'zini o'zi o'qitish jarayonlaridagi ko'p omilli o'zaro ta'sirlarning sintezi sifatida ko'rib chiqadi, bu o'quvchilar shaxsida moddiylashadi.

V.I.Andreev [1] pedagogik sinergetikani "sinergetika qonunlari va qonuniyatlariga, ya'ni pedagogik, ya'ni ta'lim-tarbiya tizimlarining o'zini o'zi tashkil etish va o'zini o'zi rivojlantirish qonunlari va qonuniyatlariga asoslangan pedagogik bilim sohasi" deb atashni taklif qiladi. V.I.Andreevning [1] fikricha, pedagogik sinergetika pedagogik tizimlarni rivojlantirish muammolarini ishlab chiqishga yangicha yondashish imkonini beradi, ularni, avvalo, "ochiqlik", hamkorlik va o'zini o'zi rivojlantirishga yo'naltirilganlik nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi.

Ba'zi pedagogik manbalarda [10] sinergetika "murakkab tizimlarning tartibsiz holatdan tartibli holatga o'tish jarayonlarini o'rganadigan va bu tizim elementlari o'rtasidagi shunday bog'lanishlarni ochib beradigan ilm, bunda ularning tizim doirasidagi umumiy ta'siri har bir elementning alohida-alohida ta'sir qilish samarasining oddiy qo'shilishidan ko'ra samaraliroq bo'ladi" deb belgilanadi.

Shunday qilib, pedagogika uchun sinergetika metodologik prinsiplardan biri sifatida ko'rina boshlaydi, chunki maqsadli o'zaro ta'sirning pedagogik jarayoni doirasida yangi bilim sohasi tomonidan o'rganilgan samaralar kuzatiladi.

V.A.Ignatov [5] ta'limda sinergetika g'oyalarini qo'llashning uchta muhim tarkibiy qismini ajratib ko'rsatadi:

Ta'lim mazmunida sinergetika g'oyalarini moslashtirishning didaktik jihatlar: Bu yerda sinergetik prinsiplarni o'quv rejalari, darsliklar, o'quv materiallari va o'qitish metodlariga qanday qo'llash mumkinligi haqida gap ketmoqda.

Ta'lim tizimlarining rivojlanishini modelilash va prognozlashda ulardan foydalanish: Bu yerda sinergetik modellar va prognozlash usullarini ta'lim

tizimlarining kelajakdagi rivojlanishini tahlil qilish va rejalashtirish uchun qanday qo'llash mumkinligi haqida gap ketmoqda.

O'quv-tarbiya jarayonini boshqarishda qo'llash: Bu yerda sinergetik prinsiplarni o'quv-tarbiya jarayonini samarali boshqarish, o'quvchilarning o'zini o'zi tashkil etish va o'zini o'zi rivojlantirish qobiliyatini rivojlantirish uchun qanday qo'llash mumkinligi haqida gap ketmoqda. Sinergetika va an'anaviy pedagogika tushunchalarining munosabatlari jadvali:

1-jadval Sinergetika va an'anaviy pedagogika tushunchalarining munosabatlari

Sinergetikaning asosiy tushunchalari:	Pedagogika tushunchalari
<i>O'zini o'zi tashkil etish:</i>	Mazkur ta'rif pedagogikani tizimli yondashuv nuqtai nazaridan ta'riflaydi. Pedagogik jarayonlar tizimning o'zini o'zi tashkil etishi, o'zini o'zi tiklashi va o'zini o'zi o'zgartirishiga yordam beradi. Bu ta'rif pedagogikaning dinamik va rivojlanuvchi jarayon ekanligini ko'rsatadi.
<i>Chiziqsiz muhitning nobarqaror holati:</i>	Noaniqlik va tanlov imkoniyati, insonning hayotiy muhim sifati deb hisoblanishi kerak bo'lgan qobiliyat, insonni tanqidiy vaziyatlarda, g'ayritabiiy yashash va tirik qolish sharoitlarida bo'lganda muhimdir.
<i>Xaos</i>	Noaniqlik vaziyatlarining paydo bo'lishi, yagona yechim va yondashuvning yo'qligi, muammoli vaziyat. Talabaning tashkil topmagan va o'z-o'zidan yuzaga kelgan intilishlari.
<i>Tasodifiylik:</i>	Qat'iy o'quv dasturlaridan voz kechish, improvizatsiya, intuitsiya, talabaning tasodifiy gapi yoki boshqa «kichik» voqea tufayli dars ssenariysini butunlay o'zgartirish qobiliyatining muhimligini ta'kidlash.
<i>Bifurkasiya</i>	Imkoniyatlar mumkin bo'lgan yo'llarining alternativ shoxlari. Kelajakdagi rivojlanishning noaniqligining muhim momenti.
<i>Attraktor</i>	«Barqaror holatlar» tizimning kelajagini «jalb qiladi» va uning hozirgi holatini «shakllantiradi». Bu holatlar tizimning tabiiy rivojlanish yo'lini belgilaydi.
<i>Fluktuasiya</i>	To'g'ri, ta'lim jarayoni ham doimiy o'zgarishlar, tebranishlar va chetlanishlar bilan to'lib-toshib turadi, bu esa uning nostabillik va notekislik holatini yaratadi. Bu holatlar ta'lim tizimining tabiiy xususiyati bo'lib, uning dinamik va o'zgarib turuvchi ekanligini ko'rsatadi.

Sinergetikaning asosiy tushunchalari:

O'zini o'zi tashkil etish: Murakkab tizimlarning tashqi ta'sirsiz, ichki sabablar tufayli tartibli tuzilish hosil qilish qobiliyati.

Chiziqsiz muhitning nobarqaror holati: Murakkab tizimlarning kichik o'zgarishlarga ham sezgir bo'lib, katta o'zgarishlarga olib kelishi mumkin bo'lgan holati.

Xaos: Tartibsizlik, tasodifiylik, prognoz qilib bo'lmaydigan holat.

Tasodifiylik: To'g'ridan-to'g'ri prognoz qilib bo'lmaydigan, tasodifiy voqealar.

Bifuraksiya: Tizimning rivojlanish yo'lining keskin o'zgarishi, turli yo'nalishlarga bo'linishi.

Attraktor: Tizimning rivojlanish yo'lini jalb qiladigan, jalb qiluvchi holat yoki jarayon.

Fluktuasiya: Tizimning o'rtacha holati atrofidagi kichik o'zgarishlar.

Qo'shimcha izohlar:

Sinergetikadagi bu tushunchalar murakkab tizimlarning o'zini o'zi tashkil etish jarayonlarini tushunish uchun muhimdir.

O'zini o'zi tashkil etish, xaos va bifurkatsiya hodisalari ko'pincha bir-biri bilan bog'liq bo'lib, tizimning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Attraktor va fluktuasiya tizimning barqarorligi va nobarqarorligini ta'riflashda muhimdir. To'g'ri, ta'lim jarayoni ham doimiy o'zgarishlar, tebranishlar va chetlanishlar bilan to'lib-toshib turadi, bu esa uning nostabillik va notekislik holatini yaratadi. Bu holatlar ta'lim tizimining tabiiy xususiyati bo'lib, uning dinamik va o'zgarib turuvchi ekanligini ko'rsatadi.

Misollar: O'quvchilar guruhi: Har bir sinfda turli xil qobiliyatli, turli xil manfaatlari bo'lgan o'quvchilar mavjud. Ularning o'rganishga bo'lgan qiziqishi, faolligi, tushunish tezligi va bilimlarni egallash tezligi har xil. Bu o'quv jarayonida nostabillik va notekislik holatini yaratadi.

O'qituvchilarning uslubi: Har bir o'qituvchi o'z uslubida dars beradi. Ba'zi o'qituvchilar ko'proq ma'ruza qilishni yoqtiradi, ba'zilari esa amaliy mashg'ulotlarga ahamiyat beradi. Bu ham o'quv jarayonida nostabillik va notekislik holatini yaratadi.

O'quv dasturlari: O'quv dasturlari ham doimiy ravishda yangilanib turadi. Yangi bilimlar, texnologiyalar, jamiyatning o'zgarishlari ta'lim dasturlarining o'zgarishiga olib keladi.

Texnologiyalar: Ta'limda texnologiyalarning tez rivojlanishi ham o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Yangi dasturlar, platformalar, qurilmalar paydo bo'lib, o'quv jarayonini o'zgartiradi.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash joizki, ta'lim jarayonidagi doimiy o'zgarishlar, tebranishlar va chetlanishlar o'quvchilarning turli xil qobiliyatlari, o'qituvchilarning turli xil uslublari, o'quv dasturlarining yangilanishi va

texnologiyalarning rivojlanishi bilan bog'liq. Bu holatlar ta'lim tizimining tabiiy xususiyati bo'lib, uning dinamik va o'zgarib turuvchi ekanligini ko'rsatadi. Ushbu tushunchalarni tushunish sinergetik prinsiplarni ta'limga qo'llashda muhimdir. Ta'limda yuz berayotgan jarayonlarni tahlil qilishda sinergetika prinsiplarini qo'llash uchun ta'lim tizimini qanchalik sinergetik tizim sifatida ko'rish mumkinligini aniqlash kerak. Buning uchun ta'lim tizimi ochiq, o'zini o'zi tashkil etuvchi, chiziqsiz tizim sifatida sinergetika metodologiyasi nuqtai nazaridan o'rganilishi kerak.

Ta'lim tizimini ochiq tizim deb hisoblash mumkin, chunki, birinchidan, unda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida doimiy ravishda ma'lumot (bilim) almashinuvi (teskari aloqa), ma'lumotlarni maqsadli ravishda olish jarayoni kechadi. Bu jarayonda yangi maqsadlar, metodlar va o'qitish vositalari paydo bo'ladi. Ikkinchidan, ta'lim mazmuni o'zgaradi, chunki u hozirgi vaqtda o'quvchilarning bilim va ko'nikmalari tizimiga mos kelmaydi. Jahondagi ta'lim tizimiga mos ravishda o'zgarishlar yuz beradi.

Ma'lumki, sinergetika atrof-muhitning chiziqsiz qonunlarga asosan evolyusiyalanishi prinsipidan kelib chiqadi. Keng ma'noda bu g'oya ko'p variantlilik yoki tanlovning alternativligida ifoda etilishi mumkin.

Ta'lim tizimida ko'p variantlilik degani ta'lim muhitida tanlov sharoitlarini yaratish va har bir sub'ektga muvaffaqiyatga individual yo'l olish imkoniyatini berish, mustaqil tanlov va mas'uliyatli qaror qabul qilishni rag'batlantirish, alternativ va mustaqil yo'lni rivojlantirishni ta'minlash demakdir. Aniqroq aytganda, bunday tanlov ta'limning individual traektoriyasini, o'qish tempini belgilash, turli darajada bilim olish, o'quv muassasalari turini, o'quv fanlarini va o'qituvchilarni, o'qitish shakllari va usullarini, individual vositalar va metodlarni, ijodiy topshiriqlarni va h.k. tanlash imkoniyatidan iborat.

O'zini o'zi tashkil etish jarayoni ochiq nomuvozanat tizimlarda yangi tuzilmalarning o'z-o'zidan paydo bo'lishi, nisbatan barqaror mavjudligini anglatadi. Pedagogik tizimda o'zini o'zi tashkil etish o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida muayyan o'zaro ta'sirning mavjudligini taqozo etadi, bu pedagogik tizimning rivojlanish talablariga mos keladi va uning o'z-o'zidan harakatlanishining ob'ektiv asoslaridan kelib chiqadi. Bu pedagogik jarayonning rivojlanish mexanizmini tushunishga imkon beradi.

Sinergetikaning boshqa muhim tushunchalari ham an'anaviy pedagogika tushunchalari bilan yaxshi muvofiqlashtirilgan

Shunday qilib, sinergetika "zamonaviy dunyoda prognozlash va boshqarish faoliyati uchun metodologik asos" sifatida chiqishi mumkin. Sinergetika har qanday tabiatli ochiq nomuvozanat tizimlarning evolyusiyasining universal

qonunlarini qidirishga yoʻnaltirilgan" [6-9]. Sinergetika gʻoyalariidan foydalanib, birinchidan, murakkab tashkil etilgan tizimlarga ularning rivojlanish yoʻllarini majburan yuklab boʻlmaydiganligi aniq boʻladi; ikkinchidan, sinergetika har qanday murakkab tashkil etilgan tizimning, odatda, bitta emas, balki uning tabiatiga mos keladigan koʻplab oʻz rivojlanish yoʻllariga ega ekanligini koʻrsatadi; uchinchidan, sinergetika xaos oʻzini oʻzi tashkil etish va oʻzini oʻzi qurish, ortiqcha narsalarni yoʻqotish mexanizmi sifatida ishlay olishini koʻrsatadi. [7, 8].

Sinergetika nuqtai nazaridan taʼlimda absolyut tuzilmasizlik, absolyut tartibsizlik yoʻq; hatto xaos ham ilm predmetiga aylanadi. Xaos, tasodifiylik va tartibsizlik nafaqat buzuvchi, balki baʼzi holatlarda yaratuvchi va konstruktiv boshlanishni oʻz ichiga oladi.

Oʻzini oʻzi tashkil etish gʻoyalarining konseptual-metodologik yangiligi turli tizimlarning faqatgina tashqaridan energiya, maʼlumot, modda kirishi hisobiga emas, balki avvalo oʻz ichki imkoniyatlarini ishlatish hisobiga oʻz-oʻzini rivojlantirish qobiliyatini tan olish bilan bogʻliq. Yangi sinergetik konsepsiya jamiyat, uning turli kichik tizimlari, jumladan, taʼlim tizimi kabi murakkab, chiziqsiz, evolyusiyalanuvchi, ochiq tizimlarni chuqur anglashga yordam berishi mumkin.

Адабиётлар:

1. Андреев, В.И. Педагогика творческого саморазвития / В.И.Андреев. - Казань: изд-во Казанского ун-та, 1996. - 568 с.
2. Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С.А.Кузнецов. - СПб.: Норинт, 1998. - 1536 с.
3. Бочкарев, А.И. Проектирование синергетической среды в образовании: автореф. докт. пед. наук / А.И.Бочкарев. - М., 2000. - 52 с.
4. Виненко, В.Г. Системно-синергетическое моделирование в непрерывном образовании педагога: дис. ... докт. пед. наук / В.Г.Виненко. - Саратов, 2001. - 322 с.
5. Ворожбитова, А.А. Синергетический аспект вузовского образования в свете лингвориторического подхода / А.А.Ворожбитова // Вестник высшей школы. - 1999. - № 2. - С. 22-26.
6. Грачев, В.Д. Философия ума / В. Д. Грачев. - Ставрополь: изд-во СГУ, 1999. - 108 с.
7. Игнатова, В.А. Педагогические аспекты синергетики / В. А. Игнатова // Педагогика. - 2001. - № 8. - С. 26-31.
8. Князева, Е.Н. Синергетический вызов культуре / Е. Н. Князева / Московский международный синергетический форум / <http://www.iph.ras.ru/~mifs>.
9. Князева, Е.Н. Синергетика: начала нелинейного мышления / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Общественные науки и современность. 1993. - № 2. - С. 38-47.
10. Князева, Е.Н. Курдюмов С.П. Синергетика и новые подходы к процессу обучения / Е.Н.Князева, С.П.Курдюмов / <http://www.uni-dubna.ru>.
11. Князева, Е.Н. Синергетика как средство интерпации естественнонаучного и гуманитарного образования / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Высшее образование в России. - 1994. - № 4. - С. 31-36.

12. Коджаспирова, Г.М. Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова, А.Ю.Коджаспиров. - М.: Издательский центр "Академия", 2000. - 176 с.
13. Макарова, Л.Н. Преподаватель высшей школы: индивидуальность, стиль, деятельность: монография: [В 2 ч.] / Л.Н.Макарова. - М: МГПУ, ТГУ им. Г.Р.Державина. - М.: Тамбов: изд-во ТГУ, 2000. - Ч. 2. - 2000. - 142 с.
14. Новейший философский словарь / сост. А.А.Грицанов. - Минск: Изд. В.М.Скакун, 1998. - 896 с.
15. Пригожин, И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: пер. с англ. / под общ. ред. В.И.Аршинова, Ю.Л.Климонтовича и Ю.В. Сачкова / И.Пригожин, И.Стенгерс. - М.: Прогресс, 1986. - 432 с.
16. Словарь иностранных слов. - 15-е изд., испр. - М.: Рус. яз., 1988. - 608 с.
17. Современная западная философия: Словарь / сост.: В.С.Малахов, В.П.Филатов. - М.: Политиздат, 1991. - 414 с.
18. Таланчук, Н.М. Системно-синергетическая философия как методология современной педагогики / Н.М.Таланчук // Магистр. - 1997. - СВ. - С.32-41.
19. Хакен, Г. Синергетика: Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах: пер. с англ. Г.Хакен. - М.: Мир, 1985. - 423 с.
20. Хакен, Г. Синергетика: пер. с англ. Г.Хакен. - М., 1980. - 406 с.
21. Шаронин, Ю.В. Синергетика в управлении учреждениями образования / Ю.В.Шаронин // Высшее образование. - 1999. - № 4. - С. 14-18.

MALAKA OSHIRISH KURSLARIDA IMMERSIV TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH KO'NIKMASINI OSHIRISH

Obidov A.E.

*Oliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini
oshirish instituti bo'lim boshlig'i*

Tayanch so'zlar: o'quv jarayoni, malaka oshirish, immersivlik, immersiv texnologiya, virtual haqiqat, kengaytirilgan haqiqat.

Ключевые слова: образовательный процесс, профессиональное развитие, immersивность, immersивная технология, виртуальная реальность, дополненная реальность.

Key words: educational process, professional development, immersiveness, immersive technology, virtual reality, augmented reality.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada quyidagi masalalar ko'rib chiqilgan. OTM rahbar va pedagog kadrlarini kasbiy faoliyatida immersiv texnologiyalardan foydalanish modellarini o'rganishning dolzarbligi muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ular yangi uslubiy g'oyalar va yondashuvlarning haqiqiy timsolidir. Immersiv texnologiyalar asosidagi uslubiy tavsiyalar malaka oshirish kurslarida, pedagogik faoliyatida reallik texnologiyalari taqdim etadi. Immersiv texnologiyalar nafaqat ta'lim oluvchilarning interfaol muhitga kirib borishiga hissa qo'shadi, balki ularning bilimga bo'lgan qiziqishi, motivatsiyasi va sifatini oshiradi. Immersiv texnologiyalardan foydalangan holda darslar rahbar va pedagog xodimlar uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассмотрены следующие вопросы. Актуальность изучения моделей использования immersивных технологий в профессиональной деятельности руководителей ВО и педагогов имеет большое значение, поскольку они являются реальным примером новых методических идей и подходов. Методические рекомендации на основе immersивных технологий обеспечиваются технологиями реальности в учебных курсах и педагогической деятельности. Immersивные технологии не только способствуют погружению обучающихся в интерактивную среду, но и повышают их интерес, мотивацию и качество знаний. Занятия с использованием immersивных технологий открывают новые возможности для руководителей и педагогического состава.

SUMMARY:

The article considers the following issues. The relevance of studying the models of using immersive technologies in the professional activities of higher education institution managers and teachers is of great importance, since they are a real example of new methodological ideas and approaches. Methodological recommendations based on immersive technologies are provided by reality technologies in educational courses and pedagogical activities. Immersive technologies not

only contribute to the immersion of students in an interactive environment, but also increase their interest, motivation and quality of knowledge. Classes using immersive technologies open up new opportunities for managers and teaching staff.

Bugungi globallashtirish jamiyatni axborotlashtirish malaka oshirish jarayonlariga yangicha qarashga majbur qilmoqda. Mamlakatimizda istiqbolli texnologiyalarda katta sarmoyalar ajratilayotganligi ham ularning samaradorligi va talabini ko'rsatadi. Ta'limni raqamli transformatsiyasi sharoitida malaka oshirish kursi tinglovchilarni o'rganilayotgan mazmun va texnologiyalarni yangilashning jiddiy jarayonlarini hisobga olmaslik mumkin emas. Shu munosabat bilan ushbu sohadagi bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish uchun yangi yondashuvlar zarur. Dunyoda immersiv texnologiyalarning bir necha darajalari (tushunchalari) ishlab chiqilgan. Virtual haqiqat texnologiyalari, immersiv texnologiyalari kuchli va istiqbolli vositaga aylandi. Ularni ta'limdagi boshqa IT dasturlaridan ajratib turadigan noyob texnologik xususiyatlari tufayli. Bir qator fikrlar tanish dunyodagi tub o'zgarishlarga, yaqinlashib kelayotgan inqilobga ishora qilmoqda. Bu holda asosiy vazifa transformatsiya, pedagogik texnologiyalarni yaratishdir. Immersiv yondashuv asosiy rol o'ynaydigan istiqbolli integratsiyalashgan ta'lim tizimlari aslida, yangi sharoitlarda amalga oshirilgan progressiv texnikalar to'plamidir.

Ta'limda immersiv texnologiyalar asosida o'qitish bir qator asosiy yondashuvlarni nazarda tutadi. "immersive" so'zi ingliz etimologiyasiga ega va ingliz tilidagi lug'atlarda "biror narsaga chuqur singib ketish yoki sho'ng'ish bilan ta'minlash, jalb qilish" deb ta'riflanadi. Immersivlik texnologiyalar zamonaviy tendensiyalar va texnik imkoniyatlarni hisobga olgan holda imkoniyatlarni kengaytiradi. Ta'limdagi immersiv texnologiyalar vizualizasiyaning ahamiyatini kuchaytiradi, virtual muhitga chuqur sho'ng'ish orqali bilimlarni o'zlashtirish jarayoni boyitishda uning roli juda muhim. Malaka oshirish kurslarini immersiv muhitini shakllantirish uchun nafaqat zamonaviy jihozlardan foydalanish, balki ta'lim jarayonlarini modellashtirish, yangi metodik yondashuvlar va strategiyalarni qo'llash ham muhimdir.

Ta'limning immersiv muhiti nima ekanligini va uning didaktik afzalliklari nimada ekanligini bilib olish lozim. Bir necha o'n yillar oldin paydo bo'lgan immersiv texnologiyalar doimiy ravishda rivojlanib, takomillashib bormoqda. Hozirgi vaqtda ularning turli xil turlari mavjud. Bular – virtual haqiqat va kengaytirilgan virtuallik. Virtual haqiqat-bu interaktiv muhit bo'lib, unda foydalanuvchi o'zining keng qamrovli ta'sirini his qiladi, idrok kanallari orqali olingan turli xil ma'lumotlar bilan o'zaro ta'sir qiladi. Kengaytirilgan haqiqat va virtual haqiqat o'rtasidagi farq shundaki, unda raqamli formatdagi

tarkib haqiqiy foydalanuvchi muhitiga joylashtirilgan. Aralash Real sharoitda virtual obyektlar nafaqat haqiqiy muhitga joylashtiriladi, balki u bilan oʻrtacha darajada oʻzaro taʼsir qilmaydi. Kengaytirilgan virtuallik-bu haqiqiy obyektlar mavjud boʻlgan virtual haqiqat. Uni aralash haqiqat turi deb atash mumkin.

Virtual haqiqat texnologiyalari, immersiv texnologiyalar boshqa IT-illovalardan ajralib turadigan oʻziga xos texnologik xususiyatlari tufayli taʼlimda kuchli va istiqbolli vositaga aylandi. Bir qator qarashlar tanish dunyoda tub oʻzgarishlar, oʻrganishga taʼsir qiladigan yaqinlashib kelayotgan inqilobdan dalolat beradi. Bunda pedagogik texnologiyalarni oʻzgartirish, istiqbolli integratsiyalashgan taʼlim tizimlarini yaratish asosiy vazifa sifatida qaraladi, bunda asosiy rol immersiv yondashuvga - prinsipial jihatdan yangi sharoitlarda amalga oshiriladigan progressiv texnikalar majmuasiga beriladi. Shuni taʼkidlash kerakki, oʻqituvchilarning aksariyati immersiv yondashuv bilan bogʻliq boʻlishi mumkin boʻlgan va kerak boʻlgan yangi usullar, texnologiyalar, shu jumladan innovatsion yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etishga tayyor emas. Bu kelajakda mehnat faoliyati mutlaqo boshqa sharoitlarda amalga oshiriladigan taʼlim uchun kadrlar tayyorlash boʻyicha yangi strategiyalarni yaratish arurligini koʻrsatadi. Taʼlim jarayonining "raqamli"ga oʻtishdagi global tendensiyalari mamlakatimizda kam oʻrganilgan virtual tizimlarning zamonaviy vositalari arsenalini taʼminlovchi boshqa qoidalarni talab qiladi. Albatta, taʼlimda immersiv yondashuvning toʻliq ustunligini kutmaslik kerak, ammo yangi "sunʼiy" dunyo bilan yaqin oʻzaro taʼsir oʻtkazish istiqboli keyingi bir necha yil uchun juda mumkin boʻlgan istiqbol boʻlib, moslashuvchan axborot muhitini rivojlantirishni ragʻbatlantiradi.

Immersiv texnologiyalarning oʻquv jarayonlarining oʻzgarishiga faol taʼsirini hisobga olgan holda, immersiv taʼlim muhitini maxsus tashkil etilgan muhit sifatida belgilanadi. Unda immersiv texnik fanlar oʻquv va kognitiv faoliyatni tashkil etishning yetakchi vositasi boʻlib xizmat qiladi. Immersiv texnologiyalardan foydalangan holda oʻquv modellarini ishlab chiqish nafaqat uning tarkibiy elementlarini aniqlash, balki uni amalga oshirish mumkin boʻlgan sharoitlarni tahlil qiladi.

Immersiv texnologiyalardan foydalanishni tahlil qilish malaka oshirish kurslarida oʻqitish maqsadlarini aniqlamasdan amalga oshirilmaydi. Sohaning fundamental bilimlari asoslarini, birinchi navbatda axborotni oʻzgartirish, uzatish va undan foydalanish jarayonlari toʻgʻrisida maʼlumot berish, dunyoning ilmiy manzarasini shakllantirishda axborot jarayonlarining ahamiyatini, zamonaviy jamiyat taraqqiyotida axborot va telekommunikatsiya texnologiyalari va kompyuter texnologiyalarining rolini oʻquvchilarga yetkazishdan iborat.

Metodologiya. Malaka oshirish kurslarida amaliy faoliyati uchun immersiv ta'lim texnologiyalari modellari tahlili o'tkazildi. Ta'lim amaliyotiga immersiv texnologiyalarni joriy etishga imkon beradigan kompyuter vositalari va uskunalari to'plami taklif etiladi. immersiv ta'lim texnologiyalari malaka oshirish kurslarida ham, faoliyat jarayonida ham muvaffaqiyatli qo'llanilishi mumkin. Ular nafaqat ta'lim oluvchilar interaktiv muhitga jalb qilishga yordam beradi, balki ularning bilimlari qiziqishi, motivatsiyasi va sifatini oshiradi. Immersiv texnologiyalardan foydalangan holda tinglovchilarning kompetensiyasini rivojlantirish, uslubiy va obyektiv o'zini takomillashtirish uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

Xulosa. Rahbar va pedagog xodimlarning kasbiy faoliyatida immersiv texnologiyalardan foydalanish modellarini o'rganishning dolzarbligi shubhasizdir, chunki aslida ular yangi uslubiy g'oyalar va yondashuvlarning haqiqiy timsolidir.

Adabiyotlar:

1. Азевич А.И. Иммерсивные технологии обучения: пространство возможностей // Горизонты и риски образования в условиях системных изменений и трансформации: сборник научных трудов XII Международной научно-практической конференции. М.: Международная академия наук педагогического образования, 2020
2. Баженова С.А. Изменение содержание школьного курса информатики под влиянием развития иммерсивных технологий // Информатизация образования и методика электронного обучения: цифровые технологии в образовании: материалы IV Международной научной конференции (Красноярск, 6–9 октября 2020 г.). Красноярск: СФУ, 2020.
3. Иванова А.В. Технологии виртуальной и дополненной реальности: возможности и препятствия применения // Стратегические решения и риск-менеджмент. 2018.
4. Radkowski R. Investigation of visual features for augmented reality assembly assistance // International Conference on Virtual, Augmented and Mixed Reality. Springer, 2015.

PR КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛОЖИТЕЛЬНОГО ИМИДЖА ВЫСШЕЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Бабашев Ф.А.

*заведующий кафедрой «Педагогическое образование»
Национального университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека*

Таянч сўзлар: рейтинг кўрсаткичлари, брендни илгари суриш, таълим сифати, ички ва ташқи имиж, раҳбарият таркиби, ўқитувчи педагогик маҳорати, битирувчи талабалар.

Ключевые слова: рейтинговые показатели, продвижение бренда, качество обучения, внутренний и внешний имидж, педагогическое мастерство учителя, студенты-выпускники.

Key words: rating indicators, brand promotion, quality of education, internal and external image, teacher's pedagogical skills, graduate students.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада олий таълим ташкилоти брендини яратиш и илгари суриш масалалари таҳлил қилинади. Асосий эътибор қаратиладиган савол: ОТМ юқори рейтингни таълим сифати кафолати бўла оладими? Муаллиф томонидан ушбу саволга доир амалий тавсиялар берилган. Муаллифнинг муҳим хулосаларидан бири – таълим сифатига алоҳида эътиборни қаратишдир. Зеро, олий таълим ташкилотининг асосий вазифаси – малакали кадр тайёрлашдир.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируются вопросы создания бренда вуза и его продвижения. Главное внимание уделено на вопрос: является ли высокий рейтинг вуза гарантом качества обучения? Автором даны практические рекомендации по положительному решению этого вопроса. Один из важных выводов автора в этом плане – необходимость обращения особого внимания к качеству обучения. Так как основная задача вуза – подготовка квалифицированных кадров.

SUMMARY:

The article analyzes the issues of creating a university brand and its promotion. The main attention is paid to the question: is a high university rating a guarantee of the quality of education? The author gives practical recommendations for a positive solution to this issue. One of the author's important conclusions in this regard is the need to pay special attention to the quality of training. Since the main task of the university is to train qualified personnel.

Конец XX - начало XXI веков во всех государствах СНГ сопровождался институциональными реформами в система образования вообще, в системе высшего образования в частности.

Первым шагом в реструктуризации системы высшего образования Узбекистана можно называть принятие Указа Первого Президента Республики Узбекистан «О создании новых высших учебных заведений республики» от 28-февраля 1992 года. Согласно данному Указу, с 15 марта 1992 в Узбекистане было образовано 7 новых университетов, 6 институтов, 9 филиалов центральных и местных ВУЗов в областях. В том числе на базе областных педагогических институтов были открыты Андижанский, Бухарский, Гулистанский, Наманганский, Каршинский, Термезский и Ургенчский государственные университеты. До этого в республике было всего три университета: Нукусский государственный (нынешний Каракалпакский государственный университет), Самаркандский государственный и Ташкентский государственный (нынешний Национальный университет Узбекистана) университеты [1].

В настоящее время по Республике Узбекистан ведут учебно-воспитательную деятельность более 200 вузов. Самая актуальная задача, стоящая перед вузами это интеграция в мировое научно-образовательное пространство. Но для этого необходимо вести активную PR-деятельность, направленная на формирование положительного имиджа вуза не только перед внешней, но и внутренней общественностью. Для этого нужны ресурсы, профессиональные кадры, а также прежде всего лояльная аудитория поклонников.

Не случайно критически оценивается деятельность вузов в области повышения привлекательности и обеспечения конкурентоспособности высшего образования на международном уровне. В том числе пропагандистская работа по привлечению иностранных граждан к обучению в нашей стране, в том числе PR-проекты (организация дней высших образовательных учреждений Узбекистана, проведение презентаций и другие) не организованы на необходимом уровне, отсутствует интерактивная виртуальная платформа в данном направлении» [2].

PR в деятельности ВУЗа включает в себя комплекс мероприятий, направленных на повышение его узнаваемости, престижа и привлекательности для абитуриентов и партнеров, на формирование его бренда, а также положительного имиджа. Положительный же имидж в свою очередь играет важную роль при формировании бренда вуза. Что же из себя представляет бренд вуза?

В отличие от торговой марки компаний-производителей и бизнес-субъектов, бренд вуза имеет следующие специфические особенности:

- уникальный профессорско-преподавательский состав;

- уникальная система обучения;
- уникальный эмоциональный образ вуза [3; 126]. Сюда мы бы с удовольствием добавили уникальный руководящий состав вуза. Так как именно первое лицо и его команда, формирующие внутренний и внешний имидж вуза, являются важнейшим фактором обеспечения его узнаваемости. Вышеперечисленные качества: уникальность профессорско-преподавательского состава, системы обучения, а также эмоциональный образ вуза тоже зависят от профессиональных качеств руководящего состава любого коллектива.

Именно бренд служит повышению авторитета вуза и его коллектива, а также руководства. В век информации основным критерием при оценке деятельности вуза стал его рейтинговый показатель. Но далеко не всегда национальный или международный рейтинг вуза может соответствовать реальному качеству обучения. Как отмечают Е.В.Савицкая и Н.С.Алтунина, рейтинги акцентируют внимание, прежде всего, на научной деятельности преподавателей, а не на качество учебного процесса и работе со студентами. Поэтому часто вузы выстраивают свою политику так, чтобы максимально соответствовать заявленным при ранжировании критериям, и для попадания на лидерскую позицию стремятся улучшать именно эти показатели, экономя усилия на других [7; 117].

Это говорит о том, что основная функция вуза – подготовка квалифицированных кадров, соответствующих основным требованиям современного мира перерастает в гонку за лидерство в списке различных рейтингов. Не следует забывать о том, что научно-исследовательские показатели преподавателей вуза – это результат личных побед преподавателя, а не составляющее профессионализма выпускника.

Состав таких преподавателей пополняется за счет продвинутых абитуриентов, которые опять-таки будут служить науке, а не повышению качества процесса обучения в вузе. Так как хороший исследователь (ученый) не всегда есть хороший педагог. Есть ученые, которые основательно и систематически занимаются фундаментальными исследованиями, работают на совместных международных проектах, выпускают глубоко научные статьи в рейтинговых журналах мира, но управлять аудиторией не готовы. Встречаются и такие «ученые», которые честно признаются, что как завидуют тем, кто умеет преподавать в аудитории. Получается такой замкнутый круг...

Исходя из вышеизложенного можно сделать вывод о том, что при выстраивании PR-политики вуза нужно уделять особое внимание и на ма-

стерство преподавателей. Это выпускники-знаменитости, победители различных национальных и международных конкурсов, педагог года, лучший методист области, высший показатель региона по социологическому опросу относительно качества обучения и т.д.

PR-мероприятия, PR-компании нужно проводить. Это – аксиома. Но, на наш взгляд, при организации таких мероприятий упор надо делать именно на знаниевые результаты студентов, на их креативный подход к решению различных образовательных задач. На брифингах, пресс-конференциях и пресс-турах главное внимание должно быть обращено на научно-учебно-образовательной тематике. Необходимо запустить круглогодичные межвузовские конкурсы (или олимпиады) по различным дисциплинам: по математике, истории, географии и другим направлениям (Например, по сценарию они могут напоминать интеллектуальную гуманитарную телевизионную олимпиаду «Умницы и умники», где в открытой борьбе за право стать абитуриентами Московского Государственного института международных отношений принимают участие школьники из различных регионов России и ближнего зарубежья).

Приоритетами перспективных программ вуза должны быть повышение качества обучения, укрепление материально-технической базы, создание необходимых условий для плодотворной деятельности преподавателей и студентов, а также улучшение учебно-методического обеспечения процесса обучения. Традиционная PR-деятельность тоже имеет немаловажные перспективные направления, которых необходимо будет развивать и усовершенствовать. Предлагаемая же PR-деятельность должна отличаться креативностью, прагматизмом, практичностью и гибкостью. Все это сыграет немаловажную роль в создании и продвижении бренда вуза, который гарантирует хорошую репутацию и узнаваемость на рынке образовательных услуг.

Таблица-1. Сравнение традиционной и перспективной PR-деятельности

Традиционная PR-деятельность	PR-деятельность в перспективе
Цель:	
Предоставление к вниманию широкой общественности рейтинговые показатели вуза, опирающиеся на научно-исследовательские достижения профессорско-преподавательского состава	Показать общественности качество образовательной политики вуза, отражающейся в учебно-методической, научно-исследовательской сферах, а также в достижениях студентов, выпускников, а также в педагогическом мастерстве учителей.
Задачи:	

- показать научно-исследовательский потенциал вуза; - привлечение абитуриентов и высокопрофессиональных педагогов в вуз путем продвижения его бренда; - обеспечение узнаваемости вуза у общественности, особенно среди абитуриентов и их родителей; - привлечение специалистов ведущих университетов Азии и Европы для расширения возможностей и направлений академического обмена и др.	- распространение реальной информации, отражающей качество обучения в вузе; - убеждение массу людей в учебно-методических достижениях вуза как его приоритетной сферы; - формирование уникального бренда вуза, обеспечивающего узнаваемость, хорошую репутацию и положительное представление у общественности о вузе; - привлечение абитуриентов и высокопрофессиональных педагогов в вуз путем продвижения его бренда, а также формированием у них веры в перспективы работы в данном учреждении и др.

Ссылаясь на исследования П.Мендозы (P.Mendoza), А.В.Прохоров, отмечают следующие сферы конкуренции между вузами:

- привлечение абитуриентов;
- привлечение квалифицированных специалистов;
- аккумулирование средств из различных источников;
- поддержание репутации [6; 46].

Сегодня в процессе продвижения бренда выходит на первый план и корпоративная культура как важный фактор мобилизации морально-этических и академических ценностей вуза. А.В.Прохоров считает, что «...в конкурентных условиях вузы вынуждены вести поиск новых конкурентных преимуществ. К таким преимуществам, в частности, следует отнести сильную корпоративную культуру университета как совокупность ценностей и норм, разделяемых его сотрудниками, а также конкурентоспособный бренд» [6; 47].

Корпоративная культура вуза имеет своеобразные особенности в США. В отличие от традиции в Узбекистане, где приветствуется прием на работу своего выпускника, в США молодого кадра (своего выпускника) отправляют на работу в другой университет. Это дает возможность ввести «новое дыхание» в свою корпоративную культуру при приеме на работу своего выпускника через пару лет отработки в другом вузе.

Что это значит?

Сейчас во многих вузах наблюдается передачи от старшего поколения к младшему опыт не только позитивного плана. Например, всем известен тот факт, что слабая исполнительская дисциплина передается «по наследству» из одного руководства вуза в другого. Так как руководители меняются, а «костяк», сформировавшийся в течение десятилетий, остается.

Это и есть один из факторов формирования отрицательной корпоративной культуры. Поэтому важны плюрализм и открытость этих процессов. Корпоративная культура тогда будет гибкой и эффективной, когда она сформирована из квинтэссенции креативности сотрудников, относящихся к различным индивидуально-психологическим типам. Целесообразно почаще проводить рокировку кадров. Особенно в тех участках, где требуется дисциплина и слаженная работы в команде. Если сотрудников не устраивает условия работы и система поощрения результатов их деятельности, то они, недовольные от безразличия руководства, не будут трудиться ради повышения имиджа вуза.

Учеными перечисляются и другие факторы демотивации работников [8; 109]

Таблица-2. Факторы демотивации работников

Экономические факторы	Организационно-управленческие факторы	Социально-психологические факторы
низкая заработная плата; отсутствие льгот; неконкурентоспособность компенсационного пакета (не оплачивается обучение и повышение квалификации, транспортные расходы и т.д.); наличие «серых» зарплат	смена руководства; процессы реорганизации; отсутствие четкого разделения функций; отсутствие возможности обучения и карьерного роста	социальная незащищенность; авторитарность руководства; напряженная обстановка в коллективе; конфликты между руководителями и работниками; тяжелые условия труда

Ко всему этому можно добавить и следующие обстоятельства:

- отсутствие объективной открытой системы материального стимулирования сотрудников;
- трудности в получении ученых званий;
- проблемы при получении учебной нагрузки;
- отсутствие возможностей для повышения квалификации в ведущих зарубежных вузах;
- недостаточная обеспеченность кафедр необходимым оборудованием и канцелярским товаром;
- безразличие руководства к проблемам преподавателей и студентов;
- постоянное вмешательство руководства во внутренние дела кафедр и др.

Как отмечают Е.С.Нечаева и В.А.Туркина, многие старейшие вузы недооценивают значение работы с брендом, который часто уже сформирован стихийно в процессе длительной работы учреждения на рынке с помощью поддержания высокого качества предоставляемых услуг. На рынке появляется много «новичков», для которых создание бренда является важнейшим фактором получения конкурентных преимуществ [4; 143].

Обобщая вышеизложенное, можно сделать вывод, что хорошо продуманная и запланированная PR-деятельность, формирование четкой корпоративной культуры – основные факторы формирования положительного имиджа вуза. Этого можно добиться путем обращения особого внимания на вопрос качества обучения, улучшения условий для учебно-преподавательской деятельности студентов и преподавателей. Ведь именно они и обеспечат высокий рейтинг университета по части качества обучения.

Литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О создании новых высших учебных заведений республики» (№356) от 28-февраля 1992 года. <https://lex.uz/docs/643040>
2. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Концепции развития высшего образования республики Узбекистан до 2023 года» (№5847) от 8-октября 2019 года. <https://lex.uz/docs/4545887>
3. Беккер Е.Г. Особенности бренда вуза. // ж. Вестник Финансового университета. 2' 2012. с. 126.
4. Нечаева Е.С., Туркина В.А.. Брендинг в системе высшего образования. // НЕПРЕРЫВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: XXI ВЕК. Выпуск 3 (11), 2015. С.143
5. Официальный сайт Министерства высшего образования, науки и инноваций: <https://stat.edu.uz/universities>
6. Прохоров А.В. Современный университет в условиях глобальной конкуренции. //ISSN 2413-6840.Вестник ТГУ, выпуск 3 (3), 2015. С.46
7. Савицкая Е.В., Алтунина Н.С. Высшее образование: репутационные эффекты, сигнальные искажения и благоприятный отбор. // JORNAL OF INSTITUTIONAL STUDIES (Журнал институциональных исследований). vol. 9, no. 1. 2017. с.117.
8. Теория и практика управления человеческими ресурсами: опыт российских и украинских компаний: монография / Под общ. ред. Е.В. Михалкиной; Южный федеральный университет. – Ростов-на-Дону: Изд-во Южного федерального университета, 2014. – 320 с. С.109.

РОЛЬ ИКТ В РАЗВИТИЕ ЗРИТЕЛЬНОЙ ПАМЯТИ У УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИЗОБРАЖЕНИЯ ПЕЙЗАЖА

Астанов Т.М.

и. о. доцент Каршинского государственного университета

Таянч сўзлар: таълим, ўқув жараёни, интеграция, АКТ, тасвирий санъат, кўриш хотираси, пейзаж, мушоҳада қилиш, эслаб қолиш, аввалда кўрган образларни қайта тиклаш, фаол шаклланиш босқичи.

Ключевые слова: образования, обучения, интеграция, ИКТ, изобразительное искусства, зрительный память, пейзаж, восприятия, запоминания, воспроизведения визуальных образов, стадия активного формирования.

Key words: education, training, integration, ICT, fine arts, visual memory, scenery, perception, memorization, reproduction of visual images, active formation stage.

РЕЗЮМЕ:

В статье приведены результаты проведенных исследований по изучению развития зрительной памяти у учащихся начальных классов при обучении изображению пейзажа с помощью ИКТ. Предложены пути и методы улучшения развития зрительной памяти у учащихся начальных классов.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада бошлагич синфларда пейзаж тасвирини бажаришда кўриш хотирасини ривожлантиришда ИКТдан фойдаланиш бўйича амалга оширилган илмий тадқиқотлар натижалари таҳлили келтирилган. Бундан ташқари бошлагич синфларда кўриш қобилятини ривожлантириш усуллари ва йўллари таклиф қилинган.

SUMMARY:

The article presents the results of a study on the development of visual memory in primary school students when learning to depict a landscape using ICT. Ways and methods are proposed to improve the development of visual memory in primary school students.

В современном образовательном процессе использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) стало неотъемлемой частью преподавания и обучения. Интеграция ИКТ в школьную практику открывает новые возможности для эффективного освоения различных учебных предметов, в том числе и изобразительного искусства. Одной из важных задач, решаемых в начальной школе, является развитие зрительной памяти у учащихся. Использование ИКТ в процессе обучения изображению пейзажа

способствует улучшению восприятия, запоминания и воспроизведения визуальных образов, что, в свою очередь, оказывает положительное влияние на развитие зрительной памяти.

Вопросами изучения развития зрительной памяти занимались такие ученые педагоги как Сазонова Е.И. [1], Картавцева О.Д., Бабанина Ю.В., Водопьянова Ю.А. [2], Михуткина Р.В. [3], Кравченко О.В. [4] и Декина Е.В., Шалагинова К.С [5]. Они в своих исследованиях всесторонне изучили вопрос.

Также, необходимо отметить, немаловажную роль проведенных по проблематику исследования Ф.Э. Очилова и других [6, 7, 8, 9, 10]. В их исследованиях также подробно изучены некоторые моменты вопроса, проанализированы отдельные вопросы касающихся к данной проблемы.

Зрительная память — это способность запоминать, хранить и воспроизводить образы, воспринятые через зрительные органы. В раннем школьном возрасте зрительная память находится на стадии активного формирования, и она играет ключевую роль в освоении различных видов искусства, включая рисование. Изображение пейзажа является одной из наиболее важных тем в детском художественном обучении. Чтобы успешно изобразить пейзаж, ученик должен научиться не только наблюдать за окружающим миром, но и запоминать детали природы, такие как форма деревьев, текстуры воды, цветовые сочетания и другие особенности.

Процесс рисования пейзажа требует внимательности и умения воспроизводить зрительные образы, что активно развивает зрительную память. В этом контексте использование ИКТ помогает детям усваивать эти навыки более эффективно, добавляя новые подходы и техники, которые ранее не были доступны.

Подробно рассмотрим взаимосвязи ИКТ в развитии зрительной памяти. Применение ИКТ позволяет интегрировать различные мультимедийные материалы в учебный процесс. Учитель может использовать видеоролики, фотографии, анимации, которые демонстрируют различные виды пейзажей, их изменения в зависимости от времени суток или сезона. Эти материалы позволяют ученикам более ярко и детально воспринимать объекты, улучшая зрительную память за счет многократного и разнообразного воспроизведения образов.

Например, просмотр анимаций, показывающих изменение пейзажа с утра до вечера или в разные сезоны года, помогает детям запоминать особенности природы, такие как изменения цвета неба, различные оттенки зелени и другие детали.

Введение детей в основы работы с графическими редакторами, такими как Paint, Photoshop или даже простыми приложениями на планшетах,

позволяет учащимся не только рисовать, но и работать с изображениями в цифровом формате. Создание пейзажей с помощью таких программ помогает развивать умение работать с цветом, формой и композиционными решениями, одновременно тренируя зрительную память. Например, дети могут экспериментировать с различными оттенками и техниками, что способствует закреплению визуальных образов.

Современные технологии позволяют организовывать виртуальные экскурсии, во время которых ученики могут «посетить» различные природные зоны, изучать пейзажи и виды со всего мира. Эти виртуальные экскурсии, представленные в виде 3D-изображений, позволяют детям более глубоко воспринимать природу, улучшая их зрительную память и умение запоминать особенности природных объектов. Через такую активность учащиеся могут «погружаться» в пейзажи, замечая тонкие детали, которые они могли бы упустить при обычном наблюдении.

Современные интерактивные приложения, такие как «Творческая мастерская», «Изучаем природу» или «Рисуем с удовольствием», помогают детям создавать пейзажи с использованием готовых шаблонов или на основе собственных набросков. Такие программы предлагают различные функции, такие как заливка, рисование кистью, использование текстур, что позволяет учащимся лучше запоминать детали изображаемых объектов. Это также развивает их навыки композиции и пространственного восприятия.

Цифровые доски позволяют учителю показывать подробные инструкции по рисованию, объяснять этапы создания пейзажа, а также демонстрировать наглядные примеры. Взаимодействие с цифровыми материалами помогает учащимся лучше запоминать и усваивать информацию о цветах, формах и текстурах, что в свою очередь улучшает их зрительную память.

Преимуществом использования ИКТ в обучении изображению пейзажа является:

1. ИКТ позволяет учащимся использовать богатый набор визуальных материалов, что значительно расширяет возможности для развития зрительной памяти. Студенты могут изучать различные виды пейзажей, что улучшает их способность запоминать и воссоздавать увиденные образы.

Технологии делают процесс обучения более увлекательным и интерактивным. Дети, которые активно используют гаджеты, интерактивные доски и приложения, чувствуют себя более вовлечёнными в процесс обучения. Это способствует большему интересу к предмету, а значит, и лучшему запоминанию информации.

ИКТ предоставляет возможность для индивидуальной работы с каждым учеником. Например, использование образовательных приложений позволяет адаптировать задания и рекомендации в зависимости от уровня знаний

и умений ученика. Это особенно важно для начальной школы, когда дети обладают разными способностями к восприятию и запоминанию информации.

Исходя из проделанных работ можно сделать следующие выводы:

- Собран, систематизирован и проанализирован материал по вопросу развитие зрительной памяти у учащихся начальных классов в процессе обучения изображению пейзажа с помощью ИКТ, которое имеет форму удобное для применение ее при дальнейших подобных исследованиях;
- Отмечены, что использование ИКТ в процессе обучения изображению пейзажа предоставляет учащимся начальных классов уникальные возможности для развития зрительной памяти;
- Определены, что совмещение традиционных методов обучения с инновационными цифровыми технологиями делает процесс обучения более эффективным, увлекательным и разнообразным, в результате, дети не только учат основы рисования и восприятия природы, но и развивают важные когнитивные навыки, такие как зрительная память, внимание и восприятие, которые будут полезны им в будущем.

Литература:

1. Сазонова, Екатерина Ивановна Педагогическое руководство развитием зрительной памяти у учащихся 1-4 классов в процессе обучения изобразительному искусству. Диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук, Москва.: - 1996 г.
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-razvitiya-chuvstva-tsveta-i-zritelnoy-pamyati-u-uchaschihsya-srednego-shkolnogo-vozrasta/viewer>
3. <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/raznoe/2017/11/01/razvitie-i-korreksiya-zritelnoy-pamyati-u-uchaschihsya-s>
4. <https://nsportal.ru/shkola/korreksionnaya-pedagogika/library/2014/01/14/razvitie-zritelnoy-pamyati-u-mladshikh>
5. Декина Е.В., Шалагинова К.С. Особенности развития памяти младших школьников в процессе активной познавательной деятельности и воспитания: влияние цифровизации образования // Сетевой журнал «Вестник практической психологии образования» 2023. Том 20. № 3. С. 66–77
6. Очилوف Ф.Э., Абдусаломова Д. Развитие пространственного воображения у школьников через различия цветов. // Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 30. – №. 3. – 165-167 стр..
7. Очилوف Ф.Э., Ибодуллаева С. Развитие изобретательности и творчества у детей средствами изобразительного искусства. // Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 30. – №. 4. – 56-58 стр.
8. Очилوف Ф.Э., Рамазонова Г. Роль изобразительного искусства в дошкольном образовании. // Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 31. – №. 3. – С. 84-86 стр.
9. Очилوف Ф.Э., Лутфуллаева Ч. Роль и место изобразительного искусства в воспитании школьников. // SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL ISSN 2181-0842 VOLUME 4, ISSUE 11 NOVEMBER 2023, 279-281 p.
10. Очилوف Ф.Э., Рашидова Л. Повышение творческих способностей детей дошкольного возраста: ключевые аспекты развития. // Научный журнал Science and Education, Vol. 5 No. 8 (2024). - 135-140 стр.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЗАНЯТИЯХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Мамаджанова В.

*Альфраганус Неправительственная высшая образовательная организация
Преподаватель кафедры «Восточная филология»*

Tayanch so'zlar: chet tilini o'qitish, innovatsion va ijodiy texnologiyalar, pedagogik innovatsiyalar yo'nalishlari, o'quv – kommunikativ jarayon.

Ключевые слова: обучение иностранному языку, инновационные и креативные технологии, направления педагогических инноваций, учебно-коммуникативный процесс.

Key words: teaching a foreign language, innovative and creative technologies, directions of pedagogical innovations, educational and communicative process.

РЕЗЮМЕ:

Maqola o'qitishning yangi usullarini o'rganish va joriy etish masalasiga bag'ishlangan. Maqolada fanlarni o'qitish samaradorligini oshirish bilan bog'liq eng muhim yo'nalishlarda ta'limni modernizatsiya qilish zarurligi qayd etilgan. Chet tillarini o'qitishning innovatsion usullaridan foydalanish imkoniyati alohida ta'kidlab o'tildi, bu shaxsni rivojlantirish va o'z – o'zini takomillashtirishga, uning zahira imkoniyatlari va ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarishga qaratilgan.

РЕЗЮМЕ:

Статья посвящена вопросу изучения и внедрения новых методов обучения. В статье отмечена необходимость модернизации образования по средствам важнейших направлений, связанное с повышением эффективности обучения по предметным дисциплинам. Отмечена возможность использования инновационных методов обучения иностранным языкам, основанных на инновационном подходе, направлены на развитие и самосовершенствование личности, на раскрытие ее резервных возможностей и творческого потенциала.

SUMMARY:

The article is devoted to the issue of studying and introducing new teaching methods. The article notes the need to modernize education in the most important areas, associated with increasing the efficiency of teaching in subject disciplines. The possibility of using innovative methods of teaching foreign languages, based on an innovative approach, is noted, aimed at the development and self – improvement of the individual, at revealing his reserve capabilities and creative potential.

Введение. В последние годы всё чаще поднимается вопрос о применении современных технологий в образовательном процессе. Это не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания,

новый подход к процессу обучения. Главная цель, которую я ставлю перед собой, применяя современные технологии в обучении иностранному языку — это показать, как технологии могут быть эффективно использованы для повышения качества обучения иностранному языку студентов, формирования и развития их коммуникативной культуры, обучения практическому овладению иностранным языком.

ОБСУЖДЕНИЕ

Современный урок иностранного языка требует использования инновационных технологий, обеспечивающих повышение эффективности учебного процесса, гарантирующих достижение запланированных результатов обучения. Интерактивное обучение – это особая форма организации познавательной деятельности, которая заключается в обеспечении постоянного активного взаимодействия и основывается на диалоге, моделировании ситуации изделия, свободном обмене мнениями. Это – взаимное обучение, в котором и студенты, и преподаватель являются равноправными субъектами обучения только с тем отличием, что педагог становится настоящим лидером студенческого коллектива, организатором процесса обучения.

Обучение иностранному языку является одним из основных элементов системы профессиональной подготовки специалистов на всех уровнях в Узбекистане, в том числе в учебных заведениях среднего профессионального образования. Современное общество предъявляет высокие требования к студентам в овладении иностранными языками. Владение иностранным языком в профессиональной сфере необходимо, чтобы быть конкурентоспособной личностью на рынке труда.

Основным фактором успешного обучения профессиональному иностранному языку является мотивация, т. е. положительное отношение студентов к иностранному языку как учебной дисциплине и осознанная потребность овладения знаниями в профессиональной области. Необходимо не только заинтересовать студентов иностранным языком, но и преподнести им его изучение как профессионально значимый предмет. При решении этой задачи важную роль играет интеграция со специальными дисциплинами. В ходе изучения дисциплины студенты знакомятся со специально отобранной профессионально-ориентированной лексикой для общения, активной грамматикой, техникой перевода профессиональных текстов и специализированными вокабулярами. Студенты овладевают специальной терминологией на иностранном языке, читают и переводят

профессиональные тексты, ищут дополнительный материал в журналах, Интернете, в учебниках по специальным дисциплинам.

Современный образовательный процесс сегодня невозможен без включения его в информационное пространство, и, следовательно, за интернет мобильностью в учебный процесс включается интерактивный фактор. Применение мультимедийных обучающих средств на занятиях по иностранному языку предполагает многофункциональность использования программных элементов и расширения спектра информации. В связи с этим наблюдается большая активность использования в процессе обучения интерактивных тестирующих программ, предоставляющих учащемуся возможность выбора различных режимов контроля знаний.

Современный этап развития иноязычного образования требует от преподавателя инновационного поведения, то есть активного творчества в педагогической деятельности, ориентации на методологическую культуру и освоение новых педагогических технологий. В системе обучения иностранному языку к инновационным методам относят:

Интерактивное обучение - переход от преимущественно регламентирующих, алгоритмизированных форм и методов организации дидактического процесса к развивающим, проблемным, исследовательским, поисковым, обеспечивающим рождение познавательных мотивов и интересов, условий для творчества в обучении. Оно направлено на активное и глубокое усвоение изучаемого материала, развитие умения решать комплексные задачи. Интерактивные виды деятельности включают в себя имитационные и ролевые игры, дискуссии, моделирующие ситуации, учебные встречи за «круглым столом». Эффективной формой интерактивного взаимодействия является метод проектов, который основан на принципе совместного учения, поиска и приложения собственного опыта. Он предполагает применение студентами исследовательских и поисковых методов с использованием различных источников информации, умение применять современные информационные технологии в целях осуществления будущей профессиональной деятельности. Интерактивное обучение – это обучение в режиме диалога, во время которого происходит взаимодействие участников педагогического процесса с целью взаимопонимания, совместного решения учебных задач, развития личностных качеств студентов.

Как отмечают в своих трудах Т.А. Мясоед, Н. Суворова, С.Б. Ступина, суть интерактивного обучения состоит в особой организации учебного процесса, когда все учащиеся оказываются вовлеченными в процесс по-

знания. Совместная деятельность учащихся в процессе освоения учебного материала означает, что каждый вносит свой особый индивидуальный вклад, происходит обмен знаниями, идеями, способами деятельности [8]. Интерактивные технологии включают методы, позволяющие учиться взаимодействовать между собой; а интерактивное обучение – обучение, построенное на взаимодействии всех обучающихся, включая педагога [6].

Целью применения интерактивных методов и приемов в обучении иностранным языкам является социальное взаимодействие учащихся, межличностная коммуникация, важнейшей особенностью которой признается способность человека «принимать роль другого», представлять, как его воспринимает партнер по общению, интерпретировать ситуацию и конструировать собственные действия [4, с. 83].

Отмечается, что использование интерактивного метода развивает у обучающихся много хороших качеств, таких как способность получать удовольствие от знаний, которыми уже овладел, и всегда стремиться к новым знаниям; склонность к обобщениям; способность отбросить все лишнее и обратить внимание на действительно важные факты; способность грамотно использовать интеллект-карты и конспекты. Благодаря применению интерактивных заданий на уроках учащиеся учатся мыслить, анализировать ситуации, придумывать собственные решения, структурированно и кратко излагать свои мысли [2].

Для того, чтобы грамотно использовать данные технологии в процессе обучения, нужно понимать, как с ними работать. Л.Ю Сафонова выделяет несколько основных правил организации интерактивного обучения, среди которых: 1) вовлечение в той или иной мере всех участников образовательного процесса; 2) забота о психологической подготовке участников; 3) оптимальное количество учащихся, чтобы не пренебрегать качеством обучения; 4) заранее подготовленная аудитория для проведения интерактивных заданий; 5) следование регламенту; 6) грамотное распределение участников на группы (добровольное, на основе случайного выбора) [3].

Учебный материал легче усваивается и дольше всего хранится в памяти в том случае, когда учащийся не пассивно воспринимает то, что говорит преподаватель, а активно действует при изучении материала.

Следует отметить, что качественная подготовка студентов была бы невозможна без использования современных образовательных технологий. Инновационные методы обучения иностранным языкам, которые базируются на направлении и развитии и самосовершенствовании личности, на раскрытии ее творческого потенциала, создают предпосылки для эф-

фективного улучшения учебного процесса в высших учебных заведениях. Эти технологии помогают реализовать личностно ориентированный подход в обучении, обеспечивают индивидуализацию и дифференциацию обучения с учетом способностей детей, их уровня знаний.

Для решения учебных задач преподаватель применяет следующие интерактивные формы:

- кейс-технологии;
- «круглый стол»;
- дебаты;
- деловые игры;
- case-study;
- тренинги;
- видео конференции;
- «мозговой штурм»;
- фокус-группы;
- ролевые игры;
- групповые дискуссии;
- метод проектов.

Современная коммуникативная методика предлагает широкое внедрение в учебный процесс активных нестандартных методов и форм работы для лучшего сознательного усвоения материала.

Как показывает практика, очень эффективны такие формы работы: как индивидуальная, парная, групповая и работа в команде.

Наиболее известные формы парной и групповой работы:

- внутренние (внешние) круги (inside/outside circles);
- мозговой штурм (brain storm);
- чтение зигзагом (jigsaw reading);
- обмен мнениями (think-pair-share);
- парные интервью (pair-interviews) и другие.

Среди определенных преимуществ интерактивного обучения следует выделить следующее:

- установление дружеской атмосферы и взаимосвязей между участниками общения;
- студенты могут быть более независимыми и уверенными в себе;
- преподаватель поощряет студентов к сотрудничеству, подбадривает их, они не боятся совершать ошибки;
- студенты получают возможность преодолеть страх перед языковым барьером;

- преподаватель не доминирует;
- каждый студент привлечен к работе; имеет определенную задачу;
- слабые студенты могут получить помощь от более сильных;
- студенты могут использовать свои знания и опыт, приобретенные ранее.

Мультимедиа технологии обучения - использование аутентичных аудиоматериалов, видеоматериалов, видео – инструкции. Фрагменты видеоконференций, художественных и документальных фильмов, видеозаписи телевизионных новостей и других телепередач, компьютерные программы с видеорядом, проведение конференций и семинаров с использованием мультимедийной доски и т.д. искусственно компенсирует отсутствие языковой среды, стимулирует интерес студентов, тем самым повышая эффективность обучения и качество овладения материалом. Мультимедийные обучающие программы имеют огромные преимущества перед традиционными методами обучения. Они позволяют тренировать различные виды речевой деятельности и сочетать их в различных комбинациях; помогают создать коммуникативные ситуации, автоматизировать языковые и речевые действия; способствуют реализации индивидуального подхода и интенсификации самостоятельной работы студента.

В настоящее время в век информационных технологий просто необходимо применять новые методы обучения, такие, как мультимедиа.

Под термином "Мультимедиа" понимают "электронный носитель информации, включающий несколько ее видов (текст, изображение, анимация и др.) или "сумму технологий, позволяющих компьютеру вводить, обрабатывать, хранить, передавать и отображать такие данные, как текст, графика, анимация, видео, звук, речь".

Мультимедийные продукты содержат в себе одновременно графическую, аудио и визуальную информацию, что позволяет работать с информацией различных типов (например, звук, гипертекст, фото-, видеоизображение), следовательно, расширяет поле деятельности учителя.

Традиционно к современным мультимедийным средствам относят компьютер. Универсальность компьютера заключается в том, что в совокупности с соответствующим набором периферийных устройств (проектор, модем, принтер) он в состоянии обеспечить выполнение всех функций мультимедиа-средств обучения.

В нижеприведенной таблице представлены наиболее популярные методы применения мультимедиа на уроках иностранного языка:

Название метода	Содержание метода

Метод проектов	Самостоятельная деятельность учеников, которую учащиеся выполняют в течение определенного периода времени
Метод информационного ресурса	Самостоятельный поиск, сбор информации учащимися и ее систематизация с использованием интернет-ресурсов
Работа в режиме online	Учащиеся работают с аутентичными материалами, общаются с носителями языка
Игра	Мультимедиа дает возможность сделать игры более яркими и интересными

Проектная технология также является одной из инновационных форм организации самостоятельной работы студентов на занятиях по иностранному языку. Проекты подразделяются на монопроекты, коллективные, устно-речевые, письменные. На практике часто используются смешанные проекты, в которых имеются признаки информационных, творческих, исследовательских и практико-ориентированных методов. Работа над проектом требует многоуровневого подхода к изучению языка, который охватывает грамматику, аудирование, чтение и говорение, способствует активному самостоятельному мышлению и ориентирует на совместную исследовательскую работу, что, в свою очередь, учит студентов сотрудничеству и умению работать в команде. Таким образом, в процессе работы над проектом прослеживается связь образовательного и воспитательного процессов, в ходе которого совершенствуется иноязычная речевая подготовка и активизируется познавательная деятельность студентов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Цель обучения иностранному языку – это коммуникативная деятельность учащихся, т.е. практическое владение иностранным языком. Задача учителя активизировать деятельность каждого учащегося, создать ситуации для их творческой активности в процессе обучения. Использование новых информационных технологий не только оживляет и разнообразит учебный процесс, но и открывает большие возможности для расширения образовательных рамок, несомненно, несет в себе огромный мотивационный потенциал и способствует принципам индивидуализации обучения. Проектная деятельность позволяет учащимся выступать в роли авторов, соиздателей, повышает творческий потенциал, расширяет не только общий кругозор, но и способствует расширению языковых знаний.

Разработка и внедрение инновационных технологий заставляет будущих специалистов по-новому осмыслить роль и место иностранного языка в жизни общества. В настоящее время существенно возросла необходимость профессиональной ориентации языковой подготовки, значительно

расширился круг ориентированных на внешнеэкономическую деятельность специальностей, в компетентность которых также входит и практическое владение иностранными языками.

Таким образом, умение принимать инновационные решения, является необходимым условием успешной реализации инновационной деятельности преподавателя.

Эффективность применения ИКТ зависит от способов и форм применения этих технологий, от того, насколько грамотно преподаватель владеет методикой работы с ними, от используемых им электронных ресурсов.

В процессе работы я пришла к выводу, что компьютерные технологии помогают:

- привлекать пассивных слушателей;
- делать занятия более наглядными;
- обеспечивать учебный процесс новыми, ранее недоступными материалами, которые помогают учащимся проявлять их творческие способности;
- приучать учащихся к самостоятельной работе с материалом;
- обеспечивать моментальную обратную связь;
- повышать интенсивность учебного процесса;
- воспитывать терпимость, восприимчивость к разнообразию культур и духовного опыта других народов;
- активизировать познавательную активность учащихся, а, следовательно, желание изучать предмет;
- объективно оценивать действия учащихся;
- накапливать статистическую информацию в ходе учебного процесса;
- реализовывать личностно-ориентированный и дифференцированный подходы в обучении;
- дисциплинировать самого преподавателя, формировать его интерес к работе.

Использование компьютерных технологий позволяет преподавателю:

1. сделать содержание курса нестандартным и привлекательным для студента;
2. обеспечить посильность усвоения учебного материала для учащихся разного уровня подготовки;
3. давать разноуровневые задания, задания для групповой работы, проекты;
4. обеспечить повторение и ротацию ранее пройденного материала на фоне новизны видов деятельности;

5. снабдить курс необходимыми справочными материалами.

Таким образом, использование ИКТ на уроках, сотрудничество преподавателя и учащихся способствуют повышению мотивации учащихся к обучению, организации атмосферы свободного развития каждого студента, сопровождаемой радостью и высоким уровнем познавательной активности учащегося.

Применение проектной методики на занятиях иностранного языка показало, что студенты:

- достигают хороших результатов в изучении иностранного языка;
- имеют практическую возможность применить навыки, полученные на занятиях информатики;
- понимают необходимость междисциплинарных связей.

Метод проектов обладает рядом преимуществ перед традиционными методами обучения. Основными преимуществами являются:

- повышение мотивации учащихся при изучении иностранного языка;
- наглядная интеграция знаний по различным предметам программы;
- простор для творческой и созидательной деятельности.

Литература:

1. Бадмаев Б. Ц. Методика преподавания психологии: Учеб, пособие для студ. высш. учеб, заведений. - М.: ВЛАДОС, 2001. - 304 с.
2. Литвинова, О. В. Интерактивный метод обучения // Молодой ученый. – 2015. – № 11 (91)
3. Сафонова Л. Ю. Методы интерактивного обучения: методические указания / Л. Ю. Сафонова. – Великие Луки, 2015.
4. Суворова Н. «Интерактивное обучение: Новые подходы». - М., 2005. - 268 с.
5. Рабинович Ф.М. И др. Ролевая игра — эффективный прием обучения говорению // ИЯШ. - 1983. - № 6. - С. 68–74.
6. Ряховская, А. Ю. Современные технологии в преподавании английского языка: учебное пособие/ Ряховская А.Ю. Брянск: РИСО БГУ. – 2019. – 116 с.
7. Ряховская А.Ю., Селифонова Е.Д. Медиа технологии в структуре языковой подготовки студентов вуза // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. 2019. № 4 (52). С. 147-153.
8. Уваровская, О.В. Интерактивное обучение как условие реализации ФГОС в СПО : учебное пособие– Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2020.
9. Хильченко, Т.В. Использование интерактивных методов и приемов на современном уроке английского языка [Текст] / Т.В. Хильченко, Ю.В. Оларь // Вестник Шадринского государственного педагогического института. – 2014. – №1. — С. 34-40.

INTER-SUBJECT CONNECTIONS IN BIOLOGY AND CHEMISTRY LESSONS

Bekturganova Z.K.

*Senior Lecturer at the Department of “Methods of Teaching Chemistry”
Nukus State Pedagogical Institute*

Tayanch soʻzlar: shakllanish, dialektik-materialistik qarashlar, fanlararo aloqa, oʻquvchilar bilimining sifati.

Ключевые слова: формирование, диалектико-материалистические взгляды, межпредметная связь, качества знаний учащихся.

Key words: formation, dialectical-materialistic views, interdisciplinary communication, quality of students' knowledge.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада фанлараро боғлиқлик масалалари ўрганилган. Масалан биология ва кимё фанлари орасидаги боғлиқлиги мақолада батафсил ёритилган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье исследуются вопросы междисциплинарности. Например, в статье подробно рассмотрена взаимосвязь биологии и химии.

SUMMARY:

This article explores issues of interdisciplinarity. For example, the article examines in detail the relationship between biology and chemistry.

The formation of dialectical-materialistic views of nature among students is expressed in the function of methodology. The teaching methodology based on the connection between biology and chemistry develops the formation in students of modern ideas about its integrity and development, since interdisciplinary connections contribute to the reflection in teaching of the methodology of modern natural science, which develops through the integration of ideas and methods from the standpoint of a systematic approach to the knowledge of nature.

The interdisciplinary connection of the educational function is that with their help the biology teacher forms such qualities of students' knowledge as consistency, depth, awareness, and flexibility. These connections act as a

means of developing biological concepts and contribute to the assimilation of connections between them and general natural science concepts.

The interdisciplinary connection of the developmental function is determined by their role in the development of systematic and creative thinking of students, in the formation of their cognitive activity, independence and interest in learning about nature.

The interdisciplinary connection of the educational function is expressed in their assistance to all areas of education of schoolchildren in teaching biology. The biology teacher, relying on connections with other subjects, implements an integrated approach to education.

The interdisciplinary connection of the constructive function is that with their help the biology teacher improves the content of educational material, methods and forms of organizing teaching. The implementation of interdisciplinary connections requires joint planning by teachers of natural science subjects of complex forms of educational and extracurricular work, which presuppose their knowledge of textbooks and programs of related subjects.

The set of functions of interdisciplinary connections is realized in the learning process when the biology teacher implements all the variety of their types. There are intra-cycle connections (connections between biology and physics, chemistry) and inter-cycle connections (connections between biology and history, labor training).

Actual interdisciplinary connections are the establishment of similarities of facts, the use of general facts studied in courses in physics, chemistry, biology, and their comprehensive consideration in order to generalize knowledge about individual phenomena, processes and objects of nature. Thus, in teaching biology and chemistry, teachers can use data on the chemical composition of the human body.

In practice, teachers often use integrated lessons. In the article we will consider the issues of integration in learning, the possibility of using and conducting integrated lessons, reflecting interdisciplinary connections in biology and chemistry in a modern school.

Problems of integration are relevant in education, due to objective views in the modern world and dictated by new requirements for school. One of the problems of the modern school is the orientation of the subject education system towards the private acquisition of knowledge in a particular area that is poorly connected with each other. A student, receiving a certain amount of information on individual subjects, cannot always analyze; capture the connection between phenomena; quickly find the right solution. The main reason is that

in a comprehensive school traditionally attention is paid to the accumulation of knowledge, but modern education directs all efforts to preparing a highly educated, intellectually developed person with a holistic view of the world. A single, holistic picture of the world can be presented by an integrated approach to education, which allows the teacher to expand the boundaries of the subject matter, help the student in finding solutions to problems, using all knowledge that goes beyond the scope of a particular subject. [1].

A lesson reflecting interdisciplinary connections is a lesson, the goal of which can be achieved only by combining knowledge from different subjects, aimed at considering and solving any boundary problem, allowing students to achieve a holistic perception of the topic being studied, harmoniously combining interdisciplinary connections, having practical direction.

Integrated learning considers a variety of interdisciplinary problems that expand the scope of existing programs and textbooks for secondary schools. This approach combines a variety of teaching methods: lecture and conversation, explanation and management of students' independent work, observation and experience, comparison, analysis and synthesis; a large place is given to teaching methods using computer models, the use of information and communication technologies and the heuristic method [2].

In practice, you can often find the same concept, which is defined differently within each specific subject - such polysemy of scientific terms hinders the perception of educational material. Inconsistency in curricula leads to different learning times for the same topic in different subjects. These contradictions are easy to overcome with integrated learning, which solves another problem - saving teaching time.

When conducting integrated biology lessons, students should develop knowledge about nature as a unified system in which all its elements interact, preserving the need for biophysical and biochemical processes of life on Earth. To form the concept of a single world picture, in the lesson it is necessary to expand on the concept of "nature-man-society". As a result, not only intra-subject connections are established, but also the integration of material from other subjects (chemistry, geography, physics). As a result, interdisciplinary connections arise that give students knowledge of many areas of science, art, as well as real everyday life.

When studying in biology lessons in the 9th grade the structure and composition of a cell on the topic "Structural organization of a living cell," students learn that the cell has a complex structure, is an elementary unit of structure and vital activity of all organisms (except viruses), has its own

metabolism, and is capable of independent existence, self-reproduction and development. All living organisms are either, like multicellular animals, plants and fungi, composed of many cells, or, like many protozoa and bacteria, are single-celled organisms [5].

When studying the physiological processes occurring in a cell (nutrition, respiration, growth, division and excretion), students gain an understanding of the unity of processes characteristic of both an individual cell and a multicellular organism. When studying the chemical composition of a cell, students become acquainted with macro- and microelements - chemical elements of D. I. Mendeleev's Periodic Table of Chemical Elements, establishing an interdisciplinary connection between biology and chemistry.

When conducting integrated lessons "Structural organization of a living cell", it is possible to use various methods of applying knowledge from other subjects: the use of visual aids (tables, instruments, chemicals), homework to repeat material from another subject. For example, when studying the chemical composition, functions of cells and the body, metabolism, the tables "Water" and "Oxygen and Nitrogen" contribute to the activation of students' thinking and interest. All this helps answer interdisciplinary questions [3].

Our school provides integrated lessons in various subjects. We have developed and implemented integrated lessons in chemistry and biology. An example is the presence in the 10th grade chemistry course of the topic "Organic compounds: proteins, fats, carbohydrates," which are interconnected with the general biology course studied in the 10th grade "Molecular level: proteins, fats, carbohydrates." During the lesson, students consider not only the structure, functions and properties of organic compounds, but also their chemical properties (an example is performing an experiment: determination of glucose by silver mirror reaction; protein - concentrated nitric acid; vegetable oil - with a solution of potassium permanganate), atomic composition, chemical bonds occurring in molecules, primary, secondary and tertiary structures (if they are characteristic of a given compound), calculate the energy value of food products. The objective of this lesson is to consolidate information about the composition, structure, properties and functions of high-molecular organic compounds of fats, proteins and carbohydrates; show, using knowledge of chemistry and biology about proteins, fats and carbohydrates, that human health is the main value of life, which must be preserved and protected from school age. Conducting an integrated lesson "Organic compounds: proteins, fats and carbohydrates" helps to generalize students' knowledge in chemistry and biology and preserve human health. The organization of problem-based

research training contributes to the formation of creative and research abilities through the use of interdisciplinary tasks that contribute to the formation of experience in chemical creativity [6].

Work on the students' development is of particular importance and is the foundation for the further formation of the student's personality. Everything that is laid down to students determines the success and the forming process level a person's personality, his worldview, and his development for many years to come. The qualities, knowledge, abilities and skills acquired at school provide not only the basis for further education and upbringing of a teenager or young man at school or in another educational institution, but also largely determine the practical, social and professional activities qualities of an adult. One of the factors in the intellectual sphere study of schoolchildren is the problem learning phenomenon. Depending on the goal, on the task of the school, teaching can be problematic and not problematic. If the school is given the task of developing students' thinking and their creative abilities, then pedagogically correctly organized teaching cannot but be problematic.

Thus, the use of an integrated approach is an effective means of developing students' ability to generalize material. Integrated training makes it possible to most effectively demonstrate interdisciplinary connections and the natural scientific research method used at the intersection of sciences. Also, combining all the positive aspects, we can conclude that the integration of objects allows you to use not only the content of the objects themselves, but also apply the knowledge of other various fields of science, culture, art, as well as refer to the phenomena and events of the surrounding life [4], [5].

Teacher's good didactic preparation is especially important today, because without knowledge of general theory it is impossible to create, and the teaching process itself is an art, an art to captivate children with their subject, to surprise with the thought, knowledge beauty, and to induce independent mental actions. Our schools task is to form a harmoniously developed personality. The most important indicator of a comprehensively and harmoniously developed personality is the presence of a high level of thinking ability. Teaching, in which the teacher, relying on knowledge of the patterns of thinking development, with special pedagogical means, conducts purposeful work to form the thinking abilities and cognitive needs of his students, is problematic. Understanding the problemat�city essence as cognition regularity, defining its role in learning and introducing - the problemat�city principle concept into didactics opened up new opportunities for a theoretical explanation of the way to enhance the educational and cognitive activity of students. [3]

In the conclusion of this article, we can single out the goal of activation through problem learning is to understand the level of assimilation of concepts and to teach not individual mental operations in a random, spontaneously evolving order, but a system of mental actions for solving non-stereotyped tasks. This activity consists in the fact that the student, analyzing, comparing, synthesizing, generalizing, concretizing factual material, himself received new information from it. In other words, this is an extension of the deepening of knowledge with the help of previously acquired knowledge or a new application of previous knowledge.

Литература:

1. Самсонова, Л.В. Интегративные технологии в обучении биологии [Текст] / Л.В. Самсонова. // Современный урок биологии Ч.2- М.: Школа Пресс, 2010. – 516с.
2. Бектурганова З.К. (2021). Проблемное обучение как средство развития школьного образования и актуализации знаний на уроках химии в школе. Международный журнал интегрированного образования, 4 (4), 118-120. <https://doi.org/10.31149/ijie.v4i4.1617>.
3. Бектурганова З. К. Методика развития экспериментальных навыков учащихся по на основе проблемного обучения в средних школах // НАУКА и ОБЩЕСТВО. – С. 80.
4. Тагиев, И. В. Межпредметные связи как основа развития познавательной деятельности [Текст]. / И.В. Тагиев // Химия в школе.– 2011.– № 1.– С.44-46
5. Фельдман, Ф. Г. Рудзитис, Г. Е. Органическая химия 10 класс [Текст] Издательство: Просвещение, 2012.–192 с.
6. Каменский, А. А., Криксунов Е. А., Пасечник В. В. Биология 10-11 классы [Текст]. Издательство: Дрофа, 2012. – 369 с.
7. Жулькова, Н. В. Роль и место ситуационных задач в современном уроке [Текст] / Н.В. Жулькова // Химия в школе. – № 9. – С. 45-47.
8. Кондаков, М. Л., Латыпова, Е. Л. Смешанное обучение: ведущие образовательные технологии современности. – Режим доступа: <http://www.vestnik.edu.ru/2013/05/smeshannoe-obuchenie-vedushhie-obrazovatelnyie-tehnologii-sovremennosti/>

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ХАМ РУЎХЫЙЛЫҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

ПЕДИНСТИТУТТА ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ПӘНЛЕР: ТАРИЙХЫ ХАМ БҮГИНИ

Абаев С.

*Әжинияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик институтының доценти,
Қарақалпақстан Республикасына мийнети синген
билимлендириу хизметкери*

Якубов М.

*Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик
университетиниң доценти, Қарақалпақстан
Республикасы халық муғаллими*

Таянч сўзлар: фалсафий фанлар, пединститутта 90 йил, тарихий воқеа, таълим соҳаси, ректор, проректор, фалсафа факультети, биринчи ректор, илмий-педагогик кадрлар, маҳаллий кадрлар тайёрлаш масаласи, ёшлар, талабалар.

Ключевые слова: философские науки, 90-летие педагогического института, историческое событие, сфера образования, ректор, проректор, философский факультет, первый ректор, научно-педагогические кадры, проблема подготовки местных кадров, молодежь, студенты.

Key words: philosophical sciences, 90th anniversary of the pedagogical institute, historical event, education sphere, rector, vice-rector, philosophy faculty, first rector, scientific and pedagogical personnel, problem of training local personnel, youth, students.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада Ажнийёз номидаги Нукус давлат педагогика институтининг 90 йиллиги муносабати билан олиб борилган илмий-тадқиқот ишларининг қисқача мазмуни ва пединститутда фалсафий фанларнинг тарихи ва бугуни ҳақида сўз юритилган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассмотрены итоги научно-исследовательской работы, проведенной в связи с 90-летием Нукусского государственного педагогического института имени Ажинияза, а также история и современность философских наук в педагогическом институте.

SUMMARY:

This article examines the results of research work carried out in connection with the 90th anniversary of the Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz, as well as the history and modernity of philosophical sciences at the pedagogical institute.

Буннан 90 жыл бурын 1934 жылы Қарақалпақстанда педагогикалық институттың ашылыуы халқымыз турмысында умытылмас

уллы тарийхий җақия болды. Бул бир тәрәптән журтымызда билимлендириўди, хәр қыйлы тараўдағы маман кәнигелерди таярлаў исин жолға қойыўға алып келген болса, екинши тәрәптән илим- пәнин раўажланыўына жол ашты. Басқа пәнлер қатары философиялық хәм социал- гуманитар билимлер жасларымыз санасына жеткерилип бериле басланды, өз гезегинде пәнлерди оқытатуғын жоқары маманлықтағы жергиликли профессор-оқытыўшылар топары қәлиплестириле басланды. Усы пәнлерди бириншилерден болып Д.Базаров, Е.Дилмухаммедов, С.А. Фишер, А.Пискунов, С.Ф. Медведенко хәм басқалар оқытқан, ал тиккелей философиялық мазмундағы сабақлар болса, 1950-жылдан киритилген, оны А.П.Шмачков, А.П.Тетюшев хәм басқалар оқытқан.

50ши жыллардын бас гезиннен баслап бул пәнлер бойынша миллий кадрларды таярлаў басланды. 1951-жылы тарийх факультетиниң бир топар питкериўшилери САГУге бир жыллық таярлаў курсына жиберилди. Олардың қатарында сол жылы тарийх факультетин питкерген Т.Изимбетов та бар еди. Ол курсты тамамлап келгеннен кейин философияны қарақалпақ тилинде оқыта баслады Т.Изимбетов Москвадағы жәмийетлик пәнлер Академиясының аспирантурасына кирип, оны табыслы тамамлап, 1962 - жылы Қарақалпақстанда биринши болып философия илимлериниң кандидаты болыўға еристи. 1955 жылы пединституты питкерген Ж.Базарбаев философия бойынша оқытыўшы болып жумысқа алынды. Ж.Базарбаев 1959-жылы ТашГУге аспирантураға жиберилди хәм 1963-жылы философия илимлериниң кандидаты, ал 1973-жылы Қарақалпақстанда биринши болып философия илимлериниң докторы болды.

1962-жылы институтта арнаўлы «Философия кафедрасы» ашылды. Философия кафедрасына баслық етип Т.Изимбетов сайланды, оның орынбасары етип М. Якубов белгиленди. Солай етип институтта философия пәнинен бириншилерден болып Т. Изимбетов, Ж.Базарбаев, П.Сейтов, М.Б.Бердимуратов, М.Якубов, К.Худайбергенов хәм басқалар сабақ оқытты. Дәслептен-ақ, кафедрада сабақ оқытылыўы менен бир қатарда илимий изертлеў жумысларына хәм илимий дәрежели илимий-педагогикалық кадрларды таярлаўға итибар берилди.

1960-70-жыллары Т.Изимбетовтиң “Ислам хәм ҳәзирги заман» атлы китабы. Ж.Базарбаевтың “Эстетика хәм практика” атлы мийнети, үрп-әдет хәм дәстүрлер мәселеси анализленген китабы, динтаныў машқалаларын социологиялық изертлеўге бағышланған мийнети “Қарақалпақстан» баспасынан шықты.

Кафедра ағзалары П.Сейтов М.Якубов М.В.Ломоносов атындағы Москва мәмлекетлик университетиниң философия факультетиниң, ал 1962 жылы М. Бердимуратов ТашГУдың аспирантурасына жиберилди. 1964 жылы П. Сейтов «Диалектика категорияларын системаластиріудың объектив тийкарлары хаққында» атлы, 1967 жылы М. Якубов «Ойлаўда объектлердың қарсылықларын сәўлелендириў проблемасы хәм квантлар физикасы» атлы темада кандидатлық диссертацияларын МГУ дың Илмий Кеңеслеринде қорғап шықты. М.А. Якубов 1967 жылы МГУ дың баспасында «Микродүнья кубылысларының сапалық өзине тәнлиги хәм толықтырыўшылық принципи» атлы сол ўақыттағы Аўқам университетлериниң философия факультетилери ушын оқыў қолланба шығарыўға еристи. Оған МГУ дың «Философия» журналының 1967 жыл №3 санында жоқары баға берилди. М. Бердимуратов та 1967 жылы кандидатлық диссертациясын жақлап қайтты.

1966 жылы Киев университетиниң философия факультети аспирантурасына Т. Кутымов жиберилди, ол 1972 жылы сол жерде Қарақалпақ интеллигенциясының қәлиплесіў мәселелери бойынша диссертацияны қорғады, философия илимлери кандидаты болды. Доцент Т. Кутымов «Қарақалпақстан интеллигенциясының орнаўы хәм раўажланыўы, «Қарақалпақстан интеллигенциясының қәлиплесіў мәселесине» атлы мийнетлерди баспадан шығарды.

1966 жылы Т. Изимбетовтың институт ректоры етип тайынланыўына байланысly философия кафедрасы баслығы болып К. Худайбергенов тайынланды. К. Худайбергенов 1967 жылы қарақалпақ ойшылларының этикалық көз қараслары бойынша диссертация қорғап философия илимлериниң кандидаты болды, сол 1967 жылы оның «XIX хәм XX әсир бас гезиндеги Қарақалпақ ойшылларының этикалық көз қараслары» атлы китабы жарық көрди.

К. Худайбергенов республика мәденият министри болып кеткеннен соң, кафедраға 1967 жылы философия илимлери кандидаты, доцент М.Бердимуратов басшылық етти. 1974 жылы институтқа қайтып келген доцент, Қарақалпақстан Республикасына мийнети синген илим ғайреткері К. Худайбергенов қайтадан кафедра баслығы болып сайланды.

Философия кафедрасының үлкен табысларынан бири өткен әсирдиң 60-80-жылларында философия илиминиң раўажланыўына үлес қосқан илим кандидатларының жетилисип шығыўы болды. Олардын қатарына Д.Сабурова, Ю.Алимбетов, Т.Кутымов, О. Нурлеспесов, Р.Сейтназаров, С.Сейтимбетов, С. Мырзамбетов, С. Рейипназаров, П.Гаиповлар киреди.

Сондай-ақ, С.Утегенов, А.Шылманов, Н.Маджитовтай аға оқытушылар философия пәнинен жасларга тыянақлы билим берди.

Институттың раўажланыўына сиясий-экономика кафедрасы да салмақлы үлесин қосты. Кафедраға 25 жылдан аслам дәўирде Өзбекстан ҳәм Қарақалпақстан Республикаларына мийнети синген илим ғайраткери, профессор А.Тажимуратов, соңынан экономика илимлериниң докторы, профессор Х.Бабажанов, экономика илимлериниң кандидаты, доцент А.Абутовлар басшылық етти. Кафедрада сол жыллары илим кандидатларынан Ж.Сапаров, М.Нуратдинов И.Уразимбетов, Х.Шамуратов ҳәм т.б. жемисли мийнет етти.

1976-жылы педагогикалық институттың базасында халықымыздың узақ жыллырдан берли әрманы болған университет ашылды. Академик Ч. Абдиров ректор, профессор Т. Изимбетов оқыў ислери бойынша проректор етип тайынланды. 1991 жылдың ақырындан баслап университет «Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети» деп атала баслады. Усыннан баслап 14 жыл даўамында 1990 жылға шекем пединститут университет пенен бириккен ҳалда алға илгериледи, деп айтсақ дурыс болады. Бул дәўирде философия кафедрасын К.Худайбергенов, Т. Изимбетов, М.Якубов, П.Сейтовлар, ал басқа жәмийетлик-сиясий кафедраларды Ж.Базарбаев, Б.Шамамбетов басқарды. Бул дәўирде бир топар оқытушылар философия илимлериниң кандидатлары қатарына қосылды. Олардан Ж. Сагиндыков, Р. Реимбаев, У. Арзуев, Ф. Жаңабаева ҳәм т.б атап көрсетиў мумкин.

1979 жылдан баслап философия кафедрасына баслық етип, Қарақалпақстан Республикасына мийнети синген билимлендириў хизметкери, Қарақалпақстан Республикасы халық муғаллими доцент М. Якубов еки рет сайланды. 1986 жылдан кафедраға доцент П. Сейтов басшылық етти, ол кейин ала философия илимлериниң докторы, профессор, Беруний атындағы мәмлекетлик сыйлық лауераты, Қарақалпақстан Республикасына мийнети синген илим ғайреткери атақларына ийе болды. Ол усы дәўирде 1981 жылы «Философия тарийхына кирисиў» атлы оқыў қолланбасын ҳәм кейин ала басқа мийнетлерин баспадан шығарды.

К.Худайбергеновтың 1990 жылы “Қарақалпақстанда жәмийетлик-сиясий ҳәм философиялық ой-пикирлердин раўажланыўы», 1987 жылы «Бердақтың дүньяға көз-қарасы» атлы мийнетлери басылды, ол 1988 жылы профессор, 1990-жылы философия илимлериниң докторы атағына ийе болды. Профессор К.Худайбергенов биринши болып Қарақалпақстандағы жәмийетлик - сиясий ҳәм философиялық ой- пикирлердин тарийхын бир

пүтін комплекс изертлеуді баслап берді, ол бердақтаныў илиминиң философияға тийисли бөлиминиң ҳақыйқый жанкүйери еди, бул мәселелер бойынша 60 тан аслам монографиялар, китаплар хәм илимий мақалалар жәриялады.

1981 жылы М.Якубовтың “Қарама-қарсылықлардын бирлиги хәм гүреси нызамы” атлы мийнети басылды, ол философия бойынша қарақалпақ тилинде басылып шыққан биринши оқыў қолланба еди. Кейин ала оның «Орайлықазиялық Ренессанс хәм дүньялық мәденият», “Тәбият нызамлары хәм жәмийет нызамлары” атлы хәм басқаға мийнетлери басып шығарылды. 1983 жылы доцент Р. Сейтназаровтың дүньяға көзқарас мәселесине арналған илимий мийнети жарық көрди.

Усы жыллары философия кафедрасы талантлы кадрлар менен толықты, олардың қатарына бәринен бурын М.В.Ломоносов атындағы Москва мәмлекетлик университетин питкерген Алима Бердимуратова киреди, ол усы дәўирде Арал бойы экологиялық кризисинин социаллық-сиясий аспекти бойынша илмий жұмыс алып барды, философия илимлериниң кандидаты хәм докторы болды. Усы проблема бойынша монография хәм илимий мақалалар, оқыў қолланбалар жәриялады, хәзирги күнде А.Бердимуратова КМУдың социаллық пәнлер кафедрасын үлкен табыслар менен басқарып келмекте.

1990 жылы университет қурамынан пединститут бөлинип шықты. Ол «Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты» деп аталып, республикамыз ушын педагог кадрларды таярлайтуғын жоқары оқыў орнына айландырылды. Бул институттың ректоры етип философ - академик Ж. Базарбаев тайынланды.

1990-жылы институтта философия хәм сиясаттаныў кафедралары ашылды. Философия кафедрасына доцент М.Бердимуратов басшылық етти. Усы жыллары философиядан аспирантура ашылып, онда оқыған А.Байриева, А.Муратбаева, Э.Асамадинов, З.Жарлепесова, А.Ембергеновлар академик Ж.Базарбаевтың ал, В. Хайруллаева профессор Ж. Туленовтың басшылығында философия илимлериниң кандидатлары болды. Философия кафедрасына 2000-2006-жыллары философия илимлериниң докторы Бекназар Базарбаев басшылық етти. 2006-2008-жыллары кафедраны Қарақалпақстан Республикасына мийнети сиңген билимлендириў хизметкери, доцент Ж.Сағындыков, 2009-2013-жыллары доцент З.Сейтова басқарды. Бул жыллары кафедраның аты “Жәмийетлик пәнлер” кафедрасы деп өзгертилди.

2012-жылы жәмийетлик пәнлер кафедрасының курамына экономика-лық теория кафедрасы қосылды. 2013-2024 жыллары кафедра баслығы болып экономика илимлериниң кандидаты, доцент А.Төребеков, 2015-2016 жыллары философия илимлери кандидаты Е. Асамаддинов, ал 2017-2023 жылларда тарийх илимлериниң докторы, профессор Я. Абдуллаева сайланды. Бул жыллары жарық көрди мийнетлерден Б.Базарбаев хәм Р.Сейтназаровтың “Социаллық философия” атлы оқыў колланбасы, Б.Базарбаевтың “Дана басшы-ел ырысы”, “Сиясий лидерлик феномени” атлы китапларын атап көрсетиў мүмкин. Кафедрада басылып шыққан илмий мийнетлерден тарийх илимлериниң кандидаты Б. Бекжанованың «Қарақалпақ халқының неке тойы мәресимлери» атлы монографиясын, З. Есназарованың «IX-XII әсирлерде Орайлық Азиядағы философиялық пикирлер хәм оның дүнья мәдениатында тутқан орны», «Илимий изертлеў методологиясы» атлы оқыў қолланбаларын атап көрсетиў орынлы. Усы жыллары С.Абаевтың “Хўждан еркинлиги ҳаққында сәўбет”, “Ислам хәм руўхый мәдениат”, С.Абаев хәм М.Якубовлардың “Демократия хәм дин”, “Ғәрезсизлик хәм ислам” “Руўхый жаңаланыў – келешекке айдын жол», “Терроризм хәм диний экстремизм – адамзатқа қәўип», “Авесто - улыўма-инсаний қәдирият”, “Диний экстремизм хәм терроризмге қарсы гүрестиң мәнаўий-мәрипий тийкарлары”, “Мәнаўият хәм идеология – күш-қуўат дереги» атлы монография хәм оқыў қолланбалары басылып шықты.

2019 жылы кафедра оқыўшысы М. Ниязимбетовтың «Моделлестириў хәм курамалылық парадигмасы» атлы китабы басылып шықты, ол 2020 жылы Ташкент Миллий университетинде диссертация қорғап, философия илимлериниң докторы илимий дәрежесине, ал 2024 жылы профессор илимий атақларына ийе болды.

1998- жылы институты “Өзбекстанда демократиялық жәмийет қурыў теориясы хәм әмелияты” кафедрасы ашылды хәм оған кафедра баслығы етип, Қарақалпақстан Республикасына мийнети сиңген билимлендириў хызметкери, доцент С.Абаев сайланды. Кафедрада доцент М. Мақсетова, Г. Сапарова, А. Ембергенов, А. Султанов хәм т.б. студентлерге тәлим берди.

2001-2002-оқыў жылынан баслап жоқары оқыў системасына “Миллий гәрезсизлик идеясы, ҳуқық хәм руўхыйлық тийкарлары” тәлим бағдары киритилди. Усыған басланыслы **2005 жылда институтта «Миллий идея, руўхыйлық тийкарлары хәм ҳуқық тәлими»** кафедрасы шөлкемлестирилди. Ол 1990-жылы институт қайтадан ашылған ўақытта дүзилген «Сиясаттаныў» кафедрасының базасында қәлиплестирилди. Сол дәўирден баслап кафедраға Өзбекстан хәм Қарақалпақстан Республикаларына

мийнети сиңген илим ғайраткери, академик Ж.Базарбаев басшылық етти. Ол ўақытта кафедрада 12 профессор-оқытыўшы ислеген болса, хәзирги күнде 3 илим докторы хәм профессор, 13 илим кандидаты, улыўма 25 профессор – оқытыўшы жасларға тыянақлы билим бермекте.

Бул кәнигелик бойынша маман кадрларды таярлаў исине кафедра ағзалары жедел қатнасты, тийисли оқыў-методикалық қуралларды таярланды. Кафедра академик Ж.Базарбаев басшылығында тек факультетте ғана емес, ал институтта идеялық-тәрбиялық хәм оқыў- методикалық жумысларды жетилистирийге жедел қатнасып, илимий изертлеў жумысларын шөлкем-лестирийде басқа кафедраларға өрнек болып келди, хәзирде бул дәстүр даўам етпекте.

Кафедраға 2015-2020 жыллары доцент А.Ембергенов ал, ондан кейинги дәўирде кафедраға доцент Б. Тлеуов басшылық етпекте. Кафедра ағзалары «Пухаралық жәмийет қурыўда руўхый - ағартыўшылық, миллий тәрбия хәм ҳуқықый сананың диалектикасы» атлы проблемалық тема бойынша жемисли жумыс алып бармақта. Кафедрада илимий, илимий - методикалық жумысларға айрықша итибар берилмекте, көплеген сабақлық хәм қолланбалар басып шығарылды, булар өз нәўбетинде оқытыўдың сапасын хәм нәтийжелилигин арттырыўға хызмет етпекте.

Кафедрада бул дәўирде басып шығарылған илимий хәм оқыў методикалық мийнетлерден төмендегилерди көрсетиў мумкин. Академик Ж.Базарбаев басшылығында хәм авторлығында «Руўхыйлық тийкарлары» атлы оқыў қолланба, “Қәдириятлар – мәнаўият арнасы”, “Адам саўдасы қўллық таңбасы» атамада илимий топламлар басылып шықты. Ж.Базарбаев хәм К.Дәулетованың «Әдептаныў», “Одобнома”, “Инабат» атлы сабақлықлары жарық көрди. Ж.Базарбаевтың «Өмир - бул сананың кетериңкилиги”, «Миллий идея – бизин идеямыз”, «Әжинияз шайырдың дүньяға көзқараслары ҳаққында фиософиялық очерк», «Әдеп философиясы», «Даналылығы гөззаллыққа уласқан шайыр», «Руўхыйлығымыз маржанлары ямаса үлгили ел үлкенин қәстерлейди», «Қарақалпақ этнопедагогикасы», «Руўхыйлықтың әдеп- икрамлылық тийкарлары», «Миллий идея - жол көрсетиўши жулдыз» сыяқлы баҳалы монография және сөзликлердин басылып шығыўы республика мәдений турмысында сезилерли ўақыялар болды. Соңғы жыллары академик Ж.Базарбаев басып шығарған «Руўхият тийкарлары», «Шаңарақ психологиясы», «Руўхыйлық хәм дин», «Этномәденият», «Ғәрезсизлик хәўири», «Әдепнама» атлы мийнетлери студент жаслар ушын көрсетпе қурал сыпатында хызмет етпекте. Ж.Базарбаев, Ғ.Хожаниязов, Р.Базарбаевлардың «Әййемги Окс дә-

рьясының төмениндеги зардуштийлик излери» атлы монографиясы Авестотаныў илимине қосылған үлес экени анық.

Кафедрада әмелге асырылып атырған илимий-изертлеў жумысларының нәтийжеси сыпатында 2020-2024-жыллар аралығында педагогика илим-лери бойынша Е.Тилеўовтың, Е.Алламбергеновтың, Қ.Примбетовтың, Н.Орынбетовтың, А.Алланиязовтың, философия илимлери бойынша Г.Сапарованың, Ж.Усенов, Ж.Утегенова, С.Ерназарованың философия докторы (PhD) диссертацияларын жақлаўын атап өтиўимиз мүмкин. Сондай-ақ кафедра ағзалари 2023-2024 жыллары Т.Кудайбергенова профессор, Е.Тилеўов, Г.Сапарова доцент илимий атағын алыўға еристи.

Кафедра доценти З. Сейтованың 2023 жылы «Қубла Арал бойы ҳаял-қызларының гендерли өз-өзин интенсификациялаўы» монографиясы баспадан шықты. Ол 2024 жылы «Қубла Арал бойы ҳаял-қызларының гендер теңлигин тәмийнлеўдиң жәмийетлик-мәдений тәрәплери» атлы темада диссертация қорғап, социология илимлериниң докторы атағына ийе болды.

2019 жылы кафедра доцент С. Абаев ҳәм доцент М. Якубовлардың «Динтаныў» атлы сабақлығы басылып шықты. Онда динниң мәнис-мазмуны ҳәм тарийхий формалары, исламның тийкарғы дереклери ҳәм тәлийматы, Мавараўннахрдан жетилисип шыққан диний алым - уламалардың исламның дүнъялық дин сыпатында қәлиплесиўиндеги роли баянланған. Исламның қубла Аралбойы халықлары арасына таралыўы проблема-сына, Хәким-ата Сулайман Бақырғаныйдың суфийлық философиясын бул аймақта раўажландырғанына, Президентимиз Шавкат Мирзиёев башылығында әмелге асырылып атырған диний реформаларға айрықша дыққат аўдарылған.

Профессор Т.Кудайбергенова “Маъмурий ҳуқуқ”, “Руўхыйлық тийкарлары, тәрбия ҳәм ҳуқық тәлимин оқытыў методикасы” (сабақлық), “Орта арнаўлы оқыў орынларда ҳуқықый тәлим нәтийжелилигин арттырыў жоллары”, “Өзбекстан Республикасы Конституциясын үйрениў», «Пухаралық жәмийети», «Хуқықый тәлимниң форма, усыл ҳәм қураллары», «Хуқықый тәлимниң дидактикалық тийкарлары», “Хуқуқ пәнлерин оқытыў методикасы” атлы мийнетлериниң басып шығарылыўына еристи.

Доцентлер З.Сейтованың “Экологияның Арал бойы мысалындағы социологиялық аспектлери” сабақлығы, “Идеялар философиясы (аўдарма)” оқыў қолланбасы, А.Ембергеновтың “Социаллық философия” сабақлығы, “Социаллық философия” оқыў қолланбасы, Е.Тилеўовтың “Экологиялық ҳуқық” сабақлығы, “Мийнет ҳуқықы” ҳәм “Юридикалық терминлердиң

түсіндірме сөзлігі” оқыў қолланбалары, Г.Сапарованың “Руўхыйлықты үгит-нәсиятлаў технологиялары” сабақлығы, “Социаллық турмыс хәм дин” оқыў қолланбасы, С.Ерназарованың “Қарақалпақ әдебиятында инсан философиясы”, “Руўхыйлықтаныў” сабақлығы, “Руўхыйлық хәм дин” оқыў қолланбасы, Қ.Примбетовтың “Өзбекстан мәмлекети хәм хуқықы тарийхы” сабақлығы жарық көрди. А. Муратбаеваның «Миллий идея пәнинен оқыўшылардың өз бетинше жумысларын шөлкемлестириў усыллары», «Компетентлик қатнасықлар билим беріў процессиндеги инновация сыпатында», «Тәбият хәм техноген цивилизация эстетикасы», «Эстетиканың заманагөй машқалалары» атлы методикалық қолланбалары студентлерге хызмет етпекте.

Кафедрада илимий - педагогикалық кадрлардың жаңа әўладын таярлаўға айрықша итибар берилмекте. Магистратура кәнигелигин питкерген Ж.Усенов, Ш.Танимов, А.Аметов, Ж.Утегенова, И.Жаксимов, А.Уматов, О.Жолдасбаев, Н.Турсынбаева, Б.Искаков, А.Бекбаулиевалар хәзирги ўақытта кафедрада доцент, үлкен оқытыўшы, ассистент оқытыўшы лаўазымларында жумыс ислеп келмекте.

2021-жылдан баслап кафедрада 09.00.04 – Социаллық философия кәнигелиги бойынша таяныш докторантура хәрекет етпекте. Бүгинги күнде биринши питкерийўши Б.Алланазарова оны питкерип шықты хәм докторлық диссертациясын жақлаў алдында турған болса, Р.Арзиев, М.Атамуратова, Б.Қдырбаев, У.Қурбанбаева, П.Қосназарова, М.Абдуллаевлар өз диссертациялар үстинде жумыс алып бармақта.

Сондай-ақ кафедра тәрәпинен 2017-жыл “Әдеп-икрамлылық – мәнаўият өзегі”, 2020-жыл “Ғәрезсизлик шараятында халқымыздың идеялық тәрбияланыўының актуал мәселелери”, 2021-жыл “Идеологиялық процесслердиң глобалласыўы шараятында миллий тәрбияның актуал мәселелери”, 2022-жыл “Жаңа Өзбекстан идеясы хәм раўажланыў басқышының руўхый-ағартыўшылық, сиясий-хуқықый, социаллық-экономикалық мәселелери, жаслардың белсендилигин арттырыў машқалалары”, 2023-жыл “Жаңа Өзбекстан идеясы хәм раўажланыў басқышының руўхый-ағартыўшылық, сиясий-хуқықый, социаллық-экономикалық тийкарлары”, “Өзбекстан – 2030” стратегиясында руўхый-ағартыўшылық, сиясий-хуқықый, социаллық-экономикалық мәселелердиң актуаллығы” атамаларындағы республикалық илимий-теориялық конференциялар шөлкемлестирилди.

Солай етип, педагогикалық институтта философиялық, социал-экономикалық илимлер заман талабына ылайық раўажланып келип, бир неше

эўладтын сана-сезимин тәрбиялаўға хызмет етти, бүгинги күнде кәмил инсанларды қәлиплестириў ўазыйпасын әмелге асырмақта.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев «Жаңа Өзбекстан раўажланыў стратегиясы» атлы китабында жәмийетлик пәнлердиң жасларымыздың дүньяға көзқарасын ҳәм турмыслық мәдениятын қәлиплестириўдеги роли туўралы кең түрде сөз етеди. Президентимиздиң **«... Пухаралық позициясына ийе болған, жәмийет, мәмлекет мәплерин корғайтуғын, халық турмысындағы өзгерислер ҳәм кең пикирли жаслар эўладын қәлиплестириў ўазыйпасы айрықша әҳмийетли»** екенине дыққат аўдарады. Президентимиз жоқары тәлим бакалавр басқышы ушын, **«Мәденияттаныў»** пәниниң, ал магистрлар ушын **«Кәсип мәденияты»** пәнлериниң еңгизилип атырғанын атап көрсеткен. Усының менен бирге китапта бул пәнлерге мүнәсибеттеги кемшиликлер айқын баян етилген, оқыўшылар, бакалаврлар ҳәм магистрантлардың өзине тән өзгешиликлери есапқа алынбай атырғанлығы көрсетилген. Журт басшымыз билим бериў системасының барлық басқышларында жәмийетлик пәнлерди қалай бөлистириў, оқытыў ҳәм әмелият саатларын қалай шөлкемлестириўге тийисли **арнаўлы концепцияны** ислеп шығыў зәрүрли талапқа айланғанын айта келип, **«Үзликсиз тәлим бериў системасында жәмийетлик пәнлерди оқытыў тәртиби ҳәм принципери ҳаққында»** нызам зәрүр екенин көрсетеди. Президентимиз китапта **«пүткил үзликсиз билим бериў системасын ҳуқықый тәрәпке салыўға қаратылған тутас Тәлим кодексин ислеп шығыў пайты келди»** дейди, сондай-ақ **«Өзбекстан Республикасының үзликсиз билим бериў ҳәм тәрбия тараўын гуманитарластырыў стратегиясы»** жаратылыўы ҳәм әмелге асырылыўы мақсетке муўапық деп есаплайды.

Елбасшымыз көрсетпелерине ылайық ҳәзирги заман алға қойған талаплар негизинде философиялық пәнлерди оқытыў, илимий изертлеўлерди тереңлестириўге, сабақлық ҳәм оқыў қолланбаларын дөретиўге айырықша итибар бериў бизиң халқымыз алдында миннетимиз ҳәм пухаралық ўазыйпамыз болып табылады.

Әдебиятлар:

1. Өзбекстан Республикасының 2022-2026 жылларға мөлшерленген Раўажланыў стратегиясы. 2022 ж.
2. Өзбекстан – 2030” стратегиясы.
3. Өзбекстан Республикасының «Билимлендириў ҳаққында» ғы Нызамы. 2020

СОВЕТ ҲУКИМЕТИНИҢ ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА АЛЫП БАРҒАН ЖЕРГИЛИКЛЕСТИРИЎ СИЯСАТЫ

Базарбаев Р.Ж.

т.и.д.доцент.,

Ажинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Алламуратов А.А.

Бердақ атындағы қарақалпақ Мәмлекетлик университети студенти

Таянч сўзлар: миллий сиёсат, совет ҳукумати, ҳокимият, Қорақалпоғистон, маҳаллийлаштириш сиёсати, миллий кадрлар, миллий интеллегенция, партия, кўмита.

Ключевые слова: национальная политика, Советское правительство, власть, Каракалпакстан, политика локализации, национальные кадры, национальная разведка, партия, комитет.

Key words: national policy, Soviet government, power, Karakalpakstan, localization policy, national cadres, national intelligence, party, committee.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада совет ҳукуматининг Қорақалпоғистонда олиб борган маҳаллийлаштириш сиёсати тўғрисида сўз юритилган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается локализационная политика советского правительства в Каракалпакстане.

SUMMARY:

This article examines the localization policy of the Soviet government in Karakalpakstan.

20-жыллардың екінші ярымында миллий сиясатта жергиликлилестіріуге қарай бағдар алынды. Жергиликлестіріу 1920-жылларда хәм 1930-жыллардың басында совет ҳүкіметиниң миллий мәселеде жүргізген өзине тән сиясаты болды. Оның мақсети совет ҳүкіметин беккемлеу хәм орынларда большевиклер ҳәкимиятын нығайтуу мақсетинде партия хәм совет уйымларында жергиликли миллий кадрлар ўәкиллериниң үлесин көбейтиу болды.

Көпшилик миллий республикалар хәм автономиялардағы партия хәм совет уйымларында миллий кадрлардың аз болыуы орайлық басшылықтағылардан нызамлы тынышсызланыуын пайда етти.

Себеби, бул жергиликли халықтың көз алдында, хукиметтиң абыройын хәм оған болған қызығыушылықты айтарлықтай пәсейтти.

Т.Рыскулов былай деп жазды: «Егер биз шығыста мусылманлардан революция авангардын өсирип, жетилистирмекши болсақ, онда сырттан келгенлер емес, ал мусылманлардың өзлери-өзлерин басқарыуға үйреніуи керек».

Орынлардағы көплеген партия хәм совет хызметкерлери жергиликли халықтың тилин билмеди хәм олардың дәстүрлерине және мәдениятына немқурайды қарады.

Бундай жағдайды сапластырыу мақсетинде Орайлық хәкимият миллий кадрларды басқарыуға тартыу, миллий интеллегенцияны қәлиплестириу ушын шараятлар дәретиуіге умтылды. Бирақ, бул большевиклердің жергиликли кадрларға толық исенетуғынын аңлатпады.

Себеби, миллий сиясаттың тийкары класслық жек көриушилиқ хәм пролетариатта миллет жоқ деген түсиник, революцияны экспорт етиуіге умтылыу болды.

1926-жылдың 1-июнине қарай совет мәкемелериниң ўәлаятлық аппаратаында 437 штатлық лаўазым жергиликлестирилип, соннан 31 и жуўапкерли лаўазымлар, 85 и орта хәм киши техникалық лаўазымлар болды.

Бирақ, мәселениң екінши тәрәпи бул адамлардың арасында тек 26,3 % ғана жазыуды билетуғын еди. Жергиликлестирилгенлердің 1,9% қараўыллар, ат бағарлар, сипсекешлерден ибарат болды. Олар жергиликлестириу талапларына жуўап бермеди.

1927-жылы жергиликлестирилген хызметкерлер ушын курслар шөлкемлестирилиуи бул исте бурылыс пайыты болды. Ис жүргизиу хәм есап-санақ бойынша 2-3 айлық курслар шөлкемлестирилди.

1929-жылдың 1 сентябрине келип Қарақалпақстан автономиялы ўәлаятты совет аппаратаы 42,4%, кооперативлик аппарат 47,9%, партия аппаратаы 56,5% жергиликлестирилди. Аппараттың 950 лаўазымынан 425 лаўазым жергиликли кадрлар менен толықтырылды.

Жергиликлестириу тийкарынан төменги буўын хызметкерлери-курьерлер, қараўыллар, милиционерлер есабынан әмелге асырылды. Орта буўында бул ис эззи жүргизилди, ал жоқары категориядағы хызметкерлерге дерлик тийисли болмады.

1932-жылдың 22 январында ўәлаятлық партия комитетиниң кеңеси болып, онда «Жергиликлестириу хәм кадрлар таярлау ўазыпалары хаққында» ХКК (СНК) баслығы Қ. Әўезов баянат жасады.

Шығып сөйлеген Сейидрасулиев жергиликлестиріу хәм миллий кадрлар таярлау тийкарғы мәселе екенін атап көрсетті. Далиев болса, лауазымларға тартылғанлар менен хешқандай жумыс алып барылмай атырғанын айтты. Барлық директивалар рус тилинде берилетуғынын оларды жергиликли кадрлар түсинбейтуғынын, колхоз басшыларының көпшилиги сауатсыз екенін, жергиликли тиллерде ис жүргизиуди жолға қойу кереклигин атап көрсетті.

Ж.Сейтова хаялларды басшы лауазымларға қойу зәрүрлигине дыққат қаратты. Қарақалпақстан партия шөлкеминде тек 13% хаял-қызлар бар екенін билдирди. Усы кеңестің материалларын үйрениу кадрлар таярлау, аппаратты жергиликлестиріу, ис жүргизиуди жергиликли тилде алып бару әхмийетли мәселелер екенін көрсетті.

Жергиликли кадрлардың саны көбейгени менен орайлық мәкемелерде хәм халық комиссариатларында районлар менен байланыс көпшилик жағдайда рус тилинде жүргизилетуғыны айтылды.

Жергиликлестиріу халық комиссариатларында тек басшы лауазымларда әмелге асырылғаны, техникалық аппарат хәм ис жүргизиуде әхмийетли лауазымлар жергиликли кадрлар менен толықтырылмағаны атап көрсетилди.

Орайдан кадрлар шақыру керек, бирақ жоқары маманлықтағы қәнигелерди шақыру, ал, басқа хызметкерлерди республика ишинен, сондай-ақ орайлық оқу орынларына жиберіу арқалы таярлау кереклиги атап өтилди.

1927-жылдың 1 августында Қарақалпақстан уәлаятлық партия комитети жаңа латын алфавитин еңгизиу хәққында қарар қабыл етті. Бул иләжды жаңа оқу жылынан баслап уәлаяттың барлық оқу орынларында баслау нәзерде тутылды.

Уәлаяттың ҳәр бир округинде кешки курслар шөлкемлестирилди, дослар дөгереклери хәм жаңа алфавитти үйрениуге жәрдем көрсетиу комитетлери дүзилди. «Еркин Қарақалпақ» газетасында латынша алфавиттің еңгизилиуиниң әхмийети кең сәўлелендирилип барылды.

1933-жылдың сентябринде ВКП (б) ОК Ортаазбюросына «ҚҚАССР совет аппаратын миллийлестиріудің жағдайы хәққында» баянат хат жиберилди.

Онда миллий хызметкерлердің проценти буннан алдыңғы жыллар менен салыстырғанда кескин пәсейип кеткени хәққында айтылады: 1930-жылы 31,5 %, 1931-жылы 41 %, 1932-жылы 16,5% болғаны көрсетилди.

Республикалық совет аппаратына жергиликли миллетлерден хызметкерлер тартыў, қарақалпақлар санының азғана изде қалыўы хәм т.б миллет ўәкиллериниң жоқлығына қарамастан бир бапта әмелге асырылды. Аппаратты жергиликлестириў тийкарынан жумыста өсириў хәм совет аппаратының орта буўыны ушын хызметкерлер хәм кеңсе-техникалық персоналды тартыў есабынан өткерилди.

Ең көп жергиликлестирилген ҚҚАССР дың хукиметлик мәкемелери 22,8 процент - 7% қарақалпақлар, 6% өзбеклер, 9% қазақлар хәм 0,7% түркменлер болды.

Республикалық аўыл-хожалық, саўда-кооперативлик, таярлаў, қурылыс хәм транспорт шөлкемлери 11-12% дәрежесинде болды. Қарақалпақстан автономиялы уәлаяты аймағында да совет партия мектеплери дүзиле баслады, 1925-жылы оларға 70 адам алынды.

Соңғылығында тыңлаўшылар саны өсип барды. 1926-жылы 3 топарда олардың саны 73 адамға жетти. Тыңлаўшылар батрақлар хәм орта дәрежедегилердиң қатарынан еди.

Жоқарыдағы атап өтилгенлерден төмендегидей жуўмақлар шығарыў мүмкин:

Орынлардағы партия хәм совет хукиметин жергиликлестириўге қаратылған хәрекетлер жарым жартылай түрде болды. Жергиликли миллет ўәкиллери тек басқарыў аппаратының төменги буўынында көпшиликти қурады, булар қараўыллар, ағаш усталары, машинисткалар, лаборантлар референтлер болды.

1930-жыллардың басында «Буржуазиялық миллетшиликке қарсы гүрес»ке байланыслы, бул сийсий мапаз тоқтатылды. Гүрес барысында жергиликли хызметкерлердиң тийкаргы бөлеги репрессияға ушырады.

Миллий сиясат саласында немец қәнигеси Герхард Зимон жергиликлестириў, миллетшил күшлердиң раўажланыўының алдың алыўы тийис еди. Тил, мәденият хәм кадр сиясатында барымға барыўлар автономиялық хәм сепаратистлик кейпиятлардың тарқалыўын тоқтатыўы керек еди,-деп жазады.

Жергиликлестириў 1927-39-жылларда русификацияға қайтыў менен тамамланды.

Көпшилиқ миллий республикалар хәм автономиялардың партия хәм совет уйымларында миллий кадрлардың процентиниң салыстырма онша көп емес екенлиги орайлық басшылықта нызамлы тынысшызланыў пайда етти. Себеби, бул жағдай жергиликли халықтың көз алдында хукиметтин абройын хәм оған болған қызығыўшылықты айтарлықтай пәсейтти.

1926-27-жыллардағы жергиликлестиріу тәжірейбеси түпкиликли халық, сондай-ақ европалылар қатарынан да көпшилик хызметкерлердің аппараты жергиликлестиріуге жетерли баға бермегенин, екінші тәрәпинен оны надурьс түсингенин хәм хәтте буның зәрүрлигин түсинбегенин көрсетти.

Ең көп жергиликлестирілген ҚҚАССР дың хукиметлик мәкемелериниң аппараты болды. Республикалық аўыл хожалық саўда кооперативлик таярлаў, қурылыс хәм транспорт шөлкемлери 11-12% дәрежесинде жергиликли кадрлар менен толықтырылды. Орынларда партия хәм совет хукиметин жергиликлестиріу иләжлары толық емес, жарым-жартылай түрде өткерилди.

Әдебиятлар:

1. Т.Рыскулов. Собрание сочинений в трех томах. Алма-Ата: Қазақстан, 1998. Т. 1, с.
2. КРЖКА ф.1.оп.3..д.452.л.14
3. КРЖКА.ф.1.оп.3..д.1217.л.2.д.
4. КР МА .ф.50.оп.1.д.21.л.151
5. Бизлер изертлеп жүрген уақтымызда 2008 жылы бул материалымыз Жоқарғы Кенес Архивынан алынды. ф.1.оп.1.д.365.л.20-22.

«ҚАРАҚАЛПАҚФИЛЬМ» КИНОСТУДИЯСЫ ТАРИЙХЫНАН

Юсупбаев М.Г.

*Ўзбекистан Мамлекетлик көркем-өнер
ҳәм мәденият институты Нөкис филиалы
«Режессура ҳәм актёр шеберлиги кафедрасы»
оқытыушысы*

Таянч сўзлар: киностудия, сценарий, фильм, оператор, киноаппарат, режиссёр дубляж, синхрон, жараён, актёр, санъат, сахна, мутахассис, шогирд.

Ключевые слова: киностудия, сценарий, фильм, оператор, киноаппарат, режиссёр, дубляж синхрон, процесс, актёр, искусство, сцена, профессиональ, ученик.

Key words: film studio, script, film, cameraman, movie camera, director, synchronous dubbing, process, actor, art, stage, professional, student.

РЕЗЮМЕ:

Таниқли ёзувчи Чингиз Айтматов кино санъати санъат турлари ичида энг синтези деб атаган бўлса, Қорақалпоқ кино санъатида бизнинг санъат соҳаси ичидаги энг кенжаси бўлиб ҳисобланади. Қорақалпоғистонда кино санъатининг пайдо бўлганига унчалик кўп вақт бўлмагандек бунинг тарихи ҳам унчалик узун эмасдек кўринади. XIX-асрнинг бошида Ўзбек киносининг тамал тошини қуйган ҳужжатли фильмлар асосчиси машҳур кино оператор Худойберган Девоновнинг тасвирга олган кадрларидан кўплаб манбалар топилмоқда. Ўзбекистон кино архивида Худойберган Девонов томонидан 1940 - йиллари тасвирга олинган Аббаз Дабыловнинг кадрларини учратамиз [Оразбай Абдурахманов] 1935-1940 йиллари ўзи операторлик қила бошлаган Ўзбекистон Республикасида кино соҳасини ривожлантирган атоқли кино чевари Малик Қаюмовнинг шогирди Нагмет Дауқараев Қорақалпоқ кино санъатининг ягона пойдеворини солувчилардан бўлиб ҳисобланади. Нагмет Дауқараев оператор режиссёр сценарист киного тегишли қандай касб бўлса ҳаммасини эгаллаган инсон бўлиб топилади [О.А]. Қорақалпоғистон Республикаси халқ ҳужалиги адабиёт ва санъатнинг жадал суръатлар билан ривожланиб келаётганлигини ҳисобга олиб, қорақалпоқ халқининг ҳаётини кинематографияда ҳар томонлама ёритиб бориш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Кинематография бўйича Давлат Қўмитасининг 1970-йил 19-февралдаги №45-қарори билан Нукусда Ўзбекистон ҳужжатли ва илмий - оммабоп фильмлар киностудиясининг Қорақалпоғистон филиали очилди.

РЕЗЮМЕ:

Известный писатель Чингиз Айтматов кино искусство из видов самое синтезом является кино Каракалпакский кино искусство из нашей искусство самый младший искусством является Каракалпакское кино В Каракалпакстане появился не очень-то много времени значить появился история кино тоже появился не давно. XIX-веке основоположник узбекского кино знаменитый оператор Худойберган Девонова свое время были сняты кадры по-

эта Каракалпакии Аббаза Дабылова 1935-1940 г.г. в те времена он сам снял первый свой операторские работы.в Узбекистане кино искусству продолжал знаменитый мастер кино оператор Малик Каюмова был учеником Нагмет Даукараев он был единый основоположником Каракалпакского кино.Нагмет Даукараев оператор режиссёр сценарист какой профессия относился в кино со всеми управлял в Каракалпакском республике народное хозяйство литература и искусство ускоронном темпе развития считалосьиз жизни Каракалпаков был важнейшим вопросом того времени.из кабинета министров республики Узбекистана по делам кинематографии и государственный комитета 1970-года 19-февраля №45 указа внукусе открылся филиал узбекской кино хроники. Научно популярный и документальный фильмов.

SUMMARY:

The well-known writer Chingiz Aitmatov cinema art from the types of the most synthesis is cinema Karakalpak cinema art from our art the youngest art is Karakalpak cinema In Karakalpakstan did not appear very much-not much time to mean the history of cinema also appeared not long ago. In the nineteenth century, the founder of Uzbek cinema, the famous cameraman Khudoibergan Devonova, shot footage of the poet of Karakalpakstan, Abbas Dabylov, 1935-1940. at that time, he himself shot his first camerawork. In Uzbekistan, cinema art was continued by the famous master of cinema cameraman Malik Kayumova was a student of Nagmet Daukaraev, he was the sole founder of Karakalpak cinema. Nagmet Daukaraev cameraman director screenwriter what profession was related to cinema with everyone managed in the Karakalpak Republic the national economy literature and art at an accelerated pace of development considered the life of the Karakalpaks to be the most important issue of that time. from the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan for.

Кирисиў. Ўзбекстан Республикасы Ғарезсизликке ерискенли берли көркем-өнер Театр Әдебият музыка ҳәм тағы басқа тараўлардағы киби жаңалықлар кино тараўында да бираз жаңалықларға толы болды. Әсиресе, кино тараўында жүз берип атырған жетискенликлерди айтатуғын болсақ «Қарақалпақфильм»индеги исленген фильмлер буның айқын дәлили болады. Ўзбекстан Республикасы Президенти Ш.М.Мирзиёевтиң 7-август 2017-жылғы ПҚ-3176 санлы Миллий кинематографияны жәнеде раўажландырыў ис-илажлары ҳаққындағы қарары сондай-ақ Ўзбекстан Министрлер Кабинетиниң 2017-жылғы 28-декабрдеги 1030-санлы «Ўзбек кино» Миллий агентлиги искерлигин шөлкемлестириў бойынша қосымша ис-иләжлары ҳаққындағы қарары сыяқлы ҳүкиметлик ҳүжетлердиң Мәмлекетлик дәрежедеги дыққат итибардың арқасында кино тараўында үлкен өзгерислер жүз бермекте.

Белгили жазыўшы Шингыс Айтматов кино-өнерин көркем-өнер түрлериниң ишиндеги ең синтези деп атаған еди.(О.А М.Юсупбаев дала жазыўлары информатор №3 О.Абдурахманов Нөкис қаласы 2022ж.) Себеби, синтез бул барлық көркем өнерлердиң жыйнағы болып табылады.Ўзбекстан республикасы президенти Ш.М.Мирзиёевтин ПҚ-3176 қарары тийқарында Ўзбекфильм ҳәм Қарақалпақ фильм ҳәм тағы басқа кино тараўындағы студиялардың үскенелери тозғанлығын айтып өтип ҳәм Қарақалпақстанда кино тараўы бойынша маман қәнийгелердин жетиспеўин есапқа ала

отырып Мәмлекетимиз президенти кино тараўына бир қанша қаржылар ажратқанлығы жүдә мақсетке муўапық болды десек асыра айтқан болмаймыз. Қарақалпақ кино өнериде бизиң көркем-өнер тараўының ишиндеги ең генжетайы болып есапланады. Қарақалпақстанда кино өнериниң пайда болғанына онша көп ўақыт болмағанындай буның тарийхыда узын еместей көринеди. XIX-әсирдиң басында «Өзбек кино» сының тырнағын қалаған кино документалисть белгили кино оператор Худайберган Девоновтың түсирген кадрларынан көплеген дереклер шығып атыр. Өзбекстан кино архивинде Худайберган Девонов тәрөпинен түсирилген 1940-жыллары сүүретке алынған Аббаз Дабыловтың кадрларын ушыратамыз [Оразбай Абдурахманов] 1935-1940 жыллары өз операторлық жумысын баслаған Өзбекстан Республикасында кино тараўын раўажландырған белгили кино шебери Малик Қаюмовтың шәкирти Нағмет Дәўқараев Қарақалпақ кино көркем-өнериниң бирден-бир тырнағын салыўшылардан болып есапланады. Нағмет Дәўқараев оператор режиссёр сценарист киноға тийисли қандай маманлық болса барлығында ийелеген инсан болып табылады. О.А. Қарақалпақстан Республикасы халық-хожалығы әдебият ҳәм көркем-өнериниң тез пәт пенен раўажланып киятырғанлығын есапқа ала отырып ҳәм қарақалпақ халқының өмирин кинематографияда ҳәр тәрөплеме сәўлелендирип барыў мақсетинде Өзбекстан Республикасы Министрлер Кеңесиниң Кинематография бойынша мәмлекетлик комитетиниң 1970-жыл 19-февральдағы №45-қарары менен Нөкисте Өзбекстан ҳўжетли ҳәм илимий-көпшилик фильмлер киностудиясының Қарақалпақстан филиалы ашылды. Өз алдына хожалық есабындағы кәрхана сыпатында киностудия 1970-жылдың 1-апрелинен жумыс баслады. Дәслепки жыллары Кино студияға 4 - фильмди Қарақалпақ тилине аўдарыў Қарақалпақстан кино журналының 4- санын ҳәм 2 ҳўжетли фильм сүүретке алыў жоба етип белгиленди.

Кино бизиң аймағымызда дәслепки қәдеми 19-әсирдиң басларында Хийуа ханының сүүретшиси (фотографы) Худойберган Девонов (1878-1940) тәрөпинен пайда бола баслаған. Еле халқымыз кино ҳаққында түсиникке ийе болмаған бир ўақытта 1907-1908 жыллары ол Москва ҳәм Санкт-Петербург қалаларынан Телескоп Граммофон фото ҳәм кино аппаратларын алып келип, Хийуа ҳәм Ургенч қалалары базарларында адамлар арасында кең усыныс еткен. Ол өзбек кино өнериниң дўньяға келиўине имкән жаратқан. [Б.Ахмедов Кино Қарақалпақстана Академия Ташкент 2011 стр 4] Қарақалпақстан киностудиясы имәраты ҳәм ондағы алып барылған жумыслар Малик Қаюмовтың қоллап-қуўатлаўы менен басланған

Қарақалпақстанда биринши мәрте 1937-жылы Совет Қарақалпақстаны атлы толық метражлы хужжетли фильм сүүретке алынған. Режиссёр Д.Васис операторлар А.Зилберник А.Рахманов. Қарақалпақ халқының сиясий–экономикалық мәдений турмысын сүүретлеуши биринши фильм [р,с.] 1970-жылдың орталарында қарақалпақ кино көркем-өнери тез пәт пенен раўажланды. Бул дәўир әсиресе 1975-жылы Нөкисте хужжетли фильмлердиң республикалық фестивалы өткерилиўи хәм усы кинофорумда қарақалпақ киношыларының Абдуллаев Шыңы (Вершина Абдуллаева, режиссёр-оператор Нағмет Даўқараев) фильминиң ең жақсы хужжетли фильм дипломына миясар болыўы менен айрықша есте қалды. Буннан басқада көплеген фильмлер шет ел сапарында болып республиканың мәдений турмысына байланысly фильмлер жаратты. Режиссёр-оператор Нағмет Даўқараевтың Югославиядағы ушырасыўлар хужжетли фильми буның айқын дәлили бола алады.

Белгили режиссёр Таласбай Абдиреймов 1973-жылы Островский атындағы Ташкент мәмлекетлик театр хәм Сүүретшилик институтын табысly тамамлағаннан соң Ызкино хроника Қарақалпақстан филиалына режиссёр болып жумысқа қабыл етиледи. Себеби студент ўақытларында Ташкентте Ызкинохроника Қарақалпақстан филиалы тәрәпинен түсирилген хужжетли фильмлерди қарақалпақ тилине аударыў ушын дубляж жумысларында көбирек қатнасқаны ушын сол ўақытағы филиал директоры Камал Мамбетов болажақ режиссёрда таланттың барлығын алдын ала билген. 1973-жылы Қарақалпақлардың Россияға қосылғанына жүз жыл толыў мүнәсибети менен еки бөлимнен ибарат хужжетли фильм сүүретке алынады. (Наука и культура Каракалпакстана фильмнин сценарий авторы Камал Мамбетов, режиссёры Румия Шарифджанова, оператор Уктам Ризаев, режиссёр - ассистент Таласбай Абдиреймов, Сүүретке алыў топар менен биргеликте Т.Абдиреймов өз жумысын баслайды.Төрт ай даўамында сүүретке алыў жумыслары болады Төрткүлден тап Мойнаққа дейин барады. Қарақалпақтың барлық жерин Газ-69 маркалы машина менен аралап шығады. Бул фильмде тийкарынан илим өндирис пахташылық салыкершилик медицина мәденият хәм тағы басқада сюжетлер болып, Қарақалпақтың раўажланыўын кинода сәўлелендирген Республикалық емлеўханада операция процесслерин сүүретке алады. Бурынғы аўқамның халық артисти (СССР халық артисти) Айымхан Шамуратованың дөретиўшилигинде сүүретке алады. Москвадан белгили артистлер Нонна Мордюкова, Валентина Толкунова, Георгий Жжоновлар Қарақалпаққа келеди белгили талант ийеси халық артисти А.Шамуратованың ўйинде мийманда болады хәм фильмге сүүретке түсе-

ди. Евгений Жжонов сол дэўирдеги жақсы фильмлер қатарынан орын алған «Экипаж» фильминде бас қаҳарман образын дөреткен актёр 1973-жылы 7-ноябрьде уллы байрамды белгилеп болғаннан соң, Москваға қайтып кетеди (М.Ю.) Бул Т.Абдиреймовтың қатнасқан биринши хўжетли фильми болып есапланады. Буннан соң 1975-жылы ўзбекфильм тәрөпинен сўўретке алынған «Буйный лебедь» деген көркем фильмде режиссёр ассистенти болады. Фильм Мойнақта сўўретке алынады. Мойнақтағы балықшылар турмысынан «Буйный Лебедь» фильминиң режиссёры Музаффар Агамирзаев операторы Н.Левицкий фильм корабльдин атына қойылған фильм болып, тийкарынан Мойнақтағы балықшылар турмысын сўўретлеўши фильм болып есапланады. 1973-жылы Ўзкинохроника Қарақалпақстан филиалынының директоры К.Мамбетов ҳәм Т.Абдиреймовты дубляж режиссёры етип сайлайды. Ташкенттен ўйренгенлерин бар иним деп жумыс тапсырады. Сол ўақытлары Ташкенттен келген режиссёр Нариман Талипов пенен бирге ўш төрт фильмди бирге дубляж ислейди, соң К.Мамбетовқа болды, енди өзим ислеймен деп, Қарақалпақ киносынын дубляжын өз мойнына алады ҳәм «ждём тебя парень» ўзбекфильмде түсирилген фильмди рус тилинен Қарақалпақ тилине аўдармалайды. Бас қаҳарманның даўысын актёр Мамбетбай Садыков даўысқа түседи. Бул Т.Абдиреймовтын дубляж режиссёры сыпатында исленген биринши дубляж жумысы еди (М.Ю.). 1973-жыллары даўысқа түскен сон фильминиң плёнкаларын Ташкентке алып кетип сол жерде қайта жазыў (перезапись м.ю.) болатын, еди бес алты плёнканы бирден синхронно аппараттан өткерип актёрлардың даўысы бир бөлек музыка шум бир бөлек кейнинен бес алты плёнканы қосып бирге жазылатын еди. Плёнкалардың барлығын бир жерге жыйнап барлық даўысты бир плёнкадан шығарар еди қайта көшириў болғаннан кейийн ғана фильм таяр болатын еди. «Т.А.» 1973-жылы Ўзкинохроника директор орынбасары Шамсиев Нөкиске келди ҳәм мен ислеген фильминиң көркемлик кеңеси (худ совет) болыўы керек еди худ советке Камал Мамбетов, Шамсиев Жолмурза Аймурзаев Узақбай Жалменов, Нағмет Даўкараев, Сатбай Алланазаров, Азат Шарипов х.т.б. кәнийгелер биргеликте дубляж исленген фильмди көрип ҳәм қабыллап алады. Кеңес сонында Узақбай Жалменов қолын көтерип сөзге шығады мынадай етип усы ўақытқа дейин ҳеш бир фильм дубляж исленген жоқ, болады екенго фильминиң ҳеш бир жеринде кемшилик көринбейди деп мақтаў сөзлер менен басланып кетеди сонынан жас дубляж режиссёрының ислеген жумысын отырғанлар сөзге шығып бәри мақтаў сөзлер айтып Таласбай Абдиреймовқа дубляждағы жумысларына табыслар тилеп қутлықлайды. Ташкентте Малик Каюмовтың өзиде Т.Абдиреймовты

дубляж жумислары бойынша жақсы қәнийге ретинде хұрмет ететуғын еди. Т.Абдиреймов сол жыллары дубляжға Қарақалпақ тилине аўдарыў ушын сол ўақтағы жас актёрлар Жалғас Султабаев, Райхан Сапарова, Есимбет Саекеев, Мамбетбай Садыков, Бийбихатша Кайыпова, Казакбай Отегенов, Тазагул Шамуратова х.т.б. актёрларды дубляжға түсиўге шақырар еди.

1985-жылы Оразбай Абдурахманов Әмиўдәрья журналында редактор болып ислеп атырған ўақытлары, журнал редакциясына режиссёр оператор Баҳадыр Музаффаров кирип келеди хәм бир сценарий жаздырып алады. Мине, сол ўақытлардан баслап О.Абдурахманов хәм Б.Музаффаровлардың кино тараўында бирге ислеў процесси басланады. О.Абдурахмановта киноға деген қызығыўшылық арта баслайды. 1988-жылы Себанов тәрәпинен жазылған «Арал-қум» атлы сценарий Москвада жазылып оны Мойнақта түсириў шөлкемлестириледі. О.Абдурахманов фильм сценарийин қайтадан жазып шығады хәм Б.Музаффаров пенен биргеликте сўўретке алыў жумисларын баслап жибереди. Сўўретке алыў тамамланып Ташкентте студияда текст жазылады. Ол ўақытлары студияның директоры Дауран Сәлимов еди (О.А.) Азаннан кешке дейин жазған текстлер Д.Салимовқа унамайды. Оқып көрип «не подходит» деп қайтарып берер еди. Кинохроникада он күн даўамында Арал-қум фильми ушын текст жазылады. Соңынан буны кадр артында оқыў ушын рус тилинде жақсы сөйлейтин жетик маман керек болып излейди. Ташкенттен адам табылмаған соң, Москвадан белгили жазыўшы Юрий Николаевич Черниченко оқыйды. О.Абдурахманов 1979-жылы Москвада хызмет сапарында Ю.Н.Черниченко менен танысады. Бурынғы дослығы хұрмети Черниченко тексттиң бәрин оқыйды. Ол ўақытлары кино проекттиң хәм планлардың бәрин Москва тастыйықлап беретин еди дейди [О.А.] 1988-жылы ноябрь айында Ўзкинохроника Нөкис филиалы студиясына Оразбай Абдурахманов директор болып келеди. «Аралқум» фильминиң сўўретке алыў хәм монтаж жумислары тамамланғаннан соң, О.Абдурахманов дөретиўши топар менен бирге Москваға даўысқа түсиўге келеди. ЭРА деген киноаппарат аўырлығы 70-80 кг шамасын дағы кино үскенелери хәм камераны алып студияға келеди. Фильмнің қалған жумисларының хәммеси Москва қаласында өтер еди. Ю.Н.Черниченко менен «Огонёк» журналының редакциясында «Правда» газетасының имәратында ушырасады. Сол жерде Черниченко киноаппаратты көрип биз киноның музейин шөлкемлестирип атыр едик, бул бизге керек аппарат екен бул үскенелеринди бизге таслап кетиң деп өтиниш етеди. 1988-жылы «Аралқум» фильмин болғаннан соң аппаратларды таслап кетесиз, дегеннен соң ойласық пенен таслап кетсе,өзи ислеп турған жалғыз аппарат оннанда айрылып

қалсақ ийинге асатын ‘Конвас’ деген аппаратлар еле келмеген еди, Нөкисте жоқ, ал Ташкенттен келгенлерден көретин едик, дейди (О.А.) 1988-жылы «Останкино» Москва орайлық телевидениесинен Ю.Н.Черниченконың кәтереси менен төрт мәрте эфирден бериледи. Черниченко «Сельская жизнь» деген көрсетийүди алып барады екен. Москва Орайлық телевидениесин бурынғы аўқамның он бес Республиканың барлығы көретин еди. 1988-жылы «Аралкум» хўжетли фильмди жуўмақлағаннан соң, 1989-жылы Б.Музаффаров О.Абдурахмановқа кинохрониканы еледе кеңейтийүди усыныс етеди. О.Абдурахманов Ташкентке кино үскенелер менен тәмийнлеп берийүн өтиниш етип хат жазады. Бирақ Ташкенттен ҳеш қандай хабар жоқ. Хатты оқып та көрмейди. 1989-жылы декабрь айында Москваға киношылардың 7-сьездине шақырады. Сол жыллары Тахир Гулямович Шамсиев киноның министри болып ислеитин еди [О.А.] Бурын съездге бир адам қатнасатын болса, енди Қарақалпақстаннан еки адам қатнасады. Оразбай Абдурахманов хәм режиссёр Пердебай Қайыпов. Съездде О.Абдурахманов сөз алып сөйлегиси келеди. Бирақ Тахир Гулямович Шамсиев өзим сөйлеймен деп буларға нәўбет жетпейди. Абдурахмановтың ишиндеги киноның дәртлери қалай болмасын сөзге шығыў болып сөзге шығыўдың жолларын излестирип баслайды. Съезд үш күн даўам етеди. Соң залдағы қатнасыўшылардың қолын көтерип сөзге шығып атырғанларын көрип О.Абдурахманов шыдамай қолын көтерсе, буны итибарға алмайды, ақыры болмаған соң төменге президиумға түсип секретариатқа барады. Ол жерде қырғыз миллетиниң бир қызы отырады. О.Абдурахманов маған сөйлеўге болама деп сорайды. Әлбетте, болады деп жуўап береді хәм қырғызшалап ҳазир президиум аўмасады сол сол аўмасқан ўақта столды урып сөйлең дейди. О.Абдурахманов президиум аўмасқан ўақытта столды урып «Почему мне словоне дадите я с Арала» деп шаўқым шығарады. Сол ўақта Шерлок Холмс фильмин сүүретке алған режиссёр Ленинград киностудиясынан «Ленфильм» киятыр екен. Ол Абдурахмановқа «Млодой человек успокойтесь, час разберёмся» деп айтады. Соңынан енди орнына барып отыар ўақытта президиумнан «Слово предоставляется товарищу Абдурахманову» деп дағазалайды дәрхал трибунаға жуўырып шығады.

Мен Оразбай Абдурахманов Карақалпақстанда киностудия филиалының директорыман, хўжетли фильмлер шығаратын студия мениң саўалым 1) Бул бир халықтың миллий өнери болған кино көркем-өнери болса, сол халықтың басқа халықтың филиалы болғаны сол дурыс болама дейди; 2) мәселе, Карақалпақстанда Москвада кино тараўы бойынша оқыған адам жоқ. Дүньяда алты жүзден аслам кәсип болса, киноның өзінде алты жүз кәсип

бар ВГИК (Всесоюзный Государственный Институт Кинематография)тиң елиў жыллығына арналған дизимди оқып танысып алады. ВГИК Эфиопияға отыз (30) қәнийге таярлап берген екен. Совет Қарақалпақстанына бир адам булда жоқ еле соларды күйип-писип айтады. Сонда бизлер оқыўға кириўимиз ушын Африкадан айланып қайтайықпа дейди, зал толы күлки болады. О.Абдурахмановты қоллап- куўатлаўшылар орынларынан турып қол шаппатлайды. Әсиресе, кавказлылар ҳәм татарлар қоллап турады. 3) мәселе, Бизде кино түсиретин аппарат жоқ Ташкенттен шыққан гөне сынған аппаратларды Нөкиске жибередиди. Тозған аппаратлардың кладбищеси емесғой бул, деп күйип-жанып сөз сөйлейди 4) мәселе, Усы филиалдың базасында ВГИКте целевой Қарақалпақ группасын ашыу баяғы 1930 – жыллардағыдай бир группа актёрлар оқыған болса, тап сондай Қарақалпақстанлы жасларды кино шеберлери етип таярлап берсе (залда қол шаппатлаўлар узақ даўам етеди) Мине, усындай тартыслардан соң «Қарақалпақфильм» дәрежесине аңсатлық пенен ерисилген жоқ. 1990-жылы Москваның буйрығы менен Ўзбекстанның буйрығы ҳәм Министрлер Кеңесиниң Қарары менен плановый бөлимде бурын киностудияда штат кесиминде 12-адам болған болса энди штат кесиминде 46-адам болды. Буйрық шығарылып «Қарақалпақфильм» директоры лаўазымына Оразбай Абдурахманов сайланады. Қарақалпақфильм киностудиясы жас болыўына қарамастан басқа республика киностудиялары менен бирге тендей қәдем таслап киятыр. Биз жасларға исенемиз, себеби, келешек жаслар қолында Ўзбекстан Президенти Ш.М.Мирзиёев жасларды қоллап-куўатлаў ушын бир қанша қарар ҳәм пәрманларды шығарды. Мине, бүгинги жаслар кино көркем-өнерин раўажландыратуғынына биз исенемиз, себеби, бүгинги жаслардын ҳәр бири өзлеринин пикирине ийе келешекте кино тараўын раўажландырады деп биз исенемиз.

Әдебиятлар:

1. Кино. Қарақалпақстан. Академия. Ташкент- 2011 с 4.
2. Президент қарарлары. Әмиўдәрйя. 2018. №3.3- бет.
3. Кино маҳорат поғоналари. Академия. Ташкент.2010. с. 24.Б.Ахмедов.
4. Режиссура асослари. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. Тошкент-2008 186-б. Ж.Махмудов, Х.Махмудова.
5. Дала жазыўлары. Информатор №1. Таласбай Абдиреймов. Нөкис қаласы.2022ж. М.Юсупбаев.
6. Дала жазыўлары. Информатор №2. Оразбай Абдурахманов. Нөкис қаласы. 2022 ж. М.Юсупбаев.
7. Дала жазыўлары Информатор №3. Оразбай Абдурахманов. Нөкис қаласы. 2022 ж. М.Юсупбаев.

DUNYOVIY DAVLATNING TARIXIY GENEZISI VA UNING NAMOYON BO‘LISH SHAKLLARI

Yembergenov A.P.

Nukus davlat pedagogika instituti f.f.n., dotsent

Tayanch so‘zlar: dunyoviylik, davlat, din, sekulyarizm, genezisi, falsafa.

Ключевые слова: секуляризм, государство, религия, секуляризм, генезис, философия.

Key words: secularism, state, religion, secularism, genesis, philosophy.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada dunyoviy davlatning tarixiy genezisi va uning namoyon bo‘lish shakllari haqida talqin qilingan. Din va davlat o‘rtasidagi munosabatlarning mohiyati va bu munosabatlarning chegaralari o‘tmishdan hozirgi kungacha siyosiy falsafa va sotsiologiya adabiyotida bahsmunozara bo‘lib kelgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье описывается исторический генезис светского государства и его проявления. Сущность взаимоотношений религии и государства и пределы этих взаимоотношений дискутируются в литературе политической философии и социологии от прошлого до настоящего.

SUMMARY:

This article describes the historical genesis of the secular state and its manifestations. The nature of the relationship between religion and the state and the limits of this relationship are discussed in the literature of political philosophy and sociology from the past to the present.

Sekulyarizm huquqiy atama sifatida hukumat va boshqa huquq manbalari har qanday din yoki ye’tiqoddan tashqarida mavjud degan g‘oyaga asoslangan tushunchani anglatadi. Keng ma’noda dunyoviylik deganda jamiyat va davlat institutlarini din ta’siridan ozod qilish ham tushuniladi. Dunyoviylikning oxirgi, ya’ni keng ta’rifini sekulyarizatsiya deb ifodalash maqsadga muvofiqdir.

Sekulyarizatsiya - dinning institusional, ijtimoiy va madaniy miqyosdagi ahamiyatini yo‘qotish yoki zaiflashtirish jarayonini ifodalovchi sotsiologik nazariyadir. Yuqorida aytib o‘tganimizdek, sekulyarizatsiya atamasini "sekulyarizatsiya" deb tushunish to‘g‘riroq yondashuvdir. Umuman olganda, sekulyarizatsiya va sekulyarizatsiya atamaları asosan sinonim sifatida ishlatiladi.

Sekulyarizatsiya yoki sekulyarizatsiya diniy meyorlar va qadriyatlarining ijtimoiy ahamiyatini bosqichma-bosqich yo'qotishni, ikkinchi tomondan, umumiy manfaatlarga asoslangan, oqilona, aql va tajribaga asoslangan dunyoviy qadriyatlarni rivojlantirishni anglatadi. Bu nazariyaga ko'ra, jamiyatdagi modernizatsiya jarayonining rivojlanishi bilan dinning ijtimoiy va madaniy roli pasayadi. Natijada diniy muassasalarning faoliyat sohasi cheklanib, nisbatan dindan ozod jamiyat shakllanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, modernizatsiyaning sekulyarlashtiruvchi ta'siri asosan G'arbiy Yevropa davlatlarining modernizatsiya va sekulyarizatsiyasi misolida yotadi. Musulmon mamlakatlarida, shuningdek, yuqori darajada sanoatlashtirish va modernizatsiyani boshdan kechirgan AQSHda din o'zining ijtimoiy ahamiyati va rolini yo'qotgani yo'q. Shuning uchun sekulyarizatsiya nazariyasini himoya qiluvchilar AQSH va ko'plab musulmon davlatlari bundan mustasno yekanligini ta'kidlaydilar.

Ilmiy adabiyotlarda sekulyarizm (dunyoviylik) atamasi tez-tez chalkashib ketganligi seziladi. Shuning uchun shuni ta'kidlash kerakki, sekulyarizm dunyoviylik ma'nosida qo'llaniladi, bu (dunyoviylik) dinning davlatdan alohida yekanligini va qonunchilikning diniy ta'limotlarga asoslanmaganligini bildirad. Aytilganlardan ko'rinib turibdiki, dunyoviylik davlat va din o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishda muhim tamoyil bo'lib xizmat qiladi. Demak, dunyoviylik konsepsiyasining muhim yelementlari - davlatning dindan ajratilishi, qonun hujjatlarining dindan mustaqilligi, diniy ye'tiqod yerkinligini ta'minlash, davlatning barcha dinlarga teng munosabatda bo'lishidir.

Dunyoviylikning asosiy yelementlarini tashkil yetuvchi yuqoridagilardan tashqari, dunyoda dunyoviylikning turli modellari mavjudligini ta'kidlash lozim. Dunyoviylik tasnifida dinning ijtimoiy sohada faolligini ta'minlovchi passiv sekulyarizm (passiv sekulyarizm) modeli va dinning faoliyatini individual soha va chegaralar bilan chegaralovchi yeksikyuziv dunyoviylik modeli (tasdiqli sekulyarizm). Diniy ye'tiqod yerkinligini ta'minlovchi dunyoviylik modeli liberal sekulyarizm sifatida, diniy ye'tiqod yerkinligini ta'minlamaydigan dunyoviylik modeli sifatida tavsiflanadi.

Dunyoviylik tamoyilining nazariy asoslari birinchi marta 1873 yilda fransuz olimi va siyosatchisi Ferdinand Buisson (1841-1932) tomonidan ilgari surilgan. F.Buisson ayni paytda, 1903-1905 yillarda Fransiyada cherkov va davlat ishlarini ajratish, davlat maktablarini dunyoviyashtirish vazifalarini bajaruvchi Parlament komissiyasining raisi bo'lib ishladi.

F.Buissonning fikricha, din va davlat ishlarini bir-biridan ajratish ma'nosida sekulyarizm sekulyarizatsiya jarayonining natijasidir. Uning fikricha, fransuz jamiyati Yevropada juda sekulyarlashgan jamiyat bo'lish xususiyatiga yega.

Shuning uchun ham din va davlat ishlarini ajratish birinchi marta Fransiyada amalga oshirildi.

Sekulyarizatsiya nazariyasiga kelsak, shuni ta'kidlash kerakki, u ayniqsa Yevropada rivojlangan va uning dalillari asosan G'arbiy Yevropa tajribasiga asoslangan. YA'ni sekulyarizatsiya yevrosentrik nazariyadir.

Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, Yevropada iqtisodiy va siyosiy hayot rivojlanib borgani sari dinning ijtimoiy ta'siri pasaydi. Biroq, diniy tendensiyalar individual darajada mavjud bo'lib qoldi. Shunisi ye'tiborga loyiqki, Yevropada kuzatilayotgan vaziyat sekulyarizatsiyadan ko'ra institusional dindand uzoqlashishdir. Boshqacha aytganda, dinning tanazzulga uchrashi yemas, balki o'zgarishlar yuz berdi. Bundan tashqari, Yevropaning dunyoning boshqa mintaqalaridan farqli yekanligini ta'kidlash lozim. Masalan: AQShning ijtimoiy hayotida din Yevropa davlatlaridan farqli o'laroq o'z ahamiyatini saqlab qoladi. AQShda dinning kuchi va ta'siri ham individual dindorlikda, ham uning ijtimoiy va siyosiy hayotdagi faolligida namoyon bo'ladi. Bu modernizatsiya jarayoni ketayotganidan dalolat beradi

Umuman olganda, modernizatsiya va sekulyarizatsiya o'rtasidagi universal va zaruriy sabab-oqibat munosabatlarini ko'rsatadigan faktlar mavjud yemas.

Din va davlat o'rtasidagi munosabatlarning mohiyati va bu munosabatlarning chegaralari o'tmishdan hozirgi kungacha siyosiy falsafa va sotsiologiya adabiyotida bahs-munozara bo'lib kelgan. Bu borada ko'plab mutafakkir va tadqiqotchilar turli mulohazalar va baholar berganlar. Bundan tashqari, tarix sahnasida ko'plab davlatlarning amaliyoti natijasida din-davlat munosabatlarida turli modellar vujudga kelgan. Dunyoviylik hodisasi shu ma'noda yuzaga kelgan modellardan biridir. Bu model din va davlatning turli sohalarida ta'siri va vakolatiga yega yekanligi haqidagi g'oyaga asoslanib, bu ikki xil soha bir-birining sohalariga aralashmasligi kerak, deb ta'kidlaydi.

Siyosiy va sotsiologik qadriyat bo'lgan dunyoviylik din-davlat munosabatlarida namuna bo'lishi bilan birga, inson huquqlari, yerkinlik va tenglik kabi ko'plab hodisalar bilan aloqador tushunchadir. G'arb dunyosida paydo bo'lgan sekulyarizm tushunchasi turli qadriyatlar bilan aloqadorligi va turli mamlakatlarning tarixiy va siyosiy tajribalari ta'sirida turlicha qabul qilingan. Shu sababli, dunyoviylik paydo bo'lgan G'arb dunyosida ham yagona tushuncha haqida gapirish mumkin yemas. Biz ushbu tadqiqotda G'arb dunyosidagi dunyoviylik hodisasining konseptual, tarixiy va siyosiy rivojlanishini ana shu o'zgarishlarning barchasini hisobga olgan holda o'rganishga harakat qildik. Buni amalga oshirishda turli geografiyalarda dunyoviylikning turlicha idrok yetilishiga ye'tibor qaratildi.

Shu ma'noda biz mamlakatlarning turli tarixiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy kelib chiqishi ularning diniy siyosatlarida yoki dunyoviylik va dunyoviylikni

tushunishlarida jiddiy farqlarga sabab bo'layotganiga guvoh bo'ldik. Masalan; Lotin-katolik madaniyati hukmron bo'lgan Fransiya, Italiya kabi mamlakatlarda din-davlat munosabatlarida "dunyoviylik" tushunchasi qo'llanilsa, shu kabi mamlakatlarda dunyoviylikka nisbatan yumshoqroq tushuncha bo'lgan "dunyoviylik" tushunchasi qo'llaniladi. anglo-sakson madaniyati hukmron bo'lgan Angliya va AQSH kabi. Qolaversa, dunyoviylik vatani hisoblangan Fransiyada din-davlat munosabatlarida aniqroq va aniqroq bo'linish kuzatilayotgan bo'lsa, AQSH mo'tadilroq yondashuvni qo'llab, "dunyoviylik" o'rniga "din yerkinligi" siyosatini qo'llagan.

"Din va davlat o'rtasidagi munosabatlarning mohiyati va bu munosabatlar chegaralari o'tmishdan hozirgi kungacha "Siyosiy falsafa va sotsiologiya" asarining yozilishida muhokama qilingan. Bu borada ko'plab mutafakkir va tadqiqotchilar o'z fikr-mulohazalarini bildirgan va baho bergan. Bundan tashqari, tarix sahnasida ko'plab davlatlarning amaliyoti natijasida diniy-davlat munosabatlarida turli modellar vujudga kelgan. Dunyoviylik hodisasi ham shu ma'noda paydo bo'lgan modellardan biridir. Ushbu model bu ikki xil soha bir-birining sohalariga aralashmasligi kerakligi, din va davlat turli sohalarida ta'sir va hokimiyatga yega degan fikrga asoslanadi.

Siyosiy va sotsiologik qadriyat bo'lgan dunyoviylik diniy-davlat munosabatlarida namuna bo'lishi bilan birga, inson huquqlari, yerkinlik va tenglik kabi ko'plab qadriyatlarga taalluqli tushunchadir. G'arb dunyosida paydo bo'lgan sekulyarizm tushunchasi turli qadriyatlar bilan munosabatda bo'lishi va turli mamlakatlarning tarixiy va siyosiy tajribalari ta'sirida bo'lishi natijasida turlicha qabul qilingan. Shuning uchun u paydo bo'lgan G'arb dunyosida ham dunyoviylikni yagona tushunish haqida gapirish mumkin yemas. Ushbu tadqiqotda, barcha bu voqealarni hisobga olgan holda, G'arb dunyosidagi dunyoviylik hodisasining konseptual, tarixiy va siyosiy rivojlanishi ko'rib chiqildi. Buni amalga oshirishda turli geografiyalarda dunyoviylikni turlicha idrok yetish usullariga ye'tibor qaratildi.

Shu ma'noda biz mamlakatlarning turli tarixiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy jamg'armalari ularning diniy siyosatlarida yoki dunyoviylik va dunyoviylikni tushunishlarida jiddiy farqlarga sabab bo'layotganini ko'rdik. Masalan; din-davlat masalasida Fransiya, Italiya kabi lotin-katolik madaniyati hukmron bo'lgan mamlakatlarda "laitsit" tushunchasi qo'llanilsa, Angliya va AQSH kabi anglosakson madaniyati hukmron bo'lgan mamlakatlarda, "dunyoviylik" tushunchasidan foydalaniladi. Qolaversa, dunyoviylik vatani sanalgan Fransiya din-davlat munosabatlarida aniqroq va qat'iy tafovutga yega bo'lsa, AQSH mo'tadilroq yondashib, "dunyoviylik" o'rniga "din yerkinligi" siyosatini qo'llagan.

Tarixiy jarayonda davlat va demokratiyaning barpo yetilishiga avvalo dindorni ommadan ajratish, keyin yesa jamoatni xususiydan ajratish orqali yerishildi. Rim xristian madaniyati kontekstida dunyoviylik - bu dunyoviylikni ma'naviydan ajratishni amalga oshirish uchun boshlangan va asta-sekin shakllangan qadriyatlar tizimi. Ilohiy qonun va inson huquqi o'rtasidagi farqning ildizlari XIII asrga borib taqalsa-da, dunyoviy davlat o'z ifodasini 18-asrdagi ma'rifat falsafasining siyosiy tafakkuri bilan birlashtirilgan aql taraqqiyotida topadi. Demokratiya; Bu tenglik, oshkoralik va yerkinlik kabi ma'lum miqdordagi qadriyatlarga asoslangan siyosiy yaxlitlikdir.

Dunyoviy ijtimoiy tuzum - barcha din va ye'tiqoddagi odamlar teng sharoitlarda bir xil qoidalariga rioya qilishlari kerak bo'lgan va hech kimga diniy imtiyozlar yoki ustunlik bermaydigan ijtimoiy tuzum. Demokratiya "farq qilish huquqiga asoslanadi. Bu huquq yerkinlikning asosiy qoidasidir. Axloqiylik fuqarolarga va davlat hokimiyatidan tashqari har qanday boshqa hokimiyatga sodiqlikni rad yetadi, faqat inson tomonidan bevosita o'rnatilgan qonunlardan kelib chiqadigan majburiyatdir".

Sekulyarizm barqaror demokratlashtirish usuli bo'lishi mumkin. Bugungi kunda dunyoviylik ma'lum bir davlat va joylar bilan chegaralangan tushuncha yemas, balki turli dinlar uchun turli qit'alarda sodir bo'ladigan va rang-barang bo'lgan jarayondir. "Dunyoviylik va demokratiya" uchrashuvi Afrika, Osiyo va Yevropadan faylasuflar, siyosatshunoslar va huquqshunoslarni bir joyga to'pladi va mavzuni ko'p qirrali nuqtai nazardan ko'rib chiqish orqali ushbu muhim ishning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Dunyoviy so'z yunoncha laos so'zidan va laikos sifatlaridan kelib chiqqan, lotincha laicus. Laos: odamlar, olomon, ommaviy ma'noni anglatadi va uning teskarisi kleros. Laikos; Ommaviy, ruhoniylar bo'lmagan degan ma'noni anglatadi. Laicus; Bu dinsiz degan ma'noni anglatadi. Laos/kleros qarama-qarshiligi miloddan avvalgi 3-asrda diniy boshqaruvda ikki sinfni ko'rsatish uchun ishlatilgan. Xristianlikning birinchi asridan boshlab cherkov a'zolari klerikoi (lotincha clerici) va ulardan tashqarida qolganlar laikoi (lotincha laici) deb atalgan. Bu nom, shuningdek, ruhiy va jismoniy ikkilikka ishora qiladi. Yangi asrda dunyoviy atama falsafiy, huquqiy va siyosiy ma'noga yega bo'lib, davlat va din munosabatlarining uslubini ifodalay boshladi. Fransiyada laicisme so'zi Respublikada tilga kirdi. Ingliz tilida ruhoniylardan tashqari barcha odamlar lay, laity, deb ataladi va laic, secular so'zlari ham jismoniylikni anglatadi.

Sekulyar, lotincha sayecularis, ayniqsa Britaniya va Germaniya jamiyatida qo'llaniladi. Uning siyosiy ma'nosi haqidagi bahslarda sekulyarizm liberalizmning intellektual manbalaridan biri hisoblanib, siyosiy hokimiyatning diniy hokimiyatdan ajralishini ifodalaydi. Teokratik davlatdan demokratiyaga

o'tish davrida davlat hokimiyati va diniy hokimiyat cheklangan bo'lib, dunyoviylik klassik demokratiyaning talabiga aylandi. Shunga ko'ra, konsepsiya modernizatsiya va inson huquqlari bilan chambarchas bog'liq. Huquqiy ta'riflarga ko'ra, yeng keng tarqalgan ta'rif davlat va din ishlarini ajratishdir.

Davlat dinga ye'tiqod qilish yoki ye'tiqod qilmaslik masalasiga alohida muammo sifatida qaraydi, uni faqat o'z shaxslarining moddiy tomonlari qiziqtiradi, u davlat sifatida hech qanday dinni olib yurmaydi, hech qanday diniy marosimlarda qatnashmaydi, lekin shaxslarning barcha turdagi diniy yerkinliklarini qabul qiladi. Davlat diniy tamoyillarga asoslangan qonunlar ishlab chiqa olmasa-da, barcha dinlardan teng masofada turib, dinlarga sig'inish qoidalari va qoidalariga hech qanday tarzda aralasha olmaydi. Biroq, din nomidan davlat tartibini buzadigan xatti-harakatlarning oldini olishga majburdir.

Bizningcha, dunyoviylik faqat din va dunyo ishlarini ajratish degani yemas. Bu, shuningdek, barcha fuqarolar uchun vijdon, ibodat va ye'tiqod yerkinligini anglatadi. Konsepsiyaning tarixiy rivojlanishi katolik Yevropa va Anglo-Sakson Yevropasi o'rtasida nuance yaratdi. Katolik mamlakatlari dunyoviy, boshqalari dunyoviy. Dunyoviy mamlakatlarda din asosan davlat nazoratida; Boshqa tomondan, dunyoviy mamlakatlarda din va davlat ikkita avtonom hududdir. Protestant va anglikan mamlakatlaridagi dunyoviylik kundalik hayotni belgilab beruvchi dunyoviy turmush tarziga ishora qiladi va dinni dunyoviy ishlardan chetlashtirishni anglatadi. Bu mamlakatlarda milliy cherkovlarning Rim cherkovidan ajralishi va qiroldan alohida avtonom muassasalar yekanligi ham konsepsiyaga samara berdi. Bu milliylashtirish va burjuazianing paydo bo'lishi bilan ham bog'liq. Dunyoviylik Vizantiya sezaropizmi va yelitizm hukmronligiga yaqin, sekulyarizm yesa Rim butparastligi va vijdon yerkinligiga yaqin yekanligi ta'kidlangan.

Davlat va din o'rtasidagi munosabatlarga asos bo'lgan sekulyarizm bu munosabatlar nuqtai nazaridan uchta xususiyatni ko'rsatadi: Davlat dinga qaram (teokratiya, Tibet); din davlatga bo'ysunadi (imperiya, Vizantiya, Usmonlilar, Angliya, Rossiya); ikkalasi ham avtonom (demokratiya, AQSH, Avstraliya, Belgiya). Duguit dunyoviy davlatga quyidagicha ta'rif beradi: "Dinga nisbatan betaraf bo'lgan va a'zolari dinga ye'tiqod qiladigan, lekin o'zi davlat bo'lgan, lekin hech qanday diniy xususiyatga yega bo'lmagan, hech qanday diniy marosimlarni bajarmaydigan va ularni o'zida o'tkazmaydigan davlat. uning nomi."

Bugungi kunda butun dunyoda jismoniy va ma'naviy ajralishning asosiy tamoyillari qabul qilingan bo'lsa-da, konsepsiyaga har bir davlatning jamiyati va madaniyatiga xos xususiyatlar ham kirib keldi. Har qanday foydali va yangi narsaga qarshi turish - reaksionizmdir. Garchi reaksionizm qonun chiqaruvchining davlatni dunyoviyashtirishga oid huquqiy meyorlariga zid

bo'lgan xatti-harakatlar, davlat asoslangan asosiy qadriyatlarga zid bo'lgan qarashlarni belgilash sifatida ta'riflansa-da, bu tushuncha ko'pincha odamlarning xatti-harakatlari bilan chalkashib ketadi. Ayniqsa, harbiy muassasa aralashishi mumkin. Bu yerda davlat har xil demokratik fikrlarga ruxsat bergan bo'lsa-da, bu fikrlar dinga asoslanganmi yoki yo'qmi, dunyoviylikka zid harakatlar doirasida reaktizmni asosiy atama sifatida qabul qilgan.

Dunyoviylikning falsafiy asoslari o'z manbalarini Uyg'onish, Gumanizm va modernizm vakillarining asarlaridagi konseptual g'oyalarga tayanadi. 16-asrda Italiyada tug'ilgan Uyg'onish davri katolik Vatikan papaligidan va uning san'at va adabiyotdagi diniy mavzularidan uzoqlashdi va qadimgi Rim va Yunon rassomlari va faylasuflari tomonidan oziqlangan. U tarqalgan mamlakatlarga qarab turli sohalarida san'at va adabiyot uslubining shakllanishiga olib keldi. Uning adabiyot va falsafa, shuningdek, san'at sohasidagi qadimiy asarlarga qaytish ramzi bo'lib, uni qayta tug'ilish deb ta'riflash imkonini berdi. Uyg'onish davri nafaqat sxolastik ta'limotlarni yo'q qildi, balki 18-asr Yevropa mamlakatlari ma'rifat davri mutafakkirlarini meros qilib olgan gumanizm va ratsional harakatlarni qayta tikladi va ildizlari o'zgacha bo'lgan gumanizmning tiklanishini tayyorlash orqali inson ongiga qiziqish boshladi.

Qadim zamonlardan beri din odamlarning kundalik hayotida, ijtimoiy tuzumida va davlat tuzilishida faol yelement bo'lib kelgan. Ruhoniylar odamlarning hayotini xristian dini qoidalariga muvofiq boshqargan. Vaqt o'tishi bilan savdo aloqalarining o'zgarishi va rivojlanishi, shaharlarning boyib ketishi, nasroniylar sonining ko'payishi, lekin turli mazhablardan bo'lishi kabi omillar Xristian dinini davrning yangi shartlariga ko'ra qayta ko'rib chiqishni talab qildi. 16-asrda dinda islohotchilik harakati bo'lgan. 15-16-asrlarda Adabiyot, san'at va fanda Uyg'onish davri deb atalgan uyg'onish va yutuq davri sodir bo'ldi. Shunday qilib, xristian olamida din hayotning ko'p sohalarida o'z ta'sirini yo'qota boshladi. Ayniqsa, ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida yangiliklar bo'ldi. Davlat diniy qoidalar asosida ta'lim beradigan muassasalar bilan bir qatorda yerkin fikr va ye'tiqod yerkinligiga asoslangan ta'lim muassasalarini ham ocha boshladi. 1789 yilgi Fransiya inqilobidan keyin dunyoviylik davlat va jamiyatning barcha institutlarida asta-sekin o'zini namoyon qildi.

Sekulyarizatsiya jarayoni 19-asrda sekulyar modeli bilan dunyoviy davlat tuzilishini qabul qilgan Fransiyaning dunyoviylikka o'tish jarayonidir. Fransiya'dagi tafakkur oqimlari bu asrda o'zgarib borar yekan, butun mamlakat bo'ylab odamlarning fikrlarida katta o'zgarishlar ro'y berdi. Sanoat inqilobi bilan birga, mamlakat tashqarisida sodir bo'lgan ko'plab og'riqli voqealar Fransiya'da bu asrda katta o'zgarishlarni amalga oshirishda muhim rol o'ynadi. Fransiya inqilobidan keyin Fransiya'da Rim-katolik cherkovining diniy amaliyotlarida

pasayish kuzatildi. Pozitivizm va ratsionalizm Fransiyadagi Rim-katolik cherkovi tomonidan bu asrda duch kelgan yeng muhim harakatlar hisoblanadi. Fransiyada cherkov va davlatni ajratib turuvchi sekulyarizatsiya qonuni 1905 yilda qabul qilingan edi.

Dunyoviylik tamoyili mamlakatimizda yeng noto'g'ri tushunilgan va to'liq tushunilmagan masalalardan biridir. Sekulyarizm ko'pincha ye'tiqod yerkinligini cheklaydigan yoki hatto yo'q qiladigan siyosiy tamoyil sifatida ko'riladi. Shu nuqtai nazardan, ye'tiqod yerkinligi, odatda, mazmun jihatidan mo'minning yerkinligi bilan chegaralanadi. Biroq, ye'tiqod yerkinligi, birinchi navbatda, dinsizlarning yerkinligi bilan bog'liq. Chunki ular xorlangan, xorlangan va chetda qolganlardir.

Bu tushuncha, tabiiyki, dunyoviylik keng tarqalgan va o'ta munozarali munozaralarga sabab bo'ladi. Dunyoviylik ham qadriyat, ham hayotimizning deyarli barcha sohalariga bevosita taalluqli yirik siyosiy loyihadir. Loyiha sifatida u inson tafakkuri va qadriyatlarini, demak, uning butun hayotini dunyoviyilashtirish, inson hayotini dunyoviy tamoyillar asosida tashkil yetish harakatlarining bir qismi sifatida oldimizda namoyon bo'ladi. Qadriyat sifatida dunyoviylik insonning dunyoni olamga xos bo'lgan aql tamoyillari asosida tushuntirishga bo'lgan say-harakatlari mahsuli sifatida oldimizda namoyon bo'ladi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, dunyoviylik – o'z qadriyatlari orqali dunyo, jamiyat, tarix bilan bog'laydigan, yerkinlik tamoyiliga asoslangan, demak, bag'rikenglik va o'zaro hurmatga asoslangan turmush tarzidir.

Bu shaklda sekulyarizm zamonaviy tushunchadir, garchi uning ildizlari va manbalari qadim zamonlarga borib taqalsa ham, aniq loyiha sifatida tarixda Tomas Gobbs o'zining "Begemot yoki Uzoq parlament" asarida ta'kidlaganidek, duch kelamiz. Ingliz fuqarolar urushi davrida suverenning siyosiy hokimiyati qonuniy yedimi yoki yo'qmi, agar shunday bo'lsa, uning manbasi nima yedi?.. Suverenning hokimiyati qonuniymi, xalqmi yoki Rim papasi vakili bo'lgan ilohiy hokimiyatmi va nima yekanligini aniqlash masalasi tug'iladi. uning chegaralari. Bu fuqarolar urushi 1637-yildagi Shotlandiya inqilobidan boshlab, birinchi yirik ingliz inqilobidan boshlab, 1660-yilda tugaydigan chorak asrlik davrni qamrab oladi. Jon Lokk o'zining "Hukumat to'g'risida birinchi insho" nomli asarida dunyoviylik masalasini, boshqacha aytganda, siyosat va axloqning dunyoviylashuvini "qullik/qullik yoki yerkinlikmi?" degan savol sifatida muhokama qiladi. masala sifatida qaraydi. Lokk ko'rsatganidek, ilohiy kuchga asoslangan siyosatni tushunish har qanday shaklda bo'lmasin, oxir-oqibat odamlarni yerkinlik kuchi va qobiliyatidan mahrum bo'lgan, shuning uchun cho'ponga muhtoj bo'lgan va hukm qilingan subyektlar sifatida ko'rishi kerak. Lokk Tomas Gobbsning dunyoviy tamoyillar asosida siyosat o'rnatishga

qaratilgan harakatlariga hujum qilgan Robert Filmerni chang va ko‘r odamlarni yaratishga va shu bilan ularni qul qilishga urinishda ayblaydi. U ilohiy kuchga asoslangan mutlaq monarxiya o‘rniga, “davlatlar jamiyatda birlashish uchun o‘z ongidan foydalanadigan odamlarni ma’qullash (antropotinktis) va loyihalash asosida yeskicha o‘rnatilishi uchun qoldirilishi kerak” degan tamoyilni almashtirishga harakat qiladi.

Shunday qilib, Lokk siyosatda yeng kech 1689/90 yillardagi Buyuk inqilobdan beri amalda bo‘lgan “Xalq roziligi” tamoyilini “Ilohiy hokimiyat” o‘rniga “Xalq roziligi” tamoyili bilan almashtiradi. Lokkning fikricha, bu davlatning yagona qonuniy va qonuniy shaklidir, chunki bu boshqaruv shakli xalqning yeng tabiiy huquqlarini himoya qilishga nomzod bo‘lgan yagona boshqaruv shaklidir. Chunki u kuchini xalqdan oladi. Demak, dastlabki ta’rif sifatida shuni aytish mumkinki, dunyoviylik – siyosiy hokimiyat o‘z qonuniyligini hamma narsadan avval xalqqa asoslashidir.

Lokkdan yuqorida keltirganlarimning tarixiy ma’nosini ko‘rish uchun 1789 yil avgustdagi Inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasiga qarash kerak. 1689 yilda nashr yetilgan asarida Lokk mutlaq monarxiyani himoya qilgan Robert Filmerning ilohiy kuchga asoslangan tamoyilini bir jumla bilan jamlagan: “Odamlar yerkin tug‘ilmaydilar, shuning uchun ham hech qachon o‘z xohish-istaklarini tanlash yerkinligiga yega bo‘la olmaydilar. hukmdor yoki boshqaruv shakli. Shahzodalar mutlaq kuchga yega va uning manbai Ilohiy qonundir, chunki qullar hech qachon shartnoma yoki rozilik huquqiga yega bo‘lmaydilar. Odam Ato mutlaq monarx yedi va o‘shandan beri barcha knyazlar mutlaqdir.” Bu yerda Lokk tomonidan umumlashtirilgan Filmerning bu so‘zlari mutlaq monarxiyaning asosini tashkil yetuvchi g‘oyadir. Bunga qarab Lokk insoniyatning tabiiy yerkinligi huquq yekanligini aniqlashga harakat qiladi va bu g‘oya oxir-oqibat fransuz inqilobida o‘z ifodasini topadi. 1789-yil avgustda ye’lon qilingan “Inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasi”ning 1-moddasi mutlaq monarxiya asosini tashkil yetuvchi tamoyilga to‘g‘ridan-to‘g‘ri hujum qiladi: “Odamlar yerkin va teng huquqlarda tug‘iladilar va yashaydilar”. Bayonotda 3-moddadagi suverenitet masalasiga ham oydinlik kiritiladi. "Barcha suverenitetning manbai asosan xalqdadir, hech bir tuzilma, hech bir shaxs xalqdan bo‘lmagan hokimiyatni amalga oshira olmaydi." Ushbu tamoyilga asoslanib, dunyoviylik Buyuk Fransiya inqilobida, ye’tiqod masalasi shaxsiy hayotga tegishli shaxsiy masala sifatida tartibga solinganida, o‘zining yakuniy shaklini oldi. Konstitusiyaning 11-moddasida fikr va so‘z yerkinligi ta’riflanadi: “Fikr va fikrni ifoda yetish insonning yeng qimmatli huquqidir: har bir fuqaro yerkin so‘zlashi, yozishi va chop yetishi mumkin, agar qonunda belgilangan hollarda ushbu yerkinlikdan har qanday suiiste’mol qilinganligi uchun javobgar bo‘lsa.” Aynan mana shu inqilob

Angliya-Shotlandiya inqiloblari va Amerika Mustaqillik Harakati g'alabasidan keyin to'planib kelayotgan tarixiy jarayonning yeng yuqori lahzasi bo'ldi.

Xulosa. Ammo, afsuski, haqiqatan ham ye'tiqod va fikr yerkinligini ta'minlaydigan muammoga doimiy yechim hozirgacha ishlab chiqilmagan. Bu Karl Marksning 1840-yillarning o'rtalaridan boshlab Fransiya inqilobiga bag'ishlangan asarlarida mavzuga oid tanqidiy tahlillarida o'z ifodasini topdi. Bunday holda, bugungi kunda dunyoviylikka nisbatan biryozlama mudofaaviy munosabatda bo'lish mumkin yemas; Uning tarixiy chegaralarini ko'rsatadigan tanqidiy pozitsiyani yegallash kerak. Bu tanqidiy pozitsiya, albatta, ye'tiqod va fikr yerkinligini ro'yobga chiqarish uchun yangi izlanishlarga asoslangan, dunyoviylikning hozirgi amaliyotini takomillashtirish va o'zgartirishga qaratilgan yangi shakllarni ishlab chiqarishga qaratilgan yangi yo'nalish bo'lishi kerak. Shuning uchun bu maqola dunyoviylikning falsafiy asoslarini ochib berishni maqsad qilgan bo'lsa, boshqa tomondan din va davlat ishlarini bir-biridan ajratish orqali yerishilishi maqsad qilingan ye'tiqod va fikr yerkinligiga yangicha nuqtai nazarga ishora qiladi.

Adabiyotlar:

1. Макбрайен Д. От секуляризма к исламу: религия в современном Кыргызстане. - Санкт-Петербург : Библиороссика; Бостон : Academic Studies Press, 2023. - 341 с.
2. Мд.Сазеул Ислам. Религия и политика: трансформация институциональных форм взаимодействия в Народной Республике Бангладеш: диссертация кандидата политических наук. - Москва, 2019.- 207 с.
3. Милбанк Дж. По ту сторону секулярного порядка: репрезентация бытия и репрезентация народа. М. ББИ 2023. - 370 с.
4. Асад Талал. Возникновение секулярного: Христианство, ислам, модернизм. М. Новое литературное обозрение 2020. - 376с.
5. Ислам и светское государство. На русском и английском языках. (По материалам одноименного Международного научно-теоретического симпозиума, 5-6 июня 2002г., Узбекистан). / Под общей редакцией д.п.н., проф. З.И. Мунавварова и В. Шнайдера-Детерса. Ташкент. 2003. - 274 с.
6. Монтаж и демонтаж секулярного мира. М. Российская политическая энциклопедия. 2014. - 406 с.
7. Исаева А.А. Формы ограничений свободы совести и перспективы секуляризма в современном мире [Текст]: [монография] / А. А. Исаева; Министерство образования и науки Российской Федерации, Национальный исследовательский Томский государственный университет. - Томск: Изд. дом Томского гос. ун-та, 2017. - 226 с.
8. Аринин Е.И. Феномен религии: (Ист. и логико-методол. анализ интерпретаций религиозности): Учеб. пособие / Е. И. Аринин; М-во образования Рос. Федерации. Владимир. гос. ун-т. - Владимир: Владимир. гос. ун-т, 2002. - 159 с.

TALABALARNI ARHITEKTURA YODGORLIKLARI VOSITASIDA MA'NAVIY TARBIYALASH TIZIMINI RIVOJLANTIRISH

Primbetov K.

*Ajiniyoz nomidagi NDPI. Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi
yo'nalishi. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b*

Tayanch so'zlar: yoshlarning ta'lim-tarbiya olishi, komil inson bo'lib ma'naviyatli shaxs bo'lib voyaga yetishi, har tomonlama yetuk barkamol inson bo'lishi, ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlariga asoslangan kuchli ma'naviyatni bunyod etish.

Ключевые слова: воспитывать молодежь, вырастить совершенным человеком и духовной личностью, стать зрелой и совершенной личностью во всех отношениях, построить сильную духовность, основанную на богатом наследии и национальных ценностях наших предков.

Key words: to educate young people, to grow up as a perfect human being and a spiritual person, to become a mature and perfect person in all respects, to build a strong spirituality based on the rich heritage and national values of our ancestors.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada talabalarni arxitektura yodgorliklari vositasida ma'naviy tarbiyalash tizimini rivojlantirish masalalari o'rganilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются вопросы развития системы духовного воспитания студентов средствами памятников архитектуры.

SUMMARY:

The article examines the development of a system of spiritual education of students by means of architectural monuments.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan keyin jamiyat ma'naviy hayotini sog'lomlashtirish va rivojlantirish, inson omiliga katta e'tibor berish asosiy vazifa sifatida kun tartibiga qo'yildi. Bu jamiyat oldida turgan vazifalarni hal etishga oqilona yondashishning ko'rinishidir. Bu jihatdan globallashuv jarayonlari tobora kengayib va chuqurlashib borayotgan hozirgi davrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 19-sentabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida butun jahondagi 2 milliarddan ortiq yosh avlod vakillarining insoniyat taraqqiyotida muhim o'ringa

ega bo'layotgani va yoshlar omilining alohida e'tiborni talab qilayotgani haqidagi fikri nihoyatda muhim ahamiyatga ega. Yurtboshimizning ushbu anjumanda «Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq... Shu munosabat bilan odamlar, birinchi navbatda, yoshlarning ong-u tafakkurini ma'rifatli shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir», degan xulosasi esa BMTga a'zo barcha davlatlar vakillarining diqqatini o'ziga qaratgani bejiz emas». [1]

Darhaqiqat, istiqlol tufayli xalqimiz o'z taqdirining egasi, tarixining ijodkori, o'ziga xos milliy madaniyatining sohibiga aylandi. Milliy o'zligini anglashga intilish kuchaydi.

Mazkur jarayonda tarbiyaviy qadriyatlarga alohida e'tibor qaratilishi, uning yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirishdagi ahamiyatining ochib berilishi o'ta muhimdir. Yuksak ma'naviyatli shaxsini shakllantirishda quyidagi tarbiyaviy qadriyatlar muhim ahamiyat kasb etadi:

Talabalik yillari – yoshlar hayotining eng muhim, rivojlanish davridir. Bu davrda yoshlar jismoniy va aktiv jihatdan kamolotga yetadilar, hayot ma'nosini chuqurroq, anglaydilar, jamiyatda o'z o'rmini topish yo'lida izlanadilar. Xuddi ana shu davrda yuksak ideallar uchun faol kurashchining xususiyatlari shakllanadi, tajribasi ortadi. Binobarin, talabalik davri – orzu va ishonchlar, kelajakka intilishlar, bo'lajak rejalarning shakllanish davridir. Ana shu davrda yoshlar ijtimoiy mehnatni to'g'ri baholay oladigan, mamlakat oldidagi vazifalarni, shaxs va jamiyat manfaatlarining uyg'unligini, jamiyat boyliklarining qiymatini, Davlatimiz belgilab berayotgan vazifalarni to'g'ri anglashga intiladigan barkamol shaxsga aylanadilar. Shu boisdan ham ijtimoiy taraqqiyot talaba yoshlarning ijtimoiy faoliyatining hamma sohalarida faol bo'lishini, o'ziga va boshqalarga nisbatan talabchanlikni talab etadi.

Oliy o'quv yurtlarida ta'lim olayotgan yoshlar bu xususiyatlarni ijtimoiy hayotda to'la namoyon etish imkoniyatiga egadirlar.

Talaba yoshlar deganimizda, ishlab chiqarishdan ajralgan va ajralmagan holda oliy o'quv yurtlarida ta'lim olayotgan 17-27 yoshlardagi yigit va qizlar tushuniladi. Mamlakatimizda ishlab chiqarishdan ajralmagan holda oliy o'quv yurtlarida ta'lim olayotgan yoshlarning umumiy safi yildan-yilga tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda.

Har tomonlama yetuk kishini kamol toptirish o'z-o'zidan amalga oshmaydi, albatta. Buning uchun ko'p yillar davomida tinimsiz g'oyaviy-siyosiy tarbiya jarayonini amalga oshirish – yoshlarda, jumladan, talabalarda yuksak e'tiqodni, demokratik ideallarga cheksiz ishonchni, g'oyaviy matonatni, siyosiy hushyorlikni, buzg'unchi g'oya va mafkuralarning zararli ta'siriga qarshi kurashish ko'nikmasini shakllantirish kerak. [2]

Bugungi talaba yoshlar ertangi kunda mamlakatimiz oldida turgan ulug'vor vazifalarni amalga oshirishga tayyorlanayotgan kishilardir. Bugungi talabalar istiqloq mash'alini yoqqan kishilar avlodi, ular yaratayotgan yangi jamiyatni kelajak tomon olib boruvchi yoshlardir. Ular bu boradagi mas'uliyatni doimo esda tutmoqlari kerak.

Bugungi jamiyat talablari, ilmiy-texnika va texnologiya sur'atlari o'sib borishi, talaba yoshlar bajarayotgan ijtimoiy funksiyalarni yanada murakkablashtirmoqda. Bu ijtimoiy funksiyalar quyidagilardan iboratdir: jahon xalqlari hayotini, mamlakatimiz rivoji, taraqqiyotning o'zbek modelining mohiyatini har tomonlama chuqur o'rganish; fan-texnika va texnologiyalar asoslarini chuqur egallash; kasbga aloqador bo'lgan professional va ijtimoiy ko'nikmalarni mehnat bilan, siyosiy va axloqiy madaniyatni tinmay o'stira borish yo'li bilan hosil qilish; ijtimoiy-siyosiy faoliyatda o'z mehnati bilan aktiv qatnashish; kelajakdagi mustaqil, ijodiy faoliyat uchun zarur bo'lgan maxsus bilimlarni egallash, yangicha dunyoqarashni shakllantirish va hokazolar.

Bu xususiyatlar talaba yoshlarning aktiv ijodiy mehnatida o'z ifodasini topadi. Talaba-yoshlar bu davrda o'z mehnat faoliyati turini, o'zining ma'naviy idealini belgilashi, muayyan turmush tarzini hosil qilishi lozim. Binobarin, talaba mehnati o'zining alohida xususiyatlariga ega bo'lgan aqliy mehnat ekan, demak bu mehnat a'lo o'qishda, ilmiy faoliyatda va fan asoslarini ijodiy o'zlashtirishda o'z ifodasini topadi. [3]

Bu esa talaba-yoshlarning professional faoliyatidir. Ma'naviy sohadagi faollikning mohiyati va mazmunini aniqlar ekanmiz, avvalo: birinchidan, uning o'zi nima, u insonning ma'naviy qiyofasidagi o'ziga xos xususiyatmi yoki ma'lum bir tarzda namoyon bo'ladigan ijtimoiy faoliyatmi? - degan masalaga e'tibor berish lozim.

Talabalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalalari hukumatimizning bu borada olib borayotgan quyidagi ustuvor yo'nalishlarida o'z aksini topgan: [4]

- talabalarni ma'naviy-axloqiy rivojlantirish, ularni olib borilayotgan islohotlarning faol ishtirokchisiga aylantirish yuzasidan ishlab chiqilayotgan chora-tadbirlarni keng yoritish;

- talabalarga ta'lim-tarbiya berish va ularni kamolga yetkazish sifatini yaxshilash; ta'lim muassasalarida sog'lom ma'naviy-ma'rifiy muhitni shakllantirish, o'quvchi-yoshlarga ta'lim-tarbiya berish uchun munosib sharoitlar yaratish.

Ushbu yo'nalishlarda amalga oshirilayotgan ishlar natijasi tahlillari shundan dalolat beradiki, bunda talabalarni ma'naviy axloqiy tarbiyalashning quyidagi tarkibiy komponentlari muhim o'rin tutadi:

- talabalar ijtimoiy-siyosiy faolligini texnogen sivilizatsiya talablariga mos shakllantirish;

- umuminsoniy va milliy demokratik qadriyatlarga sodiqlik asosida zamonaviy keng dunyoqarash va bag'rikenglikni rivojlantirish;

- madaniy meros vositasida talabalarda ma'naviy-axloqiy tarbiya va o'zligini anglashni takomillashtirish.

Talabalar ma'naviy madaniyatini rivojlantirishning mazkur tarkibiy qirralari mexanizmi murakkab pedagogik jarayon bo'lib, uni amalga oshirishda didaktika, tarbiya nazariyasi, ta'lim menejmentida ilgari surilgan ilg'or innovatsion g'oyalarga tayangan holda ish ko'rish talab etiladi. Ushbu jarayonda oila, ta'lim muassasalari, tegishli vazirlik va idoralar, fuqarolik jamiyati institutlari ham faol ishtirok etishlari muhimdir.

Lekin afsuski bugungi kunda talabalarning har tomonlama ma'naviy yetuk avlod qilib tarbiyalashga to'siq bo'luvchi xavfli omillardan biri globallashuv va yning oqibatida yuzaga keladigan ma'naviy tahdidlardir. Globallashuv jarayonlarining salbiy va ijobiy tomonlari, globallashyving o'quvchi-yoshlar ma'naviyatga ta'siri ko'plab xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy asarlarida o'z ifodasini topgan. Xorijiy va mahalliy olimlarning asarlarida ma'naviyat, madaniyat va tarbiyaga nisbatan bo'layotgan salbiy tazyiqlarning oldini olish o'quvchilarning ma'naviy madaniyatini rivojlantirish zarurati muhim ekanligini vatanparvarlik, vijdon, e'tiqod, or-nomys, sha'n, mardlik, jasorat, oliyhimmatlik, fidoylik, insonparvarlik kabi qadriyatlarning shakllanishiga yordam beradi. Yoshlarda bynday sifat va fazilatlarni tarbiyalash ta'lim tizimida ustuvor ahamiyatga ega bo'lishi kerak.

Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy tadbirlarni tashkil etishda barcha o'quvchi-yoshlarni Respublikamizning tarixiy shaharlariga, diqqatga sazovor joylariga muntazam ravishda sayohatlar uyushtirib turish, muzeylarga, ko'rgazmalarga, teatrlarga, konsertlarga maxsus jadval tuzib ommaviy ravishda olib borish, ta'lim muassasalarida ularning mehnat va urush faxriylari bilan, zamonamiz qahramonlari bilan, san'atkorlar, shoir-yozuvchilar, shifokorlar, huquq-tartibot idoralarining mas'ul xodimlari, mahalla oqsoqollari, ota-onalar bilan davra suhbatlar, uchrashuvlar tashkil etish-bular hammasi talabalarda milliy iftixor, vatanparvarlik tuyg'ularini tarbiyalash bilan birga ularning dunyoqarashini yanada kengaytirishga, boyitishga umuminsoniy saviyasini oshirishga yordam beradi. Ma'naviy-ma'rifiy ishlarning mazmuni, yo'nalishlari jahonda, mamlakatda kechayotgan o'zgarishlarga mos ravishda doimo yangilab borish zarur. Ba'zi hollarda targ'ibot - tashviqot ishlarimiz ko'pincha tor doirada qolib ketayotganligi, hayotning keng qatlamlariga kirib borolmayotganligi, tajribasiz ayrim yoshlarning ongiga etib bormayotganligining naqadar xavfli ekanligiga maxsus to'xtalish mumkin. [5]

Xuloca o'rnida shuni aytish mumkinki, jamiyatimizning tez sur'atlarda axborotlashuvi sharoitida yoshlar ma'naviy qiyofasi takomillashuvining ijtimoiy-ma'naviy masalalari shu darajada dolzarbki, bugungi kunda yoshlar bilan bog'liq

bo'lgan masalalar nafaqat maktab, litsey, oliy o'quv yurtlari, balki oila, mahalla, yoshlar bilan ishlaydigan jamoat tashkilotlari o'rtasida o'rnatilgan mustahkam aloqalar asosida izchillik bilan amalga oshirilib, ularning dynyogarashlarida vatanparvarlik tuyg'usini to'liq shakllantirganimizdagina biz ko'zlangan maqsadimizga erishamiz.

Talabalarni arxitektura yodgorliklari vositasida ma'naviy tarbiyalash tizimini rivojlantirish murakkab ko'rinishga ega bo'lib, mazkur jarayon o'zaro bir-biri bilan bog'langan tarkibiy qismlar yig'indisi sifatida namoyon bo'ladi.

Ma'lumki, talabani turli ko'rinishdagi harakati va faoliyatida uning maxsus o'ziga xos baholash munosabati namoyon bo'ladi. Aynan talabani baholash munosabatlariga ko'ra yangi qadriyatlarni o'zlashtirishi amalga oshiriladi yoki bo'lmasa avvaldan mavjud bo'lgan qadriyatlar yanada ongda mustahkamlanadi.

Tizimli, subyektiv va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlar va qadriyatga yo'naltirilgan faoliyatning o'ziga xosliklarini hisobga olgan holda ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning ahamiyatini to'liq anglab yetilgan.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida talabalarni madaniy meroslar vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimi tuzilmasi sifatida namoyon bo'ladi. Talabalarni madaniy meros vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalash milliy pedagogikamizning dolzarb muammolaridan biri ekanligi ilmiy asoslandi.

Oliy ta'lim muassasalarida arxitektura yodgorliklarining ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatining o'ziga xos jihatlaridan milliy g'urur va iftixor tuyg'larini mustahkamlash, ijtimoiy faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda foydalanish muammosi ilmiy-pedagogik xarakterga ega bo'lib, uni pedagogik jihatdan tadqiq etish, olingan ilmiy natijalarni ta'lim-tarbiya amaliyotiga tatbiq etish bu boradagi samaradorlik garovidir.

Oliy ta'lim muassasalarida o'quv dastur, darslik va sinfdan tashqari mashg'ulotlari tahlil qilinib talabalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash ijtimoiy zarurat ekanligi asoslab berildi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Prezidenti Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 19-sentabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi // Xaliq so'zi. – Toshkent, 20 sentyabr, 2017 y.
2. Raximov S. Abu Ali ibn Sino ta'lim-tarbiya haqida. – Toshkent: O'qituvshi, 1967.
3. Mavlanova R., To'raeva O., Xoliqberdiev K. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvshi, 2010.
4. Qurbanov M. Milliy tarbiya. – Toshkent: Ma'naviyat, 2007.
5. Musurmonova O. O'quvshilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish – Toshkent: 1993. – 112
6. Primbetov K. Qoraqalpog'istondagi madaniy meroslar vositasida talaba - yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashni takomillashtirish texnologiyasi. Doktorlik dissertatsiyasi bilan Chirchiq davlat pedagogika universitetining Axborot-resurs markazida tanishish mumkin. Chirchiq – 2023

SOBIQ SOVET TUZUMIDAN QOLGAN IQTISODIY MEROS, MUSTAQILLIK YILLARIDA AMALGA OSHIRILGAN IQTISODIY ISLOHOTLAR VA BOZOR HUQUQIY MUNOSABATLARINING SHAKLLANISHI

Baxriddinov O.J.

*NDKTU “Ijtimoiy-gumanitar fanlar va jismoniy tarbiya”
kafedirasi assistenti*

Tayanch soʻzlar: sobiq Ittifoq, izolyatsiya davri, islohotlarning boshlanish davri, iqtisodiy oʻsishning tezlashuv davri, yangi hukumat - yangi islohotlar davri, pandemiya va pandemiyadan keyin tiklanish davri.

Ключевые слова: бывший Союз, период изоляции, период начала реформ, период ускорения экономического роста, новое правительство - период новых реформ, период пандемии и восстановления после пандемии.

Key words: the former Union, the period of isolation, the period of the beginning of reforms, the period of accelerated economic growth, the new government - the period of new reforms, the period of the pandemic and recovery after the pandemic.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada sobiq ittifoq ajralib chiqqan Oʻzbekistonning iqtisodiy holadi, mustaqillik yillarida amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar va oʻzgarishlar xronologik jihatdan yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье в хронологическом порядке освещается экономическое положение Узбекистана, отделившегося от бывшего Союза, экономические реформы и преобразования, осуществленные за годы независимости.

SUMMARY:

This article chronologically highlights the economic situation of Uzbekistan, which separated from the former Soviet Union, economic reforms and transformations carried out during the years of independence.

Kirish. XX asrning soʻnggi oʻn yilligida jahonni eng muhim hodisalaridan biri Sobiq Ittifoqning parchalanishi va dunyodagi “sovuq urush”ning barham topishi boʻldi. Sobiq Ittifoq mustamlaka davlatlari mustaqillikka erishganlaridan soʻng, oʻzlarining rivojlanish yoʻllarini belgilab olishlariga toʻgʻri keldi. Zero, Sobiq Ittifoq davrida qurilgan, davlatning yakka hukmronligi (byurokratiya) ga asoslanib boshqariladigan iqtisodiyot bu davrda ancha eskirib oʻz

samaradorligini to‘la yoqotgan va bu vaqtga kelib bozor iqtisodiyotiga asosida qurilgan demokratik g‘arb iqtisodiyoti o‘zining ustunligini va samaradorligini ko‘rsatgan edi. Sobiq Ittifoqdan ajralib chiqqan bir qator davlatlar o‘zlarining taraqqiyot yo‘llarini belgilab olishlari lozim edi.

“O‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘limiz – bu gul bilan qoplangan yo‘l emas, bu totalitarizm merosidan xalos bo‘lish va poklanish, mafkuraviy illati yetkazgan ziyon-zahmatlarni bartaraf etishning qiyin, uzoq davom etadigan yo‘lidir”.

Muhokama va natijalar. Sobiq Ittifoqdan yurtimizga ko‘plab siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ma‘naviy muammolar meros bo‘lib qolgan edi. Bu muammolarni yechish esa mashaqqatli va uzoq davrli mehnatni talab etar edi. Zero, bu muammolar bir-ikki yilda emas, balki Sobiq Ittifoqning yuzaga kelishi (1922-yil 30-dekabr) va unga yurtimizning qo‘shilishi (1925-yil 13-may)dan boshlab yuzaga kelgan edi.

“Bugun o‘sha davr to‘g‘risidagi haqiqatni xolisona aytadigan bo‘lsak, u zamondagi hayotimizni jahon tarixi va amaliyoti bilan taqqoslaydigan bo‘lsak, shuni ochiq aytish kerakki, u paytda O‘zbekiston bir yoqlama iqtisodiyotga - markazga butunlay qaram, izdan chiqqan iqtisodiyotga ega bo‘lgan yarim mustamlaka mamlakat qatoriga aylangan edi“.

O‘zbekiston o‘z istiqloliga erishgan ilk kunlaridanoq sotsialistik iqtisodiyotdan qutilish va bozor iqtisodiyotiga o‘tish yo‘lini izlay boshladi. Bu jarayonda muhtaram Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning o‘rni va ro‘li juda katta ahamiyatga egadir. Aynan, Birinchi Prezidentimiz tomonidan ishlab chiqilgan “O‘zbekiston bozor iqtisodiyotiga o‘tishning o‘ziga xos yo‘li” ya’ni “o‘zbek moduli” O‘zbekistonni bozor iqtisodiyotiga kirib borishiga zamin hozirladi.

Ittifoqda amalga oshirilgan iqtisodiyotni markazlashganligi yurtimizni bozor iqtisodiyotiga qadam qo‘yishiga katta to‘siq bo‘lib xizmat qildi. Chunki, bozor iqtisodiyotining asosiy talabi bu ko‘p ukldli iqtisodiyot hisoblanib, iqtisodiyotga davlatning aralashuvi ma‘lum bir darajani tashkil etishi lozim. Bozor iqtisodiyotiga davlat iqtisodiyotga faqatgina bilvosita aralashishi va uni iqtisodiy qonun-qoida asosida tartibga solib turishi kerak.

Bugungi kunda bozor iqtisodiyoti to‘la qaror topgan g‘arb davlatlari davlat boshqaruvi iqtisodiyotga deyarli sezilmaydi. Ular faqatgina iqtisodiyotni ma‘lum bir iqtisodiy qonunlar asosida tartibga soladi. Bu esa G‘arb iqtisodiyotini rivojlanishiga sabab bo‘lib kelmoqda. O‘zbekiston ham bu masalaga alohida ahamiyat bermoqda.

Mustaqillikning ilk kunlaridayoq davlatni iqtisodiyotga aralashuvini kamaytirish yo‘lida qabul qilingan “Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va

xususiylashtirish to'g'risida" (1991-yil 18-noyabr), "Davlat uy-joy fondini xususiylashtirish to'g'risida"(1993-yil 7-may), "O'zbekiston SSJ Davlat Reja Qo'mitasini O'zbekiston SSJ Iqtisodiyot Qo'mitasiga aylantirish to'g'risida" (1990-yil 8-dekabr, PF-108) va boshqalar shu kabi qonun va qarorlar, Davlat mulkini boshqarish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat qo'mitasini tuzilishi (1992-yil fevral, funksiyalarini kengaytirilishi 1994) va boshqa prezident farmonlari, qarorlari davlatni iqtisodiyotga aralashuvuni kamaytirishga xizmat qildi.

Davlat mustaqilligini qo'lga olgan O'zbekistonga sobiq tuzumdan barbod bo'lgan iqtisodiy va moliyaviy tizim, izdan chiqqan iqtisodiy boshqaruv mexanizmi va iqtisodiy munosabatlar meros bo'lib qolgan edi. Umuman olganda Sobiq Ittifoqdan yurtimizga quydagi iqtisodiy va ijtimoiy muammolar qolgan edi:

- ▶ To'la markazlashgan iqtisodiyot;
- ▶ Yer osti va yer usti boyliklarda unumsiz foydalanish va zavod-fabrikalarni to'la quvvatda ishlamasligi;
- ▶ Iqtisodiyotni faqatgina ma'lum sohasiga qaratilgan e'tibor, ya'ni O'zbekiston iqtisodiyotini faqat xomashyoni qayta ishlashga mo'ljallangani.
- ▶ Qishloq xo'jaligida paxta monakulturasini yo'lga qo'yilgani.
- ▶ Butun SSSR bo'ylab mehnat taqsimotini noto'g'ri amalga oshirilgani, ya'ni xomashyoni ishlovchi korxona bir davlatda, uni tayyorlovchi zavod va fabrika esa boshqasida.
- ▶ Kishilarni mehnatga bo'lgan munosabati va layoqatsizligi va boshqalar.

Bularning barchasi respublika iqtisodiyotini ayanchli ahvolga solib qo'ygan edi. Respublika korxonalari sobiq Ittifoqning boshqa mintaqalaridagi korxonalar bilan bog'langan bo'lib, Ittifoq parchalangach, ular o'rtasidagi aloqalar uzildi. Mustaqil Respublikalardagi islohotlar jarayonida korxonalar xususiylashtirildi, mulk egaligi, mahsulot ishlab chiqarish yo'nalishlari o'zgardi. Natijada korxonalarning bir-biriga xomashyo, asbob-uskunalar yetkazib berish jarayoni to'xtab qoldi. Bu barcha respublikalar, jumladan, O'zbekiston iqtisodiyotiga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi, albatta.

O'zbekistonning sanoat korxonalarida xomashyo va asbob-uskunalar taqchilligi vujudga kelib, xo'jalik yuritish murakkablashib qoldi. Masalan, O'zbekiston qishloq xo'jalik mashinasozligi zavodlari, to'qimachilik va kimyo sanoati korxonalari, Toshkent aviatsiya ishlab chiqarish birlashmasi va boshqa korxonalarda mahsulot ishlab chiqarish keskin pasaydi. Natijada respublika bo'yicha sanoat va qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish ko'rsatkichlari

pasaydi. Agar 1990- yilda yaratilgan yalpi ichki mahsulot hajmini 100 foiz deb olsak, keyingi yillarda u (1991-yil 0,5%, 1992-yil 11,1%, 1993-yil 2,3%, 1994-yil 5,2%, 1995-yil 0,9%ga) pasayib, 1995- yilda 81,2 foizga tushdi. Bu esa yurtimiz aholisining yashash darajasiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmasdan qolmadi. Aholi o'rtasida yangi hukumatga bo'lgan ishonch so'nib, sobiq sovetni qumsash ko'payishiga sabab bo'la boshladi. Lekin, hukumat tomonidan ko'rilgan chora-tadbirlar Iqtisodiyotni qayta tiklashga va samarali ishlash jarayoniga o'ta boshlashiga sabab bo'la boshladi.

Mustaqillik yillarida, O'zbekiston iqtisodiyotida amalga oshirilgan o'zgarishlarni besh bosqichga ajratish mumkun:

1. Izolyatsiya davri (1991-1995-yillar).

Bu davrda iqtisodiyot asosan davlat tomonidan himoyalash davri bo'lib, unda mavjud iqtisodiy holat bozor iqtisodiyotiga moslashtirilgan. Eksport va import to'la davlat ixtiyorida bo'lib, import tovarlari qattiq nazoratda bo'lgan. Natijada iqtisodiyotda pasayish ro'y berib, 1991-yil YIM miqdori 13.68 mlrd. dollordan 1995-yilga kelib, 10.56 mlrd. dollorga ya'ni 22.8%ga pasaygan.

2. Islohotlarning boshlanish davri (1996-2003-yillar).

Uzoq davr davlat iqtisodiyoti izolyatsiyada yashashi mumkun emas edi. Buni tushungan hukumat iqtisodiyotda islohotlarni amalga oshirishiga kirishdi. Ko'rilgan chora-tadbirlar natijasida iqtisodiyotda o'sish boshlanib, o'rtacha yillik 4 %ni tashkil etgan. Bu davrda YIM 2003-yilga kelib 18.2mlrd. dollorga yetgan.

3. Iqtisodiy o'sishning tezlashuv davri (2004-2015-yillar).

O'zbekiston uchun bu davr o'zining nisbiyligi bilan ajralib turadi. Bu davrda davlat tomonidan amalga oshirilgan islohotlar va davlat rahnamoligida kiritilgan investitsiyalar bir tomondan davlat iqtisodiyotini o'sishga xizmat qilgan bo'lsa, boshqa tomondan inflyatsiyani oldini olish uchun qo'llanilgan naqt pulni cheklash, chet el valyutasi bilan erkin muomila qilishga yo'l qo'ymaslik va qora bozorni vujudga kelishi aholining iqtisodiy jihatdan qiynalishiga sabab bo'lgan. Shunday bo'lsada aholining real daromadi bu davrda 5 barobar o'sishga erishib, YIM mahsuloti 2010-yilda 39.3 mlrd. Dollorni tashkil etgan.

4. Yangi hukumat - yangi islohotlar davri (2016-2020-yillar).

Bu davr iqtisodiyotimizda yangilanish va yangi islohotlarni boshlanish davri bo'lib kirdi. Mamlakatimizda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev rahbarligida iqtisodiyot liberallashtirish jarayoni tezlashdi. Bir qator ichki iqtisodiy muammolar bartaraf etildi (naqt pul muammosi, chet el valyutasining rasmiy va bozor narxi tenglashuvi va boshqalar). Iqtisodiyga investitsiyalar oqimi ko'paytirildi. Xususan, 2019-yil ilk bor to'g'ridan -to'g'ri 4,2 milliard

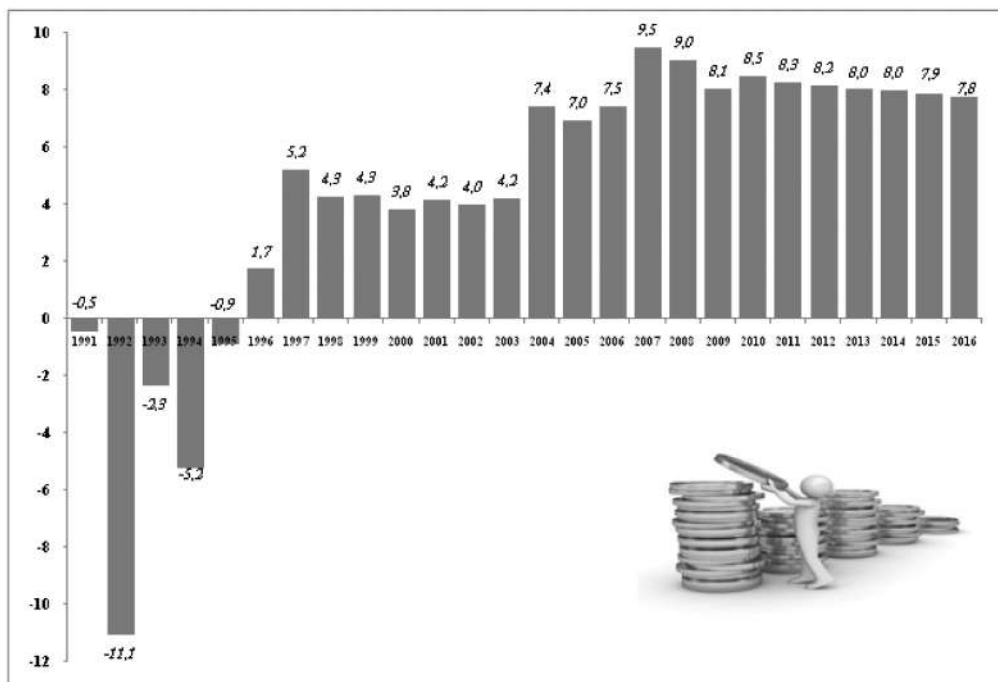

Figura-1. O'zbekiston Respublikasining 1991-2016-yillar davomidagi YIM %da.

investitsiya kiritildi. Bu 2018-yilga nisbatan 3,1milliard dollorga yoki 3,7 barobarga ko'p. Investitsiyaning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 37%ga yetdi. Natijada 2019-yil YIM hajmi 57,9 mlrd. dollorga yetdi.

5. Pandemiya va pandemiya davri keying tiklanish davri (2021-2023-yillar).

Insoniyat tarixiga 2019-2020-yillar "Covid-2019" ya'ni pandemiya davri bo'lib kirdi. Bu davrda muloqotning cheklanishi va davlatlar chegaralarining yopilishi iqtisodiy pasayishiga sabab bo'ldi. Lekin shunday bo'lsada, hukumat tomonidan ko'rilgan choralar iqtisodiyotni saqlab qolishga va rivojlanishiga sabab bo'ldi. 2023-yil yakuniga ko'ra O'zbekiston YIM hajmi 90.89 mlrd. dollorni tashkil etdi.

Xulosa. Bozor iqtisodiyotiga o'tish, aholi real daromadini oshirish, davlat mulkini xususiylashtirish va farovon jamiyat qurish bugungi kun jamiyatining asosiy shartidir. Bu o'rinda yurtimizda olib borilayotgan iqtisodiy va siyosiy islohotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning tashabbusi bilan qabul qilingan 2017-yil "Harakatlar Strategiyasi" va unda keltirilgan uchinchi yo'nalish (Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlari)ga iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojini

rag‘batlantirishga qaratilgan institusional va tarkibiy islohotlarni davom ettirish bobini kiritilishi bu masala qanchalik bugungi kunda dolzarb ahamiyatga egaligini ko‘rsatmoqda.

“Amalga oshirayotgan islohotlarimiz jahon hamjamiyati tomonidan munosib baholanmoqda. Xususan, dunyodagi nufuzli nashrlardan biri – “Ekonomist” jurnali O‘zbekistonni 2019-yilda islohotlarni eng jadal amalga oshirgan davlat – “Yil mamlakati” deb e’tirof etdi. Bunday baho barchamizga cheksiz g‘urur, iftixor va kuch bag‘ishlaydi, yangi marralarga ruhlantiradi, desam, o‘ylaymanki, sizlar ham bu fikrni qo‘llab-quvvatlaysizlar ”.

Iqtisodiyotga davlat aralashuvini kamaytirish, erkin tadbirkorlikni rivojlantirish, yurtimizda bozor iqtisodiyotini to‘la qaror topdirish, xalq farovonligi va yashash darajasi, yurtimiz YIM mahsulotini ko‘paytirish maqsadida islohotlar bugungi kunda ham davom ettirilib, O‘zbekiston Respublikasi prezidenti va hukumati tomonidan qabul qilingan “Taraqqiyot strategiyasi” va “O‘zbekiston-2030” strategisi alohida mazmun kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A.: "O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida". T: O‘zbekiston” 2011 yil. 20-bet.
2. Karimov I.A.: "O‘zbekiston XXI asrga intilmoqda", T., "O‘zbekiston", 1993-yil, 5-bet.
3. To‘xliyev N.: "O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti", T., "O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi", 1998, 22-bet.
4. Mirziyoyev Sh.M.: "Oliy Majlisga Murojaatnomasi" T., 2018.
5. "Harakatlar Strategiyasi", 07.02.2017 yildagi PF-4947-son
6. Mirziyoyev Sh.M.: "Oliy Majlisga Murojaatnomasi" T., 2019.
7. Baxriddinov O.J.: "Mustaqillik yillarida o‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning vujudga kelishi va uning yoshlar hayotida tutgan o‘rni". "Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari" № S/4(4) – 2024. 45-50-b.

ЎЛКАМИЗДА ГЕОЛОГИЯ ВА КОНЧИЛИК ИШЛАРИ ТАРИХИДАН ЛАВҲАЛАР

Бердиев Н.О.

*Навоий давлат кончилик ва технологиялар университети
“Ижтимоий-гуманитар фанлар ва жисмоний тарбия” кафедраси
катта ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: ер ости фойдали қазилмалари, Туркистон ўлкаси, тоғ-кон округи, кончилик, фойдали қазилма конлари, тоғ-кон муҳандиси.

Ключевые слова: подземные полезные ископаемые, Туркестанская область, горный район, горное дело, месторождения полезных ископаемых, горный инженер.

Key words: underground minerals, Turkestan region, mountainous area, mining, mineral deposits, mining engineer.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада Туркистон ўлкасида XIX аср иккинчи ярмида ер ости фойдали қазилма конларининг геологик ўрганилиши, табиий бойликларни ўзлаштиришнинг бошланиши тарихи ёритилган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещена история геологического освоения подземных месторождений полезных ископаемых и начало освоения природных ресурсов Туркестана во второй половине XIX века.

SUMMARY:

This article covers the history of geological development of underground mineral deposits and the beginning of the development of natural resources of Turkestan in the second half of the 19th century.

Туркистон ўлкаси ва Бухоро амирлиги ҳудудларида XIX аср охири ва XX аср бошларида Россия империяси саноатчилари, тадбиркорлари ва уларнинг қўллаб-қувватлаши билан геолог олимлари томонидан геологик – қидирув ишлари кенг миқёсда олиб борилиб, янги олтин, мис, тошқўмир, нефть ва бошқа шу каби қазилма бойликлар конлари кашф қилинди, улардан саноат усулида фойдаланишга ҳаракат қилиниб, мамлакатнинг ривожланиб бораётган саноат, ҳарбий, темир йўл эҳтиёжларини қондириш асосий мақсад қилинди.

Марказий Осиёдаги Бухоро амирлиги, Қўқон хонлиги ва Хива хонлиги ҳудудларидаги табиий ер ости фойдали қазилма конларини ўрганиш ишлари анча олдин Россия империяси томонидан хонликларга юборилган элчиликлар ва уларнинг таркибидаги мутахассислар томонидан XVIII- XIX асрлардаёқ бошланган бўлсада, ўлкамиз ҳудудлари Россия империясига таркибига киритилиб 1867- йилда Туркистон генерал – губернаторлиги ташкил этилганидан кейин, бу борадаги ишлар давлат сиёсати даражасига кўтарилиб ривожланишига тўртки берилди.

Геология-қидирув, тоғ-кон саноатини ташкил этиш бўйича барча амалга ошириладиган ишлар, фаолиятни мувофиқлаштириб бориш учун Туркистон генерал – губернаторлиги ҳузурида Туркистон тоғ-кончилик округи ва унинг раҳбари – тоғ-кон муҳандиси лавозими таъсис этилди. Бу муассасанинг ва унинг раҳбарининг асосий вазифаси Туркистон генерал-губернаторлигининг Еттисув, Сирдаё, Самарқанд, Фарғона, Каспийорти вилоятлари ҳамда Россия империясининг протекторати остида бўлган ҳудудларда геологик – қидирув ишларини ташкил қилиб бориш, назорат қилиш, ер ости фойдали қазилма кон бойликларининг ўзлаштирилиши учун империя доирасида фаолият кўрсатувчи тадбиркорлар, саноatchиларга хусусий тартибда иш олиб боришлари учун тегишли хулосалар бериши ва бошқа ваколатлари белгиланган эди.

Тоғ-кон ишлари бўйича округи ва унинг турли даврлардаги раҳбарлари ўлкамиздаги ер ости табиий қазилма бойликларини ўрганиш, қидириб топиш ва ўзлаштириш ишларини мувофиқлаштириб турди. Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архивида сақланаётган, Туркистон тоғ-кон муҳандисининг ҳужжатлари таҳламларини ўрганиш натижасида, Туркистон ўлкасида XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида геология - қидирув ва кончилик ишлари аҳволи тўғрисида кизиқарли маълумотларга дуч келиш мумкин. Жумладан, 1893 – 1904 йиллар давомида Туркистон ўлкасининг турли вилоятлари, уездларида аниқланган хилма-хил фойдали ер ости табиий қазилма бойликларининг конларини тадқиқ қилиш ва ўзлаштириш мақсадида Россия империяси доирасида яшовчи империя фуқароларидан 931 нафар киши ариза билан билан муурожаат қилиб, кон муҳандисидан ушбу фаолият тури билан шуғулланиш учун рухсат гувоҳномалари беришни сўраганлар. Тоғ-кон муҳандиси томонидан илтимос қилувчи фуқароларнинг аризаси қабул қилинганидан бошлаб унинг ҳар томонлама аҳволини, касб – кори, сармоясини, тадбиркорлиги ўрганилиб кейин Туркистон ўлкасининг аниқ белгиланган манзилларида тоғ-кон ишларини юритиш учун муайян муддат учун ижозат

этувчи рухсат гувоҳномалари юқорида айтилган конларни тадқиқ этиш ва ўзлаштириш талабгорларининг 428 нафарига берилган, агар мазкур фуқаро рухсат гувоҳномасида белгиланган муддатда коннинг табиий ер ости бойликларини ўзлаштиришни йўлга қўйишни уддалай олмаса, ёки иш юритишни йўлга қўймаса унга тегишли бўлган ер ости фойдали қазилмалари жойлашган ҳудудлар олиб қўйилиши, бошқа фуқароларга берилиши мумкин бўлган.

Империя фуқаролари ўртасида Туркистон ўлкасининг ер ости фойдали қазилма кон бойликларининг ўрганиш ва ўзлаштиришга бўлган қизиқиш 1899 йилдан кейин кучайганлигини Туркистон генерал-губернаторлигининг тоғ-кон округи раҳбари – тоғ-кон муҳандиси номига ариза билан мурожаат қилувчи фуқаролар сонининг ортиб борганлигини қуйидаги рақамларда кўриш мумкин: 1899 - йилда ер ости фойдали қазилма бойликларни ўрганиш, тоғ-кон қидирув ва ўзлаштириш ишлари билан шуғулланиш учун 112 нафар фуқаро мурожаат қилган, улардан 40 нафар фуқарога ушбу фаолият тури билан шуғулланиш учун рухсат гувоҳномалари берилган; 1900 - йилда 160 фуқаро мурожаат қилган, улардан 97 киши рухсат гувоҳномасини олган; 1901- йилда фуқаро киши мурожаат қилган, 88 кишига рухсат гувоҳномалари берилган; 1904- йил 200 киши мурожаат қилган, 26 кишига рухсат гувоҳномалари берилган[1].

Масалан, империя фуқароларидан княз Лобанов – Ростовскийга Фарғона вилояти, Наманган уездидаги Қирқгули волостида 1200 квадрат сажен майдонда жойлашган олтин конлари, империянинг фахрий фуқароси Н. П. Савинковга 1893 - йилда Чимкент уездида 2160 квадрат сажен майдонда жойлашган кўмир конлари, табиатшунослик фанлари кандидати Ф. Р. Назаровга Фарғона ва Қўқон уездларидаги тошкўмир конлари жойлашган ҳудудлар, 1898- йилда Д. К. Мишенков ва Лобанов – Ростовскийга Тошкент уезди Александровский волостидаги мис - руда конлари жойлашган ҳудудлар, 1901- йилда истеъфодаги поручик Хрушевга, савдогар Л. К. Вернерга Марғилон, Қўқон уездларидаги нефть конларини ўрганиш ва ўзлаштириш учун рухсат гувоҳномалари берилиб[2], улар томонидан конларни қазиб олишни йўлга қўя бошланади. Тоғ-кон округи томонидан кон ишларини юритувчи кишиларнинг фаолияти, молиявий аҳволи давлат органлари ва Давлат банкининг бўлимлари томонидан назорат қилиб борилган.

Туркистон ўлкасида бўш давлат ерлари тоифасига кирувчи ерларда кон – қидирув ишларини олиб боровчи шахслар фаолиятини, улар эгаллаган ер майдонлари, ҳамда манзилларини қайд қилиб бориш учун

улар томонидан махсус рўйхат дафтари жорий қилиниб ёзиб борилган. Мустамлакачилар томонидан ўлкадаги ер ости бойликларининг тезроқ ўзлаштириш мақсадида, бу иш билан шуғулланаётган шахсларга давлат банклари орқали маблағлар ҳам ажратилган. Масалан, кончилик муҳандиси Д. К. Мишенков ер ости бойликларини қазиб олиш учун зарур бўлган ускуналар учун давлат банкидан олган ссудани кафолатлаш учун ўзига тегишли бўлган Тошкент уезди Ҳожикент қишлоғи яқинидаги мис ва тошқўмир конларини, шунингдек Бурчмулла қишлоғи яқинидаги мис – қалай кони, Угом дарёси бўйлаб жойлашган тошқўмир конларига тегишли ҳужжатларни банкка топширади. Давлат банки бўлими, Туркистон тоғ-кон округи тоғ-кон муҳандисига ушбу ҳужжатларнинг ҳаққонийлиги ва Д. К. Мишенковнинг олиб бораётган кон саноати ишлари аҳволи ҳақида сўров киритади [3].

Ўлкамизда темир йўлнинг ўтказилиши билан кон – қидирув ишларига янада катта эътибор қаратилиб, транспорт, саноат эҳтиёжларини қондириш учун тошқўмир, нефть конлари кенг ҳудудлар бўйлаб ўрганилиб, ўзлаштирила бошланади. Туркистондаги қазилма бойликлар конларининг ўзлаштирилишига, империя зироатчиликлари ва давлат мулкларини вазирлиги ҳам аралашиб, ўзларига тегишли шахсларга фойдали қазилма конларини ажратиш учун Туркистон генерал – губернаторига маълум бир тавсиялар берадилар. Жумладан, 1898- йил савдогар Петровга тегишли Навката қишлоғи яқинидаги тошқўмир конлари Антон Глаз исмли фуқарога, 1900- йил 4 - августда Хўжанд яқинида жойлашган Кўкинасой тошқўмир кони империя фуқароси князь Лобанов – Ростовскийга ҳеч қандай савдоларсиз ва шартларсиз берилиши шахсан империянинг Зироатчиликлари ва давлат мулкларини вазири Ермолов номидан сўралган [4].

Албатта, ушбу ер ости фойдали қазилма конига эгалик қилишни даввогарлари ер ости табиий бойликларини конларининг қай даражада фойдалилиги яъни маъдан таркибидаги фойдали қазилма компонентларининг юқори фоизда бўлиши ҳамда қазилма конининг аҳоли турар жой пунктларига яқин бўлган ҳудудларда, ишчи кучининг етарли ва арзон бўлишини, транспорт турларининг кириб борадиган манзилларга яқин жойларда эканлигига алоҳида эътибор қилинган. Россия саноатчилари, тадбиркорлари томонидан олиб борилган ишлар натижасида Туркистон ўлкасининг турли туманларида кончилик ишларининг саноат даражасида олиб чиқишга ҳаракат қилинган, бу эса империянинг олтин, нефть, қўмир каби бошқа табиий ер ости бойликларга нисбатан ўсиб келаётган эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилиши керак эди.

Ўлкамизнинг табиий ер ости қазилма бойликлари конлари, уларнинг ўзлаштирилиши тўғрисида маҳаллий тарихчиларнинг ҳам асарларида баъзи маълумотлар келтирилади. Масалан, Муҳаммад Солиҳ Тошкандий ўзининг “Тарихи жадидаи Тошканд” (XIX аср) асарида Тошкент воҳасидаги Хўжа Муродбахш, Жата, ва Мўғул, Идрис тоғлари, Кабутари кумуш конлари, Қурама тоғ тизмаларида туз, темир, қўрғошин, мис, олтингугурт, нефть, олтин, кумуш, ёқутнинг бир неча хили, қимматбаҳо тошлар, қора мармар ва бошқа конлар борлиги ҳамда баъзи конлардан фойдаланилаётганлигини ёзган.

Ўлкамиздаги қазилма бойликлари туб жой аҳоли манфаатлари учун эмас балки марказ манфаатлари учун хизмат қилиши керак эди. “Фойдали қазилмаларнинг конларида илгари металл эритадиган ўчоқлар ва устахоналар бўлган. Уларнинг қолдиқлари ҳозир ҳам сақланиб қолган... Фаррак (Чирчик) дарёси бўйлаб, ҳар ер-ҳар ерда олтин қидирувчилар кумни ювиб олтин оладилар. Зарталош деган жойда заргарлик устахоналарининг харобалари ҳозир ҳам бор”[5] - деб ёзганди М. Солиҳ.

Архив материалларининг таҳлили шуни кўрсатадики, XIX аср охири- XX аср бошларида нафақат Россия фуқаролари, балки чет эл мутахассислари ҳам Туркистон ўлкасидаги ер ости табиий бойликларни ўрганиш ва ўзлаштиришга қизиқиш билдириб Россия ҳукуматига мурожаат қилганлар. Шулардан Э.И.Миллер (нефт), кумуш ва қўрғошин П.Ф.Фосс, симоб М.А. Грец, олтин П.А.Шошш, темир А.А.Пандер, оҳактош ва озекерит К.Р. Парлаумер, кварцкум Н.Д.День, олтингугурт М.Ф.Лацинг, феруза И.Шпенист, маъданли шифобахш сувлар Г.Терех, С.Шмидт каби немис мутахассислари томонидан ўрганилган.[9]. Масалан, В.Н. Вебер ва И. Краузелар XIX аср 90-йилларида Фарғона водийсидаги тошқўмир, нефть, ош тузи, тоғ муми - озекерит конларини аниқлаш ва ўрганиш билан шуғулланган.

Англия тоғ-кон синдикати вакили А. Нобель Туркистонга мис конлари ҳақида маълумот тўплаш, имкони бўлса, бир неча рухсатномани қўлга киритиш мақсадида келган. У “Туркестанские ведомости” газетаси муҳбири билан ўзаро мулоқотда: “Ўлкада мис конлари яхши тадқиқ этилмаганлиги ва губернаторлик ҳукумати англизларнинг ўлкадаги барча табиий бойликларни қўлга киритишидан ҳадиксирашини” алоҳида таъкидлайди.[6] А. Нобель синдикати ўз даромадининг 80 фоизини Россия империясида ишчиларга сарфлаган.

1915 йилда Туркистон тоғ-кон округи раҳбари тоғ-кон муҳандиси С. Леонов Туркистон генерал- губернатори номига тайёрлаган “Россиянинг

Туркистондаги мулкларида олтин харид қилиш тўғрисида” ҳисоботида қончилик соҳасидаги фаолиятни ривожлантиришнинг асосий муаммоларига тўхталиб ўтган. Туркистонда, жумладан, Бухоро амирлигида йилга юз пудлаб олтин қазиб олинishi, унинг асосий қисми Россия хазинасини четлаб, Қошғар, Афғонистон, Эрон ва бошқа мамлакатларга яширинча сотилишини, бунинг олдини олиш ва Россия империясининг ғазнасига қўшимча даромад тушиши учун Туркистонда хуфиёна олтин ишлаб чиқариш билан шуғулланаётганларнинг фаолиятини қонуний қилиш ҳамда улар қазиб олаётган олтинни адолатли нархларда ҳукумат томонидан сотиб олинishини йўлга қўйишни таклиф этади.

Хулоса қилганда XX аср бошларига қадар геология-қидирув ва қончилик саноатига асос солиш йўлидаги саъй-ҳаракатлар ўлкада мазкур йўналишда баъзи бир ишларни йўлга қўйишга асос бўлса ҳам кейинги даврларда бу соҳаларга катта эътибор берилди.

Мустақиллик ҳалқимизга нафақат озодлик, ҳурликни балки ўз мамлакатимиз ҳудудларидаги ер ости табиий қазилма бойликларимизга эғалик қилиш, тасарруф қилиш имкониятини берди. Бугунги кунда Ўзбекистонда қазиб олинаётган олтин, мис, қумуш, нефть, газ каби ер ости бойликлари давлатимиз иқтисодий қудратини, ҳамда ҳалқимиз турмуш фаровонлигини оширишга йўналтирилмоқда.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси МДА, И-41, и-84, 6-313;
2. Ўзбекистон Республикаси МДА, И-41, и-74, 6-116;
3. Ўзбекистон Республикаси МДА, И -41, и-75,6-152;
4. Ўзбекистон Республикаси МДА, И-41, и-84, 6-69.
5. Ўринбоев А., Бўриев О. Тошкент Муҳаммад Солих тавсифида.-Т.: Фан; 1983.-Б. 54. (Urinbaev A., Buriev O. Tashkent in the description of Muhammad Salih.-T.: Science; 1983.-P. 54.).
6. Раҳматиллоев И. Чотқол ва Қурама тоғ конлари.-Т.: VEKTOR-PRESS; 2011.- Б.18.
- 7.Иванович С. Англичане в Туркестане// Туркестанские ведомости// ; 1912.-№41; 1914.-№101) (Ivanovich S. Englishmen in Turkestan // Turkestanskies vedomosti //; 1912.-No.41; 1914.-No.101)).

XIX ASR IKKINCHI YARMIDA TURKISTONDA MAORIF TASHKIL ETISH MASALALARI

Ismailov T.X.

Urganch davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch soʻzlar: Turkiston, maorif masalalari, taʼlim islohotlari, anʼanaviy maktablar, rus siyosati, taʼlim tizimi, Rossiya imperiyasi.

Ключевые слова: Туркестан, проблемы образования, образовательные реформы, традиционные школы, российская политика, система образования, Российская империя.

Key words: Turkestan, educational issues, educational reforms, traditional schools, Russian policy, educational system, Russian Empire.

PEZIOME:

Mazkur maqolada XIX asr ikkinchi yarmida Turkistonda maorifni tashkil etish masalalari atroflicha tahlil qilinadi. Ushbu davrda taʼlim tizimining shakllanishiga taʼsir etgan muhim ijtimoiy va siyosiy omillar, xususan, Rossiya imperiyasining maʼmuriy islohotlari va ularning mahalliy taʼlimga koʻrsatgan taʼsiri koʻrib chiqiladi. Mahalliy anʼanaviy taʼlim va yangi usuldagi maktablarning tashkil etilishi, jadidchilik harakatining taʼlim sohasidagi yutuqlari va qiyinchiliklari muhokama qilinadi. Maqolada tarixiy faktlar asosida Turkistonda maorifni rivojlantirishning murakkab jarayonlari, mahalliy jamiyatning taʼlimga munosabati va bu jarayonlarning zamonaviy taʼlim tizimiga qoldirgan merosi yoritilgan.

PEZIOME:

В данной статье подробно анализируются вопросы организации образования в Туркестане во второй половине XIX века. В этот период рассматриваются важные социальные и политические факторы, повлиявшие на формирование системы образования, в частности, административные реформы Российской империи и их влияние на местное образование. Обсуждаются организация местного традиционного образования и школ нового метода, достижения и трудности джадидистского движения в сфере образования. На основе исторических фактов в статье описаны сложные процессы развития образования в Туркестане, отношение местного общества к образованию и наследие этих процессов в современной системе образования.

SUMMARY:

In this article, the issues of educational organization in Turkestan in the second half of the 19th century are thoroughly analyzed. In this period, the important social and political factors that influenced the formation of the education system, in particular, the administrative reforms of the Russian Empire and their impact on local education, are considered. The organization of local traditional education and schools of the new method, the achievements and difficulties of the Jadidist movement in the field of education are discussed. On the basis of historical facts, the

article describes the complex processes of education development in Turkestan, the attitude of the local society to education and the legacy of these processes to the modern education system.

Kirish. XIX asr ikkinchi yarmi Turkiston tarixi uchun muhim o'zgarishlar davri bo'lib, bu davrda jamiyatning turli sohalarida, jumladan, maorif tizimida ham sezilarli o'zgarishlar yuz bergan. Rossiya imperiyasining Turkiston o'lkasini bosib olishi va u yerdagi boshqaruv tizimini o'zgartirishi mahalliy ta'lim tizimining holatiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. An'anaviy maktablar va madrasa ta'limi bilan chegaralangan mahalliy maorif tizimi zamonaviy ta'lim islohotlari va jadidchilik harakatining yangi g'oyalariga duch keldi. Shuningdek, rus ma'muriyatining o'lkada o'z manfaatlariga mos ta'lim tizimini joriy qilishga intilishi ta'lim sohasida bir qator murakkabliklarni keltirib chiqardi.

Mazkur davrda maorif masalalarini tahlil qilish o'sha davrning ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotini to'liq anglash uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada XIX asr oxiridagi Turkiston o'lkasining ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, mahalliy va yangi usuldagi maktablarning rivojlanishi, rus siyosatining ta'lim sohasiga ko'rsatgan ta'siri hamda jadidlar harakatining o'rni yoritiladi. Maqola ta'lim sohasidagi tarixiy jarayonlarni o'rganish orqali bugungi kunda dolzarb bo'lib qolayotgan ta'lim islohotlarining tarixiy ildizlarini ochib berishga qaratilgan.

Rossiya imperiyasi hukmronligi davrida o'lkada musulmon ta'lim muassasalarini isloh qilish va yangi rus ta'lim tizimini joriy etish bosqichma-bosqich amalga oshirilgan. Birinchi bosqich (1867-1883 yillar)da imperiya ma'muriyati mahalliy va rus tilida so'zlashuvchi aholining bolalari uchun maktablar tashkil etdi. Ikkinchi bosqich (1884 yildan XX asr boshlarigacha)da mahalliy aholining e'tiborini qisman qozongan rus-tuzem maktablari ochildi, ularning ta'lim usullari tub aholi an'analariiga yaqinlashtirildi. O'rta ta'lim va kasb-hunar ta'limi muassasalari ham tashkil etildi. Uchinchi bosqichda (XX asr boshidan 1917 yilgacha) rus-tuzem va o'rta ta'lim muassasalarining soni oshdi. Shu bilan birga, mustamlakachilik siyosatiga qarshi deb topilgan milliy ziyolilar tomonidan tashkil etilgan "yangi usul" maktablar hukumat tomonidan bosimga uchradi. Shuningdek, ta'limni zamonaviylashtirish bo'yicha milliy va rus ma'rifatparvarlari tomonidan taklif qilingan loyiha va takliflar e'tiborsiz qoldirildi.

O'lkada ma'muriyati rus maktablari uchun ikki asosiy vazifani belgilagan: birinchisi, mahalliy aholi diniy qadriyatlarini hurmat qilgan holda ta'limni Rossiya imperiyasining manfaatlariga mos tarzda rivojlantirish, ikkinchisi, mahalliy aholini rus monarxiyasi davlat tuzumi asoslariga moslashtirish edi. XIX asr oxirida imperiya hukumati mintaqa aholisi ijtimoiy-ma'naviy hayotida dinning katta ahamiyatga ega ekanligini anglab, o'z hukmronligini yanada

mustahkamlash uchun yangi strategiyalar izlay boshladi. Bu masalada yuqori darajadagi muhokamalardan so'ng, islomni tartibga solish uchun XIX asrning 60-80-yillarida joriy etilgan uslubni o'zgartirmaslikka qaror qilindi[1; 173-b]. Sababi, Rossiya imperiyasi ta'lim siyosatining musulmon Sharqida islomga toqatsiz va dushmanona davlat sifatida ko'rinishi imperiyaning manfaatlariga zid[2], ya'ni zararli deb topildi.

XIX asrning ikkinchi yarmida Turkistonda an'anaviy ta'lim tizimi turg'unlikka yuz tutdi, zamonaviylikdan uzoq bo'lgan bu ta'lim shakli imperiya ma'muriyatining mahalliy ta'limga nisbatan "mensimaslik" siyosatini shakllantirishiga sabab bo'ldi. Natijada imperiya ma'muriyati mahalliy ta'limni obro'sizlantirish uchun rus ta'lim muassasalari tizimini joriy etishga harakat qildi. XIX asrning 60-70-yillarida imperiya hukumati ta'lim sohasida islohotlar o'tkazayotgan edi. Turli madaniyat va turmush tarzi bilan ajralib turuvchi xalqlar ta'limi uchun tabiiy, geografik va etnomadaniy xususiyatlarga asoslangan alohida qonun-qoidalar ishlab chiqilgan edi. Biroq, Turkiston uchun bunday maxsus qoidalar ishlab chiqilmadi va o'lka umumiy qonun-qoidalar asosida boshqarildi. 1869 yil 26 may va 1874 yil 25 maydagi qonunlarga binoan o'lkada o'quv muassasalarini boshqarish uchun xalq ta'limi muassasalari direktor va inspektorlari lavozimlari ta'sis etildi.

O'quv muassasalarini yaqindan nazorat qilish maqsadida general-gubernator huzurida bilim yurtlari bosh inspektori lavozimi joriy qilindi, u ikkita yordamchi va maxsus kotib-hisobchi bilan ishladi. Turkiston o'lkasi o'quv boshqarmasi hududni viloyat chegaralariga bog'liq bo'lmagan uchta o'quv inspeksiya rayoniga ajratdi.

Turkiston o'lkasidagi har bir bilim yurti bosh inspektor tomonidan ikki yilda bir marta taftish qilinishi kerak edi. Biroq bosh inspektor yillik hisobotlarni general-gubernator nomidan Xalq maorifi vazirligiga taqdim etish, shoshilinch ma'lumotlar va axborotnomalarni tuzish, Xalq maorifi vazirligi buyruqlarining ijrosini ta'minlash, shuningdek, o'lka rahbari bilan kelishilgan holda yuzaga kelgan muammolarni hal etish vazifalarini bajarishi kerak edi. Bu vazifalar bosh inspektorning asosiy mehnat vaqtini talab qilgan va u o'zining boshqa mas'uliyatlarini to'liq bajara olmasligiga olib kelgan. Shu sababli, shtatdagi kadrlar yetishmasligi va mavjud kadrlarning vazifalarni o'z vaqtida va to'liq bajarishga qodir bo'lmashligi o'lkadagi rus ta'lim tizimi faoliyatidagi muhim muammolardan biriga aylangan. Bu masala 1917 yilga qadar hal qilinmagan.

Arxiv hujjatlari va o'sha davr matbuot materiallarini tahlil qilish natijasida, uyezdlardagi o'quv ishlari faqatgina o'quv boshqarmasi organlari tomonidan boshqarilgani ma'lum bo'ldi. Qishloq va ko'pincha shaharlardagi bilim yurtlarining xo'jalik ishlari, jumladan, yangi bilim yurtlarini tashkil etish,

mavjudlarini yaxshilash, yetarli mablag‘, xonalar va o‘quv qo‘llanmalari bilan ta‘minlash kabi masalalar o‘quv boshqarmasi tomonidan amalga oshirilgan. Ba‘zi hollarda, uyezd va viloyatlarda mahalliy mahkamalar va harbiy-byurokratik apparat ta‘lim muassasalari faoliyatini yaxshilash jarayonida to‘sqinlik qilgan. Xususan, bu borada “Ташкентский курьер”[8] gazetasi sahifalarida “Turli ma‘murlar o‘qituvchi shaxsiga ishonch va hurmat ko‘rsatmaydi. Ma‘muriyatning polisiya-byurokratik qarashlari sabab o‘qituvchilar tez-tez boshqa joylarga ko‘chirilgan. Farg‘ona viloyatida bunday holatlar ko‘p o‘chrab turadi”, - kabi ma‘lumotlarni uchratamiz.

O‘lkadagi rus bilim yurtlarining o‘quv ishlari Xalq maorifi vazirligi mansabdorlari tomonidan boshqarilgan, xo‘jalik masalalari esa ta‘sischilar va ta‘minotchilar zimmasiga yuklatilgan edi. Davlat xazinasi, jamiyat va shaxsiy manbalardan moliyalashtiriladigan barcha mahkamalar, shuningdek, shahar va qishloq maktablarining boshqaruvi bo‘yicha asosiy ijro funksiyasi uyezd bilim yurtlari kengashlari tomonidan bajarilgan.

Turkistondagi dastlabki rus maktablari aniq rejalarsiz tashkil etilib, asosan o‘lkadagi rus aholisining ta‘lim ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan edi. General-gubernatorlik tuzilmasi tashkil etilgach, maktablar rus aholisini imtiyozli va qaram tabaqalarga ajratgan holda, belgilangan tamoyillarga muvofiq ravishda tashkil etilgan [5; 103-b].

1873 yilda ishlab chiqilgan “Turkiston o‘lkasi ta‘lim muassasalarini tashkil etish” loyihasida dastlab o‘troq aholi uchun oliy darajadagi uyezd maktablarini va ko‘chmanchi qirg‘izlar uchun quyi savodxonlik maktablarini tashkil etish hamda o‘troq aholi yashaydigan chekka joylarda rus ta‘limini joriy etish rejalashtirilgan edi. Ammo hayotiy tajriba ushbu rejalarning ba‘zilari noto‘g‘ri ekanligini ko‘rsatdi.

Mahalliy aholiga ta‘lim berishda rus maktablari yetarlicha samarali bo‘lmagan. Turkiston xalqlarining rus maktablariga salbiy munosabati “keng va jiddiy” dasturlarga emas, balki chor mustamlakachilik zulmiga, mahalliy maktablarning qiyin vaziyatga tushib qolishiga, o‘quv boshqarmasi vakillarining mahalliy aholiga hurmatsiz munosabatda bo‘lishiga va O‘rta Osiyo xalqlarining milliy madaniyatini kamsitilishiga bog‘liq edi.

1880-1881 o‘quv yilida rus ta‘lim tizimi quyidagicha shakllangan edi: Sirdaryo viloyatida jami 17 ta, Farg‘ona viloyatida 5 ta shahar va 5 ta diniy, Zarafshon okrugida 3 ta, va Yettisuv viloyatida jami 67 ta boshlang‘ich va o‘rta maktab bo‘lib, umumiy hisobda 3355 nafar o‘quvchi ta‘lim olgan.

Xuddi shu davrda Turkiston o‘lkasi kapitalistik jarayonlarning kuchayishi bilan butun imperiyaga tobora ko‘proq qo‘shilib borar ekan, mahalliy ziyolilar

va ilg'or tadbirkorlar orasida rus tilini va imperiya qonunlarini bilishga ehtiyoj sezganlar soni oshib bordi.

Shu sharoitda rus-tuzem maktablari tashkil etildi. Bu maktablar mahalliy aholi uchun yevropa uslubidagi birinchi dunyoviy ta'lim olish imkoniyatini yaratdi. Rus tili o'quv dasturida birinchi yildan boshlab o'rgatila boshlanib, ta'lim to'rt yil davom etgan. O'quv yili odatda 130 kundan oshmagan. Qishloq joylarda o'quvchilar dala ishlari bilan band bo'lganliklari sababli ta'lim yili kech kuzda boshlanib, bahorda ertaroq yakunlangan. Maktablarda 7 yoshdan 17 yoshgacha bo'lgan bolalar va o'smirlar ta'lim olgan [3; 12-b].

1901 yilda Turkiston o'lkasida 45 ta, 1905 yilda 82 ta va 1911 yilda 89 ta rus-tuzem maktablari faoliyat yuritgan. Ilk rus-tuzem maktablari og'ir sharoitlarda shakllanib, ularning rivojlanishi sekinlik bilan amalga oshgan. XIX asr oxirida ushbu maktablarning soni ko'payishi kuzatildi. Bu o'sish mintaqa iqtisodiyotida kapitalistik sektorning rivojlanishi, Turkistonni Rossiyaning markaziy hududlari bilan bog'lovchi temir yo'l tarmoqlarining ochilishi, rus shaharlari bilan tovar ayirboshlashning ortishi, qishloq xo'jaligining tijoriylashuvi va mahsuldorligi oshishi bilan bog'liq edi. Bularning barchasi rus va mahalliy tillarni biladigan, zamonaviy bilimlarga ega malakali mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojni orttirgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida Turkistonda rus ta'lim tizimi joriy etilishi bilan birga ta'lim jarayonlarini boshqarish uchun maxsus boshqaruv organlari, masalan, Turkiston o'lkasi o'quv ishlari bosh boshqarmasi va uning mahalliy inspeksiyalari tashkil etildi. General-gubernator va boshqa yuqori lavozimli rahbarlarning o'lkadagi ta'limni boshqarishda keng vakolatlarga ega bo'lishi hamda harbiy-gubernatorlar va uyezd boshliqlari o'quv jarayonida ishtirok etgan.

Dastlabki rus ta'lim muassasalari asosan mintaqaga ko'chib kelgan rus aholining ta'limga bo'lgan ehtiyojini qondirishga mo'ljallangan edi. General-gubernatorlik tashkil etilib, imperiya hukumatining "ruslashtirish" siyosati amalga oshirilishi belgilanganidan so'ng, ta'lim siyosati muhim ahamiyat kasb etdi. Rus ta'limining joriy etilishi mahalliy aholini imperiyaga g'oyaviy bog'liq qilib qo'yishni maqsad qilgan. Biroq bu ta'lim muassasalari ayrim ijobiy natijalarni ham keltirib chiqardi: mahalliy o'quvchilar rus va mahalliy matbuot orqali mintaqada va dunyoda ro'y berayotgan voqealardan xabardor bo'lib, dunyoqarashi kengaydi. Milliy ziyolilar imperiya hukumatining "ruslashtirish" siyosati va milliy kamsitishni tushunib, unga qarshi kurash olib bordilar, bu esa jadidlarning keng ko'lamda faoliyat yuritishiga sabab bo'ldi.

XIX asr 70-yillaridan boshlab o'rta ta'lim muassasalari bo'lgan gimnaziyalar tashkil etila boshlandi. Bu muassasalar zodagon va amaldorlar farzandlarini davlat xizmati va universitetga tayyorlash uchun mo'ljallangan bo'lib, boshqa ijtimoiy tabaqalarga ham ta'lim olish imkoniyatini taqdim etgan. Gimnaziyalar to'qqiz

yillik ta'lim kursini o'z ichiga olgan bo'lib, dastur keng qamrovli va xilma-xil edi. Ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida maktablar xaritalar, globuslar, atlaslar va boshqa ko'rgazmali materiallar bilan ta'minlangan. Asosiy fanlar qatorida qadimgi tillar (lotin, yunon, rus va cherkov slavyan) hamda matematika darslari o'qitilgan.

Gimnaziyalarning pedagogik kengashi katta vakolatlarga ega edi. Kengash o'quvchilarni qabul qilish, dars jadvallarini tuzish, o'quv qo'llanmalar va kitoblarni tanlash, moddiy yordam va stipendiyalarni belgilash kabi masalalarni hal qilgan. Shuningdek, har chorakda o'quvchilar bilimini va xulqini baholab, tartibbuzarlik bo'yicha choralar ko'rgan, ilg'or o'quvchilarga mukofotlar topshirgan va imtihonlarni o'tkazgan [9; 302-b].

XIX asr ohirlariga kelib hali barcha viloyatlar markaziy shaharlarida gimnaziyalar tashkil etilmagan edi. Ashxobodda birinchi progimnaziya 1896 yilda, Samarqandda o'g'il va qiz bolalar gimnaziyalari 1899 yilda [6; 144-b] tashkil etilgan. Verniy o'g'il bolalar gimnaziyasi 1876 yilda tashkil etilgan edi [4; 39-b].

Gimnaziyalar faoliyatining dastlabki yillarida o'quvchilar soni kam bo'lib, vaqt o'tishi bilan ular soni ko'paydi. 1886 yilda Toshkent o'g'il va qiz bolalar gimnaziyalarida o'quvchilar soni 585 ta, 1893 yilga kelib esa 716 nafarga oshgan. 1900 yilda Samarqand o'g'il va qiz bolalar gimnaziyalarida o'quvchilar soni 274 ta, 1910 yilda 820 ta bo'lgan. 1902 yilda Ashxobod o'g'il va qiz bolalar gimnaziyalarida esa ular 724 ta, 1910 yilda 1226 bo'lgan.

XX asr boshlarida Turkistonda gimnaziyalar, o'qituvchilar seminariyalari va cheklangan sonli kasbiy bilim yurtlari o'rta ta'limga bo'lgan ehtiyojni to'liq qondira olmaganligi sababli, xususiyl o'rta ta'lim muassasalari jamoat mablag'lari hisobidan ko'payib bordi. 1909 yilda Toshkent va Qo'qonda bittadan bilim yurti faoliyat ko'rsatgan.

Imperiya hukumatining oxirgi yillarida o'lkaning uyezd shaharlarida Andijon va Qo'qonda ikkita o'g'il bolalar va qizlar gimnaziyalari mavjud bo'lgan. Shuningdek, Pishpek va Prjevalsk, Kattaqo'rg'on, Chorjuy, va Krasnovodskda o'g'il bolalar uchun, Namanganda qizlar uchun gimnaziyalar tashkil etilgan. 1914 yilda Marvda bilim yurtlari ochilib faoliyat yuritgan.

1917 yilga kelib, kadetlar korpusini hisobga olmaganida, Turkiston o'lkasida jami 29 ta o'rta ta'lim maktabi bo'lib, ular 9577 nafar o'quvchini o'qitgan. O'rta ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan o'quvchilarning aksariyati mulkdorlar qatlami farzandlari edi.

Toshkentda yaxshi jihozlangan bilim yurti mavjud bo'lib, bu muassasa gimnaziyalarga qaraganda quyi bosqichda sanalgan. Bilim yurtlari asosan o'rta qatlam vakillarining ta'limga bo'lgan ehtiyojini qondirishga yo'naltirilgan.

Ularning o'quv dasturi matematika, tabiatshunoslik va zamonaviy tillarni o'z ichiga olgan. Mazkur muassasa texnika va sanoat yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlariga kirishni maqsad qilgan o'quvchilarni tayyorlagan [4; 41-b].

1900 yilda Orenburg kadetlar korpusining Toshkentda ochilgan tayyorlov maktabi negizida 1904 yilda Toshkent kadetlar korpusi tashkil etildi. 1878 yilda kasbiy ta'limni rivojlantirishga qaratilgan qonunga asosan, Xalq maorifi vazirligi butun Rossiya, shu jumladan Turkiston o'lkasida ham davlat va xususiy mablag'lar hisobiga sanoat bilim yurtlari, shahar maktablari qoshida hunarmandchilik va qo'l mehnati sinflari tashkil etishni belgilagan.

1896 yilda Toshkentda hunarmandchilik bilim yurti ochildi. Bu yerda paxta tozalash va boshqa ishlab chiqarish korxonalarini ta'mirlash uchun malakali duradgorlar, chilangarlar, tokarlar va temirchilar tayyorlangan.

XX asr boshiga kelib Toshkent va Verniy shaharlarida yer o'lchovchilar kurslari tashkil etildi[8]. 1897 yilda Toshkentda ariq-oqsoqollarni (irrigatsiya nazoratchilarini) tayyorlash uchun "Quyi geodeziya kurslari" tashkil etildi. Shuningdek, 1887 yildan Verniy shahrida bog'bonlarni o'qitish uchun maxsus o'quv yurti ochildi. Shu yildan boshlab Kopalada, 1890 yilda Pishpakda, 1896 yildan Jarkentda, 1897 yildan Ashxobodda va 1898 yildan Prjevalskda boshlang'ich qishloq xo'jaligi maktablari faoliyat ko'rsata boshladi.

Podsho ma'muriyati Turkiston o'lkasida rus ta'lim tizimini shakllantirish jarayonida bu muassasalarda dars beradigan mutaxassis-pedagoglarni tayyorlash maqsadida 1879 yilda Turkiston o'qituvchilar seminariyasini tashkil etdi. Unda din qonunchiligi, pedagogika, rus tili, arifmetika, geometriya, algebra, fizika, tabiatshunoslik, Vatan (Rossiya) tarixi, geografiya, mahalliy tillar (o'zbek va fors) [7], husnixat, rasm darsi, ashula, musiqa, qo'l mehnati, gimnastika darslari hamda darsdan bo'sh vaqtlarda bog'dorchilik va tomorqachilik o'rgatilgan. 1879- 1904 yillarda seminariyaga qabul qilingan 415 ta o'quvchidan 348 tasi rus, 54 tasi qirg'iz, 9 tasi o'zbek, 3 tasi tatar va 1 tasi turkman millatiga mansub edi. General gubernator Samsonov tashabbusi bilan 1913 yili Verniyda ham o'qituvchilik seminariyasi tashkil etildi.

1914 yildan boshlab, Farg'ona viloyatida kichik kredit sherikchilik shirkatlari tashkil etilishi doirasida mahalliy aholiga soddalashtirilgan hisobchilik bo'yicha qisqa muddatli kurslar o'tkazila boshlandi. Mahalliy rahbariyat bu tashabbuslarni qo'llab-quvvatladi, chunki Birinchi jahon urushi yillarida paxta yetishtirish va uni Rossiyaga yetkazib berish ehtiyoji ortib borayotgandi.

Turkistonda texnik ta'limning rivoji paxta tozalash va yog' zavodlari, shuningdek, temir yo'llarga xizmat ko'rsatishni tashkil etish ehtiyoji bilan bog'liq bo'lib, Toshkent quyi texnik temir yo'l bilim yurti bunga misol edi. Bu bilim

yurtlarining o'quv dasturlari Yo'l aloqalari vazirligi tomonidan tasdiqlanib, o'quv jarayonlari ham ushbu vazirlik tomonidan amalga oshirilgan.

Tibbiy ta'lim elementlari esa Turkistonda XIX asr oxirlarida rus harbiy gospitalari va "mahalliy ayollar va bolalar uchun davolash maskanlari" qoshida shakllana boshladi. Bu joylarda tub joy aholisi vakillari orasidan emlovchilar va doylalar individual tarzda o'qitilgan, 1905 yilda esa Farg'ona vodiysida 75 ta mahalliy emlovchi faoliyat yuritgan.

O'lkada 1917 yilga qadar oliy ta'lim muassasasi mavjud emas edi. 1912 yilda Toshkentda bo'lib o'tgan paxtachilik bo'yicha Turkiston syezdi o'rta qishloq xo'jaligi va oliy politexnikum ochilishi haqida qaror qabul qildi, biroq podsho Rossiyasi hukumatining so'nggi yillarigacha bu muassasalarni tashkil etish borasida sezilarli choralar ko'rilmadi.

Turkistondagi an'anaviy ta'lim tizimi iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlarga javob bera olmasdan, o'z dastur va uslubiyati bo'yicha eskirgan edi. Bu holatni imperiya ma'muriyati musulmon ta'lim tizimini tanqid qilish va o'zining yangi ta'lim tizimini joriy etish uchun qulay imkoniyat sifatida ko'rdi. Shunga qaramay, mahalliy ma'rifatparvarlar va jadidlar millatning ma'naviy yuksalishiga alohida e'tibor qaratib, islohotlar o'tkazishga intilishdi. Ularning bu sa'y-harakatlari aholi orasida qo'llab-quvvatlandi, ammo jadidlar diniy mutaassiblar va imperiya hokimiyatining bosimiga uchradi, bu esa ularning keng ko'lamda rivojlanishini cheklab qo'ydi.

Imperiya hukumatining Turkistonda musulmon ta'lim tizimini kuchsizlantirishga qaratilgan siyosati 1875 va 1893 yillardagi qonunlar hamda 1879, 1906, 1907 va 1912 yillardagi qo'llanmalar orqali amalga oshirilgan. Ammo mahalliy ta'lim muassasalarini to'liq yo'q qilish va o'rniga yangi tizimlarni tashkil etish rejasi bo'lmagan. Sovet hukumati XX asrning ikkinchi choragida bu jarayonni davom ettirib, an'anaviy ta'lim tizimini yo'q qilish uchun zamin yaratdi.

1875 yilda Turkiston o'lkasida mahalliy va rus ta'lim muassasalarini boshqarish uchun Turkiston o'quv ishlari bosh boshqarmasi tashkil etildi[10]. Ta'lim muassasalarining faoliyatini nazorat qilish uchun tizim yaratilgan bo'lsa-da, uning ishida bir qator jiddiy kamchiliklar mavjud edi. Xususan, nazoratni amalga oshiruvchi inspektorlar soni yetarli emasligi va ularning ko'p vaqtini kanselyariya ishlari bilan o'tkazishi muammoli bo'lgan. Shuningdek, ta'limni targ'ib qilishga jalb etilgan mansabdor shaxslar mahalliy urf-odatlarini hisobga olmay, rus ta'limining mohiyatini tushunmasdan uni ommalashtirishga uringan.

Mazkur boshqarma O'rta Osiyo xalqlari tarixida ta'lim tizimini boshqarishning yangi shakli bo'lib, davlat tomonidan ta'minotning ijobiy jihatlari namoyon etdi. Shuningdek, o'lkada boshlang'ich rus va rus-tuzem maktablarining tashkil

etilishi o'ziga xos o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Bu maktablar, imperiyaning manfaatlariga xizmat qilish maqsadida tashkil etilgan bo'lsa-da, mahalliy ta'lim tizimida ayrim ijobiy yangiliklarni kiritdi. Ular Yevropa pedagogikasi ta'siri ostida diniy fanlar bilan bir qatorda dunyoviy fanlarni ham o'qitishni yo'lga qo'ydi va noan'anaviy usullardan foydalanishni boshladi. Bundan tashqari, sinfdan tashqari mashg'ulotlar ham kiritildi.

Biroq, imperiya ma'muriyati o'lkada keng miqyosdagi savodxonlikni targ'ib qilishni emas, balki quyi lavozimlarda ishlaydigan ma'lum miqdordagi kishilarni tayyorlashni maqsad qilgan edi. XIX asr ikkinchi yarmida Turkiston o'lkasida o'quv ishlarini boshqarish uchun maxsus boshqaruv organlari tashkil etildi, ularning faoliyati Rossiya imperiyasining mudofaa vazirligi nazorati ostida bo'lgan. Barcha ishlarda, shu jumladan ta'lim boshqaruvida ham, general-gubernator va viloyat harbiy gubernatorlari muhim rol o'ynadi.

Rus maktablari an'anaviy ta'lim tizimidan usul va o'qitish jarayoni jihatidan farq qilib, imperiyaning mahalliy kadrlarni tayyorlash maqsadlariga xizmat qilishi kerak edi. Lekin ta'lim jarayonining mahalliy aholining milliy xususiyatlariga mos kelmasligi va bitiruvchilarning past lavozimlarga tayinlanishi maktablarning ommaviylashishiga to'sqinlik qildi. Mahalliy ziyolilar, jumladan jadidlar, yangi usul maktablari tashkil etib, rus maktablarining mavqeini pasaytirishga hissa qo'shdilar.

XIX asr oxirlaridan boshlab, Turkistonda gimnaziya va qishloq xo'jaligi, transport, savdo kabi turli sohalar bo'yicha kasbiy ta'lim muassasalari tashkil etila boshlandi. Ularning faoliyati kadrlar tayyorlashda muhim rol o'ynadi. Garchi gimnaziya dasturlari yangilik bo'lsa-da, mahalliy aholi orasida o'quvchilar soni kam edi. Imperiya ma'muriyati o'z manfaatlarini ko'zlab ta'limni rivojlantirgan, ammo mahalliy va ilg'or rus ma'rifatparvarlarining ta'limni takomillashtirish tashabbuslariga qarshilik ko'rsatgan.

XX asr boshlarida Turkiston shaharlarida texnika, savdo, transport va harbiy sohalar bo'yicha mutaxassislar tayyorlaydigan o'rta ta'lim muassasalari ochildi. Gimnaziya bitiruvchilari oliy o'quv yurtlariga kirish huquqini olgan, bilim yurtlari esa texnika va sanoat sohalarida o'qishni davom ettirishga tayyorlagan.

Mazkur bilim yurtlari, avvalo, Turkiston o'lkasida yashovchi rus fuqarolarining o'rta ta'limga bo'lgan ehtiyojini qondirishga, ikkinchi navbatda esa, rus ta'lim muassasalarini tamomlagan mahalliy aholining ta'lim olishini ta'minlashga xizmat qilgan. XIX asrning 90-yillariga kelib rus aholisi orasida o'rta ta'limga bo'lgan ehtiyoj oshgani sababli, turli shaharlarda kasbiy ixtisoslashgan bilim yurtlari va maxsus mutaxassislarni tayyorlovchi o'quv kurslari tashkil etildi. Shu bilan birga, maktablarda hunar ta'limi yo'lga qo'yildi.

Turkiston o'lkasida tashkil etilgan o'rta va kasbiy yo'nalishdagi ta'lim muassasalari son jihatdan kam bo'lib, qishloq xo'jaligi, temir yo'l transporti va sanoat sohasidagi mutaxassislarni yetarli darajada tayyorlay olmas edi.

Xulosa. Turkiston ma'muriyati mahalliy aholi bolalari uchun rus tilida dars o'tiladigan o'rta ta'lim muassasalarini tashkil etishga ko'pincha qarshi chiqardi. Ularning fikricha, mahalliy bolalar o'rta ta'lim dasturlarini yetarlicha o'zlashtira olmaydi, deb hisoblangan, shu bois ta'lim maskanlarini tashkil etishdan voz kechilgan. Rus maktablari an'anaviy ta'lim tizimidan farq qilib, imperiya manfaatlari yo'lida mahalliy kadrlarni tayyorlashi kerak edi. Biroq, ta'lim tizimi mahalliy aholining milliy xususiyatlariga mos kelmagani va bitiruvchilarga past lavozimlar taklif qilingani sababli, bu maktablar mahalliy orasida ommalasha olmadi. Bundan tashqari, mahalliy ziyolilar, xususan jadidlar, yangi usul maktablarini ochishi rus maktablarining mavqeini pasaytirdi.

XIX asr ikkinchi yarmida Turkistonda maorifni tashkil etish masalalari ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar bilan rivojlandi. Rossiya imperiyasining ma'muriy islohotlari va mahalliy ta'lim tizimining yangilanishi ta'lim sohasida muhim o'zgarishlarga sabab bo'ldi. An'anaviy maktablar va madrasalar yangi usuldagi ta'lim shakllari bilan raqobatlashib, ta'lim sifatining yaxshilanishiga xizmat qildi. Turkistonda ta'lim tizimining o'zgarishlarini chuqur o'rganish, yangi g'oyalarning tarqalishini va mahalliy jamiyatga ta'sirini tahlil qilish imkonini beradi. Shunday qilib, ta'lim islohotlarining tarixiy va zamonaviy yondashuvlar bilan bog'liqligi hozirgi ta'lim tizimida yangi yondashuvlarni ishlab chiqishga asos bo'ladi. Turkistondagi ta'lim rivojlanishi zamonaviy ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Арапов Д.Ю. Система государственного регулирования ислама в Российской империи (последняя треть XVIII – начало XX вв.). – Москва, 2004. – С. 173.
2. Бахтурина А.Ю. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы первой мировой войны (1914-1917 гг.). Москва: РОССПЭН, 2004. – С. 312.
3. Думенко М.Ф. Русско-туземные школы Туркестана. – Т., 1957. – С. 12
4. Кочаров В.Т. Из истории организации и развития народного образования в дореволюционном Узбекистане (1865-1917 гг.). – Ташкент: Гос. Изд-во Уз ССР, 1966. – С. 39.
5. Очерки истории и педагогической мысли народов СССР (конец XIX – начало XX в.). / Отв. ред. Э.Д.Днепров. – Москва: Педагогика, 1991. – С. 103.
6. Обзор Самаркандской области за 1899 г. - Ташкент, 1900. – С. 144-145.
7. Seminariyada O'zbek va fors tillarini o'qitish 1885 yildan boshlangan.
8. Туркестанский курьер, 1912, №226; ТВ, 1912, №227.
9. Хрестоматия по истории школы и педагогики в России (до Великой Октябрьской социалистической революции). Составитель и автор вводных очерков С.Ф.Егоров. Изд. второе переработанное. – Москва, "Просвещение", 1986. – С. 302-310.
10. Шушкова Маргарита Евгеньевна "Организация управления Туркестаном в начале XX века" тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 07.00.02., 2016.

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

INTERNET INSAN SANASIN IYELEWI USHIN GURES MAYDANI

Allambergenov A.J.

*Muhammed al-Xorazmiy atindagi TITU No'kis filiali, ilimiy izertlewler,
innovatsiyalar ha'm pedagog kadrlardi tayarlaw bo'limi basligi, dotsent.*

Tayanch so'zlar: internet, inson, jamiyat, shaxs, dunyo qarash, bilim, tafakkur, huquq, madaniyat, g'o'ya, globallashuv, ilim, texnologiya, fakt, predmet.

Ключевые слова: интернет, общество, личность, мировоззрение, знание, мышление, право, культура, идея, экономика, мысль, наука, технология.

Key words: internet, spirituality, society, personality, world view, knowledge, thinking, law, culture, idea, economy, thought, science, technology.

РЕЗЮМЕ:

Globallashuv jarayonida axborot texnologiyalarining rivojlanishida inson manauiy dunyosining shakllanishi va rivojlanishi ilmiy nazariy talqin etiladi.

РЕЗЮМЕ:

В процессе глобализации научно интерпретируется формирование и развитие духовного мира человека в условиях развития информационных технологий.

SUMMARY:

In the process of globalization, the formation and development of the human spiritual world in the development of information technologies is scientifically interpreted.

XXI a'sir ju'da ken' ko'lemdegi informatsiya sistemasi ha'm telekommunikatsiya texnologiyalarinin' rawajlaniw da'wiri sipatinda olar turmisimizdin' derlik barliq tarawlarina ha'm insan turmisina kirip bariwi, sonday-aq, informatsiya ma'kaninin' globallasiwi, putkil ja'ha'n rawajlaniwina ta'sir ko'rsetken ha'm ta'sir ko'rsetip atirg'an derek sipatinda xizmet qiladi. Itibarli ta'repi sonda adamlardin' ma'mleket ishindegi ha'm sirt el xabarlarina degen talabi kunnen-kunge artip barmaqta.

Bugin xaliqaraliq munasibetlerde "xabar urisi", "xabar qarama-qarsiligi", "xabar basimi" kibi tusinikler ken' qollanilip atirg'ani xaliqti xabar qawipinen qorg'aw ilajlarin ko'riw ahmiyetliligini ja'ne bir da'liyllemekte. Bul mashqalanin' ahmiyetligi sonda, hazirgi waqitta adamlar sanasi ma'lim da'rejede g'alaba xabar qurallarindagi xabar informatsiya resurslarinin' ta'sirinde bolip

esaplanadi. Sonin' ushin informatsiya sistemasi sharayatinda shaxs, ja'miyet ha'm ma'mlekettin informatsiya ha'm informatsiya qa'wipsizligine baylanisli mashqalalardi sheshiwidin ahmiyeti ele de asadi.

“Bugungi kunde terrorchi sholkemler uchin jana a'gzalardi Somali yaki Yaman jerlerinen qidiriw biremchi usil emes. Ayne payitta internet olar uchin jana imkaniyatlar esigi, minlap agzalardi ozine tertiw qurali demakdir”, - deydi terrorism maseleleri boyincha ekspert Arno de Borshgrav.

Britaniyanin Killiama Fondi izleniwshisi Noman Benotmannin bilidiriwinshe, filmdi dunya juzi koreme, joqpa belgili halat “Al-Kaida” sholkemi ugit-nasiyatnin jana usillarına itibar qaratıp atirgani, anigiragi, internet ham media tarqatiwga xizmetinin aldingi bagdarlari sipatında ahmiyet berip atirganin bildiredi. Qanigelerdin aytiwinsha “Al-Kaida” oz ugit-nasiyatnin 99% in internet arqali amelge asirmaqta.

Bunday internet saytlari tosattan payda boladi, waqit otkennen son jogalip ketedi, mazmunin ozgerttirmegen halda, tez-tez jana atamalar ham domenin ozgerttirip turadi. Internet tomendegiler menen terroristlar ushin qolay esaplanadi:

1. Internetke kiriwdin ansatligi.
2. Paydalaniwshilar saninin koplighi.
3. Baylanistin anonimligi.
4. Sirttan basqariw ham tosiqtin sheklengenligi.
5. Informatsiyalar qisqa muddette ken makanda tez tarqaliwi.
6. Tekst, korinis ham dawis uyg'inligindagi xabardi jaylastiriw kibi qolayliqlar terrorshilardi ozine qaratpay qoymaydi.

Gabriel Veymann (Gabriel Weinmann) terrorshilardin internetden tomendegi keltirilgen 6 maqsette paydalaniwin daliylleydi:

1. Psixologiyaliq gures.
2. Ugit-nasiyat.
3. Kayir-saqawatliq jiynaw.
4. Jana agzalardi tartiw.
5. Ozara baylanisti tamiynlew.
6. Oqiw-tajiriybesin arttiriw.

Demek bul informatsiyalasıw maydanı ja'miyetttegi ekonomikalıq ha'm de ja'miyetlik-ma'deniy o'zgerislerge tikkeley ta'sir ko'rsetedi. Batis sotsiologlarınin' pikirlerine qarag'anda, informatsiyalasqan ja'miyet texnika tarawında-islep shıg'arıw, ekonomika, ta'lim ha'm sotsiallıq o'mirge informatsiya texnologiyalarınin' ken'nen en jayıwı; ekonomikalıq turmısta-informatsiyanın' tovarg'a aylanıwı; ja'miyetlik turmısta-informatsiya turmıs,

o'mir da'rejesi o'zgeriwinin tiykarg'i usulına aylanıwı; siyasiy tarawda-ken' ko'lemde pikir almasıwına sharayat jaratıwshı ha'r tu'rli informatsiyalardı erkin tu'rde alıwına jol ashıp beriliwi; ma'deniyat tarawında-informatsiya almasıwı da'wir za'ru'rliklerine juwap beretug'in normalar ha'm qa'diriyatlardıń qa'liplesiwi menen sıpatlanadı.

Informatsiya (latinsha «informatio-tu'sindiriw, bayan etiw ma'nisinen kelip shıqqan) zamanago'y ilim ha'm siyasattın' tiykarg'i tu'siniklerinen biri: da'slep adamlar ta'repinen awızeki, keyinirek jazba yamasa basqasha tu'rlerinde jetkizilgen mag'lıwmat.

Informatsiya-shaxs, fakt, predmet, waqiya-ha'diyse ha'm protsessler haqqındag'ı mag'lıwmatlar. Xızmetleri boyınsha informatsiya-bul ja'miyetlik za'ru'rlik. Ol adamıylıq qızıg'ıwshılıqtı ku'sheytledi. Insandı ja'miyetlik turmısqa tartadı, ko'z-qarasların jetilistiredi, ken'eytledi ha'm rawajlandıradı, onın' ja'miyette o'z-ornın tabıwına ja'rdem etedi.

Informatsiya-ja'miyetlik-sotsiallıq qubılıs. Ol jeke adamlarg'a, toparlarg'a, ja'miyetlik sho'lkemlerge xızmet etedi. Bu'gingi ku'nde siyasiy qubılıs tu'sine de enbekte.

Bizge belgili bolg'anınday-aq, informatsiya ha'r tu'rli ha'm ha'r qıylı ko'riniste bolıwı mu'mkin: mısalı, tarqatılğ'ın mag'lıwmatlar, komp'yuterde saqlang'an xabarlar, "boyawlar", «ko'shirmeler», xat yaki estelik jazıwları, arxivler, formulalar, sxemalar, diagrammalar, tu'p nusqalar, dissertatsiyalar, sud isleri ha'm t. b.

Basqa o'nimlerge usap informatsiya da o'z paydalanıwshılarına, qarıydarlarına iye. Sonın' ushın da ha'r bir informatsiyanın' belgili «klientler»i boladı. Informatsiya, onı islep shıg'ıwshılar, yag'ınıy onı tarqatıwshılar ha'm qabıl qılıwshılar talaplarına juwap beretug'ınday qa'siyetlerge iye bolıwı kerek. Klientler ko'z-qarasına bola, paydalanıp atırg'an informatsiyanın' ko'lemi ha'm sıpatı qosımsha materiallıq ha'm moral'lıq na'tiyje beriwi kerek. Tarqatıwshılar, yag'ınıy informatsiya uzatıwshılar pikirine bola, za'ru'r biznes sırının' saqlanıwı, islep shıg'arıw bazarında tovarlardı satıw ha'm xızmet ko'rsetiwde, tabıslı tu'rde konkurensiyalasıwğ'a imkaniyat beriwi kerek - dep esaplaydı. Bul ta'biyyıy halat, sır saqlanıwı kerek bolg'an informatsiyanı qorg'awğ'a ta'sir ko'rsetiwdi talap etedi.

Jahan ta'jiriybesinen belgili bolg'anınday-aq, ma'mleket informatsiya infrastrukturasının' rawajlanıwı ja'miyet ha'm ma'mlekettin' barlıq tarawların, sonın' ishinde, adamlardıń ko'z-qarasların ha'm olardıń miynet etiw, ja'miyetlik-sotsiallıq ha'm siyasiy turmısqa qatnas jag'dayların o'zgartip, ja'miyetlik rawajlanıwdı jedellestiredi. Bu'gingi ku'nde ha'r qıylı informatsiya

texnologiyaları, avtomatlastırılğ'an sistemalar ha'm mag'lıwmatlar bazası, ma'mleketlik strukturalardın', ekonomikanın' ha'm ma'mleketlik basqarıwdın' ajıralmas bo'legi bolıp qaldı.

Bu'gingi ku'nde xalıq-aralıq maydanda ekonomika ha'm informatsiya potentsialının' ornı ha'm og'an bolğ'an talap artıp barmaqta.

Puqaralıq huqıq nızamshılığ'ımızda basqa da ob'ektlar sıyaqlı informatsiya tu'sinigi de qabıl qılındı. Informatsiya o'z bazarına iye.

Bazarg'a iye bolğ'an tovar materiallıq baylıqlarg'a ha'm bahasına iye jan'a ko'rinstegi ob'ekt esaplanadı. İnsan onı ko'z benen ko'rip, qolı menen uslamasa da o'zinin' belgili bir bahasına iye. Usı bazarlarda o'zinin' ha'reketlendiriwshi ku'shine, a'sirese, shet ma'mleketlerge almasırlıwı menen bu'gingi ku'nde u'lken bahasına iye bolıp barmaqta. Qalaberse en' jaqsı da'ramat deregi bolıp xızmet qılıp kelmekte.

"Informatsiya alıw erkinligi ha'm kepillikleri haqqında" g'ı O'zbekstan Respublikası Nızamında informatsiyanın' o'zi ne, onın' huqıqiy iyesi, mu'lkdarı kim, olar ortasındag'ı qatnasıqlar qanday ta'rtipke salınadı, ulıwma alg'anda informatsiya menen bolğ'an qatnasıqlar ha'm baylanıslar qanday da'rejede ornatıladı degen ma'selelerge ken' tu'rde aydınlıq kirgizilgen. Onda belgilep o'tilgen tiykarg'ı tu'siniklerge to'mendegishe ta'riyipler beriledi:

Informatsiya - derekleri ha'm tarqatılıw ko'rinsine, ko'lemine qaramastan, shaxslar, predmetler, faktler, waqıyalar, ha'diyseler ha'm protsessler haqqındag'ı mag'lıwmatlar;

Informatsiya iyesi yamasa informatsiya mulkdarı - o'z qarjısına ya'ki basqa nızam jolı menen aling'an informatsiyasına iyelik etiwttı, onnan paydalanıwshi ha'm onı ko'z aldına keltiriwshi yuridikalıq ya'ki fizikalıq ta'rep;

Informatsiyanı qorg'aw - informatsiya tarawındag'ı qa'wipsizlikke qa'wiplerdin' aldın alıw sharaların ko'riw;

Informatsiya resursları - arnawlı hu'jjetler, hu'jjetlerdin' arnawlı toplamları, informatsiya sistemalarındag'ı (kitapxanalardag'ı, arxivlerdegi, fondlardag'ı, mag'lıwmatlar banklerindegi ha'm basqa informatsiya sistemalarındag'ı) hu'jjetler ha'm hu'jjetlerdin' jıynaqları;

Informatsiya tarawı - sub'ektlardin' informatsiyanı payda etiw, qayta islew ha'm onnan paydalanıw menen baylanıslı xızmet tarawı;

G'alaba informatsiya-sheklenbegen ko'lemde shaxslar ushın mo'lsherlengen hu'jjetlestirilgen informatsiya, baspasoz, audio, audiovizual ha'mde basqa da xabarlar ja'ne materiallar;

Biraq dunya bazarında informatsiyailardin en qimbatlı tovarga aylaniuında jahan ham "ormekshi tori" - internet ulken rol oynaydi. Sonin ushin da internet

tarmaqlardi aytiw mumkin . Bulardin sanida sonday-aq olardan turaqli turde paydalaniwshilardin qatarida kunnen-kunge qosilip ham kobeyip barmaqta. Demek bul jamiyettin informatsiyalaswinan derek beredi.

Ha'zirgi waqıtta informatsiyalasqan ja'miyet:

- u'ye islewdin' ken'eyiwine, transport ha'reketinin' kemeyiwine ha'm bunin' aqibetinde ta'biyatqa tu'setug'in «ju'k» tin' keskin qısqarıwına alıp keledi;

- jumıs ku'ninin' qısqarıwı adamlardin' ko'birek u'ye bolıwına ha'm xojalıq jag'daylarınin' jaqsılanıwına alıp keliwi;

- keyingi ju'z jıllıqlarda qala adamlardin' jasaw ha'm jumıs islewi ushın en' qolaylı ma'kan degen juwmaqqa kelinbekte. Informatsiyalasıw protsessi bolsa, awıldan turıp-aq pu'tkil du'n'ya menen baylanısta bolıw, en' abıroylı sho'lkemlerde islew, qala turg'ınları erisip atırg'an ma'deniy jetiskenliklerge erisiwine yamasa iye bolıwlarına imkaniyatlar jaratpaqta. Bul bolsa, o'z na'wbetinde tınısh ha'm abadan bolg'an ta'biyatqa jaqın bolg'an awıllarg'a qaytıw yamasa sol jerde pu'tkinley qalıw ushın sharayat jaratadı;

- aralıq ta'lim-bilim alıwdın' en' qolay usılına aylanıwında, xalıqtın' ken' qatlamları ushın ha'tte, en' elitar joqarı oqıw orınları esiklerinnin' ashılıwına mu'mkinshilik jaratadı. A'piwayı etip tu'sindiretug'in bolsaq, mag'lıwmatlılıq ko'p da'rejede insannın' sabır - taqatına, qa'lew-imkaniyatlarına baylanıslı bolıp qaladı.

Ha'zirgi waqıtta informatsiyalasıw protsessi bir qatar mashqalalardı da keltirip shıg'aradı. «Ashıq erotika»dan tartıp “Ashıq pornografiya”g'a shekem bolg'an ha'diyseler menen baylanıslı ma'seleler mine, usılar qatarına kiredi. Bunday jag'daylardin' tolıq tu'rde aldın alıp bolmaydı. Ha'tte, informatsiya tarmaqlarının' u'ziliksiz islewi, onın' a'hmiyetli sıpatlı belgisi bolıp esaplanadı ha'm bul protsess barlıq waqıtta jetilisiw, rawajlanıw da'rejesin bastan keshirmekte. Demek, joqarıdag'ı kibi «mashqalalar» jolına qa'nshellı tosıq qoyılmasın, ba'rha'ma olardı «aylanıp» o'tiw imkaniyatı boladı.

Lekin, insanlar (asirese jaslar) keyingi payıtlarda sotsiallıq tarmaqlardi tek gana baylanis ham qarim-qatnas qurali gana emesi, balkim oni "xobbi" darejesinede kotermeekte. Bizge ma'lum, koplegen sayt ham tarmaqlar ulken qarjılar esabınan filtrlenip qoyılğan ham bul halatti koplep mamleketlerde baqlaw mumkin. Albetde uyreniwler yaki filtr qurallari arqali adamlardi internet alemindegi turli kuchlerdin qorqinishli har qiyli topilislarinan, kereksiz ham unamsiz informatsiyalardan saqlaw qiyin ham tek gana waqtinshaliq halat boliwi mumkin.

Juwmaqlap aytqanda, internet sistemasi arqali turli magliwmatlar bazalarina - kitaphanalar, muzeyler ham basqa da jalganiw mumkin. Elektron sabaqliqlar, sozlikler ham har qiyli oqiqliq materiallari duziledi, araliqtan turip bilim aliw ham de bilimlerde tekseriwdi komp'yuterlestiriw imkaniyati payda boldi.

A`debiyatlar:

1. Mirziyov Sh.M. Erkin va farovan, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: "O'zbekiston", 2016.
9. Karimov I.A. "Joqari ma'nawiyat-jen'ilmes ku'sh". T.: Ma'naviyat. 2008.
12. Panarin I.N. Informatsionnaya voyna i diplomatiya.-M.:OAO "Izdatel'skiy dom "Gorodets", 2004.
13. Proxorov E.P. Vvedenie v teoriyu jurnalistiki. Moskva: MGU. 2005.
16. Abdullaeva M. N. Milliy g'oyaning ilmiy—falsafiy asoslari. T., 2011.
17. F.Muminov., Sh.Barotov va boshq. Ochiq axborot tizimlarida axborot-psixologik xavfsizlik. Darslik.-T: JIDX. 2013, 11-b.
21. Juraev Sh. Buzg'unchi da'vatchilar. – T.: "Toshkent islom universiteti" nashriyot-matbaa birlashmasi, 2010. – 40 b.
22. Ochiliev A. Globallashuv va mafkuraviy jarayonlar. – T.: Muharrir nashriyoti, 2009. – 96 b.

FIZIKA FANINING DOLZARB MUAMMOLARI VA ULARNING KASBIY SOHALARGA TA'SIRI

Muxammadiyeva D.D.

A.Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o'rgatish milliy-tadqiqot instituti doktranti

Tayanch so'zlar: dolzarb muammolar, kasbiy sohalar, o'qitish jarayoni, energiya manbalari, energiya samaradorligi, ekologik muammolar, iqlim o'zgarishi, fizik tadqiqotlar, nanotexnologiya.

Ключевые слова: актуальные проблемы, профессиональные области, процесс обучения, источники энергии, энергоэффективность, экологические проблемы, изменение климата, физические исследования, нанотехнологии.

Key words: pressing issues, professional fields, teaching process, energy sources, energy efficiency, ecological problems, climate change, physical research, nanotechnology.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada fizika fanining dolzarb muammolari va ularning kasbiy sohalarga ta'sirini o'qitish jarayonida qo'llash haqida so'z boradi. Dunyo bo'yicha dolzarb ko'rilyotgan ba'zi muammolar va ularning kasbiy sohalarga ta'siri ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются актуальные проблемы физики и применение их в процессе обучения, а также влияние на профессиональные области. Обсуждаются некоторые из наиболее актуальных проблем, рассматриваемых по всему миру, и их влияние на профессиональные сферы.

SUMMARY:

This article discusses the pressing issues in the field of physics and their application in the teaching process, as well as their impact on professional fields. Some of the pressing problems being addressed worldwide and their influence on professional areas are examined.

O'zbekistonda ta'limga berilyotgan e'tibor so'nggi yillarda sezilarli darajada oshdi. Mamlakatda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, uning sifatini yaxshilash va xalqaro standartlarga moslashtirish maqsadida bir qator tashabbuslar amalga oshirilmoqda. O'qituvchilar malakasini oshirish, mamlakatda zamonaviy ko'rinishga va shart-sharoitlarga ega ta'lim maskanlarining qurilishi, xalqaro tashkilotlar va mamlakatlar bilan olib borilyotgan hamkorlik ishlari, kasb-hunar ta'limi uchun zarur islohotlarning amalga oshirilishi bunga misol bo'la oladi.

Bugun darslarimizni yangicha yondashuv, yangicha fikrlar bilan boyitgan holda tashkil qilish zamon talabiga aylanib bormoqda.

Fizika fanining dolzarb muammolari va ularning kasbiy sohalarga ta'siri, o'qitish jarayonida va ilmiy tadqiqotlarda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan muhim jihatlardir. Bu muammolarni aniqlash va ularni kasbiy sohalarda yechish uchun ishlatish o'quvchilarning bilimlarini va ko'nikmalarini amaliy jihatdan rivojlantirishga yordam beradi. Quyida fizika fanining dolzarb muammolari va ularning kasbiy sohalarga ta'siri keltirilgan:

1. Energiya resurslarini samarali ishlatish

Energiyaning cheklanganligi, ekologik muammolar va energiya iste'molining ortishi zamonaviy dunyoning muhim muammolaridan biridir. Ushbu muammolar energiya sohasida innovatsiyalar va yechimlar izlashni talab qiladi. Ularning har biri turli kasbiy sohalarda qanday ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ko'rib chiqamiz:

Energiyaning cheklanganligi.

Muammo: Dunyo energiya resurslari cheklangan va ko'plab an'anaviy energiya manbalari (neft, gaz, ko'mir) tugab boradi. Bu energiya narxlarining oshishiga va geosiyosiy ziddiyatlarga olib kelishi mumkin.

Kasbiy sohalarga ta'siri:

Qayta tiklanuvchi energiya manbalari: Quyosh, shamol, geotermal energiya kabi qayta tiklanuvchi energiya manbalarini tadqiq qilish va rivojlantirish sohasida yangi imkoniyatlar yaratadi. Energiya muhandislari, ekologlar, va texnologlar bu sohalarda faoliyat yuritadi [1].

Energiya samaradorligi: Energiya samaradorligini oshirish va energiya tejash texnologiyalarini ishlab chiqish sohasida yangi kasblar va tadqiqotlar yuzaga keladi. Bu sohalarda materialshunoslar va qurilish muhandislari muhim rol o'ynaydi [2].

Ekologik muammolar.

Muammo: Energiyani ishlab chiqarish va iste'mol qilish atrof-muhitga zarar keltiradi, masalan, ifloslanish, iqlim o'zgarishlari, va tabiiy resurslarning tugashi. Bu ekologik tizimlarni buzadi va salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Kasbiy sohalarga ta'siri:

Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi: Atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik tadqiqotlar, va chiqindilarni boshqarish sohasida yangi ish o'rinlari va tadqiqot imkoniyatlari paydo bo'ladi. Ekologlar, atrof-muhit muhandislari va tabiatni saqlash mutaxassislari bu sohalarda faoliyat yuritadi.

Iqlim o'zgarishlari bilan kurashish: Iqlim o'zgarishlarini aniqlash va bartaraf etish bo'yicha tadqiqotlar va strategiyalar ishlab chiqish sohasida ilmiy-tadqiqot institutlari va muhandislik kompaniyalari uchun yangi imkoniyatlar mavjud.

Energiya iste'molining ortishi.

Muammo: Dunyoda aholining o'sishi va sanoatlashuvning tezlashuvi energiya iste'molini oshiradi, bu esa mavjud energiya resurslarini tezda kamaytiradi va energiya ta'minoti bo'yicha muammolarni keltirib chiqaradi.

Kasbiy sohalarga ta'siri:

Energiya iste'moli va boshqaruvi: Energiya iste'molini samarali boshqarish, aqlli energiya tizimlari va avtomatizatsiya texnologiyalari sohalarida yangi ish o'rinlari va tadqiqot imkoniyatlari yaratiladi. Energiya menejerlari, avtomatlashtirish muhandislari va ma'lumotlar tahlilchilari bu sohalarda muhim rol o'ynaydi.

Yangi texnologiyalar va innovatsiyalar: Energiyani samarali ishlab chiqarish va iste'mol qilish bo'yicha yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni rivojlantirish. Bu sohalarda ilmiy tadqiqotchilar va texnologlar energiya samaradorligini oshiruvchi yechimlarni ishlab chiqishda ishtirok etadilar.

2. Iqlim o'zgarishlari va atrof-muhit muhofazasi.

Global isish, iqlim o'zgarishlari va atrof-muhitning ifloslanishi zamonaviy dunyoning muhim ekologik muammolari bo'lib, ular ko'plab sohalarda keng ta'sir ko'rsatadi. Ushbu muammolarni hal qilish va ularga qarshi kurashish uchun ilmiy-tadqiqot, texnologik innovatsiyalar va siyosiy choralar zarur. Quyida bu muammolar va ularning kasbiy sohalarga ta'siri keltirilgan:

Global isish.

Muammo: Global isish, ya'ni yerning o'rta haroratining oshishi, ko'plab ekologik muammolarni keltirib chiqaradi. Bu muzliklarning erishi, dengiz sathining ko'tarilishi va ekstremalob-havo hodisalarining ko'payishi bilan bog'liq.

Kasbiy sohalarga ta'siri:

Iqlimshunoslik: Iqlimshunoslar global isishning sabablarini va oqibatlarini o'rganadi va iqlim o'zgarishlarini modellashtiradi. Bu sohada tadqiqotlar olib boorish va yangi strategiyalari shlab chiqish zarur.

Arxitektura va qurilish: Qurilishda energiya samaradorligi, issiqlikni boshqarish va iqlim sharoitlariga mos keladigan materiallar va texnologiyalarni qo'llash. Bu sohada ekologik qurilish mutaxassislari va arxitektorlar faoliyat yuritadi [3].

Iqlim o'zgarishlari.

Muammo: Iqlim o'zgarishlari natijasida havoning, suvning va tuproqning sifatida sezilarli o'zgarishlar yuz beradi. Bunga qurg'oqchilik, toshqinlar, va tabiiy ofatlar kabi holatlar kiradi.

Kasbiy sohalarga ta'siri:

Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish: Ekologlar iqlim o'zgarishlarining ta'sirini o'rganadi va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha tadqiqotlar olib boradi. Bu sohada amaliyotchi ekologlar va muhofaza qilish mutaxassislari ishtirok etadi.

Agronomiya va qishloq xo'jaligi: Iqlim o'zgarishlarining qishloq xo'jaligi va ekinlarga ta'sirini o'rganish va moslashtirilgan qishloq xo'jaligi amaliyotlarini

ishlab chiqish zarur. Agronomlar va qishloq xo'jaligi mutaxassislari bu sohada faoliyat yuritadi.

Atrof-muhitning ifloslanishi.

Muammo: Havo, suv, va tuproq ifloslanishi ko'plab sog'liq muammolariga, tabiiy resurslarning kamayishiga va ekosistemalarning buzilishiga olib keladi.

Kasbiy sohalarga ta'siri:

Atrof-muhit muhofazasi: Ifloslanishning oldini olish va kamaytirish bo'yicha tadqiqotlar va siyosatlarini ishlab chiqish. Bu sohada ekologik muhofaza qilish mutaxassislari va tahlilchilar faoliyat yuritadi.

Sog'liqni saqlash: Atrof-muhitning ifloslanishi sog'liq muammolariga olib kelishi mumkin. Tibbiyot xodimlari va sog'liqni saqlash mutaxassislari atrof-muhit bilan bog'liq sog'liq muammolarini tadqiq qiladi va ular bilan kurash ish bo'yicha strategiyalar ishlab chiqadi.

4. Yuqori energiyali fizik tadqiqotlar.

Muammo: Yangi fizik hodisalarni tushunish va tadqiq qilish uchun yuqori energiyali tajribalar va qurilmalarning rivojlanishi zarurati. Yangi fizik hodisalarni tushunish va tadqiq qilishda yuqori energiyali tajribalar va qurilmalarning rivojlanishi bir qancha sabablarga ko'ra zarurdir: [4].

Yuqori energiyali zarralar: Fizikaning asosiy qonunlarini va hodisalarini tushunish uchun yuqori energiyali zarralar bilan tajribalar o'tkazish kerak. Masalan, quarklar va leptonlar kabi asosiy zarralarni o'rganish uchun juda katta energiya talab etiladi.

Yangi fizik hodisalar: Yangi fizik qonunlarni va hodisalarni kashf etish uchun yuqori energiyali tajribalar muhimdir. Masalan, "Higgs bozonini" kashf etish uchun LHC (Large Hadron Collider) kabi katta akseleratorlar zarur bo'ldi.

Kvant nazariyasi va umumiy nisbiylik: Ushbu nazariyalar o'rtasidagi bog'lanishni tushunish uchun yuqori energiya sharoitlarida o'tkaziladigan tajribalar muhim ahamiyatga ega. Bu, ayniqsa, kosmosda sodir bo'ladigan hodisalarni tushunishda muhimdir.

Yangi materiallar va texnologiyalar: Yuqori energiyali tajribalar yangi materiallar va texnologiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi, masalan, yuqori energiyali fizikada qo'llaniladigan kuchli magnitlar va detektorlar.

Astrofizika va kosmologiya: Yulduzlar, qorateshiklar va boshqa ko'plab ko'rinishdagi hodisalarni tushunish uchun yuqori energiyali tajribalar hamda kosmik tadqiqotlar zarur. Kosmik nurlanish va uning ta'sirini o'rganish yuqori energiya fizikasida muhim o'rin tutadi.

Kasbiy sohalarga ta'siri: Yangi fizik kashfiyotlar va yuqori energiyali tajribalar orqali ilmiy tadqiqotlar o'tkazish va texnologik ilg'or yechimlarni yaratish. Bu

sohalarda ilmiy izlanishlar, tadqiqot institutlari va laboratoriyalar uchun karyera imkoniyatlarini yaratadi.

6. Yangi materiallar va nanotexnologiyalar

Muammo: Yangi materiallar va nanotexnologiyalarni yaratish va ularning fizik xususiyatlarini o'rganish, zamonaviy ilm-fan va texnologiyalarning rivojida muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonlar bir-biri bilan bog'liq bo'lib, ilmiy tadqiqotlar, muhandislik va sanoatda yangi imkoniyatlarni yaratadi.

Nanomateriallar:

Xususiyatlari: O'lchamlari 1-100 nanometr bo'lgan materiallar. Ular yuqori kuchlanish, yengil vazn, yuqori issiqlik o'tkazuvchanligi va kimyoviy barqarorlikka ega [5].

Tatbiqi: Nanomateriallar tibbiyotda (maqsadli dori yetkazib berish), energetikada (batareyalar va superkondensatorlar), va elektronika sohasida (nanoelektronika) qo'llaniladi.

Biokompozitlar:

Xususiyatlari: Biologik materiallar bilan birlashtirilgan sintetik materiallar. Ular ko'pincha yengil, kuchli va ekologik toza bo'ladi.

Tatbiqi: Qishloq xo'jaligi, ekologiya va tibbiyotda (masalan, jarohatlar uchun materiallar) keng qo'llaniladi.

Super o'tkazgichlar:

Xususiyatlari: Elektr energiyasini hech qanday qarshiliksiz o'tkazadigan materiallar. Ular juda past haroratlarda ishlaydi.

Tatbiqi: Energiya saqlash, transport tizimlari va magnitlevitatsiya texnologiyalarida qo'llaniladi.

Nanotexnologiyalar – bu materiallarning strukturasini nazorat qilish va manipulyatsiya qilish orqali yangi materiallar yaratish jarayonidir. Nanotexnologiyalarning asosiy jihatlari:

Nanolayerlar:

Xususiyatlari: Yuzasida nanometer o'lchamdagi qatlamlar bo'lib, bu materialning mexanik va kimyoviy xususiyatlarini o'zgartiradi.

Tatbiqi: Qoplamalar, korroziyaga qarshi himoya va ko'pgina boshqa sohalarda qo'llaniladi.

Nanosensorlar:

Xususiyatlari: O'lchov texnikasining miniatyurali qismi bo'lib, atrof-muhitdagi o'zgarishlarni sezuvchi va ma'lumot beruvchi qurilmalar.

Tatbiqi: Tibbiyotda (xastaliklarni aniqlash), atrof-muhit monitoringida va xavfsizlik tizimlarida foydalaniladi.

Nanolaboratoriyalar:

Xususiyatlari: Nanomateriallar va nanotexnologiyalar bilan ishlov berish imkonini beruvchi asbob-uskunalar va tizimlar.

Tatbiqi: Tadqiqot va rivojlantirish jarayonlarida yangi materiallarni yaratishda qo'llaniladi.

Yangi materiallar va nanotexnologiyalarning fizik xususiyatlarini o'rganish jarayoni muhimdir, chunki bu xususiyatlar materiallarning qanday qo'llanilishini belgilaydi. Asosiy xususiyatlar: [6].

Qattqlik, kuchlanish, elastiklik qarshiligini o'rganish. Bu ma'lumotlar materiallarning ishlashini va mukammallik darajasini aniqlashda muhimdir.

Harorat o'zgarishlariga bo'lgan ta'sirini, issiqlik o'tkazuvchanligi va termal kengayish koeffitsientini o'rganish. Bu xususiyatlar materiallarning issiqlikni qanday qabul qilishini va saqlashini belgilaydi.

Elektr o'tkazuvchanlik, dielektrik xususiyatlar va magnit xususiyatlarni o'rganish. Bu xususiyatlar electron qurilmalar va energiya saqlash tizimlarida muhim ahamiyatga ega.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun ilmiy-tadqiqot, texnologik rivojlanish va ekologik amaliyotlarda yangi yechimlar izlanmoqda. Ta'lim jarayonida energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, va ekologik muammolarni hal qilishga qaratilgan o'quv dasturlari va amaliyotlar o'quvchilarning bu sohalarida faoliyat yuritishlariga yordam beradi. Fizika fanining energiya resurslarini, ularning tabiiy qonuniyatlarini va ekologik ta'sirini o'rganishi bu jarayonda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, ekologik masalalarni o'rganish va hal qilish bo'yicha bilimlar va ko'nikmalarni rivojlantirish o'quvchilarning bu sohalarida faoliyat yuritishlariga yordam beradi. Fizika fani ekologik muammolarni tushunish, iqlim o'zgarishlarini modellashtirish, va atrof-muhitni muhofaza qilish texnologiyalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan bir qatorda yangi materiallar va nanotexnologiyalarni yaratish va ularning fizik xususiyatlarini o'rganish ilmiy va texnologik taraqqiyot uchun muhimdir. Bu jarayonlar, o'z navbatida, tibbiyot, energetika, qishloq xo'jaligi, ekologiya va elektronika sohalarida yangi imkoniyatlarni keltirib chiqaradi. Keng ko'lamli tadqiqotlar va innovatsiyalar yangi materiallarning mavjudligini va ulardan foydalanishni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. David Halliday, Robert Resnick, Jearl Walker, "Fundamentals of Physics", Wiley, 2018.
2. Raymond A. Serway, John W. Jewett, "Physics for Scientists and Engineers", Cengage Learning, 2018.
3. Godfrey Boyle, "Renewable Energy: Power for a Sustainable Future", Oxford University Press, 2004.
4. Niall McLaren, "Energy: A Beginner's Guide", Oneworld Publications, 2008.
5. Charles P. Poole, Frank J. Owens, "Introduction to Nanotechnology", Wiley-Interscience, 2003.
6. Ehsan Masood, "Climate Change and Energy Policy", Zed Books, 2007.

ELEKTROMAGNETIZM BO'LIMINING "JOUL – LENS QONUNI VA CHO'G'LANMA LAMPALAR" MAVZUSINI O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Nabiyeva F.O.

Navoiy davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: Joul – Lens qonuni, potentsiallar ayirmasi, kuchlanish, zaryadni ko'chirishda bajarilgan ish, tok kuchi, issiqlik miqdori, quvvat, cho'g'lanma yoritish lampalari.

Ключевые слова: Закон Джоуля-Ленца, разность потенциалов, напряжение, работа – совершенная для перемещения заряда, сила тока, количество тепла, мощность, лампы накаливания освещения.

Key words: Joule-Lens Law, potential difference, voltage, work done in moving the charge, amperage, amount of heat, power, incandescent lighting lamps.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada "Joul – Lens qonuni va cho'g'lanma lampalar" mavzusini o'qitish metodikasining mazmun va mohiyati yoritilgan bo'lib, mavzu doirasida nazariy ma'lumotlar, masala yechish namunalari hamda "TURN on the LIGHT BULB" metodi keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается содержание и суть методики преподавания темы «Закон Джоуль-Ленца и лампы накаливания», в рамках темы представлены теоретические сведения, примеры решения задач и метод «TURN ON THE LIGHT BULB».

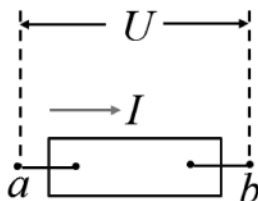
SUMMARY:

This article covers the content and essence of the teaching methodology of the "Joule – Lens law and incandescent lighting lamps" and provides theoretical information within the subject, examples of problem solving, and the "TURN on the LIGHT BULB" method.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida innovatsion metodlar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish hamda e'tibor kundan – kunga kuchayib bormoqda. Buning asosiy sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, hozirgi kunda talabalar o'rganmoqchi bo'lgan bilimlarini o'zlari qidirib topish uchun, mustaqil o'rganish uchun hamda ularni tahlil qilish uchun zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishmoqda. Bizga ma'lumki, an'anaviy darslar aksariyat hollarda o'qituvchi tomonidan olib boriladi va bunda talabalar passiv holatda bo'lishadi. Passiv holat esa talabalarning faolligini ma'lum darajada susaytiradi. Buning oldinini olish uchun o'qituvchi ko'proq izlanib, zamonaviy o'qitish usullaridan foydalanishi kerak. Natijada talabalar passiv holatdan aktiv holatga o'tib o'zlari olgan bilimlaridan dars davomida foydalanib ko'nikma va malakalarini oshirib rivojlanadilar. Bulardan kelib chiqqan holda ushbu maqolada pedagogik texnologiyalardan foydalanib elektr va magnetizm bo'limining “Joul – Lens qonuni va cho'g'lanma yoritish lampalar” mavzusini o'qitish metodikasi takomillashtirilgan.

Zanjirning istalgan qismida elektr tok ma'lum ish bajaradi. Masalan, zanjirning ixtiyoriy qismi berilgan bo'lib (1-rasm), uning uchlari orasida U kuchlanish mavjud bo'lsin.

1-rasm: Elektr tokning bajargan ishini hisoblashga doir.

Elektr kuchlanishining ta'rifiga ko'ra birlik zaryadni a va b nuqtalar orasida ko'chirishda bajarilgan ish U ga teng. Agar zanjirning qaralayotgan qismida tok kuchi I ga teng bo'lsa, unda t vaqt ichida

$$q = I \cdot t \quad (1)$$

zaryad o'tadi va bu qismda elektr tokning bajargan ishi quyidagiga teng bo'ladi:

$$A = q \cdot U = I \cdot U \cdot t \quad (2)$$

(2) ifoda har qanday holdagi o'zgarmas tok uchun va zanjirning har qanday qismi uchun o'rinli.

a va b nuqtalar orasidagi potentsiallar farqi $U = I \cdot R$ ga tengligidan (2) formulani quyidagi ko'rishda yozishimiz mumkin:

$$A = I \cdot U \cdot t = I \cdot I \cdot R \cdot t = I^2 \cdot R t \quad (3)$$

a va b nuqtalar orasidan o'tayotgan tok kuchi $I = \frac{U}{R}$ ga tengligidan (2) formulani quyidagi ko'rishda yozishimiz mumkin:

$$A = I \cdot U \cdot t = \frac{U}{R} \cdot U \cdot t = \frac{U^2}{R} t \quad (4)$$

(2), (3), (4) – formulalar t vaqt davomida q zaryadni katta potentsialli nuqtadan kichik potentsialli nuqtaga ko'chirishda bajargan ish formulalari hisoblanadi.

Energiyaning saqlanish qonuniga ko'ra elektr tokining bajargan ishi atrofda energiya o'zgarishiga teng bo'lishi kerak. Boshqacha aytganda, elektr tokening bajargan ishi issiqlikka aylanadi, ya'ni tokning bajargan ishi o'tkazgichda ajralib chiqqan issiqlik miqdoriga teng bo'ladi. Shu sababli, yuqoridagi (2), (3), (4) – formulalarni quyidagicha yozishimiz mumkin:

$$Q = I \cdot U \cdot t = I^2 \cdot R t = \frac{U^2}{R} t \quad (5)$$

(5) – formula o'tkazgichdan ajralib chiqqan issiqlik miqdorini topish formulasi hisoblanadi.

(5) – formulani Joule va Lens bir vaqtda alohida-alohida topganliklari uchun ularning sharafiga **Joule-Lens qonuni** deyiladi.

Joule-Lens qonuni quyidagicha ta'riflanadi:

O'tkazgichdan ajralib chiqayotgan issiqlik miqdori undan o'tayotgan tok kuchining kvadratiga, o'tkazgich qarshiligiga va tokning o'tishi uchun ketgan vaqtning ko'paytmasiga tengdir.

Elektr zanjirining biror qismida elektr energiyasining boshqa turdagi energiyasiga aylanish tezligini xarakterlovchi kattalikka **tokning quvvati** deyiladi. Ya'ni vaqt birligi ichida bajarilgan ishga A yoki vaqt birligi ichida ajralib chiqqan issiqlik miqdoriga Q teng bo'lgan fizik kattalikka **quvvat** deyiladi.

Quvvat P harfi bilan belgilanadi.

$$P = \frac{A}{t} = \frac{Q}{t} \quad (6)$$

Quvvatning birligi $[P] = \frac{[A]}{[t]} = \frac{J}{s} = W$ ga teng.

(5) – formuladan foydalanib (6) – formulani quyidagi ko'rinishda yozishimiz mumkin:

$$P = U \cdot I = I^2 \cdot R = \frac{U^2}{R} \quad (7)$$

Shuni qayd qilib o'tamizki, tokli o'tkazgichlarning qizish xossasidan texnikada keng foydalaniladi. Ulardan eng muhimi – **cho'g'lanma yoritish lampalaridir**.

Zamonaviy cho'g'lanma lampalar qator olimlarning qunt bilan va uzoq muddatli ishlarning natijasidir. Cho'g'lanma lampalar tarqqiyotida A.N.Lodiginning ishlari katta ahamiyatga ega. U 1873 – yildayoq Peterburgda turli tipdagi lampalarni ochiq namoyish qildi. Lodiginning birinchi lampalari shisha shar shakliga ega bo'lib, unda ikkita mis sterjenga maxsus ko'mir sterjen mahkamlangan edi (2-rasm).

2-rasm: Lodigin ixtiro qilgan birinchi cho'g'lanma lampaning ko'rinishi.

Lampalarning xizmat qilish muddatini oshirish usullarini qidirishda u xodimlari bilan birgalikda lampalar ichidan havoni so'rib olishni taklif qildi va uzoqroq xizmat qiladigan sirti kuyib ko'mirga aylanadigan organik tolalar ko'rinishidagi cho'g'lanma jismlarni topgan edi. 1890 – yilda Lodigin qiyin eriydigan metallar: volfram, molibden va boshqalardan qilingan metal tolali cho'g'lanma lampalarni kiritdi.

Juda keng sanoat masshtabida qo'yilgan Edison ishlari (3-rasm) cho'g'lanma lampalarni amaliyotga tatbiq qilishga olib keldi.

3-rasm: Edison ixtiro qilgan cho'g'lanma lampaning ko'rinishi.

Keyingi vaqtlarda ikki muhim takomillashtirish qilindi: cho'g'lanadigan jismni ingichka spiral ko'rinishida tayyorlana boshlandi, bu issiqlik berishni kamaytirishga olib keldi va sezilarli

darajadi cho'g'lanma tola temperaturasi oshirish imkoniga ega bo'lish uchun lampa balloni inert gazlar bilan to'ldirila boshlandi.

Talabalarning darsdan olgan nazariy bilimlari orqali ularning ko'nikma va malakalarini rivojlantirish uchun hamda darsning keyingi bosqichlarida faol ishtirok etishlarini ta'minlash maqsadida quyida mavzuga doir masalalarning yechish namunalari va **"TURN ON THE LIGHT BULB"** metodidan foydalanilgan.

Mavzuga doir masalalarning yechish namunalari:

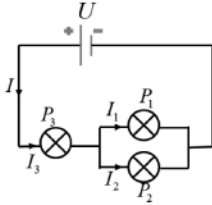
1. Cho'g'lanma elektr lampochkasidagi volfram tolasining qarshiligi 22°C temperaturada $37,2\Omega$ ga teng. Agar lampochkani 120V kuchlanishli tarmoqqa ulanganda $0,35\text{A}$ tok oqib o'tsa, tolaning temperaturasi aniqlang.

Berilgan:	Yechim:
$t_1 = 22^{\circ}\text{C}$ $R_1 = 37,2\Omega$ $U = 120\text{V}$ $I = 0,35\text{A}$ $\alpha = 4,6 \cdot 10^{-3} \text{K}^{-1}$ $t_2 = ?$	Qarshilikning temperaturaga bog'lanish formulasi $R_2 = R_0(1 + \alpha t_2) \quad (1)$ ga teng. (1) formuladan foydalanib biz masala shertida so'ralgan t_2 temperaturani aniqlashimiz mumkin. $R_2 = R_0 + \alpha t_2 \cdot R_0$ $\alpha t_2 \cdot R_0 = R_2 - R_0$ $t_2 = \frac{R_2 - R_0}{\alpha \cdot R_0} = \frac{R_2}{\alpha \cdot R_0} - \frac{1}{\alpha}$ $t_2 = \frac{R_2}{\alpha \cdot R_0} - \frac{1}{\alpha} \quad (2)$ (2) formuladagi R_2 ning qiymatini Ohm qonunidan foydalanib topamiz. Ya'ni: $R_2 = \frac{U}{I} \quad (3)$ R_0 qarshilikni ham qarshilikning temperaturaga bog'lanish formulasidan topamiz: $R_1 = R_0(1 + \alpha t_1) \quad (4)$ $R_0 = \frac{R_1}{1 + \alpha t_1} \quad (5)$ (3) va (5) formulalarni (2) formulaga keltirib qo'ysak quyidagi hosil bo'ladi: $t_2 = \frac{R_2}{\alpha \cdot R_0} - \frac{1}{\alpha} = \frac{\frac{U}{I}}{\alpha \cdot \frac{R_1}{1 + \alpha t_1}} - \frac{1}{\alpha} = \frac{U \cdot (1 + \alpha t_1)}{\alpha \cdot I \cdot R_1} - \frac{1}{\alpha} = \frac{U \cdot (1 + \alpha t_1) - I \cdot R_1}{\alpha \cdot I \cdot R_1}$ $t_2 = \frac{U \cdot (1 + \alpha t_1) - I \cdot R_1}{\alpha \cdot I \cdot R_1} \quad (6)$ $t_2 = \frac{U \cdot (1 + \alpha t_1) - I \cdot R_1}{\alpha \cdot I \cdot R_1} = \frac{120\text{V} \cdot (1 + 4,6 \cdot 10^{-3} \text{K}^{-1} \cdot 22^{\circ}\text{C}) - 0,35\text{A} \cdot 37,2\Omega}{4,6 \cdot 10^{-3} \text{K}^{-1} \cdot 0,35\text{A} \cdot 37,2\Omega} =$ $= 1,988 \cdot 10^3 = 1988\text{K}$ Javob: $t_2 = 1988\text{K}$

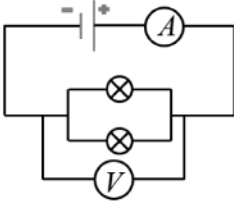
2. 110V kuchlanishga mo'ljallangan va quvvati mos ravishda 40W , 40W va 80W bo'lgan uchta lampochka berilgan. Shu lampochkalar normal yonishi uchun 220V kuchlanishli tarmoqqa

qanday ulanadi? Lampochkalar normal yonganda ulardan o'tadigan tok kuchi topilsin. Lampochkalarining ulanish sxemasi chizilsin.

Berilgan:	Yechim:
$U_1 = U_2 = U_3 = 110V$ $P_1 = 40W$ $P_2 = 40W$ $P_3 = 80W$ $U = 220V$ $I_1 = ?, I_2 = ?, I_3 = ?$	Lampochkalar normal yonishi uchun lampochkalardan iborat bo'lgan sistemani shunday yig'ishimiz kerakki natijada hosil bo'lgan lampochkalarining umumiy kuchlanishi $220V$ ga teng bo'lishi kerak. Buning uchun 4-rasmda ko'rsatilgan sxema bo'yicha lampochkalarimizni joylashtirishimiz mumkin. 4-rasm. Rasmdan ko'rinib turibdiki birinchi va ikkinchi lampochkalarni bir-biriga parallel va ularga uchinchi lampochkani ketma-ket ulaymiz. Birinchi va ikkinchi lampochkani parallel ulaganimizda umumiy kuchlanish har bir lampochkadagi kuchlanishga teng bo'ladi ya'ni $110V$ ga. Har bir lampochkadan o'tayotgan tok kuchilarining qiymatini aniqlaymiz: $I_1 = \frac{P_1}{U_1} = \frac{40}{110} = 0,365 A$ $I_2 = \frac{P_2}{U_2} = \frac{40}{110} = 0,365 A$ $I_3 = \frac{P_3}{U_3} = \frac{80}{110} = 0,727 A \approx 0,73 A$ Javob: $I_1 = 0,365 A$, $I_2 = 0,365 A$, $I_3 \approx 0,73 A$.

3. Birining qarshiligi 360Ω , ikkinchisidiki 240Ω bo'lgan ikkita lampochka tarmoqqa parallel ulangan. Qaysi lampochka ko'proq va necha marta ortiq quvvat oladi?

Berilgan:	Yechim:
$R_1 = 360\Omega$ $R_2 = 240\Omega$ $\frac{P_1}{P_2} = ?$	Qarshiliklari R_1 va R_2 bo'lgan lampochkalarni parallel ulaymiz (5-rasm). 5-rasm. Lampaning quvvati quyidagi formula orqali aniqlanadi: $P = U \cdot I \quad (1)$ Zanjimning bir qismi uchun Om qonuni $I = \frac{U}{R}$ ifodadan foydalanib (1) formulani quyidagi ko'rinishda yozishimiz mumkin:

	$P = U \cdot I = U \cdot \frac{U}{R} = \frac{U^2}{R}$ $P = \frac{U^2}{R} \quad (2)$ <i>Eslatma!</i> Lampochkalar parallel ulanganda sistemadagi umumiy kuchlanish har bir lampochkadagi kuchlanishlarga teng bo'ladi. Bundan: $U_1 = U_2 \quad (3)$ Har bir lampochka iste'mol qiladigan quvvatni (2) formula orqali aniqlaymiz hamda (3) ifodani inobatga olib, qaysi lampochka ko'proq va nechta marta ortiq quvvat olishini topish uchun ularning nisbatidan foydalanamiz. $P_1 = \frac{U_1^2}{R_1} \quad \text{va} \quad P_2 = \frac{U_2^2}{R_2} \quad (4)$ $\frac{P_1}{P_2} = \frac{\frac{U_1^2}{R_1}}{\frac{U_2^2}{R_2}} = \frac{R_2}{R_1}$ $\frac{P_1}{P_2} = \frac{R_2}{R_1} \quad (5)$ $\frac{P_1}{P_2} = \frac{R_2}{R_1} = \frac{240\Omega}{360\Omega} = \frac{2}{3} = \frac{1}{1,5}$ $\frac{P_1}{P_2} = \frac{1}{1,5}$ Demak, qarshiligi kichik bo'lgan lampochka qarshiligi katta bo'lgan lampochkaga qaraganda 1,5 marta ko'p quvvat iste'mol qiladi. Javob: $P_2 = 1,5 \cdot P_1$

4. Girlyandada n ta bir xil lampa ketma-ket ulangan. Girlyandadagi lampochkalar soni beshtaga kamaytirilsa, zanjirdagi quvvat qanday o'zgaradi?

Berilgan:	Yechim:
$N_1 = n$ $N_2 = n - 5$ $P_2 = ?$	1-holatda n ta bir xil lampalar ketma-ket ulanganda sistemadagi umumiy kuchlanish har bir lampadagi kuchlanishlarning yig'indisiga teng bo'ladi: $U_1 = n \cdot U_0 \quad (1)$ n ta bir xil lampalar ketma-ket ulanganda sistemadagi tok kuchi esa har bir lampochkadan o'tayotgan tok kuchlariga teng bo'ladi. $I_1 = I_0 \quad (2)$ Zanjirning bir qismi uchun Om qonunidan foydalanib 1 ta lampochkaning tok kuchining formulasini yozamiz: $I_1 = I_0 = \frac{U_0}{R} \quad (3)$ (1) ifodadan foydalanib (3) formulani quyidagicha yozishimiz mumkin: $I_1 = I_0 = \frac{U_0}{R} = \frac{U}{n \cdot R}$ $I_1 = I_0 = \frac{U}{n \cdot R} \quad (4)$ Quvvat esa $P = I \cdot U$ ga teng. Bundan ko'rinadiki quvvat tok kuchiga to'g'ri proporsional. Tok kuchi ortsa quvvat ham ortadi yoki aksincha.

2-holatda lampochkalarining soni 5taga kamaytirilgan.

$$n_2 = n - 5 \quad (5)$$

Ikkinchi holat uchun (4) formuladan foydalanib tok kuchining ifodasini quyidagicha yozamiz:

$$I_2 = \frac{U}{(n-5) \cdot R} \quad (6)$$

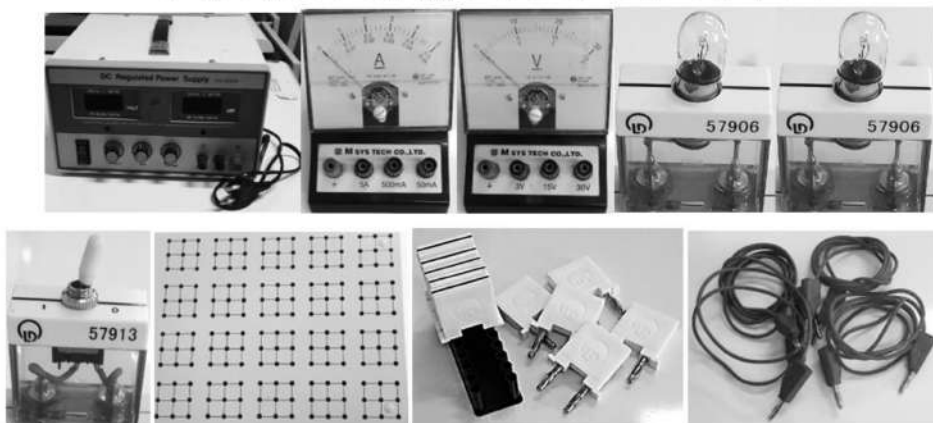
(6) formuladan ko'rinib turibdiki lampochkalarining soni kamaygani sababli tok kuchi ortdi. Demak bundan xulosa qiladigan bo'lsak bu holatda quvvat ham ortadi.

Javob: $P_2 > P_1$

“TURN ON THE LIGHT BULB” metodi.

Bu metod “**LAMPOCHKANI YOQ**” metodi bo'lib, undan darsda o'tilgan mavzu yuzasidan takrorlash qismida yoki yangi mavzu bo'yicha olingan bilimlarni baholashda foydalanish mumkin. Bu metodda talabalar ikki guruhga ajratiladi. Birinchi guruh uchun bir nechta lampochkalar ketma-ket ulanganda elektr zanjirini yig'ish uchun kerakli jihozlar beriladi. Ikkinchi guruh uchun esa bir nechta lampochkalar parallel ulanganda elektr zanjirini yig'ish uchun kerakli jihozlar beriladi. Har bir guruhdan ketma-ket tarzda ishtirokchilar chiqib ulanishi lozim bo'lgan jihozning ustidagi savolga to'g'ri javob bergandan so'ng jihozni ulashi mumkin bo'ladi. Bunda qaysi guruh birinchi bo'lib elektr zanjirini yig'sa o'sha guruh g'olib bo'ladi va berilgan javoblarga qarab o'qituvchi har bir talabani ham baholashi mumkin bo'ladi. Bu metodning afzalligi shundan iboratki, talabalar nazariy jihatdan olgan bilimlarini savol-javob orqali takrorlaydilar va tajribada sinab ko'radilar.

1- va 2-guruhga elektr zanjir yig'ish uchun beriladigan kerakli jihozlar:

Adabiyotlar:

1. Kamalova D.I., Nabiyeva F.O. O'qitish jarayonida o'quv faoliyatining tarkibi va tuzilishi (Elektromagnetizm bo'limi misolida). Ta'lim fidoyilari Respublika ilmiy-uslubiy jurnali №1. 12.03.2023.
2. Kamalova D.I., Nabiyeva F.O. STEAM ta'limi texnologiyasining afzalliklari. Birinchi renasans: Abu Rayhon Beruniy va tabiiy fanlar evolyutsiyasi. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. 25.05.2023.
3. Kamalova D.I., Nabiyeva F.O. O'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishida STEAM yondashuvining ahamiyati. Fizika fanini axborot va innovatsion texnologiyalar muhitida o'qitishning zamonaviy tendensiyalari: muammo va yechimlar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya. 10.10.2023.
4. Kamalova D.I., Nabiyeva F.O. Elektromagnetizm bo'limining "Elektr maydon" mavzusini noan'anaviy usulda o'rganish. Mikro va nanotexnologiya, yangi materiallar olishning zamonaviy holati va istiqbollari. Xalqaro konferensiya. 30.10.2023.
5. Nabiyeva F.O. The importance of practical training in the teaching of the "Electromagnetism" department. Uzbek Scholar Journal. Volume-24. January. 2024.
6. Nabiyeva F.O. Studying the subject "Electric field" of the department of electromagnetism in An untraditional way. Uzbek Scholar Journal. Volume- 25, February, 2024.
7. Nabiyeva F.O. Elektromagnetizm bo'limining "Tok manbalari" mavzusini STEAM ta'lim texnologiyalari yordamida takomillashtirish. Ta'lim, fan va innovatsiya ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal. 1-son, 2024-yil.
8. Nabiyeva F.O. "Elektromagnetizm" bo'limini o'qitishda amaliy mashg'ulotlarning ahamiyati. Scienceproblems.uz. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. № 4 (4) – 2024.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING TA'LIMDAGI O'RNI

Orinbetov N.T.

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti,
Texnologik ta'lim kafedrası dotsenti*

Tayanch so'zlar: raqamlashtirish, transformatsiya, ta'lim, raqamli texnologiyalar, bulutli texnologiyalar, virtual haqiqat, sun'iy intellekt, veb-kvest texnologiyalari, blokcheyn texnologiyasi, ta'lim faoliyati, pedagogik jarayon, o'yinlashtirish, mobil ta'lim, raqamli savodxonlik.

Ключевые слова: цифровизация, трансформация, образование, цифровые технологии, облачные технологии, виртуальная реальность, искусственный интеллект, технологии веб-квест, блокчейн-технология, образовательная деятельность, педагогический процесс, геймификация, мобильное обучение, цифровая грамотность.

Key words: digitalization, transformation, education, digital technologies, cloud technologies, virtual reality, artificial intelligence, web quest technologies, blockchain technology, educational activity, pedagogical process, gamification, mobile learning, digital literacy.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada ta'limni raqamlashtirishning dolzarb muammolari yoritilgan. Maqolada raqamlashtirish bosqichlari va ulkan pedagogik salohiyatni ifodalovchi yangi raqamli texnologiyalarning paydo bo'lishi tahlil qilindilar. Oliy ta'limning o'quv jarayonida raqamli texnologiyalarning imkoniyatlari ham ko'rib chiqiladi. Raqamli ta'lim muhitining xususiyatlari berilgan. Kontseptual asos aniqlandi: "raqamli savodxonlik", "raqamli ta'lim muhiti". Ta'limni raqamlashtirish strategiyasi sun'iy intellekt, blokcheyn va virtual reallik kabi istiqbolli innovatsion texnologiyalarni nazarda tutadi. Xulosaga ko'ra, ta'limni raqamlashtirish o'qitiladigan kurslarning mazmunini, shuningdek, ma'lumot taqdimotini o'zgartiradi, bu nafaqat taqdimotlar yoki videolar, balki axborot tarmoqlari, ma'lumotlar bazalari, forumlarga to'g'ridan-to'g'ri ulanishdir.

РЕЗЮМЕ:

В статье изложены актуальные проблемы цифровизации образования. В статье проанализированы этапы цифровизации и появление новых цифровых технологий, которые представляют собой огромный педагогический потенциал. Также рассмотрены возможности цифровых технологий в образовательном процессе вуза. Дана характеристика цифровой образовательной среды. Уточнен понятийный аппарат: «цифровая грамотность», «цифровая образовательная среда». Стратегия цифровизации образования предусматривает такие перспективные инновационные технологии, как искусственный интеллект, блокчейн и виртуальная реальность. В заключение, цифровизация образования изменяет содержание преподаваемых курсов, а также подачу информации, это не только презентации или видео, это уже прямые подключения к информационным сетям, к базам данных, форумам.

SUMMARY:

The article presents relevant problems of digitalization of education. The authors analyze stages of digitalization and the emergence of new digital technologies, which represent a huge pedagogical potential. The possibilities of digital technologies in the educational process of the university are also considered. The characteristic of digital educational environment is given. The conceptual

apparatus includes terms “digital literacy”, “digital educational environment”. The digitalization strategy of education provides for such promising innovative technologies as artificial intelligence, blockchain and virtual reality. The authors conclude that the digitalization of education is changing the content of the courses taught, as well as the flow of information, this is not only presentations or videos, these are direct connections to information networks, databases, forums.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi PF-6079-sonli “Raqamli O'zbekiston 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi Farmoni raqamli texnologiyalarining barcha sohalarga samarali tatbiq qilish, milliy iqtisodiyot tarmoqlarini raqobatbardoshligini oshirishda muhim omillardan biri sifatida xizmat qilmoqda.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi oliy ta'limni raqamlashtirish sharoitida yangi takliflarni tahlil qilish va ishlab chiqishda ta'lim jamoatchiligining faol pozitsiyasini nazarda tutadi. Vaziyat shundayki, biz ta'limda axborotlashtirish va raqamlashtirishning keyingi jarayonlarini kuzatib borish uchun raqamdan foydalanmasligimiz mumkin emas.

“Raqamlashtirish” atamasi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining kuchayishi munosabati bilan paydo bo'ldi, masalan, E.L. Vartanova, M.I. Makseenko, S.S. Smirnov ushbu kontseptsiyani axborotni raqamli shaklga o'tkazish va shu bilan birga ta'lim mazmunining infratuzilmaviy, boshqaruv, xulq-atvor va madaniy tarkibiy qismlari deb hisoblaydi.

Raqamlashtirishni bir-biri va jamiyat bilan aloqa va o'zaro ta'sir paradigmasining o'zgarishi sifatida A. Marey ko'rib chiqdi. Shunday qilib, raqamlashtirishni nafaqat ta'lim, balki iqtisodiyotni ham o'zgartirishda raqamli resurslardan foydalanishning asosiy yondashuvlaridan biri deb hisoblash mumkin. Shu bilan birga, axborot va ta'lim muhitini yaxshilash maqsadida texnologiyalar va jarayonlarning roli qayta taqsimlanadi, deb taxmin qilinadi.

Raqamlashtirish ishlab chiqarish jarayonlarining intensivlashuviga olib keladi.

Raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlar ijtimoiy qadriyatlarini o'zgartirdi va odamni onlayn identifikatsiyalashga olib keldi. O'zining ta'lim yo'nalishini mustaqil ravishda belgilaydigan yangi turdagi talabalar shakllanadi. Ular ish va o'qishni uyg'unlashtirgan holda shaxsiy rivojlanish va o'z taqdirini o'zi belgilashga undaydi.

Ta'lim tizimi iqtisodiy o'sish va yangi mehnat munosabatlari bilan ajralib turadigan raqamli asrga ishonchli o'tishni ta'minlashi kerak. Muntazam jarayonlarni amalga oshiradigan sun'iy intellekt mehnat bozorida paydo bo'lishi kerak.

Bizning fikrimizcha, oliy ta'lim tizimi ijodiy nostandart echimlarga moyillikni, shuningdek, muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishni o'z ichiga olgan bunday kasbiy kompetentsiyalarga ega bo'lgan yangi kasblar bo'yicha mutaxassislarni tayyorlashga e'tibor qaratishi kerak.

Ta'limni raqamlashtirishning asosiy elementlaridan biri bu raqamli savodxonlikdir. Raqamli savodxonlik ta'limning asosiy ustuvor yo'nalishi bo'lib, bu raqamli texnologiyalardan foydalangan holda tarkibni loyihalash va ulardan foydalanish, kompyuter dasturlash, grafik vizualizatsiya texnikasi, kompyuter grafikasi, onlayn kurslarning multimedia rivojlanishi va boshqalar, ma'lumot qidirish va almashish, boshqa talabalar bilan aloqa qilish.

Biz raqamli savodxonlikni rivojlantirish uchun turli mezonlarni tahlil qildik. Misol uchun, Genri Jenkins raqamli savodxonlikni kompyuter bilan ishlash qobiliyatini, "apparat" singari bo'lgani kabi, ya'ni talaba raqamli texnologiya va odamlarning o'zaro qanday munosabatda bo'lishini, qurilmalarni bilishi va tushunishi, raqamli ma'lumotlar qanday taqsimlanishi va onlayn hamjamiyat nima ekanligini, shuningdek, ijtimoiy media xususiyatlarini tushunishi kerak.

Dug Belshou kabi olimlarning fikricha, raqamli savodxonlikning sakkizta elementi bor, ular orasida Internet muhitining madaniy konteksti, onlayn ishlash qobiliyati va raqamli ko'nikmalardan o'z-o'zini rivojlantirish uchun foydalanish qobiliyati alohida o'rin tutadi.

Raqamli savodxonlikning turli kontseptsiyalarining barcha mualliflari har bir talaba raqamli voqelik nima ekanligini va u odamni qanday qilib "axborot shovqini" ustidan nazoratni egallashga o'rgatishi va raqamli texnologiyalar bilan o'zaro aloqani stress emas, rivojlanish manbaiga aylantirishi mumkinligini bilishi kerak degan xulosaga kelishdi.

Raqamli savodxonlik ostida biz uning turli turlarini ko'rib chiqamiz: mediasavodxonlik, innovatsiyalarga munosabat, aloqa, kompyuter, axborot savodxonligi.

Raqamlashtirish muammolarini hal qilish uchun ta'limimiz raqamli transformatsiyadan o'tishi kerak.

Olimlarning fikricha, ta'limning raqamli transformatsiyasi dunyoda ro'y berayotgan global axborot muammolariga javobdir.

L.V. Orlova o'zaro ta'sirning interaktiv turlariga o'tishga e'tibor qaratadi, u talabalar mustaqil ravishda bilim olishlari va o'zlarining innovatsion bilimlarini yaratishlari, shu bilan XXI asrning yangi kompetentsiyalarini ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, aloqa, hamkorlik, shakllantirishlari kerakligini ta'kidlaydi:

O'z tadqiqotida A.Yu. Uvarov ta'limning raqamli o'zgarishi kontentning "sinergik" yangilanishi bilan birga bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi, bu esa ta'lim sifatini tubdan yaxshilashga olib keladi.

Biz A. Yu. Uvarovning fikriga qo'shilamiz. Uvarov ta'lim tizimi raqamli jamiyat talablari va imkoniyatlariga javob bersa, ta'limning raqamli o'zgarishi jamiyatni raqamli iqtisodiyotga olib boradi.

Ta'limni raqamlashtirishning hozirgi bosqichi uning barcha fanlarini raqamli ta'lim muhitiga singdirishdan iborat.

Hozirgi vaqtda raqamli ta'lim muhitining tarkibiy tarkibi masalasi munozarali. Ko'pgina olimlar raqamli ta'lim muhitini tuzish muammolarini o'rganmoqdalar.

Tadqiqotida O. V. Bashirina, Yu.G. Korotenkova, A. A. Kuznetsova, E. V. Ogorodnikova, I. V. Robert, N. B. Strekalova, T. N. Suvorova, A. V. Uvarova, E. V. Chernova, A. B. Shimurzoeva asosiy rolni sub'ektiv va uslubiy komponentlarga beradi, qolgan komponentlar, masalan, dasturiy ta'minot va texnik vositalar yordamchi hisoblanadi.

E. V. Chernobayning so'zlariga ko'ra, raqamli ta'lim muhiti raqamli ta'lim muhitida loyiha jarayonini tashkil etishning maqsad va vazifalaridan, dasturiy va uslubiy (ta'lim tizimining ishlashini me'yoriy qo'llab-quvvatlash), axborot va bilimlardan (talabning kompetentsiyalari to'plamidan) iborat qiymat-semantik komponentni o'z ichiga olishi kerak, aloqa (raqamli ta'lim muhitida o'quv jarayoni sub'ektlarining o'zaro ta'siri) va texnologik (raqamli ta'lim muhitida zamonaviy o'quv vositalari).

O. V. Bashirining ta'kidlashicha, raqamli ta'lim muhiti diagnostikani baholash va talabning ta'lim traektoriyasini tuzatish funktsiyalarini bajaradigan ishlashni to'g'rilash birligi kabi blokni o'z ichiga olishi kerak.

A. V. Uvarovning ta'kidlashicha, raqamli ta'lim muhiti tuzilmasi ma'lum vazifalarni hal qilish uchun ishlatiladigan axborot tizimlari, xizmatlari va vositalarini o'z ichiga olgan axborot blokini o'z ichiga olishi kerak deb hisoblaydi. MOODLE kabi xizmatlar oliy ta'limda uzoq vaqtdan beri qo'llanilgan va talabalar va o'qituvchilar kontingentidagi o'zgarishlarni kuzatish, ularning reytingini aniqlash imkonini beradi. Talabning ham, o'qituvchining ham shaxsiy kabinetida mavjud bo'lgan joylashtirish va ma'lumot almashish xizmatlari o'quv jarayoni ishtirokchilarining birgalikdagi ishini tashkil etishga yordam beradi. Raqamli ta'lim muhitini yaratish uchun juda ko'p xizmatlar va vositalar mavjud, ularning raqamli ta'lim muhitida tashkilotning texnik va moliyaviy imkoniyatlariga bog'liq.

Raqamli ta'lim muhitini shakllantirishda N. B. Strekalova talabalarning mustaqil ishlarini tashkil qilish uchun ochiq raqamli ta'lim muhitining quyidagi tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatishni taklif qiladi: rejalashtirish, uslubiy ta'minot, shu jumladan elektron o'quv nashrlari, o'quv jarayonini texnologik tashkil etish, o'qituvchilar va talabalarning birgalikdagi faoliyatini muvofiqlashtirish va o'quv natijalarini monitoring qilish.

Ta'limda raqamlashtirishni tahlil qilib, biz katta pedagogik salohiyatga ega bo'lgan yangi raqamli texnologiyalarning paydo bo'lishini qayd etamiz. Ular orasida eng keng tarqalgani bulutli texnologiyalardir.

Bu juda katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash imkonini beruvchi va axborot resurslariga tarmoqdan qulay foydalanish imkoniyatiga ega bo'lgan printsiplial jihatdan yangi xizmat bo'lib, undan eng kam boshqaruv harakatlari va yetkazib beruvchi bilan o'zaro aloqada foydalanish mumkin.

Axborot muhitini yaratish uchun bulutning jozibadorligi uning iste'molchi xususiyatlari bilan belgilanadi: miqyosda to'lash, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish, tarmoqdan universal foydalanish, resurslarni birlashtirish, dasturlash qobiliyati [1].

Hozirgi vaqtda oliy ta'limlar tomonidan barcha talabalar uchun taqdim etiladigan onlayn kurslar kabi ta'lim texnologiyalari keng tarqaldi. Masofaviy ravishda qo'llaniladigan ommaviy ta'lim kurslari kabi ta'lim texnologiyalari talabalarga o'zlari uchun qulay bo'lgan istalgan shaklda o'qishga yordam beradi va ma'lum bir ta'lim yo'nalishi bo'yicha malakali tayyorgarlikdan o'tish imkonini beradi.

Yevropa mamlakatlarida onlayn kurslar "Ochiq ta'lim", "Bir oyna" (online. edu.ru), We. Study, Emdecell, GetCourse, Justclick, Innovationbro, Memberlux, Zenclass va boshqalar ta'lim platformalarida joylashtirilgan.

Ushbu platformalarda Yevropa mamlakatlarining etakchi universitetlarining katta onlayn kurslari mavjud, ular ushbu kurslarga ro'yxatdan o'tish va o'qish, keyin sertifikat olish va uni tegishli fan bo'yicha qayta kreditlash uchun universitetingizga taqdim etish imkoniyatini beradi. Ushbu loyihaning tashabbuskori "Open Education" bo'lib, u o'z foydalanuvchilariga turli fanlar bo'yicha 250 dan ortiq o'quv kurslarini taklif etadi [3].

Raqamli ta'lim muhitida onlayn ta'lim allaqachon taniqli sinxron va asinxron ta'limni ta'minlaydi. Sinxron onlayn dars ma'lum bir vaqtda talaba va o'qituvchi o'rtasidagi elektron o'zaro ta'sirni o'z ichiga oladi. Asinxron kurslarning farqi shundaki, o'qituvchi nazariy materiallar va turli kurs topshiriqlarini Internetga qo'yadi va talabalar esa o'zlari uchun qulay bo'lgan istalgan vaqtda ma'lumotlar bilan ishlashlari bilan ajralib turadi.

Bizga o'qituvchi va interaktiv imkoniyatlar bilan yuzma-yuz "haqiqiy o'rganishni birlashtirish" ni o'z ichiga olgan "aralash ta'lim" yoqadi..

Hozirgi vaqtda talab qilinadigan texnologiya "mobil ta'lim" texnologiyasi bo'lib, u shaxsiy raqamli qurilmalardan (smartfonlar, planshetlar va boshqalar) ta'lim ma'lumotlaridan foydalanishga imkon beradi.). Onlayn o'qitishda o'qituvchilar "kurslarni boshqarish tizimi" kabi texnologiyalardan foydalanadilar. Ushbu texnologiya o'qituvchiga o'quv kurslarini loyihalashtirish va ularni onlayn joylashtirish imkoniyatini beradigan vositalardan (dasturiy ta'minotdan) iborat. «elearning» elektron ta'lim tizimi talabalarga o'quv materiallaridan foydalanishga imkon beradigan turli xil dasturlar va jarayonlarga ega bo'lgan raqamli ta'limda katta ahamiyatga ega [2].

Onlayn texnologiyalar orasida "Gamification" texnologiyasi muhim rol o'ynaydi, u didaktik maqsadlarda qo'llaniladi. Bu video o'yinlarda ishlatiladigan mexanizmlardan foydalanadi. "Gamification" variantlaridan biri bu veb-keystlar. Ushbu texnologiya Internet resurslari va raqamli texnologiyalardan foydalanish va oliy ta'limning o'quv jarayoniga integratsiya qilish imkonini beradi va ular yordamida kasbiy kompetentsiyani samarali shakllantirish imkonini beradi, bu texnologiya talabalarning tadqiqot faoliyatini tashkil etish imkonini beradi;

Veb-keyst texnologiyasidan foydalanish o'qituvchilarga quyidagi muammolarni hal qilish imkonini beradi: motivatsiyani oshirish, ta'lim yutuqlarini yaxshilash; o'qitishda grafik vizualizatsiya usullaridan foydalanish; axborot madaniyatini shakllantirish; ijodiy muammolarni hal qilish; o'quv faoliyatini optimallashtirish.

Raqamli ta'lim muhiti doirasida ta'lim dasturlarini amalga oshirishda har bir talabani shaxsiy texnik o'quv vositalari (kompyuter, noutbuk, planshet) bilan ta'minlash bilan inklyuziv ta'limni o'z ichiga olgan "1:1 texnologiyasi" qo'llaniladi.

Ta'limni raqamlashtirish strategiyasi sun'iy intellekt, blokcheyn va virtual reallik (Virtual Reality – VR) kabi istiqbolli innovatsion texnologiyalarni o'z ichiga oladi. Sun'iy intellekt - muayyan vazifalarni bajarishda inson xatti-harakatiga taqlid qilishga qodir bo'lgan tizim yoki texnologiya bo'lib, olingan ma'lumotlardan foydalanib asta-sekin mukammallashib boradi. Umuman olganda sun'iy intellekt format ham, funktsiya ham emas, balki bu jarayon bo'lib, ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish kabilarni o'z ichiga oladi.

Sun'iy intellekt haqida so'z borar ekan, uning biznesdagi va axborot texnologiyalardagi o'rnini tahlil qilish lozim. Sun'iy intellektning ushbu yo'nalishlarga sekin-astalik bilan kirib borishi, sun'iy intellekt vositalarining

soni oshishini ta'minlaydi. "Sun'iy intellekt" deganda ko'pchilik robotlarning turli sohalarga jalb qilinishini tushunadi. Ammo sun'iy intellekt atamasi robotlarning inson bilan o'rin almashishini anglatmaydi. Uning asosiy maqsadi inson qobiliyatlari va imkoniyatlarining chegaralarini kengaytirishdir. Shuning uchun bu kabi texnologiyalar qimmatli biznes resursi hisoblanadi.

Blokcheyn, ma'lumotlarni saqlash va taqsimlangan resursni ta'minlaydigan texnologiya. Blokcheyn - bu barcha uchun ochiq va o'zgarmas bo'lgan ma'lumotlar bazasi. Ma'lumotlar bazasining bir xil nusxalarini butun tarmoq bo'yla b tarqatish orqali tizimni buzish yoki aldashni qiyinlashtiradi. Hozirgi vaqtda Blokcheyn asosan kriptovalyutalar sohasida qo'llanilayotgan bo'lsada, texnologiya juda keng doiradagi ilovalarga xizmat ko'rsatish potensialini taklif etadi. Shifrlash va moliyaviy rag'batlantirish tufayli blokcheyn markazlashtirilmagan kompyuter tarmog'i sifatida ishlaydi, unda a'zolar tizim maqsadga muvofiq ishlashi uchun bir-birlarini bilishlari yoki ishonishlari shart emas. Bir xil ma'lumotlar tarmoqning har bir tugunida taqsimlangan holda saqlanadi. Nazariy jihatdan, har qanday ma'lumot blokcheynga yozilishi mumkin - pul operatsiyalaridan tortib jahon adabiyotining to'liq to'plamigacha. Ta'lim tizimida blokcheyn imtihonlar, berilgan diplom va sertifikatlar va hokazolar haqidagi ma'lumotlarni saqlash uchun ishlatiladi va bu ma'lumotni uning haqiqiylikini ta'minlagan holda va qog'ozdagi arxiv ma'lumotlariga murojaat qilmasdan darhol olish mumkin.

Virtual reallik (virtual reality- VR) – texnik vositalar yordamida yaratilgan, insonga uning his-tuyg'ulari orqali uzatiladigan dunyo: ko'rish, eshitish, teginish va boshqalar.

Virtual reallik tizimlarining quyidagi turlari mavjud:

- an'anaviy (klassik) virtual haqiqat (Virtual Reality – VR), bu erda foydalanuvchi faqat komp'yuter ichida mavjud bo'lgan virtual dunyo bilan o'zaro aloqada bo'ladi;
- kengaytirilgan yoki komp'yuter vositachiligidagi reallik (Amended Reality – AR), bunda komp'yuter tomonidan yaratilgan ma'lumotlar real dunyo tasvirlari ustiga qo'yiladi;
- aralash haqiqat (Mixed Reality - MR), bu erda virtual dunyo real borliq bilan bog'langan va uni o'z ichiga qamrab oladi.

MR texnologiyasi turli muammolarni hal qilish uchun ishlatilishi mumkin va universaldir. O'qituvchilar global ekologik muammolarni o'rganish uchun virtual laboratoriyalar yaratish imkoniyatiga ega va hokazo.

Virtual haqiqat telefon suhbatlarini eslatuvchi veb-konferentsiya bilan solishtirganda eng katta ta'sirga ega bo'lgan videokonferentsaloqa o'tkazish

imkonini beradi. Bu texnologiyalar virtual sayohat, boshqa madaniyatlar bilan tanishish va chet tilini o'rganish uchun qo'llaniladi.

Tabiiy fanlarni o'rganayotganda, virtual haqiqat ko'zoynaklaridan foydalanadigan talabalar o'zlarini virtual laboratoriyalarda topishlari va turli xil tajribalar o'tkazishlari, turli ob'ektlar bilan o'zaro ta'sir qilishlari va tabiatda sodir bo'layotgan tabiiy ilmiy jarayonlarni kuzatishlari mumkin.

Ta'limni raqamlashtirish o'qitiladigan kurslarning mazmunini o'zgartiradi, shuningdek, ma'lumotlar taqdimoti nafaqat taqdimotlar yoki videolar, bular axborot tarmoqlari, ma'lumotlar bazalari va forumlarga to'g'ridan-to'g'ri ulanish. Amaliy mashg'ulotlar o'tkazilganda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish mumkin.

Ta'lim sohasida elektron nashrlar dolzarb bo'lib bormoqda, o'quv adabiyotlarini nashr etishga ixtisoslashgan ko'plab nashriyotlar darsliklarning elektron versiyasiga o'tmoqda;

Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanmoqda va yangilanmoqda (yuqori tezlikdagi internet, smartfonlar, planshetlar va boshqalar). Web 2.0 vositalari, bloglar, vikilar, ijtimoiy tarmoqlar; Google bulut xizmatlari, Office 365 va boshqalar. Bularning barchasi raqamli vositalardan foydalanish uchun cheksiz imkoniyatlarni taqdim etadi [4].

Talabalar va o'qituvchilar o'zlarining ta'lim maydonini rivojlantirish va uni baham ko'rish uchun cheksiz imkoniyatlarga ega bo'lishdi. Ta'limda talab katta bo'lgan raqamli texnologiyalarning ulkan salohiyatiga qaramay, ulardan to'liq foydalanilmayapti, bu o'qituvchilarning raqamli savodxonligining yetarli emasligi bilan bog'liq bo'lib, raqamli tafovutning paydo bo'lishiga olib keladi. Raqamli texnologiyalardan foydalanish ta'limni raqamli o'zgartirishning dolzarb vazifasidir.

Adabiyotlar:

1. Агибова И.М. Условия и факторы организации эффективной самостоятельной работы студентов с использованием информационных и коммуникационных технологий. Вестник поморского университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. 2010; № 5: 128 – 134.
2. Андреев А.А. Роль и проблемы преподавателя в среде e-Learning. Высшее образование в России. 2010; № 8 – 9: 41 – 44.
3. Цифровая Россия: новая реальность. Аналитический отчет экспертной группы Digital. ООО «Мак-Кинзи и Компания СиАйЭс», 2017. Available at: www.mckinsey.ru
4. Шваб Д.К. Четвертая промышленная революция. Available at: <https://mybook.ru/author/klaus-shvab/chetvertaya-promyshlennaya-revolyuciya/read>

BO'LAJAK INFORMATIKA O'QITUVCHILARINING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Mahkamova M.U.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Informatika o'qitish metodikasi kafedrası p.f.f.d(PhD) dotsent v.b.

Tayanch so'zlar: kreativlik, innovatsion ta'lim texnologiyalari, interaktiv ta'lim, gamification (o'yinlashgan ta'lim), dasturlash tillari, algoritmik fikrlash, open-source dasturlari, hackathonlar, kodlash musobaqalari, differensiyatsiya, collaborative learning (hamkorlikda o'rganish), motivatsiya va ilhomlantirish, malaka oshirish kurslari, resurslar va platformalar.

Ключевые слова: креативность, инновационные образовательные технологии, интерактивное обучение, геймификация (игровое обучение), языки программирования, алгоритмическое мышление, программное обеспечение с открытым исходным кодом, хакатоны, конкурсы по программированию, дифференциация, совместное обучение, мотивация и вдохновение, курсы повышения квалификации, ресурсы и платформы.

Key words: creativity, innovative educational technologies, interactive learning, gamification, programming languages, algorithmic thinking, open-source software, hackathons, coding competitions, differentiation, collaborative learning, motivation and inspiration, professional development courses, resources and platforms.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola informatika o'qituvchilarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni tahlil qiladi. O'qituvchining kreativligi nafaqat o'quvchilarga ta'lim berish jarayonida yangi metodlar va texnologiyalarni qo'llashda, balki o'quvchilarga innovatsion fikrlashni shakllantirish, dasturlash va algoritmik fikrlashni o'rgatishda ham muhim rol o'ynaydi.

РЕЗЮМЕ:

Эта статья анализирует методические подходы, направленные на развитие креативных способностей учителей информатики. Креативность учителя играет важную роль не только в применении новых методов и технологий в процессе обучения учеников, но и в формировании инновационного мышления, обучении программированию и алгоритмическому мышлению.

SUMMARY:

This article analyzes the methodological approaches aimed at developing the creative abilities of computer science teachers. A teacher's creativity plays an important role not only in applying new methods and technologies in the teaching process but also in shaping innovative thinking, teaching programming, and algorithmic thinking.

Zamonaviy ta'lim tizimi doimiy ravishda yangilanib, pedagogik uslublar va metodikalar yangilanib borayotgan bir paytda, informatika o'qituvchilarining kreativ qobiliyatlari ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli bo'lishida muhim rol o'ynaydi. O'qituvchining kreativligi nafaqat o'quvchilarga ta'lim berish jarayonida yangi metodlar va texnologiyalarni qo'llashda, balki ularni ilg'or fikrlashga, innovatsion yondashuvlar yaratishga, va dasturiy ta'minotlarni ishlab chiqishda ham katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada informatika o'qituvchilarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi va bu jarayonda qo'llaniladigan asosiy uslublar haqida so'z yuritiladi.

Kreativlikning ta'rifi va ahamiyati.

Kreativlik - bu yangi va original g'oyalar yaratish, muammolarni yangi usullar bilan hal qilish, yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish qobiliyatidir. O'qituvchining kreativligi esa, uning o'quvchilarga ta'lim berishda o'ziga xos, yangi metodlar va usullarni qo'llash imkonini beradi. Informatika fani bilan bog'liq bo'lgan kreativlik, ayniqsa, texnologiyalarni o'zlashtirishda va ilg'or dasturlash tillarini o'rganishda zarur bo'lib, o'quvchilarni yangi bilimlar bilan ta'minlashda o'qituvchining kreativ fikrlashi katta ahamiyatga ega.

Informatika o'qituvchilarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish metodikalari.

1. Interaktiv ta'lim usullari. O'qituvchining kreativligini rivojlantirishning eng samarali usullaridan biri - interaktiv ta'lim usullarini qo'llashdir. Interaktiv metodlar orqali o'qituvchi o'quvchilarni faol fikrlashga, fikr almashishga, muammolarni birgalikda hal qilishga undaydi. Misol uchun, guruhli ishlar, muhokamalar, seminarlar va case study (real hayotdagi vaziyatlarni o'rganish) metodlari o'quvchilarga kreativ fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

2. Loyiha asosida ta'lim (Project-based Learning). Loyiha asosida ta'lim - bu o'qituvchining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun samarali metodlardan biridir. Bu metod orqali o'qituvchi o'quvchilarga real hayotdagi masalalarni yechish uchun loyiha yaratishni ta'minlaydi. Informatika fani bo'yicha loyihalar o'quvchilarga nafaqat dasturlashni o'rganish, balki kreativ va analitik fikrlashni ham rivojlantiradi.

3. Dasturlashga kirish va kreativ dasturiy ta'minot ishlab chiqish. Informatika o'qituvchisi o'zining kreativligini rivojlantirish uchun o'quvchilarni dasturlashga, yangi algoritmlar yaratishga va dasturiy ta'minotlar ishlab chiqishga jalb qilishi kerak. Bu jarayon orqali o'quvchilar o'zining kreativ fikrlashini sinab ko'rishadi va yangi g'oyalar yaratish ko'nikmalarini egallashadi.

4. Multimedia va vizual materiallardan foydalanish. Kreativlikni rivojlantirishda multimedia texnologiyalari, masalan, video va animatsiyalarni

qo'llash katta rol o'ynaydi. O'qituvchi o'quvchilarga yangi mavzularni o'qitishda vizual materiallardan foydalanish orqali ularning kreativ fikrlashini faollashtirishi mumkin. Bu metod o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va o'rganishni yanada samarali qiladi.

5. O'yin asosidagi o'qitish (Gamification). Informatika fanini o'rgatishda o'yinlashtirilgan metodlar ham muhim ahamiyatga ega. O'yin asosida o'qitish orqali o'quvchilarga nafaqat o'quv fanini o'rganish, balki kreativ yondashuvlar orqali vazifalarni bajarishni o'rgatish mumkin. Masalan, o'yinlardagi mantiqiy vazifalar yoki algoritmlar orqali o'quvchilar matematik va dasturlash bilimlarini kuchaytirishadi.

Kreativlikni rivojlantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining roli.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) o'qituvchining kreativligini rivojlantirishda ajralmas vosita sifatida xizmat qiladi. AKT yordamida o'qituvchilar darslarni interaktiv, masofaviy va ko'proq amaliy shaklda olib borishi mumkin. O'qituvchi yangi dasturlar va texnologiyalarni o'quvchilarga tanishtirishda internet resurslaridan, online kurslardan, onlayn dasturlash platformalaridan foydalanishi kerak. Bu nafaqat kreativ fikrlashni rivojlantiradi, balki o'quvchilarga global miqyosda bilim olish imkoniyatini ham beradi.

Informatika o'qituvchilarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ko'plab metodik yondashuvlar mavjud. Interaktiv ta'lim, loyiha asosida o'qitish, dasturlashni o'rgatish, multimedia vositalaridan foydalanish va o'yinlashtirilgan ta'lim kabi usullar o'quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Bularning barchasi o'qituvchining innovatsion yondashuvlarini qo'llash orqali amalga oshiriladi. Kelajakda, informatika o'qituvchilarining kreativligi nafaqat o'quvchilarga yangi bilimlarni o'rgatish, balki ularning o'ziga xos fikr va g'oyalarni yaratish qobiliyatlarini ham rivojlantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Akhmedov, M. (2019). Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar. Tashkent: Fan va texnologiya.
2. Yuldashev, T., & Azizov, B. (2021). Informatika o'qitish metodikasi. Tashkent: O'qituvchi.
3. Zaynutdinov, M. (2020). O'qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi. Journal of Pedagogical Innovations, 12(3), 45–50.
4. Pochte, T. & Nelson, D. (2018). Creativity in Education: Bridging the Gap. Journal of Educational Psychology, 85(4), 674–690.
5. Vygotsky, L. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press.

UMUMTA'LIM FANLARI O'QITUVCHILARINING MALAKASINI OSHIRISHDA VA KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA SUN'IY INTELLEKT TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH AHAMIYATI

Saparov O.B.

*Qoraqalpog'iston Respublikasi Pedagogik mahorat
markazi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: sun'iy intellekt, neyron tarmoq, mashinaviy o'qitish, chuqur o'rganish platformasi, katta ma'lumotlar, individual foydalanish.

Ключевые слова: искусственный интеллект, нейронная сеть, машинное обучение, платформа глубокого обучения, большие данные, индивидуальное использование.

Key words: artificial intelligence, neural network, machine learning, deep learning platform, big data, individual use.

РЕЗЮМЕ:

Bu maqolada o'qituvchilarda sun'iy intellekt haqida tuchunchalar tahlili, ta'riflari, tuchunchalari, uning ta'lim jarayonida qo'llanish imkoniyatlari va ahamiyati keltirilgan. Zamonaviy darslarda pedagoglar qo'llashi mumkin bo'lgan sun'iy intellekt texnologiyalari va turlari ahamiyatlari keltirilgan ularni o'qitishda foydalansh tavsiya etilgan, bular pedagoglarga o'qitish samaradorligini oshirish, vaqtni tejash va ta'lim oluvchilarga individual yondashuvni ta'minlash imkoniyatin beradi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье представлены анализ, определения, термины, возможности и важность его использования в образовательном процессе. Представлено значение технологий и видов искусственного интеллекта, которые могут быть использованы педагогами на современных уроках, и рекомендовано их использование в обучении, что дает педагогам возможность повысить эффективность обучения, сэкономить время, обеспечить индивидуальный подход к обучению.

SUMMARY:

This article presents an analysis of teachers' perceptions of artificial intelligence, its definitions, concepts, possibilities and importance of its application in the educational process. The importance of artificial intelligence technologies and types that educators can use in modern lessons is presented, and their use in teaching is recommended, which allows educators to increase teaching efficiency, save time and provide an individual approach to learners.

Kirish. Umumta'lim fanlari o'qituvchilarining sun'iy intellekt texnologiyalari bo'yicha tushunchalarini tahlil qilganimizda quyidagi natijalarga ega bo'ldik.

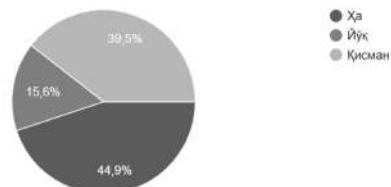
Asosiy qism: Bu ma'lumotlardan bizga ma'lum umumta'lim fanlari o'qituvchilarining kompetentligini rivojlantirishda sun'iy intellekt texnologiyalari haqida tushunchalarni shakllantirish, ulardan malaka oshirish jarayonlarida foydalanish bugungi kunda dolzarb muammo ekanligi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha aholining bilim va ko'nikmalarini oshirish, kadrlar salohiyatini rivojlantirish vazifalari qo'yilgan.[1] Bilim ko'nikmalarni oshirish pedagog kadrlarga bog'lik. O'qituvchilarning malaka oshirish markazlarida SI dan foydalanishi kompetentligini rivojlantishga yordam beradi va kasbiy bilimlarini boyitadi. So'ngi

yillarda axborotlashtirish va ilg'or texnologiyalarni turli sohalarda tadbiq etish borasida shora tadbirlar natijasida sun'iy intellekt sohasida o'ziga xos salohiyat asoslari yaratilmoqda. Biz avalo sun'iy intellekt texnologiyalari haqida nimalarni bilamiz? - zamonaviy sun'iy intellekt turli amallarni bajarishga mo'ljallangan algoritm va dasturiy tizimlardan iborat bo'lib inson ongi bajarishi mumkin bolgan bir qancha vazifalarni axborot bazasiga kiritilgan ma'lumotlar asosida amalga oshiradi. SI murakkab tahlillar va katta ma'lumotlar bilan ishlovchi

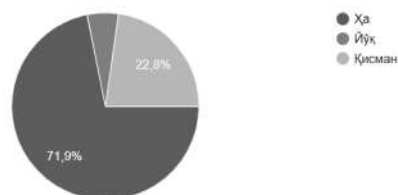
Сиз "сунъий интеллект" тўғрисида тушунчаларга эгамисиз?

167 ответов

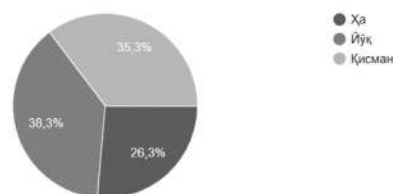
"Сунъий интеллект" бу – касбий фаолиятингизда сизга ёрдам берса, Сиз ундан фойдаланишни истайсизми ?

167 ответов

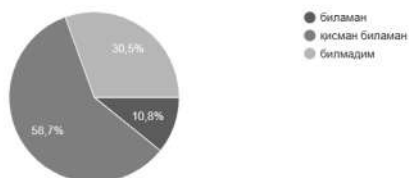
Касбий фаолиятингизда сунъий интеллект технологияларини фойдаланишга шароит борми?

167 ответов

Сунъий интеллектнинг қандай турларини биласиз?

167 ответов

Kor

Биламан
Қисман биламан
Билмадим

dasurlarni oz ishiga olib mantiqli izchil mulahaza qilish hamda tavsiya berish qobiliyatiga ega aqilli texnologiya hisoblanadi. Aniqroq ta'riflarni keltiraylik.

- sun'iy intellekt - insonning bilim va ko'nikmalariga taqlid qilish imkonini beruvchi (shu jumladan, mustaqil ravishda o'rganish va yechimlarni izlash) hamda aniq vazifalarni bajarishda inson aqliy faoliyati natijalari bilan taqqoslanadigan natijalarni olish imkonini beradigan texnologik yechimlar majmui; [1]

- neyron tarmoq - mashinaviy o'qitish usullaridan biri bo'lib, biologik organizmning neyron bog'lamalarini tashkil etish va ularning ishlash tamoyiliga asoslangan matematik model, apparat-dasturiy ta'minot;

- mashinaviy o'qitish - namunalarni o'rganish va tahlil qilish yordamida xulosa chiqaruvchi algoritmlarni o'rganuvchi soha bo'lib, ma'lumotlardagi o'zaro bog'liqliklarni aniqlash hamda o'rganishda jarayonlarni tadqiq qilish (neyron tarmoqlar va statistika) va boshqa usullardan foydalanish;

- chuqur o'rganish platformasi - sun'iy neyron tarmoqlarini chuqur o'rganish uchun mo'ljallangan dasturiy va apparat vositalari majmui;

- sun'iy intellekt texnologiyasi - sun'iy intellektdan foydalanishga asoslangan texnologiyalar, shu jumladan, intellektual videotahlil, nutqni tanib olish va sintezlash, qabul qilingan qarorlarni intellektual qo'llab-quvvatlashning istiqbolli usullari;

- "katta ma'lumotlar" - hajmi, xilma-xilligi, tezligi va (yoki) o'zgaruvchanligi bilan ajralib turadigan, samarali saqlash, boshqarish va tahlil qilish uchun talab etiladigan keng ma'lumotlar to'plami.

Malaka oshirish markazlarida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish katta ahamiyatga ega bo'lib ularga quyidagilarni keltiraylik:[2-3-4]

O'quv jarayonini avtomatlashtirish - SI repetitorlar yoki trenerlarning vaqtini tejashga yordam beradi. Masalan, testlarni avtomatik tekshirish, topshiriqlarni baholash yoki ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish vazifalarini bajarishi mumkin.

Individual yondashuvni ta'minlash - SI yordamida har bir o'qituvchining bilim darajasi va ehtiyojlarini tahlil qilib, unga moslashtirilgan o'quv rejasi ishlab chiqish mumkin. Bu shaxsga yo'naltirilgan yoki shaxsiy yondashuv o'quv samaradorligini oshiradi.

Real vaqtni tahlil qilish yoki tavsiya berish - o'quvchilarning faoliyatini real vaqt rejimida kuzatib borish va ularga tezkor tavsiyalar berish imkonini yaratadi. Bu esa o'z vaqtida tavsiya berishga, xatolarni tuzatishga yordam beradi.

Qiziqarli va interaktiv o'quv muhitini yaratish - Sun'iy intellekt bilan ishlaydigan o'quv ilovalar va virtual muhitlar o'quvchilar uchun darslarni

qiziqarliroq va o'ziga jalb qiluvchi bo'ladi. Masalan, virtual yordamchilar, chat-botlar yoki o'yin texnologiyalaridan foydalanish.

Talab qilinadigan ko'nikmalarni rivojlantirish- Ish bozoridagi o'zgarishlarga mos ravishda talab qilinadigan ko'nikmalarni aniqlash va ularga mos o'quv dasturlarini ishlab chiqish uchun SI-dan foydalanishi mumkin.

Masofaviy ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish - onlayn kurslar va vebinarlar orqali ta'lim olishda sun'iy intellekt o'quvchilarni qo'llab-quvvatlab, ularga murabbiylik vazifasini bajaradi. Masalan, o'quv materiallarini tarjima qilish yoki murakkab tushunchalarni tushuntirish.

Resurslarni optimallashtirish-Malaka oshirish markazlarining resurslarini samarali boshqarish, o'quvchi oqimlarini tahlil qilish va darslarni to'g'ri rejalashtirish imkoniyatini beradi.

Sun'iy intellektning malaka oshirish jarayonlariga integratsiyasi nafaqat o'qitish sifatini oshiradi, balki ta'lim tizimining zamonaviy va innovatsion bo'lishini ta'minlaydi. Shu orqali o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini qisqa vaqt ichida yuqori darajaga ko'tarish imkoniyati yaratiladi.

Yuqorida keltirilgan malaka oshirish markazlarida o'qituvchilar kompetentligini oshirishga qo'yilgan barcha imkoniyatlarda natijaga ega bo'lishda quyidagi sun'iy intellekt texnologiyalar turlari va vazifa xizmatlarini keltirishimiz mumkin.

1. Elektron kitoblar yaratish, tushunchalar, tavsiyalar olish:

- Writesonic, - ChatGPT, - Jasper

2. Sun'iy intellekt yordamida reklama dizayni:

- AdCopy, - AdGenai, - AdCreative

3. Web dasturchilik:

- 10Web, - Hocoos, - Landing site

4. Rezyume yaratish:

- Rezi, - TealHq, - Kickresume

5. Kompaniyalar uchun chatbotlar yaratish:

- ChatBase, - ChatShape, - ChatSimple

6. Sun'iy intellekt bilan frilans dasturlash:

- CodeT5, - Codeium, - CodeMate

7. Sun'iy intellekt rasmlarni yaratishda

- Dall-E, - Midjourney, - Adobe Firefly

8. Onlayn kurslar yaratish:

- Courseai, - Coursebox, - Learnworlds

9. Frilans kopirayting:

- CopyAI, - Worldtune, - Coosmith

10. Yuzingizsiz YouTube kanal:

- Klap, - Heygen, - Synthesia

Sun'iy intellekt pedagoglar uchun katta imkoniyatlar ochib beradi. Individual yondashuv, avtomatlashtirish va interaktiv ta'limni rivojlantirish orqali o'qitish samaradorligini oshirish mumkin. Biroq, texnologiyadan oqilona foydalanish va insoniy qadriyatlarni saqlab qolish pedagogning asosiy vazifasi bo'lib qolaveradi. SI yordamida ta'lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqish pedagogning bilim va tajribasini boyitishning muhim yo'li hisoblanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, sun'iy intellektdan foydalanish ta'limda malaka oshirish markazlarida o'qituvchilarning kompotentligini rivojlantirishda muhim o'rinda turadi. Darslarida o'qitishni yanada shaxsiylashtirilgan, qulay va sifatli qilish orqali yaxshilashga yordam beradi. Ammo shuni esda tutish kerakki, SI o'qituvchi rolini almashtira olmaydi, balki faqat uning ishiga yordam berishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. PQ-358 14.10.2024, "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"
2. Smit, J. va Braun, A. (2022). Ta'limda sun'iy intellekt: kelajak va imkoniyatlar . Springer nashriyoti.
3. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014
4. J.Qarshiev. "Sun'ya intellect zamonaviy kognitiv psixologiya xodisasi sifatida" "Pedagogik va psixologik tadkikotlar" jurnali, 2023 yil fevral 2-son.91-bet.
5. <https://aws.amazon.com/ru/what-is/artificial-intelligence/>
6. <https://www.maktab.uz/student/637/8756>
7. <https://www.sap.com/central-asia-caucasus/products/artificial-intelligence>.
8. https://www.researchgate.net/publication/348817864_sun'iy_intelekt_va_ekspert_tizimlar

ELEKTRON TA'LIM TIZIMIDA AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING NAZARIY ASOSLARI

Raximov A.A.

*Toshkent kimyo xalqaro universiteti,
Samarqand filiali tadqiqotchisi*

Tayanch so'zlar: texnologiya, elektronika, xavfsizlik, shxs, bajarish, munosabat.

Ключевые слова: технологии, электроника, безопасность, личность, производительность, отношение.

Key words: technology, electronics, security, personality, performance, attitude.

РЕЗЮМЕ:

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan elektron ta'lim tizimi keng miqyosda qo'llanilmoqda. Bu jarayonda axborot xavfsizligini ta'minlash muhim masalalardan biri hisoblanadi. Elektron ta'lim tizimida axborot xavfsizligini ta'minlash, nafaqat texnik, balki pedagogik yondashuvlarni ham o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuvlar axborot xavfsizligi bo'yicha bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, xavfsiz ishlash madaniyatini rivojlantirish, axborotlarni himoya qilish va nazorat qilish tizimlarini ishlab chiqish va joriy etishni o'z ichiga oladi.

РЕЗЮМЕ:

В последние годы с развитием цифровых технологий широкое распространение получила электронная система образования. Обеспечение информационной безопасности является одним из важных вопросов в этом процессе. Обеспечение информационной безопасности в электронной системе образования включает в себя не только технические, но и педагогические подходы. Эти подходы включают в себя формирование знаний и навыков в области информационной безопасности, развитие культуры безопасного труда, разработку и внедрение систем защиты и контроля информации.

SUMMARY:

In recent years, with the development of digital technologies, the electronic education system has been widely used. Ensuring information security in this process is one of the important issues. Ensuring information security in the electronic education system includes not only technical, but also pedagogical approaches. These approaches include the formation of knowledge and skills in information security, the development of a culture of safe work, the development and implementation of information protection and control systems.

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan elektron ta'lim tizimi keng miqyosda qo'llanilmoqda. Bu jarayonda axborot xavfsizligini ta'minlash muhim masalalardan biri hisoblanadi. Elektron ta'lim tizimida

axborot xavfsizligini ta'minlash, nafaqat texnik, balki pedagogik yondashuvlarni ham o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuvlar axborot xavfsizligi bo'yicha bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, xavfsiz ishlash madaniyatini rivojlantirish, axborotlarni himoya qilish va nazorat qilish tizimlarini ishlab chiqish va joriy etishni o'z ichiga oladi.

O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha qator muhim qarorlar va farmonlar qabul qilingan. 2019-yil 14-iyunda qabul qilingan "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi axborot xavfsizligini ta'minlashni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilagan. Ushbu strategiya doirasida elektron ta'lim tizimida axborot xavfsizligini ta'minlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash va ularning axborot xavfsizligi sohasidagi bilimlarini mustahkamlashga alohida e'tibor qaratilgan.

2021-yil 3-fevralda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan imzolangan "Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6155-sonli Farmoni, oliy ta'lim muassasalarida raqamli ta'lim platformalarini joriy etish va ularning axborot xavfsizligini ta'minlash masalalarini davlat siyosatining asosiy vazifalaridan biri sifatida belgiladi. Ushbu hujjat, ta'lim muassasalarida axborot xavfsizligi yo'nalishida maxsus o'quv dasturlarini yaratish va joriy etishni ko'zda tutadi.

Shuningdek, 2021-yil 30-aprelda qabul qilingan "Raqamli iqtisodiyot va raqamli infratuzilmani rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-5099-sonli qarorda, axborot xavfsizligini ta'minlash, xususan, elektron ta'lim tizimida xavfsiz axborot almashinuvini tashkil etish bo'yicha muhim chora-tadbirlar ko'zda tutilgan. Ushbu qaror, ta'lim tizimida axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha monitoring va nazorat tizimlarini takomillashtirishga katta e'tibor qaratadi.

Umuman olganda, elektron ta'lim tizimida axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar, pedagogik yondashuvlar bilan birgalikda, milliy xavfsizlik va ta'lim tizimining barqarorligini ta'minlashga qaratilgan. Shu sababli, elektron ta'lim tizimida axborot xavfsizligini ta'minlash pedagogik nazariyalar asosida shakllantirilgan yondashuvlarni qo'llashni talab qiladi. Bu jarayon nafaqat axborot xavfsizligi masalalariga, balki pedagogik mahorat va yondashuvlarga ham jiddiy e'tibor qaratishni taqozo etadi.

Mazkur mavzuni yanada chuqurroq o'rganish orqali, axborot xavfsizligini ta'minlashning samarali usullari, shuningdek, pedagogik jihatdan to'g'ri yondashuvlarni shakllantirish imkonini beradi. Shuning uchun axborot

xavfsizligini ta'minlash, nafaqat texnikaviy choralar, balki pedagogik yondashuvlar bilan ham qo'llab-quvvatlanishi zarur.

Elektron ta'lim (e-learning) zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, texnologiyalarning rivojlanishi bilan birgalikda keng qamrovli o'quv platformalarini yaratishga zamin yaratmoqda. Elektron ta'lim-bu raqamli texnologiyalar asosida ta'lim olish, o'quv materiallari bilan tanishish va bilimlarni mustahkamlash jarayoni bo'lib, u internet orqali yoki elektron qurilmalar yordamida amalga oshiriladi. Ushbu ta'lim shakli, an'anaviy ta'lim usullari bilan taqqoslaganda, keng imkoniyatlarga ega bo'lib, o'quvchilarga o'z vaqtlarini samarali boshqarish, o'quv materiallariga istalgan joydan va istalgan vaqtda kirish imkoniyatini beradi.

Elektron ta'limning asosiy afzalliklaridan biri-uning keng qamrovli va moslashuvchan bo'lishidir. Masofaviy ta'lim, video darslar, interaktiv o'quv materiallari va virtual sinflar orqali ta'lim jarayonini tashkil qilish mumkin. Bu nafaqat ta'lim jarayonini soddalashtiradi, balki uning sifati va samaradorligini ham oshiradi. Ayniqsa, pandemiya sharoitida elektron ta'limning ahamiyati yanada oshdi.[65] Dunyo bo'ylab ta'lim muassasalari an'anaviy ta'lim usullaridan elektron ta'limga o'tish orqali o'z faoliyatlarini davom ettirdi.

Elektron ta'lim tizimi turli xil texnologik vositalar va platformalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Masalan, Learning Management System (LMS) kabi tizimlar orqali o'quv materiallarini tarqatish, o'quvchilarning faoliyatini kuzatish va baholash mumkin. Bundan tashqari, massiv ochiq onlayn kurslar (MOOC), vebinarlar, podkastlar va boshqa interaktiv o'quv materiallari elektron ta'limning asosiy komponentlaridan biri sifatida xizmat qiladi. Bu turli xil ta'lim usullari va materiallarini taqdim etish orqali har bir o'quvchining individual ta'lim ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi.

Elektron ta'limning nazariy asoslari uning didaktik printsiplariga asoslanadi. Elektron ta'lim didaktikasi axborotning o'zlashtirilishi, interaktivlik va ko'rgazmalilik kabi tamoyillarga tayanadi. Bu tamoyillar o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, o'quv jarayonini ko'rgazmali va qiziqarli qilish orqali ta'lim samaradorligini oshiradi. Elektron ta'lim jarayonida o'quvchilar mustaqil ravishda materiallarni o'rganishi, o'zlari uchun qulay bo'lgan vaqtda o'qishi va bilimlarini mustahkamlashi mumkin.

Elektron ta'limning yana bir muhim jihati uning pedagogik yondashuvlariga asoslanganidir. O'qituvchilar va ta'lim beruvchilar uchun elektron ta'lim platformalarida o'quv materiallarini yaratish va ularni didaktik jihatdan to'g'ri shakllantirish muhim vazifadir. Bu jarayonda o'quvchilarning individual qobiliyatlari va ehtiyojlari hisobga olinishi lozim. Shuningdek, ta'lim

beruvchi o'quv materiallarini interaktiv va qiziqarli qilish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanishi kerak.

Zamonaviy texnologiyalar - bu yangi yutuqlar va ilmiy kashfiyotlar asosida yaratilgan, inson faoliyatining turli sohalarida jarayonlarni avtomatlashtirish, samaradorlikni oshirish va sifatni yaxshilashga qaratilgan vosita va tizimlardir. Ular raqamli qurilmalar, dasturiy ta'minotlar, sun'iy intellekt, internet tarmoqlari va boshqa innovatsion texnologik yechimlarni o'z ichiga olib, jamiyat hayotini, ta'lim jarayonlarini va ishlab chiqarish usullarini tubdan o'zgartirib yuboradi. Mazkur texnologiyalar o'quv jarayonida ma'lumotlarni interaktiv tarzda o'zlashtirish, tahlil qilish va yetkazish imkonini beradi, bu esa ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

O'zbekiston Respublikasida elektron ta'limni rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi doirasida ta'lim tizimini raqamlashtirish va elektron ta'limni joriy etish masalalariga katta e'tibor qaratilgan. Bu strategiya O'zbekiston ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish, o'quvchilarning raqamli savodxonligini oshirish va elektron ta'lim imkoniyatlaridan samarali foydalanishni ta'minlashga qaratilgan.

Elektron ta'lim nafaqat zamonaviy ta'limning ajralmas qismi, balki kelajak ta'lim tizimining asosiy yo'nalishi sifatida ham namoyon bo'lmoqda. U o'quv jarayonini takomillashtirish, ta'lim samaradorligini oshirish va har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi. Elektron ta'lim, shuningdek, raqamli texnologiyalar va didaktik yondashuvlarni uyg'unlashtirgan holda ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarish imkoniyatini yaratadi.

Elektron ta'lim tizimi axborot texnologiyalari va internet asosida tashkil etilgan o'quv jarayonini ifodalaydi. Ushbu ta'lim shakli turli o'quv modullarini o'z ichiga oladi va o'quvchilarga ta'lim jarayoniga masofadan kirish imkonini beradi. Elektron ta'lim tizimida axborot xavfsizligini ta'minlash, bu tizimning samarali va uzluksiz faoliyatini ta'minlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Axborot xavfsizligi, o'z navbatida, tizimdagi ma'lumotlarni muhofaza qilish, axborotning maxfiyligini, yaxlitligini va mavjudligini saqlashga qaratilgan chora-tadbirlar majmuini o'z ichiga oladi.

Axborot xavfsizligi-bu elektron ta'lim tizimida ishtirok etuvchi barcha ma'lumotlarning himoyalanganligini ta'minlashga qaratilgan qoidalar va jarayonlar majmuasi. Bu qoidalar O'zbekiston Respublikasi davlat siyosatining ajralmas qismi sifatida, "Axborot xavfsizligi to'g'risida"gi qonunlar va milliy strategiyalar doirasida ishlab chiqilgan. Axborotning

maxfiyligi-ma'lumotlarning faqat ruxsat etilgan foydalanuvchi- lar tomonidan kirish imkoniyatiga ega bo'lishi. Ma'lumotlarning yaxlitligi-axborotning o'zgarmasligi va asl holatida saqlanishi. Axborotning mavjudligi-zarur vaqtda va kerakli foydalanuvchilar uchun ma'lumotlar mavjudligini ta'minlash. Elektron ta'lim tizimida ushbu uch asosiy tamoyilni amalga oshirish pedagogik jarayonlar va texnikaviy vositalar yordamida ta'minlanadi. Axborot xavfsizligi talablariga rioya qilmaslik tizimdagi ma'lumotlarning o'g'irlanishiga, zarar ko'rishiga va noto'g'ri foydalanilishiga olib kelishi mumkin.

Axborot xavfsizligini ta'minlashning pedagogik yondashuvlari o'quvchilarga xavfsizlik bo'yicha bilimlar berish, axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish va tizimdan foydalanish qoidalarini o'rgatishdan iboratdir. Pedagogik yondashuvlar quyidagi tamoyillarga asoslanadi. O'quvchilarga va ta'lim beruvchilarga axborot xavfsizligi qoidalari va choralarini tushuntirish, ularni muntazam ravishda yangilash. Interaktiv o'quv materiallari: Virtual sinflarda xavfsizlik bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazish, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash.

Sinov va testlar: O'quvchilarning axborot xavfsizligi bo'yicha bilimlarini baholash, ularning tizimdan foydalanish qobiliyatlarini oshirish. Pedagogik yondashuvlarning yana bir muhim jihati, bu o'quvchilarning texnik xavfsizlik choralarini amalda qo'llashini ta'minlashdir. O'quvchilar texnikaviy jihatdan axborot xavfsizligini qanday ta'minlash bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak. Bu jarayonda o'quvchilarga axborot xavfsizligi bo'yicha maxsus kurslar o'tkazish, interaktiv dasturlarni qo'llash va real hayotiy vaziyatlar asosida ta'lim berish muhimdir.

Texnik jihatlar elektron ta'lim tizimida axborot xavfsizligini ta'minlashning muhim qismini tashkil etadi. Shifrlash va autentifikatsiya: Ma'lumotlarni shifrlash va foydalanuvchilarni autentifikatsiya qilish orqali tizimga kirishni himoya qilish.

Tashqi hujumlardan himoyalaniş uchun firewall va antivirus tizimlarini joriy etish. Zaxira nusxalari va ma'lumotlarni tiklash: Ma'lumotlarni zaxira qilish va ularni tiklash imkoniyatini ta'minlash, bu tizimdagi axborotlarning yo'qolishining oldini oladi. Ushbu texnik chora-tadbirlar elektron ta'lim tizimining uzluksiz faoliyatini ta'minlash va axborot xavfsizligini saqlash uchun zarurdir. Texnik chora-tadbirlar nafaqat ma'lumotlarni himoya qilishga, balki tizimdagi foydalanuvchilarning o'zlarini xavfsiz his qilishlariga ham imkon yaratadi.

O'zbekiston respublikasida elektron ta'lim tizimida axborot xavfsizligini ta'minlash - O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 14-iyundagi

“Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasi doirasida ta’lim tizimining raqamlashtirilishi va axborot xavfsizligini ta’minlash masalalariga katta e’tibor qaratilgan.[Bu strategiya doirasida milliy ta’lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish, elektron ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish va axborot xavfsizligini ta’minlash maqsadida bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Oliy ta’lim muassasalarida axborot xavfsizligi bo‘yicha maxsus kurslar joriy etilmoqda. Axborot xavfsizligi bo‘yicha malakali mutaxassislar tayyorlash: Axborot xavfsizligi sohasida yuqori malakali kadrlarni tayyorlash uchun yangi o‘quv dasturlari ishlab chiqilmoqda. Monitoring va nazorat tizimlari: Elektron ta’lim tizimida axborot xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha monitoring va nazorat tizimlari takomillashtirilmoqda.

Umuman olganda, elektron ta’lim tizimida axborot xavfsizligini ta’minlash, nafaqat texnik, balki pedagogik va nazariy jihatdan ham keng qamrovli chora-tadbirlarni talab etadi. Ushbu chora-tadbirlar nafaqat axborot xavfsizligini ta’minlashni, balki ta’lim sifatini ham oshirishni ko‘zda tutadi.

Adabiyotlar:

1. G‘oziyev E.G‘. Psixologiya. – Toshkent, “O‘qituvchi” nashriyoti, 2008. – 440 bet.
2. Ivanov P.I., Zufurova M.E. Umumiy psixologiya. Pedagogika va psixologiya ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun darslik. – Toshkent, O‘zbekiston faylasuflari jamiyati nashriyoti, 2021. – 480 bet.
3. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q., Kayumova N.M., A‘zamova M.N. Maktabgacha pedagogika. Darslik. – Toshkent, Tafakkur nashriyoti, 2019. – 684 bet.
4. Global ta’lim va milliy metodika taraqqiyoti. III an‘anaviy respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Toshkent, 2019. – 398 bet.

INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANINI AXBOROT-MANTIQIY MODELLASHTIRISH ASOSIDA O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH MAZMUNI

Okbayeva N.U.

Qarshi davlat universiteti

Tayanch so'zlar: axborot, informatika, ta'lim, mantiqiy, modellashtirish, bilim, fazo, shakl, ko'nikma, malaka.

Ключевые слова: информация, информатика, образование, логика, моделирование, знание, пространство, форма, умение, компетентность.

Key words: information, informatics, education, logic, modeling, knowledge, space, form, skill, competence.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada o'quvchilarda tushunchalarni shakllantirishda informatika va axborot texnologiyalari fanini axborot-mantiqiy modellashtirish asosida o'qitishni jarayonining asosiy tarkibiy qismlaridan biri o'qituvchining vazifasi o'quvchilarning tushunchalarni to'liq o'zlashtirishini ta'minlashdan iborat. O'quvchilarda o'rganilayotgan mavzu bo'yicha bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash uchun zarur ko'nikma va malakalarni shakllantirish katta ahamiyatga ega. Ko'nikma va malakalar o'quvchilarda ob'ektning o'zini boshqarish usullarini egallashlari orqali namoyon bo'ladi. Biroq, o'quvchi tushuncha mazmunini o'zlashtirganda ham, tushunchalar ustida bajariladigan amallarga bog'liqdir.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье одной из основных составляющих процесса обучения информатике и информационным технологиям на основе информационно-логического моделирования при формировании понятий учащихся является задача преподавателя обеспечить полное усвоение студентами понятий. Большое значение имеет формирование у студентов необходимых навыков и компетенций для применения знаний изучаемого предмета в практической деятельности. Навыки и компетенции демонстрируются овладением студентами методами самоуправления объекта. Однако даже когда учащийся усваивает содержание понятия, это зависит от действий, совершаемых с понятиями.

SUMMARY:

In this article, one of the main components of the process of teaching informatics and information technology based on information-logical modeling in the formation of students' concepts is the task of the teacher to ensure that students fully master the concepts. It is of great importance to form the necessary skills and competencies in students to apply the knowledge of the studied subject in practical activities. Skills and competencies are demonstrated by students' mastery of the object's self-management methods. However, even when the learner learns the content of the concept, it depends on the actions performed on the concepts.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 9 iyuldagi "Matematika talimi va fanlarini yanada rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 7 maydagi "Matematika sohasidagi talim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ4708-sonli qarori[1], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 oktyabrdagi PQ-4851-son "Axborot texnologiyalari sohasida ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni IT-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

Axborot-mantiqiy modellashtirish asosida metodlarni takomillashtirish masalasini har bir o'qituvchi o'zining imkoniyati va pedagogik tajribasidan kelib chiqib hal qiladi, ta'lim jarayonining aniq vaziyat (shart-sharoit)larini inobatga olgan holda o'qituvchi o'z qarashlarini ifoda etish asosida umumiy metodikani boyitib boradi.

Informatika ta'limiga axborot mantiqiy modellashtirishning kirib kelish davri o'tgan asrning oxiridan boshlangan bo'lib, tadqiqotimizda ushbu davr bo'yicha ham tahlillar olib borildi.[5-12]

«Informatika va axborot texnologiyalari» fanini o'qitish tajribasi va uning dunyoqarash imkoniyatlarini yangicha anglash maktabda informatika asoslarini o'qitish va axborot madaniyatini shakllantirish jarayonining qo'shimcha bosqichlarini ajratib ko'rsatish zaruratini tug'diradi. Haqiqiy ob'ektlar va hodisalarni adekvat tasvirlash va kompyuter tajribasini o'tkazish masalalari bilan bog'liq bo'lgan mazmun chizig'i alohida e'tiborga loyiqdir. Bu talabalarga quyidagi imkoniyatlarni berishi kerak:

Informatika va axborot texnologiyalari fanini axborot-mantiqiy modellashtirish asosida o'qitish talablarni o'z ichiga oladi		
modellashtirish usuli haqida tasavvurga ega bo'lish	modellarning asosiy turlari	oddiy axborot tizimlarining modellarini qurish qobiliyati.

Operatsiyalarning tushunchalardagi o'rni, mazmuni va ta'sir darajasini tushunishda operatsiyalarni amaliy qo'llashga qaratilgan faoliyat katta ahamiyatga ega. Zamonaviy AT va o'rganilayotgan mavzuning axborot modellarini amalga oshirish usullaridan foydalanish operatsiyalarning roli va mazmunini bilvosita anglash uchun sharoit yaratadi.

Ayrim mualliflar informatika va matematika fanlarini o'qitish jarayonini mantiqiy modellar va fikrlash modellarining o'zaro ta'siri nuqtai nazaridan tushunishga harakat qiladilar. Shu bilan birga, ular metodikaning yangi bilim va ko'nikmalarni optimal rivojlantirish haqidagi fan sifatidagi xarakteristika bilan ham bog'liq[6,7,8]

Informatika va matematika o'qitish metodikasi sohasida o'qitish modelini, mantiqiy-matematik modelni ishlab chiqish muammosining metodik yechimi sifatida qaraladi. Mantiqiy model rasmiy bo'lib, aqliy faoliyat (fikrlash) aslida qanday davom etayotganidan mavhum, lekin faqat shu faoliyat tufayli amalga oshiriladi. Insonning aqliy faoliyati mexanizmi psixologiya fanining tadqiqot ob'ekti hisoblansa-da, uning mahsuli barcha fanlarda o'quvchilarning bilimlarni qabul qilish va qayta ishlash mexanizmi sifatida e'tirof etiladi. Bunda shaxsning fikrlash jarayoni, aqliy faoliyatning motivatsion motivlari o'rganiladi.

Kognitiv psixologiya, mantiq va kibernetikada fikrlashni o'rganish inson miyasida psixologik jarayonlarning modellarini qurish orqali amalga oshiriladi. O'quv jarayonini tashkil etishda psixik jarayonlarning turli tomonlarini rolini aniqlash uchun kognitiv psixologiyada ishlab chiqilgan tafakkurning bir qancha zamonaviy modellarini ko'rib chiqamiz.

Tafakkur tashqi va ichki sharoitlar harakati bilan belgilanadi. Har bir fikrlash bosqichi bilim ob'ekting ma'lum bir holatiga mos keladi va uning holatini o'zgartirish sabablarini ochish bilan yakunlanadi. Ob'ektni o'zgartirish fikrlashning yangi yo'nalishini keltirib chiqaradi va hokazo. Psixologik harakatning psixologik mexanizmi sintez orqali tahlil qilishdir. Bu shuni anglatadiki, ob'ekt yangi bog'lanishlarga (munosabatlarga) kiradi, buning natijasida unda ilgari noma'lum xususiyatlar ochiladi, yangi holat paydo bo'ladi. Natijada «tafakkur o'z tarkibida tahlil, sintez, abstraktsiya va umumlashtirish vazifasini bajaradi».

S.L. Rubinshteyn [3] mantiq va psixologiyada tahlil va sintezni ajratadi. Birinchi holda, biz mahsulot sifatida bilim haqida fikr yuritamiz va undan keyin tahlil, umumlashtirish va boshqalar natijasi haqida o'ylaymiz. Ikkinchi holatda - tahlil va sintez bilan bog'liq faoliyat jarayoni haqida mushohada qilamiz. Tafakkur va bilim birligi muammosi, ya'ni, psixologik jarayon va mantiqiy mahsulot o'rtasidagi bog'liqlik ma'lum darajada ochiq bo'lib qoladi[4]. Rubinshteynning o'zi o'z nazariyasining to'liq emasligini bilib, fikrlashni ko'rsatilgan operatsiyalarga an'anaviy optimallashtirishdan farqli ravishda, «operatsiyalar tafakkurni keltirib chiqarmaydi, balki fikrlash jarayoni tafakkur operatsiyalarni keltirib chiqaradi, keyin mulohaza yoki mushohada tarzida tafakkurga kiritiladi»[4], deydi.

Rubinshteyn o'zining keyingi asarlaridan birida ushbu masalalar bilan bog'liq holda assotsiatsiya mexanizmini ochib berish zarurligi haqida yozgan[4].

Tafakkurning mohiyati ko'plik va heterogenlikni yagonaga birlashtirishdan iborat. Psixologiyada bunday birlashish jarayonining tabiati mantiqiy fikrlash shakllari sifatida qaraladigan elementlar o'rtasidagi assotsiatsiyalarning shakllanishi deb hisoblanadi.

Psixologiya va mantiqda mantiqiy tafakkurning asosiy shakllariga quyidagi elementlar kiradi: tushuncha, hukm, xulosa.

Tushuncha - bu narsa va hodisalarning muhim xususiyatlari va munosabatlarini aks ettiruvchi tafakkur shakli. Tushunchalar umumiy, birlik, konkret va mavhum bo'lishi mumkin. Kontsepsiya bu xususiyatlarni bir butunga birlashtirgan muhim xususiyatlar va qoidalar majmuini ifodalaydi. Psixologiyada tushunchalar tafakkur obrazlari, g'oyalar yoki jarayonlar sifatida qabul qilinadi.

Tushunchalarni shakllantirish (yoki tushunchalarni assimilyatsiya qilish) sub'ektning ba'zi real ob'ektlar yoki g'oyalarga (mavhum ob'ektlar) xos bo'lgan xususiyatlarni aniqlash uchun faoliyatni tashkil qilish qobiliyatini nazarda tutadi. Tushunchalarni shakllantirish qobiliyati ob'ektlar yoki g'oyalarning ma'lum bir sinfiga xos bo'lgan xususiyatlarni aniqlashtirish qobiliyatidan iborat. Kontsepsiyani shakllantirish insonning eng muhim kognitiv funktsiyalaridan biridir.

O'quvchida tushunchalarni shakllantirish har qanday fan mazmunining asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Shu bilan birga, o'qituvchining vazifasi tushunchalarni to'liq o'zlashtirishni ta'minlashdir [9]. Ushbu muammoni hal qilish o'quvchidan o'rganish mavzusini formallashtirishda asosiy ko'nikmalarni shakllantirishni talab qiladi[10]. Bilishda boshqa tushunchalar orqali belgilanmagan boshlang'ich tushunchalar sifatida qaraladigan umumiy tushunchalar (kategoriyalar) muhim rol o'ynaydi. Mantiq va tizimlar nazariyasida kategoriyalar quyidagi tushunchalardir: ob'ekt, xususiyat, munosabat, hukm, xulosa, haqiqat, tizim, muhit, predmet sohasi va boshqalar.

Xususiyatlar (belgilar) ob'ektga xos bo'lgan va bir ob'ektni boshqasidan ajratib turadigan va ob'ektning ruhiy xususiyatidir. Kontsepsiya muhim xususiyatlar tizimi bilan belgilanadi. Xususiyatlar umumiy va xususiy, muhim va ahamiyatsiz, zaruriy va tasodifiy, ichki va tashqi, mos va mos kelmaydigan bo'lishi mumkin. Kontsepsiyani shakllantirish ob'ektlar yoki g'oyalarning ayrim sinfiga xos xususiyatlarni aniqlashtirish qobiliyatini anglatadi.

Ob'ektlarning muhim xususiyatlarini psixika tomonidan aniqlash, bu xususiyatlar bo'yicha ob'ektlarning tasnifi deb ataladi. Sinf ichida ob'ektlarni sinfga xos bo'lmagan xususiyatlarga ko'ra kichik sinflarga bo'lish mumkin [7].

Xulosa - bu fikrlash shakli bo'lib, unda bir nechta hukmlar asosida ma'lum xulosalar chiqariladi. Xulosa induktiv, deduktiv va analogiklarga bo'linadi.

Induktsiya xususiyydan umumiyga mantiqiy xulosadir. Deduktsiya umumiydan xususiyyga mantiqiy xulosadir. Analogiya xususiyydan xususiyyga mantiqiy xulosadir.

Psixologiya nuqtai nazaridan kontseptsiyani shakllantirish quyidagilarni anglatadi:

- ongda mavjud sinflar va ob'ektlar qatoriga izomorf tuzilmalarni shakllantirish;

- tushunchalar ustida amallarni bajarish texnikasini o'rganish.

Ba'zi mualliflar shaxsni ma'lumotni qayta ishlash tizimi sifatida ko'rib chiqishni taklif qiladilar deb ta'kidlagan. Ushbu yondashuv fan bo'yicha ma'lumotni yetarli darajada taqdim etish, foydali ma'lumotlarni qayta ishlashni tashkil etish va o'qitish bilan bog'liq muammolarni hal qilishda inson qobiliyatlarini yaxshiroq tushunishga imkon beradi.

Axborot modellarini ishlab chiqish bilan bog'liq modellar va o'qitish usullarini aniqlashda muhim nuqta - bu shaxs tomonidan fan sohasini (FS) aks ettirishni tashkil etish masalalarini ko'rib chiqishda xotirani tashkiliy masalalari hisoblanib, xotiraning quyidagi turlarini ajratib ko'rsatiladi[8]: harakat, semantik va epizodik. Xotirani tashkil etishning uchta tizimi ierarxiyani tashkil qiladi: xarakat, semantik va epizodik.

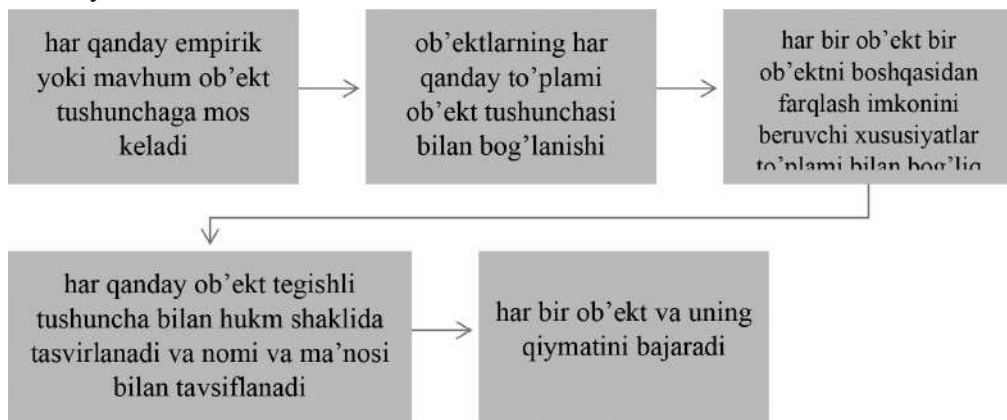
Xotira modeli xotira tarkibini, xotira tuzilishini va xotirada sodir bo'ladigan jarayonlarni (masalan, kodlash, qidirish yoki o'zgartirish operatsiyalarini) o'z ichiga oladi. Kognitiv psixologiyada xotirani tashkil etishning quyidagi modellari ajratiladi: klaster modeli, guruh modeli, qiyosiy semantik xususiyatlar modeli, tarmoq modellari.

Xotiraning klaster modeli tushunchalar xotirada tizimli ravishda – o'xshash elementlarning yig'indisi ko'rinishida saqlanishini nazarda tutadi. Klaster modelida tushunchalar individual yoki xususiyatlarning kombinatsiyasi mavjudligi yoki yo'qligi asosida guruhlariga birlashtiriladi. Tabiatan batafsilroq bo'lgan tushunchalar orasidagi bog'lanishlar hisobga olinmaydi.

Xotiraning guruh modeli tushunchalarni klaster modellari kabi guruhlariga birlashtirishni nazarda tutadi, lekin bu modelda har bir kontseptsiyaga xossalalar (xususiyatlar) majmui bilan xarakterlanadi, deb faraz qilinadi.

Tafakkur modellarini ko'rib chiqish axborotni modellashtirish uchun muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi. Informatika va axborot texnologiyalari fanini axborot-mantiqiy modellashtirish asosida o'qitish quyidagi umumiy xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

Ob'ektlar o'rtasidagi munosabat ularga mos keladigan mavhum tushunchalar o'rtasidagi ma'lum munosabat shaklida ifodalanadi. Axborotni modellashtirish sohasidagi ushbu bayonotlarni biz asosiy bayonotlar - aksiomalar sifatida ko'rib chiqamiz.

Axborot-mantiqiy model - bu bir yoki bir nechta ilovalarning axborot modellariga xos bo'lgan umumiy xususiyatlar va munosabatlarni aks ettiruvchi va ularning axborot modellaridagi o'zgarishlarga nisbatan o'zgarmas bo'lgan tushunchalar tizimi. Axborotning mantiqiy modeli ilovalarning butun doirasini integratsiyalashgan ko'rinishini ta'minlaydi. Axborot-mantiqiy modeldagi umumiy tushunchalar tizimi ma'lum bir ramka (sxema) yaratishga imkon beradi, uning asosida axborot modellarining butun majmuasini amalga oshirish mumkin. Shunday qilib, axborot-mantiqiy modelning umumiy tushunchalari tizimi orqali aniq ilovani axborot modellashtirishda ob'ektlar va munosabatlarning xususiyatlarini amalga oshirishga cheklovlar o'rnatiladi. [13-15].

Shunday qilib, informatika va axborot texnologiyalari fanini axborot-mantiqiy modellashtirish asosida o'qitish uchun taklif etilayotgan paradigma axborot-mantiqiy model ma'lum ilovalar doirasi haqida umumiy tasavvur yaratishga qaratilgan aqliy faoliyat natijasidir va ob'ektiv va adekvat tasvirni o'rnatadigan umumiy tushunchalar tizimidir, degan taxmindan iborat bo'lib, u o'quvchining aqliy faoliyati natijalarini ham ijobiy shakllantiradi. Ushbu

qarashning natijasi sifatida o'quvchilarga axborot-mantiqiy modellarni qurish usullari va usullarini o'rgatish zarur, degan xulosaga keldik.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 7 maydagi "Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ4708-sonli qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 oktyabrdagi PQ-4851-son "Axborot texnologiyalari sohasida ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni IT-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
3. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования. - М.: Изв. АН СССР, 1958; Рубинштейн С.Л. Несколько замечаний в связи со статьей А.А.Ветрова "Продуктивное мышление и ассоциация" // Вопросы психологии, 1960. - N1
4. Клепко, Сергей. Идеал образованности человека в XXI веке: метаобразование. «Образ человека будущего: Кого и как воспитывать в подрастающих поколениях». Под редакцией Олег Базалука. Том 3, 2013: 131-147
5. N.U.Okbayeva Development of Electronic Educational-Methodical Complexes Spanish Journal of Innovation and INTEGRITY Volume: 11 Issue: 22| October – 2022 ISSN: 2792-8268
6. N.U.Okbayeva Extensive Use of Advanced Technology and Software Tools in Higher Education International journal of Formal Education Volume: 2 Issue: 5| May – 2023 ISSN: 2720-6874
7. Okbayeva, Nilufar Tools for Creating Electronic Educational-Methodical Complexes International Multidisciplinary Conference "Innovative Research on Modern Scientific World"
8. N.U.Okbayeva. Improvement of student creativity development based on software educational tools Creativity and Intellect in Higher Education International Scientific-Practical Conference.
9. N.U.Okbayeva Innovative approach to solving combinatic elements and some problems of newton binomy in school mathematics course Central Asian Problems of Modern Science and Education, 2021(1)
10. Okbayeva Nilufar Urakovna. Application of mathematical modeling in school courses (natural) subjects electronic journal of actual problems of modern science, education and training. february, 2021 -III. ISSN 2181-9750
11. Okbayeva, Nilufar. "Innovative approach to solving combinatic elements and some problems of newton binomy in school mathematics course." Central Asian Problems of Modern Science and Education 2021.1 (2021): 67-76.
12. Окбаева Н. Матрицы и детерминанты из биномиальных, обобщенных биномиальных коэффициентов //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 33-41.
13. Qayumova G. The role of information technologies in the development of competences of independent work in the digital environment //Science and Innovation. – 2022. – Т. 1. – №. 8. – С. 505-508.
14. Qayumova G. Raqamli muhitda ta'lim sifatini oshiruvchi omillar //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. B5. – С. 289-292.
15. Qayumova G. Raqamlashtirilgan muhitda mustaqil ishlash kompetensiyasini rivojlantirishda axborot texnologiyalarning o'rni //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. B8. – С. 505-508.

INFORMATIKA FANINI O'QITISHDA PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA TIZIMLARI VA DASTURLARINI O'RNI

Eshdavlatov F.

Qashqadaryo VPYMO'M markazi katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: pedagogik jarayon, kvalimetrik diagnostika, PISA (International Student Assessment for Programme), TIMSS (Third International Mathematics and Science Studi), ICILS (International Computer and Information Literaci Studi), PIRLS (International Reading Literaci Studi), xalqaro baholash va pedagogik diagnostika.

Ключевые слова: педагогический процесс, количественные метрики, PISA (Международная программа оценки студентов), TIMSS (Третья международная студия математики и науки), ICILS (Международная компьютерная и информационная студия Literaci), PIRLS (Международная школа чтения Literaci Studi), международная оценка и педагогическая диагностика.

Key words: pedagogical process, quantitative metrics, PISA (International Student Assessment Program), TIMSS (Third International Mathematics and Science Studio), ICILS (Literaci International Computer and Information Studio), PIRLS (Literaci Studi International Reading School), international assessment and pedagogical diagnostics.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada informatika fanini o'qitishda pedagogik diagnostika tizimlari va dasturlarini o'rni, ta'lim jarayonida pedagogik diagnostika dasturiy vositalardan foydalanish jarayoni, afzalliklari va imkoniyatlari tahlil etilgan bo'lib, bu borada olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari tadqiq qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В статье проанализирована роль педагогических диагностических систем и программ в обучении информатике, процесс, преимущества и возможности использования педагогических диагностических программных средств в образовательном процессе, исследованы научно-исследовательские работы по этому вопросу.

SUMMARY:

The article analyzes the role of pedagogical diagnostic systems and programs in teaching computer science, the process, advantages and possibilities of using pedagogical diagnostic software in the educational process, and investigates research works on this issue.

So'nggi vaqtlarda o'quv jarayonining samaradorligi va o'quv dasturlarini ishlab chiqishda fan yutuqlarining obyektiv va ishonchli ma'lumotlariga zaruriyat tug'ilmoqda. Bu esa ularni baholashning yangi shakllari va usullarini izlashni taqozo etadi. Bugungi kunda xalqaro baholash tizimlari asosida

pedagogik jarayonlarni kvalimetrik diagnostika qilishni amalga oshirish bo'yicha turli ko'rinishdagi nostandart topshiriqlarning bosma va onlayn ta'lim shaklida foydalanish imkoniki beruvchi elektron resurslar va pedagogik dasturiy vositalar yaratilmoqda hamda amaliyotda qo'llanilmoqda.

Jahon ta'lim hamjamiyatida PISA (International Student Assessment for Programme), TIMSS (Third International Mathematics and Science Study), ICILS (International Computer and Information Literacy Study), PIRLS (International Reading Literacy Study) va boshqa xalqaro baholash dasturlari asosida o'qimishli yoshlarning qobiliyatlari va iste'dodlarini rivojlantirishni o'rganishga qaratilgan ta'lim sifatini tashxislash va baholash bo'yicha keng ko'lamli tadqiqotlar olib borilmoqda. Bunday ilmiy ishlanmalar Avstraliya pedagogik ilmiy tadqiqotlar konsortsiumi (Ager), AQSH педагогик тадқиқотлар синов хизмати (ETS) va Yaponiya ta'lim milliy tadqiqotlar institutlarida amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari, TALIS, CIVIC, ICCS-(International CIVIC and Citizenship Education Study) dasturlari asosida AQSH, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Germaniya, Xitoy, Singapur va Janubiy Koreya kabi rivojlangan mamlakatlarda ta'lim sohasida xalqaro baholash, diagnostika va malakasini aniqlash bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Ta'lim jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etish inson hayoti davomida sifatli bilim olish uchun qulay shart-sharoitlar yaratadi, talabalarni o'qishga bo'lgan qobiliyatlarini takomillashtiradi hamda ularning intellektual va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Pedagogik diagnostika - o'quv jarayonini optimallashtirish, o'quvchilarni farqlash, shuningdek, ta'lim dasturlari va pedagogik ta'sir usullarini takomillashtirish (ya'ni, tekshirish va baholash) muammolarini hal qilishga qaratilgan nazorat va baholash usullari to'plamidir. Pedagogik diagnostika pedagogik faoliyatning ajralmas qismidir, ya'ni ta'lim va tarbiya jarayonlarini amalga oshirish ushbu jarayonlarning natijalarini baholash, tahlil qilish va hisobga olishni talab qiladi. O'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirish bevosita ularning bilim va shaxsiy rivojlanishining aniq darajasiga bog'liq bo'lib, ularning aqliy faoliyatini shakllantirish chorasini bilan belgilanadi. Ta'lim natijalari o'qituvchining malakasiga bog'liq, shuning uchun pedagogik diagnostika usuli nafaqat o'quvchilarni, balki o'qituvchilarni ham tekshiradi.

Hozirgi vaqtda pedagogik diagnostika o'qituvchining professional faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Hozirgi bosqichda uning mohiyatini, mazmunini, usullarini, o'ziga xos xususiyatlarini va sharoitlarini aniqlash barcha ta'lim shakllarida o'quv jarayonlarini takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Ta'lim tizimida pedagogik diagnostika amaliyotini

rivojlantirish va takomillashtirish bugungi kunda bitiruvchilarning kasbiy va shaxsiy fazilatlariga bo'lgan zamonaviy talablarning ortishi munosabati bilan dolzarb ilmiy-pedagogik va amaliy vazifadir. Maqsad esa, ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan.

Pedagogik diagnostika tarixiga nazar tashlasak, o'tgan asrlarda u faqat o'quvchi bilimini baholash orqali amalga oshirilganini kuzatamiz. Unga 1864 yilda AQSH olimlari D.Fisher va R.Ressler asos solganlar, 1908 yildan boshlab esa, olim T.Стоун arifmetikadan test orqali o'quvchi bilimini sinash tizimini tatbiq etgan. O'qituvchi kasbiy faoliyatining muhim tarkibiy qismiga aylanib borayotgan "Pedagogik diagnostika"ning tarixida nemis olimi Карлхайнц Ингенкампнинг ham alohida o'rni bor. Chunki aynan Карлхайнц Ингенкамп 1968 yilda ta'lim sohasida "pedagogik diagnostika" tushunchasini qo'llash taklifini ilgari surgan. П.И.Третьяковning yondashuvidan kelib chiqib, I.M.Rasulov o'z ilmiy tadqiqotlarida kompyuter texnologiyasi vositasidan ijodiy foydalangan holda shaxs loyihalash madaniyatini rivojlantirish maqsadida tashkil etilayotgan mashg'ulotlarda o'quvchi (talaba)lar mustaqil ishlashlari uchun didaktik topshiriqlar turkumini yaratgan. Didaktik topshiriqlar turkumini kompyuter vositasidan ijodiy foydalanishni taqozo etuvchi pedagogik talablar asosida yaratishga e'tibor qaratilgan[2; 46-47 b.].

Pedagogik adabiyotlarda talabalarning bilim sifatini aniqlash uchun foydalaniladigan testlarning turli nomlari qo'llaniladi: "pedagogik testlar", "didaktik testlar", "mavzu oid testlar", "o'quv yutuqlari testlar", "ta'lim muvaffaqiyatining sinovlar". Biz ishonamiz, ularning barchasi bir konsepsiyada umumlashtirilishi mumkin: kelajakda foydalanadigan "pedagogik testlar". Pedagogik test uch o'lchovda ko'rib chiqilishi kerak: test topshiriqlari tizimi sifatida, oldindan belgilangan sinov texnologiyasi va natijalarni tekshirish, qayta ishlash va tahlil qilish uchun ishlab chiqilgan tizim uchun.

Ta'lim sifatini ta'minlashning muhim vositalaridan biri zamonaviy kompyuter texnikasi asosida amalga oshiriladigan pedagogik diagnostika hisoblanadi. Pedagogik diagnostika axborot texnologiyalari o'qituvchiga, o'qituvchiga, ta'lim muassasasi rahbariga ta'lim jarayonini boshqarish uchun katta imkoniyatlar va vositalarni taqdim etadi, bu esa ayni paytda ta'lim maqsadlari va mazmunini tanlash va shakllantirish uchun qat'iy talablar qo'yadi. Axborot texnologiyalari yordamida pedagogik tashxisni amalga oshirish kelajakdagi o'qituvchining diagnostika va kompyuter ta'limini talab qiladi.

Pedagogik diagnostika keng tushunchadir. Monitoring, tekshirish, baholash, statistik ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish, shuningdek dinamikani aniqlash va keyingi rivojlanishni bashorat qilishni o'z ichiga oladi. Hozirgi vaqtda

pedagogik diagnostika an'anaviy vositalarining bir qancha turlari mavjud bo'lib, ular qo'yidagilar:

- Nazorat ishi-bilim, ko'nikma va malakalarni obyektiv baholaydi, har bir o'quvchining qobiliyatini ko'rsatadi.

- Test - pedagogik diagnostika innovatsion usullaridan biri. Bugungi kunda mavjud bo'lgan barcha diagnostika usullaridan hisoblanadi.

Pedagogik diagnostika muammosi ta'lim jarayonini takomillashtirish va ta'lim jarayoni subyektlarining uzluksiz malakasini oshirish masalalarini hal qilish uchun dolzarb va muhimdir. Pedagogik diagnostika nafaqat talabalarning professional bilimlari darajasini ochib beradi, balki o'quv jarayonida qiyinchiliklarni aniqlash uchun asos yaratadi, ularni o'rganishning optimal usullarini tushunish va izlashga yordam beradi.

Mazkur soha bo'yicha olib borilgan izlanishlar orqali biz pedagogik diagnostik faoliyatning eksperimenti sifatida "Informatika o'qitish metodikasi" ta'lim yo'nalishi talabalarini "Moodle" tizimida mustaqil ta'lim samaradorligini ko'rib chiqamiz.

1-расм. "Moodle" tizimidagi "Тармоқ texnologiyalari" kurs loyihasi

Odatda, an'anaviy diagnostika usullarini baholash orqali biz bir qator afzalliklarga ega bo'lgan "Moodle" tizimining interfaol aloqa xizmatlarini eng samarali deb qo'yidagilarni xulosa qildik:

tizimning yuqori darajada shaffofligi (subyektiv omillarning ta'siri chiqarib tashlanadi);

talabalarni test savollari orqali baholash orqali bilimlarini aniqlanish mumkin;

testning yuqori samaradorligi (natijalarni tezkor qayta ishlash bilan o'qitilgan katta guruhlarining bilimlarini baholash imkonini beradi);

olingan natijaning qanchalik aniq ekanligini baholashga imkon beradi.

Bilimni nazorat qilish asosiy vazifalari bo'lgan ta'lim yutuqlarini obyektiv baholashning zamonaviy paradigmasi qo'yidagilar bo'lib qoladi:

talabalarining ta'lim standartlari talablariga erishish darajasini obyektiv baholash;

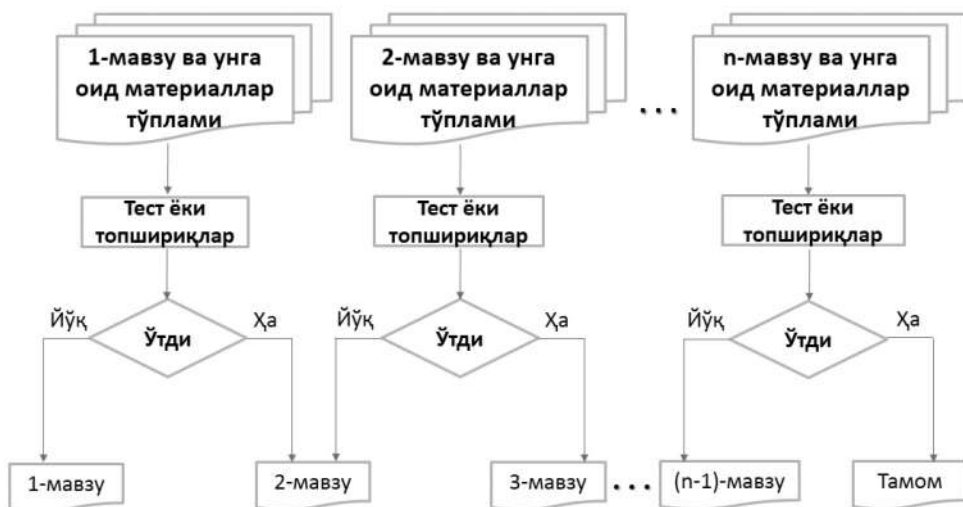
talabalar, ta'lim xodimlari, jamiyatda boshqaruv qarorlarini qabul qilish amaliyotiga ta'lim yutuqlarining obyektiv ko'rsatkichlarini keng joriy etishning zarurligi va muqarrarliligi to'g'risida barqaror ijobiy stereotipni shakllantirish;

talabalarining malaka talablari bo'yicha ta'lim berishga erishish darajasini obyektiv baholash;

talabalar, ta'lim xodimlari, jamiyatda boshqaruv qarorlarini qabul qilish amaliyotiga ta'lim yutuqlarining obyektiv ko'rsatkichlarini keng joriy etishning zarurligi va muqarrarliligi to'g'risida barqaror ijobiy stereotipni shakllantirish;

sinovlarni yaratish, o'rganish va qo'llash bo'yicha ilmiy asoslarni ishlab chiqish;

ta'lim yutuqlarini obyektiv baholash tartib-tamoyillari sifatida nazoratdan o'tkazish uchun standartlashtirilgan tartib-tamoyillarni joriy etish;

2-расм. Moodle tizimida mavzularni mustaqil o'zlashtirishini nazorat sxemasi

sinov imkoniyatlarini talabalar, o'qituvchilar, ta'lim muassasalari, ta'limni boshqarish organlarining o'ziga xos kasbiy vazifalarini hal qilishda yuzaga keladigan ehtiyojlariga moslashtirishda zarur xilma-xillikni ta'minlash (ta'lim boshqarmasining to'ldiriladigan to'plamini yaratish).

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarining mustaqil ta'lim olishga o'rgatish, AKT muhitida elektron ta'lim beruvchi tizimlar va dasturiy vositalardan foydalanish zaruriyati paydo bo'lmoqda. Jumladan, fanlardan mustaqil ta'lim soatlarini talabalar tomonidan sifatli tarzda tashkil etishda elektron ta'lim beruvchi tizimlar va dasturiy vositalar qo'llash ijobiy natija berayotganligi ko'rishimiz mumkin. Bu borada Qarshi davlat universitetida Moodle masofaviy ta'lim tizimi Jahon bankining AIF fondi asosida "O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida yangi pedagogik texnologiyalar" loyihasi doirasida talabalar mustaqil ta'limi samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy ishlar bajarilmoqda.

Moodle tizimida talabalar tomonidan axborotni uzatish va qabul qilishning zamonaviy usullari faol qo'llanilishiga qaramay, fan yuzasidan berilgan mustaqil ta'lim topshiriqlari qog'oz (daftar shaklida) ma'ruza va amaliy (seminar) darslarining yozma manbalaridan ham foydalanilmoqda. Talabalarining topshiriqlarni daftalarida yozib, keyin esa suratga olish orqali tizimga kiritiladi. Bu esa talabalar uchun yangi imkoniyatlarni yaratish, o'quv sifatini va muayyan fanni o'rganishda talabaning bilim faoliyatini rivojlantirish uchun foydali hisoblanadi.

3-topshiriq. Kompyuter tarmoqlarining turlari. Ularning klassifikatsiyasi

Действия оценивания

Имя

Сбросить настройки таблицы

Фамилия

Имя / Фамилия	Адрес электронной почты	Статус	Оценка	Редактировать	Последнее изменение (ответ)	Ответ в виде текста	Ответ в виде файла
Abdirayimova Bonu	abdirayimova- bonu@01854umail.uz	Оценено	5.00 / 5.00	Редактировать	Saturday, 7 March 2020, 13:07		7 March 7 March 7 March 7 March

3-rasm. Talabalar mustaqil ish topshiriqlarini bajarish texnologiyasi

Axborot texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan pedagogik diagnostika qiluvchidasturiymahsulotlarnitahliletilgandabolaningindividualxususiyatlarini rivojlantirish va tashxislashga qaratilgan. Bunday dasturiy mahsulotlarga

“РАЗВИТИЕ”, “ИСТОКИ”, “МИР ОТКРЫТИЙ” va boshqalarni keltirish mumkin. Bu pedagogik diagnostika dasturlari talabalarining identifikatsiyasini o‘rganish (har bir o‘quvchining aqliy rivojlanish jarayoni va tezligini nazorat qilish, uning o‘ziga xos xususiyatlarini va potensial imkoniyatlarini aniqlash, psixologik va pedagogik tuzatishni o‘z vaqtida tashkil etish imkonini beradi) va o‘quv guruhlarning xususiyatlarini aniqlash (o‘quv jarayonini boshqarish) uchun foydalaniladi.

Respublikamiz oliy o‘quv yurtlarida pedagogik diagnostika dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish nafaqat bo‘lajak yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashning asosiy asosidir, balki barcha profildagi zamonaviy kadrlarning axborot-texnologik tayyorgarligi uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Лутфуллаев М.Х., Абдуллаева Ш.А. Вопросы разработки и внедрения программного обеспечения педагогической диагностики (на примере высших учебных заведений республики Узбекистан) // Образовательные ресурсы и технологии-М.: 2019.–№ 3 (28). –С.14-20.
2. Rasulov I.M.Ta’lim jarayonida pedagogik tashxis tamoyillarini qo‘llash // Zamonaviy ta’lim – T.:, 2017– № 5. – B. 44-50.
3. https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/konspekt/66.php Библиотека Гумер
4. <https://students-library.com/library/read/63017-pedagogiceskaa-diagnostika-ee-funkcii-i-vidy> Студенческая библиотека

ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI KASBIY FAOLIYATDA QO'LLASH

*Saxanova L.
NDPI o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: axborot texnologiyalari, kasbiy faoliyat, ta'lim, tibbiyot, moliyaviy sektor, boshqaruv, ma'lumotlar tahlili, sun'iy intellekt, bulutli hisoblash, blokcheyn, raqamli marketing, kiberxavfsizlik, ERP tizimlari, Big Data, onlayn ta'lim, avtomatlashtirish, interaktiv o'quv dasturlari, elektron tijorat, raqamli hisob-kitob tizimlari.

Ключевые слова: информационные технологии, профессиональная деятельность, образование, медицина, финансовый сектор, управление, анализ данных, искусственный интеллект, облачные вычисления, блокчейн, цифровой маркетинг, кибербезопасность, ERP системы, Big Data, онлайн обучение, автоматизация, интерактивные учебные программы, электронная коммерция, цифровые расчетные системы.

Key words: information technologies, professional activity, education, healthcare, financial sector, management, data analysis, artificial intelligence, cloud computing, blockchain, digital marketing, cybersecurity, ERP systems, Big Data, online education, automation, interactive learning programs, e-commerce, digital accounting systems.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada zamonaviy axborot texnologiyalarining kasbiy faoliyatdagi roli va ahamiyati haqida so'z yuritiladi. Axborot texnologiyalari turli sohalarda samaradorlikni oshirish, jarayonlarni avtomatlashtirish va vaqtni tejashda katta o'rin egallaydi. Maqolada AT vositalarining ta'lim, tibbiyot, moliya va boshqaruv sohalaridagi qo'llanilishi, ularning foydalari va rivojlanish yo'nalishlari hamda joriy etishda yuzaga keladigan muammolar haqida keltirilgan. Bundan tashqari, amaliy mashg'ulotda AT vositalarining kasbiy faoliyatda qo'llanishi ko'rsatilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается роль и значение современных информационных технологий в профессиональной деятельности. Информационные технологии играют важную роль в повышении эффективности, автоматизации процессов и экономии времени в различных сферах. Рассмотрены применения ИТ в образовании, медицине, финансах и управлении, а также их преимущества и направления развития, а также проблемы, возникающие при их внедрении. В статье также показано применение ИТ в профессиональной деятельности через практическое занятие.

SUMMARY:

This article discusses the role and importance of modern information technologies in professional activities. Information technologies play a significant role in improving efficiency, automating processes, and saving time in various fields. The article covers the application of IT in education, healthcare, finance, and management, as well as their benefits, development trends, and challenges.

encountered during implementation. Additionally, the article demonstrates the application of IT tools in professional activities through a practical session.

Axborot texnologiyalari (AT) zamonaviy jamiyatning har bir sohasida jadal rivojlanib borayotgan sohaga aylangan. Kasbiy faoliyatda zamonaviy axborot texnologiyalarini vositalaridan foydalanish nafaqat ish unumdorligini oshiradi, balki samaradorlikni ta'minlaydi, vaqt va resurslarni tejash imkonini beradi. Ushbu maqolada zamonaviy axborot texnologiyalarining kasbiy faoliyatdagi roli, foydalari va ularni qo'llash usullari haqida so'z yuritamiz.

1. **Axborot texnologiyalarining kasbiy faoliyatdagi roli.** Hozirgi kunda turli sohalarida AT vositalarini qo'llash zaruratga aylangan. Masalan, ta'limda onlayn ta'lim platformalari, tibbiyotda elektron tibbiy kartalar, moliyaviy sektorda esa raqamli hisob-kitob tizimlari faoliyatni optimallashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi[1]. AT vositalari yordamida:

- Ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash va tahlil qilish;
- Masofadan turib hamkorlik qilish;
- Jarayonlarni avtomatlashtirish imkoniyati yaratiladi.

2. **Axborot texnologiyalarini qo'llashning asosiy yo'nalishlari.** Axborot texnologiyalari quyidagi asosiy yo'nalishlarda keng qo'llaniladi:

• **Boshqaruv va menejment:** Korxona va tashkilotlarda AT yordamida resurslarni boshqarish, rejalashtirish va monitoring jarayonlari yanada samarali amalga oshiriladi. Masalan, ERP tizimlari (Enterprise Resource Planning) orqali bir qancha bo'limlarning ish jarayonlari yagona platformada boshqariladi[2].

• **Ma'lumotlar tahlili:** Katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va ulardan strategik qarorlar qabul qilishda foydalanish uchun Big Data texnologiyalari qo'llaniladi [3].

• **Ta'lim va o'quv jarayonlari:** Interaktiv o'quv dasturlari, videodarslar va virtual laboratoriyalar o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi [5].

• **Marketing va savdo:** Raqamli marketing, elektron tijorat platformalari orqali mijozlar bilan samarali aloqalar o'rnatish va savdo hajmini oshirish imkoniyati mavjud.

3. **Axborot texnologiyalarining foydalari.** AT vositalaridan foydalanish kasbiy faoliyatda quyidagi afzalliklarni taqdim etadi:

• **Vaqtни tejash:** Jarayonlarni avtomatlashtirish natijasida ishga ketadigan vaqt sezilarli darajada qisqaradi.

• **Ish sifatini oshirish:** Xatoliklarni kamaytirish va ma'lumotlarni aniq qayta ishlash imkoniyati yaratiladi [4].

• **Ish unumdorligini oshirish:** Raqamli vositalar ish jarayonlarini optimallashtirib, unumdorlikni oshiradi.

4. Axborot texnologiyalaridan foydalanishda uchraydigan qiyinchiliklar.

Barcha afzalliklariga qaramay, AT ni joriy etishda ba'zi muammolar yuzaga kelishi mumkin:

- AT tizimlarini o'rnatish va foydalanish uchun dastlabki investitsiyalarning yuqoriligi;
- Xodimlarni yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga o'rgatish zarurati;
- Kiberxavfsizlik masalalari va ma'lumotlar maxfiyligini ta'minlashdagi muammolar [6].

5. Axborot texnologiyalarining yangi rivojlanish yo'nalishlari. So'nggi yillarda axborot texnologiyalari yangi yo'nalishlarda rivojlanmoqda:

• **Sun'iy intellekt (AI):** Sun'iy intellekt tizimlari yordamida murakkab muammolarni hal qilish, predikativ tahlil va avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish imkoniyatlari kengaymoqda [4].

• **Bulutli hisoblash:** Bulutli texnologiyalar tashkilotlarga katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash va masofaviy ishlash imkoniyatini beradi.

• **Blokcheyn texnologiyalari:** Xavfsizlik va shaffoflikni ta'minlashda blokcheyn tizimlari moliya, logistika va boshqa sohalarda inqilobiy o'zgarishlarga olib kelmoqda [7].

• **Kiberxavfsizlikning rivojlanishi:** Zamonaviy tahdidlarga qarshi turish uchun yangi xavfsizlik protokollari va texnologiyalari joriy etilmoqda.

Amaliy mashg'ulot: Axborot texnologiyalarini kasbiy faoliyatda qo'llash.

Mashg'ulot maqsadi: Talabalarga axborot texnologiyalarining kasbiy faoliyatda qanday qo'llanilishini amaliy misollar asosida tushuntirish va ularni qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish.

Amaliy mashg'ulot rejasi:

1. Kirish va maqsadni belgilash (10 daqiqa)
2. Topshiriqlar bo'yicha guruhlarda ishlash (40 daqiqa)
3. Natijalarni taqdimot qilish va muhokama (30 daqiqa)
4. Yakuniy xulosa va baholash (10 daqiqa)

1. **Kirish va maqsadni belgilash.** O'qituvchi axborot texnologiyalarining zamonaviy kasbiy faoliyatdagi ahamiyatini tushuntiradi. Quyidagi mavzular qisqacha yoritiladi:

- Axborot texnologiyalarining asosiy yo'nalishlari (boshqaruv, tahlil, ta'lim va marketing);
- AT dan foydalanishning afzalliklari;
- AT bilan bog'liq muammolar va yechimlar.

2. **Topshiriqlar bo'yicha guruhlarda ishlash.** Talabalar 4-5 kishilik guruhlariga bo'linadi va har bir guruhga quyidagi amaliy vazifalar topshiriladi:

Guruh 1:

- Masala: Ta'lim sohasida AT dan foydalanishni yaxshilash usullarini taklif qilish.
- Vazifa: Onlayn platformalar va interaktiv o'quv dasturlarini joriy etish uchun strategiya ishlab chiqish.
- Natija: Strategiyaning taqdimot shaklida namoyish qilish.

Guruh 2:

- Masala: Moliyaviy sohada jarayonlarni avtomatlashtirish.
- Vazifa: Kichik biznes uchun moliyaviy boshqaruv tizimining (masalan, ERP yoki bulutli hisob-kitob tizimlari) konsepsiyasini ishlab chiqish.
- Natija: Jarayon sxemasi va tizim funksional imkoniyatlarini taqdim etish.

Guruh 3:

- Masala: Ma'lumotlar tahlilida sun'iy intellektdan foydalanish.
- Vazifa: Katta ma'lumotlarni (Big Data) tahlil qilish uchun texnologiyalar va dasturlarni tanlash va amaliy misol keltirish.
- Natija: Texnologiya tanlovi va uning foydalarini taqdimot qilish.

Guruh 4:

- Masala: Marketing va mijozlar bilan ishlashda AT dan foydalanish.
- Vazifa: Elektron tijorat platformalarini rivojlantirish uchun yangi vositalar va strategiyalarni taklif qilish.
- Natija: Strategiyaning qadamlarini taqdimot shaklida ko'rsatish.

3. **Natijalarni taqdimot qilish va muhokama.** Har bir guruh o'z ishining natijalarini taqdim qiladi (5-7 daqiqa har bir guruh uchun). Muhokama davomida boshqa guruhlar fikr-mulohaza bildiradi va qo'shimcha savollar beradi.

4. **Yakuniy xulosa va baholash.** Mashg'ulot yakunida quyidagi savollarga javoblar olinadi:

- Qaysi guruhning strategiyasi eng samarali bo'ldi va nima uchun?
- Mashg'ulot davomida qaysi bilim va ko'nikmalar egallandi?
- AT ni amaliyotda qo'llashning asosiy afzalliklari va qiyinchiliklari nimalardan iborat?

O'qituvchi guruh ishlarini baholaydi va talabalarga umumiy xulosalar beradi.

Qo'llanma va resurslar:

- Kompyuterlar yoki noutbuklar (har bir guruh uchun);
- Internetga ulanish imkoniyati;

- Google Docs, Microsoft Teams, yoki Zoom kabi onlayn hamkorlik vositalari;

- Prezentsiya tayyorlash uchun PowerPoint yoki boshqa dasturlar.

Baholash mezonlari:

- Guruh ishining ijodiy yondashuvi (30%);
- Amaliy yechimlarning samaradorligi (40%);
- Taqdimot sifati va aniq muloqot (30%).

Axborot texnologiyalari zamonaviy kasbiy faoliyatning ajralmas qismiga aylandi. Ular yordamida turli sohalarida samaradorlikni oshirish, jarayonlarni avtomatlashtirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish mumkin. Shu bilan birga, AT ni muvaffaqiyatli joriy etish uchun strategik rejalashtirish va xodimlarni muntazam o'qitish muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, AT vositalarini to'g'ri qo'llash kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishning asosiy omillaridan biridir.

Adabiyotlar:

1. Karimov, A. (2020). Axborot texnologiyalari va ularning jamiyatdagi roli. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Rashidov, B. (2021). Raqamli iqtisodiyotga o'tishning strategik yo'nalishlari. Toshkent: Innovatsion texnologiyalar markazi.
3. Smith, J. (2019). The Role of Information Technology in Modern Business. New York: TechPress.
4. Brown, L. (2020). Big Data and Its Applications in Business Management. London: DataWorld Publications.
5. Xolmurodov, Sh. (2022). Ta'limda axborot texnologiyalarining o'rni. Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti.
6. Miller, T. (2022). Artificial Intelligence and Its Future Applications. San Francisco: AI Innovations.
7. Johnson, R. (2021). Blockchain Technology for Secure Transactions. Boston: TechSecure Press.

KIMYOVIY JARAYONLARGA OID MASALALAR YECHISHDA TALABALARNING TADQIQOTCHILIK KOMPETENTLILIKLARINI TAKOMILLASHTIRISH

*Tursunova G.Q.
Qarshi MII “Umumiy kimyo”
kafedrası katta o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: modda, erish, neytrallanish, issiqlik effekti, suv, tuz, kislota, grdus, gidratlanish, ionlar, eritmalar, termodinamik, entropiya, entalpiya.

Ключевые слова: вещество, растворение, нейтрализация, тепловое воздействие, вода, сол, кислота, грдус, гидратация, ионы, растворы, термодинамика, энтропия, энталпия.

Key words: substance, dissolution, neutralization, thermal effect, water, salt, acid, degree, hydration, ions, solutions, thermodynamics, entropy, enthalpy.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada, texnika oliy o‘quv yurtlarida anorganik kimyodan o‘tiladigan mashg‘ulotlarda o‘rganiladigan “Erishda bo‘ladigan issiqlik hodisalari” hamda “Kimyoviy reaksiyalarning issiqlik effekti”ga oid masala yechish bilan talabalarning tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari ochib berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье раскрываются возможности развития исследовательских компетенций студентов путем решения задач, связанных с «Тепловыми явлениями при плавлении» и «Тепловым эффектом химических реакций», изучаемыми на занятиях по неорганической химии в технических вузах.

SUMMARY:

The article reveals the possibilities for developing students' research competencies by solving problems related to “Thermal phenomena during melting” and “Thermal effect of chemical reactions” studied in inorganic chemistry classes at technical universities.

Texnika oliy o‘quv yurtlarida anorganik kimyo kursini o‘rganishda va kimyoviy reaksiyalarning energetikasiga oid hisoblashlar va tajribalar o‘tkazishga ham katta ahamiyat beriladi. Lekin kimyoviy jarayonlarda energiya ajralish yoki yutilining ko‘rsatuvchi tajribalar o‘tkazish uchun standart asboblari yo‘q. Biz o‘z tajribamizda qo‘llab kelayotgan oddiy asbob kalorimetr yordamida termokimyoviy hisoblashlar erish va gidratlanishda ajraladigan (yutiladigan) issiqlik miqdorini o‘lchash va shu asosda hisoblashlar o‘tkazish mumkin.

“Erishda bo‘ladigan issiqlik hodisalari”, “Neytrallanish reaksiyasi”, “Kimyoviy reaksiyalarning issiqlik effekti”, “Termokimyoviy tenglamalar bo‘yicha hisoblashlar”, “Neytrallanish reaksiyasining issiqligini aniqlash” kabi mavzularda oddiy tajribalar o‘tkazish orqali hisoblash ishlarini amalga oshirish nazarda tutiladi.

Ushbu maqolada, biz anorganik kimyodan o‘tiladigan mashg‘ulotlarda o‘rganiladigan “Erishda bo‘ladigan issiqlik hodisalari” hamda “Kimyoviy reaksiyalarning issiqlik effekti”ga oid masala yechish metodikasi haqida o‘z tajribamizni bayon qilmoqchimiz. Erishga oid tajriba quyidagicha o‘tkaziladi: ikki talaba apteka tarozida ammoniy xlorid tuzidan 2 yoki 5 g hamda o‘lchov silindrida 2 yoki 10 ml sulfat kislota o‘lchab oladi (tajriba uchun suvda yaxshi eriydigan istalgan birikmani olish mumkin). Boshqa bir talaba esa 20 – 30 ml yoki 40 – 50 ml suv o‘lchab, probirkaga qo‘yadi. So‘ngra probirkaning og‘zini termometrli probka bilan bekitib, suvning temperaturasini 2 – 3 minut davomida o‘lchab, alohida daftarga yozib qo‘yadi.

Tajriba ma’lumotlarini hamma talabalar o‘z daftarlariga yozib boradilar. Keyin tajriba asosida masala tuziladi. Masalan, 2 g ammoniy xlorid tuzi 30 ml suvda eritilganda temperatura 3°C ga pasaydi. Tuzning erish issiqligini hisoblang?

Yechish quyidagicha olib boriladi. Fizika kursidan ma’lumki, biror jism qizitilganda yoki sovutilganda sarflangan yoki yutilgan issiqning miqdori, uning solishtirma issiqlik sig‘imining modda massasiga va temperatura o‘zgarishining ko‘paytmasiga teng, degan qoidaga muvofiq u quyidagi formula asosida yechiladi.

$$q = cm \cdot \Delta t \quad (1)$$

Bunda C – moddaning solishtirma issiqlik sig‘imi bo‘lib, tajribada

aniqlangan qiymati $C_{\text{H}_2\text{O}} = 4,18 \frac{\text{J}}{\text{g}}$ gradusga teng, m – erituvchi moddaning gramm hisobidagi massasi, Δt esa $(t_1 - t_2)$ yoki $(t_2 - t_1)$ temperaturaning o‘zgarishi. U holda quyidagi formulani keltirib chiqaramiz:

$$q = cm \cdot \Delta t = 4,18 \frac{\text{J}}{\text{g} \cdot ^{\circ}\text{C}} \cdot 30 \text{ g} \cdot 3^{\circ}\text{C} = 376,8 \text{ J}$$

Erish issiqligi (ya'ni 1 mol moddaning erish issiqligi) Q bilan, berilgan ayni modda miqdorining erish issiqlik effekti esa q bilan ifodalanadi. Bu ikki kattalik orasidagi bog'lanish

$$q = Q \frac{m}{\mu}, \quad (2)$$

(2) tenglama bilan ifodalanadi. Bu yerda m – erigan moddaning massasi, μ erigan moddaning molekular og'irligi. U holda (1) tenglamaga q ning qiymatini qo'yib, erish issiqligi Q ni hisoblaymiz:

$$q = Q \frac{m_{NH_4Cl}}{\mu_{NH_4Cl}} = 376,8J,$$

dir. Bundan

$$Q = \frac{376,8J \cdot \mu_{NH_4Cl}}{m_{NH_4Cl}} = \frac{376,8 \cdot 53,5}{2} 10802,0 \frac{J}{mol} = 10,80 \frac{kJ}{mol},$$

bo'ladi. Bu asbob yordamida turli elektrolitlarning suvda eriganda ajralgan yoki yutilgan issiqlik miqdorini hisoblash mumkin.

Oliy ta'lim kimyo kursida asosan suvli muhitda o'tadigan kimyoviy jarayonlar o'rganiladi. Moddalarning erishida eruvchining ion yoki molekulari bilan erituvchining molekulari orasida birikish, boshqacha aytganda ion yoki molekularlarning gidratlanishi sodir bo'ladi. 1 mol modda ko'p miqdorda (300-400 mol) suvda eriganda ajraladigan (yutiladigan) issiqlik miqdori o'sha moddaning gidratlanish issiqligi deyiladi. Gidratlanish jarayonida issiqlik ajraladi. Qattiq moddalarning erishida gidratlanishdan tashqari modda kristall panjarasining yemirilishi kuzatiladi, bunda issiqlik yutilishi sodir bo'ladi. Gidratlanish va kristall panjara yemirilishi jarayonlarining issiqlik effekti bir biri bilan qo'shilib, erishdagi umumiy issiqlik effektini hosil qiladi. Agar erish issiqligini Q bilan gidratlanish issiqligini Q_1 bilan va kristall panjaraning yemirilish issiqligini Q_2 bilan belgilasak, u vaqtda quyidagi formulani keltirib chiqaramiz: $Q = Q_1 + (-Q_2) = Q_1 - Q_2$ (ilmiy adabiyotlarda va ba'zi metodik qo'llanmalarda, Q o'rniga entalpiya o'zgarish ΔH olinadi). Agar $Q_1 > Q_2$ bo'lsa musbat, agar $Q > Q_2$ bo'lsa manfiy qiymatli iissiqlik effekti hosil bo'ladi. Bordi-yu $Q_1 = Q_2$ bo'lsa, u holda $Q = 0$ bo'ladi, ya'ni issiqlik effekti kuzatilmaydi. Shunga asoslanib erishning issiqlik effektiga doir xilma-xil hisoblashlar o'tkazish mumkin.

1–masala. $\text{CaCl}_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ suvda eriganda issiqlik yutiladi, uning erish issiqligi $180 \frac{\text{kJ}}{\text{mol}}$ ga teng. 5 g suvsiz CaCl_2 ning 35 g suvda eritilsa temperatura $1,96^\circ\text{C}$ ortadi. CaCl_2 ning gidratlanish issiqligini hisoblab toping?

Yechish: suvsiz CaCl_2 ning erish issiqligini hisoblaymiz. Buning uchun (1)

$$Q = \frac{C \cdot m_{\text{H}_2\text{O}} \cdot \Delta t \cdot \mu_{\text{CaCl}_2}}{m_{\text{CaCl}_2}}$$

va (2) tenglamalarni jamlab Q ni topamiz: masalada berilgan qiymatlarni o‘rniga qo‘yilganda

$$Q = \frac{4,18 \frac{\text{J}}{^\circ\text{C}} \cdot \frac{\text{g}}{\text{mol}} \cdot 352 \cdot 1,96^\circ\text{C} \cdot 111 \frac{\text{g}}{\text{mol}}}{5 \text{ g}} = 63766 \frac{\text{J}}{\text{mol}} = 63,76 \frac{\text{kJ}}{\text{mol}}$$

Suvsizlantirilgan CaCl_2 ning erish issiqligi Q gidratlanish issiqligi Q_1 va kristall panjara yemirilishining issiqligi Q_2 yig‘indisiga teng bo‘lgani uchun, ya’ni $Q = Q_1 + Q_2$, $63,76 \text{ kJ} = Q_1 + (\sim 18,00 \text{ kJ})$ bo‘ladi. Bundan $Q = 63,76 \text{ kJ} + 18,00 \text{ kJ} = 81,76 \text{ kJ/mol}$ kelib chiqadi.

Shunday qilib, erish jarayoni suv molekulalarini tuz kristallidagi ionlarning o‘zaro tortishish kuchlarini yemirib, o‘sha kristall ionlari bilan birikib, gidratlangan ionlar kompleksini hosil qilishini tushuntiriladi. Agarda Q_1 gidratlanish issiqligi ($\Delta H \pm \text{gidrat}$) absolyut qiymati jihatidan kristall panjara energiyasidan yuqori bo‘lsa, u holda, tuz eriydi. Masalan, litiy xloridning kristall panjara energiyasi 842 kJ/mol , kristall panjarani hosil qiluvchi ionlarning gidratlanish issiqliklari esa $882,8 \text{ kJ/mol}$. Bu qiymatlar orasidagi farq $882,8 - 842,0 = 40,8 \text{ kJ}$ ga teng. Demak litiy xloridning erishi ekzotermik jarayondir. Boshqacha aytganda, ayni holdagi gidratlangan ionlarning hosil bo‘lishida ajralgan issiqlik miqdori, tuz kristallari ionlarining bog‘larini uzilishiga sarflanadigan energiya miqdoridan ko‘proqdir.

Kaliy xlorid tuzini erishida boshqacha manzara kuzatiladi. Kristall panjaraning enregiyasi 703 kJ ga teng. Kaliy va xlor ionlarining gidratlanish issiqliklari yig‘indisi 690 kJ . Bundan ko‘rinadiki, kristall panjara energiyasi bilan gidratlanish issiqligi qiymatining yig‘indisi $(703 - 690) = 13 \text{ kJ/mol}$ bo‘lgani uchun tuzning suvda erish jarayoni issiqlik yutilishi bilan boradi, bu endotermik jarayondir.

Osh tuzi kristall panjarasining energiyasi 774 kJ/mol , natriy va xlor ionlarining gidratlanish issiqliklari yig‘indisi 774 kJ teng. Shuning uchun osh tuzining erish issiqligi amalda nolga tengdir.

Ba’zi moddalarning kristall panjara energiyasi.

1–jadval.

Ionlar	Moddalar kristall panjarasining energiyasi kJ/mol				
	F^-	Cl^-	Br^-	I^-	OH^-
Li^+	1024	842	802	748	854
Na^+	909	774	741	694	884
K^+	805	703	677	637	790
Rb^+	774	678	654	618	776
Cs^+	732	646	625	592	720

Suvli eritmadagi ionlarning gidratlanish ($-\Delta H_h^0$) issiqlik effekti

2-jadval.

Ион	ΔH_h^0 kJ/g ион	Ион	ΔH_h^0 kJ/g ион
Li^+	-531,4	Ba^{2+}	-1338,9
Na^+	-422,6	Rb^{2+}	-1514,6
K^+	-338,9	NO_3^-	-309,6
Rb^+	-313,8	Mg^{2+}	-1953,0
Cs^+	-208,3	Al^{3+}	-4707,0
Zn^{+2}	-2075,3	Fe^{2+}	-1952,9
Sr^{2+}	-1476,9	Ni^{2+}	-2136,0
NH_4^+	-326,3	F^-	-485,3
Hg^+	-1850,3	Cl^-	-351,4
OH^-	-510,4	Br^-	-3177,9
H^+	-1108,7	I^-	-208,3
Ag^+	-489,5	SO_4^{2-}	-1108,7
Cu^{2+}	-2129,6	CO_4^{2-}	-1389,1
Ca^{2+}	-1615,1		

Kumush xlorid kristall panjarasi energiyasining qiymati $903 kJ/mol$ ga kumush va xlor ionlarining gidratlanish issiqliklari qiymati esa $841 kJ/mol$ ga teng. Demak, kristall panjara bog'larini ajratish kabi endotermik jarayonni amalga oshirishga nisbatan ($903-841$).

62 kJ/mol ko'p energiya talab qilinadi. Agar kristall panjara energiyasi, ionlarning gidratlanish issiqliklari qiymatidan ancha yuqori bo'lsa, elektrolitning erish jarayori amalda kuzatilmaydi. Kimyoviy o'zaro ta'sirlarni bir – biri bilan solishtirish va taqqoslashda reaksiyalarning issiqlik effekti qiymatlaridan foydalaniladi. Issiqlik effektlarining miqdor qiymatlari standart holat (1 atm bosim va 25°C) da olinadi. Gidratlanish hodisasi xilma – xil kimyoviy o'zaro ta'sirlarning mohiyatini tushuntirish uchun katta ahamiyatga ega. Suvdagi eritmalarda ionlar faqat gidratlangan holda bo'ladi. Gidratlangan ionlar xossalari jihatidan gazsimon bo'lib, kristall tarkibidagi ionlardan keskin farq qiladi. Masalan, suvsiz tuz CuSO_4 rangsiz, suvli eritmasi esa havorang tusda bo'ladi. Bu rang misning gidratlangan ionlaridir. Shuning uchun ham gidratlangan ionlarni $\text{K}_{(\text{e})}^+$, $\text{NO}_{3(\text{e})}^-$ ishoralar bilan (e – eritmada) belgilanadi.

2–masala. Agar suvsiz SrCl_2 ning suvda erish iissiqligi $+47,8 \text{ kJ/mol}$ bo'lib, $\text{SrCl}_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ ning erish issiqligi $-31,0 \text{ kJ/mol}$ bo'lsa, suvsiz SrCl_2 ning kristallgidratga aylanish issiqligini hisoblang?

Yechish. Erish issiqligi effektini hisoblash formulasi $Q = -Q_2 + Q_1$ ga asosan qiymatlar o'rniga qo'yilganda $+47,8 = -31,0 + Q$ bo'ladi. Gidratlanish natijasida ajralib chiqqan issiqlik ikki jarayon uchun sarflanadi:

1. Kristall panjaraning yemirilishi va 2) hosil bo'lgan $\text{SrCl}_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ gidratlarining erishi uchun ketadi. Demak $Q = Q_2 + Q_1$; $Q_1 = +31,0 + 47,8 = 78,8 \text{ kJ/mol}$ bo'ladi.

3–masala. Kislotani ishqor bilan neytrallaganda 1 g/mol suv hosil bo'lishi natijasida $57,3 \text{ kJ}$ issiqlik ajraladi. Kalorimetrga ko'p miqdordagi HCl ga 50 ml KON eritmasi qo'yilganda 8598 joule issiqlik ajraladi. Reaksiya uchun olingan ishqor eritmasining mol konsentratsiyasini hisoblang?

Yechish. a) $8598 \text{ J} = 8,6 \text{ kJ}$ ga teng; $1 \text{ mol} : 57,3 \text{ kJ} = X \text{ mol} : 8,6 \text{ kJ}$ bo'lsa;

$$X = \frac{1 \text{ mol} \cdot 8,6 \text{ kJ}}{57,3 \text{ kJ}} = 0,15 \text{ mol} \quad \text{bo'ladi.}$$

b) reaksiyaga kirishgan (50 ml KON) ishqorning miqdori 1000 ml dan 20 marta kam ($1000:50 = 20$) bo'lgani uchun; $0,15 \text{ mol} \cdot 20 = 3,00 \text{ mol/l}$ bo'ladi.

Kimyoviy jarayonni termodinamik jihatdan tasvirlash uchun Q ning o'rniga Δ qabul qilingan. Ekzotermik jarayon ΔH “minus” ishoraga ega. Buning fizik ma'nosi shuki, izotermik reaksiya sodir bo'lganda dastlabki moddalarning ichki energiya zapasi kamayadi. Endotermik protsess ΔH “plyus” ishoraga ega. Demak, bu jarayonda sistemaning ichki energiyasi ortadi.

Tabiatda sodir bo'ladigan barcha jarayonlarda ikki manzara kuzatiladi: 1) moddalar o'zining erkin energiyasini eng kichik qiymatga keltirishga intiladi (bu

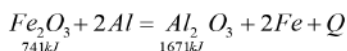

jarayon vaqtida issiqlik ajraladi). 2)kimyoviy sistema o'zining tartibsizligini eng yuqori holatga yetkazish uchun intiladi (bu vaqtda issiqlik yutiladi). Agar kimyoviy jarayon vaqtida sistemaning entalpiyasi (energiya zapasi) o'zgarmasa, $\Delta H = 0$ bo'lsa, kimyoviy jarayon natijasida entropiya ortadi, ya'ni $\Delta S > 0$ bo'ladi. Bordiyu, kimyoviy jarayon vaqtida entropiya o'zgarmasdan qolsa, u holda entalpiya o'zgaradi, ya'ni $\Delta H < 0$ bo'ladi. Ko'pincha kimyoviy jarayonlarda ham, entalpiya ham entropiya bir vaqtda o'zgaradi.

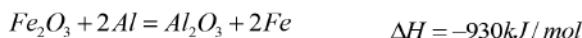
4—masala. Bir mol temir (III)—oksid alyumotermik usul bilan qaytarilganda ajraladigan issiqlik miqdorini hisoblang. Oksidlarning hosil bo'lish issiqligi

$$q_{Al_2O_3} = 1671 \text{ kJ}, \quad q_{Fe_2O_3} = 741 \text{ kJ} \quad \text{dir ?}$$

Yechish: bu masala Gess qonuniga asosan yechiladi. Reaksiya tenglamasi ostiga qiymatlar yoziladi:

U holda $Q = q_2 - q_1 = 1671 - 741 = 930 \text{ kJ}$. Demak, reaksiyada 930 kJ issiqlik ajraladi, termokimyoviy tenglama quyidagicha yoziladi:

Ba'zi ionlarning suvli eritmalaridagi standart entalpiya ΔH_{298}^0 va entropiya ΔS_{298}^0 qiymati.

3—жадвал.

Ионлар	ΔH_{298}^0 $\text{kJ} \cdot \text{g} / \text{ion}$	ΔS_{298}^0 $\text{J} / \text{g} \cdot \text{ion} \cdot ^\circ \text{C}$	Ионлар	ΔH_{298}^0 $\text{kJ} \cdot \text{g} / \text{ion}$	ΔS_{298}^0 $\text{J} / \text{g} \cdot \text{ion} \cdot ^\circ \text{C}$
H^+	0	0	NH_4^+	-132,4	112,8
Li^+	-278,4	14,2	NO_2^-	-106,3	125,1
Na^+	-239,6	60,2	NO_3^-	-206,6	146,4
K^+	-251,2	102,5	PO_4^{3-}	-1284,1	-218
Ag^+	-105,9	73,9	SO_3^{2-}	-636,1	-29,3
Cu^{2+}	64,4	-98,7	SO_4^{2-}	-907,5	17,2
Mg^{2+}	-461,9	118,0	F^-	-329,1	-9,6
Ca^{2+}	-542,9	-55,2	Cl^-	-167,4	-55,1
Sr^{2+}	-545,1	-26,4	Br^-	-120,9	-80,7
Ba^{2+}	-538	13	J^-	-55,9	109,4

Zn^{2+}	-152,4	-106,2	Mn^{2+}	-218,8	80,0
Cd^{2+}	-72,4	-61,1	Fe^{2+}	-87,9	-113,4
Hg^{2+}	174,0	-22,6	Fe^{3+}	-47,7	-293,3
Al^{3+}	-524,7	-313,4	Ni^{2+}	-64,0	-123,0
Rb^{2+}	1,63	21,3			
OH^-	-230,0	-10,5			
CO_3^{2-}	-676,3	-53,1			

Berilgan miqdor qiymatlardan foydalanib (3-jadval) metall ionlari orasida bo‘ladigan reaksiyalarning qaysi tomonga qarab borishini oldindan bilish mumkin. Masalan, metall holidagi temir Cu^{2+} ioni bo‘lgan eritma ($CuSO_4$) bilan reaksiyaga kirishib, uni toza metall holiga qaytariladi:

$$Fe_{(k)}^0 + Cu_{(e)}^{2+} + Fe_{(e)}^{2+} + Cu_{(k)}^0 \quad \Delta H_{reak} = -87,9 - (+64,4) = -23,5 \frac{kJ}{g \cdot ion} \quad \text{Demak, } \Delta H_{298}^0$$

ning olingan qiymati manfiy, ammo kattalik jihatidan oz. Reaksiya standart sharoitda to‘g‘ri yo‘nalishda boradi. Reaksiyada ΔH ning ishorasiga ko‘ra reaksiya qaysi yo‘nalishda borishini faqat past temperaturalardagina oldindan aytish mumkin.

Ma’lumki, metallarning tuz va kislota eritmalari bilan bo‘ladigan reaksiyasidagi kimyoviy “aktivlik” energetik jihatdan izohlanmaydi. Buni quyidagi misoldan ko‘rish mumkin.

5-masala. 3-jadval ma’lumotlaridan foydalanib, $Fe_{(k)}^0 + 2H_{(e)}^+ = Fe_{(e)}^{2+} + H_2$ (gaz) reaksiya uchun ΔH^0 va ΔS^0 qiymatlarini hisoblang, reaksiyaning yo‘nalishini tushuntiring.

$$\Delta H_{reak}^0 = -87,9 - 0 = -87,9 \frac{kJ}{g \cdot ion}$$

Yechish. 1) ΔH^0 ning qiymatini topamiz:

Vodorodning gidratlangan ioni (H^+) uchun bu qiymatlar nolga teng deb qabul qilingan. Bu reaksiya odatdagi sharoitda to‘g‘ri yo‘nalishda borishi mumkin. Chunki ΔH^0 manfiy ishoraga ega va absolyut qiymatga yaqin (21 kkal).

2) reaksiya tenglamasidan ma’lumki, jarayon gazsimon modda molekulari sonining ko‘payishi bilan bog‘liq bo‘lib, reaksiya natijasida entropiya ortadi, ya’ni $\Delta S > 0$.

$$\Delta S_{reak}^0 = 113,4 - 0 = -113,4 \frac{J}{g \cdot ion \cdot ^\circ C}$$

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, kimyoviy jarayonlarning borish qonuniyatlarini tushuntirishda fizik kattaliklardan foydalanish materialning talabalar tomonidan ilmiy asosda chuqur tushunib olishga imkon beradi. Kimyoviy

jarayonlarga oid masalalar yechishda talabalarning tadqiqotchilik kompetentliklari tarkib topib, rivojlanib boradi. O'qituvchi ta'limning turli metod va usullaridan foydalanib, o'qitishning sifat va samaradorligini oshirishi, talabalar bilimining chuqur va puxta bo'lishiga erishuvi lozim.

Adabiyotlar:

1. Tursunova G.Q. Kimyo o'qitish nazariyasi va metodikasi. O'quv qo'llanma.–Qarshi, “Intelekt nashriyoti”–2023.–215 b.
2. Виленский В.Я. Технологии профессионально–ориентированного обучения в высшей школе.–М.: Педагогическое общество России, 2005.– 192 с.
3. Ясин Е. Модернизация и общество.– //Вопросы экономики. – 2007. – №5. – С.4–29.
4. Турсунов Қ. Ш., Турсунова Г. Қ. Табиатнинг асосий қонунларини фанлараро интегратсия асосида тушунтириш.–//Замонавий таълим.–Тошкент, 2019.– №8.–51–55 б.
5. Турсунов Қ.Ш. Табиий–илмий фанларни ўқитишда моделлаштириш. Монография.–Тошкент, «ДАВР ПРЕСС» НМУ, 2018.–185 б.
6. Tursunova G.Q. Fizika va biologiya fanlari integratsiyasining metodologik asoslari.–//Aktualnye problemy sovremennoy fiziki mejdunarodnaya nauchnaya i nauchno–texnicheskaya konferensiya materialy, 605–608 s., Buxara, 2022 god.
7. Турсунова Г. Қ. Кимёни ўрганишда талабаларнинг мустақил ўқиш фаолияти самарадорлигини ошириш.–Нукус шаҳри, ж: “Муғалим ҳам ўзликсиз билимлендириў”.–68–71 б.– №5/1.–2022.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОПУЛЯРНЫХ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ CHATGPT, DEEPL, ГАММА И GEMINI ДЛЯ ПОДГОТОВКИ К ЗАНЯТИЯМ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ И САМОРАЗВИТИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ

Юлдашева Г.Т.

Чирчикский государственный педагогический университет

Пономаренко В.П.

Магистрант 2-курса ЧГПУ

Tayanch so'zlar: virtual haqiqat (VR), 3D effekti, kengaytirilgan haqiqat (AR), AKT, 3D audio, ko'rish maydoni (FOV), QR kod, 3D modellari, animatsiya, ixtisoslashtirilgan minigarnituralar (masalan, Oculus Rift yoki HTC Vive), maxsus minigarnituralar (masalan, Oculus Rift yoki HTC Vive), maxsus minigarnituralar (masalan, Oculus Rift yoki HTC Vive), AR ko'zoynaklari (masalan, Microsoft HoloLens yoki Google Glass).

Ключевые слова: виртуальная реальность (VR), 3D-эффект, дополненная реальность (AR), ИКТ, 3D-звук, поле зрения (FOV), QR-код, 3D-модели, анимация, специализированные гарнитуры (например, Oculus Rift или HTC Vive), специальные гарнитуры (например, Oculus Rift или HTC Vive), специальные гарнитуры (например, Oculus Rift или HTC Vive), очки AR (например, Microsoft HoloLens или Google Glass).

Key words: virtual reality (VR), 3D effect, augmented reality (AR), ICT, 3D audio, field of view (FOV), QR code, 3D models, animation, specialized headsets (eg Oculus Rift or HTC Vive), special headsets (eg Oculus Rift or HTC Vive), special headsets (eg Oculus Rift or HTC Vive), AR glasses (eg Microsoft HoloLens or Google Glass).

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada mashhur neyron tarmoqlari - ChatGPT, Deepl, Gamma va Gemini-dan darslarga tayyorgarlik ko'rish va oliy ta'lim tizimidagi o'qituvchilarning o'zini o'zi rivojlantirishi muhokama qilinadi. Ta'limga bo'lgan talablar ortib borayotganligi sababli, sun'iy intellektga asoslangan vositalar o'qitish samaradorligini oshirish va doimiy kasbiy o'sishni qo'llab-quvvatlash uchun yangi imkoniyatlarni taqdim etadi. Har bir vosita o'ziga xos imkoniyatlarga ega: ChatGPT kontent va fikr-mulohazalarni yaratishga yordam beradi, Deepl ma'lumotlarning ko'p tilli moslashuvini taklif qiladi, Gamma interaktiv kontent yaratishga imkon beradi va Gemini ilg'or tadqiqot va o'rganish tahlillarini qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu maqola darsni rejalashtirish, shaxsiylashtirilgan ta'lim va o'qituvchilarni rivojlantirish uchun ushbu vositalarning dolzarbligi va ta'sirini baholaydi. Ularning amaliy qo'llanilishini tahlil qilib, tadqiqot oliy ta'limda sun'iy intellekt imkoniyatlarini ta'kidlab, amaliy muammolarni hal qilishda ushbu texnologiyalarni samarali integratsiyalash strategiyalarini taklif qiladi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi neyron tarmoqlarini, xususan, ChatGPT, Deepl,

Gamma va Gemini-ni oliy ta'lim muassasalarida darslarga tayyorlash va o'qituvchilarning o'zini o'zi rivojlantirish uchun amaliy qo'llanilishini o'rganishdir.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается использование популярных нейронных сетей - ChatGPT, DeepL, Gamma и Gemini в подготовке к занятиям и саморазвитии преподавателей в системе высшего образования. По мере роста требований к образованию инструменты, работающие на основе ИИ, предлагают новые возможности для повышения эффективности преподавания и поддержки непрерывного профессионального роста. Каждый инструмент обладает уникальными возможностями: ChatGPT помогает генерировать контент и обратную связь, DeepL предлагает многоязыковую адаптацию информации, Gamma позволяет создавать интерактивный контент, а Gemini поддерживает передовые исследования и аналитику обучения. В данной статье оценивается актуальность и влияние этих инструментов на планирование уроков, персонализированное обучение и развитие педагогов. Анализируя их практическое применение, исследование подчеркивает потенциал ИИ в высшем образовании, предлагая стратегии эффективной интеграции этих технологий при решении практических проблем. Основная цель данного исследования - изучить практическое применение нейронных сетей, в частности ChatGPT, DeepL, Gamma и Gemini, для подготовки к занятиям и саморазвитию преподавателей в сфере высшего образования.

SUMMARY:

This paper examines the use of popular neural networks - ChatGPT, DeepL, Gamma, and Gemini - in teacher training and development in higher education. As educational demands increase, AI-powered tools offer new opportunities to enhance teaching effectiveness and support continuous professional development. Each tool has unique capabilities: ChatGPT helps generate content and feedback, DeepL offers multilingual adaptation of information, Gamma enables the creation of interactive content, and Gemini supports cutting-edge research and learning analytics. This paper evaluates the relevance and impact of these tools on lesson planning, personalized learning, and teacher development. By analyzing their practical applications, the study highlights the potential of AI in higher education, suggesting strategies for the effective integration of these technologies in solving practical problems. The main objective of this study is to explore the practical application of neural networks, in particular ChatGPT, DeepL, Gamma, and Gemini, in teacher training and development in higher education.

The main purpose of this study is to explore the practical application of neural networks, specifically ChatGPT, DeepL, Gamma, and Gemini, for classroom preparation and self-development of faculty members in higher education.

Введение: Использование в образовании нейронных сетей на основе искусственного интеллекта, таких как ChatGPT, DeepL, Gamma и Gemini, меняет подход к глобальному обучению в высшем образовании. Эти инструменты предоставляют преподавателям уникальную возможность улучшить подготовку к занятиям, упростить административные задачи и способствовать собственному профессиональному росту. В эпоху, когда требования к образованию становятся все более сложными, эти инструменты ИИ предлагают решение для персонализации учебного процесса, создания увлекательного контента и быстрого доступа к новейшим академическим ресурсам. Для преподавателей использование ИИ не только повышает эффективность обучения, но и способствует постоянному саморазвитию - важнейшему фактору эффективного преподавания в быстро меняющейся академической

среде. Поскольку университеты стремятся повысить качество образования и адаптироваться к цифровым достижениям, актуальность данной темы заключается в её потенциале преобразовать традиционные методы обучения и вооружить преподавателей инструментами для достижения успеха в цифровую эпоху.

ChatGPT – вопросно-ответный генеративный искусственный интеллект. <https://chatgpt.com>

ChatGPT, языковая модель ИИ, служит универсальным инструментом для преподавателей, способным генерировать широкий спектр учебных материалов. Его возможности включают создание конспектов лекций, составление вопросов для тестов, создание ключа ответов на тестовые задания, ответы на вопросы, составление методического материала, и краткое изложение сложных концепций доступным языком, что делает его ценным помощником при планировании уроков. Для подготовки к урокам ChatGPT может генерировать подробные планы уроков, составлять вопросы для обсуждения или предлагать реальные примеры для концепций по различным предметам. Кроме того, с его помощью можно генерировать мгновенную обратную связь для учеников, поддерживать групповые занятия, отвечая на вопросы в режиме реального времени, и стимулировать дискуссии в классе с помощью подсказок. Для саморазвития учителей ChatGPT служит партнером по обучению, предоставляя быстрые объяснения по новым темам, составляя планы профессионального развития и даже предлагая взгляды на эффективные стратегии преподавания. Он помогает педагогам быть в курсе тенденций в своей области и совершенствовать педагогические приемы. Автоматизируя повторяющиеся задачи, ChatGPT высвобождает время преподавателей, позволяя им сосредоточиться на повышении качества общения с учениками.

DeepL translator - переводчик на основе искусственного интеллекта. <https://deepl.com>

В условиях все более глобализации высшего образования языковые барьеры часто представляют собой проблему, как для преподавателей, так и для студентов. DeepL translator - ведущий инструмент перевода на основе нейронных сетей. Он стал ценным ресурсом для преодоления этих барьеров, повышения доступности учебных материалов и поддержки преподавателей и студентов в их развитии. Предоставляя высококачественные переводы и обеспечивая более инклюзивное общение, Нейросеть помогает педагогам и студентам получить доступ к более широкому спектру ресурсов, подготовить материалы, отличающиеся культурным разнообразием, и повысить уровень владения языком.

Расширенные возможности перевода DeepL translator позволяют преподавателям и обучающимся получать доступ к исследованиям, статьям и другим образовательным материалам на разных языках. Это особенно полезно для преподавателей высших учебных заведений, которые ищут последние мировые исследования в областях, где ресурсы могут быть опубликованы не на их родном языке. С помощью данной нейросети преподаватели могут точно переводить все эти материалы, интегрируя различные точки зрения и результаты в свои курсы. В мультикультурных классах предоставление ресурсов на нескольких языках может улучшить понимание и вовлеченность учащихся. Нейросеть DeepL translator позволяет преподавателям переводить конспекты лекций, слайды презентаций и задания на разные языки, поддерживая студентов, которым, возможно, удобнее учиться на родном языке. Такая инклюзивность способствует созданию более благоприятной учебной среды и помогает студентам из разных слоев общества добиться успеха и преодолевать языковой барьер. Поскольку в высшие учебные заведения приезжают студенты со всего мира, адаптация к языкам имеет большое значение. Данная нейросеть помогает преподавателям передавать ключевые понятия курса на разных языках, делая их курсы более доступными для иностранных студентов. Например, нейросеть поможет создать вводные материалы курса, отвечающие потребностям лингвистически разнообразных аудиторий.

Для учителей, желающих расширить свои языковые возможности, DeepL translator служит отличным инструментом для тренировки переводов, проверки точности языка и получения знаний о многоязычной речи. Преподаватели могут повысить свой уровень владения дополнительными языками - навык, который становится все более ценным в современной академической глобализации. Данная нейросеть позволяет педагогам получать доступ к исследовательским публикациям и научным работам на разных языках, что расширяет их базу знаний и позволяет им быть в курсе последних мировых тенденций в своих областях. Это особенно полезно для преподавателей, работающих в областях, где основные достижения публикуются не на английском языке, например, в инженерных, социальных и гуманитарных науках. Педагогам, сотрудничающим с иностранными коллегами, DeepL translator предоставляет точные переводы, которые улучшают межкультурную коммуникацию. Педагоги могут переводить электронные письма, предложения и исследовательские документы на соответствующий язык, что делает профессиональный обмен более гладким и продуктивным.

Gamma - искусственный интеллект для создания визуального контента. <https://gamma.app>

Gamma – это инструмент искусственного интеллекта ориентированный на создание визуального контента. С помощью этой нейросети преподаватели могут создавать увлекательные интерактивные учебные материалы. Студенты высших учебных заведений часто пользуются наглядными пособиями, которые облегчают понимание сложных идей, и Gamma поддерживает разработку таких ресурсов. С помощью Gamma преподаватели могут создавать такие наглядные пособия, как инфографика, диаграммы, интерактивные слайды и веб-страницы, поясняющие сложные теории или процессы. Эти визуальные материалы могут улучшить лекции, сделав их более запоминающимися и доступными для студентов. Данная нейросеть также помогает преобразовывать большие объемы данных в интуитивно понятные визуальные образы, что полезно в таких областях, как наука о данных или статистика. Предоставляя доступ к ряду инструментов визуального и интерактивного дизайна, Gamma помогает преподавателям расширить свои мультимедийные навыки. Такое саморазвитие очень важно, поскольку современные ученики часто предпочитают увлекательный, визуальный контент, а преподаватели, умеющие создавать такие материалы, могут добиться большей вовлеченности и понимания учеников. Gamma позволяет учителям представлять информацию в различных форматах, расширяя их творческий инструментарий и улучшая результаты обучения.

Gemini – генеративно-аналитический искусственный интеллект.
<https://gemini.google.com>

Gemini - это передовая нейронная сеть, известная своей способностью обрабатывать сложную информацию и проводить глубокий анализ, что делает ее ценным инструментом для преподавателей, работающих в областях, требующих больших исследований. В сфере высшего образования она может помочь преподавателям не только в подготовке к занятиям, но и в их постоянном профессиональном развитии.

Gemini помогает собрать и обобщить результаты последних исследований, которые преподаватели могут включить в лекции или списки для чтения. Так же дает возможность генерации визуальных элементов для своих разработок, создание визуального сопровождения лекционной информации, а так же анализа загруженных в неё изображений. Этот инструмент особенно полезен в быстро развивающихся областях, таких как информатика, биотехнологии и социальные науки. Преподаватели могут использовать данную нейронную сеть для получения доступа к последним исследованиям, статистическим данным и теоретическим достижениям, чтобы поддерживать актуальность своих курсов.

Возможности Gemini для глубокого анализа и исследований делают его краеугольным камнем для академического развития, поддерживая как тщательную подготовку к занятиям, так и постоянный профессиональный рост.

Выводы. Успешное использование этих инструментов ИИ требует продуманной интеграции, согласования сильных сторон каждого инструмента с конкретными целями обучения. Преподаватели могут максимально использовать эти технологии, комбинируя их стратегически:

Использование нескольких инструментов:

- ChatGPT - для составления конспектов уроков,
- Gamma - для создания наглядных пособий,
- DeepL – для адаптации информации для всех слушателей,
- Gemini - для включения последних исследований в учебный план и анализа проделанных работ.

Баланс между искусственным интеллектом и человеческой проницательностью: Несмотря на мощный потенциал этих инструментов, они лучше всего работают в качестве дополнения к человеческому опыту. Преподаватели играют важную роль в интерпретации генерируемых ИИ знаний и их адаптации для удовлетворения реальных потребностей учащихся.

Программы профессионального развития: Высшие учебные заведения могут поддержать преподавателей в освоении этих инструментов, предлагая программы обучения, семинары и практический опыт, чтобы учителя чувствовали себя уверенно при использовании ИИ для повышения эффективности преподавания.

Литература:

1. Dwork C. (2014). Differential privacy: A survey of results. International Conference on Theory and Applications of Models of Computation.
 2. Parkhi O. M., Vedaldi A., & Zisserman A. (2015). Deep face recognition. BMVC.
 3. Yuldasheva, G. T. (2023). Bases of development of students' verbal intelligence on the basis of the cluster approach. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 11(5), 582-586.
 4. Yuldasheva G. T, Suyunov E. Sun'iy intellekt va sun'iy intellekt tizimlarining rivojlanish tarixi. pedagog respublika ilmiy jurnali 6 – Tom 11 – SON / 2023 - YIL / 15 – Noyabr, 543-545
 5. Yuldasheva G. T, Suyunov E. Of data processing and technical approaches in facial recognition systems. European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices ISSN (E): 2938-3625 Volume 2, Issue 10, October-2024, 122-125.
- ChatGPT - <https://chatgpt.com/>
 DeepL translator - <https://www.deepl.com/ru/translator>
 Gamma - <https://gamma.app/>
 Gemini - <https://gemini.google.com/app?hl=ru>

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

OQIW TAPSIRMALARI ARQALI BASLAWISH KLAASS OQIWSHILARINIŇ AWIZEKI SÓYLEW KÓNLIKPELERIN QÁLIPLESTIRIW METODIKASI (TÁLIM QARAQALPAQ TILINDE ALIP BARILATUĞIN MEKTEPLER MISALINDA)

Baltabaeva B.

Nókis rayonu 26-sanlı mektep baslawish klass oqıtwshısı

Tayanch so'zlar: kommunikativ, interaktiv, pertseptiv, aloqa, vizual.

Ключевые слова: коммуникатив, интерактив, пертсептив, коммуникации, визуаль.

Key words: communicative, interactive, perceptive, communications, visual.

РЕЗЮМЕ:

Nutq madaniyati, shu jumladan suhbat madaniyati, uning zamonaviy tushunchasida, adabiy til me'yorlarini egallashni nazarda tutadi, bu muloqot holatiga qarab til birligini tanlash qobiliyatini, kommunikativ maqsadlarga erishish uchun til vositalarini tanlash qobiliyatini o'z ichiga oladi. shuningdek, muloqot etikasiga rioya qilish. Nutq madaniyatining muhim vositasi tilning funksional turlarini farqlay olish va ularning har qandayidan erkin foydalanish qobiliyatidir.

РЕЗЮМЕ:

Культура речи, и разговорной в том числе, в современном её понимании предполагает владение нормами литературного языка, куда входит умение осуществлять выбор языковой единицы в зависимости от ситуации общения, умение отбирать языковые средства для достижения коммуникативных целей, а также соблюдение этики общения. Важным средством речевой культуры является способность различать функциональные разновидности языка, свободно пользоваться любым из них.

SUMMARY:

The culture of speech, including colloquial, in its modern sense, implies the possession of the norms of the literary language, which includes the ability to choose a language unit depending on the situation of communication, the ability to select language means to achieve communication goals, as well as the observance of the ethics of communication. An important means of speech culture is the ability to distinguish between functional varieties of language, to freely use any of them.

Qarım-qatnas mádeniyatın shólkemlestiriwde bul eki yamasa onnan da kóp insanlar arasındagı affektiv bahalawshı xarakterde hám biliw boyınsha maǵlıwmat almasıwdan ibarat bolǵan óz-ara tásir etiw. Qarım-qatnas diziminde óz-ara bir-birine baylanıslı tárepleri ajratıladı: kommunikativ, interaktiv hám perceptiv. Qarım-qatnastıń kommunikativ tárepi bul–qarım-qatnastagı

individlerdiń óz-ara maǵlıwmat almasıwı. Qarım-qatnastıń interaktiv tárepi bul-individual qarım-qatnasta tek bilim hám ideyalar, ol hárezketler boyınsha da óz-ara tásirin shólkemlestiriwden ibarat. Qarım-qatnastıń perceptiv tárepi qarım-qatnas procesinde óz-ara bir-birin qabıl etiw arqalı tu`siniw.

1. Qarım-qatnas maǵlıwmat almasıw sıpatında (Qarım-qatnastıń kommunikativ tárepi).Hár qanday maǵlıwmattı belgiler, sonday-aq belgiler dizimi arqalı biliw mu`mkin.

2. Qarım-qatnas maǵlıwmat almasıw sıpatında.

Kommunikativ proceste qollanılatuǵın bir neshe belgiler dizimi bar. Bular verbal kommunikatsiya (sóylew arqalı) hám noverbal (sóylew menen baylanısta bolmaytuǵın belgiler arqalı) kommunikaciya.Verbal kommunikaciyaada adam sóylew belgileri dizimi sıpatında qollanıladı. Sóylew insan tárepinen qollanılatuǵın dawıslar signalları yamasa jazba belgilerden ibarat bolıp, olar arqalı qarım-qatnastan alınǵan maǵlıwmat qayta islenedi, saqlanadı hám jetkerip beriledi. Ol proces til arqalı ámelge asırıladı. Til sóz belgileri dizimi bolıp, ol qarım-qatnas procesinde psixikalıq xızmet jemisi bolıp júzege keledi.[Qo`ng`urov 3.]

Sóylew mádeniyatı-universal kommunikaciya baylanısı bolıp, ol arqalı jiberiliwi tiyis bolǵan maǵlıwmat, óziniń logikalıq mánisin saqlap qaladı. Sóylewdiń úsh toparı bar:

Signifikativ (ulıwmalastırıw pikirdi jiberiw): emociyalardı jiberiw hámde qabıl etiwge zor beriw (adamlarǵa tásir kórsete alıw).

Sóylewdiń payda bolıw hám ámelde qollanıluwın tómendegi sxemada kóriw múmkin.

Sóylewde ideyanın`, pikirdiń qabıl etiw, tuwılıwı hám onıń sózge pikirge aylanıwı.[Alimuhamedov2.]

Sóylewdiń ózine tán túrleri bar sırtqı, ishki awızeki, jazba, monologiyalıq, diaologiyalıq, aktiv-passiv hám basqa da kommunikativlik proceste óz-ara múnásibetke kirisiwshilerdi bir-birin túsiniwleri júdá zárúr. Italiyalıqlar hám francuzlar óz qarım-qatnasların jestlersiz kóz aldına keltire almaydı. Bizlerde sóylewde jestlerden kóp paydalanıw jaqsı ádet sıpatında qabıl etilmeydi. Biraq sonı da aytıp ótiw kerek, noverbal kommunikaciya awızeki sóylewde aytilmay qalǵan pikirlerdi sáwlelendiriw imkániyatın beredi. Qarım-qatnas procesinde qarım-qatnasqa kirisiwshilerdiń bir-birlerine qarama qarsı jaylasıwlarında zárúr áhmiyetke iye. [Alimuhamedov2.]

Mısalı, auditoriyada jaylasıw qarım-qatnas ushın qolaysız. Ásirese seminar procesinde oqıtıwshı hám bayanatshı qarım-qatnas jasaw imkaniyatına iye emes. Seminarlardı yamasa usı sıyaqlı sáwbetlerdi «T» formasında jaylastırılǵan stol-stullarda ótkeriwde paydalı, biraq domalaq formada jaylastırılǵan stol-stullarda qarım-qatnaslar júdá nátiyjeli. Vizual qarım-qatnasta «kóz kontaktı» belgiler

sisteması da qollanıladı. Usı sistema pedagoglardıń is xızmetinde zárúr áhmiyetke iye. Qızıqlı belgiler dizimi sıpatında qarım-qatnas procesinde gúl, fotosúwret hám basqalardıń paydalanılıwı múmkin. Gúller arqalı adamlar málim bir maǵlıwmattı jiberiw imkaniyatına iye. Bul jaǵday óz tariyxına iye. Gúller tili qádimde shıǵısta payda bolǵan. Onı hayallar jaratqan. Óz júzlerin ashıw imkaniyatına iye bolmaǵan hayallar, óz emociyaların hám keyiplerin gúller arqalı kórsetiwge háreket etken. Qarım-qatnas usı xarakteristikası adamnıń óz-ara is-háreketleri birgeliktegi xızmetleri menen xarakterlenedi. Adamlardıń óz-ara xızmeti hám qarım-qatnası social baqlaw tiykarında júzege kelip, ol social normalarǵa súyenedi. Social baqlaw óz-ara háreket procesinde qarım-qatnasqa kirisiwshilerdiń málim rollerin sáwlelep beriwde kórinedi. Qarım-qatnas minez-qulıqtıń normativ qollanılatuǵın usılı bolıp, ol hár bir adamnıń jámiyettegi ornınan kelip shıǵadı. [Mahmudov .1]

Konkurenciya (báseki eki hám onnan da kóp bolǵan birgelikte háreketlenip atırǵanlardıń jaǵdayı bolsa onda bir maqsetti qollap atırǵan, bir-birin qarama qarsı háreketlenip atırǵanlar kózde tutıladı. Bunda óz-ara háreket procesiniń buzılıwı adamlar arasındaqı múnásibetlerde kelispewshiliklerdi) júzege keltiredi. Qarama-qarsılıqtı júzege keltiriwshi faktorǵa (túrli qaras motiv) mazmunǵa (issheń yamasa shaxsıy) effektke (tásir) qarap túrlishe bolıwı múmkin. Kelispewshilikti joǵaltıw múnásibetlerdiń rawajlanıw jaǵdayı bolıp, adam bul xakteri boyınsha kelisimsiz emes, ol kelispewshilikke tayar bolıwı kerek. Adam kelispewshilikti durıs qabıl etiw hám oǵan ashıq júz benen shıǵıw kerek. Qarama-qarsı jaǵdaylarında ózine tán tárbiyalı áhmiyeti bar. Kóp jaǵdaylarda adamlardı bir-birine qabıl etiwı «social percepciya» sıpatında kórinedi. Biraq, qarım-qatnastıń usı tárepi haqqında gáp ketkende social percepciya haqqında ǵana emes, al adamlar arasındaqı percepciya haqqında aytıp ótiw kerek. Adamnıń adam tárepinen qabıl etiliwinde eń keminde eki shaxsqqa qaratılǵan bolıwı tiyis bolıp olardıń ekewi de aktiv subiekt. Demek óz-ara qabıl etiw procesinde eki tárep te bir-biriniń mútájlikleri motivleri hám jónelislerin biliwleri hám ózlerin qarama-qarsı tárep ornına qoya alıwları kerek. Ózin basqa adam tárepinen tekseriwdi óz ishine identifikaciya hám reflekcianı kiritedi. [Rustamov 4.]

Adamlarda qarım-qatnas procesinde meni qalay túsiner eken? degen sorawda bar bolıp, bunnan óz-ara háreketler nátiyjesi óz sáwleleniwin tabadı. Bul hádiyse reflekcıya delinedi. Social psixologiyada «reflekcıya» degen háreketlenip atırǵan individti háreket procesi hám de qarım-qatnasta qanday qabıl etiliwi túsiniledi. Adamnıń adam tárepinen qabıl etiliwinde baǵdarlawdıń roli úlken. Bul ásirese belgisiz adam haqqında dáslepki pikirlerin alıwda zárúr. Bul tuwralı A.A.Bodalevtiń ótkergen izertlewleri áhmiyetli. Eki topar talabalarına bir adam súwreti beriledi «Birinshi súwrette berilgen adam jinayatshı dep, ekinshi toparda bolsa súwrettegi adam ullı alım dep aytılıp, olarǵa portretti jazba túrde túsindirip

beriw wazıypası beriledi. Birinshi jaǵdayda tómendegi xarakteristikalar beriledi: kózleriniń ishine kirip ketkeni, ishki dárt, ósh, uzın jol baslaǵan isi, jinayattı aqırına jetkeriw ekenligi aytıladı. Ekinshi toparda ishine kirgen kózler pikirdiń tereńligi haqqında aytııp, bunda uzın jol qıyınshılıqlarǵa shıdamlılıq sıpatında» bahalanǵan. Qarım-qatnas procesinde adamǵa tásir ótkeriwdiń psixologiyalıq usılları bar bolıp, olarǵa tásirleniw, iymanı kámillik kiredi.

Tásirleniw sanasız bilmegen, an`lamaǵan túrde individlerdiń háreketi, jaǵdayı bolıp oǵan tań qalıw mısál bola aladı.

Tań qalıw málim bir emocional jaǵday bolıp, ol maǵlıwmattıń jeterli túsiniikli emesligi yamasa júdá kóplici nátiyjesinde júzege keledi.[Апресян.5]

Iymanı kámillik adamnıń óz betinshe pikir júritiw hám bir pikirge keliwi bolıp, bunda maǵlıwmat qabıl etiwshi maǵlıwmat qabıl etip ǵana qalmaq oǵan óz pikiri, kóz-qarası hám juwmaqların kiritedi. Iymanı kámillik bul aqlıy tásir, uqtırıw bolsa emocional tásir etken. Iymanı kámillik ázelden xalqımız ármanı, ruwxıylıqtıń bir bólegi bolıp kelgen. Bul ideya ullı oyshıllar Abu Nasr Farabiy, Áliyshe Nawayı sıyaqlı danışpanlardıń shıǵarmalarında óz sáwleleniwın tapqan. Pedagogikalıq qarım-qatnas—bul pedagogikalıq tásirdiń ajıralmas sıpatı. Bul oqıtıwshı hám oqıwshınıń tálim-tárbiya procesinde professional qarım-qatnası bolıp onda maǵlıwmat almasadı hám oqıwshılardı oqıw tárbiyası tásirin ótkeredi. Bunda eki tárepleme qarım-qatnas júzege keliwi kerek. Onıń tiykarı sıpatında óz-ara húrmet hám isenim xızmet etedi. Pedagog oqıwshılar menen qarım-qatnasqa kirisiwi procesinde olardan húrmet kútedi. Oqıwshılar da oqıtıwshıdan húrmet hám isenimdi talap etedi. Bul pedagogikalıq tásirde nátiyjeli jol bolıp, tájriybeli pedagoglar balanı óz-ózin húrmetlewge tiykarlanǵan halda múnásibetlerdi shólkemlestiredi hám usı arqalı bekkem óz-ara múnásibetlerdi ámelge asıradı. Joqarıda aytıp ótilgenindey, qarım-qatnas mádeniyatında sóylew mádeniyatı birinshi orında turadı. Sebebi hár qanday adam qarım-qatnas islep atırǵanda bir-biri menen sáwbetlesiw arqalı bul proceske erise aladı. Qarım-qatnas jasawdıń tuwrı rawajlanıwında shańaraqtıń, ata-ananıń keyin bolsa máhálle, jámiyettiń ornı bólek esaplanadı. Sebebi, bala jas waqtınnan baslap ata-ana menen qarım-qatnas jasay baslaydı. Ata-ana arqalı sóyley baslaydı. Mine, usı waqıttan baslap tárbiyanıń bul túrin durıs shólkemlestire alsaq, ol shaxs keleshekte kámil insan bolıp jetilsedi.

Ádebiyatlar:

1. Mahmudov N. "O'qituvchi nutqi madaniyati". Toshkent, 2007.33-bet
2. Alimuhamedov A. Antik adabiyot tarixi. T.:, 1972.58-bet
3. Qo'ng'urov R., Begmatov E., Tojiyev Y. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari, T.:1992.126-132 betler.
4. Rustamov A. "So'z xususida so'z" T.: 2010.65-bet.
5. Апресян Г. Ораторское искусство. М.: 1978.

МЕКТЕПКЕ SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMLERINDE BALALARǴA QURIW-JASAW ISKERLIGI ÚYRETIW

Jumaniyazova Z.R.

Nukus innovatsion instituti

Maktabgacha va boshlangich ta'lim kafedrası, v.b.dotsenti

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'lim, o'rgatish, predmet, qurish va yasash, tasvirlash, tematika, erkin firklash, material.

Ключевые слова: дошкольное образование, обучение, предмет, построение, описание, тема, свободомыслие, материал.

Key words: preschool education, teaching, subject, construction, description, theme, freethinking, material.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga qurish va yasash ishlarni o'rgatish yo'llari ifodalangan.

РЕЗЮМЕ:

В статье описаны способы обучения детей строительству и изготовлению работ в дошкольных образовательных учреждениях.

SUMMARY:

The article describes methods of teaching children construction and manufacturing in preschool educational institutions.

Quriw-jasaw latin tilinen alingan bolip, túrli predmetlerdi, bólim hám elementlerdi belgili bir halatqa keltiriw, degen mánisti bildiredi. Balalardi quriw-jasawinda qurilis materiallarinan, qaǵazdan, karton, terek hám basqa materiallardan har qiyli oyinshiqar jasaw úyretiledi. Óz xarakterine kóre balalar quriw-jasawi kóbinese súwretlew hám oyin iskerligi menen uqsas-bul dógerek atirapta kórsetiledi. Balalardıń jasaǵan zatları tiykarinan ámeliyatta isletiledi. Quriw-jasaw iskerligi-ámeliy iskerlik bolip, aldinnan belgilengen, qandayda bir maqsetke qaratilǵan real waqiya bolip esaplanadi. Quriw-jasaw iskerligine úyreti w barisinda balalarda aqiliy, ádep-ikramlılıq, estetikalıq hám miynet tárbiya jánede qalıplesip baradi, hámde olarda dógerek-atiraptaǵı predmetlerdi talqilaw kónlikpesi, erkin pikirlew, kórkem sezim, shaxstıń kórkemlik

sipatlaridan (maqsetke umtiliw h.t.b...) payda bola baslaydi, bulardıń barlıǵı balalardı mektepte oqıwǵa tayarlaydı.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı hár tárepleme tárbiyalawda mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde qurılıs materialları járdeminde otkeriletuǵın oyın hám shınıǵıwlar úlken orın ıyeleydi. Balalardıń qurılıs oyınları rollerge bólinip, oynalatuǵın oyınlarıń ajıralmas bir bólimi esaplanadı. Qurılıs oyınlarında da balalar dógerek atıraptǵı zatları úlkenlerdıń iskerliklerin kórsetedi. Qurılıs oyınlarınıń mazmunın balalardıń ózleri jaratadı. Balalar kóbinese úlkenlerdıń qurılıstaǵı jumıslarına eliklep, «Qurıwshı isshı» rolin atqaradı. Balalardıń qurılıs oyınları qızıqlı dóretiwshilik iskerlik bolıp tabıladı. Olar óz oyınlarında qurılıslardıń transport háreketi, úlkenlerdıń miyneti haqqındaǵı tásirlerin kóredi. Bunday oyınlar balalarda qızıǵıwshılıqtı oyatıwǵa, olardı pikir juritiw hám háreket iskerliklerin aktivlestiriwge keń imkan jaratadı. Oyın waqtında balalar bir–birleri menen hár qıylı munásibette boladı. Olar rollerdı ózara bolisip aladı, jumıslardı orınlawda bir birlerine járdem beredi hám másláhátlesedi. Qurılıs oyınlarında háreket elementleri kop bolıp, ol balalardıń háreket qiliwına qaraǵanda talapların qanaatlandiriwǵa járdem beredi. Bala qandayda bir zattı qurıp baslaǵanda qurılıs materialların tiyisli jerge alıp baradı, olardı stol yamasa poldıń ustine jaylastıradı, bul waqıtta onıń qolları aktiv háreket qiladı, yaǵniy belgili muǵdarda fizikalıq kush sarıplaydı. Mayda qurılıs materialları menen oynaǵanda qoldıń mayda muskulleri jaqsı rawajlanadı. Qurılıs oyınların oynaw nátiyjesinde balalardıń guzetiwshenligi artadı, texnikaǵa bolǵan qızıǵıwshılıqları artıp baradı. Bunnan tisqari olar oyın barisında ápiwayı geometriyalıq ápiwayı dúzilisi menen de tanısadı. Qurılıs oyınlarınıń tárbiyalıq tásiiri balalar kóretuǵın hádiyse hám zatlarıń ideyalıq mazmunı óz kórininsin tabadı.

Qurılıs materialları járdeminde otkeriletuǵın oyınlar bolsa balalardıń oylawın, dóretiwshilik qabiliyerin ósiredi. Tárbiyashınıń kórsetken zatin este saqlap qalıw hám onı qayta eske salıw balalardıń zatları bir–birine salıstırıwǵa, uqsasin tawıp qoyıwǵa hám parqın ajırata bilıwge májbur qiladı hám qurılıstaǵı wazıypalardı shala orınlamawǵa, tosınnan juwmaq shıǵarmay, bálkim maqsetke muwapıq jol tutıwǵa úyretedi.

Balalar bilimini tematikalıq ráwishte qurılıs oyınları tek ǵana dógerek–átıraptı bilip alıw quralı ǵana bolıp qalmay, bálkim ádep–ikramlılıq sipatların tárbiyalawshı qural bolıp ta esaplanadı. Balalar tikkeley guzetip atırǵan qurılıstaǵı konkret misallar balalardıń óz miynetin qayshelik suyiwin túsiniwlerine járdem beredi. Qurılıs oyınları arqalı tárbiyashı balalarda miynetsuyiwshilik, erkinlik, óz jumısına juwapkershilik seziminde tárbiyalap bariwǵa háreket

etedi. Balalar jamaatin duris shólkemlestiriwde qurilis materiallari menen otkeriletuǵın oyın hám shınıǵıwlar úlken áhmiyetke iye. Qurilis materiallari menen otkeriletuǵın oyın hám shınıǵıwlar balalardi mektepke tayarlaw jumisin ámelge asiriwda járdem beredi. Oyın hám shınıǵıwlar barisinda balalarda diqqatti bir jerge jámlep, aldına qoyǵan maqsetke erisiw, alǵan bilimi hám uqibi tiykarında dóretiwshilikti kórsetiw ózgeshelikleri qáliplesip baradi. Qurilis haqqındaǵı tiykarǵı bilimdi balalar quriw-jasaw shınıǵıwında iyeleydi. Áne usı shınıǵıwlarda olar zatlarǵıń elementar kórinislerin, qurilis bólimlerinen maqsetke muwapiq paydalana aliwdı úyrenedi hám qurılısdi kórkemlep bezewdiń ápiwayı usullarin ózlestirip aladı.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalar quriw-jasawǵa bir neshe bar zatlarǵı ornına quriwǵa urinadı, olar tek ǵana qurilis toplamlarındaǵı materiallardı tegis tárepi menen qoyıp terip shıǵadı yamasa bir-biriniń ustine qoyadı. Tárbıyashı balalardı hár túrli zatlar quriwǵa úyretken bolsa, kishkene jastaǵı balalardıń qurilis oyınlarında ol óz kórininsin tabadı. Qurilis materiallari menen otkeriletuǵın oyın hám shınıǵıwlar ushın zarur imkan jaratıp, balalar quriw texnikasin jaqsı ózlestirip aliwlari ushın toparlarda zárur shárt- shárayatlardı jaratıp lazim. Bunıń ushın dáslep toparda jeterli muǵdarda qurilis materiallari boliwi, yaǵnıy barlıq balalar bir waqıtta yamasa topardıń yarımı shuǵıllanatuǵın dárejede material boliwi zárur. Ulgige qarap quriw shınıǵıwında da balalardı materialdan sheklep qoymay, bálkim hár kimgе keregin bólistirip beriw lazim. Materiallardı barqulla zárur bolǵanın alıp islete biliwdı úyrensin. Balalar quriw-jasaw uqıplılıqlarin endi ǵana iyeley baslaǵanlarında, yaǵnıy ekinshi kishkene topardan baslap quriw shınıǵıwların ótiwge ruxsat beriledi. Shınıǵıwlarda quriw-jasawǵa úyretiw ushın stol ustinde oynalatuǵın qurilis toplanınan paydalanǵan máqul, sebebi bul qurilis materiallari bir waqıtıń ózinde kópshilik balalar qurıp oynaw ushın iri qurilis materiallarınan paydalanıladı. Bul materiallar balalardı kópshilik bolıp quriwǵa, oynawǵa úyretdi. Topardaǵı balalardıń barlıq quriw usullarin jaqsı ózlestirip aliwlari ushın shınıǵıw waqtında stollardı hár qiyli etip jaylastiriw múmkin.

Qurilisti jeke orınlap atırǵanda stollardı ádettegi tártipte yamasa P háribi formasında terip qoyıp múmkin, eger balalar bir qurilisti topar bolıp orınlasa, 2-3 stoldı birlestirip qatar etip qoyıp kerek. Shınıǵıw waqtında balalarǵa qurilistiń eń zárur usullari kórsetiledi, Sonıń ushın shınıǵıw uzaq sozılmawı (10-12 minuttan aspawı) kerek. Quriw-jasaw shınıǵıwların oyınlar menen shegaralansa da boladı. Balalardı quriw-jasawdib' barlıq usullarin kórsetiwden ibarat. Qurilisti quriwda quriw-jasawdıń barlıq usullarin kórsetiw hám háreket penen tusindiriw, tayar qurılǵan nusqasin kórsetiw hám ogan kiretuǵın

elementlerdi kórsetiwden ibarat. Úlgi sipatinda qurilis materiallarinan neler jasaw múmkinligin kórsetiwshi tayar qurilistan paydalaniw. Balalar bina, imaratti quriwdi bilip aliwlari ushın (biyik fundamenttiń ústine qanday jasiriw, bir bólimdi qanday qilip basqasi menen almastiriw, tegislikti qanday keńeytiw hám sol siyaqlılar) qurilistiń ayirim bólimlerin kórsetiw. Tárbiyashi tárepinen orinlanip atırǵan qurilistiń ay’rim bólimin dawam ettiriwdi balalargá usinis qiliw. Qurilatuǵın ob’ekt haqqında túsinika beriw, máselen, qurilistiń kólemin (úlken-kishkeneligin) anıqlaw, bunda qurilistiń oyinshıqlargá mas boliwin aytiw. Balalardi ózleri dóretiwshilik etip quriwǵa úyretiw ushın zárur sharayatlar hám materiallar menen támiyinlengen boliwi kerek.

Ádebiyatlar:

1. Maktabgacha ta’limga qo’yiladigan davlat talablari. T.: 2017.
2. “Ilk qadam”davlat o’quv dasturi O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli hay’at yig’ilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr etilgan dasturi.
3. Amirova. G.A., Sulaymonov A.P., Djurayeva B .R. Maktabgacha ta’lim muassasalarda applikasiya mashg’ulotlari. T., 2014.
4. D.T Sabirova. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviri savodxonlik elementlarini shakllantirish. (13.00.01.-Pedagogika nazariyasi va tarixi ixtisosligi bo’yicha yozilgan dissertatsiyaning avtoreferati). T.2007.
5. Ishmuxamedov R.J., Yuldashev M. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar.T.: “Nihol” nashriyoti, 2013, 2016.
6. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalalar rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablari. Toshkent 2018 yil (Maktabgacha ta’lim vazirligi)
7. Mamirova Z.U., Niyozova G.B. “Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni tasviri faoliyat mashg’ulotlarida ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish” Science and Education” Scientific Journal January 2021 / Volume 2 Issue 1.

БАЛАЛАР ПСИХОЛОГИЯСЫ ӨЗГЕШЕЛИГІ ХӘМ ЖЕКЕ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРІНИҢ ЖҮЗЕГЕ КЕЛИҰИНЕ ТӘСІР ЕТИҰШІ ФАКТОРЛАР

Ахунов У.Р.

*Андижан мамлекет педагогика институты в. б профессор,
педагогика пәнлери бойынша философия докторы (PhD)*

Tayanch so'zlar: psixologiya, maktab, yosh bolalar, Petrovskiy nazariyasi

Ключевые слова: психология, школа, дети раннего возраста, теория Петровского.

Key words: psychology, school, young children, Petrovsky's theory.

РЕЗЮМЕ:

Maqola tufayli siz maktab o'quvchilarini o'qitish psixologiyasi bo'yicha nazariy ma'lumotlar bilan tanishasiz Bolalar psixologiyasini o'rganish yillar davomida davom etayotgan jarayondir. Har bir sinf yoshidagi bolalar o'ziga xos psixologik holatga ega.

РЕЗЮМЕ:

Благодаря статье вы познакомитесь с теоретическими сведениями по психологии обучения школьников. Изучение детской психологии - это процесс, который идет годами. У детей каждого классного возраста свое психологическое состояние.

SUMMARY:

Thanks to the article, you will get acquainted with theoretical information on the psychology of teaching schoolchildren. The study of child psychology is a process that takes years. Children of each class age have their own psychological state.

Балалар психологиясы - психология пәнінің бөлек тармағы болып, баланың туылығандан тап етуклик дәуирінде психик раўажланыўын, түрли жас дәуирлердеги бала психик раўажланыўының низамлықлами, раўажланыўының түрли басқышларында бала психикасига тән қәсийетлерин үйренеди. тәбийий экспериментда қандайда бир психик процеси үйренилип атырғанда арнаўлы шараят жүзеге келтириледі. Балалар психологиясында эксперименттин хәр эки түринен кең пайдаланылады. бирақ бул методлардан балалар психологиясында пайдаланыўдың айриқша тәрәпи сонда, бакша жасындағы балалар лаборатория шараятында өткерилетуғын эксперименттар менен тәбийий шараятта өткерилетуғын эксперименттин паркына бармайды.

Балалар психологияси пәниниң тийкаргы итибары туўылғаннан жетиклик дәўирге шекем инсан психикаси хәм санасынаң қандай раўажланыўына қаратылған, яғный хәр бир шахс узақ балалық дәўирин басынан кеширеди, бул дәўирде ол жағдайда бөлек психик процесс хәм айрықшалықлар жүз береди. Сол себепли де бул дәўирди илимде бөлек ажыратып үйрениледи және оны онтогенетик (туўылғаннан өскенге шекем, өсип жарылыў дәўири) раўажланыў жолы деп аталады. Балалар психологияси бала психикасиның раўажланыўы хәм де жеке қәсийетлериниң жүзеге келиўине тәсир етиўши факторларды да үйренеди. Балалар психологияси бул машқаланы шешиўде ғәрезсиз пән ретинде айрықша ўазыйпаларды шешиў керек. Бүгинги күнде балалар психологиясы пәниниң алдында бир қанша зәрүрли теориялық хәм әмелий ўазыйпалары турады. Балалар психологиясының теориялық ўазыйпалары оның теориялық мәселелерин шешиўге қаратылған. А. В. Петровский дәўирлерге ажыратыўда хәр бир жас дәўир арасында баскышлар айрықша қәсийетлерин есапқа алып аңлатпаламаған.

Жоқарыда келтирилген көпшилик илимпазлардың бала кәмалатын дәўирлерге ажыратыў мәселелери өзлерине тәнлиги менен ажралып турады. Ақырғы жыллардағы әдебиятларда бир қатар илимпазлар тәрәпинен оларды да физиологиялық хәм де психологиялық раўажланыўы, искерлик түрлериниң өзгерип турыўы хәм организмдеги жүз болатуғын айрықшалықларды есапқа алып балалықты төмендеги дәўирлерге ажыратыў усыныс етилген:

Бөпелик дәўири (0-1 айғаша);

Гөдеклик дәўири (1 айдан -1 жасқа шекем);

Дәслепки балалық дәўири (1-3 жасқа шекем);

Бақша жасы дәўири (3-7 жасқа шекем);

Киши мектеп жасы дәўири (7-11 жасқа шекем);

Орта мектеп жасы ямаса өспиримлик дәўири (12-15 жасқа шекем);

Дәслепки өспиримлик (мектеп, колледж, лицей) дәўири (15-18 жасқа шекем); Әлбетте, бул дәўирлерди бир-биринен үзил-кесил түрде бир жас менен шегаралап қойыў мүмкин емес. Бала өзиниң өсиўде сол дәўирлерди ертерек ямаса кешлеў кеширеди, бирақ бул дәўирлер бир-бирине тәбийий байланыстырып барады хәм алдыңғысы кейингисине мэкән жасайды. Хәр бир дәўирде баланың айырым психик тәрәплери емес, бәлки оның улыўма келбети, жүзи сыяқы хәм тағы басқаша көрине баслайды хәм олардың жас белгилерине қарай тәлим тәрбия мәкемелерине қабыл етиледи.

Баланың жас белгиси оның раўажланыўы дәрежесин көрсете алмайды. Себеби, еки бир жасдағы бала белгиси тәрәпинен бирдей болса да, раўажланыў дәрежеси хәр түрлы болыўы мүмкин. Соған қарай бала шахсының индивидуал өзгешелиги хәм жаслық өзгешелиги деп оларды бир-биринен парық етеди. Хәр бир ата-ана, тәрбияши хәм оқытыўшылар бала шахсының

қәсийетлерин билиуи және оның кеулине жол таба алыуы керек. Оның әмелий ұазыйпаларына түрли жасдағы балалардың психик раўажланыуы қәсийетлерине тийисли билимлерди тәрбияшилер, оқыўшылар, ата-аналар яғный жәмийетшиллер арасында кең жайыўдан ибарат.

Балалар психологиясининг әмелий ұазыйпасы кең жәмийетшилик раўажланыуына, жаслық қәсийетлери арасындағы айырмашылықлар я оларға индивидуал қатнаса болыу жолларына тийисли, психик раўажланыу нызамларына тийисли психологиялық билимлерден пайда көриўши болыўларын тәмийинлеўден ибарат. Жәмийетшиликти психологиялық билимлерден хабарлы қылыу, газета хәм журналларға мақалалар жазыу, радио хәм телекөрсетиўлерде түрли асырыўлар шөлкемлестириў, ата-аналар менен сәўбетлесиў, мәхеллелерде бала тәрбиясы ҳаққында лекция, сәўбет хәм бәсекилер уйымластырыў жолы менен әмелге асырылады. Бул ұазыйпалары әмелге асырыу кәмал инсанды қәлиплестириўде зәрүрли рол ойнайды, соның менен бирге үйренилип атырған психик протсессии балаларда бир неше рет тәкирарлап үйрениў мүмкин, тағы қолай тәрепи сонда, бул метод бақлау методы сынғаны көп ўақыт талап етпейди. эксперимент методы 3 ке бөлинеди:

- 1) лаборатория эксперименти.
- 2) тәбийий эксперимент.
- 3) педагогикалық психологиялық эксперимент методы.

Лаборатория эксперименти арнаўлы ташкил етилген лабораторияларда түрли эсбаплар жәрдеми менен өтиледи. А. Сейдуллаев басқарған 26 - санлы билим бериў мектебимизде ҳазирде көплеген реформалар алып барылмақта. Сондай-ақ, жыл даўамында оқыўшыларға және де көбирек билим бериў хәм олардың қәбилетлерин және де раўажландырыў ушын хәр түрли дөгереклер ашылған. Спорт дөгерегинде шахмат, шашка, теннис, футбол сыяқлы ойындар ушын жеткиликлише шәрт шараятлар әмелдеги, балалар болса бос ўақытын қызығыўшылықлы өткереди.

Мийнет пәнинен " Жәрдемши қол", сүүрет пәнинен " Жас сүүретши", математика пәнинен " Жас математикалық, физика пәнинен " Жас физик", "Қарақалпақ тили пәнинен " Мәмиле мәденияти" сыяқлы тоьгарақлар жумыс апарып атыр. Мектебимизде " Жас кәлемкешлар дөгереги алып барылмақта. Биз қәбилетлимиз оны көрсетиў өз қолымызда. Дөгерек ағзаларын укышлы, еркин пикирлей алатуғын да билимли етип тәрбиялауымыз шәрт. Мектебимизде "Ең китап сүйгиш оқыўшы" таңлауы болып өтти. Зиятбаева, Рустемова, Сейтеновалар таңлау жеңимпазы болды. Бул таңлаўлар арқалы оқыўшылардың билим дәрежесин арттырыў және де терең тапқыр бөлиўге үндеу мүмкин.

Педагогикалық эксперимент арқалы қандайда тәлим-тәрбия методының эффективлиги анықланады. Мысалы: Қандайда изертлеуши балаларды сан

санаққа ўйретиўдин қандай да жаңаша методын ислеп шыққан болса, оны педагогикалық эксперимент методы арқалы сынап көреді. Оның ушын алдынан бакша администрациясы менен келисип, 1 экспериментал хэм И та қадағалаў топарын белгилеп алады. Соннан кейин изертлеўши экспериментал группада жаңаша метод менен элементар абстракт қыялларды өсирий шынығыўын өткереди. Қадағалаў топарында болса бул шынығыўлар әдетдеги ескича метод менен даўам еттириледі. 1-2 айдан кейин хәр еки группадағы балалардың өзлестирийлерин салыстырып шығыў көриледі. Егерде экспериментал группа балалар жаңаша метод менен өзлестирийлері қадағалаў топарындағы балалардың өзлестирийлеринен әдеўир нәтийжели болып шықса, бул метод басқа хэмме бакшаларға да тарқатылады. Набада, егер нәтийже қадағалаў группадағы балалардың өзлестирийлеринен жақсы емес, яғный төмен болып шықса, жаңаша метод менен шынығыў өтиў тезлик пенен тоқтатылады.

Әдебиятлар:

1. Сайидахмедов Н. Педагогикалық укып хэм педагогикалық технология.- Т.: ОПИ, 2003. 2. Султанова Г. А. Педагогикалық укып.-Т: Низам лй атындағы ТДПУ, 2005.
2. Маркова А. К. Психология профессионализма.-М.: Знанлије, 1996.
3. Муслимов Н. А. Болажақ кәсип тәлими педагогларын кәсиплик қәлиплестирий / Монография -Те Пән, 2004 Ив. УЗ
4. Фарход-қызы, в. Д., & Дилшода, М. (2022). Linguistic and cultural analysis of the term "aqat" in proverbs in both English and Uzbek languages. *gospodarka i innoatsje*, 24, 662-664.
5. Хаткеріева Д. (2019). Проверб ас а кинд оф паремиологицал фунд анд ас ан обжецт оф лингуйстиц анд метходологицал ресеарч. *Мировая наука*, (11), 33-36.
6. Хаткерева Д. (2021). The role of paremia in the system of national cultural heritage. *Journal of foreign languages and linguistics* 2 (3).
7. Хаткерева Д. (2021). proverbs and sayings as a product of the nation's cognitive thinking. In *multidiscipline proceedings of digital fashion conference* (vol. 1, no. 2). Ismailova, s., & Khalilova, g. (2022). *research az o'aqyt the*.
8. Сохибовна М. Г. (2022, Аугуст). The role of linvosultureme in the study of national and cultural features of speech units. *International conference: problems and scientific solutions* (вол. 1, но. 3, пп. 48-52).
9. Икромжонова М. Д. (2021). Lingvo-tsocognitive and lingutsulturological aspects of proverbs and proverbs in different system languages. *English. Journal of the association-institute for English language and American studies*, 70 (3), 46 -53.
10. Махмудова Н. (2022). Pragmatic signs of ornithonyms in proverbs in Uzbek and English languages. *Galaxy international interdisciplinary research journal*, 70 (2), 88-91.
11. Махмудова Н. (2021). Bird names really matter: features of ornithonyms in language. *Theoretical & applied science*, (5), 116 -118.
12. Нурматова М. М., & Исмоилова, Д. Р. (2021). Буилдинг тхе стратегиц цомпетенце ын тхе хетерогенеоус цоммуниацион. *Вестник магистратури*, 65.
13. Аббасова Н. К. (2020). Интерактивний подход в обучении английского языка учащихся общеобразовательных школ. *Ин актуальние вопросы современного образования* (пп. 49 -53).
14. Алийева Н. (2021). Изоморфизм английских коллокатсий и фразем русского и узбекского языков с учетом переходности значения. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 2 (2).
15. Усмонова Д. (2022). Tap study the importance of transposition of word categories in English. *Өзбекстанда пәнлералық инновациялар хэм илмий изертлеўлер журналы*, 7 (10), 128-131.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING INTELLEKTUAL SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHDA INTERFAOL METODLARNING AHAMIYATI

O'roqova Sh. S.

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: interfaol metodlar, yondashuv, individuallik, mazmun, mohiyat, bilim, ko'nikma, malaka, qobiliyat.

Ключевые слова: интерактивные методы, подход, индивидуальность, содержание, сущность, знания, умения, навыки, способности.

Key words: interactive methods, approach, individuality, content, essence, knowledge, skills, competence, ability.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual salohiyatini rivojlantirishda interfaol metodlarning ahamiyati mavzusining ta'lim sohasida bugungi kunda muhim ahamiyatga egaligi bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

Начните с этой статьи; в ней изложена актуальность темы интерактивных методов в развитии интеллектуального потенциала учащихся 1 классов в сфере образования на сегодняшний день.

SUMMARY:

Start with this article the topic of the importance of interactive methods in the development of the intellectual potential of students of the 1st class is described as important today in the field of Education.

Kirish. Taraqqiyot jadallik bilan rivojlanib borayotgan bugungi kunda biz oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilari oldiga qo'ygan barkamol avlodni voyaga yetkazish vazifasi ortib bormoqda. Ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual salohiyatini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga egadir. Yurtboshimiz Miromonov Shavkat Mirziyoyev aytganlaridek: "Har qaysi davlat, har qaysi millat intellektual salohiyati, yuksak ma'naviyati bilan qudratlidir". Shunday ekan, avvalo, intellekt so'zining ma'nosi nimada ekanligiga to'xtalib o'tsak. Intellekt (lotincha: intellects - bilish, tushunish, idrok qilish) - insonning aqliy qobiliyati; hayotni, atrof muhitni ongda aynan aks ettirish va

o'zgartirish, fikrlash, o'qish-o'rganish, dunyoni bilish va ijtimoiy tajribani qabul qilish qobiliyati; turli masalalarni hal qilish, bir qarorga kelish, oqilona ish tutish, voqea-hodisalarni oldindan ko'ra bilish layoqati. Intellect tarkibiga idrok qilish, xotirlash, fikr yuritish, so'zlash va hokazo psixik jarayonlar kiradi. Intellectning rivojlanishi tug'ma iste'dod, miya imkoniyatlari, jo'shqin faoliyat, hayotiy tajriba kabi ijtimoiy omillarga bog'liq. Intellect saviyasi, darajasi inson faoliyatining natijalariga, shuningdek, psixologik testlarga qarab ham belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Vatanimiz O'zbekistonda intellektual salohiyatni yanada rivojlantirishga nasliy asos bor. Ya'ni tarixga nazar tashlasak, Markaziy Osiyoda faqat O'zbekistonda yashab, irod qilgan allomalimiz al-Xorazmiy, al-Buxoriy, al-Farg'oniy, Ali Abu ibn Sino, Ulug'beklar tomonlaridan yaratilgan va butun dunyo-insoniyat tan olgan fundamental fanlar bugungi kunda ham o'z qadr-qimmatini yo'qotgani yo'q. Ular tomonidan yaratilgan matematika, astronomiya, tibbiyot, fizika, tabiiy fanlar, qonunshunoslik hamda falsafa kabi fundamental fanlar asrlar davomida insoniyatga xizmat qilib kelmoqda. Davlatimiz rahbari ushbu muammoga alohida e'tibor qaratib, Oliy Majlisga murojaatnomasida "... tashabbuskor islohotchi bo'lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur. Shuning uchun ham bog'chadan boshlab, oliy o'quv yurtigacha – ta'limning barcha bo'g'inlarini isloh qilishni boshladik". Shuningdek, Murojaatnomada maktablarning o'quv dasturlarini ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, o'quv yuklamalari va fanlarni qayta ko'rib chiqish, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish, darslik va adabiyotlar sifatini oshirish, oliy ta'lim standartlarini xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, o'qitiladigan fanlarni qayta ko'rib chiqish hamda mutaxassislikka aloqasi bo'lmagan fanlar sonini 2 barobarga qisqartirish kabi vazifalar belgilab berildi.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston yoshlari – bolalarimizning ilmiy salohiyatga moyilligi, ongli tafakkuri va aql-idroki hamda fikrlashi boshqalarga nisbatan yuqori ekanligini alohida ta'kidlash mumkin. Buni butun dunyo tan olgan buyuk allomalimiz yurti O'zbekiston bo'lganligi uchun nasliy omil desak xato bo'lmaydi. Ushbu holatni mustaqillik yillarida yoshlarimiz xalqaro darajadagi ko'plab tanlovlarda o'zlarining yutuqlari bilan asoslab berdilar. Zero, davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev 2019-yilning 10-sentyabr kuni Toshkent shahridagi Prezident maktabiga tashrif chog'ida pedagoglar bilan muloqotida "... men sizlarga eng katta boyligimni ishonib topshiryapman. Bolalarimizning ko'zini, bilimini, g'urur-iftixorini ko'rib, yo'limiz to'g'ri ekaniga ishonch hosil qildim. Islohotlarimizga, farzandlarimiz tarbiyasiga yelkadosh bo'lganingiz uchun sizlarga minnatdorlik bildiraman" – deya ta'kidlagan edilar. Aksariyat ota-onalar farzandlarining qobiliyatidan, qaysi fanni yaxshi ko'rishi, yaxshi o'zlashtirishidan

qat'i nazar ularning kasb tanlashini cheklab qo'yishadi. Farzandi fundamental fanni qiziqib, yaxshi o'qib, o'zlashtirgan bo'lsa ham ba'zi ota-onalar o'z farzandining qobiliyatini, imkoniyatini inobatga olmasdan – sen shifokor yoki ITI sohasidagi kasbga ega bo'lasan deb bolaning taqdirini hal qilishadi. Bu albatta bolaning intellektual salohiyatidan amalda to'liq foydalanish nuqtayi nazaridan salbiy holatdir. Tan olish kerak, ushbu sohaga yetarlicha e'tibor bermaymiz. Aniqroq aytadigan bo'lsak, jismoniy mehnat bilan shug'ullanadiganlarning o'zini ovqatlanish ratsioni, aqliy mehnat sohasida faoliyat ko'rsatuvchilarning o'z ratsioni bo'lishi lozim. Buyuk mutakkir bobomiz Abu Ali Ibn Sino o'zlarining hayotiy tajribalarini "Ibn Sinoning ta'lim metodlari haqidagi ta'limoti asosida ham bilimlarni egallashda mantiqiy tafakkurga, shaxsiy kuzatish va tajribalarga tayanish kerak" degan g'oya yotadi. Ta'limda quyidagi tomonlarga rioya etish zarurligini ta'kidlaydi: bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qo'ymaslik; ta'limda yengildan og'irga borish orqali bilim berish; olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo'lishi; o'qitishda jamoa bo'lib maktabda o'qitishga e'tibor berish; bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish; o'qitishni jismoniy mashqlar bilan qo'shib olib borish qitishni jismoniy mashqlar bilan rivojlantirib boriladi. Bu talablar Hozirgi davr ta'lim tamoyillariga ham mos kelishi bilan qimmatlidir. Yuqoridagi masalalarga o'zining «Tadbiri manzil» asarida maxsus bo'lim bag'ishlaydi. «Bolani maktabda o'qitish va tarbiyalash» («Omo'zish va parvarish madrasa farzand») bo'limida ta'lim va tarbiya jarayonini ochib beradi. Yuqoridagi tamoyillar esa bolalarni yengil-yelpi bilim olish emas, balki har tomonlama chuqur va mustahkam bilim olishiga yordam beradi. Allomaning ushbu hayotiy tajribalari o'z ahamiyati saqlagan holda "Interfaol" metodlardan foydalangan holda an'anaviylikka bog'lanib qolmasdan boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning eng so'nng yangiliklari asosida berib borishlarini bildiradi. Boshlang'ich ta'lim darslarini o'qitishning interfaol usullari asosida tashkil etish ulardan tashkil etiladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarini tashkil etishida pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish, shuningdek, boshlang'ich ta'lim o'quvchilarga bilim berish va ularni tarbiyalashda samaradorlikka erishishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat jarayoni bo'lib, bunda bir qator pedagogik vazifalar hal etilishi lozim[3]. Ular quyidagilardan iboratdir:- boshlang'ich ta'lim darslarini interfaol metodlar asosida tashkil etish borasida muayyan shart-sharoitlarni yaratish;

- boshlang'ich ta'lim darslari pedagog xodimlari o'rtasida interfaol metodlar mohiyatini ochib berishga qaratilgan maxsus o'quv seminarlarini tashkil etish;

- ular tomonidan pedagogik texnologiya asoslarini puxta o'zlashtirishga erishish; O'qituvchi darslarni yanada samarali tashkil etish uchun ham bu haqidagi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim. Biz quyida maqolamizda

berilgan masaladagi har bir tayanch tushunchalarga ta'rif berib o'tamiz. Interfaol – ingliz tilida interact (rus tilida interaktiv) ifodalanib lug'aviy nuqtai nazardan “inter” o'zaro ikki taraflama “act”-harakat qilmoq, ish ko'rmoq kabi ma'nolarni anglatadi. Interfaol ta'lim – ta'lim jarayoni ishtirokchilarining bilim, ko'nikma, malaka hamda muayyan ahloqiy sifatlarini o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim[2]. Metod (yunoncha metados – bilish yoki tadqiqot yoʻli, nazariya, ta'limot) voqelikni amaliy va nazariy egallash, izlashtirish, o'rganish, bilish uchun yo'l - yo'riqlar, usullar majmuasi, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usuli[3].

birinchidan, o'qitish usuli, o'qish faoliyati usullari bilan chambarchas bog'liq bo'lishi;

ikkinchidan, maqsadlarga erishishda o'qituvchi o'quvchi o'z aslini topishi shart ekanligiga;

uchinchidan, o'quvchilarning yosh, individual psixologik xususiyatiga;

to'rtinchidan, mavzularning izchilligi va tizimlilikini hisobga olganlikka etibor beradi. Yuqorida ta'kidlab ko'rsatib o'tilgan talablar pedagogik texnologiyaning interfaol usullarida o'z aksini topgan. Boshlang'ich sinflarda samarali darslarni tashkil etish uchun bir qancha interfaol metodlarni ko'rib chiqamiz. Bulardan: “Alifbe”, “Aqliy hujum”, “Yalpi fikriy hujum”, “Qarorlar shajarasi”, “Zig-zag”, “6x6x6”, “Qora quti”, “Bilaman bilishni hohlayman”, “Bilib oldim”, “Klaster”, “Bumerang”[3] kabi metodlardir. Talim jarayoniga bu metodlarni qo'llash: - o'quvchining muayyan nazariy bilimlar puxta o'zlashtirishga;

- vaqtning tejallishiga;
- har bir o'quvchining faollikka undalishida;
- o'quvchining erkin fikrlash layoqatini shakllanishiga;
- o'quvchida o'zgalarning fikrini tinglay olish ko'nikmasining hosil bo'lishiga;
- o'quvchining o'z fikrini himoya qila olishiga;
- o'quvchida bildirilgan fikrlarni umumashtira olish ko'nikmasini shakllanishiga olib keladi. Ayniqsa, Bumerang metodi- berilgan materialni ta'lim oluvchilarning kichik guruhlarda mustaqil o'rganishga va boshqalarni o'rgatishga yo'naltirilgan metod hisoblanadi. Metodni qo'llash ketma-ketligi:

1. Metodni kichik guruhlarda o'tkazish mumkin, 3-4-sinflarda;
2. Har bir kichik guruhlariga alohida tarqatma materiallar tarqatiladi;
3. Material mustaqil o'rganiladi;
4. Guruh a'zolarini mashg'ulot o'tkazishga tayyorlash(mustaqil o'rganishga va o'rgatishga);
5. masala yuzasidan xulosaga kelish;
6. baholash[3];

Bu metodda bolalar bilan guruh- guruh bo'lib ishlash hamda ular past o'zlashtiradigan o'quvchilar ham darslarni yaxshi o'zlashtira oladi. Har bir guruh a'zolari bilan individual shug'ullanadi. Bilmagan guruh a'zolari boshqa o'quvchilarga qarab o'rganadi va egallagan bilimlaridan kelib chiqib mustaqil fikrlay boshlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytmoqchimizki, intellektual salohiyatni shakllantirish uchun har bir boshlang'ich sinf o'quvchilarida interfaol metodlardan samarali qo'llay olish lozim. Hozirgi tezlikda rivojlanib borayotgan davrda an'anaviy ta'lim bilan boshqa mamlakatlar bilan raqobatga kirishib bo'lmaydi. Buni dunyodagi kuchli rivojlangan hamda rivojlanayotgan mamlakatlar misolida ham ko'rib chiqdik. Boshlang'ich sinf o'quvchilari tarbiyasining asosiy vazifalari- jismoniy, aqliy, axloqiy, mehnat tarbiyasi, estetik tarbiya berib borishdan iboratdir. Ularga o'rgatilgan har bir yangilikni tez ilg'ab oladi, ongiga singdirib boradi. Bolalikda aqliy rivojlanish asosini bolada shakllanayotgan idrok etish va fikrlash harakatlarining yangi turlari tashkil etadi. AI (sun'iy intellekt) atamasi kundalik hayotimizga shiddat bilan kirib kelgan bugungi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual salohiyatini yanada rivojlantirish lozimligi ushbu maqolaning mazmuni hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Asadov Yu.M. O'quvchilarda kompetentsiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan darsliklarga qo'yiladigan talablar// "Boshlang'ich ta'limni modernizatsiyalash orqali o'quv-tarbiya jarayoni sifatini va samaradorligini oshirish" mavzusida boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari Forumi. Toshkent - 2016.
2. Tabiiy fan- Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik-2021. K. T. Suyarov, Z. Y. Tillayeva, Z. B. Sangirova, M. K. Yuldasheva, M. M. Avezov, M. X. Baymuratova, D. S. Azamatova, M. T. Umaraliyeva, U. E. Alimuhamedova, S. G'. Xasanova, D. T. Hasanova, D. Q. Turdiyeva, N. V. Yusupova, G. A. Pahramova, Sh. M. Ganiyeva
3. Sh. O'roqova. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tabiiy fanlar misolida intellectual rivojlantirish metodikasi // Tafakkur manzili – 2023. – T. №. 4.–C. 135-138.
4. O'roqova S. S. Intellectual Development Of Primary Class Students In The Educational Process Based On Individual Approach-Social Pedagogical Need //Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research. – 2024. – T. 11. – №. 04. – C. 3-7.
5. Shabbazova, D. (2023). Psychological-pedagogical factors of improving the literacy of elementary school students based on a personal value approach. Academia Science Repository, 4(05), 12-19.
6. Ruzikulovna, Shabbazova D. "The Importance of Personal Value Approach Methodology in Primary School Literacy Classes." JournalNX, vol. 7, no. 11, 2021, pp.
7. Norbo'tayev, X. B., & O'roqova, S. S. (2023). Boshlang 'ich sinf o 'quvchilarini tabiiy fanlar misolida intellektual rivojlantirish metodikasi. Biologiyaning zamonaviy tendensiyalari: muammolar va yechimlar, 1(5), 733-736.
8. Raupova, S. A. (2023). Using timss elements in teaching natural sciences in primary classes. World of Scientific news in Science, 1(2), 69-74.
9. Norbotaev Khoshbok, and Avazbek Juraev. "Improving primary class lessons based on media teaching methodology." World Bulletin of Social Sciences 16 (2022): 43-47.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA INNAVATSION TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Kuchkorova N.

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti pedagogika fakulteti ta'lim-tarbiya
nazariyasi va metodikasi (Boshlang'ich ta'lim) 1-bosqich magistranti*

Tayanch so'zlar: ona tili va o'qish savodxonligi, FSMU, innovatsion, texnologiya, interfaol uslublar, axborot texnologiyalari.

Ключевые слова: родной язык и читательская грамотность, ФСМУ, инновационные технологии, интерактивные методы, информационные технологии.

Key words: native language and reading literacy, FSMU, innovative, technology, interactive methods, information technologies.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida qo'llaniladigan innavatsion pedagogik texnologiyalar va metodlardan foydalanish usullari ko'rsatib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье показаны методы использования инновационных методов на родном языке и на занятиях по чтению в начальных классах.

SUMMARY:

In this article, the methods of using innovative methods in the native language and reading literacy classes of primary grade are shown.

Kirish. Bugungi kunda O'zbekiston mustaqil davlat sifatida jahonning turli rivojlangan mamlakatlari bilan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ta'lim sohasida o'zaro hamkorlik qilishi juda katta yuqlarga olib kelmoqda.

Ma'lumki, fan va ta'lim doimo birgalikda rivojlanadi. Ta'lim tizimimni yanada yuksaltirish maqsadida rivojlangan mamlakatlarning ta'lim tizimini chuqur o'rgangan holda zamonaviy metod va texnologiyalar asosida o'qitishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim jarayonida interfaol uslublar, innavatsion texnologiyalar, axborot texnologiyalarini o'quv darslari jarayonida qo'llashga bo'lgan talab tobora kuchayib bormoqda. Maktab- ta'lim va tarbiyaning asosiy poydevoridir. Yurtboshimiz SH.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Yangi O'zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi". Bugungi kunda ta'lim sohasiga

qaratilayotgan e'tibor o'zining ijobiy samarasini bermiqda. Bunga yaqqol misol 2019-yil 26-noyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Zamonaviy maktab"larni tashkil etish chora tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Qarorga muvofiq 2030-yilgacha maktablarning 50%ini zamonaviy maktablarga aylantirish ustuvor vazifalardan biri etib belgilandi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim tizimida innovatsion deyilganda ta'lim maqsadi va mazmuniga yangilik kiritish, yangicha yondashish, pedagog va talabaning hamkorligidagi faoliyatini tashkil etish, pedagogik texnologiyalarni takomillashtirish jarayoni, ta'limning uslub, shakl, va vositalarining majmuasi tushuniladi. Boshlang'ich sinfda ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'qish motivini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Chunki motiv o'quvchilarni ta'lim jarayoniga qiziqtiradi, darsga faol qatnashishga, bilimlarni egallashga undaydi.

Interfaol metodlar o'qish motivini rivojlantirishga katta yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda ko'proq bolalarning yoshini, bilim saviyasini hisobga olish lozimligini unutmaslik kerak. Ularga oddiy, oson va vaqt kam sarflanadigan o'yin mashqlardan foydalanib, darslar o'tish yaxshi samara beradi. Ko'proq atrof-muhit bilan bog'lab o'tilgan mashg'ulotlar bolalar ongini, dunyoqarashini, erkin fikrlash bayon etish qobiliyatini, mustaqil ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi. Innovatsion texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishning o'ziga xosligi shundaki, ular o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. O'qitish jarayoni o'qituvchi hamda o'quvchilar faoliyatini o'z ichiga oladi. O'qituvchining faoliyati o'quv materialini bayon qilish, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini orttirish, fikrini teranlashtirish va e'tiqodini shakllantirish, o'quvchilarning mustaqil mashg'ulotlariga rahbarlik qilish, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish hamda baholashdan iborat.

"Baliq skeleti" texnologiyasi Ushbu texnologiya baliq model chizmasi orqali namoyish etilib, bunda o'quvchilar o'rta tashlangan muammoni har tomonlama ochib berishga harakat qiladilar. Baliq skeleti chizmasi vatmanga chizilib uning tepa qismiga yechilishi kerak bo'lgan muammo yoziladi. Pastki qismiga muammoni hal etilish yo'llari yozib boriladi. Masalan, yo'l harakati darslarida "Yo'l qoidalari" mavzusida "Svetofor nima uchun kerak?" muammosi qo'yilsa, bolalar o'z fikrlari bilan baliq skeletini boyitib boradilar. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni yosh avlodni tarbiyalashning asosiy istiqbol va yo'nalishlarini belgilab berdi. ta'lim jarayonining unumdorligini oshiradi. Bugungi davr axborot uzatish hajmi va tezligi jihatlaridan chegaralanmagan butunjahon axborot tarmog'idan faol foydalanishi bilan xarakterlanadi. Multimedialardan va animatsiyalardan keng foydalanish o'quvchilarni darslarga bo'lgan qiziqishi va bilim saviyasini oshiradi.

Tahlil va natijalar. Innovatsion va pedagogik texnologilarning ta'lim sohasiga kirib kelishi bugungi kunda ta'lim tub burulish yasadi chunki, bu jarayon ham o'qituvchidan ham o'quvchidan ijodkorlikni talab etadi.

Hozirgi kunda ta'lim tizimida qo'llanilayotgan innovatsion texnologiya va metodlar o'quvchilarni kreativ fikrkaushga, ijodkorlikka, shaxsiy va mustaqil fikrlashga ega bo'lishiga undamoqda. Bundan tashqari o'qituvchilarni ham o'z ustida yana ko'proq ishlashga dars o'tish jarayonida yangiliklar yaratishga undamoqda. Aslida pedagog ya'ni bola yetaklovchi o'quvchilarga bilishi kerak bo'lgan ma'lumotni tayyor holatda yetkazmasligi kerak, balki o'quvchilarni yanada kengroq fikrkaushga, o'ylashga, atrof-olamni o'rganish imkoniyatlarini beruvchi yo'lni ko'rsata olishi kerak. Hozirgi kunda asosiy pedagogik texnologiyalar bu kognitiv, empirik, everestik, kreativ, adattiv va shu kabi boshqa texnologiyadir. Bu texnologiyalarning dars mavzusiga mos ravishda tanlay olish esa o'qituvchining mahoratiga bog'liqdir.

FSMU texnologiyasi munozarali masalalarni hal etishda, bahs-munozarali vaziyatlarni hal etishda yoki o'quv-seminar yakunida yoki bitta bo'lim o'rganib bo'lingach qo'llanilishi mumkin, sababi bu texnologiya o'quvchilarning o'z fikrini himoya qilishga, mustaqil va erkin fikrlash, o'z fikrini boshqalarga asosli ifodalashga, dars jarayonida egallagan bilimlarini tahlil qilishga hamda fikr almashish madaniyatini o'ragatadi. Bu texnologiya o'quvchilarga tarqatilgan qog'ozga o'z fikrlarini aniq va qisqa holda ifoda etib, tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi fikrlarni bayon etadilar. FSMU ni o'tkazish texnologiyasi.

Ushbu texnologiya bir necha bosqichda o'tkaziladi.

1-bosqich;

-o'qituvchi o'quvchilar bilan birgalikda bahs mavzusini yoki muhokama etilishi kerak bo'lgan muammoni yoki o'rganilishi kerak bo'limni tanlab oladi;

-o'qituvchi darsda avval har bir o'quvchi yakka tartibda ishlashi, keyin esa kichik guruhlarda ish olib borilishi va dars ohirida jamoa bo'lib ishlalishi haqida o'quvchilarga ma'lumot beradi;

-dars davomida har bir o'quvchi o'z fikrini erkin holda to'liq bayon etishi mumkinligi haqida aytiladi.

2-bosqich;

-har bir o'quvchiga FSMU texnologiyasi haqida ma'lumot berilgach, texnologiyaning 4 bosqichi yozilgan qog'ozlar tarqatiladi.

F (fikringizni bayon eting);

S (fikringiz bayoniga sabab ko'rsating);

M (ko'rsatilgan fikringizni isbotlab misol ya'ni dalil ko'rsating);

U (fikringizni umumlashtiring).

Har bir o'quvchi yakka tartibda tarqatilgan qog'ozga FSMU ning 4 bosqichiga yozma ravishda javob beradi.

3-bosqich;

-harbiro`quvchi o`z qog`ozlariga javoblarini yozib bo`lgandan so`ng, o`qituvchi ularni kichik guruhlariga bo`ladi.

-o`qituvchi har bir guruhga FSMU texnologiyasining 4 bosqichi yozilgan katta formatdagi qog`ozlarni tarqatadi;

-o`qituvchi kichik guruhlariga har birlari yozgan qog`ozlardagi fikr va dalillarni katta formatda umumlashtirgan holda 4 bosqich bo`yicha yozilishini taklif etadi.

4 -bosqichda:

-kichik guruhlarda avval har bir o`quvchi o`zi yozgan har bir bosqichdagi fikrlari bilan guruh a`zolarini tanishtirib o`tadi. Guruh a`zolarining barcha fikrlari o`rganilgach, kichik guruh a`zolari ularni umumlashtirishga kirishadi;

-guruh a`zolari FSMU ning 4 bosqichini har biri bo`yicha umumlashtirib uni himoya qilishga tayyorgarlik ko`radilar;

-fikrlarni umumlashtirish vaqtida har bir o`quvchi o`z fikrlarini himoya etishi, isbotlashi mumkin.

5 -bosqichda;

-kichik guruhlar umumlashtirilgan fikrlarni himoya qiladilar: guruh vakili har bir bosqichni alohida o`qiydi (iloji boricha izoh bermagan holda). Ba`zi bo`limlarni isbotlashi, ya`ni guruhning aynan nima uchun shu fikrga kelganini aytib o`tishi mumkin.

6-bosqichda;

-o`qituvchi darsga yakun yasaydi, bildirilgan fikrlarga o`z munosabatini bildiradi;

-quyidagi savollar bilan o`quvchilarga murojaat qiladi:

a) Ushbu dars yordamida nimalarni bilib oldingiz va nimalarni o`rgandingiz?

b) Ushbu dars qanday samara berdi?

s) Ushbu mavzu o`quvchilarda qanday xislatlarni tarbiyalaydi, nimalarni shakllantiradi, ularning qanday fazilatlarini rivojlantiradi?

Izoh: Yuqorida keltirilgan savollar o`qituvchi tomonidan har bir darsning mazmuni, maqsadidan kelib chiqqan holda o`quvchilarga berilishi mumkin.

Masalan :

Mavzu :Fe`l ustida ishlash (3-sinf)

F(fikringizni bayon eting) :nima qildi ?, nima qilyapti?, nima qiladi? kabi so`roqlarga javob bo`lib predmet harakatini bildirgan so`zlarga fe`l deyiladi.Fe`l gapda kesim vazifasida keladi.

S (fikringiz bayoniga biron sabab ko`rsating) : Fe`l gapda harakat ma`nosini ifodalab keladi.

M(Ko`rsatilgan sababni isbotlovchi misol keltiring) :1.Sumayya yozgi tatilda saohatga ketmoqchi. 2.O`qituvchi darsni tushuntiryapti.

U(Fikringizni umumlashtiring) :Fe'l-shaxs yoki narsalarning harakatni bildiruvchi so'z turkumlari va shu turkumga oid har bir so'z.Fe'l zamonlari o'tgan zamon, kelasi zamon, hozirgi zamon.Yuqoridagi misollarga e'tibor qarating. Ketmoqchi-kelasi zamonni ifodalamoqda, tushuntiryapti esa hozirgi zamonni ifodalab kelmoqda.

Muhokama va xulosa. Innovatsion yondashuvlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonining unumdorligini oshiradi. Bugungi davr axborot uzatish hajmi va tezligi jihatlaridan chegaralanmagan butunjahon axborot tarmog'idan faol foydalanishi bilan xarakterlanadi. Multimedialardan va animatsiyalardan keng foydalanish o'quvchilarni darslarga bo'lgan qiziqishi va bilim saviyasini oshiradi.O'quvchilarga kompetensiyalarni har bir dars ko'lamida puxta singdirib borishimiz kerak. Bunda biz o'qitishda yangi ped texnologiyalardan,innovatsion g'oyalardan, interfaol uslublar va kreativ yondashuvlardan o'rinli ravishda o'z vaqtida foydalana bilishimiz lozim. O'quvchilar biz yaratgan innovatsiyalar orqali yetarli bilim egallaydi,deb o'ylayman.Darslarda qo'llaniladigan turli didaktiko'yin mashqlarimiz o'quvchilar uchun juda qiziqarli va esda qolarli bo'ladi. Masalan, "Yosh aktyorlar", "Quvnoq quyonchalar", "Bu meniki", "Charxpalak", "Zanjir", "Davom ettir", "Maqollar zanjiri", "Sinkveyn" metodi, "Venn diagrammasi","Zig-zag" texnologiyasi, "Topib o'qi" kabi usul va ta'limiy metodlardan foydalanar ekanmiz darsimizda yanada ko'p samaraga erisha olamiz.

Darslarni innavatsion metodlardan foydalangan holda tashkil etish nafaqat darsning maroqli va mazmunli o'tishini, o'quvchilar dunyoqarashining har tomonlama rivojlanishini kafolatlaydi. Pedagogning kreativligi va ijodkorligi o'z-o'zidan rivojlanib qolmaydi.Uning ijodkorlik qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qib-o'rganish,o'z ustida ishlash, kasbiy faoliyatiga ijodiy yondashish, yangi-yangi g'oyalarni yaratishga faollik ko'rsatish, ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar hususida fikr almashish orqali shakllantiriladi. Qolaversa,kreativ faoliyat salohiyat negizida har bir mutaxassisning shaxsiy qobiliyatlari,tabiiy va ijtimoy quvvati yaxlit holda namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi"2017.02.07.
2. K.Qosimova va b."Ona tili o'qitish metodikasi",Toshkent, "Nosir" nashriyoti.2009.B.205-209.
3. Ona tili va o'qish savodxonligi 3-sinf.Toshkent-2022-y.
4. Abduqodirov A.A., Begmatova N.X. Ta'lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubi (Uslubiy qo'llanma) – Qarshi: 2011
5. Shayxislamov N. (2021). Ona tili va adabiyot darslarida o'quvchilar nutqini o'stirish masalalari. 160-162.

DIDAKTIK O'YINLAR – BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISHNING ASOSIY OMILI SIFATIDA

Berdiyeva G.Sh.

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti

Ostonova M.I.

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti magistranti

Tayanch so'zlar: pedagogik texnologiya, innovatsiya, o'yin, didaktik o'yin, intellekt, mustaqil fikrlash.

Ключевые слова: педагогическая технология, инновация, игра, дидактическая игра, интеллект, самостоятельное мышление.

Key words: pedagogical technology, innovation, game, didactic game, intelligence, independent thinking.

РЕЗЮМЕ:

Мазкур мақолада didaktik o'yinlar – boshlang'ich sinf o'quvchilarini mustaqil fikrlashga o'rgatishning asosiy omili эканлиги ўрганилган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье исследовано, что дидактические игры являются основным фактором обучения младших школьников самостоятельному мышлению.

SUMMARY:

This article explores that didactic games are the main factor in teaching primary school students independent thinking.

Jahonda yaqin yillar mobaynida ta'lim sohasiga e'tibor jadal suratda o'sib bormoqda. Buning asosiy sabablardan biri rivojlangan davlatlarda ta'lim tizimiga davlatni rivojlantirishning yagona yo'li sifatida qaralayotganligidir. Jumladan, jahonning rivojlangan davlatlari hisoblangan Yaponiya, Amerika, Angliya, Germaniya, Finlyandiya, Singapur, Janubiy Koriya kabi mamlakatlarning bu boradagi tajribasi fikrimizga yaqqol dalil bo'la oladi.

Dunyoda fan va texnikaning shiddatli rivoji yuqori aqliy salohiyatga ega, mustaqil fikrlaydigan va yangiliklarga tez moslashadigan yoshlarni tarbiyalashga bo'lgan ehtiyojni keltirib chiqardi. Biz ushbu jarayonni o'rganar

ekanmiz, turli jabhalarga ijodkorona yondasha oladigan kadrlarni tayyorlashda boshlang'ich ta'limning yuqori ahamiyatga ega ekanligini guvohi bo'ldik.

Respublikamizda ham umumiy o'rta ta'lim tizimi, ta'limda pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar sohalarida katta islohotlar amalga oshirilmoqdi. Mazkur jarayon kichik maktab yoshidagi o'quvchilar adaptatsiyasi va bilimi darajasini oshirish, o'yin shaklida ta'lim va hayotni o'zaro uyg'unlashtirishga doir tadqiqot olib borish zarurati mavjudligini ko'rsatdi. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmonda: "uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish" kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Bu esa o'yin texnologiyalarining pedagogik-psixologik imkoniyatlari holatini tahlil etish, xorijiy tajribalar asosida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, o'yinlarni ta'limga integratsiyasi orqali pedagogik imkoniyatlarini kengaytirish texnologiyasini takomillashtirishni taqozo qiladi.

Endigina maktab ostonasiga qadam qo'ygan o'quvchidan nima istashini so'rasangiz, u o'qishdan boshqa hamma narsani istashini aytishi tabiiy. Maktabgacha ta'lim, bolalikning quvnoq, cheklovlarsiz hayot tarziga o'rganib qolgan 1-sinf o'quvchisi hattoki nima uchun dars davomida o'rnidan turib yurish, gaplashish, o'ynash mumkin emasligini yetarlicha anglamasligi mumkin. Albatta, u uchun qolipga solingan, chegaralangan erkinliklar, majburiyatlar stressni, muvaffaqiyatga erisha olmagan hollarda esa depressiyani keltirib chiqaradi. Natijada bolada o'qishga nisbatan qiziqishning so'nishi kelajakda uning yaxshi kadr, yetuk, barkamol shaxs bo'lib yetishishiga jiddiy to'siq paydo bo'ladi.

Yoki bola psixologiyasiga ziddiyat vujudga keladi: bola o'rganishga tayyor, ammo boshqacha shaklda. Bolaning o'qish shaklini o'zgartirish istagi juda oddiy. Shu soddagina xulosa bugungi kunda zamonaviy ta'limning tendensiyasini belgilashi mumkin. Yangi avlodda shu sababli kompyuter, telefon, ijtimoiy tarmoqlar, video o'yinlarga qaramlik va o'zaro kommunikatsiya muammosi paydo bo'ldi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, bola o'ynashni xohlaydi, degan xulosaga kelish mumkin. Ta'limning vazifasi esa unga ushbu imkoniyatni berishdir.

Bolalar sevib o'ynaydigan jismoniy o'yinlar ularda chaqqonlik, epchillik, chidamlilik, qat'iylikni tarbiyalasa, didaktik o'yinlar intellektual rivojlantirishga, fikrlashga, mantiqiy va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi va ular voqelik nima ekanligini o'yin orqali anglaydi. Chunonchi bu borada N.A. Muslimov, M.H. Usmonboyeva, D.M. Sayfurov A.B. To'rayevlar o'ziga xos tadqiqotchilik ishlarini olib borganlar.

Bolalarning mustaqil faoliyati bo'lgan o'yinda ularning ruhiyati namoyon bo'ladi. Odam organizmi ma'lum yosh bosqichigacha o'sib, rivojlanishda davom etadi. Bunda harakat eng muhim omillardan biri sanaladi. Harakatli va o'yinchoqlar bilan o'ynaladigan didaktik o'yinlar bolaning faol harakatga bo'lgan ehtiyojini to'liq qondiradi. Didaktik o'yinlar boshlang'ich sinf o'quvchilari hayoti va faoliyatini tashkil etish shakli sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Bundan ko'rinib turibdiki, didaktika va o'yin so'zlarini ma'no jihatidan kelib chiqib, bolaning yosh xususiyatini hisobga olgan holda unga, asosiy maqsadi o'yin orqali ta'lim berishga qaratilgan o'yin turi hisoblanadi.

Bundan tashqari u boshqa o'yinlardan o'ziga xos qoidalari mavjudligi bilan ham farq qiladi. Ushbu o'yinda uning maqsadi, o'yinda bajariladigan xatti-harakatlar va o'yin qoidalari bir-biri bilan o'zaro bog'liq bo'ladi. O'yin maqsadi unda bajariladigan harakatlarning qanday darajada amalga oshirilishini belgilab beradi. O'yin qoidasi esa undagi harakat jarayonlarining amalga oshishiga asos bo'lib xizmat qiladi. O'yin qoidasiga mas'uliyat bilan yondashish, uning mazmunini kengaytiradi.

Ma'lum bir aqliy yoki jismoniy faoliyatning bajarish uchun kishi faoliyatning shakl, yo'nalishiga qarab narsa-predmetlardan ehtiyojga mos ravishda foydalanadi. Didaktik o'yinlarda ham tabiiy narsa, buyumlardan va o'yin tashkil etish uchun joy, vaqt ham foydalaniladi. Didaktik o'yinlarda qoida muhim nuqtaligini inobatga olgan holda u quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- o'yin qoidasini bajarish;
- o'yin mobaynida boshqalarga xalaqit bermaslik;
- navbatma-navbat ta'sir etish;
- o'rtoqlari fikrini eshita olish;
- o'z xatosini tan olish;
- so'ralganda javob berish.

Didaktik o'yinlarni tashkil etishdan oldin o'qituvchi bolalarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olib o'yin tanlashni aslo unutmasligi lozim.

Ta'lim jarayonidagi didaktik o'yinlar ta'limning turli sohalarida qo'yilish jarayoni bo'lib, o'yinni ham o'qitish va tarbiyalash usuli sifatida, ham ta'lim shakli sifatida, ham yaxlit ta'lim jarayonini tashkil etish vositasi sifatida talqin qilish imkonini beradi. Ta'lim jarayonida geymifikatsiyaning afzalliklari quyidagicha:

- o'quvchini darsga chinakam qiziqishini;
- uning jarayonga, shu jumladan eng «zerikarli» darslarda ham ishtirok etishini;

- o'yin faoliyati ishtirokchilarining diqqat, tushunish, qiziqish, idrok, fikrlash kabi aqliy jarayonlari faollashtirish .

Zamonaviy o'yinlar prinsiplaridan foydalangan holda, u o'quvchilarga o'z saviyasini oshirish, jamoada ishlash va real dunyo bilan o'zaro bog'liq bo'lgan qobiliyatlarga ega bo'lish imkoniyatini beradi. Dars odatdagidek bo'lib o'tadi, o'yin esa o'quvchilar to'plagan ballarini hisoblash va qobiliyatlarning taqsimlanishini boshqaradi. Xavf-xatar va manfaat real dunyoda ham mavjud bo'lgani uchun ham, ushbu o'yin o'quvchilar uchun tushunarli, shuningdek, masimal darajada reallikka yaqin bo'lgani uchun ham katta ta'limiy ta'sirga ega. Agar bola yaxshi baholarga o'qib, hatto sinfdoshlariga tez-tez yordam bersa, unga mukofot sifatida tajriba ballari beriladi. Keyingi bosqichga o'tish uchun esa, u yangi qobiliyat yoki bilim darajasini ochishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, o'yinlar nafaqat bolalarda ta'limga motivatsiyani balki uning har tomonlama barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishi, mustaqil fikrlashida ham muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, didaktik o'yinlar qaysi sohaga doir bilimni berish va bolaga qay darajada ta'sir etishiga qarab turlicha talqinda bo'ladi. Lekin umumiy ma'noda yuqori o'rinlarda ta'kidlab o'tilganidek qoidalar bo'yicha amalga oshiriladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida" Qonuni. – Toshkent, 2020 yil 23 sentabr // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni.
3. Qosimov F.M. Boshlang'ich sinf matematika darslarida ijodiy topshiriqlar ustida ishlash Ped. fanl. nomz. ... diss. -T., 2007. -20 b.
4. Nishonova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlashni shakllantirishning psixologik asoslari: Psix.fan dok. ... dis. – T., 2005

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLA SHAXSINING SHAKLLANISHIDA O'YINCHOQLARNING AHAMIYATI

Asqarova D.Q.

*NamDu maktabgacha, boshlang'ich ta'lim
metodikasi kafedrasi dotsenti*

Tayanch so'zlar: o'yinchoq, sujetli-obrazli, texnika o'yinchoqlari, qurish-yasash, qurilish materiallari o'yinchoqlari, didaktik o'yinchoqlar, o'yinchoq-ermaklar.

Ключевые слова: игрушки, статуэтки, игрушки, строительная техника, материальные игрушки, дидактические игрушки, игрушки-забавы.

Key words: toys, figurines, toys, construction equipment, material toys, didactic toys, fun toys.

РЕЗЮМЕ:

Xalq pedagogikasida o'yinchoqlarning butun bir tizimi ishlab chiqilgan bo'lib, bular bolaning sensor qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu maqolada, bola shaxsining rivojlanishida oyinchoqlarning ahamiyati yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В народной педагогике разработана целая система игрушек, направленных на сенсорное развитие способностей ребенка. В этой статье игрушки раскрыты личности ребенка. значение в развитии

SUMMARY:

In folk pedagogy, a whole system of toys has been developed aimed at the sensory development of a child's abilities. In this article, toys reveal the child's personality. meaning in development

Maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasini o'yinchoqlar orqali tashkil etish bolalarda axloqiy, aqliy, estetik, sensor, mehnat, iqtisodiy tarbiyaning turli shakllarini rivojlantiradi. O'yinchoqlar bolaning hissiy jihatdan yetuklikka olib chiqadi hamda aloqa, ijobiy xotiralar va ularning his-tuyg'ulari bilan o'zaro munosabatda bo'lish usulini ta'minlaydi. O'yinchoqlari bilan soatlab o'ynaydigan bolalar sog'lom va baxtli bolalikka ega bo'lishadi, ular kelajakka muhabbat bilan qarashadi. Bu ularning ulg'ayish jarayonini yengil o'tishga yordam beradi, bolalikni to'liq his qilishga undaydi. O'yinchoq bolaning ovunchog'i bo'lib qolmay, balki uning jismoniy va ma'naviy kamoloti, asab faoliyati, tafakkurining shakllanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Shu

bois o'yinchoqlarning nafisligi, ekologik toza mahsulotdan tayyorlanganligi, ma'naviy jihatlariga e'tibor qaratishi alohida ahamiyatga egadir.

O'yinchoq - bola hayotining dastlabki davrlaridan boshlab ularga yo'ldosh quvunch manbaidir. O'yinchoq bolaning o'ynashi uchun mo'ljallangan va boshqa maqsadlarda foydalanilmaydigan buyum hisoblanadi. Unda buyumlarning tipik xususiyatlari umumiy tarzda aks etadi.

Pedagog A.S. Makarenko: "O'yinchoq o'yinning material asosi, o'yinchoq o'yinni yaratishda ishtirok etadi, bolaning o'ziga xos sherigi sifatida namoyon bo'ladi, uning shaxsiga ta'sir ko'rsatadi", -deb ta'kidlagan edi. Rus pedagoglari o'yinchoq bolalarga atrofda mavjud voqelikni o'rganishga yordam beradigan, ranglar, buyumlar ko'lamini ularning materiallarini farqlash malakasini rivojlantiruvchi vosita deb ta'kidlab, bola dunyoqarashini kengaytirishdagi ahamiyatini ko'rsatib berdilar.

Xalq pedagogikasida o'yinchoqlarning butun bir tizimi ishlab chiqilgan bo'lib, bular bolaning sensor qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. O'yinchoqlar bolalarning nutqiy faolligini uyg'otadi, lug'at boyligini oshiradi, ularda tahlil qilish, yaxlit holatga keltirish, umumlashtirish, taqqoslash, tavsiflash, diqqatni jamlash kabi qobiliyatlarni rivojlantiradi. O'yinchoqlar bolalarda ma'naviy-axloqiy tuyg'ularni (mehribonlik, avaylash, e'tiborlilik) shakllantiradi, atrof- muhitga ijobiy munosabatni uyg'otadi. O'yinchoqlar tanlashda bolaning yosh va individual xususiyatlari, qiziqishlari, istaklari hisobga olinadi. Maqsadga qaratilgan bunday yondoshuv o'y inchoq tanlashga bo'lgan talabni yanada oshiradi. To'g'ri tanlangan o'yinchoq bolaning jismoniy, axloqiy, aqliy va badiiy-estetik tarbiyasi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bolani aqliy jihatdan tarbiyalashda didaktik o'yinchoqlarning butun bir tizimi katta ahamiyat kasb etib, sensor va nutq rivojiga ta'sir etadi, fikrlash jarayonlari va diqqatini tarbiyalaydi, buyum va uning xususiyatlariga, qurilishiga bo'lgan qiziqish shakllanadi, bilimi, tushunchalari boyib boradi.

O'yinchoq bolani quvontiradi, atrofda qilarga nisbatan ijobiy munosabat hosil qiladi, birgalikda o'ynash tuyg'usini uyg'otadi va ijobiy his-tuyg'ularni tarkib toptiradi. Axloqiy his-tuyg'ularni shakllantirishda qo'g'irchoq muhim ahamiyatga ega. Milliy qo'g'irchoq bolalarni boshqa millatga mansub bo'lgan tengdoshlariga bo'lgan ijobiy munosabatini tarbiyalash manbalaridan hisoblanadi. San'atning birinchi yorqin obrazli va eng tushunarli buyumi bo'lgan o'yinchoq estetik hislar va kechinmalarni uyg'otadi, estetik tarbiyani to'plashga yordam beradi va badiiy didni shakllantiradi. Shu o'rinda bolalarga yaqin va tushunarli bo'lgan xalq o'yinchoqlarining aha iyatini alohida ta'kidlash lozim. O'yinchoq bolalarni turli rang-barang harakatlarga undaydi va bolaning

faol harakatga bo'lgan ehtiyojini qondiradi. Tezkor javob reaksiyasini, harakatlarning aniqligi va muvofiglash tirishini rivojlantiradi. Ilk yoshdagi bolalarga mo'ljallangan ko'p o'yinchoqlar (shaqildoqlar, rezina koptokchalar, shaklchalar va boshq.) bolada ko'rish va eshitish diqqatini rivojlantiradi, ushlash harakatlari va buyumli harakatlarni o'stirishga yordam beradi. O'yinchoqlarni turlari va ko'rinishlari bo'yicha quyidagi turkumlarga ajratiladi:

- sujetli-obrazli;
- texnika o'yinchoqlari;
- qurish-yasash, qurilish materiallari o'yinchoqlari;
- didaktik o'yinchoqlar;
- sport va harakatli o'yinlar uchun mo'ljallangan o'yinchoqlar;
- yig'ma-bo'linma o'yinchoqlar;
- teatr va dekorativ o'yinchoqlar (soya va qo'g'irchoq teatrlarining personajlari, dramalashtirilgan o'yinlar uchun kiyimlar, archa o'yinchoqlari);
- o'yinchoq-ermaklar;
- ohang chiqaruvchi musiqaviy o'yinchoqlar;
- qo'lbola o'yinchoqlar va o'yin materiallari, turli-tuman o'yin jihozlari.

Taniqli pedagog A.S.Makarenko o'yinchoqlarning 3 turini ajratib ko'rsatgan edi: tayyor o'yinchoqlar, yarim tayyor o'yinchoqlar va o'yin materiallari. Birinchi turi bolalarni buyumlar va narsalarning rang-barangligi bilan tanishtiradi, tasavvurini o'stiradi. Ikkinchi turi boladan aktiv faoliyatni talab qiladi, mantiqan va aqlan o'sishga yordam beradi. Uchinchi turi bevosita bolaning ijodiy faoliyatini ta'minlaydi.

Ko'pchilik bolalar o'yinlari xilma-xil o'yinchoqlardan foydalanish bilan bog'liq. O'yinchoq bola hayotining yo'ldoshi, uning quvonch manbayidir. U nafaqat o'yin quroli, balki bolalar o'yinida sherik, o'rtoq, kattalar qo'lida esa tarbiyaning muhim qurollaridan biridir. O'yinchoq o'yin yaratishda ishtirok etadi, bolaning o'ziga xos sherigi sifatida namoyon bo'ladi, uning shaxsiga katta ta'sir o'tkazadi. Oyinchoqning bunday rang-barang xislati uning o'ziga xos xususiyatlari va kelib chiqishi bilan bog'liq.

U bolaga shunchalik yaqinki, bola o'z o'yinchoqlarini sevadi, ularga bog'lanib qoladi, shu tufayli u o'zini atrofdagi hayotning to'laqonli a'zosi deb hisoblaydi. To'g'ri tanlangan o'yinchoqlar bolani aqliy rivojlanishiga yordam beradi. Xalq pedagogikasida o'yinchoqlarning butun bir sistemasi ishlab chiqilgan. Ular bilan amalga oshiriladigan o'yinlar bolaning sensor qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. "Yoshlarning ma'naviy olamini bolalikdan boshlab ezgu g'oyalar asosida shakllantirish va kamol toptirish haqida gap borganda,

muhim bir masala haqida to'xtalib o'tish o'rinli deb o'ylayman. U ham bo'lsa, dunyoga hayrat ko'zi bilan boqib, undan o'zgacha ma'no topishga intilayotgan murg'ak farzandlarimizning qiziqishi va hissiyotlariga mos qo'g'irchoq va o'yinchoqlarni ishlab chiqarish masalasidir.

Bir qaraganda bu muammo arzimasa narsa bo'lib tuyulishi mumkin. Lekin, har qaysi go'dak ilk bor olamni o'z atrofidagi o'yinchoqlar orqali anglashini inobatga oladigan bo'lsak, ularning inson tarbiyasidagi or'ni beqiyos ekanligi ayon bo'ladi

Darhaqiqat go'dakning ulg'ayib kelajakda qanday yo'ldan borishi o'zining hayot tarzini qanday axloqiy ma'naviy asoslarga qurishi ham uning bolalikda qanday o'yinchoqlar o'ynagani bilan belgilanadi. Har bir xalqning o'yinchog'i o'zining pedagogik badiiy va amaliy an'anasiga egadir. O'yinchoq hamma millat xalqlariga hurmat hissini tarbiyalashi lozim.

O'yinchoq obrazi va mazmunining bola tarbiyasiga muvofiqligi, jamiyatimiz g'oyasi nuqtayi nazariga mos kelishi, g'oyaviy jihatdan qimmatli bo'lishi pedagogik talabning muhim belgisi hisoblanadi. O'yinchoq bolada oliyjanob tuyg'ularni uyg'otishi, boshqa millat bolalari bilan do'stona munosabatlarni tarbiyalash, voqeylikka nisbatan oliyjanob tuyg'ular uyg'otishi, ijobiy axloqiy tajriba to'plashga yordam berishi lozim. Bolaning faollikka bo'lgan intilishini qoniqtirishi va uni uyg'otishi kerak.

Obrazli o'yinchoq real haqiqatni ifoda etadi, buyum, uning jamiyat va hayotdagi ahamiyatini aks ettiradi.

Cigiyenik talablar. O'yinchoq qanday materialdan va rangdan rayyorlanganligi, bolalarning hayotiga hech qanday xavf solmasligi, yaxshi tozalanishi mumkinligi asosiy xususiyatlardan hisoblanadi.

Badiiy talablar. Shakl, buyoq va bezaklarning har tomonlama uyg'unlashuvi, bir-birini rang va shakl jihatdan to'ldirib, ta'kidlab, o'yinchoqning badiiy ifodaliligini oshiradi. O'yinchoqlarning tuzilishi va bezalishi bolalarning turli yosh bosqichlarida idrok etish xususiyatlariga to'la mos kelmog'i lozim. To'g'ri tanlangan o'yinchoq – bolaning jismoniy, axloqiy, aqliy va badiiy-estetik tarbiyasi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bolani aqliy jihatdan tarbiyalashda didaktik o'yinchoqlarning butun bir tizimi katta ahamiyat kasb etib, sensor va nutq rivojiga ta'sir etadi, fikrlash jarayonlari va diqqatini tarbiyalaydi, buyum va uning xususiyatlariga, qurilishiga bo'lgan qiziqish shakllanadi, bilimi, tushunchalari boyib boradi. O'yinchoq bolani quvontiradi, atrofdagilarga nisbatan ijobiy munosabat hosil qiladi, birgalikda o'ynash tuyg'usini uyg'otadi va ijobiy his-tuyg'ularni tarkib toptiradi. Axloqiy his-tuyg'ulamrni shakllantirishda qo'g'irchoq muhim ahamiyatga ega.

Milliy qo'g'irchoq bolalarni boshqa millatga mansub bo'lgan tengdoshlariga bo'lgan ijobiy munosabatini tarbiyalash manbalaridan hisoblanadi. San'atni birinchi yorqin obrazli va eng tushunarli buyumi bo'lgan o'yinchok estetik hislar va kechinmalarni uyg'otadi, estetik tarbiyani to'plashga yordam beradi va badiiy didni shakllantiradi. Shu o'rinda bolalarga yaqin va tushunarli bo'lgan xalq o'yinchoqlarining ahamiyatini alohida ta'kidlash lozim.

O'yinchoq bolalarni turli rang-barang harakatlarga undaydi va bolaning faol harakatga bo'lgan ehtiyojini qondiradi. Tezkor javob reaksiyasini, harakatlarning aniqligi va muvoqlashtirishini rivojlantiradi. Ilk yoshdagi bolalarga mo'ljallangan ko'p o'yinchoqlar (shaqldoqlar, rezina koptokchalar, shaklchalar va boshk.) bolada ko'rish va eshitish diqqatini rivojlantiradi, ushlar harakatlari va buyumli harakatlarni o'qitishga yordam beradi.

Syujetli-obrazli o'yinchoqlar - syujetli-rolli o'yin uchun foydalaniladi. U bolalarda ijobiy harakter qirralarini, muloyimlik, g'amho'rlik, yordam berishga ehtiyoj, shuningdek kattalar mehnatiga hurmat va tengdoshlari bilan o'ynay olish ko'nikmalarini tarbiyalaydi.

Texnika o'yinchoqlari - bolalarda texnikaga va texnika asboblariga bo'lgan qiziqishni uyg'otib, ularni o'z o'yinlarida qo'llay olish imkonini yaratadi. Bolalarga texnikaga bevosita aloqasi bor buyumning (mashinalar, mexanizmlar, transport turlari, aloqa vositalari) tashqi ko'rinishi, obrazini va unga xos harakatlarini shakllantiruvchi texnik o'yinchoqlar yaqin turadi.

Qurish-yasash o'yinchoqlari - bolalardagi qurish-yasash qobiliyatlarini rivojlantiradi hamda ijodkorlikka intilish uyg'otadi. Bu o'yinchoqlarni o'ynash buyumning asosiy vazifalariga taqlid qilish imkonini yaratishi lozim. (avtomobilda g'ildiraklar harakatlanishi, eshik ochilishi). Qurilish materiallari bilan o'ynaladigan o'yinchoqlarning asosiy ikki turi mavjud:

a) kublar, prizmalar, konuslar, piramida, slindrlar, plastinkalar, geometrik shakllar to'plami.

b) turli blok - devor, kolonka, tom, ark va boshqa arxitektura va qurilish materiallari. Mayda (stol o'yinlari uchun) va yirik (polda va maydonchada) o'ynashga mo'ljallangan bu qurilish materiallarining rangi har xil bo'lishi mumkin.

Didaktik o'yinchoqlarning asosini xalq o'yinchoqlari tashkil qiladi. Ular o'ynashda bola o'z-o'zini nazorat qiladi. Xilma-xil mozaikalar sensor obilyatlarini rivojlantiradi. Ulardagi o'yin vazifasi naqshlar, rasmlarni tanlash va joylashtirishdan iborat.

Harakatli o'yinlarga mo'ljallangan o'yinchoqlar: suv, qum bilan o'ynaladigan o'yinchoqlar, koptoklar, arg'amchilar, chambaraklar va boshqalar. Ularning asosiy vazifasi bolalarni jismoniy jihatdan tarbiyalashdir.

Musiqali va teatrlashtirilgan o'yinchoqlar bolalarning musiqaviy ohang va kuyni eshita olish qobiliyatini o'stirishga yordam beradi. Katta yoshdagi bolalar o'yinchoqlar yordamida turli mazmunli, badiiy tomoshalar sahnalashtiradilar.

Adabiyotlar:

1. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. Tuzuvchilar: Grosheva I.V., Yevstafeva L.G., Mahmudova D.T., va boshqalar. Toshkent, 2018.
2. F.Qodirova . "Maktabgacha pedagogika" Toshkent 2019-yil.
3. O.Musurmonova."Umumiy pedagogika" Toshkent 2020-yil.
4. V.M. Irgasheva. "Bolalar bog'chasi uchun o'yinchoq va qo'llanmalar". Ma'rifat -1987.
5. A.K.Xamrayevna."Maktabgacha yoshdagi bolalarga talim-tarbiya berishda innovatsion texnologiyalarini qollash asosida bolalarning ijodiy faolligini oshirish samaradorligi" - Innovation in the modern education system, 2023.-B.62-66

BOLALARNING BILISH JARAYONINING RIVOJLANISHI SOHASI KOMPETENTSIYALARINI SHAKLLANTIRISH MAZMUNI

Maxmudova G.B.

Fan va texnologiyalar universiteti "Pedagogika" kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: MTT, bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalari, komp'yuter texnologiyalari, pedagog-tarbiyachilar, predmet, ta'lim-tarbiya, tasavvur, bilim, malaka, ko'nikma, faoliyat, qobiliyat, tarbiyalanuvchi.

Ключевые слова: ДОО, компетенции в области развития познавательных процессов, компьютерные технологии, педагоги-педагоги, предмет, образование-воспитание, воображение, знания, компетентность, умение, активность, способности, обучающийся.

Key words: DOO, competences in the field of cognitive process development, computer technologies, pedagogues-educators, subject, education-education, imagination, knowledge, competence, skill, activity, ability, learner.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirish, ta'limda komp'yuterlardan foydalanish, ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy, aqliy, ijtimoiy-hissiy jihatdan kamol toptirish va ularning sog'ligini muhofaza qilish, bolalarni erkin fikrlash, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, ahloqiy va ma'naviy jihatdan barkamol qilib maktab ta'limiga tayyorlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog va tarbiyachilarining mahorati va maktabgacha ta'limga yangi talablari haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются вопросы формирования компетенций в области развития познавательных процессов у детей дошкольного возраста, использования компьютеров в образовании, создания условий для всестороннего интеллектуального, нравственного, эстетического и физического развития детей дошкольного возраста с учетом передового зарубежного опыта, дошкольного физического, психического, социально-эмоционального развития детей дошкольного возраста в образовательных организациях и охраны их здоровья, развития свободного мышления, творческих способностей детей, нравственного и духовного совершенствования, подготовки к школьному обучению, мастерства педагогов и воспитателей организаций дошкольного образования, новых требований к дошкольному образованию.

SUMMARY:

In this article, the formation of competencies in the field of cognitive process development of preschool children, the use of computers in education, the creation of conditions for comprehensive

intellectual, moral, aesthetic and physical development of preschool children, taking into account advanced foreign experience, preschool physical, mental, socio-emotional development of preschool children in educational organizations and protection of their health, development of children's free thinking, creative abilities, moral and spiritual perfection preparation for school education, skills of pedagogues and educators of preschool education organizations and new requirements for preschool education are discussed.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalari dunyosiga kirishi ilk va maktabgacha yoshida boshlanadi. Ular predmetlarni nomlashadi, shakli, rangini aniqlaydi, o'lchamlari bo'yicha solishtiradi, miqdoriy va fazoviy nisbatini o'rnatadi, geometrik shakllar va ularning o'lchamlari bilan tanishadi, modellashtirish faoliyatini o'zlashtiradi.

Bugungi kunda ta'limda komp'yuterlardan foydalanish oddiy holat bo'lib qoldi. Komp'yuterning axborotlarni grafik tasvir, video, tovush, nutq ko'rinishida aks ettirishi hamda ma'lumotlarni qayta ishlash bolalar uchun faoliyatning yangi vositasini yaratishga imkon beradi, bu esa o'z navbatida amaldagi o'yinlar va o'yinchoqlardan keskin farq qiladi. Bularning barchasi maktabgacha ta'limga yangi talablarni qo'yadi.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish avvalambor, ta'limiy o'yin faoliyatlar sifatini yaxshilaydi, yangi bilimlarni egallashga bolalar motivatsiyasini oshiradi, bilimlarni o'zlashtirish jarayonini tezlashtiradi. Innovatsion yo'nalishlardan biri bu, komp'yuterli va mul'timediali texnologiyalar hisoblanadi. Maktabgacha ta'limda axborot-kommunikatsion texnologiyalarni qo'llash dolzarbdir, chunki mul'timedia vositalari yoqimliroq, o'yin shakli bolalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga imkon beradi.

D.R.Babaev tarbiyalanuvchilariga ta'lim berishda axborot texnologiyalaridan foydalanish murakkab masala hisoblanib, ko'plab baxs – munozaralarga sabab bo'lishiga qaramay, maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ularning har tomonlama yetuk inson bo'lib rivojlanishida komp'yuter texnologiyalari vositalaridan foydalanish o'zining ijobiy samarasini berishini ta'kidlaydi.

Komp'yuterlarni qo'llash foyda keltirish bilan birga qator muammolarni ham keltirib chiqaradi. Ulardan biri bola bilan kompyuter o'rtasidagi o'zaro munosabatning oqibati hisoblanadi. Bolaga komp'yuterli o'yinlar ko'proq ta'sir qilishi mumkin, agar ular ko'proq foydalanishsa. Lekin, maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirishda komp'yuterning roli katta. Komp'yuter o'yinlari yordamida bolalarni matematik rivojlantirish ishlari bo'yicha istiqbolli reja 1-ilovada berilgan.

Bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirish nazariyasi va metodikasining bosh masalasi matematik tasavvurlarni shakllantirishning didaktik asoslarini ishlab chiqishdan iborat. Bu o'z navbatida dunyoni chuqur bilish, fikrlash rivojlanishining yangi usullarini o'rganish kabi vazifalarni bajarish orqali yechiladi. Bu shakllantirishning nazariy jihatlarini psixologik va pedagogik fundamental fanlar asosida yaratiladi: ko'rgazmali dasturli hujjatlar (bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirish bo'yicha ko'rsatmalar); uslubiy adabiyotlar (jurnallarda chop etilgan maqolalar, maktabgacha tarbiya to'g'risidagi o'quv qo'llanmalar, o'yinlar); jamoa va individual tartibda ish olib borish, ilg'or tajriba va olimlarning fikrlari.

Hozirgi kunda bolalarda bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirish muammosi ilmiy asoslangan metodik tizimga ega. Ularning asosiy elementlari maqsad, mazmun, metodlar, ishni tashkil etish shakl va usullari bir-biri bilan uzviy bog'liq. Ular orasidagi asosiy maqsad tasavvurni va bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirishga qaratiladi.

Bolalarda bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirishning asosiy masalalari quyidagilardan iborat: bolalarda bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirish darajasi nuqtai-nazaridan kichik, o'rta, katta va maktabga tayyorlov guruhlarini uchun shartli rejasini asoslash, yo'llari va shartlarini ishlab chiqish, ushbu shakllantirishni ta'minlovchi uslubiy ko'rsatmalarni berish.

Maktabgacha ta'lim davlat talablaridan kelib chiqib, bolalarda bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirish bo'yicha asosiy vazifalar quyidagilar hisoblanadi: rang, shakl va o'lcham kabi atrof-muhit ob'ektlarini va ularning modellarini tushunishga yordam berish, kuzatish va tajriba, tahlil va taqqoslash, klassifikatsiyalash va bo'lish kabilar orqali atrof-muhit ob'ektlarini hamda ularning modellari bilan o'zaro munosabatida bolalarning bilish faoliyati uchun sharoit yaratish, vaziyat, topshiriq va ularni bajarish usullari, faoliyat va uning natijalarini tahlil qilishni bayon etish orqali bolalar lug'atini oddiy matematik terminlar bilan boyitish, o'rgatuvchi o'yinlar, topshiriqlar, mashqlarni qo'llash qoidalarini tushunish hamda keyinchalik qo'llashga yordam berish hamda faoliyat turlari va usullarini tanlash bo'yicha tashabbuskorlik ko'rsatish uchun sharoit yaratish.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi katta bolalarda bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirishda bolalar tomonidan kattaliklar to'g'risidagi tasavvurlarni egallashi katta o'rin egallaydi. Bunda

pedagog bolalarning yosh xususiyatlariga tayanishi lozim. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari katta guruhlariga 5-6 yoshdagi bolalar boradi. Bu guruhda haftasiga 20-25 daqiqa davom etadigan bitta ta'limiy o'yin faoliyat o'tkaziladi. O'qitish jarayonida ilgari egallangan bilim va bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllanganlik haqidagi muammolarni yechish tajribasi asosida ko'rgazmalilikka tayangan holda o'tkaziladi. Ya'ni, yangi tasavvurlar uni ilgari o'zlashtirilgan tizimga kiritish asosida shakllanadi.

Adabiyotlar:

1. “2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” 2016 yil 29 dekabrda PQ-2707-son qarori.
2. “O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” 2019 yil 8 mayda PQ-4312-son qarori.
3. Ирисбаева Ё. У. Связная речь-главное достижение в речевом развитии детей дошкольного возраста // Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.
9. Yo I. Muloqot jarayonida bola shaxsini rivojlantirishning pedagogik-psixologik jihatlari // Экономика и социум. – 2023. – №. 6-1 (109). – С. 165-169.
5. Календарова З.К. Мактабгача таълим: келажак ислохоти // Илим ҳам жамийет. – Нукус, 2018. - № 1. – Б. 65-66.
6. I.V.Grosheva, L.G.Evstafeva, D.T.Maxmudova, SH.B.Nabixanova, S.V.Pak, G.E.Djanpeisova. // - “Ilk qadam” Maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturi. Toshkent, 2018.-59 b.
- 7.Календарова З.К. Болаларда математик тасаввурларни шакллантириш ҳамда ривожлантириш мазмуни // “Мактабгача таълимда Давлат ва нодавлат секторини ривожлантириш” мавзусидаги Халқаро илмий-амалий онлайн конференция материаллари тўплами. – Тошкент, 2020. 13-май. Б. – 127-128.
8. Kalendarova Z.K. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish jarayonining rivojlanishi kompetentsiyalarini shakllantirish.“Maktabgacha ta'lim: xalqaro tajriba va zamonaviy yondashuvlar”. – Toshkent, 2021. 27-may.
9. Irisbayeva Y. professional readiness of future educators to interact with children of preschool age // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 7.
10. Eraliyeva, Z. (2023). MTT ning maktabga tayyorlov guruhlarida bolalarni mantiqiy fikrlash va bahs munozarali vaziyatlarda yechim topishga va badiiy nutqqa o'rgatish. Talqin Va Tadqiqotlar, 1(18). izвлечено от <https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/19>
- 11.Календарова З.К. Maktabgacha ta'limda xorijiy tajribalarni qo'llashning ahamiyati // International scientific and practical conference “international experience and modern approaches in preschool education” 15 MAY, 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11201866>
- 12.Z.K.Kalendarova. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishning sifatini oshirish va maktabga tayyorlash. «Maktabgacha ta'lim: zamonaviy yondashuv va xalqaro tajriba» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. 24-aprel' 2024 yil.

“ILK QADAM” DAVLAT O’QUV DASTURI ASOSIDA BOLALARNI SAVODGA O’RGATISH METODIKASI

Irisboyeva Yo.O’.

*Renessans ta’lim universiteti Pedagogika fanlari va psixologiya
fanlari kafedrası dotsenti*

Tayanch so’zlar: ta’lim-tarbiya, aqliy tarbiya, ma’naviyat, tug’ma layoqat, ruhiy tarbiya, rivojlanish, qiziqish, ehtiyoj, minimal talablar, “Men” konsepsiyasi, omil.

Ключевые слова: образование, умственное воспитание, духовность, врожденные способности, духовное воспитание, развитие, интерес, потребность, минимальные требования, концепция «Я», фактор.

Key words: education, mental training, spirituality, innate abilities, spiritual education, development, interest, need, minimum requirements, self-concept, factor.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning asosiy vazifalari, maktabgacha yoshdagi bolalarni o’qish va savodga o’rgatish metodikasi haqida yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье описаны основные задачи обучения дошкольников, методика обучения дошкольников чтению и письму.

SUMMARY:

This article describes the main tasks of teaching preschoolers, methods of teaching preschoolers to read and write.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning asosiy vazifalari. Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning asosiy vazifalari bolalarni jismoniy, aqliy va ma’naviy jihatdan shakllantirish, ularning tug’ma layoqati, ruhiy rivojlanishi, qiziqishi, ehtiyoji va imkoniyatlarini hisobga olgan holda milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida muntazam ta’lim olishga (maktabga) tayyorlashdan iboratdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash jarayoni oldiga qo’yilgan maqsad va vazifalarning bajarilishi ushbu “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti” orqali nazorat qilinadi. Davlat standartlarida maktabgacha yoshdagi bolalarga beriladigan tarbiya mazmunining asosiy yo’nalishlari hamda ularning maktabga tayyorlik darajasiga qo’yiladigan minimal talablar belgilab berilgan

bo'lib, u davlat hujjati sifatida e'tirof etiladi. Davlat standartlari ko'rsatkichlarini belgilashda davlat va jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi, ota-onalar, maktabgacha yoshdagi bolalarning jismonan sog'lomligi, qobiliyati, ruhiy rivojlanishi va imkoniyatlari, ya'ni bola shaxsining ustuvorligidan kelib chiqiladi. Bola kishilik jamiyatining sog'lom va faol a'zosi bo'lib etishishi uchun odamlar orasida yashashi, insoniyat hayoti va mehnati jarayonida ko'p asrlardan buyon to'plab kelinayotgan bilimlarni egallab borishi, kattalar tarbiyasida bo'lmog'i lozim. Bolaning xotirasi va kuzatuvchanligi, diqqati va tafakkuri, his-tuyg'ulari va irodasini mashq qildirish kabi faoliyatlar, odatda murabbiy va tarbiyachilar tamonidan amalga oshiriladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsining ayrim xususiyatlarini rivojlantirishda bu faoliyatning mazmuni va uning qay darajada uyushtirilganligi katta ahamiyatga ega. Chunki to'g'ri tashkil etilgan faoliyat davomida, atrofdagi kishilar bilan kundalik munosabatda bolaning aqliy, jismoniy va axloqiy rivojlanishi takomillashib boradi. Shuning uchun ham bolalar faolligini bilish, bolada foydali odatlarni shakllantirish, ijobiy xarakter belgilarini rivojlantirish ota-onalar va tarbiyachilarning asosiy vazifasidir. Bugungi maktab bolasidan aniq bilimlarga emas, fikrlash ko'nikmasi, kattalar va tengdosh o'rtoqlarini tushunish, ular bilan hamkorlik qilish ham talab etiladi. Shuning uchun, bola maktabga qadam qo'yayotganida qanchalik bilimga ega ekanligi emas, balki uning yangi bilimlarni egallashga tayyorligi, atrof-olamga moslashishi ko'nikmasi, voqea-hodisani mustaqil ravishda tahlil etishi va mustaqil harakat qilishi muhimroq hisoblanadi. Bolani biror narsaga o'rgatishgina emas, unda o'z kuchiga ishonchni orttirish, o'z g'oyasini himoya qilish, mustaqil ravishda bir qarorga kelish hamda unda "Men" konsepsiyasini shakllantirish ham muhimdir.

O'zbekiston Respublikasida "Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti to'g'risi"dagi Nizomga muvofiq bola maktabgacha ta'limni uyda, ota-onalarning mustaqil ravishda ta'lim va tarbiya berishi orqali yoki doimiy faoliyat ko'rsatadigan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida, shuningdek, tashkilotga jalb qilinmagan bolalar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlarida, maktablarda, mahallalarda tashkil etilgan maxsus guruhlar yoki markazlarda oladi. Maktabgacha yoshdagi bolaning maktab ta'limiga o'tishi hamisha uning hayoti, ahloqi, qiziqish va munosabatlarida jiddiy tub o'zgarishlarni yuzaga chiqaradi. Shuning uchun, maktabgacha yoshdagi bolani maktabgacha ta'lim tashkilotida yoki uydayoq maktab ta'limiga tayyorlash, bolaning yosh xususiyatiga doir bilim, ko'nikma va malakalar bilan tanishtirish kerak bo'ladi. Bunday tanishtiruv moslashuv davrining jiddiy qiyinchiliklaridan xalos bo'lishga yordam beradi. Bolaning maktabga tayyorgarligi undagi idrok,

kuzatish, xotira, tafakkurning rivojlanishi, vaqt va fazoviy tushunchalar olami, ijtimoiy hodisalar haqidagi tasavvurlarning shakllanishi bilan belgilanadi.

Bolalarni savodxonlikka o'rgatishda davlat standartlarining o'rni. Davlat standartlari O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, va O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq ishlab chiqilgan bo'lib, mulkchilik shaklidan qat'iy nazar maktabgacha ta'lim tizimi hamda oilalarda bolani to'laqonli tarbiyalash, ta'lim berish va rivojlantirish, uni maktabga samarali tayyorlashda qo'llanishi majburiy bo'lgan davlat hujjati bo'lib hisoblanadi. Davlat talablari 0-7 yoshli bolaning qay darajada rivojlanganligi va egallagan yutuqlarini baholab boruvchi talablar bo'lib, ular bilim, malaka va ko'nikmalar rivojlanishining ko'rsatkichlarini belgilaydi:

1. Jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzining shakllanishi;
2. Ijtimoiy - hissiy rivojlanish.
3. Nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari.
4. Bilish jarayonining rivojlanishi.
5. Ijodiy rivojlanish.

Mazkur 5 ta yo'nalish 0 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarning o'z-o'ziga xizmat ko'nikmalarining shakllanishi, nutq, o'qish va savodga tayyorlash darajasini, atrof-olam haqidagi tushunchalarni va qo'yilgan talablarni egallashi uchun asosiy omil hisoblanadi. U maktabgacha ta'lim tizimining mohiyatini belgilaydi va maktabgacha ta'lim tashkilotlarini mulkchilik shaklidan qat'iy nazar, barcha bolalarning tengligi va bolalik qadriyatini saqlagan holda har bir bolaning individual (alohida) rivojlanishini ta'minlashga yo'naltiradi. Davlat talablarining maqsadi:

- mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollariidan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqib maktabgacha ta'lim tizimi faoliyatini yo'lga qo'yish;
- sifatli ta'lim ko'rsatish xizmatlari, ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida shaxs, jamiyat va davlatning manfaatlarini himoya qilish;
- kadrlar tayyorlash sifati va ta'lim faoliyatining tartibini belgilash;
- bola shaxsi asoslarini shakllantirish hamda uning bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirish;
- bolaning intellektual shaxs sifatida va jismoniy rivojlanishini ta'minlash;
- bolalarni milliy madaniyat va umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishtirish;
- bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashdir.

Nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalarining to'g'ri qo'llanilishi har bir insonning jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishida muhim o'rin tutadi.

Ma'lumki, aholining savodxonligi bugungi kunda jamiyat rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Inson savodxonligi uning kelajak hayotining sifati darajasini belgilaydi va bugungi dunyoning jadal texnik yuksalish davrida muvaffaqiyatli faoliyat olib borish imkonini yaratadi. Shunday qilib, savodli bo'lish bilimlar kalitiga ega bo'lish deganidir. To'g'ri va ravon nutqqa ega bo'lish murakkab jarayon bo'lib, bola tug'ilganidan boshlanadi va bir nechta omillardan kelib hiqadi. Nutqning rivojlanish jarayonida bola keyingi hayoti davomida rivojlanib va takomillashib boruvchi murakkab bilimlar tizimini egallaydi. Go'dakligida qo'llagan yuz ifodasi va tana harakatlari o'rni tezda tovushlar, so'zlar va gaplar egallaydi. Shunday qilib, endi ular o'z fikr va hislarini ifoda eta oladilar, shu bilan birga ularga o'zlari so'zlashayotgan o'zga kishilarni tushunish ham zarur bo'ladi. Nutq oilada, keyinchalik, maktab va jamiyatda rivojlanib boradi. Til va savodning rivojlanishi ona tilida ifodalash qobiliyatiga asoslanadi. "Nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari" yo'nalishining asosi-so'zlashuv nutqini tinglash va tushunish, kitob o'qishga qiziqish uyg'otish, yozish malakalarini rivojlantirishdir. Nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari sohasi quyidagi talablardan iborat bo'lgan quyidagi kichik sohalarni o'z ichiga oladi: - nutq va til;

- o'qish malakalari;
- qo'l barmoqlari mayda motorikasi.

5 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarning nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari sohasi rivojlanishiga quyidagicha davlat talablari qo'yiladi:

- bola nutqni tinglash va tushunish qobiliyatiga ega bo'lishi;
- bola so'zlashish va muloqot qilishga qodir bo'lishi;
- oddiy tahlil va sintez qilish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- lug'atni faollashtirish;
- nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish;
- bog'lanishli nutqni shakllantirish;
- ijodiy hikoya qilishni shakllantirish lozim.

Bu kabi talablarni bajarishda quyidagi ko'rsatkich (indikator) larga e'tibor qaratiladi:

- Bola musobaqalar va munozarlarda ishtirok etadi va u erda eshitgan ko'rsatmalarni to'g'ri bajaradi. Ayrim maxsus so'zlarning ma'nosini tushunadi (shifokor bolalarni davolaydi, o'qituvchi bolalarni o'qitadi...). Boshqalardan yoki radio, televizor, teatrdan eshitgan hikoyalarni osonlikcha bayon qiladi.
- Ona tilini juda yaxshi biladi, oddiy, umumiy foydalanishdagi gaplar yordamida fikrini ifodalaydi.

- Mavjud til tizimi (tovush, soʻz, gap) toʻgʻrisida elementar (oddiy) tasavvurga ega.
- Soʻzdan tovushni, unli va undosh tovushlarni ajrata oladi.
- Narsalarning nomlarini toʻgʻri aytadi, bir-biri bilan solishtirib, ayrim farqlarini tushunadi.
- Oʻz nutqida uyushiq boʻlaqli, sodda, yoyiq va qoʻshma gaplarning turli xillaridan foydalana oladi.
- Oʻyinchoqlar va buyumlar haqida hikoya tuza oladi.
- Shaxsiy tajriba, mazmunli rasmlar asosida hikoya tuza oladi.
- Gaplarni grammatika jihatdan toʻgʻri tuza oladi.
- Surat (rasmlar) boʻyicha mazmunli hikoya tuzadi.
- Umumlashtiruvchi soʻzlar, antonimlar, solishtirmalardan foydalanadi.
- Harakatlarni rejalashtirish uchun nutqdan foydalanadi.
- Oʻz tuygʻulari va niyatlarini nutqli ifodalab, tengdoshlari va kattalar bilan muloqotda ishtirok etadi.
- Turli hikoyalarni soʻzlab beradi, hikoyalarni oʻylab topishga harakat qiladi, qofiya va soʻz oʻyiniga qiziqish bildiradi.
- Kitoblar, telekoʻrsatuvlardan nutqning turli parchalarini yodlab oladi va ishlatadi.

Ushbu koʻrsatkichlarni amalga oshirish uchun tarbiyachi taʼlimga quyidagicha yondashuvi nazarda tutiladi:

- Musobaqa, munozara va boshqa tadbirlarni tashkil etishi, savollar berishi va bolani toʻgʻri javob berish yoki koʻrsatmalarni bajarishga yoʻnaltirishi lozim.
- Bolalarning yangi soʻzlardan foydalanish va ularning maʼnosini bilish istaklarini ragʻbatlantirishi kerak.
- Bolaga muntazam ravishda hikoyalar aytib turishi, teatrga olib borishi, bola bilan koʻrganlarini muhokama qilishi lozim. Rasmga qarab mazmunli hikoya tuzishga, nutqni rivojlantirish boʻyicha maxsus trening va oʻyinlarni oʻtkazishga yordam berishi, qofiya va soʻz oʻyinlari, sheʼrlarni ifodali oʻqish, ertaklarni aytib berish, shaxsiy hayotdan hikoya tuzishlariga koʻmaklashishi kerak.
- Bolani ijodiy dramatik, rol ijro etish oʻyinlarida ishtirok etishga jalb qilishi lozim.

Oʻqish malakalarini egallash nomli kichik sohada quyidagicha talab qoʻyiladi:

Bola bosma materiallarga qiziqish bildiradi, harflar va ramzlarni ajrata oladi.

Bola yozish ko'nikmalarini o'rganadi. Oddiy tahlil va sintez qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Indikatorlari (ko'rsatkichlar):

- ▶ Ko'p vaqt davomida kitob bilan o'tirib, uni tomosha qilishi mumkin, kitobni to'g'ri holatda ushlaydi.
- ▶ Ayrim ma'lumotlarni yig'ish uchun kitoblardan foydalanadi. Bir necha mashhur asarlar va adabiy qahramonlarni aytib berishi mumkin.
- ▶ Adabiy asarlarning ayrim parchalarini so'zlab beradi.
- ▶ Alifboni biladi.
- ▶ Bo'g'inlar bo'yicha o'qishi mumkin.
- ▶ Yozishning barcha elementlarini biladi (ilmoq, gajak, chiziqchalar, tayoqchalar).
- ▶ Yozish ko'nikmalarini o'rganadi.
- ▶ Namunadan 2-3 ta so'zlarni olib yozadi va chizadi.
- ▶ O'z ismini va 2-3 ta so'zlarni bosma harflarda mustaqil ravishda yozadi.
- ▶ Gapni so'zlarga bo'ladi, so'zlarni bo'g'inlarga bo'ladi.
- ▶ Ma'lum tovushlarning o'rnini aniqlay oladi (so'zning boshida, o'rtasida va oxirida).
- ▶ So'zda tovushlar ketma-ketligini aniqlaydi.
- ▶ Bo'g'inlardan so'zlar, so'zlar ishtirokida gap tuza oladi;
- ▶ Tovushlarni eshitib farqlay oladi.

Tarbiyachilar pedagogik tajribaga ega bo'lsalar, o'z tarbiyalanuvchilarining psixologik rivojlanish qonuniyatlarini yaxshi bilsalar, albatta, bolalarda ijobiy o'zgarish bo'lishiga erishadilar. Chunki, o'qitish va tarbiyalash tajribasi boladagi tug'ma xarakter belgilarini o'zgartirishda g'oyat katta imkoniyat manbaidir. Lekin bunday o'zgarishlarning chegarasi va pedagogdan talab qilinadigan mehnat o'lchovi, albatta, xilma-xildir. U yoki bu bola shaxsining o'ziga xosligini, uning boshqa odamdan farqini aks ettiruvchi psixologik fazilatlar birikmasi individuallikdir. Individuallik temperamentda va xarakter xususiyatlarida, odatda, qiziqishda, bilish jarayonlariga oid fazilatlarida (idrok, xotira, tafakkur, tasavvur) qobiliyatda, faoliyatning shaxsga xos uslubida va hokazolarda namoyon bo'ladi. Psixolog suhbat davomida bolaga qilinayotgan ishning maqsadi va natijasi haqida ma'lumot berishi, suhbat mazmuni sir tutilishini aytishi va o'z navbatida bunga qat'iy amal qilishi lozim. Suhbat davomida tashqi muhit ta'siri ham e'tiborga olinishi zarur, chunki tinch va osoyishta muhit bolada o'z kuchiga ishonish hissini tug'diradi, jiddiylikka da'vat etadi, qolaversa, muomala madaniyatiga o'rgatadi. Umumiy o'rta ta'lim maktablariga olti yoshli bolalarning dastlabki kundan boshlab maktab sharoitiga

moslash jarayonini o'rganish muhim sanaladi. Ko'pgina hollarda olti yoshli bolalarda bilish jarayonlarining etarli darajada rivojlanmaganligi, ijtimoiy moslashuvning shakllanmaganligi ta'lim jarayonida qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda.

Xulosa qilib aytganda ta'limiy faoliyatlar bolaning bilishga doir psixik jarayonlari: diqqat, tafakkur, idrok, tasavvur, xotira, shuningdek, o'qish, yozishga doir malaka va ko'nikmalarini boyitib borish kabi aqliy imkoniyatlarining ta'lim talablariga munosib tabiiy shakl, o'yinlar yordamida rivojlantirib borishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. "Ilk qadam" davlat o'quv davturi. Toshkent-2022 yil.
2. Mirjalolova L. Bolalarning so'z boyligini ertaklar asosida oshirish. – Toshkent, 2008 yil.
3. Ирисбаева Ё. У. Связная речь-главное достижение в речевом развитии детей дошкольного возраста //Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.
4. Musaev A. Technologies for organizing independent education of students in a digital educational environment //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 1. – С. 146-149.
5. Irisbayeva Y. Future Educators Professional Readiness to Interact with Preschool Children //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
6. Irisbayeva Y. Professional readiness of future educators to interact with children of preschool age // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 7.

PIRLS XALQARO TADQIQOTI BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'QIB TUSHUNISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Kamalova N.T.

Fan va texnologiyalar universiteti Pedagogika kafedrasi v/b dotsenti

Tayanch so'zlar: xalqaro baholash dasturlari, PIRLS, o'qish savodxonligi, matnni o'qib tushunish, xalqaro tajribalar.

Ключевые слова: международные программы оценки, PIRLS, читательская грамотность, понимание прочитанного, международный опыт.

Key words: international assessment programs, PIRLS, reading literacy, reading comprehension, international experience.

PEZIOME:

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi, matnni o'qib tushunish darajasini baholashga mo'ljallangan PIRLS dasturi haqida ma'lumotlar, ushbu dasturda ishtirok etish bo'yicha xalqaro tajribalardan misollar, o'qish savodxonligini rivojlantirish omillari, unga erishishda yetakchilik qilayotgan mamlakatlar tajribalari haqida fikrlar va ma'lumotlar keltirilgan.

PEZIOME:

В данной статье представлена информация о программе PIRLS, которая предназначена для оценки уровня читательской грамотности и понимания прочитанного у учащихся начальных классов, а также о международных рекомендациях по участию в этой программе. представлены примеры опыта, факторы развития читательской грамотности, мнения и информация об опыте стран-лидеров в ее достижении.

SUMMARY:

This article provides information about the PIRLS program, which is designed to assess the level of reading literacy and reading comprehension in primary school students, as well as international recommendations for participation in this program. Examples of experience, factors in the development of reading literacy, opinions and information about the experience of leading countries in achieving it are presented.

PIRLS xalqaro tadqiqoti boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o'qish va o'qitishni yaxshilashda ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga xizmat qilishi mumkin bo'lgan tahlillarni taqdim etadi. Hozirgi vaqtda PIRLS ta'rifiga ko'ra, o'qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til

shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma'no hosil qila olish qobiliyati hamdir[1].

Tadqiqot doirasida asosiy e'tibor tushunishni namoyon qilishdan o'zlashtirilgan ma'lumotlarni qanday qilib yangi loyihalar va vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatlarini namoyon qilishga qaratilgan.

O'quvchi bu jarayonning faol qatnashuvchisi bo'lib, ma'no yaratadi, matn ustida mushohada yuritadi va samarali o'qish strategiyalarini ongli ravishda tanlab qo'llaydi. Har bir matn turi odatiy shakl va qoidalarga amal qilgan holda o'quvchiga matnni sharhlashga yordam beradi. Har qanday matn turli shaklga ega bo'lishi mumkin. Bular an'anaviy kitoblar, jurnallar, hujjatlar va gazetalari, shuningdek, raqamli ko'rinishdagi yozma shakllarni ham o'z ichiga oladi.

PIRLS tadqiqotida o'quvchilarning dars vaqtida va maktabdan tashqari vaqtlarida o'qishini ikki turi baholanadi:

1. O'quvchining adabiy tajribasini baholash maqsadida o'qish;
2. Ma'lumotni o'zlashtirish va undan foydalanish maqsadida o'qish.

Tadqiqot qoidalariga muvofiq, badiiy va informatsion matnlarni o'qiyotganda o'qish qobiliyatining to'rtta guruhi baholanadi:

- aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish;
- xulosalarni shakllantirish;
- ma'lumotlarni talqin va sintez qilish;
- mazmuni, til xususiyatlari va matn tuzilishini tahlil qilish va baholash.

Tadqiqotdagi matnlar murakkabligiga ko'ra, o'rtacha 500 dan 800 tagacha, o'quvchilarning o'qish savodxonligi darajasi past bo'lgan mamlakatlar uchun 400–500 ta, PIRLSda esa, taxminan 1000 ta so'zdan iborat bo'ladi.

Matnning mazmuni 9-10 yoshdagi o'quvchilarga mos, ayrim madaniyatlarga juda xos bo'lgan mavzulardan chetlashgan, shuningdek, qiziqarli hamda o'quvchiga unchalik tanish bo'lmaydi.

PIRLS tadqiqotida o'qish savodxonligining darajalari quyidagicha tavsiflanadi:

Eng yuqori daraja (625 ball va undan yuqori) – o'quvchilar matnni yaxlit o'zlashtira oladi va ayni paytda uning alohida qismlarini bir-biri bilan bog'liq holda tushunadi. Muallifning g'oyasini izohlashda o'z fikrini asoslash uchun matnga tayana oladi.

Yuqori daraja (550 ball) – o'quvchilar matnning ahamiyatli xabarlarini tushunadi, matnga asoslanib o'z xulosalarini chiqaradi, matn mazmuniga ham, shakliga ham baho bera oladi, uning ayrim til xususiyatlariga e'tibor qarata oladi.

O'rta daraja (475 ball) – O'quvchilar matndan axborot topa oladi, matn shakli va tilining ba'zi xususiyatlaridan foydalanib, matnga asosan o'z xulosalarini chiqaradi.

Quyida daraja (400 ball) – O‘quvchilar matnda aniq berilgan va cheklash oson bo‘lgan xabarni ajratib oladi.

PIRLS da bajarilgan ishlarni sifatli va miqdoriy baholash uchun quyidagi tizim qo‘llanadi:

- javobni tanlash usulidagi to‘g‘ri javoblar 1 ball bilan baholanadi;
- mavzu ketma-ketligini belgilash borasidagi to‘g‘ri javoblar 1 ball bilan baholanadi;
- erkin javob berish kerak bo‘lgan topshiriqlar vazifaning murakkabligiga qarab 1 ball dan 3 ball gacha baholanadi.

Natijalarni yakuniy qayta ishlash uchun zamonaviy sinov nazariyasi qo‘llanadi.

PIRLS 2021 tadqiqotida O‘zbekiston o‘quvchilari ham ishtirok etib 57 mamlakatlar orasida 49-o‘rinni egalladi. Birinchi o‘rin esa, Osiyoning yana bir mamlakati Singapur, ikkinchi o‘rin Irlandiya, uchinchi o‘rin Gonkong mamlakati yuqori o‘rinlarni egallagan. Ma’lumot uchun, MDX mamlakatlari ham ushbu nufuzli tadqiqotda ishtirok etib, Rossiya 4-o‘rin, Qozog‘iston 38-o‘rin, Gruziya 41-o‘rin va Ozarbayjon 48-o‘rinlarni egallagan.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, O‘zbekistonlik o‘quvchilar PIRLSda yuqori natijalarni qo‘lga kiritishlari uchun ularga barcha sharoitlar yaratilgan. Faqatgina berilgan resurslardan unumli foydalanish va o‘quvchilarni o‘qishga bo‘lgan muhabbatini kuchaytirish bugungi kunning asosiy talablaridan biridir.

Adabiyotlar:

1. Абдираимов, Шохрух Самад ўғли (Шохрух АБДУРАҲИМ) Она тили таълимида ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш [Матн]: монография / Ш.С. Абдираимов. – Тошкент: Nodirabegim, 2021. – 128 б.
2. Дилова Н.Г. (2018). Важность совместного обучения в повышении эффективности начального образования. International scientific review of the problems and prospects of modern science and education. С. 90-91.
3. Zakirova M.Sh., Ermatova N.N. Test tuzish metodikasi va ekspertizasi. Toshkent. 2018. 41 b.
4. Irisbayeva Y. Using "Cluster" Method //Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 6.
5. Irisbayeva Y. Future Educators Professional Readiness to Interact with Preschool Children //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
6. Irisbayeva Y. Professional readiness of future educators to interact with children of preschool age // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 7.
7. O'tbosarovna I. Y. Improving the professional pedagogical preparation of students to interact with children's mechanisms //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – T. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
8. O'tbosarovna I. Y. Pedagogical opportunities for improving the readiness of students to interact with children //Conference. – 2022. – T. 2. – №. 2. – С. 268-270.
9. Irisbayeva Y Training of students for professional activity in system of preschool education\\ International Conference ISBN 978-83-66030-19-0\\ 2018/4/27\\ Страницы 328
10. Kalendarova Z.K Ingliz tilini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fikrlash qobiliyatini rivojlantirish // “Yangi O‘zbekiston - Uchinchi Renessans” shiori ostida xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan o‘quv materiallarini uzluksiz ta’lim tizimiga keng joriy etishni optimallashtirish” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari. 2023 yil. 323-327 bet.

“ILK QADAM” DAVLAT O’QUV DASTURI ASOSIDA BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHNI REJALASHTIRISH

Irisboyeva Yo.O’.

*Renessans ta’lim universiteti Pedagogika fanlari va psixologiya
fanlari kafedrası dotsenti*

Tayanch so’zlar: nutq, o’qish, savod, tayyorgarlik, mashg’ulotlar, tarbiyachi, bolalar, qisqa muddatli guruhlar, kunning birinchi va ikkinchi yarmi, mashg’ulot turlari, ta’lim-tarbiya.

Ключевые слова: речь, чтение, грамотность, подготовка, обучение, воспитатель, дети, кратковременные группы, первая и вторая половина дня, виды обучения, воспитание.

Key words: speech, reading, literacy, preparation, training, educator, children, short-term groups, first and second half of the day, types of training, education.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada bolalarni savodxonlikka o’rgatishda davlat talablarining o’rni, qisqa muddatli guruhlarda bolalarni maktabga tayyorlashni rejalashtirish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещена роль государственных требований в обучении детей грамоте, планировании подготовки детей к школе в краткосрочных группах.

SUMMARY:

In this article, the role of state requirements in teaching children to be literate, the planning of preparing children for school in short-term groups is covered.

Tovushlarni to’g’ri talaffuz etish va so’zning tovush tarkibi haqidagi tasavvurlarini aniqlash va shakllantirish. Unli va undosh tovushlar haqida tushuncha berish. Jarangli va jarangsiz tovushlarni ajratishga o’rgatish asosida fonematik idrokni va tasavvurni rivojlantirish. Ushbu navbatdagi gap atrofida gaplar tuzdirish, shu tariqa xabarni mukammal holga keltirish ishini davom ettirish va nihoyalash bog’lanishli nutq o’stirish borasida katta ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Ta’limiy jihati shundaki, bolalar bir gapni ikkinchisiga mantiqan bog’lash, bunda leksik va grammatik vositalardan foydalanishga doir qo’shimcha bilim oladigan, ko’nikmalar hosil qiladilar. Tarbiyaviy jihati tuzilayotgan jumalarning mazmunli va ta’sirchan ekanligida ko’rinadi.

Ta'limiy faoliyatlarni o'tkazib borish jarayonida bolalar bilan samimiy, erkin muloqotda bo'lish, ularni shoshirmasdan to'g'ri tushuntirib borish, o'yin tariqasidagi tabiiy muhitni yaratish, bolalarning qobiliyatlarini holisona ko'tarinki tarzda baholash muhim omillardan biri bo'lib sanaladi. Hamma yoshdagi guruhlarda bajariladigan mashqlar o'yin elementlari kichik guruhda-syurpriz momenti ko'rinishida, o'xshash harakatlar, ertak qahramoni va hakozolardan iborat bo'ladi. Katta guruhlarda bunday mashqlar izlanish, musobaqa xarakterida bo'ladi. Shuningdek, bolalardagi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga predmetlar, ularning nomi, tuzilishi, shakli, rangi, xususiyatlari hamda erta o'qish, sanash, turli material va asboblardan tanishish va ishlash kabilar katta ta'sir ko'rsatadi. Kishi o'z faoliyatida bor bo'lgan imkoniyatlardan qancha ko'p foydalansa, uning qobiliyatlari ham shunchalik rivojlanadi. Bu imkoniyatlardan foydalanish bolaning ilk yoshligidan boshlansa, oson amalga oshadi. Bu vaqtda olamni bilish jarayoni juda intensivlik bilan kechadi. Bunda kichikintoy har qachongidan ko'proq ijod bilan shug'ullangan va ko'pgina yangi vazifalarni mustaqil echishga majburdir. Ayniqsa, bolalar oldiga muammoli vaziyatni qo'yish, ularni ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga katta yordam beradi. Shuning uchun matematika ta'limiy faoliyatlari o'yin va qiziqarli masalalar orqali uyushtirilsa yaxshi samara beradi. Jumladan:

- ta'lim jarayonini osonlashtiradi;
- bolani chuqurroq bilim olishga undaydi,
- bolalarni ijodiy qobiliyatlarini o'stiradi,
- matematika bo'lgan qiziqishini oshiradi,
- bolalarning tez fikrlash, tasavvur qilish, o'qish malakasini rivojlantiradi.

Matematik o'yinlar bolalar bilimni boyitishga, ularning aqliy faoliyatini o'stirishda, bola hayotining rivojlanishiga yordam beradi. Ta'limiy faoliyat jarayonida raqamlardan foydalanib masalalar tuzishda ularning qatori qancha o'xshash bo'lsa shuncha bolalar chalg'ishadi. Shuning uchun raqamlarni juft-juft qilib berish maqsadga muvofiqdir. Masalan, 5 raqami, 5 ta olma, 10 raqami undan ko'proq olmani bildiradi deb ko'rsatilganligi tushuntiriladi. Bolalarni qabul qilishi, tushinishi va esda saqlab qolishi osonroq bo'ladi. Bolalar masala echishni juda yaxshi ko'radilar. Bu borada ham aniq tartibga amal qilish kerak. Dastavval ular syujetli masalalarni o'ylab, yechadilar: Ona 15 ta qurt sotib olib, 5 ta qurtni qo'shishiga berdi. Nechta qurt qoldi? Bu kabi topshiriqlar bolalarni o'ylashga, fikrlashga undaydigan masalalar, o'yinlar, topishmoqli boshqotirmalar tafakkurni o'sishiga, ularni har tomonlama rivojlantirishga ta'sir etuvchi vosita hisoblanib, muammoli vaziyatlar yaratish imkoniyatlarini kengaytiradi, bolalarning kattalar bilan muloqotni tashkil etishga yordam beradi.

Bolalarning bilishga doir psixik jarayonlari: diqqat, tafakkur, idrok, tasavvur, xotira, shuningdek, o'qish, yozishga doir malaka va ko'nikmalarini boyitib borishga doir quyidagi mashq va mashg'ulotlarni tavsiya etish mumkin:

«Ertak to'qimiz»

Maqsad: Bolalarda xotirani, ijodiy tafakko'rni, tasavvo'rni rivojlantirish va qo'l matorikasini yaxshilash.

Ko'rsatma: Bola bir butun matnlarni eslab qolishi va qayta esga tushirish malakasini ham o'zlashtirishi lozim. Shu sababli bolaga 4-5 asosiy epizoddan iborat qisqa hikoya va ertak o'qib beriladi hamda uni takrorlab berishi so'raladi. Bolalar eshitganlarini behato takrorlab berishga ko'p hollarda qiynaladilar. Bola eshitganini yozib ololmaydi, shu sababli unga ertakni suratlar orqali eslab qolishni taklif etish kerak. Avvaldan tayyorlangan qog'oz varag'iga kvadrat chiziladi va ertak boshi eslanadi. Masalan, ertak boshida qizcha uydan chiqqani aytilgan, shu kvadratga uycha va qizcha rasmini chizish bilan voqea boshini tasvirlasa bo'ladi. So'ng yana bitta kvadrat chiziladi va boladan ertakning davomini eslash so'raladi. Shu holatni 2-3 belgi bilan tasvirlash so'raladi va shu tariqa ertakning qolgan voqealarini ketma-ket davom ettirish imkoni yaratiladi. O'yin va mashqlar sekin-asta murakkablasha borib, fonematik idrokni, talaffuz malakasini, eshituv diqqatini, verbal (nutqiy) xotirani, artikulyatsion motorikani rivojlantirishga yo'naltiradi. Quyida tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, uning yozuvdagi ifodasini taniy olish hamda ushbu tovushlarning so'zlardagi qo'llanilish o'rinlarini o'rgatishga doir namunalar keltirildi:

1. Rasmlarda tasvirlangan "ayiq", "tarvuz", "olma" kabi so'zlardagi "A" tovushining o'rnini aniqlash.

2. "A" tovushi ishtirok etgan so'zlarni eslash va ularni aniqlash.

3. Barmoqlar bilan harflarni hosil qilish.

4. Qalam, sanoq cho'p yoki kesmalardan harflarni hosil qilish.

5. Tebranish mashqi. "A" tovushini ovozni ko'tarib, pasaytirib kuylash.

6. "A" tovushi qatnashgan so'zlardan gap tuzish (rasmlar asosida).

7. Nuqtalarni birlashtirish va harflarning nomini aytish.

8. "A" hamda shu kabi harflarning ichini bo'yash.

9. "Chapak", qalam, paxta kabi so'zlarni bo'g'inga bo'lish.

10. "Klaster" metodi orqali "A" hamda shu kabi harflarni tarmoqlantirish.

11. "L" harfini yasash uchun nechta kubikdan foydalanilgan? Ushbu kubiklarni har xil rangga bo'yang.

12. Berilgan geometrik shakllarning nomlarini ayting. Kvadrat shaklini qora, uchburchak shaklini qizil, kub shaklini yashil, to'rtburchakni sariq, shar shaklini havorangga bo'yang.

13. Shakllarni 2, 4, 6 va 8 ta teng bo‘laqlarga bo‘ling. Mashg‘ulotlar bolaning bilishga doir psixik jarayonlari: diqqat, tafakkur, idrok, tasavvur, xotira, shuningdek, o‘qish, yozishga doir malaka va ko‘nikmalarini boyitib borish kabi aqliy imkoniyatlarining ta‘lim talablariga munosib tabiiy shakl, o‘yinlar yordamida rivojlantirib borishini ta‘minlaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy qobiliyatlarini o‘stirish maqsadida qiziqarli matematik o‘yinlar, mantiqiy masalalar va mashqlar berib, bosh qotirmalar, mantiqiy tafakkurini rivojlantiruvchi topshiriqlardan foydalanish yaxshi samara beradi. Interfaol ta‘lim – ta‘lim oluvchilarning muloqot olib borish bo‘yicha ko‘nikma va malakalarini rivojlantiradi, ular orasida emotsional aloqalar o‘rnatilishiga yordam beradi, ularni jamoa tarkibida ishlashga, o‘z o‘rtoqlarining fikrini tinglashga o‘rgatish, mustaqil fikrlashga o‘rgatish orqali tarbiyaviy vazifalarning bajarilishini ta‘minlaydi. Inson savodxonligi uning kelajak hayotining sifati darajasini belgilaydi va bugungi dunyoning jadal texnik yuksalish davrida muvaffaqiyatli faoliyat olib borish imkonini yaratadi.

Rejalashtirish - bu zarur shart-sharoit, foydalanilayotgan vosita, shakl va uslublarni ko‘rsatgan holda, ta‘lim-tarbiya ishini amalga oshirishning tartibi va ketma-ketligini oldindan belgilash jarayoni. Umuman, ta‘lim-tarbiya ishining samaradorligi rejalashtirish qay darajada pishiq-puxta o‘ylangani va amalga oshirilgani bilan belgilanadi.

Rejalashtirish pedagogik vaziyat rivojida noaniq holatlarning kamayishi bilan bir qatorda, pedagogning bugungi va ertangi faoliyatida uzviylikni ta‘minlaydi.

Ta‘lim-tarbiya ishini rejalashtirish pedagogning bolalar jamoasi va otalarni hamkorligiga, ular tomonidan birgalikdagi faoliyat doirasidagi maqsad va vazifalarni anglash, maktabgacha ta‘lim tashkilotida bolalar hayotini qiziqarli va foydali bo‘lishini ta‘minlash istagiga asoslangan.

Rejalashtirish modelini tanlashda har bir pedagogning kasbiy tayyorgarligi, tajribasi, o‘z faoliyati natijalarini ko‘rib, tahlil eta olishi hamda MTTdagi shart-sharoit e‘tiborga olinishi zarur.

Istiqbol reja – bolalar bilan ishlashda asosiy hujjat hisoblanib, u bolalar faoliyatining barcha turlarini va ularga xos kundalik ish shakllarini rejalashtirishni talab etadi. Mazkur hujjatsiz tarbiyachining ish boshlashi tavsiya etilmaydi.

O‘zini tutish madaniyati va ma‘naviy fazilatlar bolalar bilan olib boriladigan tarbiyaviy jarayon mobaynida (maishiy hayotda, o‘yin, mehnat, mashg‘ulot jarayonida) shakllantirilishi sababli, u alohida bo‘lim tarzida rejalashtirilmaydi. Shuning uchun talabning murakkablashib borishini ko‘zda tutgan holda,

pedagogik uslub va vositalarga tayanib, istiqbolli rejalashtirishni joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Istiqbolli mavzu rejasi bir oyga tuzilib, quyidagi bo'limlarni o'z ichiga oladi:

1. Ta'limiy faoliyat paytida ta'lim berish.
2. Bolalar bilan individual ish (ta'limiy faoliyatlardan keyin).
3. Ota-onalar bilan ishlash.

Rejada guruh bolalarining ro'yxati, adabiyotlar ro'yxati, ish kuni davomida bolalar faoliyatini tashkil etish bo'yicha mashg'ulotlar jadvali kiritiladi.

Kundalik reja 1-2 haftaga mo'ljallab tuziladi. U reja-konspekt shaklida yozilib, unda butun ish kuni davomidagi faoliyat batafsil yoritiladi:

ertalab (bolalar bilan individual ishlash, madaniy-gigiyenik va o'z-o'ziga xizmat ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha ish, didaktik o'yinlar o'tkazish va boshq.), mashg'ulotlar davomida (uning turi, mavzusi, maqsadi, kerakli jihozi, mashg'ulotning borishi), sayr paytida (kuzatish, mehnat, harakatli o'yinlar, o'yin faoliyati, yakka ishlash, bolalarning uyga ketishi).

Pedagog reja shaklini mustaqil tanlashi mumkin. Shunga qaramasdan, maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogik kengashi tomonidan tasdiqlangan reja yozishning yagona shaklidan foydalanish tavsiya etiladi.

Istiqbolga mo'ljallangan mavzular rejasi quyidagilarni nazarda tutadi:

1. Bolalar asosiy faoliyat turlarining o'zaro bog'liqligini (o'yin, mehnat, ta'lim va h).
2. Bir oyga mo'ljallangan vazifalarning ketma-ketlik va muntazamlilik tamoyilining amalga oshirilishini.
3. Muayyan yosh guruhiga doir dasturning barcha bo'limlaridagi vazifalarning o'zaro bog'liqligini.
4. Bevosita ta'limiy faoliyat, o'yin, mehnat faoliyatidan keyin ayrim bolalar bilan individual ishlashning tizimliylik asosida olib borilishini.
5. Kuzatuvlarni bir kun oldin yoki shu kuni rejada qayd etishni.

Rejani bunday tarzda yozish turini qo'llaganda yakuniy ta'limiy faoliyat, suhbat, ekskursiyalar, kompleks faoliyatlarning kuni belgilanib olinishi zarur. Bunday rejalashtirish pedagogning kuchi va vaqtini tejash bilan birga, bolalar bilan ta'lim-tarbiya ishlarining yaxlit manzarasini ko'rish imkoniyatini yaratadi. Bu o'z navbatida bir yilga mavzular bo'yicha rejalashtirish, ta'lim sohalarini o'zaro uyg'unlashtirish, loyihalarni va bolalarning sinov-tadqiqot faoliyatini amalga oshirish hamda integral ishlash tamoyilini joriy etishda katta ahamiyat kasb etadi.

Ish rejasi:

- ta'lim-tarbiya faoliyatining maqsadi, strategik va taktik vazifalarini aniq ifoda etish;

- ta'lim-tarbiya ishining mazmunini maqsadli belgilash, uning vositalari va tashkiliy shakllanishini tanlash;

- jamoaning va har bir shaxsning ilgariylanma harakatini rejalashtirib hamda tegishli o'zgartirishlar kiritib borish jarayonida o'z faoliyatning istiqboldagi natijalarini belgilash imkoniyatini yaratadi.

Ilmiy jihatdan asoslangan aniq pedagogik rejaning mavjudligi pedagog ishini engillashtirib, uning ijodiy imkoniyatlarini oshiradi. Ta'lim-tarbiya ishini rejalashtirish pedagog, bolalar jamoasi va ota-onalarning o'zaro hamkorligiga, ular tomonidan birgalikdagi faoliyat maqsad va vazifalarini tahlil etishga asoslanadi.

Xulosa o'rnida, O'zbekiston Respublikasining maktabgacha ta'limga qo'yiladigan Davlat talablari, bolalarni qisqa muddatli guruhlarda maktabga tayyorlash «Ilk qadam» davlat o'quv dasturi pedagoglar uchun yangi imkoniyatlarni vujudga keltiradi, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonini tashkil etishda qo'llanayotgan eski shakl va uslublarni qayta ko'rib chiqishga undaydi, pedagogik tashabbus, tajriba va ijodga keng yo'l ochadi.

Adabiyotlar:

1. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi, Toshkent-2022 yil.
2. Mirjalolova L. Bolalarning so'z boyligini ertaklar asosida oshirish. – Toshkent, 2008 yil.
3. Ирисбаева Ё. У. связная речь-главное достижение в речевом развитии детей дошкольного возраста //Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.
4. Musaev A. Technologies for organizing independent education of students in a digital educational environment //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – T. 3. – №. 1. – С. 146-149.
5. Irisbayeva Y. Future Educators Professional Readiness to Interact with Preschool Children //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
6. Irisbayeva Y. Professional readiness of future educators to interact with children of preschool age // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 7.

BOSHLANG'ISH SINFI O'QUVCHILARINING INGLIZ TILINI TEZKOR O'RGANISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA OMILLARI

Saparbaeva S.K.

NMPI. Pedagogika kafedrası doktoranti

Tayanch so'zlar: dastur, ko'nikma, erta yosh, pedagogic- psixologik, talaffuz, lug'at, dars reja, so'zlarni yodalash, texnologiya, ta'lim ilovalari.

Ключевые слова: программа, навык, ранний возраст, педагогический, психологический, произношение, словарный запас, план урока, запоминание слов, технология, образовательные приложения.

Key words: program, skills, early age, pedagogical, psychological, pronunciation, vocabulary, word memorization, educational applications.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola boshlang'ich sinfi o'quvchilarining ingliz tilini o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogic-psixologik xususiyatlari va omillari haqida aytib o'tilgan. O'zbekistonda ingliz tilini o'rganish dasturi, o'rganuvchilarning yoshi, tilni tez o'rganish talabi va qiyinchiliklari, dars rejasining ahamiyati va bolaga tilni o'rganishda ta'sir etuvchi muhit haqida aytib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье говорится о педагогических, психологических особенностях и факторах развития навыков изучения английского языка у учащихся младших классов. Были упомянуты программа изучения английского языка в Узбекистане, возраст учащихся, требования и трудности быстрого изучения языка, важность плана урока и среды, влияющей на изучение языка ребенком.

SUMMARY:

This article discusses the pedagogical and psychological characteristics and factors of developing English language skills in primary school students. The English language learning program in Uzbekistan, the age of learners, the requirements and difficulties of rapid language learning, the importance of the lesson plan and the environment that influences the child's language learning are discussed.

Bugungi kunda, dunyoning o'zaro bog'langan jamiyatida, ingliz tilini bilish ta'lim va professional hayotda muvaffaqiyatning asosiy omiliga aylangan. Xalqaro til sifatida ingliz tili muloqot, madaniy almashuv va ilg'or bilimlarga

kirish uchun ko‘prik vazifasini o‘taydi. Buni inobatga olgan holda, butun dunyo bo‘ylab, shu jumladan O‘zbekistonda ham ingliz tili dasturga erta yoshdan kiritilgan.

Bosqichma-bosqich ingliz tilini o‘rgatish bo‘yicha talabning ortishi, o‘quvchilarning bu muhim ko‘nikmani erta yoshda egallashi zaruratini aks ettiradi. Erta til o‘rganish nafaqat kognitiv qobiliyatlarni yaxshilaydi, balki yosh o‘quvchilarga oliy ta‘lim va undan keyingi hayotda muvaffaqiyat qozonish uchun asos yaratadi. Biroq, tez til o‘rganish talabi hali o‘z ona tilini rivojlantirayotgan va formal ta‘limga moslashayotgan yosh bolalar uchun o‘ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Samarali o‘qitish strategiyalari va yosh o‘quvchilarning kognitiv va emotsional ehtiyojlarini tushunish orqali o‘qituvchilar muvaffaqiyatli til o‘rganishni ta‘minlaydigan qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratishlari mumkin. Boshlang‘ich sinflarda ingliz tilini tez o‘rganish uchun samarali pedagogik strategiyalarni psixologik tayyorgarlik bilan birlashtiradigan kompleks yondashuv zarur.

Ikkinchi til, masalan, ingliz tilini erta o‘rganish ko‘plab kognitiv va rivojlanishga olib keladi. Bolalik davrida miya o‘zgaruvchan plastiklikka ega bo‘lib, bu bolalarga yangi ma‘lumotlarni osonlik bilan qabul qilish imkonini beradi. Ushbu tabiiy qobiliyat yosh o‘quvchilarga til qoidalari, talaffuz va lug‘atni kattalar kabi qiyinchilik bilan emas, balki samarali o‘rganish imkoniyatini beradi. Yangi tilni erta o‘rganish, bolalarga muammolarni hal qilish, ijodkorlik va kognitiv moslashuvchanlikni rivojlantirishga yordam beradi, bu esa ularning umumiy akademik natijalarini yaxshilaydi.

Immersiv o‘qitish muhiti yaratish ushbu foydalardan maksimal darajada foydalanish uchun muhimdir. Immersiya usullari, masalan, ingliz tilini asosiy o‘qitish tili sifatida ishlatish yoki uni kunlik dars faoliyatlariga kiritish, bolalarni tilni o‘ylash va muloqot qilishga undaydi. Ushbu doimiy ta‘sir til ko‘nikmalarini mustahkamlashga va ishonch hosil qilishga yordam beradi, bu esa o‘rganish jarayonini tabiiy va qiziqarli qiladi.

Ingliz tilini yosh o‘quvchilarga o‘rgatish, ularning rivojlanish bosqichlariga moslashtirilgan usullarni talab qiladi. O‘yinlar, hikoyalar va qo‘shiqlar o‘rganishni zavqli va bolalarning qisqa e‘tiborini hisobga olgan holda samarali qiluvchi kuchli vositalardir. Masalan, lug‘at o‘yinlari so‘zlarni eslab qolishni yaxshilashga yordam beradi, hikoyalar esa murakkab gap tuzilmalarini tushunish uchun qulay kontekstni taqdim etadi. Ushbu usullar nafaqat faollikni rag‘batlantiradi, balki ingliz tilini o‘rganishga ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Texnologiya, shuningdek, interaktiv va shaxsiylashtirilgan o'qitish tajribalarini taqdim etib, o'rganishni yanada qiziqarli qilishga yordam beradi. Ta'lim ilovalari, raqamli kartochkalar va multimediya resurslari, masalan, animatsion videolar yoki virtual haqiqat vositalari darslarni yanada qiziqarli qiladi. Texnologiya, shuningdek, har bir o'quvchining o'z tezligida o'rganishiga imkon beradigan farqlashgan o'qitishni ta'minlaydi.

Tezlashtirilgan ingliz tilini o'rganish uchun samarali dastur lug'at, grammatika va gapirish ko'nikmalarini o'rganish o'rtasida muvozanatni saqlashi kerak. Dastur yoshga mos bo'lishi va takroriy yodlashdan ko'ra amaliy foydalanishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Yangi tushunchalarni oddiydan murakkabga qadar ketma-ket tanishtirish o'quvchilarga mustahkam asos yaratishga yordam beradi. Masalan, oddiy salomlashish va umumiy otlarni o'rgatish, keyinchalik gap tuzilmalari bilan davom etish, bosqichma-bosqich rivojlanishni ta'minlaydi.

Tezlashtirilgan ingliz tilini o'rganishning muvaffaqiyati asosan o'qituvchining tajribasi va yondashuviga bog'liq. ESL (Ingliz tili sifatida ikkinchi til) pedagogikasida mustahkam bilimga ega o'qituvchilar yosh o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini yaxshiroq qondirishadi. Ular murakkab tushunchalarni soddalashtirishni, sinf ichidagi dinamikani boshqarishni va talabalar qiziqishini saqlash uchun ijodiy usullarni qo'llashni yaxshi bilishadi.

Bolalarning kognitiv jarayonlari ularning ikkinchi tilni o'rganish qobiliyatida muhim rol o'ynaydi. Yosh o'quvchilar tabiiy ravishda yod olish qobiliyatiga ega, bu ularga grammatika tuzilmalarini va lingvistikani aniq o'rgatmasdan topishga yordam beradi. Bundan tashqari, ularning tovush va intonatsiyani taqlid qilish qobiliyati to'g'ri talaffuzni rivojlantirishda yordam beradi.

Xotira, e'tibor va muammo yechish ko'nikmalari til o'rganishda asosiy omillardir. Qisqa muddatli xotira yangi lug'at va iboralarni eslab qolishga yordam beradi, uzoq muddatli xotira esa til bilimlarini vaqt o'tishi bilan integratsiya qilishga imkon beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari nisbatan qisqa e'tiborni saqlab qolishadi, shuning uchun darslar qiziqarli va xilma-xil bo'lishi kerak. Muammo yechish mashqlari, masalan, jumboqlar yoki kontekstga asoslangan til vazifalari kognitiv rivojlanishni yaxshilashga va o'rganishni mustahkamlashga yordam beradi.

Yosh o'quvchilarning emotsional holati ularning ingliz tilini o'rganish qobiliyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Stresssiz va qo'llab-quvvatlovchi muhit emotsional tayyorlikni rivojlantirish uchun zarurdir. Bolalar o'zlarini xavfsiz va qo'llab-quvvatlangan his qilganda, yangi tilda gapirish kabi xavfli harakatlarni xatolardan qo'rqmasdan qilishga moyil bo'ladilar.

Ijobiy ragʻbatlantirish, masalan, maqtoqlar va sa'y-harakatlar uchun mukofotlar motivatsiyani oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ragʻbatlantirish o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi va bolalarga o'rganishni ijobiy tajribalar bilan bog'lashga yordam beradi. O'qituvchilar va ota-onalar ingliz tilini o'rganishni bolaning qiziqishlariga mos keladigan faoliyatlar, masalan, hikoyalarni o'qish yoki ingliz tilida o'yinlar o'ynash orqali ichki motivatsiyani oshirishi mumkin.

Tezlashtirilgan o'rganish talablarining psixologik bosimi bolalar uchun sezilarli stress yaratishi mumkin. Nohaqli kutishlar yoki ortiqcha yuklar xavotirga, o'ziga bo'lgan past ishonchga va hatto o'rganishga qarshi kurashishga olib kelishi mumkin. Ushbu bosim kognitiv va emotsional rivojlanishni sekinlashtirishi va ingliz tilini o'rganishdagi rivojlanishni to'xtatishi mumkin.

Ushbu salbiy ta'sirlarni kamaytirish uchun o'qituvchilar talabalarning farovonligini birinchi o'ringa qo'yadigan strategiyalarni qo'llashlari kerak. Darslarni boshqariladigan qismlarga bo'lish va o'yin va dam olish uchun vaqt ajratish kognitiv yuklanishni oldini olishga yordam beradi. Moslashuvchan tezlik va individual o'rganish rejalari bolalarga o'z tezligida rivojlanishga imkon beradi. Hamkorlik va guruh faoliyatlarini ragʻbatlantirish, shuningdek, jamoaviy ishlash va umumiy yutuqni ragʻbatlantirish orqali bosimni kamaytirishi mumkin.

Bolaning uy muhiti, madaniy kelib chiqishi va darsdan tashqari ingliz tiliga ta'siri o'rganish natijalariga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Ingliz tili qadrlanadigan va kundalik hayotga kiritilgan oilalarda bolalar o'z ko'nikmalarini amalda sinash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ota-onalar bilan ingliz tilidagi kitoblarni o'qish yoki ta'limiy dasturlarni ko'rish kabi ota-onalarning ishtiroki til o'rganishni kuchaytirishi mumkin.

Madaniy kelib chiqish, shuningdek, ingliz tilini o'rganishga bo'lgan munosabatni shakllantiradi. Ba'zi jamiyatlarda ingliz tili yaxshi imkoniyatlarga yo'l ochuvchi vosita sifatida qaraladi, boshqalarida esa ona tiliga yoki madaniy identifikatsiyaga tahdid sifatida ko'riladi. O'qituvchilar ushbu nuqtai nazarlarga sezgir bo'lishlari va bolaning madaniy merosini hurmat qilish bilan birga ingliz tili bo'yicha malakani rivojlantirishga yo'naltirilgan muvozanatli yondashuv yaratishga intilishlari kerak.

Darsdan tashqari ingliz tili bilan shug'ullanish, masalan, media, ijtimoiy munosabatlar yoki qo'shimcha faoliyatlar orqali, til o'rganishni yanada boyitadi. Maktablar jamiyatlar bilan hamkorlik qilib, ingliz tilida immersiv tajribalarni taqdim etadigan tadbirlar yoki dasturlarni tashkil qilishlari mumkin.

Ushbu psixologik jihatlarini hisobga olgan holda, o'qituvchilar ingliz tilini tez o'rganishni faqat tezlashtirish bilan emas, balki yosh o'quvchilarning umumiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydigan muhit yaratishi mumkin.

Umuman olganda, ushbu maqola boshlang'ich ta'limda ingliz tilini tezlashtirilgan o'rganishning muhim jihatlarini ko'rib chiqdi. Ingliz tilini erta o'rganishning ahamiyati va bunday dasturlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishga ta'sir qiladigan pedagogik hamda psixologik omillar ta'kidlandi. Eng asosiy qiyinchiliklar o'qituvchilarning cheklangan mavjudligi, tezlashtirilgan o'rganishga moslashtirilgan resurslarning yetishmasligi va ingliz tilini o'rganishni boshqa akademik fanlar va ona tili rivojlanishi bilan muvozanatlash zarurati sifatida belgilandi.

Muvaffaqiyatli tezlashtirilgan ingliz tilini o'rganishni ta'minlash uchun pedagogik hamda psixologik prinsiplarni integratsiya qilish juda muhim. Pedagogik jihatdan bu turli xil o'quvchilarning ehtiyojlariga mos keladigan dalillarga asoslangan strategiyalarni qo'llashni, psixologik jihatdan esa ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi o'qish muhitini yaratishni anglatadi. Ushbu prinsiplar kombinatsiyasi tezlashtirilgan til o'rganish uchun mustahkam asos yaratadi va bolalarga global dunyoda muvaffaqiyatli yashash imkonini beradi.

Biroq, o'qitish resurslari, o'qituvchilarni tayyorlash va muvozanatli dasturlar bo'yicha mavjud bo'lgan bo'shliqlarni to'ldirish uchun yanada ko'proq tadqiqotlar zarur. Tezlashtirilgan ingliz tilini o'rganish bo'yicha eng yaxshi amaliyotlarni chuqurroq o'rganish, faqat hozirgi yondashuvlarni takomillashtirishga yordam bermasdan, sifatli ta'limga teng kirishni ta'minlovchi ta'lim siyosatlarini qo'llab-quvvatlashga ham yo'l ochadi. Shuning uchun tezlashtirilgan o'rganish usullarining samaradorligini o'rganish va ushbu sohadagi mavjud qiyinchiliklarni yengish uchun innovatsion yechimlarni ishlab chiqishga yanada ko'proq e'tibor qaratish zarur.

Adabiyotlar:

1. Jalolov J.J., Makhkamova G.T., Ashurov Sh.S. English Language Teaching Methodology. – T.: Fan va Texnologiyalar, 2015. – 336 b.
2. Akbarova SH.X. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini (lug'at bilan ishlash jarayoni) o'qitishning lingvodidaktik asoslari. Ped. fan. nom. dis. – T.: O'zDJTU, 1999. – 140 b.
3. Акбарова Ш.Х. Мактабгача ёшдаги болаларга инглиз тилини (лугат билан ишлаш жараёни) ўқитишнинг лингводидактик асослари. Пед. фан. ном. дис. – Т.: ЎзДЖТУ, 1999. – 140 б.
4. Немов Р.С. Общие основы психологии. – М.: Владос, 2003. – 314 с.
5. Никитенко З.Н. УМК по английскому языку English 1,2,3,4. М.: Просвещение, 2010.
6. <https://breakingnewsenglish.com/1901/190117-ecology.html>
7. <https://dreamlikechild.weebly.com/blooms-vs-andersonkrathwohl-taxonomy-revised.html>

MAKTABGACHA TALIM TASHKILOTLARIDA RIVOJLANTIRUVCHI MARKAZLARDAGI TA'LIMY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Yunusov I.K.

Andijon davlat pedagogika instituti dotsenti v.b

Tayanch so'zlar: metodika, nutq o'stirish, pedagogik qo'llab-quvvatlash, rivojlantirish, muloqot.
Ключевые слова: методика, речевое развитие, педагогическое сопровождение, развитие, общение.

Key words: methodology, speech development, pedagogical support, development, communication.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha talim tashkilotlarida rivojlantiruvchi markazlardagi ta'limiy faoliyat, til va nutq markazida ta'limiy faoliyatni tashkil etish va jihozlash, qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika markazida ta'limiy faoliyatni tashkil etish va jixozlash haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассмотрена образовательная деятельность в центрах развития в дошкольных образовательных организациях, организация и оборудование образовательной деятельности в лингворечевом центре, организация и оборудование образовательной деятельности в центре строительства и строительства и математики.

SUMMARY:

In this article, educational activities in developmental centers in pre-school educational organizations, organization and equipment of educational activities in the language and speech center, organization and equipment of educational activities in the center of construction and construction and mathematics.

So'nggi yillarda maktabgacha yoshda va inson hayoti davomida nutqni o'zlashtirish masalalarini o'rganish ishlari jadallashgan. Chunki til odamlar o'rtasidagi eng muhim aloqa vositasi, ularning fikrlari, hissiyotlari va intilishlarini ifoda etish, fikrlarni shakllantirish vositasidir. Ushbu vosita qanchalik mukammal bo'lsa, insonning o'qitilishi va aqliy rivojlanishi yanada muvaffaqiyatli bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning maktabda o'qish uchun nutqqa tayyorligini shakllantirishda aynan nutq o'stirish ta'limiy faoliyatlari davomida

o'rganiladigan bolalar adabiyoti namunalari, xalq ertak va rivoyatlari va she'rlarning tizimli o'rganilishi katta ahamiyatga ega.

Nutqni rivojlantirish muammosi quyidagi faoliyat turlarida hal qilinadi: o'yin, o'quv va bilim. O'yin faoliyati maktabgacha yoshda etakchi faoliyatdir. O'yin paytida bola bilimlarni to'playdi, ona tilini o'rganadi, muloqot qiladi, fikrlaydi va tasavvurini rivojlantiradi, ammo ta'limiy topshiriqlar o'yin muhitida olib borilsa, bolaning bilish kompetensiyalari yanada rivojlanadi. Maktabga tayyorlov guruhidagi bolalarning faol nutqiy ko'nikmalari muvaffaqiyatli shakllantirilsa, bolalarning nutqiy kompetensiyalarini optimal vositalar orqali rivojlantirish bo'yicha samarali usullarni yaratish ehtiyoji vujudga keladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning maktabda o'qishga nutqiy tayyorgarligini shakllantirish samaradorligini ta'minlaydigan asosiy pedagogik shartlarga quyidagilar kiradi:

- maktabga tayyorlov guruhidagi bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish (xotira, aqliy operatsiyalar xususiyatlari: taqqoslash, umumlashtirish, xulosa qilish; tasavvur; e'tibor);

- o'rganilayotgan badiiy asarlarni anglashi, tasvirlashi, hikoya qilishi, yod aytishi. Maktabgacha ta'lim-tarbiya mazmunini milliylashtirish, ya'ni o'zimizning boy o'tmish tariximiz, madaniyatimiz, tilimiz, badiiy asarlarimiz vositasida amalga oshiriladigan ta'limiy muhit yuzaga kelganligining mohiyati beqiyosdir. Ushbu rivojlanish tendensiyasi ta'limtarbiyaga yangicha yondashish, yangicha uslub va mazmun, shakl va vositalardan foydalanishni ham taqozo qiladi. Xuddi shuningdek maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ham bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirishda zamonaviy usul va uslublarni amaliyotga joriy etish dolzarb vazifadir.

Maktabgacha ta'lim sohasida bolalarning nutqini o'stirishda bolalar adabiyoti bilan tanishtirish va yangi pedagogik texnologiyalar asosida hikoya qilish, so'zlash va she'riy asarlarni yodlashga o'rgatish bo'yicha yangi ilmiy asoslangan amaliy metodikalarni jarayonga tatbiq etish muhim vazifamizdir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning nutqiy faolligini oshirish alohida ahamiyatga ega. Sababi bir qator kompetensiyalar qatorida nutq va muloqot ko'nikmalari rivojlangan bolagina maktab ta'limiga tayyor hisoblanadi.

Ma'lumki, maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantiruvchi ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan ishlar Janubiy Koreya maktabgacha ta'lim tizimida alohida ahamiyat kasb etadi. Janubiy Koreya maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar uch yoshdan boshlab, koreys va ingliz tillarida o'qish va yozishni o'rganadilar. Shu yoshdan boshlab bolalarda ravon so'zlash,

nutq qo‘nikmalarini egallash, elementar matematik tasavvurlar shakllantiriladi. Koreyslar bolalarning jismonan sog‘lom va baquvvatligiga, shuningdek, musiqa saboqlarining o‘zlashtirilishiga, nutq ravonligiga, milliylik, milliy qadriyatlar, axloq-odob qoidalari, ekologik tarbiya va mentalitetga xos an‘analarni o‘rganish va ularni qadrlashga alohida e‘tibor qaratadilar.

Yuqoridagi talablarni bajarilishini ta‘minlash maqsadida maktabgacha ta‘lim bo‘g‘inidan boshlab bolalarga juda ham katta hajmda uy vazifalari va topshiriqlar beriladi. Ushbulardan kelib chiqib aytadigan bo‘lsak, maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish muhim va zarur. Buning uchun maktabgacha ta‘lim tashkilotlarining “Til va nutq” rivojlanish markazida tashkil etiladigan ta‘limiy jarayonlarni innovatsion didaktik asoslarga ko‘ra olib borish zaruriyati mavjud. Tadqiqotimiz davomida biz maktabgacha ta‘limda bolalarning nutq va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda pedagogik innovatsiyaning mazmun-mohiyatini quyidagilarda belgiladik:

- ta‘lim-tarbiya jarayonida bolalarning nutqiy qobiliyatlarini rivojlantirishda amaldagi “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturidagi beshta soha o‘rtasidagi uzviylik va izchillikni saqlab qolish;
- bolalarning nutqiy qobiliyatlarini rivojlantirishda yangi metodlarni joriy qilish;
- ta‘lim-tarbiya jarayonida bolalarning nutqiy qobiliyatlarini rivojlantirishda maktabgacha ta‘lim tashkilotida asosiy faoliyat o‘yin ekanligini hisobga olish va o‘yin oqali muammolarni yechishga o‘rgatish.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotining “Til va nutq” rivojlanish markazida tashkil etiladigan innovatsion faoliyatning an‘anaviy faoliyatdan farqi shundaki, pedagog ustoz rolini o‘ynamaydi, balki ta‘lim-tarbiya jarayonida hamkor rolini o‘ynaydi va u “yonda emas, yuqorida emas, balki birga” pozitsiyasiga amal qiladi.

“Til va nutq” markazini yaratish bir qator talablarga ega:

- “Til va nutq” markazini jihozlashda barcha vositalar guruhning yosh xususiyatlariga to‘liq muvofiq bo‘lishi shart.
- Tarbiyalanuvchilarga “Til va nutq” markazida o‘zlarini qulay his etishlari uchun jozibali sharoit yaratilgan bo‘lishi.
- Markazda xavfsizlik talablariga to‘liq rioya qilish, kitoblar qo‘yiladigan javonning shishali bo‘lmasligi, mayda qo‘l motorikasini rivojlantirish uchun detalli didaktik o‘yin vositalarining joylashtirilganligi. Barmoq teatri uchun milliy qo‘g‘irchoqlarning joylashtirilganligi. “Til va nutq” markazida quyidagi didaktik vositalar bo‘lishi zarur: – Kitob javoni; – Tarbiyalanuvchilar nutqini oshirishga qaratilgan matnlarga,

rasm, ertak va hikoyalarga boy bo'lgan kichik kutubxona tashkil etish; – Tarbiyalanuvchilar nutq markazlari – artikulyasiya markazlarini rivojlantiruvchi vositalar (oyna, suratli ko'rgazmalar, illyustrativ materiallar); – Didaktik materiallar (rangli kubiklar, harflar yozilgan kubiklar, ertak syujetlari aks etgan kubiklar, magnitli doska); – Nutqda ishtirok etadigan nafas yo'llarini rivojlantiruvchi vositalar (sovunli quvnoq pufakchalar, osilmachiq detallar); – Ko'rgazali vositalar (meva va sabzavotlarning mulyajlari, har xil mavzuga doir ko'rgazmalar).

Kalit so'zlar: ta'lim-tarbiya, tayyorlov guruhi, tabiiy material, qurilish o'yinlari, ijodiy qobiliyat, qurish-yasash.[2] Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalar bilan qurilish materiallari yordamida o'yin va mashg'ulotlar o'tkazishning ahamiyati katta. Yosh avlodni har tomonlama tarbiyalashda maktabgacha ta'lim muassasasida qurilish materiallari yordamida o'tkaziladigan o'yin va mashg'ulotlar katta o'rin egallaydi. Bolalarning qurilish o'yinlari rollarga bo'linib o'ynaladigan o'yinlarning ajralmas bir qismi hisoblanadi.

Qurilish o'yinlarida ham bolalar tevarak-atrofdagi narsalarni, kattalarning faoliyatlarini aks ettiradilar. Qurilish o'yinlarining mazmunini bolalarning o'zlari yaratadilar. Bolalar ko'pincha kattalarning qurilishdagi faoliyatlariga taqlid qilib, «Quruvchi ishchi» rolini bajaradilar. Bolalarning qurilish o'yinlari qiziqarli ijodiy faoliyatdir. Ular o'z o'yinlarida qurilishlarni transport harakati, kattalarning mehnati haqidagi taassurotlarini aks ettiradilar. Bunday o'yinlar bolalarda tashabbuskorlikni uyg'otishga, ularni fikr yuritish va harakat faoliyatlarini faollashtirishga keng imkon yaratadi. Mashg'ulot va o'yin vaqtida bolalar bir-birlari bilan turlicha munosabatda bo'ladilar. Ular rollarni o'zaro bo'lishiboladilar, ishlarni bajarishda bir-birlariga yordam beradilar va maslahatlashadilar.

Qurilish o'yinlarini o'ynash natijasida bolalarning kuzatuvchanligi ortadi, texnikaga bo'lgan qiziqishlari o'sib boradi. Bundan tashqari, ular o'yin jarayonida oddiy geometrik shakllarning tuzilishi bilan ham tanishadilar.[7] Qurilish o'yinlarining tarbiyaviy ta'siri shundaki, bunda bolalar aks ettiradigan hodisa va narsalarning g'oyaviy mazmuni o'z aksini topadi.

Qurilish o'yinlari orqali tarbiyachi bolalarda mehnatsevarlik, mustaqillik, o'z ishiga javobgarlik hissini tarbiyalab borishga harakat qiladi. Bolalar jamoasini to'g'ri tashkil etishda qurilish materiallari bilan o'tkaziladigan o'yin va mashg'ulotlar katta ahamiyatga ega. Qurilish materiallari bilan o'tkaziladigan o'yin va mashg'ulotlar bolalarni maktabga tayyorlash ishini amalga oshirishda ham yordam beradi. Bu o'yin va mashg'ulotlar jarayonida bolalarda diqqatni bir joyga to'plash, oldiga qo'ygan maqsadga chidam va sabot bilan erishish,

olgan bilimi va malakasi asosida ijodiy tashabbuskorlik ko'rsatish xususiyatlari shakllanib boradi. Qurilish haqidagi asosiy bilimni bolalar qurish-yasash mashg'ulotida egallaydilar.[5]

Bolalar qurish-yasash malakalarini endigina egallay boshlaganlarida, ya'ni ikkinchi kichik guruhdan boshlab qurish mashg'ulotlarini o'tishga ruxsat beriladi. Mashg'ulotlarda qurish-yasashga o'rgatish uchun stol ustida o'ynaladigan qurilish to'plarnidan foydalangan ma'qul. Ko'pchilik bolalar bog'chasirining uchastkasida qurib o'ynash uchun yirik qurilish materiallaridan foydalaniladi. Bu materiallar bolalarni ko'pchilik bo'lib qurishga, o'ynashga o'rgatadi. Guruhdagi bolalarning hammasi qurish usullarini yaxshi o'zlashtirib olishlari uchun mashg'ulot vaqtida stollarni har xil joylashtirish mumkin. Qurilishni yakka-yakka bajarayotganda stollarni odatdagi tartibda yoki P harfi shaklida terib qo'yish mumkin, agar bolalar bir qurilishni guruh bo'lib bajarsalar, 2-3 stolni birlashtirib, qator qilib qo'yish kerak. Mashg'ulot vaqtida bolalarga qurilishning eng zarur usullari ko'rsatiladi, shuning uchun mashg'ulot uzoq cho'zilmasligi (10-12 daqiqadan oshmasligi) kerak.[1] Qurish-yasash mashg'ulotlarini o'quv yilining birinchi yarmida o'tkazish maqsadga muvofiqdir, ikkinchi yarmida esa o'yinlar bilan chegaralansa ham bo'ladi. Mashg'ulotning maqsadi qurish-yasashning hamma usullarini ko'rsatishdan iborat: qurilishni qurishda qurish-yasashning hamma usullari ko'rsatishni va harakat bilan tushuntirish, tayyor qurilgan namunani ko'rsatish va unga kirgan elementlarni tahlil qilish. Namuna sifatida qurilish materiallaridan nimalar yasash mumkinligini ko'rsatuvchi tayyor qurilishdan foydalanish. Bolalar bino, inshootni qurishni bilib olishlari uchun (baland poydevorning ustini qanday bekkitish, bir detalni qanday qilib boshqasi bilan almashtirish, tekislikni qanday kengaytirish va shu kabilar) qurilishning ayrim detallarini ko'rsatish. Tarbiyachi tomonidan bajarilayotgan qurilishning ayrim qismini davom ettirishni bolalarga taklif qilish. Quriladigan obyekt haqida tushuncha berish, masalan, qurilishning hajmini (katta-kichikligini) aniqlash, bunda qurilishning o'yinchoqlarga mos bo'lishini aytish. Bolalarni o'zlari ijod qilib qurishga o'rgatish uchun zarur sharoitlar va ashyolar bilan ta'minlangan bo'lishi kerak. Tayyorlov guruhida tabiiy material va qog'ozdan qurish-yasashga o'rgatishning vazifalari. Mashg'ulotda bolalar qog'oz bilan ishlash ko'nikma va malakasini egallab boradilar: qog'ozni turlicha buklash, diagonal bo'ylab bo'lish, tayyor andazani buklash shablon bo'yicha detallarni qirqish va hokazo. Tayyorlov guruhida bolalar turli narsalar yasaydilar. Karton yordamida o'yinchoqlar tayyorlanadi (petrushka balalayka bilan, qo'lini qimirlatayotgan quyon...). Korobkadan, karton va qog'ozdan avtomashina, yuk krani, traktor, uy qurish mumkin. Qog'oz, karton, tabiiy materialdan (ildiz, tayoqcha va

boshqalar) suvda o'ynaladigan o'yinchoqlar (kemacha, barja) qurish mumkin. Tarbiyachi bu o'yinchoqlarning nima uchun qo'llanilishini bolalarga o'rgatadi. Tabiiy materiallardan narsa yasash mashg'ulotida tarbiyachi bolalarga shox-shabba, shishka, urug'lardan foydalanib, bu figuralarning alohida qismlarini turli usulda birlashtirishni (yelim, sim, gugurt cho'pi, plastilin bilan) o'rgatadi. Bolalar turli shakllarni odam, hayvonlarni, qush, baliq, kapalaklarni, archaning urug'i, yong'oq po'stidan, o'z o'ylaganlari asosida, tarbiyachining topshirig'i bo'yicha yasaydilar. Bolalarga yana shoxlar, ildizlardan tanish bo'lgan ertak qahramonlariga o'xshashlarini topish ham o'rgatib boriladi. Bu faoliyat orqali bolalarda fantaziya, tasavvurlari rivojlanib boradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari. – Toshkent. – 2020. 3. Turdiyeva M.J., Olimov K. T. Game Technologies As An Innovative Type Of StudentCentered Education. „, The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – T.
2. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. T.: «Ilm ziyo».
3. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Oilada barkamol avlod tarbiyasi. T.: «Fan va texnologiya», 2010
4. Hasanboyeva O.U va boshqalar. Oila pedagogikasi. «Darslik T:- «Aloqachi» 2007.
5. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. V.I.Loginova, P.G.Samorukovalar tahriri ostida. T: O'qituvchi, 1991.

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA RIVOJLANISH MARKAZLARI FAOLIYATINI INTEGRATSIYALASH

Mirjalolova L.R.

Fan va texnologiyalar universiteti prof.v.b.

Tayanch soʻzlar: integratsiya, rivojlanish markazlari, faoliyat, ta'lim, intellekt, pedagogik natija.

Ключевые слова: интеграция, центры развития, активность, образование, интеллект, педагогический результат.

Key words: integration, centers of development, activity, education, intelligence, pedagogical result.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari guruhlarida rivojlanish markazlarini tashkil etishning mazmun-mohiyati, markazlar faoliyatini boshqarish hamda integratsiyalashda tarbiyachining o'rni yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье раскрыты сущность и содержание организации центров развития в группах дошкольных образовательных организаций, место воспитателя в управлении деятельностью центров и интегрировании их.

SUMMARY:

This article reveals the essence of the content of the organization of development centers of preschool educational institutions, the place of the educator in the management of the activities of the centers and their integration.

Jamiyatimiz globallashuv davriga kirgan bugungi kunda ta'lim va tarbiya samaradorligiga qo'yilayotgan talablar ortdi. Samaradorlik va natijadorlik mezonini sifatida DTS va o'quv dasturlariga kompetensiyaviy yondashuv singdirildi. Uzluksiz ta'lim jarayonida innovatsiyalar yaratish, kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish, BKMLarni egallashdan kompetensiyalarga qarab borish, ta'lim jarayonini pedagogik texnologiyalar darajasida shakllantirish, bunda psixologik va pedagogik asoslarni hisobga olish masalalariga ustuvor ahamiyat berila boshlandi. Ushbu masalalarni ilmiy asoslagan holda hal etish zaruriyati mavjudki, bu kabi yechilmay yotgan muammolar metodika fani sohasida ham, tarbiyachilarning nazariy-metodik tayyorgarligida ham o'zini sezdirib turibdi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim-tarbiya jarayonining bir tizimga solingan ilmiy-nazariy va metodik asoslangan yangi shakl, usul va vositalarining majmuidir. Bunda yangi mazmun, shakl, usul va vosita uyg'unligida maqsad, vazifa, faoliyat va pedagogik natija yaxlitligi ta'minlanadi hamda o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydigan o'quv jarayoni loyihalashtiriladi va amalga oshiriladi. Maktabgacha yoshdagi davrda bolaning intellektual imkoniyatlarini faoliyatning yetakchi ko'rinishlari orqali hamda ularning psixologik xususiyatlari: qiziqishlari, qobiliyatlari va xarakterini hisobga olgan holda ko'rib chiqish zarur. Insonning har tomonlama kamol topishi va psixik barqaror holatda o'sishi ko'p jihatdan uning maktabgacha yoshidagi davrida olgan ta'lim tarbiyasiga bog'liq bo'ladi. Aynan shuning uchun ham ushbu davrda bolalar bilan olib boriladigan ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash samarali hisoblanadi.

"Integratsiya" so'zi lug'atlarda izohlanishicha lotincha "integratio" so'zidan olingan bo'lib, qayta qurish, tiklash, to'ldirish ("integr" - to'liq, butun, yaxlit) degan ma'noni anglatadi. Shuningdek, boshqa bir lug'atlarda "integratsiya" - o'zaro bog'langan holda rivojlantirish deyilsa, sohaviy lug'atlarda "integratsiya" - o'qitishning maqsad va omillarini bir butun qilib birlashtirish, deb izohlanadi. Intergativ yondashuv pedagogik jarayonning xohlagan tarkibiy qismida integratsiya tamoyilini ro'yobga chiqarishni nazarda tutadi hamda uning bir butunligini va tizimlilikini ta'minlaydi. Integrativ jarayonlar tizimning alohida elementlarini yoki butun tizimning sifat jihatidan qayta yaratilishi jarayonlaridir. Integratsiya-bu mashg'ulotlarning differensial jarayon davomida yaqinlashuvi va bog'liqligidir. Integratsiya jarayoni mashg'ulotlar orasidagi aloqani yangi, yuqori sifatda bir-biriga bog'lash bosqichi bo'lib, o'zini yuqori ko'rinishida namoyon etadi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki integratsiya jarayoni asoslari uzoq o'tmishdagi xalq pedagogikasi va ilmiy pedagogikaga asoslangan.

Zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishning asosiy tamoyillari va yo'nalishlaridan biri integratsion usullarni hamda innovatsion texnologiyalarni amaliyotda samarali qo'llashdir. Bu ta'lim jarayonining sifatini ta'minlaydi va maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy-shaxsiy rivojlanishi uchun jismoniy va aqliy salomatligini, individual-ijodiy rivojlanish trayektoriyasini, kelgusida maktabda sifatli o'qishga psixologik va pedagogik tayyorgarlikni amalga oshirish va atrof-muhitga faol moslashishni hisobga olgan holda optimal sharoitlarni yaratadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining zamonaviy tendensiyalaridan biri-ta'lim mazmunini integratsiyalash asosida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash, rivojlanish markazlari hamda turli faoliyat turlarida (tasviriy faoliyat, badiiy adabiyot, nutq o'stirish, tabiat bilan tanishtirish va hokazo) ijodkorlikka,

mustaqillikka o'rgatish bilan birga emotsional hissiyotiga ta'sirini uyg'unlashtirish bolalarni yanada rivojlantirish, ijtimoiy hayotga tayyorlash imkoniyatini yaratadi.

"Integratsiya" so'zi uyg'unlik, uzviylik ya'ni, birlashtirish, birlamchi degan ma'noni bildiradi. Demak, integratsiyalashtirilgan ta'lim jarayonlari, rivojlanish markazlarini tashkillashtirishda bir xil faoliyat integratsiyasi (masalan plastilindan alohida predmetlarni yasash, syujetli tasvirlar hosil qilish) yoki ushbu faoliyatni bajarish texnikasining integratsiyasi (masalan, barmoq bilan chizish texnikasi, bo'yoqni surish, purkash texnikasi) sodir bo'ladi, buning natijasida bolalar faoliyat turining yangi usullarini o'zlashtirib boradilar.

"Qurilish va konstruksiyalash" markazida turli xil va shakldagi qurilish elementlari mavjud bo'lib, bolalar ulardan o'z fantaziyasiga tayangan holda inshootlar bunyod etadilar: misol uchun ko'rgan tarixiy obidalar, uylar, garajlar, ferma va shu kabilar. Qurilish bilan mashg'ul bo'lgan bolalar bu yerda juda ko'p narsalarni o'zlashtirib oladilar. U bolalarning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga, ijtimoiy ko'nikmalarni egallashga yordamlashadi, muammolarni xal etish tajribasini beradi. Bu yerda, shuningdek, ijodiy yondashishni namoyon etish va bajariladigan ishga diqqatni jalb etishga o'rgatish lozim. Ushbu markazga tarbiyachilar va bolalar xohish-istagiga ko'ra ko'plab turli narsalarni – o'yinchoq mashinalar, yuk mashinalari, samolyotlar, gazlama bo'laklarini qo'shib qo'yish mumkin. Rivojlanish markazlarining integratsiyasini ta'minlash bolalarni nutqiy muloqotga o'rgatish, nutq madaniyatini o'stirish imkonini beradi. Masalan, bolalar qurilish va konstruksiyalash markazida qurish-yasash, konstruksiyalash ishida qurish materiallari, ya'ni qog'oz, karton, qurilish bloklari, lego, konstruktor, kubiklar, geometrik shakllar, tangram, mozaika, qutilar, geometrik loto, pazllar va boshqa materiallardan turli xil o'yinchoqlar, inshootlar yasashga o'rganadi. Bu faoliyat orqali kichkintoylar geometrik shakllarning ayrim xossalari va ular bilan bog'liq fazoviy tushunchalarni egallay boradilar. Ular nutqida kub, konus, piramida, silindr va boshqa shu kabi so'zlar paydo bo'ladi. Ayni paytda ular narsa-buyumlarning joylashishi, harakat yo'nalishi kabi aniq tushunchalarni ifodalovchi so'zlarni ham egallashga harakat qiladilar. Masalan, ustida-tagida, o'ng-chap, tepa-past, orqa-old, yaqinda va hokazo. Keyingi jarayonlarda shu so'zlar ishtirokida gaplar tuza boshlaydi. Xuddi shu jarayon boshqa rivojlanish markazlarida ham davom ettiriladi.

Shuningdek, "Syujetli (mazmunli) - rolli o'yinlar va dramalashtirish" markazida bolalarda haqiqiy hayotdan olingan kichik sahna ko'rinishlarini o'ynashga xohish-istak uyg'otish uchun albatta kerakli kiyimlar va boshqa narsalar bo'lishi zarur. Bular ularda atrofda nimalar sodir bo'layotganini anglash, ularni ajrata olish hamda hayotda o'z o'rinlarini tushunib yetishlariga yordam

beradi. “Syujetli (mazmunli) - rolli o‘yinlar va dramalashtirish” markazida bolalar faoliyati tashkil etilar ekan, albatta nutqiy muloqot jarayoni yuzaga keladi, ya’ni biror mavzu asosida tashkil etilgan sahna ko‘rinishidagi, mazmunli-rolli o‘yinlar bolalarning kommunikativ ko‘nikmalarini hosil qilishga imkoniyat yaratadi.

“Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturida bolalar uchun yangi bilimlarni o‘zlashtirishda mashg‘ulotlarni uyg‘unlashtirish hamda bolalar bilimlarini kengaytirib borish, ta’lim-tarbiyaviy faoliyat bola hayoti va uning atrofidagi muhitdan kelib chiquvchi yagona bir butun mavzuga birlashtirish, jarayonni rejalashtirish ta’lim sharoitlariga bog‘liq holda integratsiya, xilma-xillik va moslashuvchanlik tamoyillarini qo‘llash maqsad qilib olinadi. Masalan, dasturda tayyorlov guruhida sentyabr oyi uchun “O‘zbekiston mening-Vatanim” mavzusi berilgan. Demak shunga ko‘ra birinchi haftasi “Mening qadrdon O‘zbekistonim”, ikkinchi hafta “Mening shahrim – mening mahallam”, uchinchi hafta “Men va mening oilam” va to‘rtinchi hafta “Men va mening do‘stlarim” nomli mavzularga bag‘ishlanadi, ya’ni mazmunan bir-biriga bog‘lanadi. Yoki tabiat bilan tanishtirish mashg‘ulotlarida daraxtlar haqida ma’lumot beriladigan bo‘lsa, bolalarni o‘zlashtirgan bilimlarini mustahkamlash uchun daraxt rasmini chizdirish maqsad qilib olinadi va hokazo.

Xulosa qilib aytish joizki, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida olib boriladigan nutq o‘stirish, tasviriy faoliyat, badiiy adabiyot, tabiat bilan tanishtirish, elementar matematik tasavvurlar hamda rivojlanish markazlarida faoliyat turlari o‘zaro integratsiyalashtirilganda bola shaxsi shakllanishida, ongli faoliyat yuritish malakalarini hosil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, tasviriy faoliyat jarayonida bola atrof-olamni idrok etadi. Rasm chizish, qurish-yasash, applikatsiya, loy ishiga o‘rgatish hamda boshqa faoliyat turlari bilan uyg‘unlashtirish bolalarning nutqiy, aqliy, ma’naviy, estetik va jismoniy rivojlanishiga olib keladi.

Adabiyotlar:

- 1 O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning Davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori 802-son 2020 yil 22- dekabr.
2. F.Umarova. Bola shaxsini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim.T.: 2012
3. R.Mavlanova, N.Raxmankulovalar. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va intergatsiya. T.: 2013
4. D.Jo‘raeva, H.Mamayusupovalar. Rivojlantiruvchi ta’lim markazlarini tashkil etish. T.: 2020
5. A.I.Hayitov. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiyava integratsiyasi. T.: 2021
6. L.R.Mirdjalalova. Rivojlanish markazlarini tashkil etish. T.: 2024

MAKTABGACHA TAYYORLOV GURUHI TARBIYALANUVCHILARIDA O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA STEAM TA’LIMNING AHAMIYATI

Xakimov A.O.
NamDPI

Tayanch soʻzlar: STEAM ta'limi, texnologiya, samaradorlik, integratsiya, art terapiya, fanlararo ta'lim, amaliy faoliyat, raqamli vositalar, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, fan, texnologiya, muhandislik, san'at, matematika.

Ключевые слова: Образование STEAM, технологии, эффективность, интеграция, арт-терапия, междисциплинарное образование, практическое деятельность, цифровые инструменты, творчество, критическое мышление, наука, технология, инженерия, искусство, математика.

Key words: STEAM education, technology, efficiency, integration, art therapy, interdisciplinary education, practical activities, digital tools, creativity, critical thinking, science, technology, engineering, art, mathematics.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim shakllaridan hisoblangan STEAM ta'limning rivojlanishi, imkoniyatlari, yutuqlari haqida fikr bildirilgan va bu imkoniyatlardan foydalanilganda, maktabgacha yoshdagi bolalarining o'qish savodxonligini rivojlantirish samaradorligi oshishi haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье высказано мнение о развитии, возможностях, достижениях STEAM-образования, которое является одной из современных форм обучения, и при использовании этих возможностей повысится эффективность развития обучения к грамоте детей дошкольного возраста

SUMMARY:

This article expresses an opinion on the development, possibilities, achievements of STEAM education, which is one of the modern forms of education, and using these opportunities will increase the effectiveness of the development of literacy training for preschool children.

Maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilish maqsadida Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning 2016-yildagi qaroriga binoan tamirtalab bog_chalarmng ahvoli yaxshilandi, chekka joylarda maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyati yo'lga qo'yildi, nafaqat ushbu muassasalarning tashqi va ichki korinishi yaxshilandi, ularning o'quv-metodik jihozlar bilan taminlanganlik

holati yaxshilandi. Shu bilan maktabgacha talim tizimida yangidan-yangi o'quv dasturlar, o'quv materiallar ishlab chiqildi. Masalan, STEAM talim tizimini misol qilib olsak bo'ladi. STEAM talim tizimiga kirgan beshta fan bo'yicha o'quv materiallar, o'quv dasturlar tizim bo'yicha malumotlar bilan maktabgacha talim tizimining xodimlari tanishtirish jarayonlari olib borilmoqda. Bu talim tizimini maktabgacha talim muassasalardan boshlash zarurligi shundaki, yoshlikdan olingan bilim toshga o'yilgan naqshdir. Chunki yoshlikdan yani maktabgacha talim yoshidagi bolalarga kreativlikni, quntini, qiziquvchanlikni, ixtirochilikni o'rgata boshlasak u boladan kelajakda buyuk ixtirolar, kashfiyotlar kutishimiz mumkin. Yoshlikdan kreativlikni yoki barqaror diqqat oshirilsa bola oddiy gugurt chopidan yoki bir varoq qogozdan odamlarni lol qoldira oladigan inson bo'ladi. Zamonaviy dunyo ta'lim oldiga qiyin vazifalarni qo'ymoqda: bolani kelajakdagi jamiyatda hayotga tayyorlash, bu esa undan avvalo tez o'zgaruvchan ma'lumotlar bilan ishlashga qaratilgan maxsus intellektual qobiliyatlarni talab qiladi. Bugungi kunda STEAM – ta'lim dunyodagi asosiy tendentsiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda va amaliyot yondashuvni qo'llashda beshta sohani yagona o'quv sxemasiga integratsiyalashga asoslangan. Bunday ta'limning shartlari uning uzluksizligi va bolalarning guruhlarda o'zaro muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish bo'lib, ular fikrlarni to'plashi va fikrlar almashishi mumkin. Shuning uchun, asosiy ta'lim dasturiga quyidagilar: lego-texnologiyalar, bolalar tadqiqotlari kabi mantiqiy fikrlashni rivojlantirish modullari kiradi. STEAM yondashuvi tufayli bolalar tabiatni tushunib, dunyoni muntazam o'rganishadi va shu bilan qiziqishlarini, muhandislik fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoaviy ish qobiliyatini rivojlantirish va liderlik, o'z-o'zini namoyon qilish asoslarini o'rganishadi, o'z navbatida, bolalar rivojlanishining tubdan yangi darajasini ta'minlaydi. STEAM ta'lim muhitida bolalar bilimga ega bo'ladilar va darhol undan foydalanishni o'rganadilar. Shuning uchun, ular o'sib ulg'ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganda, atrof muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o'zgarishi bo'ladimi, bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalaridagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar. Bu erda faqat bitta mavzu bo'yicha bilimga tayanish etarli emas. STEAM texnologiyasidan foydalanilganda maktabgacha tayyorlov guruhida ta'lim olayotgan bolalar yaxshi bilim olishga intilishadi va uni darhol amalda qo'llashadi. STEAM- hozirgi kunda dunyo ta'lim tizimining eng asosiy urf bo'lgan innovatsion metodlardan biri hisoblanib, ushbu metod yordamida fanlar alohida tarmoqlarda emas, balki integratsiyalashgan holda umumiy bog'liqligini ko'rsatib o'rgatiladi. Bizning dunyomizni texnologiyasiz

tasavvur etishning iloji yo‘q. Bundan keyin ham texnologik rivojlanish davom etadi va STEAM ko‘nikmalari bu-rivojlanishning asosi bo‘lib hisoblanadi. STEAM bolalarni ilhomlantiradi. Bolalar kashfiyotchilar va olimlar sifatida tadqiqotlar olib borishadi, texnologiyalarning imkoniyatlarini bilishadi, muhandislar sifatida ijod qilishadi, matematiklar kabi fikrlashadi va albatta bolalar zavqlanib o‘ynashadi. STEAM-bolalarning intellektual qobiliyatlarini ilmiy va texnologik ijodkorlikka jalb qilish imkoniyati bilan rivojlantiradi. U bolalarning aniq tabiiy fanlarga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlanishiga qaratilgan o‘quv dasturiga asoslanadi. STEAM- ta’lim texnologiyasi quyidagicha ma’no kasb etadi. S- Science (Fan), T- Technology (texnologiya), E- Engineering (Muhandislik), A-Art (San’at), M –Mathematics (Matematika). Biz yaxshi bilamizki, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar faoliyati rivojlantiruvchi markazlarda tashkil etiladi. Bu markazlar quyidagilar:

- Til va nutq;
- Ilm fan va tabiat;
- San’at;
- Qurish-yasash va konstruksiyalash;
- Sujetli-rolli o‘yinlar va sahnalashtirish makazi;

Rivojlantiruvchi markazlar bolalar faoliyati mazmunini samarali tashkil etish uchun xizmat qiladi. Rivojlantiruvchi markazlar STEAM integratsiyalagan sohalarni o‘zida aks ettiradi. Bolalarni STEAMga jalb qilish, ushbu ta’lim maktabgacha yoshdan boshlab boshlanishi kerak, shuning uchun dasturlarni bolalar bo‘g‘chasiga kiritish zarur. STEAM ta’lim tizimi orqali bolada kreativlik, qund, qiziquvchanlik va hozirgi kunda eng muhim bo‘lgan xususiyat-muammoni hal qilish qobiliyati shakllanadi. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, STEAM- tabiiy fanlar, texnologiyalar, muhandislik, san’at va matematika fanlarini uyg‘unlikda o‘qitish uslubidir. STEAM texnologiyasi ta’limdan farqli ravishda bilimlarni alohida emas, o‘zaro mutanosib holda olib borishni ta’minlab beradi. Bolalar o‘zida nostandart fikrlash, muammoga bir nechta yechim topish va ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantiradi va bu uning kelajakdagi faoliyatida juda qo‘l keladi. Bu esa STEAM texnologiyalarining bugungi kunda yosh avlod uchun juda ham katta o‘rni borligini ko‘rsatadi. STEAM texnologiyalarining bugungi kunda ommalashayotganini va samaradorligini, ta’limdagi afzalliklarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonlarida STEAM texnologiyalari qo‘llash tavsiya qilinadi. Maktabgacha tayyorlov guruhida ta’lim olayotgan bolalarning o‘ziga xos xususiyatlari, bolalarning rivojlanishi, ularning o‘qish va maktab ta’limiga bo‘lgan qiziqishlarini shakllantirish hamda rivojlantirishda STEAM ta’lim texnologiyalarini qo‘llash, bolalarni o‘qish savodhonligini rivojlanishiga

va ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi. Maktabgacha tayyorlov guruhida ta'lim olayotgan bolalar bilan STEAM ta'limi asosida faoliyat olib borilganda o'zida nostandart fikrlash, muammoga bir nechta yechim topish va ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantiradi va bu uning kelajakdagi faoliyatida o'z samarasini beradi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, STEAM ta'lim tizimi yoshlikdan oddiy muammolarni kelajakda esa qiyin muammolarni hal qilishni o'rgatuvchi tizimdir. Shuning uchun STEAM ta'limni maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan boshlash zarur. Chunki maktabgacha ta'lim tizimiga bolalarni 3 yoshdan 6 yoshgacha qamrab olingan bo'ladi, bola uch yoshdan boshlab psixologik jihatdan rivojlanishi jadallashadi. nima qilmoqchiligi, nima qilish kerakligini tushunadigan yoshda bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. Tuzuvchilar: Grosheva I.V., Yevstafeva L.G., Mahmudova D.T., va boshqalar. Toshkent, 2018.
2. Sh.M.Mirziyoyev 2018-yil 5-sentabrdagi «2018- 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi to'g'risidagi» gi PQ – 3931 – son Qarori.
3. R.A.Mavlonova , N.H.Raxmonqulova , K.O.Matanazarova , M.K.Shirinov , S.Hafizov «Umumiy pedagogika» . «Fan va texnologiya» nashriyoti T:2018.
4. O'tkir Tolipov , Dilnoz Ro'zieva «Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat » » Toshkent innavatsiya – Ziyo » T: 2019.
5. Z. Ashurova » Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyasidan foydalanish .Metodik qo'llanma . Buxoro:2020.
6. Z. M. Ashurova » Maktabgacha ta'limda STEM texnologiyasining ahamiyati . T:1:1 (2022)
7. A.K.Xamrayevna."Maktabgacha yoshdagi bolalarga talim-tarbiya berishda innovatsion texnologiyalarini qollash asosida bolalarning ijodiy faolligini oshirish samaradorligi" - Innovation in the modern education system, 2023.-B.62-66

BOLALARNING BILISH JARAYONINING RIVOJLANISHI SOHASI KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Maxmudova G.B.

*Fan va texnologiyalar universiteti
"Pedagogika" kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch soʻzlar: MTT, bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalari, pedagog-tarbiyachilar, ta'lim-tarbiya, tasavvur, bilim, malaka, ko'nikma, faoliyat, qobiliyat, tarbiyalanuvchi.

Ключевые слова: МТТ, компетенции в области развития познавательного процесса, педагоги-воспитатели, образование, воображение, знания, компетентность, умение, активность, способности, ученик.

Key words: MTT, competences in the field of cognitive process development, pedagogues-educators, education, imagination, knowledge, competence, skill, activity, ability, pupil.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirish, bolalarning tafakkurini rivojlantirish bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini tizimli rivojlantirish, ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy, aqliy, ijtimoiy-hissiy jihatdan kamol toptirish va ularning sog'ligini muhofaza qilish, bolalarni erkin fikrlash, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, ahloqiy va ma'naviy jihatdan barkamol qilib maktab ta'limiga tayyorlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog va tarbiyachilarining mahorati, Xorijiy davlatlar ilg'or tajribasining tahlili zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish uchun sharoitlarni yaratish, haqida soʻz boradi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются формирование компетенций в области развития познавательного процесса дошкольников, развитие детского мышления, систематическое развитие компетенций в области развития познавательного процесса, условия для всестороннего интеллектуального, нравственного, эстетического и физического развития. развитие дошкольников с учетом создания передового зарубежного опыта, физическое, умственное, социально-эмоциональное развитие дошкольников в организациях дошкольного образования и охрана их здоровья, развитие свободного мышления, творческих способностей, моральная и духовная подготовка детей к школе. образование, мастерство педагогов и воспитателей дошкольных образовательных организаций, анализ передового опыта зарубежных стран, создание условий для развития детей дошкольного возраста в современных дошкольных образовательных организациях.

SUMMARY:

In this article, the formation of competencies in the field of cognitive process development of preschool children, the development of children's thinking, the systematic development of competencies in the field of cognitive process development, conditions for comprehensive intellectual, moral, aesthetic and physical development of preschool children, taking into account advanced foreign experience creation, physical, mental, socio-emotional development of preschool children in preschool education organizations and protection of their health, development of children's free thinking, creative abilities, moral and morally perfect preparation for school education, skills of pedagogues and educators of preschool educational organizations, analysis of advanced experience of foreign countries, creation of conditions for development of preschool children in modern preschool educational organizations.

Maktabgacha ta'lim sohasi uzluksiz ta'lim tizimining birlamchi bo'g'ini hisoblanib, u har tomonlama sog'lom va barkamol shaxsni tarbiyalash va maktabga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mustaqillik yillarida respublikada ta'lim-tarbiya tizimi va barkamol avlodni tarbiyalash davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlari darajasiga ko'tarildi, strategik vazifalar belgilab berildi, maktabgacha ta'lim-tarbiya sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratildi. Prezidentimizning bu sohadagi farmon va qarorlari mazkur jarayon uchun serzamin bo'ldi, ularning ijrosini ta'minlash maqsadida chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqildi.

Maktabgacha ta'lim sohasini takomillashtirish bo'yicha xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish vazifasi qo'yildi. Jumladan, Jahon bankining ta'limda global hamkorlik tashkiloti bilan hamkorlikda «Bolalarni ilk yoshdan rivojlantirishni takomillashtirish» loyihasi doirasida 2019-2022 yillarda 10 million dollar miqdoridagi grant va 50 million dollar miqdoridagi imtiyozli kreditni maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirishga yo'naltirish bo'yicha loyiha kontsepsiyasi ishlab chiqish zarurligi ta'kidlandi.

Xorijiy mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar bilan yaqin aloqalar ta'lim tizimini yanada rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Xususan, YuNISEF bilan hamkorlikda maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish, sohaga oid ilg'or uslublar va zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish borasida ko'plab loyihalar amalga oshirilmoqda. «Bola shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim» loyihasi doirasida maktabgacha ta'lim tashkilotlari zarur metodik qo'llanmalar, dasturiy vositalar bilan ta'minlanmoqda.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining maqsad va vazifalari zamonaviy talablardan kelib chiqqan holda qayta ko'rib chiqilganligi diqqatga sazovordir. Ta'lim berishning sifatini oshirish va bolalarni maktabga tayyorlashning muqobil shakllarini joriy etish orqali ta'lim-tarbiya jarayoni yanada takomillashtiriladi. Qarorlarda ko'rsatilgan vazifalar ijrosini ta'minlash orqali maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyati yanada takomillashib, bolalarni maktab ta'limiga

tayyorlash ishlari samaradorligining oshishi ta'minlanadi. Bu esa har tomonlama sog'lom va barkamol bolalarni ulg'aytirish maqsadiga erishishga zamin yaratadi. Ularning amalga oshirilishi mamlakatda maktabgacha ta'lim tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining infratuzilmasi va moddiy-texnik jihozlanishini tubdan yaxshilash imkonini beradi.

Xorijiy davlatlar ilg'or tajribasining tahlili zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish uchun sharoitlarni yaratishga yo'naltirilganligi bilan tavsiflanib, bolaning ijobiy ijtimoiylashuvi imkoniyatlarini namoyon qilish, uning har tomonlama ma'naviy-axloqiy va ongli rivojlanishi, tegishli faoliyat turlari asosida tashabbuskorligi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, muloqot doirasida katta yoshdagilar va tengdoshlari bilan hamkorlik qilish imkoniyatlarini ochishga qaratilgan. Bu hamkorlik o'z navbatida ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratishga, bolalarning maktabgacha ta'limi va tarbiyasining muqobil shakllarini amaliyotga tatbiq etishga, zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalarni, ta'lim-tarbiyaning samarali shakllari hamda usullarini joriy etishga, bolalikdan kitob o'qishga qiziqishni uyg'otuvchi o'quv-metodik, didaktik materiallar, o'yin va o'yinchoqlar, badiiy adabiyotlar bilan maktabgacha ta'lim tashkilotlarini ta'minlashga, tajribali yuqori malakali va kasbiy jihatdan puxta tayyorlangan pedagog kadrlar hamda tarbiyachilarni bu jarayonga jalb qilish va ularning malakasini oshirishga hamda ko'ngilochar va bilim beruvchi ta'limiy o'yin faoliyat elementlari bo'lgan, hajmlari va intensivligi asosiy tibbiy taqdimnomalar bilan belgilanuvchi serharakat o'yinlar va faoliyatlar uyushtirish kabilarga xizmat qilishi lozim.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy, aqliy, ijtimoiy-hissiy jihatdan kamol toptirish va ularning sog'ligini muhofaza qilish, bolalarni erkin fikrlash, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, ahloqiy va ma'naviy jihatdan barkamol qilib maktab ta'limiga tayyorlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog va tarbiyachilarining mahorati, bilimi va tajribasiga bog'liq. Buning uchun ular tinimsiz izlanishi va o'rganishi lozim. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning nutqi va tafakkurini rivojlantirishda ta'lim yo'nalishi bolalarning bilimga bo'lgan qiziqishini shakllantirishga munosib hissa qo'shadi.

Bolalarning tafakkurini rivojlantirish bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini tizimli rivojlantirish orqali amalga oshadi. Bunda bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini tevarak-atrofdagi

narsa va buyumlarni sanash, taqqoslash, ularning o'lchamlarini solishtirish, ularning o'rni va vaziyatlarini aniqlash, geometrik shakllarni farqlash, tafakkur operatsiyalarining analiz, sintez, umumlashtirish, taqqoslash, aniqlashtirish kabi turlarini bolalar yoshiga mos holda rivojlantira borish orqali yuzaga keladi. Bu o'z navbatida bolalar tafakkurini rivojlantirish bilan bir qatorda bolalarning mantiqiy tafakkur qilish malakalarini egallashlariga zamin hozirlaydi va unga imkoniyat yaratadi.

Yuqoridagi qaror va farmonlarning bajarilishi, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yinli ta'lim faoliyati sifatining oshirilishi, bolalarga bilim berish bo'yicha zamonaviy ta'lim texnologiyalardan foydalanish joylarda qanday kechayotganligiga qiziqish uyg'otishi tabiiydir.

Shunday ekan, maktabgacha ta'limda bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirish metodikasini takomillashtirish orqali mustaqil fikrlay oladigan bolalarni maktabga tayyorlashimiz asosiy vazifamiz bo'lmog'i darkor. Bu o'z navbatida, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini kuchaytirish, didaktik sharoitlarni aniqlash, ularga bilimli va yuksak pedagogik mahoratga ega pedagog-tarbiyachilarni jalb etishni hamda ularning kasbiy malakasini muntazam oshirib borishni talab etadi. Bu bejiz emas albatta, chunki bolalarning maktabgacha ta'lim tashkilotida olgan bilimlarini kelgusi maktab faoliyatida amalga oshirishda ular muhim hisoblanadi. Bu davrda bolalarning egallayotgan bilim va ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirish amalga oshiriladi. Bu esa kelgusida bolaning maktabga tayyor bo'lib yetishishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Bolalarning bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirishda mahalliy va xorijiy ilg'or tajribalarni o'rgangan holda eng maqbul usullardan foydalanish, metodik ta'minotni takomillashtirib borish, ta'limiy o'yin faoliyatlar jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali bilim berish sifatini, bolalarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishni ta'minlash lozim. Mazkur jarayonni yangi avlod o'quv adabiyotlari va zamonaviy jihozlar bilan ta'minlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlariga bilimli pedagog-tarbiyachilarni jalb etish, uzluksiz ta'lim tizimi bo'yicha tajriba almashish, bilim va ko'nikmalarini tiklash, ularni yangilash, kelajakka qaratilgan mazkur qaror va farmonlarda belgilangan vazifalarni yechishga yordam beradi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirish vosita va usullarini ilmiy jihatdan ishlab chiqish hamda

amaliyotga joriy etish asosiy vazifalardan biri bo'lib, ta'limiy o'yin faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Lekin bu borada ham bartaraf etilishi lozim bo'lgan muammolar mavjud.

Jumladan, bolalarning bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirish doirasidagi muammolarning ilmiy asosda ishlab chiqilmaganligi;

- bolalar bilimining davlat talablari darajasida bo'lishini yanada takomillashtirish zarurati;

- elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish bo'yicha yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratish lozimligi;

- o'z mustaqil fikriga ega bo'lgan, o'z kuchi va tanlagan yo'lining to'g'riligiga ishongan shaxs ma'naviyati va uning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish printsiplal ahamiyatga egaligi;

- bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini o'rganishga integratsion yondashuvning o'yinli ta'lim faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qilishi;

- pedagog va tarbiyachilar uchun ushbu sohada zarur metodik qo'llanmalarining kamligi sababli, ularning amaliy faoliyatlarida kiyinchiliklar tug'dirayotganligi va boshqalar.

Bizning nazarimizda muammolarning sabablari quyidagi holatlar bilan izohlanadi: o'yinli ta'lim faoliyatlarda berilgan materiallar bolalarni fikrlashga, mustaqil faoliyat yuritishga undasada, pedagog-tarbiyachilar bu imkoniyatdan yetarli darajada foydalana olmayaptilar hamda ularning aksariyati bilish jarayonining rivojlanishi kompetentsiyalaridan foydalangan holda o'yinli ta'lim faoliyatlarni tashkil etishga nisbatan ijodiy, texnologik yondashuv ko'nikmalariga, pedagogik texnologiyalar, bolalarda bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirish to'g'risidagi metodik majmualarga ega emaslar. Qayd etilgan holatlar bolalarda bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirishni majburiyat yuzasidan o'zlashtirish ko'nikmasini hosil qiladi. Bilimlarning majburiy tarzda o'zlashtirilishi ularning puxta bo'lmasligiga olib keladi. Zamonaviy ijtimoiy-pedagogik talablar esa bolalarning ilmiy dunyoqarashga ega bo'lishlarini taqozo etadi. Ular tomonidan matematikaga oid bilimlarning puxta o'zlashtirilishini kafolatlovchi omil bu, bolalarda bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirish hisoblanadi. Mazkur jarayonga yangicha yondashish pedagogik-didaktikaning ilmiy printsiplarini amalga tatbiq etish, hozirga qadar bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalari sohasida yo'l qo'yib kelingan xato va kamchiliklarning asl mohiyatini anglab olish,

ulardan tegishli xulosa chiqarish, bugungi va kelajakdagi vazifalarni to'g'ri belgilab olishga ko'maklashadi. SHundagina, bolalarda bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirish oldiga qo'yilgan vazifalar muvafaqqiyatli amalga oshiriladi. Hozirgi zamon didaktikasi va metodikasida bu borada zamonaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalanish muammosi ko'pincha ta'lim uzviyligini ta'minlashning muhim omili sifatida qaralmoqda.

Yuqorida ta'kidlangan muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

1) Bolalarning bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirish metodikasini takomillashtirishda zamonaviy o'qitish texnologiyalar (innovatsion, pedagogik, axborotlar)dan foydalanish masalasining bugungi ahvolini tahlil qilish;

2) Texnologiyalardan foydalanish jarayonida o'yinli ta'lim faoliyat samaradorligiga erishish tamoyillarini aniqlash;

3) Texnologiyalardan foydalanishga qaratilgan metodik shakl va usullarning o'yinli ta'lim faoliyat samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini ilmiy asoslash;

4) Bolalarning mustaqil fikrlash ko'nikmasini rivojlantiruvchi turli metodik tavsiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;

5) Bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini o'yinli ta'lim faoliyatlarini mavzuiy rejalashtirish va har bir mavzu yuzasidan bolalarning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishga qo'yiladigan minimal talablar, bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida o'rgatish kabi ilmiy-metodik tavsiyalarni va ta'limiy o'yin faoliyat ishlanmalarini ishlab chiqish;

6) Bolalarda bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini va bilimlar uzviyligini shakllantiruvchi samarali vositalarni belgilash, bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini uzviy bog'lab o'rganish orqali bolalar ongida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligini shakllantirish;

7) O'yinli ta'lim faoliyatda mazkur texnologiyalardan foydalanishga omil bo'luvchi metodik shart-sharoitlarni yaratish;

8). Innovatsion texnologiyalardan foydalanishning pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq turli shakl, usul, vositalarni amaliyotga joriy etish;

9) Bolalarda bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirishning ta'limiy, rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi vazifalarini o'zaro bog'liq holda amalga oshirish;

10) Tayyorlov guruhi bolalar saviyasini o'rtirib borishning muhim didaktik tamoyillari (oddiydan murakkabga, noma'lumdan ma'lumga qarab borib, abstraktsiyalash va umumlashtirish) asosida yaxlit tafakkurga erishish;

11) Bolalarning bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini shakllantirib, keyingi faoliyatlarida ulardan foydalanish ko'nikmasini rivojlantirish;

12) Bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini ta'limining induktiv va deduktiv xulosalar chiqarish va mustaqil ishlashning faol vositalari, bilishga bo'lgan qiziqishlarini rag'batlantiruvchi metodlaridan unumli foydalanish;

13) Bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalariga oid bilimlarning turli manbalaridan olgan bilimlarini umumlashtirgan holda qo'llashni talab qiluvchi muammoli vaziyatlarni yaratish;

14) Bolalarning bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalari orqali olgan bilimlariga tayanib mushohada yuritish asosida javob topishga undovchi turli muammoli topshiriqlarni muntazam qo'llash;

15) Turli tayyorgarlikka ega bo'lgan bolalarning bilish jarayonining rivojlanishi kompetentsiyalari bo'yicha amaliy topshiriqlarni bajarish natijalarini baholashga tabaqalashtirib yondashish;

16) Bolalarning umumiy o'quv ko'nikmalarini muntazam shakllantirib borish;

Ushbu vazifalarni amalga oshirishda zamonaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalanishning vosita va usullarini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish barobarida, ularning bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalari tafakkurini shakllantirish va ta'limiy o'yin faoliyati samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida qaraladi. Dastlab, yangilangan ta'lim hujjatlariga muvofiq tajriba-tayanch o'quv rejasida belgilangan bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalarini davlat ta'limi standarti loyihasi asosida dasturda ajratilgan ta'limiy o'yin faoliyat soatlaridan kelib chiqqan holda bilish jarayonining rivojlanishi sohasi kompetentsiyalaridan yangi sinov dasturlarini yaratib, uning mazmunida yuqorida qayd etilgan muammolarni aks ettirish masalalariga alohida e'tibor qaratish lozim.

Adabiyotlar:

1. "2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2016 yil 29 dekabrda PQ-2707-son qarori.

2. "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2019 yil 8 maydagi PQ-4312-son qarori.

3. Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 2019 yil 13 maydagi 391-son qarori.
4. Ирисбаева Ё. У. Теория детской игры в педагогике и психологии //Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста. – 2023. – С. 26-32.
5. Календарова З.К. Мактабгача таълим: келажак ислохоти// Илим ҳам жамийет. – Нукус, 2018. - № 1. – Б. 65-66.
6. I.V.Grosheva, L.G.Evstafeva, D.T.Maxmudova, SH.B.Nabixanova, S.V.Pak, G.E.Djanpeisova. // - “Ilk qadam” Maktabgacha ta’lim muassasasining Davlat o’quv dasturi. Toshkent, 2018.-59 b.
- 7.Календарова З.К. Болаларда математик тасаввурларни шакллантириш ҳамда ривожлантириш мазмуни // “Мактабгача таълимда Давлат ва нодавлат секторини ривожлантириш” мавзусидаги Халқаро илмий-амалий онлайн конференция материаллари тўплами. – Тошкент, 2020. 13-май. Б. – 127-128.
8. Kalendarova Z.K. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish jarayonining rivojlanishi kompetentsiyalarini shakllantirish.“Maktabgacha ta’lim: xalkaro tajriba va zamonaviy yondashuvlar”. – Toshkent, 2021. 27-may.
9. O'tbosarovna I. Y. Improving the professional pedagogical preparation of students to interact with children's mechanisms //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – T. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
10. Eraliyeva, Z. (2023). MTT ning maktabga tayyorlov guruhlarida bolalarni mantiqiy fikrlash va bahs munozarali vaziyatlarda yechim topishga va badiiy nutqqa o'rgatish. Talqin Va Tadqiqotlar, 1(18). извлечено от <https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/19>
- 11.Календарова З.К. Maktabgacha ta’limda xorijiy tajribalarni qo’llashning ahamiyati // International scientific and practical conference “international experience and modern approaches in preschool education” 15 MAY, 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11201866>
- 12.Z.K.Kalendarova. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim berishning sifatini oshirish va maktabga tayyorlash. «Maktabgacha ta’lim: zamonaviy yondashuv va xalqaro tajriba» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. 24-aprel’ 2024 yil.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MA'NAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISHDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Tosheva N.T.

*BuxDPI Pedagogik ta'lim kafedrası
professori p.f.f.d (PhD)*

Sayidova R.S.

*BuxDPI Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi
1-kurs magistranti*

Tayanch so'zlar: kitobxonlik, konsepsiya, antropologiya, indikator, retrospektiv, intellectual.

Ключевые слова: чтение, концепция, антропология, индикатор, ретроспектива, интеллектуальный.

Key words: reading, concept, anthropology, indicator, retrospective, intellectual.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirishda kitobxonlik madaniyatining o'rni va roli haqida gap boradi. Shuningdek kitob o'qish hamda kitobxonlikka bo'lgan ijtimoiy yondashuv, kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishning konsepsiyasi va metodik ta'minoti yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье говорится о месте и роли культуры чтения в развитии морально-нравственных качеств учащихся начальных классов. Также освещены социальный подход к чтению и чтению, концепция и методическое обеспечение развития навыков чтения.

SUMMARY:

The article talks about the place and role of reading culture in the development of moral and moral qualities of primary school students. Also, the social approach to reading and reading, the concept and methodical support of reading skills development are covered.

Kitob o'qish, kitobxonlikning jamiyat va shaxs uchun ahamiyati, kitobxonlikni rivojlantirishning ijtimoiy-individual jihatlari, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitob o'qish ko'nikma va malakalarini shakllantirish, uning pedagogik, psixologik, metodik talablari, oilaviy kitobxonlik va sinfdan tashqari kitob o'qishni tashkil qilish masalalari insonni ijtimoiylashuvida muhim dolzarb muammolar hisoblanadi.

Rivojlangan davlatlarda kitob o'qish ijtimoiy hamda madaniy antropologiyaning yangi madaniy amaliyoti deya baholanib, uni tahlil etish tarixiy tadrijiylik negizida amalga oshirilmoqda. Kitob mutolaa qilish, shuningdek, ijtimoiy-madaniy jarayonning indikator sifatida belgilangandi. Shu sababli kitob o'qish xususiyatining retrospektiv ko'rsatkichlarini o'rganishga yo'naltirilgan bir qancha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Global axborotlashuv sharoitida intellektual mulk jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Binobarin, insoniyat tomonidan yaratilgan barcha umumbashariy kashfiyot va innovatsiyalarning asosini intellekt (inson tomonidan yaratilgan g'oya) tashkil etadi. Ijtimoiy, iqtisodiy hamda madaniy taraqqiyotni belgilab beruvchi kreativ va innovatsion g'oyalarni asoslashda shaxsning fikrlash, yanada aniqrog'i kreativ, innovatsion fikrlash qobiliyatiga ega bo'lishi muhim ahamiyatga egadir. Har qanday jamiyatda shaxslarning fikrlash malakasiga egaliklari, qolaversa, bugungi kun talabidan kelib chiqqan holda kreativ, innovatsion fikrlash qobiliyatini o'zlashtira olishlari badiiy, ilmiy va ilmiy-ommabop asarlarni o'qishga nisbatan ijobiy munosabatga egaliklariga bog'liq bo'lib qolmoqda. Zero, badiiy, ilmiy va ilmiy-ommabop asarlarni o'qish shaxsda fikrlash, tasavvur, tahlil hamda tafakkur qobiliyatini rivojlantiradi. Natijada esa jamiyatni har tomonlama taraqqiy etishni ta'minlovchi g'oyalar shakllandi. Shu sababli so'nggi uch yil davomida O'zbekistonda yoshlarda fikrlash qobiliyatini, kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishga davlat siyosati darajasida ahamiyat qaratib kelinmoqda. Bu borada keng ko'lamga ega tizimli ishlar amalga oshirib kelinmoqda.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitob o'qish shaxsni intellektual, psixologik va fiziologik jihatdan rivojlanishiga yordam beruvchi ta'sirlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Binobarin, kitob o'qish orqali o'quvchilarning: nutqi rivojlanadi; nutqi (nutq lug'ati) boyiydi; tasavvuri o'sadi; tafakkuri rivojlanadi; xotirasi mustahkamlanadi; hissiyoti (hissiy sifatlar, xususan, hamdardlik hissi) tarbiyalanadi; "ijtimoiy idroki" shakllanib boradi. Ayni o'rinda shuni ham qayd etib o'tish kerak, shaxsda "ijtimoiy idrok"ning shakllanishi unda yashovchanlik qobiliyatining rivojlanishini ta'minlaydi. Bu esa boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning kitob o'qishga ijobiy yondashishlariga erishish dolzarb pedagogik vazifalardan biri ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu vazifani hal qilish orqali esa boshlang'ich ta'lim davridan boshlab shaxs (o'quvchilar)ni ijtimoiy munosabatlarga izchil, to'g'ri yo'naltirib borish zarurligi o'z isbotini topadi.

Pedagogik manbalarda o'quvchilar, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan tashkil etiladigan faoliyatning asosiy turlari o'yin, mehnat va o'qish ekanligi qayd etib o'tiladi. O'yin faoliyati ixtiyoriylikka asoslanib, o'quvchilar tomonidan borliqni anglash, amaliy harakatlarni tashkil etish ko'nikma, malakalarini o'zlashtirish, kattalarning harakatlarini imitatsiyalash uchun imkoniyat yaratiladi. Mehnat va o'qish faoliyatlari majburiylik xususiyatiga ega. Ular orqali o'quvchilar mehnat va o'qish (ta'lim olish)ni ijtimoiy nazariyat ekanligini angelaydi, muayyan turdagi mehnat faoliyatini bajarishga oid ko'nikma va malakalarni o'zlashtiradi, uni tashkil etish jarayonida ijobiy fazilatlar - mehnatsevarlik, tartiblilik, intizom, o'zgalarning mehnati hamda mehnat mahsulotlariga ijobiy munosabatda bo'lish, ularni asrash, ulardan tejamkorlik bilan foydalanish, o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlik, mas'uliyat kabilarni o'zlashtira boradi.

Pedagogik kuzatish, boshlang'ich sinf o'quvchilari, shuningdek, ularning ota-onalari bilan olib borilgan savol-javob, suhbatlar natijasida bolalarda kitob o'qishga bo'lgan qiziqish quyidagi omillar yordamida yuzaga kelishiga ishonch hosil qilindi; kitobning o'ziga xos shaklga egaligi, ko'plab tasvirlarga boyligi, ularni bezatishda yorqin ranglardan foydalanilganlik, asar syujetining oson, ravon bayon etilganligi, asar qahramonlarining hayvonlar, o'simliklar, gullar, qo'g'irchoqlar, o'yinchoqlardan iborat bo'lishi, shuningdek, sehrgarlik, sarguzasht va sayohatlarga asoslanganligi, asar xotimasining ijobiy yakuni hisoblanadi.

Pedagogika yo'nalishida olib borilgan tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitob o'qishga qiziqishni rivojlantirishda sinfdan tashqari mashg'ulotlar muhim ahamiyat va tarbiyaviy ta'sirga ega ekanligi, shuningdek, ularni tashkil etishda rol o'qish, suhbat, "o'ziga tortuvchi" suhbatdan foydalanish, shuningdek, rang-barang syujetli matnlarni tanlash, ularni o'qish, yo'l-yo'lakay muhokama qilish, eng qiziq o'rinlarda to'xtalish kabi metodlardan foydalanish samarali ekanligi aniqlangan.

Zamonaviy sharoitda jamiyat taraqqiyotida bolalar kitobxonligi muammosi ommaviy tus olgan masaladir. Bolalar kitobxonligini maqsadli tashkil etish maktabning asosan boshlang'ich maktabning ustuvor vazifalaridan biri bo'lishi kerak. Malumki, Vazirlar mahkamasining "2020-2025 yillarga mo'ljallangan kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash milliy dasturi to'g'risida"gi qarori loyihasi e'lon qilindi. Bunga ko'ra yurtimizda barcha sohada kitobxonlikni targ'ib etish, turli xil loyihalar va tanlovlar ishlab chiqish, u orqali yoshlarda kitob mutolaasiga qiziqish uyg'otish maqsad qilib qo'yildi. Kitob o'qish inson dunyoqarashini kengaytirib, bilimini oshiradi, fikrlash

qobilyatini yuksaltirib boradi. Yosh avlod bizning vatanimizning ertangi egalari, ularning bilimli, aqlli, manan yetuk qilib tarbiyalashda ota-onalarining, ustozlarning o'rni beqiyosdir. "Yoshlikda olingan bilim, toshga o'yilgan naqsh kabidir" deb bejizga aytilmagan. Bolalar yoshlikdan ota-onalarining aytgan alla, ertak, hikoyalarni maktabda boshlang'ich sinfda o'zlari o'qishni boshlagan hikoya, ertaklar orqali kitob, kitob mutolaasi dunyosiga kirib boradilar. Shu sababli bu davrlar bolalarda alohida e'tiborni talab qiladi. Bu davrda bolada poydevor shakllana boshlaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'yinqaroq, ko'proq kompyuter o'yinlari, telefon o'ynashni yoqtirishadi, ota-onalari esa bolalarini kitob o'qishlarini xohlashadi. Bu masalaga yechim sifatida ota-onalar bolalariga zamonaviy texnologiyalardan foydalanib audio ertaklar, rasmiy kitoblarni qo'yib berishlari maqsadga muvofiqdir. Xalqimiz orzu qilgan va voyaga yetqazayotgan ma'naviy, barkamol avlodni tarbiyalashda boshlang'ich ta'lim juda muhim o'rin tutadi. Boshlang'ich ta'lim uzluksiz ta'lim ichida alohida ajralib turadi. Bu ta'lim yurtimiz kelajagini buyuk davlat darajasiga ko'taradigan ijodkor shaxsni shakllantirishda mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim-tarbiya berishdagi muhim vazifalarning asosiy qismi o'qish darslarida amalga oshiriladi. Bolalarga ezigulik muhabbat, yovuzlikka nafrat uyg'otish, bog'lanishli nutqini o'stirish, adabiy-estetik tafakkurini yuksaltirish o'qish darslarining tub mohiyatini tashkil etib kelmoqda.

Maktabda ta'lim-tarbiya ishlarini yaxshilashda, o'quvchilarning har tomonlama kamol topishida sinfdan tashqari o'qish darslarini muntazam ravishda o'tkazib turish yoshlarning hayotda o'z o'rinlarini egallashlarida muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Sinfdan tashqari o'qishning asosiy maqsadi, o'quvchilarni kitoblarga, badiiy asarlarga qiziqishlarini oshirish, bilimlari asosida kitob ustida ishlash yuzasidan ko'nikma va malakalar hosil qilish, dunyoqarashi va nutqlarini o'stirish hamda kutubxonada mustaqil ishlash tajribalarini paydo qilishdan iborat masaladir. Bu maqsadlarni amalga oshirish uchun yosh kutubxonalarda kitobni mustaqil o'qishga havas uyg'otish; yosh xususiyatlariga mos bo'lgan adabiyotlar va ularning turlari bilan o'quvchilarni tanishtirish, mustaqil o'qish uchun kitob tanlash, olib berish, tanlangan kitoblarni ongli ravishda o'qib, o'qilganlarning mazmunini idrok etish, fikrlash, mulohaza yuritishga o'rgatish talab qilinadi. Sinfdan tashqari o'qish uchun kitob tanlashda uning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega ekanligiga e'tibor berilishi lozim.

Ma'naviyat asosida tarbiya yotadi. Tarbiya ota-ona, maktab, mahalla kabi omillar asosida shakllanib boradi. Yuqorida sanab o'tilganlardan eng muhimi

maktab hisoblanadi. Umumta'lim maktablarida o'quvchi ma'naviyatini shakllanti-rish uchun xizmat qiladigan barcha zaruriy shart-sharoitlar ishlab chiqilmoqda. Bu yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun davlat tomonidan yaratilayotgan yuksak g'amxo'rlikdir. Lekin, natija ba'zi hollarda kutilganidek chiqmayotganligi tashvishli holdir. Ba'zi o'quvchilarning aqliy "kitob javonlari"dan o'qish darslarida o'tilgan asarlar ham topilmaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim-tarbiya berishdagi muhim vazifalarning asosiy qismi o'qish mashg'ulotlari orqali amalga oshiriladi. O'qish ko'nikmalarini takomillashtira borish bilan bir qatorda o'quvchilarni barkamol yetuk inson ruhida tarbiyalash vazifasi ham diqqat markazimizda bo'ladi. Boshlang'ich ta'limda o'qish dasturining maqsad va vazifalariga ko'ra o'qish mashg'ulotlari orqali o'quvchilar to'g'ri, ongli, ravon, tez va ifodali o'qishga o'rgatiladi. Bolalar bu jarayonda kitob bilan ishlash ko'nikmasiga ega bo'la boradilar va ularga kitobga muhabbat tuyg'usi rivojlantiriladi. O'quvchilar ongida tevarak-atrofdagi narsa va hodisalar haqidagi tasavvur va tushunchalarni to'g'ri shakllantirish uchun ularning yoshi va bilim saviyasi hisobga olinishi ahamiyatlidir. Sinfdan tashqari o'qishning maqsadi –o'qish malakalarini takomillashtirish, kitob tanlab oladigan muntazam kitob o'qiydigan, o'qilgan kitobni to'g'ri baholay oladigan, ongli kitobxonni tarbiyalash hisoblanadi. Bolalarga kitob o'qitishda ularga qiziqarli bo'lgan kitoblarni tanlash muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'quvchilari hayvonlarga qiziqish bildirsa, hayvonlar hayoti haqida ertaklar o'qib berish kerak. Vaqtni ayamasdan kitob o'qib berilsa , bola ham asta-sekin o'zi muntazam va mustaqil tarzda kitob o'qiy boshlaydi.

Bolajonlarni tez-tez kutubxonaga olib borish lozim. Bolalarda doimiy ravishda kitob o'qish malakasini shakllantirish maqsadida, haftasiga hech bo'lmaganda bir marta kutubxonaga olib borilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Kitoblarni birgalikda ko'rib chiqib, birgalikda tanlab, birgalikda o'qish samara beradi. Kitoblar haqida tez-tez suhbatlashish muhim ahamiyat kasb etadi. Agar bolalarni kitob o'qishga mehrini, g'ayratini oshirmoqchi bo'lsak, tez - tez ertaklar, hikoyalar aytib berish , umuman kitoblar va ularning mazmun - mohiyati haqida suhbatlashib turish kerak. Hayotda sodir bo'lgan haqiqiy voqealarni bolalarga ertak va hikoyalarga bog'lashga harakat qilish lozim. Bundan tashqari ma'lum bir kitobning kino, multfilm ko'rinishini birgalikda tomosha qilib, so'ng solishtirishi, kitob va kinodan olgan fikrlarini bilib olish mumkin. Bu bolalarda nafaqat kitob mutolaasiga balki, mushohada qilishga o'rgatadi, tahlil qilish qobiliyatini ham oshirib boradi.

Bulardan tashqari bolalarga tinch xona qilib berish ham muhimdir. Bolalarni chalg'itmaydigan, tashqi shovqin-surondan holi bo'lgan o'zi uchun qulay bo'lgan xona yoki burchak tashkil qilib berish zarur. Bolalar ota-onasidan namuna oladilar. Agar ota-onalar muntazam ravishda kitob mutolaa qilishsa, boshqa oila a'zolari bilan turli kitoblar to'g'risida tez-tez suhbatlashsa, kitobdan zavq olganligini namoyon qilsa, bolalarga o'rnak bo'lgan hisoblanadi. Kitob o'qish asta-sekin bolalarni sevimli mashg'ulotiga aylanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini rag'batlantirib borsa ham ularning qiziqishlari yanada oshadi. Ota-onalar bolalarni bilan turli xil o'yinlar orqali kitob mutolaasiga qiziqitirishlari mumkin. Bolalarda o'zining kutubxonasini yaratishni oz bilsada kitoblarni o'qib, to'ldirib borishini aytish yaxshi samara beradi. Kitobga qiziqish, kitob haqidagi tasavvurlar insonga o'yin faoliyatidan boshlab singdirib boriladi. Dastlab ularga ota-onalar tomonidan qisqa mazmunda ertaklar o'qib berish orqali, badiiy obrazlar go'zalligini his etib tarbiyalanib boradi. Ana shu dastlabki uchrashuv bolaning o'quvchilik davrdagi ma'naviy hayotining barcha sohalarini, ya'ni mehnat, o'yin, musiqa, bolalar ijodi bilan bog'liq bo'lib bola hayotining barcha tomonlarini qamrab oladi. Demak, bolani kitobga qiziqitirish unda kitobxonlikni shakllantirish dastlab oiladan boshlanar ekan.

Ota-ona bolaga qiziqarli, uni hayotot olamiga yetaklaydigan ertak va rivoyatlarni mutolaa qilib berar ekan, bolada mardlik, jasurlik, irodalilik, birdamlilik, hamjihatlik, mehr va muhabbat, ezgulik xislatlari mukammal shakllanib boradi. Bu jarayon bolaga ota-ona tomonidan maktabga ilk qadam qo'ygungacha davom ettirilib, boshlang'ich sinfga kelgandan keyin esa o'zi kitoblarni mutolaa qilishga harakat qila boshlaydi. Oilada ota-ona, maktabda o'qituvchi o'quvchining o'qish ko'nikmalarini rivojlantirib borishi, bolada kitob o'qish ishtiyoqini uyg'otishi kerak. Bolada kitob o'qishga ishtiyoqni shakllantirishda ota-ona kitob tanlashda quyidagilarni inobatga olish zarur:

- ✓ kitobning bola yoshiga mos kelishi;
- ✓ kitobni bolaning xarakteriga qarab tanlash;
- ✓ kitobning bolaga o'zi qiziqadigan kasbni tanlashda turtki bo'lishi;
- ✓ kitobning mazmuniga ahamiyat berishi;
- ✓ kitobning qanday tilda yozilganligini e'tiborga olish.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish lozim deb hisobladim, bir qator tavsiyalar, pedagogik va psixologik jarayonlarda kechadi, buni har bir ota-ona kitob tanlashda e'tiborga olishi va ahamiyat berishi talab etiladi. Shaxsda kitob o'qish va kitobxonlikka ijobiy munosabatni qaror toptirish o'z-o'zidan ro'y bermaydi. Buning uchun har bir shaxsni maktabgacha ta'lim yoshidan boshlab, kitoblar bilan tanishtirish, ularning jamiyat va inson hayotidagi ahamiyati,

amaliy qiymatini tushunishlari uchun zarur pedagogik shart-sharoitni yaratish lozim. Shaxsni kitoblar bilan tanishtirishda uzluksiz ta'limning izchil, tizimli va maqsadli amalga oshiriladigan dastlabki bo'g'ini boshlang'ich sinflar o'ziga xos o'rin tutadi. Boshlang'ich sinflarda tashkiliy-metodik jihatdan pedagogik, psixologik talablar negizida tizimli faoliyatning yo'lga qo'yilishi boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini samarali yaratishga imkon beradi.

Adabiyotlar:

1. "2020-2025 yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash Milliy Dasturini tasdiqlash" to'g'risida Vazirlar Mahkamasining 781-son Qarori Toshkentsh., 2020-yil 14-dekabr, 781-son.
2. Usmonova G.Yu. "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirishning xorij tajribalari" "Ta'lim-tarbiya jarayonida innovatsion yondoshuvlar. "Muammo va yechimlar" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy 2-sonli onlayn konferentsiyasi. 26-30-betlar.
3. Mo'minova D.A "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish metodikasi" (Monografiya) Namangan-2019
4. Hayitova F.A "Maktabda o'quvchilarning o'qish madaniyatini shakllantirishning samarali usullari" //Иновации в педагогике и психологии. – 2021. – Т. 4. – №. 6.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHDAGI BOLALARDA XALQ MAROSIMLARI ORQALI TABIATGA MUHABBATNI SHAKLLANTIRISH

Boymurodova M.G'.

Nordik xalqaro universitet 2-kurs maktabgacha ta'lim yo'nalishi magistranti

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'lim, tabiatga muhabbat, xalq marosimlari, navro'z, hashar, ekologik tarbiy, amaliy mashg'ulot, bolalar tarbiyasi, milliy qadriyatlar, ekologik ong.

Ключевые слова: дошкольное образование, любовь к природе, народные обряды, Навруз, Хашер, экологическое образование, производственная практика, образование детей, национальные ценности, экологическое сознание.

Key words: preschool education, love for nature, folk rituals, Navruz, Hashar, environmental education, practical training, child education, national values, environmental awareness.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda xalq marosimlari orqali tabiatga muhabbatni shakllantirish masalasini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda Navro'z, Hashar va boshqa xalq an'analari yordamida bolalarning tabiatga bo'lgan qiziqishi, ekologik ongini rivojlantirish va ularga amaliy ko'nikmalarni singdirish masalalari tahlil qilinadi. Metod sifatida kuzatish, eksperiment va so'rovlar o'tkazildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, xalq marosimlari bolalarda tabiatni sevisish, uni muhofaza qilishga bo'lgan mas'uliyatni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Maqola xalq marosimlarining ta'limdagi ahamiyatini yoritib, pedagogik amaliyotga oid tavsiyalarni beradi.

РЕЗЮМЕ:

Данная статья посвящена изучению формирования любви к природе у детей дошкольного возраста посредством народных обрядов. В исследовании анализируются вопросы интереса детей к природе, развития экологического сознания и привития практических навыков с помощью Навруза, Хашара и других народных традиций. В качестве метода проводились наблюдение, эксперимент и опросы. Результаты показывают, что народные обряды играют важную роль в формировании любви детей к природе и ответственности за ее охрану. Статья освещает значение народных обрядов в воспитании и дает рекомендации по педагогической практике.

SUMMARY:

This article is devoted to the study of the issue of forming a love for nature in preschool children through folk rituals. The study analyzes the issues of developing children's interest in nature, environmental awareness and instilling practical skills in them using Navruz, Hashar and other folk traditions. Observation, experiments and surveys were conducted as methods. The results show that folk rituals play an important role in forming a love for nature in children and a

responsibility to protect it. The article highlights the importance of folk rituals in education and gives recommendations for pedagogical practice

Kirish. Tabiat insonning yashashi, rivojlanishi va barkamolligi uchun asosiy manbadir. Shu bois, bolalarga tabiatni sevishtirish, uni asrash va qadrlash tuygʻusini erta yoshdan shakllantirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlar orqali tabiatni sevishtirishga qaratilgan maqsadli taʼlim katta ahamiyatga ega.

Oʻzbek xalqining boy marosimlari va anʼanalari bolalarning tabiatga munosabatini shakllantirishda muhim oʻrin tutadi. Navroʻz, Hashar kabi xalq marosimlari orqali tabiatga hurmat va eʼtiborli munosabat bolalarga oʻrgatiladi. Ushbu maqolada maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalarda xalq marosimlari vositasida tabiatga muhabbatni shakllantirishning ahamiyati, usullari va natijalari koʻrib chiqiladi.

Metodologiya. Ushbu maqolada ilmiy-tadqiqotning sifat va miqdoriy metodlari qoʻllanildi:

1. **Adabiyotlarni tahlil qilish:** Xalq marosimlari va ularning bolalarga taʼsiri haqida oʻzbek va jahon pedagogikasidagi ilmiy maqola va kitoblar oʻrganildi.

2. **Kuzatish:** Maktabgacha taʼlim muassasalarida xalq marosimlariga bagʻishlangan mashgʻulotlarni kuzatish orqali bolalarning qiziqishi va munosabatlari tahlil qilindi.

3. **Eksperiment:** Bolalarga xalq marosimlari orqali tabiat haqida maʼlumot berilib, ularning tabiatga munosabatidagi oʻzgarishlar kuzatildi.

4. **Soʻrovnoma va intervyular:** Tarbiyachilar va ota-onalar oʻrtasida soʻrov oʻtkazilib, xalq marosimlarining taʼlimdagi ahamiyati haqida fikrlar yigʻildi.

Tadqiqot Buxoro shahri va viloyatidagi 3 ta maktabgacha taʼlim muassasasida olib borildi. Unda 60 nafar bola va 20 nafar tarbiyachi ishtirok etdi.

Natijalar. Tadqiqot davomida quyidagi natijalarga erishildi:

1. **Bolalarda tabiatga qiziqish ortdi:** Xalq marosimlariga oid mashgʻulotlardan soʻng bolalarning tabiat hodisalariga nisbatan qiziqishi sezilarli darajada oshdi. Masalan, “Navroʻz” marosimiga oid mashgʻulotlarda bolalar gul ekish va koʻchat oʻtqazish jarayoniga qiziqish bilan qatnashdilar.

2. **Amaliy koʻnikmalar shakllandi:** Hashar marosimlariga oid oʻyin va amaliy mashgʻulotlar orqali bolalarda tozalikka eʼtibor va jamoaviy mehnat koʻnikmalari shakllandi.

3. **Ekologik bilimlar oshdi:** Bolalar oʻrtasida oʻtkazilgan soʻrovnomalarda xalq marosimlariga oid bilimlar orqali tabiatga hurmatli munosabat shakllangani aniqlandi. Masalan, tadbirda qatnashgan bolalarning 85% tabiatni muhofaza qilish boʻyicha muhim qoidalarni eslab qoldi.

4. **Ota-onalar ishtiroki faollashdi:** Xalq marosimlariga bag‘ishlangan tadbirlar orqali ota-onalarning ta’lim jarayonida ishtiroki ortdi. O‘tkazilgan intervyular shuni ko‘rsatdiki, xalq marosimlari oilaviy tarbiyada ham muhim o‘rin tutadi.

Muhokama. Xalq marosimlari orqali bolalarda tabiatga muhabbatni shakllantirish samaradorligini bir necha omillar bilan izohlash mumkin:

1. **Madaniy merosni o‘rgatish:** Xalq marosimlari bolalarni tabiatga yaqinlashtirish bilan birga, ularning milliy qadriyatlarga hurmatini ham shakllantiradi.

2. **Amaliy faoliyatning ahamiyati:** Bolalarning gullar ekishi, bog‘ yaratishi kabi faoliyatlari ularni tabiat bilan bevosita muloqotga chorlaydi.

3. **Oilaviy ishtirokning kuchayishi:** Xalq marosimlariga ota-onalarni jalb qilish orqali bolalarda tabiatga bo‘lgan muhabbat oilaviy qadriyatlarga singdiriladi.

4. **Ekologik ongni rivojlantirish:** Tadbir va mashg‘ulotlar orqali bolalarda atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan ongli munosabat shakllanadi.

Xulosa. Xalq marosimlari qadimdan jamiyat madaniyati va an‘analarining ajralmas qismi bo‘lib kelgan. Ular xalqning turmush tarzini, ma‘naviy qadriyatlarini va urf-odatlarini aks ettiradi. Bolalar tarbiyasida xalq marosimlari alohida ahamiyatga ega bo‘lib, ular orqali yosh avlod milliy o‘zlikni anglaydi, qadriyatlar va odob-axloq qoidalarini o‘zlashtiradi. Quyida xalq marosimlarining bolalar tarbiyasidagi asosiy rollari haqida ma‘lumot berilgan:

1. Ma‘naviy tarbiya

Xalq marosimlari bolalarda yaxshi va yomonning farqini anglash, ma‘naviy qadriyatlarni qadrlash ko‘nikmasini shakllantiradi. Masalan, Navro‘z, hayit bayramlari kabi marosimlar tinchlik, bag‘rikenglik, mehr-oqibat kabi qadriyatlarni yosh avlodga o‘rgatadi.

2. Milliy o‘zlikni anglash

Marosimlar orqali bolalar o‘z millatining tarixi, madaniyati va an‘analaridan xabardor bo‘ladi. To‘y, sunnat marosimlari yoki beshik to‘yi kabi tadbirlar yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalashga yordam beradi.

3. Axloqiy tarbiya

Marosimlarda axloq-odob qoidalariga qat‘iy rioya qilinadi. Bolalar marosim davomida kattalarga hurmat, odobli muomala, tashkilotchilik va boshqa ijobiy fazilatlarni o‘rganadilar.

4. Ijtimoiy muloqotni rivojlantirish

Xalq marosimlari ijtimoiy birlashuvni ta‘minlaydi va bolalarda jamoatchilikka moslashuvchanlikni oshiradi. Ular ushbu tadbirlarda o‘z tengdoshlari bilan muloqot qilish, kattalar bilan munosabatda bo‘lish ko‘nikmalarini o‘rganadilar.

5. Ijodkorlikni rivojlantirish

Ko'plab marosimlar musiqiy va ijodiy elementlarga boy. Masalan, lapar aytish, qo'shiq kuylash, raqs tushish kabi faoliyatlar bolalarning estetik didini o'stiradi.

6. Oila qadriyatlarini o'rgatish. Oila marosimlari (beshik to'yi, sunnat to'yi va boshqalar) orqali bolalar oilaviy qadriyatlarni qadrlashni, yaqinlari bilan samimiy munosabatda bo'lishni o'rganadilar.

Xulosa qilib aytganda, xalq marosimlari bolalar tarbiyasida o'ta muhim vosita bo'lib, ular orqali yosh avlod nafaqat o'z madaniyatini o'rganadi, balki jamiyatning munosib a'zosi bo'lib ulg'ayadi. Bu esa milliy o'zlikni saqlab qolish va avlodlar o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Xalq marosimlari maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasida faqat madaniy ahamiyatga ega bo'lib qolmay, ularda tabiatga muhabbatni shakllantirishning samarali vositasi hamdir.

Tabiat insoniyat uchun cheksiz boylik va yashash manbaidir. Ammo tabiatni sevish, uni asrash va unga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish madaniyatini shakllantirish tarbiyaviy jarayonning bir qismi sifatida qaralishi lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalar ongining sezgirligi va qiziqishlari tufayli ularga tabiat haqida bilim berish, ularni atrof-muhitga hurmat bilan qarashga o'rgatish bugungi kunda juda muhimdir.

O'zbek xalqining ko'p asrlik marosimlari va an'analari nafaqat milliy madaniyatni saqlab qolishda, balki yoshlarda tabiatga bo'lgan muhabbat va ehtiromni shakllantirishda ham alohida o'rin tutadi. Xususan, Navro'z, Hashar, Sada kabi an'analalar orqali bolalar tabiat qonuniyatlarini, ekologik me'yorlarni angelaydi va ularni amalda qo'llashni o'rganadi. Bu maqola xalq marosimlari yordamida bolalarda tabiatga bo'lgan muhabbatni shakllantirishning ahamiyati va usullarini yoritishga bag'ishlangan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xalq marosimlari asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarning tabiatga qiziqishi va uni muhofaza qilish bo'yicha amaliy ko'nikmalarini shakllantiradi.

Tavsiya: Maktabgacha ta'lim muassasalarida xalq marosimlarini o'rgatish uchun metodik qo'llanmalar ishlab chiqish va ota-onalar uchun ekologik tarbiyaga oid seminarlar tashkil qilish zarur. Shu bilan birga, xalq marosimlariga oid faoliyatlarni o'yin va amaliy mashg'ulotlar shaklida kengroq qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. Ta'lim to'g'risidagi qonun T.: 23 sentabr 2020-yil
2. Qayumova N.M. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2013.
3. Ziyomuhammadov B., Abdullayeva Sh. Ilg'or pedagogik - texnologiyalar. -Toshkent: Abu Ali Ibn Sino, 2001. – 80 b.
4. B. Ziyamuxamedov, Sh. Abdullayeva. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. T., 2001.- 85-90 b.
5. O'.K. Tolipov, M.Usmonboyeva. Pedagogik texnologiyalarning tadbiiqiy asoslari. T., 2006.- 67-89 b.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHDAGI BOLALAR TARBIYASIDA O'YINLARNI FAOLIYAT SIFATIDA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Odilova S.K.

BuxDUPI 2-kurs maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Tayanch so'zlar: o'yin faoliyati, o'qitish metodi, eslash qobiliyati, his hayajoni, so'zlashi, fikrlashi, emosional holati tashabbuskorligi, mustaqillik va ijodiy faoliyatining rivojlanishi.

Ключевые слова: игровая деятельность, методика обучения, способность запоминать, эмоции, речь, мышление, инициативность эмоционального состояния, развитие самостоятельности и творческой активности.

Key words: game activity, teaching method, ability to remember, emotion, speaking, thinking, initiative of emotional state, development of independence and creative activity.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalar tarbiyasida o'yinlarni faoliyat sifatida o'ziga xos xususiyatlari, o'yin faoliyati orqali bolalarda o'z vatani va millatiga xalqiga bo'lgan muhabbat, o'rtoqlariga mehr-muruvvatli, birodarlik munosabatida bo'lish kabi insoniy xislatlar mujassamlashib borishi haqida ma'lumotlar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье дана характеристика игр как деятельности по воспитанию у детей дошкольного возраста любви к своей Родине и нации, доброму и братскому отношению к своим товарищам через игровую воплощенную деятельность.

SUMMARY:

In this article, the characteristics of games as an activity in the education of children of preschool age, the love of their homeland and nation, and being kind and fraternal to their comrades in children through game activities. It is informatively stated that human qualities are embodied.

Tarixdan yaxshi ma'lumki, sharq mutafakkirlari Kaykovus, AbuAli Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Abu Nasr Farobiy va boshqa bir qator allomalar bolalar tarbiyasida o'yinning ahamiyati qancha qanchalar beqiyos ekanligi haqida o'z fikrlarini bildirganlar. Va tabiiyki, bu fikrlarini o'zlarining durdona asarlarida muxrlab qoldirganlar. Ular o'yinning bola rivojlanishidagi aqliy- axloqiy, jismoniy barkamol bo'lib voyaga yetishishdagi o'rni haqida qimmatli maslahatlarini tarixiy manba sifatida meros bo'lib qolgan o'lmas risolalarda ta'kidlab o'tilgan.

O‘yin inson o‘zligining namoyon bo‘lishi, uning takomillashuv usulidir. O‘yin kattalar hayotida muayyan o‘rin tutar ekan, u bolalar uchun alohida ahamiyatga egadir. Uni “bolalikning hamrohi” deb atash qabul qilingan. U maktabgacha yoshdagi bolalar hayotining asosiy mazmunini tashkil etadi. Mehnat va ta‘lim bilan uzviy aloqada bo‘lgan holda yetakchi faoliyat sifatida namoyon bo‘ladi. Bola shug‘ullanadigan ko‘pchilik jiddiy ishlar o‘yin shaklida bo‘ladi. O‘yinda shaxsdagi barcha mavjud jihatlar ishga tushadi: bola harakat qiladi, gapiradi, idrok etadi, o‘ylaydi. O‘yin tarbiyaning muhim vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘yin qadim zamonlardan beri pedagog, psixolog, faylasuf, etnograf, san‘atshunos olimlar diqqatini o‘ziga tortib kelgan bo‘lib, jamiyat hayotida mehnatdan keyin turadi va uning mazmunini belgilaydi. Ibtidoiy Jamoa qabilalari o‘z o‘yinlarida ovchilik, urush, dehqonchilik ishlarini aks ettirganlar. Masalan, o‘sha davrdagi ba‘zi qabilalarning sholi sepish jarayoni o‘yinlar bilan juda katta tantana qilib amalga oshirilardi.

Y.A.Komenskiy, K.D.Ushinskiy, A.S.Makarenko, P.F.Lestgaflarning g‘oyalari hozirgi zamon bolalar o‘yinlari nazariyasi uchun ham ahamiyatlidir. “Bolalar o‘yini ko‘p asrlik tarixga ega, - deb yozgan edi K.D.Ushinskiy, - U insonning o‘zi tomonidan ishlab chiqilgan qudratli tarbiyaviy vosita va shuning uchun ham unda inson tabiatining haqiqiy ehtiyoji ifodalangan”. Yan Amos Komenskiy o‘yinni bola faoliyatining, uning tabiati va mayllariga to‘g‘ri keladigan zarur shakli deb hisoblaydi. Uning fikricha, o‘yin - bolaning barcha qobiliyat ko‘rinishlari rivojlanadigan jiddiy aqliy faoliyatdir, o‘yinda borliq, dunyo haqidagi tasavvurlar doirasi kengayadi va boyiydi, nutq rivojlanadi. Bola o‘yin davomida tengqurlari bilan do‘stlashadi. Y.A.Komenskiy o‘yinga quvnoq bolalik va bolani uyg‘un rivojlanish sharti sifatida qarar ekan, kattalarga bolalar o‘yinlariga e‘tiborli munosabatda bo‘lishni, ularga oqilona rahbarlik qilishni maslahat bergan edi.

P.F.Lestgaft bolalar o‘z o‘yinlarida tevarak-atrofdan olgan taassurotlarini aks ettiradilar, deydi. Bunday faoliyat bolaning rivojlanishida katta ahamiyatga egadir.

Shunday qilib o‘yinning ijtimoiy voqea ekanligini, o‘yinda tevarak-atrofdagi borliq aks ettirilishini ilg‘or olim va pedagoglar o‘zlarining kuzatish va ilmiy tadqiqotlari orqali isbotlab berdilar.

Tarbiyachilar bolalar o‘yiniga rahbarlik qilishda quyidagilarga rioya qilishi lozim.

o‘yin bilan mehnat o‘rtasida to‘g‘ri munosabat o‘rnatish

o'yinda bolalarning bo'lajak mehnat ahliga xos bo'lgan jismoniy va ruhiy sifatlarini tarbiyalash.

Shu tariqa o'yin tarixiy taraqqiyot jarayonida mehnat faoliyati natijasida paydo bo'lgan ijtimoiy faoliyatdir; o'yin doimo haqiqiy hayotni aks ettiradi. Demak, ijtimoiy hayot o'zgarishi bilan uning mazmuni ham o'zgaradi; o'yin ma'lum maqsadga yo'naltirilgan ongli faoliyat bo'lib, uning mehnat bilan ko'p umumiyligi bor va yoshlarni mehnatga tayyorlashga xizmat qiladi. O'yin faoliyati asosida boladagi o'quv faoliyati rivojlanadi, bola qanchalik yaxshi o'ynasa, u maktabda shunchalik yaxshi o'qiydi.

Ilk yoshli bolalar o'yin faoliyatining birinchi bosqichi - tanishtiruvchi o'yin bo'lib, u narsa-buyum-o'yin faoliyatidir. Uning mazmuni qo'l ishidagi murakkab va nozik harakatlardir. Keyingi bosqich aks ettirish o'yini hisoblanadi. Bu ilk yoshli bolalar o'yini psixologik mazmunining rivojlanishida eng yuqori nuqta hisoblanadi. Kattalar ta'lim-tarbiyaviy ishlarini ma'lum izchillik bilan olib borsalar, bu yoshdagi bolalar narsa va buyumlar nomini, nimaga ishlatilishini bilib oladilar va bu yangi bilimlarni o'z o'yinlarida qo'llay boshlaydilar.

Bu yoshdagi bolalar o'yini mazmun jihatidan predmetli faoliyatni aks ettiradi.

Birinchi yoshning oxiri va ikkinchi yoshdagi bolalar o'yinida syujetni aks ettirish yuzaga keladi. Bola qo'lidagi buyum bilan undan qanday foydalanish kerakligini aks ettiradi.

Navbatdagi bosqich roli o'yin bo'lib, unda bolalar o'zlariga tanish bo'lgan kattalar mehnati va kishilarning ijtimoiy munosabatlarini aks ettiradilar. Bolalar o'yin faoliyatining bosqichma-bosqich rivojlanishi to'g'risidagi ilmiy tasavvurlar har xil yosh guruhlarida bolalarning o'yin faoliyatiga rahbarlikning aniq sistemali tavsiyalarni ishlab chiqish imkoniyatini yaratdi.

Shunday qilib MTTning pedagogik jarayonda o'yinning tutgan o'rni juda katta bo'lib, o'yindan maktabgacha yoshidagi bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berishda keng foydalaniladi. Zero:

o'yin bolalarning mustaqil faoliyati bo'lib, unda bolaning ruhiyati namoyon bo'ladi;

o'yin maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar hayotini tashkil etish shaklidir;

o'yin bolalarni har tomonlama tarbiyalash vositalaridan biridir;

o'yin bolalarga ta'lim va tarbiya berishning metod va usulidir;

o'yin bolalarni o'quv faoliyatiga tayyorlash vositasidir.

Taniqli pedagog-olimlarning olib borgan tadqiqotlari o'yinga kompleks rahbarlik qilish orqali bolalarga o'yinning mazmuni, tashkil etilishi, tuzilishi,

bolalarning axloqiy munosabatlari, bolalar o'yining rivojlanish darajasiga ta'sir etish mumkinligini ko'rsatdi.

Hozirgi zamon pedagog tarbiyachilari ham o'tgan zamon tarbiyashunoslari Y.A.Komenskiy, I.G.Peshtolotsi, K.D.Usheniskiy, V.A.Suxamlenskiy, Sh.A.Amanashvilining olib borgan ishlarini davom ettirib, ularni takomillashtirib, o'yinning bolalarni o'qitishda va tarbiya berishda o'yinning ahamiyatiga katta e'tibor bermoqdalar.

D. B. Elkonining "Psixologiya uchun" kitobida "o'yin davomida bolalarda jamiyat uchun foydali bo'lishlik faoliyati tuyg'usi jamoatchilik faoliyatiga qiziqish rivojlanadi", deb aytilgan.

L.S.Vigotskiy, A.N. Leonite, S.L. Rubinshteyn, D.Elkonin va boshqalar o'yin faoliyatiga katta e'tibor berib, o'zlarining tadqiqot ishlarida, o'yin bola shaxsiyatining: uning eslash qobiliyati, hishayajoni, so'zlashi, fiklashi, emotsional holati tashabbuskorligi, mustaqillik va ijodiy faoliyatining rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Maktabgacha ta'lim tizimida o'yin faoliyatining bir turi o'qitish metodi, tevarak atrofni anglash yo'li sifatida peshqadam bo'lib kelmoqda.

O'yin faoliyatini rivojlantirishga B.G.Anashev, Y.B.Azarov, E.S.Mahlahlar ham o'z hissalarini qo'shganlar. Ular bola shaxsining shakllanishida o'yin faoliyatining o'rni ahamiyati haqidagi fikr mulohazalarini bildirganlar.

Xalq og'zaki ijodiyotining logopedik mashg'ulotlarda qo'llanishi o'zining qadimiy ko'hna tarixiga ega. Bo'lar-tez aytishlari, og'zaki hisob o'yinlari, hazilning mutoyiba va boshqalar.

Bular o'yinning qiziqarliligi oshiradilar va boyitadilar, shaklini esa zamonaviylashtiradilar.

Bolalar o'yinni juda sevadilar va shu bois uni o'ynashni xoxlaydilar. Lekin avvaliga buni qanday uddalashni bilmaydilar, anglab olgach esa, o'yindan bo'shamaydilar.

Tarixiy manbalardan ma'lumki, o'yinlar, ayniqsa, xalq o'yinlari bola shaxsining rivojlanishida bir necha vazifalarni bajarib kelgan.

Birinchidan, bolada to'g'ri talaffuzni shakllantirishga ifodali she'rlarni yoddan aytib berish, o'ziga initsiyalarda hikoyalar so'zlash orqali erishilgan.

Ikkinchidan, hisoblash, tez aytish, topishmoqlarni tez yod olishga o'rgatgan.

Uchinchidan. Ertak va hikoyalar, ko'rgan-eshitgan voqealarini aytib berish mahoratining oshuviga erishilgan.

To'rtinchidan o'yin faoliyati orqali bolalarda o'z vatani va millatiga xalqiga bo'lgan muhabbat, o'rtoqlariga mehr-muruvvatli, birodarlik munosabatida bo'lish kabi insoniy xislatlar mujassamlashib borishi qaror topgan. O'yin chog'ida bolada mavjud barcha jihatlar ishga tushadi: bola harakat qiladi,

gapiradi, idrok qiladi, o'ylaydi uning holati xotirasi kuchli ishlaydi, ta'sirchanlik va iroda sifatлари namoyon bo'ladi.

Maxsus ta'limda ham logopedik mashg'ulotlar jarayonida olib boriladigan logopedik o'yinlarning o'ziga hosligi va mohiyati ham alohida mazmun kasb etadi. Logopedik o'yinlarning bola tarbiyasidagi o'rni va tutgan mavqei ham o'ziga hos sifatlarga ega. chunonchi logopedik o'yinlar o'zining tashkil etilishi va mazmuniga ko'ra, bolalarga ta'sir etish darajasiga ko'ra o'yinda qo'llaniladigan buyumlarning turlicha, kelib chiqishiga ko'ra turlichadir. Logopedik mashg'ulotlar jarayonida nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar uchun tashkil etiladigan o'yinlarni maxsus ta'lim nazariyasiga ko'ra ikki guruhga bo'lish juda keng tarqalgan: ijodiy o'yinlar va qoidali o'yinlar.

Ijodiy o'yinlar mazmunini bolalarning o'zlari o'ylab topadilar va o'z taasurotlarini, borliq haqidagi tushunchalarini hamda shu o'yinga bo'lgan munosabatlarni aks ettiradilar.

Qoidali o'yinlar esa kattalar tomonidan yaratiladi va bolalar hayotiga olib kiritiladi. Qoidali o'yinlar o'z mazmuniga qarab, bolalar yoshiga mo'ljallanganligiga qarab belgilanadi. Qoidali o'yinlarning ko'pchiligi xalq o'yinlari asosida tashkil etiladi. Bunday qoidali o'yinlarning ko'plari avloddan-avlodga tayyor holda o'tib bizgacha yetib kelgan.

O'yinlar o'z mazmuni va qoidalari, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishga ko'ra shartli ravishda didaktik va musiqiy o'yinlarga bo'linadi. Didaktik o'yinlarda bolalarning avvalo aqliy faoliyati rivojlanib boradi, ular bilimlari chuqurlashadi va kengayadi; harakatli o'yinlarda bolalarning turli hatti-harakatlari takomillashadi: musiqali o'yinlarda esa musiqiy qobilyatlari rivojlanadi.

Shuningdek, logopedik o'yinlar orasida ko'ngil asrlari, o'yin ovutmachoblari ham bo'ladi.

Demak har bir logopedik O'yinning o'ziga xos sifatlari mavjud, biroq ular bir qator umumiy xususiyatlarga ham egallar, ya'ni har qanday logopedik o'yinlarda maqsadning mavjudligi, o'yin sabablari, amalga oshirish vositalarining rejali harakatlar va natijaning mavjudligi kabilar xosdir. Har qanday ko'rinishdagi logopedik o'yinlar tushunib olingan va maqsadga qaratilgan faoliyat tarzida kechadi. Boshqa faoliyat turlarida bo'lgani kabi o'yin jarayoniga bolaning butun shaxsiyati- psixik bilish jarayonlari, irodasi, hissiyoti, ta'sirchanligi, ehtiyoj va qiziqishlari jalb etiladi; oyinda bola faol harakat qiladi, gapiradi va o'z bilimlarini o'yin davomida qo'llaydi.

Nutqi to'liq rivojlanmagan maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalar uchun o'tkazilayotgan logopedik o'yinlarning o'ziga xos xususiyatlari bor. Ular orasida sabablarning o'ziga xosligi asosiy hisoblanadi. Bola o'yindagi maqsadiga

erishish uchun o'ziga sheriklar tanlaydi. Rollarni tasdiqlaydi. Xullas o'yin faoliyatini muayyan darajada rejalashtiradigan bo'ladi. Demak shunga qarab o'yin rivojlanib boradi. Bola o'yinda amaliy ehtiyojlarga qaram bo'lmaydi. O'yin tabiatning erkinligi garchi unda mehnat bilan ko'pgina o'xshashliklar bo'lsada jamiyat hayotida tutgan o'rni beqiyosligi bilan belgilanadi. Bolalarning o'yindagi erkinligi mustaqilligi quyidagi holatlarda namoyon bo'ladi: a) o'yin yoki uning mazmunini tanlashda; boshqa bolalar bilan ixtiyoriy birladshishda b) o'yinga kirish va chiqishning ixtiyoriyligida va hokozo.

Logopedik o'yinlarning bola tarbiyasidagi o'rni va tutgan mavqei ham o'ziga xos sifatlarga ega. Chunonchi logopedik o'yinlar o'zining tashkil etilishi va mazmuniga ko'ra, bolalarga ta'sir etish darajasiga ko'ra o'yinda qo'llaniladigan buyumlarning turlicha, kelib chiqishiga ko'ra turlichadir.

Bolalar kamoloti yo'lida ishlab chiqilayotgan turli o'yinlar nazariyasi ta'lim-tarbiya uchun ham naqadar qimmatlidir. Juda qadim zamondan boshlab ko'plab olimlar, tadqiqotchilar, ma'daniyat tarixchilari o'zlarining olib borgan tadqiqot ishlarida o'yinning o'ziga xosligi, uning nafaqat alohida shaxs hayoti balki jamiyat hayotida turgan o'rni va ahamiyati haqida fikrlar bildirganlar. Ular o'yinning qadrini uning shartlilikini, uning bolalar xulqini shakllantirishdagi o'rnini, muomala-munosabati chog'idagi bolaning xatti-harakatlarini aniqlab olishdagi ahamiyatini alohida ta'kidlaydilar. Shunday qilib o'yinni "bolalikning hamrohi" deb atash mumkin. O'yin ayniqsa maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalar hayotining asosiy mazmuni tashkil etadi, u mehnat va ta'lim bilan uzviy aloqada bo'lgan holda yetakchi faoliyati sifatida namoyon bo'ladi. Bola shug'ullanadigan ishlarning ko'pchiligi o'yin shaklida bo'ladi. O'yin chog'ida bolada mavjud barcha jihatlar ishga tushadi: bola harakat qiladi, gapiradi, idrok qiladi, o'ylaydi uning holati xotirasi kuchli ishlaydi, ta'sirchanlik va iroda sifatlari namoyon bo'ladi.

Maxsus ta'limda ham logopedik mashg'ulotlar jarayonida olib boriladigan logopedik o'yinlarning o'ziga xosligi va mohiyati ham alohida mazmun kasb etadi. Logopedik o'yinlarning bola tarbiyasidagi o'rni va tutgan mavqei ham o'ziga xos sifatlarga ega. Chunonchi logopedik o'yinlar o'zining tashkil etilishi va mazmuniga ko'ra, bolalarga ta'sir etish darajasiga ko'ra o'yinda qo'llaniladigan buyumlarning turlicha, kelib chiqishiga ko'ra turlichadir. Logopedik mashg'ulotlar jarayonida nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar uchun tashkil etiladigan o'yinlarni maxsus ta'lim nazariyasiga ko'ra ikki guruhga bo'lish juda keng tarqalgan: ijodiy o'yinlar va qoidali o'yinlar.

Ijodiy o'yinlar mazmunini bolalarning o'zlari o'ylab topadilar va o'z taasurotlarini, borliq haqidagi tushunchalarini hamda shu o'yinga bo'lgan munosabatlarni aks ettiradilar.

Qoidali o'yinlar esa kattalar tomonidan yaratiladi va bolalar hayotiga olib kiritiladi. Qoidali o'yinlar o'z mazmuniga qarab, bolalar yoshiga mo'ljallanganligiga qarab belgilanadi. Qoidali o'yinlarning ko'pchiligi xalq o'yinlari asosida tashkil etiladi. Bunday qoidali o'yinlarning ko'plari avloddan-avlodga tayyor holda o'tib bizgacha yetib kelgan.

O'yinlar o'z mazmuni va qoidalari, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishiga ko'ra shartli ravishda didaktik va musiqiy o'yinlarga bo'linadi. Didaktik o'yinlarda bolalarning avvalo aqliy faoliyati rivojlanib boradi, ular bilimlari chuqurlashadi va kengayadi; harakatli o'yinlarda bolalarning turli xatti-harakatlari takomillashadi: musiqali o'yinlarda esa musiqiy qobiliyatlari rivojlanadi.

Shuningdek, logopedik o'yinlar orasida ko'ngil asrlari, o'yin ovutmachoblari ham bo'ladi.

K.D.Ushenskiy bolalarning o'yindagi mustaqilligiga o'ziga xos xususiyat sifatida qarab "O'yin shuning uchun ham o'yinki u bola uchun mustaqil mashg'lotdir", degan edi. Uning fikricha, o'yin-bolakaylar voqeylik bo'lganda ham uni o'rab olgan narsalardan ko'ra juda qiziqarli voqeylikdir. U bola uchun tushunarli bo'lgani uchun ham qiziqarlidir. Haqiqiy hayotda bola bolaligicha qoladi, u hech qanaqa mustaqillika ega bo'lmagan norasida, biroq o'yinda u boshqacha odam-u endi kamol topayotgan, u endi o'z kuchini sinab ko'ra oladigan va o'zi yaratgan narsasini mustaqil idora eta olasigan insonga aylanib boradi.

Turli ko'rinishdagi o'yinlarda qoidalar ham turlicha bo'ladi. Masalan, rolli ijodiy o'yinlarda qoidalar ham turlicha bo'ladi. Masalan roli ijodiy o'yinlarda qoida o'yin mazmunining o'zida rolda, syujetda mujassam bo'ladi. Katta kishi rolga kirgan bola uning u yoki bu vaziyatdagi harakatiga mos harakat qiladi. Misol uchun shifokor qabuliga qizchasini keltirgan ona kirib kelishi, haydovchining esa ularni mashida eltib qo'yishi.

Ijodiy o'yinlar chog'ida buyumlar, rollar, harakatlarning shartli xususiyatlarni barcha o'ynovchilar tomonidan birdek qabul qilishi eng umumiy qoida hisoblanadi. Busiz o'yin bo'lishi mumkin emas. Masalan, "tabiat qo'yniga sayr" qilayotgan bolalar o'z guruhlardagi gilamni dengiz, qo'llaridagi karton trubachani durbin, stol-stullardan qurilgan inshoot-kema ekinligiga ishonmoqlari kerak.

Amaliy va didaktik o'yinlarda qoidalar harakatlarning tabiati va izchiligini, o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni belgilaydi.

Qoidalarining xilma-xil bo'lishiga qaramay, o'yin o'ynovchi bolalar barcha hollarda o'yin manfaatlariga bo'ysingan holda ixtiyoriy tarzda bajaradilar, chunki qoidalarining buzilishi o'yinning tugashiga va tez tarqab ketishiga olib keladi. Bolalar esa kundalik hayot talablarini bajarishga qaraganda o'yin qoidalarini bajarishga bir muncha toqat, diqqat, chidamlilik ko'rsatadilar. Bunday paytida qoidalar bolalar xatti-harakatini boshqaruvchi mexanizm sifatida asqotadi.

O'yinda bolaning tafakkuri va xayoloti faol ishlaydi. Tashabbus va ijodiylik ko'rsatish turli ko'rinishdagi o'yinlarda turlichadir. Ba'zi hollarda u o'yin syujetining ko'rilishi va mazmuning tanlashi, rollarning taqsimlanishi o'yin vaziyatini yaratishdagi topqirlik bilan bog'liqdir. Ikkinchi bir hollarda esa ijodiylik harakat usullarini tanlashda namoyon bo'ladi. (berkinmachoq, to'p o'yini boshqotirma kabi o'yinlar). Uchinchi bir holda bilim va ko'nikmalarini tez safarbar etishda (lotto rolli ijodiy o'yinlar). Ko'pchilik o'yinlar sheriklar harakatlarini oldindan ko'ra olishni va shundan kelib chiqib, o'z xatti-harakatini yoki harakat usulini o'zgartirishni talab qiladi. (Shashka, lotto, rolli o'yin) dramalashtirilgan o'yinlarda ijodiylik, ifodalilik vositalarining tanlanishida (mimika, pantomimo; ovoz ohang) namoyon bo'ladi. Ko'pchilik o'yinlar topqirlikni vaziyatning o'zgarishiga qarab tezkor harakat qilishni talab etadi.

Shunday qilib logopedik o'yinlar maktabgacha ta'lim yoshidagi nutq, to'liq rivojlanmagan bolalarning aqliy, nutqiy qobiliyatlarini rivojlantiruvchi vosita sifatida yuzaga chiqadi va o'ziga xos xususiyatlar bilan birga o'ziga xos tarzda nomoyon bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. F.Qodirova, Sh.Toshpo'latova, N.Kayumova, M.A'zamova. "Maktabgacha pedagogika".-T., "Ma'naviyat". 2019 y.- 688 b
2. I.V. Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V. Pak, G.E.Djanpeisova "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi T: 2018 y - 72 b
3. Sh.A.Sodiqova "Maktabgacha pedagogika". "Tafakkur sarchashmalari" T:. 2013 y.- 293 b
4. N.M.Qayumova "Maktabgacha pedagogika". "TDPU" nashriyoti T:. 2013 y. -183 b
5. Grosheva I.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Evstafyeva L.G., Maxmudova D.T., Nabixanova Sh.B., Pak S.V., Nazarova V.A., Isxakova M.R., Abdunazarova N.F. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi (Takomillashtirilgan) T: 2022 y.- 102 b
6. Гогоберидзе А. Г., Солнцева О. В. Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения. Учебник. СПб.: Питер, 2013.- 464 с.
7. С.А.Козлова, Т.А. Куликова Дошкольная педагогика: учебник М.: Academia, 2001. – 416 с

MAKTABGACHA TA'LIM TALABALARI UCHUN INGLIZ TILINI VIRTUAL MUHITDA O'RGANISH: TA'LIM PLATFORMALARI VA MULTIMEDIA VOSITALARI INTEGRATSIYASI

Madaminova N.J.

MTTDMQTMOI mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch soʻzlar: maktabgacha ta'lim, ingliz tili, virtual muhit, multimedia vositalari, ta'lim platformalari, geymifikatsiya, AR, VR.

Ключевые слова: дошкольное образование, английский язык, виртуальная среда, мультимедийные инструменты, образовательные платформы, геймификация, AR, VR.

Key words: preschool education, English learning, virtual environment, multimedia tools, educational platforms, gamification, AR, VR.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim talabalari uchun ingliz tilini virtual muhitda o'rganishda ta'lim platformalari va multimedia vositalarining ahamiyati tahlil etilgan. Bolalarda kognitiv rivojlanish, motivatsiya va qiziqishni oshirishda innovatsion texnologiyalarning roli yoritilgan. Virtual muhitda ta'lim jarayonini tashkil etish uchun xorijiy va mahalliy tajribalar o'rganilib, samarali yo'nalishlar taklif qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется важность образовательных платформ и мультимедийных инструментов при изучении английского языка в виртуальной среде для дошкольников. Подчеркнута роль инновационных технологий в повышении познавательного развития, мотивации и интереса детей. Был изучен зарубежный и отечественный опыт и предложены эффективные направления организации образовательного процесса в виртуальной среде.

SUMMARY:

This article analyzes the importance of educational platforms and multimedia tools in teaching English to preschool students in a virtual environment. The role of innovative technologies in enhancing cognitive development, motivation, and interest in children is highlighted. The study reviews foreign and local practices for organizing educational processes in virtual environments and offers effective directions for improvement.

Xorijiy tillarni o'rganish bolalarning kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ularni kelgusidagi ta'lim jarayoniga tayyorlaydi. Maktabgacha ta'lim bosqichida ingliz tilini o'rganish uchun zamonaviy texnologiyalar va multimedia vositalarini ta'lim platformalari bilan uyg'unlashtirish muhim ahamiyatga ega.

Bu yondashuv ta'lim jarayonini interaktiv, qiziqarli va samarali qiladi. Ushbu maqolada maktabgacha ta'limda ingliz tilini o'rganish uchun ta'lim platformalari va multimedia vositalarining integratsiyasi tahlil etiladi, ularning afzalliklari, imkoniyatlari va samaradorligi muhokama qilinadi. Maktabgacha ta'lim bosqichida ingliz tilini o'rganish uchun moslashtirilgan ta'lim platformalari bolalarning individual ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga oladi. Ushbu platformalarning afzalliklari orasida interaktivlik, o'yin elementlari va audio-vizual komponentlar asosida o'qitish jarayonini qiziqarli va samarali qilish imkoniyati alohida o'rin tutadi. Masalan, Lingokids, ABC Mouse, va Monkey Junior kabi platformalar bolalarga o'yin shaklida ta'lim berishni maqsad qiladi. Bu ularning ijtimoiy va kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, shu bilan birga, ma'lumotlarni o'ziga xos qilib o'rganishga ko'maklashadi.

Bu platformalarning afzalliklari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. **Yoshga moslashuvchanlik:** Platformalar bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olib ishlab chiqilgan. Ulardagi mashg'ulotlar va o'yinlar yosh bolalar uchun tushunarli va qiziqarli shaklda taqdim etiladi.

2. **Interaktiv muhit:** Interaktiv elementlar bolalardagi qiziqishni oshirib, ularning mashg'ulotlarga faol ishtirokini ta'minlaydi. Shuningdek, vizual va audio elementlar orqali materialni yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi.

3. **Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish:** O'yin shaklidagi mashg'ulotlar bolalarni faol muloqotga undaydi. Masalan, til o'rganish bo'yicha interaktiv topshiriqlar ularni yangi so'zlarni va gaplarni o'rganishga qo'zg'atadi.

4. **Mashg'ulotlarni individuallashtirish:** Platformalar bolalarning o'quv darajasi va rivojlanish sur'atiga qarab mashg'ulotlar taqdim qiladi, bu esa shaxsiy yondashuvni ta'minlaydi.

Multimedia vositalari ta'lim jarayonini yanada boyitish uchun muhim vosita hisoblanadi. Video, animatsiya, ovozli materiallar va interaktiv vazifalar orqali bolalar o'quv jarayonida ko'proq qiziqish va faollik ko'rsatadilar. Masalan:

- **Video va animatsiya:** Bolalarga vizual tasavvur qilishni osonlashtiradi. Masalan, multfilmlar orqali yangi so'zlarni o'rganish bolalar uchun qiziqarli bo'ladi.
- **Interaktiv o'yinlar:** O'yinlar bolalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirib, ularni mashg'ulotlarda faol ishtirok etishga undaydi.
- **Ovozli mashqlar:** Audio materiallar orqali bolalar yangi so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishni va nutq tinglash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ta'lim platformalari va multimedia vositalari integratsiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarning ingliz tilini o'rganish jarayonini qo'llab-quvvatlaydi. Ular o'quv jarayonini qiziqarli, samarali va interaktiv qilish orqali bolalarning motivatsiyasini oshiradi hamda ularning ta'limga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Xorijiy tajribaga asoslangan ushbu yondashuvlar mahalliy maktabgacha ta'lim tizimiga moslashtirilsa, ta'lim sifatini yaxshilashga yordam berishi mumkin. Ta'lim

jarayonini personallashtirish bolalarning individual ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda, ta'lim platformalarida maxsus dasturlarni joriy etish orqali amalga oshiriladi. Bu yondashuv bolalarning shaxsiy rivojlanish sur'ati va qobiliyatlarini hisobga olib, ular uchun optimal o'quv muhitini yaratadi. Masalan, bolalarning til bilish darajasini avtomatik baholash va shunga mos ravishda mashg'ulotlarni taqdim etish, mashqlarning darajasini asta-sekin oshirish orqali bolalarga ishonch va qiziqish uyg'otadi. Interaktiv va muloqotli o'quv muhitini shakllantirish bolalarning jonli muloqotdagi faol ishtirokini ta'minlaydi. Bunday muhitda bolalar nafaqat passiv o'rganuvchilar, balki o'quv jarayonining faol ishtirokchilari bo'lishadi. Masalan, virtual o'yinlarda bolalar yangi so'zlarni o'rganish, grammatik qoidalarni mashq qilish va talaffuzni rivojlantirish imkoniga ega bo'lishadi. Bu jarayonda o'yinli yondashuv bolalarning qiziqishini saqlab qolish va ularni barqaror motivatsiya bilan ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Multimedia vositalari ta'lim jarayonini boyitishda muhim rol o'ynaydi. Audio va video materiallar, jumladan, qo'shiqlar, multfilmlar va qisqa videolar bolalarning tilni eshitish va tushunish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, materiallarning audio-vizual tarzda taqdim etilishi bolalarga ma'lumotlarni osonroq va uzoq muddatli o'zlashtirish imkonini beradi.

Innovatsion texnologiyalardan, jumladan, virtual reallik (VR) va kuchaytirilgan reallik (AR) texnologiyalaridan foydalanish, ta'lim jarayoniga real hayotiy holatlarni taqdim etish imkonini yaratadi. VR va AR bolalarni tilni amaliy holatlarda ishlatishga undaydi. Masalan, bolalar virtual dunyoda xarid qilish, sayohat qilish yoki turli ijtimoiy holatlarda qatnashish orqali muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Geymifikatsiya o'yin elementlarini ta'lim jarayoniga joriy etish orqali bolalardagi qiziqishni oshiradi. Ballar yig'ish, darajalarni o'tish yoki virtual mukofotlarga erishish kabi elementlar bolalarning musobaqalashish va muvaffaqiyatga erishish istagini kuchaytiradi. Bunday yondashuv bolalarning o'quv jarayonidagi ishtirokini yanada samarali qilib, ulardagi ijobiy motivatsiyani saqlab qoladi. Shunday qilib, ta'lim jarayonining personallashtirilishi, interaktiv muhit yaratilishi va multimedia vositalari hamda innovatsion texnologiyalarning integratsiyasi bolalarning xorijiy tilni o'rganishdagi muvaffaqiyatiga sezilarli darajada hissa qo'shadi. Bunday integratsiya bolalar uchun nafaqat ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali qiladi, balki ularning ijtimoiy va kognitiv rivojlanishini ham qo'llab-quvvatlaydi. Ingliz tilini o'rganishda ta'lim platformalari va multimedia vositalarining integratsiyasi bolalarning ta'lim jarayonini interaktiv, qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. Bu yondashuv bolalarda tilni o'zlashtirishning barcha jihatlarini rivojlantirishga yordam beradi, shu bilan birga ularning motivatsiyasini saqlab qoladi va bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Ta'lim platformalariga multimedia vositalarining uyg'unlashtirilishi, xususan, **Lingokids** kabi zamonaviy platformalarda qo'shiqlar, interaktiv o'yinlar va mashg'ulotlarning uyg'un tarzda joriy etilishi, bolalarning rivojlanishini har

tomonlarni qo'llab-quvvatlaydi. Bunday platforma va vositalarning birlashtirilishi bolalarning yoshga xos kognitiv va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olib, individual yondashuvni ta'minlaydi. Integratsiyaning samaradorligi nafaqat tilning muayyan ko'nikmalarini (nutq, tinglash, o'qish va yozish) rivojlantirish bilan chegaralanib qolmay, balki ularning o'zaro bog'liq holda rivojlanishiga hissa qo'shadi. Masalan, audio materiallar tinglash ko'nikmalarini yaxshilasa, interaktiv mashg'ulotlar va o'yinli yondashuv nutq va yozish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bunday o'zaro ta'sir bolalarga har bir mashg'ulotda tilni turli jihatlaridan o'zlashtirish imkoniyatini beradi. Interaktiv multimedia vositalari bolalarning o'qish jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularda ma'lumotlarning qiziqarli va yodda qoladigan tarzda o'zlashtirilishiga yordam beradi. Virtual platformalar bolalarga o'zini mustaqil ta'lim oluvchi sifatida his qilish imkonini beradi, bu esa ularda o'qish jarayoniga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Bolalarning va o'qituvchilarning fikrlari mazkur integratsiyaning muhim ahamiyatini tasdiqlaydi. Bolalar ta'lim platformalari va multimedia vositalari asosida o'tkazilgan mashg'ulotlarni qiziqarli deb baholaydilar va bunday mashg'ulotlarda faol qatnashishni ma'qul ko'radilar. O'qituvchilar va ota-onalar, o'z navbatida, bu yondashuv bolalarning bilimlarni tezroq o'zlashtirishlariga, shuningdek, ularning o'z o'quv jarayonidagi ishtirokiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydilar.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim platformalari va multimedia vositalarining integratsiyasi zamonaviy maktabgacha ta'limning ajralmas qismi bo'lib, bolalarning kognitiv rivojlanishi va til bilish ko'nikmalarini har tomonlama qo'llab-quvvatlaydi. Bunday innovatsion yondashuv bolalarning ta'lim jarayonidagi ijobiy natijalarga erishishiga yordam berib, ularning kelgusi rivojlanishi uchun mustahkam asos yaratadi. Ushbu tizimni ota-onalar va o'qituvchilar tomonidan qo'llab-quvvatlash uning samaradorligini yanada oshiradi.

Adabiyotlar:

1. Xaitova D.B. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'rgatishda multimediya vositalarini ishlatishning samarali yo'llari. *Yevraziyskiy nauchnyy jurnal*, №4, 2021.
2. Sayfiyeva M. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'rgatishda multimediya vositalarini ishlatishning samarali yo'llari. *CyberLeninka*, 2021.
3. Mamatov M. Davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini oshirishning innovatsion mexanizmlari. *ITM*, 2022.
4. Begmatova M. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida multimedial ta'lim jarayonini tashkil etish. *ITM*, 2022.
5. Shishkova I.A. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'rgatishning metodik xususiyatlari. *O'zbekistonda xorijiy tillar*, 2019.
6. Valiyeva F.R. Maktabgacha ta'lim sohasi uchun pedagog kadrlarni yangi yondashuvlar asosida tayyorlash. *Ilm-fan va innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiyasi*//in-academy.uz/index.php/si/2024 <https://doi.org/10.5281/zenodo.10039169>

ONA TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING TADQIQOTCHILIK ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASPEKTLARI

Olloqulova F.U.

Termiz davlat Pedagogika instituti

Boshlang‘ich ta’limda matematika va ona tili kafedrası o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: STEM, tadqiqotchilik, konsentrizm, ona tili mazmuni, PISA, variativlik, metodik yondashuv, PIRLS.

Ключевые слова: STEM, исследования, концентризм, содержание родного языка, PISA, вариативность, методологический подход, PIRLS.

Key words: STEM, research, concentrist, native language content, PISA, variability, methodical approach, PIRLS.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada bugungi ta’lim mazmuni qanday ekanligi, yoshlarni tarbiyalashning pedagogik uslublari, zamonaviy keng dunyoqarash asoslariga ega, innovator, tadqiqotchi yoshlarni shakllantirishda umumiy o‘rta ta’lim fan dasturlarining ahamiyati, xalqaro baholash dasturlarining tutgan o‘rni, ona tili darslarida o‘quvchilarning tadqiqotchilik faoliyatiga yo‘naltirish, ularda tadqiqotchilik elementlarini shakllantirishda konsentrizmga tayanish mazmuni atroficha tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье подробно анализируется содержание сегодняшнего образования, педагогические стили воспитания молодежи, значение общеобразовательных предметных программ среднего образования в формировании молодежи-новаторов, исследователей, роль международных оценочных программ, ориентация учащихся на исследовательскую деятельность на уроках родного языка, опора на концентризм в формировании в них элементов исследовательской деятельности.

SUMMARY:

This article describes what the educational content of today is, pedagogical methods of youth education, has the foundations of a modern broad worldview, the importance of general secondary education science programs in the formation of innovator, research youth, the role of international assessment programs, the orientation of students in the research activities in native language lessons, the content of reliance on.

O‘zbekiston respublikasida sifatli va zamonaviy ta’limni tashkil etish, yoshlarni global miqyosda raqobatbardosh etib tarbiyalash, “butun hayot

davomida sifatli ta'lim olishga imkoniyat yaratish"[1] bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Bu borada ta'limni modernizatsiya qilish, ta'lim massasasining infratuzilmasini yaxshilash, kadrlar salohiyatini oshirish va qayta tayyorlash, moddiy texnik bazani yanada takomillashtirish, zamonaviy pedagogik uslublar, metodologiyalar asosida yangi avlod darsliklarini yaratish, STEM sohasiga alohida ahamiyat qaratilib, raqamli texnologiyalarni o'rgatish, yoshlarni ijtimoiy, madaniy va professsional rivojlanishiga qaratilgan loyihalarni qo'llab quvvatlash, ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirish maqsadida xususiy sektorlar ta'lim xizmatlarini oshirish ta'limni yanada rivojlanishiga qaratilgandir. O'zbekiston respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash"[2] kabi muhim vazifalar belgilangan. Bu esa ona tili darslarida tadqiqotchilik elementlarini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etishini belgilaydi.

Bunda bolada dastlabki asoslar maktabgacha yosh davridan boshlanib, mantiqiy davomi esa boshlang'ich ta'lim jarayonida qo'yiladi. Bola shaxsida keng ilmiy dunyoqarash, xarakter xususiyat asoslarining shakllanishida o'rta maktab davri eng muhim va yetakchi davr hisoblanib, tadqiqotchilik faoliyatining rivojlanishi, tizimlashtirilishi uchun kichik maktab yosh davrida eng muhim shart-sharoitlar yaratiladi. Bu davrda o'quvchilarda bilishga bo'lgan qiziqish va ehtiyoj ancha shakllanib, ularning ichki shaxsiy hayotida emosional motivasion jarayon tarkib topib boradi. O'quvchi xarakterida turli variativlik ya'ni qiziqishlar xilma-xilligi yuzaga keladi. Birda o'qishga bo'lgan intilish yuqori bo'lsa boshqasida rasm chizishga yoki nimadandir turli buyumlar yasashga intilish kuchli boladi. Har bir bola qandaydir iqtidor bilan dunyoga keladi, uni shakllantirish esa yaratilgan imkoniyat va faoliyat jarayonida rivojlanadi. Tajribamiz shuni ko'rsatmoqdaki boladagi beqaror qiziqish va imkoniyatlar turli tuman bo'lib, u juda ko'pdir, qachonki har qaysini anglab, rivojlanishiga imkoniyat yaratilsa albatta barchasi o'z samarasini beradi. Qiziqish va ehtiyojlar asosida egallangan bilim esa ongda mustahkam shakllanib, hayotiy faoliyat jarayonida rivojlanib boradi. Bu esa ona tili darslarida tadqiqotchilik elementlarini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etishini belgilaydi.

Ushbu masalada eng avvalo konsentrizm asosida, yani barcha qiziqish va imkoniyatlarni markazlashtirish bir nuqtaga to'plash orqali ona tili darslarida tadqiqotchilik faoliyatini shakllantirish, muammoga ijodiy yondashuvchi, nostandart yechimlarni ko'rsata bera oladigan yoshlarni tarbiyalash lozim bo'ladi. Boshlang'ich sinf ona tili dasturi til ko'nikmalarini ya'ni tinglab tushinish, o'qish, yozish va muloqot qilishni, O'qish savodxonligi dasturi

ona tili bilan parallel ravishda nafaqat o'quvchilarni o'qish tezligini oshirish, balki o'qilgan matnni tushinish, uning mazmunini tahlil qilish, va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Konsentrizm ta'lim jarayonini izchil ravishda tashkil etish, insonning aqliy faoliyatini ishga tushirish va oldindan o'rganilgan bilimlar asosida yangi mavzularni o'zlashtirish va mustahkamlashni anglatadi. Boshlang'ich sinf ona tili darslari metodik yondashuv asosida ya'ni fanlararo integratsiya asosida tashkil etish bolalarda kompleks ko'nikmalarni shakllantiradi (o'qilgan matn asosida grammatik mashqlar bajarish, ijodiy yozuvlar yozish), bosqichma-bosqich rivojlanish (o'quvchining yoshiga va psixologik xususiyatlariga mos ravishda oddiy va sodda tushunchalardan murakkab va mavhum tushunchalarga o'tish), interfaol usullar (intervaal metodlar, muammoli savollar, guruhviy ishlar) olib borilishi zarur.

Bu yondashuv o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi, chunki u bilimlarni bosqichma-bosqich mustahkamlash va chuqurlashtirishga va hayotiy zarur vaziyatlarda qo'llashga yordam beradi.

Ona tili darslarida o'quvchilarni tadqiqotchilik elementlarini shakllantirishda PIRLS, PISA topshiriqlari ahamiyatli bo'lib, PIRLS yosh o'quvchilarning sinfda va sinfdan tashqari o'qishining badiiy tajriba orttirish hamda ma'lumot olish va ulardan foydalanish kabi asosiy maqsadni ko'zlaydi. Pirls topshiriqlari asosida tashkil etilgan ona tili darslarida o'quvchilarda diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish, to'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish, g'oyalar va axborotni talqin qilish va uyg'unlashtirish, kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish kabi xususiyatlar shakllanadi va tadqiqotchilik elementlarini shakllantirishga yaqindan yordam beradi.

PISA esa, o'quvchilar egallagan bilim va ko'nikmalarini real muammolarni ya'ni, maktabda, uyda va jamoatchilik orasida qo'llay olish, hal qila olishlarini baholashga qaratiladi.

PISA testlaridan ona tili darslarida foydalanish, o'quvchilarni mantiqiy fikrlashga o'rgatish, matn bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirish va sinchkovlik talab etiladigan topshiriqlarni qo'llash o'quvchining hayotiy va intellektual ko'nikmalarini oshirishga xizmat qiladi.

Masalan 4-sinf Ona tili dasturida berilgan "Yonma-yon kelgan unli va undosh harflar" mavzusida quyidagi matn keltirilgan:

Kunlarning birida: "Ruben!-degan ovoz eshitildi. – Seni ko'rganimdan xursandman! U dengiz sohilida farzandlari bilan birga o'ynab yurgan Josh edi. Roben do'stini uchratganidan juda baxtiyor bo'ldi, oradan ko'p yillar o'tgan, uzoq yillar ko'rishmagan bo'lsalarda, u Josh bilan soatlar suhbatlashib o'tirdi. "Men yetarlicha dunyo kezdim, yetarlicha boylik ortirdim, - dedi Ruben. _Endi

faqat o‘zimga tug‘ilib o‘sgan go‘shamga qaytib, o‘sha yerda tinch-sokin hayot kechirishni istayman. Bir zamonlar menga qilgan saxiyliging evaziga men ham senga bir hadiya qilsam deymen. Ayt, nima istaysan? Yangi uy yoki hashamatli katta kemami?”[3]

1-topshiriq. Javobi yoziladigan test:

1. Josh qanday inson? Uni ikki fazilat bilan tasvirlang.
2. Ruben Josh bilan qanday mavzuda suhbat qurdi?
3. Ruben Joshga nega hadiya bermog‘chi bo‘ldi?

2-topshiriq. Bir necha javobli test

1. Ruben juda badavlat odam edi. HA-YO‘Q
2. Ruben 50-60 yosh oraliqidagi inson HA-YO‘Q

3-topshiriq. Javobi tanlanadigan test

1. “Bir zamonlar menga qilgan saxiyliging evaziga men ham senga bir hadiya qilsam deymen. Ayt, nima istaysan? Yangi uy yoki hashamatli katta kemami? Bunda Rubenning maqsadi nima?

- A. Qarzini qaytarmog‘chi
 - B. Jorshga uy olib bermog‘chi
 - C. Josh dengizchiligi uchun kema sovg‘a qilmoqchi?
 - D. Joshni saxiyligini yodidan chiqarmagan va xolis hadiya qilmoqchi
2. Sizningcha Josh Rubenning taklifini qanday qabul qiladi va hikoyadan asos keltiring.

- A. Taklifni so‘zsiz qabul qildi.
- B. Taklifni rad etdi.
- C. Yana ham ko‘proq hadiya so‘radi.
- D. Taklifni qabul qilishga majbur bo‘ldi.

4-topshiriq: Lingvistik topshiriq:

Matnni o‘qing yonma-yon kelgan unli va undosh harflar ishtirok etgan so‘zlarni yozing, shu so‘zlarga sinonim so‘zlarni topib matnni qayta hikoya qiling.

Ona tili darslarida bunday keng qamrovli topshiriqlarni qo‘llash o‘quvchilarda kuzatuvchanlik, tahlil qilish, fikr yuritish va qayta hikoya qilish qobiliyatlarini shakllantiradi bu esa tadqiqotchilik elementlarini shakllantirish uchun ko‘maklashadi.

Ona tili darslarida tadqiqotchilik elementlarini kiritish bir necha yo‘nalishda amalga oshirilishi mumkin:

Birinchidan, muayyan mavzu bo‘yicha savollar berish va shu orqali savolga javob izlashga yo‘naltirish o‘quvchilarda izlanish ko‘nikmalari rivojlantiradi, bu mustaqil ishlash va savollar asosida o‘qitish yo‘nalishini belgilaydi.

Ikkinchidan dasturda berilgan matnlarni chuqur tahlil qilish, soʻz va iboralarining maʼnosini oʻrganish, ularning kelib chiqishi, maʼnoviy oʻzgarishlarini izlash, qiyosiy tahlil qilish tildagi boyliklarni tushunishga va ulardan samarali foydalanishga yordam beradi.

Uchinchidan, oʻquvchilarga biror til hodisasini oʻrganish vazifasini berish, ularni oʻz topilmalari haqida taqdimot qilish, izlanish, maʼlumot yigʻish va uni tizimli tarzda taqdim etishni oʻrganish kichik ilmiy loyihalar ustida ishlashga daʼvat etadi.

Toʻrtinchidan, oʻqilgan matnlar mazmunini aytib berish, biror rasm yoki voqea hodisa haqida suhbat uyishtirish, nutqni mazmunli va mantiqiy toʻgʻri tuzish dastlabki kichik ilmiy maqolalar yozishga yordam beradi.

Beshinchidan, oʻquvchilar oʻrtasida diskussiya va munozaralar tashkil qilish, ularni oʻz nuqtai nazarini asoslash va dalillar bilan himoya qilishga oʻrgatish tadqiqotchilik usullarining muhim elementlaridan biridir. Bu jarayonda oʻquvchilar tanqidiy fikrlash, mantiqiy tahlil qilish va oʻz fikrlarini bayon etish koʻnikmalarini rivojlantiradilar.

Yuqoridag berilgan usullardan foydalanish darslarni interaktiv va tadqiqotchilikka yoʻnaltirilgan qilib tashkil etish oʻquvchilar nafaqat mavzuni oʻrganadilar, balki mustaqil fikr yuritish va ilmiy izlanishlarni amalga oshirish imkoniyatiga ega boʻladilar.

Bolada tadqiqotchilik, yangiliklar yaratishga qiziqishini rivojlantirish maqsadida ulardagi motivni qoʻllab quvvatlash, ragʻbatlantirish, yangi narsalarga intilish, atrof-muhitni oʻzlashtirishga koʻmaklashish lozim. Tadqiqotchilik faoliyatini roʻyobga chiqarish, qobiliyatga aylantirish esa tizimli ravishda avvalo oilada, soʻng taʼlim muassasasida uzluksiz taʼlim-tarbiya orqali amalga oshiriladi. Ayniqsa, maktabgacha taʼlim-tarbiya va uning davomi sifatida boshlangʻich taʼlim-tarbiya jarayoni bola aqliy intellektual faoliyati rivojlanishida yetachi sanaladi. Bunda berilayotgan taʼlim mazmuni, uni tashkil etish va amalga oshirish shakli oʻquvchilarda yuzaga keladigan bir muncha murakkab aqliy faoliyatini tizimli, tartibli, izchil shakllantirishga asos hisoblanadi. Tadqiqotchilik faoliyati yangi bilimlarni ishlab chiqish jarayoni, bilish faoliyati turlaridan biri hisoblanib, unga intellektual qobiliyat, obʼyektivlik, ishonchlilik, kreativlik, innovasionlilik, ijodkorlik, tizimlilik, nostandart yondashuv, farazlarni ilgari surish, mushohadalilik, aniqlik xosdir. Tadqiqotchilik amaliyot va nazariyadan iborat jarayondir va bu konsentrizmga asoslangan yondashuv ilmiy farazlarni oldindan taxlil etish, tajriba oʻtkazish, olingan natijalarni taxlil etish, mavjud yechimlarni murakkablashgan savollar orqali farazga olib borish va umumlashtirish, ilgari surilgan farazlarni olingan

dalillar asosida tekshirish, yangi dalil va qonunlarni ifodalab berish, ilmiy bashorat yuritishdir. Mazkur vazifalarni amalga oshirish konsentrizm asosida tashkil etilishi, ta'lim-tarbiya jarayonini modernizatsiyalash, ta'lim sifat ko'rsatkichi bo'yicha yuqori darajani egallash maqsadida o'qituvchining pedagogik va o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini integratsiyalashni talab etadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida. 08.10.2019 yildagi PF-5847-son.
2. "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida. 11.09.2023 yildagi PF-158-son.
3. D.D.Boynazarova. 4-sinf Ona tili darslik. 2023-yil. 21-bet.

BOSHLANG'ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARIDA MANTIQUIY MASALALAR ORQALI O'QUVCHILAR IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH

Ne'matova D.B.

Termiz davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'limda matematika va ona tili kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: mantiqiy masalalar, ijodiy faoliyat, boshlang'ich sinf, matematika darslari, fikrlash qobiliyati, muammoli ta'lim, shaxsiylashtirilgan ta'lim, mantiqiy tafakkur.

Ключевые слова: Логические задачи, Творческая деятельность, Начальные классы, Уроки математики, Способность к мышлению, Проблемное обучение, Индивидуализированное обучение, Логическое мышление.

Key words: logical problems, creative activity, primary school, mathematics lessons, thinking ability, problem-based learning, personalized education, logical thinking.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola boshlang'ich sinf matematika darslarida mantiqiy masalalar orqali o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirish muammosini o'rganadi. Maqolada mantiqiy masalalar va ular orqali ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishning usullari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida o'quvchilarning mantiqiy masalalarni yechish jarayonida qo'llagan turli yondashuvlari va ijodiy fikrlash darajalari baholangan. Maqola ta'lim jarayonida mantiqiy masalalardan foydalanish orqali o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri, muammolarni hal qilish qobiliyati va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan samarali yondashuvlarni yoritib beradi.

РЕЗЮМЕ:

Данная статья изучает проблему развития творческой деятельности учащихся начальных классов на уроках математики через логические задачи. В статье анализируются логические задачи и методы формирования творческого мышления посредством их решения. В ходе исследования были оценены различные подходы, применяемые учащимися при решении логических задач, и уровни их творческого мышления. Статья освещает эффективные подходы, направленные на развитие логического мышления, способности решать проблемы и творческого мышления учащихся через использование логических задач в образовательном процессе.

SUMMARY:

This article examines the issue of developing students' creative activity through logical problems in primary school mathematics lessons. The article analyzes logical problems and methods for developing creative thinking skills through them. The research evaluates various approaches used by students in solving logical problems and their levels of creative thinking. The article highlights effective approaches to enhancing students' logical thinking, problem-solving abilities, and creative thinking through the use of logical problems in the educational process.

Matematika ta'limi insonning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, boshlang'ich sinflarda o'quvchilarga matematik bilim va ko'nikmalarni berish, ularda mantiqiy fikrlashni shakllantirish va ijodiy faoliyatni rivojlantirish katta ahamiyat kasb etadi. Maktabning ilk yillarida matematika fanini o'qitishning asosiy maqsadi nafaqat arifmetik amallarni o'rgatish, balki o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, turli matematik vaziyatlarga ijodiy yondashish ko'nikmalarini shakllantirishdir. Mantiqiy masalalar orqali ijodiy fikrlashni rivojlantirish boshlang'ich ta'limning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu jarayon o'quvchilarning nafaqat matematik savodxonligini oshiradi, balki ularni turli kundalik hayotiy vaziyatlarda ham samarali va mustaqil fikrlashga undaydi. Mantiqiy masalalar o'quvchilarning o'z fikrlarini aniq va izchil bayon eta olish qobiliyatini rivojlantiradi, ularni bir nechta yechimni topishga undaydi va noan'anaviy yondashuvlarni qo'llashga undaydi. Shuningdek, mantiqiy masalalarni hal qilish jarayonida o'quvchilar matematik tushunchalar, qonuniyatlar va uslublarni mustahkam o'zlashtirishadi.

Boshlang'ich sinfo'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirishda mantiqiy masalalarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Mantiqiy masalalar matematika fanining mazmunini boyitib, uni yanada qiziqarli va ijodiy qiladi. Bu masalalar orqali o'quvchilar mustaqil fikrlash, o'z fikrlarini asoslab berish, muammolarni tahlil qilish va yechish ko'nikmalarini egallashadi. Ayniqsa, mantiqiy masalalarning turli-tumanligi va qiziqarli shakllari o'quvchilarni faol ishtirok etishga, yangi bilimlarni izlashga va turli usullardan foydalanishga undaydi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda mantiqiy masalalar muhim ahamiyat kasb etib, o'qituvchilarning bu jarayonga qanchalik to'g'ri yondashishi o'quvchilarning muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Dars jarayonida mantiqiy masalalardan foydalanish o'quvchilarni faollikka undaydi, ularning tafakkur doirasini kengaytiradi va ularga o'z fikrlarini mustaqil bayon etish imkoniyatini beradi.[1]

Bugungi kunda zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligini oshirish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun yangi pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar va turli didaktik materiallardan foydalanish talab etiladi. Shu jihatdan mantiqiy masalalar o'qituvchiga muhim metodik vosita sifatida xizmat qiladi. Mantiqiy masalalar yordamida o'quvchilar matematik tushunchalarni o'rganish jarayonida faol ishtirok etadi, mustaqil qaror qabul qilish, xatolarini tahlil qilish va to'g'ri yechim topish kabi ko'nikmalarni egallaydi. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar ijodiy fikrlashini rivojlantirishning dolzarbligi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham o'z tasdig'ini topmoqda. Ko'plab pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ijodiy fikrlash qobiliyatlari rivojlangan o'quvchilar kelgusida nafaqat matematikada, balki boshqa fanlarda ham muvaffaqiyatli bo'lishadi, ularda yangi g'oyalar va yondashuvlarni ilgari surish qobiliyati rivojlanadi. Shu sababli, boshlang'ich

sinflarda mantiqiy masalalarning o'rganilishi va qo'llanilishi, ularning ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda matematika darslarida mantiqiy masalalar orqali o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishning nazariy asoslari, amaliy metodlari va samaradorlik darajasi o'rganiladi. Ushbu tadqiqotdan ko'zlangan maqsad o'qituvchilar uchun mantiqiy masalalarni dars jarayoniga to'g'ri kiritish va ulardan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy-uslubiy tavsiyalar ishlab chiqishdir. [2] Shuningdek, maqolada mantiqiy masalalarning turli shakllari, ularni yechishning ijodiy usullari, o'quvchilar tomonidan mustaqil fikrlashni rivojlantirishda qo'llaniladigan eng samarali metodlar tahlil qilinadi. Bu orqali mantiqiy masalalarning o'quv jarayonidagi ahamiyati hamda ularning ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishdagi roli keng yoritiladi.

Metodlar: Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirishda mantiqiy masalalardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun turli metodlar va yondashuvlar qo'llaniladi. Ushbu bo'limda mantiqiy masalalar orqali o'quvchilar ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda qo'llaniladigan asosiy metodlar, ularning nazariy asosi va amaliy qo'llanilishi keng tahlil qilinadi.

1. Mantiqiy masalalarning tanlovi va turli-tumanligi

Mantiqiy masalalarning o'quvchilar ijodiy fikrlashini rivojlantirishdagi o'rni ularning turli-tumanligi va qiziqarli shakllaridan kelib chiqadi. Dars jarayonida quyidagi mantiqiy masala turlaridan keng foydalaniladi:

- Hikoyaviy masalalar: Bu masalalar hikoya shaklida berilib, o'quvchilarni voqealar rivoji asosida fikrlashga undaydi. Masalan, "Bir odam bozordan 3 ta olma sotib oldi. U har bir olmani 2 do'stiga bo'lib berdi. Har bir do'st nechta olma oldi?". Bu masala orqali o'quvchilar nafaqat arifmetik amallarni bajaradi, balki vaziyatni tahlil qilishga o'rganadi.

- Diagrammalar va jadvallar bilan masalalar: O'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda diagramma va jadvallardan foydalanish samarali. Masalan, "Jadvalda turli rangli sharlar soni keltirilgan. Qizil sharlar soni ko'k sharlar sonidan necha marta ko'p?". Bu kabi masalalar o'quvchilarning vizual ma'lumotlarni tahlil qilish qobiliyatini oshiradi.

- Matematik labirintlar: Bu turdagi masalalar o'quvchilarni yo'l topishga undaydi va turli yechimlarni qidirishga yo'naltiradi. Masalan, "Raqamlar bilan to'ldirilgan labirintda boshlang'ich nuqtadan oxirgi nuqtaga eng qisqa yo'lni toping".

- Ong masalalari va boshqotirmalar: Bu masalalar o'quvchilarning fikrlash chegaralarini kengaytiradi, ularni ijodiy yechimlar topishga undaydi. Masalan,

“Bir necha muammo bilan yuzlashgan podshoh muammolarni birgalikda yechishi kerak. Har bir muammo bir dona to‘g‘ri yechimga ega. Podshoh necha xil usulda muammolarni yechishi mumkin?”. [3] Bu masala o‘quvchilarni turli yo‘llar bilan o‘ylashga undaydi.

2. Faoliyatga yo‘naltirilgan o‘qitish usullari

O‘quvchilarni faoliyatga yo‘naltirish metodlari ularni matematik jarayonning faol ishtirokchisiga aylantirishga imkon beradi. Bu metodlar o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

- Muammoli ta‘lim usuli: Bu usulda o‘qituvchi o‘quvchilarga turli muammoli vaziyatlarni yaratib beradi va ularni mustaqil ravishda yechim qidirishga undaydi. Masalan, “Bir qishloqda ikkita nonvoy bo‘lib, ular har kuni bir xil miqdorda non pishiradi. Nonvoylarning non sotishdan tushgan daromadlari tengmi?”. Bu kabi masalalar orqali o‘quvchilar turli omillarni hisobga olgan holda yechim topishga o‘rganadi.

- Jamoaviy ishlash usuli: O‘quvchilarni kichik guruhlariga ajratib, birgalikda masala yechish jarayoniga jalb qilish ijodiy fikrlashni kuchaytiradi. Bu usul yordamida o‘quvchilar bir-birlari bilan fikr almashadi, turli qarashlarni sinab ko‘radi va eng samarali yechimlarni topadi. Masalan, har bir guruh o‘ziga berilgan masalani yechib, taqdimot qiladi va boshqalarga tushuntiradi.

- Didaktik o‘yinlar: Didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchilar murakkab matematik tushunchalarni o‘yin shaklida o‘zlashtiradi. [4] “Raqamlarni qo‘shish o‘yini” yoki “Matematik domino” kabi o‘yinlar orqali o‘quvchilar o‘rtasida raqobat muhitini yaratish orqali ularning motivatsiyasini oshirish mumkin. Bu o‘yinlar o‘quvchilarning masalaga ijodiy yondashishlarini ta‘minlaydi.

3. Vizual va interaktiv vositalardan foydalanish

Mantiqiy masalalarni o‘qitishda vizual va interaktiv vositalardan foydalanish o‘quvchilarning diqqatini jalb etadi va ularni mantiqiy fikrlash jarayoniga yanada qiziqtiradi.

- Interaktiv taxta va multimediyadan foydalanish: Interaktiv taxta yordamida masalalarni vizual tarzda tushuntirish, turli grafik va diagrammalar orqali yechim jarayonini ko‘rsatish o‘quvchilarning o‘quv jarayoniga qiziqishini oshiradi. Masalan, masalani yechish jarayonini animatsiya orqali namoyish qilish o‘quvchilarda tushunishni osonlashtiradi.

- Matematik dasturlar va ilovalar: “GeoGebra”, “Math Playground” kabi ilovalar o‘quvchilarga masalalarni o‘zlari yaratish, o‘rganish va tajribalar o‘tkazishga imkon beradi. Ushbu dasturlar mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda qo‘l keladi va darslarni jonlantiradi.

4. Differensial yondashuv va shaxsiylashtirilgan ta‘lim

Har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishlari va fikrlash uslubini hisobga olgan holda masalalarni tanlash va ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish ijodiy fikrlashni samarali rivojlantiradi.

- Shaxsiy masalalar to'plami: Har bir o'quvchiga uning qobiliyatiga mos masalalar to'plamini taqdim etish orqali o'quvchilarni mantiqiy masalalarni hal qilishga jalb qilish mumkin. Masalan, kuchli o'quvchilar uchun murakkabroq masalalar, qiyinchiliklarga duch kelayotganlar uchun esa soddalashtirilgan masalalar taklif qilinadi.

- Differensial baholash: O'quvchilarning masalalar yechishdagi yutuqlari differensial baholash usuli orqali rag'batlantiriladi. [5] Bu usul har bir o'quvchining individual yutuqlarini hisobga olish va ularning faolligini oshirish imkonini beradi.

5. Tahlil va refleksiya

Mantiqiy masalalarni yechishdan so'ng o'quvchilar bilan birgalikda tahlil qilish va refleksiya o'tkazish ularning fikrlash jarayonini chuqurlashtiradi.

- Yechimlarni muhokama qilish: Har bir masala yechimi muhokama qilinib, turli yondashuvlar va yechimlar tahlil qilinadi. Bu jarayon o'quvchilarga o'z xatolarini ko'rish va kelgusi masalalarda ularni tuzatishga o'rgatadi.

- O'zini baholash va o'zaro baholash: O'quvchilar o'z masalalarini baholab, bir-birlariga konstruktiv fikr bildiradi. Bu yondashuv ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda samarali natijalarni beradi.

Ushbu metodlar orqali boshlang'ich sinf matematika darslarida mantiqiy masalalardan samarali foydalanish, o'quvchilarning ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin. Metodlarning to'g'ri tanlovi va ularni qo'llash orqali o'quvchilarni mantiqiy fikrlashga undash, ularni ijodiy faoliyatga jalb qilish imkoniyatlari yanada kengayadi.

Tahlil va natijalar: Boshlang'ich sinf matematika darslarida mantiqiy masalalar orqali o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish jarayoni o'ziga xos metodlar va yondashuvlar yordamida amalga oshiriladi. Ushbu bo'limda tadqiqot natijalari tahlil qilinib, mantiqiy masalalarning o'quvchilar ijodiy fikrlash qobiliyatlariga ta'siri keng muhokama qilinadi. Tahlil jarayonida sinfda o'tkazilgan kuzatishlar, o'quvchilarning masalalarni hal qilishdagi yondashuvlari va o'qituvchi tomonidan berilgan tavsiyalar asos qilib olindi.

1. Mantiqiy masalalar orqali ijodiy fikrlashni rivojlantirish

O'quvchilarga mantiqiy masalalar berilganida, ularning yechim jarayonida turli ijodiy yondashuvlarni qo'llaganliklari kuzatildi. Masalan, "O'nlab sonlardan iborat ketma-ketlikda birinchi va oxirgi sonlarning yig'indisini toping" kabi masalalarda o'quvchilar nafaqat qo'shish amallarini qo'llash,

balki sonlarni guruhlab tahlil qilish kabi yangi yondashuvlarni qo'lladilar. Bu jarayon ularda nafaqat arifmetik amallarni bajarish ko'nikmasini, balki tahlil qilish va mantiqiy qiyoslash qobiliyatlarini rivojlantirdi.

Misol: Hikoyaviy masala tahlili

Hikoyaviy masalalar o'quvchilarning ijodiy fikrlashini shakllantirishda katta ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Masalan, "Bir fermada ikkita sigir va uchta qo'y bor. Har bir sigirning ikki buzoqi va har bir qo'yning bir qo'zisi bor. Fermada jami nechta hayvon bor?" kabi masala o'quvchilarni vaziyatni tahlil qilish, umumiy yechimga kelish va ma'lumotlarni to'g'ri qo'llashga o'rgatdi.

O'quvchilar masalani yechishda turli usullardan foydalanganlar: biri sonlarni yozib chiqarib, ketma-ket qo'shish usulini qo'llagan bo'lsa, boshqasi bunday masalalarni matematik ifoda yordamida yechishga intildi. Bu yondashuvlar orqali o'quvchilarning individual fikrlash uslublari shakllanayotgani kuzatildi.

2. Jamoaviy ishlash samaradorligi

Mantiqiy masalalarni jamoaviy tarzda hal qilish jarayonida o'quvchilar birgalikda ishlash, fikr almashish va turli yechimlarni sinab ko'rishga intildilar. Jamoaviy masalalar orqali ular bir-birlariga qo'llab-quvvatlash ko'rsatib, yangi yondashuvlarni taklif qilishga o'rgandilar.

Masalan, "Har bir guruhga bir xil sonli masalalar to'plami berildi. Har bir masala alohida vaqt ichida yechilishi kerak. Birinchi guruh masalalarni ketma-ket yechishni tanladi, ikkinchi guruh esa bir vaqtning o'zida turli a'zolariga masalalarni taqsimlab berdi". Bu jarayon guruhlar o'rtasidagi muloqotni kuchaytirib, har bir o'quvchining o'ziga xos fikrlash va ijodiy yondashuvlarini rivojlantirdi.

3. Mantiqiy masalalar va refleksiya

Mantiqiy masalalarni hal qilishdan so'ng amalga oshirilgan refleksiya o'quvchilarning o'z ishlari ustida fikr yuritish va xatolarini tushunishlariga yordam berdi. Refleksiya jarayonida o'quvchilar o'z yondashuvlarini tahlil qilib, samarali bo'lmagan usullarni ajratib ko'rsatdilar.

Masalan, "O'quvchilar o'z masalalarini yechib bo'lganidan keyin, har bir o'quvchi o'z usulini taqdim qildi va boshqa usullarni eshitib, o'z yechimlariga tuzatishlar kiritdi". Ushbu jarayon o'quvchilarga o'zlarining ijodiy yondashuvlarini tanqidiy baholash va takomillashtirish imkonini berdi.

4. Vizual vositalarning ta'siri

Mantiqiy masalalarni yechishda vizual vositalar – diagrammalar, grafiklar va interaktiv taxa yordamida o'qitish natijalari o'quvchilarni yanada qiziqitirdi.

[6] Masalan, diagramma yordamida murakkab masalalarni soddalashtirib ko'rsatish o'quvchilarga murakkab jarayonlarni tushunishni osonlashtirdi.

Misol tariqasida, “Geometrik shakllar yordamida hosil bo‘lgan masalalarni yechishda, shakllarni to‘g‘ri joylashtirib, har bir shaklning o‘z o‘rnini tushunishga qaratilgan topshiriqlar” berildi. Bu usul orqali o‘quvchilar o‘z fikrlash chegaralarini kengaytirib, masalalarni turli yo‘llar bilan hal qilishga urindilar.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mantiqiy masalalar orqali o‘quvchilar ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga imkoniyat yaratiladi. Jamoaviy ishlash, muammoli ta‘lim, vizual va interaktiv vositalardan foydalanish kabi metodlar o‘quvchilarning faolligini oshirib, ularning o‘z fikrlash darajasini yanada rivojlantirishga hissa qo‘shadi. Shaxsiylashtirilgan yondashuvlar esa har bir o‘quvchining individual ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ravishda ta‘lim berishni ta‘minlaydi. Natijada, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematika darslarida mantiqiy masalalar orqali ijodiy faoliyatini samarali rivojlantirishga erishiladi.

Matematika darslarida mantiqiy masalalarning qo‘llanilishi o‘quvchilarning nafaqat matematik qobiliyatlarini rivojlantirishda, balki ularning ijodiy tafakkurini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. [7] Maqolada olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mantiqiy masalalar bolalarning muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashishiga, qaror qabul qilish jarayonida erkin fikrlashiga, va natijada ijodiy faoliyatini samarali rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu maqolada boshlang‘ich sinf matematika darslarida mantiqiy masalalar orqali o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish masalasi ko‘rib chiqildi. O‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirish, muammolarni hal qilish qobiliyatlarini shakllantirish va ijodiy fikrlash darajalarini oshirish mantiqiy masalalar yordamida samarali amalga oshirilishi mumkinligi ta‘kidlandi. Tadqiqotlar davomida aniqlanishicha, o‘quvchilar mantiqiy masalalarni yechish jarayonida turli xil yondashuvlarni qo‘llashadi, bu esa ularning ijodiy fikrlash darajasiga ijobiy ta‘sir qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mantiqiy masalalarni yechish orqali o‘quvchilar qiyin vaziyatlarda muammolarni hal qilishga o‘rgangan, bu esa ularning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirgan. Mantiqiy masalalar nafaqat o‘quvchilarning fikrlash jarayonini yaxshilaydi, balki ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini ham oshiradi. Bunday masalalar o‘quvchilarda to‘liq va chuqur o‘ylash, turli xil yechimlarni izlash hamda noto‘g‘ri qarorlardan to‘g‘ri xulosa chiqarish kabi muhim ko‘nikmalarni shakllantiradi. Maqolada ko‘rsatilgan ta‘limiy yondashuvlar boshlang‘ich sinf matematika darslarida samarali qo‘llanilib, o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Mantiqiy masalalarni yechish o'quvchilarning nafaqat matematika, balki boshqa fanlar bo'yicha ham umumiy intellektual salohiyatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Kelajakda mantiqiy masalalarning turi va murakkablik darajasini kengaytirish, ularni shaxsiylashtirilgan ta'limga moslashtirish hamda turli o'quvchilarning ehtiyojlariga ko'ra differensial yondashuvlarni ishlab chiqish lozim. Bu orqali o'quvchilarning ijodiy tafakkurini yanada rivojlantirish va ularni mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirishga katta hissa qo'shish mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Polya, G. (2004). "How to Solve It: A New Aspect of Mathematical Method." Princeton University Press. Ushbu kitob matematik muammolarni yechishda mantiqiy yondashuvlar va strategiyalarni tavsiya etadi.
2. Krutetskiy, V. A. (1976). "The Psychology of Mathematical Abilities in Schoolchildren." Chicago: The University of Chicago Press. Kitobda o'quvchilarning matematik qobiliyatlarini rivojlantirish usullari yoritilgan.
3. Vygotsky, L. S. (1978). "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes." Harvard University Press. Ushbu asar ta'limda ijodiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik jihatlarini o'rganadi.
4. Burns, M. (2007). "About Teaching Mathematics: A K-8 Resource." Math Solutions Publications. Kitobda boshlang'ich sinf matematika darslarida ijodiy yondashuvlar qo'llanilishi tavsiya etiladi.
5. OECD (2014). "PISA 2012 Results: Creative Problem Solving." Paris: OECD Publishing. PISA natijalari ijodiy masalalarni yechish qobiliyatlarini tahlil qiladi.
7. Ernest, P. (1991). "The Philosophy of Mathematics Education." Routledge. Ushbu kitob matematik ta'limning falsafiy asoslarini yoritib beradi va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga urg'u beradi.

Internet resurslar:

- National Library of Virtual Manipulatives (NLVM): nlvm.usu.edu - boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mantiqiy va ijodiy masalalar resurslari.
- Khan Academy: [khanacademy.org](https://www.khanacademy.org) - matematika va mantiqiy masalalar bo'yicha turli xil onlayn kurslar.
- NRICH Project: nrich.maths.org - ijodiy va muammoli masalalar yechish bo'yicha resurslar.

BOLA SHAXSINI RIVOJLANISHIDA NUTQNING ROLI

Sunnatova M.S.

BuxDUPI 2-kurs maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Tayanch so'zlar: nutq, nutq kamchiliklari, bola umumiy nutqining to'liq rivojlanmaganligi, tilning funksional va tuzilish jihatdan noto'g'ri rivojlanishi, go'zal va nafis nutq.

Ключевые слова: речь, речевые дефекты, неполное развитие общей речи ребенка, функциональное и структурно неправильное развитие языка, красивая и изящная речь.

Key words: speech, speech defects, incomplete development of the child's general speech, functional and structurally incorrect development of the language, beautiful and elegant speech.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada bola shaxsini rivojlanishida nutqning roli, tilning funksional va tuzilish jihatdan noto'g'ri rivojlanishi nutq buzilishlariga sabab bo'lishi, bolalarning unga moslashish, ko'nikish imkoniyatlarini chegaralashi, nutq kamchiliklari, bola umumiy nutqining to'liq rivojlanmaganligi sabablari hamda bolalarga nutqni puxta egallash o'z fikrini to'liq ifoda etishga o'rgatish yo'llari haqida ma'lumot bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается роль речи в развитии личности ребенка, функциональное и структурно неправильное развитие языка вызывает речевые нарушения, ограничивает возможности детей к нему адаптироваться и привыкать, речевые дефекты, причины неполное развитие общей речи ребенка и причины предоставления детям речи. Содержательное описание способов обучения тщательному мастерству полного выражения своих мыслей.

SUMMARY:

In this article, the role of speech in the development of the child's personality, the functional and structurally incorrect development of the language causes speech disorders, limits the children's ability to adapt to it and get used to it, speech defects, the reasons for the incomplete development of the child's general speech, and the reasons for giving speech to children. Informative description of ways to teach thorough mastery to fully express one's thoughts.

Bola shaxsining har tomonlama kamol topishida nutqning to'g'ri rivojlanishi juda katta ahamiyatga ega. Chunki nutq kishilararo milliy boylik, tarbiya, ta'lim, ijodiyotga qimmatli aloqa vositasidir. Shu boisdan ham bolalarga nutqni puxta egallash o'z fikrini to'liq ifoda etishni o'rgatish lozim. Lekin, afsuski, ba'zi bolalarda nutq buzilishlarining turli ko'rinishlari uchraydi.

Bunday nutq kamchiliklariga ega bo'lgan bolalar o'z fikrlarini nutq orqali to'liq ifoda etib bera olmaydilar.

Tilning funksional va tuzilish jihatdan noto‘g‘ri rivojlanishi ana shunday nutq buzilishlariga sabab bo‘ladi, bu esa bolalarning unga moslashish, ko‘nikish imkoniyatlarini ham chegaralaydi. Bunday nutq kamchiliklariga bolaning umumiy nutqining to‘liq rivojlanmaganligi ham kiradi.

Sharqning ilk uyg‘onish davri qomusiy olimlari (Abu Nasr Farobiy, Abdurahmon Jomiy, Abu Ali Ibn Sino va boshqalar) fikrlarga qaraganda, inson qalbi o‘z tabiati bilan bir-biriga monand bo‘lgan rohat nutq tovush va ritmlarni yoqtiradilar. Chunki tovushlar insonlar va hayvonlar hayotidagi eng zarur fanitorlaridan biridir. Tovushning o‘ziyoq ham insonni, ham hayvonni hayajonlantiradi, biror qo‘rqinchli voqea ro‘y berganda esa u bir-birini chaqirish vositasi sifatida qo‘llaniladi va qayta rol o‘ynaydi.

Nutq bola hayotida turli funksiyalarni: aloqa qilish, tajribalarni o‘zlashtirib olish, faoliyatini boshqarishni bajaradi. Bu sanab o‘tilgan funksiyalar maktabgacha ta‘lim davrida shakllanadi.

Nutq inson faoliyatini boshqarish vositasidir. U xotira va idrok jarayonlarini tashkil etadi. Shunday ekan bu vazifalarni amalga oshirishda nutqni to‘liq rivojlanmagan maktabgacha ta‘lim yoshdagi bolalarni logopedik mashg‘ulotlar yordamida nutqiy kamchiliklarini bartaraf etish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki maktabgacha ta‘lim bola shaxsini sog‘lom va yetuk, maktabda o‘qishga tayyor tarzda nutqini shakllantirish maqsadini ham ko‘zlaydi.

Go‘zal va nafis nutq madaniyatining ibtidosi ko‘hna Sharqda juda qadim zomonlarga borib taqaladi. Ma’noli va bejirim gapira bilish maqbul va nomaqbul ohanglarni ilg‘ay olish so‘zning orqa o‘rnini uning munosib o‘rnini farqlay bilish, nutqiy fahmu farosat, nutq odobi kabi fazilatlar Turonda inson umumiy axloqining ma’naviy rasomining tayanch ustunlaridan sanalgan.

Ulug‘ ajdodlarimiz Yusuf Hos Hojib: “Odobning boshi tildir”, deb bejiz aytmagan. Xalqimizning og‘zaki va yozma so‘z xazinasidagi nutqiy xulqqa oid bunday nur ma’no hikmatlarning sanab sonog‘iga yetish mushkul. Milliy jamiyat va umuminsoniy qadryatlar, milliy o‘zlik, idrokning sobitligi milliy ong va tafakkur, milliy g‘urur va iftixor, vatanga muhabbat va istiqloлга sadoqat kabi ma’naviy kamolatning o‘zagini tashkil etuvchi tushunchalarni atrof muhitdan ayri holda tasavvur etib ham bo‘lmaydi.

Chinakam nutq madaniyati tilni ongli idrok etish asosida shakllantiradi. Nutq madaniyati jamiyat ma’daniy-ma’rifiy tarqiyotning, millat ma’naviy kamolatning muhim bosqichidir va zaruriy belgisidir. Haqiqiy ma’nodagi madaniy nutq shaxs umumadaniy saviyasining favqulotda muhim unsurlaridan biridir. Shuning uchun ham mamlakatimizda ma’naviy ma’rifiy islohotlar davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi deb e’lon qilingan bugungi kunda nutq ma’daniyati masalalari, farzandlarimizning nutqiy ma’daniyat ko‘nikmalari va malakalarini oshirish, ta‘lim jarayonlarining barcha bosqichlarida ma’daniy nutq muammolarini yetarli

darajada nazarda tutish har qachongidan ham dolzarblik kasb etganligi bejiz emas. Nutq ma'daniyati tildan bimalol maqsadga o'rta muvofiq tarzda foydalana olishni ta'minlaydigan ko'nikma malaka va bilimlarining jami demakdir.

Nutqning ma'daniyatligini ta'min etadigan to'g'rilik, aniqlik, mantiqiylik, ifodalilik, boylik (rang-baranglik), soflik kabi bir qancha sifatlar mavjud. Ana shu kommunikativ sifatlarining barchasini o'zida mujassamlashtirgan nutq madaniy hisoblanadi. Nutqning to'g'riligi, ya'ni uning adabiyoti mezonlari (talaffuz, so'z urg'usi, so'z yasalishi, marfalogik, sintaktik, uslubiy mezonlar) ga qat'iy mosligi ma'daniy nutqning asosiy markaziy sifatidir. Ammo har qanday to'g'ri nutq ma'daniy bo'lavermaydi, u zikr etilgan boshqa kommunikativ sifatlarga ega bo'lgandagina chin ma'nodagi ma'daniy nutq ro'tbasini ola biladi.

Millat bolasini qutqarmoq ishtiyoqi bilan elib yashagan bobomiz Abdurauf Fitrat bunday degan edi:

“Ma'lumki, odam birinchi tarbiyani onasining bag'rida oladi. Shu narsa muqarrarki, ana shu birinchi tarbiya (oila tarbiyasi) tarbiyaning eng muhim bosqichi hisoblanadi. Uning ta'siri odam tabiatiga mustahkam o'rtnashadi. Shaxs ruhiyati, axloq javhari va ofatlari bolaligidanoq shakllanadi”. (A.Fitrat, Oila, Toshkent: “Manaviyat” 1998-y 34-bet) Besh olti yoshgacha odamlar bilan muloqotda bo'lmasdan o'sgan bola keyin nafaqat tilni bilish, hatto nutq tovushlarini to'g'ri talaffuz qila olish qobiliyatidan ham mahrum bo'ladi. “Kishi so'z eshitmak bila suxango'ylik hosil qila bilishini dalilab berar ekan, Kaykovus o'zining mashhur “Qobusnoma” kitobida shunday deydi:”... Agar bir o'g'lon onadan tug'ilsa, unga yerining ostidan bir joy qilib, sut berib,ul joyda parvarish qilsalar, onasi va dadasi unga gapirmasalar, u o'g'lon hech kishining so'zini eshitmasa, ulug' bo'lg'onda lol (soqob) bo'lur” (“Qobusnoma” Toshkent 1994y 41-42 betlar) ”

Shuning uchun ham til zavqi, madaniy nutq sezgisi va so'z sevgisi borasidagi ilk tarbiya oilada, bola bir-ikki so'zi “chug'urlash” baxtidan quvongan-sarmast bo'lgan paytdanoq boshlash kerak.

O'quvchining nutqiy ma'daniyatini, badiiy so'z hissini parvarish qilishda atrof-muhit fanining o'rni kattadir. Nutqiy ma'daniyatni o'rgatish chiroyli so'z zavqini o'stirish, umuman til estetikasi tarbiyasida birligi, asosiy jonli kurgazmali qurol o'qituvchining o'zidir.

Rossiyada Petr I zamonida shunday bir farmon chiqarilgan ekan. Unga ko'ra, jismoniy yoki nutqiy nuqsonga ega bo'lgan odam, har qancha yetuk bo'masin dars berish uchun sinfga kiritilmagan. Dunyo boladay ziyrak tanqitchi va unday mohir tanqidchi yo'q. Shuning uchun “Jonli ko'rgazmali qurol” har jihatdan to'kis va tugal bo'lishi lozimligi oddiy mantiqning talabidir.

Nutq ma'daniyati muommalarini ilmiy asosda o'rganishni yanada chuqurlashtirish ham bugungi kunda alohida dolzarblik kasb etadi. Mustaqillik

sharofati bilan erkin taraqqiyot yo‘liga to‘shib olgan tilimizning o‘z tabiatiga hos mezonlarini tayin etish, unutilgan boyliklarini tiklash, bir necha ming yillik madaniyatimiz tarixidagi nutqiy odob analarining o‘rganish, so‘zni benazir nemat sifatida ardoqlagan ulug‘ ajdodlarimizning ulkan merosini bor bo‘yicha ko‘rsatib berish ayni soha mutahassislari oldida turgan muhim vazifalaridir.

Nutq fikr his- tuyg‘uning ifodasidir. U ikki hil ko‘rinishida bo‘ladi: og‘zaki nutq, yozma nutq.

Nutqning yozma shakli shu tilning alifbo va imlosi bilan bevosita bog‘lanadi.

1919 yili dekabr oyida Toshkentda imlo kengashi o‘tqaziladi. Bolalar uchun isloh qilingan arab alifbosidagi Shokirjon Rahimiyning “sovg‘a” alifbe kitobi, 1920 yilda esa kattaq yoshdagilarning o‘z ona tilida xat-savod o‘rganishlari uchun M.Qodirov va boshqalarning “Kattalarga o‘qish kitobi” nashr qilinadi.

Nutq bu til deb ataluvchi, o‘ta muhim vazifalarni bajaruvchi noyob qurolidan foydalanish jarayoni. Nutqiy jarayon-tilning o‘z vazifasini bajarish jarayon – tilning o‘z vazifasini bajarish jarayoni bu jarayon yaxshi yoki yomon kechish mumkin. Notiq esa bu jarayonni ma’lum ma’noda amalga oshiruvchidir.

“Qobusnoma” muallifi Kaykovus hamma hunarlar ichida so‘z hunari-notiqlikni a’lo deb bilgan: “Bilgilkim, hamma hunardan so‘z hunari yaxshi”. (“Qobusnoma” Toshkent “O‘qituvchi” nashriyoti, 1968yil 2-9-betlar.)

Adabiyotshunos olim Izzat Sulton “Adabiy asarlarning mazmuni undagi tilning oliyanobligi, tasvir qilingan odamlar va hodisalarning go‘zalligi yoki hunarligi-hammasi o‘quvchiga asarning tili orqali aytadi. Shu sababli til sohasidagi mahorat yozuvchi qobilyatining eng yorqin alomatidir.” Der ekan, eng avvalo til qurolidan foydalanish mahorati eski o‘zbek yozuvi haqida ham fikr yurutgan.

Aloqa-aralashuv quroli-tildan foydalangan holda hoh og‘zaki, hoh yozma nutq tuzar ekanmiz, uning barcha imkoniyatlarini hisobga olgan holda yana tinglovchilarning tafakkuri, ongillik darajasi, umumiy saviyasi, yoshi, holati, kayfiyati, karakteri, kasbi, vaqti, kabi juda ko‘p omillar ko‘zda tutilishi lozim.

Nutq boyligi tildagi boylikning undagi qay darajada o‘z aksini topganligi bilan belgilanadi. Nutqdagi tildagi rang-barang vositalar o‘z ifodasini topgan bo‘lsa bunday nutq madaniyatining asosiy mezonlaridan biridir.

Har bir murabbiy o‘quvchilar nutqiga e’tibor qilsa, nutq tuzush ma’sulyatini his ettirsa, o‘quvchi nutqining boy bo‘lishini ta’minlashi mumkin. So‘zga, nutqqa e’tiborsizlik, bilan qarash uni qashoqlashtiradi.

Yana shuni aytishi kerakki, o‘z so‘z boyligini asosan lug‘atlar orqaligina boyitish mumkin. Yoshlar hozirgi tilimizda, mumtoz adabiyotlar namunalarida uchraydigan juda ko‘p ajoyib so‘zlarning asl ma’nolarini bilmaydilar, Bu o‘rinda R.Denartning quyidagi fikrini eslatib qo‘yish maqsadga muvofiqdir: “So‘zlarning ma’nolarini odamlarga tushuntirib bering, shunda siz insoniyat olamini anglashilmovchiliklarning yarmidan halos qilgan bo‘lasiz”.

*Kimki so'zni qadrlasa har qachon,
O'z-o'zini qadrlagay begumon.*

(A.Jomiy)

Nutq madaniyati malakasini shakllantirish va tarbiyalashga xizmat qiluvchi Nolisoniylar ta'limiga: nutq odobi (nutqiy yetuk), nutqiy nazokat (Nutq estetikasi), nutqiy xulq, nutq va milliy ruxiyat, nutq va ma'naviyat kabi bir qator ilmiy bilim tizimlari kiradi.

Yuqorida zikr qilingan fikrlardan xulosa qilib aytish mumkinki, maktabgacha ta'lim yoshidagi bola shaxsini shakllantirishda unumli nutqning to'g'ri rivojlantirilishi muhim ahamiyati kasb etdi.

Shu boisdan ham davlatimiz maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning nutqini ravon va mukammal bo'lishiga nutq madaniyatini shakllantirishga katta e'tibor bermoqda. Aynan logopediya fani yuqorida aytib o'tilgan maqsadlarni amalga oshirishdek murakkab vazifani bajarishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan.

Logopediya fanining obyekti bu nutq kamchiliklari ega bolalardir. Shunga ko'ra logopediya maxsus pedagogika fani tartibi sifatida nutqdagi kamchilik sabablari va ularning oldini olish tuzatishni yo'llarini o'rganadi.

Logopediya masalalari dastlab (XVII asrda) surdapedagogika sohasida o'rganilgan. XIX asrning 2-yarimidan boshlab nutqdagi kamchiliklarni o'rganishga mustaqil ravishda, meditsina nuqtasi nazarida yondasha boshlanadi. Nutq faoliyatining tabiati halqadagi ilmiy tasavvurlarning kengayishi va bu sohada olib borilgan tadqiqotlar natijasida logopediya yo'nalishi tubdan o'zgaradi, unda pedagogik mazmun birinchi o'ringa qo'yiladi. Hozirgi zamon logopediya fanida insonning nutq faoliyati tabiati xususiyatlarining psixik faoliyatga ta'sirini o'rganishga alohida ahamiyat beriladi. Zero nutq markaziy nerv sistemasi bajaradigan eng muhim ruhiy funksiyalardan biri bo'lib, u boladagi ruhiy jarayonlarning tartib topishiga va bolaning umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Nutq kamchiliklari esa bolaning ruhiy va jismoniyva ruhiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nutq kamchiliklari gapiruvchi shaxsning nutq faoliyati normal holda ishlayotgan ruhiy fiziologik mexanizmlarning zaiflashuvi bilan bog'liq holda ma'lum til muhitida qa'bul qilingan adbiy til normalaridan chetga chiqishi bilan belgilanadi. Adabiy tilda qa'bul qilingan nutq miyorida biroz bo'lsa ham chekinish nutq nuqsoni deb hisoblanadi. Kommunikativ nazaridan qaraganda nutq bo'zilishlari, bu aloqa vositasining bo'zilishidir. Shuning uchun logopedik tadqiqotlarda talaffuzdagi nuqsonlar bilan bir qatorda nutqning leksik-grammatik taraqqiyoti ham o'rganiladi.

Nutq kamchiliklari paydo bo'lishi, tabiati, psixik taraqqiyotga ta'siri jihatidan turlihvadir. Ular bilish jarayonini atrofda kishilar bilan muomalani qiyinlashtiradi.

Natijada bola tortinchoq bo'lib ruhiy taraqiyotda o'z tengdoshlaridan ortida qolishi mumkin.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda nutqning to'liq rivojlanmaganligi yetishtirish va uni bartaraf qilish masalasi katta qiziqish uyg'otib kelmoqda, uni amaliy hamda nazariy jihatdan chuquroq o'rganishni talab qilmoqda.

Intilishi vainitelektio'rtachabo'lganbolalardanutqningto'liqrivojlanmaganligi deganda nutq anamaliyasining shunday shanli tushuniladiki, unda barcha nutq kamponentlarining shakllanishi bo'zilgan bo'ladi. (fonetik-fonematik, leksik va grammatik).

Nutqning to'liq rivojlanmaganligi R.E. Levina uch daraja bilan belgilaydi: nutqiy aloqa vositalarining umuman yo'q bo'lishidan to fonetik-fonematik va leksik-grammatik jihatdan rivojlanmaganlik elementlariga ega bo'lgan mukammal nutq bo'lishigacha.

Intelmenti, eshitishi va ko'rishi miyorida rivojlanayotgan bolalarda nutq kamchiligini o'rganish va bartaraf etish bo'yicha A.R.Mo'minova ularning ilmiy rahbarligida M.Y. Ayupova, X.M.Po'latova N.R.Rahmonqulovalar maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning nutqiy o'rganish xususiyatlari yuzasidan ilmiy-tadqiqotlar ishlari olib borganlar.

Maktabgacha ta'lim yoshdagi fonetik-fonematik kamchilikka ega bo'lgan bolalarda nutqning talaffuziga bag'ishlangan maxsus ilmiy tekshirishlar, metodik tavsiyalarning yo'qligi, differensial diagnostika qilish uslublarini va kamchiligini korreksiyalashning yo'llari ishlab chiqilmaganligi, bu itofadagi bolalarning maktabda ta'lim olishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi M.Y.Ayupova tomonidan o'rganiladi.

M.Y.Ayupova maktabgacha ta'lim yoshidagi o'zbek bolalarida fonetik-fonematik nutq kamchiliklari bor o'zbek bolalarida logopedik-korreksion ishning zarurligi, bu kamchiliklar logopedning yordamisiz bartaraf etilmasligi, balki ular bola uchun maktab dasturining o'zlashtira olmasligiga bosh sabab bo'lishini isbotlab beradi.

Adabiyotlar:

1. Venger A.A., Vigotskaya G.L., Leongerd E.M. O'tbor detey v spetsialniy doshkolniye uchrejdeniya M. Pros-ya 1972.
2. Dulnev G.M., Luriya A.R. "Prinsipi otbora detey vo vspomagatelni shkoli" M. 1970.
3. Dvyachnov A.I. "Vospitaniya i obucheniya gluxonemix detey" M. 1977
4. Zinov S.A. "Obucheniya gluxix detey yaziku po prinsipu formirovaniya rechevoga obucheniya" M. 1971.
5. Zinov S.A. "Obucheniya gluxix detey yaziku". M. 1979.
6. Korsunskaya B.D. "Metodika obucheniya gluxix doshkolnikov rechi" M. 1989.
7. Luriya A.R. "Rol rechi i psixicheskaya razvitiya rebyonka" M. 1978.
8. Luriya A.R., Yudovich F.Ya. "Rech i razvitiya psixicheskix protsessa u rebyonka" M. 1976.
9. Morozova N.G. "Formerovaniya poznavatelnix interesov u anomalnix detey" M. 1979.

RIVOJLANISH MARKAZLARIDA BOLALAR FAOLIYATINI TASHKIL ETISH ORQALI MA'NAVYIY-AXLOQIY SIFATLARNI TARBIYALASH USULLARI

Jo'rayeva Z.S.

*Namangan davlat universiteti Maktabgacha ta'lim metodikasi
kafedrası stajyor-o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: markaz, guruh, tarbiyalanuvchi, tarbiyachi, til va nutq, qurish-yasash va konstruksiyalash va matematika, san'at, syujetli-rolli o'yinlar va drammalashtirish, ilm-fan va tabiat markazlari.

Ключевые слова: центр, группа, обучающийся, воспитатель, язык и речь, строительство и математика, искусство, сюжетно-ролевые игры и инсценировки, научно-природные центры.

Key words: center, group, student, teacher, language and speech, construction and mathematics, art, role-playing games and dramatizations, science and nature centers.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda rivojlanish markazlarini tashkil etishning asosiy sharti pedagogdan tayyor bilim olishdan ko'ra, bolaga rivojlanish markazlarida faoliyatni tanlash imkoniyatini berish, bunda u atrofda dunyo haqida bilimlarni mustaqil ravishda egallashi, ko'nikmalari va qobiliyatlarini rivojlantirish, bolaga qiziquvchanlik, mustaqil izlanish, tadqiqot jarayoniga qo'shilish imkoniyatini berish ekanligi haqida so'z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье основным условием организации центров развития в обучении детей дошкольного возраста является предоставление ребенку возможности выбора деятельности в центрах развития, в которой он сможет самостоятельно приобретать знания об окружающем мире, развивать навыки и умения. способности, заинтересовать ребенка, самостоятельное исследование, а не получение готовых знаний от педагога, говорят, что это возможность включиться в исследовательский процесс.

SUMMARY:

In this article, the main condition for organizing development centers in teaching preschool children is to provide the child with the opportunity to choose activities in development centers in which he can independently acquire knowledge about the world around him, develop skills and abilities, interest the child, independent research, and not receive ready-made knowledge from the teacher, they say that this is an opportunity to join the research process.

Ta'lim va tarbiyani bir-biridan alohida ajratib bo'lmaydi, bu ikki jarayon o'zaro uyg'un, uzluksiz asosda tashkil etilgandagina odobli, axloqiy fazilatlariga

ega, yuksak ma'naviyatli, shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog'lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega, zamonaviy kasb-hunar egasi bo'lgan vatanparvar yoshlarni yetishtirib berish bugungi kun talabidir.

“Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi” asosida 3-6 (7) yoshli bolalarni ma'naviy tarbiyalash, ularda shaxsiy fazilatlar, jumladan, o'z tuyg'ularini boshqarish, ijtimoiy motivlarni uyg'otish, milliy an'analariga qiziqishni paydo qilish, yaqin kishilarga g'amxo'rlik qilish kabi ehtiyojlarni shakllantirishga qaratilgan “Baxtli bola ma'naviyati” kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish mazmuni aks etadi[1].

Rivojlanish markazlari ta'lim, rivojlantiruvchi, o'qitish, rag'batlantiruvchi, uyushgan, kommunikativ funksiyalarni bajarishi kerak. Eng muhimi, ular mustaqillikni rivojlantirish ustida ishlashlari kerak, bolalar va kattalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning shaxsga yo'naltirilgan ta'limga asoslangan bolaning tashabbusini rag'batlantirishi lozim. Guruh xonasidan moslashuvchan va o'zgaruvchan tarzda foydalanish talab etiladi.

Rivojlanish markazlaridagi tematik, didaktik materiallar bolaning ehtiyojlari va manfaatlarini qondirishga xizmat qilishi darkor. Markazlarning dizayni estetik, bolalar uchun jozibali bo'lishi kerak, va mustaqil faoliyatga bo'lgan istakni keltirib chiqarishi kerak. Guruh xonasida rivojlanish markazlarini yaratishda o'yin faoliyatining yetakchi rolini hisobga olish kerak. Rivojlanish markazlaridagi jihozlar xavfsiz va didaktik materiallar bolaga tegishli bo'lishi va bolalarning yoshiga mos bo'lishi zarur. Rivojlanish markazlaridagi didaktik materiallar tematik vazifalarni hisobga olgan holda o'zgarishi lozim. Ilk qadam davlat o'quv dasturi asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida beshta rivojlanish markazlari faoliyat yuritadi. Rivojlanish markazlari bolalarga o'zlarining shaxsiy ko'nikmalari va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda ta'lim-tarbiya jarayonini mustaqil individuallashtirish imkoniyatini beradi. Tarbiyachi-pedagoglar rivojlanish markazlarida bolalarning yordamchilari rolini o'ynaydilar, mashg'ulotlar olib boriladigan joyda imkoniyatlar kengligini ta'min etadilar va har bir bola individual rivojlanishi darajasini egallay olgan holda faoliyat turlarini rejalashtiradilar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va “Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim” vazirligining maktabgacha ta'lim tizimini yanada rivojlantirish to'g'risidagi qarorlariga muvofiq maktabgacha ta'lim tashkiloti guruhlarida beshta markaz tashkil etilgan. Bolalar hafta mobaynida oladigan bilim va ko'nikmalarini har tomonlama mukammal va mustaqil egallay olishlari mumkin. Har bir yosh guruh xonasida:

- “Til va nutq” markazi;

- “Qurish-yasash va konstruksiyalash va matematika” markazi;
- “San’at” markazi;
- “Syujetli-rolli o‘yinlar va drammalashtirish” markazi;
- “Ilm-fan va tabiat” markazi tashkil etilgan bo‘lishi lozim[2].

Ushbu markazlar tarbiyalanuvchilar uchun muhim o‘rin kasb etadi, chunki bola markazda erkin faoliyat olib boradi. Bu esa bolalarning nutqini, erkin fikrlashini, jismoniy va ijtimoiy bilish kompetensiyalarini rivojlantiradi. Markazlarda bolalar bilan o‘yin orqali ishlash ularni zeriktirmaydi va qiziqishini yanada kuchaytiradi. Masalan: “San’at markazi bolajonlarning eng sevimli markazi hisoblanib, unda rasmlar chizib, raskraskalar bo‘yashadi, aplikatsiya ishini, plastelindan o‘zlari xohlagan narsalarni yasab, ijodiy faoliyat olib borishadi. Markazda “Non” haqidagi mashg‘ulotimiz uchun kerakli jihozlarni tayyorlash va non rasmini chizish kerak bo‘lsa, tarbiyachi faqatgina: “Bolajonlar barchamiz non rasmini chizamiz va qani kim o‘z rasmda qanday nonni aks ettiradi?”- deydi. Bolalar esa: kimdir chiroyli nonni, kimdir sedanali nonni, yana kimdir uyda onasi yopgan nonni rasmini chizishga harakat qiladi. Bu orqali bolada erkin fikrlash va tasavvur doirasini kengaytirish mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda rivojlanish markazlarini tashkil etishning asosiy sharti pedagogdan tayyor bilim olishdan ko‘ra, bolaga rivojlanish markazlarida faoliyatni tanlash imkoniyatini berish, bunda u atrofdagi dunyo haqida bilimlarni mustaqil ravishda egallashi, ko‘nikmalari va qobiliyatlarini rivojlantirish, bolaga qiziquvchanlik, mustaqil izlanish, tadqiqot jarayoniga qo‘shilish imkoniyatini berishdir. Quyida bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashda rivojlantiruvchi markazlarning xususiyatlarini alohida tahlil qilib o‘tamiz.

Jumladan, “Til va nutq” markazi. Ushbu markazda bolalarning do‘stlari orasida o‘z fikrlarini bera olishlari, mavzu asosida hikoyalar tuzish, savol-javoblar qilish, bolalarcha suhbatlar tashkil etish imkoniyati mavjud. Boladagi ko‘pchilik orasida tortinchoqlik odatlari kichik guruhlarda ishlash jarayonida yo‘qola boshlaydi. AKT vositalari, turli xildagi mavzuli rasmlar orqali bola mustaqil ravishda o‘ylashi, fikrlashi, mazmunni idrok etish imkoniga ega. Markazga qo‘yilgan mazmunli rasmlar orqali majburiy emas, balki o‘z holicha hikoyalar tuzish imkoniga ega. Mavzularni tanlash huquqiga ega.

“Qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika” markazi. Markaz orqali bolalarda sensor tarbiya, ijodkorlik rivojlanadi. Bola bir vazifani bajarish orqali ham qurish yasash, ham matematika bilan shug‘ullanish imkoniga ega. Bolalar orasidagi suhbatlar tinglansa, ularning muloqotida “Menga katta g‘ishtni ber”, “Menga qizil kerak”, “O‘ng tomoningdagi meniki”, “Men yasagan uycha ikki

qavatli”, “Seniki kichkina, meniki esa katta”, “Men yasagan mashinaning rangi oq”, “Mana senga ko‘k lego”, “Mening mashinamga 10 ta odam sig‘adi”, “Nima uchun buzilib ketdi?, chunki sen tagiga ko‘p g‘isht qo‘ymading, tagi kichkina bo‘lib qoldi” va boshqa jumalarni eshitasiz. Demak bolalar muloqotida ayirish, qo‘shish, kattalikni bilish, taqqoslash kabi matematik iboralar ishlatiladi va ilk matematik tasavvurlar kengayib boradi. O‘z ishlarini taxlil qilishni o‘rganadi.

“San‘at” markazi. San‘at markazida bolalarni kayfiyatini ko‘tarish imkoni mavjud. Bolaning ijodiy kobiliyatlarini qo‘llab quvvatlanadi. San‘atning rassomlik, xaykaltaroshlik turlariga hamma uchun ham iqtidor berilmagan. Shuning uchun bu markazga kamroq bola qatnashi mumkin. Lekin markazga kerakli jihozlarni to‘liq qo‘yilsa, yasash, chizish texnologiyalari ertalabki, kechki soatlarda o‘rgatilsa, markaz ishi rivojlanadi. Oilada bolaga bunday sharoit har doim ham yaratib berilmaydi. Markazda ishlash orqali bolaning mayda motorikasi rivojlanadi. Mayda motorikaning rivojlanishi esa, bolaning nutqini rivojlanishiga sabab bo‘ladi.

“Syujetli-rolli o‘yinlar va drammashtirish” markazi. Markazni bolalar iqtidorini namoyon bo‘lishiga, o‘z mahoratini ko‘rsatishi uchun juda qulay muhit. Bu markazni bolaning “Men”ini shakllantiruvchi markaz deb ham atash mumkin. Markazdagi barcha jihozlar bolalar hayotida uchraydigan jihozlar bo‘lib, o‘yin jarayonida bola ulardan foydalanishni o‘rganadi, kasblar bilan yaqindan tanishish imkoniga ega. O‘yinlarda oila a‘zolarining o‘zaro munosabatlari aks etadi va ular orqali ahloqiy tarbiya olish (tarbiyachi uchun esa oiladagi muhitni o‘rganish) imkoni mavjud.

“Ilm-fan va tabiat” markazi. Tajriba-sinov maydonchasida o‘tkazilayotgan tajribalar bolalarda qiziqish uyg‘otadi va yangi ixtirolar qilishga undaydi. Bu markaz bolalarni tabiat va undagi xodisalarni bilish uchun eng katta imkoniyat va bu markazni to‘g‘ri ishlatilsa bolalar tabiat haqidagi 90% bilimni shu yerda olishi mumkin. Markaz nafaqat bolalarda balki pedagoglarda ham qiziqish uyg‘otadi. Markazda olib borilayotgan turli tajribalar orqali bolalar jismlarning foydali va zararli tomonlarini bilib olish imkoniga ega bo‘ladilar. Hayotimiz davomida ishlatiladigan narsalarni qayerdan kelganligi, ularni nimadan olinganligi haqidagi bilimlarni olish orqali ularga bo‘lgan munosabatlari ijobiy tomonga o‘zgaradi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash lozimki, bola misoli nihol uni qay yo‘sinda rivojlantirish ota-ona va pedagog tarbiyachiga bog‘liq. Bugungi kunda yaratib berilayotgan shart-sharoitlardan oqilona foydalanib bolaga beriladigan ko‘nikmalarni rivojlanish sohasi kompetensiyalari asosida mashg‘ulotlarning ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarini hisobga olgan holatda

rivojlanish markazlarida tashkilotish maktabgachata'lim tarbiyalanuvchilarining maktab ta'limiga tayyorgarlik ko'rishida va komil shaxs sifatida shakllanishida poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, Uzluksiz ma'naviy tarbiya KONSEPSIYASI 31.12.2019-yildagi 1059-son
2. Ilk qadam davlat o'quv dasturi. -T.: 2022 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari. Toshkent-2018 yil
4. Adizov B.R. Oliy va malaka oshirish ta'lim tizimlarini integratsiyalashning nazariy asoslari // Respublika ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. Buxoro. 2019. 26-27 aprel. – B.5-8.
5. Azizova Z.F. Qo'g'irchoq teatri vositasida maktabgacha katta yoshdagi bolalarda axloqiy-estetik sifatlarni shakllantirish: Ped. fan.b. fals. dok. (PhD) ...diss. avtoref. – Toshkent, 2020. – 48 b.
6. Abdusamatova N.J. Integratsion yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlari: Ped. fan.b. fals. dok. (PhD) ...diss. avtoref. – Namangan, 2021. – 12 b.

BOSHLANGAN SINIF O'QUVCHILARINING O'QIB TUSHUNISH MAHORATINI RIVOJLANTIRISH (PIRLS)

Kamalova N.T.

*Fan va texnologiyalar universiteti
Pedagogika kafedrası v/b dotsenti*

Tayanch so'zlar: o'qish sifati, matnni tushunish, o'qish malakasi, ilmiy-ommabop matn, badiiy matn, interfaol usullar, matn tuzilmalari, o'zaro ta'sir mexanizmlari, psixofiziologik jarayon, adabiy tajriba.

Ключевые слова: качество чтения, понимание текста, навыки чтения, научно-популярный текст, литературный текст, интерактивные методы, структуры текста, механизмы взаимодействия, психофизиологический процесс, литературный опыт.

Key words: quality of reading, text comprehension, reading skills, popular science text, literary text, interactive methods, text structures, interaction mechanisms, psychophysiological process, literary experience.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada PIRLS asosida boshlang'ich sinflarda o'qish ko'nikmalari muhokama qilinadi. Muallif PIRLS tushunchasini ochib beradi va quyi sinf o'quvchilariga ushbu modulni joriy etish natijalarini taqdim etiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются навыки чтения в младших классах на основе PIRLS. Автор раскрывает концепцию PIRLS, представляет результаты внедрения данного модуля учащимися начальных классов.

SUMMARY:

This article discusses reading skills in lower grades based on PIRLS. The author reveals the concept of PIRLS, presents the results of the implementation of this module by students in the elementary grades.

So'nggi yillarda ta'lim sohasida Progress in International Reading Literacy Study ma'nosini anglatuvchi PIRLS qisqartmasi keng qo'llanilmoqda. Xalqaro PIRLS tadqiqoti boshlang'ich sinf o'quvchilari o'qish darajasi va sifatini taqqoslaydi. PIRLS boshlang'ich maktab bo'yicha etakchi tadqiqotlardan biridir.

Ushbu sohada o'qishning ikki turi baholanadi:

1. Kitobxon sifatida adabiy tajribaga ega bo'lish uchun o'qish;
2. Ma'lumotni o'zlashtirish va undan foydalanish uchun o'qish.

Boshlang'ich maktab o'quvchilariga ikkita matn beriladi:

1. Ilmiy-ommabop matn.

2. Badiiy matn.

O'quvchilar matnni o'qib bo'lgach, matn bo'yicha bir nechta savollarga javob berishlari kerak. Talabalar to'rtta mezon va ko'nikma asosida baholanadi:

1. Matndagi ma'lumotlarni tez toping.

2. Xulosalaringizni to'g'ri shakllantiring.

3. Qabul qilingan ma'lumotlarni umumlashtirish

4. Matn mazmuni va tuzilishini tahlil qilish.

O'qishga bo'lgan qiziqish, asosan, o'quvchilarni turli interfaol usullardan foydalangan holda o'qishga undaydigan o'qituvchiga bog'liq. Agar o'quvchi ongli o'qishni yaxshi bilsa, unda o'qishga qiziqishi paydo bo'ladi. O'qishni o'zlashtirishning muhim shartlaridan biri o'qishning bosqichma-bosqich rivojlanadigan turli usullari va ko'nikmalaridir.

O'qish tushunchasining o'zi murakkab va murakkab psixofiziologik jarayondir. Bu jarayonning asosi, B.G.Ananyev "analizatorlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirning eng murakkab mexanizmlari va ikkita signal tizimi o'rtasidagi vaqtinchalik ulanishlar" da yotadi.

O'qish jarayonining uchta asosiy turi mavjud:

1. So'zlarni idrok etish va tushunish. O'qishni bilish nimani anglatadi? O'qish - bu ular bildirgan so'zlarni taxmin qilish qobiliyati. Bunda xotira, tasavvur va inson ongi muhim rol o'ynaydi. Harflarni o'qiganimizda va ko'rganimizda, so'z hosil bo'ladi va u nima haqida ekanligini taxmin qilamiz.

2. O'qishni tushunish. Umuman olganda, har bir so'z yoki jumla bizning ongimizda ba'zi o'zgarishlarni keltirib chiqaradi, bu bizning ushbu so'zni tushunishimiz bilan belgilanadi. Bu o'zini turli yo'llar bilan namoyon qilishi mumkin, bir holatda ma'lum, tushunarli, jonli tasvir paydo bo'ladi, boshqasida qandaydir tuyg'u, istak, mantiqiy jarayon paydo bo'ladi, ba'zan hech qanday tasvir paydo bo'lmaydi, faqat idrok etilgan so'z takrorlanadi.

3. O'qishni baholash - kitobni nafaqat o'qish, balki u haqida tanqidiy fikrlash, ya'ni uni baholash qobiliyatidir.

O'qishning maqsadi - o'qishni o'rganish, harflarning tovush tizimini o'zlashtirish zarurati. Bu o'qish va qiziqish ko'rsatishga undaydi. O'quvchi o'qish ko'nikmalarini egallagandan so'ng, u o'qigan so'zning ma'nosini tushunishga qiziqadi.

Shunday qilib, o'qishning rivojlanishi bilan motivlar murakkablashishi mumkin va o'quvchi biron bir aniq fakt yoki hodisani o'rganish maqsadi bilan o'qiydi; yanada murakkab ehtiyojlar paydo bo'ladi, masalan, qahramonning

harakatini baholash uchun uning motivini bilish; ilmiy-ommabop matndagi asosiy fikrni topish va hokazo.

Ma'lumki, o'qish og'zaki nutq bilan juda chambarchas bog'liq. Agar odam ko'p o'qisa, og'zaki nutq ham shunga mos ravishda rivojlanadi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, og'zaki nutq yordamida o'qishning ifodaliligi rivojlanadi; O'qishda matn mazmunini va asosiy ma'noni etkazish uchun og'zaki ifoda vositalaridan, shuningdek izchil og'zaki nutqdan foydalaniladi. «Iqtisodiyot va jamiyat» No 9(88) 2021 www.iupr.ru 284

Maktab o'quvchilarining o'qishni tushunishi kattalarning tushunishi va idrokiga mos kelmaydi. Masalan:

1. Matnni idrok eta olmaslik;
2. Samimiylik va yaqqol emotsionallik;
3. Bolaning amaliy faoliyati;
4. Nutq mazmuniga qiziqish;
5. Ko'rgazmali va ifodali vositalarni yetarlicha to'g'ri tushunmaslik;
6. Hayotiy tajribaning etishmasligi;
7. Reproduktiv darajaga egalik:

O'qish ko'nikmalarini akademik mahorat sifatida rivojlantirish uchun ushbu holatni qabul qilish muhimdir. Shuningdek, har doim bolalarning kognitiv faoliyatining xususiyatlari va qobiliyatlarini hisobga olish kerak. Har bir o'quvchi o'qishga individual yondashadi. Ma'lumki, 6-7 yoshli bolalarda mantiqiy fikrlash hali rivojlanmagan, u vizual xususiyatga ega va turli ob'ektlar va ularning o'rnini bosuvchi modellar bilan amaliy harakatlarga tayanishni talab qiladi. Shundagina tafakkur asta-sekin va bosqichma-bosqich vizual-majoziy xususiyat kasb etadi va nihoyat, mantiqiy mavhum tafakkur vujudga keladi. Boshlang'ich sinf o'quvchisining kognitiv faolligini rivojlantirishning ushbu darajalari o'rganish xarakterini shakllantiradi.

Bugungi kunda zamonaviy texnika - bu bosma matnni ovoz chiqarib berishning avtomatlashtirilgan mahorati sifatida o'qish qobiliyati bo'lib, u idrok etilayotgan matn va ish g'oyasini anglashni, shaxsiy fikrni va o'qilgan narsaga o'z munosabatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Ushbu o'qish faoliyati matnni o'qishni boshlashdan oldin, o'qish jarayonida va matnni o'qib bo'lgach, o'qilgan matn haqida fikr yuritish qobiliyatini uyg'otadi.

Binobarin, bu "o'ylangan o'qish" bolani madaniy an'analar bilan tanishtirish, adabiyot olamiga sho'ng'ish, u bilan tanishish, qolaversa, shaxsini rivojlantirishning asosiy va muhim vositasiga aylanadi. O'qish mahorati boshlang'ich maktabda ham, o'rta maktabda ham muvaffaqiyatli o'qishning kaliti, shuningdek, kelajakda muvaffaqiyatli martaba garovi ekanligini bilish juda

muhim va zamonaviy odamlar duch keladigan ma'lumotlarni boshqarishning ishonchli vositasidir.

PIRLS tadqiqotida ta'lim sifatini oshirish, xalqaro miqyosda mamlakat nufuzini mustahkamlash bilan birga, o'quvchilar bilimini xalqaro talablar darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. PIRLS 2001 Encyclopedia /Ina V.S. Mullis, Michael O. Martin, Ann M. Kennedy, Cheryl L. Flaherty, IEA, Boston College ISC, 2002.
2. Светловская Н.Н. Методика обучения чтению: что это такое?// Начальная школа, 2005. №2.
3. Дилова Н.Г. (2018). Важность совместного обучения в повышении эффективности начального образования. International scientific review of the problems and prospects of modern science and education. С. 90-91.
4. Irisbayeva Y. Using "Cluster" Method //Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 6.
5. Irisbayeva Y. Future Educators Professional Readiness to Interact with Preschool Children //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
6. Irisbayeva Y. Professional readiness of future educators to interact with children of preschool age // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 7.
7. Календарова З.К. Maktabgacha ta'limda xorijiy tajribalarni qo'llashning ahamiyati // International scientific and practical conference "international experience and modern approaches in preschool education" 15 MAY, 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11201866>
8. Z.K. Kalendarova. O'quvchilarning kommunikativ savodxonligini ta'minlashda dars materiallarini tanlash // Yoshlar va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash – mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim omili. WWW.kokanduni.uz. Халқаро илмий-амалий конференция. 2024.17-22.б.

ИЖОДИЙ ТАФАККУРНИ ЎСТИРИШ ОМИЛЛАРИ

Бабашева Г.Б.

*Ажсиниёз номидаги НДПИ «Умумий педагогика ва психология»
кафедраси н.ф.ф.д , доцент в.в.б*

Таянч сўзлар: баҳолаш, фикирлаш, мулоҳаза қилиш, савол- топшириқлар, ижодий фикирлаш, мотивация, шахсий қарашлар.

Ключевые слова: оценка, мышление, рассуждение, вопросы, творческое мышление, мотивация, личные взгляды.

Key words: evaluation, thinking, reasoning, questions, creative thinking, motivation, personal views.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада сўнгги йилларда ижодий тафаккурни ривожлантиришга доир мамлакатимизда амалга оширилиётган ислохатлар, бошланғич синф ўқувчиларининг савол ва топшириқлар тузиш ва уларга ижодий ёндашган ҳолда жавоб бериш, савол-топшириқлар ўқувчиларнинг мустақиллигини оширишга, эркин ва ижодий фикрлашга ундайдиган, матн моҳиятини англашга, мутолаага мотивация уйғотишга, шахсий қарашларини асослаш ва ҳимоя қилишга йўналтириши ҳақида сўз етилган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье реализованные в нашей стране реформы по развитию творческого мышления в последние годы, создание вопросов и заданий учащимися начальных классов и их творческих ответов, вопросов и заданий способствуют повышению самостоятельности учащихся, поощряют их. мыслить свободно и творчески, понимать смысл текста и мотивировать его читать, говорят, что он направляет свои личные взгляды на оправдание и защиту.

SUMMARY:

In this article, the reforms implemented in our country to develop creative thinking in recent years, the creation of questions and tasks by primary school students and their creative answers, questions and tasks contribute to increasing the independence of students, encourage them to think freely and creatively, understand the meaning of the text and motivate it to read, they say that he directs his personal views to justification and defense.

Сўнгги йилларда мамлакатимиз таълим тизимида ўқувчиларнинг саводхонлигини баҳолаш бўйича халқаро дастур (ПИСА) ҳамда бошланғич синф ўқувчиларининг матнни ўқиб тушуниш даражасини баҳоловчи халқаро дастур (ПІРЛС)ларда иштирок этиши юзасидан тегишли чора-тадбирлар белгиланиб, амалда тегишли ишлар олиб борилмоқда.

ПИСА ва ПИРЛС каби халқаро дастурлар таълим олувчиларнинг ўқиш саводхонлиги бўйича билим, кўникма ва малакаларини баҳолаш мақсадига қаратилганлиги билан муҳим аҳамият касб этади. Мазкур дастурлар турли ёшдаги, жумладан, 15-16 ёшдаги ва бошланғич синф ўқувчиларининг ўқиш саводхонлигини баҳолашга мўлжалланган.

ПИСА ва ПИРЛС дастурларида таҳлиллаш, таққослаш, гуруҳлаштириш ҳамда умумлаштириш каби ақлий фаолият турларига ўқиш саводхонлигини оширишнинг асосий омили сифатида қаралади.

Адабий таълим жараёнида ўқувчиларнинг ўқиш саводхонлигини аниқлаш учун турли матнлардан фойдаланилади. Ўқиш саводхонлигини текшириш аниқ кўринишдаги ахборотларни излаб топиш, маълум фактлар асосида натижа ва хулосаларини баён қилиш, ахборотларни умумлаштириш ва шарҳлаш, матн тузилиши, услуби ва мазмунини баҳолаш юзасидан топшириқлар тайёрлаш мақсадга мувофиқлигини кўрстади.

Ўқиш саводхонлигини ривожлантиришда берилган топшириқлар асосида ахборотларни танлаш ва муайян тартибга солиш, расмлар билан ишлаш, чизмалар ва жадваллар асосида маълумотларни топишга ўргатиш, матндаги ахборотларнинг муайян қисмларини умумлаштириш, матндаги савол-топшириқларни қайтадан тузиш, фикларини ёзма тарзда ифодалай билиш каби йўналишларда иш олиб бориш мумкин. Бундай мазмундаги ишлар рағбатлантириш, ахборот узатиш, назорат-тузатиш, ривожлантириш-тарбиялаш ва ўқитиш каби ўқув дарсликлари бажарадиган дидактик талабларни мувофиқлаштиришни талаб этади. Ўқиш саводхонлиги дарсликлардаги маънавий-эстетик тарбия, ижодкорликни ривожлантириш, матн мазмунини ўзлаштириш воситаси бўлган савол-топшириқларни ўқувчиларнинг ёш ва индивидуал хусусиятларини, фанга оид ва таянч компетенцияларни ривожлантириш нуқтаи назаридан тузилишига боғлиқ.

Яхши аёнки, умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчилари учун мўлжалланган дарсликлар давлат таълим стандартларида белгиланган: дидактик, методик, педагогик-психологик, эстетик ва гигиеник талабларга жавоб бериши, назарий маълумотлар, амалий-тажриба ва синов машқлар таълим олувчиларнинг ёши ва психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўқув фани асосларини тўлиқ ўзлаштиришини назарда тутди. Бу талаблар эса, ўз навбатида, дарсликлардан ўрин олган матнлар устида ишлаш йўллари, бадий асарларни ўқувчиларнинг ёши, интеллектуал имкониятлари даражасида дидактик таҳлил этишмасаласига ижодий ёндашиш долзарблигини кўрсатади.

Методист Қ.Хусанбоева бошланғич адабий таълим дарсликларидан ўрин олган матнлар устида ишлаш йўллари, бадий асарларни кичик ўқувчиларнинг ёши, интеллектуал имкониятлари даражасида таҳлил қилиш муаммосини тадқиқ қилар экан, бу борада қуйидагича фикр билдиради:

“Ўқиш китоби” дарсликларининг умумий таҳлилига таяниб шуни айтиш мумкинки, бошланғич синф ўқувчиларида инсоний сифатларни шакллантиришда болаларнинг кучи, ақли ва имкониятларидан унумли фойдаланилмаяпти. Дарсликларда ўрганиш учун тақдим этилган ўқув материалларининг кўпчилиги мантиқсиз, жўн, ҳаётий ҳақиқатдан узоқ. Бир қисми насихатгўйликка қурилган. Улар мавзудан келиб чиқиб, муаллифлар томонидан шунчаки “тўқиб” ташлангандай тасвур уйғотади кишида. Ёки юксак бадий матнлар шунчалар нўноқлик билан қисқартириб тақдим этилганки, улар болаларни мантиқсиз сайрайверадиған тўтиқушларга айлантиради. Асарлар матни юзасидан тузилган: “Нима учун она-Ер деймиз? Жавобни матндан топиб ўқинг ва ўқиганингизни ёд олинг”, “Навоийнинг истаги ифодаланган мисраларни ўқинг”, “Якшанба куни қандай воқеа юз берди?”, “Ота-она ўз фарзандига нисбатан қандай иборани ишлатади?” каби мантиқсиз савол-топшириқлар ўқувчиларни матнмазмунини такрорлашига мажбур қилади, холос.

Фикримизча, бошланғич синф дарсликларида бериладиган савол-топшириқлар ўқувчиларнинг мустақиллигини оширишга, эркин ва ижодий фикрлашга ундайдиган, матн моҳиятини англашга, адабий қаҳрамонларнинг ички дунёсини илғашга, мутолаага мотивация уйғотишга, шахсий қарашларини асослаш ва ҳимоя қилишга йўналтириши каби мақсадлардан келиб чиқиб тузилиши зарур.

Савол-топшириқларни тузишда нафақат ўқувчининг билиш жараёнлари ривож, балки ўрганилаётган асарнинг жанр ва тур хусусиятлари, тили, воқеликнинг бадий талқини, образ-персонажларнинг ўзига хос жиҳатларини эътиборга олиш, ёш китобхонларнинг адабиётга оид илк тасаввур ва билимларини ошириш масаласидиққат-марказида туриши муҳим ҳисобланади. Савол ва топшириқлар бадий матнни ўрганишнинг энг тўғри ва оптимал йўллари танлашга, адабий материал устида ишлаш жараёнида ўқувчиларнинг ижодий тафаккури ва нутқини ривожлантириш вазифаларини яхлит ҳал этишга хизмат қилади.

Кузатишларимиздан маълумки, амалдаги бошланғич синфларнинг “Ўқиш китоби” дарсликларида бадий асарлар мазмунини ўзлаштириш, -матн устида ишлаш юзасидан муайян шакл ва характердаги савол ва топшириқлар берилган. Савол-топшириқларни тузишда матн мазмуни ва

ҳажми кўзда тутилган. Шунингдек, матндаги асосий фикрни англаш, болаларнинг ахлоқий-эстетик тарбияси, билиш жараёnlари, хусусан, ижодий тафаккурини ривожлантиришмақсадидан келиб чикиб, қуйидаги мезонларга таянилган:

а) бирор воқеа-ҳодиса ёки қаҳрамонларни тавсифлашга доир савол-топшириқлар;

б) умумлаштирувчи характердаги савол-топшириқлар;

в) ўзлаштирилган билимларни эсга туширишга қаратилган савол-топшириқлар;

г) фикрлашга ва таҳлилга оид савол-топшириқлар.

Тадқиқотларимиздан кўринадики, ўқувчилар бирор мавзу юзасидан эслашга доир савол-топшириқларга ҳеч бир қийинчиликларсиз жавоб топадилар. Лекин шахсий нуқтаи назарларини баён этишга қаратилган ёки мантиқий характердаги масалалар қўйилганда маълум қийинчиликларга дуч келадилар. Бундай қийинчиликлар болаларда масалани ўрганишнинг илк босқичида кўзга ташланса-да, ўқитувчисининг ёрдамида аста-секинлик билан ҳал этишга киришади.

Фикрлашга йўналтирувчи савол ва топшириқлар қўйилганда ўқувчиларнинг фаоллиги ортади, мавзу моҳиятига чуқурроқ кириш имкони яратилади, бирмунча қийинроқ масалалар ёки нотаниш вазиятларнинг ечимини топишга эришилади. Савол ва топшириқлар орқали ўқувчини чуқурроқ мушоҳада қилишга ўргатиш турли хил вазиятларда, хусусан, маълум нарсаларнинг асосий қисми тўлиқ бўлганда, қандайдир янгиликни ўзи учун кашф этишэҳтиёжи пайдо бўлганда амалга оширилиши мақсадга мувофиқ.

Бошланғич синфларнинг “Ўқиш китоби” дарсликларида берилган асарлар матни устида ишлаш жараёнида ўқувчилар мавзуга доир умумий жиҳатларни тўғри англайдилар, аммо муаммо юзасидан шахсий қарашларини асослашда муайян қийинчиликларни ҳис қиладилар. Бунинг сабабини ўқувчи ўзида мавжуд билимларни, мавзуга тегишли далиллар-нимаълум тизимга сола билмаслиги ва умумлаштира олмаслиги тарзида изоҳлаш мумкин.

Ўқувчиларда қийинчилик туғдирадиган юқоридаги каби ҳолатларни бартараф этишда қуйидагиларга амал қилиниши мақсадга мувофиқ:

- ўрганилган билимларни таянч фикр атрофида умумлаштириш;
- улар орасидан асосий ва муҳим фикрларни аниқлаш;
- шахсий қарашларини ўз сўзлари билан ифодалашга одатлантириш;
- фикрларига яқун ясай олиш ва бошқ.

Ўқувчиларни бундай мазмундаги фаолиятга ўргатиш уларни маълум воқеа-ҳодисалар сабабини изоҳлаш, ўз нуқтаи назарини мантиқан асослаш, масалага нисбатан ҳолис муносабатини билдириш, кузатишларига таяниб фикрларини умумлаштириш ва ҳулосалашга шароит яратиш зарурлигини кўрсатади.

Савол-топшириқлар ўқувчиларнинг мавжуд билимларига асосланиб улардан янги вазиятларда фойдаланишга, шунингдек, ўрганилаётган нарсаси, ҳодисаси ёки объектнинг ҳали номаълум жиҳатларини топишга, шу орқали ақлий фаолияти ва ижодий тафаккурини ривожлантиришга ёрдам беради. Бошланғич 3-синф “Ўқиш китоби” дарслигида савол-топшириқлар қандай мазмунда акс этганлигини таҳлил қиламиз:

1. Тавсифлашга доир савол ва топшириқлар:

“Сиз Ватангизни қандай таърифлайсиз?”, “Ватан деганда нималар кўз олдингизга келади?” (“У.Ҳамдам. “Ватан десам...”), “Ўзингиз яшаётган маҳалла ҳақида кичик матн тузинг” (К.Турдиева. “Обод маҳалла бўйлаб”), “Узумнинг турларига қандай таъриф берилган?” (Т.Йўлдош. “Узумлар оиласи”), “Бобо қандай фазилатга эга” (М.Исмоилий. “Бобонгиз хафа бўлсалар майлими?”), “Ғознинг қайси жиҳатлари қушларга маъқул бўлмади?” (С.Ғафуров. “Ғоз – ҳунаринг оз”), “Шоир қорни нимага ўхшатган?” (Д.Ражаб. “Қор алёри”) ва ҳ.к.

2. Умумлаштирувчи характердаги савол ва топшириқлар:

“Опа-сингил дарёлар ҳақида нималарни билиб олдингиз?” (Гўзал Бегим. “Опа-сингил дарёлар”), “Сиз эртақдан қандай ҳулоса чиқардингиз?” (К.Турдиева. “Вақтинг кетди – нақдинг кетди”), “Шеърда табиат манзараси қандай тасвирланган?” (Қ.Муҳаммадий. “Қиш ҳам чиройли”) ва бошқ.

3. Ўзлаштирилган билимларни эсга туширишга қаратилган савол ва топшириқлар:

“Шеърда номлари қайд этилган шаҳарлар ҳақида нималарни биласиз?” (Д.Ражаб. “Юртим жамоли”), “Ўзбек халқининг қанақа анъаналарини биласиз?” (З.Ҳасанова. “Ҳосил байрами”), “Нима учун бир йигитга қирқ хунар ҳам оз дейишади? Ўз сўзингиз билан изоҳланг” (С.Ғафуров. “Ғоз – ҳунаринг оз”) ва ҳ.к.

4. Ҳар томонлама ўйлашга ва таҳлилга қаратилган савол-топшириқлар:

“Қарғалар қизчадан хуркмай қўйганининг сабабини изоҳланг” (Н.Норқобилов. “Қизча ва қарғалар”), “Ҳадя қилиб илм-фан, Ёруғ йўллар кўрсатдинг” мисрасини қандай тушундингиз?” (З.Диёр. “Китоб, менинг

дўстимсан”), “Шоир хўроз тимсолида қандай ўқувчиларни назарда тутяпти?” (З.Мўминова. Хўроз нега учмайди?)” кабилар.

Хулоса қилиш мумкинки, ўқувчиларнинг чуқур мушоҳада юритишини талаб этадиган савол ва топшириқлар мавзуга нисбатан ижодий ёндашувни тақозо қилади, мустақил фикр юритиш асносида умумлашмалар қилиш ва хулосаларга келиш кўникма-малакаларини шакллантиради. Бу эса соҳа мутахассислари ва тажрибали ўқитувчилар томонидан амалдаги дарсликлар мазмунига халқаро баҳолаш дастурлари мезонларига мувофиқ ўзгартиришлар киритилишига бевосита дахлдор.

Адабиётлар:

1. Блоом Б.С. Handbook on Formative and Summative Evaluation of Student Learning. MtsGrai-Hill, N-Y., 2014. –П.232.
2. Матцонов С. ва бошқ. Ўқиш китоби. Умумий ўрта таълим мактабларининг 4-синфи учун дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 2017. – 216 б.
3. Методика преподавания литературы в средних специальных учебных заведениях. Под ред. А.Д.Жижиной. –Москва: Высшая школа, 1982. – 8 с.
4. Babasheva G.B. Some Issues of Transmission of Written and Oral Speech of Primary Schoolchildren // Central asian journal of literature, philosophy and culture eISSN: 2660-6828 | Volume: 04 Issue: 06 June 2023 13-16p.
5. Pazilov.A.K., Babasheva G.B. Pedagogical-Psychological Characteristics Of Teaching Primary Class Students To Creative Thinking // Annals of forest research [https://www.e-afr.org/Ann. For. Res. 65\(1\): 2258-2266, 2022 ISSN: 18448135, 20652445 2258-2266p](https://www.e-afr.org/Ann. For. Res. 65(1): 2258-2266, 2022 ISSN: 18448135, 20652445 2258-2266p)
6. Бабашева Г.Б. Маденова Н.А. Бошланғич синф ўқувчиларида лугат устидаги ишлар орқали нутқини ва фикрлаш қобилитини ривожлантириш // Таълим ва инновацион тадқиқотлар образowanie и инновационные исследования education and innovative research № 12/3, 2022 Декабрь 49-54b
7. Babasheva G.B. Таққослаш ёки қиёслашга доир мустақил ишларнинг бошланғич синф ўқувчилар билимини оширишдаги аҳамияти// "Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya" nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya 2023 <https://doi.org/10.5281/zenodo.8002901> 14-15b
8. Babasheva G.B., Yo'ldashev.S., Shaxslarda munosabat turlari va muloqat haqida tushuncha// The role of exact sciences in the era of modern development(respublican sciences and practical conference) 4.06.2024. 9-10 p. <https://uzresearchers.com/index.php/RESMD/article/view/2832>
9. Babasheva G.B. Effective Methods of Instructing Primary Class Students to Creative Thinking// Journal of Advaced Zoology(india) Volume 44 Issue S-3 Year 2023 Page 783:795

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYALANUVCHILARIDA O'Z-O'ZINI BOSHQARISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH

To'ymurodova D.D.

Buxoro pedagogika instituti tayanch doktaranti

Tayanch so'zlar: texnologiya, STEAM, TRIZ, ta'lim, tarbiya, ko'nikma, o'z-o'zini boshqarish, faoliyat, jarayon, salohiyat, metod, usul, innovatsiya, samaradorlik, takomillashtirish, muhit, omil, vosita, imkoniyat.

Ключевые слова: технология, STEAM, ТРИЗ, образование, обучение, навык, самоуправление, деятельность, процесс, потенциал, метод, метод, инновация, эффективность, улучшение, среда, фактор, инструмент, шанс.

Key words: technology, STEAM, TRIZ, education, training, skill, self-management, activity, process, potential, method, method, innovation, efficiency, improvement, environment, factor, tool, chance

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini shakllantirishda yordam beradigan vositalar, innovatsion pedagogik metodlar va texnologiyalarning samaradorligi, ta'lim va tarbiyaning mazmuni, ta'limiy faoliyatini yanada takomillashtirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonni tashkil etishning maqsadi va vazifalari, maktabgacha ta'lim tizimida qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассмотрены средства, способствующие формированию навыков самоуправления в дошкольных образовательных организациях, эффективности инновационных педагогических методов и технологий, содержанию образования и воспитания, дальнейшему совершенствованию образовательной деятельности, в дошкольных образовательных организациях цель и обсуждаются задачи организации педагогического процесса, педагогические технологии, используемые в системе дошкольного образования.

SUMMARY:

In this article, tools that help in the formation of self-management skills in preschool educational organizations, the effectiveness of innovative pedagogical methods and technologies, the content of education and upbringing, further improvement of educational activities, in preschool educational organizations the purpose and tasks of organizing the pedagogical process, the pedagogical technologies used in the preschool education system are discussed.

Bugungi kunda o'sib kelayotgan yosh avlodni har jihatdan mukammal, barkamol, keng dunyoqarashga, immuniteti mustahkam, ijodiy tafakkur, intellektualsalohiyatga ega bo'lgan shaxslar etib tarbiyalashimiz zarur. Vatanimiz kelajagi bo'lgan yoshlarni bilimdon, ma'naviy kamol topgan, g'oyaviy yetuk insonlar qilib tarbiyalash hozirgi zamon pedagoglar-tarbiyachilar va ota-onalar qarshisiga qo'yilgan dolzarb vazifalardan biridir.

Bola dunyoga kelgan kunidan 7 yoshiga qadar aynan uning aqliy faolligi oshib boradi, ruhan, axloqiy-estetik va jismoniy xislatlar shakllanadi. Shu bois ham bu davrga diqqatli bo'lmoq tavsiya etiladi. Bola hayotidagi eng muhim davr sanaladi bu yosh. Bugungi globallashuv davrda maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirish borasidagi strategik maqsadimiz – ijtimoiy ahvolidan qat'i nazar, maktabgacha yoshidagi har bir bolani ushbu ta'lim yo'nalishi bilan to'liq qamrab olish uchun zarur sharoitlarni yaratishdan iboratdir.

Kelajagimiz poydevori bo'lmish yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash, xalqimizning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o'rgatish, ularni komillikka yetaklash yo'llari, qonun-qoidalarini muttasil o'rganib izlaganlar.

Ta'lim va tarbiyaning mazmuni, vositalari, metodlari bolalarning rivojlanish jarayoni, ularning yoshi bilan izohlanadi albatta. Jumladan, kichik yoshdagi bolalar bilan ish olib borganda ulaning mustaqil hayotga butunlay moslashmaganligi hisobga olinadi. Keyingi yosh guruhlarida maktabgacha yoshdagi bolaning mustaqilligi, o'zini-o'zi boshqara olishi va ijtimoiy muhitlarga anchagina moslashib borishi, shunga muvofiq tarzda ta'lim-tarbiyaviy ishlar, ularga beriladigan topshiriqlar, vazifalar mazmuni, vositalari va metodlari o'zgartirib boriladi.

Barchamizga ma'lumki, maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim tashkilotlari sharoitlariga moslashuvining o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Bola hayotning dastlabki yillaridan boshlab ijtimoiy muhitlar yangilanib boradi, maktabgacha ta'lim tashkilotiga qadam qo'yishi, undan shu paytgacha shakllanib bo'lgan yurish-turish qoidalarini o'zgartirishni kabi talablar qo'yila boshlaydi. Bola uchun bu jarayonlarning qulay va osonroq kechishi uchun ijtimoiy pedagog yordam ko'rsatishi va bolalar hayotini har tomonlama qulay tashkil qilishda ishtirok etishi zarur. Shu tariqa bolaga mustaqillik, erkin fikr, o'zini-o'zi boshqara olishi qobiliyati, kirishuvchanlik, dadillik kabi hislatlar taqdim etiladi.

Bola tug'ma oila muhiti, yurish-turish shakllariga ega emas va ijtimoiy muhitda rivojlanish mobaynida uch asosiy komponentni: hudud, vaqt, va

muomala shakllarini o'zlashtiradi. Demak, bola tug'ilishdanoq, uning faolligi, mustaqilligi "bola-kattalar" munosabatlari ichida tartibga solinar ekan.

Ma'lumki, maktabgacha yoshdagi bolalarning hatti-harakatlarining xarakterli jihati yuqori hissiyotchanlikdir. Bolada emotsional holatning qanchali rivojlanganligi va tarbiyalanganligi bog'liq. Odatiy hayot tarzining buzilishi, atrof-muhit ta'sining buzilishi birinchi navbatda, bolada emotsional holatnng buzilishiga olib keladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolani yangi muhitga ko'niktirish, ularda mustaqillik va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishning eng muhim shartlaridan biri bu – o'yindir. O'yin bola faolligining asosiy va o'ziga xos shaklidir. Bu o'sib ulg'ayayotgan bolaning borliq, tabiat, atrof-muhit ob'ektlari haqida ma'lumot yig'ishiga, kattalarga tahlid qilishiga, va ular mehnati bilan tanishishga, faol, mustaqil harakat qilishiga, o'z fikrini erkin bayon etishda, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda, uning muhit bilan o'zaro aloqasini shakllantiradigan faoliyat turidir. O'yinlarda bola bajara olmaydigan talablar qo'yilmaydi. O'yinlar bolalar ehtiyojlarini qondiradi va ularga zavqlanish hissini beradi. Bundan kelib chiqadiki, o'yin bola hayoti, madaniyati va faoliyatini tashkil qilish shakli sifatida, nafaqat o'z-o'zini boshqarish, o'rtoqlarini ergashtira olish, tashabbus bildirish, o'z menligiga erishishi uchun eng qulay vosita sanaladi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini shakllantirishda eng avvalo pedagogik jarayon to'g'ri tashkil etilishi ahamiyatli sanaladi. Bolaning yosh jihati inobatga olinib, uning qobiliyatlari, imkoniyatlarini inobatga olish, bolani ta'limga emas, ta'limni bolaga moslashtirish maqsadga muvofiqdir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonni tashkil etishning maqsadi va vazifalari haqida quyidagicha to'xtalamiz:

1. Har bir yosh guruhida bolalarni jamoatchilik ruhida tarbiyalash va ularning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydigan bir xil shart-sharoitlar yaratish.

2. Bolalarni yosh guruhlariga taqsimlashda har bir guruhga faqat bir xil yoshdagi bolalarni tanlash va shunga qarab ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish.

3. Bolalarning har xil faoliyat bilan shug'ullanishlari va bir-birlari bilan muloqotga kirisha olishlari uchun zarur bo'lgan inklyuziv muhitni yaratish. Buning uchun guruh xonasi va maydonchani gigiyenik, pedagogik, estetik talablar darajasida kerakli asbob-anjomlar bilan ta'minlash.

4. Bolalarning yoshiga mos kun tartibiga rioya qilish va uning barqarorligini ta'minlash.

Bolalarning har xil faoliyatlarini ilmiy asoslangan tamoyillar asosida almashtirib borish bolalar bog'chasining har xil yosh guruhlarida bolalar hayotini to'g'ri tashkil etishni ta'minlaydi. Bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan pedagogik jarayon murakkab va rang-barangdir.

Bolalarni o'z "Men"iga ega qilish, ularda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini shakllantirishda ta'lim-tarbiya ishining tashkiliy shakllari, bolalar faoliyatining har xil turlari: mashg'ulotlarda ta'lim berish orqali, ijodiy va qoidali o'yinlar, bolalarning mustaqil faoliyati, ularning o'z mehnati va kattalar mehnati bilan tanishtirish, o'z-o'ziga xizmat qilish, sayrlar, gigiyenik tadbirlar orqali amalga oshiriladi.

Ta'lim-tarbiya ishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish bolalar bog'chasidagi pedagogik jarayonning har bir faoliyat turini to'g'ri tashkil etishga bog'liqdir. Bolalar bog'chasining pedagogik jarayonida ta'lim muhim ahamiyat kasb etadi va kundalik hayot, o'yin, mehnat, mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi. Mashg'ulotda ta'lim va tarbiya vazifalari hal etiladi. Bolalar tevarak-atrofdagi hayot va tabiat bilan tanishish, nutq o'stirish, savod o'rgatish, matematika, jismoniy madaniyat, tasviriy faoliyat, musiqa bo'yicha eng oddiy tasavvur va bilimlarni, malaka hamda ko'nikma sistemasini egallab oladilar. Bolalar egallab olishlari kerak bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalar maktabgacha ta'limning "Ilk qadam" davlat o'quv dasturida belgilab berilgan bo'lib, u bolalarning umumiy rivojlanishi va ularni maktab ta'limiga sifatli tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'limiy jarayonlar "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi asosida olib borilib, aynan rivojlantiruvchi muhit, kun davomidagi olib boriladigan barcha faoliyatlar, ta'limiy, tarbiyaviy, bolani har tomonlama rivojlantirish jarayonlarida dasturga tayaniladi. Rivojlanish o'ta murakkab harakat jarayoni bo'lib, oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga, eski sifatlardan yangi holatlarga o'tish, yangilanish, eskini yo'qolib borishi, yangining paydo bo'lishi, miqdor o'zgarishining sifat o'zgarishiga o'tishini ta'minlovchi harakatdir. Bola shaxsini rivojlanishida tabiat qonuniyatlari, biologik va ijtimoiy qonuniyatlar birgalikda ta'sir etadi va qarama-qarshiliklar o'rtasidagi kurashlardan rivojlanish jarayoni paydo bo'ladi. Rivojlanishda esa tarbiya muhim jarayon hisoblanadi. Tarbiyaning jarayonlarini samarali ta'sir etishi uchun har bir bolaning alohida xususiyatlari, o'sish va rivojlanish qonuniyatlarini bilish va hisobga olish maqsadga muvofiqdir. Shaxs rivojlanishida eng avvalo irsiyat, muhit, tarbiya va shu bilan bir qatorda inson faoliyati ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shaxs rivojlanishida inson faoliyati bu pedagoglarning bevosita ta'siri sanaladi. Tarbiyachi-pedagog dasturga asoslangan holda zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida, turli xildagi metodlar, usullar asosida ta'limiy faoliyatni tashkil etadi, bolaning shaxsiy kamolotida yetakchi o'rin tutadi.

Keling pedagogik texnologiyalar haqida so'zlashdan oldin bu termning izoh berib olaylik. Pedagogik texnologiya - bu bolaga ta'lim berishda yani o'qitishda o'ziga xos yangicha innovatsion yondoshuvdir. Pedagogik texnologiya – o'qitishning, ta'limning yangicha shakllari, metodlari, usullari, yo'llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus yig'indisi va joylashuvini belgilovchi psixologik tartiblar majmuasi.

Ta'lim sohasiga e'tibor yanada kuchaytirilgan bir vaqtda zamonaviy pedagogik texnologiyalarga ustuvor ahamiyat berilmoqda. Bugungi kun ta'limining eng asosiy innovatsion metodi va istiqbolli texnologiyasi bu - STEAM texnologiyasidir. Ko'pgina ta'lim tashkilotlarida ta'limning sifat samaradorligini oshirish maqsadida STEAM texnologiyasidan maqsadli foydalanib kelinmoqda.

STEAM texnologiyasi maktabgacha ta'lim va maktab yoshdagi bolalarni tarbiyalashda eng qulay dasturdir. Matabgacha ta'lim tashkilotlarida STEAM texnologiyasi asosida ta'limning tashkil etilishi, kelajakda bolaning innovatsion tadqiqotlarni mustaqil ravishda amalga oshira olishiga turtki bo'ladi.

Ushbu texnologiyani ta'limda qo'llanilishining maqsadi faoliyat jarayonida zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda, bolalarni ilmiy salohiyatini oshirish va texnik ijodkorlikka jalb qilish imkoniyati bilan intellektual qobiliyatini, ijodkorligini rivojlantirishdir.

TRIZ texnologiyasi - bolani "Hamma narsada ijodkorlik!" shiori ostida tarbiyalash va o'qitish imkonini beradigan texnologiya sanalib, ushbu texnologiyasidan foydalanishning maqsadi, bir tomondan, moslashuvchanlik, harakatchanlik, izchillik, dialektika, ikkinchi tomondan, qidiruv faolligi, yangilikka intilish, nutq va uni rivojlantirish kabi fikrlash fazilatlarini rivojlantirishdir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar uchun qo'llaniladigan bu texnologiya jamoaviy o'yinlar tizimidir. Bu o'yinlar tizimi dasturni amaliyotda joriy etilishda samaradorlikni oshirish uchun xizmat qiluvchi faoliyatlar yig'indisi sanaladi.

TRIZ texnologiyasidan foydalanish bolalarda o'z imkoniyatlarini namoyon etish, o'zining kashfiyotlaridan quvonchni his etish, uddalay olishiga ishonish kabi hissiyotlarni bolada shakllantiradi. Bolalarning ijodiy va aqliy faoliyati

sezilarli maksimal faollashadi. Bolani keng fikrlashga, tashabbus bildirishga va muammoning yechimini topishga o'rgatadi.

Ta'lim va tarbiyaning mazmuni, vositalari, metodlari bolalarning rivojlanish jarayoni, ularning yoshi bilan izohlanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsiyalar ta'limiy-pedagogik jarayonlarda muntazam qo'llar ekanmiz, bolaning shaxsiy imkoniyatlari, menligi, yosh jihatlarini va uning maxsus qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan metodlar, texnologiyalarga diqqat qaratish maqsadga muvofiqdir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bilamizki, bolani to'laqonli tarbiyalashda, faoliyatda innovatsion texnologiyalardan foydalanishda, predmetli muhitni yaratish juda ham muhimdir. Bunday predmetli muhiti - bola faoliyati, uning shaxsini to'laqonli rivojlanishini ta'minlovchi sharoitlar tizimidir. Predmetli muhiti bolalarning rivojlanishi uchun kerak bo'lgan bazaviy tarkibiy qismlarni o'z ichiga qamrab oladi.

Xulosa qilib aytganda, nafaqat STEAM texnologiyasi, TRIZ texnologiyasi, balki, bolalar ta'limiy faoliyatini yaxshilashga qaratilgan barcha innovatsion pedagogik texnologiyalar bolani mustaqil hayotga tarbiyalaydi, farovon hayot sari yetaklaydi. Ularda o'zini-o'zi boshqarish ko'nikmasin shakllanishida, o'z meniga ega bo'lishida, tanqidiy fikrlashida, ijodiy faolligida asos bo'lib xizmat qiladi. Shiddat bilan rivojlanib borayotgan bugungi zamonaviy ta'lim davrining mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash uchun xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. E.A. Migranova, Sh.X. Poziiova Kasbiy pedagogik faoiyatga kirish / O'quv qo'llamna. - Toshkent: "Tafakkur bo'stoni", 2018 y. - 200 bet
2. S.I.Mirhayitova Pedagogik texnologiya. O'quv qo'llanma. – Toshkent: 2020 y. - 200 bet
3. F.Qodirova, Sh.Toshpo'latova, N.Kayumova, M.A'zamova. "Maktabgacha pedagogika".-T., "Ma'naviyat". 2019 y.- 688 b
4. N.M.Qayumova "Maktabgacha pedagogika". "TDPU" nashriyoti T.: 2013 y. -183
5. M.E. Axmedova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. (Pedagogika tarixi). O'quv qo'llanma. O'zR oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. - T.: Tafakkur bo'stoni, 2011y. -128 bet.
6. K.Turg'unboyev, M.Tolipov, I.Oxunov "Ijtimoiy pedagogika asoslari" O'quv qo'llanma. Toshkent "Fan va texnologiya" 2008 y.
7. N.T. Omonov, N.X. Xo'jayev, S.A. Madyarova, E.U. Eshchonov. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Darslik.– T.: "Iqtisod-moliya" 2009 y. – 240 bet
8. Raxmonova S.M. "Preparing the graduate students of primary education for innovative professional activity". Web of Scientist: International Scientific Research Journal (WoS) ISSN: 2776-0979, Volume 4, Issue 8, August, 2023 y. P 288-293.
9. Raxmonova S.M. "In improving the innovative professional activity of future pedagogues, problem-based learning the most effective method of teaching". Science and technologies. 2023 y. № 3 (1). P 107-112.
10. Raxmonova S.M. "Practical features of preparing primary education students for professional activity" Science and innovation in the education system, 2 (9), 2023 y. P 67-71.

XALQ O'YINLARI VOSITASIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MA'NAVIY-AXLOQIY, TARBIYALASHNING MA'NAVIY-ESTETIK JIHATLARINI SHAKLLANTIRISH

Jumaniyazova Z.R.

Nukus innovatsion instituti

Maktabgacha va Boshlangich ta'lim kafedrasi, v.b.dotsenti

Tayanch so'zlar: kreativ, kommunikativ, iste'molchi, intellektual, kompetensiya, taraqqiyot strategiyasi.

Ключевие слова: креатив, коммуникатив, потребитель, интеллектуал, компетентность, стратегия развития.

Key words: kgeativ, kommunikativ, iste'molshi, intellektual, kompetensiua, taraqqiyot strategiyasi.

РЕЗЮМЕ:

Maktabgacha ta'lim tizimini uzviylik asosida isloh qilishda maktabgacha yoshdagi bolalarni ta'lim va tarbiyasi takomillashtirishda barkamol shaxs sifatida rivojlantirishga va ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda xalq o'yinlari vositalari sfatiga alohida e'tibor qaratilgan.

РЕЗЮМЕ:

Воспитание детей-это процесс, посредством которого учащиеся получают возможность учиться и воспитывать своих детей в соответствии со своими личными качествами и нравственно-нравственным воспитанием.

SUMMARY:

Parenting is a process through which students are given the opportunity to learn and educate their children in accordance with their personal qualities and moral education.

Mamlakatimizda amalga oshiriladigan siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-ma'rifiy islohotlarning zarur asoslarini yaratib berishga qaratilgan "Yangi O'zbekistonning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi"da maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmog'ini kengaytirish, ularni rivojlantirish bo'yicha milliy dasturini joriy etish, maktabgacha ta'limga qamrov darajasini hamda maktabgacha yoshdagi bolalarda intellektual, jismoniy va estetik tarbiya vositalari yordamida bolada bilim darajasini ko'tarish, maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagog- tarbiyachi va mutaxassislarning malaka darajasini oshirish kabi ustivor vazifalar belgilangan.

Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha alohida ta'lim standartlari, o'quv dasturlarini ishlab chiqish va barcha yondashuvlarni tubdan qayta ko'rib chiqish, ularni qayta takomillashtirish, ta'lim sifatini mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha vazifalar belgilab berildi. Amaldagi ta'lim-tarbiya jarayonining mavjud ma'lum bir yo'nalishlar asosida texnologiyalarini takomillashtirish va targ'ib qilish, kundan kunga rivojlanayot ijtimoiy jamiyatda inson ehtiyojlaridan kelib chiqib zamonaviy talablariga javob beradigan mutaxassislarni tayyorlash bugungi kun talabi bo'lmog'i lozim. Qayd etilganidek, belgilab berilgan vazifalarni amalga oshirishda pedagog xodimlarning malaka darajasini yuksaltirish, ta'lim tizimini tubdan isloh qilish muhim ahamiyatga ega. Hozirgi zamon pedagogi kreativlik, hozir javoblik, kommunikativ qobiliyat, sharoitga tez krishuvchan, ijodiy faoliyatga moyil, innovatsion axborot texnologiyalaridan foydalana oladigan zamon talablariga javob bera oladigan pedagoglar bo'lib etishishi kerak. Yuqorida sanab o'tilgan vazifalar ijrosi uzluksiz ta'limning ilk bosqichi sanalgan maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglariga katta mas'uliyatlar yuklaydi. Mamlakatimizda zamon talabiga mos pedagoglarni tayyorlash, maktabgacha ta'lim tashkiloti bolalariga sifatli ta'lim-tarbiya berishning samarali yo'llarini targ'ib qila olish mahoratiga ega kadrlarni tayyorlash oliy ta'lim muassasalari oldiga qo'yilgan asosiy vazifalar hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ta'lim standartlari, o'quv dasturlari asosida mantiqiy fikrlashga, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga, bir so'z bilan aytganda, ularni maktabga tayyorlashga o'rgatish maqsadga muvofiqdir. Ta'kidlash joizki, maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirishda, o'sib kelayotgan avlodni ta'lim va tarbiya jarayonining pedagog-tarbiyachi tomonidan kreativlik yondashuvlar asosida tashkillashtirish pedagoglarning kommunikativ mahorati ta'limiy jarayonining samaradorligini oshirishda muhim hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim sohasining muhim vazifalarini talqin etishda quyidagilarni inobatga olishimiz zarur:

birinchidan, taraqqiyot strategiyasiga xos milliy ta'limni joriy etishni jadal rivojlantirish;

ikkinchidan, ta'lim tizimida mavjud muassasalarining barcha darajalari o'rtasida hamkorlikni kengaytirish va chuqurlashtirish;

uchinchidan, iste'molchi va ta'lim muassasalari o'rtasida raqobatbardosh muhitni joriy qilish;

to'rtinchidan, maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi guruh bolalarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda xalq o'yinlari vositasining nazariy asoslarini yaratish.

Bunday ijobiy natijalarga erishishda ta'lim jarayonida xalq o'yinlari vositalari yordamida bolalarga ma'naviy-axloqiy tarbiya berish yuzasidan pedagoglarni malakasini oshirish kurslarida seminarlar tashkil etish va bunda xorijiy davlatlar tajribalarini o'rganib borish, o'rganilgan ilg'or tajribalar umumlashtirilib, metodik qo'llanmalar yaratish va o'z faoliyatida xorijiy tajribalarni qo'llash malakalariga ega bo'lishlarini ta'minlash muhim o'rin tutadi.

Yangilanayotgan O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim berayotgan pedagog maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya jarayonida, bola yoshi va o'zlashtira olish imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkilatrishi va qulay yo'llarini tanlay olish mahoratiga ega bo'lishi talab etiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda ta'lim faoliyatini loyiha va texnologiyalar asosida tashkilashtirish ma'naviy-estetik jihatlarni shakllantiradi. Albatta, bu jarayonda pedagogdan kasbiy kompetentlik talab qilinadi. Pedagog-tarbiyachi kreativ, ijodkor bo'lishi va o'quv-tarbiya ishlarini samarali bo'lishida o'z hissasini qo'shmog'i lozim.

Pedagog-tarbiyachi tomonidan tarbiyaning predmeti, maqsadi va vazifalari maktabgacha yoshdagi bolalarning kamolotini ta'minlaydi, maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual ma'naviy-axloqiy barkamol yetukligini kafolatlaydi. Bu, albatta, tarbiyachi-pedagogdan intellektual salohiyat hamda ma'naviy yuksaklikni talab etadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashni ta'minlash, ularni zamonning to'fonlaridan himoya qilish, tarbiyaning hayot-mamot masalasi ekanini tarbiyachi-pedagoglarga, keng jamoatchilikka qayta-qayta tushuntirish zarur. Pedagoglarning tarbiya va ta'lim sifati, vositalar, metod usullar, bolaning rivojlanish jarayoni ularning psixologik va yosh xususiyatlari bilan izohlanadi, bu esa o'z o'rnida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda o'z samarasini beradi. Shuning bilan birga bu qayd etilganlarning barchasi tarbiya sohasidagi amalga oshirish lozim bo'lgan faoliyatning nihoyatda muhimligi, serqirraligi va dolzarbligini ko'rsatadi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagog (tarbiyachi) bolalarda ma'naviy-axloqiy tashvurlarini shakllatirishda, ta'lim mazmuni va mohiyatini chuqur anglashi bolalar bilan olib boriladigan ta'lim va tarbiyaviy faoliyatlarda uni inobatga olib talqiladiq.

Shunday ekan, eng avvalo yosh avlodning madaniyatini, ma'naviy-axloqiy salohiyatini ko'tarmoq, milliy mafkurasini uyg'otmoq zarur. Zero, o'zini anglagan, millat ma'naviyatini tushungan insongina xalqini, millatini, Vatanini,

oilasini taniydi. Xalq va millat oldidagi burchni, mas'uliyatini, majburiyatini anglaydi.

Har bir jamiyatning rivoj topishi va ravnaqida uning kelajak poydevori bo'lgan o'sib kelayotgan yosh avlodga yaratayotgan imkoniyatlari, shart-sharoitlari asos bo'ladi. Bizning mamlakatimizda ham yosh avlodning o'sib unishi uchun zamonaviy barcha talablarga javob beradigan qiziqish va intilishlarni qondiradigan shart-sharoitlarni yaratish bugungi kunning dolzarb masalasi bo'lib kelmoqda.

Xalq o'yinlari orqali bolada insonlarga nisbatan ishonishni, nimani qabul qilishni va atrofdagi dunyoda nimani rad etish kerakligini o'rganadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida o'yin ko'p qirrali va murakkab jarayon bo'lib, qadimdan bolalarga xalq o'yinlarini o'rganishga, boyitishiga e'tibor qaratilib kelingan. Xalq o'yinlarini o'rganish tarixi uzoq davrlarga borib taqaladi.

Xalq o'yinlari vositasida maktabgacha ta'lim-tarbiyani takomillashtirish ijtimoiy moslashuv davrida bolada mehnatga bo'lgan ilk tassavurlar orqali shakllanadi.

Xalq o'yinlarida hayotda mavjud holatlarni o'zida aks ettiradi va mazmun-mohiyati ijtimoiy moslashuv davrida omillar ta'sirida o'zgarib turadi. Xalqining milliy o'yinlari maqsadga qaratilgan, o'ylangan jarayon hisoblanadi. Qoraqalpoq xalq o'yinlari asosida maktabgacha yoshdagi bolalarning o'quv faoliyati rivojlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar xalq o'yinlarini qancha ko'p o'ynasa atrof-olam haqida shuncha ko'p tushunchalarga ega bo'ladilar va ushbu jarayonlarda xalq o'yinlari asosida bolalarda dastlabki kompetensiyalar rivojlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning mehnat faoliyati xalq o'yinlari bilan chambarchas bog'liqdir. Xalq o'yinlari jarayonida bolada muhim bo'lgan kompetensiyalar rivojlanadi: bola nima qilish kerakligini, nima uchun qanday qilish kerakligini tushunish, topshiriqlarni bajarishda diqqat bilan ko'zdan kechirib chiqish, shartlari bajarilishini tahlil qilishni o'rganadi. Xalq o'yinlari o'z yo'nalishiga egaligi, xilma-xilligi, hayoti tajribalarga yaqinligi bilan ajralib turadi. Xalq o'yinlari vositasida, texnologik puxta ishlanmalari orqali, maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyasi darajasiga ta'sir ko'rsatish uslublariga tayanadi.

Bola maktabgacha ta'lim tashkilotiga kelgan kunidan ularning xalq o'yinlari asosan oilaviy turmushdagi voqealarni aks ettirsa, maktabgacha ta'lim tashkilotida rivojlantiruvchi markazlarda xalq o'yinlari orqali bilim olish, sayrga chiqish, tabiatni kuzatish natijasida ularning turlari ko'payib

boradi. Xalq o'yinlari orqali maktabgacha ta'lim tashkilotiga oshxonada turli tayyorlanadigan taomlar, hayvonot bog'ida hayvonlar, bog' va polizda turli meva va sabzavotlar, har xil kasblar haqida bilim ko'nikmalarga ega bo'ladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalar xalq o'yinlari vositasida o'z xulqini boshqarish ko'nikmalarini tarkib toptirishga bog'liq psixologik muammoni o'rganadi. Xalq o'yinlari jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar alohida harakatlar emas balki, murakkab harakatlar (masalan, ish, xat, rasmlar) ni bajarishni, yozishni amalga oshiradi. O'yin har bir faoliyat singari yillar davomida yangilanib takomillashib boradi.

Maktabgacha bolalik- bu shaxsiyatni shakllantirishning qisqa, ammo muhim davri hisoblanadi. Mazkur davrda bola atrofdagi hayot to'g'risida dastlabki bilimlarni egallaydi, unda odamlarga, mehnatga nisbatan ma'lum munosabat shakllana boshlaydi, odatlar va to'g'ri hatti-harakat ko'nikmalari rivojlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni xalq o'yinlari vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalash eng muhim faoliyat sifatida katta ahamiyatga ega. Xalq o'yinlari jarayonida bola ruhiyatida sezilarli o'zgarishlar yuz beradi.

Xalq o'yinlari - bu kundalik ishlardan farq qiladigan faoliyat sanalib, insoniyat qayta-qayta, unda mavjud bo'lgan o'zi ixtiro qilgan dunyosini yaratadi. Xalq o'yinlari go'zallikni bog'laydigan rishta hisoblanadi. Xalq o'yinlarida maktabgacha yoshdagi bola yashashni o'rganmaydi, balki o'zining haqiqiy, mustaqil hayotida yashaydi. Xalq o'yinlari maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng hissiy va rang-barang olam sanaladi, bunda maktabgacha yoshdagi bolalar xalq o'yinlarining tadqiqotchisi hisoblanadi.

Xalq o'yinlarida bola shaxsiyatining barcha jihatlari shakllanadi uning ruhiyatida sezilarli o'zgarishlar ro'y beradi, rivojlanishning yangi bosqichiga o'tishga tayyorlanadi. Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarning qoraqalpoq xalq o'yinlari vositasida ularning kompetensiyalarini rivojlantirish muhim jarayon hisoblanadi. Shunday ekan, qoraqalpoq xalq o'yinlari- bu bolalar tomonidan ijodiy aks ettirish shakli bo'lsa, kengaytirilgan shaklda xalq o'yinlari jamoaviy yetakchi faoliyat bo'lib, bola hayotini tashkil etishda katta o'rin egallaydi. Hozirgi vaqtda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni xalq o'yinlari vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimini takomillashtirishga nisbatan kompleks chora-tadbirlar dasturlari ishlab chiqilmoqda.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar ma'naviy-axloqiy jihatdan kamolga yetadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ma'naviy-axloqiy tasavvurning rivojlanishi jarayonida avvalo, o'zlari va tengdoshlari bilan bo'ladigan munosabatlariga nisbatan ongli tushunchalar

paydo bo'la boshlaydi, kattalarga bo'lgan munosabatlarida axloq saboqlari rivojlanadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. – T.: 2019-yil 16-dekabr, O'RQ-595-son. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 17.12.2019 -y., 03/19/595/4160-son).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdaqi PQ-2707-sonli "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2017-yil 30- sentabrdaqi PF-5198-sonli Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2018-yil 1-oktabrdaqi PQ-3955-sonli qarori.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktabrdaqi "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097 sonli Farmoni.
7. Abdurahmonov A. Axloqiy tarbiya va milliy qadriyatlarimiz. 23-iyul 2016. <https://n.ziyoiz.com>
8. Abdurahmonov O'. Qoraqalpoq dunyosi. Nukus., 2011. – 110 b.
9. Abduraximova D.A. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida maktabgacha katta yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimini takomillashtirish. Avtoref. p.f.d.(DSs). - T.: 2020. - 74 b.
10. Abduraximova D.A. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda xalq o'yinlaridan foydalanish // „Bola va zamon“ ilmiy-ommabop jurnal. – T.: 2020. - №1. B. 18-21.

MAKTABGACHA TA'LIMDA STEAM TA'LIM TEXNOLOGIYASI

Sattorova M.A.

*Qarshi xalqaro universiteti "Ijtimoiy fanlar" kafedrası
o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: texnologiya, ta'lim, integratsiya, integratsion ta'lim, STEAM ta'lim texnologiyasi, ilm-fan, muhandislik, san'at, ijodkorlik, matematika.

Ключевые слова: технологии, образование, интеграция, интегрированное образование, образовательные технологии STEAM, наука, инженерия, искусство, творчество, математика.

Key words: technology, education, integration, integrated education, STEAM educational technology, science, engineering, art, creativity, mathematics.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada zamonaviy STEAM ta'lim texnologiyasi haqida hamda uning maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirishdagi ahamiyati, maktabgacha ta'limda qo'llanilganda ta'lim-tarbiya jarayonidagi samaradorlikni yuqori darajaga chiqishi haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается современная образовательная технология STEAM и ее значение во всестороннем развитии детей дошкольного возраста, повышение эффективности учебно-воспитательного процесса при использовании в дошкольном образовании.

SUMMARY:

This article discusses the modern STEAM educational technology and its significance in the comprehensive development of preschool children, as well as the effectiveness of the educational process when used in preschool education.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirishning o'ziga xos zamonaviy «STEAM - ta'lim» (**Science** - tabiiy fanlar, **Technology** - texnologiyalar, **Engineering** - texnik ijodkorlik, **Art** - san'at va ijod, **Mathematics** - matematika) yondashuvi ta'lim-tarbiyajarayonini tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etmoqda⁶. Shunday ekan, STEAM ta'lim texnologiyasi bugungi kunda «STEAM - ta'lim» yondashuvi sifatida tatbiq etilib, ta'lim-tarbiya jarayonidagi samaradorlikni yuqori darajaga chiqishini ko'rsatmoqda.

Maktabgacha ta'lim tizimiga STEAM ta'lim texnologiyasini joriy etish bugungi kun talabi ekan, texnologiya tushunchasi bilan birgalikda integratsiya terminining mazmun-mohiyatiga ham alohida to'xtalib o'tish juda muhimdir.

Integratsiya - lotincha soʻzdan olingan boʻlib, lugʻaviy maʼnosi integratio - “tiklash, toʻldirish, bir butun” soʻzlari maʼnosini anglatadi. Integratsiya atamasini ikki xil maʼnoda tushunish

mumkin:

1. Sistema yoki organizmning ayrim qismlari va funksiyalarining oʻzaro bogʻliqlik holatini hamda shunday holatga olib boruvchi jarayonni ifodalaydigan tushuncha;

2. Fanlarning yaqinlashuvi va oʻzaro aloqa jarayoni; differentsiatsiya bilan birga kechadi;

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida jahonda integratsiya gʻoyalari ilgari surila boshlandi. 1980 yillarning 2-yarmidan boshlab taʼlim-tarbiya jarayonida ham integrativ yondashuvlar yetakchilik qila bordi.

Integratsiyalashgan taʼlimda birlashtirilgan yondashuvga asoslanib, olimlar V.V. Krevskiy, N. Talisina pedagogikadagi integratsiya jarayonini boshqa fanlar bilan birlashtirish haqidagi ilgʻor fikrlarini tatbiq etdilar.

Shunday ekan, integratsiya, integratsion faoliyat, integratsiyalashgan taʼlim jarayonida oʻzaro bir necha fan va sohalar, yoʻnalishlar birlashib, yaxlit mazmun kasb etadi, yuqori samaradorlikni koʻrsatadi. Bunga misol tariqasida zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan biri boʻlgan STEAM taʼlim texnologiyasini amaliyotga joriy etish zarur.

S - science

T - texnology

E - engineering

A - art

M - mathematics

STEAM bu - S - science, T - texnology, E - engineering, A - art va mathematics - Ingliz tilida bu shunday boʻladi: tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, sanʼat va matematika.

Ushbu yoʻnalishlar zamonaviy dunyoda eng mashhur boʻlib kelayotganini unutmasligimiz kerak. Shuning uchun bugungi kunda STEAM taʼlim tizimi asosiy tendensiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda.

STEAM taʼlimi yoʻnalishi va amaliy yondashuvni qoʻllash, shuningdek, barcha beshta sohani yagona taʼlim tizimiga integratsiyalashuviga asoslangan. STEAM yondashuvi oʻquv samaradorligiga qanday taʼsir qiladi? Uning asosiy gʻoyasi shundan iboratki, amaliyot nazariy bilimlar singari muhimdir. Oʻrganish paytida biz nafaqat aqlimiz bilan, balki qoʻlimiz bilan ham bir vaqtda ishlashimiz kerak. Faqat guruh devorlarida

o'rganish tez o'zgaruvchan dunyo bilan hamqadam emas. STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, bolalar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o'rganish uchun ham miyani, ham qo'llarini ishlatadilar. Ular olgan bilimlarni o'zlari "uqib oladilar". STEAM ta'limi nafaqat o'qitish usuli, balki fikrlash tarzidir. STEAM ta'lim muhitida bolalar bilimga ega bo'ladilar va darhol undan foydalanishni o'rganadilar. Shuning uchun, ular o'sib-ulg'ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganda, atrof-muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o'zgarishi bo'ladimi, bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalaridagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar. Bu yerda faqat bitta mavzu bo'yicha bilimga tayanish yetarli emas. Bundan ko'rinadiki, STEAM ta'lim jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar amalda bajargan faoliyatlarini ijodiy fikrlash orqali tushuntirib berishga harakat qiladilar.

STEAM yondashuvi bizning ta'lim va ta'limga bo'lgan qarashimizni o'zgartirmoqda. Amaliy qobiliyatga e'tibor berib, bolalar o'zlarining irodasini, jodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi. Ushbu ko'nikmalar va bilimlar asosiy ta'lim-tarbiya vazifasini tashkil etadi. Bu nazariya va amaliyotni birlashtirishning mantiqiy natijasidir.

STEAM ta'lim texnologiyasi Amerika davlatida ishlab chiqilgan. XXI asr boshlarida AQSH iqtisodiyotida ilm-fan, texnologiya, muhandislik va matematika sohaları eng tez rivojlanadigan tarmoqlar hisoblandi. Shu asosda AQSH va uning yetakchi kompaniyalari butun dunyo bo'ylab raqobatbardosh bo'lishi uchun texnologik innovatsiyalarni tatbiq etishda STEM ni ta'lim tizimiga integratsiya qilish harakati katta qiziqish uyg'otdi.

Amaliy faoliyatda tajriba-sinovdan muvaffaqiyatli o'tdi va fan, texnologiya, muhandislik va matematika kabi fanlarni birlashtirishga qaror qilishdi va STEM ta'lim tizimi shu tarzda shakllandi. (Fan, texnika, muhandislik va matematika). Keyinchalik bu yerda art qo'shildi va endi

STEAM oxirigacha shakllandi. Bolalar ushbu mavzular, aniqrog'i ushbu fanlardan bilimlar kelajakda ularning yuqori malakali mutaxassis bo'lib yetishishiga yordam beradi, deb hisoblashadi. Oxir oqibat, bolalar yaxshi bilim olishga intilishadi va uni darhol amalda qo'llashadi.

STEAM ta'lim texnologiyasini tarixga nazar tashlaganda, uning asoschisi kim ekanligiga qiziqish tabiiy. Jorjetta Yakman - ya'ni amerikalik o'qituvchi Jorjetta Yakman STEAM ta'lim texnologiyasi asoschisi hisoblanadi. Jorjetta Yakman 2006 yilda o'zining dizayn yo'nalishidagi maktabida STEAM ta'lim texnologiyasini ishlab chiqdi va 2007 yilda muhandislik va texnologiya

o'qituvchisi sifatida uni joriy eta boshladi. Shu asosda 2008 yilda "Integratsion ta'lim modeli" ni yaratdilar. Jorjetta Yakman tez orada mintaqaviy texnologik biznes guruhi bilan "Yil o'qituvchisi" deb tanildi va ko'p vatq o'tmay uni o'qituvchilar tashkiloti prezidenti qilib tayinlashdi. U o'qituvchilik faoliyatida professional rivojlanishda davom etdi va bir necha yil ichida Koreya davlatiga tashrif buyurdi hamda u yerda ta'lim platformasi 2011 yilda butun mamlakat bo'ylab tatbiq etildi, o'zgacha qiziqish hosil bo'ldi.

Agar biz an'anaviy ta'limning asosiy maqsadi bilimlarni o'rgatish va bu bilimlardan fikrlash va ijob qilish uchun foydalanish deb aytsak, STEAM yondashuvi bizni olgan bilimlarni haqiqiy ko'nikmalar bilan birlashtirishga o'rgatadi. Bu maktabga tayyorlov yoshidagi bolalarga nafaqat ba'zi bir ijodkor g'oyalarga ega bo'lish, balki ularni amalda qo'llash va amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Bundan ko'rinadiki, an'anaviy o'qitish uslublari bilan taqqoslaganda, maktabgacha ta'limda STEAM yondashuvi bolalarni tajribalar o'tkazishga, modellar tuzishga, mustaqil ravishda musiqa va filmlar yaratishga, o'z g'oyalarini haqiqatga aylantirishga va yakuniy mahsulotni yaratishga undaydi. Ushbu ta'lim yondashuvi bolalarga nazariy va amaliy ko'nikmalarni samarali tarzda birlashtirishga imkon beradi va keyingi ta'lim jarayonini osonlashtiradi.

Dinamik o'zgaruvchan dunyo sharoitida inson hayotining barcha sohalariga yangi texnologiyalar joriy etilmoqda. Tadqiqotchilar zamonaviy maktabgacha yoshdagi bolalarning 65% kelajakda mavjud bo'lmagan kasblarga ega bo'lishiga ishonishadi. Kelajakda yosh mutaxassislar tabiiy fanlar va muhandislik kabi turli texnologik sohalardan ko'nikma va malakalarga muhtoj bo'ladi.

Hozirgi vaqtda bolalarimizni maktabgacha ta'lim tashkilotida nimaga qiziqtirish mumkin? Aynan STEAM texnologiyasi bolalardan tadqiqotchilar, kashfiyotchilar, olimlar, texnologlar, rassomlar va matematiklarning avlodlarini muvaffaqiyatli rivojlantirishga imkon beradi.

STEAM maktabgacha yoshdagi bolalarga hayotda fan va san'atni qanday qo'llashni namoyish etadi.

Biz STEAM muhitida turli xil materiallar (yog'och, qog'oz, metall, plastmassa) elementlari yordamida bolalar boshlang'ich texnik ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlari, muhandislik bilan tanishishlari mumkin.

Zamonaviy dunyo ta'lim olish uchun qiyin vazifalarni qo'yadi:

bolani kelajak jamiyatida hayotga tayyorlash, bu birinchi navbatda tez o'zgaruvchan axborot bilan ishlashga qaratilgan maxsus intellektual qobiliyatlarini talab qiladi. Olingan ma'lumotlarni olish, qayta ishlash va amalda

qo'llash qobiliyatini rivojlantirish STEAM - ta'lim dasturining asosini tashkil etadi.

STEAM - ta'lim texnologiyasi har doim bilim va badiiy izlanishning holatiga asoslangan loyiha uslubiga asoslangan bo'lib, u o'z amaliy tajribasi asosida bilim olishda va keyinchalik olingan bilimlarni bolalar faoliyatining ustuvor yo'nalishlarida qollashda: o'yin, dizayn, bilim va tadqiqot faoliyati texnik ijod elementlari bilan.

STEAM texnologiyasi bolalarga dunyoni tizimli o'rganish, atrofdagi hodisalarning o'zaro munosabatlarini aniqlash va tushunish, yangi, g'ayrioddiy va juda qiziqarli narsalarni kashf qilish imkonini beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning 3-7 yosh davrida intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda STEAM ta'lim texnologiyasida foydalanish juda qo'l keladi. Ko'pgina tadqiqotchilar maktabgacha yosh davrini intellektual rivojlanishning eng qulay davri ekanligini isbotlaydilar. Bola hayotining maktabgacha yosh davrida shaxsiy intellektual qobiliyatlari jadal rivojlanish jarayoni hisoblanadi.

STEAM ta'lim texnologiyasi o'yin faoliyatidan foydalanilganda, bolaning yoshi va individual xususiyatlariga mos ravishda intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoitlar ta'minlanadi. Og'zaki mantiqiy fikrlash "F.Frebelning didaktik tizimi", "Matematik rivojlanish", "Jonli va jonsiz tabiat bilan tajriba o'tkazish" orqali hissiy idrokdan boshlab, bolalarning ilmiy-texnik ijodiyoti uchun zarur shartsharoitlar yaratiladi. Shu asosda bolalar "Lego-konstruktorlar", "Multstudiya", "Robototexnika" kabi algoritmlar, loyihalash va dasturlash bo'yicha bilimlarni olish va amalda qo'llash, loyihalash faoliyatini amalga oshiradilar. Bunda bolalarda intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishning eng muhim sharti bo'lgan ongli harakat qilish qobiliyati rivojlanadi.

Belgilangan maqsadlarga erishishda maktabgacha yoshdagi bolalarga xos o'yinlar, qurilish, bilish va tadqiqotchilik faoliyati, ilmiy va texnik ijodkorlik, badiiy va ijodiy faoliyatning turlari-dizayn, multfilmlar yaratish kabi ijodiy chiqishlar amalga oshiriladi. XXI asr zamonaviy texnologiyalarini rivojlantirishda yuqoridagi faoliyat asos hisoblanadi va bolalarda dasturlash, raqamli texnologiyalar elementlarini o'zlashtirishga yordam beradi.

STEAM ta'lim texnologiyasidan asosiy modullarini amaliyotda qo'llashda quyidagi yo'nalishda amalga oshiriladi:

- o'yin-qurilish-kognitiv va tadqiqot faoliyati;
- badiiy va ijodiy faoliyat turlari;

- XXI asr texnologiyalarini: dasturlash elementlari va raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish.

Har bir modul STEAM ta'lim maqsadlarini amalga oshirishni ta'minlaydigan aniq vazifalarni kompleks ravishda hal qilishga qaratilgan: kognitiv tadqiqotlar jarayonida bolalarni intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish va ilmiy-texnik ijod qilishga o'rgatib boriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy-texnik ijodiyotni sintez qilish, umuman AKT (axborot kommunikatsiya texnologiyalari) va raqamli texnologiyalarni rivojlantirish, media ma'lumotlarni takomillashtirish asosida animatsion samarali foydali mustaqil faoliyatini tashkil etish, bolalarni mantiqiy va algoritmik fikrlashi, rejalashtirish va modellashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishdan iborat.

STEAM texnologiyasining asosiy maqsadi o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishdir. Bu metod nafaqat ilmiy, balki ijodiy salohiyatni oshirishga ham qaratilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun STEAM faoliyatlari

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun STEAM texnologiyalarini qo'llashda faoliyatlarni o'yin shaklida tashkil etish muhimdir. Masalan:

Fan (Science): Oddiy tajribalar orqali tabiat va moddiy dunyo haqidagi tushunchalarni o'rgatish.

Texnologiya (Technology): Asosiy texnik vositalarni tanishtirish va ularni ishlatishni o'rgatish.

Muhandislik (Engineering): Bolalar bilan birgalikda qurilish va konstruksiyalarni yaratish.

San'at (Art): Tasviriy san'at va qo'lda ishlash orqali estetik tafakkur va ijodiy fikrlashni rivojlantirish.

Matematika (Mathematics): Soddashtirilgan matematik tushunchalarni o'yinlar yordamida o'rgatish.

STEAM texnologiyalarining bolalar rivojlanishiga ta'siri

STEAM texnologiyalari bolalarning kuzatish qobiliyatini oshiradi, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi hamda guruh bo'lib ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu orqali ular keyinchalik maktabga kirish uchun zarur bo'lgan tayyorgarlik ko'rishadi.

STEAM ta'lim texnologiyasining asosiy pedagogik ahamiyatli jihati shundaki, shaxsni integratsiyalashgan rivojlanish imkoniyatidir. Integratsion yondashuv turli xil faoliyat turlari - o'yin, texnik, nutq, vizual, kommunikativ, kognitiv va boshqalarning o'zaro bog'liqligida namoyon bo'ladi. STEAM yondashuvi tufayli bolalar tabiatni tushunib, dunyoni muntazam o'rganishadi

va shu bilan qiziqishlarini, muhandislik fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoaviy ish qobiliyatini rivojlantirish va liderlik, o'z-o'zini namoyon qilish asoslarini o'rganishadi, o'z navbatida, bolalar rivojlanishining tubdan yangi darajasini yaratadilar.

O'z-o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantirish. Bu yondashuvda bolalar o'z qo'larini bilan yaratgan ko'priklar va yo'llar, samolyotlar va avtomobillarni "ishga tushirib", suv osti va havo tuzilmalarini "rivojlantirib", sinovdan o'tkazib, har safar ular maqsadga yaqinlashib borishadi. Yaxshi natija bermagan "mahsulot"ni qayta-qayta sinovdan o'tkazib, takomillashtirib borishadi. Natijada barcha muammolarni o'zi hal qilish, maqsadga erishish bolalar uchun ilhom, g'alaba, va quvonch olib keladi. Har bir g'alaba, o'zlarining qobiliyatlariga ko'proq ishonch uyg'otadi.

Faol muloqot va jamoaviy ish. STEAM dasturlari ham faol muloqot va guruh ishi bilan ajralib turadi. Muhokama bosqichida ular fikr bildirishga qo'rqqanlikka o'rganadilar. Ko'pincha, stol atrofida o'tirmaydi, o'zlarining dizaynlari asosidagi "mahsulot"larni sinovdan o'tkazadi va rivojlantiradi. Ular hamma vaqt hamkorlikni ta'minlaydigan jamoada tarbiyachilar va ularning do'stlari bilan muloqot qilish bilan band bo'lishadi.

Texnik fanlar bo'yicha qiziqishlarni rivojlantirish. Maktabgacha yoshidagi bolalarning STEAM ta'limi vazifasi qiziqishning rivojlanishi uchun dastlabki shart-sharoitlarni yaratishdir. Bolalar uchun tabiat fanlari va texnik fanlar bo'yicha, bajargan ishini sevrish, qiziqishni

rivojlantirish uchun asosdir. STEAM -bolalar uchun juda qiziqarli va dinamik bo'lib, bolalarning zerikishlariga to'sqinlik qiladi. Ular vaqt o'tayotganini sezmaydilar ham charchamaydilar. Raketalar, avtomobillar, ko'priklar, osmono'par binolarni qurish, elektron o'yinlar, fabrikalar, logistika tarmoqlarini yaratish, dengiz osti kemalari, ilm-fan va texnologiyaga qiziqishi ortib boradi.

Loyihalar uchun ijodiy va innovatsion yondashuvlar. STEAM ta'limi oltita bosqichdan iborat: savol (vazifa), muhokamalar, dizayn, qurilish, test va takomillashtirish. Ushbu bosqichlar muntazam ravishda loyiha yondashuvining asosidir. O'z navbatida hamkorlik yoki turli imkoniyatlardan birgalikda foydalanish ijodkorlik asosi hisoblanadi. Shunday qilib, bir vaqtda bolalarda fan va texnologiyalarni qo'llash, yangi innovatsiyalarni yaratishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalarini qo'llash o'quvchilarni ko'p qirrali rivojlantiradi. Bu metodologiya orqali bolalar ta'lim jarayonidan zavq olish bilan birgalikda kelajakda muvaffaqiyatli o'qishga tayyor bo'lishadi. STEAM texnologiyalari maktabgacha yoshdagi bolalarda

intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish va ularni ilmiy-texnik ijodga jalb qilish uchun ta'lim vazifalarini amalga oshirishga kompleks integratsion yondashuvni ta'minlaydi. Maktabgacha ta'lim tizimida STEAM yondashuvi bolalarni tajribalar o'tkazishga, modellar tuzishga, mustaqil ravishda musiqa va filmlar yaratishga, o'z g'oyalarini haqiqatga aylantirishga va yakuniy mahsulotni yaratishga undaydi.

Adabiyotlar:

1. Williams, M., & Richardson, S. (2018). STEAM Education in Early Childhood: An Innovative Approach. *Early Childhood Research Journal*.
2. Resnick, M., & Silverman, B. (2020). Coding and Creativity in Preschool: Foundations of STEAM Education. *Journal of Early Childhood Education*.
3. Uzbek National Library, (2022). STEAM Texnologiyalari: Bolalar Ta'limidagi Asosiy Tamoyillar. Tashkent: O'zbekiston Matbaa Qo'mitasi.
4. Y.R.Maxmutazimova "Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari" o'quv qo'llanma Tamaddun Toshkent-2022
5. Qodirova F., Toshpolatova SH., Qayumova N, A'zamova M. Maktabgacha pedagogika.-T.: Tafakkur nashriyoti, 2019.- b
6. Djurayeva B.R., Tojiboyeva X.M., Nazirova G.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning zamonaviy tendensiyalari. T.: O'zPFITI,2015.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA KELAJAK KASBLARIGA BO'LGAN QIZIQISHNI RAQAMLI DARSLAR ORQALI SHAKLLANTIRISH

Temirbekova A.O.
NDPI dotsenti (PhD)
Yusupbayeva L.A.
NDPI talabasi

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, kelajak kasblari, raqamli darslar, interaktiv ta'lim, kasbiy yo'nalish, innovatsion pedagogika, raqamli savodxonlik.

Ключевые слова: начальное образование, профессии будущего, цифровые уроки, интерактивное образование, профессиональное направление, инновационная педагогика, цифровая грамотность.

Key words: primary education, professions of the future, digital lessons, interactive education, professional direction, innovative pedagogy, digital literacy.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida kelajak kasblariga bo'lgan qiziqishni shakllantirishda raqamli darslarning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi sharoitida o'quvchilarning kasbiy yo'nalishga bo'lgan qiziqishlarini erta shakllantirish zarurati haqida so'z boradi. Tadqiqot davomida boshlang'ich sinf o'quvchilarida qiziqishni uyg'otuvchi interaktiv darslar va amaliy mashg'ulotlarning o'rni yoritiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется роль и значение цифровых уроков в формировании интереса к будущим профессиям у учащихся младших классов. В условиях развития цифровых технологий говорится о необходимости раннего формирования у студентов интереса к профессиональному направлению. В ходе исследования будет подчеркнута роль интерактивных уроков и практических занятий, вызывающих интерес у учащихся младших классов.

SUMMARY:

This article analyzes the role and importance of digital lessons in developing interest in future professions among primary school students. In the context of the development of digital technologies, it is necessary to develop students' interest in a professional direction early. The study will emphasize the role of interactive lessons and practical classes that arouse interest among primary school students.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli transformatsiya sharoitida kelajak kasblariga

bo'lgan qiziqishni erta yoshdan shakllantirish ta'lim tizimining dolzarb vazifalaridan biridir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari raqamli darslar orqali nafaqat yangi bilimlarni egallaydi, balki kelajakda muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarur ko'nikma va qiziqishlarni rivojlantiradi.

Raqamli texnologiya – bu axborotni raqamli shaklda saqlash, qayta ishlash va uzatishni ta'minlaydigan texnologiyalar majmuasidir. Bu turdagi texnologiyalar sonlar va kodlardan foydalanadi, axborot raqamli formatda (0 va 1 sonlari ko'rinishida) ifodalanadi. Raqamli texnologiyalar axborotlarni aniqroq, tezroq va sifatliroq qayta ishlash imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalarga quyidagilar kiradi:

- Kompyuterlar va ularning dasturiy ta'minoti.
- Mobil qurilmalar (smartfonlar, planshetlar).
- Internet va bulutli texnologiyalar.
- Sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili.
- Virtual va kengaytirilgan reallik (VR va AR).
- Dasturlash va avtomatlashtirilgan tizimlar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kelajak kasblariga bo'lgan qiziqishni shakllantirish hozirgi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bugungi tez o'zgaruvchan dunyoda mehnat bozoridagi talablar ham o'zgarib bormoqda. Shu sababli, kelajak kasblariga qiziqishni bolalikdan shakllantirish zarurati ortib bormoqda. Boshlang'ich maktab bosqichi bu jarayonda asosiy poydevor hisoblanadi, chunki bu davrda o'quvchilar atrof-muhitni o'rganishga va yangi bilimlarni qabul qilishga qiziqadi. Ta'limda kelajak kasblari haqida ma'lumot berish bolalarda motivatsiya uyg'otadi va ularni kelajakdagi faoliyatlari uchun maqsad qo'yishga undaydi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarning keng joriy qilinishi sababli o'quvchilarning dasturlash, robototexnika, dizayn, sun'iy intellekt kabi zamonaviy yo'nalishlarga bo'lgan qiziqishini erta bosqichda uyg'otish muhimdir. Raqamli darslar o'quvchilarning e'tiborini jalb etib, ularni qiziqitirishga yordam beradi va interaktiv usullar orqali o'qitish samaradorligini oshiradi. Raqamli darslar ta'lim jarayonini boyitishning samarali usullaridan biridir. Raqamli texnologiyalar yordamida o'quv materiallari o'quvchilar uchun qiziqarli va tushunarli shaklda taqdim etiladi. Masalan, interaktiv o'yinlar, videodarslar, animatsiyalar va virtual sayohatlar bolalarni yanada faol ishtirok etishga undaydi. Bu usul o'quvchilarning diqqatini uzoq vaqt davomida ushlab turishga va murakkab tushunchalarni sodda va qiziqarli shaklda tushuntirishga imkon beradi. Interaktiv usullar nafaqat bilimlarni o'zlashtirishni yaxshilaydi, balki o'quvchilarning ijodiy fikrlashini, muammolarni hal qilish qobiliyatini va mustaqil o'qishga bo'lgan intilishlarini ham rivojlantiradi. Raqamli darslar

o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish orqali ta'lim sifatini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Shu bilan birga, bolalar raqamli vositalar bilan ishlash ko'nikmalarini egallab, kelajakda turli kasblar uchun muhim bo'lgan texnik savodxonlik asoslarini o'zlashtiradilar. Interaktiv usullar o'quvchilarni o'quv jarayoniga faol jalb qilishga mo'ljallangan usullardir. Quyida boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mos bo'lgan ba'zi interaktiv usullar misol tariqasida keltiriladi:

1. Virtual ekskursiyalar. O'quvchilarni kelajakdagi kasblar bilan tanishtirish uchun raqamli platformalar orqali virtual sayohatlar uyushtirish. Masalan, o'quvchilarni NASA laboratoriyasiga, shifoxonalarga yoki arxitektura studiyalariga virtual ravishda olib borish. Bu ular uchun kasblar haqida jonli tasavvur hosil qiladi.

Gamifikatsiya (o'yinlashtirish). Darslarni o'yin shaklida tashkil qilish, masalan: «Kasblar dunyosiga sayohat» interaktiv o'yini. O'quvchilar har xil kasblarni tanlab, ularga mos topshiriqlarni bajaradi. Dasturlash asoslarini o'rgatish uchun «Code.org» yoki «Scratch» kabi platformalardan foydalanish.

2. Rolli o'yinlar (rol play). O'quvchilarga turli kasblar rollarini ijro etish imkoniyatini berish. Masalan, biri shifokor, boshqasi muhandis yoki jurnalist bo'lib, o'ziga xos topshiriqlarni bajaradi. Bu o'quvchilarga kasblarning ahamiyatini his qilishga yordam beradi.

3. AR va VR texnologiyalari (kengaytirilgan va virtual reallik). Bolalar VR ko'zoynaklari yoki AR ilovalari orqali muhandislik qurilmalari, biologik tizimlar yoki kosmosni o'rganishlari mumkin. Bu usul nafaqat ularning qiziqishini oshiradi, balki tasavvurlarini kengaytiradi.

4. Interaktiv taqdimotlar va viktorinalar. Masalan, «Kahoot!» yoki «Quizizz» platformalaridan foydalanib, kasblar haqida viktorina o'tkazish. Bu o'quvchilarning bilimini qiziqarli tarzda tekshirish imkonini beradi.

5. Loyihaviy ishlar. Har bir o'quvchi o'zi tanlagan kasb haqida loyiha tayyorlaydi. Masalan, kelajakda muhandis bo'lishni xohlagan bola kichikroq model yoki chizma yaratishi mumkin. Bu ular uchun ijodiy va amaliy mashg'ulot bo'ladi.

Bu usullar nafaqat bolalarning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi, balki ularning kelajak kasblarini anglash va ularga tayyorgarlik ko'rishlariga ham yordam beradi. Raqamli darslar ta'lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va interaktiv qilish imkoniyatini beradi. Ularning asosiy afzalliklaridan biri bu darslarning interaktivligi bo'lib, multimedia elementlari (video, animatsiya, simulyatsiya) yordamida o'quvchilarning e'tiborini jalb qilish va ularda faollikni oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, raqamli darslar har bir o'quvchining

qobiliyatiga moslashuvchan bo‘lib, individual yondashuvni ta’minlaydi. Yorqin vizual materiallar – grafikalar, diagrammalar va 3D modellar orqali murakkab mavzularni tushuntirish osonlashadi. Raqamli darslar o‘yin shaklidagi ta’lim va virtual tajribalar orqali bilimlarni qiziqarli va samarali o‘zlashtirishga yordam beradi. Interaktiv platformalar real vaqt rejimida fikr-mulohaza almashishni ta’minlaydi, bu esa o‘quvchilarga o‘z xatolarini tezkorlik bilan tahlil qilish imkoniyatini beradi. Shuningdek, masofaviy ta’lim imkoniyatlarini kengaytirib, o‘quvchilarni joylashuvdan qat’i nazar bilim olish imkoniyati bilan ta’minlaydi.

Bundan tashqari, raqamli darslar bolalarda raqamli savodxonlikni rivojlantiradi va zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Onlayn test va mashg‘ulotlar yordamida bilimlarni baholash jarayoni avtomatlashtiriladi, bu esa xolis va tezkor baholash imkonini beradi. Raqamli ta’limning moslashuvchanligi va xilma-xilligi turli mavzularni samarali o‘qitishga sharoit yaratadi, ekologik jihatdan esa qog‘oz sarfini kamaytiradi va atrof-muhitni muhofaza qiladi. Shu sababli, raqamli darslar zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Innovatsion yondashuvlar bolalarning qobiliyatlarini rivojlantirish, raqamli savodxonlikni oshirish va ularga zamonaviy mehnat bozoriga moslashish imkonini beradi. Virtual ekskursiyalar, gamifikatsiya, loyihaviy ishlanmalar kabi usullar esa bolalarning bilim olish jarayonini qiziqarli va ijodiy tarzda o‘tkazishni ta’minlaydi.

Shunday qilib, raqamli darslardan foydalanish nafaqat o‘quvchilarning kelajak kasblariga bo‘lgan qiziqishini shakllantirishda, balki ularning intellektual va shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu yondashuv zamonaviy ta’limning ajralmas qismi sifatida bolalarning kasbga yo‘naltirish jarayonini yangi bosqichga olib chiqadi.

Adabiyotlar:

1. Jabborova O.M “Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalar” Darslik-Toshkent,2023
2. Mardanov Sh.Q “Pedagogika fanidan o‘qitishning electron-modulli didaktik ta’minotini ishlab chiqish texnologiyasi”.O‘quv-uslubiy qo‘llanma– Toshkent,2021
3. Karimov, A. A. Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiyalar markazi, 2022
4. Niyozov, D. "Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayonidagi o‘rni va ahamiyati." Pedagogika va psixologiya jurnali, 2021. 5(2), 45-52.
5. Ahmedov, S. R. (2023). Interaktiv ta’lim metodlari va ularning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari rivojlanishiga ta’siri. Toshkent: Yangi avlod nashriyoti.

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARI TARBIYALANUVCHILARINING O'QUV-TARBIYA FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHDA ELEKTRON O'QUV RESURLARIDAN FOYDALANISH

Juginisova J.I.

*Informatika o'qitish metodikasi kafedrası o'qituvchisi
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti*

Tayanch so'zlar: maktabgacha yoshdagi bolalar, axborot, shakllantirish, kompetentsiya, dastur, interaktiv, mashg'ulotlar, mantiqiy topshiriqlar, bilim, ko'nikma va malakalar.

Ключевые слова: дошкольники, информация, формирование, компетенция программа, интерактив, занятия, логические задания, знания, умения и навыки.

Key words: preschoolers, information, formation, competence program, interactive, classes, logical tasks, knowledge, skills and skills.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining ta'limiy va tarbiyaviy ishlarini tashkil etishda interaktiv majmualardan foydalanish afzalliklari haqida so'z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье идет речь о преимуществах использования интерактивных комплексов в организации образовательно-воспитательных работ среди воспитанников дошкольных образовательных учреждений.

SUMMARY:

The article refers to the advantages of using interactive complexes in the organization of educational and educational work among pupils of preschool educational institutions.

Jahon maktabgacha ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida bolalarning psixofiziologik, intellektual, ijodiy va shaxsiy salohiyatini oshirishga yo'naltirilgan kreativ texnologiyalarni rivojlantirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining maktabga tayyorlov guruhlarida shaxsga yo'naltirilgan innovatsion ta'lim muhitini yaratish hamda bolalarda mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini va kognitiv faoliyatni rivojlantirish bo'yicha bir qancha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda xalqaro tajribalarga tayangan holda maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ishlab chiqilgan o'quv dasturlari va

metodik tizimi maktabga tayyorlov guruhlarida mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish integrativ yondashuv asosida bilish faoliyatini faollashtirishning me'yoriy asoslari yaratilmoqda. "...bolalarning har tomonlama intellektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash" [1] ustuvor vazifalar etib belgilangan. Natijada maktabgacha ta'limda bolalarni maktabga tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash, uning ilmiy-metodik ta'minotini yaratishning pedagogik imkoniyatlari kengayadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 maydagi 391-son "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarning ijrosini ta'minlashda bir qancha ijodiy ishlar amalga oshirilmoqda.

Maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturi «Ilk qadam» deb nomlangan yangi dasturida ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etishni asosiy me'zon sifatida belgilagan. Bu dasturda belgilangan vazifalarni amalga oshirish uchun tarbiyachi va bolalar uchun yangi o'quv-metodik va didaktik adabiyotlarni tayyorlash zaruriyati kelib chiqadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'limiy faoliyatni tashkil etishda bilimlarni o'zlashtirish boshqacha aytganda yangi axborotlar bilan tanishish va ularni anglash hamda o'zlashtirish ko'nikmalarini hosil qilish zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va zarur texnik vositalar yordami asosida ta'minlanadi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim va tarbiyani amalga oshirish va bilim, ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy o'quv vositalarini yaratish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan asosiysi hisoblanadi. Ushbu vazifani bajarishda zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiya imkoniyatlaridan keng foydalanish zarur. Chunki bugungi kunning bolalari axborotlashgan jamiyat va texnikaviy asrda ulg'ayotgan va tarbiyalanayotgan shaxslardir. O'shbu omilni hisobga oladigan bo'lsak ta'limiy vositalar yaratishda va axborotlar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda yangi o'quv adabiyotlarini yaratish maqsadga muvofiqdir. Yaratiladigan o'quv axborotlari ta'lim va tarbiyani kompleks amalga oshirish imkonini berishi zarur. Rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganganimizda maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasini tashkil etishda mul'timediya texnologiyasidan foydalanish o'ziga xos xususiyatga egaligi isbotlangan. Bu xususiyatlarni o'rganish didaktik materiallarni tayyorlash va undan ta'lim jarayonida foydalanish pedagogik hamda psixologik ta'sir etish usullarini o'rganishni talab qiladi.

Shuningdek, davlat talablarida kichik va maktab yoshigacha bo'lgan bolalarni besh yo'nalishda rivojlantirish kerakligi ko'rsatilgan. Bu besh yo'nalishni rivojlantirib, xar bir bola 4 kompetentsiyaga ega bo'ladi va 1-sinfga chiqishga motivatsiya oladi. «Ilk qadam» ta'lim dasturida 3.1. bandida Maktabgacha yoshdagi (6-7 yosh) bolaning umumiy muhim kompetentsiyalari belgilab berilgan:

Kommunikativ kompetentsiya – muloqot vositalaridan turlivaziyatlarda foydalana bilish ko'nikmasi.

O'yin kompetentsiyasi – bolaning o'yin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va ko'nikmalardan ijodiy foydalanishi. O'quv-tarbiyaviy jarayon uchun asos hisoblanadi.

Ijtimoiy kompetentsiya – hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda axloq qoidalari va me'yorlariga rioya qilgan holda o'zini tuta olish mahorati.

Bilish kompetentsiyasi – atrofdagi olamni ongli ravishda idrok qilish va olingan bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlardan o'quv va amaliy vazifalarni hal qilish uchun foydalanish [2].

Bolalardagi ushbu kompetentsiyalarni shakllantirishda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bir qancha ijobiy natijalarga olib keladi.

Ilmiy tadqiqotlarimiz doirasida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishda elektron o'quv dasturlar majmuasidan foydalanish bir qator afzalliklarga egaligi tajribalar natijasida aniqlandi. Masalan «Ilk qadam» dasturida ko'rsatilgan ta'limiy ma'lumotlarni elektronlashtirish qatar samarali natijalarga olib keldi. Birinchidan ko'rgazmalilik tamoyili, ilmiy asoslangan ma'lumotlarni yetkazish tamoyili, nazariya bilan amaliyotni bog'lash masalalari hamda o'rganilgan bilimlarning bolalar xotirasida yaxshi saqlab o'zlashtirish ko'rsatkishlari yuqori bo'lishligi bilan ahamiyatlidir.

Yaratilgan elektron o'quv majmuada tarbiya masalasiga ham alohida o'rin ajratilgan bo'lib, vatanga bo'lgan muhabbat tuyg'usi, o'z vatanining ramziy belgilari bilan tanishish, bolalar ijodkorligini rivojlantirishda qo'shiqlar to'plamidan va xalq ertaklarini eshitib insoniy fazilatlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi tarbiyaviy ishlarni tashkil etuvchi bo'limlarni o'zida mujasamlaydi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning xotirasi ko'pincha beixtiyor tarzda bo'ladi. Shuningdek, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning aqliy rivojlanishida xayol muhim rol' o'ynaydi. Xayol bolaning hayoti jarayonida, uning faoliyatida ta'lim va tarbiya ta'sirida tarkib topadi. Bolaning xayoli u syujetli o'yinlar o'ynay boshlaganida, kattalar qiziqarli

ertaklar aytib berganida, o'sha ertaklarga qiziqish orqali dastlabki alomatlar paydo bo'ladi. Ammo boladagi xayol ko'proq aniq vaziyatga bog'liq bo'ladi (masalan, qo'g'irchoq ko'rinish qolsa, uni uxlatadi, mashina bo'lsa, biror narsani tashiydi va h.k.)[3].

Masalan: Maqtanchoq quyan, Oltin tarvuz, Chipor tovuq ertaklari tarbiyalanuvchilarda nafaqat qiziqarli ertakni tamosha qilib mazmunli hordiq chiqarish, balki adob-ahloqiy fazalatlarni o'zlariga singdirishda va muhokama qilishga o'rganish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Bu ertaklar mul'timedia sistemasi imkoniyatlaridan foydalanib ovozlashtirilgan ko'rinishda berilgan. Bu esa nafaqat sifatli namoyishni tashkil etadi, shuningdek, tarbiyachilar uchun metodik ta'minot vazifasini ham bajaradi.

Tarbiya masalalaridan eng ahamiyatlilaridan yana biri bu sog'lam turmush tarziga rioya etishga o'rgatishdur. Bu maqsadda biz badan tarbiya

Dene shiniǵıw waqtı

mashqlarini bajarish uchun mashg'ulotlarni majmuaga joylashtirganmiz. Ya'ni tarbiyalanuvchilar mashg'ulot qahramoni bilan birgalikda mashqlar bajaradi.[8]

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, maktabgacha ta'lim toshkilotlarining davlat talablarida ko'rsatilgan ta'lim va tarbiya berish vazifalarni bajarishda elektron o'quv resurslaridan foydalanish umumiy muhim kompetentsiyalarini shakllantirishda o'zining salmoqli ahamiyatiga ega deb ayta olamiz. Shuningdek yaratilgan interaktiv o'quv majmuamiz ta'lim tizimini axborotlashtirish, ta'limda informatsion vositalardan foydalanish va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish vazifalarini bajarishga asos bo'ladi deb hisoblaymiz.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni
2. "Илк қадам" Мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастури. Т. 2018 й.
3. Ш.Шодмонова.Мактабгача таълим педагогикаси, Ўқув методик қўлланма. Тошкент, 2008 йил.
4. Алламбергенова М. Разработка и использование интерактивных учебных комплексов в учебном процессе.// Вестник Каракалпакского отделения Академии наук Республики Узбекистан – 2010. -№ 3 -95-97 стр.
5. А.А.Абдукодиров, Н.Н.Бегматова. Мактабгача та'лим муассасаларида mul'timedia texnologiyalaridan foydalanish uslubiyoti. Qarshi «Nafis nashriyoti» 2011 y.
6. Джанпейсова Г.Е. Математик тасаввурларни шакллантириш. Ўқув қўлланма. Тошкент «Инновация-Зиё» нашриёти, 2021й.
7. Erxonova E, Ro'ziyeva Z. "Tarbiyachi kitobi. Matematika". Amaliy qo'lanma. - Toshkent.: "Zamin nashr", 2020 y)
8. Juginisova J, Allambergenova M. Advantages of using e-learning resources in preschool education. Internatsional journal For Innovative Engineering end Manajemen Research. Nov 2020. Volume 09, Issue 11, Pages: 5-9.

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSЛИKЛАRINING ILMIY VA AMALIY TAHLILI

Tajbenova S.S.

*pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti*

Tayanch so'zlar: ona tili darsliklari, boshlang'ich sinf, ilmiy va amaliy tahlil, umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi, 1-sinfning dastlabki ona tili darslarida nutqiy ehtiyoj.

Ключевые слова: учебники родного языка, начальный класс, научно-практический анализ, государственный образовательный стандарт и учебная программа общего среднего образования, речевые потребности на уроках родного языка в первом 1 классе.

Key words: native language textbooks, primary school, scientific and practical analysis, state educational standard and curriculum of general secondary education, speech needs in native language lessons in the first 1st grade.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada ta'lim qozoq tilida olib boriladigan sinflar uchun 2017–2019 yillardagi ona tili darsliklarining tahlili yoritilib berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещен анализ учебников родного языка начальной школы за 2017-2019 годы.

SUMMARY:

This article covers the analysis of primary school native language textbooks for 2017-2019.

2017-yilda e'lon qilingan “Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi”ning “Ona til” qismi asosida “Ana tili”, 2020-yili “Ona tili o'quv fanidan milliy o'quv dasturi” loyihasi, uning 2022-2023-o'quv yili uchun tasdiqlangan varianti asosida “Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı” darsliklari chop etildi. Ushbu darsliklar ona tilidan belgilangan kompetensiyalarning tadrijiy tahlilini kuzatish imkonini beradi.

1-sinf “Ана тілі” darsligida [1] quyidagi nazariy bilimlar berilgan qoidalar:

Gapdagi birinchi so'zning bosh harf bilan yozilishi (6-24 betlar), bosh harf bilan yoziladigan so'zlar (23-, 25-, 65-, 67-, 68 betlar), bir bo'g'inli so'zlarning bo'g'in ko'chirilmasligi (30-bet), ayrim unli tovushlarning so'z bo'g'inlarida

ishlatilishi (33-, 35-, 40-, 41-, 42-, 43- va boshqa betlar), soʻz oxiridagi *к* tovushidan keyin unli tovush kelsa, *к* ning *г* ga aylanishi (58-бет), soʻz oxiridagi *к* tovushidan keyin unli tovush kelsa, *к* ning *ғ* ga aylanishi (62-бет), gapda har bir soʻzning ayrim yozilishi (87-бет), darak gapning oxiriga nuqta (91-бет), soʻroq gapning oxiriga soʻroq (93-бет), buyruq gapning oxiriga undov (96-бет) belgilari qoʻyilishi.

Koʻrinadiki, 1-sinfning dastlabki ona tili darslarida nutqiy ehtiyoj ustuvorlik qilgan: gapdagi birinchi soʻzning bosh harf bilan yozilishi, bosh harf bilan yoziladigan soʻzlar yuzasidan nazariy maʼlumot berilgan. Lekin negadir nutqiy ehtiyoj yetarlicha qondirilmagan: darak, soʻroq, buyruq gaplar oxirida qoʻyiladigan tinish belgilariga gap tuzishga doir mashqlardayoq duch kelinadi. Ushbu tushunchalar yuzasidan beriladigan bilimlar oʻquv yilining oxiriga oʻtib qolgan. Orada fonetikaga doir tushunchalar bilan bogʻliq mavzular joy olgan. Bular maʼlum darajada tizimli kursni eslatadi.

Nazariy maʼlumotlar sirasida quyidagi 9 ta qoida berilgan:

Бірінші сөз бас әріппен басталып жазылады.

Республиканың, облыстың, ауданның, ауылдың, қаланың, таудың, өзеннің, көлдің және төбенің аттары бас әріптен бастап жазылады.

Адамдардың аты- жөні бас әріптен бастап жазылады.

Бір буынды сөздер тасымалданбайды.

Жуан буынды ы жазылады: ба-лық, ха-лық.

Жіңішке буында і жазылады: ірі, бір, іні, ілім.

ы, і дыбыстарына аяқталған заттың қимылын білдіретін (оқы, тоқы, өрбі) сөздерге у дыбысы қосылғанда, соңғы ы, і дыбыстары түсіп қалады.

Сөз соңындағы қ дыбысынан (әрпінен) кейін дауысты дыбыс әріптері келсе, қ дыбысы ғ дыбысына (әрпіне) айналады: қазық- қазығы, қазақ-қазағы, жұмбақ-жұмбағы.

Хабарлы сөйлемнің соңында нүкте (.) қойылады.

Berilgan qoidalar orasida qoʻshimchalar imlosiga bagʻishlanganlari juda kam, kelishik qoʻshimchalariga doirlari umuman koʻrinmaydi: Vaholanki ushbu til hodisalarini 1-sinf danoq nutqda qoʻllamaslikning iloji yoʻq: ularni oʻrganishga nutqiy ehtiyoj juda kuchli. Aslida qoidalar 9 ta emas, undan ham koʻproq boʻlishi kerak edi, deb oʻylaymiz.

1-sinfda asosan soʻzlardagi tovushlar, tovushlarga qarab soʻzlarning turlari, imlosi, soʻz turkumlari oʻrganiladi. Talaffuz qoidalari deyarli berilmaydi. Demak, orfoepiya meʼyorlari haqida soʻz yuritilmaydi. Darslikda bir mavzudagina soʻzlarning qoʻshimchalar yordamida bogʻlanishi (qoʻshimchanning taʼrifi) beriladi, lekin qoʻshimchalarning oʻzi (talaffuzi, imlosi) haqida gapirilmaydi.

1-sinf darsligida fonetika va orfografiya bo'yicha berilgan mashq shartlariga ko'ra quyidagilar o'rgatiladi: ata – ana kabi so'zlarda so'z ma'nosini o'zgartirayotgan tovush-harfni topish; so'zdan bir tovush tushirib qoldirilganda so'z ma'nosining o'zgarishi; so'z ma'nosini o'zgartirgan tovush-harfni topish; so'zda tovushlar sonining o'zgarishidan so'z ma'nosining ham o'zgarishi; odam otlarida uchraydigan unli tovushlarni topish; so'zdagi bir tovushni o'zgartirib yangi so'z hosil qilish; so'zlarning ma'nolarini solishtirish; nuqta o'rniga tegishli tovushni qo'yib yozish; so'zlarni solishtirib o'qish; unli tovush harflarining tagiga chizish; so'zda nechta tovush, nechta harf borligini aytish; gapning birinchi so'zini bosh harfdan yozish; unli tovushlarning tagiga chizish; rasmga qarab so'z bo'g'inini tugallash; unli tovushlar, undosh tovushlar; yo'g'on (жыһ) unli tovushlar (а, о, ы, ү); savollarga javob berish (lingvistik); unli tovushlarni atash; nuqtalar o'rniga а yoki ә unli tovushini qo'yish; yo'g'on unli tovushli so'zlarni topish; ingichka (жиһшке) unli tovushlar (ә, е, ө, і, ү ә, и, (y)); so'z ichidagi unli tovushlar yo'g'on bo'lsa, so'z ham yo'g'on bo'lishi; aksincha, ingichka so'zlar bo'lishi; odam otining (yer-suv otining) bosh harf bilan yozilishi; uy hayvonlariga qo'yilgan nomlar bosh harflar bilan yozilishi; bo'g'in; bo'g'in ko'chirish; A tovushi – yo'g'on unli tovush; ot, sifat, son, fe'lining ta'rifi; so'zlarning o'zaro bog'lanishi.

So'zdan tovush tushirish, so'zga tovush qo'shish haqidagi bilimlarga nutqiy ehtiyoj nihoyatda oz darajada: ular o'quvchilarni so'zga tovush qo'shish yoki undan tovush tushirib qoldirishning so'zni o'zgartirib, boshqa so'zga aylanib qolishini ko'rsatish orqali ogohlikka chaqiradi, xolos. Ushbu bilimlar qiziqarli fonetika sifatida o'rganiladi, deb hisoblash to'g'ri bo'ladi.

Qoidalarni mustahkamlash maqsadida berilgan mashqlar sirasida ushbu maqsad uchun – qoidalarni aytib misol keltirish, til hodisasining qo'llanishini qoidalar bilan tushuntirish, xatolarni qoidaga asoslangan holda tuzatish kabilar uchun xizmat qiladiganlari yo'q darajasida. Vaholanki, lingvistik kompetensiya qoidalarni faollashtirish asosida shakllanadi.

2-sinf “Ана тили” darsligida 1-sinfda fonetika va imlo bo'yicha o'tilgan materiallardan ayrimlari aynan eslatilgan, lekin shundan keyin yangi ma'lumotlar bilan boyitilgan. 19-betda и tovushi o'rnida ы ва і eshitilgani bilan ular yozilmasligi; 29-betda p tovushi bilan tugallangan so'zga unli bilan boshlangan qo'shimcha qo'shilsa, п harfi б ga aylanishi; so'z oxirida б eshitilsa ham, п yozilishi; 36- betda so'z boshidagi л, р harflari oldida ы, і tovushlari eshitilsa ham, ular yozilmasligi va b.

2-sinf “Ана тили” darsligida [2] berilgan yangi bilimlar: п undosh bilan bitgan so'zga unli bilan boshlangan qo'shimcha qo'shilsa, п ning б ra ga aylanishi

(29-bet), tovush-harflarning qo'llanishi, bir bo'g'inli so'zlarning bo'g'in ko'chirilmasligi (41-bet), bo'g'in ko'chirganda avvalgi bo'g'indan keyin yarim chiziqcha (-) qo'yilishi (41- bet), bosh harf bilan yoziladigan so'zlar (44-, 46-, 49-betlar), ikki qismli so'zlarning ajratib yozilishi (82-bet), gap bilan bog'liq bilimlar, ma, me, pa, pe qo'shimchalarining o'zi qo'shilgan so'zdan ajratib yozilishi (98-bet), ega bilan kesim orasida tirening (-) qo'yilishi (116-bet).

Ayonki, 2-sinf darsligining avvalida fonetikaga doir tizimli kurs joriy etilgan. Bosh harf bilan yoziladigan so'zlar haqidagi nazariy ma'lumot orqali 1-sinfda o'tilgan mavzu takrorlangan, qisman boyitilgan. Ikki qismli so'zlarning ajratib yozilishi haqida bilim berilgach, qo'shib yoki chiziqcha bilan yoziladigan qo'shma so'zlarni ham tilga olish zarur edi. Bularsiz ajratib yoziladigan so'zlar haqidagi bilim nomukammal bo'lib qolgan. Qo'shimchalardan ma, me, pa, pe qo'shimchalarining imlosigina tushuntirilgan. Ushbu bilimlar nutqiy ehtiyojlarni ko'p jihatdan qondira olmaydi.

Nazariy bilimlar sirasida quyidagi 4 ta qoida berilgan:

П дыбысына біткен сөздерге дауыстыдан басталған қосымша жалғанса, п дыбысы б-ға айналады: Кітап- кітабы, қап-қабы.

Тасымалданатын буыннан бұрын жарты сызықша (-) қойылады: жа-лау, ел-таңба, ән-ұран.

Екі таңбалы сөздер бөлек жазылады: он бір, жиырма екі, екі жүз.

Бастауыш та, баяндауыш та кім? не? деген сұраққа жауап берсе, онда бастауышта соң сызықша қойылады: Қадиша – ана. Қуаныш - бала.

Ma'lum bo'ladiki, 2-sinf darsligida ham asosan imlo qoidalari bayon qilingan. Ayni paytda ular nihoyatda kam berilgan. Bir nechta o'rindagina talaffuzi tilga olinib, talaffuz va imlodagi farq ko'rsatilgan. Lekin bu yerda ham orfoepiya qoidalari deyarli aks etmagan. p tovushi bilan tugallangan so'zga unli bilan boshlangan qo'shimcha qo'shilsa, p ning b ga aylanishi; so'z oxirida b eshitilsa ham, p yozilishi kabi qoidalar so'zlashuv nutqi (uslubida) yo'l qo'yiladigan talaffuz xatolarining oldini olishga qaratilmaydi, chunki o'quvchilar bu so'zlarda, odatda, xato qilmaydilar. Bunday qoida to'g'ri qo'llashdagi ongillikni oshirish uchun kerak, xolos.

2-sinf darsligida so'z tarkibi tushuntiriladi, qo'shimchalarning ikki turli bo'lishi aytiladi, lekin ularning o'zi haqida ma'lumot berilmaydi.

Ushbu darslikda [1] 1-sinf darsligida bo'lganidek, lingvistik kompetensiyaning lingvistik asosi – qoidalarni mustahkamlashga qaratilgan mashqlar yo'q darajada.

3-sinf darsligida takrorlash qismida aralash unli tovushli so'zlar, qozoq tilida 42 ta harf borligi; unli va undosh tovushlar, bo'g'in, bo'g'inga ajratish ta'rif, qoidalari (quyi sinfdagilar bilan bir xil); bo'g'in ko'chirish (tasymal); ф, ч, ш,

ingichkalik belgisi (ы) kabi quyi sinflarda imlosi o'rganilmagan harflar; түбір және қосымша (жұрнақ, жалғау); (qo'shimcha qabul qilgan so'zlar ustidagi ishlar (o'qish, yozish va b.); yasama (туынды) so'zlar; so'z ma'nolari, so'z turkumlari (to'liqroq, ya'ni kelishiklar va b.)), gap tushunchalariga doir materiallar bayon qilingan.

3-sinf “Ана тілі” darsligida [3] dastlab o'quv yili boshida ayrim nazariy bilimlar takrorlanadi. So'ngra quyidagi yangi bilimlar beriladi: ayrim unli va undosh tovushlar imlosi (14-, 15-, 17-, 18-, 23- va boshqalar), atoqli otlarning bosh harf bilan, turdosh otlarning kichik harf bilan yozilishi (55-bet), ayrim so'zlarga egalik qo'shimchasi qo'shilganda, oxirgi bo'g'indagi ы, і harflarining tushirilib qoldirilishi (62-bet) tushum kelishigi (табыс септік) qo'shimchasining imlosi (75-bet), chiqish kelishigi qo'shimchasining egalik qo'shimchasi so'zga -на, -не shaklida qo'shilishi (78-bet), tartib son raqam bilan berilganda raqamdan keyin chiziqcha qo'yilishi (97-bet), qo'shma fe'llarning ajratib yozilishi (102-bet), gap bilan bog'liq bilimlar. Qoidalar:

Ә әрпі орыс тілінен енген сөздерде жазылады: эстрада, эмаль, аэробус.

Һ әрпі сөздің басында және аяғында (одағайларды қоспағанда) қолданылмайды.

Жалқы есімдер бас әріппен жазылады.

Тәуелдік жалғауы түбір сөзге дауысты дыбыстан кейін жалғанғанда, үбір сөздің соңғы буынындағы ы, і әріптері түсіп қалады.

III-жақтағы тәуелдеулі сөзге табыс септіктің жалғауы – н түрінде жалғанады.

Күрделі етістіктің құрамындағы сөздер бөлек жазылады.

3-синф дарслигида ҳам орфоэпия меъёрлари, талаффузи ва ёзилиши фарқлилиқ ҳақида деярли сўз юртитлимаган.

3-sinf darsligida ham orfoepiya me'yorlari, talaffuzi va yozilishi farqlilik haqida deyarli so'z yurtitlimagan.

4-sinf darsligi [4] gap haqidagi ma'lumotlardan boshlanib, yana fonetika va orfografiyaga doir materiallar berilgan. Chunonchi: qator kelgan qo'sh unililar, tovush almashinishlari (қатаң п, ұяң б); bitta tovushni ifodalovchi ikkita tovush (ё, ю, я); unli tovushlar, undosh tovushlar, yo'g'on va ingichka unililar (quyi sinflar ma'lumotlari aynan keltirilgan), jarangli va jarangsiz undoshlar; undosh tovushlarning har biri haqida materiallar; qo'shma so'zlar, juft (қос) so'zlar; so'z turkumlari (fe'l zamonlari to'liqroq); ko'makchi (шылай) so'zlar; qo'shma gap, yig'iq gap, yoyiq gap va boshqa tushunchalarga doir materiallar berilgan.

4-sinf “Ана тілі” darsligida [4] dastlab o'quv yili boshida ayrim nazariy bilimlar takrorlanadi hamda quyidagi yangi bilimlar beriladi: у, и unli tovush-

harflarining imlosi (10-, 11-, 12-, 14-, 15-betlar), qo'shma so'zlar imlosi (36-, 37-betlar), qaratqich kelishigi (ilik septik) qo'shimchalarining imlosi (69-bet), jo'nalish kelishigi (барыс сеptik) va boshqa kelishik qo'shimchalarining imlosi (73-, 77-, 82-, 87-, 92-betlar), so'zga egalik qo'shimchasi qo'shilganda so'z oxiridagi қ, к, п undoshlarining ғ, г, б ga aylanishi (97-bet), III III shaxs egalik qo'shimchali otlarga tushum va o'rin-payt kelishigi qo'shimchalarining qo'shilishi (103-bet), qo'shma sifatларning yozilishi (112-bet), qo'shma sonlar imlosi (119-bet), takroriy olmoshlar imlosi (127-bet), gapning uyushiq bo'laklarida tinish belgisining ishlatilishi (164-, 166-betlar), undalmali gapda tinish belgisining qo'llanilishi (184-bet), ko'chirma gapdagi tinish belgilari (186-, 187-betlar). Qoidalar:

Қазақы, қалмақы дейтін сөздердегі ы дыбысының алдындағы қатаң дыбыс ұяңға айналмай жазылады.

Сый, тый сөздерінен өрбіген сөзерде – и емес, – ый жазылады. Мысалы: сыйғызу, сыйдыру, тыйылу, тыйылмады.

Сөз ішіндегі и әріпінен соң, а, у жазылмайды, оның орнына я мен ю жазылады.

Алдыңғы түбір сөз дауысты дыбыстар мен ұяң, үнді дыбыстарға аяқталса, келесі түбірдің басқы дыбыстары ұяңдап, ғ, г әріптері жазылады: Нұргелді, Есенғали, Ботағөз, Айғыз.

Алдыңғы түбір қатаң дыбысқа аяқталса, келесі сөз қатаң қ, к әріптерімен жазылады.

Екі сөзден құралған адам аттарындағы қатар келген екі дауысты дыбыстың біреуі түсіп қалады.

Өзінен алдыңғы сөзге тек қана қосымша мағына беретін шылаулар: да(-де), та(те).

Біріңғай сөздермен бірге бірнеше рет қайталанып келген осы шылаулардың арасына үтір белгісі қойылады: Менің әжем де, сенің әжен де-аяулы жандар.

Да (де), та(те) шылауларын жатыс сеptігінің жалғауларымен (– да, – де, – та, – те: суда, көлде, атта, електе) шатастыруға болмайды.

Қосымшалар сөзбен бірге (баламен, гүлмен), шылаулар бөлек жазылады: Мұғалім де, оқушылар да саяхаттан көңілді оралды.

Өздері тіркескен сөздерге сұрақ мағынасын беретін шылаулар: ма(ме), ба(бе), па(пе).

Қайталанған осы шылаулардың арасына үтір, соңғысынан сұрақ белгісі қойылады.

– ақ, – ау, – ай, – мыс, – міс, – ды, – ді сияқты шылаулар өзінен бұрынғы сөздерден дефис (-) арқылы бөлініп жазылады: көрікті-ақ, айтыпты-мыс, япыр-ай, апыр-ау.

Ко‘rinadiki, 1–4-sinf darsliklari tuzilish jihatdan o‘xshashlikka ishora qiladigan mavzularning (fonetika va orfografiya, so‘z tarkibi, so‘z turkumlari, gap) aynan yoki tadrijiy takomildagi bayonidan iborat bo‘lib, asosiy yo‘nalishi imloni, yozma nutq savodxonligini shakllantirish bo‘lgan. Mavzular tizimli kursga ham ishora qiladi. Boshqacha aytganda, o‘quvchilarning ushbu so‘z va so‘z shakllarini bilish-bilmasliklaridan qat’iy nazar imloviy bilim, ko‘nikma va malakalar hosil qilish aspektida tarkiblangan. Lekin qoidalarni mustahkamlashga, faollashtirishga qaratilgan mashqlar yo‘q darajada. Imlo qoidalari ustuvor bo‘lgan bunday metodika yozma nutqdan og‘zakiga qarab borish sxemasiga mos keladi. O‘quvchilar so‘z va so‘z shakllarining yozilishiga qarab o‘z talaffuzini to‘g‘rilab borishlari mumkin, degan taxmin kuzatiladi. Bunday talaffuz orfoepiya me‘yorlarini emas, orfografik talaffuzni egallash mazmunidan kelib chiqadi.

Xulasa qilib aytganda, 2017–2019 yillargacha boshlang‘ich sinflar “Ana tili” darsliklaridagi mavzular o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish, imlo savodxonligini ta‘minlashga qaratilgan nazariy ma‘lumotlarni o‘rgatish mazmunida tuzilgan. Bu darsliklarda o‘quvchilarning ona tilidan amaliy nutq saviyasi, orfoepik uslubga xos so‘zlashuv nutqi e‘tiborga olinmagan, tovush va harflar haqidagi ma‘lumotlar so‘zlarning yozilishini o‘rgatadi. Lekin so‘z shakllari (qo‘shimchalarning imlosi) butunlay nazarda tutilmaydi. Vaholanki, nutq shunchaki so‘zlardan emas, balki o‘zaro bog‘langan so‘zlardan tuziladi. Bunday bilimlarni boshlang‘ich sinflarda o‘rganmaslik yuqori sinflardagi ta‘lim mazmunini o‘rganishga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. So‘zning talaffuzi bilan imlosini qiyoslamaslik, til hodisalarini biror mazmunda tushuntirish malakasini egallashga qaratilgan ma‘lumotlarning berilmasligi matnlarni orfografik o‘qishga odatlanish uchun iz qoldiradi, nutqni tinglab tushunishning to‘g‘riligiga monelik ko‘rsatadi va darsliklar lingvistik kompetensiyani shakllantirish uchun xizmat qila olmas edi.

Adabiyotlar:

1. Ана тілі: Жалпы орта білім беретін мектептердің 1-сыныбына арналған оқулық / М.Умаров. – 9-басылымы. – Т.: “O‘zbekiston”, 2019. –112 б.
2. Ана тілі: Жалпы орта білім беретін мектептердің 2-сыныбына арналған оқулық / М.Омарұлы, в. – Т.: “O‘zbekiston”, 2018. – 128 б.
3. Ана тілі: Жалпы орта білім беретін мектептердің 3-сыныбына арналған оқулық / М.Омарұлы, Г.Нишанова, Р.Өсарова. 6-басылымы. –Т.: “O‘zbekiston”, 2018. –144 б.
4. Ана тілі: Жалпы орта білім беретін мектептердің 4-сыныбына арналған оқулық / М. Омаров. – 6-басылымы. – Т.: “O‘zbekiston”, 2017. –192 б.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA KREATIV SALOHIYATNI TAKOMILLASHTIRISH PROFESSOGRAMMASI

Saidova G.H.

Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti, (PhD)

Tayanch so'zlar: kreativ salohiyat, kreativlik, ta'lim, innovatsion yondashuvlar, interaktiv o'yinlar, professogramma, nazariy bilimlar, amaliy mashg'ulotlar.

Ключевые слова: творческий потенциал, творчество, образование, инновационные подходы, интерактивные игры, учебная программа, теоретические знания, практика.

Key words: creative potential, creativity, education, innovative approaches, interactive games, curriculum, theoretical knowledge, practical training.

РЕЗИЮМЕ:

Zamonaviy ta'lim tizimi o'zgaruvchan va dinamik muhitda rivojlanmoqda. Bugungi kunda ta'lim jarayonida kreativlik, innovatsion fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyati o'qituvchilar uchun muhim ahamiyatga ega. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z o'quvchilarida kreativ salohiyatni rivojlantirish uchun o'zlari ham kreativ bo'lishlari zarur. Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kreativ salohiyatni takomillashtirishga qaratilgan professogramma haqida ma'lumotlar berilgan.

РЕЗИЮМЕ:

Современная система образования развивается в меняющейся и динамичной среде. Креативность, инновационное мышление и навыки решения проблем сегодня важны для учителей в образовательном процессе. Будущим учителям начальной школы необходимо самим проявлять творческий подход, чтобы развивать творческий потенциал своих учеников. В данной статье представлена информация о профессиональной программе, направленной на повышение творческого потенциала будущих учителей начальной школы.

SUMMARY:

The modern education system is developing in a changing and dynamic environment. Creativity, innovative thinking and problem-solving skills are important for teachers in the educational process today. Future elementary school teachers need to be creative themselves in order to develop creative potential in their students. This article provides information about the professional program aimed at improving the creative potential of future elementary school teachers.

Kirish. Ta'lim – har bir jamiyatning rivojlanishida muhim rol o'ynaydigan jarayon. Bu jarayon nafaqat bilim berish, balki shaxsni tarbiyalash, uning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va jamiyatga foydali fuqaro sifatida tayyorlashni

o'z ichiga oladi. Ta'lim tizimi orqali insonlar nafaqat bilim olishadi, balki o'zlarining shaxsiy va ijtimoiy qobiliyatlarini ham rivojlantiradilar. Ta'limning asosiy maqsadi – o'quvchilarga bilim berish, ularni muammolarni hal qilishga o'rgatish va ularning shaxsiy rivojlanishlariga yordam berishdir. Ta'lim jarayonida o'quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallashadi. Bu esa ularni kelajakda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlari uchun zarur bo'lgan asosiy qobiliyatlar bilan ta'minlaydi. Ta'lim jarayoni davomida o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etishni, tanqidiy fikrlashni va ijodkorlikni rivojlantirishni o'rganadilar.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi .Kreativlik ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarning o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari, yangi g'oyalar yaratishlari va muammolarni innovatsion usullar bilan hal qilishlari kreativlikka bog'liq. O'qituvchilar o'z o'quvchilariga kreativ fikrlashni o'rgatish orqali ularning o'ziga xos qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuning uchun, bo'lajak o'qituvchilar uchun kreativ salohiyatni oshirishga qaratilgan ta'lim dasturlari zarur. Kreativ salohiyatni takomillashtirish professogrammasi bir nechta asosiy yo'nalishlardan iborat. Nazariy bilimlarni oshirish muhimdir. O'qituvchilarga kreativlik nazariyasi, uning asosiy tushunchalari va rivojlanish bosqichlari haqida ma'lumot berish kerak. Bu nazariy bilimlar o'qituvchilarga kreativ fikrlashni o'z faoliyatlarida qanday qo'llashni tushunishga yordam beradi. Nazariy bilimlar o'qituvchilarga kreativlikni tushunish va uni o'z o'quvchilariga o'rgatish uchun zarur bo'lgan asosiy tushunchalarni taqdim etadi. Amaliy mashg'ulotlar o'tkazish muhimdir. O'qituvchilarni kreativ fikrlash va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirish uchun amaliy mashg'ulotlar o'tkazish zarur. Bu mashg'ulotlar o'qituvchilarning kreativ fikrlashlarini rivojlantirishga, yangi g'oyalarni yaratishga va muammolarni hal qilishda innovatsion yondashuvlarni qo'llashga yordam beradi. Amaliy mashg'ulotlar davomida o'qituvchilar turli xil kreativ texnikalarni o'rganadilar va ularni o'z faoliyatlariga tatbiq etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Guruh ishlari o'qituvchilarni bir-biridan o'rganishlari va yangi g'oyalarni birgalikda ishlab chiqishlariga imkon yaratadi. Guruh ishlari kreativ fikrlarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar guruhda ishlash orqali o'zaro fikr almashish, tajriba va g'oyalar bilan bo'lishish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon o'zaro hamkorlikni rivojlantiradi va o'qituvchilarning kreativ salohiyatlarini oshirishga yordam beradi. Loyihalar tayyorlash ham kreativ salohiyatni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilarni kreativ salohiyatlarini oshirish uchun loyihalar tayyorlashga jalb qilish, ularning o'z g'oyalarini amalga oshirish, yangi yechimlar topish va o'z fikrlarini ifoda

etish imkoniyatini beradi. Loyihalar o'qituvchilarga o'z g'oyalari amalga oshirish va o'z salohiyatlarini rivojlantirishda yordam beradi. Loyihalar davomida o'qituvchilar o'zaro hamkorlikda ishlash, muammolarni hal qilish va kreativ yechimlar topish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Muhokama va natijalar. Innovatsion texnologiyalarni o'qituvchilar tomonidan qo'llash ham kreativ salohiyatni oshirishda muhimdir. Zamonaviy texnologiyalar, onlayn platformalar va multimedia vositalari o'qituvchilarga yangi g'oyalarni yaratish va o'z o'quvchilariga taqdim etishda yordam beradi. Innovatsion texnologiyalar o'qituvchilarning kreativ fikrlashlarini rivojlantirishga yordam beradi va ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Kreativ salohiyatni baholash uchun turli metodlarni qo'llash mumkin. O'qituvchilarning kreativligini baholashda o'z-o'zini baholash, hamkasblar baholashi, o'quvchilarning fikri va loyiha natijalari kabi usullarni qo'llash mumkin. O'z-o'zini baholash orqali o'qituvchilar o'z kreativ salohiyatlarini baholashlari, o'z g'oyalari va ishlarini tahlil qilishlari mumkin. Hamkasblar baholashi o'qituvchilar bir-birlarining kreativ ishlarini baholashlari va fikrlarini bildirishlariga imkon yaratadi. O'quvchilarning fikri esa o'qituvchilarning kreativ salohiyatlarini baholashda muhim ahamiyatga ega. Loyiha natijalari ham baholash mezonini bo'lishi mumkin. Natijada, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kreativ salohiyatni takomillashtirish professogrammasi o'z ichiga nazariy bilimlar, amaliy mashg'ulotlar, guruh ishlari, loyihalar va innovatsion texnologiyalarni o'z ichiga oladi. Ushbu professogramma orqali o'qituvchilar o'z kreativ salohiyatlarini rivojlantirib, o'z o'quvchilarida ham kreativ fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini shakllantirishlari mumkin. Kreativlik nafaqat ta'lim jarayonida, balki hayotning boshqa sohalarida ham muhimdir. Bo'lajak o'qituvchilar o'zlarining kreativ salohiyatlarini oshirish orqali nafaqat o'z faoliyatlarini, balki o'z o'quvchilarining ta'lim jarayonini ham yanada samarali qilishlari mumkin. Bu esa, o'z navbatida, jamiyatda kreativ fikrli, innovatsion va raqobatbardosh avlodni shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu professogramma bo'lajak o'qituvchilarni kreativ salohiyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning o'z faoliyatlarida muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. Ta'lim tizimida kreativlikni rivojlantirish, o'z navbatida, jamiyatning rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kreativ fikrlash va innovatsion yondashuvlarni o'z ichiga olgan ta'lim jarayoni, o'qituvchilarning o'z o'quvchilariga taqdim etadigan bilim va ko'nikmalarini yanada boyitadi. Kreativ salohiyatni takomillashtirish professogrammasi, o'qituvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishlariga, yangi g'oyalarni yaratishlariga va o'z o'quvchilariga ta'lim berishda innovatsion

yondashuvlarni qo'llashlariga yordam beradigan muhim vosita sifatida xizmat qiladi. O'qituvchilar o'zlarining kreativ salohiyatlarini oshirish orqali o'z o'quvchilarining ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishlari mumkin. [1]

Kelajakda ta'lim tizimida kreativlik va innovatsion fikrlashning ahamiyati yanada ortadi. Shuning uchun, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kreativ salohiyatni takomillashtirish professogrammasi, ularning professional rivojlanishlari uchun zaruriy element bo'lib qoladi. O'qituvchilar o'zlarining kreativ salohiyatlarini oshirish orqali nafaqat o'z faoliyatlarini, balki o'z o'quvchilarining ta'lim jarayonini ham yanada samarali qilishlari mumkin. Bu esa, o'z navbatida, jamiyatda kreativ fikrli, innovatsion va raqobatbardosh avlodni shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kreativ salohiyatni takomillashtirish professogrammasi, ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish, o'qituvchilarning professional rivojlanishini ta'minlash va o'quvchilarda kreativ fikrlash va innovatsion yondashuvlarni shakllantirish uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchilarning kreativ salohiyatlarini oshirish, kelajak avlodni ta'lim berish jarayonida muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi va jamiyat rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. [2]

Zamonaviy ta'lim tizimi o'zgaruvchan va murakkab muhitda rivojlanmoqda. Ta'lim jarayonida kreativlik, innovatsion fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyati o'qituvchilar uchun muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z o'quvchilarida kreativ salohiyatni rivojlantirish uchun o'zlari ham kreativ bo'lishlari zarur. Xorij tajribasi bu borada muhim manba hisoblanadi, chunki ko'plab mamlakatlar o'z ta'lim tizimlarida kreativlikni rivojlantirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlarni qo'llashmoqda. Xorijda kreativlikni rivojlantirishga qaratilgan bir qator ta'lim dasturlari va yondashuvlari mavjud. Misol uchun, Finlyandiya ta'lim tizimi o'zining innovatsion yondashuvlari bilan mashhurdir. Finlyandiya o'qituvchilarga o'z darslarini tashkil etishda katta erkinlik beradi. Bu erkinlik o'qituvchilarga o'z kreativ fikrlashlarini rivojlantirish va o'z o'quvchilariga qiziqarli va samarali ta'lim berish imkonini beradi. Finlyandiya o'qituvchilari o'z darslarini interaktiv va amaliy mashg'ulotlar bilan boyitishadi, bu esa o'quvchilarning kreativ fikrlashini rag'batlantiradi. Shuningdek, Finlyandiya ta'lim tizimida o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida kreativlikka alohida e'tibor qaratiladi. O'qituvchilarni tayyorlashda pedagogik metodlar, psixologiya va kreativlik nazariyasi bo'yicha chuqur bilim beriladi. O'qituvchilar o'zlarining kreativ salohiyatlarini oshirish uchun turli xil treninglar va seminarlar o'tkazadilar. Bu

jarayon o'qituvchilarning o'z fikrlarini erkin ifoda etishlariga, yangi g'oyalar yaratishlariga va o'z o'quvchilariga kreativ fikrlashni o'rgatishlariga yordam beradi. Bundan tashqari, AQSh ta'lim tizimida ham kreativlikni rivojlantirishga qaratilgan bir qator dasturlar mavjud. AQShda o'qituvchilarni tayyorlashda kreativ fikrlash, muammolarni hal qilish va innovatsion yondashuvlarni qo'llashga alohida e'tibor qaratiladi. O'qituvchilar o'z darslarida STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) yondashuvini qo'llash orqali o'quvchilarning kreativ salohiyatlarini rivojlantirishga intilishadi. STEAM yondashuvi o'quvchilarga turli fanlar o'rtasida bog'lanish o'rnatishga yordam beradi va ularni kreativ yechimlar topishga undaydi. AQShda ham o'qituvchilarni tayyorlashda amaliy tajriba muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar o'z darslarida amaliy loyihalarni amalga oshirish orqali o'quvchilarini kreativ fikrlashga rag'batlantiradilar. O'qituvchilar o'z o'quvchilariga real hayotdagi muammolarni hal qilishda yordam berish orqali ularning kreativ salohiyatlarini oshirishga intilishadi. Buning uchun o'qituvchilar o'z darslarini interaktiv, amaliy va qiziqarli qilishga harakat qiladilar. Yevropa mamlakatlarida ham kreativlikni rivojlantirishga qaratilgan ko'plab dasturlar mavjud. Masalan, Germaniya ta'lim tizimida o'qituvchilarni tayyorlashda kreativ yondashuvlarga katta e'tibor beriladi. O'qituvchilar o'z darslarida o'quvchilarni yaratishga, yangi g'oyalar ishlab chiqishga va o'z fikrlarini erkin ifoda etishga rag'batlantiradilar. Germaniya ta'lim tizimida o'qituvchilar o'z o'quvchilariga muammolarni hal qilishda kreativ yondashuvlarni qo'llashni o'rgatish uchun turli xil metodlarni qo'llaydilar. Shuningdek, Yaponiyada ham kreativlikni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar mavjud. Yapon ta'lim tizimida o'qituvchilar o'z o'quvchilarini yaratishga va innovatsion fikrlashga undaydilar. Yaponiyada o'qituvchilar o'z darslarida guruh ishlari, loyihalar va amaliy mashg'ulotlarni qo'llash orqali o'quvchilarining kreativ salohiyatlarini oshirishga intilishadi. O'qituvchilar o'z o'quvchilariga o'z fikrlarini erkin ifoda etish imkoniyatini berish orqali ularning kreativ fikrlashlarini rivojlantiradilar.[3]

Kreativlikni rivojlantirishda xorij tajribasidan olingan darslar ko'p. O'qituvchilarga o'z darslarini tashkil etishda erkinlik berish muhimdir. O'qituvchilar o'z kreativ fikrlashlarini rivojlantirish va o'z o'quvchilariga qiziqarli ta'lim berish uchun erkin ishlash imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. O'qituvchilarni tayyorlash jarayonida kreativlikka alohida e'tibor berish zarur. O'qituvchilarga kreativ fikrlash, muammolarni hal qilish va innovatsion yondashuvlarni qo'llash bo'yicha chuqur bilim berish o'z o'rnida muhimdir.[4]

Amaliy tajriba va interaktiv darslar o'tkazish muhimdir. O'qituvchilar o'z darslarida amaliy mashg'ulotlar, guruh ishlari va loyihalarni qo'llash

orqali o'quvchilarini kreativ fikrlashga rag'batlantiradilar. O'qituvchilar o'z o'quvchilariga real hayotdagi muammolarni hal qilishda yordam berish orqali ularning kreativ salohiyatlarini oshirishga intilishlari kerak. Shuningdek, innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llash ham kreativlikni rivojlantirishda muhimdir. Zamonaviy texnologiyalar, onlayn platformalar va multimedia vositalari o'qituvchilarga yangi g'oyalarni yaratish va o'z o'quvchilariga taqdim etishda yordam beradi. Innovatsion texnologiyalar o'qituvchilarning kreativ fikrlashlarini rivojlantirishga yordam beradi va ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.[5]

Natijada, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kreativ salohiyatini oshirishda xorij tajribasi muhim ahamiyatga ega. Xorijda qo'llanilayotgan innovatsion yondashuvlar, ta'lim metodlari va amaliy tajribalar o'z o'rnida bo'lajak o'qituvchilar uchun qimmatli manba hisoblanadi. O'qituvchilar o'zlarining kreativ salohiyatlarini oshirish orqali o'z o'quvchilarining ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishlari mumkin. Xorij tajribasi asosida boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kreativ salohiyatini oshirishda qo'llaniladigan usullar va metodlar, o'qituvchilarning professional rivojlanishlariga, o'z o'quvchilariga ta'lim berishda innovatsion yondashuvlarni qo'llashlariga yordam beradi. Bu jarayon, o'z navbatida, jamiyatda kreativ fikrli, innovatsion va raqobatbardosh avlodni shakllantirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, xorij tajribasi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kreativ salohiyatini oshirishda muhim manba bo'lib, ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi. O'qituvchilar o'zlarining kreativ salohiyatlarini oshirish orqali nafaqat o'z faoliyatlarini, balki o'z o'quvchilarining ta'lim jarayonini ham yanada samarali qilishlari mumkin. Bu esa, o'z navbatida, jamiyatda kreativ fikrli, innovatsion va raqobatbardosh avlodni shakllantirishga xizmat qiladi. Xorij tajribasi o'qituvchilarga kreativ fikrlarni rivojlantirish, yangi g'oyalarni yaratish va o'z o'quvchilariga ta'lim berishda innovatsion yondashuvlarni qo'llashda yordam beradigan muhim vosita sifatida xizmat qiladi. O'qituvchilar o'z o'quvchilarining kreativ salohiyatlarini oshirish orqali ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishlari mumkin. Bu esa, o'z navbatida, jamiyatda kreativ fikrli, innovatsion va raqobatbardosh avlodni shakllantirishga yordam beradi. [6]

Xorij tajribasi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kreativ salohiyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar o'zlarining kreativ salohiyatlarini rivojlantirish orqali o'z o'quvchilariga ta'lim berishda innovatsion yondashuvlarni qo'llashlari mumkin. Bu jarayon, o'z navbatida, jamiyatda kreativ fikrli, innovatsion va raqobatbardosh avlodni shakllantirishga

xizmat qiladi. O'qituvchilar o'z o'quvchilarining kreativ salohiyatlarini oshirish orqali ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishlari mumkin.[7]

Xulosa.Shunday qilib, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kreativ salohiyatni takomillashtirish professogrammasi, ta'lim tizimining rivojlanishiga, o'qituvchilarning professionallik darajasini oshirishga va o'quvchilarning kreativ salohiyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu jarayon, o'z navbatida, jamiyatda kreativ fikrli, innovatsion va raqobatbardosh avlodni shakllantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Abdurahmanov, A. (2020). "Creativity in Education: Theoretical and Practical Foundations". Tashkent: Teacher.
2. Mamatkulova, D. (2021). "Development of teacher's creative potential". Samarkand: Samarkand State University.
3. Tursunova, L. (2019). "Innovative educational technologies". Bukhara: Bukhara State University.
4. Khudoyberdiyev, S. (2022). "Creativity and Innovation in Education". Tashkent: Science and technology.
5. Kadirova, Z. (2023). "Teacher's Professional Development". Andijan: Andijan State University.
6. Israilov, I. (2020). "Creative education: theoretical and practical aspects". Nukus: Karakalpakstan State University.
7. Rasulova, N. (2021). "Creative approaches in the teaching process". Fergana: Fergana State University.
8. Muradov, A. (2022). "Development of teacher's creative abilities". Namangan: Namangan State University.
9. Shodmonova, G. (2023). "Innovative methods in primary education". Tashkent: National University of Uzbekistan.
10. Abdullaeva, F. (2020). "Creative Thinking and Learning". Karshi: Karshi State University.

TARBIYA FANIDA LOYIHAGA ASOSLANGAN TA'LIMDAN FOYDALANISH BOSQICHLARI

Jumabayev A.D.

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti
2-kurs tayanch doktoranti*

Tayanch so'zlar: Tarbiya fani, loyihaga asoslangan ta'lim, artefakt, harakatlantiruvchi savollar, baholash.

Ключевые слова: Педагогика воспитания, проектное обучение, артефакт, наводящие вопросы, оценивание.

Key words: Pedagogy of education, project-based learning, artifact, leading questions, assessment.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada Tarbiya fanida loyihaga asoslangan ta'limdan foydalanish va uning o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Tarbiya fanida ushbu o'qitish texnologiyasidan foydalanish uchun LAT bosqichlari va ularning to'liq mazmuni yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье описано использование проектного образования в сфере образования и его особенности. Освещены этапы ЛАТ и их полное содержание для использования данной технологии обучения в образовании.

SUMMARY:

This article describes the use of project-based education in the field of education and its features. The stages of LAT and their full content for the use of this learning technology in education are covered.

Ma'lumki, so'nggi yillarda mamlakatimizning axloqiy ta'lim sohasidagi siyosatida tub o'zgarishlar yuz berdi. Bu islohatlarni asosan, Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasining tasdiqlaniship[1], shuningdek O'zbekiston maktab ta'limida axloqiy ta'lim olib borilishining asosi sifatida tizimlashgan va birdan-bir Tarbiya faniga o'tilishini ko'rishimiz mumkin. Mazkur fanning o'ziga xos xususiyati shundaki, unda ilk marotaba 21-asr ko'nikmalari deb nom olgan "yumshoq ko'nikmalar" joriy qilingan. Jumladan, ushbu xususiyatlarni fan yuzasidan DTSlarida ko'rsatilgan malaka talablarida[2] ham ko'rishimiz mumkin.

LAT (Loyihaga Asoslangan O'qish) ushbu sharoitda motivatsiyani oshirish, jamoada ishlash va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun samarali o'qitish

usuli sifatida qaraladi. LAT, o'quvchilarga akademik mazmunni o'rgatishda yuqori motivatsiyaga ega va qiziqarli savollar, topshiriqlar yoki muammolar asosida haqiqiy loyihalar orqali o'rgatish deb ta'riflanadi, bu esa muayyan muammoni hal qilish uchun hamkorlikda ishlashni o'z ichiga oladi.[3]

Shu bilan birga, yillar davomida bu o'quv yondashuvi uchun turli atamalar, jumladan, muammoli o'rganish, so'rov o'rganish va keysga asoslangan o'rganish ishlatilgan. Biroq, o'qitishning asosiy yondashuvi bir xil bo'lib qolmoqda: o'quvchilar o'zlari muhim deb hisoblagan haqiqiy muammolarni aniqlash va hal qilishga harakat qilishadi va bilimlarini namoyish etish va echimlarni boshqalarga taqdim etish uchun turli loyihalar (ba'zan "artefaktlar" deb ataladi) yaratadilar.[4]

Boshlash va jamoani rejalashtirish. LAT darsining birinchi kunida odatda kirish mashg'ulotlari to'liq amalga oshiriladi. Bu mashg'ulotlar odatda 30 daqiqadan boshlab darsning oxirigacha davom etadi. Ta'kidlanganidek, o'qitishni boshlashdan oldin o'qituvchi loyiha haqida umumiy tushuncha berish va o'quvchilarni qiziqtirish uchun maxsus "langar" ishlab chiqadi yoki tanlaydi. Buning uchun videolar samarali vosita bo'lib xizmat qiladi, lekin umumiy, mahalliy mavzularga oid ma'lumotlar ham yaxshi natija berishi mumkin. O'qituvchilar loyihani mahalliy muammo yoki masala asosida ishlab chiqishni afzal ko'rishi mumkin, bu esa o'quvchilarning maktab yaqinidagi voqealarga ko'proq qiziqishini oshiradi. Shu tariqa, langar LAT loyihasining birinchi kunida butun sinfga taqdim etiladi.

Harakatlantiruvchi savol o'qituvchi tomonidan oldindan tayyorlanishi yoki langar taqdim etilgandan so'ng o'quvchilar tomonidan ishlab chiqilishi mumkin. [5] Yaxshi harakatlantiruvchi savol muammoning mohiyatini umumlashtiradi, qiziqishni oshirish uchun jozibali tildan foydalanadi va hal qilinishi kerak bo'lgan qo'shimcha yoki ikkilamchi savollarga yo'nalish beradi. O'quvchilar bu savolni butun sinf faoliyati sifatida 10-15 daqiqa davomida muhokama qilishlari kerak. Bu ko'pincha jonli va qizg'in dastlabki munozaraga aylanib, ko'plab yaxshi g'oyalar paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Shu bois, o'qituvchi bir o'quvchini doskaga – quruq o'chiriladigan yoki interfaol doskaga – chiqib, paydo bo'ladigan qo'shimcha savollarni yozib borishga tayinlashi tavsiya etiladi. Keyinchalik, ushbu savollar LAT guruhlar o'z ishlarini davom ettirish jarayonida ular bilan bo'lishilishi mumkin.

Keyinchalik, sinfni jamoalarga ajratish lozim. Ushbu jamoalar LAT jarayonida taqdim etilgan muammoni birgalikda hal qilish uchun ishlaydi. O'qituvchilar o'quvchilarni o'z jamoalarini tanlashiga ruxsat berishlari yoki ularni o'zlari jamoalarga taqsimlashlari mumkin. Odatda, yetti-o'n ikki nafar o'quvchidan iborat guruhlar samarali hamkorlik qilishlari mumkin. Sinf hajmiga qarab, o'qituvchilar LAT loyihasi uchun ikki yoki uchta jamoa tuzishni ma'qul ko'rishlari mumkin.

Shundan so'ng, har bir jamoa LAT jarayonining qolgan bosqichlarida nisbatan mustaqil ravishda faoliyat yuritadi.

Endi jamoa ichida rejalashtirishni amalga oshirish zarur. Ushbu bosqichda jamoa a'zolari vazifalarni bajarish bo'yicha o'zaro taqsimotlarni aniqlab yozib chiqishlari kerak. Avvalo, o'qituvchi belgilagan loyiha muddati asosida, jamoalarni aniq maqsadlar qo'yishga undash lozim. Bu maqsadlar umumiy bo'lishi yoki vaqt bo'yicha aniq rejalarga ega bo'lishi mumkin va har bir jamoada farq qilishi ehtimoldan holi emas. Shu bilan birga, o'qituvchi umumiy yo'riqnoma berishi zarur (masalan, "Biz ushbu loyihaga 10 kun ajratishni rejalashtirganmiz") va jamoalar o'z vaqt rejalari ushbu doiraga mos kelishini ta'minlashi kerak.

Jamoalar shakllantirilgach, o'quvchilarga har bir savolni kim o'rganishi kerakligini hal qilish uchun qo'shimcha aqliy hujumni o'tkazish zarur bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, ba'zan jamoalar guruh yetakchisi, video rejissyor, ma'ruzachi va boshqa a'zolar uchun maxsus rollarni o'z ichiga olgan "Jamoani boshqarish" tuzilmasini ishlab chiqadi. Ushbu boshqaruv modeli o'qituvchiga jamoa a'zolariga aniq vazifalarni belgilash imkonini beradi. Shuning uchun ushbu bosqichda tashkilot modeli yoki shunga o'xshash tuzilmani ko'rib chiqish muhimdir va har bir o'quvchining aniq roli belgilanishi kerak.

LAT loyihalarida har bir o'quvchi uchun aniq rol topshiriqlari belgilanishi lozim. Masalan, "videograf" sifatida belgilangani raqamli kameralar yordamida guruhning vizual materiallarini yaratishda ishtirok etishi mumkin. Yaxshi internet qidiruv qobiliyatiga ega o'quvchi "yetakchi tadqiqotchi" rolini olishi mumkin, yaxshi yozuv qobiliyatiga ega o'quvchi esa "hikoya koordinatori" sifatida faoliyat yuritadi. Ushbu rol egalariga o'z vazifalarini samarali bajarishda yordam beradigan sheriklar tanlash imkoniyati berilishi mumkin, biroq har bir guruh a'zosiga jamoa ishiga qanday hissa qo'shishini tushunishga yordam beradigan rol ajratilishi kerak.

LAT yo'riqnomalarda o'quvchilar odatda individual vazifalar, masalan, veb-qidiruvlarni bajaradilar, ammo loyihaning boshqa jihatlari jamoaviy ko'rinishda amalga oshiriladi. Jamoa topshiriqlari uchun "artefakt rahbari" yoki "mahsulot koordinatori" roliga ega o'quvchi tayinlanishi kerak, chunki u yaratiladigan mahsulot yoki artefakt uchun yakuniy javobgar bo'ladi.

Shuningdek, jamoada vazifalar taqsimoti amalga oshirilgandan so'ng, jamoa rejalashtirish jarayonining qisqacha mazmunini yozma ravishda tayyorlashi kerak. Bu bosqich yakunlangach, jamoa o'z rejalari, individual rollari va ularning vazifalari haqida o'qituvchiga yozma hisobot taqdim etishi talab etiladi. Ushbu hisobotni yaratishni boshlang'ich jamoa yig'ilishida bir o'quvchi tomonidan ko'tarilgan savollar, tayinlangan rollar va boshqa mahsulot topshiriqlarini yozib olish orqali osonlashtirish mumkin.

O'quvchilarning LAT faoliyatini rejalashtirishdan kelib chiqib, ushbu jarayon bir necha dars soatlarini talab qilishi mumkin. Ammo ikki haftalik o'quv bo'limi davomida ushbu kirish va rejalashtirish vazifalari ikki dars soatidan oshmasligi kerak va vaqt ichida bosqichma-bosqich taqsimlanishi lozim.

Dastlabki tadqiqot bosqichi: ma'lumot to'plash. Yaxshi tashkil etilgan loyihalarda dastlabki tadqiqot bosqichi LAT jarayonining keyingi bosqichlarida kutilmagan muammolarni kamaytiradi, chunki bu bosqichning faoliyati nisbatan oldindan rejalashtirilgan bo'ladi. Shu sababli, o'qituvchilar odatda loyiha uchun tadqiqot resurslarini oldindan tayyorlab qo'yadilar. Ushbu bosqichda Internetga kirish muhim ahamiyatga ega, chunki zamonaviy loyihalarda ma'lumot to'plash ko'pincha Internetdan foydalanishni talab qiladi. Har bir LAT loyihasida o'quvchilar uchun tadqiqotda yordam berish maqsadida bir yoki ikkita veb-kvest tayinlanadi. O'quvchilar ushbu dastlabki tadqiqot bosqichida bunday vazifalarni bajarishlari kutiladi.

Biroq, oldindan tayyorlangan topshiriqlardan tashqari, o'quvchilar harakatlantiruvchi savolga yoki aqliy hujum muhokamalaridan kelib chiqqan aniqroq savollarga javob izlaydilar. Shu tariqa, jamoalar o'z tadqiqotlari davomida onlayn manbalardan fotosuratlar, qisqa videolar yoki yozma hisobotlar kabi ma'lumotlarni to'plashlari mumkin. LAT tajribasiga endi kirishayotgan o'quvchilar uchun bu bosqichda juftlikda ishlash foydali bo'lishi mumkin. Bu nafaqat ularga vazifaga e'tibor qaratishda yordam beradi, balki hamkorlikda ishlashni yanada qulayroq qiladi.

Agar LAT Internet resurslariga cheklovlar mavjud bo'lgan sharoitda amalga oshirilsa, bu bosqich o'qituvchilar va jamoalar uchun ijodiy rejalashtirish imkoniyatini taqdim etadi. Masalan, 25 nafar sinf o'quvchisi bir vaqtning o'zida kompyuterlardan foydalanishga urinmaslik uchun, o'qituvchi tasodifiy bir jamoani tanlab, ularning veb-kvestlarni boshlashlariga imkon berishi mumkin. Shunday qilib, sinfdagi faqat 12 o'quvchi kompyuter va Internetga kirishi kerak bo'ladi. Agar o'quvchilarni juftlikda ishlashga yo'naltirilsa, bu raqam atigi oltita Internetga ulangan kompyuterga qisqarishi mumkin.

Qolgan jamoalar Internetga asoslanmagan tadqiqot faoliyatlari bilan shug'ullanishlari mumkin. Bunday tadqiqotlarga an'anaviy kutubxona yoki media markazlardan ma'lumot izlash, LAT tajribasi uchun savollarni ishlab chiqish va takomillashtirish, loyihaga tegishli fotosuratlar olish yoki mehmonlar bilan suhbat uchun savollar tuzish va intervyular o'tkazish kiradi.

Shu bilan birga, har bir jamoa a'zosining vazifalari va ulardan kutilayotgan natijalarni muhokama qilish ham muhimdir. Ushbu bosqichda o'qituvchilar mini-darslarni tashkil qilishlari mumkin. Ba'zan bu darslar loyihaning o'ziga xos topshiriqlari bilan bog'liq bo'lib, ularda barcha o'quvchilar ishtirok etadilar.

Ammo LAT loyihalari doirasidagi mini-darslar o'qitish jarayonini farqlash uchun ajoyib imkoniyatdir. Misol uchun, o'qituvchilar bir xil rolni bajarayotgan jamoa a'zolari yoki kengroq loyiha mazmunini tushunishda yordamga muhtoj bo'lgan o'quvchilar uchun maxsus mini-darslar o'tkazishlari mumkin.

Taqdimot va prototip artefaktlarni yaratish, ishlab chiqish va dastlabki baholash bosqichi, dastlabki tadqiqot bosqichi va LAT jarayonining keyingi bosqichlari bilan ba'zi jihatlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bu bosqichlarni ketma-ket sanab o'tish o'qituvchilarga LAT jarayonini yaxshiroq tushunishga yordam berishga qaratilgan, lekin o'qituvchilar bu qadamlar faqat umumiy yo'riqnomalar ekanligini anglashlari kerak. Tadqiqotning dastlabki bosqichidan boshlab, artefaktlarni yaratish odatda boshlanadi, chunki tadqiqot va artefaktlarni yaratish o'rtasida ko'pincha katta bog'liqlik mavjud.

Shu sababli, mahsulot koordinatori va syujet muallifi dastlabki tadqiqot bosqichida birgalikda ishlashlari kerak bo'lishi mumkin, chunki boshqa o'quvchilar ma'lumotlarni topib, uni video taqdimotiga qo'shishadi. Bunday tarzda, ular haqiqiy tadqiqotlarni olib borish va ma'lumotlarni ko'proq sintez qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar, chunki ular birgalikda video taqdimot uchun hikoyalar taxtasini ishlab chiqadilar. Aksincha, jamoaning boshqa a'zolari video taqdimotdan mustaqil bo'lib, boshqa artefaktlarni ishlab chiqishlari mumkin.

Yaratish bosqichining oxiriga kelib, jamoalar yig'ilish o'tkazib, talab qilinadigan artefaktlar va yakuniy taqdimot bo'yicha o'zlarining erishgan yutuqlarini ko'rib chiqishlari kerak. Ushbu yig'ilishning asosiy maqsadi bajarilgan topshiriqlarni, harakatlantiruvchi savolga oid ishlarni va loyihaga kiritilishi kerak bo'lgan qo'shimcha ma'lumotlarni aniqlashdir. LAT loyihalarida o'quvchilar doimo yangi tarkib qo'shishga va shu orqali loyihani yaxshilashga intilishadi.

Ba'zi o'quvchilar uchun o'qituvchilar formativ baholash jarayonida yordam berish uchun yo'naltiruvchi savollar berishi mumkin. O'quvchilar prototip artefaktlari va hikoyalar taxtasini ko'rib chiqib, "Biz asosiy savollarga javob berdikmi?" degan savolni berishlari mumkin. Bu savolga javob, ko'pincha, to'planishi va loyihaga qo'shilishi kerak bo'lgan qo'shimcha ma'lumotlarni aniqlashga olib keladi.

Ikkinchi tadqiqot bosqichida o'quvchilar umumiy taqdimotdagi bo'shliqni to'ldirish uchun kerakli ma'lumotlarni qidiradilar. Har bir jamoa umumiy muammoni hal qilish uchun turli yondashuvlarni qo'llashlari mumkin, shuning uchun bu bosqichda turli jamoalar turli xil ma'lumotlarga ehtiyoj sezishlari mumkin. LAT jarayonining keyingi bosqichlarida zarur bo'lgan tarkib va axborot resurslari oldingi bosqichlarga qaraganda biroz murakkabroq bo'lishi mumkin, chunki guruhlar o'z loyihalarini amalga oshirish uchun turlicha ma'lumotlarga ega bo'ladi. Ba'zi hollarda katta miqdordagi ma'lumotlar kerak bo'lishi mumkin,

lekin ko'pincha o'qituvchilar bu bosqichdan oldin o'quvchilar bilan tarkibning umumiy sifati bo'yicha ishlaganligi sababli, faqat bir nechta qo'shimcha ma'lumotlar talab qilinadi. Shuningdek, jamoalar o'z ishining ushbu bosqichiga yaqinlashganda, loyihaga ajratilgan vaqtning cheklanganligini hisobga olib, LAT loyihasining umumiy yo'nalishida katta o'zgarishlar kiritish kerak emas.

Agar o'quvchilar o'zlarining individual topshiriqlarini bajarmagan bo'lsa, ular LAT loyihasining bu bosqichida ushbu ishni bajarishlari zarur. Ko'pincha, LAT loyihalarida barcha o'quvchilar uchun bajarilishi kerak bo'lgan topshiriqlar mavjud bo'lib, bu topshiriqlar yakuniy ishlab chiqish va nashr qilish bosqichlaridan oldin bajarilishi kerak.

Yakuniy taqdimot ishlab chiqish bosqichida, syujet taxtasi, tayyorlangan video bo'limlari yoki ikkinchi tadqiqot bosqichidan olingan artefaktlar qayta ko'rib chiqilishi kerak. Vaqt cheklangan bo'lishi mumkin, shuning uchun faqat loyihani sezilarli darajada yaxshilaydigan o'zgarishlar amalga oshirilishi lozim. Ushbu bosqichda jamoa guruh bo'lib uchrashishi va har bir artefakt va mahsulotni baholashi kerak, bu baholash tengdoshlar tomonidan yoki boshqa baholash usullari orqali amalga oshirilishi mumkin. Biroq, tengdoshlarni baholash faqat jamoa a'zolarini qamrab olishi kerak, sinfning umumiy bahosi bo'lmasligi lozim (sinf miqyosida tengdoshlarni baholash LAT jarayonining yakuniy bosqichida amalga oshiriladi). Shunday qilib, tengdoshlarni baholashning maqsadi jamoa asosida bo'lib, kelajakdagi sinf miqyosidagi baholashni tayyorlashdir.

Mahsulot yoki artefaktlarni nashr etish bosqichida, LAT loyihalari uchun nashr variantlari deyarli cheklanmagan. O'qituvchilar o'quvchilarning ishlarini nashr etishning LAT tajribasining muhim qismi ekanligini tushunishlari zarur, chunki o'quvchilar bu jarayonni juda qadrlashadi. Agar o'quvchilar jamiyatdagi boshqalar qiziqtiradigan haqiqiy muammolarni hal qilishayotganini his qilsalar, ular yanada ko'proq mehnat qilishadi.

LAT loyihalari o'quvchilarga real dunyoda uchraydigan muammolarga yechim topishni o'rgatish uchun mo'ljallangan, shuning uchun loyiha natijalarining ommaga taqdimoti yoki nashr etilishi LAT jarayonining muhim qismidir. O'quvchilar o'z o'qituvchilari nimani qadrlashlarini tushunishadi, va sinfdagi ishlarni jamiyatga taqdim etish uning ahamiyatini namoyish qilishning samarali usulidir. Bu, ehtimol, LAT o'rganish tajribasida o'quvchilarning faolligining yuqori bo'lishining asosiy sababidir.

Bundan tashqari, nashr qilish imkoniyatlari faqat o'qituvchilar va sinflarning jamoaviy tasavvurlari bilan cheklangan. Nashrlar yakuniy loyiha yoki sinf tomonidan tanlangan artefaktlarni o'z ichiga olishi mumkin. Masalan, video artefaktlar o'qituvchi va sinf tomonidan YouTube'ga joylashtirilishi mumkin. Boshqa tomondan, o'quvchilarning ishlarini maktab veb-saytlariga joylashtirish

mumkin. Yozma hisobotlar esa mahalliy gazetalar uchun maqolalar yoki hukumat vakillariga xatlar sifatida tayyorlanishi mumkin. Maktabdan tashqari tashkilotlarga taqdimotlar ham o'tkazilishi mumkin. Nashr qilish imkoniyatlari faqat tasavvur va xoxishga bog'liq bo'lib, YouTube'dan maktab veb-saytlariga qadar o'z ichiga oladi.

O'qituvchilar LAT (Loyihaga Asoslangan Ta'lim) usuliga o'tishga qaror qilganda, o'zlarini biroz noqulay yoki xavotirli his qilishlari oddiy holatdir. Ko'plab o'qituvchilar an'anaviy darslarni birlik asosida o'quv rejalari yordamida olib borishgan, shuning uchun ham ba'zi o'qituvchilarda uchun LAT boshlashda noaniqlik va qo'rquv bo'lishi mumkin. Ushbu maqolada, LAT o'qitish jarayonining aniq qadamlarini taqdim etish orqali o'qituvchilarga ushbu o'quv metodikasiga o'tish uchun ishonch hosil qilishga yordam berishga harakat qilindi.

Shuningdek, ko'plab o'qituvchilar yangi qiyinchiliklarni sinab ko'rishni va yangi o'quv yondashuvlarini qo'llashni yoqtirishadi, shuning uchun ularga LAT usulida tajriba o'tkazish tavsiya etiladi. LAT ko'pincha kelajakdagi ta'lim paradigmalaridan biri sifatida ko'rib chiqiladi[3] va o'quvchilar motivatsiyasi, faolligi va akademik natijalarining sezilarli darajada yaxshilanishi LATning samaradorligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, LAT ta'limni farqlash va deyarli barcha o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun juda ko'p imkoniyatlar yaratadi. Shuning uchun, ushbu maqoladagi qadamlar faqat umumiy tavsiyalar sifatida qaralishi kerak va o'qituvchining LAT bo'limlarini turli formatlarda ishlab chiqishiga hech qanday to'siq bo'lmasligi kerak. O'quvchilar o'qituvchining ijodkorligidan foyda olishlari mumkin, va bu yerda hech narsa o'qituvchilar va o'quvchilarning LAT loyihalarini o'zlari xohlagancha ishlab chiqishiga to'siqlik qilmasligi kerak.

Adabiyotlar:

1. Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 31.12.2019 yildagi 1059-son
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 06.07.2020 yildagi 422-son. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida "Tarbiya" fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida
3. Barell, J. (2010). Problem-based learning: The foundation for 21st century skills. In J. Bellanca & R. Brandt (Eds.), 21st century skills: Rethinking how students learn. Bloomington, IN: Solution Tree Press.
4. Bender, W. N., & Crane, D. (2011). Response to intervention in mathematics. Bloomington, IN: Solution Tree Press.
5. Larmer, J., & Mergendoller, J. R. (2010). 7 Essentials for project-based learning. Educational Leadership, 68 (1), 34–37.

НОВЫЙ ПОДХОД К КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЕ С ДЕТЬМИ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Бекманова Ж.А.

*PhD, НГПИИ им.Ажинияза факультет Дошкольного образования кафедра
Дошкольного воспитания и дефектологии*

Tayanch so'zlar: maxsus ta'lim ehtiyojlari, korreksion ish, butunlaylik yondashuvi, individuallashtirilgan ta'lim, san'at terapiyasi, musiqa terapiyasi, o'yin terapiyasi, hamkorlik, inklyuziya.

Ключевые слова: особые образовательные потребности, коррекционная работа, целостный подход, индивидуализированное образование, арт-терапия, музыкальная терапия, игровая терапия, сотрудничество, инклюзия.

Keywords: special educational needs, corrective work, holistic approach, individualized education, art therapy, music therapy, play therapy, collaboration, inclusion.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar bilan korreksion ishlashning yangi yondashuvi ko'rib chiqiladi. Ushbu yondashuv butunlaylik va individuallashtirilgan tamoyillarga asoslangan. Mualliflar an'anaviy korreksion usullar ko'pincha faqat ma'lum kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan bo'lib, bolaning kengroq rivojlanish ehtiyojlarini e'tibordan chetda qoldirishi mumkinligini ta'kidlaydilar. Taklif etilgan yondashuv san'at terapiyasi, musiqa terapiyasi va o'yin terapiyasi kabi turli terapevtik usullarni o'z ichiga oladi, shuningdek, har bir bolaning kuchli tomonlari va qiyinchiliklariga moslashtirilgan shaxsiy ta'lim strategiyalarini ham o'z ichiga oladi. Maqolada pedagoglar, terapevtlar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyati, shuningdek, qo'llab-quvvatlovchi va qulay ta'lim muhitini yaratish zarurligi ta'kidlanadi. Mualliflar bolalarda ijobiy o'z-o'zini baholash, ijtimoiy va emotsional ko'nikmalarni rivojlantirish hamda maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarda inklyuziya hissini mustahkamlashga e'tibor qaratadilar. Mualliflarning fikriga ko'ra, kompleks va individual yondashuvga rioya qilish orqali korreksion ish rivojlanishdagi muammolarni samarali hal qilishi, bolalarga o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishga yordam berishi va ularning umumiy farovonligini yaxshilashi mumkin.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается новый подход к коррекционной работе с детьми с особыми образовательными потребностями, основанный на целостном и индивидуализированном подходе. Авторы утверждают, что традиционные методы коррекции часто сосредотачиваются исключительно на устранении конкретных дефицитов, игнорируя более широкие потребности ребенка в развитии. Предлагаемый подход включает различные терапевтические методы, такие как арт-терапия, музыкальная терапия и игровая терапия, а также персонализированные образовательные стратегии, адаптированные к сильным сторонам и трудностям каждого ребенка. В статье подчеркивается важность сотрудничества между педагогами, те-

рапевтами и родителями для создания поддерживающей и благоприятной образовательной среды. Авторы акцентируют внимание на развитии позитивной самооценки, социальных и эмоциональных навыков, а также на укреплении чувства инклюзии у детей с особыми образовательными потребностями. Придерживаясь комплексного и индивидуализированного подхода, утверждают авторы, коррекционная работа может эффективно решать проблемы развития, помогать детям обрести уверенность в себе и улучшать их общее благополучие.

SUMMARY:

This paper explores a novel approach to corrective work with children with special educational needs, emphasizing a holistic and individualized approach. The authors argue that traditional corrective methods often focus solely on addressing specific deficits, neglecting the broader developmental needs of the child. The proposed approach integrates various therapeutic techniques, including art therapy, music therapy, and play therapy, along with personalized educational strategies tailored to the individual child's strengths and challenges. The paper highlights the importance of collaboration between educators, therapists, and parents to create a supportive and nurturing learning environment. The authors emphasize the importance of fostering positive self-esteem, building social and emotional skills, and promoting a sense of inclusion for children with special educational needs. By embracing a comprehensive and individualized approach, the paper argues that corrective work can effectively address developmental challenges, empower children, and enhance their overall well-being.

Путь ребёнка с особыми образовательными потребностями (ООП) часто сопряжён с уникальными трудностями и возможностями. Несмотря на то, что такие дети обладают невероятными сильными сторонами и потенциалом, они могут сталкиваться с определёнными задержками в развитии или нарушениями, требующими целенаправленной поддержки и вмешательства. Традиционные методы коррекционной работы, сосредоточенные на устранении конкретных дефицитов, иногда не способствуют всестороннему развитию и благополучию детей с ООП. В данной статье представлен новый подход к коррекционной работе, основанный на всестороннем и индивидуальном взгляде, который признаёт многогранность развития и необходимость одновременно развивать сильные стороны ребёнка и решать его проблемы.

Традиционная модель коррекционной работы часто строится на устранении дефицитов, фокусируясь в основном на тех аспектах, где ребёнок отстаёт. Хотя этот подход может быть полезен для решения определённых трудностей в обучении, он может непреднамеренно игнорировать более широкие потребности ребёнка в развитии. Это может включать недостаток внимания к развитию социально-эмоциональных навыков, укреплению самооценки или формированию чувства принадлежности и инклюзии. Более того, традиционные методы часто используют стандартизированные вмешательства, которые не учитывают уникальные сильные стороны, стили обучения и личный опыт каждого ребёнка.

В данной статье предлагается перейти к более целостному и индивидуализированному подходу к коррекционной работе с детьми с ООП. Этот подход признаёт, что развитие - это многогранный процесс, охватывающий когнитивные, социально-эмоциональные, физические и языковые аспекты. Он подчёркивает важность выявления и развития сильных сторон каждого ребёнка, одновременно устраняя те области, где необходима поддержка. Такой целостный взгляд направлен на то, чтобы дать детям с ООП уверенность в своих силах, укрепить их самооценку и помочь им стать активными участниками собственного образовательного пути.

Предлагаемый подход включает совместную работу педагогов, терапевтов и родителей для создания поддерживающей и благоприятной образовательной среды. Он объединяет различные терапевтические методики, включая:

- **Арт-терапию:** использование творческого самовыражения через искусство для облегчения эмоциональной переработки, общения и самовыражения.
- **Музыкальную терапию:** взаимодействие с музыкой для стимулирования когнитивного развития, регуляции эмоций и социального взаимодействия.
- **Игровую терапию:** создание безопасной и структурированной среды, где дети могут исследовать свои эмоции, развивать социальные навыки и решать проблемы через игру.

В дополнение к этим терапевтическим методам индивидуализированный подход к коррекционной работе включает персонализированные образовательные стратегии, адаптированные к конкретным потребностям каждого ребёнка. Это может включать:

- **Дифференцированное обучение:** адаптация методов преподавания к уникальным стилям обучения, сильным сторонам и трудностям каждого ребёнка.
- **Ассистивные технологии:** использование вспомогательных технологий для поддержки при определённых нарушениях обучения, таких как нарушения зрения или дислексия.
- **Совместное обучение:** создание возможностей для детей с ООП учиться вместе со сверстниками, что способствует формированию чувства инклюзии и развитию социальных взаимодействий.

Данное исследование нового подхода к коррекционной работе с детьми с особыми образовательными потребностями (ООП) использовало многоаспектную методологию, включающую обзор существующей литерату-

ры, анализ соответствующих научных исследований и консультации с экспертами в данной области. Цель заключалась в том, чтобы сформировать всестороннее понимание ограничений традиционных методов коррекции и заложить прочную основу для более целостного и индивидуализированного подхода.

Путь ребенка с особыми образовательными потребностями уникален, требующий индивидуальной поддержки и комплексного подхода для решения его развивающихся трудностей. В данной работе исследуются ограничения традиционных коррекционных методов, подчеркивая необходимость перехода к более целостному и индивидуализированному подходу. Этот новый взгляд признает многогранную природу развития и акцентирует внимание на важности поддержания сильных сторон каждого ребенка, одновременно работая над их потребностями. Применяя всесторонний и индивидуализированный подход, коррекционная работа может выйти за рамки устранения дефицитов, дать детям с ООП возможность раскрыть свой потенциал и добиться успеха во всех аспектах их жизни.

Интеграция различных терапевтических техник, таких как арт-терапия, музыкальная терапия и игротерапия, наряду с персонализированными образовательными стратегиями, может создать более увлекательную и поддерживающую образовательную среду. Содействуя чувству инклюзии, развитию положительной самооценки и социально-эмоциональных навыков, коррекционная работа может помочь детям с особыми образовательными потребностями достичь своего полного потенциала и преуспеть во всех аспектах своей жизни.

Успех этого подхода зависит от совместных усилий педагогов, терапевтов и родителей. Совместное определение целей, эффективная коммуникация и координация вмешательств необходимы для создания стабильной и поддерживающей среды для ребенка. Приняв целостный и индивидуализированный подход, коррекционная работа может выйти за рамки простого устранения дефицитов и помочь детям с особыми образовательными потребностями преодолевать трудности, развивать устойчивость и строить более светлое будущее.

Исследования, представленные в этой работе, призывают к переосмыслению коррекционной работы, отходу от стандартизированных вмешательств и принятию более динамичного и отзывчивого подхода. Признавая уникальные сильные стороны и потребности каждого ребенка, способствуя сотрудничеству и включая различные терапевтические методики, мы можем создать более справедливую и поддерживающую

образовательную среду для всех детей, независимо от их способностей и трудностей. Этот сдвиг в восприятии имеет потенциал раскрыть весь потенциал детей с особыми образовательными потребностями, помогая им процветать и вносить значимый вклад в свои сообщества.

Литература:

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» (2020). Законодательство Республики Узбекистан.
2. Стратегия развития образования Республики Узбекистан до 2030 года (Утверждена постановлением Президента Республики Узбекистан от 22 октября 2020 года № ПП-4884).
3. Закон Республики Узбекистан «О социальной защите инвалидов» от 23 апреля 2008 года № ЗРУ-191.
4. Национальная стратегия по инклюзивному образованию в Республике Узбекистан на 2019–2030 годы (Утверждена постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан от 14 ноября 2019 года № 974).
5. Приказ Министерства народного образования Республики Узбекистан «О разработке и внедрении инклюзивного образования в общеобразовательных школах» от 23 сентября 2020 года № 368.
6. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-4884 от 6 ноября 2020 года «О дополнительных мерах по совершенствованию системы дошкольного образования».
7. Кучкарова, С. (2017). Особенности психолого-педагогической работы с детьми с особыми образовательными потребностями. Ташкент: Издательство "Маърифат".
8. Султанова, Л. (2016). Инклюзивное образование в Узбекистане: Проблемы и перспективы. Ташкент: Университет инновационных технологий.
9. Шукурова, Р. А. (2019). Особенности коррекционно-развивающего обучения детей с особыми образовательными потребностями. Ташкент: Ташкентский педагогический университет.
10. Леонтьев, А. Н. (2000). Психология развития и коррекционная педагогика. Москва:
11. Мухамедова, Р. А. «Теоретические основы арт-педагогики в дошкольном образовании». – Ташкент: Издательство «Фан», 2018.
12. Ильясова, Н. М., & Султанова, Ш. А. «Арт-педагогика как метод развития творческих способностей у детей дошкольного возраста». – Узбекистан: Научное издательство «Узбекистан», 2019.

НАЧЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВО ВСЕСТОРОННЕМ РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Бекманова Ж.А.

*Доктор философии педагогических наук PhD, НГПИ им.Ажинияза факультет
Дошкольного образования кафедры Дошкольного воспитания и логопедии*

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'lim, har tomonlama rivojlantirish, kompetentsiya, madaniyat, madaniy-ijodiy tarbiya, badiiy-estetik muhit.

Ключевые слова: дошкольное образование, всестороннее развитие, компетенция, культура, культурно-творческое воспитание, художественно-эстетическая среда.

Key words: preschool education, comprehensive development, competence, culture, cultural and creative education, artistic and aesthetic environment.

РЕЗЮМЕ:

Badiiy-estetik faoliyat maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi, milliy va jahon madaniyati qadriyatlarini bilan tanishish orqali shaxsning barkamol shakllanishiga yordam beradi. Madaniyat va san'at nafaqat bolalarning hissiy va hissiy rivojlanishiga ta'sir qiladi, balki ularning ma'naviy ko'rsatmalarini shakllantiradi va ijtimoiy moslashuvga yordam beradi. Maktabgacha ta'limda pedagogik strategiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishning asosi bolalarning ijodiy va madaniy rivojlanishiga yordam beradigan shart-sharoitlarni yaratishdir. Bu esa ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va bag'rikenglik, insonparvarlik va tinch-totuv yashash ruhida tarbiyalashga qaratilgan innovatsion texnologiyalardan foydalanishni taqozo etadi. Bolalarning ko'p madaniyatli jamiyatda muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun zamonaviy pedagogik tadqiqotlarni hisobga olish va ta'lim dasturlarini zamon talablariga moslashtirish muhim ahamiyatga ega.

РЕЗЮМЕ:

Художественно-эстетическая деятельность играет ключевую роль в развитии детей дошкольного возраста, способствуя гармоничному формированию личности через приобщение к ценностям национальной и мировой культуры. Культура и искусство не только влияют на эмоционально-чувственное развитие детей, но и формируют их духовные ориентиры, способствуют социальной адаптации. Основой успешной реализации педагогических стратегий в дошкольном образовании является создание условий, которые способствуют творческому и культурному развитию детей. Это требует применения инновационных технологий, ориентированных на развитие творческих способностей и воспитание в духе толерантности, гуманизма и мирного сосуществования. При этом важно учитывать современные педагогические исследования и адаптировать образовательные программы под требования времени, чтобы дети могли успешно развиваться в условиях мультикультурного общества.

SUMMARY:

Artistic and aesthetic activities play a key role in the development of preschool children, promoting the harmonious formation of personality through familiarization with the values of national and world culture. Culture and art not only influence the emotional and sensory development of

children, but also shape their spiritual guidelines and promote social adaptation. The basis for the successful implementation of pedagogical strategies in preschool education is the creation of conditions that promote the creative and cultural development of children. This requires the use of innovative technologies aimed at developing creative abilities and educating in the spirit of tolerance, humanism and peaceful coexistence. At the same time, it is important to take into account modern pedagogical research and adapt educational programs to the requirements of the time so that children can successfully develop in a multicultural society.

Введение. Совершенствование дошкольного образования в Узбекистане направлено не только на изменение содержательной стороны обучения и развития детей, улучшение материально-технической базы дошкольных учреждений, повышение качества общения и совместных усилий педагогов и родителей, но и на усиление преемственности системы «детский сад-начальная школа». Приоритетными направлениями выполнения данной программы является ориентация на разработку и совершенствование программ, способствующих всестороннему общему и творческому развитию дошкольников. Эффективность деятельности педагогов в указанном направлении требует выявления и применения адекватных инновационных технологий, повышающих показатели обученности, воспитанности, пытливости и креативности, уровень художественно-эстетического воспитания и социально-коммуникативных умений дошкольников.

Основная часть. В Государственной учебной программе дошкольного образовательного учреждения «Илк кадам» задача всестороннего развития дошкольников находится в центре внимания. В качестве главной цели деятельности ДОО называются:

- создание благоприятных условий для всестороннего и гармоничного развития ребенка с учетом его индивидуальных потребностей на основе Государственных требований развития детей раннего и дошкольного возраста и в соответствии с Государственной учебной программой;
- организация и осуществление учебно-воспитательной деятельности детей дошкольного возраста;
- организация и осуществление просвещения родителей и общества в вопросах раннего развития детей [5, с.5].

Вводится понятие «компетенция», которая определяется как совокупность знаний, умений, навыков и ценностных установок ребенка. Начальные компетенции являются базой для формирования личности ребенка, в независимости от области развития. Набор компетенций, их наличие, слабая развитость или отсутствие позволяют более конкретно судить о степени гармоничного развития ребенка.

В разделе 3.1. представлены **общие ключевые компетенции** ребенка-дошкольника.

Коммуникативная компетенция – умение использовать средства общения в различных ситуациях.

Игровая компетенция – творческое применение ребенком опыта, знаний и навыков в процессе игры и ее организации. Является основой для учебно-воспитательной деятельности.

Социальная компетенция – умение вести себя со взрослыми и сверстниками в жизненных ситуациях с соблюдением согласованных правил и норм поведения.

Познавательная компетенция – сознательное овладение необходимыми знаниями и умениями и их уместное применение для решения учебных, исследовательских, практических и творческих задач.

К компетенциям ребенка в различных областях развития причислены:

- физическое развитие и формирование здорового образа жизни;
- социально-эмоциональное развитие;
- речь, общение, навыки чтения и письма;
- развитие познавательного процесса
- творческое развитие. (5, с.8).

Обязательная часть. Программы предполагает комплексный подход реализации всех пяти образовательных областей: физическое развитие и формирование здорового образа жизни; речь, общение, навыки чтения и письма; познавательное развитие; социально-эмоциональное развитие; творческое развитие [5, с.15].

В последнее время усиливается интерес к проблеме целостного всестороннего развития детей.

Всестороннее развитие ребенка осуществляется посредством развития всех сторон и задатков (способностей) личности,

Всесторонне развитые дети уверены в себе, проявляют умственную и физическую активность, свободно общаются в обществе и коллективе – со сверстниками и взрослыми. Общение с ними интересно.

Роль культуры в формировании личности трудно переоценить. Прежде всего, она обусловлена тем, что культура-многообразное социальное явление, включающее все области социальной жизни, образования и воспитания человека, все виды искусства и научного познания. Деятельностная функция культуры заключается в ее воспитательном, художественно-эстетическом и духовном воздействии на человека, а также действия его самого по созданию и воспроизводству духовных ценностей.

Культурно-творческое воспитание – это целенаправленный процесс воспитания гармонично развитой личности на основе исторических и национально - культурных традиций народов Республики Узбекистан.

Цели культурно-творческого воспитания:

1. Всесторонне развитая культурная личность.
2. Знание и глубокое проникновение в сущность культурных ценностей, традиций и обычаев своего народа, уважение к культуре других народов.
3. Сформированность духовных и нравственных ориентиров.

4. Деятельность индивида по постоянному самообразованию и его самореализация в социальном и профессиональном плане.

Мы разделяем точку зрения Ю.Е. Кривенковой о роли дошкольного образования, считающей, что именно нахождение ребенка в обществе сверстников и участие в различных видах профессионально организованной деятельности в соответствии с возрастными особенностями - подвижных, познавательных играх, художественном творчестве, викторинах и соревнованиях, конкурсах – наиболее успешно формируются базисные навыки, качества – мышление, память, речь, внимание, общительность, развиваются чувства и воображение [6 с. 200].

Искусство, обладая особыми комплексными возможностями воздействия на человека через эмоции, образы и смыслы, **способствует всестороннему развитию личности.**

В концепции Л.С. Выготского обосновывается положение о том, что занятие каким-либо видом художественного творчества (рисованием, музыкой) является фактором овладения средством культурного развития личности, толчком для развития высших психических функций. Художественно-эстетическая деятельность является не только показателем определенной развитости психики ребенка, но и служит его постоянному развитию, что, в свою очередь, ведет к насыщению эмоционально-чувственной сферы, перестройке психических функций. Такое развитие объединяет процесс развития качеств и способностей, овладение навыками художественной культуры и творчества и влияние на все виды деятельности в данный и последующие этапы социального и культурного развития ребенка [7,8].

Особое значение имеет приобщение детей **к национальной культуре**, что способствует формированию гражданственности, патриотизма, подлинной духовности. Непосредственность детского восприятия окружающей среды приводит к тому, что дети выражают в своих рисунках, манере общения, музыке менталитет, традиции, обычаи, нравственные, эстетические ценности, культуру своей семьи и своей страны. В этом процессе они не только оценивают жизненные явления, людей, искусство и др., (на начальном этапе подражая взрослым,) но и постепенно, по мере обогащения своих жизненных впечатлений и опыта, начинают вырабатывать свои оценки, суждения, эталоны.

Организация педагогических воздействий со стороны педагогов на культурно-творческое и всестороннее развитие дошкольников будет более успешной, если будут учитываться различные грани художественно-эстетической среды, в которой проводится воспитание детей, рассмотренные в статьях ученых и педагогов-практиков [9,10,11,12].

Материальная среда: различные виды художественного материала – пластилин, ткани, ленты, дерево, пластик, фурнитура - красивых расцветок, эстетическое оформление комнаты для занятий творчеством.

Духовная – эмоциональная реакция детей на произведения искусства, проникновение в образы произведений, знакомство с образцами литературного, музыкального, живописного национального и мирового искусства – видение и понимание красоты в действительности и искусстве, приобщение к творческой деятельности.

Социальная – понимание социального значения искусства, возможностей и способов социального творчества, участие детей в массовых мероприятиях – выступления на утренниках, конкурсах, праздниках перед зрителями.

Развивающая и психотерапевтическая – создание условий детям для неограниченного проявления своих творческих способностей, что должно также поддерживаться интересом и поддержанием детской инициативы в семье и обеспечивать в перспективе высокие результаты деятельности, стремление воспитанников к самоутверждению, самопознанию и самореализации.

Авторы О.Г. Григорьева, Н.А. Шинкарёва, и др. высказываются о целесообразности развития художественных навыков и творческого мышления путем такого построения занятий, на которых создаются условия для свободного самовыражения дошкольников [13, с. 62.]

Коррекционная – в процессе ознакомления с произведениями искусства рождаются новые позитивные переживания ребёнка, нивелируются негативные (страх, скованность, замкнутость), обнаруживаются и осознаются ребёнком его изначальные креативные потребности, способности и интересы, которые получают свое развитие в дальнейшем.

Заключение. Занятия художественно-эстетической деятельностью, расширение и развитие эстетических потребностей детей, актуализация их потенциальных возможностей, создание ребёнком продуктов художественно-творческого плана облегчает процесс адаптации в детском саду, процесс коммуникации с воспитателями и другими детьми. Возможность показа своего творчества перед аудиторией, принятие и положительная оценка взрослыми продуктов творчества повышает самооценку детей, гармонизирует состояние детей, особенно детей с проблемами в поведении.

Литература:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан об утверждении Концепции развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года от 08.05.2019 г. № ПП-4312
2. Закон Республики Узбекистан о дошкольном образовании и воспитании от 16.12.2019 Г. № ЗРУ-595
3. Указ Президента Республики Узбекистан 519 «О мерах по коренному совершенствованию управления системой дошкольного образования» от 30.09.2017 г. № УП-5198.

4. Мирзиёева Ш.Ш, Грошева И.В. и др. Индивидуализация процесса обучения в дошкольном образовании инклюзия детей с особыми потребностями. // Методическое пособие. – Ташкент. – 2020г.
5. Государственная учебная программа дошкольного образовательного учреждения «Илк кадам». Авт. Грошева И.В., Евстафьева Л.Г., Махмудова Д.Т. и др.: Ташкент, 2018. 57с.
6. Кривенкова Ю.Е. Инновации дошкольного образования в современной России // Вестник РГГУ. Серия «Философия. Социология. Искусствоведение». – М., 2011. - №3 (65). – С. 199-208.
7. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: Просвещение, 2011. – 124 с.
8. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Искусство, 2001. – 574 с.
9. Горбунова О.А., Анисимов А.В. Сущность эстетического воспитания младших школьников // Мир науки, культуры, образования. – Горно-Алтайск, 2017. - № 4 (65). – С. 97-98.
10. Григорьева О.А., Шинкарева Н.А. Особенности развития творческого воображения мальчиков и девочек 6-го года жизни // Современная педагогика. 2015. - № 10 (35). – С. 62-63.
11. Коточигова Е.В. Особенности креативности ребенка-дошкольника // Воспитание и обучение детей младшего возраста: Сборник материалов Ежегодной международной научно-практической конференции. – М., 2015. – С. 92.
12. Орлова О.Ф. Культурное развитие личности. <https://infourok.ru/user/orlova-oksana-fedorovna1/blog/kulturnoe-razvitie-lichnosti-53141.html>
13. Григорьева О.А., Шинкарева Н.А. Особенности развития творческого воображения мальчиков и девочек 6-го года жизни // Современная педагогика. 2015. - № 10 (35). – С. 62-63.
14. Шин А.В. Развитие альтернативных моделей дошкольного образования Республики Узбекистан как важнейшее условие в обеспечение равных возможностей детей по подготовке к школе. <https://elibrary.ru/item.asp?id=45484923>
15. Шарипова Д. и другие. Основы образования, ориентированного на развитие личности ребенка дошкольного возраста. Пособие для учащихся педагогических колледжей. –Т. – 2015. – 158 с.
16. Ямбург Е.А. Беспощадный учитель. Педагогика non-fiction. М: Бослен, 2017. 462 с.
17. Андреева А.Д. Особенности психологического развития дошкольников в современных цивилизационных условиях. Вестник Мининского университета. 2013. № 2. http://www.mininuniver.ru/mediafiles/u/files/Nauch_deyat/Vestnik/2013-06%202/Andreeva.pdf
18. Фрумкин К.Г. Утрата человеческого облика, или феноменологическая социология в эпоху Интернета [Электрон. ресурс]. Режим доступа: http://nounivers.narod.ru/ofirs/kf_him.htm. (дата обращения 17.02.2014).
19. Фельдштейн Д.И. Психолого-педагогические проблемы построения новой школы в условиях значимых изменений ребенка и ситуации его развития. Вестник практической психологии образования. ФГБОУ ВО «Московский государственный психолого-педагогический университет». 2010. № 2(23), С.12–18.
20. Атаева Н. «Педагогические основы дошкольного образования». – Ташкент: Укитувчи, 1995.

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА-ВОСПИТАТЕЛЯ ДОО В РАЗВИТИИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Таджибаев С.С.

доцент Андижанского государственного педагогического института

Tayanch so'zlar: tasviriy faoliyat, maktabgacha yoshdagi bolalar, o'qituvchi-tarbiyachining roli, kasbiy kompetensiyalar, mashg'ulot.

Ключевые слова: изобразительная деятельность, дошкольники, роль педагога-воспитателя, профессиональные компетенции, занятие.

Key words: visual activity, preschoolers, the role of the teacher-educator, professional competencies, occupation.

РЕЗЮМЕ:

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy, badiiy va estetik rivojlanishida maktabgacha ta'lim tashkilotining o'qituvchisi muhim rol o'ynaydi. Badiiy madaniyat asoslarini shakllantirish jarayonini malakali boshqarish bevosita pedagog-tarbiyachining kasbiy mahorat darajasiga bog'liq. Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarining tasviriy san'at mashg'ulotlarida bolalarning badiiy va estetik rivojlanishi bo'yicha ishining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachi-pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini o'rganish natijalari, shuningdek individual uslubiy yondashuvlardan foydalanish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

Важную роль в творческом и художественно-эстетическом развитии дошкольников играет педагог-воспитатель дошкольной образовательной организации. Грамотное руководство процессом формирования основ художественной культуры непосредственно зависит от уровня профессионализма педагога-воспитателя. В статье представлены результаты исследования профессиональных компетенций педагогов-воспитателей ДОО, отражающих специфику работы ДОО по художественно-эстетическому развитию детей, на занятиях по изобразительной деятельности, а также использования отдельных методических подходов к проектированию занятий изобразительной деятельности.

SUMMARY:

An important role in the creative, artistic and aesthetic development of preschool children is played by the teacher of a preschool educational organization. Competent management of the process of forming the foundations of artistic culture directly depends on the level of professionalism of the teacher-educator. The article presents the results of a study of the professional competencies of preschool teachers, reflecting the specifics of the work of preschool educational institutions on the artistic and aesthetic development of children, in visual arts classes, as well as the use of individual methodological approaches to the design of visual arts classes.

В настоящее время в дошкольных образовательных организациях Узбекистана происходит усиление внимания к эстетическому воспитанию и формированию художественно-творческих способностей детей.

Опыт ребенка в области искусства играет важную роль в его комплексном развитии. Дети общаются и выражают себя через искусство и, действуя таким образом, развивают свои способности к использованию знаков и символов.

Изобразительная деятельность дает детям возможность исследовать свои идеи самостоятельно или в группе, а также обсуждать их с другими детьми или взрослыми. Рисунки ребенка представляют собой не имитацию реальности, а исследование характеристик объекта, роли, функций и их проявлений в его физическом окружении.

На занятиях изобразительной деятельности дети развивают свой креативный потенциал при помощи использования различных материалов и техник; они оттачивают зрительно-осознательный интеллект, визуальную восприимчивость, воображение, эстетическое восприятие и специфические возможности самовыражения.

Вышеперечисленные способности развиваются путем экспериментального обучения, в том числе посредством игр, в которых дети формируют свои отношения, предлагают решения проблем и таким образом выражают свои интересы и желания. Дети обычно активны в усвоении новых знаний и навыков, которые они получают через общение со сверстниками и взрослыми.

В ориентированном на развитие подходе к занятиям ИЗО – это требует от педагогов-воспитателей ДОО грамотной организации, мотивации и поддержки детей в их деятельности. Решение этих задач предполагает наличие у педагогов-воспитателей экспертных знаний в области искусства, включающих в себя знания о теории искусства и творческом процессе, знание особенностей творческого развития детей и методологии планирования занятий изобразительной деятельностью.

Основной задачей педагога-воспитателя ДОО является обеспечение развивающей «стимулирующей» образовательной среды для того, чтобы дать детям возможность обучения через непосредственные ощущения – касания, цвет, запах, звук, вкус».

Поэтому на занятиях изобразительной деятельности детям, прежде всего, необходимо предоставлять возможность осуществлять различные манипуляции и проводить исследования с использованием различных материалов и объектов, что позволит им получать новый опыт и постигать окружающую действительность как целостный мир. Педагог должен направлять детей, стимулировать их любознательность и развивать сенсорное восприятие.

Стимулы и побуждения к деятельности должны быть многоуровневыми, проблемно-структурированными.

Чтобы заинтересовать детей изобразительной деятельностью педагогу-воспитателю необходимо самому хорошо знать и понимать изобразительное искусство, художественно-выразительные средства.

Развивая интерес к изобразительной деятельности, следует придерживаться личностно-ориентированного подхода к каждому ребенку,

помогать ему, поддерживать стремление хорошо выполнять работу, объективно оценивать его старания.

Наблюдение за детьми на занятиях по изобразительной деятельности, определение их интересов и возможностей помогает педагогу планировать новые занятия.

Важно отметить, что современный подход к обучению с использованием изобразительной деятельности включает в себя знакомство ребенка с миром изобразительного искусства путем непосредственного наблюдения за произведениями искусства в музеях и галереях или с использованием качественных репродукций.

Профессиональная компетентность в области изобразительного искусства дает возможность педагогу-воспитателю ДОО качественно формировать созидательный образовательный процесс, ориентированный на общее и художественно-эстетическое развитие детей.

Задачей каждого педагога-воспитателя ДОО является побуждение и стимулирование развития детей, их способностей, стремлений и интересов. Профессионализм педагогов ДОО непосредственно влияет на качество образовательного процесса.

Грамотное и творческое руководство процессом формирования основ художественной культуры детей дошкольного возраста напрямую зависит от уровня профессиональной подготовки педагогов в области художественно-эстетического воспитания, а значит – профессиональной компетентности.

Знание теории искусства в целом и изобразительного искусства в частности является основой для понимания художественного развития детей, креативного процесса и подходящего планирования занятий по искусству.

Многие специалисты считают, что для образного и неотъемлемого восприятия искусства важным является предоставление различного опыта, что активизирует множественные каналы восприятия у детей; на данный различный опыт дети реагируют согласно их личным склонностям и способностям.

Удовлетворительной является информация о том, что педагоги дошкольных организаций о важности, которую представляет стимулирование внимания детей, для точного и чувствительного восприятия в развитии способ-

ностей к искусству, для изучения различных областей и техник искусства, а также для интеграции занятий по искусству с другими областями образования.

Несмотря на то, что почти все дошкольные педагоги-воспитатели считают, что индивидуальное исследование, экспериментирование, размышление и решение проблем в виде игры при помощи личного опыта являются способами, с помощью которых дети развивают различные способности.

Очевидное отсутствие внимания педагогов-воспитателей к объяснениям детей по поводу созданных произведений приводит к недооценке творческих способностей детей и отрицательно влияет на развитие их самовыражения при помощи изобразительного искусства.

В дошкольном образовании, помимо стимулирования творческого самовыражения детей, важным является также непосредственное знакомство детей с произведениями искусства.

Многие современные исследования показывают, что, начиная с раннего возраста, дети демонстрируют восприимчивость к различным аспектам произведений искусства и их создания. Эстетический опыт, который ребенок получает через знакомство с искусством, является цельным процессом, который связывает восприятие с эмоциями и мышлением.

Посещение галерей и музеев дают детям возможность напрямую познакомиться с произведениями искусства, развить культуру художественного восприятия.

Многие программы в музеях дают детям возможность не просто послушать экскурсовода, но и потрогать, посмотреть, поучаствовать в изобразительной деятельности под руководством опытных педагогов. Мы исследовали частоту определенных методических подходов, применяемых в целях проектирования занятий по изобразительному искусству.

В частности, нами была проанализирована частота использования произведений искусства на занятиях.

На вопрос о том, как часто они проводят занятия по искусству в галереях или музеях, 61.8% опрошенных педагогов ответили, что «очень редко»; 25.1% иногда прибегают к этому способу работы, тогда как 13% педагогов применяют занятия в музеях или галереях часто или очень часто.

Возможная причина этого –недостаточный уровень образования и непонимание важности прямого знакомства детей с произведениями искусства для развития их художественных способностей.

Дошкольные педагоги, имеющие лучшие знания по истории искусства, чаще используют произведения искусства в занятиях с детьми.

В данной статье мы изучили мнение работающих педагогов-воспитателей дошкольных образовательных организаций об их знаниях, отражающих специфику работы детских садов по художественно-эстетическому развитию детей, их роли в занятиях по изобразительной деятельности, а также использование отдельных методических подходов к проектированию уроков изобразительного искусства.

Результаты нашего исследования показывают, что практическая деятельность педагогов-воспитателей все же отражает элементы «традиционного» представления о роли педагога-воспитателя как лица, которое учит детей, что и как рисовать.

Очевидны недостаточные знания педагогов в области искусства и понимания его роли в целостном развитии ребенка.

Аналогичные результаты были получены и другими исследователями. В области изобразительного искусства дошкольные педагоги все еще не готовы предоставлять детям самостоятельность или реализовывать подход к обучению, основанный на независимых исследованиях самого ребенка, его экспериментах и решении проблем.

Таким образом, дети получают установку на конечный продукт –определённые результаты («красивые картинки») – и необходимость удовлетворять ожидания окружающих. Соответственно снижается мотивация к творческому процессу.

Для того чтобы обеспечить постепенное изменение подходов к роли изобразительного искусства в развитии дошкольников и не превращать устоявшиеся и устаревшие методы работы в учебные планы, от педагогов-воспитателей ДОО требуются постоянный профессиональный рост и непрерывное совершенствование знаний и навыков в области изобразительного искусства.

Литература:

1. Tadjibaev S. (2022). Методы ознакомления будущих воспитателей с произведениями изобразительного искусства. *Science and innovation*, 1(В6), 577-579. - cyberleninka.ru
2. Таджибаев С.С.(2022).Мактабгача таълим тарбиячисининг тасвирий фаолиятга оид касбий компетенциялари ва ўзига хос айрим жиҳатлари. *Science and innovation*, 1(1), 125-131. - cyberleninka.ru
3. Таджибаев С. С. (2022). Мактабгача таълим тасвирий фаолиятга ўргатиш машғулотларида интерфаол усуллардан фойдаланиш. *Science and innovation*, 1(Special Issue 2), 36-38. - cyberleninka.ru
4. Sabirjanovich T. S. (2022). Preschool education teacher's professional competencies in fine art activities. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(6), 132-137. 2022 - indianjournals.com

METHODS OF DEVELOPING THE CREATIVE ACTIVITY OF A TEACHER IN AN INNOVATIVE ENVIRONMENT IN A FUTURE PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION

Abdukarimova Sh.N.

*Namangan state pedagogical institute, head of the department
of preschool education methodology*

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'lim, pedagog, ijodkorlik, rivojlantirish, mashg'ulot, metod, pedagogik faoliyat, pedagogik mahorat.

Ключевые слова: дошкольное образование, педагог, творчество, развитие, обучение, метод, педагогическая деятельность, педагогическое мастерство.

Key words: preschool education, teacher, creativity, development, training, method, pedagogical activity, pedagogical skills.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bo'lajak pedagoglarning ijodkorli faoliyatini rivojlantirish hamda o'quvchilarni mashg'ulotlarga jalb qilishda noan'anaviy usullardan foydalanish to'g'risida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье говорится о развитии творческой деятельности будущих педагогов в дошкольных образовательных организациях и использовании нетрадиционных методов привлечения учащихся к занятиям.

SUMMARY:

This article discusses the development of creative activity of future teachers in preschool educational organizations and the use of non-traditional methods in involving students in classes.

Introduction: At the present stage, preschool educational organizations are considered an important link in the upbringing of mature individuals and the formation of a harmonious generation. Preschool educational organizations are a sphere of spiritual production, the product of which is not only the acquisition of new knowledge, new goals, new values and personal meanings, but also the disclosure and development of the teacher's significant strengths, demonstrating his intellectual, moral and creative potential. Creative potential is a dynamic, integrated characteristic of a person, which is a necessary condition and result

of creative activity, which determines the direction, readiness and ability of a person to self-realization

The introduction of effective mechanisms for the development of preschool education is the most important condition for raising the spiritual, moral and intellectual development of the growing younger generation to a qualitatively new level. It also contributes to the use of innovative forms and methods of education in the educational process. The current conditions in our country require a review of the form, content and mechanisms of education and the introduction of appropriate changes to this process. In particular, in these days, there is a need to improve the content and forms of professional development of educators in order to implement measures aimed at improving the preschool education system.

The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-2707 dated December 29, 2016 “On measures to further improve the preschool education system in 2017-2021”, No. PF-5198 dated September 30, 2017 “On measures to radically improve the management of the preschool education system”, Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-3261 dated September 9 “On measures to radically improve the management of the preschool education system”, Decree No. PF-5198 dated September 30 “On measures to radically improve the management of the preschool education system”, and Resolution No. PQ-3305 “On the organization of the activities of the Ministry of Preschool Education of the Republic of Uzbekistan” are set out. Preschool education is a solid foundation of the education system, and it is during this period that the child begins to form universal human qualities that encourage success in all future activities. The child's personal activity improves, especially in drawing, building, music and other activities. In this case, the organization of activities in a playful way is effective in facilitating the child's learning.

One of the tasks of the administration of a preschool educational institution is to create a favorable moral-psychological climate, an atmosphere of creative interaction and cooperation. A creative work team of educators is able to ensure a high level of educational work with children, the formation of a creative personality. A.S. Makarenko attached special importance to a well-coordinated pedagogical team carrying out creative work, noting that in such a team even an inexperienced teacher can achieve great success, and if teachers are not united into a single creative team, even an experienced and creative teacher may not be able to achieve high results in work.

Creating a creative environment in a team requires a good knowledge of the individual characteristics, capabilities and abilities of each educator. Studies show that the main role in the development of the creative abilities of an educator is played by his professional activity and the desire for self-improvement. The development of abilities is directly related to the pedagogical skills and abilities that each educator must possess. As is known, in fact, pedagogical activity is inherently creative. What is the relationship between professional skills and creativity in the activities of an educator? Perhaps these concepts are generally synonymous. Creativity is usually characterized as a process, the result of which is the creation of new material or spiritual values. The criterion of novelty can have an objective content (new for a particular field of knowledge) and subjectivity (new for a person - the subject of activity). If creativity prevails in the process of thinking, then it manifests itself as imagination (K.K. Platonov). The professional skills of an educator are closely related to creativity. However, these concepts are not synonymous: professionally competent actions are not necessarily the result of the educator's creativity.

In teaching, creativity is often seen as a panacea for all ills, as a dominant that leaves no room for reproductive (reproductive) activity. Reproductive activity, as a rule, is recognized only as an undesirable, but transition to creativity. The fact that reproducibility in pedagogical activity has a multi-level structure is really underestimated: from vague retelling of knowledge to the ability to adapt the material, taking into account many external factors. Reproducibility is the ability to renew one's pedagogical activity in changing conditions and. A master of pedagogical work is a highly qualified specialist in a psychological, pedagogical and topical subject, a person who is able to reproduce professional knowledge, skills and competencies at a high level

Creativity is an important aspect of learning. Thanks to creativity, the student has a positive attitude towards learning, and his learning becomes more interesting. Due to creativity, the student activates passive information by turning it into a product. Thanks to creativity, which is cultivated from a young age, people can easily solve problems in their daily lives and become more effective agents in adulthood. One of the main goals of this education is to better equip students for their future lives and to educate them as effective citizens. Therefore, attention is currently being paid to the issue of developing the creative abilities of students in the republic, the forms, methods and tools actively used in this regard, and their importance.

Creativity Although great changes have occurred in the field of education from Socrates to the present day, the desire to give students the ability to think

has always been at the heart of education. Creativity is not a concept that has a simple definition. Creativity is a person's desire to find an original product or solution. Desire and imagination are the key words of creativity. According to Sternberg and Lubart (1998), originality alone is not enough for creativity. Torrance (1988) defined creativity as: "The process of perceiving difficulties, problems, gaps in information, missing elements, something wrong; guessing about these shortcomings and forming hypotheses; evaluating and testing these guesses and hypotheses; perhaps revising and retesting them; and finally publishing the results."

Everyone knows that creativity is a process of activity in which new spiritual or material values are created. It is also often called special thinking, as a result of which a person can go beyond the boundaries of traditional existence. And in general, creativity is also a process of investing a person in his own work, his own capabilities and judgment. In general, this term can be interpreted in different ways. But we want to focus on such a concept as pedagogical creativity.

Professional pedagogical activity is a constant creative process. But there is a peculiarity here. The creative teacher does not have the goal of creating something unique, fundamentally new, valuable on a large scale. He is aimed at something more important and serious - the development of the personality. Of course, a good teacher (especially if he is an innovator) develops his own pedagogical system. However, this is not the goal of his creativity, but a way to achieve the best results in this activity.

Teaching activity has both quantitative and qualitative characteristics. Pedagogical creativity, pedagogical experience and skills will be effective only if the specialist himself approaches his work in a worthy manner - with interest, responsibility, inspiration and enthusiasm. These are the most important conditions!

Pedagogical innovations, effective learning, in general, achieving some success in all activities - all this and much more is possible if there are 5 generally accepted aspects.

The first is the presence of a creative task that interests the teacher himself. The second is social significance that affects the development of the individual. The third is the presence of social and material conditions (in other words, conditions) necessary for creativity. The fourth is the novelty and originality of the process or the expected result. The fifth is the presence of subjective conditions for the implementation of creativity. This indicates the teacher's skill, knowledge, motivation, enthusiasm, desire to work with the audience.

There are levels of pedagogical creativity, and it is customary to distinguish five of them.

The first is called information reproduction. It involves the use of the teacher's experience received and mastered by others during his work in solving professional problems.

The second level is called adaptive-predictive. It consists in the ability of the teacher to transform the information and data known to him, to choose methods, methods, techniques of interaction with schoolchildren / students, taking into account their individual characteristics.

The third level is called rationalization. A teacher who corresponds to it shows his unique experience, the ability to solve non-standard problems, to search for optimal solutions. And in his work a certain originality and individuality are clearly visible.

The fourth level is called research. It consists in the teacher's ability to determine the conceptual foundations of his personal search and develop a system of activities based on research results.

The fifth level. Known as creative and predictive. Teachers who fit it can set super tasks and solve them in rational, often self-developed ways. These are the top-class teachers who can really change and transform the education system

Conclusion: In conclusion, we can say that the professional activity of educators and their creativity in preschool educational organizations is of great importance. Each educator contributes to the development of children to a certain extent through his creative thinking and activity. Thus, creativity is one of the important qualities of an educator. The fact that the educator conducts a certain level of creative research before entering each lesson ensures the success of his professional activity. I also think that if lessons are conducted with preschool children through various games and stage performances, their interest and attitude to the lesson will be positive.

Literature:

1. "First Step" State Curriculum
2. Sharipova Guzal Sodiqovna. Distribution and modernization of advanced Pedagogical practices in the lesson process. Current research journal of pedagogics (ISSN –2767-3278) volume 03 issue sjif impact factor (2021:5.714) (2022:6. 013) oclc – 1242041055 metadata if – 8.145 12-15 pages
3. Sharipova Guzal Sodiqovna. Important components of directing students to innovative activity in the conditions of economic development
4. Khalilova Dilnoza Furqatovna. "Formation of social competence of future educators of the preschool educational organization". Education quality is an important factor for further improving the development of New Uzbekistan, Kokand, June 21, 2023. 677-679.
5. Kholtorayeva, S. Kh. The relevance of forming spatial ideas through teaching mathematical knowledge to preschool children. International Scientific and Practical Conference, 579-581.

6. Babayeva, D. R., & Ochilova, X. S. (2022, October). Training preschool children to think independently through speech development. In international conferences (Vol. 1, No.8, pp. 21-23).
7. Sharipova, G. S., & Madaminjonova, M. S. (2022, April). Basic concept in clothes design. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 12-15).
8. Sharipova, G. S. (2022). distribution and modernization of advanced pedagogical practices in the lesson process. current research journal of pedagogics, 3(06), 12-15.
9. Kholto'rayeva S. X. (2023). children of pre-school age reliance in the process of preparation for school education validity of competence formation. Blood university bulletin, 871-872.
10. Sharipova G. S. (2019). Basic development Professionalism na primere prakticheskikh zanyatiy po Formirovaniu umeniy i navykov budushchix Teacher. In Vysshee i srednee professionalnoe obrazovanie kak the basis of professional socialization training (pp. 260-268).
11. Sadikova, D. H., & Kalauova, M. S. (2023). Roboty-igrushki i matematicheskoe razvitie doshkolnikov na woman Analysis of world scientific views International Scientific Journal, 1(5), 5-12.
12. Sadikova, D. X. (2023). formirovanie professionalnykh kachestv studentov doshkolnogo obrazovaniya na osnove steam technology. Luchshie intellektualnye issledovaniya, 4(2), 5-11.
13. Sadikova, D. X. (2023, January). Application development tvorchestva detey vzrosta to doshkolno. in international conferences (Vol. 1, No. 2, pp. 87-91).
14. Sadikova, D. K., & Mansurova, A. M. (2023). Study of Foreign Experience in The Application of Steam Technologies in Preschool Education. European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices, 1(2), 162-167.
15. Padjapova, Z. T., & Mipzaeva, G. Z. (2023). Innovation technology and landscape design obpazovatelnykh oporganizatsiyax). Analysis of world scientific views International Scientific Journal, 1(4), 70-76.
16. Radjapova, Z., & Abduraufova, U. (2023). The importance of using on methods in the professional training of future teachers the basis of an integrative approach. Science and innovation, 2(B1), 337-340.
17. Tirkashevna, R. Z. (2023). Pedagogical competence - an important condition for education and education of a person. Science and Innovation, 2(Special Issue 9), 125-128.

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

BO‘LAJAK TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHILAR INNOVATSION SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISHNING IJODKORLIK MALAKALARI METODIKASI

Abduxamidov S.M.

*International school of finance technology and science instituti
“Psixologiya va pedagogika” kafedrası v.b.dotsenti, p.f.f.d. (PhD)*

Nabiyeva Yu.A.

*ISFT. Pedagogika va psixologiya ta’lim yo’nalishi
22-PPA 01-guruh talabasi*

Tayanch so‘zlar: tasvir, san’at, tasviriy san’at, innovatsiya, innovatsion salohiyat, ijod, ijtimoiy, salohiyat, kasbiy tayyorlash, ko‘nikma, takomillashtirish, jamiyat, ijtimoiy zaruriyat.

Ключевые слова: имидж, искусство, изобразительное искусство, инновация, инновационная компетентность, творчество, социальная, компетентность, профессиональная подготовка, мастерство, совершенствование, общество, социальная необходимость.

Key words: image, art, visual arts, innovation, innovative competence, creativity, social, competence, vocational training, skill, improvement, society, social necessity.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirishdagi ijodiy malakalarini namoyon etuvchi, bilim, ko‘nikma, malaka va ularning ta’riflari, zarurati haqida bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье описаны знания, умения, квалификации, их определения и необходимость, которые демонстрируют творческие способности будущих учителей изобразительного искусства в развитии их инновационных навыков.

SUMMARY:

The article describes the knowledge, skills, qualifications, their definitions, and their necessity, which demonstrate the creative skills of future visual arts teachers in the development of their innovative skills.

Bugungi kunda ijodkorlikni rivojlantirish dolzarb masala bo‘lib, bu nafaqat san’at sohasida, balki barcha sohalarda muhim ahamiyatga ega. Ijodkorlik - bu yangi g‘oyalar, innovatsion yechimlar va muammolarni hal qilish uchun zarur bo‘lgan qobiliyatdir.

Raqobatbardosh muhitda muvaffaqiyatga erishish uchun ijodiy fikrlash va innovatsiyalar zarur bo'lib bugungi kundagi mavjud barcha soha vakillaridan yangi g'oyalarni qabul qiluvchi va ijodiy echimlarni ishlab chiqishga qodir mutaxassislarga ehtiyoj sezmoqda.

Shu jumladan bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining ham innovatsion salohiyatini rivojlantirishda ijodkorlik malakalari muhim ahamiyatga ega. Bu malakalar o'qituvchilarning ijodiy fikrlashini, yangi g'oyalarni yaratish qobiliyatini va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo'llashini ta'minlaydi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilar innovatsion salohiyatini rivojlantirish va amaliy faoliyatda ijodkorlik, kreativ xususiyatlarini namoyon etishda metodikasining o'rni beqiyos. Fanga, mavzuga, faoliyatga mos metodikalarni tanlash va ulardan o'z o'rnida mohirona foydalanish natijasida o'qituvchilarning ijodiy fikrlashini, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi. Quyida ijodkorlik malakalari metodikasining asosiy jihatlari va usullari keltirilgan:

I. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish bu shaxsiy va professional hayotda muhim rol o'ynaydi. Ijodiy fikrlash qobiliyatini oshirish uchun bir qancha strategiyalar va usullar mavjud.

1- Problemali vaziyatlar: O'quvchilarga ijodiy yechim talab qiladigan muammolar taqdim etish. Bu ularda ijodiy fikrlash va tanqidiy yondashuvni rivojlantiradi.

2- Brainstorming: O'quvchilarni g'oyalar ishlab chiqish jarayonida birgalikda fikr almashishga undash. Bu ijodiy jarayonda yangi va kutilmagan yechimlarni topishga yordam beradi.

II. Texnologiyalardan foydalanish.

1- Raqamli san'at vositalari: Grafik dasturlar va onlayn platformalardan foydalanish. Bu o'quvchilarga raqamli san'at yaratish imkonini beradi va ularning innovatsion salohiyatini oshiradi.

2- Onlayn resurslar: O'quvchilarga tasviriy san'atga oid video darslar, maqolalar va interaktiv materiallar bilan tanishtirish. Bu ularga yangi usullarni o'rganish imkonini beradi.

III. Ijodiy loyiha ishlari.

1- Loyihaviy o'qitish: O'quvchilarni loyihalar asosida ijodiy ishlarni amalga oshirishga rag'batlantirish. Bu ularning ijodkorlik malakalarini amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradi.

2-Yaratuvchan ko'rgazmalar: O'quvchilarning loyihalarini namoyish etish uchun ko'rgazmalar tashkil etish. Bu ularning muvaffaqiyatlarini baholash va rag'batlantirishga yordam beradi.

IV. Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish.

1- Ijtimoiy hamkorlik: O'quvchilarni guruhda ishlashga undash, bu ularga birgalikda ijodiy g'oyalarni amalga oshirish imkoniyatini beradi.

2- Amaliy darslar: O'quvchilarga turli texnikalar va materiallar yordamida amaliy darslar o'tkazish. Bu ularning san'at yaratish ko'nikmalarini oshiradi.

V. Refleksiya va o'z-o'zini baholash.

1- Reflektiv jurnal: O'quvchilarga o'z ishlarini va jarayonlarini tahlil qilish uchun reflektiv jurnal tutish. Bu ularning o'z ijodiy jarayonlarini yanada chuqurroq tushunishlariga yordam beradi.

2- Muvofiqlik baholash: O'quvchilarning ishlarini va o'z-o'zini baholash jarayonida bir-biriga fikr bildirish. Bu hamkorlik va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

VI. Mentorlik va hamkorlik.

1- Mentorlar bilan ishlash: Tajribali san'atkorlar yoki o'qituvchilar bilan birgalikda ishlash, bu yangi g'oyalar va metodlarni o'rganishga yordam beradi.

2- Hamkorlik loyihalari: Boshqa san'at muassasalari yoki ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda loyihalar yaratish. Bu o'quvchilarning tajribalarini kengaytiradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirish uchun ijodkorlik malakalari metodikasi o'quvchilarni zamonaviy ta'lim jarayonlariga tayyorlashga yordam beradi. Bu metodika o'qituvchilarning ijodiy fikrlashini, amaliy ko'nikmalarini va innovatsion yondashuvlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga tayyorgarligini oshiradi. Ta'lim jarayonida ijodkorlik va innovatsiyalarni qo'llash, o'qituvchilarni yanada samarali va qiziqarli ta'lim berishiga hissa qo'shadi. Hamda innovatsion salohiyatini rivojlantirishda ijodkorlik malakalari o'qituvchilarning san'atga bo'lgan yondashuvini yangilash, yangi g'oyalarni kashf etish va ularni samarali tarzda taqdim etishda muhim rol o'ynaydi. Bu malakalar nafaqat o'qituvchilarni, balki ularning o'quvchilarini ham rag'batlantiradi va ularni ijodiy jarayonlarga jalb etadi.

Adabiyotlar:

1. R.Ishmukhammedov va M.Yuldashev "Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar", o'quv qo'llanma, Toshkent-2017 y.

2. Abduxamidov S.M, "San'at asarlari vositasida badiiy-estetik tafakkurni rivojlantirishning art-terapiya usullari". "mug'allim hem uzliksiz bilimlendiriw" jurnali, № 2/1. Nukus: 2021-жыл, ISSN 2181-7138, 64-65-66-betlar.

3. Abduxamidov S.M, "O'quvchilarda badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirish—dolzarb pedagogik muammo sifatida". "Maktab va hayot" jurnali ISSN 2010-5460, 2-maxsus son, 2020y, 30-bet.

4. Hakimova M.F. Pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. T.TDIU., 2013, 230 - bet
5. Abduxamidov S.M, "Methodology of improving independent learning skills of future fine art teachers (on the example of still life in colorful paintings)". International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol 24, Issue 05, 2020. ISSN 1475-7192. DOI:10.37200/IJPR/V2415/PR201880. Received: 18 Feb 2020/ Revised: 12 Mar 2020/ Accepted: 23 Mar 2020
6. Abduxamidov S.M. "Technologies for the development of artistic aesthetic thinking of students through art works". JournalNX. editor@journalnx.com, A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, Reserch for Revolution, ISSN №-2581-4230, Impact Factor-5.785. June – 2020. 684-687-betlar.
7. Abduxamidov S.M. "Инновацион технологиялар оркали таълим беришнинг психологик жиҳатлари". УзМУ ва Ломоносов номидаги Москва Давлат университети филиали ҳамкорлигида "Актуальные проблемы узбекистанской психологии" посвященной 75 – летию профессора Батыра Рахманкуловича Кадырова. (Научно-практической конференции), 2018 йил 377-378-379- бетлар. УДК 159.922.8(575.1)(063), ББК 88.53, К 43, ISBN 978-9943-4812-5-1, Н 34.
8. Abduxamidov S.M. "Тасвирий санъатда тур, жанр ва оқимлар", Ўзбекистон Республикаси адлия вазирлиги қошидаги интеллектуал мулк агентлиги. DGU 2020 0868, DGU 59858, 04.06.2020 YIL. info@ima.uz. № ED-5-11. Mutaxis N.A.Yakubov tomonidan berilgan.
9. Abduxamidov S.M. "Tasviriy va amaliy san'at (tasviriy san'at o'qitish metodikasi)", O'zbekiston respublikasi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2020 yil 28 dekabrda 676-sonli buyrug'iga asosan 676-116-sonli Guvohnoma ro'yxatga olingan.
10. Norsaid Oydinov "Rassom-o'qituvchilar tayyorlash muammolari" o'quv qo'llanma, Toshkent "O'qituvchi", "Ziyo-noshir KSHK"-1997 y.

KULOLCHILIK SAN'ATIDA ETNIK-MADANIY AN'ANALAR

Maxmudov A.O.

Andijon davlat pedagogika instituti Tasviriy san'at va musiqa ta'limi kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: xalq, dumaloq piyola, kosa, guldon, ko'za, mo'jaz, zargarlik, kundalik, usta.

Ключевые слова: народ, круглая чаша, чаша, вазон, кувшин, чудо, ювелирные изделия, дневник, мастер.

Key words: folk, flower pot, bowl, guldon, pitcher, moose, jewelry, diary, master.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada xalq amaliy san'atining rivojlanish bosqichlari, hunarmand ustalarning o'zaro munosabatlari, san'ati va madaniyatining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar, kulolchilik maktablarining rivojlanishida Rishton kulolchilik maktabining tutgan o'rnini haqida yoritilgan. Kulolchilikda ishlab chiqarilgan, laganlar, dumaloq payola, kosa, guldon, ko'za, xumlar eng kattalaridan tortib eng mo'jazigacha ishlatishga qulay, shaklan esa nafis qilib ishlanishi kabi masalalar o'rganildi. Hunarmand ustalarning turli millat vakillari bo'lishlariga qaramay san'at sohasida umumiy bir yo'nalishda ish olib borganliklari, halqlararo do'stlik rishtalarini mustahkamlash, shu bilan bir qatorda o'z san'atlarining avloddan avlodga o'tib, shu kungacha yetib kelishini ta'minlaganlik masalalari tatqiq etilgan va yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье освещаются этапы развития народного прикладного искусства, взаимоотношения ремесленников, факторы, влияющие на развитие искусства и культуры, роль Рижанской Гончарной школы в развитии гончарных школ. Были изучены такие вопросы, как изготовление гончарных изделий, тарелок, круглых пайол, чаш, ваз, кувшинов, от самых больших до самых чудесных, удобных в использовании, а форма эlegantна. Обсуждались и освещались вопросы, связанные с тем, что мастера-ремесленники, несмотря на разные национальности, работают в одном направлении в области искусства, укрепляя узы дружбы между народами, а также обеспечивая, чтобы их искусство передавалось из поколения в поколение и дошло до наших дней.

SUMMARY:

The article covers the stages of development of folk applied art, the interaction of the Craftsman ustalam, the factors that influence the development of art and culture, the role of the Rishton School of pottery in the development of pottery schools. Issues such as pottery making, trays, round payola, bowls, guldots, pots, hums are easy to use from the largest to the most mojazi, and the shape is refined. The issues of artisan masters working in a common direction in the arts, despite the fact that they are people of different nationalities, strengthening the bonds of friendship between the Rings, thereby ensuring the arrival of their art from generation to generation and to this day are touched and illuminated.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Yangi O'zbekistonni barpo etish – yaqin va olis tariximiz, betakror va noyob madaniy boyliklarimizni yanada chuqur o'rganib, ularga tayanib, mustaqil milliy tarqqiyot yo'limizni yangi bosqichda davom ettirish demakdir"[1] Darhaqiqat, yangi O'zbekistonimizni yangi bosqichda yangi g'oyalar, yangi kashfiyotlar va milliy qadryatlar asosida barpo etishimizga barcha shart-sharoitlar yaratilgan.

Tasviriy san'at-bu go'zalliklar dunyosi. Uni tushunish va qabul qilishni qanday o'rganish mumkin? Buning uchun eng avvalo tasviriy san'atning ifodaviy tilini o'zlashtirish, uning turlari va janrlari haqida tushunchaga ega bo'lish va rangtasvir texnikasi va texnologiyasi haqida bilimlarni egallash lozim.

Shuning uchun ham tasviriy san'at o'qituvchisi o'z ish faoliyatida o'quvchilarga faqat san'atning nazariy asoslari va uning ifodaviy tilinigina o'rgatib qolmasdan, balki tasviriy san'at materiallari va asbob-uskunalari haqidagi ma'lumotlarni ham yetkazishi juda muhim.

Xalq an'analari o'rganish va uning talqinlarini to'g'ri tahlil qilish doim ilmiy ahamiyatga ega bo'lib kelgan. An'analarning yashovchangligini ta'minlash, talqinlarining ob'ektivligiga baxo berish, shu talqinlar orqali ulardan ma'naviy tarbiyalovchi vosita sifatida foydalanish muhim hisoblanadi. Bunda san'atning o'rni benixoyat katta chunki, badiiy ifodaning san'at janrlaridagi talqini unda ilgari surilgan g'oyalarning jozibadorligini oshirib, inson hissiyoti va shuurida go'zal tuyg'ular uyg'onishiga turtki bo'ladi. Tasviriy san'atda asarlar turli janrlarda tahlil qilingan, bugungi kun kulolchiligimizning yo'qolib ketmasligini, uning tasviriy san'atdagi talqinlarini tahlil qilish dolzarb masalalardan biridir. Yangi davrda esa uning tasviriy san'atdagi talqinlarini tahlil qilishning badiiy estetik prinsiplari vujudga keldi. Bu esa kulolchilikning tasviriy san'atdagi talqinlarini ilmiy o'rganish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Xalq ongining teran qatlamlarida mo'jizaviy tarzda saqlanib qolgan, azaliy ustalar ijodi samarasi sifatida dunyoga kelgan amaliy san'at va hunarmandchilik an'analari hozirgi kulolchilik va to'qimachilik buyumlari, yog'och va ganch o'ymakorligi, zargarlik zeb-ziynatlari, kandakorlik va kashtachilikda o'z umrini davom ettirib kelmoqda.

Kundalik voqelikda jo'shqin o'zgarishlar yuz berayotgan bir sharoitda xalq amaliy san'ati an'analari saqlanib qolinishi nafaqat an'anaviy san'at qonuniyatlari bilan uslubiy o'xshashlikning, shu bilan birga san'at asari bilan u yaratilgan davr, muayyan madaniy umumiylik, xalq xarakteri o'rtasidagi ichki aloqalarning izchilligini asoslaydigan keng madaniy-tarixiy umumlashmalarni qayd qilish zarurligini taqozo etadi.

Ulkan o'zgarishlar davrida avvalgi davrlar san'ati an'analariga murojaat qilinishi tasodifiy hol emas. Garchi O'zbekiston xalqlari etnogenezi va madaniy kelib chiqishi jarayoni, o'zaro ta'sirining butun to'liq manzarasini qayta tiklash lozim bo'lib, O'zbekiston san'atida o'tmish davrlar san'ati an'analariga murojaat qilish alohida dolzarblik kasb etmoqda. O'zbekistonning bugungi jamiyati ongli tarzda milliy madaniyatni saqlab qolish va ulami yanada boyitishni amalga oshirmoqda.

O'zbekiston tarixidagi eng yorqin sahifa - Temuriylar davri hozirgi kunning o'ziga xos g'oyasi, millat ravnaqining rag'batlantiruvchi yuksak davlatchilik ramzi bo'lib qoldi. Bu san'atning asosiy turlaridan biri - me'morlikda yaqqol o'z ifodasini topdi. Keyingi yillarda barpo qilingan milliy uslubdagi mahobatli, hashamatli binolar nafaqat keng miqyosdagi qurilishlar bilan dong taratgan, balki Amir Temur davri bilan o'xshashlikni, shu bilan birga bizning davrimizga xos bo'lgan jo'shqinlikni ham o'zida mujassam qiladi.

Biroq, biz avvalo milliy me'morchilik bilan bir qator diqqat-e'tiborda turgan amaliy san'at xususida to'xtalish niyatidamiz. Amaliy san'at ustalariga o'rta asrlar merosi ancha yaqin, zero, o'tmish tajribasini meros qilib olishda ichki aloqa hali ham barhayotdir, chunki amaliy san'at va hunarmandchilik an'analari izchilligi bevosita ustozdan shogirdga o'tib keladi.

O'zbekiston hududida istiqomat qilgan turli etnik guruhlar o'rtasida tarixan qaror topgan aloqalar bir qator etnik-madaniy mintaqalarning tarkib topishiga olib kelgan, ularda ijtimoiy malakalar va hunarmandchilik an'analarning o'zaro bir - biriga ta'sir qilishi va singib borish jarayoni jadal kechgan.

Bu borada Farg'ona vodiysi va O'zbekistonning o'zbek hamda tojik aholisi birgalikda istiqomat qilgan markaziy tumanlari alohida ajralib turgan.

Qoraqalpog'istonda o'zbek, turkman, qoraqalpoq madaniy an'analarning o'zaro ta'siri ko'zga tashlanadi. Qayd qilish lozimki, amaliy san'atni o'rganishda nafaqat etnik, shu bilan birga u yoki boshqa etnik guruhlarining ajratib turadigan madaniy- xo'jalik omilini ham e'tiborga olish kerak. O'zbekiston san'atining rivojlanishi uchun o'troq aholi madaniyati bilan cho'lu dashtlar aholisi madaniyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik o'ziga xos imkoniyatlar yaratadi. Unda uchta tamoyil o'zaro bir-birini to'ldirib turgan: birinchisi-chorvador qabilalarning estetik g'oyalarini aks ettirgan, ikkinchisi birmuncha kengroq omma bilan bog'liq bo'lib, dehqonlar san'atini o'z ichiga olgan va nihoyat uchinchisi xukmdorlar va zodagonlarga xizmat ko'rsatgan. Ularning ichida sara san'at, yirik shahar markazlarida rivoj topib, islom dinining estetik qonun-qoidalarini o'zida mujassam etgan.

O'zbekistonda badiiy kulolchilik xalq amaliy san'atining ko'plab turlari ichida maxsus o'rinni egallaydi. O'zbek badiiy kulolchilik buyumlari hamisha o'ta noyob ta'sirchanligi va puxtaligi bilan xalq ijodining asl xususiyatlarini ifoda etib keladi.

Laganlar, dumaloq piyola va kosalar, guldon va ko'zalar, xumlar eng kattalaridan tortib eng mo'jazigacha ishlatishga qulay, shaklan esa nafis qilib ishlangan. Qadim zamonlardan beri omma orasida sopol buyumlarga talab katta. Ularning zo'r mahorat bilan yasalganligi, shaklining go'zalligi, dadil fantaziyaning uyg'unlashganligi, rang ishlatishdagi me'yor ajratib turadi.[2]

O'zbekistonning badiiy sopol buyumlari ikki tuga bo'linadi: biri - kuydirilgan, sirlanmagan qizg'ish sopol, ikkinchisi - sirlangan guldor sopol.

Keyingi 100-150 yil ichida O'zbekistonda kulolchilik markazlari aniq shakllandi. G'ijduvon, Shahrisabz, Samarqand, Toshkent, Rishton, Xorazm kabi mashhur kulolchilik markazlari shular jumlasidandir. O'tgan asrning oxirlariga kelib Farg'ona viloyatining Rishton, Quvasoy, Namangan viloyatining G'urumsaroy, Surxondaryo viloyatining Denov, Qoraqalpog'istonning Chimboy tumani kulollarining ishi keng tanildi va shuxrat qozondi.

Zamondosh ustalar ijodida etnik-madaniy an'analarning dolzarblashuvi yangi O'zbekiston taraqqiyotining hozirgi bosqichi tarixan taqozo etgan ob'ektiv qonuniyatdir. Bundan oldingi davrlar san'ati turli etnik-madaniy ta'sirlarning bir-biriga singib ketishi va keyinchalik birgaligidan iborat bo'lib, bunday xususiyat, shubhasiz, O'zbekiston san'ati va madaniyatining bundan keyingi rivojiga o'z ta'sirini ko'rsatdi.

Rishton - O'zbekistondagi sirlangan sopol buyumlari ishlanadigan eng mashhur va qadimgi markazlardan biri sanaladi. XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Rishton aholisining deyarli hammasi kulollardan iborat edi. Farg'ona vodiysidagi barcha kulolchilik markazlari, jumladan, G'urumsaroy, Chorku, Konibodom va shu kabi boshqa markazlar azaldan Rishton kulolchilik san'ati ta'sirida bo'lgan.

Ushbu tumanda har qanday turdagi buyumlarni yasash uchun yaroqli bo'lgan alohida navli kulolchilik gilining mavjudligi bunga asos bo'ldi. Qishg'ish - sarg'ish rangli ajoyib gil Rishtonning deyarli butun hududida 1-1,5 metr chuqurlikda qatlam bo'lib joylashgan. Gilning yaxshi sifatli mahalliy ustalarning uni O'zbekistonning boshqa tumanlaridagi kulollardan farqli ravishda, oldindan tozalab va boshqa turdagi tuproqlarga aralashmagan holda ishlab chiqarishga jalb qilish imkonini beradi. Kulollar Rishton yaqinidagi tog'lardan (Gunchiroq, Chorku, Laklon, Haydarkon va boshqalar) har xil bo'yoqlar, kvartsli qum va olovbardosh gillarni qazib olishgan.

1960 yillarda yuqoridagi eslatib o'tilgan moviy sopol buyumlari ishlab chiqariladigan an'anaviy markazlar barham topa boshladi, cho'lda o'sadigan "gulvak" o'tidan olinadigan an'anaviy ishqorli sirga asoslangan ishlab chiqarish amalda to'xtab qoldi. Rishton kulolchilik zavodi Farg'ona maktabi uchun xos bo'lmagan qo'rg'oshinli sir bilan qoplangan sopol buyumlarni ishlab chiqarishga o'tdi. Boshqa joylarda bo'lgani singari Rishton kulolchiligida ham an'anaviy ishqorli sir o'rniga qalayli sir ishlatishga to'g'ri kelishi ustalardan yangi materiallar bilan ishlashni o'zlashtirib olishlari uchun vaqt talab qilar edi.

Ana shunday sharoitda San'atshunoslarning Butun Ittifoq konferentsiyasi (Farg'ona, 1974 yil) qabul qilgan moviy ishqorli sopol idishlari ishlab chiqarish an'analari saqlab qolish haqidagi qarori amaliy ahamiyat kasb etdi. Ushbu qaror barcha ustalarga ma'qul tushdi. Ular sekin-asta oldingi ishlab chiqarishga qaytib, buyumlarni bezashning an'anaviy shakllari va usullarini yana qayta tiklay boshlashdi. Keyingi 20 yil ichida Rishton sopoli an'anaviy badiiy va texnologik usullar asosida yana qayta tiklandi, ishqorli sir tayyorlash ham yo'lga qo'yildi. Hozirgi vaqtda bu yerda sopol idishlarning yapaloq (kosalar, laganlar) va uzun bo'yli (ko'zalar, xumlar) turlari ishlab chiqarilmoqda.

Ilgari ishlar ixtisoslashgan tarzda bajarilardi - yapaloq buyumlarni, ya'ni yapaloq va qisqa bo'yli shakllar yasovchi ustalar kosagar, baland, bo'yi cho'zilgan buyumlarni yasaydigan ustalarni - ko'zagar deyishgan. Hozir bunday tasniflash ilgarigi mohiyatini yo'qotmagan; ayrim ustalar I.Komilov, U.Ashurov, I.Komilov- kichigi ham yapaloq ham cho'zinchoq shaklli idishlarni yasashadi. Ayni paytda bir qator kulollar asosan, o'rta yosh avlod vakillari Sh.Yusupov, A.Nazirov, A.Usmonov va boshqalar ko'proq yapaloq idishlar - laganlar yasash bilan shug'ullanishganlar. [3]

Rishtonlik kulollar ham avvalgi davrlar san'ati an'analari murojaat qilinishi ham tasodif emas. Nafaqat Rishton balki, butun O'zbekiston xalqi etnogenezi va madaniy kelib chiqishi jarayoni, o'zaro ta'sirining to'liq manzarasini qayta tiklash lozim. O'zbekistonning bugungi jamiyati ongli tarzda milliy madaniyatni saqlab qolish va ularni yanada boyitishni amalga oshirmoqda.

Adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev. "Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda" Toshkent-2021. B-31
2. A. S. Morozova, H. V. Avedova, S. M. Maxkamova. Uzbekistan xalq san'ati. T.; 1977. 28-6.
3. Surayyo Aliyeva. Rishtonning moviy sopoli. San'at -98. № 1-3, 34-bet.
4. M.K.Raximov. Xudojestvennogo keramika Uzbekistana. Darslik. Toshkent.1961– 249s.
5. A.Xakimov. Prikladnoe iskusstvo Uzbekistana. Traditsii i innovatsii. Tashkent. Yunesko. 2013. 211 b.
6. N.P.Navarro, M Piler. Dekorativnie keramiki, istoriya. Moskva. 2005. 204 b.
7. Marilyn Scott. The potter's bible. New York.2010.Avenue Suite 2006.

MUSIQIY TARBIYA – BU SHAXS TARBIYASIDIR

Arabov I.

*Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti
"Maqom cholg'u ijrochiligi" kafedrasi mudiri, dotsent*

Tayanch so'zlar: ma'naviyat, tarbiya, hissiyot, ohang, kuy, musiqa, maqom, mas'uliyat, fikrlash.

Ключевые слова: духовность, образование, эмоция, мелодия, мелодия, музыка, статус, ответственность, мышление.

Key words: spirituality, education, emotion, melody, melody, music, status, responsibility, thinking.

РЕЗЮМЕ:

“Musiqiy tarbiya - bu shaxs tarbiyasidir” mavzusidagi maqolada musiqa tarbiyasiningda insonning umumiy tarbiyasidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada musiqaning nafaqat estetik, balki axloqiy, hissiy va ruhiy jihatlarini ham shakllantirishi haqida so'z boradi. Musiqiy ta'lim orqali insonning ichki dunyosi boyib, uning ijodiy fikrlash, estetik tasavvurlarini rivojlantirish, hissiy sezgirligini oshirish, shuningdek, uning shaxs sifatida shakllanishi ta'minlanadi. Shuningdek, maqolada musiqa tarbiyasining insonni jamiyatga moslashish, ijtimoiy muammolarni anglash va ularga qarshi munosabat bildirish kabi jihatlarini ko'rsatilgan. Musiqiy tarbiya, shuningdek, shaxsning dunyoqarashi, axloqiy qadriyatlari va ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishda muhim vosita sifatida qaraladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье «Музыкальное образование – воспитание личности» анализируется роль и значение музыкального образования в общем воспитании личности. В статье говорится о формировании не только эстетической, но и нравственной, эмоциональной и духовной сторон музыки. Музыкальное образование обогащает внутренний мир человека, развивает его творческое мышление, эстетическое воображение, повышает его эмоциональную чувствительность, а также обеспечивает его формирование как личности. Также в статье показаны такие аспекты музыкального образования, как адаптация человека к обществу, понимание социальных проблем и реагирование на них. Музыкальное образование также рассматривается как важный инструмент формирования мировоззрения, нравственных ценностей и социальной ответственности человека.

SUMMARY:

The article “Music Education – Personality Education” analyzes the role and significance of music education in the general education of the individual. The article talks about the formation of not only aesthetic, but also moral, emotional and spiritual sides of music. Musical education enriches a person's inner world, develops his creative thinking, aesthetic imagination, increases his emotional sensitivity, and also ensures his formation as a person. The article also shows such aspects of music education as a person's adaptation to society, understanding social problems and responding to

them. Music education is also seen as an important tool for shaping a person's worldview, moral values and social responsibility.

Musiqa inson hayotida muhim o'rin tutadi. U nafaqat kayfiyatni ko'targan, balki shaxsiy rivojlanish, ma'naviy o'sish va ijodkorlikni rivojlantirishda ham katta ahamiyatga ega. Musiqiy tarbiya esa insonning ichki dunyosini shakllantirish, uning estetik didini rivojlantirish va ongini boyitish jarayonidir. Musiqiy tarbiya nafaqat musiqiy bilimlarni o'rgatish, balki insonning umumiy ma'naviy-axloqiy kamolotiga, o'zligini anglashiga, dunyoqarashining shakllanishiga xizmat qiladi.

Musiqa – bu universal til. U xalqni birlashtiradi, jamiyatda o'zaro tushunishni va hamjihatlikni ta'minlaydi. Musiqa orqali turli xalqlar va madaniyatlar o'zaro aloqaga kirishib, bir-birining san'ati va an'analari bilan tanishadi. Shu tariqa, musiqa xalqlar o'rtasida madaniy ko'prikn yaratadi va jamiyatda birlashuvni kuchaytiradi. Musiqaning jamiyatdagi o'rni nafaqat san'at sifatida, balki ijtimoiy muhitni shakllantirishda ham sezilarli. U xalqning ruhiyatini aks ettiradi va uni o'zgarishga ilhomlantiradi.

Musiqa shaxsni shakllantirishning eng samarali vositalaridan biridir. Musiqiy tarbiya orqali inson estetik qadr-qarashlarni o'zlashtiradi, go'zallikni tushunishga va uni qadrlashga o'rganadi. Musiqiy asarlar orqali insonning ma'naviy dunyosi boyib, o'zaro munosabatlarda ham kengroq yondashuvlar va hurmat uyg'otiladi.

Musiqiy ta'lim orqali nafaqat qo'shiq kuylash yoki asbob chalish o'rgatiladi, balki bir insonni musiqaning hissiyati, uning orqali ifodalangan ruhiy holatlarni tushunishga ham yordam beradi. Masalan, simfonik asarlarni tinglash orqali inson faqat musiqa emas, balki u orqali ifodalangan tarixiy, madaniy va ijtimoiy jarayonlarni ham anglaydi. Shu tariqa, musiqiy tarbiya nafaqat musiqaning texnikasini o'rganish, balki uni yashash tarziga aylantirishga ham yordam beradi.

Musiqiy tarbiya shaxsning jamiyatdagi o'rini belgilashda ham muhim rol o'ynaydi. Jamiyatda musiqaning ahamiyati yuksalgan sari, u insonlar orasidagi bog'lanishlarni kuchaytiradi. Musiqiy asarlar bir-birini tushunishga, hurmatga va hamjihatlikka olib keladi. Jamiyatda musiqa, hatto turli xalqlar va madaniyatlar orasidagi o'zaro hurmatni kuchaytirishga xizmat qiladi. Bu esa musiqaning faqat san'at asari sifatida emas, balki ijtimoiy-kul'turaviy vazifalarni ham bajarishi kerakligini anglatadi. Musiqiy tarbiya esa bu jarayonni faol ravishda qo'llab-quvvatlaydi. Musiqani o'rgatish, uning turli shakllarini o'rganish orqali insonlar bir-birining fikrini, qarashlarini tushunishga va hurmat qilishga o'rganadi. Masalan, musiqa dasturlari yoki konsertlar jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni yoritish, o'tkir ijtimoiy mavzularni muhokama qilish uchun samarali vosita bo'lishi mumkin.

Musiqa jamiyatning madaniy yuzasini shakllantiruvchi asosiy elementlardan biridir. Musiqiy tarbiya xalqning madaniyatini, uning urf-odatlarini, an'analari va

qadriyatlarini saqlab qolish va rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Musiqiy san'at o'ziga xos madaniy o'rnatilganlikni yaratadi, insonlarni bir-birini tushunishga va ulug'lashga chaqiradi. Musiqiy tarbiya orqali insonning estetik didi, his-tuyg'ulari va hissiyotlari rivojlanadi, bu esa jamiyatdagi umumiy ma'naviy-axloqiy muhitni mustahkamlashga yordam beradi.

Musiqiy tarbiya nafaqat estetik, balki shaxsiy rivojlanishga ham bevosita ta'sir qiladi. Musiqa, mantiqiy fikrlash, e'tibor, xotira va xatti-harakatlarni boshqarish kabi ko'plab kognitiv qobiliyatlarni rivojlantiradi. Musiqada ifodalangan tuyg'ular va fikrlar insonni yanada chuqurroq o'ylashga, o'z his-tuyg'ularini anglashga yordam beradi. Shuningdek, musiqiy ta'lim ham ijtimoiy munosabatlarda o'zgarishlarga olib keladi, chunki u odamlarni bir-biriga yaqinlashtirib, birgalikda ishlashga undaydi.

Musiqiy tarbiya, shuningdek, insonni ijodkorlikka, yangi g'oyalar va yechimlarga ochiq bo'lishga rag'batlantiradi. Ijodkorlik faqat musiqada emas, balki hayotning har bir jabhasida namoyon bo'lishi mumkin. Shu sababli, musiqiy tarbiya har bir insonning shaxsiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Masalan, klassik musiqa va xalq musiqasi o'ziga xos madaniy va ijtimoiy ma'no tashiydi. Ushbu musiqalar insonni o'z tarixini, milliy an'analari va qadriyatlarini hurmat qilishga undaydi. Shu bilan birga, zamonaviy musiqalar ham ijtimoiy o'zgarishlarni aks ettiradi va jamiyatdagi turli muammolarni yoritish orqali ongini uyg'otadi.

Musiqiy tarbiya nafaqat musiqani o'rganish, balki insonning butun shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladigan jarayondir. Musiqa orqali inson estetik va ma'naviy rivojlanadi, ijodkorlikka o'rganadi va jamiyatda o'z o'rnini topadi. Shu sababli, musiqa shaxs tarbiyasining ajralmas qismidir va uning ahamiyatini har bir inson tushunib, unga e'tibor qaratishi kerak.

Musiqiy tarbiya jamiyatda yuksak ma'naviyat, shaxslar o'rtasidagi hurmat va tushunish, jamiyatdagi birlashuv va barqarorlikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Musiqaning jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy va ma'naviy rolini inkor etish mumkin emas. Musiqa nafaqat shaxsiy rivojlanish uchun, balki jamiyatning umumiy salohiyatini oshirish, ijtimoiy muammolarni hal qilish va ma'naviy qadriyatlarni saqlashda ham xizmat qiladi. Shu sababli, musiqiy tarbiya jamiyatning rivojlanishida ajralmas qism sifatida qabul qilinishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Jalilov A. (2021). Musiqiy ta'lim va uning shaxsiy rivojlanishga ta'siri. Toshkent: Musiqa nashriyoti.
2. Axmedov I. (2019). Musiqiy tarbiya va uning ijtimoiy ahamiyati. Samarqand: Tarix va madaniyat nashriyoti.
3. Abdullaev B. (2020). Musiqiy estetikaga oid fikrlar. Buxoro: Ma'naviyat.
4. Muzikova S. (2018). Shaxs va musiqa: nazariy jihatlar. Moskva: Ilm-fan.
5. G'ulomov S. (2022). Musiqiy tarbiyaning jamiyatdagi roli. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.

MUSIQA TA'LIMINING O'QUVCHI-YOSHLARNI AXLOQIY -ESTETIK TARBIYALASHDAGI IMKONIYATLARI

Oripova R.

*Yunus Rajabiy nomidagi O'zMMSI "Tillar, ijtimoiy-gumanitar fanlar
va jismoniy madaniyat" kafedrasi mudiri, p.f.n., dotsent*

Tayanch so'zlar: musiqa, milliy meros, musiqa ta'limi, xotira, tasavvur, ijodkorlik, maqom, shashmaqom, badiiy-estetik, ta'lim-tarbiya, g'oyaviy-siyosiy, ma'naviy, axloqiy.

Ключевые слова: музыка, национальное наследие, музыкальное образование, память, воображение, творчество, маком, шашмаком, художественно-эстетическое, обучение и воспитание, идейно-политическое, духовный, нравственный.

Key words: music, national heritage, musical education, memory, imagination, creativity, maqom, shohmaqom, aesthetical, education, ideological and political, moral.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada musiqa ta'limidan, davlat standartlari asosida yangi ta'lim mazmuni o'quvchilarning musiqiy bilim va malakalari bilan birga ularda kuzatuvchanlik, xotirani mustahkamlash, obrazli tasavvur qilish, ijodkorlik, mustaqillik, tashabbuskorlik, badiiy va musiqiy did kabi hislatlarini rivojlantirishda muhim omil ekanligi, shuningdek, musiqiy ta'lim-tarbiya asosida milliy musiqa merosimizni o'rganish, musiqa darslarini va sinfdan tashqari musiqa tarbiyasi tizimini rivojlantirish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье раскрывается, как через музыкальное образование на основе государственных стандартов содержания нового образования совместно с музыкальными знаниями и навыками учащихся происходит развитие наблюдательности, укрепления памяти, образного представления, творчества, самостоятельности, инициативности, художественного и музыкального вкуса, как фактора развития, а также, вопросы изучения музыкального наследия, проведения музыкальных уроков и развитие системы внеклассного музыкального воспитания.

SUMMARY:

The issues of influence of musical education, new national standards of education on learning musical knowledge and skills of pupils, development of their attentiveness, improvement of their memory abilities, creativity, figurative imagination, musical taste; and also the issues of learning musical heritage, organization of musical lessons and development of optional course musical education are described in this article.

Bugungi o'zligimizni anglash o'z taqdirimiz va farzandlarimiz istiqbolini yaratish imkoniyatiga ega bo'lgan mustaqil O'zbekistonda milliy madaniyatimizni

o'ziga xosligini tiklash umumta'lim maktablarida yoshlarni badiiy tarbiyalash va kamol toptirish, hamda hozirgi kunimizni to'laroq idrok etish uchun eng avvalo tariximizni yaxshi bilmoqlik hisoblanadi. Chunki, har bir yangilik, tarixiy bog'lanish orqali amalga oshiriladi. Barcha fanlar qatori musiqiy ta'limda ham davlat ta'lim standartlarini joriy etilishi milliy musiqiy meroslardan to'laqonli foydalanish imkonini beradi. Bular ommaviy xalq kuy va qo'shiqlarida, xonanda va sozandalarning ijodiy faoliyatlari, maqom, shashmaqom, dostonlar va bugungi zamonaviy musiqiy faoliyatida o'z aksini topadi. Musiqa san'atining bu kabi imkoniyatlari yangi avlodni tarbiyalashda, ularning barkamol bo'lib yetishishlarida o'ziga xos, takrorlanmas manba bo'lib xizmat qiladi. Musiqa ta'limidan, davlat standartlari asosida yangi ta'lim mazmuni o'quvchilarning musiqiy bilim va malakalari bilan birga ularda kuzatuvchanlik, xotirani mustahkamlash, obrazli tasavvur qilish, ijodkorlik, mustaqillik, tashabbuskorlik, badiiy va musiqiy did kabi hislatlarini rivojlantirishni ta'minlaydi. Demak, yosh avlodni yetuk qilib tarbiyalashda «Musiqa madaniyati» darslarini ahamiyati katta. "Musiqa madaniyati" darslari o'quvchilarni ahloqiy-estetik tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ulardagi go'zallikka bo'lgan his-tuyg'ularini o'stiradi, musiqa san'atiga mehr-muhabbat, qiziqish uyg'otadi, ona-Vatanni sevishga, bir-birini, kattalarni hurmat qilish, mehnatni, tabiatni sevishga, qadrlashga o'rgatadi va hayotda o'z o'rnini topa olishga madad beradi. Bunda o'quvchilar musiqa san'atini butun nafosati bilan o'rganishlari, musiqani idrok etish, yakka va jamoa bo'lib qo'shiq kuylash va raqsga tushish, ijodkorlik malakalarini shakllantirish, musiqa tarbiyasining asosiy maqsadi hisoblanadi. Shuningdek, o'quvchilar iqtidorini rivojlantirish uchun zaruriy shart-sharoit yaratib berish va ularning badiiy ehtiyojlarini qaondirish musiqa ta'lim-tarbiyasining vazifasini tashkil etadi. Hozirgi musiqiy ta'lim-tarbiyasi, shuni ko'rsatadiki, milliy musiqa merosimizni o'rganishda, musiqa darslarini va sinfdan tashqari musiqa tarbiya tizimini ahamiyati katta. Darsni qiziqarli bo'lishi uchun musiqa ijodkorligi qo'llanildi, barcha musiqa faoliyatlari (xor bo'lib kuylash, musiqa savodi, musiqa tinglash) dars mavzusining ajralmas qismi va mantiqan uzviy bog'lanib o'tiladi.

«Dars» - ta'lim-tarbiyani amalga oshirishning eng qulay va samarali shaklidir. Jamiyatimizning turli jabhalarda bo'layotgan siyosiy-iqtisodiy, ijtimoiy, ma'rifiy o'zgarishlar barcha fanlar qatori musiqa darslarining mazmuni va metodikasiga ham yangi zamonaviy talablar qo'yildi:

1. Darsda ta'limiy-didaktik, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi maqsadlarni bilish va ularni amalga oshirish.

2. Darsda ta'limning faol usul va uslublaridan foydalanish.

3. Dars jarayonida xalq pedagogikasi an'analarini, jahon pedagogika va psixologiyasi, san'atimiz, buyuk ajdodlarimiz o'g'itlari, rivoyatlarimiz, hikmat to'la hadislarimizdan unumli foydalanib borish maqsadga muvofiqdir.

Ma'lumki, keyingi yillarda tajribali metodistlar, olimlar va amaliyotchi o'qituvchilarning o'quv jarayonini tahlil qilish sohasida, o'tkazilgan va didaktik shart-sharoitlarga bog'liq ekanligi ko'rsatmoqda, Eng muhim shart-sharoitlar quyidagilardan iborat:

1. Darsliklar, qo'llanmalar, dastur, tavsiyanomalar, didaktik va metodik ko'rgazmali qurollar va texnik vositalardan foydalanish.

2. Sinfda ijobiy psixologik muhit bo'lishi.

3. O'qituvchi va o'quvchilar orasida o'zaro yaxshi munosabatda bo'lish.

Ushbu pedagogik shart-sharoitlarga amal qilib, darsning maqsadi va mavzusi, to'g'ri tashkil qilinsa, dars sifatli va samarali bo'lishi mumkin.

Talabalarimizni olgan nazariy bilimlari bilan birga amaliy mashg'ulot o'tkazgan darslari va o'quv-tarbiya mashg'ulotlarida guruhning barcha talablari, o'qituvchi ishtirokida tahlil va muhokama qilishlari lozim. Tahlil jarayonida, eng muhimi talaba o'zining dars o'tkazuvchi o'qituvchi sifatida tasavvur qilib, o'z ishini uddasidan qanchalik chiqa olishini to'g'ri baholay olganidadir. Talaba tomonidan o'tkazilgan darslarning va tarbiyaviy ishlarning tahlili, odatda o'z-o'zini baholashda, o'zini hisobotini reja va konspektalarni tahlil qilishdan o'z ishini baholay olishdan boshlanadi. Metodist-o'qituvchi amaliyotchi-talabaga metodik yordam ko'rsatish va maslahatlar berib kamchilik va yutuqlarni aniqlab to'g'ri yo'l ko'rsatishi lozim. Bunda eng asosiy maqsad talaba - yoshlarimizni qobiliyat va imkoniyatlarini aniqlab to'g'ri shakllantirish va yuzaga chiqarishdir.

Har bir mamlakatning musiqa tarbiyasi g'oyaviy-siyosiy jihatdan xalqning sotsial tuzumiga xizmat qiladi. Shuning uchun musiqa tarbiyasi mustaqil mamlakatlarda e'tiqod uchun xorijiy mamlakatlarida esa burjua demokratiyasi uchun xizmat qiladi. Har bir xalqning maorifida musiqa tarbiyasi metodikasi pedagogikani didaktik qonuniyatlariga va shu xalqning milliy musiqa madaniyati, tili va madaniy an'analariga asoslanadi. Shu bilan birga musiqa tarbiyasining strukturasi, sistemasi (tizimi) va ilmiy-metodik yutuqlar boshqa millatning ma'rifiy madaniyatiga ham ijobiy ta'sir etadi. Horijiy mamlakatlarda yagona o'quv reja va dasturga amal qilinmaydi. Davlat maktablari bilan birga shaxsiy maktablar, kollejlari va oliy ta'lim dargohlari mavjud bo'lib, ularda turlicha darajada estetik tarbiyani amalga oshirishda o'qituvchiga keng ijodiy erkinlik berilgan. O'qituvchi o'zining maktab sharoiti, imkoniyatlari va o'quvchilarning bilim darajasiga qarab dasturga o'zlashtirishlar kiritishi mumkin. Ta'lim va tarbiya jarayonida o'quvchilarda san'at orqali hayotni o'rganish va unga shaxsiy munosabat bildirish, ijodiy munsabatda bo'lish malakalarini rivojlantiradi. Musiqa darslarida yuksak rivojlangan texnik

vositlardan keng foydalaniladi. O'quvchilar elektroorganlarda chalib kuylaydilar, turli faoliyatlarni (aytishuv, harakatlar, bir-biriga jo'navozlik qilishlarni) bajaradilar.

Bunda asosan o'quvchilarda ijodiy qobiliyatni ro'yobga chiqarishdan iborat. Jumladan, AQShda yagona davlat dasturi yo'q. Musiqa ta'limi «estetika» sifatida o'tiladi. Unda musiqa, tasviriy san'at va mehnat mazmunan bir-biri bilan bog'langan. Davlat maktablari bilan birga diniy hamda shaxsiy dunyoviy maktablar ham mavjud. Shuning uchun har bir shtatda davlat maktablarida, shaxsiy va diniy maktablarda o'quv soatlarini ham bir xil emas, o'rta hisobga I-VII-sinflarda haftasiga 1-2 soatdan dars o'tiladi. Darsdan tashqari har bir o'quvchi musiqa to'garaklariga (xor, orkestr, raqs, VIO) a'zo, deyarli har bir maktabda simfonik orkestr mavjud.

Yaponiyada ham yagona o'quv reja va dasturga amal qilinmaydi. Yaponiyada musiqa tarbiyasining o'ziga xos sistemasi vujudga kelgan. Ularda bolalar bog'chasidan oliy ta'limgacha estetik tarbiya amalga oshiriladi. Estetik tarbiya integratsiya qilingan fan bo'lib, unga musiqa, tasviriy san'at va mehnat uzviy birlashgan. U bir necha bosqichda amalga oshiriladi:

- a) 1-5 yoshgacha bolalar bog'chasida;
- b) 6-14 yoshgacha to'liqsiz o'rta maktab;
- v) 15-18 yosh o'rta maktabi;
- g) 18-23 yosh oliy ta'lim maktabi.

Bolalar bog'chasida «Suzduki» tizimi mashhurdir. Uning tizimida ona tilini o'qitilishi, musiqa tinglab idrok etishi bilan amalga oshiriladi. Bolalar cholg'u asboblarda kuy chalishlari muhim rol o'ynaydi. Mashg'ulotlar jarayonida bolalarning onasi ham ishtirok etadi. Mashg'ulot mazmuni va maqsadidan ogoh bo'ladi va oilada o'z ovozi bilan shug'ullanadi. Suzdukining ta'birida onalar musiqa ma'lumotiga ega bo'lishi shart emas. Oilada gramzapis, televidenie, konsertlarda tinglangan asarlarni muhokama etadilar. Bunda va oilaning hamkorligi muhim rol o'ynaydi. Natijada 5-6 yoshli bolalar Betxoven sonatalarini chalishga erishdilar. Yuqori sinflarga ko'chgan sari estetik tarbiya ham bir predmet singari murakkablashib boradi. Yuqori sinflarda rassomchilik, haykaltaroshlik, xalq amaliy san'ati va musiqa san'ati tanqidchilari yetishadi.

O'zbekistonda musiqaning milliy axloq me'yorlari orqali uning ijtimoiy hayotdagi o'rnini anglash vositasida milliy ruhiyat tuyg'usini singdirish asosiy maqsadimizdir:

- musiqa fani sohasida qo'llanilayotgan texnika va texnologiyalar orqali yangi kashfiyotlar va yutuqlar bilan xabardor etish faxr-iftixor tuyg'usini shakllantirish asosida milliy ruhiyati tarbiyalanadi;

- jismoniy kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik, sabot va matonat bilan tarbiyaviy ishlarda qatnashishi orqali milliy ruhiyati tarkib toptiriladi;

- estetik did, his tuyg'uni paydo qilish, ijodiy qobiliyatlari, estetik ehtiyojlari, go'zallik tuyg'ularini tarkib toptirish orqali milliy ruhiyati shakllantiriladi;

- jamiyat taraqqiyotida, inson faoliyati va tabiat voqea-hodisalarining tarixiy-tadrijiy rivojlanishida ular muvozanati masalalarini tushuntirishda musiqa o'rni orqali milliy ruhiyati tarbiyalanadi;

- mamlakatimizda iqtisodiy barqarorlik, bozor siyosati, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish masalalari inson mehnati bilan yaratilgan moddiy boyliklarni asrash va ko'paytirish borasida tarixiy tajribalardan foydalanishga bag'ishlangan tadbirlarda musiqa vositasida milliy ruhiyati shakllantiriladi;

- ijtimoiy – huquqiy me'yorlarning shaxs va jamiyat hayotidagi o'rni haqidagi tushunchalarni singdirish, huquqiy munosabatlar mohiyati haqida tasavvurga ega bo'lishda huquqiy ong, huquqiy faoliyatni tashkil etishda musiqa orqali milliy ruhiyati tarbiyalanadi;

- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, fuqarolik jamiyati asoslari, milliy davlatchilik, davlat organlari faoliyati, Davlatimiz ichki va tashqi siyosati haqida ma'lumotga ega bo'lishda musiqa vositasida milliy ruhiyati shakllanadi.

Mazkur ishlar quyidagi tarbiya tamoyillariga rioya qilingan holda amalga oshiriladi:

1. Musiqiy tarbiya maqsadining aniqligi.
2. O'quvchi va o'qituvchilarning, ta'lim muassasasi bilan boshqa mutasaddi tashkilotlarning hamkorlikdagi faoliyati.
3. Musiqaning o'quvchi – shaxsining o'z-o'zini anglashga yo'naltirishda muhim omil ekanligini anglashi.
4. Tarbiyaning shaxsga yo'naltirilganligi, ya'ni o'quvchi shaxsining xususiyatlari, qiziqishlari, o'ziga xos xarakteri, qadr-qimmatini anglash tuyg'ularining shakllantirib borilishi.
5. Tarbiyaviy ishlarining erkin, ixtiyoriy tashkil etilishi.
6. Tarbiyaviy ishlarning jamoaviy yo'nalish kasb etishi asosida milliy ruhni tarbiyalashning samarali amalga oshishi.

Adabiyotlar:

1. Музыка ўқитиш методикаси (Маърузалар матни). Тузувчи Г.М.Шарипова. –Т: 2000-йил.
2. Эстетик тарбия асослари. Н.А.Кушаев таҳрири остида. –Тошкент: -Ўқитувчи, 1988-йил.
3. Халабузарь П., Попов В., Добровольская Н. Методика музыкального воспитания. –М: -Музыка, -1990 г.
4. Ўзбек халқ музыкаси I-II-томлар. –Т.: Ўзбекистон Давлат Бадиий адабиёт нашриёти. 1957-йил.
5. Орипова Рано, and Раъно Орипова. "Ўзбек ўлттық классикалық музыкасындағы ўлттық мотивтердің түрлері колорит национальных мотивов в узбекской национальной классической музыке." К 89 XXI ғасырдағы түркі халықтарының ўлттық орындаушылық өнері: зерттеу (2022): 199.
6. Oripova R. I. "Ways to develop the pedagogue's competence in improving the quality of education. StoneDAU." Pedagogy, psychology and teaching methodology.

ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDA TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGI MOHIYATI

Bekmuratova Sh.N.

Andijon davlat pedagogika instituti

“Tasviriy san’at va musiqa ta’limi” kafedrasi (PhD), dotsent v.b.

Tayanch so’zlar: kompetensiya, pedagogik texnologiya, funksional, intellektual, kompozitsiya, kuzatish, yaratish usullari, shakllari, vositalari, integratsion, innovatsion, ijodkor, siyosiy-ijtimoiy.

Ключевые слова: компетентность, педагогическая технология, функциональная, интеллектуальная, композиция, наблюдательность, творческие методы, формы, инструменты, интеграция, инновационная, творческая, политико-социальная.

Key words: competence, pedagogical technology, functional, intellectual, composition, observation, creative methods, forms, tools, integration, innovative, creative, political-social.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola hozirgi zamonda dolzarb bo'lib hisoblangan masala, ya'ni, zamonaviy ta'lim tizimida tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy kompetentligi mohiyati haqida yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье описывается проблема, считающаяся актуальной в современное время, а именно природа профессиональной компетентности учителей изобразительного искусства в современной системе образования.

SUMMARY:

This article describes the issue that is considered relevant nowadays, the nature of professional competence of visual arts teachers in the modern education system.

Zamonaviy voqelikni ilm-fan, texnologiya va texnologik inqiloblarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Shunga ko'ra shaxsning jamiyatdagi o'rni masalasida tub burilish vujudga kelayotgan bo'lib, alohida olgan shaxslarning mana shu burilishlarini vujudga keltirishdagi intellektual shaxsiy kuchini, uning ijodiy potensialini va mohiyatan yangi narsalarni yarata olish imkoniyatlarni inobatga olmasdan turib, shaxs shakllanishi jarayonini tashkillashtirib bo'lmazligi ayon. Shu nuqtayi nazardan jahonning barcha rivojlangan davlatlarida ijodiy potensialga ega bo'lgan iqtidorlarni shakllantirish, ularni dunyo bo'yicha qidirib topish, ularning intellektual imkoniyatlarini namoyon etishi uchun shart-

sharoit yaratib berishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mazkur masala bugungi kunda birinchi galdagi vazifaga aylanib bormoqda va uning siyosiy-ijtimoiy ahamiyati kundan kun ortmoqda [1; 113-b].

Darhaqiqat, so'nggi yillarda oliy ta'lim tizimini mazmuni tubdan yangilanib, pedagogik amaliyotga o'qitishning yangi va zamonaviy uslublari joriy etilmoqda. Oliy ta'limdagi o'zgarishlar mohiyatan shaxs yaratishga, uning intellektual salohiyatini ta'minlashga, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisida zamonaviy bilimlar bo'yicha to'laqonli tasavvur hosil qilishga, abstrakt voqelikka emas, balki aynan real voqelikka, xususan real hayotga yo'naltirish, buning uchun ta'lim dargohlarini asbob-uskunalar va zarur ashyolar bilan ta'minlash, uning sifat darajasini ko'tarishga alohida e'tibor qaratilmoqda [2; 120-b].

Uzluksiz ta'limning samarali amalga oshishi tizimning barcha bo'g'inlarida, sub'yektlarida raqobatbardoshlik, ko'p qirralilikni ta'minlashga bog'liq bo'lib, eng avvalo, zamonaviy ijtimoiy munosabatlar, innovatsion yutuqlarning almashinish tezligi, ayniqsa, kadrlar tayyorlash tizimi mazmuni va sifatini uzluksiz takomillashtirish jarayoni bilan tavsiflanadi.

Shuning uchun respublikamizda ta'lim tizimini rivojlantirishning muhim istiqbolli yo'nalishlaridan biri – bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchining kasbiy kompetentligini muntazam oshirib borish, mamlakatimiz va xorijdagi eng ilg'or tajribalarni keng ommalashtirish hamda zamonaviy innovatsion o'quv muhitini yaratishdan iborat.

Xususan, Pifagor (miloddan avval VI asr) to'g'ri va samarali ta'lim jarayoni o'qituvchi va o'quvchining har birining xohishiga asosangina tashkil qilinishi kerak, deb aytadi. Uning fikriga ko'ra, bolada qiziqish, uning pedagogik maqsadga bo'lgan ijodiyligi bo'lmasa, ta'lim va tarbiya jarayoni samarali kechmaydi.

Hozirgi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar jamiyatning ma'naviy, ilmiy, intellektual, siyosiy-ijtimoiy salohiyatini kengaytirishga yo'naltirilgan, shuningdek, davlatning ijtimoiy, iqtisodiy va ilmiy-texnik taraqqiyotiga turtki bo'luvchi omil sifatida baholanadi va moddiy, intellektual ishlab chiqarishning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Binobarin, zamonaviy indikatorlar tizimi orqali kasbiy faoliyat samaradorligini baholash hamda boshqarish mexanizmlarini optimallashtirish muhim sanaladi. Bu borada ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligini oshirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kompetensiya (lot.: *competentia* – tegishli, oid, aloqador, mos, muvofiq kelish) atamasi ma'lum sohaga oid bilim, malaka va ko'nikmalar, tajribani anglatadi. "Kompetensiya" tushunchasi esa sohaga oid bilim, ko'nikma, malaka,

qarashlar majmui, kvalifikatsiyasi, shaxsning qadriyati va ijobiy sifatlarini o‘zida namoyon etish qobiliyatidir [3;14-b.]. Kompetensiya bilan yonma-yon keluvchi yuqorida aytib o‘tilgan kompetentlik tushunchasi quyidagi ma’noni anglatadi: “kompetentlik” – voqea-hodisalar, masalalar yechimi to‘g‘risida xabardor bo‘lish, muayyan nufuzga ega bo‘lishni o‘zida ifoda etadi [127; 15-b.]. Mazkur tushuncha esa mutaxassisning shaxsiy va kasbiy tayyorgarligiga nisbatan quyiladigan talablar tizimini belgilaydi.

Pedagog olim S.Abdurasilov «Tasvirlash bu kuzatish, yaratish, ixtiro qilish demakdir», deb bejiz aytmagan [4;15-b.]. Shunga ko‘ra bo‘lajak tasviriy san‘at o‘qituvchisining metodik tayyorgarlik tuzilmasida grafik savodxonlik hamda atrof-muhitni estetik idrok etishga oid kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish lozim.

Bo‘lajak tasviriy san‘at o‘qituvchisining kasbiy-metodik tayyorgarligi tuzilmasi tarkibida asosiy komponentlar sifatida, quyidagi kompetensiyalar shakllantirish lozim:

- tasvirlanayotgan buyumlarni o‘ziga xos jihatlarini ko‘ra bilish, ularni o‘zaro taqqoslash;

- tasvirlanayotgan buyumlarni geometrik shakli, konstruktiv tuzilishini tarkibiy qismlari, rangi va fakturasini tasvirlash;

- buyumlarni tasvirlashda ularni tahlil qilish asosida real holatda chizish:

- egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni amaliyotda bosqichma-bosqich qo‘llay olish.

Shu o‘rinda italyan olimi va buyuk rassomi Leonardo da Vinchining «Rangtasvir qonunlari» nomli asarida: «Yoshlar o‘zlarini ilm-fan, tasviriy san‘atda sinamoqchi bo‘lsalar, avvalo, rasm chizishni mukammal bilmoqlari lozimdir» degan fikrni keltirib o‘tish o‘rinli. Leonardo da Vinchining o‘zining asarida qalamtasvirga oid «Tajribasiga va ko‘zlariga ishonib, fikr-o‘ysiz ravishda ko‘chirib chizuvchi rassom, xuddi qarshisidagi qo‘yilgan predmetlari, ularni bilmagan holda aks ettirayotgan ko‘zgu kabitdir», -deya ta’kidlagan edi.

K.Rojers esa (1902-1987) A.Maslou fikrilariga o‘xshash qarashlarni bildirib o‘tadi va unga ergashadi. Uning fikriga ko‘ra, ijodiylikning universal hodisa ekanligiga ishonadi. Chunki u milliy hodisa emas, ya’ni bitta millatga xos bo‘lgan, boshqa millatlarda mavjud bo‘lmagan hodisa emas. Ijodiylik umumbashariy hodisadir. Shu bilan birga, ijodiylik mavjud bo‘lishi uchun sotsium insonlar va jamiyat birgalikda yashaydigan odamlar (bir mamlakat, bir shahar, bir uy), umumiy manfaatlar, mulk, resurslarga ega bo‘lgan mafkuraviy jamoa) bo‘lishi zarur. Ijodiylik jamiyat ehtiyojlari asosida rivojlanadi. Olim universallik aynan jamiyat mahsuli ekanligini ta’kidlab o‘tadi. Zero jamiyatning

o'zida ijodkor bo'lish uchun barcha sharoitlar mavjuddir. Chunki hayotga munosabat, hayotda yashash malakalari ijodiylikni har qadamda talab qilishi mumkin. Uning fikriga ko'ra, ijodiylik belgilangan maqsadli xatti-harakatlar majmui orqali yangi mahsulotni yaratish jarayonidir [5;246-b]. Shuning uchun ham bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari o'zlarini ustida muntazam ishlashlari zarurligini ta'kidlaydi.

XIX asrning birinchi yarmida ijod qilgan mashhur rus rassomi K.P.Bryullov «Rassom bo'lish uchun, avvalambor, qalamda rasm chizishni bilish kerak, chunki qalamtasvir san'atning asosini tashkil etadi», -deb ta'kidlab o'tgan.

Rus rassomi va pedagogi, professor P.P.Chistyakov [7;188-b.] yosh rassom va pedagoglarga «San'at ilmsiz yashay olmaydi, ilm-fan o'zining yuqori nuqtasida san'atga aylanadi», «Shakllarni ko'ra olmaydigan har qanday kishi chiziqni ham to'g'ri chiza olmaydi». «Predmetni borligicha va bizning ko'zimizga qanday ko'rinarayotgan bo'lsa, shundayligicha tasvirlash hamda bir paytda uning «ko'rinishi» va «mohiyatini» ham ifodalash kerak», -degan edi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisi jismlarning geometrik tuzilish hamda narsalarning tarkibini aniq va tabiiy holatidagidek ko'rinishini nur va soya orqali ifodalaydi Misol tariqasida natyurmort janrida tasvirlanayotgan predmetlarni yorug'lik tushayotgan tomoniga qarab o'zgarishiga, buyumlarni materialligiga, egriliklar yoki tekisliklar joylashuviga e'tibor berishi kerak.

Perspektiva buyumning fazoviy holatini tekislikda to'g'ri tasvirlash metodlarini ochib beruvchi fan. Ma'lumki, har bir buyum, u qanday shaklga ega bo'lishidan qat'iy nazar, perspektiva qonunlariga asosan qisqarishi mumkin. Lekin ko'p hollarda talabalar bu nazariyaga e'tibor bermaydilar. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, talaba aylana shaklli buyumlarni tasvirlashda, uning fazoviy holatini to'g'ri topa olmaydi va buyumning perspektivaga asosan qisqarishida qo'pol xatoga yo'l qo'yadi.[6;246-b.] Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari bilimlarini tasviriy san'at turlarini bilish orqali mustahkamlashda tasviriy-ifodaviy vositalar san'atning sir asrorlarini tushuntira olish kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisi tasviriy san'atning nazariy asoslari tarkibidagi kompozitsiya, rangshunoslik asoslari, perspektiva qonuniyatlarini bilishi va ijodiy faoliyatida tatbiq eta olishi ham uning kasbiy metodik tayyorgarligi tuzilmasining muhim kompotenti hisoblanadi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisini kasbiy-metodik faoliyatini takomillashtirish tuzilmasida tasviriy san'at tarixi, uning tur va janrlarining xususiyatlarini o'quvchilar yosh toifasi, tayyorgarlik darajalariga monand

tarzda taqdim etish kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Keltirilgan sharhlarga asoslanib, shunday xulosaga kelish mumkinki, kasbiy kompetentlik – muayyan sohaga oid bilim, ko'nikma va tajribalarning umumlashmasi bo'lib, mazkur salohiyatdan amaliyot jarayonida samarali foydalana olish qobiliyatining yuzaga chiqishi demak.

Shu bilan birga, har bir soha vakili faoliyatining eng muhim jihatlaridan biri bo'lgan kasbiy kompetentlikning ma'naviy-ahloqiy tamoyillariga asoslangan holda bo'lishi muhim hisoblanadi. Binobarin, ma'lum sohada kompetentli bo'lgan mutaxassis, mazkur sohaga oid masalalarni o'zining samarali harakatlarini tashkil eta olishi bilan asosli mulohaza yuritishi, tegishli ravishdagi kompetensiyalarga ega bo'lishi bilan belgilanadi. Binobarin, aytib o'tilgan faoliyatni yuritishda shaxsning individual-psixologik tayyorgarligini ko'rsatuvchi xislatlar, xususiyatlar, muayyan bilim, professional tajriba va motivatsiya (verbal, noverbal turtki) talab etiladi.

Kasbiy kompetentlikka oid so'nggi tushunchalarni batafsilroq tahlil qilib, mutaxassis kasbiy rivojlanishining dastlabki bosqichlarida kasbiy kompetentlikning funksional rivojlanishi nisbiy mustaqillikga ega bo'lgan bo'lsa, kasbiy faoliyatni mustaqil bajarish bosqichida esa kompetentlik tobora professional muhim kasbiy fazilatlar bilan birlashishini anglab yetishimiz mumkin.

Adabiyotlar:

- 1 Sharipov Sh., Aripov M., Begimkulov U., Yo'ldoshev U., Muslimov N. Bilim olishning intellektual tizimini ishlab chiqish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. – T.: Fan, 2011. – 240 b.
2. To'raqulov X.A., To'raqulova I. X., Aslanova K.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv-bilish faoliyatini yuksaltirishning innovation texnologiyalari. – T.: «Innovation rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2020. – 336 b.
3. Турдиев Н.Ш., Асадов Ю.М., Акбарова С.Н., Темиров Д.Ш. Умумий ўрта таълим тизимида ўқувчиларнинг компетенцияларини шакллантиришга йўналтирилган таълим технологиялари. – Т.: Т.Н. Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти, 2015. –14 б.
4. Педагогик атамалар луғати. Т.: Меърос, 2014. – 15 б.
5. Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе. //Учебник для студентов худ.- граф, фак-тов. –М.: Просвещение, 1980. –246 с.
6. Boymetov B. Haykaltaroshlik va plastik anatomiya. –T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2007. –120 b.
7. Drapeau, Patti. Sparking Student Creativity: Practical Ways to Promote Innovative Thinking and Problem Solving. ASCD, 2014. –188 p.

KICHIK YOSHDAGI MAKTAB O'QUVCHILARIGA TA'SVIRIY SAN'AT FANINI O'RGATISHDA USLUBIY TEXNIKA SIFATIDA FOYDALANISH

Mirzayev S.O.

*ADPI Ta'sviriy san'at va musiqa
kafedrası katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, metodika, o'quv-tarbiya ishlari, bilim, ma'lumot, malaka.

Ключевые слова: будущий учитель, методика, воспитательная работа, знания, информация, квалификация.

Key words: future teacher, methodology, educational work, knowledge, information, qualification.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada bo'lajak pedagoglarni kachiy faoliyatga tayyorlashning innovasion mexanizmlari hamda ularning kachiy kompetentligini rivojlantirishga asoslangan yondashuvlar amaliyotga tatbiqi haqidagi fikrlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье представлены идеи об инновационных механизмах подготовки будущих педагогов к профессиональной деятельности и практическом применении подходов к развитию их профессиональной компетентности.

SUMMARY:

The article presents ideas about innovative mechanisms for preparing future teachers for professional activities and the practical application of approaches to developing their professional competence.

Zamonaviy ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf o'qituvchilari jiddiy uslubiy muammoga duch kelmoqdalar: tez o'sib borayotgan bilim miqdori sharoitida maktab o'quvchilarining ta'limini qanday tashkil qilish kerak? Keng o'quv materialining o'quvchilar tomonidan qayta ishlanishi va o'zlashtirilishini qanday ta'minlash mumkin?

Ushbu muammoni hal qilishning samarali usullaridan biri an'anaviy ravishda o'quv ma'lumotlarini vizualizatsiya qilishdir, bu didaktikada o'rganishni vizualizatsiya qilish printsipi deb ataladi [1]. Ta'lim ma'lumotlarini assimilyatsiya qilishning vizual shakllaridan foydalanish o'rganish xarakterini

o'zgartirishga imkon beradi: idrok etish, tushunish va umumlashtirishni tezlashtirish, tushunchalarni tahlil qilish qobiliyati, ma'lumotni tuzish [2-4].

Olim va o'qituvchilar Ya.A. Komenskiy, I.G. Pestalozzi, A. Disterveg, V.A. Suxomlinskiy, K.D. Ushinskiy, A.S. Makarenko o'z asarlarida bolalarni o'qitishda aniqlik muhimligini ta'kidladi. Bu tamoyil 17-asrda keng tarqaldi. Uni birinchi marta nazariy jihatdan Ya.A. Komenskiy buni "didaktikaning oltin qoidasi" deb atagan. Ushbu tamoyilga ko'ra, o'rganish shaxsiy kuzatish va hissiy ravshanlikka asoslangan bo'lishi kerak, bu bolaning tafakkurini va uning dunyo haqidagi g'oyalarini uning turli xil aloqalarida shakllanishini ta'minlashi kerak. Zamonaviy didaktikada ko'rinish printsipli nafaqat aniq ob'ektlar, ularning tasvirlari, balki ularning modellaridan ham foydalanishni o'z ichiga oladi.

Ushbu tamoyilga ko'ra, o'rganish shaxsiy kuzatish va hissiy ravshanlikka asoslangan bo'lishi kerak, bu bolaning tafakkurini va uning dunyo haqidagi g'oyalarini uning turli xil aloqalarida shakllanishini ta'minlashi kerak. Zamonaviy didakda K.D. Ushinskiy o'z asarlarida ko'rish aniq tasvirlarda fikrlaydigan, bola tomonidan bevosita idrok etiladigan yoki kuzatish orqali mustaqil ravishda yaratilgan bolalarning psixologik xususiyatlariga mos kelishini ta'kidladi. O'qituvchi bolalarni konkretndan mavhumga, tasvirlashdan fikrlashga, tabiiy va yagona to'g'ri deb hisobladi.

Ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotlarda ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli qo'llaniladigan aql xaritalari, skriping, xronologiya, infografika, kross, so'z bulutlari, klasterlar, interaktiv plakatlari va boshqalar kabi axborotni vizualizatsiya qilishning turli usullari tasvirlangan [5-7]. A.A. Verbitskiy vizualizatsiya jarayonini "aqliy tarkibning vizual tasvirga tushishi; idrok etilgandan so'ng, tasvir joylashishi va adekvat aqliy va amaliy harakatlar uchun tayanch bo'lib xizmat qilishi mumkin" [8, p. 113].

Doimiy ortib borayotgan axborot oqimi katta hajmdagi axborotni tartibga soluvchi va tizimlashtira oladigan vizual tasvirlarga aylantirilishi mumkin.

Vizual savodxonlik zamonaviy axborot jamiyatida har bir inson uchun zaruriy mahoratga, muvaffaqiyatli muloqotning atributiga aylanib bormoqda [3].

Olingan ma'lumot va o'z fikrlarini vizualizatsiya qilish jarayoni vizual-majoziy fikrlashni rivojlantirish uchun sezgir davr bo'lgan boshlang'ich maktab yoshidan boshlab o'rgatish kerak [5].

Mahalliy va xorijiy psixologiya va pedagogikada fikrlashning har xil turlarini, xususan, vizual-majoziy fikrlashni o'rganish L.S. Vygotskiy, R.S. Nemov, L.S. Rubinshteyn, A.V. Zaporozets, A.N. Leontyev, N.A. Menchinskaya, S.L. Rubinshteyn, D.B. Elkonin, L.V. Zankov, J. Piaget, L.A. Venger, R. Arnheim,

R. Hold, D. Braun, D. Hebb va boshqalar. Ularning asarlari boshlang'ich maktab o'quvchilarining rivojlanishida vizual-majoziy tafakkurning muhim rolini ko'rsatadi, bu o'rta maktab yoshida rivojlanishda davom etadi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, vizual-majoziy tafakkurni qo'llashni talab qiladigan muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish vizual tasvirlar (namoyishlar) va aqliy operatsiyalarning shakllanish darajasiga bog'liq. Vizual-majoziy fikrlash vizual materialga asoslangan tasvirlarni yaratish, ularni o'zgartirish va turli xil faoliyat turlariga oid muammolarni bajarish va hal qilishda zarur bo'lgan yangi tasvirlarni yaratishga imkon beradi. 6-7 yoshli bolalarning tafakkuri vizual-samarali fikrlashdan vizual-majoziy fikrlashga o'tish bilan tavsiflanadi. Vizual-samarali fikrlash ob'ektiv-amaliy protseduralar bilan tavsiflangan bo'lsa, ya'ni. real ob'ektlar bilan harakatlar, keyin vizual-majoziy fikrlash tasvirlar bilan ishlash bilan tavsiflanadi, ya'ni. bu "g'oyalarda fikrlash" (J. Piaget). Ushbu turdagi fikrlash bilan bola xotirada ob'ekt yoki hodisaning tasvirini uning barcha xilma-xil xususiyatlarida saqlaydi va aqliy operatsiyalarni amalga oshiradi, ya'ni har qanday xususiyat yoki xususiyatlarni tahlil qiladi, taqqoslaydi va umumlashtiradi. Tafakkurning bu turi tasavvur bilan uzviy bog'liqdir.

Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining vizual-majoziy fikrlash xususiyatlarini tavsiflab, O.O. Gonina ta'kidlaganidek, bolalar "umumiy qoidalarini faqat aniq misollar yordamida aniqlangandan keyingina tushuna boshlaydilar. Bundan tashqari, bolalarning tafakkuri ularning o'tmishdagi tajribasi bilan chambarchas bog'liq, shuning uchun ular ob'ektlar va hodisalarda ko'pincha faqat ulardan foydalanish va ular bilan harakat qilishlarini ko'rsatadigan jihatlarni ajratib ko'rsatishadi." [8].

Vizual-majoziy tafakkurni rivojlantirish muammosi psixologik-pedagogik adabiyotlarda katta e'tiborga ega bo'lib, u hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda va rivojlanish psixologiyasi, kognitiv psixologiya va pedagogik psixologiya bilimlariga asoslangan yangi ijodiy echimlarni talab qiladi.

Ushbu maqola boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning o'quv faoliyatida rasmning rolini o'rganishga bag'ishlangan. J. Piaget rasm chizishni bola rivojlanish jarayonida asta-sekin egallaydigan ijtimoiy tajribani o'zlashtirishning bir turi deb hisobladi. Bolalar chizmalarining ramziy tabiati, uning bolaning nutqi va fikrlash rivojlanishi bilan uzviy bog'liqligi mashhur olimlarning (L.S.Vygotskiy, L.S.Rubinshteyn, N.A.Ribnikov, V.P.Zinchenko, R.S.Nemov) fundamental asarlarida bir necha bor tadqiqot mavzusiga aylangan. , J. Piaget, S. Huemo, M. Dubien va boshqalar).

Olimlar tomonidan rasm chizish bolaning rivojlanishining ma'lum bir bosqichida biladigan hamma narsani aks ettiruvchi nutqning alohida turi sifatida

qaraladi. L.S. Vygotskiy ta'kidlaganidek, "bolaning psixologik funktsiyani chizishi - bu o'ziga xos grafik nutq, biror narsa haqida grafik hikoya" [4, p. 218].

Uning fikriga ko'ra, rasm chizishda bolalar tabiatshunoslar emas, balki simvolistlardir. Ular biror narsani to'liq va aniq tasvirlashga intilmaydilar, ular uchun tasvirlangan narsaning eng muhim ko'rinadigan belgilarini ramziy ko'rsatish muhimroqdir.

Bundan tashqari, olim bolaning chizilgan rentgen tabiatini qayd etadi. "Bola kiyimdagi odamni tasvirlaydi, lekin ayni paytda uning oyoqlarini, oshqozonini, cho'ntagida yotgan hamyonni va hatto pul hamyonini tortadi, ya'ni. Bu tasvirda ko'rinmasa ham, u biladigan narsadir" [4, p. 218]. Bolalarning vizual ijodi, A.S. Makarenko "haqiqiy dunyoni faol aks ettiradi va unga o'z munosabatini ko'rsatadi". V.A. Suxomlinskiy "bolalar go'zallik, o'yinlar, ertaklar, musiqa, rasm chizish, fantaziya, ijodkorlik dunyosida yashashlari kerak" deb hisoblardi. Yuqoridagi qoidalar boshlang'ich sinf o'quvchilariga rus boshlang'ich maktablarida o'qiladigan fanlarni o'rgatishda chizmachilikdan metodik uslub sifatida foydalanishga bag'ishlangan ushbu tadqiqot uchun asos bo'lib xizmat qildi.

Ushbu masala bo'yicha mualliflar qo'lida mavjud bo'lgan ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish bizga hozirgi vaqtda boshlang'ich maktab fanlarini o'qitishda chizmachilikni metodik uslub sifatida keng qo'llash bo'yicha maxsus ilmiy tadqiqotlar olib borilmayapti degan xulosaga kelishimizga imkon berdi.

Tadqiqot ob'ekti - boshlang'ich maktab o'quvchilariga tabiiy-gumanitar fanlarni o'qitishda chizmachilikdan metodik uslub sifatida foydalanish. Tadqiqot mavzusi kichik maktab o'quvchilariga ushbu fanlarni o'rgatish jarayonida rasm chizish samaradorligini o'rganishdir.

Tadqiqotning gipotezasi shundan iboratki, chizmachilik boshlang'ich maktab o'quvchilariga gumanitar va tabiiy fanlarni o'qitishda samarali metodik uslubdir, chunki u bolalarning fikrlashi, xotirasi, e'tibori, ijodkorligi, tasavvurining faol rivojlanishiga yordam beradi, shuningdek, tafakkurni yaxshilaydi. bolalar tomonidan yangi ma'lumotlarni o'rganish. Chizmadan o'qitish usuli sifatida foydalanish o'quv jarayonini yanada dinamik va interaktiv qilish imkonini beradi, bu esa o'rganish motivatsiyasini oshirishga va o'quvchilarning faoliyatini yaxshilashga yordam beradi.

Ishning maqsadi - boshlang'ich sinf fanlarini o'qitishda metodik texnika sifatida chizmachilikning didaktik imkoniyatlarini o'rganish va uni o'quv jarayonida qo'llash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Materiallar va tadqiqot usullari Ushbu tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi: ushbu muammoga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish; pedagogik kuzatish; tajribaviy o'rganish. Tajriba Leningrad viloyati Vsevolojk tumanidagi Bugrovskiy o'rta maktabining 2-sinf o'quvchilari bilan bir o'quv choragida o'tkazildi.

Tadqiqot natijalari va muhokama- Badiiy tasvirlar shaklida atrofdagi dunyoni bilish va o'zlashtirish, ayniqsa, ob'ektga asoslangan fikrlash etakchi bo'lgan erta yoshda, bola shaxsini rivojlantirishning universal va samarali vositalaridan biridir. Maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshi bolalarning dunyoni turli shakllarda faol o'rganishga bo'lgan ehtiyoji bilan tavsiflanadi. Aynan shu rivojlanish davrida ular turli xil badiiy faoliyat turlariga ayniqsa moyil bo'ladilar [6].

Hozirgi vaqtda maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalash sohasidagi ustuvor yo'nalishlardan biri - bu atrofdagi dunyoni har tomonlama tushunishga, shuningdek, har xil shakllarda o'zini to'liq namoyon etishga qodir bo'lgan bolaning shaxsiyatini erkin ijodiy rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratishdir.

Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchisining ta'lim jarayoni bir qator qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'lib, ular nafaqat maktab hayotiga psixologik moslashish, balki intellektual stress bilan ham bog'liq. Yosh talaba nafaqat turli fanlar bo'yicha katta hajmdagi o'quv materialini o'zlashtirishi kerak, balki uni eslab qolish, yozma ravishda yozib olish, tizimlashtirish va takrorlash qobiliyatiga ega bo'ladi. Kichik maktab o'quvchilarining psixofiziologik xususiyatlaridan kelib chiqadigan yozish qobiliyatlari, bezovtalik, tez charchash, diqqatning past konsentratsiyasi tufayli o'qituvchi doimo ushbu qiyinchiliklarni engib o'tishga imkon beradigan usul va usullarning optimal kombinatsiyasini izlashga majbur bo'ladi.

Ushbu samarali usullardan biri bu rasm chizishdir. Aynan shu narsa boshlang'ich sinf o'qituvchisiga ta'lim jarayonining bir qismi sifatida bolalarni o'qitish, ko'ngil ochish va dam olish imkoniyatini beradi.

Ta'lim maktabining o'quv fani sifatida chizmachilik boshqa fanlardan boshlang'ich sinf o'qituvchilari qo'llaydigan ta'lim texnikasi sifatidagi chizmachilikdan nimasi bilan farq qiladi?

Maktab intizomi sifatida rasm chizishda o'quvchilar badiiy kompozitsiya asoslarini, istiqbol qoidalarini, ranglar uyg'unligi asoslarini o'rganadilar, shuningdek, turli xil chizish texnikasini o'rganadilar [7].

Badiiy o'qish, rus tili, matematika, informatika, atrofdagi dunyo va boshqalar darslarida qo'llaniladigan o'quv uslubi sifatida rasm chizish o'quv materialini

tasvirlash usuli bo'lib, o'quvchilarga ma'lumotni yaxshiroq tushunish va eslab qolishga yordam beradi. Biroq, undan foydalanish uchun o'quvchilarning ma'lum darajadagi rasm chizish ko'nikmalariga ega bo'lishlari shart emas. Umuman olganda, rasm chizish maktab o'quv predmeti sifatida o'quvchilarning badiiy mahoratini rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa, chizmachilik o'quv materiali sifatida tasvirlash usuli sifatida qo'llaniladi.

Maktab o'quvchilari o'zlari o'rganadigan fanlar bo'yicha darslarda yaratgan rasmlari asosida ular bilan qanday ish shakllarini olib borish mumkin?

Adabiyot darslarida mavzuli rasm chizish bolalarga hikoyalar yoki etaklarning syujetlari va qahramonlarini yaxshiroq tushunish va eslab qolishga yordam beradi. Rus tili darslarida mavzuli rasm chizish so'z va iboralarni tasvirlash, shuningdek, so'z boyligini rivojlantirish uchun xizmat qilishi mumkin.

Boshlang'ich maktabda rasm chizishni o'qitish usuli sifatida qo'llashning afzalliklari va kamchiliklari qanday?

Afzalliklarga quyidagilar kiradi:

1. Erta bolalikdan boshlab, bola hayotida rasm chizish nafaqat uning bo'sh vaqtini tashkil etishning eng keng tarqalgan shakli, balki nutq faolligini rivojlantirishni rag'batlantiradigan va qo'lning nozik motorli ko'nikmalarini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan faoliyatdir. bolaning qo'lini yozishga tayyorlash uchun asos.

2. Rasm chizishni o'quv jarayoniga kiritish o'quvchilarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasiga va umuman o'quv jarayoniga faol ta'sir ko'rsatishi mumkin. Axborotni vizual tarzda taqdim etish materialni yanada jozibador va foydalanishga imkon beradi, bu esa o'quvchilarning qiziqishi va faol ishtirokini oshiradi.

3. O'quvchilarning o'quv materialini tushunishlarini takomillashtirish va murakkab tushunchalarni saqlab qolishda rasm chizish muhim o'rin tutadi. Ma'lumotni vizual tarzda taqdim etish orqali talabalar ma'lumotni yanada qiziqarli va esda qolarli tarzda yaxshiroq tushunishlari va eslab qolishlari mumkin. Bundan tashqari, rasm chizish talabalarga ma'lumotni vizual formatda sintez qilish va tahlil qilishni talab qilish orqali ma'lumotni faol ravishda qayta ishlashga yordam beradi, bu esa ko'proq tushunish va saqlashga olib kelishi mumkin. Bu, ayniqsa, an'anaviy ta'lim usullari etarli bo'lmagan talabalar uchun foydali bo'lishi mumkin, chunki chizish ularga yanada qulayroq va interaktiv o'rganish usulini taqdim etishi mumkin.

4. Rasm chizishni o'qitish usuli sifatida foydalanish o'quvchilarning bilim olish natijalariga, ijodkorlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlariga ijobiy

ta'sir ko'rsatadi. Bu talabalarga ma'lumotni boshqacha tarzda tasavvur qilish va o'zaro aloqada bo'lish imkonini beradi, bu esa uni tushunish va eslab qolishni osonlashtiradi. Rasm chizish ham o'quvchilarni o'zgacha fikrlashga, tasavvurlarini rivojlantirishga va muammoni yechish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar vizual formatda ma'lumotlarni tahlil qilish, sintez qilish va baholashni o'rganadilar.

5. Chizma, shuningdek, fanlararo va o'zaro o'quv aloqalarini rivojlantirishi mumkin, chunki o'quvchilar bir fan bo'yicha tushunchalar va ma'lumotlarning boshqa fanlarga qanday bog'liqligini yoki qo'llanilishini ko'ra oladi. Bundan tashqari, chizmachilik mavzu bo'yicha o'ziga xos nuqtai nazarni ta'minlab, o'quvchilarga materialga boshqa tomondan yondashish va ma'lumotni chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Biroq, o'qitish usuli sifatida rasm chizishning ba'zi kamchiliklari mavjud:

1. Badiiy qobiliyatga ega bo'lmagan talabalar uchun rasm chizish qiyin bo'lishi mumkin: ular uchun rasm chizish stress va noaniqlik manbai bo'lishi mumkin.

2. Chizma chalg'itishi mumkin: o'quvchilar materialning o'ziga etarlicha e'tibor bermasdan, rasm chizishga juda ko'p e'tibor berishlari mumkin.

3. Chizish ko'p vaqt talab qilishi mumkin: Bolalar chizmani bajarish uchun ko'p vaqt talab qilishi mumkin, bu esa ko'p materiallarni o'rganishni qiyinlashtiradi.

4. Badiiy materiallar kabi qo'shimcha resurslarni talab qilish.

5. O'qituvchilarni san'atni turli darslarga samarali qo'shish yo'llarini o'rgatish zarurati.

6. Dars vaqtining kamligi rasm chizishni o'qitish metodikasi sifatida foydalanishni cheklashi mumkin.

Rasm chizishni o'qitish uslubiga kiritish to'g'risida oqilona qaror qabul qilish uchun ushbu afzallik va kamchiliklarni hisobga olish muhimdir.

Boshlang'ich sinflarda gumanitar va tabiiy fanlar darslarida chizmachilikni metodik usul sifatida faol joriy etish, o'quv jarayonini pedagogik kuzatish, shuningdek, bolalarning ta'lim taraqqiyotini tahlil qilish mualliflarga quyidagi uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqishga imkon berdi, bu zarur psixologik va tabiiy fanlarni yaratishga yordam beradi. Darslarda rasm chizishdan muvaffaqiyatli foydalanish uchun pedagogik shartlar:

1. Darsda chizmachilikdan foydalanishda o'qitishning maqsad va vazifalarini, shuningdek, o'rganilayotgan fanlarning o'quv materiallari mazmunini hisobga olish kerak.

2. Bolaning dastlabki bilim darajasini, uning yoshiga qarab psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olish muhimdir.

3. Chizmalar bilan ishlash shakllarini diversifikatsiya qilish kerak. Misol uchun, o'zingiz, eskiz asosida, namuna asosida chizing, shuningdek, chizish uchun turli xil materiallardan (bo'yoqlar, qalamlar, mumli qalamlar, flomasterlar va boshqalar) foydalaning.

4. Bola o'zini ishonchli va xotirjam his qilishi uchun darsda do'stona va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish kerak.

5. O'quvchilarda o'z ishiga va boshqa o'quvchilar ishiga tanqidiy baho berish ko'nikmasini shakllantirish, ular chizmalarini takomillashtirib, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, chizmaning aniqligi va topshirilgan vazifaga muvofiqligiga e'tibor berish muhimdir. tarbiyaviy vazifa.

6. Boshlang'ich maktab o'quvchilari bilan mashg'ulotlarda rasm chizishni o'qitish usuli sifatida qo'llashda quyidagi omillarni hisobga olish kerak, rasm chizish tajribasi: o'quvchilar rasm chizish bo'yicha qanchalik ko'p tajribaga ega bo'lsa, undan o'qitish metodikasi sifatida shunchalik samarali foydalaniladi;

O'quvchilarning rasm chizishga bo'lgan qiziqishi: Rasm chizishga qiziqqan o'quvchilar undan o'qitish metodikasi sifatida foydalanishga qiziqadi;

o'qituvchilarni tayyorlash sifati: darsga puxta tayyorgarlik ko'rgan va qiziqarli chizma topshiriqlarini taklif qilgan o'qituvchi ushbu texnikani yanada samaraliroq qila oladi;

Rivojlanishga mos topshiriq: Agar topshiriq rivojlanishga mos bo'lsa, o'quvchilar rasm chizishdan o'quv quroli sifatida foydalanishda samaraliroq bo'ladi.

7. Mashg'ulotlar samaradorligini oshirish uchun rasm chizishni o'qitishning boshqa usullari, masalan, muhokama, qayd qilish, o'yinlar, musobaqalar, taqdimotlar bilan uyg'unlashtirish kerak.

8. Shuni esda tutish kerakki, rasm chizish juda ijodiy va qiziqarli mashg'ulotdir, shuning uchun talabalarga mustaqil ishlash uchun etarli vaqt berish kerak.

9. Sinfda maktab rasmlari hisobot ko'rgazmalarini tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Bunday ko'rgazmalarining maqsadlari: talabalarining ijodiy rivojlanishini rag'batlantirish; talabalarining o'zini o'zi qadrlashini oshirish; jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirish; muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish; boshqa talabalarining ijodiga hurmatni kuchaytirish; Talabalarni san'at bilan bog'liq loyihalarga jalb qilish orqali ularning bilimini yaxshilash.

10. O'quv jarayonida chizmachilikdan foydalanishda quyidagilarga yo'l qo'ymaslik kerak.

cheklovlar: siz bolalarni materiallar va chizish texnikasini tanlashda cheklamasligingiz kerak. Ular tajriba o'tkazsin va turli xil cho'tkalar, qalamlar, markerlar, bo'yoqlar va boshqalardan foydalanishga ruxsat bering. Bu ularning ijodkorligi va rasm chizishga qiziqishini rivojlantirishga yordam beradi. Ma'lumki, monotoniya bolalarni tezda charchatadi;

keskinlik: chizish paytida keskin muhit yaratmang. Bolaga jarayondan zavqlanib, xotirjam va bo'shashmasdan chizishga ruxsat bering. Bu uning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi va rasm chizishni yaxshilaydi.

11. Agar bola rasm chizishda qiynalsa, har bir bolaning o'ziga xos dunyoni idrok etish va o'zini ifoda etish usullari borligini tushunish kerak. Ba'zi bolalar ko'rganlarini qog'ozda to'g'ri etkazishlari mumkin, boshqalari esa eng oddiy shakllarni chizishda qiynaladi. Farzandingizdan darhol badiiy durdona asarlar yarata olishini kutmasligingiz kerak, lekin rasm chizishda muntazam ishtirok etish uning bu qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Chizish o'zingizni ifoda etish va his-tuyg'ularingizni ifodalash usullaridan biri ekanligini tushunish muhimdir. Shuning uchun, siz bolangizni an'anaviy chizish usullari bilan cheklab qo'ymasligingiz kerak va u boshqalarga o'xshab chizishini ta'minlashga harakat qiling. Siz noan'anaviy chizish usullaridan foydalanishingiz va bolangizga o'zini turli yo'llar bilan ifodalash imkoniyatini berishingiz mumkin.[8].

Masalan, bu devorlarga yoki boshqa katta sirtlarga turli xil badiiy vositalar yordamida geografik xarita yoki hayvon va uning yashash joyini chizish bo'lishi mumkin. Shuningdek, siz bolangizni turli to'garaklar va ustaxonalarga jalb qilishga harakat qilishingiz mumkin, u erda u qo'shimcha yo'l-yo'riq va rasm chizish ko'nikmalariga ega bo'lishi mumkin. Bola uchun qiziqarli va qiziqarli bo'ladigan rasm chizish usulini topish juda muhim, shunda u atrofdagi dunyoni tushunish usuli sifatida chizishni davom ettirishni xohlaydi.

12. Vazifa bolalar uchun tushunarli bo'ladigan tarzda tuzilishi kerak. Masalan, siz shunday deyishingiz mumkin: "O'zingiz o'qigan hikoyangizdan qahramonni chizing. Esda tutingki, uning yuzi kulib turgan, sepkilli, sariq sochlari, ko'k ko'zlari va yashil kurtkasi bo'lishi kerak".

Ushbu tavsiyalar mualliflar tomonidan uchinchi o'quv choragida 2-sinf o'quvchilari bilan eksperimental mashg'ulotlar paytida foydalanilgan, unda rasm chizish rus boshlang'ich maktab o'quv dasturida ko'zda tutilgan turli fanlarni o'rganishda uslubiy texnika sifatida faol ishlatilgan.

Olingan natijalar quyidagi ko'rsatkichlarning ijobiy dinamikasini aniq ko'rsatdi:

1. O'quvchilarni ta'lim motivatsiyasini oshirish. Chizma o'z-o'zini namoyon qilish uchun ijodiy imkoniyat yaratadi va faol o'rganishga yordam beradi. Eksperimental mashg'ulotlar davomida bolalarning qiziqishi va ishtiyoqi ortdi, bu esa o'quv choragi yakuniga ko'ra ularda barqaror o'quv motivatsiyasining shakllanishiga olib keldi.

2. Muloqot va til ko'nikmalari va qobiliyatlarini takomillashtirish. Ushbu ko'nikma va qobiliyatlar talabalar tomonidan o'z ishlarini taqdim etishda yoki sinfdoshlarining ishlarini muhokama qilishda faol rivojlandi. Bunday holda, chizma aqliy xarita bo'lib xizmat qildi va o'quvchilarga mantiqiy bog'lanishlar kuzatilgan izchil bayonotni qurishga imkon berdi.

3. Qo'llarning nozik motorli ko'nikmalarini rivojlantirish. Sinfdan kundalik rasm chizish bolalarda nozik vosita ko'nikmalarini rivojlantirishni tezlashtirdi, bu umuman yozish sifatini yaxshilashga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Har safar bolalarning rasm chizish jarayoni tezroq va ishonchli bo'ldi.

4. O'quv materialini esda saqlashni takomillashtirish. Vizual tasvirlar xotirada uzoq vaqt saqlanib qoladi va bolaga uzoq vaqt davomida katta hajmdagi ta'lim ma'lumotlarini eslab qolish imkonini beradi. Tajriba davomida talabalarning faoliyati sezilarli darajada yaxshilandi. Doimiy bilim monitoringi bilan talabalar avvalgidan ko'ra ko'proq ma'lumotni takrorlay olishdi. Bir muncha vaqt o'tgach, ular qolgan bilimlarni ancha yuqori darajada takrorlashlari mumkin edi.

5. Qat'iyat va konsentratsiyaning ortishi. Chizish paytida siz tafsilotlarni diqqat bilan kuzatib borishingiz kerak, shuningdek, bolada qat'iyat va konsentratsiyani rivojlantirishga yordam beradigan bir muncha vaqt harakatga e'tibor berishingiz kerak. Ta'lim chizmalarini bajarayotganda, bolalar mustaqil ish bilan shug'ullanishdi, har safar o'qituvchiga kamroq murojaat qilishdi.

6. Emotsional sohani rivojlantirish. O'z chizmasida bola o'rganilayotgan hodisa bilan tanishganida paydo bo'lgan his-tuyg'ularini, kechinmalarini, fikrlarini ifodalaydi. Bu o'z-o'zini so'zsiz ifodalash, o'zining hissiy holatini badiiy vositalar orqali etkazishdir. Kichik maktab o'quvchilarining nutqi hali bola o'zi nimani o'ylayotgani va his qilayotganini aniq shakllantira olishi uchun etarli darajada rivojlanmagan. Chizish bolaga mavjud vositalardan foydalangan holda o'z holatini yoki biror narsaga munosabatini tasvirlash imkonini beradi. Bolaning chizmasi so'zlarning etishmasligini qoplaydi va L.S. Vygotskiy, "grafik nutq".

7. Tasavvur va ijodiy fikrlashni rivojlantirish. Rasm chizishda bolalar mustaqil ravishda tasvirlarni ixtiro qiladilar va yaratadilar, bu esa ulardan ijodiy fikrlashni talab qiladi. Chizma o'quvchilarga o'qigan yoki eshitganlarini

tasavvur qilish va o'z fikrlarini qog'ozda jonlantirish imkonini beradi. Talabalar o'z g'oyalari va talqinlarini o'ziga xos tarzda ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

8. Psixo-emotsional stressni kamaytirish. Chizish paytida bola o'zini va fikrlarini suvga cho'mdirishi mumkin, bu esa stress va taranglikni bartaraf etishga yordam beradi. Bunda chizmachilik art-terapiya vazifasini bajaradi.

Ko'rib turganimizdek, bolalar rasmlari o'qituvchiga bolaning shaxsiyatining kognitiv, ijodiy, psixologik jihatlarini rivojlantirish qonuniyatlarini o'rnatishga, davom etayotgan o'zgarishlar dinamikasini kuzatishga va o'z vaqtida tuzatishlar kiritishga imkon beradi. Ikkinchi o'quv choragida sinfda vaqti-vaqti bilan rasm chizishdan foydalangan holda bir xil ta'lim dasturini o'rganish ikkinchi sinf o'quvchilarini yuqorida qayd etilgan ko'rsatkichlar bo'yicha uchinchi chorakda erishgan natijalarga nisbatan kamroq muvaffaqiyatli natijalarga olib keldi.

Eksperimental ta'limning muvaffaqiyati o'quvchilar bilimining sifati kabi ko'rsatkichda namoyon bo'ladi. Bilim sifati (QQ) quyidagi formula bo'yicha topiladi: $QQ = ((G5 + G4) / Go) \times 100\%$ ($G5 - "5"$ bahosi bo'lgan o'quvchilar soni, $G4 -$ ball bilan tinglovchilar soni $"4"$, $Go -$ o'quvchilarning umumiy soni) 30 kishidan 26 nafar o'quvchi uchinchi o'quv choragini "yaxshi" va "a'lo" baholarga tamomladi, bu esa bilim sifatining 86,6 foizini tashkil etdi. Shunday qilib, bilim sifati 60 foizni tashkil etgan ikkinchi chorakdagi natijaga nisbatan 26,6 foizga oshganini kuzatishimiz mumkin (" 4 " va " 5 " baholari bilan 18 nafar).

Uchinchi o'quv choragi yakuni bo'yicha bilim sifatini oshirish haqida gapirganda, o'quv jarayonining yuqori sur'atlarini, topshiriqlarni bajarishda o'quvchilarning o'quv mustaqilligini oshirishni, shuningdek, o'quv mashg'ulotlari hajmining qisqarishini ta'kidlash kerak. zarur o'qituvchi yordami va muayyan vazifani bajarish uchun zarur bo'lgan vaqt.

Eksperimental mashg'ulotlar davomida olingan natijalar boshlang'ich maktab o'quvchilariga rus boshlang'ich maktab o'quv dasturida nazarda tutilgan turli fanlarni o'rgatishning uslubiy usuli sifatida rasm chizishning yuqori samaradorligini ko'rsatadi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqotlar asosida quyidagi xulosalar chiqarish mumkin. Rasm chizish boshlang'ich sinf o'quvchilariga tabiiy-gumanitar fanlarni o'qitishda yuqori samarali usul hisoblanadi. Boshlang'ich maktabda ta'lim tizimida muhim o'rin tutadi, chunki bu metodik texnika maktab o'quvchilarida turli ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yordam beradi. Rasm chizish tilni, tasavvurni, ijodiy fikrlashni, nozik vosita mahoratini, diqqatni jamlashni, xotirani rivojlantirish, shuningdek, tahlil qilish va sintez

qilish qobiliyatini rivojlantirish vositasi sifatida ishlatilishi mumkin. Rasm chizish o'quv faoliyatiga integratsiyalash orqali o'qituvchilar o'quvchilarning murakkab tushunchalarni tushunishlari va eslab qolishlarini yaxshilashlari, ularning motivatsiyasi va faolligini oshirishlari va yanada dinamik va interaktiv ta'lim tajribasini yaratishlari mumkin. Umuman olganda, tadqiqot boshlang'ich maktab o'quvchilariga turli fanlarni o'qitishda innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish uchun ma'lumot berishi mumkin bo'lgan o'qitish uslublari va usullari va ta'limda ko'rishning o'rni haqidagi mavjud bilimlarni to'ldiradi.

Adabiyotlar:

1. Макарова А.Е., Туана Е.Н., Туана М.-., Болдырева Е.Л., Землинская Т.Е., Жук А.Е. Рисование как методический прием при обучении младших школьников дисциплинам начальной школы // Современные проблемы науки и образования. – 2023. – № 2.
2. Бойметов Б. , Толипов Н. Мактабда тасвирий санъат тўғараги. Тошкент, 1995.
3. Булатов С. Амалий санъат қисқача лугати.-Тошкент: +БМ, 1992.
4. Булатов С. Ўзбек халқ амалий безак санъати.-Тошкент: Меҳнат, 1994.
5. Ҳасанов Р. Учинчи синфда тасвирий санъат дарслари. Ўқитувчилар учун қўлланма.-Тошкент: Ўқитувчи, 1988.
6. Ҳасанов Р. Тасвирий санъат . 1-синф ўқувчилари учун дасрлик.- Тошкент: Ёзувчи, 2002.
7. Ҳасанов Р. Тасвирий санъатдан давлат таълим стандартларини амалиётга жорий этиш.-Тошкент, 2000.
8. Ҳасанов Р. Амалий безак санъати машғулотлари методикаси. Ўқув қўлланма.- Тошкент, 2003.

TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHISINI KASBIY-METODIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA BADIY TAFAKKUR ELEMENTLARI O'RNI

Bekmuratov N.A.

Andijon davlat pedagogika instituti

“Tasviriy san’at va musiqa ta’limi” kafedrası o’qituvchisi

Tayanch soʻzlar: badiiy tafakkur, falsafiy, zamonaviy, estetik tarbiya, kreativ, ilmiy, falsafiy, zamonaviy, pedagogik, psixologiya, strategiyasi, qadriyatlar, didaktik imkoniyatlar, metodologik.

Ключевые слова: художественное мышление, философское, современное, эстетическое воспитание, творческое, научное, философское, современное, педагогическое, психология, стратегия, ценности, дидактические возможности, методологические.

Key words: artistic thinking, philosophical, modern, aesthetic education, creative, scientific, philosophical, modern, pedagogical, psychology, strategy, values, didactic possibilities, methodological.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola hozirgi zamonda dolzarb bo'lib hisoblangan masala, ya'ni, tasviriy san'at o'qituvchisini kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirishda badiiy tafakkur elementlari o'rni haqida yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается вопрос, который считается актуальным в настоящее время, а именно: роль элементов художественного мышления в совершенствовании профессионально-методической подготовки учителя изобразительного искусства.

SUMMARY:

This article covers an issue that is considered relevant nowadays, the role of elements of artistic thinking in improving the professional-methodical training of a visual arts teacher.

Boʻlajak tasviriy san'at o'qituvchilarida badiiy tafakkur elementlarini shakllantirishga tayyorlash uchun dastlab ularni ma'naviy-axloqiy, madaniy jihatdan shakllantirish muhim pedagogik ahamiyatga ega. Davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyevning yoshlik davrida olinadigan bilimlar hususida “Bolalarni yoshligidan maʼnan va jismonan yetuk shaxs etib tarbiyalash maqsadida maktablarni badiiy adabiyotlar bilan taʼminlash, ayniqsa, boshlangʻich sinflarda musiqa, tasviriy sanʼat va jismoniy tarbiya mashgʻulotlariga yangi mazmun berish muhimdir” degan soʻzlari bejiz emas [1].

Masala shu qadar dolzarb ekan bolalarni ta'limning eng quyi bosqichidanoq ma'naviyatini yuksaltirish bilan birga badiiy tafakkur elementlarini shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, bolani ma'naviyatini shakllantirishda yetuk badiiy asarlarni o'rni beqiyosdir. Bundan kelib chiqib, bolalarning tasviriy san'atga qiziqishini ta'limga yo'naltirish, badiiy tafakkur orqali ta'lim berish bilan bir qancha samaradorlikka erishish mumkin.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisini kasbiy metodik tayyorgarligini takomillashtirishda jahonga mashhur geograflar, tarixchi, adabiyotchi, shoir, yozuvchilar, konstruktor va boshqa soha allomalari rasm-chizmalari bilan tanishmoqlari darkor. Beruniy, Ibn Sino, Ulug'bek, Gyote, Gyugo, Anderson, Pushkin, Tagor, Mikluxo-Maklay, Mendeleev, B.Zokirov kabi turli soha ijodkorlari shular jumlasidandir. Fransuz faylasufi Didro «Qaysi bir mamlakatda rasm chizishni o'qish-yozish kabi bilsalar edi, bu mamlakat barcha sohalarda har qanday mamlakatni quvib yetadi va ortda qoldiradi» - degan edi [2, 12-bet]

Barcha zamonlarda pedagogika fani insonni komil shaxs sifatida shakllantirish masalasiga ustuvor vazifa sifatida qarab kelgan, faqat jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichida bu talimiy va tarbiyaviy vazifalarning mazmunida yangi komponentlar kun tartibiga qo'yilgan. Bugungi kunda kreativ fikrlaydigan yosh avlodni shakllantirish ta'lim va tarbiya tizimining uch ustuvor vazifasi sifatida e'tirof etilmoqda. Shu ma'noda, ta'lim jarayonini tahlil etish talab etiladi.

Chunki bugungi yoshlar nafaqat moddiy olamni ilmiy jihatdan o'zlashtirishga layoqatli shaxs sifatida, balki bo'lajak mutaxassislariga o'z hayoti va faoliyati uchun tayanch bo'ladigan asosiy bilimlarni o'zlashtirish zaruriyatini ham qo'ymoqda. «Shuning uchun ham bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini maktab o'quvchilarida badiiy tafakkur elementlarini shakllantirishga tayyorlash muayyan kasbiy pedagogik asoslarga ega bo'lishi talab etiladi»[3]. Bu asoslar ilmiy, falsafiy, zamonaviy yo'nalishlarni o'zida mujassamlashtiradi. Shu o'rinda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini maktab o'quvchilarida badiiy tafakkur elementlarini shakllantirishga tayyorlash jarayoniga keng qamrovli pedagogik hodisa sifatida yondashish talab etiladi.

«Badiiy tafakkur va uning shakllanishini o'rganishni falsafa, psixologiya, pedagogika fanlari hamkorligida amalga oshirish ushbu jarayonning samarasini ta'minlaydi» [3]. Bunda o'quvchilarning aqliy faoliyatini tashkil etish masalasi katta ahamiyatga ega. Shu sababli mavjud adabiyotlardan tafakkur, badiiy tafakkur, uning mohiyati, shakllanish xususiyatlari va imkoniyatlarini o'rganish sohada amalga oshiriladigan tadqiqotlarning o'ziga xos metodologik asosi bo'ladi.

«Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash sohasidagi tajribalar maktab o'quvchilarida badiiy tafakkur elementlarini shakllantirish va iqtidorlarini ro'yobga chiqarish strategiyasini tanlashga bevosita ta'sir ko'rsatadi»[4]. Buning uchun pedagogika fanida to'plangan tajribalarni nazariy jihatdan tahlil qilish alohida ahamiyatga ega. Aynan shunday tahlil bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy faoliyat strategiyasini ongli tanlashiga imkoniyat yaratadi.

O'zbekistonlik olimlar - M.Axmedov, S.R.Bekmatovlarning ishlarida estetika va estetik tarbiya masalalari o'quvchilarni badiiy qadriyatlar bilan tanishtirish jarayonida ochib berilgan. Ayniqsa, N.V.Gilmanovanning tadqiqotlarida badiiy idrok, badiiy tafakkurning muhim parametrlaridan biri-rang va yorug'lik munosabatlariga oid ilmiy g'oyalar, xulosalar hamda olingan amaliy natijalar e'tiborga molik. A.P.Sulaymonovning izlanishlarida tasviriy san'at vositasida tarbiyaning turli tomonlari jumladan, «tasviriy san'at ta'limi sifati va samaradorligini oshirishning didaktik imkoniyatlari, badiiy tafakkurning muhim elementlari-zamonaviylik va tarixiylik, Sharq va G'arb tasviriy san'atining sintezi» masalalari tadqiq etilgan bo'lsa, S.X.Fayzulinaning izlanishlarida O'zbekistonda estetik tarbiyaning shakllanishi va rivojlanishining metodologik jihatlarini tadqiq etilgan. R.Xasanovning tadqiqotlarida tasviriy san'at darslarida mahalliy materiallardan foydalanish masalalari, O.M.Jabborova tadqiqot ishlarida badiiy idrok etish muammolariga e'tibor qaratilgan.

«Maktab o'quvchilarida badiiy tafakkur elementlarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon nafaqat madaniyat va san'atdagi estetik hodisalarni badiiy idrok etish», balki ularni atrof-olamda sodir bo'layotgan voqealarni adekvat anglash, ularga shaxsiy munosabat bildirishni o'rgatadi. O'quvchilar badiiy tafakkur yordamida ob'yektlar o'rtasidagi muhim aloqalar va munosabatlarni anglaydilar. Bu kompetensiyaularning intellektual qobiliyatlarini o'sishiga olib keladi. Shuning uchun ham mazkur ilmiy muammoni o'rganish nazariy ahamiyatga ega.

N.V.Bigus, N. N.Sal, A.N.Biguslarning fikricha, «badiiy tafakkur, birinchi navbatda, badiiy idrok etish jarayonida birlikda umumiy va tasodifiyda muhimni aniqlashdir. Bu odatiylikni aniqlashda (predmetlar va hodisalarning ushbu guruhi uchun umumiy belgilarning mavjudligi) barcha o'ziga xos sifatlar, belgilar bilan umumlashtirilgan badiiy obrazni yaratish (qayta yaratish) va aniqlash hamdir». Badiiy tafakkurga tahlil qilinayotgan, idrok etilayotgan asarni qismlar va elementlarga ajratish sifatida qaraymiz. Ushbu jarayonda biz bir hodisaning (badiiy tafakkurning) ikki tomonini (tahlil va sintez qilish), jarayonning muhim tomonlarini ko'ramiz.

Badiiy tafakkur san'at asarining badiiy g'oyasini materiallashtirishga qaratilgan yorqin obrazli tafakkur turi hisoblanadi. Bu g'oyaning obrazli ifodalanishi, idrok etuvchi shaxsning o'ziga xos badiiy-estetik faoliyatidan boshqa narsa emas.

Tafakkur, xususan, badiiy tafakkur – aqliy, ma'naviy va umumiy badiiy-estetik rivojlanishining muhim omilidir. O.M.Jabborovanning fikricha, «aqliy rivojlanish badiiy idrok etish jarayonida talabalarning qiziquvchanlik, tirishqoqlik, chaqqonlik va harakatchanlik, mantiqiy hamda tanqidiy tafakkur kabi sifatlari rivojlanadi hamda takomillashadi, umuman olganda, shaxs rivojlanadi. Ko'rsatib o'tilgan sifatlardan tashqari badiiy tafakkur orqali shaxsning hayotiy tajribasi takomillashadi, qiziqishlari doirasi kengayadi, hissiyotlari kuchayadi (emosional-estetik), ular chuqurlashadi, tafakkur darajasi oshadi (ular yanada mukammal bo'ladi), irodasi kuchayadi, aqliy madaniyati sezilarli darajada o'sadi, aqliy faoliyati faollashadi (san'at sohasidagi bilimga intilishi; yangilikni, o'ziga xoslikni, ajoyiblikni ko'ra bilishi, uning mohiyatini tushunishi, asosiysini, muhimini tushunib yetishi, ajratib ko'rsatishi; faqatgina badiiy idrok etish emas, balki umuman tafakkur amaliyotida turli operatsiya turlarini qo'llashi)».

Shunday qilib, badiiy tafakkur san'at to'g'risida, uning aniq bir turi to'g'risidagi bilimlarni talab etadi. Badiiy tafakkur bevosita san'at asarini emosional idrok etishdan boshlanadi. Unda, albatta, hukm elementi mavjud bo'ladi. Badiiy tafakkurning markaziy bo'g'ini- mantiqiy-tahliliy tafakkur shakllanadi.

Shu bilan birga, badiiy tafakkur idrok etuvchining nazariy hamda amaliy bilim darajasini oshirishga yo'naltiruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini tarbiyalash va rivojlantirishning asosiy maqsadlaridan biri – ularni yuksak kasbiy mahoratga ega bo'lgan mutaxassis sifatida shakllantirishdan iborat. Bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy sifatlari kasbiy mahoratiga qo'yilgan talablardan biridir.

Shu bilan birgalikda o'qituvchining kasbiy kompetentliligi undagi professionalizmning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Unda bo'lajak o'qituvchining nazariy va amaliy tayyorgarligi uyg'un tarzda namoyon bo'ladi. Kasbiy kompetentlilik shakllanmagan taqdirda o'qituvchi o'z faoliyatini talab darajasida amalga oshira olmaydi. Amaldagi mavjud yondashuvlarga ko'ra o'qituvchining professionalizmi yaxlit tarzda intellektual, hissiy, harakatli-irodaviy holatlarini ifodalaydi. Chunki mazkur holatlar o'qituvchi faoliyatining barcha yo'nalishlarini o'zida mujassamlashtiradi. Ayniqsa, uning kasbiy o'sishi va mahorati ushbu tizimda yaqqol namoyon bo'ladi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari dars mashg'ulotlarini mavzudan kelib chiqqan holda o'ziga xos zamonaviy pedagogik texnologiyaga, didaktik prinsiplarga va metodik uslublar asosida olib borilsa ko'zlangan natijaga erishishning aniq yo'li hisoblanadi. Shunday ekan ular zamon bilan hamnafas bo'lish bilan birga maqsadga erishishni kafolatlaydigan, natijani oldindan ko'ra oladigan pedagogik jarayonning loyihasi hisoblangan pedagogik texnologiyadan unnumli foydalana olishi muhim.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2020 yil 2 mart kuni xalq ta'limi tizimidagi ustuvor vazifalar muhokamasiga bag'ishlangan yig'ilishi. // O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. president.uz
2. Sitata N. Rostotsevning «Maktabda tasviriy san'atni qitish metodikasi» kitobidan olindi. M., 1998-y. 12-bet.
3. Структура и особенности художественного мышления студентов. <http://elibrary.ru/item.asp?id=17865470> (мурожаат санаси 20.02.2021)
4. Эстетика – это не только философия искусства. <http://elibrary.ru/item.asp?id=9244166> (мурожаат санаси 28.09.2021)
5. Hasanov R. Tasviriy san'at asoslari. -T.: G'ofur G'ulom. 2009.-204 b.
6. Komenskiy Ya.A. Избранные педагогические сочинения. В 2-х томах. - М.: Учпедгиз, 1999. - 320с.
7. Rostovsev N.N. Методика преподавания изобразительного искусства в школе: Учебник для студентов худож. - граф. фак. пед. институтов. 2-е изд., доп. И перераб. - М.: Просвещение, 1980. - 239с.
8. Oripov B.N. Tasviriy san'atni o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyasi, didaktikasi va metodikasi. –N.: “NamDU”, 2012. -124 b.
9. Oripov B.N. Tasviriy san'atning o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyasi, didaktik metodikasi T. “Ilm-ziyo.

ОБУЧЕНИЕ, ВОСПИТАНИЕ И ПЕРЕДАЧА МУЗЫКАЛЬНОГО ЗНАНИЯ ОТ СТАРШЕГО ПОКОЛЕНИЯ К МЛАДШЕМУ

Каримова М.М.

*Андижанский государственный
педагогический институт*

в.б. доцент кафедры Музыкального образования

Tayanch so'zlar: avtoritar uslub, vaziyat, illyustrativ uslub, subyektiv, muqobil, stereotip, konformist, liberal uslub, konformizm, identifikatsiya, reproduktiv, teng hajm, talaba tushunchasi, identifikatsiya.

Ключевые слова: авторитарный стиль, ситуация, иллюстративный метод, субъективный, альтернативный, стереотип, конформист, либеральный стиль, конформизм, идентифицировать, репродуктивный, равновеликость, ученическая концепция, идентификация.

Key words: authoritarian style, situation, illustrative method, subjective, alternative, stereotype, conformist, liberal style, conformism, identify, reproductive, equal size, student concept, identification.

REZYUME:

Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ta'limning maqsadi – bo'lajak o'qituvchi-musiqachining faol, ijodkor, ma'naviy boy shaxsni shakllantirish sifatida belgilangan. Mamlakatimizda uzluksiz musiqa va musiqa-pedagogik ta'limning butun zamonaviy tizimi belgilangan maqsad va vazifalarni hal etishga qaratilgan.

РЕЗЮМЕ:

Национальная программа по подготовке кадров ставит целью образования – формирование активной, творческой, духовно богатой личности будущего педагога – музыканта. Вся современная система непрерывного музыкального, музыкально – педагогического образования в нашей стране нацелена на решение поставленных целей и задач.

SUMMARY:

The national program for training personnel sets the goal of education - the formation of an active, creative, spiritually rich personality of a future teacher - musician. The entire modern system of continuous musical, musical - pedagogical education in our country is aimed at solving the set goals and objectives.

Демократический стиль характеризуется взаимодействием ученика с умелым учить, обучающим не столько действию, сколько ориентировке на цель, на способы её достижения, на поиски всё новых способов.

Общеизвестно, что передача знаний от старших поколений младшим осуществляется в процессе целенаправленного обучения и воспитания.

В ходе такой передачи младшее поколение усваивают: знания, способы деятельности, опыт творческой деятельности и содержание эмоционально – ценностного отношения миру. Средствами и источниками освоения такого опыта в процессе высшего музыкально – педагогического образования являются – учебные планы и программы, книги, учебники, учебные пособия, соответствующий музыкальный материал и репертуар, компьютер и Интернет, освоение соответствующих методик, технологий и операций с предлагаемыми объектами и предметами. Но даже самые совершенные учебные материалы не могут заменить живого общения с учителем – преподавателем, так как именно он является важнейшим звеном в передаче социального опыта. Но только при наличии тесного психологического контакта учителя с учеником процесс обучения достигает своей высшей эффективности, даже при наличии всех необходимых средств обучения. В процессе обучения учитель передаёт своему ученику частицу самого себя, а зачастую и всего себя. Следовательно чем значительней масштаб личности Учителя, тем больше положительное влияние он оказывает на рост личности своего ученика и воспитанника. Важнейшим условием эффективности учебного процесса является построение сотрудничества на основе уважения человеческого достоинства друг друга. В современной дидактике, психологии и педагогике рассматриваются две крайние, во многом противоположные позиции, характеризующие отношение учителя к действиям ученика.[1]

Для авторитарного стиля характерна ситуация, когда более умелый (учитель), но способный учить только собственным примером (в основном наглядно – иллюстративными методами) погружает ученика в совместные действия. При этом оценка действий ученика учителем остаётся субъективной и в основном альтернативной (хорошо – плохо, правильно - неправильно). Он строго контролирует решение каждой учебной задачи, следуя стереотипам, пресекая любую инициативу как своеволие. «Подавление» здесь основной принцип «управления». При конформистском общении (либеральный стиль) – участники диалога соглашаются друг с другом, но это не ведёт к изменению их отношения, позиций, мнений. Положительного воздействия на личность не происходит.

Демократический стиль характеризуется взаимодействием ученика с умелым учить, обучающим не столько действию, сколько ориентировке на цель, на способы её достижения, на поиски всё новых способов. Главное здесь – это обучение умению учиться. Такая совместно – поисковая, сотворческая позиция даёт возможность избежать крайних оценок, допускаются различные трактовки учителем действий ученика.

Помимо педагогической задачи здесь важна коммуникативная задача. В соответствующей психологической атмосфере сначала организуется контакт, а затем непосредственное воздействие на ученика. Итак, исходя из всего вышеизложенного, демократический стиль общения учителя – преподавателя и ученика – студента имеет следующие особенности: признание за учеником – студентом права на самостоятельность суждений и поощрение такой самостоятельности, построение воспитательной работы на поощрении и стимулировании, а не на угрозе; стремление формировать высокую самооценку и веру в свои силы, для чего исключаются унижающие человека насмешки, замечания, раздражительность, «ярлыки», нетерпимость; желание преподавателя сплотить своих учеников – студентов в коллектив единомышленников, для чего успехи одних не ставятся в укор другим и ученики не противопоставляются друг другу; умение видеть трудности переходного периода и способность преподавателя пректировать завтряншую личность своего воспитанника на основе имеющихся у него задатков.

В отличие от авторитарного стиля преподавания, демократический стиль как отношения партнёрства, сотрудничества между двумя личностями – учителя и ученика, направляющих свои совместные усилия на освоение содержания образования, которые можно представить схемой;

1 этап – предварительный, предактивный, организационный, планирование содержания и условий проведения занятия;

2 этап – непосредственное воздействие, учебное сотрудничество;

3 этап – подведение итогов, определение результативности первых двух.

На наш взгляд именно следующие индивидуальные качества преподавателя влияют на уровень результативности взаимодействия – учителя с учеником в процессе музыкального обучения: значительные профессиональные умения, знания, косвенно подтверждённые достижениями его учеников; дидактические способности, заключающиеся в свободном оперировании передовыми достижениями педагогики, психологии, теории и практики, сопряжённые с комплексом личностных, человеческих качеств; способности, дающие возможности воспринимать и понимать внутренний мир ученика, по малейшим признакам предугадывать его состояние и намерения, даже скрывааемые, маскируемые; конструктивные способности, позволяющие эффективно планировать и сиюминутные задачи, и далёкие перспективы развития учащегося, ничего не упуская, предвидя и темп развития, и качество, используя широкий спектр педагогических воздействий, нестандартный и актуальный материал; комму-

никативные способности (в данном случае понимаемые как выраженное умение общаться с учащимися разного возраста, уровня подготовки, психологических особенностей и природной одарённости), тонко чувствуя настроения и прогнозируя их изменения, сочетая педагогическую волю и разумный конформизм, искренность и педагогический такт; организаторские способности как умение рационально структурировать обучающую среду, преодолевая объективные проблемы; трезвая оценка своих собственных сильных и слабых сторон; умение видеть проблему, явление не только со своей позиции, но и со стороны обучающегося, всесторонние идентифицировать себя с учеником, его проблемами и чаяниями; способность к сопереживанию, чуткость и отзывчивость, достаточные вербальные навыки, обаяние и артистизм поведения; - постоянное стремление к собственному духовному, профессиональному и творческому росту, самообразование, самообучение и самосовершенствование. Основой же успешного воспитания способности к самообучению является налаженное взаимодействие между студентом – потребителем знаний и преподавателем – источником знаний как субъектов единой учебной деятельности.

Основным показателем правильного взаимодействия могут служить «интересные вопросы» обучающегося, а не правильные ответы, т.к. они чаще всего результат развития репродуктивных способностей. Основная задача преподавателя – организация и управление активной деятельностью студентов.

Но главный фактором всё же является то, что преподаватель – учитель в диалогическом общении предполагает будущее развитие студента – ученика он как бы «авансирует» его, допуская и даже воспитывая равноправие с собой. И общение ученика с музыкальным произведением учитель организует, по выражению Ражникова В., на основе равновеликости, ибо ценность музыки велика, а величина постигается с определённой дистанции временной, пространственной и личностной, чаще всего у ученика ещё не развит личностный подход к искусству (с высоты); у него пока не развиты способности, мал жизненный опыт, отсутствуют собственные приёмы и способы работы.[2]

Поэтому важно, чтобы преподаватель сумел проявиться как учитель, при условии что он: обладает возможностью увидеть черты и способности ученика, зародыш его эстетической позиции, соединимых с «равновеликостью» музыкального художественного произведения (это талант педагога); умеет включить жизненный опыт ученика в его актуальные отношения с миром (пуская хотя бы на уроке), новые будущие учениче-

ские свойства, способности и мастерство, внушить ученику его ученическую концепцию исполняемого произведения (это творчество и мастерство педагога), искрение желает сориентировать на ученика все свои усилия на уроке, жертвуя своим временем, энергией, волей, зачастую в ущерб своему социальному утверждению, своим произведениям, своим выступлениям и т.п. Общаясь, таким образом, с учеником «студентом», учитель – преподаватель как бы не умеет другим, путём находить полноту содержания деятельности и собственного роста (нравственность педагога).

Каким же образом педагог организует весь спектр своих отношений с учеником и последнего – с произведением искусства? Дело в том что мировая музыкальная культура в процессе выявления своих произведений так же зависит от характера, интенсивности и развитости отношений учитель – ученик, как и сами эти отношения, могут сложиться и быть жизненно зависимыми от художественно-культурного контекста (от существования музыкальной культуры). Соответственно здесь центром педагогического процесса становится ученик, а не музыка, ибо ценностный статус того или иного музыкального произведения, как правило, известен. В новой музыкальной педагогике личность ученика развивает только развивающаяся личность учителя. Другие позиции преподавателя – наставник, руководитель, авторитетный специалист, репетитор, режиссер-постановщик репертуара и т.д. – оказывают оперативную и случайную помощь, но чаще всего приводят к разделению обучения и воспитания и не могут содействовать организации продуктивного диалога музыканта – ученика с музыкальным произведением.

Подлинное музыкальное обучение и воспитание – целостный процесс, где издержки в личностном развитии весят больше, чем технологические достижения в освоении музыкального инструмента, и поэтому зачастую музыканта – педагога – музыканта – гражданина в результате не получается. Надо учитывать, что основными требованиями к преподавателю становится то, что даваемый им урок по основному инструменту, вокалу, дирижированию несет в себе элементы музыкальной терапии, содержательный вес воспитания и обучения приходится на общение с его интенсивным обменом эмоциональными состояниями. В новой музыкальной педагогике особенно значима позиция – состояние общения ученика – музыканта по отношению к музыкальному произведению. И здесь действует подход, основанный на «равновеликости музыканта музыкальному произведению», предполагающей своеобразную идентификацию уподобление человека музыке.

Необходимо также, преодолеть при обучении исполнительскому искусству взгляд на музыку на «предмет занятий», «учебную дисциплину». Суть этой новой позиции – музыка, общение с ней в любой форме есть переживание непрерывной связи и зависимости человека от мира и мира от человека. В технологии самого педагогического воспитательного процесса личностный способ отношения ученика к музыкальному произведению учителем не передается и наглядно не показывается. Но может создать соответствующие благоприятные условия.

Вот что говорили по этому поводу выдающиеся музыканты – педагоги Л.Николаев – «В области музыкального исполнительства учитель должен дать ученику основные общие положения, опираясь на которые последний сможет пойти по своему художественному пути самостоятельно...».[3]

А.Шнабель – «Что может сделать педагог? В лучшем случае – открыть дверь. Но ученик должен сам пройти через нее». [4]

Г.Нейгауз считал, что успешная работа над «художественным образом можно лишь развивая ученика музыкально, интеллектуально, артистически, а, следовательно, и пианистически, иначе воплощения не будет!...».[5]

По мысли Г.Нейгауза развить талантливость ученика, означает не только научить его хорошо играть, но сделать его «более умным, более чутким, более честным, более справедливым, более стойким». Такое отношение требует от учителя огромной, безусловной и бескорыстной любви к своему ученику, а не стремления к подтверждению своего профессионального статуса и роста. В работе над музыкальным произведением для Учителя с большой буквы главным является не само музыкальное произведение, а личность ученика и проблемы её развития. А для этого самому учителю необходимо постоянно совершенствоваться в личностном и профессиональном плане. Истинный учитель развивает не только музыкально- исполнительские способности ученика, но также и его личность.

Литература:

1. Nsportal.ru>kultura/muzykalnoe-iskusstvo/library/...
2. Словарь эстетических эмоций В.Ражникова
3. Сочинения Л.В.Николаева // Савшинский С Леонид Николаев// Пианист. Композитор. Педагог. Л.;М., 1950. С. 185-186.
4. <https://schnabelmusicfoundation.com/where-is-the-schnabel-grave-site>
5. Нейгауз Г. Г. «Об искусстве фортепианной игры. Записки педагога» (первое издание - 1959 год).

СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

СТУДЕНТ ЖАСЛАРДА РУҰХЫЙ ДҮНЬЯҚАРАСТЫ РАҰАЖЛАНДЫРЫҰ

Абдимуратова Н.П.

Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: ахлоқ, маданият, нафосат, психология, миллий қадрият, хулқ-атвор, комил инсон, шахс.

Ключевые слова: нравственность, эстетика, национальные ценности, воспитание, личность, деятельность, самопознание, ценностная ориентация,

Key words: morality, esthetics, national value, education, a person, activity, self-conscious, valuable orientation.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада талабаларни маънавий ва ахлоқий тарбиялашнинг моҳияти ҳақида сўз бўлиб, инсонни ижтимоий қадрият сифатида ўрганиш, аждодларимиз меросини бойитиш ва ривожлантириш йўллари тадқиқ қилинади.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются нравственное и эстетическое воспитание личности, изучение личности как социальной ценности, обогащение и развитие нравственного наследия предков.

SUMMARY:

The article deals the esthetic and moral education of a person, the study of a person as the social wealth, developing and enlarging moral value of ancestors.

Шағыстың уллы данышпан ойшыллары: Абу Наср Фарабий, Абу Райхан Беруний, Абу Алий ибн-Сино, Кайкаўыс, Алишер Наўайы, Мақтумқұлы, Абай, Бердақ, Әжинияз шығармаларында жаслардың хұжданлы, әдепли, билимли болып камал табыўлары ушын тәлим-тәрбия кең орын ийелеп, бунда жаслардың өзине тән психологиялық хәм жас өзгешеликлери үлкен әҳмийетке ийе екенлигин көремиз [2].

Студент өзине тән сыпатқа ийе болған, ерк-исеними күшли, ой-түсини-ги кең, мәдениятлы қарым-қатнас ийеси. Устаз - өз хызметі барысында тийкарғы объекти болған студентти билиўи, хәр күн сайын физикалық, психологиялық жақтан өсип баратырған өзине теңлес бул инсан менен

элбетте, жоқары мәдениятлы қарым-қатнаста болыуы миннетли ҳәм әҳмийетли.

Студентлик дәуир - миллион-миллион жаслар турмысындағы ең мазмунлы, ең умытылмас дәуир. Бул жыллар дауамында жаслар идеялық жақтан шынығып, ел перзенти болып қәлиплеседи. Шебер алым-педагоглар басшылығында кешегі мектеп оқыушылары бүгінге келип жоқары оқыу орны қушағында бир неше жыллық оқыуы дауамында илим-техника рауажланыуының ең соңғы жетискенликлери менен танысады, өзлери ушын илим шыңларына қарай, келешегине умтылып айдын жол ашады. Элбетте, инсан камалатқа жетисип барар екен, оның ой-пикири, дүнья қарасы, қарым-қатнасы өзін қоршаған орталық ҳәм жәмийетлик мүнәсибетлер менен тығыз байланыста толығып барады.

Рууҳый мәдениятты, рауажланыудың интеллектуал байлықларын меңгерип алыу ҳәм буларды жаслардың ақыл-санасына синдирип барыу жаңаланып баратырған турмыстың әдеп-иқрамлық, идеялық тийкары болып есапланады. «Өзбекстан Республикасында мәмлекетлик жаслар сиясатының тийкарлары ҳаққында» Нызам демократиялық базар қатнасықларына, жәмийетлик өзгерислерге ҳәмде өзін-өзи рауажландырыуға, ҳуқуқ ҳәм миннетлердің бирлигин, еркинлик ҳәм пуқаралық жууапкершиликти түсиниуе пидайылық рууҳында болыу, дәуир талапларына жууап беретугын жаңа психологиялық пазыйлетлерди ийелеу ҳәм рауажландырыудың илимий тийкарларына бағдарланған ҳалда ислеп шығылды.

Бул бағдар жаслардың жәмийетлик-психологиялық келбетин, жәмийетлик миннет оқыу, билим алыу, кәсип ийелеу ҳаққындағы түсиниклерин түптен өзгертип, жас әуладтың саламат өсип ер жетиуине ҳәр қашанғыдан да, ҳәмме нәрседен де жоқары дәрежеде әҳмийет берилгенлигин көрсетеди. Заманағөй шараят жасларымыздың еркин пикирлеуине, ойлау шеңбериниң кеңейиуине, илимге болған қызығушылығының күшейиуине, жүрегінде ана-Ұатанға, халқына деген меҳир мухаббаттың бекемлениуине жаңа психологиялық көз-қарастан кең жол ашып бермекте[1].

Өмирге жаңа әуладлардың кирип келиуи менен олардың саламат, баркамал қәлиплесиуине тәбийий түрде өз дәуириниң тәлим тәрбиясы жетекшилик етеди. Бизлер жасап атырған жәмийетимиздің келешекте қандай болыуы, буннанда жоқары басқышқа көтерилюи бүгинги жаслардың тәлим-тәрбиясына ҳәм оларға илим-билим сырларын берип атырған педагог-оқытушылардың кәсиплик қәбийлетине, методикалық шеберлигине көп жағынан байланысly. Өтмиши уллы халықтың әуладлары болғанымыз ушында бизлерге ҳәмме уақыт ҳәр қандай қыйыншылықтан

шығыуда, жетискенлікке ерисиуде устазлардан мийрас қалған қалбимиздегі руұхый дүнья, устаз-шәкирт дәстүрлері өмир-бахый күшке ийе.

Устаз сақый, әдепли, меҳрибан, ашық жүзли, шийрин сөзли, сабырлы, шыдамлы, талапшаң, туұры сөзли пазыйлетери менен шәкиртлерине үлги болыуы керек. Устаздың ең жақсы кәсиплик пазыйлетлеринен бири шәкирт таярлап шығарыу. Устаз өзинен кейин билимли, қәбилетли шәкирт қалдырмаса, оның өмири, еткен мийнетлери бийкар кеткен дейиледи. Устаз қаншама уллы болмасын, тарийхта белгили из қалдырмасын, өз билимин, өнерин кейинги әуладқа қалдырмаса, оның ислерин дауам еттиретуғын адам болмайды[3].

Уллы бабамыз Әмир Темурдың өз устазы Сайд Барақаға болған ибратлы мүнәсибети, Алишер Наўайының устазлары Лутфий менен Жәмийге болған меҳир-мухаббаты хәмме ўақыт жас әуладлардың үлги аларлық умтылыўларын ақлайды.

Қыйыншылықларды жеңип шығыу, жаңалыққа умтылыу, ертеңги күнге исеним жаслар психологиясына тән қубылыс. Себеби, ата-ана, устаз олардың хәмме ўақыт, хәмме жерде сүйениши, көз алдындағы биринши таянышы есапланып, усы арқалы олар жоқары оқыу орнында да өзлери таңлаған кәсиплерине меҳир қойып, үйренип, билим алып келешекке умтылып жасайды. Жалынлы жаслықтың бул басқышында жасларда илимий, әмелий көнликпелер, сиясий, мәдений дүнья қарас, адамлар менен әдеп-икрамлы қарым-қатнас психологиясы қәлиплеседи, руұхый дүньясы байып барады. Соның менен бирге, күнделикли өмиринде қыйыншылық, турмыслық қарым-қатнастарында тосқынлықтың да дус келиуі тәбиғый. Жаслардың студентлик дәуиринде күнделик турмысына ең жоқары әдеп-икрамлылық қағыйдаларын сиңдиретуғын, жәмийет талапларына муўапық ҳалда ис алып барылыуын тәмийинлейтуғын, сиясий-идеялық жақтан шынықтыратуғын, ҳуқуқый қорғаўшысы, жақын кеңесгөйи - өз Устазы болып табылады[4].

Устаз-шәкирттиң ең жоқары мақсет хәм идеяға умтылыўшы қарым-қатнас ийеси сыпатында, өз шәкиртлери алдында өзиниң хәр қандай ўақияға мүнәсибети, дүньяқарасы, билими, ибрат алатын үлгили тәрәплери менен хәр бир жигит-қыздың меҳрибан, хәммеден жақын, сақый, әдалатлы қорғаўшысы, жәнede, тоқтаўсыз руұхый дүньясына, көз-қарасына тәрбиялық тәсир етип отырыуы, оның хәммеден айырылып туратуғын жоқары мораллик тәрәплери болып есапланады. Бул көринислер студентлерде талапшаңлық, өз-өзине жуўапкершилик сезимлерин пайда етип, ана-Ўатанымыз мәпи ушын хызмет етиў туйғысын күшейтеди. Студенттиң

басқа оқытушылардан көре өз устазы менен болған гүррин, пикир алысыулары, өзіндеги тәртип-интизамды күшейтиуге, хәр нәрсеге ашық, итибарлы мүнәсибette болыуға, ойшаң қарым-қатнас жасауға көбирек ийтермелейди хәм орынланыуын тәмийинлейди.

Жоқары оқыу орнында студенттиң әдеп-икрамлылық ой-туйғысы, руұхый кеширмеси көбирек өз устазының кеңеси, көрсетпеси, мүнәсибети, характери, хәрекетлери тәсири менен байланысly болып, булар олардағы жақсы яки жаман сыпатлардың пайда болыуынада тәсир жасап отырады. Мысалы, 1-курс студентинде еле мектептеги көз-қарас, қарым-қатнас, жоқары оқыу орны орталығына сәйкес емес психологияның басымлығы үстин болса, 2-3 курсларындағы баслы мақсет оқыу, өзіндеги бар жеке қәбийлетти жүзеге шығарыу; абырой арттырып барыу; оқыу орны, ата-ана, өз жақынлары алдында хошеметке ерисиу, миннети хәм хукуқын аңлау, ал питкерийуши курсқа келгенинде руұхый ой-туйғылардың үстемлиги, садық досқа ийе болып өмир сүриуге таярлық, өз қәнийгеликлери бойынша алған илимий билимлерин әмелий жақтан қолланыу, мине, усындай жаслық сынауларына дуушар болған студентке төрт жыл дауамында меҳрибанлық ететуғын, руұхый дүнья қарасында өзине хәммеден жақын устазы. Усындай тәсиршең, өмирдин ең әхмийетли басқышында студенттиң руұхый дүньясында, көз-қарасында «бизиң устаз» болып басқалардан өзгеше, бир өмир меҳирленип қалыуыда хәр бир жигит-қыздың жәмийетте мүнәсип инсан болыуына тымсал болғанлығы болса керек[3].

Еркин хәм азат Ұатанымыз перзентлерин келешеге абадан жәмийет қурыу жолында олардың билим тәрбиясын жетилистириу, хәр қандай жат иллетлерден сақлау бүгинги күнде әхмийетли машқалаға айланып, бул жолда мәрийпетли, зыялы-устазлардың тәлим-тәрбиялық хызметиниң жоқары дәрежеде екенлиги баслы мәселе болып қалмақта. Данышпанлар айтады: «Тәрбияшы-устаз болыу ушын алдын басқалардың ақыл-ойын өстириу, илим-билим булағынан қандырыу, шын мәнистеге пуқара етип жетилистириу ушын ең алдын, тәрбияшының өзи усындай талапларға жууап бериуи, жоқары адамгершилик пазыйлетлерге ийе болыуы керек» - деген еди.

Қайсы дәуирде болмасын педагог, бул жаңа жәмийет өтетуғын, билим-тәрбия, устаз-шәкиртлик дәстүрлерин үлкен әуладтан жаңа әуладқа избе-из, турақлылық хәм жууапкершилик пенен жеткерип, дауам еттирип отыратуғын хәр бир жаңа әулад келешегиниң жол басшысы болып саналады. Хәзирги заманның ең өткир, жууапкерли хәм кең билимлерге

ийе болған жоқары оқыў орны педагог-алымлары барлық әжайып пазый-летлерге ийе болыўы, жоқары адамгершилик көз-қарастан турып студент жаслардың ҳәр тәрәплеме камал табыўына, миллетлер аралық туўысқан-лық қарым-қатнас руўхында тәрбияланыўына, сиясий ҳәм ҳуқуқый жақтан ҳеш кимнен кем болмаўына, саламат әўлад болып жетилисип, ел мақта-нышы болыўына ҳәм миннетли, ҳәм жуўапкер екенин жақсы сезинеди. Уллы данышпан Сократтың: «Жаслар мийўе ағашына усайды, қәйтип ек-сең солай көгереди, мениң ақыл-кеңесимди кеўиллерине тасқа басылған мөр сыяқлы қабыл етеди, сонлықтан мен олардың тәрбиясына көбирек кеўил беремен»-деген терең ойлы пикирлери бүгинги күниде, жаңа мәни-сте, жаңа мазмунда турмыста тастыйықланыўын таппақта[2].

Хәр күни, ҳәмме ўақыт студент жаслардың жәмийетлик орталықта жеке сыпатын, руўхый саламатлығын, физикалық күш-қуўаты ҳәм кең дү-нья қарасын раўажландырыў ҳәм беккемлеў устаз-педагогтың тәрбиялық жумысының баслы бағдары, билимлендириўдиң үзликсиз даўамы болып турады.

Әдебиятлар:

1. Қосназаров К., Пазылов А., Тилегенов А. Педагогика. Сабақлық. Нөкис. 2009.
2. Абдимуратов П.С. Ўзбекистонда таълим-тарбиянинг миллий-маънавий асослари. Н. “Qaraqalpaqstan”. 2016.
3. Азизходжаева Н.Н. Ўқитувчи мутахассислигига тайёрлаш технологияси –Т., 2000.
4. Абдимуратов П.С. Муғаллим келешек тәрбияшысы. Н. 2023.

TALABANIN ESTETIKALIQ ISKERLIGIN JETILISTIRIW JOLLARI

Abdimuratova N.P.

Qaraqalpaq mamleketlik unidersiteti

Tayanch so'zlar: axloq, madaniyat, nafosat, psixologia milliy qadriyat, xulq-atvor, komil inson, shaxs.

Ключевые слова: нравственность, эстетика, национальные ценности, воспитание, личность, деятельность, самопознание, ценностная ориентация.

Key-words: morality, esthetics, national value, education, a person, activity, self-conscious, valuable orientation.

PEZIOME:

Maqolada talaba-uquvchilarni manaviy axloqiy tarbiyalashnin mohiyati haqida suz bulib, insonni ijtimiyi qadriyat sifatida urganish, fjdodlariviz merosini boyitish va rivojlantirish yullari tadqiq qilinadi.

PEZIOME:

В статье рассматриваются нравственное и эстетическое воспитание личности, изучение личности как социальной ценности, обогащение и развитие нравственного наследия предков.

SUMMARY:

The article deals the esthetic and moral education of a person, the study of a person as the social wealth, developing and enlarging moral value of ancestors.

Búgingi zaman adamı hámme waqıt gozzallıqqa umtıladı, olardıń gozzallıq idealları turmista júdá hár qıylı waqıyalar, hádiyseler, qarım-qatnaslar tiykarında kórinedi. Estetikalıq tárbiya keń mániske iye bolıp, jeke adamdı tábiyat hám jámiyettegi gózzallıqlardı ideal tárepten qabıl etiwge úyretedi. Sonday-aq, estetikalıq iskerlikke, waqıyalıqtı gózzallıq nızam qağıydaları tiykarında ózgertiwge qábiletli shaxstı tárbiyalaydı.

Estetikalıq iskerlikti jetilistiriw bul jeke adamnıń estetikalıq sanalılıǵı, qarım-qatnası hám estetikalıq iskerliktiń júzege keliwi bolıp, bul uzaq dawam etetuǵın process. Bul process jas hám social faktorlar menen belgilenetuǵın túrli basqısh hámde dárejelerge iye. Estetikalıq tárbiya jeke adamnıń jámiyetlik estetikalıq

mádeniyatın iyelep alıwǵa baylanıslı bolıp, túrli jollar hám formalar járdeminde ámelge asırıladı.

Jámiyette ayırım jeke adamnıń estetikalıq mádeniyat túsiniikleri bar. Jámiyettiń estetikalıq mádeniyatı degende insaniyat pútkil rawajlanıw tariyxı processinde toplanǵan materiallıq hám ruwxıy qádiriyatları túsiniledi. Oqıwshı shaxstıń estetikalıq mádeniyatı jámiyet mádeniy miyrasın belsendi dóretiwi, ózlestiriwi nátiyjesinde payda boladı. Jeke adamnıń gózzalıq penen óz-ara qatnası, sonday-aq jeke adamnıń ayırım sıpatlarınıń óz-ara tásiri nátiyjesinde estetikalıq mádeniyatı hámme waqıt ózgerip turadı. Jeke adamda estetikalıq mádeniyattıń tiykarǵı quramı bul estetikalıq sana, mútájlikler, qatnaslar hám estetikalıq iskerlikler. Estetikalıq mádeniyattıń bul tiykarǵı bólimleri ózine tán quramalı dúziliske iye. Estetikalıq sana, estetikalıq qábilet, bilim, sáwbetlesiw, básekelesiw, esestetikalıq idealdı qamtıp aladı. Estetikalıq mútájlikler qatnasıqlar bolsa, eń aldın shaxstıń estetikalıq qızıǵıwları, qáleyi, estetikalıq oy-tuyǵılarında kórinedi.

Estetikalıq sana, jámiyetlik waqıyalar, tábiyat, mádeniyat penen qatnas processinde teoriya, qaraslar, kórkem óner, tálim tárbiya nátiyjesinde sáwlelenedi. Estetikalıq qábilet - bul átirap waqıyalıqtaǵı zatlar, hádiyselerdiń estetikalıq mánisin barlıq quramalıq bólimleri menen birgelikte júz beriwi, yaǵnıy qabıl etilgen zatlardı shaxsta payda bolǵan sezim hám aqılıy nárselerge salıstırıw processı. Estetikalıq qábilet gózzalıq penen ushıraqanda júzege keledi hám anıq maqsetke qaratılǵanlıǵı menen usınıladı. Toliq estetikalıq qábilet túsiniikleri hám estetikalıq qatnaslardı formalandıırıw menen birgelikte júz beredi.

Estetikalıq qatnas- jeke adamnıń anıq bir estetikalıq hádiyse qatnasıǵın bildiretuǵın aqılıy háreketinde túsindiriledi. Jeke adamnıń estetikalıq qatnası tereńligi, jetiliskeni, quramalıǵı, joqarı yamasa pásliǵı menen ajırılıp turadı. Estetikalıq qatnas dárejesi jeke adamnıń minez-qulqı hám bilim dárejesine, estetikalıq tájriybesine baylanıslı. Jeke adamnıń hádise yamasa waqıyaǵa estetikalıq qaǵıydalar, ideyalar tiykarında bergen bahası estetika delinedi. Estetikalıq baha beriwde jeke adamnıń sociallıq jasaw jaǵdayı dizimi, sociallıq kelip shıǵıwı anıq kózge taslanadı, sebebi gózzalıq hám kóriksizlik, shıraylılıq yamasa shıraylı emes usaǵan kategoriyalar túrli social dizimde túrlishe bahalanıp kelingeni.

Estetikalıq ideal- bul jeke adamnıń tábiyat, jámiyet hám sanattaǵı maqset tárizindegi qabıl etetuǵın, jetiliskeni gózzalıq barısındaǵı bahasınıń júz beriwi. Estetikalıq idealdıń ayrıqsha belgisi shaxstıń dún'ya-qarası qásiyetine kóre anıqlanadı.

Estetikalıq mútájlik dep, jeke adamnıń waqıyalıqtı estetikalıq tárepten bilip alıwǵa iyermelewshi sub'ektiv faktorlarǵa ayıladı. Estetikalıq mútájlikler estetikalıq axboratqa qızıǵıwdı kúsheyttiredi. Estetikalıq qızıǵıw- jeke adamdı

estetikalıq iskerlikke, waqıyalıqqa hám sanaat shıǵarmaların estetikalıq tárepten ózlestiriwge kirisiwde kórinedi.

Estetikalıq qızıǵıwdıń tiykarǵı belgisi oqıwshıda estetikalıq iskerlikke umtılwı, ózi jaqtırǵan sanaat shıǵarmaların jıynap toplaı barıwı, qayta-qayta oqıp qabıl etiwı, usı shıǵarmalar haqqında pikir bildiriwge umtılwı, basqalardıń usı máselege tiyisli pikirin biliwine qızıǵıwı, kórkemóner, janr, baǵdarları usaǵan ayrıqsha júz beriwshi tańlaw túrleri menen táriyp lenedi. Máselen, oqıwshılar ózlerin qızıqtırǵan kórkemóner ustasınıń súwretlerin, shıǵarmaların toplaydı, qayta-qayta oqıp shıǵadı.

Oqıwshılarda estetikalıq qızıǵıwdıń keńligi, tereńligi, yaki turaqlılıǵı menen ajralıp turadı. Bul olardıń aktivlik dárejelerinde hám qorshaǵan ortalıqqa estetikalıq qatnaslarında anıq kórinedi. Oqıwshıdaǵı estetikalıq qızıǵıw dárejesi pedagogikalıq tásiрі nátiyesinde joqarıǵa kóteriliwi yamasa tómennlewı de múmkin. Estetikalıq qızıǵıwlar oqıwshıda estetikalıq mıtájlik tuwılıwına sebepshi boladı.

Estetikalıq kelbet – jeke adamda onıń jeke hám sociallıq qásiyetleriniń qosılıwı nátiyesinde payda bolatuǵın quramalı hádiyse. Biraq jeke adamda sociallıq qatnaslar bolǵanlıǵı ushın, ol estetikalıq bahalaw kriteriyası bolıp xızmet qılıwshı sub`ektiv hám ob`ektiv normalardı ózinde birlestiredi. Estetikalıq kelbet - ob`ektiv estetikalıq ólshewı, gózzallıq hám kóriksizlikke, kóterińkilik hám kewil keypiyatqa baha beriwde sub`ektiv iyelegenlikte kórinedi. Baha - buyım yamasa hádiyseniń estetikalıq mánisin iyelew processine tiyisli. Kelbet bolsa shaxstıń buyım yamasa hádiysege karaǵanda estetikalıq qatnas bildiriw túrinde kórinedi. Estetikalıq kórinis estetikalıq xabarlar aǵımı, estetikalıq hám tártip normalar jıyındısı arqalı júzege shıǵadı hám jeke adamǵa estetikalıq baha beriwde anıq kórinedi. Estetikalıq kórinis talabada qansha joqarı bolsa onıń zatqa, buyımǵa estetikalıq baha beriw qásiyeti hám sonshalıq joqarı boladı. Sebebi estetikalıq kórik estetikalıq baha beriw qásiyetine tásir etedi.

Talabanıń estetikalıq qálbi birliǵı onı estetikalıq bolıwǵa, óz iskerligin payda qılıwǵa tayarlaydı. Jeke adam áste-aqırın átirap-dóğerekke gózzallıq nızamları tiykarında ózgertiriwge, gózzallıq jaratıwǵa háreket qıladı. Sebebi insan gózzallıqtı tek ǵana kórip qoymaydı, bálki onı jaratadı. Estetikalıq tárepten tárbiyalanǵan adam ómirdi gózzal qılıwǵa umtıladı, estetikalıq tárepten aktiv boladı. Shaxstıń estetikalıq iskerligi ómirinde gózzallıq jaratıwda iyelegen estetikalıq kónikpelerinde: sulıw, qolaysız kiyiniwinde, mádeniy qarım-qatnasında, ózin tuta biliwde, shańaraq hám jumıs ornında estetikalıq ortalıǵın jaratıwda júz beredi.

“Estetikalıq tárbiya” menen bir qatarda “kórkemlik tárbiya” túsiniǵı bar. Kórkem tárbiya dep jeke adam sanasınıń kórkemlik úskeneleri járdeminde rawajlandırıwǵa, jeke sanaatı málim túrinde qatnasıp dóretiýshilik iskerligi ushın zárúr bolǵan kórkem qábiletlerin jetilistiriwge aytıladı. Kórkem óner túrli estetikalıq kategoriyalar menen

jeke adam estetikalıq sezimine tásir etedi hám onı mádeniy iskerliktiń hár qıylı túrleri menen tanıstıradı.

Ulıwma alganda estetikalıq tárbiya wazıypalarınń orınlanıwı talabalarda baslamashılıq, dóretiýshilik, aldınnan kóre biliw, umtılwshılıq, arızı-úmit qusaǵan pazıyletlerin qalıplestiredi.

Estetikalıq tárbiya mazmunı. Estetikalıq tárbiya oqıyshılarda estetikalıq bilim, kónikpe hám uqıpların qalıplestiriw hámde estetikalıq oy-sezim, qızıǵıw, zárúrlik, baha beriw usı usaǵan kóinislerdi tárbiyalaw máselesin óz ishine aladı. Oqıyshılardıń gózzallıq haqqındaǵı bilimleri ómirdegi waqıyalar, buyımlar, olardıń ráńbá-ránligi, túrlerdi hámde iskusstvo shıǵarmaların estetikalıq ózlestiriwi processinde payda boladı. Oqıyshılar átirap-dógerekke, ómir, tábiyat kóinisleri hám hár qıylı janrdadı kórkem shıǵarmaları: grafika, reń, háykelshilik, ámeliy mádeniyat, ádebiyat, mızıka shıǵarmaları menen tanısıp baradı, usı menen bir qatarda bilimlerin ózlestirip aladı. Oqıwshılar gózzallıq hám pataslıq, kóterińkilik hám qáwip-qater, isenimsizlik hám qorqınısh basqıshların anlap jetiwleri, estetikalıq uqıp hám kónlikpelerinen ómirde paydalana alıwǵa úyreniwleri lazım.

Oqıwshılar tiykarǵı estetikalıq kategoriya-gózzallıq tuwrısındaǵı bilimlerin ózlerin orap turǵan dógerek átirapındaǵı turmıs nárseleri: kiyim-kenshek, oyınshıqlar, shańaraq aǵzalarınń óz-ara mádeniy qatnasları, tazalangán háwli, gúlzar, ádebiy shıǵarmaları: muzıka, qosıq, sulıw súwretler iyeleydi. Gózzallıq tuwrısındaǵı bilim hám túsiniyelerinen oqıwshılar óz qattı háreketlerin, adamlar iskerligin hám tábiyat hádiyselerinen bahalawda paydalanadı.

Pedagogikalıq processte oqıtıwshılar mádeniyat haqqındaǵı bilimlerin beriw menen birge olardıń estetikalıq sezimin bir jerge toplaydı hámde mazmunlı estetikalıq sáwbet júritiwge úyretedi. Oqıwshılar estetikalıq tárbiya processinde estetikalıq uqıp hám kónlikpelerin de iyelewleri lazım. Muzıka iskerligine qarashlı atqarıwshılıq, qosıq aytıw, muzıka áspabların shertiw usaǵanlardı iyelep alıwları kózde tutıladı. Olar kórkem iskerlikke tiyisli kórkem shıǵarmalardı dıqqat penen gúzete biliw, olardıń mazmunı hám túsindiriw usılları, yaǵnıy kompoziciya kolorit usı usaǵanlardı analiz qılıw, janrlardı bir-birinen parqlaw uqıplılıqların iyeleydi.

Muzıka hám suwret sabaqlarında pedagogikalıq bilimlendiriy oqıwshılardan óz-betinshe izleniw, dóretiwsilikke tiyisli kónlikpelerdi rawajlandıradı. Oqıwshılarda dóretiwsilik uqıplılıqlarınń payda bolıwı olardıń qızıǵıwı, qábileti, dóretiwsilik qatnası, háreket usılları hám dóretiwsilik isleri sıpatına kóre anıqlawı múmkin.

Estetikalıq tárbiya beriw usılları. Estetikalıq tárbiya usılları - oqıwshılardıń estetikalıq rawajlanıwların támiynlew maqsetinde dógerek-átiraptan tańlap alınǵan turmıs, tábiyat mádeniyat estetikası hám balalardıń kórkem iskerligi, tálim processı esaplanadı.

Shañaraq gózzallıqtın birinshi mektep aǵzalarınıń óz-ara qatnasları, úy buyımları, usı nárselerdiń jalǵız birligi, uyǵınlıǵı, tártipli jayǵastırılıwı, tazalıq, tártiplilik, mekteptiń bezetiliwı, mekteptegi estelik hám onıń saqlanıwı, mekteptiń bezetiliwı, mekteptegi belsendilar múyeshi usaǵanlardıń barlıǵı tuwırından-tuwır balalar estetikasına tásir etedi. Turmıs estetikasınıń tiykarın tazalıqtı saqlaw, tábiyat múyeshin payda etiw, oqıwshılar kórkem isler kórgizbesi, belsendiler, alıńǵılar taxtası doskasınıń jańalanıp turıwı ayrıqsha áhmiyetke iye.

Tábiyat eń ayrıqsha estetikalıq tárbiya quralı. Tábiyat túrlishe estetikalıq keshirmelerdiń tiykarı bolıp, bul tiykar tábiyattan tásirleniwge onı kóre biliwge, esite alıw qábiletine baylanışlı. Oqıwshılardıń tábiyat qoynına ekskursiyaların dıqqatın tábiyat gózzallıǵına qaratıw imkanın beredi. Oqıwshılar jıldıń tórt máwsiminen tábiyat ózine tán reń alıwın, ózgeriwın bilip aladı, olarda tábiyat hádiyselerine qızıǵıw kúsheydi hám olar tábiyattı asırap-abaylaw kerekligin tereń anlap jetedi. Oqıwshılar tábiyattanıw sabaqlarında tek ǵana tábiyiy bilimlerin ózlestirip qoymay, bálkim tábiyatta gózzallıqtı jaratıwdı ámelde qollanıp kóredi. Mektep háwlisin kóklemzarlastırıp, gúlzar jaratıp, nál egiw hám usı usaǵan shólkemler, balalar qálbine kúshli tásir etedi hám estetikalıq kónikpe uqıplılıqların payda etedi.

Kórkem óner túrleri tiykarǵı tárbiya usıllarınıń biri. Kórkem ónerdiń hár qıylı kórinisleri hám janrları járdeminde oqıwshılardıń reń, qálem haqqındaǵı bilimleri, músınshilikke tiyisli kónikpe hám uqıpların, kórkem qábiletleri qalıplesedi. Súwret sabaqları reń, ámeliy arxetektura sanaatı, ózbek hám shet el kórkem óner ustalarınıń dóretiwshileri, shıǵarmaları menen tanıtıradı. Oqıwshılarda súwret uqıplılıǵın tárbiyalaydı.

Estetikalıq tárbiya beriwde qosıq hám muzıkanıń roli úlken. Muzıka hám qosıq oqıwshılardıń muzıkalıq qábiletin, muzıkalıq eslew, qábiletin ósiredi. Oqıwshılarga muzıkadan teoriyalıq maǵlıwmat beriledi. Olar notalar, túrli dáwirdegi muzıka ásbapları, muzıkalıq dóretiwshilik, aǵımlar, janrlar menen tanısadı. Balalar birgelikte qosıq aytıwǵa, oyınǵa túsiwge úyrenedi, xalıq kalassik muzıkaları, qosıq jaratıwǵa háreke qıladı.

Ádebiyatlar:

1. Saadiy SHeraziy. Gozzallıq bostanı. N. Bilim-1991.
2. Alimardanova A., Nazarov Q. Ómir hám turmıs ádebi. N. Bilim-1999.
3. Mahkamov U.M. Axloq-odob saboqlari. T.1994.
4. Muxammad Sodiq Muhammad Yusuf. Imon. T.1992.
5. Jaloliddin Rumi. Radiy Fish. T.1986.
6. Suxomlinskiy V.A. Tarbiya haqida. T.1977.
7. Bazarbaev J. Dawletova Q. Ádepnama. N.1996.
8. Abdimuratov P. Qaraqalpaq xalqınıń úrp-ádet, dástúrleri hám onıń jaslar tárbiyasındaǵı áhmiyeti. N. Bilim-1996.

STUDENTLERDE FAMILISTIK MÁDENIYATTI RAWAJLANDIRIW METODIKASI

Nagmetova N.M.

Ájiniyaz atındaǵı NMPI

Baslawısh tálim kafedrası docent, p.if.doktorı (PhD)

Tayanch soʻzlar: tarbiya, tarbiya fani, qadriyat, axloq, familistik mádeniyat.

Ключевые слова: воспитание, педагогическая наука, ценности, мораль, фамилистическая культура.

Key words: upbringing, pedagogical science, values, morality, familistic culture.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada talabalarda familistik madaniyatni rivojlantirish uchun samarali metodikalar va oilaviy qadriyatlar haqida soʻz etiladi bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассказывается об эффективных методах и семейных ценностях для развития фамилистической культуры у студентов.

SUMMARY:

This article describes effective methods and family values for developing familistic culture among students.

Házirgi dáwirde mámleketimizde tárbiyalıq islerdiń mazmunı barksámál áwladtı qalıplestiriwge qaratılǵan. Respublikamızda salamat hám barksámál áwladtı tárbiyalaw, jaslardı XXI ásir talaplarına tolıq juwap beretuǵın hár tárepleme rawajlangan shaxs sıpatında tárbiyalaw ushın zárúr shárt-shárayatlar hám imkaniyatlar jaratılǵan.

Tárbiya degenimizde oqıwshı shaxsın sanalı túrde úylesikli rawajlandırıwdı maqset etken bir pútin pedagogikalıq procestiń, olarda ulıwma insanıy hám milliy pazıyetlerdi, milliy ǵárezsizlik ideyasın, ideologiyanı, xarakter menen erk qásiyetlerin, minez-qulıq, kónlikpe hám ádetlerin qalı plestiriwge qaratılǵan tárepleri túsiniledi [3].

Tárbiya insan shaxsın qalıplestiriw, onıń social, siyasiy, mádeniy turmıstaǵı belsendi qatnasın támiyinlewge qaratılǵan barlıq tásirler, ilajlar, háreketler, umtılıslar kompleksin ańlatadı. Tárbiya tek ǵana shańaraq, mektep, balalar hám

jaslar shólkemlerinde alıp barılatuğın procesler bolıp ğana qalmay, onıń jetekshi ideyaları ğalabalıq xabar quralları, gazeta hám jurnallar arqalı sındirilgen ideologiyanı da óz ishine aladı. Tálim - tárbiya arqalı shaxsta iygilikli ruwxıy, ádep-ıkramlılıq sıpatlar quram tabadı.

Familistik mádeniyat – bul shańaraq qádiriyatları, dástúr hám úrp-ádetlerge tiykarlangan sociallıq struktura bolıp, jámiyettiń bekkemligin támiyinleydi. Ózbekstanımız sıyaqlı dástúriy mádeniyatqa iye mámleketlerde familistik qádiriyatlardı rawajlandırıw, jas áwlad tárbiyasında úlken áhmiyetke iye.

Studentlerde familistik mádeniyat rawajlandırıw ushın nátiyjeli metodikalar haqqında toqtalıp ótemiz.

1. Shańaraqtağı qádiriyatlardı úyreniw: Studentlerge shańaraqtıń sociallıq áhmiyetin túsindiriw zárúr. Bul proceste tómendegi metodlardan paydalanıwımız múmkin:

Seminarlarda qatnasıw: Shańaraq hám onıń roli haqqında seminarlar ótkeriw, studentlerge shańaraq qádiriyatları haqqında túsindiriw.

Izertlew jumısların alıp barıw: Oqıwshılardı shańaraq qádiriyatları boyınsha óz betinshe izertlewler alıp barıwğa shaqırıw.

2. Dástúriy mádeniyat rawajlandırıw. Studentlerde dástúriy qádiriyatlardı rawajlandırıw ushın tómendegi jumıslar ámelge asırılıwı múmkin:

Mádeniy is-ilájlar: Jergilikli festival hám bayramlarda qatnasıw, ózbek, qaraqalpaq xalıq dástúrlerin tanıstırıw.

Kórkem óner hám ádebiyat: Dástúriy kórkem óner túrleri hám ádebiyat úlğileri menen tanıstırıw, oqıwshılardı bul tarawlarda jumıs islewge xoshametlew. Shańaraq temasındağı gúrrińler, ertekler hám qosıqlardı oqıtıw. Bunday kórkem shıǵarmalar arqalı studentlerde shańaraq qádiriyatlarına bolǵan húrmet hám itibardı arttırıw múmkin.

3. Interaktiv iskerlik. Studentlerde shańaraqtağı baylanıslardı bekkemlew ushın interaktiv háreketler júdá nátiyjeli boladı:

Toparlarda dodalaw: Shańaraq hám shańaraq qádiriyatları haqqında pikir alısıw.

Shańaraq is-ilájları: Studentler arasında shańaraq dástúrlerin yadlaw hám olarǵa baylanıslı is-ilájlar ótkeriw. Oqıwshılardı shańaraqtağı qıyınshılıqlar, mashqalalar haqqında toparda pikirlesiw imkaniyatın beriw. Bul olardıń pikirlerin bildiriw, óz-ara pikirlesiw kónlikpelerin rawajlandırıwǵa járdem beredi.

4. Shańaraq penen birge islesiw: Shańaraq hám bilimlendiriw mákemeleri arasında ornatilǵan birge islesiw studentlerde familistikalıq qádiriyatlardı rawajlandırıwda áhmiyetli rol oynaydı.

Ata-analar ushırıasıwları: Studentler hám olardıń ata-anaları arasında pikirlesiwdi xoshametlew.

Shańaraq iskerliklerin qollap-quwatlaw: Ata-analar menen birgelikte oqıwshılardıń rawajlanıwın baqlaw hám qollap-quwatlaw. Muǵallimler shańaraqlıq is-ilájlardı kórgizbeler yamasa kórkem óner islerin shólkemlestiriwi múmkin. Shańaraq aǵzaların sabaq procesine tartıw arqalı olar menen úyrenilip atırǵan temalardı dodalaw.

5. Tarbiya hám etika shınıǵıwları: Studentlerge ádep-ikramlılıq qádiriyatlardı úyretiwi, olardıń tárbiyasın támiyinlew áhmiyetli.

Ádep-ikramlılıq sabaqları: Shańaraq hám jámiyettegi juwapkershilikti, húrmet hám mehir-muhabbattı úyretiwi.

Rolli oynılar: Shańaraq aǵzaları rolin atqarıw arqalı shańaraqlıq baylanıslardı bekkemlew. Studentlerge familistik mádeniyat, shańaraq tárbiyasınıń áhmiyeti, shańaraq aǵzalarınıń ózgeshelikleri haqqında sabaqlar ótkeriwi. Bul arqalı studentlerge shańaraqtıń tiykarǵı wazıypaları hám juwapkershilikleri túsindiriledi. Studentlerdi hár túrli rollerde, máselen, ata, ana yamasa bala sıpatında oynatıw. Bunda óz ara qatnasıqlardı, sezimlerdi hám shańaraqlıq úlgilerdi úyreniw múmkin.

6. Shańaraq qádiriyatların dodalaw: Studentlerge shańaraq qádiriyatları haqqında sorawlar beriw hám bul temada sáwbetler ótkeriwi. Mısalı, "Sizdiń pikirinizshe, shańaraq degenimiz ne?" yamasa "Sizdiń shańaraǵınıızda qanday dástúrler bar?" sıyaqlı sorawlar menen olardı belsene qatnasıwǵa shaqırıw.

Bul metodikalar studentlerge shańaraqtıń áhmiyetin túsiniwge hám familistik mádeniyatın rawajlandırıwǵa járdem beredi. Óz gezeginde, bul process bilimlendiriwdiń áhmiyetli bólegi bolıp esaplanadı.

Juwmaqlap aytqanda, studentlerde familistik mádeniyatı rawajlandırıw olardıń jeke hám sociallıq rawajlanıwında úlken áhmiyetke ie. Bul metodikalar arqalı jas áwladtıń shańaraq qádiriyatların túsiniwi hám olardı turmısta qollanıwı támiyinlenedi. Shańaraq – jámiyettiń tiykarǵı tayanışı, sonıń ushın studentlerde shańaraq qádiriyatların rawajlandırıw, olardı bekkemlew hám saqlap qalıw turaqlı itibardı talap etedi.

Ádebiyatlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori 2020-yil 6-iyuldagi "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida "Tarbiya" fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 422-son Qarori.

2. R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova, K.O.Matnazarova, M.K.Shirinov, S.Hafizov., Umumiy pedagogika. - T.: «Fan va texnologiya», 2018, 528 bet.

3. Pedagogika teoriiyasi. [Matn] / A. Pazilov [va boshq.] - Toshkent, «Noshir» 2018 j. 456 bet.

KOSHI TEN'SIZLIGINEN PAYDALANIP TEN'SIZLIKLERDI DA'LILLEW USILLARI

Djumabaev N.

*A`jiniyaz atindag`i No`kis Ma`mleketlik pedagogikaliq institutinin`
«Matematikani oqitiw metodikasi» kafedrasinin`ag`a oqitiwshisi,
pedagogika ilimlerinin`kandidati*

Tayanch so`zlar: далиллаш усуллари, Коши тенгсизлиги, математика, фойдаланиш, элементар математика.

Ключевые слова: методы доказательства, неравенство Коши, математика, применение, элементарная математика.

Key words: proof methods, Cauchy inequality, mathematics, application, elementary mathematics.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада Коши тенгсизлигидан фойдаланиб тенгсизликни далиллаш усуллари берилган.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье представлены методы доказательства неравенств с использованием неравенства Коши.

SUMMARY:

This paper presents methods for proving inequalities using Cauchy's inequality.

Ten`sizliklerdi da`lillewde Koshi ten`sizligi u`lken a`hmiyetke iye. Koshi ten`sizliginin` uliwma tu`rin to`mendegishe jaziwg`a boladi:

Eger $a_1 \geq 0, a_2 \geq 0, \dots, a_n \geq 0$ bolsa,

$$\frac{a_1 + a_2 + \dots + a_n}{n} \geq \sqrt[n]{a_1 a_2 \dots a_n} \quad (1)$$

bunda $n \geq 2$. Bul ten`sizliktegi ten`lik $a_1 = a_2 = \dots, a_n$ bolg`anda orinli boladi.

Dara jag`dayda (1) ten`sizlik $n=2$ bolg`anda to`mendegishe boladi:

$$\frac{a_1 + a_2}{2} \geq \sqrt{a_1 a_2} \quad (2)$$

Eger (2) formulada $a_1 = a$ ha`m $a_2 = \frac{1}{a}$, bunda $a > 0$ bolsa, onda

$$a + \frac{1}{a} \geq 2 \quad (3)$$

tu`rinde boladi, bunda ten`lik $a=1$ bolg`anda orinli boladi.

(3) ten'sizlik a nin' teris ma'niside, yag'niy $a < 0$ bolg'anda

$$a + \frac{1}{a} \leq -2$$

tu'rinde boladi, bunda ten'lik $a = -1$ bolg'anda orinli boladi.

Bul keltirilgen Koshi ten'sizliginen paydalanip ten'sizliklerdi da'lillewdi qarap o'teyik:

1-misal: Eger $a \geq 0$ ha'm $b \geq 0$ bolsa $(a+2)(b+2)(a+b) \geq 16ab$ ten'sizligin da'lillen'.

Da'lillew: Berilgen ten'sizliktegi ha'r bir ko'beyiwshige Koshi ten'sizligin paydalanip to'mendegishe jazamiz:

$$a+2 \geq 2\sqrt{2a}, \quad b+2 \geq 2\sqrt{2b}, \quad a+b \geq 2\sqrt{ab}$$

Payda bolg'an bul ten'sizliklerdi o'z-ara ko'beytemiz:

$$(a+2)(b+2)(a+b) \geq 2\sqrt{2a} \cdot 2\sqrt{2b} \cdot 2\sqrt{ab} = 16ab$$

Berilgen ten'sizlik da'lillendi.

2-misal: $3(a^3 + b^3 + c^3) \geq (a+b+c)(ab+ac+bc)$ ten'sizligin da'lillen'.

Da'lillew: (1) tu'rindagi Koshi ten'sizliginin' $n=3$ bolg'an jag'dayinan paydalanip izbe-iz tu'rde to'mendegi ten'sizliklerdi payda etemiz:

$$a^3 + b^3 + c^3 \geq 3abc$$

$$a^3 + b^3 + c^3 \geq 3abc$$

$$a^3 + b^3 + c^3 \geq 3abc$$

$$a^3 + a^3 + b^3 \geq 3a^2b$$

$$a^3 + b^3 + b^3 \geq 3ab^2$$

$$a^3 + a^3 + c^3 \geq 3a^2c$$

$$a^3 + c^3 + c^3 \geq 3ac^2$$

$$b^3 + b^3 + c^3 \geq 3b^2c$$

$$b^3 + c^3 + c^3 \geq 3bc^2$$

Bul ten'sizliklerdin' sol jag'in sol jag'ina ha'm on' jag'in on' jag'ina qosip to'mendegi ten'sizliklerdi payda etemiz:

$$9(a^3 + b^3 + c^3) \geq 3(3abc + a^2b + ab^2 + a^2c + ac^2 + b^2c + bc^2) \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow 3(a^3 + b^3 + c^3) \geq 3abc + a^2b + ab^2 + a^2c + ac^2 + b^2c + bc^2 = abc + a^2b + ab^2 + abc + a^2c + ac^2 + abc + b^2c + bc^2 = ab(a+b+c) + ac(a+b+c) + bc(a+b+c) = (a+b+c)(ab+ac+bc)$$

Berilgen ten'sizlik da'lillendi.

$$3\text{-misal: } abcd \leq \frac{a^5 + b^5 + c^5 + d^5}{a+b+c+d} \text{ ten'sizligin da'lillen',}$$

bunda $a \geq 0, b \geq 0, c \geq 0, d \geq 0, a+b+c+d > 0$.

Da'lillew: $a \geq 0, b \geq 0, c \geq 0, d \geq 0$ bolg'anliqtan (1) tu'rindagi Koshi ten'sizliginin' $n=5$ bolg'an jag'dayinan paydalanip to'mendegi ten'sizliklerdi jazamiz:

$$a^5 + a^5 + b^5 + c^5 + d^5 \geq 5\sqrt[5]{a^5 \cdot a^5 \cdot b^5 \cdot c^5 \cdot d^5} = 5a^2bcd$$

$$a^5 + b^5 + b^5 + c^5 + d^5 \geq 5\sqrt[5]{a^5 \cdot b^5 \cdot b^5 \cdot c^5 \cdot d^5} = 5ab^2cd$$

$$a^5 + b^5 + c^5 + c^5 + d^5 \geq 5\sqrt[5]{a^5 \cdot b^5 \cdot c^5 \cdot c^5 \cdot d^5} = 5abc^2d$$

$$a^5 + b^5 + c^5 + d^5 + d^5 \geq 5\sqrt[5]{a^5 \cdot b^5 \cdot c^5 \cdot d^5 \cdot d^5} = 5abcd^2$$

Bul ten'sizliklarning sol jag'in sol jag'ina ha'm on' jag'in on' jag'ina qosip to'mendegi ten'sizlikni payda etemiz:

$$5(a^5 + b^5 + c^5 + d^5) \geq 5(a^2bcd + ab^2cd + abc^2d + abcd^2) \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow a^5 + b^5 + c^5 + d^5 \geq abcd(a + b + c + d)$$

Shart bo'yinsha $a+b+c+d > 0$ bolg'anliqtan, $a^5 + b^5 + c^5 + d^5 \geq abcd$ ten'sizligi kelip shig'adi.

4-misal: Eger $a^2 + b^2 + c^2 \leq 3$ ha'm $a \neq 0, b \neq 0, c \neq 0$ bolsa

$$\frac{a^2}{1+a^4} + \frac{b^2}{1+b^4} + \frac{c^2}{1+c^4} \leq \frac{1}{1+a^2} + \frac{1}{1+b^2} + \frac{1}{1+c^2} \text{ ten'sizligin da'lillen'}$$

Da'lillew: Berilgen ten'sizlikning sol jag'in (3) tu'rindagi ten'sizlikten paydalanip to'mendegi ko'rinishde jazip alamiz

$$\frac{a^2}{1+a^4} + \frac{b^2}{1+b^4} + \frac{c^2}{1+c^4} = \frac{1}{a^2 + \frac{1}{a^2}} + \frac{1}{b^2 + \frac{1}{b^2}} + \frac{1}{c^2 + \frac{1}{c^2}} \leq \frac{1}{2} + \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = \frac{3}{2}$$

Al, on' jag'in Koshi ten'sizligi bo'yinsha

$$\frac{1}{1+a^2} + \frac{1}{1+b^2} + \frac{1}{1+c^2} \geq \frac{3}{\sqrt[3]{(1+a^2)(1+b^2)(1+c^2)}} \geq \frac{9}{3+a^2+b^2+c^2}$$

$a^2 + b^2 + c^2 \leq 3$ shartine tiykarlanip keyingi ten'sizlikni to'mendegishe jazamiz:

$$\frac{1}{1+a^2} + \frac{1}{1+b^2} + \frac{1}{1+c^2} \geq \frac{9}{3+a^2+b^2+c^2} \geq \frac{9}{3+3} = \frac{3}{2}$$

Demek berilgen ten'sizlikning sol jag'i $\frac{3}{2}$ kishi ya'ki ten', al on' jag'i $\frac{3}{2}$ ten u'lken ya'ki ten', olay

bolsa berilgen ten'sizlik da'lillendi.

5-misal: Eger $a > 0, b > 0, c > 0$ bolsa

$$\left(\frac{a+b}{c}\right)^n + \left(\frac{b+c}{a}\right)^n + \left(\frac{c+a}{b}\right)^n \geq 3 \cdot 2^n \text{ ten'sizligin da'lillen'}$$

Da'lillew: (1) tu'rindagi Koshi ten'sizligining $n=3$ bolg'an jag'dayinan paydalanip ten'sizlikni to'mendegishe jazamiz:

$$\begin{aligned} \left(\frac{a+b}{c}\right)^n + \left(\frac{b+c}{a}\right)^n + \left(\frac{c+a}{b}\right)^n &\geq 3 \cdot \sqrt[3]{\left(\frac{a+b}{c}\right)^n + \left(\frac{b+c}{a}\right)^n + \left(\frac{c+a}{b}\right)^n} = \\ &= 3 \cdot \left(\sqrt[3]{\frac{(a+b) \cdot (b+c) \cdot (c+a)}{abc}}\right)^n \geq 3 \cdot \left(\sqrt[3]{\frac{2\sqrt{ab} \cdot 2\sqrt{bc} \cdot 2\sqrt{ca}}{abc}}\right)^n = 3 \cdot \left(\sqrt[3]{\frac{8abc}{abc}}\right)^n = 3 \cdot 2^n \end{aligned}$$

Demek, berilgen ten'sizlik da'lillendi.

6-misal: $a > 0$ ha'm $b > 0$ bolsa,

$$\frac{1}{\sqrt[4]{a}} + \frac{1}{\sqrt[4]{b}} \geq \frac{2\sqrt[4]{2}}{\sqrt[4]{a+b}} \text{ ten'sizligin da'lillen'}$$

Da'lillew: Koshi ten'sizligining (2) formulasidan paydalanip ten'sizlikni to'mendegishe jazamiz:

$a+b \geq 2\sqrt{ab}$ ten'sizligining eki jag'inan to'rtinshi darajeli koren alamiz:

$$\sqrt[4]{a+b} \geq \sqrt[4]{2} \cdot \sqrt[8]{ab} \Rightarrow \frac{1}{\sqrt[8]{ab}} \geq \frac{\sqrt[4]{2}}{\sqrt[4]{a+b}}$$

Berilgen ten'sizliknin' sol jag'in Koshi ten'sizliginin' (3) formulasinan paydalanip to'mendegishe jazamiz:

$$\frac{1}{\sqrt[4]{a}} + \frac{1}{\sqrt[4]{b}} \geq \frac{2}{\sqrt[8]{ab}}$$

bunnan, $\frac{1}{\sqrt[4]{a}} + \frac{1}{\sqrt[4]{b}} \geq \frac{2}{\sqrt[8]{ab}} \geq \frac{2\sqrt[4]{2}}{\sqrt[4]{a+b}}$

Demek, berilgen ten'sizlik da'llillendi.

A'debiyatlar:

1. I.X.Sivashinskiy. Neravenstva v zadachax. Izdatelstvo "Nawka". Moskva.1967.
2. V.N.Litvinenko, A.G.Mordkovich. Praktikum po elementarnoy matematike. Moskva „Prosveshenie“ 1991.
3. T.To'laganov, A.Normatov. Matematikadan praktikum. Toshkent, «O'qituvchi», 1989.
4. <http://w.w.w.ziyonet.uz/>

QARAQALPAQ TILINDE NIZAMSHÍLÍQ STILINE BAYLANÍSLÍ ÓZGESHELÍKLER

Seytkasimov D.B.

*Qaraqalpaq mámleketlik universiteti, Ámeliy filologiya kafedrası
docenti, p.i.d. (DSc)*

Tayanch soʻzlar: qonunchilik uslubi, qonun, farmon, ustav, yoʻriqnoma, huquqiy terminologiya, klishe.

Ключевые слова: законодательный стиль, закон, приказ, устав, инструкция, юридическая терминология, клише.

Key words: legislative style, law, order, charter, instruction, legal terminology, cliché.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada qoraqalpoq tilidagi qonunchilik uslubining oʻziga xos xususiyatlari, belgilari koʻrib chiqilgan. Qoraqalpoq tilidagi qonunlarning berilishida tillik xususiyatlar, tillik belgilarning ishlatilishi, boshqa uslublardan ajraluvchi atamalariga izoh berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются специфические характеристики и признаки юридического стиля в каракалпакском языке. В постановлении законов на каракалпакском языке разъясняются языковые особенности, использование языковых символов, терминов, отличающихся от других стилей.

SUMMARY:

The article discusses the specific characteristics and features of the legal style in the Karakalpak language. The decree of laws in the Karakalpak language explains linguistic features, the use of language symbols, terms that differ from other styles.

Nizam hujjetleri tili (sonday-aq: huqıqıy til, nızamlar tili, nızamshılıq tili, huqıqıy hujjetler tili hám t.b.) b́arqulla RISTiń stillik kishi toparlarınan biri sıpatında qaralıp kelgen. Sonıń menen birge, ayırım jaǵdaylarda, ḿaselen A.A.Ushakov onı óz aldına stil sıpatında belgilewge h́areket etken. Bunnan tısqarı, «nızamshılıq tili mashqalası tek huqıqıy normalar tiliniń emes, al ulıwma pútkil ŕasmiy is qaǵazları tiliniń mashqalası», - dep belgilep, A.A.Ushakov RISTi nızamshılıq dep atawdı usınıs etti. Bul orında ayırım d́aliller bar bolsa da, soǵan qaramastan, bizińshe, nızamshılıq stili nızamlardan maqseti, wazıypaları, quramı, lingvostilistikalıq ózine tánligi menen ajralatuǵın stiller hám olardıń janrların óz ishine almaydı. Bul, kóplegen alımlar tárepinen atap ótilgenindey, bunday

qatnas pútkil funksional stildi bildiriwshi tiykarǵı túsiniktıń tarayıwın ańlatadı [1]. Usınnan kelip shıqqan halda, izertlewshilerdiń derlik kópshiligi nızamshılıq hújjetleri tilin áyne nızamshılıq stili sıpatında kórip shıǵıw kerek degen pikirge qosıladı, bul álbette ózine tánlik penen birge onı basqa stiller menen birlestiriwshi hám RİStiń ulıwma sistemasınıń bir bólimi sıpatında qarawǵa imkaniyat beretuǵın ulıwma tillik ózgesheliklerge iye.

Bul sistemada nızamshılıq stili ayırıqsha orın iyeleydi. Kórinip turıptı, nızamlar tili RİStiń qalıplesiwine sezilerli tásir kórsetken. Arnawlı ádebiyatlarda nızamlar ádette kórip shıǵılıp atırǵan stildiń «kúshli» tárepi dep ataladı, olardı basqa barlıq hújjetler menen, yaǵnıy «ázzi» tárep penen salıstıradı. Nızamlarda I.S.Volskaya atap ótkenindey, RİStiń tiykarǵı funkciyaları hám onıń stillik ózgeshelikleri tolıq kórinedi [2]. Demek, nızamshılıq stiliniń tillik qurallarınıń arnawlı sisteması, nızam hám huqıq tiliniń óz ara baylanısıwı, baylanıstıń huqıqıy tarawdaǵı til aldında turǵan wazıypalar menen aldınnan belgilep qoyılǵan sapalıq hám xarakterli ózgeshelik esaplanadı.

Tábiyiy, nızamlar tili barlıq ózine tánligi menen ádebiy tilge, onıń leksikalıq hám grammatikalıq normalarına ámel etiwı shárt. Kerisinshe jaǵdayda, ol sociallıq qatnaslardı mámleket tárepinen tártipke salıwshı wazıypasın atqarıp, huqıq tarawına xızmet etiw qábiletin joǵaltqan bolar edi.

Nızamshılıq stili ishki huqıqıy qatnaslardıń eń áhmiyetli tarawına xızmet etiw, jámiyetlik turmıstı belgileytuǵın hám tártipke salıwshı huqıqıy normalardı birlestiriw ushın arnalǵan, yaǵnıy bólek jámaáttıń hám jeke shaxslardıń huqıqları hám minnetlemeleri hám t.b. esaplanadı. Onıń tiykarǵı wazıypası buyırıwshı-tártipke salıwshı (nızamlarda, pármanlarda hám t.b.) hám normativ-shólkemlestiriwshi (ustavlarda, qollanba, qaǵıydalarda hám t.b.).

Hákimshilik-keńselik stil menen salıstırǵanda, nızamshılıq stili janr túrleriniń sheklengen sheńberi menen ajırılıp turadı. Bularǵa joqarı mámleketlik organ tárepinen belgilengen túrli nızamshılıq jumısları, yaǵnıy konstituciya, nızamlar, kodeksler, pármanlar, normativ hújjetler, shártnamalar, ustavlar, rejeler, qaǵıydalar kiredi.

Eger RIS basqa stillerden eń úlken konservativ hám dástúriylik penen ajırılıp turatuǵın bolsa, onda bul ózgeshelik ásirese nızamshılıq stilinde anıq kórinedi. Ol tillik súwretlew quralların tańlawda bir qansha anıq hám onıń sapalıq ózine tánligin saqlawda birqansha turaqlı. Biraq, bul stildiń turaqlılıǵı hám bir qalıplılıǵı, onıń konservatizmi óz rawajlanıwına iye bolmaǵan jabıq, turaqlı sistemanı sıpatlawdı biykarlamaydı. Nızamlar tili de pútkil til sıyaqlı, sociallıq turmıstaǵı ózgerislerge ózine tán túrde tásir etetuǵın sistema. Máselen, bunı leksikada baqlaw múmkin, biraq ol quramındaǵı ózgerislerge, neologizmlerdiń kórinıwine basqa stillerge qaraǵanda azıraq ushıraydı. Ol huqıq rawajlanıwı artınan belgili dárejede jańalanadı hám jetilistiriledi, bul huqıqıy túsinikler, huqıqıy qaǵıydalardıń mánisin adekvat hám durıs ańlatıw zárúrligi menen baylanıslı. Ol bárqulla kóp jıllıq ámeliyat penen tastıyıqlanǵan eski, awızeki formulalar, tekst aylanısı

hám turmısqa engizilgen jańa formalar hám terminlerdiń kombinaciyasına iye. Nızamshılıq stilińiń leksikalıq quramı haqqında aytqanda, diqqatqa ılayıq belgiler sıpatında, janr hám tematikalıq mazmunğa qarap, islep shıǵarıw tarawı, mámleketlik yamasa jámiyetlik turmıs boyınsha bul nızam hújjetlerinde xuqıqıy normalar menen tártipke salınatuǵın arnawlı hám tar tarmaq terminologiyasınıń keń qollanıwın atap ótiw kerek.

Huqıqıy terminologiyaǵa keń orın beriledi. Ol basqa hárqanday sıyaqlı, mazmunı hám funkcionallıq jaǵınan belgili bir tar sheńberge baylanıslı bolıwı menen ajralıp turadı, tek ol usı tarawda qollanılatuǵın túsiniqlerdi durıs hám tereń ańlatıw imkaniyatına iye hám bul tilde tereń áhmiyetke iye, sebebi nızamlar nızamshılıq tekstiniń durıslıǵı menen tikkeley baylanıslı. Ol polisemantikanı qabıl etpeydi, hárbir sóz huqıqıy tártipke salınatuǵın qubılıslardı tolıq hám ulıwma logikalıq túrde jetkeriw ushın ayırıqsha itibar menen tańlanadı. «Sociallıq iskerliktiń basqa tarawın ataw qıym, - dep belgileydi D.A.Kerimov, - bul jerde nadurıs yamasa orınsız qollanılǵan sóz, nadurıs dúzilgen fraza, pikir hám onıń tekstte sáwleleniwi ortasındaǵı boshlıq nızam dóretiushiligi tarawında bazda awır aqıbetlerge alıp keledi» [3].

Arnawlı nızamshılıq leksikası taypası sonday-aq, túrli funkcional integral konceptual komplekslerdi, sintaksislik standartlardı, yaǵnıy frazeologiyalıq emes turaqlı dizbekler, leksikalıq kancelyarızmler hám klisheı sóz dizbekleri kiredi.

Leksikalıq quramnıń áhmiyetli bólimin mákemeler, nızam shıǵarıwshı hákimiyat hám t.b. atların bildiriwshi nomenklaturalıq birlikler iyeleydi. Leksikada ózlesken sózler de úlken orın iyeleydi.

Bul stil hákimshilik-keńselik stilge keskin qarama-qarsı bolǵan joqarı dárejedegi abstraktlıq penen ajralıp turadı. Bul jerde anıq jaǵdaylar hám halatlardı kórip shıǵıw kirmeydi, kerisinshe, pikir ulıwmalasqan túrde bayanlanadı; sonıń menen birge, ulıwma nızamshılıq formulaları, abstrakt leksika paydalanıladı, huqıqıy túsiniqler hám huqıqıy tártipke salınatuǵın qubılıslardıń ulıwmalastırılǵan kórinisi bolǵan ulıwma tezis qaǵıydaları qalıplestiriledi. Bulardıń barlıǵı bayanlawdıń abstrakt-ulıwmalastırılǵan xarakterine járdem beredi, bul sol waqıtta troplardan paydalanıwdı talap etpeydi.

Nızamshılıq teksti polyarlıq qatnaslar normativlik jaqtan ajralıp turatuǵın, qarama-qarsı táreplerdiń máplerine (olardıń huqıqları hám minnetlemeleri) tásir etetuǵın taraw menen baylanıslı. Bul tilde kóp ǵana antonimlerdiń funkciyasında kórinedi, máselen: dawager – juwapker; huqıq – minnet; prokuror – advokat; qaralaw – aqlaw.

Nızam hújjetleri emocional-ekspressivlik qurallardan paydalanıwǵa qatnaslı eń úlken neytrallıq penen ajralıp turadı, bul bayanlawdıń jeke xarakterine úles qosadı hám tańlaqlar, betlik almasıqlar, subektiv baha bildiriwshi qosımtalar, betlik feyil formalarınan derlik paydalanbaydı.

Álbette, nızamshılıq podstiliniń belgili bir ózine tánligi grammatikada da baqlanadı, ulıwma alǵanda, bul ózgeshelikler qanday da bir nızamshılıq

morfologiyası yamasa arnawlı sintaksis haqqında aytıw ushın tiykar bolıwı ushın til normalarına qarsı kelmeydi.

Tiykarınan hárqanday hújjet, qále nızamshılıq, qále is júrgiziw ózgesheligine iye bolsın, forma hám mazmunı boyınsha onı dúziwshiniń belgili erkli iskerligi nátiyjesi esaplanadı. Sonıń menen birge, mámleket yamasa hákimshilik basqarıw funkciyaların ámelge asırıwshı lawazımlı shaxs, yuridikalıq shaxstıń organı yamasa wákili, fizikalıq shaxs bul iskerliktiń avtorı bolıwı múmkin. Sol boyınsha, olardıń hár biri mámlekettiń, yuridikalıq yamasa fizikalıq shaxstıń erk-ıqrarın kórsetedi. Sonıń menen birge, sonı atap ótiw kerek, hújjet tek onıń mazmunı direktiv ózgeshelikke iye bolǵan jaǵdaylarda emes, al erk aktı, yaǵnıy erk mánisin ańlatadı hám belgili huqıqıy qatnaslardı ornatiw, ózgeritiw yamasa qısqartıwǵa qaratılǵan. Bul maǵlıwmatnama yamasa informaciya xarakterindegi hújjetlerge de tiyisli.

Nızamshılıq stili bayanlawdıń ulıwma direktiv ózgesheligi menen ajralıp turadı. Bul ásirese, nızamlar ushın tán bolıp, ustav túrinde imperativlik mánisi biraz ázzilew ańlatıladı, sebebi ustav tártipke saladı, al nızam bolsa jazalaydı. Nızamshılıq stiliniń baǵdarı imperativ mánige iye bolmaǵan infinitiv formaların keń qollanıwın, kórsetpeniń túrli modal konstrukciyaların aldınnan belgilep beredi. Demek, minnetleme modallığı kómekshi sózler menen birge infinitiv konstrukciyalar, feyil tiykarlı atawışlar járdeminde ańlatılıwı múmkin. Sonıń menen birge, bayanlawdıń direktiv xarakteri minnetlemeniniń modal mánisine iye bolǵan «normativ deontikalıq» gáppler dep atalıwshı infinitiv hám iyesiz gápplerdiń keń qollanıwına alıp keledi.

Múmkınshiliktiń modal mánisi ustavlar ushın da júdá xarakterli. Ol házirgi máhál feyiliniń analitikalıq formaları, tiyislilik mánini ańlatıwshı gáppler hám t.b. menen belgileniwı múmkin.

Nızamshılıq hújjetlerdiń xarakterli ózgesheliklerinen biri, olardaǵı yuridikalıq faktlerdiń isenimlilikke joqarı dárejede bolıwı. Huqıqıy kózqarastan, birqatar jaǵdaylarda, bul dálillerge qarsı shıǵıw tek arnawlı belgilengen huqıqıy tártipte múmkin. Ayırım jaǵdaylarda, máselen, sud organlarınıń jeke qararlarına ulıwma qarsılıq bildirilmeydi. Tillik tárepten bul óz ara baylanıslı bolǵan barlıq quramalı huqıqıy túsiniqler hám operaciyalar barlıq til qurallarınan paydalanǵan halda rásmiylestiriledi. Demek, nızam shıǵarıwshınıń pikirleri, húkimleri hám juwmaqların uzatıwda kórinetuǵın hám huqıqıy normalarda sáwlelengen nızamshılıq tiliniń ózine tánligi qatań belgilengen stilistika-sintaksislik forma hám konstrukciyalardan paydalanıwdı belgilep beredi. Bul nızamshılıq oylawdıń logikalılıǵı menen baylanıslı bolıp, ol anıqlıq, dálilke talap etedi, huqıqıy normalar hám huqıqıy túsiniqlerdi naduris tallawǵa jol qoymaydı. Bunnan tisqari, túrli logikalıq qatnaslar menen óz ara baylanıslı faktler hám huqıqıy túsiniqlerdi izbe-iz hám tiykarlı túrde usınıw zárurlıǵı, olardı tiyisli huqıqıy juwmaqlar menen bahalaw tilegi quramalı sintaksislik konstrukciyalardıń, tiykarınan, baǵınıńqılı baylanıs túrinen jiysi paydalanıwdı belgileydi.

Nizamshılıq sheńberinde kóplegen shártli konsessiv konstrukciyalardı ajıratıp kórsetiw múmkin, bul keleshekte huqıqıy normalar sheńberinde barlıq múmkin bolğan háreketlerdi belgilew hám olardı buzıw aqıbetlerin anıqlaw zárúrligi menen baylanıslı. Bul huqıqtıń tártipke salıwshı hám ulıwmalastırıwshı funkciyası esaplanadı. Huqıqıy tártipke salıwdıń tiykarı bárqulla keleshekke baǵdarlangan hám artqa qaytıw kúshine iye bolmaǵan háreket nızamı esaplanadı.

Nızamshılıq hújjetleriniń arnawlı quramı, sonday-aq, qubılıslardıń áhmiyetin sanap ótiw hám olarǵa tosattan berilgen bayanlawdıń ayırım túrlerin islep islep shıǵıwǵa alıp keldi. Usı boyınsha paralingvistikalıq qurallar, atap aytkanda, «hújjetinń kompoziciyalıq dúzilisinń sırtqı kórinisi» bolğan rubrikaciya áhmiyetli rol oynaydı [4]. Rubrikaciya nızamshılıq hújjetlerinde ayırıqsha áhmiyetke iye. «Nızamshılıq tekstiniń kompoziciyalıq dúzilisi maksimal anıqlıq, bir pikirdi basqasınan ajıratıw principine boysınadı, bul tiykarınan bayanlawdıń bólek bólimleriniń ataması hám nomerleniwi menen ańsatlasadı» [5].

Solay etip, tildinń túrli dárejelerinde birqatar differencial belgiler menen sıpatlangan nızamshılıq stili RİStinń bir bólimi bolıp qalmaqta hám insan iskerligine xızmet kórsetiwdinń quramalı ózine tán tarawı sebepli túrli dárejedegi kúsh penen tiykarǵı stildi qalıplestiriwshı ózgesheliklerdi sáwlendiredi.

Ádebiyatlar:

1. Кожина М.Н. О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими: Учеб. пособие. - Пермь, 1972. - 386 с.; Логинова К.А. Деловая речь и ее стилистические изменения в советскую эпоху: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. -М., 1975. -24 с.
2. Вольская И.С. Внутренняя дифференциация официально-делового стиля речи // Учен. зап. Москов. гос. пед. ин-та ин. яз.-ов. - 1968. - Т.39. - С.82-98.
3. Керимов Д.А. Язык, стиль и логика нормативных актов // Законодательная техника. - Л., 1965. - С.83-100.
4. Рахманин Л.В. Стилистика деловой речи и редактирование служебных документов: Учеб. пособие для сред. спес. учеб. заведений. - 3-е изд., испр. - М.: Высш. шк., 1988. - С.226.
5. Ушаков А.А. Очерки советской законодательной стилистики. - Пермь: Звезда, 1967. - 4.1. - С.159.

FILOLOG STUDENTLERDİN LINGVOMETODIKALÍQ KOMPETENCIYASÍN RAWAJLANDÍRÍW METODIKASÍ MASHQALALARÍ

Seytkasimov D.B.

*Qaraqalpaq mámleketlik universiteti, Ámeliy filologiya
kafedrası dotsenti, p.i.d. (DSc)*

Tayanch so'zlar: filologiya, lingvometodika, etnografiya, lingvokulturologiya, stilistika, grammatika.

Ключевые слова: филология, лингвометодика, этнография, лингвокультурология, стилистика, грамматика.

Key words: philology, linguometrics, ethnography, linguoculturology, stylistics, grammar.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada OTM filolog talabalarining lingvometodik kompetentsiyalarni tahlil qilindi. Maqolada filolog talabalarining lingvometodik kompetentsiyasini rivojlantirishga qaratilgan muammolar tahlil qilingan. Mavzuga doir taklif va tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье был проведен анализ лингвометодических компетенций студентов-филологов вузов. В статье проанализированы проблемы, направленные на развитие лингвометодической компетентности студентов-филологов. Даны предложения и рекомендации по теме.

SUMMARY:

This article analyzes the linguistic and methodological competencies of university philology students. The article analyzes the problems aimed at the development of linguistic and methodological competence of students of philology. Suggestions and recommendations on the topic are given.

Respublikamızda sońǵı jıllarda joqarı bilimlendiriwdiń sapasın arttırıw, bolajaq filolog-oqıtıwshılardıń kásiplik-pedagogikalıq tayarlıǵın, oqıw-tárbiya iskerligin jetilistiriw, oqıtıwdıń nátiyjeliligin arttırıwdıń usılların kúsheytiw, bilimlendiriwdiń hárbir basqıshınıń maqsetin anıq belgilew, bilimlerdi imkan dárejesinde tolıq iyelewdiń mexanizmlerin islep shıǵıwdıń tiykarları engizilmekte. Bilimlendiriw tarawınıń aldında "...mekteplerde tálim sapasın arttırıw, pedagog-kadrlardıń bilim hám tájiriybesin xalıqaralıq dárejege alıp shıǵıw, joqarı oqıw orınlarınıń QS hám TNE xalıqaralıq reytinglerge kiriwi

ushın maqsetli baǵdarlamanı islep shıǵıw” [1:5] tiykarǵı hám jetekshi wazıypalar etip belgilengen. Sonday-aq, “joqarı klaslarda berilip atırǵan tálim-tárbiyanıń sapası, muǵallimlerdiń bilimin hám sheberligin talap dárejesinde dewge bolmaydı.

Respublikamızda keyingi jıllarda N.Bekniyazova, M.Ernazarova, G.Jumasheva, A.Najimova, A.Naurızbayeva, A.Yembergenova, Q.Yusupovlar tárepinen qaraqalpaq tili va ádebiyatın oqıtıw metodikası boyınsha ilimiy-izertlew jumısları alıp barıldı [2:134, 68, 52, 54, 52, 22, 66, 79].

Biz jumısıımızdı izertlew barısıımızda filolog-studentlerdiń lingvometodikalıq kompetenciyaın jetilistiriw boyınsha úyreniw jumısların alıp barıw waqtında mına nárseler anıqlandı:

1) JOO tálim baǵdarları ushın ajratılǵan oqıw saatlarınıń kólemin kórip shıǵamız. Bolajaq filolog-oqıtıwshılardı tayarlawǵa baǵdarlaw ushın Qaraqalpaq mámleketlik universitetinde 60230100 – Filologiya hám tillerdi oqıtıw (qaraqalpaq tili) bakalavr tálim baǵdarı oqıw jobasına tek “Qaraqalpaq tili hám ádebiyatın oqıtıw metodikası” pání kirgizilgen. Ulıwma 4 jıl dawamında kurs ushın oqıw jobada ulıwma 7200 (sonnan 3120 auditoriya saati) saat berilgen bolsa, bul pán ushın 240 (sonnan 120 auditoriya saati) saat ajratılǵan, bul ulıwma saat sanınıń 3,3% (sonnan auditoriya saatınıń 3,8%) quraydı.

Nókis mámleketlik pedagogika institutında filolog-studentlerdiń lingvometodikalıq kompetenciyaın jetilistiriwdiń pedagogikalıq múmkinshiliklerin úyrenenimizde, bolajaq filolog-oqıtıwshılardı tayarlawǵa baǵdarlaw ushın 5111300 – Ana tili hám ádebiyatı (Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı) bakalavr tálim baǵdarı oqıw jobasına “Qaraqalpaq tilin oqıtıw metodikası”, “Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası”, “Qaraqalpaq tilin basqa tillerde oqıtılatuǵın mekteplerde oqıtıw”, “Qaraqalpaq tili hám ádebiyatın oqıtıwda innovaciyalıq texnologiyalar” hám “Ulıwma bilim beretuǵın mekteplerde kórkem ádebiyatqa baylanıslı dóretiwshilikti úyretiw máseleleri” pánleri kirgizilgen. Ulıwma 4 jıl dawamında kurs ushın oqıw jobada ulıwma 7200 (sonnan 3120 auditoriya saati) saat berilgen bolsa, bul pánler ushın 900 (sonnan 370 auditoriya saati) saat ajratılǵan, bul ulıwma saat sanınıń 12,5% (sonnan auditoriya saatınıń 11, 8%) quraydı.

Nawayı mámleketlik pedagogika institutında filolog-studentlerdiń lingvometodikalıq kompetenciyaın jetilistiriwdiń pedagogikalıq múmkinshiliklerin úyrenenimizde, bolajaq filolog-oqıtıwshılardı tayarlawǵa baǵdarlaw ushın 6011500 – Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı bakalavr tálim baǵdarı oqıw jobasına “Qaraqalpaq tili hám ádebiyatın oqıtıw metodikası”, “Qaraqalpaq tilin basqa tillerde oqıtılatuǵın mekteplerde oqıtıw” hám

“Qaraqalpaq tilin oqıtıwda innovaciyalıq usıllar” pánleri kirgizilgen. Ulıwma 4 jıl dawamında kurs ushın oqıw jobada ulıwma 7200 (sonnan 3030 auditoriya saati) saat berilgen bolsa, bul pánler ushın 420 (sonnan 210 auditoriya saati) saat ajratılğan, bul ulıwma saat sanınıń 5,8% (sonnan auditoriya saatınıń 6,9%) quraydı.

Bul álbette, kórsetilgen joqarı oqıw orınlarında bolajaq filolog-oqıtıwshılardı tayarlawğa, olardıń lingvometodikalıq kompetenciyasın jetilistiriwge ajratılğan metodikalıq pánler ushın saatlar sanınıń muǵdarı júdá az ekenligin kórsetedi.

2) Joqarı oqıw orınları studentleri ushın “Qaraqalpaq tili hám ádebiyatın oqıtıw metodikası” baǵdarındaǵı pánlerden berilgen bilim, kónlikpe, tájiriye Sizdi qanaatlandıra ma?” degen sorawǵa studentler tómendegishe juwap berdi:

1-keste

“Qaraqalpaq tili hám ádebiyatın oqıtıw metodikası” baǵdarındaǵı pánlerden berilgen bilim, kónlikpe, tájiriye Sizdi qanaatlandıra ma?	QMU		NMPI		NawayıMPI	
	awa	yaq	awa	yaq	awa	yaq
	43,0	57,0	49,3	50,7	46,6	53,4

Soraw nátiyjeleri QMU studentleri tárepinen (57,0%) “qanaatlandırarsız”, NMPI studentleri (50,7%) NawayıMPI (53,4%) “qanaatlandırarsız” nátiyjeni kórsetti. Usı sorawdıń dawamı sıpatında berilgen “Qaraqalpaq tili hám ádebiyatın oqıtıw metodikası baǵdarındaǵı pánlerdi ele de kóbirek oqıtıw kerek dep esaplaysız ba?” degen sorawǵa studentler tómendegishe juwap berdi:

2-keste

Qaraqalpaq tili hám ádebiyatın oqıtıw metodikası baǵdarındaǵı pánlerdi ele de kóbirek oqıtıw kerek dep esaplaysız ba?	QMU		NMPI	NawayıMPI		
	awa	yaq	awa	yaq	awa	yaq
	68,2%	31,8	89,8%	10,2	93,3	6,7

Kórsetilgen juwaplarǵa qaraytuǵın bolsaq, studentlerdiń kópshilik bólegi metodika pániniń oqıtılıwı tárepdarı ekenligin kórsetti.

3) Ámeliyat waqtında “Mektepte sabaq ótiw waqtında qanday qıyınshılıqlar bar?” degen sorawǵa studentler tómendegishe juwap berdi: 3-keste

Mektepte sabaq ótiw waqtında qanday qıyınshılıqlar bar?	Hádden tis hújjetlestiriw isleri	Oqıwshılardıń tártipsiz ekenligi	Zamanagóy texnikanıń jetispewshiligi	Alırawshılıq	Mektep muǵaddimleriniń jılı qabıl etpewi	Taza sabaqlıqlar menen sabaq ótiw	Jámi	Qıyınshılıq joq
QMU	19,6	40,1	19,6	3,7	4,6	0	87,8	12,2

NMPI	0	46,8	2,5	8,8	2,5	13,9	74,6	25,4
NawayıMPI	6,6	66,6	0	13,3	0	0	86,7	13,3

Kórip ótkenimizdey, studentler kóbirek mektep oqıwshıları menen islesiwde qıyınshılıqlarǵa dus kelgenin kóriwimizge boladı. Bul ushın olarǵa oqıw jobada “Ámeliy psixologiya”, “Pedagogikalıq sheberlik”, “Pedagogikalıq konfliktologiya” pánlerin kirgiziw arqalı sabaq waqtında tárbiyası awır balalar menen qalay islesiw kerek ekenligin, balalar psixologiyasın úyreniw zárúrligin úyretiwimiz kerek.

4) Anketada “Joqarı oqıw orınları studentleri ushın jazıwdı úyretiw (durıs jazıw, diktant, bayan, shıǵarma jazıw) kónlikpeleri Sizge úyretildi me? Bul boyınsha ótilgen sabaqlar Sizdi qanaatlandıra ma?” degen sorawǵa studentler tómendegishe juwap berdi: 4-keste

№	Soraw	QMU		NMPI		NawayıMPI	
1	Joqarı oqıw orınları studentleri ushın jazıwdı úyretiw (durıs jazıw, diktant, bayan, shıǵarma jazıw) kónlikpeleri Sizge úyretildi me? Bul boyınsha ótilgen sabaqlar Sizdi qanaatlandıra ma?	awa	yaq	awa	yaq	awa	yaq
		38,3	61,7	54,4	45,6	40	60

Soraw nátiyjeleri QMU studentleri tárepinen “qanaatlandırarlı” nátiyjeni (38,3%) kórsetken bolsa, NMPI studentleri “qanaatlandırarlı” nátiyjeni (54,4%), Nawayı MPI “qanaatlandırarlı” nátiyjeni (40%) kórsetti.

5) Sonday-aq, “Siz ózińizdi qaraqalpaq tilinde qátesiz jaza alaman dep esaplaysız ba?” degen soraw berilgende soraw nátiyjeleri tómendegishe boldı:

5-keste

№	Soraw	QMU		NMPI		NawayıMPI	
1	“Siz ózińizdi qaraqalpaq tilinde qátesiz jaza alaman dep esaplaysız ba?”	Awa	Yaq	Awa	Yaq	Awa	Yaq
		43,0	57,0	30,4	69,6	40,0	60,0

QMU studentleri eń tómengi qáteler sanı 4, joqarı qáteler sanı 23 bolǵan bolsa, NMPI studentleri eń tómengi qáteler sanı 6, joqarı qáteler sanı 25 boldı, Nawayı studentleri eń tómengi qáteler sanı 9, joqarı qáteler sanı 18 bolǵan bolsa, Shımbay filialı eń tómengi qáteler sanı 5, joqarı qáteler sanı 23 boldı. Orta esapta QMU studentleri qáteler sanı 9, NMPI studentleri qáteler sanı 8, NawayıMPI studentleri qáteler sanı 8, Shımbay filial studentleri qáteler sanı 7 boldı.

6) Sóylew kompetenciyanı tekseriw maqsetinde studentlerdiń sózlik baylıǵın, sóylew sheberligin tekseriw maqsetinde “Televidenieden tikkeley

efirden shıǵıwǵa tayarsız ba, erkin sóyley alasız ba?” degen soraw berilgende soraw nátiyjeleri tómendegishe boldı:

7-keste

1	Soraw	QMU		NMPI		NawayıMPI	
		Awa	Yaq	Awa	Yaq	Awa	Yaq
	“Televidenieden tikkeley efirden shıǵıwǵa tayarsız ba, erkin sóyley alasız ba?”	41,2	58,8	30,4	69,6	66,6	33,4

7) Sonday-aq, oqıtıwshılıq kásibin iyelewde házirgi ótilip atırǵan pánlerde “Teoriya” yamasa “Ámeliy” tárepleriniń qaysısı Siz ushın áhmiyetli degen soraw berilgende nátiyje tómendegishe boldı:

8-keste

1	Sizińshe, joqarı oqıw orınları studentleriniń qaysı tayarlıǵın jetilistiriw talap etiledi? a) teoriya; b) ámeliy	QMU			NMPI			NawayıMPI		
		Teoriya	Ámeliy	Ekewi de kerek	Teoriya	Ámeliy	Ekewi de kerek	Teoriya	Ámeliy	Ekewi de kerek
		27,1	63,5	9,3	8,8	82,2	8,8	13,3	73,4	13,3

Izertlew nátiyjeleri tiykarında tómendegi usınıslar islep shıǵıldı:

1) joqarı oqıw orınlarınń filologiya bakalavriat tálim baǵdarları ushın kiriw imtixanlarınan test sınawın biykar etip, ornına milliy sertifikatqa iye bolǵan abiturientlerdi qabıllawdı engiziw;

2) joqarı oqıw orınlarınń filologiya bakalavriat tálim baǵdarlarınń oqıw jobasındaǵı pánler kompleksine tiyisli ózgerisler kirgiziliwi kerek: “Ámeliy psixologiya”, “Pedagogikalıq sheberlik”, “Pedagogikalıq konfliktologiya”, “Inklyuziv tálim”, “Akterlıq sheberlik”, “Multimedia texnologiyaları”, “Grafikalıq dizayn”, “Etnografiya”, “Lingvokulturologiya”, “Stilistika”, “Sóylew mádeniyatı”, “Orfografiya hám punktuaciya máseleleri”, “Kitap oqıw mádeniyatı hám kórkem oqıw”, “Diskurs hám tekst analizi”, “Sóz baylıǵın asırıw”, “Awızeki sóylew ámeliyatı”, “Mámleketlik tilde is júrgiziw hám monitoring”, “Tekst lingvistikası hám t.b.

3) JOOda ana tili tálim mazmunın hám filolog-studentlerdiń kompetenciyasın jetilistiriwde “Ana tili hám ádebiyatın oqıtıw metodikası” kafedrasın dúziw, qaraqalpaq tili hám ádebiyatın oqıtıw metodikası sabaqlarında bolajaq filolog-oqıtıwshılardı tayarlawǵa arnalǵan oqıw ádebiyatların nátiyjeli paydalanıwǵa itibar berilgen halda, óz aldına oqıw qollanba hám elektron sabaqlıq támiynatın jaratıw.

4) Filolog-studentlerdiń kompetenciyasın jetilistiriwde jetekshi rol atqaratuǵın multimedialı videorolikler kontentin jaratıwshı videostudiyalardı keńeytiw.

5) Ulıwma orta bilim beriw mekteplerindegi jańa áwlad sabaqlıqlarına milliylikti sáwlelendiriwshı qaraqalpaq xalıq úrp-ádetlerin, awızeki dóretiwsheilik úlghilerin kirgiziw.

Ádebiyatlar:

1. Бекниязова Н.И. Таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган мактабларнинг бошланғич синфларида ўқувчилар сўз бойлигини ошириш (предмет белгисини билдирган сўзлар мисолида): Пед. фан. номз.... дисс. – Тошкент, 1998. – 134 б.;

2. Жумашева Г. Икки тиллилик шароитида қорақалпоқ тилида сўзлашиш кўникмаларини шакллантириш (таълим рус тилида олиб бориладиган мактабгача таълим ташкилотларида ва умумтаълим мактабларининг бошланғич синфларида). Пед. фан. докт. дисс. автореф. – Нукус: 2021. – 68 б.;

3. Нажимова А.Д. Она тили дарсларида ўқувчиларнинг нутқини ўстиришга хизмат қилувчи машқлар тизими (таълим қорақалпоқ ва ўзбек тилларида олиб бориладиган бошланғич синфлар мисолида): Пед.фан.(PhD). док... дисс. автореф. – Нукус: 2022. – 54 б.;

4. Наурызбаева А.С. Методика обучения конструированию предложения на уроках каракалпакского языка в начальных классах школ с русским языком обучения: Автореф. дис... канд. пед. наук. – Т., 2002.;

5. Yembergenova A.A. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarning imloviy savodxonligini takomillashtirish metodikasi (ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablar misolida): Ped.fan. (PhD). dokt.... diss. avtoref. – Nukus: 2023. – 52 б.;

6. Эрназарова М.С. Таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган мактабларнинг 2-синфларида ўзбек тилини ўқитиш методикаси: Пед. фан. номз... дисс. автореф. – Тошкент: 1999. – 22 б.

LOGIKALIQ ÁMELLERDI ORINLAWDA MULTIMEDIALOGIC PROGRAMMASI IMKANIYATLARINAN PAYDALANIW

Tlegenov B.N.

*Nókis innovacion instituti “Dástúriy injiniring hám sanlı ekonomika”
kafedrası docenti w.w.a., p.i.f.d. (PhD)*

Uteulieva A.

*Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti “Tálimde xabar
texnologiyaları” qánigeligi 2 - basqish magistrantı*

Gilt sózler: innovation, informacion texnologiya, interaktiv, kommunikasiya, programma, logika, pikirlew, dizunkciya, konyukciya, implikaciya, ekvivalenciya.

Ключевые слова: инновация, информационные технологии, интерактив, коммуникация, программа, логика, мышление, конъюнкция, дизъюнкция, импликация, эквивалентность.

Key words: innovation, information technology, interactive, communication, program, logic, thinking, disjunction, conjunction, implication, equivalence.

Annotatsiya. Maqalada oqıwshılardıǵa kompyuterdiń logikalıq islew principi haqqında maǵlıwmatlar, logikalıq ámellerdi orinlawda MultimediaLogic programması imkaniyatlarınan paydalanıw jolları jarıtılıp berilgen.

Аннотация. Чтобы получить доступ к компьютерной логике, выберите основные принципы, логические элементы или программы MultimediaLogic, которые будут доступны для скачивания.

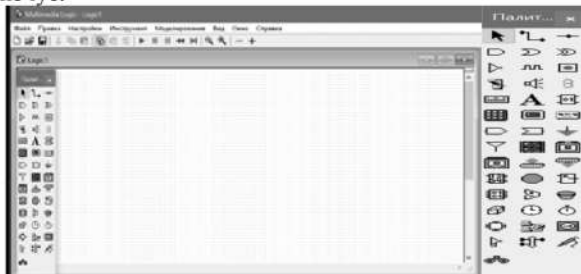
Abstract. To access computer logic, select the fundamental principles, logic gates, or MultimediaLogic programs that will be available for download.

Dunya tálim sistemasında innovacion informacion-tálim ortalıǵın jaratıw, oqıw procesine zamanagóy informacion-kommunikasiya texnologiyaların keń qollanıw, elektron tálim resursların jetilistiriw, oqıwshılardıń ulıwma bilim beriw pánlerin tereń hám jetilisen ózlestiriwine erisiwde nátiyjeli izertlewler ámelge asırılıp atır. Atap aytqanda, ulıwma bilim beriw pánlerin oqıtıwda elektron tálim resursları, zamanagóy cıfırlı elektron qurılımlar, interaktiv programmalıq qurallardan nátiyjeli paydalanıw tiykarında oqıwshılardıń informatika hám matematika boyınsha sawatlı adamlıǵın, kreativ dóretiwshilik qábiletin, logikalıq pikirlew, ilimiy dúnyaga kóz qarasın qalıplestiriw, ǵárezsiz tálim alıwǵa jóneltiriw zárúrli áhmiyetke iye.

Sunday-aq, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2022 jıl 28 yanvardaǵı “2022-2026 jıllarǵa mólsherlengen Jańa Ózbekstannıń Rawajlanıw strategiyası haqqında” ǵı PF-60 -sanlı [1], 2019 jıl 29 apreldegi “Ózbekstan Respublikası Xalıq tálimi sistemasın 2030 jılǵa shekem rawajlandırıw konsepsiyasın tastıyıqlaw tuwrısında” ǵı PF-5712-sanlı parmanı hám de usı tarawǵa tiyisli basqa normativ-huqıqiy hújjetlerde belgilengen wazıypalardı ámelge asırıwǵa bul maqala izertlewı arnawlı bir dárejede xızmet etedi [2].

O'qishlarga kompyuterdagi logikalik islew prinsipi haqqida ma'g'liwmatlar berer ekenbiz logikalik amellerden qalay paydalaniv kerekligi haqqida tusinikler beremiz. Misali, logikalik ameller dizunkciya, konyukciya, implikaciya, ekwivalenciya h.t.b Logikalik amellerdagi islew prinsiplerin tusindirish arawli programmalar bar bolip olardagi biri MultimediaLogic programmasi menen tanisip shigamiz.

MultimediaLogic programmasi rus ham inglis tillerinde jumis isleydi onin jumis maydani tomondagishe koriniske iye.

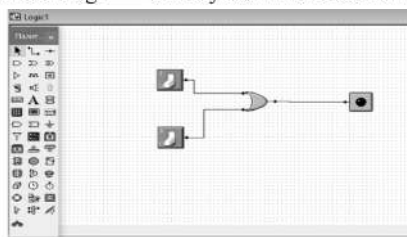
1-suvret

Bul barliq programmalar qatari menyular qatari uskeneler paneli ham tiykaragi jumis maydaniga iye boladi. Tazadan ashilgan ayna **Logic1** ati menen ashiladi. Jumis maydanining shep tarepinde qosimsha ayna bolip bul aynada logikalik elementler palitrasi jiynagi ham qosimsha ameller korsetilgen.

Daslep elementler palitrasining elementleri menen tanisip shigamiz.

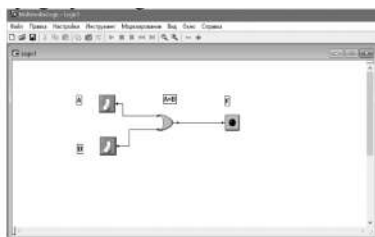
- almasturgish
- logikalik qosiw ameli
- logikalik kobeytiw ameli
- logikalik biykarlaw ameli (implikaciya)
- logikalik ekwivalensiya ameli
- davis apparati
- klaviatura
- shiraqsha
- jalgawshisi
- tekstli ma'g'liwmatlardi kiritiwi [4].

1-misal. Biz daslep $A \cup B$, mina apiwayi maselenin MultimediaLogic programmasida islep korsetemiz. Daslep taza fayl aship elementler palitrasidan bizge kerekli bolgan logikalik elementlerdi tañlap alamiz. Bul elementlerdi arawli jalgawshilar arqali biriktiremiz. Amellerdi orinlawimiz ushin uskeneler panelindegi simulyatorni iske tusiremiz.

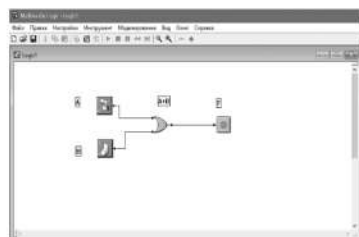

2-suvret

Natijede 1-jagday 3-suvrettegi korinis payda boladi. Bul maselenin A ham B ayimlari jalgan yagniy ($A = 0, B = 0$) bolgan jagdaydagi natijesin korsetedi. Bunda F ayimining manisi ialgan vagniv $F=0$ ge teñ boladi.

3-suwret

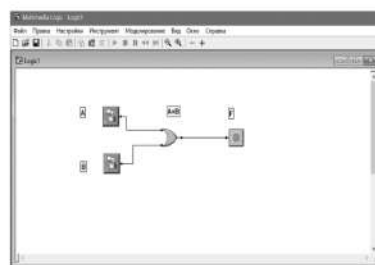

4-suwret

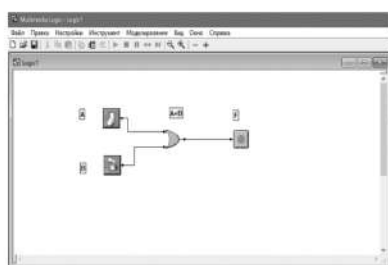
Ekinshi jaǵday 4-suwrette máseleńiń *A* aytımı ras, *B* aytımı jalǵan yaǵnıy ($A = 1, B = 0$) bolǵan jaǵdaydaǵı nátiyjesin kórsetedi. Bunda *F* aytımınıń mánisi ras yaǵnıy $F=1$ ge teń boladı.

Ushinshi jaǵday 5-suwrette máseleńiń *A* hám *B* aytımları ras yaǵnıy ($A = 1, B = 1$) bolǵan jaǵdaydaǵı nátiyjesin kórsetedi. Bunda *F* aytımınıń mánisi ras yaǵnıy $F=1$ ge teń boladı.

Tórtinshi jaǵday 6-suwrette máseleńiń *A* aytımı jalǵan, *B* aytımı ras yaǵnıy ($A = 0, B = 1$) bolǵan jaǵdaydaǵı nátiyjesin kórsetedi. Bunda *F* aytımınıń mánisi ras yaǵnıy $F=1$ ge teń boladı.

5-suwret

6-suwret

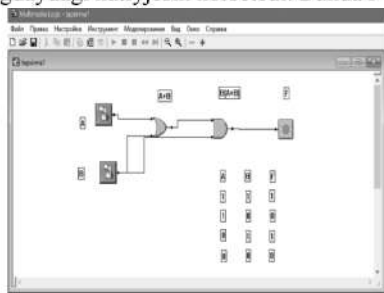
Bul logikalıq qosıwdıń MultimediaLogic programasındaǵı sheshimleri edi. Eger $F=1$ bolsa aytım ras, $F=0$ bolǵan jaǵdayda aytım jalǵan boladı.

Endi logikalıq elementlerdiń kombinatsiyası menen tanısıp shıǵamız.

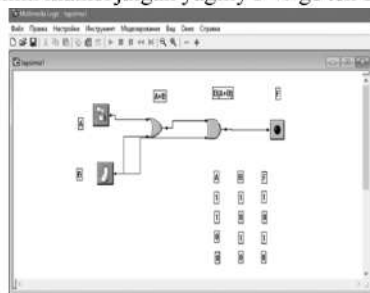
2-Mısal $B \cap (A \cup B)$ máseleńiń sheshimlerin MultimediaLogic programası járdeminde sheship kóremiz. Bul misalda konyukciya hám dizunksiya ámelleriniń kombinatsiyasını kárip shıǵamız. Joqarıdaǵı máseledegi kibi logikalıq ámellerdi tańlaymız hám simulyatordı iske túsiremiz. Nátiyede tómendegi kórinistegi nátiyjelер izbe izligi kelip shıǵadı.

Birinshi jaǵday 7-suwrettegi *A* aytımı ras, *B* aytımı ras yaǵnıy ($A = 1, B = 1$) bolǵan jaǵdaydaǵı nátiyjesin kórsetedi. Bunda *F* aytımınıń mánisi ras yaǵnıy $F=1$ ge teń boladı.

Ekinshi jaǵday 8-suwrette máseleńiń *A* aytımı ras, *B* aytımı jalǵan yaǵnıy ($A = 1, B = 0$) bolǵan jaǵdaydaǵı nátiyjesin kórsetedi. Bunda *F* aytımınıń mánisi jalǵan yaǵnıy $F=0$ ge teń boladı.

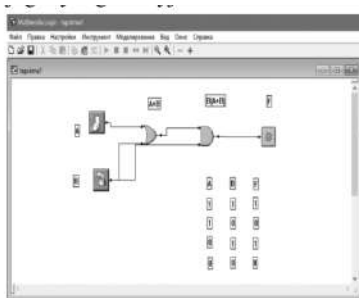

7-suwret

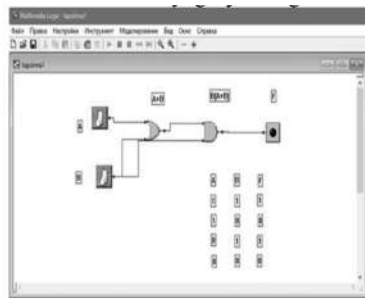

8-suwret

Úshinshi jaǵday 9-suwrette máseleńiń *A* aytımı jalǵan, *B* aytımı ras yaǵnıy ($A = 0, B = 1$) bolǵan jaǵdaydaǵı nátiyjesin kórsetedi. Bunda *F* aytımınıń mánisi ras yaǵnıy $F=1$ ge teń boladı.

9-suvret

10-suvret

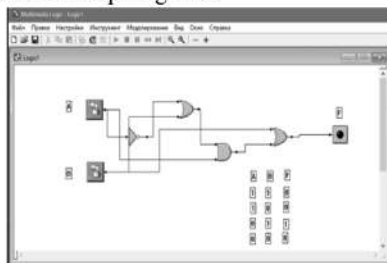
Tórtinshi jag'day 10-suvrette maseleniñ *A hám B aytımları jalğan yaǵnıy* ($A = 0, B = 0$) bolǵan jag'daydaǵı nátiyjesin kórsetedi. Bunda F aytımınıñ mánisi jalğan yaǵnıy $F=0$ ge teñ boladı.

Bul programmada máselelerdi sheshiw oqıwshılar ushında júda qızıqlı boladı sebebi tek ǵana sanlar járdeminde emes ámeller járdeminde maseleniñ sheshimlerin kóriw imkaniyatı bar.

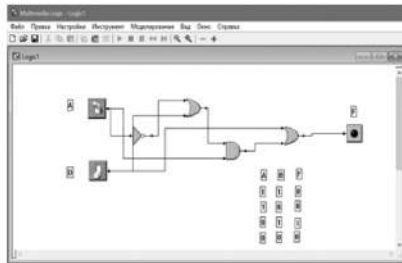
Bazı bir miselerdi shınlıq kesesi járdeminde sheshiwden kóre MultimediaLogic programmasında sheshiw qolaylıraq boladı.

3-mısal. $A \cap (\neg A \cup B) \Rightarrow B$

Bul misalda biz konyukciya, dizunkciya, inversiya, implikasiya ámellerin birgelikte orınlanıwın kórip shigamiz.

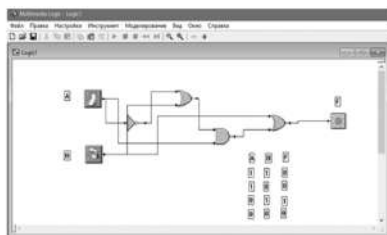
11-suvret

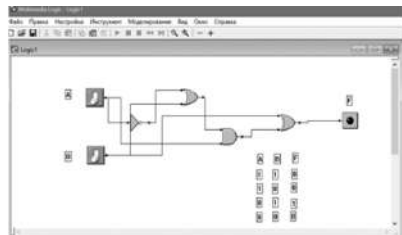
12-suvret

1-jag'day 11-suvrettegi kórinis payda boladı. Bul maseleniñ *A hám B aytımları ras yaǵnıy* ($A = 1, B = 1$) bolǵan jag'daydaǵı nátiyjesin kórsetedi. Bunda F aytımınıñ mánisi jalğan yaǵnıy $F=0$ ge teñ boladı.

Ekinshi jag'day 12-suvrette maseleniñ *A aytımı ras, B aytımı jalğan yaǵnıy* ($A = 1, B = 0$) bolǵan jag'daydaǵı nátiyjesin kórsetedi. Bunda F aytımınıñ mánisi $F=0$ ge teñ boladı.

13-suvret

14-suvret

Úshinshi jag'day 13-suvrette maseleniñ *A aytımı jalğan, B aytımı ras yaǵnıy* ($A = 0, B = 1$) bolǵan jag'daydaǵı nátiyjesin kórsetedi. Bunda F aytımınıñ mánisi ras yaǵnıy $F=1$ ge teñ boladı.

Tórtinshi jag'day 14-suvrette maseleniñ *A hám B aytımları jalğan yaǵnıy* ($A = 0, B = 0$) bolǵan jag'daydaǵı nátiyjesin kórsetedi. Bunda F aytımınıñ mánisi jalğan yaǵnıy $F=0$ ge teñ boladı.

Juwmaqлап айтканда, жоqарида kърsetilgen Multimedia logic программаси imkaniyatlarinan paydalangan halada sabaq оtiw oqiwshilar ushin qiziqli hаm natiyjelirek tасir kърsete aladi. Bunda oqiwshilar оzleri orinlagan logikalіq аmellerdin natiyjelerin programma orinlanіw barisinda kоriw imkaniyatі bar. Zamanagоy talim sistemasinda elektron ortalıqtіn ornі ulken аhmiyeti iye. [3], [4].

Аdebiyatlar:

1. Оzbekstan Respublikasі Prezidentiniń “2022-2026 jıllarğa mólsherlengen Jańa Оzbekstannıń rawajlanıw strategiyasі tuwrısında”gi Pármanı. 2022-jıl 28-yanvar, PF-60 -san. (Nızamshılıq maǵlıwmatları milliy bazasі, 29. 01. 2022 y., 06/22/60/0082-san).
2. “Оzbekstan Respublikasі Xalıq talimi sistemasın 2030 jılǵa shekem rawajlandırıw konsepsiyasın tastıyıqlaw tuwrısında”gi 2019 jıl 29 apreldegi PF-5712-sanlı pэрманы
3. Informatika hаm informaciya texnologiyaları: ulıwma orta bilim berіw mektepleriniń 9 -klassları ushin sabaqlıq: M. R. Fayziyeva, D. M. Sayfurov, N. S. Xaytulayeva – Tashkent 2020
4. Multimedialogic программаси. kpolyakov.spb.ru

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВА УНИНГ АХБОРОТЛАШГАН МОДЕЛИНИ ЛОЙИХАЛАШ АЛГОРИТМИ

Курбаниязова З.К.

*Нукус давлат педагогика институти “Бошланғич таълим”
кафедраси мудири, педагогика фанлари доктори,
профессор*

Таянч сўзлар: ижтимоий-педагогик компетентлик, олий таълим муассасалари, таълим муҳити, ахборот таълим муҳити, лойиҳалаш, ривожлантириш, алгоритм.

Ключевые слова: социально-педагогическая компетентность, высшие учебные заведения, образовательное единство, информационная образовательная среда, проектирование, разработка, алгоритм

Key words: socio-pedagogical competence, higher educational institutions, educational unity, information educational environment, design, development, algorithm

РЕЗЮМЕ:

Мақолада бугунги ахборотлашган жамиятда ахборот ва ахборот таълим муҳитининг аҳамияти очиқ берилган бўлиб, замонавий таълимда ахборот муҳити таъминланиши учун зарур шарт-шароитлар аниқланган. Ахборот-таълим муҳитини яратишга алгоритмик ёндашувни қўллашга доир мулоҳазалар баён этилган.

РЕЗЮМЕ:

В статье раскрывается значение информации и информационно-образовательной среды в современном информационном обществе, а также определяются необходимые условия обеспечения информационной среды в современном образовании. Представлены комментарии по использованию алгоритмического подхода к созданию информационно-образовательной среды.

SUMMARY:

The article reveals the importance of information and information education environment in today's information society, and the necessary conditions for providing information environment in modern education are defined. Comments on the use of an algorithmic approach to the creation of an information-educational environment are presented.

Инсон жамиятининг глобал ахборот маконини шакллантириш нуктаи назаридан, таълим олиш имкониятларини ривожлантиришнинг доимий, ажралмас шакллари сифатида тушуниладиган таълим муҳити концепцияси муқаррар равишда ахборот тизимининг маъносини бойитади ҳамда мақсад-

га мувофиқлик, тезлик, самарадорлик тамойили ва аниқ иш мулоҳазалари асосида ўз-ўзини ўрганиш кабилар унинг оптимал бошқарув жараёни учун хизмат қилади. Ахборот таълим муҳити (АТМ) замонавий информацион технологиялар асосида инсон шахсининг ўзгариши, таълим олишдаги ўқув фаолиятини ташкил етиш, шунингдек, таълим жараёнини алоҳида таълим муассасасида ёки минтакавий тарзда амалга оширишда АТМни лойиҳалаш (моделлаштириш) етакчи ўрин эгаллайди.

Ахборот таълим муҳити шахс дунёқарашининг ахборот цивилизацияси учун оламнинг ягона манзарасини англашга шароит яратувчи бир макон сифатида ҳаракат, кўп ўлчовли ахборотларнинг сўнги модели бўлиб, улар рамзлар, сигналлари, ахборот оқимлари ва муҳитлар кўринишида яратилади, узатилади ва фойдаланилади.

Ҳар қандай ахборот муҳитига хос бўлган хусусиятлардан бири шуки, у зарур маълумотлар, ахборотлар, гипотезалар, назариялар ва бошқаларни олиш имконини беради. Ахборотни қабул қилиш ва уни қайта ишлаш кўникмасини эса тарбиялаш, ишлаб чиқиш зарур бўлади. Ушбу кўникма таълим жараёнида шаклланади. Ю.А.Шрейдер [9] бунини шундай баён қилади: “Китоблардан кўп нарсаларни ўқиш мумкин, бироқ улар ўқиш кўникмасини юзага келтирмайди. Ахборот муҳити кўп билимларни сақлаши мумкин, бироқ ўзида ундан фойдаланиш кўникмасини сақламайди”. Агар ахборот макони бутун инсоният фаолияти натижасида шакланса ва ўзгаришларга нисбатан етарлича консерватив бўлса, ахборот муҳити алоҳида инсонлар гуруҳи уринишлари натижасида яратилади. Тадқиқотчилар ўқув фаолияти ахборот муҳити қуйидагича шаклланишини қайд этадилар:

педагог томонидан (у курс дастури мазмунини белгилайди, ўқув адабиётларини, таълим методлари, коммуникация услубини ва ҳ.к. танлайди);

ўқув муассасаси педагогик жамоаси томонидан (у таълим олувчиларга умумий талабларни, мазкур ўқув муассасасининг анъаналарини, педагоглар ва ўқувчилар жамоаларининг ўзаро муносабатлари шаклини ва б. Белгилайди);

- жамият институти сифатида давлат томонидан (у таълимнинг умумий моддий таъминотини, у ёки бу билимлар ва қарашлар тизимини шакллантириш учун ижтимоий буюртмани белгилайди).

“Таълим муҳити” тушунчаси нисбатан торроқ тушунча ҳисобланади. Бизнинг фикримизча, таълим муҳити – талабаларнинг муайян зарурий замонавий билимлар, кўникмалар, малакалар ва компетенцияларни эгаллашига йўналтирилган махсус ташкиллаштирилган муҳитдир. Унда ўқитишнинг мақсадлари, мазмуни, методлари ва ташкилий шакллари аниқ ўқув муассасаси доирасида ўзгартириш мумкин бўлади. Бошқача айтганда, бу

таълим ва шахснинг ривожланиш жараёнларига кенг имкониятлар берувчи таъшиқ таъсир этувчи таъшиқий куч ва моддий таъминотлар мажмуасидир.

Кейинги пайтларда “ахборот муҳити” атамаси истеъмолда кенг қўлланилмоқда ва истиқболда у муайян тарзда ўзаро боғланган таълим муассасалари, уларнинг махсус дастурий воситалар ёрдамида таъшиқ қилинадиган ахборот алмашуви шароитида намоён бўлиши кутилмоқда.

Замонавий таълимда ахборот муҳити таъминланиши учун қуйидаги шарт-шароитлар йиғиндиси бўлиши керак:

- умуминсоний маданият билан «коммуникация» воситалари тизими. У тўпланган билимлар мазмунини таъшиқ қилувчи ахборотни сақлаш, тартибга солиш ва тақдим этиш, шунингдек уни узатиш, қайта ишлаш ва бойитишга хизмат қилади;

- ахборот билан мустақил ишлаш тизими;

- ўқув жараёни иштирокчилари ўртасида ҳам вертикал, ҳам горизонтал интенсив алоқалар мавжудлиги.

Жамиятни ахборотлаштиришда турли ижтимоий кичик тизимлар (илмфан, санъат соҳалари, жамоатчилик таъшиқлотлари, корхоналар, оммавий ахборот воситалари) интеллектуал даражасини оширишга доир амалий хусусиятга эга тадқиқотларни таъшиқ этиш (методикалар, тавсиялар, лойиҳалар) муҳим.

“Ахборот муҳити” тушунчасини талқин қилиш ва шакллантиришда унинг таркибий қисмларини аниқлаб олиш зарур:

Информатика деганда жамиятда, табиатда ва техник қурилмаларда (табиий ва сунъий тизимларда) барча турдаги ахборотни ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, сақлаш ва тарқатиш тўғрисидаги билимлар тизими тушунилади. Информатика фани мазмуни ва унинг фанлар тизимидаги ўрнига оид нуқтаи назарлар бири-бирдан сезиларли фарқланади. Кейинги йилларда информатикани ўқитиш мазмунини ривожлантиришга бағишланган кўпгина назарий тадқиқотлар амалга оширилди: Н.В.Матвеева [6] (дунёнинг тизимли-ахборот картинасини шакллантириш), Д.В.Лукин [5], Ю.Г.Коротенков [4] (ахборотлаштиришнинг ҳуқуқий жиҳатлари) ва бошқалар. Бироқ ҳозирги пайтда ўрта мактаб ва ОТМда информатикани ўқитиш мазмунини белгилаш энг муҳим масала ҳисобланади.

Методологик масалалар ва ушбу асосда мактабда информатикани ўқитиш мазмунини белгилаш бўйича В.К.Белошапканинг [2] докторлик илмий изланишлари амалга оширилган. Замонавий таълим тизимида информатикани ўқитиш мазмунини ривожлантиришда ўзаро боғланмаган “ахборот” бирликлари ўртасида узилган алоқаларни боғлаш, тизимни шакллантириш

ва уларни “билим”га айлантириш тенденцияси устуворлигига асосланган ёндашув методологик база сифатида олинмоқда.

Шу тариқа, ҳозирги пайтда мактаб ва олий таълим информатикасида компьютер саводхонлиги курсидан дунёқарашимизнинг муҳим компонентини ифодаловчи фундаментал фангача парадигмани шубҳасиз алмаштириш содир бўлмоқда.

Ижтимоий информатика – бу жамиятни ахборотлаштириш жараёнлари, шунингдек уларнинг ижтимоий жараёнларга, шу жумладан – инсонни ривожлантириш ва унинг жамиятдаги ўрни, ахборотлаштириш таъсирида жамият ижтимоий тузилмаларини ўзгартиришга таъсири тўғрисидаги фандир (А.Д.Урсул [7] ва бошқалар).

Педагогик информатика [8] педагогик жараённи такомиллаштириш, индивидуаллаштириш ва оптималлаштириш мақсадларида педагогик фаолиятни ахборот билан таъминлаш ва автоматлаштириш назарий масалалари, методлари ва технологияларини кўриб чиқувчи илмий-методик йўналиш сифатида таърифлаш мумкин. Умуман олганда педагогик информатика таълим ва информатиканинг ўзаро ҳамкорлиги жараёнларини ўрганади, ушбу ҳамкорлик қонуниятлари ва тенденцияларини аниқлайди. Педагогик информатика информатика ва бир қатор педагогик туташган жойда шаклланади, у ўзининг тушунчалар аппарати, мақсадлари, методлари ва ҳ.к.га эга. Унга хос бўлган бир қатор қонуниятларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- янада умумий жараён – таълимни ахборотлаштиришдаги биринчи қадам сифатида таълим жараёнини компьютерлаштириш зарурати;
- замонавий инсон-машина тизимларида инсон фаолияти, педагогик таълим услублари устуворлиги, ушбу тизимларда педагогик методлар эмас, техник воситалар етакчи, техника компоненти инсон фаолиятини самарали амалга ошириш курали;
- ахборот маданиятининг ролини ошириш, информатика ва ҳисоблаш техникаси воситалари асосида таълимнинг узлуксизлиги тенденцияси.

Шу тарзда, ахборот муҳити муаммосига оид илмий адабиётларни ўрганиб чиқиш асосида қуйидаги таърифини баён қилиш мумкин: Педагогик ОТМ ахборот таълим муҳити – бу ахборот инфратузилмаси бўлиб, педагогик маълумотлардан тезкор фойдаланиш имкониятини таъминловчи, ҳозирги пайтда педагогик таълим мақсад ва вазифаларини амалга ошириш ҳамда педагогика фанини ривожлантириш учун долзарб илмий таълимий коммуникацияларини амалга оширувчи ташкилий-методик воситалар, ахборотни сақлаш, ишлов бериш, узатиш техник ва дастурий воситалари йиғиндисини ўз ичига олади. Бундан кўринадики, талабалар педагогик ахборот таълим муҳити тўғрисида маълумотларга эга бўлмасдан, ундан фойдаланиш усул-

ларини ўзлаштирмасдан тўлақонли педагогик компетентли ўқитувчи бўла олмайди.

Глобал ахборот инфратузилмаси глобал ва минтақавий ахборот-телекоммуникация тизимлари, шунингдек рақамли телевидение ва радиоэшиттириш, сунъий йўлдош ва кўчма алоқа тизимлари интеграцияси асосида сайёрамиз аҳолисига оммавий хизмат кўрсатиш умумжаҳон ахборот тузилмаси сифатида ишлаб чиқилмоқда.

Ахборот-таълим муҳиtida мураккаб мазмуний тузилмага эга объектлар лойиҳаланади. Шундан келиб чиқиб, ахборот-таълим муҳитини лойиҳалашда педагогик ҳодиса ва жараёнларни таҳлил қилишнинг дифференциал-интеграл методларидан фойдаланиш зарур (1-жадвалга қаранг).

1- жадвал

Ахборот-таълим муҳити моделлари

Модел аспектлари	Модел тури		
	Воситали	Коммуникатив	Прагматик
Таҳлил	Мақсадларни аниқлаш	Мақсадларга эришиш	Фойдаланувчи билан дастлабки (прототип) моделларни баҳолаш воситасида таснифлаш (спецификация), муаммони аниқлаш
Лойиҳалаш ва ривожлан тириш	Таснифни лойиҳалаш таҳлил босқичи натижаси ҳисобланади; Якуний натижа прототипга ўхшаш бўлади	Таснифни лойиҳалаш муҳокама натижаси ҳисобланади; Прототип реал ёки ғоя сифатида мавжуд бўлиши мумкин	Таснифни лойиҳалаш прототипни баҳолаш натижасида амалга оширилади; Прототипдан воз кечиш мумкин
Амалга ошириш	Фойдаланувчилар эҳтиёжини ҳисобга олиб, сифатли материалларни лойиҳалаш	Ташкилотчи раҳбарлигида лойиҳалаш ва баҳолаш жараёни	Фойдаланувчилар учун материалларни баҳолаш имкониятини таъминлаш
Баҳолаш	АТМнинг сифатини абсолют стандартлар нуктаи назаридан баҳолаш ҳамда унинг ярқилигини ва бартараф этиш учун камчиликлари аниқланганини тасдиқлаш	АТМ сифатини келишилган стандартлар нуктаи назаридан баҳолаш ҳамда муҳокамани қўллаб-қувватлаш	АТМ сифатини амалий стандартлар нуктаи назаридан баҳолаш ҳамда лойиҳалашнинг кейинги талаблари таснифи

Бизнингча, ахборот-таълим муҳити (АТМ)ни лойиҳалаш ва амалга оширишга методологик тизимли ёндашув асосида кейс технологиясидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Кейс-технологиясидан фойдаланиш ахборот

таълим муҳитини моделлаштиришнинг барча босқичларида қўл келади (модел тузилмасини таҳлил этиш, лойиҳалаш ва амалга ошириш босқичлари).

Ахборот-таълим муҳити моделини яратишда дастлаб тизим –табиати таҳлил этилади. Контекстли диаграммалар ва маълумотлар оқими шакллантирилади.

Тизимни лойиҳалаш босқичида келгусида маълумотлар базасини шакллантириш учун тизим фаолияти муфассал тавсифланади ва унинг мантикий модели курилади, фойдаланувчи интерфейсининг тузилмаси аниқланади. Бундай ёндашув интеграциялашган ахборот-таълим муҳитини яратишнинг методологик йўналишларини белгилаб олиш имконини беради. Бу босқич ахборот-таълим муҳитининг ўқув ва методик маълумотларини тўплаш, қайта ишлаш, сақлаш ишларини бошқариш, ахборот ресурслари маълумотлар базасини яратиш ва киритиш, ўқув жараёнини бошқариш, билимларни назорат қилиш, маълумотномани шакллантириш ишларини ўз ичига олади. Бу жараёнларнинг ҳар бирини алоҳида кичик тизим сифатида қараш мумкин.

Ахборот-таълим муҳитининг уч тури, яъни билимларни тақдим этиш, мустақил билим олиш, шунингдек ҳам билимларни тақдим этиш, ҳам мустақил билим олишга йўналтирилган (аралаш тури) кўп учрайди. Ахборот-таълим муҳитларининг айрим турлари ҳозирги вақтда амалда кенг татбиқ қилинмоқда, баъзилари эса илмий-педагогик адабиётларда назарий жиҳатдан баён этилган, холос.

Ахборот-таълим муҳитини яратишга алгоритмик ёндашувни қўллаш зарур. Бу мутахассисларнинг узлуксиз ва касбий тайёргарлигини оширишда, шу жумладан, малака оширувчилар учун муҳим аҳамиятга эга. У истиқболли йўналиш ҳисобланади. Ахборот-таълим муҳити дастурий-телекоммуникацион мажмуа бўлиб, у ўқув жараёнини ягона технологик воситалар билан ташкил этишни таъминлайди. Демак, олий таълим муассасаларининг ахборот-таълим муҳитини яратиш, оптималлаштириш ва унинг мақсадга мувофиқ ҳолда фаолият кўрсатиши учун бизнингча, қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

- ахборот-таълим муҳитини яратишнинг мақсад ва вазифасини аниқлаш;
- ахборот-таълим муҳитини яратиш тамойилларини ишлаб чиқиш;
- ахборот-таълим муҳитининг фаолият кўрсатиш тартиб-қоидаларини ишлаб чиқиш;
- таълим муассасасининг виртуал ваколотхонаси тузилишини аниқлаш;
- ахборот-таълим муҳити элементлари ва фойдаланувчилар тузилмасини белгилаш ҳамда аниқлаштириш;
- ахборот ресурсларини шакллантириш;

- ахборот-таълим муҳитини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. (23.09.2020) // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020., 03/20/637/1313 – сон.
2. Белошапка В.К. Информационное моделирование в примерах и задачах: учебн.пособие. – Омск, 1992. – 163 с.
3. Васильев Р.Ф. Охота за информацией. – М.: Знание, 1973, С.63.
4. Веряев А.А., Ушаков А.А. Элементы дистанционного (сетевое взаимодействия) в учебном процессе общеобразовательного учреждения. //Вестник ТГПУ, 2012г. №8 (123), 72 с
5. Козырев В.А. Теоретические основы развития гуманитарной образовательной среды педагогического университета. Автореф.дисс.д.п.н., - СПб. 1999. - С. 36
6. Коротенков Ю.Г. Информационная образовательная среда основной школы. Академия АйТи. С.152.
7. Лукин Д.В. Введение элементов информационного бизнеса в содержание общеобразовательного курса информатики. – М.; 1998. – С.10
8. Матвеева Н.В. О принципах построения непрерывного курса информатики https://lbz.ru/gazeta/vyp/nomer.php?ELEMENT_ID=1252
9. Рашидов Х.Ф. Проектирование социокультурной среды личностного развития обучающихся //Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. – 2015. – Т. 2. – №. 13.
10. Урсул А.Д. Информатизация общества. Введение в социальную информатику: учебное пособие. – М.: 1990, С.191
11. Holmes J. L., Ramos R. Talking about learning: establishing a framework for discussing and changing learning processes //Language awareness in the classroom. – Т. 1991. – С. 198-212
12. Шрейдер Ю.А. Социокультурные и технико-экономические аспекты информационной среды. //Информатика и культура. – Новосибирск, - 1990. – С.50-81

ТАЛАБАЛАР ИЖТИМОЙ ҒАОЛЛАШУВИДА ИНТЕЛЛЕКТ ФАКТОРЛАРИ МУТАНОСИБЛИГИ МАСАЛАСИ

Усманова Ш.Дж.

*ЎзМУ Ижтимоий ғанлар факультети, Педагогик таълим
кафедраси доценти, пс. ғ. н.*

Таянч сўзлар: касбий шаклланиш, ижтимоий ғаоллик, интеллект, ақлий қобилиятлар, ижтимоий ва эмоционал интеллект, эмпатик қобилиятлар, интеллект динамикаси, интерфаол методлар, ижтимоий ғаоллик.

Ключевые слова: социальный активность, интеллект, умственная способность, социальный и эмоциональный интеллект, способность к эмпатии, психодиагностика, динамика интеллекта.

Key words: intellect, sensible skills, social and emotional intellect, ability for empathy, psycho diagnosis, intellects dynamics.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада талаба касбий шаклланиши жараёнида ижтимоий ғаоллик ва интеллект ривожланиш динамикасининг ижтимоий-психологик хусусиятлари ўрганилиб, психологик-педагогик ёрдам берадиган, касбий шаклланишда юзага келадиган муаммоларни бартараф этувчи ва тизимлаштирилган тадбирлар характеридаги модул ишлаб чиқилганлиги тахлил этилиб, давлат ва жамият тараққиёти учун зарур бўлган, давр талабига мос, рақобатбардош, ижтимоий ғаол ва юқори интеллектуал салохиятли мутахассис кадрлар тайёрлаш зарурлиги асослаб берилган.

РЕЗЮМЕ:

В статье изложены социально-психологические особенности динамики развития интеллекта и социальной активности в процессе профессионального формирования студента, разработан модуль, который оказывает психолого-педагогическую помощь, устраняет проблемы в профессиональном формировании, имеет систематизированный характер мероприятий.

SUMMARY:

In a result intellect of students in psychology. It was reached in process researching social-psychological quality of dynamic's developing, maintenanceits organization, ways, forms, methods, and also were elaborated theoretical approaches, directed at solving problem, scientific hypothesizes, conceptions, elaborated scientific- methodical recommendations. These approaches can be used on planning work sections and youthful organizations, at determining contents of textbooks, educational- methodical work of higher educational institutions.

2021-йил 17-август куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон” газетаси бош муҳаррири Салим

Дониёров саволларига жавоблари юзасидан “Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда” номли интервьюси эълон қилинди. Интервьюда 2016-2021-йилларда жамиятнинг барча соҳаларида амалга оширилган ислохотлар ҳамда олдимизда турган устувор вазифалар ҳақида чуқур таҳлилий маълумотлар акс эттирилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2021-йилнинг 20 августида тадбиркорлар ва ишбилармонлар билан очик мулоқот ўтказди ва унда нутқ сўзлади. Мазкур тадбирдаги маърузада ёшлар учун дастуруламал бўладиган илғор фикрлар илгари сурилди.

Албатта, ушбу маърузада Янги Ўзбекистонда амалга оширилган кенг қўламли ишлар ва истикболдаги долзарб вазифалар акс эттирилган. Зеро, инсониятнинг энг буюк ғояларидан бири - шахснинг эркинлиги ва унинг интеллектуал салоҳиятли бўлиши ғояси ҳисобланади. Зотан, эркин шахс, эркин халқ, яратувчанлик, фаровонлик, инсонпарварлик, бунёдкорлик ишларига, илму-фанда, маданиятда ва замонавий ишлаб чиқариш жараёнида фаол ҳаракат қилишга ҳамда кўзланган мақсадларга эришишга қодир.

Ҳозирги даврда жамият тараққиётида юз бераётган кескин ўзгаришлар сифат жиҳатидан янги ва нисбатан мураккаб бўлган вазифаларни кўяди, бунда шахс интеллектининг ривожланиш даражаси, унинг ақлий имкониятлари регулятори, ахлоқий жиҳатлар алоҳида аҳамият касб этади. Хўш, ушбу хусусиятлар талабалик даврида қай тарзда намоён бўлади ва таркиб топади?

Тадқиқотларда талабалар деганда, моддий ва маънавий ишлаб чиқаришда ижтимоий ҳаётга ва мутахассисликка оид ролларни муайян қоида, махсус дастур асосида бажаришга тайёрланаётган ижтимоий гуруҳ тушунилади.

Талабалик даврининг асосий хусусиятларидан бири - ижтимоий етукликнинг жадал суръатлар билан рўёбга чиқишидир. Бундай етуклик шахсдан зарур ақлий қобилиятни, ҳаёт ва фаолиятда бажариладиган турли ролларни эгаллашни талаб қилади. Айниқса, ақлий етуклик (камолот) муҳим аҳамият касб этади. Талабанинг дарсларга ўз вақтида қатнашиши, берилган вазифаларни бажариши, интеллект ривожини динамикасига негиз бўла олмайди, бу эса ақлий тараққиётни диагностика қилиш учун етарли эмасдир.

Талабаларнинг касбий шаклланишида интеллект динамикасини илмий-назарий жиҳатдан асослаш ҳамда педагогик инновацияларнинг,

ижтимоий интеллект динамикасига таъсирини аниқлаш ва талаба касбий шаклланишида интеллект динамикаси тизимли модулини тахлил этишдан иборат.

Ёшларнинг ижтимоий интеллекти табиатини тадқиқ этиш, илмий жиҳатдан чуқур таҳлил қилиш бугунги кун талаби бўлиб, баркамол авлод тарбиясида, унинг интеллектуал салоҳиятини оширишда ва касбий шаклланишида ижтимоий интеллектни аниқлаш усуллари чуқур ўрганиш ва динамикасининг хусусиятларини таҳлил этиш муҳимдир. Масалани ўрганишда суҳбат, кузатиш, савол-жавоб, анкеталар, талабаларнинг таълим жараёнидаги интеллектуал салоҳиятини кузатиш, ақлий қобилиятини аниқлашга қаратилган Дж.Равеннинг “Прогрессив матрицалар” методи, В фактор билан боғлиқ сўзлар билан ишлаш имконияти мураккаб мантиқий муносабатлар ва мавҳум алоқадорликни тушунишлари “Мураккаб аналогиялар” тести, тушунчалар билан боғлиқ масалаларни ечишда қандай тафаккур етакчилик қилишида “Муҳим белгиларни ажратиш” тести, ахборотларни кўриш орқали қайта ишлаш ва мантиқий хулосалашда “Визуал интеллектни ўрганиш” тести ҳамда амалий интеллектнинг ривожланганлик даражасини баҳолашда эса “Амалий интеллектни ўрганиш” тестлари фойдаланилди. Бундан ташқари Дж.Гилфорд ва М.Салливеннинг “Ижтимоий интеллектнинг диагностикаси” методикаси, В.В.Бойконинг “Эмпатик қобилиятлар даражаси диагностикаси” методидан фойдаланилди.

Интеллектнинг қуйидаги икки турига эътибор қаратадиган бўлсак, абстракт интеллект - бу абстракт, вербал ва математик белгиларни тушуниш ва уларнинг ёрдами билан турли ақлий ҳаракатларни амалга ошириш қобилиятини билдиради, ижтимоий интеллект - одамларни тушуниш ва улар билан муносабатларга киришиш қобилиятидан иборат.

Ижтимоий интеллект одамларни тўғри баҳолай билиш, уларнинг ҳулқини тўғри башорат қилиш ва шундан келиб чиққан ҳолда улар билан муносабатга киришиш қобилияти деб тавсифлаш мумкин. Бошқа одамларни яхши тушунишни таъминловчи бир қатор сифатларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Бу сифатлар таркибига ижтимоий интеллект алоҳида қобилият сифатида киритилган. 1960 йилларда ижтимоий билиш ва коммуникатив компетентликка оид ишлар пайдо бўла бошлади. Шу йилларда умумий перцепция муаммосига-одамларнинг бир-бирларини тушунишларига катта эътибор қаратилган ва ҳосил бўлган ижтимоий интеллектнинг табиати ва таркиби тўғрисидаги концептуал тасаввурлар асосида уни ўрга-

нишнинг методик аппаратини яратишга уринганлар (Ж.Гилфорд, Д.Кит, Н.Кентор ва бошқалар).

Ижтимоий интеллектни ўлчашга мўлжалланган биринчи ишончли тестни яратган Ж.Гилфорд уни умумий интеллект омилидан мустасно тарзда ва энг аввало ҳулқ-атворга оид ахборотларни тушуниши билан боғлиқ бўлган интеллектуал қобилиятлар тизими сифатида ўрганган.

80-йилларда Д.Кит томонидан яратилган тестлар ахлоқий ёки одоб билан фикрлашни баҳолашга мўлжалланган эди. М.Форд ва М. Тисак интеллектни баҳолашнинг негизида муаммоли ҳолатларнинг тўғри ечимини топиш ётишини таъкидлайдилар. Улар ижтимоий интеллект ижтимоий ахборотларни қайта ишлаш билан боғлиқ бўлган ментал қобилиятларнинг аниқ ва мутаносиб гуруҳини ўз ичига олишини кўрсата билдилар. Бу қобилият гуруҳи эса ўз ўрнида “формал” тафаккур асосини ташкил қилувчи ва “академик” интеллект тестлари билан текширилувчи қобилиятлардан тубдан фарқ қилади.

Ижтимоий интеллектнинг асосий вазифаларидан бири узоқ муддатли ўзаро муносабатларни шакллантиришдир. Ўзаро муносабатларнинг даражаси ва характерини тушунган ҳолда келажақда бир-бирига ижобий таъсир ўтказиш ва муносабатларни мустаҳкамлашдан иборатдир.

Ижтимоий интеллект муайян вақт учун асаб-психик ҳолатни, ижтимоий муҳит омилларини ва ижтимоий муносабатларнинг қанчалар муваффақ-қиятлилигини аниқлайди, шунингдек уни энергия конценерациясини талаб қилувчи, эмоционал зўриқиш, стресс нокулайликлари, фавкулотда ҳолатларда ҳамда шахс инқирози ҳолатларида сақлаш имкониятини беради.

Ижтимоий интеллектнинг фавкулотда юз берадиган инқирозлар, узоқ чўзиладиган стресслар, ўз-ўзига бўлган ҳурматни тушуниб етиши ҳолатларида ёрдам берувчи мобилизацион функцияси жуда муҳим ҳисобланади. Ижтимоий интеллект инсонлар ўртасидаги муносабатларда содир бўладиган ходисаларни прогноз қилиш ва уларга тайёр туриш имкониятини беради ҳамда психологик зўриқишларга бўлган бардошни мустаҳкамлайди.

Агрессивлик одамлар билан рисоладагидек муносабатга киришишда тўсиқдир. Негативлик, танкидий фикрлар, бировнинг ютуғини кўролмаслик, тез-тез ҳафа бўлиш, бундай тоифа одамларга хосдир. Авторитарлик ва агрессивлик – коммуникатив билимларнинг камлиги ва тажрибасизлик, уялиш ва ёпиқликка нисбатан одамлар билан тил топишиш ва ўзаро муносабатларга киришишни тўсиб қўювчи нисбатан кучлироқ омиллардир.

Умуман, ижтимоий интеллектнинг ёшга қараб ўсиб боришини кузатишимиз мумкин. Бунинг сабаби талабалар айнан олийгоҳларда тахсил олаётганликлари билан белгиланиши мумкин. Чунки талабалар ўқишнинг дастлабки йилларидаёқ инсон-инсон касб соҳасининг хусусиятларини ўрганиб борадилар. Олий таълим стандарти талабадан шуни талаб қилади. Тадқиқот натижаларига кўра, биринчи босқичларнинг ижтимоий интеллектини ўрганиш методикалари бўйича кўрсаткичларида мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш мезони билан вербал экспрессияни тушуниши ҳамда шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш омиллари ўртасида корреляцион муносабат кузатилди. Сўнгра вербал экспрессия ва шахслараро ўзаро таъсирлашувни ташкил этиш омиллари ўртасида ҳам корреляцион муносабат кузатилишига гувоҳ бўлдик. Бу ҳолат 1-босқич талабаларида “Мен” конценцияси ва “Мен” тимсоли яхши шаклланганлигини кўрсатади. Улар одамлар ўртасидаги қийин ҳолатларни, вазиятларнинг шаклланишдаги мантиқини тушунадилар, бошқа кишиларни бу ҳолатга жалб этилса, бу ҳолатнинг ўзгариши моҳияти нималардан иборат эканлигини ҳис этадилар. Биринчи босқич талабалар ижтимоий интеллект ривожланишида учрайдиган камчилик уларнинг ҳулқ-атвори тушуниш қобилиятларини яхши шакллантирмаганликларидадир. Иккинчи босқич талабаларининг ижтимоий интеллект кўрсаткичлари муносабатлари таҳлилида мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш ўз ўрнида яхши ривожланганлиги новербал ҳулқ-атвори тушуниш, вербал экспрессияларни тушунишга олиб келган. Улар атрофдагиларга нисбатан эътиборлик билан қарашга ҳаракат қилар эканлар. Учинчи босқич талабаларда мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятлари тушуниш омили ва шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш омиллари бир-бирини тақозо қилади ва корреляцион алоқа мавжуд. Новербал ва вербал экспрессияни тушуниш лаёқати кузатилади. Тўртинчи босқич талабалари эса ўзларининг яхши натижаларини намён қилганлар. Умумий натижаларда жуда кўп корреляцион муносабатлар кузатилган. Тадқиқот натижасида талаба касбий шаклланишида интеллект динамикасининг тизимли модули ишлаб чиқилди.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда қуйидагича хулосага келиш мумкин: Ёшларнинг ижтимоий интеллект табиатини тадқиқ этиш, илмий жиҳатдан чуқур таҳлил қилиш бугунги кун талаби бўлиб, баркамол авлод тарбиясида, унинг интеллектуал салоҳиятини оширишда ва касбий шаклланишида ижтимоий интеллектни аниқлаш усуллари чуқур ўрганиш ва динамикасининг хусусиятларини таҳлил этиш муҳимдир; Ёшларнинг

шахслараро муносабатларида интеллектуал қобилиятлари бирлигида ижтимоий муҳитни, суҳбатдошларни хатти-ҳаракатлари, шахсий фази-латларини, кечинмаларини баҳолаш имкониятлари қонуният жиҳатидан мустаҳкам боғлиқдир; Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикр ва ни-ятларини тушуниш қобилиятига эгалик ижтимоий интеллектнинг ўсиши-га ҳам, мураккаб мантикий муносабатларни тушунишга ҳам ижобий таъ-сир кўрсатиб, тушунчаларнинг муҳим ва номуҳим жиҳатларини фарқлай олишни ахборотларни кўриш орқали қайта ишлаш имкониятларининг ўсишига олиб келиб, ёшларнинг касбий ва шахсий камолотида ўз -ўзини намоён этишида кўринади.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. -204б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2020. -306 б.
3. Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда / Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон” газетаси бош муҳаррири Салим Дониёровнинг саволларига жавоблари Янги Ўзбекистон газетаси / № 165 (421), 2021-йил 17 август.
4. Ғозиев Э.Ғ. Талабаларни умумлаштириш усулларига ўргатиш ва уларнинг ақлий тараққи-ёти.- Т.:Ўқитувчи, 1983.
5. Ғозиев Э.Ғ. Социал психология. -Т.:Ўқитувчи, 2010 йил. 126 б.
6. Усманова Ш.Дж. Нигматова Ш.Н.- Умумий психология- Т. Зиёкор. 31б.
7. Усманова Ш.Дж. Интеллект психологияси. Монография -Т. 210 б.

BASLAWISH KASS OQIWSHILARINIŇ MATEMATIKALIQ MÁDENIYATIN QÁLIPLESTIRIW JOLLARI

Qudiyarova A.

NMPI oqitiwshisi, PhD

Таянч сўзлар: бошланғич синф ўқувчилари, математик маданият, шакллантириш йўллари, мактаб таълимини ривожлантириш, ёш авлод, математик амаллар.

Ключевые слова: **учащиеся младших классов, математическая культура**, методы формирования, развитие школьного образования, подрастающее поколение, математические действия.

Key words: primary school students, mathematical culture, methods of formation, development of school education, younger generation, mathematical actions.

РЕЗЮМЕ:

Мазкур мақолада бошланғич синф ўқувчиларида математик маданиятни шакллантиришнинг йўллари очиб берилади.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье раскрываются пути формирования математической культуры у учащихся младших классов.

SUMMARY:

This article reveals ways of developing mathematical culture in primary school students.

Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoevniñ bildirgenindey “Rawajlanıwǵa erisiw ushın sanlı bilimler hám zamanagóy informaciyalıq texnologiyalardı iyelewimiz zárúr hám shárt. Bul bizge rawajlanıwdıń eń qısqa jolınan barıw múmkinshiligin beredi. Sebebi búgingi kúnde barlıq tarawlarǵa xabar texnologiyaları tereń kirip barmaqta. Álbette, sanlı ekonomikanı qálipsestiriw kerekli infrastruktura, kóp qarjı hám miynet resursların talap etiwın júdá jaqsı bilemiz. [4].

Ondaǵı qoyılǵan wazıypalardıń áhmiyeti boyınsha onıń maqsetke say sapalı orınlawda úlken juwapkershilk hám pidakerlik miynet talap etedi. “Mektep tálimin rawajlandırıw mámleketlik ulıwma milliy dástúrdiñ tiykarǵı maqseti – tek texnikalıq bazanı jaqsılawdan ǵana ibarat emes, al ósip kiyatırǵan jas áwladtıń tálim- tárbiyasınıń sapasın hám mazmunın házirgi zaman talapları

dárejesinde támiynlew jolındaǵı materiýallıq negizin jáhán standartlarınan qalıspaytuǵın dárejede bekkemlewden ibarat”.

Sunday-aq, “Ózbekstan Respublikası joqarı bilimlendiriw sistemasın 2030 jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyası”nda belgilengen tálim procesine sanlı texnologiyalar hám zamanagóy usıllardı engiziw, tálim texnologiyaların bekkem integraciyasın támiynlew, buǵan baylanıslı pedagog kadrlardıń kásiplik sheberligin ózliksiz rawajlandırıp barıw, tálim proceslerin sanlı texnologiyalar tiykarında individuallastırıw, aralıqtan oqıtıw xızmetlerin rawajlandırıw, vebinar, onlayn, “blended learning”, “flipped classroom” texnologiyaların ámeliyatqa keń engiziw, elektron informaciya saqlawshılardıń júkleytuǵın “E-MINBAR” platformasın ámeliyatqa engiziw, tálim proceslerinde “bulutlı texnologiyalar”dan paydalanıw, elektron kitapxana sistemasın keńnen engiziw, milliy elektron tálim resursların jaratıwdı jedellestiriw, shet el elektron tálim resursların awdarmalaw jumısların shólkemlestiriw, tálim procesinde elektron resurslar úlesin basqıshpa-basqısh asırıp barıw, elektron oqıw ádebiyatlar jaratıw, olardı mobil apparatlarǵa júklep alıw maqsetinde kitapxanalarda QR-kod járdeminde elektron resurslar haqqındaǵı informaciylardı jaylastırıw sistemasın jaratıw sıyaqlı isler joqarı oqıw orınlarına sanlı texnologiyalardı engiziwdiń huqıqıy tiykarları bolıp xızmet etedi [5].

Solay etip, házirgi waqıtta mekteplerdiń aldında turǵan maqset bul adamda tek ǵana bilimli etip shıǵarıw emes, al sonıń bir qatarda onı durıs mádeniyatlı – maǵanalı mazmunlı bilim beriwinen ibarat. Bul oqıwshılardıń matematikalıq mádeniyatına da tiyisli.

Demek, bizińshe baslawısh klass oqıwshılardıń matematikalıq mádeniyatı rawajlanıwı ushın tómendegiler kerek boladı, (yamasa talap etiledi):

- oqıwshınıń matematikalıq oqıw barısınıń súbeti retinde qalıplesiwi;
- oqıwshı óziniń matematikalıq bilimin bahalap biliwi;
- matematikalıq ámeller haqqında tolıq bilimdi oqıwshılardıń sińdiriwdi hám olardıń matematikalıq oqıw materiýallardıń tolıq túsiniwi;
- oqıw barısında matematikalıq háreketiniń ulıwma qurılısın 3 basqıshı; sáwleleniw; yaǵnıy real, háreketiń elementleri matematikalıq modelin duziw;
- modellerdi túrlendiriw, alınǵan juwmaqtı interpretatsiyalaw – talıqlaw;
- matematika tilin úyreniw, barlıq orınlanǵan ámellerdi sawatlı túsindire alıw, belgili hám tańba quralları menen islese biliw;
- matematikalıq modellestiriw haqqında dáslepki bilimge iye bolıw;
- bul matematika usılınıń real ámallerdiń eń bir jetekshi metodı;

- matematikalıq túsınıkler sistemasın úyreniw, ámellerdiń ulıwma usılların bılıw;

- oqıwshılardıń intellectual hám ruwxıy rawajlanıwın hám sonıń menen birge matematikalıq oylarınıń rawajlanıwı, házirgi informasiyalıq jámiyettiń talabına sáykes, balalardıń motivaciyalıq rawajlanıwı, tvorshestvolıq izertlewshilik uqıplarınıń artıwların talap etedi.

Baslawısh klass oqıwshılarınıń matematikalıq mádeniyatınıń rawajlanıwı ushın testli kórgizbeli hám de grafikalıq formaldı nátiyjeli maǵlıwmatlardı effektli shólkemlestiriwi kerek. Sonday- aq kóntektiń shólkemlestiriliwi- ulıwma mádeniyatlıq tariyxıy, etimologiyalıq hám de ámeliy qollanılatuǵın materiyyalar haqqında túsınıkler beriliwi kerek boladı. Matematikanı oqıtıw, máńgilik problemalardıń biri. Oqıwshılardı maǵan bunıń ne keregi bar – degen túsınıkten góre eń bolmasa bóle-bólek qutılıwǵa imkaniyat bertuǵın kóp dárejeli baylanıslar hám hár túrli hárekettegi maǵlıwmatlar qızıqtıradı.

1. Minnetli túrde úyreniw kerek bolatuǵın maǵlıwmatlar oqıwshıǵa túsınıekli hám mazmunı menen tolıqtırılǵan bolıw kerek.

2. Pán haqqında bilimin keńeyttirow ushın matematikalıq informasiya – bul logikalıq elementler kombinatorika, itimallıq teoriyalarınan ulıwma túsınıkke iye bolıwları kerek.

3. Ulıwma “mádeniyatlı” degen maǵlıwmat (bul eń tiykarǵı bilimdi qabıllap alǵandaǵı eń áhmiyetlisi, onı bahalaw, qızıǵıwshılıqtı taratıw hám matematikanı úyreniw bul ulıwma túsınık beriw, bilimler tariyxınıń mazmunı xabarlandırıw materiyalı ullı matematikler haqqındaǵı áyyemgi zamandaǵı esap sanaq usılları, ólshem sistemalarınıń payda bolıwınıń tariyxıy áyyemgi zamandaǵı birlikli hám ólshem usılları, baslawısh mektep ushın áyyemgi zamandaǵı bas matematika kitapları hám taǵıda basqalar, yaǵnıy;

- Matematikalıq terminlerdiń etimologiyalıq xabarlandırıw materiyyaları,
- Hár túrli bilimler oblastınan xabarlandırıw materiyyaları,
- Matematikalıq gózallıǵın táriyplep bertuǵın materiyyalar,
- Matematikanı ámeliyatta qollanıwın kórsetetuǵın materiyal.

Teoriyalıq materiyyalardı jeke túrde shólkemlestirilip, onıń kórgizbe quralların oyın elementleri menen prezentasiyalaw hám de oyınǵa tartıw usılları menen ámeliyatta asırıw kerek bolǵan materiyyalardı shólkemlestirgende tek ǵana oqıwshınıń múmkinshiliklerin anaǵurlım kontekste tolıqtırıp hám de individual hám kúshli oyın komponentlerin paydalana otırmastan, talap etip turǵan ámeliy materiyaldıń real waqıttaǵı talapqa juwap beretuǵın oqıwshınıń oqıw dárejesine oqıw psixologiyasına emotsional uqıbına juwap beriw kerek. Matematikalıq ámellerdiń biri bul tómendegi usıllar esap sanaq, ólshew, másele

sheshiw, geometrikalıq usıllar menen isley biliw. Ulıwma mádeniyatlı mániske iye háreketler modeli ámellerde maǵlıwmatlardı qayta izertlew hám taǵı basqalar. Sonıń menen bir qatarda máseleni sheshiwdiń basqada usıllarınan paydalana biliw (logikalıq, kombinaterikalıq, itimallıq h.t.b). Bala óz jeke bilim dárejesin kóteriwdе keń imkanıyat háreketlerge baylanıslı boladı. Belsendi háreketlerdi oyın formasında ámelge asırıw, balanıń qızıǵıwshlıǵım jaqsı emotsional túrde hám de qıyın matematikalıq materiýallardı qabıllap alıwına járdem beredi. Bul jerde biz aytıp ótiwimiz kerek, ámeliy ilajlardı iske asırıwda individual hám gruppalıq oýınlardan keń túrde paydalanıw kerek. Bul jaǵdayda eń bir qızıqtıratuǵın nársе, vertual oýınlardan paydalanıw yaǵnıy qatnasıwshılardıń materiýaldı biliw qabileti hám de interaktiv qabileti boyınsha dúziledi.

Matematikalıq bilim tarawı boyınsha standart kórsetkishler balalarda natural sanlar hám nol haqqında túsiniklerdi payda etiw, jeterli dárejede esaplaw kónlikpelerin hasil etiw, awızeki esaplaw hám matematik belgilerden paydalana alıw- matematikalıq mádeniyalılıqtıń qanday dárejede ekenligin belgileydi. Sonlıqtanda baslawısh klass oqıwshılarında matematikalıq mádeniyattı rawajlandırıw házirgi kúnde de bilimlendiriw sistemasında tiykarǵı baslı másele bolıp esaplanadı.

Solay etip, házirgi waqıtta mekteplerdiń aldında turǵan maqset bul adamda tek ǵana bilimni etip shıǵarıw emes, al sonıń bir qatarda onı durıs mádeniyatlı – maǵanalı mazmunlı bilim beriwinen ibarat. Bul oqıwshılardıń matematikalıq mádeniyatına da tiyisli.

Demek, bizińshe baslawısh klass oqıwshılardıń matematikalıq mádeniyatı rawajlanıwı ushın tómendegiler kerek boladı, (yamasa talap etiledi):

- oqıwshınıń matematikalıq oqıw barısınıń súbeti retinde qalıplesiwi;
- oqıwshı óziniń matematikalıq bilimin bahalap biliwi;
- matematikalıq ámeller haqqında tolıq bilimdi oqıwshılardıǵa sińdiriw hám olardıǵa matematikalıw oqıw materiýalların tolıq túsiniw;
- oqıw barısında matematikalıq háreketiniń ulıwma qurılısın 3 basqıshı; sáwleleniw; yaǵnıy real, hárekettiń elementleri matematikalıq modelin duziw;
- modellerdi túrlendiriw, alınǵan juwmaqtı interpretatsiyalaw – talıqlaw;
- matematika tilin úyreniw, barlıq orınlangan ámellerdi sawatlı túsinire alıw, belgili hám tańba quralları menen islese biliw;
- matematikalıq modellestiriw haqqında dáslepki bilimge iye bolıw;
- bul matematika usılınıń real ámallerdiń eń bir jetekshi metodı;
- matematikalıq túsinikler sistemasın úyreniw, ámellerdiń ulıwma usılların biliw;

- oqıwshılardıń intellectual hám ruwxıy rawajlanıwın hám sonıń menen birge matematikalıq oylarınıń rawajlanıwı, házirgi informaciyalıq jámiyettiń talabına sáykes, balalardıń motivaciyalıq rawajlanıwı, tvorshestvolıq izertlewshilik uqıplarınıń artıwların talap etedi.

Baslawısh klass oqıwshılarınıń matematikalıq mádeniyatınıń rawajlanıwı ushın testli kórgizbeli hám de grafikalıq formalar dı nátiyjeli maǵlıwmatlardı effektli shólkemlestiriwi kerek. Sonday- aq kóntektiń shólkemlestiriliwi- ulıwma mádeniyatlıq tariyxıy, etimologiyalıq hám de ámeliy qollanılatuǵın materiyallar haqqında túsinipler beriliwi kerek boladı. Matematikani oqıtıw, máńgilik problemalardıń biri. Oqıwshılardı maǵan bunıń ne keregi bar – degen túsinipten góre eń bolmasa bóle- bólek qutılıwǵa imkaniyat bertuǵın kóp dárejeli baylanıslar hám hár túrli hárekettegi maǵlıwmatlar qızıqtıradı.

1. Minnetli túrde úyreniw kerek bolatuǵın maǵlıwmatlar oqıwshıǵa túsinipli hám mazmunı menen tolıqtırılǵan bolıw kerek.

2. Pán haqqında bilimin keńeyttiwi ushın matematikalıq informaciya – bul logikalıq elementler kombinatorika, itimallıq teoriyalarınan ulıwma túsiniptke iye bolıwları kerek.

3. Ulıwma “mádeniyatlı” degen maǵlıwmat (bul eń tiykarǵı bilimdi qabıllap alǵandaǵı eń áhmiyetlisi, onı bahalaw, qızıǵıwshılıqtı taratıw hám matematikani úyreniw bul ulıwma túsinipt beriw, bilimler tariyxınıń mazmunı xabarlandırıw materiyalı ullı matematikler haqqındaǵı áyyemgi zamandaǵı esap sanaq usılları, ólshem sistemalarınıń payda bolıwınıń tariyxıy áyyemgi zamandaǵı birlikli hám ólshem usılları, baslawısh mektep ushın áyyemgi zamandaǵı bas matematika kitapları hám taǵıda basqalar, yaǵnıy;

- Matematikalıq terminlerdiń etimologiyalıq xabarlandırıw materiyalları,
- Hár túrli bilimler oblastınan xabarlandırıw materiyalları,
- Matematikalıq gózallıǵın táriyplep bertuǵın materiyallar,
- Matematikani ámeliyatta qollanıwın kórsetetuǵın materiyal.

Teoriyalıq materiyallardı jeke túrde shólkemlestirilip, onıń kórgizbe quralların oyın elementleri menen prezentasiyalaw hám de oyınǵa tartıw usılları menen ámeliyatta asırıw kerek bolǵan materiyallardı shólkemlestirgende tek ǵana oqıwshınıń múmkinshiliklerin anaǵurlım kontekste tolıqtırıp hám de individual hám kúshli oyın komponentlerin paydalana otırmastan, talap etip turǵan ámeliy materiyaldıń real waqıttaǵı talapqa juwap beretuǵın oqıwshınıń oqıw dárejesine oqıw psixologiyasına emotsional uqıbına juwap beriw kerek. Matematikalıq ámellerdiń biri bul tómendegi usıllar esap sanaq, ólshew, másele sheshiw, geometrikalıq usıllar menen isley biliw. Ulıwma mádeniyatlı mániske iye háreketler modeli ámellerde maǵlıwmatlardı qayta izertlew hám taǵı basqalar.

Sonin menen bir qatarda maseleni sheshiwdin basqada usullaridan paydalana biliv (logikalik, kombinaterikalik, itimallik h.t.b). Bala oz jeke bilim darejesin koteriwde ken imkanoyat hareketlerge baylanisli boladi. Belsendi hareketlerdi oyun formasinda amelge asiriv, balanin qiziqiwshligim jaqsi emotsional turde ham de qiyin matematikalik materiyaallardi qabillap aliwina jardem beredi. Bul jerde biz aytip otiwimiz kerek, ameliy ilajlardi iske asiriwda individual ham gruppaliq oynlardan ken turde paydalaniv kerek. Bul jagdayda en bir qiziqitratuvin narse, virtual oynlardan paydalaniv yagniy qatnasiwshilardin materiyaaldi biliv qabileti ham de interaktiv qabileti boyinsha duziledi.

Haqiqattan da baslawish klass oqiwshilari ushinda olardin qiziqiwshililqlari boyinsha qatnasip, virtual gruppalardin aldina qoygan maselerdi sheshiw usullarin dodalawga, izertlewge, oqiwshilar ozleri qosimsha sorawlar ham maseler qoyiwlari da mumkin.

Oqiwshilardin matematikalik tusiniklerin payda etiw - bul bilim teoriyasinin en bir mashqalalari bolip esaplanadi. Sebebi hazirgi kunde texnikaliq ortalikta oqitiw didaktikalik qurallar tasirinde oqiwshi psixologiyasinin ozgerip barivnin esapqa algan jagdayda doretivshilik natijelerge alip keliwi mumkin. Biliv protsessi sezim, koz aldina keltiriv, tusinik juwmaq bagitinda amelge asiriladi.

Adabiyatlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob halqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017
2. Mirziyov Sh. "Milliy taraqqiyot va yo'limizni qatiyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga kwtaramiz" 1-jild. T. 2017. 124-sahifa
3. Mipziyoev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yopug' va kelajagi farovon bo'ladi. T. "O'zbekiston", 2019 yil.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasi
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrda "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepciyasi" PF-5847- sonli Farmoni.
6. Жумаев М.Е, Бошланғич синфларда математика ўқитиш методикаси (КХК учун) Тошкент. "Илм Зиё" 2003 йил. 205 - б.
7. Жумаев М.Е, Болаларда математик тушунчаларни ривожлантириш назарияси ва методикаси. (КХК учун) Тошкент. "Илм Зиё" 2005 йил. 125 - б
8. Жумаев Э.Е, Бошланғич математика назарияси ва методикаси. (КХК учун) Тошкент. "Арнопринт" 2005 йил. 35 – б.
9. Жумаев М.Е, Таджиева З.Ф. Бошланғич синфларда математикадан факултатив дарсларни ташкил этиш методикаси. Тошкент. "ТДПУ" 2005 йил. 65 – б.
10. Жумаев М.Е, Болаларда математик тушунчаларни ривожлантириш назарияси ва методикаси (КХК учун) Тошкент. "Илм Зиё" 2005 йил. 78 – б.
11. Jumaeva F., Mirzaahmedova D. Matematika darsligi 1 – sinf Toshkent – 2021 yil. 55 - b.

BASLAWISH KLASS MATEMATIKA SABAQLARINDA DÓRETIWSHILIKTI QÁLIPLESTIRIWDE TRIZ TEKNOLOGIYASINAN PAYDALANIW JOLLARI

Nagmetova N.M.

Ájiniyaz atındaǵı NMPI

Baslawish tálim kafedrası docenti, p.i.f.d (PhD)

Tayanch soʻzlar: TRIZ texnologiyasi, mantiqiy fikirlash, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi, ijodiy qobiliyat.

Ключевые слова: Технология ТРИЗ, логическое мышление, воспитательные, развивающие, творческие способности.

Key words: TRIZ technology, logical thinking, educational, developmental, creative abilities.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlangʻich sinf darslarida ijodkorlikni shakllantirishda TRIZ texnologiyasidan foydalanish yoʻllari haqida bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье описаны способы использования технологии ТРИЗ в формировании креативности на уроках начальной школы.

SUMMARY:

This article describes ways to use TRIZ technology in fostering creativity in elementary school lessons.

Elimizde matematika tarawın rawajlandırıw boyınsha keń qamrawlı jumıslar ámelge asırılmaqta. Atap aytqanda, 2020-jıl 7-may kúni “Matematika tarawındaǵı tálim sapasın asırıw hám ilimiy-izertlewlerdi rawajlandırıw is-ilajları haqqında”ǵı PQ-4708-sanlı Prezident qararı tastıyqlandı. Qararda ótken dáwir ishinde matematika ilim-páni hám tálimin jańa basqıshqa alıp shıǵıwǵa qaratılǵan úzliksiz wazıypalar belgilep berildi [1].

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev “Metematika barlıq anıq pánlerdiń tiykarı. Bul pándi jaqsı bilgen bala aqıllı, keń pikirleytuǵın insan bolıp ósedi, qálegen tarawda tabıslı islep ketedi” [3], - degen edi. Haqıyqatında da, matematika páni tiykarında oqıwshılardıń kóplegen anıq pánler boyınsha dáslepki bilimleri qáliplesip, rawajlanıp baradı.

Matematika páni oqıwshılardan oylap tabıwshı máselelerdi sheshiw talap etetuǵın quramalı pán bolıp esaplanadı. Sonlıqtan, kópshilik oqıwshılar ushın matematika sabaǵı qıyınshılıq tuwdıradı. Bul jaǵdayda matematika sabaqlarında TRIZ texnologiyasınan paydalanıw arqalı biz baslawısh klass oqıwshılarınıń matematika pánin ańsat túsiniwine, matematika sabaǵın jaqsı kóriwine erise alamız.

Bul texnologiya G.S.Altshuller tárepinen islep shıǵılǵan bolıp, ilimpazdıń anıqlawınsha hár qanday texnikalıq mashqala oylap tabıwshı dus keletuǵın jaǵdayǵa alıp keledi. Bul elege shekem sheshim tappaǵan, biraq aynalasında kóplegen nusqalar bar. Sınaq hám qátelik usılı - isenimsiz hám energiyanı kóp talap etetuǵın usıl bolıp, ol ideal nátiyjege kepillik bermeydi. Ilimpaz sonday juwmaqqa keledi, yaǵnıy, eń nátiyjeli sheshimge bar resurslardan paydalanıw arqalı erisiledi, yaǵnıy mashqala sheshiw procesinde kereksiz nárselerdi shetke taslap qoyıw kerek, sonda juwap óz-ózin belgili boladı.

G. S. Altshuller tárepinen islep shıǵılǵan oylap tabıw máselelerin sheshiw teoriyası oylap tabıw máselelerin sheshiw teoriyası “T- теория R- решения I- изобретательских Z-задач” (oylap tabıwshı máselelerdi sheshiw teoriyası) tálim natıyjeliligin asırıwǵa ılayıq innovaciyalıq texnologiyalardan biri bolıp tabıladı.

TRIZ texnologiyasın baslawısh klass oqıwshıları ámeliyatına engiziw tómendegi pedagogikalıq mashqalalardı sheshiwge múmkinshilik beredi.

1. Tárbıyalıq:

balalarda átirapımızdaǵı álemge tuwrı múnásibetti, haqıyqatlıqtı analizlew tiykarların qalıplestiriw;

balalarda ózbetinshelek, ózine bolǵan isenim, hár qanday mashqalanıń sheshimin tabıwǵa ılayıq ekenliklerin rawajlandırıw.

2. Bilimlendiriwge tiyisli:

oqıwshılardıń ulıwma tálim dárejesin asırıw;

balalardıń tálim procesine unamlı múnásibetin qalıplestiriw;

oylap tabıwshılıq, ámeliy hám social máselelerdi analizlew hám sheshiw qábileti;

sistemalı dialektik pikirlewdi maqsetli rawajlandırıw.

3. Rawajlandırıwshı:

ulıwma yadda saqlaw, dıqqat, logika hám aqıldı rawajlandırıw;

dóretiwshelek qábiletlerdi rawajlandırıw (anıq, maslasıwshańlıq, pikirlewdiń ózine saylıǵı);

sóylewdi rawajlandırıw;

analizlew, sintezlew, birlestiriw qábileti;

dóretiwshilik oylawdı rawajlandırıw.

Baslawısh mektepte tiykarınan oqıwshılardıń intellektuallıq qábiiletlerin jedel rawajlandırıwǵa qaratılǵan TRIZ elementlerinen paydalangan halda qollanıladi. TRIZ texnologiyası boyınsha tómendegi usıllardan paydalangan halda isleydi:

sistema operatorı;

qıyal etiwdiń tipik usılları;

morfologiyalıq analiz («sıyqırılı jol»);

dixotomiya (qıdırıw maydanınıń taraywı);

sóylew dóretiwshilik ónimlerin jaratıw usılları (súwretler, jumbaqlar, metafora, súwretdegi dóretiwshilik kompoziciyalar).

TRIZ texnologiyasında islewdi baslaǵan halda biz óz aldımızǵa oqıwshılardıń dıqqatın, oyda sawlelendiriwin, logikalıq pikirlewin rawajlandırıwdı maqsetin qoydıq.

TRIZ texnologiyasınıń metodları hám usıllarınan hár túrli sabaqlarda paydalanıwǵa mısallar keltiremiz.

Obyektlerdi sistemalaştırıw “sistema operatorı” dep atalǵan keste járdeminde ámelge asırıladi. Minimal model toǵız:

6	3	9
4	1	7
5	2	8

6 Tawıq xanadaǵı tawıq	3 Ana tawıq penen	9 Tawıq xana
4 Máyek	1 Shóje	7 Tawıq
5 máyek qabıǵı, aǵı, sarısı	2 Shójenin dene aǵzaları	8 Qustin dene aǵzaları

№ 1 ayna - obyekt jáne onıń funkciyası (sistema). № 2 ayna - predmet bólekleri (kishi sistema). №3 ayna - obyekt ortalıǵı (joqarı sistema). № 4 ayna - funkciya boyınsha predmettin ótken zamanı (sistemanın ótken zamanı). № 5 ayna – predmettin ótken zamandaǵı bólekleri. № 6 ayna - ótken zamanda onıń iskerlik kórsetetuǵın ornı. № 7 ayna - predmetti rawajlandırıw keleshekleri (sistemanın keleshegi). № 8 ayna - predmettin keleshektegi bólekleri. № 9 ayna - predmettin keleshektegi ornı.

Mısalı: “Tábiyiy pánler”, 1-klass, tema “Úy haywanları”.

Sorawlar: 1. Bul ne? 2. Dene qanday aǵzalardan ibarat? 3. Qayda jasadı? 4. predmet ósiwi ushın oǵan ne zárúr? Ol ne bolıp jetisedi? Aldıńǵı predmetten nesi menen pariq qıladi? 5. Predmet qanday bóleklerden payda bola basladı?

6. Házirgi tiykargı jasaw jayı qay jerde? Shójenin jasawı ushın ne kerekligin juwmaq jasań.

Ápiwayı fantaziya usıllarınan matematika sabaqlarında nátiyjeli paydalanıw múmkin. Mısalı:

1. Asan 1 den 10 ға shekem bolğan sanlardı shatastırıp jiberdi. Oğan sanlardı ósiw tártibinde jaylastırıwǵa járdem berin.

2. Waqt sıyqırshısı sizge másele qoydı: Qoblan 5 jasta, ol balalar baǵshasına baradı. Sıyqırshı kelip onı 3 jıl aldınǵa alıp barıp qoydı. Qoblan neshe jasta boladı hám ne qıladı?

3. Waqtı toqtatıw sıyqırshısına máseleni sheshiwde járdem berin: Nargiza 5 jasta, onın dosı Minayxan bolsa 7 jasta. Sıyqırshı kelip Minayxan ushın waqtın toqtattı, biraq onın sıyqır Nargizaǵa tásir etpedi. Aradan 2 jıl ótti. Házir Nargiza neshe jasta? Minayxan neshe jasta?

Juwmaqlap aytqanda TRIZ texnologiyasınan paydalanıw pedagogikalıq procesti nátiyjeli etedi, sistemalı – dialektikalıq pikirlewdi, oqıwshılardıń ózbetinsheligin qalıplestiredi hám olardıń bilimlerin tereńlestiredi.

Ádebiyatlar

1. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2020-jıl 7-maydaǵı “Matematika tarawındaǵı tálim sapasın asırıw hám ilimiy-izertlewlerdi rawajlandırıw is-ilajları tuwrısında”ǵı PQ-4708-sanlı Qararı.

2. Orınbayeva L [hám basq.]. Matematika 1-klass ushın sabaqlıq. – Tashkent: Respublikalıq bilimlendiriw orayı, 2021. – 160 b.

3. <https://sof.uz/uz/post/shavkat-mirziyoyev>

O'ZBEK TILI DARSLARDA NUTQIY KO'NIKMALARNI INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANGAN HOLDA TASHKIL QILISH

Yusupova G.

Nukus DPI O'zbek tili kafedrası, dotsenti

Polvanova Sh.

NDPI O'zbek tili kafedrası doktoranti

Tayanch so'zlar: mashq, topshiriq, paronim, "Domino" usuli, "Kim notiq?" usuli. metod, ko'nikma, "Juftini bilasizmi?" usuli, ekspert.

Ключевые слова: упражнение, задание, пароним, метод «Домино», «Кто говорит?» метод. метод, навык, «Знаете ли вы пару?» метод, эксперт.

Key words: exercise, task, paronym, "Domino" method, "Who is the speaker?" method. method, skill, "Do you know the pair?" method, expert.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada o'zbek tili darslarda nutqiy ko'nikmalarni interfaol usullardan foydalangan holda tashkil qilish masalalari o'rganilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются вопросы организации разговорной речи на занятиях по узбекскому языку с использованием интерактивных методов.

SUMMARY:

The article examines the issues of organizing spoken language in Uzbek language classes using interactive methods.

Har bir davr ta'lim oldiga o'z vazifasini qo'yadi. Yuz yil oldingi ta'lim mazmuni bilan bugungisining o'rtasida ancha farq bor, xususan, o'zbek tili o'qitish masalasida ham. Aslida til o'qitish muayyan o'zgarmas talablarga ega bo'ladi, biroq zamonning ehtiyojiga ko'ra mazkur mezonlar bosqichma-bosqich takomillashtiriladi. Bugungi ona tili ta'limi grammatizmdan voz kechib, nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishni kun tartibiga qo'ymoqda. To'g'ri, grammatik ma'lumotlarsiz ona tili ta'limini tasavvur etib bo'lmaydi, biroq tilning tashuvchilariga quruq grammatik qoidalar orqali ham tilni o'rgatib bo'lmaydi. Zamonaviy o'zbek tili ta'limining asosiy muammosi nutqiy ko'nikmalarni qanday qilib samarali rivojlantirishga erishishdir. Bu borada shuni ta'kidlash kerakki, har bir hodisa muayyan tizimga ega ekan,

nutqiy ko'nikmalar ham shu tizimga mos rivojlantirilish zarur. Zero, insoniyat tarixiy taraqqiyotning barcha davrlarida «Nimani o'qitish va qanday o'qitish kerak?» degan savolga javob izlab kelgan va hamon izlamogda.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'zbek tilini o'qitishni samarali bo'lishiga erishish uchun amaldagi o'quv materiallarini bu boradagi muammolarni inobatga olgan holda takomillashtirish maqsadga muvofiqdir. Muhimi shuki, o'quvchida, avvalo, o'quv soati uchun ajratilgan har bir daqiqadan, darsliklarda berilayotgan har bir ma'lumotdan unumli foydalanish ko'nikma hamda malakasini shakllantirish va rivojlantirish talab etiladi. Bu borada o'zbek tilini o'qitishda o'quv topshiriqlardan samarali foydalanish, mashq va topshiriqlarga munosabatni ham tahliliy o'rganish lozim. Jumladan, I. Davronov ning algoritmik mashqlar haqidagi fikr-mulohazalari bu boradagi yangicha yondashuvlardan biridir. Biroq o'zbek tili fanini o'qitishda shunday mavzular bo'ladiki, ularning ta'limida didaktik o'yinlardan ko'ra an'anaviy amaliy ishlar orqali kerakli natijaga erishish mumkin bo'ladi. Ta'kidlash kerakki, to'g'ri talaffuzning imloga va aksincha, to'g'ri yozishning og'zaki nutqqa ta'siri bo'lishi tabiiy.

Til sathlarini o'rgatishda o'quv materiallarini o'quvchilarga qaysi metod orqali tushuntirish samarali natija beradi? Quyida to'g'ri talabga doir o'quv materiallarini o'qitishda qo'l keladigan samarador usullar ustida ishlab, aytilgan fikrlarni ayrim misollar bilan asoslashga harakat qilindi. Har qanday ma'lumotni qay darajada o'zlashtirish tinglovchining xohish-irodasiga bog'liqdir. Psixologik nuqtai nazardan darsda, ayniqsa, yangi dars bayonida o'quvchini qiziqtirish lozim. Aks holda, harakat besamar ketishi mumkin. Shu ma'noda nutqiy ko'nikmalarni tizimli rivojlantirishda ham turli noan'anaviy dars usullaridan foydalanish mumkin.

Quyida ayrim mavzularni noan'anaviy shaklda o'rgatish ta'limi xususida to'xtalamiz:

“Juftini bilasizmi?” usuli ham o'quvchini tez fikrlashga, topqirlikka undaydi. O'yinni amalga oshirish uchun o'quvchilarga biror bir til sathiga oid birliklarning ma'lum qismi beriladi. O'quvchilar esa uni to'plashi lozim bo'ladi. Mazkur o'yindan tilning barcha sathlarida foydalanish mumkin. “To'g'ri talaffuz”, leksika va morfologiya bo'limlarida o'quvchilar tovush, so'z haqida muayyan bilimga ega bo'ladilar. Ma'lumki, so'z turkumlari va so'zning ma'nolarini bilishning ahamiyati katta. Chunki bu o'quvchi savodxonligining asoslaridan biridir. O'qituvchi o'quvchilarga ma'nodosh so'zlarga oid bilimlar hosil bo'ladigan shu o'yinni o'tkazishi mumkin.

O'quvchilarga jarangli – jarangsiz undoshlar xato qo'llangan so'zlar beriladi. O'quvchilar so'z tarkibidagi xato qo'llangan undoshlarning juftini topib yozishlari kerak: kitop – kitob, bunyotkor – bunyodkor, tussiz – tuzsiz, tog' – toq, o'rig – o'rik, shavqat – shafqat.

O'yin musobaqa tarzida ikki o'quvchi orasida yoki guruhlar o'rtasida o'tkazilishi mumkin.

1. Paronim so'zlardan foydalanib orfoepiya o'qitish ham maqsadga muvofiq, chunki har doim bu so'zlar ikki qismdan iborat bo'ladi. Masalan, berilgan so'zlarning paronim juftini topish buyuriladi. Ma'lumki, paronim so'zlar talaffuzdosh so'zlardir. Bu – talaffuz mashqlari o'tkazishda qo'l keladi.

Kafe –	amr –	kafe – kofe	amr – amir
Afzal –	devon –	afzal – abzal	devon – dovon
Razm –	bob –	razm – ramz	bob – bop
Sada –	tup –	sada – sado	tup – tub

Juft va takroriy fe'llarga oid ham shunday topshiriqlar beriladi:

Bajarilishi:

O'ynab –	o'ynab-kulib
yayrab –	yayrab-yashnab
qochdi –	qochdi-ketdi
aytdi –	aytdi-qo'ydi
qo'llab –	qo'llab-quvvatlamq
o'ylab –	o'ylab-o'ylab
gapira –	gapira-gapira
yig'lay –	yig'lay-yig'lay

“Domino” usuli. Bunda o'quvchilar ikki guruhga bo'linadi. Jamoalardagi har bir o'quvchi ishtirok etadi. O'qituvchi tomonidan aytilgan topishmoqning javobini birinchi topgan jamoa o'yinni boshlaydi. Guruhlar parta boshidan navbat bilan chiqaveradi. Ish sinf taxtasida bajariladi. “Domino”ning sharti shunday: birinchi chiqqan ishtirokchi bir bo'g'in yozadi va o'tiradi. Navbatdagi jamoa vakili unga bo'g'in qo'shganda so'z hosil bo'lishi kerak. O'yin shunday davom etaveradi. Belgilangan vaqtda javob topmagan jamoa o'yindan chiqadi.

Namuna: xum-don-li-bos-ma-na-sim-li-kop-

2. “Kim ko'p so'z topadi?” o'yini o'quvchilarni qiziqtirish va idrokini tekshirib ko'rish maqsadida tashkil etiladi. Natija kutilgandan ham yaxshi chiqdi. Bu asosan, leksika bo'limini o'qitishda qo'l keladi. Mashg'ulot ko'rgazmali vositalar, rasmlardan foydalanilgan holda olib boriladi. YA'ni ayrim o'quvchilar rasmdan 18 tagacha so'z topgan bo'lsa, ba'zilar 7 tagina so'z yoza olgan. Ba'zi o'quvchilarning bulut ortidagi osmonni, erdagi kashta suratini, maqbara tarkibidagi minora va gumbazlarni ham ko'ra olganligi, aksariyat o'quvchilarning ko'rinib turgan narsalarni ham idrok eta olmasligi ma'lum bo'ldi.

Ushbu topshiriq bolalarda idrokni shakllantiradi. Ona tili fanini san'at bilan bog'laydi. Bunday topshiriqlarni bajarib ko'nikma hosil qilgach, boshqa suratlarni ko'rganda ham ularga shunchaki emas, sinchkovlik bilan qarashga o'rganadi.

Bola ko‘rgan narsalarni o‘zi bilgancha nomlaydi, yoddan yozadi va bo‘g‘inlarga ajratadi. Bunda o‘quvchining so‘z qo‘llashi, tanlashi hamda imloviy savodxonligi ochiq namoyon bo‘ladi. Bo‘g‘in haqida olgan nazariy ma‘lumotlarini amaliyotda qo‘llab ko‘radi, mustahkamlaydi.

10. “Kim xattot?” usuli. Bu usul orfografiya bo‘limini o‘qitishda, xususan, yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishda qo‘l keladi. Sinf uch guruhga bo‘linadi. Qur’a tashlash yo‘li bilan ulardan biri ekspert, qolgan ikkisi bahslashuvchi jamoalarga ajratiladi. Ekspert guruhi jamoasi x va h undoshi ishtirok etgan so‘zlarni aralash holda aytaveradi, bu so‘zlardan bir jamoa tarkibida x undoshi ishtirok etgan so‘zlarni, ikkinchi jamoa tarkibida h undoshi ishtirok etgan so‘zlar qatorini yozib boradilar. Belgilangan vaqtda jamoalar ishi to‘xtatiladi. Ekspertlar jamoasi ikkala guruh ishlarini tekshirib beradi. Ish yakunida o‘qituvchi uchala guruh ishlarini ko‘rib chiqib baholaydi.

11. “Kim notiq?” usuli. Mazkur usul gapirish (nutq so‘zlash) ko‘nikmalarini rivojlantirishda qo‘llaniladi.

O‘qituvchi ekspert bo‘lib turadi. Uchta jamoaga uchta o‘ unlisi ko‘proq ishtirok etgan she‘riy matn beriladi. Guruhlar kelishib olib, bittadan notiq tayinlaydi. Ular matnlarni o‘qiydi. Guruhning boshqa a‘zolari o‘ tovushi ishtirok etgan so‘zlarni farqiga ko‘ra ikkiga ajratib chiqadi. Qaysi jamoa ikkala topshiriqdan ham ball olsa, g‘olib bo‘ladi.

Bundan tashqari o‘quvchilarni axborot texnologiyalaridan foydalangan holda nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirish mumkin. https://read.bookcreator.com/7VyjWD4pQhYuT5q7SLB8j0I988s1/YdSdGcaGQCOx5cgYWPz_PA/jnnUoJXoTseMC2HUVk9AUA quyidagi ilovaga kirish orqali o‘quvchilar berilgan topshiriqlarni bajaradilar.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, nutqiy ko‘nikmalarni tizimli rivojlantirish tamoyillari o‘quv topshiriqlarida o‘z aksini topishi lozim. Ular mashg‘ulotning asosini tashkil etuvchi mashq, savol va topshiriqlar tarkibiga singdirilmas ekan amaliy ahamiyatga ega bo‘lmay qolaveradi.

Adabiyotlar:

1. Davronov I. Algoritmik mashq va uning xususiyati.// Filologiya va uslubiyot masalalari. Ilmiy – uslubiy maqolalar to‘plami.–Buxoro: Buxoro, 2010. – 188-193- b.
2. Toshxo‘jaeva D. O‘zbek tili darslarida matnni qayta hikoyalash orqali o‘quvchi nutqini o‘stirish // Til va adabiyot ta’limi. – T., 1999. - № 1. – B.11-15.
3. To‘xtaeva Q. Uzluksiz ta’lim tizimi til o‘rganuvchilarining til bilish darajalariga qo‘yiladigan talablar. // O‘zbekistonda xorijiy tillar. 2017, №5 (19). <https://journal.fledu.uz/>
4. Adilova S. O‘zbek tili mashg‘ulotlarini kompyuter texnologiyalari vositasida tashkil etish (oliy ta’lim muassasalarining rusiyazon guruhlarida): Ped. Fan. ...nom. ... diss. –T., 2004. –160 b.
5. Bobojonov F., Rajabova K. O‘zbek tili. – T.: Mumtoz so‘z, 2017.
6. Nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga tizimli yondashuvning ilmiy-metodik asoslari (5-7-sinf ona tili darslari misolida). Disser.2021 yil.

O'QUVCHI VA O'QITUVCHILAR NUTQIDAGI SHEVA TA'SIRI NATIJASIDAGI XATO VA KAMCHILIKLARNI BARTARAF ETISH – PEDAGOGIKMUAMMO

Buranova Sh.M.

Nukus DPI, O'zbek tili kafedrasi pedagogika fanlari nomzodi dotsent

Kurbanbayev O.H.

Nukus DPI, O'zbek tili kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: nutqiy, imloviy, kompetensiya, dialektal, unli va undosh tovushlar singormanizm, qiyosiy tahlil, fonetik qonuniyat, metodik asos, tamoyil, zamonaviy tendensiya, til meyorlari.

Ключевые слова: речь, правописание, компетентность, диалектные, гласные и согласные звуки, сингорманизм, сопоставительный анализ, фонетический закон, методическая основа, принцип, современная тенденция, языковые нормы.

Key words: speech, spelling, competence, dialect, vowels and consonants, singormanism, comparative analysis, phonetic law, methodological basis, principle, modern trend, language norms.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada ta'lim berishda o'qituvchilar faoliyatida yo'l qo'yiladigan nutqiy dialektal xatolar shuningdek o'quvchilar nutqidagi mavjud jiddiy nutqiy xatolar hamda ularni bartaraf etishning metodik asoslari haqida ma'lumot keltiriladi. Mavjud holatning tahliliy xulosalari haqida fikr mulohazalar beriladivamisollarasosidaizoxlanadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье представлена информация о диалектных речевых ошибках, допущенных преподавателями при обучении, а также о серьезных речевых ошибках в речи учащихся и методических основах их устранения. Аналитические выводы сложившейся ситуации комментируются и поясняются на примерах

SUMMARY:

This article provides information about dialect speech errors made by teachers during teaching, as well as serious speech errors in students' speech and the methodological basis for eliminating them. The analytical conclusions of the current situation are commented on and explained with examples.

Jahon miqyosida integratsiyalashuv jarayoni jadallashayotgan ayni vaqtda ona tillarni asrash va o'qitish masalalari muhim vazifaga aylanib bormoqda. Barcha tillarda o'qitish tamoyillari zamonaviy tendensiyalarni o'z amaliyotida sinab ko'rmoqda. Rivojlangan mamlakatlarning ilg'or o'qitish uslublari

ommalashmoqda. Ona tili ta'limi har bir millatning taraqqiyot darajasini belgilab beruvchi muhim omildir, agar barcha sohada ilmiy renessansni amalga oshirmoqchi bo'lsak, buni ona tili ta'limini takomillashtirishdan boshlash kerak. Mamlakatimizda ham ona tilini o'qitish kompetensiyaviy yondashuvga asoslanadi. Umumiy o'rta ta'lim tizimidagi ona tili o'quv predmetiga doir o'quv materiallari mazmunini takomillashtirish, xususan, o'quvchilarda tinglab tushunish, o'qib tushunish, gapirish va yozish kabi nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga tizimli yondashish bugungi kunda davlat siyosati darajasidagi dolzarb masalalardan bir bo'lib turibdi. Ona tili darslarida matn ustida ishlash orqali o'quvchilarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Zero, "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz", – deb ta'kidlanishi ona tili ta'limi oldiga mamlakatimiz yoshlarini o'z fikrini og'zaki va yozma ravishda erkin hamda savodli bayon qila oladigan mustaqil fikr sohiblari etib tarbiyalashdek dolzarb vazifalarni qo'yadi. Shu ma'noda umumiy o'rta ta'lim tizimida nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga tizimli yondashish, xususan, o'quvchilarda tinglab tushunish, o'qib tushunish, gapirish va yozish kabi nutqiy ko'nikmalarni odatga aylantirish uchun ona tili ta'limiga doir o'quv materiallarining metodik ta'minotini takomillashtirish zarurati mavjud. Shuningdek ta'lim berish jarayonida ona tili o'qituvchilarining ham kasbiy kompetenligini takomillashtirish nutqiy ko'nikmalari ustida ishlashga tizimli yondashish ham dolzarb muammolardandir.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining ona tili dasturida; "Ona tili" ta'limining bosh maqsadi – og'zaki va yozma nutq ko'nikmasini, to'g'ri va ifodali fikrlash malakasini tarkib toptirishdan iborat ekanligi ta'kidlanadi. Ma'lumki ona tili mashg'ulotlari bolalarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilishi lozim sanaladi. DTSda alohida ta'kidlangan bu maqsad, vazifalarga o'quvchilarning imloviy xatolari sirasidagi nodialektal va dialektal xatolar muayyan darajada salbiy ta'sir qiladi. Ma'lumki, bugunki kun maktab ona tili darsliklari asosan, muloqat qilishni, izlanish va muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishga, tanqidiy fikrlashga o'rgatishga qaratilgan bo'lib, mazkur darsliklarning asosiy o'zagini avvalgidek grammatik qoidalar emas, balki matn tashkil etadi. Matnlar mavzu, uslub (badiiy, axborot, publitsistik, ilmiy-ommabop va boshqalar) hamda shakl (to'liq matn, infografika, jadvallar, diagramma va boshqalar) jihatdan turlicha bo'lishi mumkin. Darsliklardagi deyarli barcha mashqlar matn asosida tuzilgan

bo‘lib, o‘quvchilarda matnni tushunish, matn yaratish ko‘nikmalarini, tanqidiy va ijodiy fikrlash, shuningdek, tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. O‘rganiladigan til qoidalari ham tizimli tarzda emas, balki matnlar asosida beriladi (matnda uchrashiga qarab) beriladi. Aksariyat hollarda ortiqcha terminalogiyadan holi tarzda beriladi. Amaldagi darsliklarning yuqorida ta’kidlangan shaklda yaratilganligi va bugungi kunda ta’limda amalda bo‘lib kelayotganligiga ko‘plab o‘qituvchilar va ko‘plab tilshunos olimlar tomonidan ijtimoiy tarmoqlarda bildirilgan e’tirozlariga darslik mualliflari Ona tili bo‘yicha milliy darsliklarda ustun bo‘lgan tilning tuzilishini (fonetika, leksikologiya, morfologiya, sintaksis, stilistika) izchil o‘rganish tilshunoslik bilan shug‘ullanadigan mutaxassislar uchun zarurdir. Biroq tilshunos kadrlar tayyorlash umumta’lim maktabining vazifasi emas. Maktabdagi til ta’limining (ona tili va boshqa tillarning) vazifasi o‘quvchini turli muloqot vaziyatlarida tildan to‘g‘ri va samarali foydalanishga o‘rgatishdir. Buning uchun o‘quvchi hayotda duch kelishi mumkin bo‘lgan og‘zaki, yozma va vizual matnlarning har xil turlarini tushunishi, o‘z fikrlarini boshqalarga etkazish uchun matnlar (og‘zaki, yozma, vizual) yaratish va dialogda (polilogda) qatnashishi, axborotni qidirish, topish, solishtirish va tahlil qilish ko‘nikmalarini egallashi zarurdir” deb ta’kidlab asoslab berishga harakat qilishdi. Darslik mualliflarining fikrlari jamiyatimiz ta’lim tizimi oldiga qo‘yadigan talab va vazifalarni amalga oshirishda qaysidur ma’noda asoslidir. Shu o‘rinda ta’kidlashimiz kerakki, mazkur maqolamizda biz amaldagi yangi avlod darsliklaridagi mavjud xato va kamchiliklar xususida fikr muloxaza yurutmoqchi emasmiz. Shunchaki ona tili darslarida o‘quvchilar til qoidalarini tizimli tarzda emas, balki matnlar asosida o‘rganishlari, vadarslikmualliflarining “Ona tili bo‘yicha milliy darsliklarda ustun bo‘lgan tilning tuzilishini izchil o‘rganish tilshunoslik bilan shug‘ullanadigan mutaxassislar uchun zarurdir” deb ta’kidlashgan fikrlari bizni chuqur ilmiy mushohada yuritishimizga, taxlil va kuzatishlar olib borishimizga sabab bo‘ldi.

Darhaqiqatki, ona tili ta’limi orqali garchand “tilshunos kadrlar tayyorlash umumta’lim maktabining vazifasi emas” deb e’tirof etilsada, o‘zbek adabiy tili meyorlarini puxta egallash, grammatik jixatdan og‘zaki va yozma savodli nutq soxiblarini tarbiyalash, go‘zal nutqqa egabo‘lgan madaniyatli kishilarni tayyorlash umumta’lim maktablarining shu jumladan ona tili ta’limi oldidagi muhim vazifa sanaladi. Mazkur fazifani amalga oshirish shubhasizki, ona tili va adabiyoti o‘qituvchulari zimmasidagi burchdir.

Maktab ona tili ta’limini egallagan maktab bitiruvchisi hayotda duch kelishi mumkin bo‘lgan og‘zaki, yozma va vizual matnlarning har xil turlarini tushunishi, o‘z fikrlarini boshqalarga etkazish uchun matnlar (og‘zaki, yozma,

vizual) yaratishi va dialogda (polilogda) qatnashishi, axborotni qidirish, topish, solishtirish va tahlil qilish ko'nikmalarini ega bo'lishi zarur deb hisoblansa, mazkur ko'nikmalarni tarkib toptirish uchun qaysidir ma'nodaona tili darslarida o'quvchilar til qoidalarini tizimli tarzda o'rganishlari kerakdir degan fikrga keldik. Albatta biz tilshunoslikni akadem grammatikasini o'rganishlari zarur degan fikrdan yiroqmiz.

Ona tili darslarini kuzatishlarimiz natijasida Xorazm viloyatida, Qoraqalpog'iston Respublikasining To'rtkul Beruniy tumani, shahar va qishloq maktablarida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqida mavjud bo'lgan jiddiy dialektal xatolarning takrorlanayotganligini uchratyapmiz. Dars jarayonida o'quvchilar og'zaki, yozma va vizual matnlarning har xil turlarini tushuni b uni og'zaki tarzda bayon qilishlarida, o'z fikrlarini boshqalarga etkazishda matnyaratishda axborotni solishtirish va tahlil qilishda tanqidiy fikr muloxazalar bildirishlarida aftomatik tarzda miyasidagi fikr mahsuli sheva ta'siriga uchrayapti. Bunday holatlarning Xorazm viloyati va Qoraqalpog'iston Respublikasining To'rtkul Beruniy tumani, shahar va qishloq maktablarida o'g'uz lahjasiga mansub o'quvchilarning og'zaki nutqida takrorlanib borishiga ona tili darslarida o'quvchilar til qoidalarini tizimli tarzda o'rganishmayotganligidadir deb hisobladik. Ona tilini o'qitishda o'zbek adabiy tilidagi ba'zi tovush, so'z va morfemalar o'quvchilar shevasiga mos kelmaydi: -ti / to', -a, -g'a, -tan, -nen kabi kelishik qo'shimchalari (-ni, -ga, -dan); minan, g'o', g'uy (bilan, ku, gin) kabi yordamchi so'zlar: qareli, zangi, qumirsqa / qarinja kabi leksik dialektik tizimlar Beruniy shevasi o'quvchilari nutqiga xos so'zlardir. Demak, "Ona tili" fanidan o'quv mashg'ulotlarida o'quvchining nutqidagi shevaga xos qo'shimchalar, so'z shakllari o'rniga adabiy tilning me'yoriy shakllarini muttasil singdirib borish ham maktabda ona tili ta'limining bosh maqsadlari, vazifalari tarkibiga kiradi. Afsuski, imloni o'rgatish va nutq o'stirish imloviy savodxonlikka salbiy ta'sir ko'rsatgan yuqorida ta'kidlanganlar, deyarli, e'tiborga olinayotgani yo'q. Ta'kidlash joizki, orfografik yozuvda bir xillikni ta'minlashga qaratilgan bir tizim bo'lib, tildan foydalanuvchi kishi, albatta, bunga rioya qilishi lozim. Chunki chalasavodlarcha yozilgan xat o'qish va tushunishni qiyinlashtiradi. Shu xildagi nutqning mazmunini o'qish ham qiyin bo'ladi. Ayni maqsadda savodxon, nutq madaniyati sohiblarini tarbiyalashda, avvalo, o'quvchilar nutqidagi fonetik, leksik, morfologik, dialektizmlarni ilmiy-metodik va amaliy maqsadlarda qunt bilan bilan o'rganib, ta'limda ularni bartarf qilishning samarali usullaridan foydalanish davr taqozosi, umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Ona tili" o'quv fanini o'qitishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sanaladi. Bu muammo asosan Xorazm viloyati hududlarida keng tarqalgan bo'lib, bunga hudud aholisining

sheva elementlaridan chiqolmasligi sabab bo‘lmoqda. Kuzatishlar davomida shuni ko‘rishimiz mumkinki, maktablarda darslar asosan shu hudud shevasida olib boriladi. O‘quvchilarga sabzi deyish o‘rniga “gashir”, narvon deyish o‘rniga “zangi” deb o‘gatiladi. Fonetik jihatdan ham so‘zlar farq qilgani uchun –k tovushini –g ga monand aytilishi, –q ni –k deb talaffuz qilish o‘quvchi bilan birgalikda, o‘qituvchilarning ham to‘g‘ri nutq pozitsiyasidan adashtirmoqda.

E’tirof qilish lozimki, o‘zbek tilida hamma vaqt ham bir xilda so‘zlashuvchi kishilarning juda katta hududda joylashganligi, tabiiy holda ulni yozuv va munosabatda turlicha holga olib keladi. Shunday ekan, maktab ta’limida bu muhim fakt - yillaro‘tsada dolzarb bo‘lgan mazkur masalani tilga olmaslik mumkin emas.

Qonuniyki, maktab ta’limdan boshlanadi. Shu maqsadda yangi dastur va darsliklarda “Shevaga xos so‘zlar” mavzusining berilishi ayni muddaodir. Milliy dastur asosida yaratilgan darsliklarda til o‘rganish matn tahlili asosida o‘rgatilar ekan ayni mavzuni o‘rgatishda matn tahlili asosida maktab hududida shevaga xos so‘zlar xususida tushuncha berilgach, adabiy va shevaga xos so‘zlarning qiyosiy tahlili, matndagi shevaga xos so‘zlarning izohi talab qilinadi. Qiyosiy tahlillar natijasida o‘quvchi sheva so‘zlarining adabiy tildan farqlay olishga o‘rganishlari ijobiy va samaralidir albatta. Shu o‘rinda maktab darsliklarida o‘quvchi o‘zi yashab turgan joyda talaffuzi adabiy tildan farqlanuvchi so‘zlarni ro‘yxat qilish o‘quv topshirig‘ini kiritish maqsadga muvofiq sanalgan bo‘lar edi degan fikrdamiz. Bu maqsadga erishmoq uchun maktabda o‘zbek tilining fonetika, leksikologiya, morfologiya kabi sathlarini o‘qitishda imloni o‘rgatish va nutq o‘stirish masalasiga ustuvor o‘rin berilmog‘i lozim.

Ta’kidlash joizki, bu masalaga etarli e’tiborsizligimizdan o‘quvchilar nutqida turfa imloviy xatolar uchrashadi. Fikrimizcha, ularning aksariyatiga o‘zbek imlosi bilan adabiy talaffuz va sheva xususiyatlari o‘rtasidagi farqlar sababligidir. Masalan, A<O, O<A unlilaridagi, B<P, D<T undoshlaridagi imloviy xatolar: jahon-johon, qoror-qaror, maktab-maktab kabilar.

Bunday imloviy xatolarning o‘quvchilar nutqida ko‘plab uchrashi, uzoq yashashiga ob’ektiv va sub’ektiv sabablari bor, albatta. Ob’ektiv sababi shundaki, o‘quvchi yashab turgan hudud shevasi, shubhasiz, adabiy tilning fonetik, leksik, morfologik me’yorlariga to‘lalig‘i bilan mos kelavermaydi. Sub’ektiv sabab esa kichik yoshdagi bolalar tarbiya maskanlaridanoq boshlang‘ich ta’lim va tayanch ta’limda o‘zbek adabiy tilining imloviy, talaffuziy me’yorlariga e’tibor bermaslikdir.

Shuningdek, tayanch ta’lim bosqichining faqat 5-sinflarida «Shevaga xos so‘zlar» mavzusini o‘qitish, darslikda bu mavzuga berilgan 2-3 mashqni ishlatish

bilan kifoyalani b qolish; Shu mavzuni o'tishda mahalliy sharoitni hisobga olmaslik, ijodiy o'quv topshiriqlari tizimini ishlab chiqish va ayni hududga mos badiiy matnlardan namunalar saralay olmaslik oqibati ham o'quvchilarning imloviy savodxonligiga salbiy ta'sir qiladigan shevaga xos xatolarning paydo bo'lishi, o'quvchi nutqida mustahkam o'rnashib qolishining sababchisidir.

E'tirof qilish joizki, shevaga xos xatolar, avvalo o'quvchining og'zaki nutqida paydo bo'ladi. Bolada atrofdagilar bilan muloqat qilishning boshlanishidanoq u oiladagilar, mahalladagilar bilan fikr almasha boshlaydi. Ayni shunday ob'ektiv qonuniyatga ko'ra bolaning nutqida hali u maktabga kelmasidanoq mahalliy shevaning talaffuz me'yorlari, leksik, morfologik xususiyatlari shakllanadi. Ular o'quvchining nutqida uzoq saqlanib qoladi. Demak, shu asosda shevaga xos talaffuziy va imloviy xatolar sodir bo'ladi. Ikkinchidan, o'quvchilarda grammatik, talaffuziy malakalarning shakllanmaganligi ham shevaga xos xatolarni keltirib chiqaradi.

O'quvchi odatlanib qolgan mahalliy talaffuzga itoat qilib, qanday eshitsa, shunday yozishga o'rganib qoladi va natijada shevaga xos imloviy xatolar paydo bo'ladi. Mazkur ob'ektiv holatga o'qituvchilar sababchidir deb hisobladik

Demak, dialektal xatolarning bartaraf qilishda to'la savodxonlikka erishish uchun, avvalo, talaffuzdagi nuqsonlarni bartaraf qilmoq lozim. Shu maqsadda dialektal sharoitda ona tilining har bir bo'limini o'qitishda, ayniqsa, Xorazm viloyati, Qoraqalpog'iston, shu jumladan, Beruniy tumani maktablarida o'quvchilarning orfoepik malakalarini takomillashtirishga e'tibor bermoq kerak. Bu o'zbek imlosining mukammal o'zlashtirishning garovidir. Ayni ma'noda fonetikani o'qitish o'ziga xos ahamiyatga molik chunki, fonetikaga oid nazariy bilimlarni o'rganish jarayonida o'quvchilarda orfografik malakalar hosil qilinadi

Xullas, har bir o'qituvchi o'z sharoitidan, aniqrog'i, maktab hududi shevasining fonetik, leksik, morfologik xususiyatlaridan kelib chiqib, yuqoridagi topshiriqlar ustida ishlay borsa, shubhasiz, shevaga xos xatolar muayyan darajada bartaraf qilinadi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –T.: O'zbekiston, 2016. -14-6.
2. G'ulomov A., Qobilova B. Nutq o'stirish mashg'ulotlari (O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma). Toshkent, «O'qituvchi», 1995, 160b.
3. G'ulomov A., Qodirov M. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent, «Universitet», 2001, 221 b.
4. G'ulomov A., Qosimova N. Ijodiy ishlar nazariyasi. Buxoro, 2011, 188 b.
5. To'xtamirzayev M. Nutq o'stirishda muloqotning roli. «Til va adabiyot ta'limi», 1991, 9-son.
6. Qudratov T. Nutq madaniyati asoslari. Toshkent, «O'qituvchi», 1991.

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI - TALABA-YOSHLAR MA'NAVIY-AXLOQIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH SHARTI SIFATIDA

Kdirniyazova O.A.

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali
mustaqil tadqiqotchisi*

Tayanch so'zlar: globallashuv, axborot, ommaviy axborot vositalari, ma'naviyat, radio, televideniye, mafkuraviy immunitet, internet, ijtimoiy tarmok, virtual axborot maydoni.

Ключевые слова: глобализация, информация, СМИ, духовность, радио, телевидение, идеологический иммунитет, Интернет, социальная сеть, виртуальное информационное пространство.

Key words: globalization, information, mass media, spirituality, radio, television, ideological immunity, Internet, social network, virtual information space.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqola mazmuni OAVda talaba-yoshlarlar ma'naviyatini rivojlantirishga karatilgan mavzular samaradorligini oshirish, talaba-yoshlarning ma'naviy ehtiyojlariga mosligi, mavzular rang-barangligi, tarbiyaviy ishlar mazmuniga uyg'unlik, talaba-yoshlarning mediasavodxonligini rivojlantirish, kontentning talaba-yoshlarlar yosh xususiyatlariga mosligi kabi mediapedagogik talablar asosida takomillashtirishga qaratilgan.

РЕЗЮМЕ:

Содержание данной статьи основано на медиapedagogических требованиях, таких как повышение эффективности тем, направленных на развитие духовности учащихся и молодежи в средствах массовой информации, соответствие духовным запросам учащихся и молодежи, разнообразие тем, гармония с содержанием воспитательной работы, развитие медиаграмотности студентов и молодежи, соответствие содержания возрастным особенностям студентов и молодежи.

SUMMARY:

The content of this article is based on media pedagogical requirements, such as increasing the effectiveness of topics aimed at developing the spirituality of students and youth in the media, compliance with the spiritual needs of students and youth, a variety of topics, harmony with the content of educational work, developing media literacy of students and youth, compliance of the content with the age characteristics of students and youth.

Talaba-yoshlar hozirgi kunda elektron ommaviy axborot vositalaridan unumli foydalana olishadi. Ular asosan uy sharoitida, bo'sh vaqtlarini televizorlar,

planshetlar, mobil telefonlar va kompyuterlar yonida o'tkazadilar. Talaba-yoshlarni va hozirgi kun yoshlarini texnologiya kun tartibida bo'lgan avlod desak adashmaymiz. Shuning uchun bugun biz televizor o'zimizning talaba-yoshlar, farzandlarimiz uchun foydali tomonlariga e'tibor qaratmoqchimiz, har narsaning me'yori yaxshi bo'lgani kabi televizor ko'rishning ham o'z chegarasi bor.

Talaba-yoshlar uchun televizorning foydali tomonlarini aytib o'tadigan bo'lsak, avvalo televizor ularning ijobiy qadriyatlarni va ko'nikmalarni rivojlantiradi, savodli qiladi. Televizorda yosh talabalar va yoshlar uchun maxsus dasturlar asosan ularni rag'batlantirish, nutqini rivojlanish tushunchalari, qadriyatlari va ko'nikmalarini o'rgatishga bag'ishlangan. Do'stlik, oila, hamdardlik, hamjihatlik, hurmat, madaniy farqlar, atrof-muhitga hurmat, sog'lom odatlarni talabalar ongiga singdiradi. Bularning barchasi jamiyatimizda juda zarur bo'lgan qadriyatlar hisoblanadi. Bu ularga uydan chiqmasdan dunyoni ko'rish imkoniyatini beradi. Televizor tufayli ular boshqa madaniyatlarni, olis joylarni, o'rmonlarni va dengizlarni, hatto koinotni ko'rishlari mumkin. Bu ularga dunyoni kengligi to'g'risida bilishga yordam beradi. Ularning qiziqishini oshiradi. Ular dunyo haqida qanchalik ko'p ma'lumotlarni bilishsa, shuncha kamlik qiladi. Talaba-yoshlar aniq bir narsaga qiziqishlari va bu haqda ko'proq bilmoqchi bo'lishlari mumkin. Ular axborotni iste'mol qiluvchilardir va ular yangi narsalarni o'rganishni yaxshi ko'radilar. Televizor orqali talabalarni o'qish savodxonligi shakllanadi. Talaba-yoshlar o'qishni albatta o'yin, ibrat va qo'shiq orqali o'rganadilar. Talaba-yoshlar televizordagi dasturlar orqali o'zining og'zaki nutqini rivojlantiradi, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni o'rganadi, nutq madaniyatini tushunadi hamda qo'shimcha sifatida ingliz tilini, raqamlarni, harflarni, she'rlarni o'qishni, ertaklarni, raqsga tushishni ... o'rganishadi. Televizor ularning tasavvurlarini rivojlantiradi. Talaba-yoshlar albatta televizorni ko'rish orqali o'z tasavvurlarini shakllantiradi. Talabalar uchun bu jarayonda ota-ona va o'qituvchi nazorati kerak bo'ladi. Har bir o'qituvchi OTMda televizorni, ota-ona esa uyda birgalikda talabalar bilan ko'rishlari zarur. Chunki, unda berilgan ma'lumotlar va yangiliklarni, bilimlarni talabalar o'zlaricha tahlil qilishlari mumkin. Shuning uchun ham o'qituvchilar va ota-onalar ularni kuzatib borayotgan ma'lumotlarini ijobiy tahlil qilib berishlari kerak. Televizordagi rang-baranglik talaba-yoshlarni o'ziga tortadi. Ularni qiziqitiradi. Talabalar televizor orqali ma'naviyat va madaniyatni, odob-ahloqni, turli xil o'qish ko'nikmalarini o'rganadilar. Bu ularni diqqatlarini jamlashga majbur qiladi va ularni yanada erkinroq mustaqil fikrlay olishlariga yordam beradi. Oilaviy ovqatlanish paytida esa televizorni o'chirib qo'yish tavsiya etiladi. Oilaviy tushlik va kechki ovqat oila a'zolari o'rtasidagi aloqani yaxshilash uchun ideal imkoniyatdir. [2, 3, 4].

Har bir narsaning yaxshi va yomoni bo'lgani kabi, televizorning ham salbiy tomonlari mavjud. Zamonaviy insonlar o'z hayotini televizorsiz tasavvur qila olmaydi. Har bir uyda bir nechta televizorga ega bo'lish endi noyob narsa emas. Ko'pincha, deyarli har kuni talabalar bo'sh vaqtlarini teleko'rsatuvlarni tomosha qilish bilan o'tkazadi. Televizor ularning hayotiga qanday ta'sir qiladi?-degan savol tug'uladi. Ko'pgina kattalar televizor ekrani oldida yoshlarning xavfsizligiga ishonishadi. Bu qarash noto'g'ri va xavfli hisoblanadi. Televizorni har kuni tomosha qilish bolada ekran oldida befoyda o'tirish va ko'rsatuvlar mazmunidan qat'iy nazar, bu haqda passiv fikr yuritish odatini shakllantirishga yordam beradi. Shunday qilib, bolaga o'yinlar, muloqot, jismoniy va kognitiv faoliyat uchun ajratilgan vaqt yo'qoladi. Televizor oila a'zolari o'rtasidagi muloqotni buzishi mumkin. Ota-onalar yoshlarga kamroq e'tibor berishadi, ular bilan va o'zaro kamroq gaplashadilar. Televizor oldida uzoq vaqt o'tirish bolaning sog'lig'iga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin (bu ko'rishning sezilarli darajada yomonlashishiga, semirishning shakllanishiga, immunitetning pasayishiga va boshqalarga olib kelishi mumkin). Ko'ngilochar filmlar va dasturlarni tomosha qilishda talabalar aqliy harakatlar qilmaydi, shu sababli ularning tushunish darajasi pasayadi, uning idrokining keskinligi va mantiqiy fikrlash qobiliyati pasayadi. Televideniya tarbiyasi orqali mustaqil, ota-ona va o'qituvchi nazoratisiz tarbiyalangan yoshlar o'z fikrlarini yaxshi ifoda etmaydi, nutqi zaif va bir xilda, so'z boyligi kam bo'ladi. Televizor yoshlarning e'tiborini pasaytiradi va ularning giperaktivligiga hissa qo'shadi. Miltillovchi televizor ramkalari va doimiy harakatlanuvchi narsalar bolaga uzoq vaqt davomida diqqatini qaratish imkoniyatini bermaydi. Giperaktiv bola o'z xatti-harakati bilan ekrandagi tasvirlarning o'zgaruvchanlik tezligini ko'chiradi. Teleko'rsatuvlarda o'sayotgan yoshlar o'zlarining ijodiy tasavvurlarini, biror narsa bilan mashg'ul bo'lish qobiliyatini va ehtiyojini yo'qotadilar, ular o'yinlar ixtiro qilishni va hikoyalar yozishni to'xtatadilar, ular ijod uchun ko'plab o'yinchoqlar va narsalar orasida zerikishni boshlaydilar, ular yangi va yangi narsalarga qiziqishni to'xtatadilar.

Xulosa qilil aytganda, ommaviy axborot vositalari asosida talaba-yoshlar ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish davlat va jamiyat taraqqiyotida va ularning ma'naviy yuksalishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolalar axloqiy tarbiyalanganlik darajasini aniqlashni bilishi va ularni yechish bo'yicha o'z ishini rejalashtirish, o'quvchi axloqiy tarbiyasini shakllantirishga doir turli usul va vositalardan foydalanishni bilishi kerak: bolalar va ota-onalar bilan pedagogik maqsadga muvofiq munosabat usulini o'rnatish lozim.

Mashg'ulotlarda foydalanish uchun har bir mavzu bo'yicha dasturda tadqiqotlar xususiyatidagi topshiriqlar, ma'ruza mavzulari, turli pedagogik masala va topshiriqlarni muhokama qilish uchun savollar berildi.

Maxsus va qo'shimcha ravishda adabiyotlar tavsiya etilib, bu referatlar, ilmiy ma'ruzalar, kurs ishlarini bajarishni osonlashtirishga yordam berdi.

Ushbu dastur Buxoro va Guliston davlat universitetida "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedralarida aprabatsiyadan o'tkazildi.

Tajriba guruhlarida maxsus seminar yakunida biz "O'quvchilarni xulq madaniyatini tarbiyalash" mavzusi bo'yicha foydali pedagogik o'yin "Pedagogik kengash" shaklida qayta "tekshiruv" o'tkazdik. Bundan maqsad o'quvchilarni axloqiy tarbiyalash mazmuni va metodikasi haqidagi bilimlarni takomillashtirishga qaratildi.

Dastlabki tajriba-sinov ishlarining taxliliy xulosalaridan kelib chikib, 12 soatga muljallangan «Talaba -yoshlar ma'naviyatini ommaviy axborot vositalari asosida rivojlantirish» kursining o'quv dasturi ishlab chiqildi va tajriba guruxlarida amaliyotga joriy etildi.

Ushbu o'quv kursining mazmuni «Pedagogika» turkumidagi fanlar mazmuniga singdirilgan bo'lib, unga ko'ra, talaba -yoshlar auditoriyasiga doir milliy mediamaxsulotlar (telekursatuvlar, radioeshittirishlar, filmlar, internet xabarlar)ning manbalari aks etgan mavzular asosida talaba -yoshlar ma'naviyati takomillashtirildi. Natijaga erishish maksadida «Pedagogika» turkumidagi fanlar o'qituvchilari mediabilimlar, mediapedagogik metodikalar bilan kurollantirildi. Yakunlovchi tajriba- sinov bosqichida ommaviy axborot vositalari asosida talaba -yoshlar ma'naviyatini shakllanganlik darajalari, ekspert so'rovlari, pedagogik kontsirium, ota-onalar bilan mulokot, nazorat savollari, so'rovnoma, pedagogik kuzatuv, suxbat, interv'yu usullari orkali quyidagilarda aniqlandi. Tajriba-sinov ishlari natijasida respondentlar tomonidan ma'naviy-ma'rifiy kontentlardan foydalanish samaradorligi sezilarli darajada o'zgardi.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - T.: «Ma'naviyat», 2008. -114, 116, 119-b.
2. Andreyeva V.Yu. Formirovaniye informatsionnoy kul'tury uchashixsya pedagogicheskix uchilish, kolledjey. Avtoreferat kand. Ped. Nauk. -Sankt – Peterburg: 2003 – 18s.
3. Begimqulov U.Sh. Mamarajabov M. FLASH MX dasturi va undan ta'limda foydalanish imkoniyatlari. -T.: TDPU, 2006. – 80 b.
4. Ochilidiyev A. Globallashuv va mafkuraviy jarayonlar. - T.: «Muxarrir», 2009.
5. Duronov M., Taylakova Sh.N. Ommaviy axborot vositalari asosida xorijiy tillarni urgatish. // «Yoshlarga chet tillarni urgatishning zamonaviy texnologiyalari» mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. - Toshkent: 2013. - B.40-42.
6. Taylakova Sh.N. Globallashgan axborot sharoitida ukuvchi-yoshlarning Foyaviy-mafkuraviy immunitetini ommaviy axborot vositalari asosida shakllantirish // Zamonaviy ta'lim. -Toshkent: 2015. № 5. - B.3-8.
7. Djurayev R.H., Toyloqov N.I. Axborotlashtirilgan ta'lim muhiti-o'qitish samaradorligini oshirish vositasi // Uzluksiz ta'lim. IMJ. -T.: 2004.-№3.- 3-7 b.
8. Dzyubenko A.A. Новые информационные технологии в образовании. VNTITS, 2000 – 104s.
9. Estey A, Musseau A, Keehn L. Patsiyent ponimayet informatsiyu o zdorov'ye. 1994.

O'ZBEK TILI DARSLARIDA ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Xudayarova M.T.
f.f.n., dots. Nukus DPI

Tayanch so'zlar: o'zbek tili, masofaviy ta'lim, onlayn kontent, onlayn platforma, wordwall.net, joyteka.com, bookcreator.com, writereader.com.

Ключевые слова: узбекский язык, дистанционное образование, онлайн-контент, онлайн-платформа, wordwall.net, joyteka.com, bookcreator.com, writereader.com.

Key words: uzbek language, distance education, online content, online platform, wordwall.net, joyteka.com, bookcreator.com, writereader.com.

РЕЗИОМЕ:

Ushbu maqolada o'quvchilarga o'zbek tilidan masofaviy ta'limni tashkil qilish imkoniyatlarining o'ziga xos jihatlari ochib berildi. Shuningdek, darsni tashkil qilish yuzasidan onlayn platformalardan foydalanish bo'yicha tavsiyalar berildi.

РЕЗИОМЕ:

В данной статье студентам были раскрыты уникальные аспекты возможностей организации дистанционного образования на узбекском языке. Также были даны рекомендации по использованию онлайн-платформ в связи с организацией урока.

SUMMARY:

This article revealed to students the unique aspects of the possibilities of organizing distance education in the Uzbek language. Recommendations were also given on the use of online platforms in connection with the organization of the lesson.

Kundalik turmushimizga zamonaviy axborot texnologiyalarining shiddat bilan kirib kelishi barcha sohalarida ish jarayonini tezlashtirish bilan birga axborot almashish borasida keng imkoniyatlar ochmoqda. Shu jumladan ta'lim jarayoniga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qo'ymadi. Uning ta'sirida ta'lim tizimida masofaviy ta'lim tizimi vujudga keldi.

Zamonaviy axborot, kommunikatsiya va masofaviy ta'lim texnologiyalari ko'lamini kengaytirish o'qituvchidan axborot kompetensiyasini, muayyan fanni o'qitish mazmuni va maqsadlariga mos keladigan, o'quvchilarning har tomonlama barkamol rivojlanishiga hissa qo'shadigan texnologiyalarni tanlash va ulardan foydalanish qobiliyatini rivojlantirishni talab qiladi [1].

Til ta'limi jarayonida ta'limiy-elektron ishlanmalardan samarali foydalanish o'qituvchining mahoratiga bevosita bog'liq. Agar u zamonaviy texnologiyalarni o'zining ishonchli hamkoriga aylantira olsa o'quvchilarning o'zbek tilini o'rganishlariga katta yordam bera olishi shubhasiz [2].

Oxirgi yillarda elektron ta'limning an'anaviy ta'limga qaraganda afzallik jihatlari ko'proq aniqlanmoqda. So'nggi vaqtlarda ta'lim oluvchilar va o'qituvchilar an'anaviy ta'limning ba'zi turlariga qaraganda onlayn ta'limning afzalliklari ko'proq degan xulosaga kelmoqdalar. Sababi, ta'lim tizimida ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan raqamli o'qitish platformalari ko'paymoqda, bunda an'anaviy va onlayn ta'limning eng yaxshi tomonlari birlashtirilib aralash ta'lim tizimi shakllantirilmoqda. Aralash ta'lim narxining pastligi, moslashuvchanligi, bepulligi, bundan tashqari ta'lim jarayonida murakkab texnologiyalarni qo'llash afzalligi ushbu alternativa uchun sabab bo'ladi. Bu tendensiyaga bo'lgan qiziqish ta'lim jarayonida talabalarga ta'sir etadi va ta'lim sifatini oshiradi. Ko'pgina tadqiqotlar onlayn ta'lim talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirishga sabab bo'lishini ko'rsatgan, ya'ni talabalarning mustaqil ta'lim olishiga, individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda o'quv jarayoniga moslashtirish qobiliyatini shakllantirishga asos bo'ladi. Elektron ta'limda rivojlanishini talabalarning raqamli dunyoda o'zini erkin tutishi, ya'ni kerakli ma'lumotlarni yuklab olishi, tahlil qilishi, onlayn kontentlardan erkin foydalana olish qobiliyatida ko'rishimiz mumkin. Vaqt o'tgan sayin ushbu tendensiyaga texnologiyalarni qo'llash asosida an'anaviy ta'limning hohlagan turi, metodi, ta'lim berish usulini kiritishimiz mumkin.

Kontent yaratish – bu ma'lum bir kontekstda oxirgi foydalanuvchi/auditoriya uchun har qanday ommaviy axborot vositalariga va ayniqsa raqamli mediaga ma'lumotlarning hissasi.

Kontent – o'z-o'zini ifoda etish, tarqatish, marketing va/yoki nashr etish uchun „nutq, yozuv yoki turli xil san'at turlari kabi biron bir vosita orqali ifodalanishi kerak bo'lgan axborot vositasi“. Kontent yaratishning odatiy shakllariga veb-saytlarni saqlash va yangilash, blog yuritish, maqola yozish, fotosuratlar, videografiya, onlayn sharhlar, ijtimoiy media akkauntlarini saqlash, raqamli mediani tahrirlash va tarqatish kiradi.

Quyida o'zbek tili darslarida foydalanish mumkin bo'lgan bir nechta dastur va platformalar bilan tanishib chiqamiz.

1. Wordwall. net – interaktiv mashqlar yaratish imkonini beruvchi 2016-yilda ishlab chiqilgan ta'limiy resursdir. Ushbu xizmat chet eldan kelib chiqqan, ammo u rus tiliga o'tishni o'z ichiga oladi.

Bu ta'limiy platforma 4 bo'limdan iborat: "Asosiy sahifa", "Funktsiyalar", "Mening darslarim", "Mening natijalarim".

Wordwall – bu interaktiv va PDF kontentini yaratish uchun foydalaniladigan imkoniyatlarga boy platforma. Interfaol materiallar har qanday qurilmada o'ynaladi va o'quvchilarning o'zlari mustaqil ravishda ishini bajarishda yoki mashg'ulot paytida sinfda o'qituvchi rahbarligida foydalanishlari mumkin. O'z navbatida, bosma materiallar PDF formatida chop etilishi yoki yuklab olinishi mumkin. Ular interaktiv yoki mustaqil o'quv faoliyati uchun qo'shimcha material sifatida ishlatilishi mumkin. Bundan tashqari, Wordwall onlayn vositasi mashqlarni masofadan turib bajarish va o'quvchilar tomonidan topshiriqlarni bajarish statistikasini olish imkoniyatini beradi.

2. Joyteka. com – bu darsni diversifikatsiya qila oladigan bolalar uchun interfaol tadbirlarni yaratish uchun rus o'qituvchilari va dasturchilar guruhi tomonidan ishlab chiqilgan ta'limiy resursdir.

O'qituvchilarga o'quvchilarni rag'batlantiradigan interaktiv tadbirlarni yaratishda yordam beradi va ularga sinf yoki darsdan tashqari mashg'ulotlarni boshqacha tarzda o'tkazishga yordam beradi.

Joyteka 4 bo'limdan iborat: "Xizmatlar", "Tariflar", "Biz haqimizda", "Materiallar".

"Tariflar" bo'limida pulli xizmat obunalari haqida ma'lumotlar mavjud. "Biz haqimizda" bo'limida siz resurs tarixi va ijodkorlar jamoasi bilan tanishishingiz mumkin. "Materiallar" – bu pullik va bepul narsalarga ega kichik shablon do'koni.

"Kvest" o'quv o'yini. Ushbu turdagi vazifaga o'tishda platforma xizmati 16 ta bepul xonadan birini tanlashni taklif qiladi. Keyin dars nomini belgilashingiz, kvestni boshlashdan oldin so'zboshini qo'shishingiz va kerakli vazifalarni yuklashingiz kerak. Ma'lumotlarni kiritgandan so'ng, dastur ta'lim qidiruvini yaratadi.

"Video" veb-xizmati. Ushbu turdagi vazifa o'quv videolariga interaktiv elementlar qo'shish uchun mo'ljallangan. Bunday mashqni yaratishda platforma xizmati sizga mavzu nomini kiritishni, YouTube videosiga havolani kiritishni va interaktiv videoga tavsif qo'shishni taklif qiladi. Keyin slayderni kerakli vaqtga siljitish orqali vaqtni belgilashingiz va vazifa yoki sharh qo'shishingiz kerak.

"Viktorina" intellektual o'yini. Bunday topshiriq shabloni sizga "O'z o'yin"ini tezda loyihalashtirishga yordam beradi. Buning uchun siz mavzu nomini kiritishingiz, tavsif qo'shishingiz va kerakli vazifalarni yuklashingiz kerak.

“Shartlar” o‘yini. Ushbu turdagi topshiriq o‘rganilgan atamalarni mustahkamlash uchun mo‘ljallangan. Mashqni yaratish uchun mavzu nomini, o‘yin tavsifini kiritish va shartlarni qo‘shing. O‘yinga qo‘shimcha sozlamalar ham qo‘shishingiz mumkin: o‘yinni boshlashda shartlarni aralashtirib yuboring, mavzuni qayta ishlatishga ruxsat bering.

“Test” bilimlarni tekshirish xizmati. Ushbu turdagi vazifaga o‘tishda xizmat test uchun nom kiritish, tavsif qo‘shish va kerakli vazifalarni yuklab olishni taklif qiladi. Joyteka sizga har xil turdagi savollardan foydalanish imkonini beradi, shuningdek, rasmlarni yuklash va tushuntirishlar qo‘shish imkoniyatini beradi.

Book Creator. com – bu raqamli kitoblarni yaratish mumkin bo‘lgan eng mashhur ta’lim vositalaridan biridir. Sinfda kontent yaratishning eng oson, eng inklyuziv usuli. U Android va iOS qurilmalarida va Chrome brauzerida mavjud. Xizmatdan foydalanish uchun ro‘yxatdan o‘tishingiz kerak.

WriteReader. com – o‘qituvchi va uning talabalari tomonidan multimedia kitoblarini yaratish uchun juda qiziqarli platforma. Ushbu qurilish majmuasining jozibasi talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi hamkorlikdadir. Talabalar multimedia kitoblarini yaratishlari mumkin, agar kerak bo‘lsa, o‘qituvchilar talabaning loyahasiga hamrohlik qilish uchun tuzatishlar kiritadilar.

Kitobning har bir sahifasida o‘quvchilar yozish uchun oyna va o‘qituvchilarga tuzatish kiritish uchun oyna mavjud. Oyna kichik bo‘lsa ham, matn avtomatik ravishda hajmini qisqartiradi. Shuning uchun, bir sahifadagi yozuvlar bir nechta jumalardan iborat bo‘lishi mumkin.

WriteReader kitoblari matn, tasvirlar va hatto ovozli yozuvlarni o‘z ichiga olishi mumkin. Tugallangan WriteReader kitoblariga onlayn kirish mumkin va chop etish uchun PDF formatida yuklab olish mumkin. To‘g‘ri, agar ingliz tilida yozilgan bo‘lsa. Afsuski, ruscha shrift PDF formatida saqlash va chop etish uchun qo‘llab-quvvatlanmaydi.

O‘qituvchi WriteReaderda o‘z akkauntini yaratib, onlayn darslar yaratish imkoniyatiga ega. Siz o‘quvchilaringiz uchun qo‘lda hisob yaratishingiz mumkin. Sinf yaratganingizdan so‘ng siz sinf kodini olasiz.

Quyida bookcreator.com platformasida 6-sinf O‘zbek tili darsligida berilgan „Zargarlik“ mavzusiga ishlangan elektron kontentlarni taqdim etamiz.

Qo‘llanmani muqovasiga mavzu bilan bog‘liq holda dizayn berish mumkin.

Muqovadan keyingi varaqda muallif mavzu yuzasida fikr-mulohazalarini bildirishi mumkin yoki o‘quvchilarga tavsiyalar berishi mumkin.

6-sinf darsligida faqat 4 ta zargarlik buyumi nomi keltirilgan, ular uzuk, zirak, zanjir, zebigardon kabi.

O'quvchilar zargarlik yuzasidan ma'lumotlarni o'rganib chiqadi. Rasmlariga qarab turlarini ajratadi.

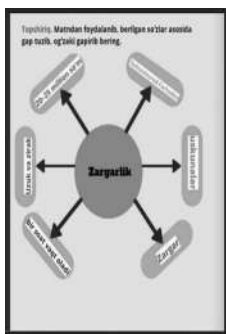
Qo'llanma orqali o'quvchilar ko'proq va to'liqroq ma'lumot oladilar.

O'zbek tili ta'limi tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari o'quvchi so'z boyligini oshirish, fikrni og'zaki va yozma to'g'ri, ravon ifodalash mahoratini shakllantirish va rivojlantirishda o'qituvchining beqiyos yordamchisiga aylandi.

O'quvchilar bu qo'llanma orqali har xil o'yinli topshiriqlardan tashqari, audio va video materiallar orqali mavzuni chuqurroq o'rganib oladilar.

Ushbu turdagi vazifa o'quv videolariga interaktiv elementlar qo'shish uchun mo'ljallangan.

Bunday mashqni yaratishda platforma xizmati sizga mavzu nomini

kiritishni, YouTube videosiga havolani kiritishni va interaktiv videoga tavsif qo'shishni taklif qiladi.

Zamonaviy texnologiyalar asrida onlayn xizmatlar va platformalardan foydalanish mashhurlik kasb etmoqda. Bugungi kunda Internet makonida har qanday o'qituvchi o'z kasbiy faoliyatida istalgan maqsadda foydalanishi mumkin bo'lgan turli xil raqamli resurslar, vositalar va xizmatlar mavjud. Onlayn xizmatlar orqali interfaol topshiriqlar yaratish orqali o'qituvchi vizual didaktik materiallarni yaratishni o'rganib, o'zining kasbiy malakasini oshiradi va shu orqali darsni yanada jonli, qiziqarli va ko'rgazmali qiladi.

Adabiyotlar:

1. Muhamedova S.X., Abdullayeva M.D., Yuldasheva Sh. Sh., Eshmatova Y.B. O'zbek tili va adabiyoti ta'limida zamonaviy axborot texnologiyalari / o'quv qo'llanma. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2018. - 264 b.
2. Umarova N. Til ta'limi va ta'limiy-elektron ishlanmalar // Til va adabiyot ta'limi. – Toshkent, 2005. - № 6. - B.75-79.

БЎЛАЖАҚ ЎҚИТУВЧИЛАРДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИ ЁНДАШУВНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

Даминов И.Ш.

НавДУ 2-курс магистранти

Таянч сўзлар: касбий компетентли ёндашувни шакллантириш, жамиятда ўзига хос ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ривожланиш йўли.

Ключевые слова: формирование компетентного профессионального подхода, уникального пути социально-политического и экономического развития общества.

Key words: formation of a competent professional approach, a unique path of socio-political and economic development of society.

РЕЗЮМЕ:

Мазкур мақолада бўлажак ўқитувчиларда касбий компетентли ёндашувни шакллантириш технологиялари ўрганилган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье изучаются технологии формирования профессионально-компетентного подхода у будущих учителей.

SUMMARY:

This article studies the technologies of forming a professional-competent approach in future teachers

Кириш. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган олий таълим тизимида оид янги ислохотлар, жамиятда ўзига хос ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ривожланиш йўлининг танлаб олиниши таълим тизимини ривожлантириш стратегияси асосида жаҳон таълим талабларига мувофиқ келувчи, “Ҳаёт давомида таълим олиш” тамойили асосида узлуксиз касбий ривожлантиришнинг инновацион ёндашувлари асосида қулай шарт-шароит яратилмоқда. Таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотлар, аниқ мақсадга йўналтирилган давлат сиёсати ижтимоий жамият тараққиётини таъминловчи устувор йўналишлардан бири сифатида эътироф этилмоқда.

Мавзунунг долзарблиги. Бўлажак ўқитувчиларда касбий компетентлиликни шакллантириш уларда замонавий ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш ва касбий тайёргарликни кучайтириш учун муҳимдир.

Айниқса рақамли технологиялар ёрдамида ўқув машғулотларни интерфаол, индивидуал ва кўпроқ амалий ишларни бажариш имконияти ўта долзарб.

Мақсад. “Компетентли ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларни касбий шакллантириш” мавзуларини ўқитишда инновацион таълим технологияларидан фойдаланиш имкониятларини ўрганиш.

Мавзу бўйича илмий изланишларнинг қисқача таҳлили. Бўлажак ўқитувчиларда педагогик маҳоратни ривожлантириш бўйича тадқиқотлар жаҳоннинг етакчи илмий марказлари ва олий таълим муассасалари, жумладан, Association for Educational Communications and Technology - АЕСТ (АҚШ), University of Columbiya (АҚШ), University of Sorbonne (Франция), University of Freiburg (Германия), Belfield pedagogical university (Германия), Centre of increasing to pedagogical qualification on base Manchesters university (Буюк Британия), Japan Institute of International Affairs (Япония), Miyagi pedagogical university (Япония), Seoul of National University (Жанубий Корея), University of Chunang (Жанубий Корея), Москва давлат педагогика университети (Россия)да олиб борилмоқда. Уларнинг умумий бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини шакллантириш педагогларни тайёрлашдаги мураккаб муаммолар қаторида ўзига хос ўрин тутди. Айниқса, таълимни модернизациялаш билан боғлиқ ислохотларнинг жорий босқичида касбий педагогик фаолиятга мослашиш муаммоси янада яққол намоён бўлмоқда. Бўлажак ўқитувчиларни амалий, психологик, методик, тадқиқотчилик турлари билан бир қаторда уларнинг касбий компетентлигини шакллантириш билан бойиб борилиши тадқиқ этилмоқда. МДХ давлатлари олимлари П.И.Захарова, В.М. Соколова, Н.Н. Лобанова, Т.А. Маркина, А.К. Маркова, Н.С. Петровскаялар ва бошқаларнинг фикрича касбий компетентлик муаммосини ўрганишга нисбатан 80-90 йилларда педагогика фанларида бу тушунчани аниқлашда умумийлик мавжуд эмас. Уни тушунтиришдаги турли ёндашувлар психологик-педагогик компетентликнинг динамиклиги ва кўп маъноликдандир. тадқиқотларда касбий компетентлик технологиялари ва ёндашувлари ҳамда муаммолари атрофлича ўрганилган. Ю.И.Елвинова, Л.С.Колмогорова, Л.А.Петровская, Д.Столяренко, М.А.Холодня каби психологлар ишларида психологик-педагогик компетентлик тузилиши сифатида қуйидагилар кўриб чиқилади:

-жамиятдаги компетентлик, муомала қобилияти бўлиб, ахборотлар алмашинади, педагогик жараёнда иштирокчилар билан муносабат ўрнатилади ва сақланиб қолинади;

-интеллектуал компетентлик билимлар йиғиндисининг алоҳида тури бўлиб, у ўзига хос фаолият соҳасида самарали қарорлар қабул қилиш имкониятини беради;

-ижтимоий-психологик компетентлик мустақил ва ҳамкорликдаги фаолият юритишда намоён бўлади. Н.В.Кувшина ва А.К.Марковаларнинг таъкидлашларича психологик компетентлик ўқитувчининг шахсий сифатларига боғлиқ. Ўқитувчининг шахсий – ишбилармонлик сифатлари психологик-педагогик компетентлик билан уйғунлашиб кетади. А.К.Маркова касбий муҳим сифатлар гуруҳини қуйидагилар билан тўлдиради, яъни педагогик эрудиция, педагогик мақсадга интилиш, педагогик фикрлаш, педагогик кузатиш, педагогик тинглаш, педагогик вазият, педагогик активизм, педагогик топқирлик, педагогик олдиндан қўра олиш, прогнозлаш, педагогик рефлексия. М.И.Луквинова педагогик фаолиятида қуйидаги шахс сифатларини: рефлексивлик, эмпативлик, коммуникативлик, тиришқоқлиги, ҳамкорлик қобилияти, эмоционал, гўзаллик муҳим ва зарур деб ҳисоблайди. Республикамизда Абдурахмон Сатторов, Азизбек Шукуров, Фарҳод Каримов, Жамшид Мирзакулов, Фаррух Рахимовларнинг ишларида олий таълим тизимига кадрларни тайёрлаш ва билимларини ошириш мақсадида замонавий ахборот технологияларини қўллаш, таълим жараёнларини рақамлаштириш, симуляция ва виртуал муҳитда машғулотлар ўтказишни ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлиги асослаб берилган. Аммо илмий тадқиқотларда таълим жараёнига замонавий ахборот технологиялари ва унинг педагогик дастурий воситалари, асосида ўқув машғулотларини олиб боришда қўллаш учун оптимал ёндашувлар билан боғлиқ илмий ишланмалар қўламини ошириш зарурати етарлича тадқиқ қилинмаган айни вақтда.

Мақоланинг илмий моҳияти шундан иборатки олимларимиз томонидан замонавий ахборот технологияларининг таълим жараёнидаги роли ва ўрнини илмий асосда таҳлил қилиш, уларнинг самарадорликни оширишдаги ўрнини аниқлаш ва педагогик ёндашувларни такомиллаштириш етарлича ўрганилмаган.

Тадқиқот объекти сифатида олий таълим муассасаларида замонавий ахборот технологияларини қўллаш жараёнлари ва уларнинг самарадорликка таъсири танланган.

Тадқиқотда қўлланилган усуллар: қиёсий-мантикий таҳлил, эмпирик кузатув ва анкета сўровномалари натижаларидан фойдаланилди.

Асосий қисм. Олий таълим тизими самарадорлигини оширишда фан ўқитувчиларининг ўрни ва роли беқиёс. Айниқса, замонавий ахборот технологиялари таълим тизимига фаол қўлланилаётган мазкур шароитда бўлажак фан ўқитувчиларининг улар билан ишлай олишлари муҳим аҳамият касб этади.

Шу сабабли тадқиқотни олиб бориш даврида фан ўқитувчиларининг замонавий ахборот технологиялари билан ишлай олишлари, уларни таълим

жараёнида мақсадга мувофиқ, самарали қўллай олишларини таъминлаш учун зарур шарт-шароит яратишга алоҳида этибор қаратилди.

Замонавий ахборот технологиялар таълимни интерфаол ва амалий қилишга ёрдам беради. Масофавий таълим, виртуал симуляциялар ва кенгайтирилган реаллик технологиялари орқали бўлажак ўқитувчиларни касбий тайёрлаш имконияти ошади.

Бу борада Доджсон (Dodgson) қарашлари таълимда симуляция технологияларини қўллаш борасидаги тадқиқотларида симуляция ва моделлаштириш таълимда қандай қўлланилишига бағишланган. Ушбу тадқиқотлар виртуал муҳитда турли ҳолатларни қайта тиклаш орқали амалий машғулотлар ўтказиш ва қарорлар қабул қилиш қобилиятини ривожлантиришни ўз ичига олади.

Томас Крамер таълимда сунъий интеллект технологияларини қўллаш ҳақида тадқиқотлар олиб борган ҳамда тизимли қарорларни қабул қилиш жараёнини оптималлаштиришга қаратилган.

Марк Ванкер AR технологияларини жорий қилиш бўйича илмий изланишлар олиб борган. Унинг тадқиқотлари амалий машғулотлар учун виртуал муҳитларни яратиш, уларни симуляция қилиш ва реал ҳаётдаги вазиятларга яқинлаштириш усулларига қаратилган.

Жон Моррисон ҳам замонавий таълимда ахборот технологиялари ва сунъий интеллектнинг қўлланилиши бўйича тадқиқотлар олиб борган. Унинг асосий йўналиши интеллектуал тренажёрлар ва сунъий интеллект асосида таълим жараёнини самарали бошқаришдир.

Пэрри фикича таълимда автоматлаштирилган тизимлар, масалан, “e-learning” ва “distance learning” каби масофавий таълим воситаларини қўллаш бўйича тадқиқотлар олиб борган.

Ахборот технологияларни таълимга жорий этиш шакллари, афзалликлари, жорий этишда учрайдиган муаммолар ва уларга ечимлар санаб ўтамиз.

Ахборот технологияларини таълимга жорий этиш шакллари:

- **Виртуал симуляциялар ва кенгайтирилган реаллик (AR):** Виртуал симуляциялар амалиётларни реал шароитларда кўрсатиш имконини беради.
- **Электрон таълим платформалари:** Масофавий таълимни ташкил этиш ва ўқув материалларини етказиш учун хизмат қилади.

Ахборот технологияларини таълимга жорий этишнинг афзалликлари:

- **Самарадорликни ошириш:** Олий таълим жараёнини тезкор ва сифатли қилиш.

- **Индивидуал мослашувчанлик:** Бўлажак педагогларнинг индивидуал эҳтиёжларига мослашувчан таълим бериш.
- **Ресурсларни оптималлаштириш:** Вақт ва маблағларни тежаш имконияти.

Технологияларни жорий этишда учрайдиган муаммолар ва уларга ечимлар:

- **Техник таъминот камчилиги:** Бўлажак педагогларни тайёрловчи таълим муассасаларини замонавий техника билан таъминлаш.
- **Кадрлар малакасини ошириш:** Ўқитувчиларнинг ахборот технологиялари бўйича назарий билимларини ошириш.

Хулоса ва таклифлар

Замонавий ахборот технологияларини олий таълим тизимида жорий этиш муҳим стратегик вазифа ҳисобланади. Бўлажак педагогларни тайёрловчи таълим муассасаларида технологик инфратузилмани яхшилаш, кадрларнинг малакасини ошириш, ва ахборот хавфсизлигини таъминлаш орқали таълим самарадорлигини ошириш мумкин. Қуйидаги таклифлар илгари сурилади:

1. **Техник инфратузилмани ривожлантириш:** Бўлажак олим ва олимларни тайёрловчи таълим муассасаларини замонавий техника ва ускуналар билан таъминлаш.

2. **Кадрлар малакасини ошириш:** Ахборот технологиялари бўйича педагогларнинг малакасини ошириш.

3. **Таълим дастурларини янгилаш:** Ахборот технологияларини назарда тутган ҳолда таълим дастурларини қайта кўриб чиқиш.

4. **Ахборот хавфсизлигини таъминлаш:** таълим жараёнида ахборот хавфсизлигини таъминлаш учун махсус тизимларни жорий этиш.

Ушбу чора-тадбирлар амалга оширилса, олий таълим тизимидаги самарадорлик ошади ва бўлажак соҳа педагогларни замонавий талаблар асосида тайёрлашда уларнинг назарий билим, амалий кўникмаларининг қўллаш компетенцияларининг ошишига олиб келади.

Адабиётлар:

1. Мордвинов В. Ф. Методология построения автоматизированной системы военного образования ВВС. Мононо, 2006.
2. Бородакий Ю. В., Лободинский Ю. Г. Информационные технологии в военном деле (основы теории и практического применения). М., 2008.
3. Дзюбенко, О. Л., Виртуальные симуляторы в системе высшего военного образования: монография / О. Л. Дзюбенко, М. В. Мищенко, А. О. Коженков. – Москва :Русайнс, 2020. – 144 с. – ISBN 978-5-4365-1605-9. – URL: <https://book.ru/book/934821> (дата обращения: 10.10.2024). – Текст: электронный.

OILADAGI SHAXSLAR ARO MUNOSABATLAR VA ULARNING TARBIYAVIY TA'SIR TAKTIKASI

Yusupov Q.D.

*Qoraqalpog'iston Respublikasi pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy
markazining katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: oila va oilaviy munosabatlar, shaxslararo va shaxsiy munosabatlar, hissiy qo'llab-quvvatlash va hamrohlikbaxt va hayotdan qoniqish ortdi, kengaytirilgan muloqot va nizolarni hal qilish ko'nikmalari.

Ключевые слова: семья и семейные отношения, межличностные и личные отношения, эмоциональная поддержка и общение, повышение счастья и удовлетворенности жизнью, улучшение навыков общения и разрешения конфликтов.

Key words: family and family relationships, interpersonal and personal relationships, emotional support and communication, increasing happiness and life satisfaction, improving communication and conflict resolution skills.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада оилавий муносабатлар ва уларнинг таълим-тарбияга таъсир этиш тактикаси ҳақида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются семейные отношения и их тактика влияния на образование.

SUMMARY:

This article examines family relationships and their tactics of influencing education.

Oila va oilaviy munosabatlar jamiyat yuzaga kelgan ilk davrlardan buyon eng muhim muammolardan biri bo'lib kelgan. Jamiyat rivojlanib borgani sari bu muammoning ahamiyati yanada ortib boraveradi. Jamiyat, xalq, millatning istiqboli ko'p jihatdan oilaviy munosabatlarning holatiga bog'liq. Buning uchun esa, oiladagi ichki muhitning har tomonlama sog'lom, ma'naviy mustahkam bo'lishiga erishish lozim. Oilada, uning har bir a'zosining tutgan o'rni va erishgan obro'si, er-xotin munosabatlari, oila a'zolarining begona kishilar bilan muloqotga kirishishi, ular o'rtasidagi o'zaro yordam va birdamlik xususiyatlari, uy-ro'zg'or yumushlari taqsimoti, hordiq chiqarish erki va uning kafolati, oila

a'zolarida muloqot ko'lamining kengayishi kabi shaxslararo munosabatlarning rang-barang usullari, bularning hammasi oila muhitini tashkil etadi.[1,-86]

Har tomonlama yetuk va sog'lom yosh avlodni shakllantirish va tarbiyalash masalasi bugungi o'kunda yosh mustaqil davlatimiz oldida turgan dolzarb masalalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Chunki, har qanday mustaqil davlatning kelajagi va ravnaqi o'sib kelayotgan yosh avlodga uning dunyoqarashiga, oilaviy muhitning sog'lomligiga va mustahkamligiga uzviy bog'liqdir. Demak, istiqlol yo'lidan rivojlanib borayotgan jamiyatimizning taraqqiyoti o'sib kelayotgan yosh avlodning ma'naviy va aqliy qobiliyatlarini dastlab oilada shakllantirishga, sog'lom va mustaqil qilib tarbiyalashga bog'liqdir.[1,-89]

Shaxslararo va shaxsiy munosabatlar o'rtasida doimo yashil tarixiy jang bo'lib kelgan va u har doim g'olibsiz tugaydi. Shaxslararo munosabatlar ikki kishi o'rtasidagi munosabatlar, ularning bir-biriga qanday qarashlari, munosabati va his-tuyg'ularini aytib beradi. Shaxs ichidagi munosabatlar biz o'zimiz bilan bo'lgan munosabatlarimiz haqida gapiradi.

Shaxslararo munosabatlar-bu ikki shaxs yoki ikki shaxs o'rtasida yuzaga keladigan jarayon. Bu ikki shaxs o'rtasida sodir bo'lishi shart emas, u xatlar, telefonlar, radio, televizor va hokazolarni o'z ichiga olishi mumkin. Har qanday shaklda, agar siz o'zingizdan boshqa biron bir manba bilan fikr almashsangiz, shaxslararo munosabatlarni shakllantiradigan shaxslararo muloqot ostida bo'ladi.[2]

Oiladagi shaxslararo munosabatlar inson hayotining muhim jihati hisoblanadi. Bu munosabatlar odamlarga tegishlilik, hissiy yordam va qoniqish hissini beradi. Ushbu munosabatlarning dinamikasini tushunish odamlarga o'z yaqinlari bilan mustahkam aloqalar o'rnatishga va sog'lom munosabatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Oilaning barqarorligi, shaxslararo munosabatning maqsadga muvofiq kechishi uning a'zolari, xususan er-xotinlarning oilaviy qadriyatlarni qanday darajada kundalik turmushda namoyon qilishlariga bog'liq;.

Oiladagi shaxslararo munosabatlarning afzalliklari:

Shaxslararo munosabatlar ko'plab afzalliklarni beradi, jumladan.

- Hissiy qo'llab-quvvatlash va hamrohlik;
- Baxt va hayotdan qoniqish ortdi;
- Kengaytirilgan muloqot va nizolarni hal qilish ko'nikmalari;

Professional o'sish va martaba muvaffaqiyati. [3]

Asosan bola uchun oiladagi ijobiy shaxslararo munosabatlar, bilimlar ombori va voyaga etuvchi tramplindir. Aynan oilada bola atrofdagi dunyo haqidagi bilim asoslarini oladi va ota-onaning yuqori madaniy va ma'rifiy salohiyati bilan u

nafaqat asosiy bilimlarni, balki madaniyatning o'zini ham butun umri davomida olishda davom etadi. Oila-bu ma'lum bir axloqiy va psixologik muhit, bu bola uchun odamlar bilan munosabatlarning birinchi maktabidir.

Oilaviy ta'lim turli xil vaqtinchalik ta'sir doirasiga ega: u inson hayoti davomida davom etadi, kunning istalgan vaqtida, yilning istalgan vaqtida sodir bo'ladi.

Shuningdek, oila muayyan qiyinchiliklar, qarama-qarshiliklar va tarbiyaviy ta'sirning kamchiliklariga to'la bo'lishi mumkin. Oilaviy tarbiyaning ta'lim jarayonida e'tiborga olinishi kerak bo'lgan eng ko'p uchraydigan salbiy omillari quyidagilardir:

- moddiy omillarning etarli darajada ta'sir qilmasligi, narsalarning ortiqcha yoki etishmasligi, moddiy farovonlikning o'sib borayotgan shaxsning ma'naviy ehtiyojlaridan ustunligi, nomutanosiblik, moddiy ehtiyojlar va ularni qondirish imkoniyatlari, erkalash va axloqsizlik va oila munasabatlarining noqonuniyligi;
- ota-onalarning ma'naviyatsizligi, bolalarning ma'naviy rivojlanishiga intilmasligi;
- avtoritarizm yoki "liberalizm", jazosizlik va kechirimlilik;
- axloqsizlik, oilada axloqsiz uslub va munosabatlar ohangining mavjudligi;
- oilada normal psixologik iqlimning yo'qligi;
- har qanday ko'rinishdagi fanatizm;
- pedagogik savodsizlik;
- kattalarning noqonuniy xatti-harakatlari.

Bola shaxsini rivojlantirish uchun shaxsiy muhit sifatida oilaning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, oilaviy ta'lim tamoyillari tizimini qurish kerak:

- bolalar mehr-oqibat, muhabbat va baxt muhitida ulg'ayishlari va tarbiyalanishi kerak;
- ota-onalar o'z farzandini qanday bo'lsa, shunday tushunishi va qabul qilishi, undagi eng yaxshi fazilatlarni rivojlantirishga hissa qo'shishi kerak;
- tarbiyaviy ta'sirlar yosh, jins va individual xususiyatlarni hisobga olgan holda qurilishi kerak;
- shaxsga samimiy, chuqur hurmat va unga nisbatan yuksak talablarning dialektik birligi oilaviy tarbiyaning asosi bo'lishi kerak;
- ota-onalarning shaxsiyati bolalar uchun ideal namunadir;
- ta'lim o'sib borayotgan insondagi ijobiy narsalarga asoslanishi kerak;

- oilada bolani rivojlantirish maqsadida tashkil etilgan barcha tadbirlar o‘yinga asoslangan bo‘lishi kerak;
- optimizm oilada bolalar bilan muloqot tarzi va ohangining asosidir.

Ushbu tamoyillarni kengaytirish va to'ldirish mumkin, lekin asosiysi ular mavjud bo'lishi kerak.[4]

Umuman olganda oiladagi shaxslararo munosabatlar shaxsiy va kasbiy o'sish va farovonlik uchun zarurdir. Bu munosabatlar hissiy qo'llab-quvvatlash, do'stlik va tegishlilik tuyg'usini ta'minlaydi, bu esa odamlarga hayotdagi qiyinchiliklarni engishga yordam beradi. Kuchli munosabatlarni o'rnatish va qo'llab-quvvatlash kuch, majburiyat va samarali muloqotni talab qiladi.

Адабиётлар:

1. Нажмидинова Каримахон Усмоновна «Оила тарбияси миллий ва умуминсоний ахлоқий маданиятнинг ўрни» Тошкент «Адолат» 2016-86-89б.)
2. [https://medium.com/@info.cinematize/interpersonal-vs-intrapersonal-relationship-.](https://medium.com/@info.cinematize/interpersonal-vs-intrapersonal-relationship-))
3. [https://hamptonscollege.ca/what-is-family-relationship-and-interpersonal-relationship.](https://hamptonscollege.ca/what-is-family-relationship-and-interpersonal-relationship)
4. [https://mir.pravo.by/edu/pravonarusheniya-nesovershennoletnikh-i-posledstviya-ikh-soversheniya/vliyanie-roditelei-na-rasvitie-rebenka.](https://mir.pravo.by/edu/pravonarusheniya-nesovershennoletnikh-i-posledstviya-ikh-soversheniya/vliyanie-roditelei-na-rasvitie-rebenka)

QORAQALPOG'ISTONNING SHIMOLIY HUDUDLARIDA O'ZBEK TILINI BILINGIVIZM SHAROITIDA O'QITISHNING BA'ZI MUAMMOLARI

Buranova Sh M

*Nukus DPI, O'zbek tili kafedrası pedagogika fanlari
nomzodi dotsent*

Kurbanbayev O.H.

Nukus DPI, O'zbek tili kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: nutqiy, imloviy, kompetensiya, bilingivizm, unli va undosh tovushlar singormanizm, qiyosiy tahlil, fonetik qonuniyat, metodik asos, tamoyil, zamonaviy tendensiya, til meyorlari.

Ключевые слова: речь, орфография, компетентность, двуязычие, гласные и согласные, син-горманизм, сопоставительный анализ, фонетическая закономерность, методологическая основа, принцип, современная тенденция, языковые нормы.

Key words: speech, orthography, competence, bilingualism, vowels and consonants, singormanism, comparative analysis, phonetic regularity, methodological basis, principle, modern trend, language norms.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada o'zbek tili ta'limi jarayonida Qoraqalpog'istonning shimoliy hududlarida bilingivizm sharoitida o'zbek tili ta'limini tashkil etishning ba'zi muammolari, o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatida yo'l qo'yiladigan nutqiy xatolar, ayrim qiyinchiliklar hamda ularni bartaraf qilish bo'yicha tavsiyalar, mavjud xatoliklarni ustida ishlashning metodik asoslari haqida ma'lumot keltiriladi. Mavjud holatning tahliliy xulosalari haqida fikr mulohazalar beriladi va misollar asosida izoxlanadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье в процессе обучения узбекскому языку рассматриваются некоторые проблемы организации обучения узбекскому языку в условиях двуязычия в северных регионах Каракалпакстана, речевые ошибки, допускаемые преподавателями и учащимися, некоторые трудности и рекомендации по их устранению, информация о методических основах работы над имеющимися ошибками. Аналитические выводы сложившейся ситуации комментируются и поясняются на примерах.

SUMMARY:

In this article, in the process of Uzbek language education, some problems of organizing Uzbek language education in the conditions of bilinguism in the northern regions of Karakalpakstan, speech mistakes made by teachers and students, some difficulties and recommendations for their elimination, information about the methodical bases of working on existing errors is given.

Analytical conclusions of the current situation are commented and explained on the basis of examples.

Bugungi kunda bilingvizm globallashuv, migratsiya va axborotlarning jadal almashinuvi, antropologizmga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar hamda jamoatchilik munozarasi mavzusi bo'lib, bu masala iqtisodiy-siyosiy, ijtimoiy va ta'lim myammolapi oldida dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ikki tillilik bilingvizm deyarli barcha mamlakatlarda, aholining barcha yosh qatlamida mavjud. Ikki tillilik muhiti barcha mamlakatlarda ham insoniyat yaralganidan beri mavjud bo'lgan fenomendir.

Bilingvizmning keng tarqalishiga eng muhim sabab ta'lim va madaniyat bilan birgalikda aholining yashash sharoiti joylashish, turmush tarzi, urf-odatlar sababdir. Turli millat vakillari o'rtasidagi oilaviy munosabatlar tillarni o'qitish va boshqa holatlar til aloqasining rivojiga olib keladi. Bu fenomen boshqalariga qaraganda ko'proq uchpaydi, shuning uchun, tabiiyki, dunyo miqyosida so'nggi yillarda tilshunoslik yo'nalishlari bilingvizm doirasidagi tadqiqotlarga ko'proq e'tibor qaratmoqda. Shu bilan bog'liq ravishda bilingvizm til o'rgatishni tadqiq etish ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF 4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, 2019 yil 21 oktyabrdagi PF-5850-con "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2020 yil 20 oktyabrdagi PF-6084-son "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada pivojlantirish va til ciyocatini takomillashtirish chopa-tadbirlari to'g'risida"gi, 2020 yil 29 oktyabrdagi PF-6097-con "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tadiqlash to'g'risida"gi Farmonlari; 2019 yil 4 oktyabrdagi PQ-4479-con "O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi qonuni qabul qilinganligining o'ttiz yilligini keng nishonlash to'g'risida"gi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 12 dekabrdagi 984-con "Davlat tilini rivojlantirish departamenti to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida"gi qarorlari hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarning ijrosini ta'minlashda mazkur maqolamiz qaysidir ma'noda ilmiy ahamiyatga egadir.

Mamlakatimizda ham qadimdan tupli millat vakillarining hamjihatlikda yashab kelganliklari natijasida bilingvizm hodicaci yuzaga kelgan. Qoraqalpog'iston Respublikasining juda ko'p tumanlari (Shomanay, Chimboy, Xo'jayli, Taxyotosh, Beruniy, To'rtko'l, Nukus shahri) ikki tillilik va hatto uch tillilik sharoitida yashaydi. Albatta bunday holatga salbiy omil sifatida emas, balki ijobiy omil sifatida qaralmog'i lozim. Chunki o'zbeklar bilan yonmayon yashayotgan turkiy millat vakili ularning ta'sirida o'zbek tilini tezroq va

puxtaroq o'zlashtirib oladilar, va o'z fikrlarini og'zaki va yozma sharoitda bayon qilishlarida ham jiddiy qiyinchiliklarga duch kelmaydilar. Bilingivizm sharoitida istiqomat qiluvchi qoraqalpoq, qozoq, turkman o'quvchilarining so'z zaxirasi ham faqat qoraqalpoqlar istiqomat qidigan mintaqalardagi o'quvchilarning so'z boyligiga qaraganda ancha ko'p bo'ladi. Ilmiy izlanishlar va olib borilayotgan tadqiqotlar natijasida ma'lum bo'ldiki masalan, o'quvchilarga o'zbek tilidagi gul nomlarini ro'yxat qilish, ya'ni uyadoshlarini topish kabi nutqiy kompetensiyani shakllantirishga qaratilgan soddagina topshirig'ini bilingivizm sharoitida istiqomat qiladigan maktab o'quvchilariga topshiriq qilib berilganda aksariyati qopraqalpoq millatiga mansub aholi (Qorao'zak, Taxtako'pir, Bo'zatov) istiqomat qiladigan mintaqalardagi maktab o'quvchilariga topshirilganga ko'ra ancha yuqori natijada bo'ladi, o'zbeklar bilan yonma-yon yashayotgan o'quvchilar bu topshiriqni 13-15 tagacha yetkazgan bo'lsalar, sof qoraqalpoqlar istiqomat qiluvchi mintaqalarda o'quvchilar gul nomlarini atiga 7-8 tasini ro'yxat qila olishdilar, xalos. Bu nuksonni bartarf qilishning eng qulay yo'li so'zlar talffuzini qiyoslash, so'zning ma'nodoshlari ustida ko'proq ishlashdir.

O'zbek tili (Davlat tili)ni o'qitishda qo'yiladigan muhim talablaridan biri sanalmish matn mazmunini tushunish va o'zgalar fikrini anglash ham bilingivizm sharoitida yashaydiga o'quvchilarda ancha oson kechadi. Chunki ijtimoiy zaruriyat tufayli ular maktabga kelganga qadar o'zbek tilini kundalik faoliyatda o'rganadilar, natijada ularda bu tildan foydalanish malakalari tarkib topadi. Biz buni ko'proq gap qurishda, gap yoki matn mazmunini o'zgartirishda, matn mazmuni asosida so'roq gaplar yoki reja tuzishda yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Ma'lumki, o'zbek va qoraqalpoq tillari faqat fonetik va qisman leksik jihatdangina farqlanadi. Morfologik va sintaktik jihatdan esa biz keskin farqni uchratmaymiz. O'zbek tilida gap qurish qoliplari qanday shaklga ega bo'lsa, qoraqalpoq tilida ham ular deyarli shunday. SHuning uchun bunday holatlarda ham qiyoslash usulidan foydalanish ma'qul. O'quvchi har ikki tildagi gaplarni qiyoslaydi ularning bir xilligi yoki o'xshashligini aniqlaydi.

Shunday qilib, o'zbek tili o'qituvchisi dars samaradorligiga erishi uchun bilingivistik sharoitni hisobga olgan xolda har ikki tilda so'zlarning talaffuzi, imlosi, ma'nosi va qo'llanilishini hisobga olishi lozim.

Bu jihatdan ta'lim jarayoni samaradorligini ta'minlovchi ba'zi lisoniy faktlarni qiyoslash kifoyadir. O'zbek tili singormonizmining zaifligi jihatidan fonetik tizimida olti unliligi bilan qoraqalpoq tilidan farq qiladi. Misollar:

SH>S O'zbekcha: besh, beshik, beshov, bo'sh, shamol, sholi, shum;
Qoraqalpoqcha: bes, besik, beseo', bos, samal, salo', sum.

CH>SH O'zbekcha: chigit, chegara, chalpak, pichoq, pichan. Qoraqalpoqcha: shigit, shegara, shelpak, pishen, pishaq.

X> Q O‘zbekcha:: xalta, xato, xom, xotin, xum. Qoraqalpoqcha: qalta, qate, gam, qato‘n, qum.

Albatta, o‘zbek tilini puxta o‘zlashtirish inson kamolotini ta‘minlash bilan birga boshqa fan sohalarini o‘zlashtirishda asosiy vositadir. Chunki har tomonlama bilim olish uchun o‘quvchi to‘g‘ri o‘qishi, savodli yozishi., nutq madaniyati malakalarini to‘liq egallashi lozim. Fikrni mazmunli, aniq va xatosiz ifodalash ta‘lim oldiga qo‘yilgan asosiy vazifadir. Ayniqsa bu talab xalqning madaniy saviyasi yuqori pog‘onaga ko‘tarilgan bugungi kunda alohida ahamiyat kasb etadi. O‘zbek tili dasturida adabiy til me‘yorlarini egallashga katta etibor qaratilgan bo‘lsa-da, o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqlaridagi xatolarini tuzatish uchun o‘qituvchi bevosita dars jarayonida o‘ziga xos ijodiy uslubni kashfetmog‘i lozim. O‘qituvchi o‘quvchilar og‘zaki va yozma nutqidagi xatolarni bartaraf qilishda o‘z oldiga quyidagi maqsadlarni qo‘ymog‘i lozim. Birinchidan, o‘quvchilar og‘zaki va yozma nutqida uchraydigan xatolar va ularning sababini aniqlash, ikkinchidan, bu xatolarni tuzatishning samarali metodlarni ishlab chiqish.

Bu vazifani amalga oshirishda quyidagi ishlarga etibor qaratish o‘rinli bo‘ladi.

1. O‘qituvchi mahalliy shevalarning asosiy fonetik, leksik, grammatik xususiyatlaridan xabardor bo‘lishi.

2. O‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqlar ko‘p uchraydigan xatolarni aniqlash va ularni bir tartibga solish, ularning umumiy qonuniyatlarini ochish uchun tahlil qilish.

3. O‘quvchilar nutqidagi xatolarning sabablarini aniqlash maqsadida maxsus yozma ishlar (diktant, bayon, insho va boshqalar) o‘tkaziladi.

4. O‘quvchilar nutqidagi xatolarni aniqlash va bartaraf etish maqsadida maxsus muammoli darslar tashkil etish

5. Savodxonlikni oshirish va nutq madaniyati ko‘nikmalarini shakllantirish maqsadida turli texnik vositalardan unumli foydalanish.

6. Xatolarni bartaraf etish maqsadida ayrim o‘quvchilar bilan qo‘shimcha individual darslar o‘tish. (2)

Hech kimga sir emas, o‘quvchilarning yuqori o‘quv yurtlariga test asosida qabul qilinishi ular bilimini keng qamrovda tekshirish imkonini beradi. Lekin masalaning ikkinchi tomoni ham mavjud-ki, bolaning nazariy bilimlarga katta e‘tibor qaratilgani holda yozma nutq o‘stirish masalasi ikkinchi o‘rinda qolib ketmoqda. Bu masalaning muammo tusini olmasligi uchun o‘qituvchi bolaga dastlabki yillardanoq to‘g‘ri yozish ko‘nikmasini shakllantira borishi lozim.

Ma‘lumki, qoraqalpoq tilining o‘zbek tiliga nihoyatda o‘xshashligidan o‘quvchilar ba‘zan ikki tilning qonun- qoidalarini aralashtirib yuboradilar. Bu hol bir qancha imloviy xatolarga yo‘l qo‘yilishiga olib keladi. “Ayrim undoshlarning

yoʻzilishi”, “Kelishik qoʻshimchalari”, “Feʼl soʻz turkumi” kabi mavzularni oʻqitishda dars qoraqalpoq tili bilan bogʻlab oʻtilishi maqsadga muvofiq. Oʻxshash va farqli tomonlarini oʻquvchilarning oʻzlari taqqoslab topishiga jalb qilib oʻrgatilsa, muammoni ijobiy hal qilish mumkin.

Oʻzbek tilida:		Qoraqalpoq tilida
Maktab	-	mektep
Ozod	-	azat
Ketdi	-	ketti
Suratga	-	suwretge

Lugʻat bilan ishlash ham oʻquvchining chuqur bilimga ega boʻlishiga, savodli yozishga, toʻgʻri soʻzlasha olish malaka va koʻnikmasining shakllanishiga juda katta amaliy yordam beradi.

Lugʻat bilan ishlash jarayoni oʻquv jarayoni kabi uzluksiz tarzda yil boʻyi maʼlum bir tartibda har bir darsning, mavzuning mazmuniga bogʻlangan holda olib boriladi.

Oʻqituvchi oʻquvchilarga lugʻatdan foydalanish koʻnikmasini shakllantirish jarayonida sinfda hamma soʻzlarning yoʻzilishini oʻrgatishi mumkin emasligi, mustaqil tarzda mashqlar bajarganda, insho, diktant yozganda yoʻzilishida ikkilanayotgan yoki umuman qiyin soʻzlarni oʻzlari lugʻatdan qarashi mumkinligi haqida tushuntiradi Ammo har bir soʻzni lugʻatga qarab yozishdan himoyalani kerak, chunki bunday oʻquvchilar mustaqil toʻgʻri yoza olmaydigan boʻlib qolishi mumkin.

Bugungi kunda fanimizda bu borada ancha ishlar amalga oshirildi. Birqancha ilmiy dissertatsiyalar himoya qilindi, darsliklar yaratildi, usuliyotchi olimlarimiz tomonidan metodik qoʻllanmalar yaratildi. Lekin ularda bu holat hisobga olinmagan. Bizning nazarimizcha ana shu holatni hisobga olgan holda oʻqituvchilarimiz uchun metodik qoʻllanmalar yaratish fanimiz oldida ham usuliyotchi olimlarimiz oldida ham oʻz yechimini kutayotgan dolzarb muammolardan biridir.

Adabiyotlar:

1. Shamsiyeva M.B. Bilingvizm va bilingval fenomeni // Materials of international scientific-practical conference on the theme: “Uzbek language development and problems of international cooperation. Tashkent, October 19-20, 2020. – B. 118-122.
2. Sh.Buranova. Taʼlim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarda oʻzbek tilini oʻqitishning samarali usullari. Nukus, „Qaraqalpaqstan“ 2001 y
3. Boʻronov M. Oʻzbek tilida oʻqitishning baʼzi masalalari (Taʼlim oʻzbek tilida olib borilmaydigan maktablarning 2-9-sinf oʻqituvchilari uchun metodik qoʻllanma) Nukus, „Bilim“, 1999 y.

РАҲБАР ФАОЛИЯТИНИНГ НУҚСОНЛАРИ ВА УЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

Сапаров Ш.Б.

психология фанлари номзоди, доцент.

Ажиниёз номидаги НДПИ

Tayanch sózlar: rahbar psixologiyasi, qobiliyatlar, rahbar shaxsi, nizolarni boshqarish, óz-óziní rivojlantirish, muvaffaqiyatli mutaxassis, kónikmalarni rivojlantirish, amaliyot.

Ключевые слова: психология управления, способности, личность руководителя, управление конфликтами, саморазвитие, успешный профессионал, развитие навыков, практика.

Key words: psychology of management, abilities, personality of the leader., conflict management, self-development, successful specialist, skill development, practice.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада раҳбар фаолиятининг нуқсонлари ва уларни бартараф этиш йўллари кўрсатилган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье показаны недостатки деятельности руководителя и пути их устранения.

SUMMARY:

This article shows the shortcomings of the manager's activities and ways to eliminate them.

Кейинги йилларда тўпланган материаллар таҳлилининг кўрсатишича, раҳбар (бошқарувчи) фаолиятида бир қатор нуқсонлар мавжуддир. Қуйида уларнинг айримларига тавсиф бериб ўтамыз.

Ўзини ўзи бошқариш имкониятига эга эмаслиги.

Раҳбар кадр ўз фаолиятини режалаштира олмаслиги, ўзини ўзи назорат қила билмаслиги, ўзини ўзи баҳолаш имкониятига эга эмаслиги, ўзига ўзи буйруқ бериш, ўзини ўзи такомиллаштириш, ўз ақлий ва жисмоний захираларини ўзи рўйёбга чиқариш имконияти йўқлиги туфайли ўзини ўзи бошқара олмайди.

Ўзини ўзи бошқаришнинг икки томони мавжуд бўлиб, унинг биттаси хулқ- атворни, иккинчиси эса билиш жараёнини, яъни фикрлаш, хотирлаш, фаҳмлаш, идрок қилишни ўзида акс эттиради. Ақл-заковатнинг заифлиги, хотиранинг бўшлиги, ироданинг кучсизлиги, қатъиятликнинг етишмас-

лиги оқибатида ўзини ўзи бошқариш сусаяди. Оқибатда жамоа аъзолари ўртасида раҳбарнинг нуфузи пасаяди, кундан-кун кадр ва қиймати йўқола боради. Бу эса корхонада психологик муҳитнинг ўзгаришига олиб келади, чунки кадрсизланган раҳбар ташкилотни идора қила олмайди.

Шахсий кадриятларнинг путурдан кетганлиги.

Биринчи навбатда раҳбар муайян кадриятлари билан жамоа ўртасида ўзининг "Мен" лигини, индивидуаллигини намойиш қилади. Мавжуд кадриятларга мослашган корхона, муассаса ходимлари раҳбарнинг аввал шахс, сўнг субъект сифатида тан оладилар, уларнинг негизида бошликқа нисбатан муносабат, диққат-эътибор шаклланади. Лавозим раҳбар характерини ўзгартирса, баъзи иллатлар вужудга келса, у мавжуд кадриятлардан чекинади ёки улардан воз кечади, оқибат натижада жамоа аъзолари ўртасида обрўсига путур етади.

Сохта билимдонлик, кибру хаво, ўз "Мен" ини супер "Мен" га айлантириши, бойликка хирс қўйиш, адолатли қарорлардан воз кечиш сингари иллатлар пайдо бўлиши натижасида раҳбарнинг кадриятларга нисбатан муносабати ўзгаради. Бу ўзгаришлар, муносабатлар жамоа аъзолари томонидан эксперт сифатида баҳоланади, уларнинг бошликқа нисбатан муносабати заифлашади, унга эътиқоди пасаяди.

Шахсий мақсаднинг ноаниқлиги.

Раҳбар лавозимни эгаллагандан кейин улуғвор ва бош мақсад белгилайди, қадам-бақадам уларни амалиётга татбиқ қилиш учун муайян саъй-ҳаракатларни амалга оширади. Фаолиятда фаоллик, аниқлик, собитқадамлик, мақсадга мувофиқ интилиш устуворлик қилади. Лекин айрим объектив ва субъектив сабабларга кўра мақсаднинг улуғворлиги йўқола боради, аниқ хатти-ҳаракатлар микдори камаёди, режали фаолият ташкил қилиш имконияти тобора тораяди. Мақсаднинг ноаниқлиги, тўғриси унинг йўқлиги корхона равақини паймол қилади, юзаки интилишлар мавжудлиги намойиш этилади, холос.

Умумиятга қаратилган мақсад - қўпинча шахсиятга йўналтирилади, оқибатда "Биз" билан "Мен" ўртасида қарама-қаршилик вужудга келади. Раҳбар билан жамоа ўртасида низоли, зиддиятли ва можароли вазиятлар вужудга келади ҳамда уларни бартараф қилиш учун қанча ақлий куч-қувват сарфланади. Аниқ мақсаднинг йўқолиши корхона истиқболининг баътамом нурашига олиб келади. Худди шу боис раҳбар мақсадининг ноаниқлиги фаолият моҳиятини, ташкил этиш функциясини мақсадга мувофиқ амалга ошишини таъминлай олмайди.

Ўзини ўзи камол топтиришнинг издан чиққанлиги.

Рахбар ўзини ўзи тарбиялаш, ўзини ўзи камол топтириш, мустақил билим олиш, маънавий дунёсини узлуксиз равишда такомиллаштириш устида саъи-ҳаракат қилса, демакки унинг истиқболи порлоқ. Лекин унинг фаолиятини назорат қилмаслик, баҳоламаслик, рағбатлантирмаслик каби омиллар ўз устида ишлашни пасайтиради, лавозимига нисбатан совуққонлик, лоқайдлик иллати намоён бўлади. Шу соҳада ва тизимда фаолият кўрсатаётган ҳамкасбларининг маслаҳатлари, ишга муносабатлари унинг сусткашлайди, аста-секин фаоллик йўқола боради.

Янги ахборотлар олиш устидаги қизиқишнинг камайиши, муайян кўникмаларни эгаллашга нисбатан муносабатнинг пасайиши камолотга интилишни йўққа чиқара бошлайди. Маълумки, ўзини ўзи камол топтиришга интилмаган рахбар бугунги кун талабига жавоб бера олмайди, натижада у рахбарлик майдонини тарк этади.

Муаммоларни ҳал қилиш малакаларининг етишмаслиги.

Ишлаб чиқаришда ҳар хил хусусиятли муаммолар тинимсиз равишда намоён бўлиб туради. Нотаниш, янги, ностандарт ёндашишни тақозо этувчи, янгича ечимни талаб қилувчи, ижодийликка асосланувчи воситалар билан куролланиш рахбарнинг бош вазифаси ҳисобланади.

Янги технология, янгича жиҳозлаш, оригинал қурилмалар, компьютерларнинг янги моделлари, универсал электр ҳисоблаш машиналари рахбардан улар билан муносабатга киришиш малакаларини эгаллашни тақозо этади. Малакаларга эга бўлмаслик рахбарни тараққиётдан орқада қолишга олиб келади. Ўз-ўзидан маълумки, замондан орқада қолган қолоқ рахбар корхона учун ҳеч қандай аҳамият қасб этмайди.

Ижодий ёндашувда нуқсонларнинг мавжудлиги.

Бозор иқтисодиёти ижодий изланишни тақозо этади, ҳамиша янги технология ишлаб чиқишни талаб қилади. Ижодий фикрлаш, ижодий режалар, улугвор ғоялар замон руҳи билан ҳамоханликда бўлиши лозим. Ижодий ёндашувдаги нуқсон ҳам маънавий, ҳам иқтисодий зарар келтиради.

Янгиликни сўраб кўриш, унинг самарадорлигини ҳисоблаш, истиқболи юзасидан қатъий қарорга келиш бу соҳада янгилишларга йўл қўймаслик корхона фаолиятини такомиллаштирилади, жамоа аъзолари кайфиятини кўтарди, иқтисодий фойда олишни таъминлайди. Ижодийлик рахбар шахсиятига бегона бўла бошлар экан, демакки нуқсонлар юзага келади, ишлаб чиқариш заифлашади, сифат пасаяди, ижтимоий психологик муҳит бузилади.

Одамларга таъсир ўтказишнинг урдадай олмаслиги.

Раҳбарнинг салоҳияти, умуминсоний маданияти, муомала маромини ўзлаштирганлик, нотиклик санъатини эгаллаганлик, шахсий фазилати, мустаҳкам иродаси, ростгўйлиги, ғамхўрлиш, ишчанлиги кишиларга таъсир ўтказишнинг асосий омиллари ҳисобланади.

Обрў-эътиборнинг пасайиши, нутқий нуксонлар, иқтисодий муносабатларни ҳал қила олмаслик, қатъиятликнинг заифлашуви, ҳуққ-атвордаги камчилик тобе кишиларга таъсир ўтказиш даражасини кескин тушириб юборади. Ходимларга, тобе одамларга сўзини ўтказа олмаслик раҳбарлик лавозимидан воз кечиш демакдир. Ҳиссиётга берилиш, ақл-заковат кўрсаткичи мўртлашуви ҳам ходимларга таъсир ўтказишнинг ночорлигига олиб кетади.

Бошқарув фаолияти хусусиятларининг етарли даражада тушунмаслиги, унинг идрок майдонига сингдира олмаслиги.

Бошқарув фаолияти жуда мураккаб бўлиб, у молиявий, иқтисодий, мафкуравий, ҳуқуқий, тарбиявий томонларни қамраб олади. Шунингдек, у бир қанча функцияларни бажаради: "инсон-инсон", "инсон - техника", "инсон - табиат", "инсон - образ" муносабатларини акс эттиради.

Раҳбар фаолиятининг ҳар бир жабҳаси ва функцияларини юқори даражада эгаллаш орқали юксак мартабага эришади. Лекин, унинг у ёки бу томонини тушунмаслик эвазига корхонада ишлар юришмай қолади, сунъий тормозланиш юзага келади. Тушунмаслик туфайли бошқарувга путур етказилади, раҳбарнинг идрок майдони уларни қабул қила олмайди, натижада бошқарувда айрим ўзилишлар барпо бўлади. Улардаги ўзаро уйғунликнинг бузилиши, "таваккал" билан иш тутиш салбий оқибатларга олиб келади.

Раҳбарлик қилиш малакаларининг заифлиги.

Раҳбарлик муайян тузилишга, ўзаро боғлиқликка эга бўлган мураккаб шахслараро муносабатни мақсадга мувофиқ амалга оширишдир. Бундан ташқари, молиявийдан бошлаб то тарбиявийгача функцияларни бажариш, бунинг учун эса маълум касбий малакаларни эгаллаш лозим, акс ҳолда уларнинг заифлиги раҳбарликни қийинланггиради.

Таҷриба орттириш, намуналардан фойдаланиш, малака ошириш, услуб, восита, йўл-йўриқ ўзлаштириш орқали раҳбарлик қилиш мумкин, холос. Ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш, муомала маромидаги бузилиш, тартиб-интизомни назорат қилиш, истикбол режасини кенгайтириш, ашё миқдорини кўпайтириш, қайта ишлашни амалга ошириш, қўшимча соҳалар яратиш каби муаммоларни ҳал қилишда қийналиш, хатоларга йўл қўйиш, дуч келиш раҳбарлик малакасининг заифлигидан далолат берди.

Бошқаларни ўқитиш, уларга сабоқ бериш, ўргатиш ўқувининг йўқлиги.

Корхона ривожини таъминлаш кадрлар тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш, муайян билим ҳамда кўникмалар билан қуроллантиришга кўп жиҳатдан боғлиқ. Бу муаммо "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" да ўз аксини топган. Раҳбар ўз тажрибасини ёшларга ўргатмас экан, демаски ворислик тамойили бузилади, муайян малакаларни уларда шакллантирмаслик истикболга кўр-кўрона ёндашишни юзага келтиради, билимлар билан уларни қуроллантирмаслик эса раванқ тўғрисида гап бўлиши ҳам мумкин эмас.

Ўз тажрибаси, малакаси, билими билан бошқаларни баҳраманд қилмас экан, демаски раҳбар муносиб ўринбосарлар тайёрлаш имкониятидан маҳрум. Таълимий ва тарбиявий ўқувнинг йўқлиш раҳбарни нохуш кечинмалар ва ёмон оқибатлар огушига етаклайди. Тарбиявий қобилият мавжуд эмаслиги раҳбарнинг ашаддий нуқсонидир.

Меҳнат жамоасини жипслаштириш қобилиятининг кўйи даражада эканлиш.

Жамоадага психологик илиқ муҳит раҳбар муваффақиятининг намунасидир. Психологик муҳит ўзаро ёрдам, дўстлик, ўзаро мослик, аҳиллик, тотувлик, ўзаро тушунув, симпатия сингари хис-туйғуларнинг барқарор мажмуасини ўзида акс эттиради. Жамоа фикри, гуруҳий интилиш, жамоавий онг, тафаккур, умумийлик (бирлик) ўртасидага мослик, шахслараро мутаносиблик психологик муҳитнинг таркибий қисмидир.

Турли ёшдаги, касбга, жинсдаги кишиларнинг характеридан, миллий мансублигидан қатъи назар уларни жипслаштириш раҳбарнинг асосий функцияси ва унинг маҳоратидир. Жамоа аъзоларини жипслаштириш ўқувининг заифлига психологик муҳитга зарар етказди, ҳамкорлик, ҳамдардлик туйғуларини сусайтиради - бу умумий ҳалокатнинг кўринишидир. Унинг олдини олиш ва бартараф қилиш раҳбарнинг муҳим вазифасидир.

Янгиликлар билан ўзгаларни шахсан ўзига жалб қилишга ўқувсизлиги.

Раҳбарда янги ғоялар тугалиши, муайян мақсадлар вужудга келиши мумкин, лекин у ана шу нарсалар билан ўзгаларни жалб эта олмаслик бошқарув санъати заифлигини билдиради. Бунинг учун "ўзини реклама" қилшдан ор қилмаслик лозим, чунки янгиликлар билан ўртоқлашиш қабiliда иш тутиш имконияти мавжуд.

Шунинг учун жалб қилиш, хатто аттракция (маҳлиё қилиш) нинг турли услублари мавжудлигини унутмаслик керак. Ҳар хил баҳона билан намойиш қилиш орқали, фикр алмашиш ёрдамида янгиликларга ўзга кишилар-

ни жалб этиш мумкин. Ана шундай уқувга эга эмаслик бошқарувга нолой-икликдан далолат беради, у мазкур лавозимдан кетиши зарур.

Одамлар билан муомалага киришиш жараёнида дилкашлик, иболилик ва назокатлиликнинг йўқлиги.

Раҳбар этнопсихологик хусусиятларга эга бўлиши орқали дилкашлик, иболилик ва назокатлилик фазилатларига эга бўлади. Миллий қиёфа, миллий онг, миллий характер, миллий хис-туйғу, миллий шахслараро муносабат билан қуrollаниш орқали кўзлаган мақсадга эришиш мумкин. Миллий хислатларнинг йўқлига бошқарув аппаратида иштирок этшпни маълум маънода ман этади.

Адабиётлар:

1. Базаров Т.Ю. Управление персоналом— М Академия 2013—С.224
2. Махмудов И.И. Бошқарув психологияси: Ўқув қўлланма / Масъул муҳаррир: А.Холбеков. — Т., 2006.
3. Қосимова Д.С. Бошқариш назарияси: Ўқув қўлланма. — Т.: ТДИУ, 2007.
4. Hayitov, O.E. Boshqaruv psixologiyasi: O'quv qo'llanma / O.E. Hayitov; Ózbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. — Т., 2019.

GENDER YONDASHUV ASOSIDA O'QUVCHILARNI IJTIMOIYLASHTIRISH STRATEGIYALARI

Sharifzoda S.O'.

Ma'mun universiteti rektor v.b.,

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent

Tayanch so'zlar: gender yondashuv, ijtimoiylashtirish, gender tenglik, ta'lim strategiyalari, pedagogika, teng imkoniyatlar, gender stereotiplar, zamonaviy ta'lim.

Ключевые слова: гендерный подход, социализация, гендерное равенство, образовательные стратегии, педагогика, равные возможности, гендерные стереотипы, современное образование.

Key words: gender approach, socialization, gender equality, educational strategies, pedagogy, equal opportunities, gender stereotypes, modern education.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola gender yondashuv asosida o'quvchilarni ijtimoiylashtirishning samarali strategiyalarini tahlil qiladi. O'quvchilarni ijtimoiy hayotga moslashuvchan, teng huquqli va ijtimoiy faol shaxslar sifatida shakllantirishda gender tenglik va teng imkoniyatlarni yaratish muhim o'rin tutadi. Maqolada gender stereotiplari va ularning ta'lim jarayonidagi ta'siri ko'rib chiqiladi hamda bu stereotiplarni yengib o'tishda pedagogik yondashuvlar taklif etiladi. Zamonaviy ta'lim tizimida gender tenglikni ta'minlash uchun pedagoglarning yondashuvlari va strategik faoliyatini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются эффективные стратегии социализации студентов на основе гендерного подхода. Создание гендерного равенства и равных возможностей играет важную роль в формировании студентов как гибких, равноправных и социально активных личностей в общественной жизни. В статье рассматриваются гендерные стереотипы и их влияние на образовательный процесс, а также предлагаются педагогические подходы к преодолению этих стереотипов. Разработаны рекомендации по формированию подходов и стратегической деятельности педагогов по обеспечению гендерного равенства в современной системе образования.

SUMMARY:

This article analyzes the effective strategies of socialization of students based on the gender approach. Creating gender equality and equal opportunities plays an important role in forming students as flexible, equal rights and socially active individuals in social life. The article examines gender stereotypes and their impact on the educational process, and offers pedagogical approaches to overcome these stereotypes. Recommendations on the formation of approaches and strategic activities of pedagogues to ensure gender equality in the modern education system have been developed.

Kirish. Jamiyatda gender tengligini ta'minlash zamonaviy ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. O'quvchilarni ijtimoiy hayotga moslashtirish jarayonida gender yondashuv muhim rol o'ynaydi, chunki bu yondashuv orqali shaxslarning ijtimoiylashuv jarayoni gender stereotiplardan xoli holda amalga oshadi[4]. Gender tenglikni ta'minlash, o'quvchilarda ijobiy o'z-o'zini anglash, o'z qobiliyatlarini to'laqonli rivojlantirish va ijtimoiy munosabatlarda o'z o'rnini topish imkonini beradi.

Ta'lim tizimida gender tenglikni amalga oshirish nafaqat ijtimoiy va madaniy munosabatlarni yaxshilash, balki jamiyatning umumiy taraqqiyotiga hissa qo'shuvchi omil sifatida ham muhimdir. Shuningdek, o'quvchilarni gender tenglik asosida ijtimoiylashtirish, ularda teng imkoniyatlarni yaratish orqali ularning ta'lim olish, kasb tanlash va o'zlarini rivojlantirish jarayonlarida muvaffaqiyatga erishishlarini ta'minlaydi. Ushbu maqolada gender yondashuv asosida ijtimoiylashtirish strategiyalari, bu boradagi pedagogik yondashuvlar va ularning ta'lim-tarbiyadagi o'rni haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda gender yondashuv asosida o'quvchilarni ijtimoiylashtirish strategiyalarini o'rganish uchun bir necha metodologik yondashuvlar qo'llanildi. Tadqiqotning maqsadi va vazifalariga muvofiq, o'rganish jarayoni sifatida sifat va miqdoriy tadqiqot metodlari birgalikda amalga oshirildi.

Adabiyotlarni tahlil qilish: Tadqiqotning dastlabki bosqichida xorijiy va mahalliy adabiyotlar tahlil qilindi. Gender yondashuv, ijtimoiylashtirish jarayoni, pedagogik strategiyalar va o'quvchilarning ijtimoiy faoliyati to'g'risida mavjud ilmiy manbalar va tadqiqotlar o'rganildi. Ushbu adabiyotlar, gender masalalarini o'rganishda metodologik asos sifatida xizmat qildi va kelgusidagi tadqiqotlar uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni taqdim etdi.

So'rovnoma o'tkazish: O'quvchilar, o'qituvchilar va pedagogik mutaxassislar o'rtasida so'rovnomalar o'tkazildi. So'rovnomalar orqali gender tenglik, o'quvchilarning ijtimoiylashuvi va gender stereotiplari bo'yicha fikrlar, munosabatlar va tajribalar o'rganildi. Ushbu ma'lumotlar tadqiqotning empirik qismiga asos bo'lib xizmat qildi va natijalarni tahlil qilishda muhim rol o'ynadi.

Intervyular o'tkazish: O'qituvchilar va pedagogik mutaxassislar bilan chuqur intervyular o'tkazildi. Intervyu jarayonida gender masalalari, ta'lim jarayonidagi gender yondashuvning ahamiyati, va o'quvchilarning ijtimoiylashuvi bo'yicha tajribalar muhokama qilindi. Intervyu natijalari, tadqiqot mavzusini yanada chuqurroq tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda yordam berdi.

Tahliliy metodlar: Tadqiqotda to'plangan ma'lumotlar statistik tahlil usullari yordamida o'rganildi. Olingan natijalar miqdoriy va sifatli o'lchovlar orqali

tahlil qilindi. Tahlil jarayonida statistik dasturlar (masalan, SPSS) va grafik vizualizatsiya usullari qo'llanildi, bu esa natijalarni yanada aniqlashtirishga yordam berdi.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirish: Tadqiqot jarayonida olingan natijalar asosida umumiy xulosalar chiqarildi va gender yondashuv asosida o'quvchilarni ijtimoiylashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Bu tavsiyalar, ta'lim tizimida gender tenglikni ta'minlash va o'quvchilarning ijtimoiy faoliyatini oshirishga qaratilgan.

Ushbu metodologik yondashuvlar, gender yondashuv asosida o'quvchilarni ijtimoiylashtirish strategiyalarini o'rganish va ta'lim jarayonida gender tenglikni ta'minlash bo'yicha yanada samarali natijalarga erishishga yordam berdi. Tadqiqot natijalari, jamiyatda gender masalalarini hal qilishga va o'quvchilarning ijtimoiy hayotga moslashuvini yaxshilashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili (sharhi). Xorij va rus adabiyotlar tahlili: Gender yondashuv asosida o'quvchilarni ijtimoiylashtirish masalalari bugungi kunda ko'plab xorijiy va rus adabiyotlarida muhokama qilinmoqda. Gender tenglik, ta'lim jarayonida gender stereotiplarni yengish va o'quvchilarning ijtimoiy integratsiyasi masalalari ko'plab tadqiqotlarda o'z aksini topgan.

Xorijiy adabiyotlarda gender yondashuvining ta'lim tizimiga kiritilishi va ijtimoiylashtirish jarayoniga ta'siri bo'yicha bir qancha muhim tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, R. Connellning[1] "Gender va ta'lim" asarida gender rollarining ta'lim jarayonidagi ta'siri chuqur o'rganilgan. U o'quvchilarda gender stereotiplarni kamaytirish uchun pedagogik strategiyalarni taklif etadi va ijtimoiylashtirish jarayonida tenglikni ta'minlash zarurligini ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, M. A. Kimmelning[2] tadqiqotlari ham gender yondashuvni ta'lim jarayoniga qanday kiritish bo'yicha qimmatli ma'lumotlar taqdim etadi. Kimmel, o'quvchilarning ijtimoiy va hissiy rivojlanishida gender muammolarining rolini o'rganib chiqadi va o'qituvchilarning ushbu muammolarni hal etishdagi o'rnini alohida ta'kidlaydi.

Rus adabiyotida esa gender yondashuvni ta'lim jarayonida amalga oshirish borasida ko'plab tadqiqotlar mavjud. N. A. Kuzminaning[3] "Ta'limda gender yondashuv: nazariya va amaliyot" asari gender tenglikni ta'minlash va o'quvchilarning ijtimoiylashtirish jarayonidagi yondashuvlarni muhokama qiladi. Kuzmina o'quvchilarning o'zligini anglash, gender rolining o'zgarishi va ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topishi borasidagi muammolarni batafsil tahlil qiladi.

Shuningdek, T. S. Nefedovanning[5] tadqiqotlari ham gender yondashuvini ta'lim jarayonida tatbiq etish usullarini o'rganadi. U o'quvchilarning ijtimoiy

muhitda o'z o'rnini topishi va gender stereotiplarini yengishda pedagogik amaliyotning ahamiyatini ko'rsatadi.

Umuman olganda, xorij va rus adabiyotlari gender yondashuvni ta'lim jarayoniga kiritish, o'quvchilarning ijtimoiylashtirish strategiyalarini rivojlantirish va gender tenglikni ta'minlash borasida bir qator muhim nazariyalar va amaliy tavsiyalar bilan to'ldirilgan. Bu tadqiqotlar gender masalalarini ta'lim tizimida o'rganishga asos bo'lib, o'quvchilarning ijtimoiylashuv jarayonida samarali yondashuvlarni amalga oshirishga yordam beradi.

O'zbekiston olimlarining tadqiqotlar tahlili: O'zbekistonda gender yondashuv va o'quvchilarni ijtimoiylashtirish masalalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tobora ko'paymoqda. O'zbekistonlik olimlar gender tenglik, o'quvchilarni ijtimoiy integratsiya qilish, va ta'lim jarayonida gender stereotiplarini yengish bo'yicha qimmatli tadqiqotlarni amalga oshirishmoqda.

Bundan tashqari, O'zbekistonda gender masalalarini o'rganuvchi boshqa olimlar ham mavjud bo'lib, ular gender stereotiplarini yengish va o'quvchilarning ijtimoiylashuv jarayonida teng imkoniyatlarni yaratishga qaratilgan tadqiqotlar olib bormoqda. Ushbu tadqiqotlar O'zbekiston ta'lim tizimida gender yondashuvini rivojlantirish, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va o'quvchilarning ijtimoiy faoliyatini oshirishga qaratilgan muhim qadamlar sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

Umuman olganda, O'zbekiston olimlarining gender yondashuv asosida o'quvchilarni ijtimoiylashtirishga doir tadqiqotlari, ta'lim jarayonini takomillashtirish va jamiyatda gender tenglikni ta'minlash uchun muhim nazariy va amaliy tavsiyalar bilan to'ldirilgan. Bu tadqiqotlar nafaqat O'zbekistonda, balki xalqaro miqyosda ham gender masalalarini o'rganishga asos bo'ladi.

Muhokama. O'zbekistonda gender yondashuv asosida o'quvchilarni ijtimoiylashtirish masalalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ko'plab qiziqarli va muhim xulosalarga olib kelmoqda. Ushbu tadqiqotlar o'quvchilarning ta'lim jarayonida gender tenglikni ta'minlash va ularni ijtimoiy hayotga moslashtirishda muhim rol o'ynaydi. Gender yondashuv, o'quvchilarni o'z qobiliyatlarini to'liq namoyon etishlari uchun teng imkoniyatlar yaratishda, shuningdek, gender stereotiplaridan qochishda yordam beradi.

Xorijiy va rus adabiyotlarida gender yondashuvni ta'lim tizimida amalga oshirish borasida ko'plab muammolar va tajribalar muhokama qilingan[6]. Bu tajribalar O'zbekistondagi pedagoglar uchun gender yondashuvni amaliyotda tatbiq etish uchun yaxshi asos bo'lib xizmat qiladi. O'zbekistonlik olimlarning gender tenglik, o'quvchilarning ijtimoiylashuv jarayoni, va pedagogik

yondashuvlar to'g'risidagi tadqiqotlari bu boradagi muammolarni yanada chuqurroq o'rganishga yordam beradi.

Shu bilan birga, O'zbekistondagi gender masalalari va o'quvchilarni ijtimoiylashtirish jarayonida ba'zi cheklovlar ham mavjud. Masalan, gender stereotiplari, an'anaviy rol taqsimoti va o'quvchilarning gender o'ziga xosligi ba'zan ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday holatlarda, o'qituvchilarning yondashuvlari va pedagogik strategiyalari juda muhim ahamiyatga ega. Ularning gender tenglikni ta'minlashda qanday rol o'ynashi va o'quvchilarni ijtimoiy hayotga qanday moslashtirishi bo'yicha o'rganish zarur.

Bundan tashqari, gender tenglikni ta'minlash va o'quvchilarning ijtimoiy faoliyatini oshirish uchun ta'lim tizimida kompleks yondashuvlar talab etiladi. O'zbekistondagi gender yondashuvni rivojlantirish uchun, nafaqat o'quvchilarga, balki o'qituvchilarga ham zamonaviy pedagogik usullar, metodlar va strategiyalarni o'rgatish muhimdir. Ta'lim tizimida gender masalalarini muhokama qilish va ularni hal etish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar kerak.

Umuman olganda, O'zbekiston olimlari va pedagoglari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar gender yondashuvni ta'lim jarayonida kengaytirish, o'quvchilarni ijtimoiylashtirish strategiyalarini rivojlantirish va gender tenglikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Biroq, bunday yondashuvni amaliyotga tatbiq etish jarayonida, ijtimoiy, madaniy va psixologik omillarni hisobga olish zarur. Shu sababli, gender yondashuvni ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun, ko'plab resurslar va tadqiqotlar zarur. Bu esa o'z navbatida jamiyatda ijtimoiy tenglikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, gender yondashuv asosida o'quvchilarni ijtimoiylashtirish strategiyalari ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Gender tenglikni ta'minlash va o'quvchilarning ijtimoiy faoliyatini oshirish, ta'lim tizimida bir qator ijobiy o'zgarishlarga olib keladi. Ushbu tadqiqot davomida olingan xulosalar va tavsiyalar ta'lim jarayonida gender yondashuvni rivojlantirishga xizmat qilishi kutilmoqda.

O'quvchilarni ijtimoiylashtirishda gender yondashuvning ahamiyati: O'quvchilarning ijtimoiylashuv jarayonida gender tenglikni ta'minlash orqali ularning o'z qobiliyatlarini ochishga, shaxsiy va professional rivojlanishga erishishga yordam berish mumkin. Gender yondashuv, ta'lim jarayonida gender stereotiplaridan qochishga va barcha o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi.

Pedagogik amaliyotda gender yondashuvning qo'llanishi: O'qituvchilarning gender masalalariga bo'lgan yondashuvlari ta'lim jarayonida muhim rol

o'ynaydi. O'qituvchilar gender tenglikni ta'minlashda innovatsion metod va strategiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarning ijtimoiy faoliyatini oshirishlari mumkin. Ularning gender masalalariga oid bilim va ko'nikmalarini oshirish, ta'limda gender yondashuvning samaradorligini oshiradi.

O'zbekistonda gender yondashuvni rivojlantirish imkoniyatlari: O'zbekistonda gender tenglik va ijtimoiylashuv masalalariga qaratilgan tadqiqotlar va amaliyotlar mavjud bo'lib, bu borada zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish zarur. Gender masalalarini ta'lim tizimida o'rganish va hal etish uchun kompleks yondashuvlar zarur. Bu o'z navbatida, jamiyatda gender tenglikni ta'minlashga yordam beradi.

Kelgusi tadqiqotlar uchun takliflar: Tadqiqot davomida olingan natijalar, kelgusi tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlarni ochadi. Gender yondashuvni ta'lim jarayonida qo'llash, o'quvchilarni ijtimoiylashuvi, o'qituvchilarning tayyorgarligi va gender stereotiplarining ta'sirini o'rganishga qaratilgan yanada chuqur tadqiqotlar olib borish zarur. Bu, gender tenglikni ta'minlash va ijtimoiy faollikni oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi.

Umuman olganda, gender yondashuv asosida o'quvchilarni ijtimoiylashtirish strategiyalari O'zbekiston ta'lim tizimida muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv nafaqat o'quvchilarning ijtimoiy faoliyatini oshirish, balki jamiyatda gender tenglikni ta'minlash va gender stereotiplarini yengishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot natijalari, ta'lim tizimida gender masalalarini hal qilish va o'quvchilarning ijtimoiy hayotga moslashuvini yaxshilashda muhim asos bo'ladi.

Quyida "Gender yondashuv asosida o'quvchilarni ijtimoiylashtirish strategiyalari" mavzusi bo'yicha adabiyotlar ro'yxati keltirilgan. Ushbu ro'yxatda tadqiqotga oid muhim manbalar va ilmiy ishlar jamlangan:

Adabiyotlar:

1. Connell, R. W. (2009). "Gender: In World Perspective". Cambridge: Polity Press.
2. Kimmel, M. (2012). "The Gendered Society" (5th ed.). New York: Oxford University Press.
3. Kuzmina, N. A. (2010). Gender yondashuv ta'limda: nazariya va amaliyot. Rossiya davlat ijtimoiy universiteti.
4. UNESCO. (2019). "Global Education Monitoring Report: Gender and education". Paris: UNESCO Publishing.
5. Nefedova, T. S. (2015). Gender yondashuvini ta'lim jarayonida tatbiq etish usullari. Tomsk State University of Economics.
6. Moller, J. (2017). "Gender and Socialization in School: Social and Emotional Dimensions". International Journal of Educational Research, 82, 16-26. DOI: 10.1016/j.ijer.2017.05.007

SUMMATIV VA FORMATIV BAHOLASH TIZIMI

Zaynitdinova M.A.

*Toshkent viloyati pedagogik mahorat markazi Pedagogika, psixologiya
va talim texnologiyalari kafedrasi mudiri, dotsent*

Tayanch soʻzlar: baholash, summativ, formativ, kuzatish, umumlashtiruvchi baholash.

Ключевые слова: оценивание, суммативное, формирующее, наблюдение, суммативное оценивание.

Key words: assessment, summative, formative, observation, summative assessment.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada summativ va formativ baholash tizimi, bunday baholash usullarining afzalliklari va cheklavlari, summativ baholash, masalan, oʻquvchilarning umumiy bilim darajasini aniqlashda samarali boʻlsa, formativ baholash oʻquv jarayonini real vaqt rejimida kuzatish va oʻzgartirish imkonini beradi. Ushbu baholash tizimlarining toʻgʻri qoʻllanilishi taʼlim sifatini oshirishga, shuningdek, oʻquvchilarning individual ehtiyojlarini qondirishga yordam berishi haqida fikr va mulohazalar yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются система суммативного и формативного оценивания, преимущества и ограничения таких методов оценивания, например, суммативное оценивание эффективно при определении общего уровня знаний учащихся, тогда как формативное оценивание позволяет в режиме реального времени отслеживать и модифицировать процесс обучения. Обсуждалось, что правильное применение этих систем оценки поможет улучшить качество образования, а также удовлетворить индивидуальные потребности учащихся.

SUMMARY:

This article discusses the summative and formative assessment systems, the advantages and limitations of these assessment methods, for example, summative assessment is effective in determining the overall level of knowledge of students, while formative assessment allows real-time monitoring and modification of the learning process. It was discussed that the correct application of these assessment systems will help improve the quality of education, as well as meet the individual needs of students.

Kirish. Baholash tizimlari taʼlim dasturlari, oʻquv rejasi, oʻqitish metodikasi va oʻquvchilar yutuqlarini baholashda muhim ahamiyatga ega. Turli baholash yondashuvlari orasida umumlashtiruvchi va formativ baholash tizimlari taʼlim muassasalarida keng qoʻllaniladi. Har ikkala tizim ham taʼlim jarayonlarini

baholash maqsadida xizmat etsa-da, ular o'z yo'nalishlari, vaqtlari va usullari bilan farqlanadi.

Ushbu maqola umumlashtiruvchi va formativ baholash tizimlarining xususiyatlarini, afzalliklarini va cheklovlarini o'rganishga qaratilgan. Maqsad, o'qituvchilar va ta'lim siyosatchilariga ongli qarorlar qabul qilishda yordam berish uchun qiyosiy tahlil taqdim etishdir.

Tadqiqot obyekti. Ushbu tadqiqotning obyekti - summativ va formativ baholash tizimlarining ta'lim jarayonidagi roli va ularning ta'lim sifatiga ta'siri. Tadqiqot o'quvchilarni baholashda ishlatiladigan bu ikki tizimning samaradorligini, afzalliklari va kamchiliklarini o'rganishga qaratilgan. Maqola shuningdek, har ikki baholash tizimining ta'lim amaliyotiga qanday ta'sir ko'rsatishini, ularning integratsiyasi ta'lim jarayonining yaxlitligini ta'minlashdagi rolini o'rganadi.

Olingan natijalar. Tadqiqot davomida summativ va formativ baholash tizimlarining afzalliklari va cheklovlari keltirildi. Summativ baholashning asosiy afzalligi shundaki, u o'quvchilarning umumiy bilim va ko'nikmalarini baholashda samarali vosita bo'lib, ta'lim dasturlarining samaradorligini tahlil qilish imkoniyatini beradi. Biroq, uning cheklovlari ham mavjud bo'lib, bu usul o'quvchilarda stressni oshirishi va baholash jarayonini nohaqlik bilan bog'lashga olib kelishi mumkin. Formativ baholash esa o'quvchilarni o'rganish jarayonida yaxshilanishga undaydi, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi, hamda doimiy fikr-mulohaza olish imkoniyatini taqdim etadi. Formativ baholash jarayoni real vaqt rejimida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi samarali aloqani mustahkamlashga yordam beradi.

Shuningdek, har ikki tizimning to'g'ri qo'llanilishi o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, ta'limni shaxsiylashtirish va umumiy ta'lim natijalarini yaxshilashga yordam berishi aniqlandi. O'qituvchilar va ta'lim siyosatchilari har ikki tizimning afzalliklarini hisobga olgan holda qarorlar qabul qilishi va yondashuvlarni birlashtirishi lozim.

Umumlashtiruvchi baholash, odatda, ta'lim jarayonining oxirida o'tkazilib, o'quvchilarning umumiy bilim va ko'nikmalarini baholaydi. Formativ baholash esa jarayon davomida amalga oshiriladi va o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini real vaqtda aniqlash imkonini beradi. Ushbu tizimlarning to'g'ri qo'llanilishi ta'lim sifatini oshirishga va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos keladigan yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Summativ baholash tizimi:

Summativ baholashning asosiy maqsadi o'quvchilar yoki ta'lim dasturlarining yakuniy natijalarini baholashdir. Bu baholash usuli o'qitish jarayonlarining umumiy samaradorligini aniqlashga yordam beradi va odatda kurs, semestr yoki o'quv yili oxirida o'tkaziladi.

Summativ baholashning bir necha asosiy xususiyatlari mavjud. Birinchidan, bu usul o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim darajasini tahlil qilish imkonini beradi. O'quvchilar o'qitish jarayonida o'z bilimlarini sinab ko'rish, ularni baholash va o'rganish ma'lumotlarni mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ikkinchidan, summativ baholash o'quvchilarning natijalarini solishtirishga imkon beradi. Bu jarayon o'quvchilarni bir-biriga nisbatan baholash, ularning o'zlashtirilgan bilim darajasini aniqlash va ta'lim dasturlarini taqqoslash imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, summativ baholash o'qitish jarayonlarining samaradorligini o'rganish imkonini taqdim etadi va o'qituvchilarga o'quvchilarning bilim darajasini baholashda hamda ta'lim dasturlarini yangilashda yordam beradi.

Summativ baholashda turli usullar va vositalar qo'llaniladi. Odatda, standartlashtirilgan testlar, yakuniy imtihonlar, loyihalar va portfellar kabi baholash usullari amalga oshiriladi. Bu baholashlar o'qitish jarayonlarining samaradorligini o'rganish va o'quvchilar bilim darajasini qiyosiy baholash uchun ishlatiladi. Summativ baholashda ko'plab o'quvchilarni solishtirish va ularning o'zlashtirilgan bilim darajasini tahlil qilish uchun raqamli ma'lumotlardan foydalanish odatiy hol.

Biroq, summativ baholashning bir nechta cheklovlari mavjud. Birinchidan, bu baholash usuli o'quvchilar uchun stress va xavotir manbai bo'lishi mumkin. Yuqori darajadagi baholashlar o'quvchilarda tashvish va xavotirni oshirishi ehtimoli mavjud. Ikkinchidan, summativ baholash o'quvchilarga imkoniyat berishning cheklanganligi va qayta baholash imkoniyatini ta'minlashdagi qiyinchiliklari bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Summativ baholash o'qitish samaradorligini va o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim darajasini baholashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu usul ta'lim dasturlarini shakllantirish va takomillashtirishda zarur ma'lumotlarni taqdim etadi. Jamiyatimizda summativ baholashning ahamiyati katta bo'lib, o'qituvchilar, ta'lim muassasalari va siyosatchilar bu baholashlar orqali o'quv jarayonlarini tahlil qilish, ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning bilim darajasini aniqlashda foyda olishlari mumkin.

Summativ va formativ baholash tizimlari bir-biriga qarshi emas, balki ta'lim jarayonining yaxlitligini ta'minlash va o'quv natijalarini yaxshilash maqsadida birgalikda qo'llanilishi tavsiya etiladi.

Usul va vositalar:

Ushbu baholash o'quvchilarning umumiy yutuqlarini o'lchash uchun mashg'ulot oxirida amalga oshiriladi. Yillik, ichki yoki tashqi imtihonlar summativ baholashga misol bo'la oladi. Ushbu baholashning maqsadi mahsulotning muvaffaqiyatsizligini yoki o'tishini tasdiqlashdir. Agar formativ baholash o'qitish jarayoni bilan bog'liq bo'lsa, u o'qitish mahsuli bilan bog'liq.

Summativ baholashda standartlashtirilgan testlar, yakuniy imtihonlar, loyihalar va portfellar kabi usullar keng qo'llaniladi. Ushbu baholash usullari ko'pincha

baholanadi yoki ballanadi, bu esa talabalar yoki ta'lim muassasalari o'rtasida taqqoslash imkoniyatini yaratadi. Summativ baholashda miqdoriy ma'lumotlar tahlili odatda talabalar yoki ta'lim dasturlarining umumiy ish faoliyatini o'lchashda qo'llaniladi.

Standartlashtirilgan testlar summativ baholashning muhim bir qismidir. Bu testlar o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim darajasini, bilimlarni tushunish darajasini va o'rganish qobiliyatini baholashga imkon beradi. Ular o'quvchilarning umumiy bilim darajasini solishtirish va talabalarni taqqoslash imkonini yaratadi, shuningdek, obyektiv baholashni ta'minlaydi.

Yakuniy imtihonlar ham summativ baholashning muhim elementidir. Ushbu imtihonlar o'quvchilarning kurs, semestr yoki o'quv yili davomida o'zlashtirgan bilimlarini baholashga mo'ljallangan. O'quvchilar bu imtihonlar orqali o'z bilim darajalarini, tushunish darajalarini va ko'nikmalarini namoyon qilishlari kerak. Yakuniy imtihonlar o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim darajasini baholashda keng qamrovli va to'liq natijalarni taqdim etadi.

Loyihalar va portfellar ham summativ baholash usullari sifatida muhim rol o'ynaydi. Loyihalar o'quvchilar tomonidan tayyorlangan ilmiy, amaliy yoki tajribaviy ishlar bo'lib, o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim darajasini va ko'nikmalarini namoyon qilish imkonini beradi. Portfellar esa o'quvchilar tomonidan tayyorlangan qo'llanmalar, takliflar, yozuvlar va boshqa materiallarni o'z ichiga oladi. Ushbu portfellar o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim darajasini, rivojlanishini va yutuqlarini baholashda yordam beradi.

Summativ baholashda miqdoriy ma'lumotlar tahlili talabalar yoki ta'lim dasturlarining umumiy ish faoliyatini o'lchashda qo'llaniladi. Bu tahlil ma'lumotlar asosida o'quvchilarning umumiy natijalarini, o'zlashtirilgan bilim darajasini va talabalarining o'zlashtirilgan ma'lumotlarni qayta ishlash va qo'llash darajasini baholashga imkon beradi. Miqdoriy ma'lumotlar tahlili summativ baholashda obyektivlik va taqqoslash imkoniyatlarini oshiradi.

Biroq, summativ baholash usullarining qo'llanishiga qarshi talabalar yoki ta'lim muassasalari o'rtasida tartibsizlik va qiyinchiliklar bo'lishi mumkin. Ushbu usullarni bajarish va natijalarining tafsilotlarini o'rganish uchun talabalar va o'qituvchilar tomonidan aniq ko'rsatmalarni ishlab chiqish zarur.

Umuman olganda, summativ baholash o'quvchilar yoki ta'lim dasturlarining yakuniy natijalarini baholashda ishlatiladigan muhim usullardan biridir. Bu usullar o'quv jarayonining samaradorligini, o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim darajasini va ta'lim dasturlarini takomillashtirishda katta ahamiyatga ega. Talabalar va o'qituvchilar bu baholash usullari yordamida ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim darajasini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shakllantiruvchi baholash tizimi:

Formativ baholash - ta'lim jarayonida noto'g'ri tushunchalar, qiyinchiliklar va bilimlardagi bo'shliqlarni aniqlaydigan va bu kamchiliklarni qanday bartaraf etishni baholaydigan vositalar.

Formativ baholash o'qitish va o'rganish jarayonida doimiy fikr-mulohaza va yordamni ta'minlashga yo'naltirilgan muhim bir jarayondir. Uning asosiy maqsadi o'quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, takomillashtirish sohalarini belgilash va o'quv natijalarini yaxshilashga yordam berishdir. Formativ baholash o'quvchilarning bilim darajasini oshirish uchun samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Formativ baholashning maqsadi - o'quv jarayonini nazorat qilish, o'rganish amalga oshirilmoqdam yoki yo'qmi. U o'qitishning o'quv jarayonini takomillashtirish va takomillashtirish, uni maktab tizimida uzluksiz jarayonga aylantirish uchun mo'ljallangan. Sinovlar talabalar va o'qituvchilarning zaif tomonlarini aniqlaydi va shuning uchun ikkalasi ham ushbu testlardan o'z fikr-mulohazalarini olishlari mumkin. Talabalar va o'qituvchilar o'zlarining qiyinchiliklarini aniqlagandan so'ng, xatti-harakatlarini o'zgartiradilar va bu qiyinchiliklarni bartaraf etadilar.

Ushbu jarayonda o'qituvchi o'quvchilarning bilim darajasini oshirish maqsadida ma'lumotlar, ko'nikmalar va tushunchalarni birlashtiradi. Formativ baholash o'quvchilarga o'zlarini baholash, qiziqtirish va muammolarini aniqlash imkonini beradi, shuningdek, ularni yaxshilash yo'llarini topishga yordam beradi. O'quvchilar o'z fikrlarini ifoda qilish, o'zlashtirilgan bilimlarni oshirish uchun doimiy fikr-mulohazalar va qarorlar olishga o'rganadilar.

Formativ baholashning bir necha asosiy usullari mavjud. Misol uchun, o'qituvchi o'quvchilardan o'qish, yozish, fikrlash va muhokama jarayonida bog'liq savollarga javob berishni talab qilishi mumkin. O'quvchilarning yozma yoki amaliy ishlari, vazifalari va loyihalari ham formativ baholash jarayoniga kiradi. Bu orqali o'quvchilar o'z ishlarini takomillashtirish uchun o'qituvchi yordamida maqsadga mos keladigan maslahatlar va taqrizlar olishadi.

Formativ baholashning bir turi o'quvchilarning o'zlarini baholashlari orqali o'quv natijalarini yaxshilashga yordam beradi. Ushbu usulda o'quvchilarga baholar berilib, o'zlarining o'zlashtirilgan bilim darajasini tushunish uchun yutuqlarini, qo'llanilishini va o'zgarishlarni aniqlashlari talab qilinadi. O'quvchilar o'z bilim darajalarini oshirish uchun zarur sohalarni belgilab, yaxshilash uchun yo'nalishlar belgilashlari kerak.

Formativ baholashning muhim xususiyati real vaqt rejimida amalga oshirilishi hisoblanadi. Bu jarayon o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi almashish va kommunikatsiyani kuchaytiradi. O'qituvchi o'quvchilarning bilim darajasini real vaqt ichida nazorat qilib, ularga moslashtirilgan maslahatlar va yordamlar taklif qiladi. O'quvchilar esa o'z bilimlarini mustahkamlash va o'zlashtirilgan bilimlarni kengaytirish uchun o'qituvchilarga savollar berishlari mumkin.

Formativ baholash o'quvchilarning o'zlarini baholash orqali o'quv jarayonini yaxshilash, qobiliyatlarini aniqlash va o'z bilim darajalarini oshirishda muhim vosita sifatida qaraladi. O'qitish va o'rganish jarayonida formativ baholashning joriy etilishi o'quvchilarga qayerda yaxshilanish kerakligini tushunish imkonini beradi va o'qituvchilarga o'quv jarayonini boshqarish uchun yo'nalish beradi.

Formativ baholashning ko'plab afzalliklari mavjud. Bu usul orqali o'qituvchilar o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini baholash orqali ularga yordam berish, qayerda yaxshilanish zarurligini aniqlash va o'quvchilarning o'z fikrlarini tushunish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Formativ baholash o'quvchilarning bilim darajasini oshirish uchun zarur bo'lgan sohalarni aniqlashda yordam beradi. Shu bilan birga, bu jarayon o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi aloqani kuchaytiradi va o'quvchilarning bilimlarni oshirish uchun qo'llanmalarga erishishlariga imkon yaratadi.

Xulosa. Ham summativ, ham formativ baholash tizimlari ta'lim jarayonlarini baholashda muhim vositalar sifatida xizmat qiladi. Summativ baholash natijalarni har tomonlama o'rganishni ta'minlasa, formativ baholash doimiy fikr-mulohaza va yordamni taqdim etadi. O'qituvchilar va ta'lim siyosatchilari o'quvchilarning faolligini oshirish, shaxsiylashtirilgan o'qitishni ta'minlash va umumiy ta'lim natijalarini yaxshilashga yordam beradigan samarali baholash strategiyalarini ishlab chiqishda har ikki tizimning o'ziga xos xususiyatlari va afzalliklarini hisobga olishlari zarur.

Ham summativ, ham formativ baholash tizimlarining elementlarini o'z ichiga olgan muvozanatli yondashuv ta'lim samaradorligini yaxlit ko'rinishda ta'minlashi va o'qitish amaliyotini doimiy ravishda takomillashtirishga hissa qo'shishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Abdullayeva, N. A. (2022). Ilmiy tadqiqot olib borish kompetentligi–bo'lajak o'qituvchi shaxsini shakllantirish omili sifatida. *Academic research in educational sciences*, 3(1), 601-612.
2. Baydjanov, B. K. (2021). Pedagogical and psychological features of the development of information competence in future teachers. *Theoretical & Applied Science*, (7), 171-178.
3. Bilal Ahmad Baxt. Formative and summative evaluation techniques for improvement of learning process. *European Journal of Business & Social Sciences*. 2019-y. May.776-785b
4. Maksudov.U.K. (2020). Issues of national values and social activity of students in the development of positive psychology. In *Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества* (pp. 394-396).
5. Zamidova,K., & Madraximova,I.B. (2024). Interfaol o 'qitish usullarining nazariy asoslari. *PEDAGOG*, 7(4), 689-692.
6. Bakhadirovna, M. I., & Marjona, P. (2024). Skills of teaching poems in classes. *Journal of science, research and teaching*, 3(5), 9-13.
7. <https://poorvucenter.yale.edu/Formative-Summative-Assessments>

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILAR NUTQINI O'STIRISH MASALALARI

Najimova A.D.

*pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent v.a.,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti*

Tayanch so'zlar: nutqiy kompetentsiya, morfologik shakllar, stixiya, sensitiv davr.

Ключевые слова: речевая компетентность, морфологические формы, спонтанность, чувственный период.

Key words: speech competence, morphological forms, spontaneity, sensory period.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilar nutqini o'stirish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье освещаются вопросы развития речи учащихся на уроках родного языка начальных классов.

SUMMARY:

The article highlights the issues of speech development of students in primary school mother tongue lessons.

Bola 1-sinfga ma'lum saviyada rivojlangan nutq bilan keladi.

4-sinfni bitirgunga qadar DTSda belgilangan va o'quv dasturida rejalashtirilgan darajaga etishi va undan o'tib ketishi kutiladi. O'rganilayotgan nazariy bilimlar bolaning nutqini «sozlash» uchungina xizmat qilsa, ona tili darslaridan kutilgan miqdor va sifat o'zgarishlariga erishish to'laqonli amalga oshmaydi. Masalan, imlo qoidalari onglilik asosida so'z va so'z shakllarini to'g'ri talaffuz qilish va yozish haqida tushuncha berib, uzoq mashq orqali ko'nikma va malaka hosil bo'lish jarayonini boshqaradi, egallangan so'zlar hajmida savodxonlikni ta'minlaydi.

Ayon bo'ladiki, nazariy bilimlar o'quvchilar nutqini miqdor va sifat jihatdan o'zgartirmaydi, balki uning har taraflama to'g'ri bo'lishiga yordam beradi. Bunday vaziyatda nutqning o'sishi nisbiy tushuniladi, chunki ta'limiy jarayon nutqning to'g'ri bo'lishi, xatolarning bartaraf etilishi bilan tavsiflanadi.

Ayrim manbalarda (M.R.Lvov, S.V.Yurtaev va boshqalar) o'quvchilar nutqini yangi so'zlar, grammatik vositalar, sintaktik qurilmalar bilan boyitish jarayoni

nutq o‘stirish deb tushuntiriladi. Bizning ta’kidlashimizcha, bunday yondashuv masalani hal etishning tub mohiyatini ifoda etadi. Ba’zi metodik adabiyotlarda fikrni bog‘lanishli bayon etish bolalarning ko‘nikma va malakalari ustida olib boriladigan ishlar ham nutq o‘stirish deb hisoblanadi. Nihoyat, ayrim metodist olimlar, mutaxassislar nutqning kommunikativ jihatini o‘rganishni ham nutq o‘stirish deb biladilar.

Bugungi kun amaliyotida ona tili o‘quv fanidan nimaiki o‘rganilsa, hammasi nutq o‘stiradi, degan fikr ustuvor. Boshqacha aytganda, ta’lim mazmuni, ish usullari va mashq turlari orqali erishiladigan natijalar jami o‘quvchilarning ham bilimini oshiradi, ham og‘zaki va yozma nutqini o‘stiradi, deya hisoblanadi.

Bunday yondashilganda, ta’limdagi biror parametrlar bilan tavsiflanuvchi o‘zgarishlar yaqqol ko‘zga tashlanmaydi, ularni shu parametrlar bo‘yicha (nazariy bilimlar bundan mustasno) alohida nazorat qilishning iloji yo‘q. Chunki «nutq o‘stirish» tushunchasi o‘ta umumlashgan, ma’no ko‘lamining poyoni yo‘qday tuyuladi. Holbuki, ona tilini o‘qitishda o‘qituvchi o‘quv fanining har bir darsda bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan vazifalarini bilib, nutq o‘stirishga qaratilgan mo‘ljalni to‘g‘ri ola bilsagina, bolalardagi o‘shishni ham, o‘z yutuq va kamchiliklarini ham ko‘ra boshlaydi, natijalarni baholash ham mumkin bo‘ladi.

Metodik adabiyotlarda tilga olinishiga ko‘ra, nutqiy kompetentsiya ikki xil sifat o‘zgarishlari asosida yuzaga keladi: 1) nutqning to‘g‘riligi, 2) nutqning boyligi. Bizningcha, ona tili darslarida o‘rganiladigan bir qator nazariy ma’lumotlar (asosan, talaffuz va imlo qoidalari) nutqning to‘g‘ri bo‘lishiga qaratilgan. Yangi so‘zlar, yangi morfologik shakllar, o‘quvchilar uchun notanish sintaktik qurilmalar nutqni boyitadi.

1-sinfga o‘quvchi yoshiga mos saviyada rivojlangan nutq bilan keladi. Lekin bu nutq so‘zlashuv-maishiy uslubga xos bo‘lib [1;3-b.], sheva ta’siri bilinib turadi, turli xil talaffuz xatolari ko‘p bo‘ladi. Uning nutqi darsdan darsga, sinfdan sinfga adabiy talaffuzga monand bo‘la boshlaydi. Umuman, odam tug‘ilganidan to‘ulg‘aygan yoshga etganga qadar, yanada aniq aytadigan bo‘lsak, umrining oxirigacha o‘shishdan to‘xtamaydi: nutqi boyib boradi. Maktab ona tili ta’limi o‘quvchini hayoti davomida amal qiladigan talaffuz va imlo qoidalari, morfologiya va sintaksisga doir bilimlar bilan qurollantiradi. U maktabdan keyin ham boyib borayotgan o‘z nutqining to‘g‘riligini nazorat qilish o‘quviga ega bo‘ladi.

Biz N.N.Algazinaning quyidagi fikriga ko‘shilamiz: «ko‘nikmalar – bu ongli faoliyatning amalga oshuvi jarayonida shakllanadigan avtomatlashtirilgan komponentlaridir. ...avtomatlashtirilgan so‘zi avval muayyan qoidalarni ongli ravishda qo‘llashga asoslanadigan va shundan keyingina mashqlar jarayonida avtomatlashtirishga olib boriladigan harakatlar sifatidagi ko‘nikmani hosil qilish usulini anglatadi» [2;3-b.].

Bir qarashda nutqning to‘g‘riligini ta’minlash nutq o‘stirish emasdek ko‘rinadi. Aslida ham shunday: nutqning to‘g‘riligi o‘z holicha nutqni o‘stirmaydi. Lekin

nutq boyligiga erishish ham nutqni to'laqonli rivojlantirmaydi. Turli kanallar yordamida boyib borayotgan nutq savodli bo'lmasligi mumkin. Bizningcha, nutqning to'g'riligi va nutqning boyligi qo'shilib, nutqni kutilgan talablar darajasida o'stirishni ta'minlaydi.

O'quvchilar nutqining to'g'riligi nazariy bilimlarni o'rganish orqali ta'minlanadi. Bunda «til – me'yor – nutq mutanosibligi» printsiptiga amal qilinadi. «Me'yor (norma) – til birliklarini nutqning u yoki bu ko'rinishida ishlatish qonuniyatlari va imkoniyatlari bo'lib, ular jamiyat tomonidan belgilangan va aniqlangandir» [3;7-b.]. Zero, ona tilining maktab ta'limida o'rganiladigan qonun-qoidalarini me'yoriy bo'lib, nutqning to'g'riligi shu me'yorlar asosida o'lchanadi.

Nazariy bilimlar, shu bilimlar yuzasidan egallanadigan ko'nikma va malakalar nutq o'stirish uchun turli darajada, turli vaqt o'lchovida xizmat qiladi. Ularning samarasi ham bir xil emas. Muammo shundaki, biri bugun nutq o'stirishning to'g'riligiga yordam bersa, ikkinchisi kelgusida ish beradi. Birining ko'magi oz bo'lsa, yana biriniki ko'proqdir. O'qituvchi shuniyam aniq bilishi kerakki, nazariy bilimlar, ko'nikma va malakalar hosil qilish uchun mo'ljallanadigan mashqlar o'quvchilarni nutqiy mashqlarga tayyorlaydi, lekin bevosita ularning o'rnini bosmaydi.

I–IV sinflar davomida o'rganiladigan mavzular oz-ozdan o'quvchilar nutqini sozlab boradi, nutqning to'g'rilik dinamikasi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Nuqsonlar esa ko'p: ular nazariy bilimlar, ko'nikma va malakalarni egallashdagi nuqsonlar, talaffuz va imlo xatolari, so'zni shakllantirish, gap tuzishdagi xatolar, matn yaratishdagi qiyinchiliklar. Shulardan kelib chiqib, ona tili o'qitish metodikasiga doir adabiyotlarda me'yor sifatida uchta yo'nalish ajratilgan: 1) so'z ustida ishlash; 2) so'z birikmasi va gap ustida ishlash; 3) bog'lanishli nutq ustida ishlash [4]. Nutq o'stirish uchun uchala yo'nalishning birday ahamiyati bor. Egallanayotgan nazariy bilimlar esa ushbu yo'nalishlarning biri, xolos.

«Ona tili ta'limining dolzarb masalalari» maqolasida o'qitirishicha, «Ona tili darslarida «o'quvchilarga fikrni anglash hamda ifodalashning turli mexanizm va usullarini o'rgatish, bunga asoslangan mashq, topshiriqlar tizimini ishlab chiqish ... zarur» [5;4-b.]. Ushbu fikrdan nutqni boyitish uchun xizmat qiladigan mashqlar tizimini yaratish kerakligi ayon bo'ladi.

Muloqot ishtirokchilarining so'zini to'liq anglash uchun leksik va grammatik materiallar boyligi darkor. So'z boyligi ikki xil bo'ladi: faol so'zlar boyligi, passiv so'zlar boyligi. O'quvchining faol so'zlar zahirasi qancha boy bo'lsa, u fikrni aniq va ravshan ifodalashda shuncha o'zini erkin his etadi; u passiv so'zlar boyligini qanchalik ko'p to'plasa, o'z saviyasiga mos har qanday matn mazmunini tez, to'liq va chuqur tushuna oladi. O'quvchining nutqi sintaktik qurilmalarga qanchalik boy bo'lsa, u rang-barang, eng nozik fikrlarni ifodalash layoqatiga ega bo'la boradi. Fikrlar mantiqiy izchil, asosli bayon etilsa, nutq tinglovchini ishonitirish qudratini kasb etadi.

Bizningcha, nutq o‘stirishda darslarda o‘rganiladigan til hodisalari o‘quvchilarning nutqiga kirgan-kirmaganligiga, yo‘l qo‘yadigan xatolariga ko‘ra, yondashilishi kerak. Bunda ularning qay biri bolalar nutqida ishlatilmasligi aniqlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ona tili ta‘limi mazmuni bilan nutq o‘stirish mazmuni ana shu masalalarda o‘zaro kesishadi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘rganiladigan sintaktik mavzular (shu mavzular doirasida sintaktik qurilmalar) ro‘yxati aniq. Bular quyidagilar: gap, gapning ifoda maqsadiga ko‘ra turlari (darak gap, so‘roq gap, buyruq gap, his-hayajon gap), sodda gap, yoyiq sodda gap, qo‘shma gap, uyushiq bo‘lakli gap, uyushiq bo‘laklarning o‘zaro bog‘lanishi; undalmali gap, ko‘chirma gap, dialog. Ular o‘quvchilarning hikoya qilishlari, matn yaratishlari uchun zarur sintaktik qurilmalar boyligini ifoda etadi. O.O.Xarchenko o‘quvchi nazariyadan tashqari fikrni rivojlantirishga erishish imkonini beradigan xususiy malakalar, mavzuvii birlik va gaplarning qurilishi jihatidan bog‘lanishlilik, yaratilayotgan matnning nutqning ma‘lum tipi va uslubiga tegishlilik, ya‘ni ularsiz matn to‘laqonli bo‘lmaydigan jihatlarini egallashi kerak deb hisoblaydi [6;36-b.] va matn tuzish qobiliyatini matniy (tekstovaya) kompetentsiya deb ataydi.

Darsliklardagi ta‘lim mazmuni bir qadar turli kanallar orqali (masalan, oilada, boshqa o‘quv fanlari darslarida va h.k) o‘quvchilar nutqiga kirib ulgurgan morfologik shakllar va sintaktik qurilmalar ko‘lamidan ancha oz bo‘lishi tabiiy, chunki tilning behisob boyligini nazariy ma‘lumotlar orqali boshlang‘ich sinflardayoq taqdim etishning sira iloji yo‘q. Agar o‘qituvchi dasturiy grammatik materiallar orasida o‘quvchilar nutqiga kirib ulgurmaganlarini aniqlasa, mashq materiallarida bunday til hodisalari mavjud bo‘lsa, ularni amaliy o‘rgatishga ko‘proq vaqt ajratish, ular bilan ko‘proq shug‘ullanish choralari ko‘rish, ya‘ni ushbu vositalarni bolalar nutqiga singdirish, shu vositalar bilan nutqini boyitishga astoydil harakat qilishi darkor.

Odatda, bola tengqurlari va kattalar bilan muloqotda bo‘lib, tarbiyalanadi, shu orqali o‘zi bilmagan ko‘p narsalarni bilib oladi. Ruhshunos olim Z.P.Klichevaning ogohlantirishicha, «Agar bu yoshda bola tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qila olmasa, do‘stlashishni o‘rganmasa, o‘z qobiliyatlari va imkoniyatlariga ishonch kasb etmasa, bu ishni keyinchalik (sensitiv davr chegarasidan o‘tganda) amalga oshirish ancha qiyin bo‘ladi» [7;3-b.]. Lekin stixiyali ravishda faqat muloqot orqali egallanadigan til har doim ham to‘g‘ri bo‘lavermaydi. Tilning shunday muhim jihatlar borki, o‘quvchilar ularni bu tarzda o‘zlashtirishlari mumkin emas.

Shuni ham e‘tirof etish kerakki, o‘quvchilar nutqini yangi so‘zlar, grammatik vositalar, sintaktik qurilmalar bilan boyitish jarayonini nutq o‘stirish deb tushunish bir jihati bilangina (ham miqdor, ham sifat ko‘rsatkichlarini ta‘minlagani uchun) lozim desak, bu bilan masalaning tub mohiyatini ifoda etgan bo‘lamiz. Ba‘zi metodik adabiyotlarda [8] fikrni bog‘lanishli bayon etish ko‘nikma va malakalari

ustida olib boriladigan ishlar ham nutq o‘stirish deb hisoblanadi. Nihoyat, metodist olimlar, mutaxassislarning deyarli hammasi nutqning kommunikativ jihatini o‘rgatishni ham nutq o‘stirish deb biladilar.

Yuqorida nazariy bilimlar haqida aytilganlarni umumlashtirib aytish joizki, ona tilini o‘qitish mazmunida uch xil til hodisalarini farqlash lozim bo‘ladi: 1) o‘quvchilarning mavjud nutqiga deyarli ta’sir ko‘rsatmaydigan nazariy bilimlar, 2) to‘g‘riligini ta’minlash tarzida ularning nutqini o‘stiradigan til hodisalari, 3) nutqni yangi morfologik shakllar va sintaktik qurilmalar bilan boyitadigan til hodisalari. Ularni o‘rgatish masalalarini hal etishda ana shu uch guruh grammatik materiallarning farqli jihatlari hisobga olinishi kerak, deb o‘ylaymiz.

Xullas, ona tili darslarida har uch yo‘nalishdagi ish turlariga o‘ziga yarasha vaqt va kuch sarflash talab qilinadi. Bu ishlarga qancha vaqt va kuch sarflash esa, bir tomondan, davlat ta’lim standarti talablarining ijrosiga, o‘quv dasturining mazmuni va darslik imkoniyatlariga, ikkinchi tomondan, o‘qituvchining dars berish mahoratiga bog‘liq.

Boshlang‘ich sinflar ona tili darslarida o‘quvchilar nutqini o‘stirish masalalarini o‘rganishda xorijiy va mahalliy olimlarining ilmiy xulosalari va tavsiyalaridan foydalanildi. Zero, boshlang‘ich sinflar ona tili darslarida o‘quvchilar nutqini o‘stirish masalalari shu metodist olimlarining tadqiqot ishlari hamda metodik qo‘llanmalari, ilmiy maqolalarida yoritilgan, ularda qaysi mashq turlari o‘quvchilarni nutq o‘stirishga tayyorlashi, qaysilari tom ma’noda shu maqsad uchun xizmat qilishi ilmiy asoslangan.

Adabiyotlar:

1. Кустарева В.А., Никитина Н.К., Рождественский Н.С. и др.; Методика грамматики и орфографии в начальных классах/ Под ред. Н.С.Рождественского. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1979. – 239 с.
2. Алгазина Н. Н. Формирование орфографических навыков: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1987. – 160 с.
3. Неъматов Х., Бозоров О. Тил ва нутқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993. – 30 б.
4. Қосимова К., Матчонов С., Ғуломова Х., Йўлдошева Ш., Сариев Ш. Она тили ўқитиш методикаси: Бошланғич таълим методикаси факультети талабалари учун дарслик. - Т. – 2006. –523 с.
5. Менгиев Б., Сайфуллаева Р., Махмудова Г., Сувонова Х. Она тили таълимининг долзарб масалалари // Тил ва адабиёт таълими. – 2008. 9-сон. – Б. 3-11.
6. Харченко О.О. Через постижение «тайн языка» – к текстовой компетенции // Начальная школа. – 2007. – № 5. – С. 36–43.
7. Клычева З.П. Ощущение в учебно-воспитательном процессе как фактор формирования личности учащихся начальных классов: Автореф.дисс. ... канд. психол. наук. – Ташкент: 2005. – 21 с.
8. Бекниязова Н. Бошланғич синфлар она тили дарсларида ўқувчиларга матн яратишни ўргатиш методикаси (таълим ўзбек ва қорақалпоқ тилларида олиб бориладиган мактаблар мисолида): Монография. – Тошкент: «Фан ва технологиялар», 2012. – 160 б.

TALABALARNING IJODIY QOBILIYATLARINI AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH MUAMMO SIFATIDA

Meylieva M.S.

CHDPU Pedagogika fakulteti tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: talaba, ijodiy qobiliyat, akmeologik yondashuv, rivojlanish, pedagogika, o'quv jarayoni, ta'lim, psixologiya.

Ключевые слова: студент, творческие способности, акмеологический подход, развитие, педагогика, образовательный процесс, воспитание, психология.

Key words: student, creative ability, acmeological approach, development, pedagogy, educational process, education, psychology.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada talabalarning ijodiy qobiliyatlarini akmeologik yondashuv asosida rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari ko'rib chiqiladi. Akmeologiya – bu shaxsning barcha rivojlanish bosqichlarida uning yuqori samarali faoliyatini ta'minlashga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar sohasi bo'lib, ijodiy qobiliyatlarning shakllanishi va rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Talabalarning ijodiy fikrlash va innovatsion yondashuvlar orqali dunyoqarashini kengaytirish, o'quv jarayonida faol ishtirok etishlari, yangi g'oyalar yaratish va ularni amaliyotda qo'llash orqali o'z qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqolada akmeologik yondashuvning pedagogik metodlari va vositalarining ta'lim jarayonidagi roli, shuningdek, talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyati yoritiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты развития творческих способностей студентов на основе акмеологического подхода. Акмеология – область научных исследований, направленная на обеспечение высокоэффективной деятельности человека на всех этапах его развития, и играет важную роль в формировании и развитии творческих способностей. Анализируются возможности студентов расширять свое мировоззрение посредством творческого мышления и инновационных подходов, активно участвовать в образовательном процессе, развивать свои способности путем создания новых идей и применения их на практике. В статье освещается роль педагогических методов и инструментов акмеологического подхода в образовательном процессе, а также значение сотрудничества учителя и ученика в развитии творческих способностей учащихся.

SUMMARY:

This article examines the theoretical and practical aspects of developing students' creative abilities based on the acmeological approach. Acmeology is a field of scientific research aimed at ensuring the highly effective activity of a person at all stages of his development, and plays an important role in the formation and development of creative abilities. Students' opportunities to expand

their worldview through creative thinking and innovative approaches, actively participate in the educational process, develop their abilities by creating new ideas and applying them in practice are analyzed. The article highlights the role of pedagogical methods and tools of the acmeological approach in the educational process, as well as the importance of cooperation between the teacher and the student in the development of students' creative abilities.

Dunyoda bo'lajak pedagog kadrlarni kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirishni rivojlantirishda akmeologik yondashuvdan kengroq foydalanish, kasbiy kompetentlikni rivojlantirish, kasbiy tayyorgarlikni modernizatsiyalash, pedagogik kasbiy ta'lim sharoitida raqobatbardosh pedagoglar tayyorlashni takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda

Oliy ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirish modelining amaliy komponenti akmeologik yondashuv asosida kasbiy kreativ qobiliyatni shakllantirishning integrativ mazmunini innovatsion akmetexnologiyalar, ilmiy-ijodiy muhit va innovatsion faoliyat uyg'unligini ta'minlashda akmeologik yondashuvga ustuvorlik berish asosida takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Bo'lajak pedagog kadrlarni kasbiy tayyorlashda akmeologiyaning nazariy va amaliy masalalaridan foydalanish bo'yicha tadqiqotlar Angliya, Niderlandiya, AQSH, Malayziya, Germaniya, Turkiya, Kanada, Hindiston kabi davlatlarda, MDH davlatlarida, dunyoning yetakchi ilmiy markazlari va oliy ta'lim muassasalarida ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Jumladan, shaxsiy o'sish, kasbiy rivojlanish va ijtimoiy o'zgarishlarning ta'limiy va ommaviy shartlari Liverpool Hope University (Angliya); shaxsiy rivojlanish rejalari Maastricht University Gollandiya (Niderlandiya); bolalarning erta o'smirlikda kasbiy rivojlanishi: jarayonlar, muammolar, tadqiqot zaruriyati yo'nalishida akmeologik ilmiy izlanishlar Nebraska universiteti tadqiqot markazida Susan M. Sheridan rahbarligida (Nebraska University, Lincoln City, Nebraska State USA); talabalarda muloqot kompetentligini kuchaytirishning (pedagogik, psixologik, akmeologik) masalalari, Suriani Binti Mohd Kasim rahbarligidagi ilmiy tadqiqot (Mara Technology University, Malayziya) markazida, Belfield pedagogical university (Germaniya), Fatih Universiteti Istanbul (Turkiya), ilmiy pedagogik xodimlarni o'qitishda akmeologiyani qo'llash muammolari (Abay nomidagi Qozoq milliy pedagogika universitetida); Akmeologik ta'lim asosida kadrlarning individual kompetentligini shakllantirish muammosi (Ukrainaning Kiyev davlat universitetida); davlat ta'lim akademiyasiga qarashli akmeologiya fanlari xalqaro akademiyasining akmeologik tadqiqotlar markazi (Rossiya) kabi ilmiy muassasalarda atroficha o'rganilmoqda.

Chet el olimlari tomonidan, jumladan: Hull J.G., Van Treuren R.R., Propsom P.M.[126] atribut uslubi va akmeologik yondashuvning tarkibiy qismlari, K.Thomas shaxsni rivojlantirishning samarali usullari [58], J.K.Khanna akmeologiyani tatbiq etishda tadqiqotga yo'naltirilgan ta'lim masalalarini atroflicha ilmiy tadqiq etilishi [92] tadqiq etilgan.

Hozirgi paytda puxta o'ylangan, ilmiy asoslangan davlat siyosati vositasida mamlakatimiz fuqarolarining tabiiy qobiliyati, bilimi, malakasi, kasb-hunarga layoqati va say-harakatlaridan oqilona foydalanish uchun qulay zamin yaratish, shuningdek, mustaqil O'zbekistonning ravnaq topishida ularning ehtiyojlari, ijtimoiy manfaatlar, hayotiy istiqbollari belgilab olish va ro'yobga chiqarish muhim ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar jamiyatimizning turli jabhalarida mavjud kamchiliklarni bartaraf etish, joriy muhitni va jarayonlarning samaradorligini, sifatini oshirish masalalarini qamrab olmoqda. Ayniqsa, ta'lim sohasida, ta'lim sifatini, kadrlar malakasini oshirish, jahon talabiga mos keluvchi yetuk bilim va salohiyatga ega bo'lgan kadrlarni tarbiyalash kabi masalalar davlat siyosatining muhim jabhalaridan biriga aylanib ulgurdi.

G.K.Chesterton ta'kidlaganidek, "Ta'lim bu jamiyatning avloddan avlodga o'tib boruvchi yuragidir". Har qanday davrda davlat ravnaqida yetuk o'qituvchi-pedagoglarning ahamiyati beqiyos bo'lganligi sir emas.

Bu vazifalarni amalga oshirishda yuksak bilimli, etuk professional kadrlarni ahloqiy kamolot ruhida shakllantirish, mamlakatimiz ravnaqi hamda gullab-yashnashi uchun xizmat qiladigan akmeshaxslarni vujudga keltirish ustuvor vazifalarimizdan biriga aylanib bormoqda.

Ushbu mexanizmlardan biri – inson resurslarini rivojlantirish, undan oqilona foydalanishning yangicha yo'llarini izlab topish, ya'ni o'ta muhim echimlaridan biri – akmeologiyaning ijtimoiy ahloqiy muammolarining ilmiy muomalaga kirib kelishidir.

Akmeologiyaning ilmiy muomalaga kirib kelishiga asos solgan psixiolog B.G.Ananev, «Insonning ruhiy bilish rivoji markazida dastlabki va so'nggi ontogenez, «chetrotqda» esa insonning ko'proq ijodiyroq, samaraliroq ijtimoiy-faol hayot fazasi bo'lishi mumkin», deydi.

Albatta, bu jarayonlarning barchasi, shaxsning individual-ruhiy rivoji haqidagi yagona ilmiy-nazariy g'oyaning maxsus fundamental ishlab chiqarilgan, o'smirlik va etuklikning yosh psixologiyasi qismisiz mavjud bo'la olmaydi, degan nazariyalar ham yo'q emas.

Shu bois, akmeologiyaning predmeti individ, shaxs individual faoliyatining barcha sohalarida erishgan maksimal etukligi bo‘lmog‘i lozim (A.A.Bodalyov, N.V.Kuzmina, AA.Derkach va boshqalar), degan qat‘iy konsepsiya yuzaga keldi.

Maksimal etuklik individ, shaxs rivojining cho‘qqisi va individual faoliyat bilan bog‘liq ekan, demak ana shu cho‘qqi yunonchada «akme» deyiladi va bu soha akmeologiya deb yuritiladi.

Shu bilan birga, «akme»da insonning faoliyati bilan bog‘liq holatlar ham nazarda tutiladi. Jumladan, shaxsning «yulduzli» onlari yoki shunga yaqin jarayonlar, ya‘ni biror-bir sohada erishgan oliy yutuqlari (N.V.Kuzmina).

Zamonaviy ilm-fanda insoniy yuksaklikning «akme» kategoriyasi bilan bog‘liq bir necha talqinlari mavjud. Jumladan, birinchi, «akme» – bu qisqagina hayot kesimini qamrab olsada, ko‘p qirrali holat bo‘lib, insonning har doim jamiyatda qanchali ko‘z o‘miga ega ekanligi, uning biror-bir soha mutaxassisi sifatida olib borayotgan salmoqli faoliyati, shaxs sifatida esa uni o‘rab turganlar bilan olib borgan ijtimoiy aloqasida qanchalik boy yoki qashshoqligi, turmush o‘rtoq va ota-ona sifatida tayyorlik darajasi bilan bir qatorda yaxshi tomonga o‘zgara olish darajasi va eng yashirin ezgu qobiliyatlarini ham ko‘rsata olish darajasiga ham bog‘liqdir.

Akmeologiyaning mazmun-mohiyati – insonning har bir kasb-hunarni bilim orqali chuqur egallashi, uning jamiyat rivoji, millat ravnaqi, turmush farovonligi hamda ijtimoiy taraqqiyotning iqtisodiy, siyosiy, ma‘naviy-huquqiy jihatlariga ijobiy ta‘sirini kuchaytirishga xizmat qilishini chuqur anglashi, o‘z ijodiy faoliyatini, kasb-hunar sohasidagi burch va mas‘uliyatini ado etishga sarflash maqsadida mukammallik va kamolotga erishishni o‘rganishdan iborat», deydi. Bizningcha esa, akmeologiya tabiiy, umumjamoa va insoniy qoidalar asosida nafaqat kasbiy mahoratning yuksak muvaffaqiyatga erishishi, balki insonning etuklik bosqichida ham ruhan, ham ijtimoiy rivojlanish qonunlari va mexanizmlari, ijtimoiy, ruhiy yuksaklikka erishish darajalari fenomenologiyasini o‘rganish haqidagi fandir. Bunda biz Sharq allomalarining «komil inson» g‘oyalarini akmeologiyaning ob‘ekti «akmeshaxs» tushunchasi bilan bir qatorda tadqiq etgan holda, ushbu fanning fundamenti Markaziy Osiyo mutafakkirlarining qo‘lyozmalarida o‘z ifodasini topgan va bugungi kunda bizning mamlakatimizda keng foydalanilmoqda, desak, aslo adashmaymiz. Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqqan holda, «ake» tushunchasini albatta yuksak cho‘qqi, avj nuqta, eng oliy hissiyotlar (A.Maslou), deyish mumkin.

Akmeologiyadagi asosiy iboralardan biri «akmeologik moyillik» iborasi bo‘lib, ushbu tushuncha shaxsning intiluvchanlik xossasini anglatadi.

Akmeshaqs – akmeologiyaning asosiy predmeti bo‘lib, uning mazmun-mohiyati – insonning har bir kasb-hunarni ilm-bilim orqali chuqur egallashi, uning jamiyat rivoji, millat ravnaqi, turmush farovonligi hamda ijtimoiy taraqqiyotning iqtisodiy, siyosiy, ma’naviy-huquqiy jihatlariga ijobiy ta’sirini kuchaytirishga xizmat qilishini chuqur anglashi, o‘z ijodiy faoliyatini, kasb-hunar sohasidagi burch va mas’uliyatini ado etishga sarflash maqsadida mukammallik va kamolotga erishishi jihatlarini fanlar bilan uyg‘unlikda o‘rganishdan iborat bo‘lib, insonning ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy dunyosida yuksakroq cho‘qqilarga, kasbiy kamolotda mukammallik bosqichiga erishish muammolarini o‘rganadi

Tadqiqotchilarning boshqa guruhi esa akme muammosini yoritar ekanlar, katta yoshli inson hayotining ishga layoqatlilikning yuqori darajasiga xos bo‘lgan, va uning shaxs sifatidagi fuqarolik faolligini amalga oshiruvchi hamda shu bilan birga o‘z kasbiy imkoniyatlarini mehnatning o‘zi uchun muhim bo‘lgan kasbiy imkoniyatlarini samarali va ijodiy jihatdan unumli bo‘lgan nisbatan uzoqroq vaqt oralig‘ini nazarda tutadilar. Va nihoyat, “akme” atamasini ontogenezdagi inson rivojlanishi haqidagi bo‘lim nomiga kirituvchi tadqiqotchilar mavjud. Ular sirasiga N.A.Ribnikov, undan so‘ng B.G.Ananev va uning o‘quvchilari va izdoshlari bo‘lgan A.A.Bodalev, A.A.Derkach, N.V.Kuzmin va boshqalarni kiritish mumkin. Aynan ular katta yoshli insonni kompleks ravishda o‘rganuvchi fanni akmeologiya deb nomladilar va bunda aynan etuklik pillapoyalarida ontogeneznining avvalgi bosqichlarida to‘g‘ri shakllangan inson odatda o‘zini voqelik bilan boy aloqalarga ega bo‘lgan faol arbob, mutaxassis sifatida namoyon qiladi, deb alohida ta’kidlab o‘tadilar.

"Talabalarning ijodiy qobiliyatlarini akmeologik yondashuv asosida rivojlantirish" mavzusidagi muammolarni o‘rganish, shu bilan birga, bu muammolarni hal qilishga oid mualliflik xulosasini chiqarmoqchi bo‘lsak, bir nechta asosiy nuqtalarni ta’kidlab o‘tish lozim.

1. Muammo: Talabalar orasida ijodiy fikrlashning etishmasligi

Muammo tushunchasi: Talabalar ko‘pincha ijodiy fikrlash va yangi g‘oyalar yaratishga yetarlicha rag‘batlantirilmaydi. Ularning fikrlash tarzlari ko‘proq standart va an’anaviy bilimlar bilan cheklanadi. Bu holat ijodiy qobiliyatlarni to‘liq rivojlantirishga to‘sqinlik qiladi.

Xulosa: Talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish uchun akmeologik yondashuvning asosiy tamoyillarini, ya’ni innovatsion va interfaol ta’lim metodlarini qo‘llash zarur. Treninglar, brainstorming sessiyalari va interfaol mashg‘ulotlar talabalarga ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini oshirishda yordam beradi.

2. Muammo: Talabalar uchun akmeologik yondashuvning etarlicha keng tarqalmasligi

Muammo tushunchasi: O'quv jarayonida akmeologik yondashuvlarni amalga oshirishda o'qituvchilar va ta'lim muassasalarida ba'zi cheklovlar mavjud. Bular o'quv dasturlarida o'zgarishlar, yondashuvlarni joriy qilish va o'qituvchilarni yangi metodlarga tayyorlashga oid muammolarni o'z ichiga oladi.

Xulosa: Akmeologik yondashuvning muvaffaqiyatli qo'llanilishi uchun o'qituvchilarni ushbu metodlarga tayyorlash kerak. Bu, o'z navbatida, ta'lim muassasalarida maxsus treninglar va seminarlar tashkil etish orqali amalga oshirilishi mumkin. Ta'lim dasturlarini yangilash, talabalar va o'qituvchilar uchun innovatsion metodlarni ishlab chiqish zarur.

3. Muammo: Talabalar uchun individual rivojlanish imkoniyatlarining cheklanganligi

Muammo tushunchasi: Ba'zi talabalarda o'z imkoniyatlarini maksimal darajada ochish uchun kerakli sharoitlar va qo'llab-quvvatlash etishmaydi. O'quv muassasalarida talabalar o'zlarini o'rganish va rivojlantirish uchun etarli vaqt yoki imkoniyatlarga ega bo'lmasligi mumkin.

Xulosa: Talabalar uchun individual rivojlanishning imkoniyatlarini kengaytirish zarur. O'quv jarayoniga qo'shimcha tarzda mentorlik tizimini joriy etish, shaxsiy rivojlanish rejalari va maxsus ilmiy izlanishlar uchun imkoniyatlar yaratish muhim. Bu talabalar o'z maqsadlariga erishishda yanada samarali bo'lishiga yordam beradi.

4. Muammo: Talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro aloqaning yetishmasligi

Muammo tushunchasi: Talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro aloqalar ba'zan yetarlicha samarali bo'lmasligi mumkin. O'qituvchilar talabalarning individual ehtiyojlari va salohiyatlarini to'liq anglamasliklari mumkin.

Xulosa: O'qituvchilar va talabalar o'rtasida samarali kommunikatsiya va individual yondashuvni o'rnatish zarur. O'qituvchilar talabalarning har birining shaxsiy rivojlanishiga yo'naltirilgan maslahatlar, qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish orqali ularga yordam berishlari kerak.

5. Muammo: O'qituvchilarning akmeologik metodlarni joriy etishdagi malakali tayyorlanmasligi

Muammo tushunchasi: Akmeologik yondashuvni to'liq amalga oshirish uchun o'qituvchilarning metodik malakalari yetarli darajada emas. Akmeologik yondashuvlarning ta'lim jarayoniga samarali qo'llanilishi uchun o'qituvchilarni yangi metodlar va yondashuvlarga tayyorlash talab etiladi.

Mualliflik xulosasi o'qituvchilarning malakasini oshirish uchun muntazam ravishda seminarlar va treninglar tashkil etish zarur. Akmeologik yondashuvning samarali qo'llanishi o'qituvchilarning bu sohadagi bilim va ko'nikmalariga bog'liq bo'lib, ularni tayyorlash jarayoni doimiy ravishda amalga oshirilishi kerak.

Umuman olganda, talabalarining ijodiy qobiliyatlarini akmeologik yondashuv asosida rivojlantirishda mavjud bo'lgan muammolarni hal qilish, ta'lim tizimida chuqur o'zgarishlar va yangi yondashuvlarning joriy etilishini talab qiladi. Bu, o'z navbatida, talabalarining maksimal darajada rivojlanishi, ijodiy fikrlashni oshirish va innovatsion yondashuvlarni qo'llashga yordam beradi. Akmeologik yondashuvni ta'lim jarayoniga joriy etish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va talabalar uchun shaxsiy rivojlanish imkoniyatlarini yaratish orqali muammolarni hal qilish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz Prezident asarlari. 2-jild, 422-bet T.: O'zbekiston, 2018. – 32 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak – T.: O'zbekiston, 2017. – 102 b.
3. Салиев А.Ш. Ёшларнинг интилувчанлигини аниқлашда акмеограмманинг аҳамияти// Ёшларнинг акмеологик қарашларини шакллантиришда соғлом турмуш тарзининг ўрни. Т., 2008. Б.227.
4. Djuraev R.H. Ta'limda interfaol texnologiyalar. – Toshkent, 2010. – 87
5. Rakhmanova Mukaddas. “Scientifik and pedagogical bases of preparation of students for development of sosial astivitu in the prosess of professional and pedagogical edusation” // Volume: 7 Issue: 11 November 2021 SJIF Impast Fastor 2021: 8.047|| ISI Value: 1.188. 2021 EPRA IJMR | www.eprajournals.com | Journal DOI URL: <https://doi.org/10.36713/epra2013.B.283-287>.
6. Raxmanova M.Q. Problems of Improving Sosial Sompetense of Students in the Prosess of Higher Pedagogical Education // Sentral asian journal of literature, philosophy and sulture 12 Des 2022 B.48-52
7. Raxmanova M.Q. O'quvshilar kasbiy ta'limining psixologik jihatlari va motivlari // O'zMU xabarлари. 2021. –№1/3/ – B. 114-116.

INGLIZ TILINI O'RGANISHDA O'QUVCHILARNING INNOVATSION MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH

Xojamuratov R. I.

Berdaq nomidagi QDU

“Ingliz tili va adabiyoti” kafedrası o‘qituvchisi p.f.f.d. (PhD).

Tayanch so'zlar: o'quvchilarning innovatsion madaniyatini akmeologik yondashuv, zamonaviy axborot-kommunikatsiya va ta'lim texnologiyalari, kasbiy muloqotda qadriyatli va ijtimoiy tayyorgarlikning shakllanishi.

Ключевые слова: акмеологический подход к инновационной культуре студентов, современные информационно-коммуникационные и образовательные технологии, формирование ценностной и социальной подготовки в профессиональном общении.

Key words: acmeological approach to the innovative culture of students, modern information and communication and educational technologies, formation of value and social training in professional communication.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida ingliz tilini o'rganishda o'quvchilarning innovatsion madaniyatini rivojlantirish jarayoni yoritilib berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещен процесс развития инновационной культуры студентов при изучении английского языка в системе высшего образования.

SUMMARY:

This article highlights the process of developing students' innovative culture in studying English in the higher education system.

Oliy ta'lim tizimining jozibadorligini ta'minlash va xalqarolashuv imkoniyatlarini kengaytirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta'minlash pirovardida o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga katta e'tibor qaratilmoqda. “Ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatni rag'batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy-eksperimental laboratoriyalar, yuqori texnologiya markazlari va texnoparklarni tashkil

etish” [1] ijtimoiy sohaning ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilab berilgan. Bu esa, o‘quvchilarning innovatsion madaniyatini akmeologik yondashuvga ustuvorlik berish orqali rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini yoritib berish, kasbiy-pedagogik faoliyatda ta‘lim-tarbiyaning yangi shakl, metod va vositalaridan foydalanish yo‘llarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Shuningdek, milliy-madaniy o‘ziga xoslik va noyoblikni saqlab qolish uchun talabning etnik madaniy kompetensiyalarini hisobga olish kerak. Kasbiy yo‘naltirilgan ingliz tilini o‘qitish nuqtai nazaridan innovatsion umummadaniy kompetensiyalar – bu insonning mavjud bilim, ko‘nikma va shaxsiy malakasi yordamida boshqa madaniyat vakillari bilan kasbiy muloqotni muvaffaqiyatli amalga oshirish qobiliyatidir.

Shu sababli, Davlat ta‘lim standartida quyidagi umummadaniy kompetensiyalar mazmuni yoritib berilgan:

- mamlakatshunoslik, ijtimoiy-madaniy, kasbiy bilimlar va ijtimoiy o‘zaro ta‘sir to‘g‘risidagi bilimlarga ega bo‘lish;
- kasbiy muloqotda qadriyatli va ijtimoiy tayyorgarlikning shakllanishi;
- kasbiy umummadaniy muloqot tajribasiga ega bo‘lish;
- tolerantlik, refleksiv, faol pozitsiyani rivojlantirish;
- turli madaniyatga taalluqli sub’ektlar sifatida o‘zini anglash qobiliyatini rivojlantirish, eski tushunchalar va etnotsentrizmni anglash va bartaraf etish, shaxsiy madaniyatlararo muloqot tajribasini qayta ko‘rib chiqish.

Shunday qilib, kasb-hunarga o‘qitish nuqtai nazaridan umummadaniy va lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish pedagogik oliy ta‘lim muassasalari talabalari uchun dolzarb bo‘lgan muloqot qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. DTSga muvofiq, ingliz tilida kasbiy muloqotni o‘rgatish samaradorligi va til mutaxassisliklari talabalarining innovatsion umumiy madaniy va til qobiliyatini rivojlantirish uchun ushbu qobiliyatni rivojlantirish tamoyillari asosida ta‘lim modelini ishlab chiqish kerak. Umummadaniy va lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha ishlab chiqiladigan model kompetensiyaning shakllanish darajasini belgilovchi mezon va ko‘rsatkichlari ko‘rsatilgan maxsus tanlangan o‘quv materiallarini va shu bilan bir qatorda umummadaniy va til kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan eksperiment tavsifini o‘z ichiga oladi. Bu eksperiment esa chet tilida kasbiy muloqot qilish vositalari yordamida amalga oshiriladi.

Innovatsion umummadaniy va lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish kompleks yondashuvga asoslangan tegishli ta‘lim tamoyillarini ishlab chiqishni talab qiladi. Komplekslik shaxsiy faoliyatli, madaniyatlararo va muammoli yondashuvlarni o‘zida aks ettirib, belgilangan maqsadni amalga oshirish

imkonini beradi: o'qituvchi va talaba o'rtasidagi sub'ekt-sub'ekt munosabatlari, mavjud bilimlarga tayanish, autentik materiallarga asoslangan muammoli-loyiha topshiriqlaridan foydalanish, shuningdek, til va madaniyatlarni birgalikda o'rganish.

Shunday qilib, kasbiy muloqotni o'rganish jarayonida umummadaniy va lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish quyidagi tamoyillarni amalga oshirishga asoslanadi:

- o'quv jarayonida sub'ekt-sub'ekt o'zaro ta'siri tamoyili;
- o'quv jarayonining muammoli tashkil etilishi tamoyili;
- o'quv jarayonining lingvomadaniy va kasbiy yo'nalishi tamoyili.

Shuning uchun til mutaxassisliklari talabalarini kasbiy muloqotni o'rganishi davomida umummadaniy va til kompetensiyalari shakllanishi bo'yicha taqdim etilgan model shaxsiy faoliyatli, madaniyatlararo va muammoli-loyiha yondashuvlariga asoslanadi. Talabalarni kasbiy muloqotga tayyorlashga shaxsiy faoliyatli yondashish faol, ijodiy va o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan jarayon bo'lib, quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- fanlararo aloqadorlik tamoyili;
- ona tili va madaniyatni hisobga olish tamoyili;
- ta'lim jarayoni ishtirokchilarining o'zaro faol muloqot harakatlari shaklida ishini tashkil qilish. Ushbu yondashuv talabalarni jahon madaniyatiga jalb qilish va ularni madaniy qadriyatlar bilan tanishtirishni o'z ichiga oladi. Muammoli-loyihaviy yondashuvdan foydalanish mavjud bilim va ko'nikmalarni aktuallashtirish, ijodiy faoliyat tajribasiga ega bo'lish imkonini beradi.

Mohiyati bo'yicha murakkab ko'p bosqichli ta'lim bo'lgan innovatsion umummadaniy va til ko'nikmalarini rivojlantirish modeli bir qator tarkibiy qismlarni (maqsadli, mazmunli, tashkiliy, samarali) o'z ichiga oladi, ularning o'zaro aloqasi va yaxlitligi umummadaniy va til kompetensiyalari tomonidan amalga oshiriladigan bilim, ko'nikma, malakalarning to'plamini egallashga imkon beradi.

Innovatsion umummadaniy va lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishning muhim tarkibiy qismini bilim (mamlakatshunoslik, ijtimoiy-madaniy, kasbiy va ijtimoiy hamkorlik haqidagi bilim), malakalar (monologik nutq, dialogik nutq, o'qish va yozish), ko'nikmalar (natijaga erishish, moslashuvchanlik), kompetentlik (tolerantlik, faollik, ta'limning uzluksizligi) tashkil qiladi.

Tashkiliy komponent, chet tilida kasbiy muloqotni o'rgatishda umummadaniy va lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish modelining ishlashini ta'minlovchi omil bo'lib, o'qituvchi va o'quvchilarning faoliyati orqali belgilangan vazifalarga erishishga qaratilgan.

Samarali komponent modelning barcha tarkibiy qismlari integratsiyasi darajasini ko'rsatadi. Shuningdek, u umummadaniy va til kompetensiyalarini rivojlantirish mezonlarini, ya'ni ta'lim, faoliyatli, aksiologik-pozitsion, strategik mezonlarni aks ettiradi. Umummadaniy kompetensiyalarning alohida tarkibiy qismlari shakllanganligini aniqlashda, shuningdek, ushbu turdagi kompetensiyalar shakllanadigan o'quv jarayonining kasbiy yo'nalishini hisobga olish kerak. Shunday qilib, umummadaniy va til kompetensiyalarining tarkibiy qismlari va ularning shakllanish ko'rsatkichlari ingliz tilini o'qitishning kasbiy yo'nalishini, ya'ni chet tilida kasbiy muloqotga o'rgatishni aks ettirishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
2. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – 190 с.

AXBOROT VA AXBOROTLASHGAN JAMIYAT

Nekboyev X.X.

*Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti
p.f.f.d., (PhD) dotsent*

Tayanch soʻzlar: mediataʼlim, mediamadaniyat, tanqidiy fikrlash, oʻquv jarayoni, metodik asoslar, ijodiy qobiliyatlar.

Ключевые слова: медиаобразование, медиакультура, критическое мышление, образовательный процесс, методические основы, творческие способности.

Key words: media education, media culture, critical thinking, educational process, methodological foundations, creative abilities

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada mediataʼlim bugungi kunda jamiyatdagi axborot oqimining katta boʻlgani sababli taʼlim jarayonida muhim oʻrin tutadi. Mediataʼlimdan maqsad - oʻquvchilarni mediamadaniyatni tushunishga, axborotni tanqidiy tahlil qilishga va uning turli koʻrinishlari bilan ishlashga oʻrgatishdir. Mediamadaniyat asarlari orqali talabalar ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, bu esa ularga kelajakda axborot bilan ishlashda mustaqil va ongli qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Texnologiya tufayli odamlarning bir-biri bilan va yangiliklar manbalari bilan qanday muloqot qilishlari juda oʻzgarib ketdi. Avval odamlar yangiliklarni ogʻzaki ravishda eshitishardi. Keyin, ular radioda yangiliklarni tingladilar va televizorda koʻrishardi. Bugungi kunda har bir yangilik internet orqali tezda mavjud. Shuning uchun, internet kuchli vositaga aylanganini koʻrish mumkin. Biroq, ushbu kuchli vosita tomonidan uzatiladigan maʼlumotlarning katta qismi notoʻgʻri va shubhali manbalardan boʻlib, ularning miqdori har kun oʻtgan sayin kamaymoqda.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье медиаобразование занимает важное место в образовательном процессе в связи с большим потоком информации в современном обществе. Цель медиаобразования – научить студентов понимать медиакультуру, критически анализировать информацию и работать с различными ее формами. Через произведения медиакультуры у студентов развивается творческое и критическое мышление, что поможет им в дальнейшем принимать самостоятельные и обоснованные решения при работе с информацией.

SUMMARY:

In this article, media education takes an important place in the educational process due to the large flow of information in society today. The goal of media education is to teach students to understand media culture, critically analyze information and work with its various forms. Through works of media culture, students develop creative and critical thinking, which will help them make independent and informed decisions when working with information in the future.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Noto'g'ri ma'lumotlarning salbiy ta'sirlarini ko'rish uchun uzoqqa qarash shart emas, masalan, ma'lumotlarni joylashtirish (broning), joylashuv xizmatlari (Uber), yoki xizmatni tez taqdim etish (Airbnb). Global platformalar, masalan, Twitter, Facebook va Instagram mamlakatimizda har kuni millionlab foydalanuvchilar tomonidan ishlatilmoqda. Foydalanuvchilarga kontent yaratish imkoniyatini beruvchi ko'plab dasturlar va veb-saytlar mavjud. Bu, o'z navbatida, noto'g'ri va chalg'ituvchi kontentning tez sur'atlarda yaratilishi va tarqatilishiga olib keldi. Internetdagi barcha auditoriyalar kontentni tarqatish va sharhlash rollarini o'ynaydi. Musiqachilar, kino yulduzlari va siyosatchilar bilan yuqori darajada o'zaro aloqalar kuzatilmoqda. Internetda ijtimoiy harakatlarga va masofadagi tadbirlarga qo'llab-quvvatlash faolligi ko'p uchramoqda, hatto tadqiqotlar o'tkazilmoqda. Biroq, internet, ehtimol, boshqa har qanday media vositasidan ko'ra ijtimoiy polarizatsiyani oshirgan va ideologik qarama-qarshilikni kuchaytirgan. Xabarlarining intensivligi va yaqinligi sababli odamlar har qanday va barcha ishlab chiqarilgan ma'lumotlarga kirish imkoniyatiga ega bo'lgan vaqtda ularga qo'shilish va sabablarni qabul qilishga majbur bo'ladi. Ushbu hodisalar Braziliyaga xos bo'lmagan, lekin braziliyalik internet foydalanuvchisi kontentga kirish va ko'rish usulida boshqa mamlakatlardagi foydalanuvchilardan farqli xususiyatlarga ega. Raqamli fuqarolik hali ham rivojlanmoqda va xususiy korporatsiyalar bizga ko'rish uchun eng mos kontentni qanday tanlashni belgilaydi. Internetdagi turli nuqtai nazarlar bizga professional tarzda yaratilgan kontentdan tortib, havaskor kontent, kuzatuv yoki fuqarolar tomonidan ishlab chiqarilgan jurnalistikani o'qish imkoniyatini beradi, ammo ularning malakasi professional sohadagi darajaga mos kelmasligi mumkin[1].

Hozirgi zamon media madaniyatida (media dunyosi, media ta'limi, audiovizual ta'lim, vizual savodxonlik) bir qator atamalar keng tarqalgan. Ushbu atamalarning mashhurligi, ayni paytda audiovizual mahsulotlarni ishlab chiqarish va tarqatish sohasida juda tez kengayish guvohi bo'lishimizdan kelib chiqadi. Ushbu o'sish namoyish etilgan mahsulotlarning soni va tomoshabinlarning sonining oshishi bilan aks etadi. Kino, eng tijoratlashtirilgan va eng ta'sirchan audiovizual vosita sifatida tan olinganidan tashqari, mavjud audiovizual, televideniye va video texnologiyalar paydo bo'ldi va ular tezda ko'proq va turli qo'llanmalarda kengayishi kutilmoqda. Ularning xususiyati sababli audiovizual ifoda vositalari kuchli aloqa, ta'sir va madaniyat vositalari sifatida alohida va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni talab qiladi. Garchi inson ushbu vositalardan faqat bir necha yil davomida foydalanayotgan bo'lsa-

da, yangi ifoda tillarini izlashni minglab yillar davomida amalga oshirganligi aniq dalildir. Bizning fikrimizcha, Oldinga o'tmasdan oldin, An'anaviy Media Erasidan Raqamli Eraga o'tish jarayonida uchraydigan muammolarni ko'rib chiqish muhimdir, bu esa raqamli savodxonlik va media ma'lumotlari savodxonligining oqibatlarini yaxshiroq tushunish uchun zarurdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumotlar analog bosqichdan raqamli bosqichga sezilarli darajada o'zgardi. Bu nashr qilish sohasida ham haqiqatdir. Har qanday inqilobiy o'zgarish kabi, bu o'tish vaqt davomida bosqichma-bosqich amalga oshdi, bu esa har bosqichda muammolarni yaratdi. Ushbu muammolar nafaqat foydalanuvchilarning ma'lumot va nashr qilish xizmatlari bilan qanday o'zaro aloqada bo'lishini o'zgartirdi, balki eng muhimi, xronik bo'lib, kuchayib boruvchi bezovtalikni yaratdi, shuning uchun bizning hozirgi vaqt deb ataladigan oxirgi nuqtani belgilash zarurati tug'di. Aniq bir ta'rif olish bu katta, notekis konturlar ramkasi ichida muhim bo'lib ko'rinadi, biz hali nomini bilmaymiz. Raqamli ajratuvchining birinchi ta'rifi M. Rotelliying 2001-yildagi asarida uchraydi. Rotelli raqamli ajratuvchini "Tarmoqqa kirish huquqiga ega bo'lgan populyatsiyalar bilan ularni na to'liq foydalanuvchilar, na past darajadagi foydalanuvchilar bo'lganlar o'rtasida hali mavjud bo'lgan dramatik farq" deb ta'riflaydi. Mahalliy miqyosda, raqamli ajratuvchi shuningdek shahar ajratuvchisi sifatida ham ko'rinadi, chunki barcha uy xo'jaliklarida shaxsiy kompyuterlar yoki tarmoqqa ulanish mavjud emas. Ijtimoiy-madaniy raqamli ajratuvchilar mavjud bo'lib, kuchlilarni istisno qilinganlardan uzoqlashtiradi. Keyingi tadqiqotlar asosan raqamli ajratuvchining ushbu dastlabki ta'rifiga asoslanib o'rganildi. Raqamli ajratuvchi 4 o'lchamga ega bo'lishi ko'rinadi: intraregional, intrastate, intranational va xalqaro. Boshqa tomondan, uning ta'siri jamiyatning turli sohalarida (salomatlik, ta'lim, siyosat, iqtisodiyot, aloqa, madaniyat) yuzaga keladi. Agar maqsad qisqartirish bo'lsa, biz faqat ICTga kirish emas, balki foydalanishga ham e'tibor qaratishimiz kerak.

Raqamli asrda, "yolg'on xabarlar" fenomeni olimlar, jurnalistlar va siyosatshunoslarni tashvishga solmoqda, chunki bu jurnalistika amaliyotlariga va jamiyatning vositachilik hodisalariga bo'lgan tushunchalariga ta'sir qiladi. Yolg'on xabarlar siyosiy vosita yoki siyosiy motivlangan manbalardan bo'lishi mumkin, ular etika tamoyillariga rioya qilmaydi. Uning tarqatilish xususiyati uni ayniqsa ijtimoiy media platformalarida ko'rinadigan qiladi. Harvard Universitetining ta'lim kitobi ta'rifiga ko'ra, "yolg'on xabarlar" "odamlarni aldash maqsadida yaratilgan hikoyalar va ijtimoiy media orqali tarqatilgan yasalgan fotosuratlar yoki yolg'on yangiliklar hisoblanadi." Yolg'on xabarlar

"havo ichidan yaratilgan hikoyalar, ishonarli ko'rinadigan qilib manipulyatsiya qilingan" deb ham ta'riflangan [2].

Tahlil va natijalar. Turli fanlardan olimlar va jurnalistlar hali ham "yolg'on xabarlar"ni qanday eng yaxshi ta'riflash haqida kelisha olmaydilar. McIver shunday dedi: "Biz 'yolg'on xabarlar' atamasi bilan ehtiyotkorlik bilan yondashishimiz kerak... Bu atama qurolga aylanishi mumkin va 'yolg'on xabarlar' yorlig'ini butunlay yolg'on qilishi mumkin." Ma'lumotlar urushi davrida barcha yangilik media vositalarining bir-birining yangiliklarini yolg'on deb belgilash juda oson. Yolg'on xabarlarni muhokama qilish uchun qabul qilingan boshqa atamalar "alternativ haqiqat", "post-haqiqat", va "ma'lumot tuzog'i" kabi atamalarni o'z ichiga oladi. AQSh Prezidentining maslahatchisi Kellyanne Conway "alternativ faktlar" atamasini ishlatib, Trumpning inauguratsiya pastgacha qatnashganligi haqidagi da'volarini himoya qildi va yangilik hisobotlariga hujum qildi. Yolg'on xabarlar tarqatuvchisi Paul Horner o'zining yaratilgan hikoyalarini yaratish usullarini intervyuda oshkor qildi. U "Men Trumpni Oq uyda deb o'ylayman" dedi va yolg'on xabar yozuvchilari o'z ishlarini tanitishni xohlaganlarini tushuntirdi, garchi hech kim bu yolg'on ekanligini bilmasdi va bu aslida yangilik bo'lmagan. Shuningdek, u "Men bunday yangilik veb-saytlariga mazmun yozaman, bu haqiqat va fantastika o'rtasidagi chiziqlarni bulg'ashi mumkin va ular do'stlariga aytishlari yoki ijtimoiy media orqali ulashishlari mumkin, va ular bundan zavqlanishadi. Biror kishining nimadir haqida xayajonlanishini ko'rish juda qiziqarli edi."

Ushbu tadqiqot media ma'lumotlari savodxonligi (MIL) va uning media iste'molchilarining hayotidagi rolini o'rganadi. Maqola MILni 21-asr media iste'molchilari uchun muhim deb hisoblaydi. Aslida, media savodxonligi tez-tez ishlatiladigan atamadir, chunki media savodxon bo'lish demak, axborotni tanqidiy va ijodiy iste'molchi bo'lishni anglatadi. MILning asosiy foydalari, media iste'molchilarini raqamli media foydalanuvchilari bo'lishni yaxshilashni o'z ichiga oladi, chunki media savodxonligi ta'limi odamlarni tanqidiy, tahliliy va faol va mas'uliyatli iste'molchilar bo'lishlariga yordam beradi. Media savodxonligi bilimlari va ko'nikmalari shuningdek, shaxslarni potentsial zararli media, vulgar va zo'ravon kontentlardan himoya qiladi. Polarizatsiya va ta'sirlangan media muhitida (PIME) MILga taklif qilingan yondashuv raqamli paradigmaning o'zgarishini qayta o'ylashga asoslanadi. "PIME savodxonligi" atamasi yanada kengroq bo'lib, media (M) qaramligi, media manipulyatsiya ta'siri va ijtimoiy polarizatsiya ta'sirining zarurligini aniq belgilashga yordam beradi. PIME ta'limining afzalliklari va cheklovlari doimiy o'qish tizimi sifatida ko'rsatildi va PIME savodxonligini rivojlantirish uchun asosiy shartlar

ta'kidlandi. Tavsiyalar taqdim etilgan PIME kompetensiyalarining turli ta'lim sohalarida qo'llanilishini rivojlantirish uchun ko'p marta sinovdan o'tkazish taklif etilgan. Raqamli texnologiyalar so'nggi yillarda ish joyida katta ta'sir ko'rsatdi, ish jarayonlarini bog'lanadigan, tahrirlanadigan, interaktiv, dasturlanishi mumkin, kuzatiladigan, aloqa qilish va tarqatish mumkin bo'lgan qilish. Ammo bu o'zgarish ish jarayonlariga katta o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Yangi texnologiyalar deyarli har doim yangi ish jarayonlariga, ish tartiblariga, hamkorlikni tashkil etishga va shu bilan birga ma'lumotlar muhitini buzishga va ishdagi muvozanatlarni mustahkamlashga olib keladi [3].

Ushbu kitob ish joyida raqamli transformatsiya yoki raqamli o'zgarishning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun asosiy shart sifatida ish joyidagi ma'lumotlar savodxonligini kiritishni maqsad qilib qo'yadi. Yetakchi olimlarning hissalarini o'z ichiga olgan kitob, ish joyidagi ma'lumotlar savodxonligining tashkilot operatsiyalaridagi ko'p qirrali rolini va raqamli o'zgarish jarayonidagi rolini, ish beruvchi va xodimlarning rollarini va qarashlarini hisobga olgan holda o'rganadi. Kitob, ish joyida raqamli o'zgarish davomida ma'lumotlar savodxonligini tadqiq qilishda olingan darslarni o'z ichiga oladi (masalan, atom elektr stantsiyasi, ochiq manba dasturiy ta'minot jamoasi va universitet). U metodologik va konseptual rivojlanishlarni ko'rsatadi va raqamli o'zgarish ta'sirida bo'lgan zamonaviy ish joyida ma'lumotlar savodxonligini tadqiq etish bo'yicha tadqiqotchilarga qo'llanma beradi. Kitob, zamonaviy ish joyida raqamli o'zgarishlarning ta'sirini ma'lumotmarkazli nuqtai nazardan yig'ib, tadqiqotchilarni yo'naltiradi. Fuqarolar ishtiroki zamonaviy rejalashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda, chunki jamiyatdagi murakkablik va xilma-xillik ortib bormoqda. Jamoatchilik ishtirokining potensial foydalari orasida shaffof, inklyuziv va adolatli qaror qabul qilish jarayonlarini rivojlantirish mavjud. Amerika, Evropa, Xitoy va boshqa kontekstlarda fuqarolar hokimiyati darajalari, ishtirok shakllari va metodlari, hamda samaradorlikni baholash bo'yicha o'sib borayotgan adabiyot. Biroq, an'anaviy ishtirok usullari ko'pincha faqat bir nechta vakilni tanlashni va qatnashchilarni ma'lum vaqt va joyda bo'lishni talab qilardi, bu esa inklyuzivlik va qatnashuvning moslashuvchanligi kabi ko'plab muammolarga olib kelardi. So'nggi yillarda olimlar, rejalashtiruvchilar va siyosatchilar an'anaviy ishtirok metodlarining muammolarini bartaraf etish uchun raqamli vositalarga e'tibor. Ayniqsa, ijtimoiy media fuqarolar ishtirokini qo'llab-quvvatlash uchun rejalashtirish amaliyotida tobora ko'proq ishlatilmoqda. Ularning interaktiv va ikki tomonlama xususiyatlari ularni elektron ishtirok uchun samarali vosita qiladi. Ijtimoiy media, ma'lumot berishdan tortib, fuqarolarni qaror qabul qilish jarayoniga ko'proq ta'sir ko'rsatishgacha bo'lgan turli ishtirok ehtiyojlarini

qondirish imkoniyatiga ega. Ular ishtirokchi demokratiyani amalga oshirishda, hukumat va fuqarolar o'rtasida ishonchni o'rnatishda va uzoq muddatli ijtimoiy kapitalni rivojlantirishda yordam berishi mumkin. Har xil turdagi ijtimoiy media platformalari hukumatlar tomonidan jamoatchilik fikrini olish, ma'lumot tarqatish va ulashish, hamda fuqarolar ishtirokini qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida foydalanilgan.

Masalan, Yevropadagi ko'plab mahalliy hukumatlar siyosatni shakllantirishda fuqarolar bilan aloqa o'rnatish uchun Facebook va Twitter-dan faol foydalanmoqdalar. Xitoyda, ijtimoiy media nafaqat hukumat tomonidan yuqoridan pastga qaror qabul qilish jarayonlarini tashkil etishda foydalanilgan, balki fuqarolar va ekspertlar tomonidan rejalashtirish amaliyotlarida kollektiv harakatlarni qo'llab-quvvatlash uchun ham foydalanilgan. Biroq, ijtimoiy media texnologiyalarining cheklovlari va muammolari haqida ko'p tanqidlar mavjud. Potensial muammo shundaki, ular yangi raqamli tafovutlarni va aholi biasini yaratishi mumkin, ba'zi ijtimoiy guruhlarni, raqamli vositalarga kirish imkoni bo'lmagan yoki tanish bo'lmaganlarni chiqarib tashlaydi. Ijtimoiy medianing fikrlarning polarize bo'lishiga olib kelishi haqida ham sezilarli muhokamalar bo'lib, ma'lumotlarning ishonchliligi, maxfiylik muammolari, ijtimoiy munosabatlar ta'siri, siyosiy va ijtimoiy biaslar, va ularning notekis natijalari kabi potensial muammolar haqida gapirilgan. Ijtimoiy media bilan bog'liq potensial muammolarni hisobga olib, olimlar kengroq qatnashchilarni jalb qilish va ijtimoiy inklyuziyani rivojlantirish uchun onlayn va oflayn ishtirokni birlashtirish zarur bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydilar [4]. Hozirgacha raqamli qo'llab-quvvatlanadigan ishtirok va qatnashuv haqida juda kam empirik dalillar mavjud. Ijtimoiy medianing an'anaviy ishtirok metodlari bilan qanday qo'shilishi va inklyuziv ishtirokni qo'llab-quvvatlash darajasi qanday ekanligini tushunishga qaratilgan tadqiqotlar kam. Shuningdek, mahalliy siyosat va institutsional kontekstlarning ijtimoiy media ishtirokiga ta'siri haqida tadqiqotlar yetishmayapti. Shu sababli, ushbu tadqiqot ijtimoiy medianing fuqarolarni qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy inklyuziyani oshirishdagi rolini o'rganishga qaratilgan. U ikki Gollandiyalik misolni - Alkmaar shahridagi iBike Alkmaar kompaniyasi va Utrecht shahridagi Overvechtdagi transport yo'nalishlarini tiklashni o'z ichiga oladi.

Birinchi misol faqat ijtimoiy mediani fuqarolar ishtirokida foydalanadi, ikkinchisi esa an'anaviy metodlarni onlayn ishtirok vositalari bilan birlashtiradi. Ushbu ikki turli misollarni solishtirish ijtimoiy medianing rolini va onlayn va oflayn ishtirok o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tushunishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Ijtimoiy media ishtirokiga bog'liq muammolarni tushunish uchun intervyular, ma'lumotlarni qazib olish va kompyuter yordamida kontent tahlilini birlashtirgan innovatsion aralash metodlar yondashuvi ishlab chiqilgan. Fuqarolar ishtiroki zamonaviy rejalashtirish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu komplekslik va turli manfaatlarning oshishi bilan bog'liq.

Adabiyotlar:

1. Федоров, А.В. Медиаобразование и медиаграмотность. Москва, 2004.
2. Мастерман, Л. Овладение медиакомпетенциями: теория и практика. Лондон, 1993.
3. Иванов, М.В., Митрофанов, И.В., Соколова, И.А. Инновационные технологии в образовании. Санкт-Петербург, 2005.
4. Вартанова, Е.Л., Засурский, Й.Н. Медиаобразование в информационном обществе. Москва, 2002.
5. Заир-Бек, С. Медиа технологии в современном образовательном процессе. Москва, 2004.
6. Федоров А.В. Медиаобразование: социологические опросы. Таганрог: Изд-во Кучма, 2007. 228 с. Федоров, 2007, 248-б.
7. Педагогическая энциклопедия : В 2 т. / Гл. ред. В. Г. Панов. — Москва : Большая Рос. энцикл., 1993-1999. Педагогическая энциклопедия, 1993, 554-б
8. Усов Ю.Н. Кинообразование как средство эстетического воспитания и художественного развития школьников. Дисс. ... д-ра пед. наук. — М., 1989. — 355 с.
9. Федоров А.В. Анализ персонажей медиатекстов на занятиях: творческие задания // Перемена. 2007. № 3. С. 15-21. Федоров, 2001, 36-б
10. Зазнобина, Л. С. Проект стандарта медиаобразования, интегрированного в гуманитарные и естественнонаучные дисциплины начального и среднего общего образования [Текст] / Л. С. Зазнобина. - М. : Просвещение, 1999. — 40 с. Зазнобина, 1998, 34-б.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA LOGISTIKA SOHASINING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Raimbayeva R.R.

*Toshkent davlat Agrar universiteti, Agrologistika va
biznes fakulteti talabasi*

Tayanch so'zlar: logistika, transport infratuzilmasi, ta'minot zanjiri, geografik joylashuv, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, iot (internet of things), blokcheyn, xalqaro hamkorlik, ekologik masalalar, savdo va transport, infratuzilma modernizatsiyasi, xususiy sektor hamkorligi, investitsiyalar, innovatsion texnologiyalar, logistika mutaxassislari, tranzit davlat, yuqori malakali mutaxassislar, ekologik toza logistika, global iqtisodiyot, iqtisodiy barqarorlik, raqobatbardoshlik, transport yo'llari, o'zaro savdo, xalqaro transport yo'llari.

Ключевые слова: логистика, транспортная инфраструктура, цепочка поставок, географическое положение, цифровые технологии, искусственный интеллект, IOT (Интернет вещей), блокчейн, международное сотрудничество, экологические проблемы, торговля и транспорт, модернизация инфраструктуры, сотрудничество частного сектора, инвестиции, инновационные технологии, специалисты по логистике, транзитное государство, высококвалифицированные специалисты, экологически чистая логистика, мировая экономика, экономическая стабильность, конкурентоспособность, транспортные маршруты, взаимная торговля, международные транспортные маршруты.

Key words: logistics, transport infrastructure, supply chain, geography, digital technology, artificial intelligence, IOT (Internet of Things), blockchain, international cooperation, environmental issues, trade and transport, infrastructure modernization, private sector cooperation, investment, innovative technologies, logistics specialists, transit state, highly qualified specialists, green logistics, global economy, economic stability, competitiveness, transport routes, mutual trade, international transport routes.

РЕЗЮМЕ:

Logistika sohasining rivojlanishi har qanday mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotida muhim o'rin egallaydi. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida logistika sohasining rivojlanish istiqbollari tahlil qilingan. Mamlakatning geografik joylashuvi va resurslarining keng imkoniyatlari logistika tizimining rivojlanishi uchun katta salohiyat yaratadi. Logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish O'zbekistonda logistika sohasining yanada rivojlanishiga turtki beradi. Maqolada, O'zbekistonning transport tizimini yaxshilash, yangi portlar va aeroportlar qurish, raqamli texnologiyalarni, masalan, sun'iy intellekt va IoT-ni joriy etish, ekologik masalalarga e'tibor qaratish va malakali logistika mutaxassislari tayyorlash kabi muhim rivojlanish yo'nalishlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish va xususiy investitsiyalarni jalb qilish zarurligi ta'kidlangan. Maqola O'zbekistonning logistika

sohasidagi muvaffaqiyatlari global iqtisodiyotda muhim o'rin egallashiga va mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga yordam berishini ko'rsatadi. O'zbekistonning logistika markazi sifatida rivojlanishiga imkon beradigan istiqbollarni baholash orqali, ushbu sohaning kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlari aniqlangan.

РЕЗЮМЕ:

Развитие логистического сектора играет важную роль в экономическом и социальном развитии любой страны. В данной статье анализируются перспективы развития логистической отрасли в Республике Узбекистан. Географическое положение страны и широкие возможности ее ресурсов создают большой потенциал для развития логистической системы. Модернизация логистической инфраструктуры, внедрение новых технологий и укрепление международного сотрудничества будут стимулировать дальнейшее развитие логистического сектора в Узбекистане. В статье сформулированы такие важные направления развития, как совершенствование транспортной системы Узбекистана, строительство новых портов и аэропортов, внедрение цифровых технологий, таких как искусственный интеллект и Интернет вещей, ориентация на вопросы экологии и подготовка квалифицированных специалистов по логистике. Также была подчеркнута необходимость укрепления сотрудничества между государством и частным сектором и привлечения частных инвестиций. В статье показано, что успехи Узбекистана в сфере логистики помогают занять важное место в мировой экономике и обеспечить экономическую стабильность страны. Путем оценки перспектив, которые позволят развивать Узбекистан как логистический центр, определены дальнейшие направления развития этой отрасли.

SUMMARY:

The development of the logistics sector plays an important role in the economic and social development of any country. This article analyzes the prospects for the development of the logistics industry in the Republic of Uzbekistan. The geographical location of the country and the wide possibilities of its resources create great potential for the development of the logistics system. Modernization of the logistics infrastructure, the introduction of new technologies and strengthening of international cooperation will stimulate further development of the logistics sector in Uzbekistan. The article formulates such important areas of development as improving the transport system of Uzbekistan, building new ports and airports, introducing digital technologies such as artificial intelligence and the Internet of Things, focusing on environmental issues and training qualified logistics specialists. The need to strengthen cooperation between the public and private sectors and attract private investment was also emphasized. The article shows that Uzbekistan's success in logistics helps to take an important place in the global economy and ensure the economic stability of the country. By assessing the prospects that will allow developing Uzbekistan as a logistics hub, further directions for the development of this industry are determined.

Logistika sohasining rivojlanishi har qanday mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasi, geografik joylashuvi va resurslari bilan bu sohada katta imkoniyatlarga ega. Mamlakatda transport, ta'minot zanjiri va tovar harakatini samarali boshqarish logistika sohasining muhim tarkibiy qismlaridir. O'zbekistonda logistika sohasining rivojlanishi, transport infratuzilmasining yaxshilanishi, yangi texnologiyalarning joriy etilishi va xalqaro hamkorlikning kuchayishi bilan bog'liq istiqbollar mavjud.

O'zbekiston Respublikasining logistika sohasidagi rivojlanish tendensiyalari mamlakatning iqtisodiy strategiyasiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. O'zbekistonning

transport va logistika infratuzilmasi ko'plab yillik taraqqiyotga muhtoj bo'lgan sohalardan biridir. O'zbekistonda logistika tizimining rivojlanishining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

O'zbekistonning geografik joylashuvi uning tranzit davlat sifatida ahamiyatini oshiradi. Logistika infratuzilmasini rivojlantirish, temir yo'l va avtomobil transporti tarmog'ini modernizatsiya qilish, yangi portlar va aeroportlar qurish orqali xalqaro logistika markazlariga aylanish istiqbollari mavjud.

Logistika sohasida raqamli texnologiyalarning, masalan, sun'iy intellekt, IoT (Internet of Things), blokcheyn va avtomatlashtirilgan tizimlarning joriy etilishi jarayonni samarali boshqarishni ta'minlaydi. O'zbekistonda bu texnologiyalarni joriy etish va ularni rivojlantirish logistika sohasining raqobatbardoshligini oshiradi.

O'zbekistonning yirik iqtisodiy sheriklari bilan savdo va transport sohasidagi hamkorlikni kuchaytirish muhim. Shuningdek, mamlakatning Xitoy, Rossiya va boshqa Markaziy Osiyo davlatlari bilan o'zaro savdo va transport aloqalarini kengaytirish logistika sohasining jadal rivojlanishiga xizmat qiladi.

Logistika sohasidagi ekologik masalalar ham dolzarb bo'lib, bu jarayonda atrof-muhitni muhofaza qilish va logistika operatsiyalarini ekologik toza qilish uchun yangi standartlar joriy etilishi kutilmoqda.

O'zbekistonda logistika sohasining rivojlanish istiqbollari, asosan, quyidagi yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiriladi:

O'zbekistonda ichki va tashqi savdo sohasini rivojlantirish orqali logistika tarmog'ining samaradorligini oshirishga katta e'tibor berilmoqda. Xalqaro savdo va transport yo'llarini yanada rivojlantirish, yangi yo'nalishlar ochish va mavjudlarni modernizatsiya qilish istiqbollari ega.

Logistika sohasida malakali mutaxassislar yetishmasligi logistika xizmatlarining sifatiga ta'sir qilmoqda. Shuning uchun universitetlar va boshqa ta'lim muassasalarida logistika, transport va ta'minot zanjiri boshqaruvi bo'yicha yangi kurslar va dasturlarni joriy etish zarur.

O'zbekiston Respublikasida logistika sohasida innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali jarayonlarni optimallashtirish va samaradorlikni oshirish mumkin. Sun'iy intellekt, ma'lumotlar tahlili, avtomatlashtirish kabi texnologiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish logistika tizimini yangilaydi.

Davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, xususiy investitsiyalarni jalb qilish, shuningdek, infratuzilma va texnologiyalarni rivojlantirish uchun keng ko'lamli hamkorlik dasturlarini amalga oshirish logistika sohasini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida logistika sohasining rivojlanish istiqbollari juda katta. Geografik jihatdan qulay joylashuv va xalqaro transport yo'llariga ega bo'lishi mamlakatning logistika markazi sifatida rivojlanishiga yordam beradi. Yangi texnologiyalarni joriy etish, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va ichki tarmoqlarni modernizatsiya qilish O'zbekistonda logistika sohasining yanada rivojlanishiga imkon yaratadi. Shuningdek, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash va ekologik masalalarga e'tibor qaratish kelajakda muvaffaqiyatli logistika tizimini yaratishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

O'zbekistonning logistika sohasidagi muvaffaqiyatlari global iqtisodiyotda muhim o'rin egallashiga va mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Abreshimov, M. K. (2019). Logistika: Teoriya i praktika. Toshkent: Olam.
2. Davronov, Sh. X. (2020). O'zbekistonda logistika sohasining rivojlanish tendensiyalari. Toshkent: Iqtisodiyot va biznes.
3. Sharipov, S. A. (2021). Transport infratuzilmasi va uning rivojlanishi: O'zbekiston misolida. Toshkent: Turon.
4. Nabiev, U. S. (2022). Ta'minot zanjiri va logistika: O'zbekistondagi muammolar va imkoniyatlar. Toshkent: Tashkent Davlat iqtisodiy universiteti.
5. Raxmonov, A. B. (2023). Innovatsion texnologiyalar va logistikani optimizatsiya qilish. Toshkent: Texnologiya va yangi usullar.
6. Rustamov, I. A. (2020). Ekologik masalalar va logistikar. Toshkent: Ekologik nazariya.
7. Kamolov, M. V. (2021). Xalqaro transport va savdo aloqalari: O'zbekistondagi perspektivalar. Toshkent: Biznes va savdo.
8. Pokrovskiy, A. M. (2021). Avtomatizatsiya i sifrovizatsiya v logistike. Moskva: Logistika Press.
9. Timurbekov, A. R. (2022). Logistika muammolari va yechimlar: O'zbekistondagi holat. Toshkent: Iqtisodiy tadqiqotlar.
10. Sharifova, N. A. (2020). Logistik bo'limni boshqarish va raqobatbardoshlik. Toshkent: Agrar iqtisodiyot.

AXBOROTLASHGAN TA'LIM MUHITIDA TALABALARNING MUSTAQIL O'Z-O'ZINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK DASTURIY VOSITALARDAN FOYDALANISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Kudenov T.M.

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti,
assistent-o'qituvchi*

Tayanch so'zlar: pedagogik dasturiy vositalar, platforma, monitoring, zamonaviy texnologiya, o'z-o'zini rivojlantirish, didaktik model.

Ключевые слова: педагогические программные средства, платформа, мониторинг, современные технологии, саморазвитие, дидактическая модель.

Key words: pedagogical software, platform, monitoring, modern technologies, self-development, didactic model

РЕЗЮМЕ:

O'zbekiston oliy ta'lim tizimi mamlakat taraqqiyotining asosiy negizlaridan biri hisoblanib, zamonaviy talablar va raqamli iqtisodiyotga mos ravishda isloh qilinishi zarur. Bugungi kunda axborotlashgan ta'lim muhitini rivojlantirish talabalar mustaqilligini ta'minlash va ularning o'z-o'zini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirish uchun dolzarb yo'nalish hisoblanadi. Axborotlashgan ta'lim muhiti O'zbekistonning oliy ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirishga va mamlakat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi yuqori malakali, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

РЕЗЮМЕ:

Система высшего образования Узбекистана является одной из основных основ развития страны и нуждается в реформировании в соответствии с современными требованиями и цифровой экономикой. Сегодня развитие информативной образовательной среды является актуальным направлением обеспечения самостоятельности учащихся и расширения их возможностей для саморазвития. Информативная образовательная среда служит для приведения системы высшего образования Узбекистана в соответствие с международными стандартами и подготовки высококвалифицированных, конкурентоспособных кадров, способствующих развитию страны.

SUMMARY:

The higher education system of Uzbekistan is one of the main foundations of the country's development and needs to be reformed in accordance with modern requirements and the digital economy. Today, the development of an informative educational environment is an urgent area of ensuring students' independence and expanding their opportunities for self-development. The informative educational environment serves to bring the higher education system of Uzbekistan in

line with international standards and to train highly qualified, competitive personnel contributing to the development of the country.

Pedagogik dasturiy vositalar talabalar tomonidan mustaqil bilim olish, o'z-o'zini rivojlantirish va o'quv jarayonini samarali tashkil qilishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu vositalarni yaratish jarayoni didaktik tamoyillar va texnologik yondashuvlarga asoslanib amalga oshiriladi.

Pedagogik dasturiy vositalar – bu ta'lim jarayonida foydalanish uchun mo'ljallangan maxsus dasturiy ta'minot bo'lib, o'quvchilarning bilimini oshirish, ko'nikmalarini rivojlantirish va mustaqil ishlashni tashkil qilishga yordam beradi. Ular:

- Ta'lim mazmunini elektron shaklda taqdim etadi.
- Interaktiv o'qitish va nazorat jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydi.
- O'zlashtirish darajasini kuzatish va baholash imkonini beradi.

Pedagogik dasturiy vositalarni yaratish ta'lim jarayonini zamonaviylashtirish va samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayon bir qancha aniq bosqichlardan iborat bo'lib, har bir bosqichda didaktik va texnologik talablar hisobga olinadi. Quyida ushbu bosqichlar haqida batafsil ma'lumot beriladi.

1. Talablarni aniqlash va tahlil qilish

Pedagogik dasturiy vosita yaratilishidan avval uning maqsadi va vazifalarini aniqlash zarur. Ushbu bosqichda quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

- **Maqsadni aniqlash:** Dasturiy vositaning qaysi maqsadga xizmat qilishi belgilanadi. Masalan, o'quvchilar bilimini oshirish, ko'nikmalarini rivojlantirish yoki masofaviy ta'limni qo'llab-quvvatlash.
- **Auditoriyani tahlil qilish:** Dastur qaysi yosh guruhiga va ta'lim bosqichiga mo'ljallanganligini aniqlash.
- **Ta'lim jarayonini o'rganish:** Ushbu bosqichda dasturiy vositaning mavjud o'quv jarayoniga qanday moslashishi tahlil qilinadi.
- **Kerakli resurslarni belgilash:** Texnologik infratuzilma, bilim resurslari va boshqa manbalar aniqlanadi.

Natijasi: Ushbu bosqichda dasturiy vosita uchun texnik talablar va didaktik ehtiyojlar ro'yxati tuziladi.

2. Didaktik modelni ishlab chiqish

Didaktik modelni ishlab chiqish pedagogik dasturiy vositaning o'quv jarayonida qanday ishlashini rejalashtirishni o'z ichiga oladi.

- **O'quv maqsadlarini belgilash:** Dastur orqali qaysi bilim va ko'nikmalar shakllantirilishi aniqlanadi.
- **Interaktiv elementlarni belgilash:** Talabalar faol ishtirok etishi uchun interaktiv mashqlar, o'yin elementlari yoki topshiriqlar ishlab chiqiladi.

- **Mazmunni tuzish:** O'quv materiallari, nazariy bilimlar, amaliy topshiriqlar va testlar ketma-ketligi rejalashtiriladi.
- **Nazorat va baholash:** Dasturda talabalar bilimini baholash tizimi (testlar, tahliliy savollar) yaratiladi.

Natijasi: Dasturiy vositaning didaktik modeli va dastlabki kontseptsiyasi ishlab chiqiladi.

3. Texnologik platformani tanlash va loyiha yaratish

Dasturiy vositaning texnologik asoslari va infratuzilmasini yaratish bosqichi.

- **Platforma tanlash:** Mobil ilova, veb-ilova yoki shaxsiy kompyuter dasturi sifatida foydalaniladimi, aniqlanadi.
- **Foydalanuvchi interfeysini loyihalash:** O'quvchilar uchun sodda va qulay interfeys ishlab chiqiladi.
- **Texnologik yechimlarni aniqlash:** Dasturiy vositaning texnologik imkoniyatlari (animatsiyalar, simulyatsiyalar, multimedia) aniqlanadi.
- **Ma'lumotlar bazasini loyihalash:** Ta'lim resurslarini saqlash va boshqarish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar bazasi tuziladi.

Natijasi: Dasturiy vositaning texnik arxitekturasini va ishlash mexanizmlari rejalashtiriladi.

4. Dasturlash va ishlab chiqish

Bu bosqichda dasturiy vosita ishlab chiqilib, kod yozish ishlari amalga oshiriladi.

- **Dasturiy modullarni yaratish:** Har bir modul (o'quv material, nazorat tizimi, interaktiv elementlar) alohida ishlab chiqiladi.
- **Foydalanuvchi interfeysini dasturlash:** Vizual elementlar foydalanuvchilar uchun qulay va tushunarli ko'rinishda yaratiladi.
- **Funktsiyalarni birlashtirish:** Modullar o'zaro bog'langan holda ishlashini ta'minlash.
- **Sinov uchun versiyani tayyorlash:** Ishchi holatdagi dasturiy vositaning beta-versiyasi ishlab chiqiladi.

Natijasi: Foydalanishga tayyor dasturiy vositaning dastlabki versiyasi yaratiladi.

5. Sinov va takomillashtirish

Dasturiy vosita ta'lim jarayonida qo'llanilmasdan avval sinovdan o'tkaziladi.

- **Texnik sinovlar:** Dasturning ishlash tezligi, barqarorligi va muvofiqligi tekshiriladi.
- **Pedagogik sinovlar:** Dastur ta'lim maqsadlariga erishishga xizmat qilayotganligi aniqlanadi.
- **Pilot dastur:** Bir nechta talaba yoki guruhda sinovdan o'tkazilib, fikrlar olinadi.
- **Qayta ishlash:** Sinov jarayonida aniqlangan kamchiliklar tuzatiladi va dastur takomillashtiriladi.

Natijasi: Qayta ishlangan va sinovdan o'tgan, foydalanishga tayyor dasturiy vosita.

6. Joriy qilish va foydalanuvchilarni o'rgatish

Dasturiy vosita keng miqyosda foydalanishga topshiriladi.

- **Ta'lim muassasalariga joriy qilish:** Dasturni o'quv jarayoniga kiritish.
- **Foydalanuvchilarni o'qitish:** O'qituvchilar va talabalarni dasturdan foydalanishga o'rgatish.
- **Qo'llab-quvvatlash tizimi:** Talabalar va o'qituvchilarning muammolariga javob berish.

Natijasi: Dasturiy vosita faoliyatini keng auditoriyada ta'minlash.

7. Monitoring va tahlil

Joriy qilingan dasturiy vosita samaradorligi va ishlashini kuzatish.

- **Talabalar ma'lumotlarini tahlil qilish:** Dasturdan foydalangan talabalar natijalari o'rganiladi.
- **O'qituvchilarning fikrlarini olish:** Pedagoglarning dastur haqidagi fikrlari va takliflari yig'iladi.
- **Yangi ehtiyojlarni aniqlash:** Dasturiy vositaga qo'shimcha funksiyalarni kiritish ehtiyoji o'rganiladi.

Natijasi: Monitoring va fikr-mulohazalar asosida dasturiy vositani takomillashtirish.

8. Yangilash va qo'llab-quvvatlash

Pedagogik dasturiy vositaning dolzarbligini ta'minlash uchun yangilanishlar kiritiladi.

- **Funksional imkoniyatlarni kengaytirish:** Yangi talab va ehtiyojlarga mos ravishda funksiyalar qo'shish.
- **Texnik muammolarni bartaraf etish:** Dasturda aniqlangan nosozliklarni tuzatish.
- **Doimiy yangilanishlar:** Dastur doimiy ravishda zamonaviy texnologiyalarga moslashtiriladi.

Pedagogik dasturiy vositalarni yaratish bosqichlari har tomonlama puxta o'ylangan va aniq rejalashtirilgan jarayon bo'lib, uning har bir bosqichi ta'lim jarayonining sifatini oshirishga qaratilgan. Ushbu bosqichlarni izchil va sifatli bajarish orqali zamonaviy ta'lim jarayoniga mos, samarali vositalar yaratish mumkin. Bu vositalar talabalarning mustaqil bilim olishiga yordam berib, ularning o'z-o'zini rivojlantirish jarayonini samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Talabalarning o'z-o'zini rivojlantirishi zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etishda turli dasturiy vositalar muhim o'rin tutadi. Ushbu vositalar yordamida talabalar o'z vaqtini boshqarishni, bilim olishni individual ravishda tashkil qilishni va ijodkorlikni

rivojlantirishni o'rganadilar. Biroq, bu vositalardan foydalanishda ba'zi cheklovlar ham mavjud.

Oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayoniga pedagogik dasturiy vositalarni keng qo'llashning pedagogik jihatlarini "SWOT" tahlili metodi orqali ko'rib chiqamiz.

Ta'lim jarayonida pedagogik dasturiy vositalardan foydalanishning "SWOT" tahlili

"S" (strength) –kuchli tomoni	"W"(Weakness) –kuchsiz tomoni
1. Zamonaviy pedagogik dasturiy vositalar asosida o'quv jarayonini tashkil etish orqali talabalarning AKTdan foydalanish kompetentligi oshadi; 2. Elektron ta'lim tizimida pedagogik dasturiy vositalarning qo'llanilishi ta'lim berish usul va vositalarini boyitadi. 3. Pedagogik dasturiy vositalarning imkoniyatlaridan talabalarni shaxsga yo'naltirilgan rivojlanishini, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali foydalanish mumkin; 4. Professor-o'qituvchi bilan teskari aloqaning mavjudligi; 5. Olingan bilimlar darajasini nazorat qilish usullarining mavjudligi.	1. Pedagogik dasturiy vositalar asosida o'quv jarayonini tashkil etishda kompyuterlarning tanqisligi; 2. Zamonaviy pedagogik dasturiy vositalar asosida dars mashg'ulotlarini o'tkazish imkoniyatiga ega yuqori malakali kadrlarning yetishmasligi; 3. Pedagogik dasturiy vositalar asosida elektron ta'limni joriy etish bo'yicha strategiyani shakllantirishning dolzarbligi; 4. Pedagogik dasturiy vositalar asosida dars mashg'ulotlarini o'tkazish motivatsiyasiga ega bo'lgan o'qituvchilarning kamligi; 5. Xorijiy davlatlarga nisbatan O'zbekiston ta'lim tizimida yangi axborot kommunikatsiya texnologiyalarini kengroq joriy etishga sarf-harajatlarni oshirish.
"O" (Opportunity) –imkoniyatlari	T (Threat) –to'siqlar
1. Talabalar va o'qituvchilarning mobil qurilmalarining o'zaro aloqasi hisobiga o'quv jarayonini boshqarish; 2. Kerakli axborotlarni oson qidirish imkoniyati; 3. Pedagogik dasturiy vositalarning qo'llanilishi ta'limni innovatsion yo'nalishda rivojlantiradi.	1. Pedagogik dasturiy vositalar asosida dars mashg'ulotlarini o'tish uchun didaktik ta'minotning mavjud emasligi; 2. Zamon talablariga javob bermaydigan pedagogik dasturiy vositalarning yaratilishi elektron ta'lim tizimini sifatini tushib ketishiga olib kelishi mumkin; 3. O'quv jarayonida innovatsion pedagogik dasturiy vositalardan foydalanib dars mashg'ulotlarini o'tish tajribasining yo'qligi.

Oliy ta'lim tizimida duch kelinayotgan asosiy muammolar sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- Ta'lim sifatining xalqaro standartlarga mos emasligi va amaliyotdan uzoqligi;
- Elektron ta'lim platformalari, raqamli infratuzilma va o'quv resurslarining yetishmasligi;

- Kadrlar malakasining pastligi va ilmiy tadqiqotlarning yetarlicha rivojlanmaganligi;
- Moliyaviy va texnik cheklovlar tufayli universitetlarning zamonaviy ta'lim talablari bilan hamnafas emasligi.

Ushbu muammolarni hal etish uchun quyidagi innovatsion yechimlar muhim hisoblanadi:

1. Elektron kutubxonalar, interaktiv o'quv materiallari va masofaviy o'qitish tizimlarini joriy qilish.
2. Universitetlar qoshida startap inkubatorlar, ilmiy laboratoriyalar va zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish markazlarini tashkil etish.
3. Zamonaviy pedagogik usullarni o'zlashtirish va xalqaro tajribadan foydalanish imkoniyatlarini yaratish.
4. Davlat va xususiy sektor mablag'larini jalb qilish orqali texnik bazani mustahkamlash va talabalar uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratish.
5. Gamifikatsiya, AR/VR texnologiyalari va ochiq ta'lim resurslarini rivojlantirish orqali ularni mustaqil o'rganishga rag'batlantirish.

Dasturiy vositalar ta'lim jarayonini sezilarli darajada osonlashtirsa-da, ular bilan bog'liq cheklovlarni bartaraf etish zarur. Ushbu cheklovlarni hal qilish uchun infratuzilmani yaxshilash, malakali o'qituvchilarni tayyorlash, moliyaviy yordam ko'rsatish va dasturiy vositalarni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish muhim ahamiyatga ega. Shu tarzda, dasturiy vositalardan foydalanish ta'limning har bir ishtirokchisi uchun teng imkoniyatlarni ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Siemens, G. (2005). *Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age*.
2. Anderson, T. (2008). *The Theory and Practice of Online Learning*. Edmonton: AU Press.
3. Moodle Docs (2023). *Using Moodle: A Comprehensive Guide to the World's Most Popular Learning Management System*.
4. Воронов, В. В., & Шустов, А. Ю. (2020). *Цифровые образовательные платформы: возможности и вызовы*. Москва: Юрайт.
5. Chen, B., & Bryer, T. (2012). Investigating Instructional Strategies for Using Social Media in Formal and Informal Learning. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 13(1).
6. Bonk, C. J., & Graham, C. R. (2012). *The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Designs*. San Francisco: Pfeiffer.
7. Куденов, Т. М. (2024). Мустақил ўз-ўзини ривожлантириш кўникмаси ва бошқариш моделлари. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 22(5), 83-89.
8. Куденов, Т. М. (2024). Аxbopотлашган таълим муҳитида мустақил билим олиш кўникмасини ривожлантириш функциялари. *Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi*, 4(3), 216-221.
9. Makhsetbaevich, K. T. (2023, July). Functions of developing independent learning skills in an informed learning environment. In *Proceedings of International Educators Conference* (Vol. 2, No. 7, pp. 55-58).
10. Куденов, Т. М. (2023, July). Развитие навыков самостоятельного обучения в информационной учебной среде. In *Proceedings of Scientific Conference on Multidisciplinary Studies* (Vol. 2, No. 8, pp. 7-11).

ЎҚУВЧИ ЁШЛАРНИНГ ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТИНИ ОШИРИШДА МУСТАҚИЛ ИШЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Оринбетов Н.Т.

*доцент вазифасини бажарувчи
Нукус давлат педагогика институти*

Таянч сўзлар: қонун, ҳуқуқ, ҳуқуқий онг, ҳуқуқий маданият, қонун, ҳуқуқ, ҳуқуқий таълим, ҳуқуқий тарбия, ҳуқуқий саводхонлик, қонун устуворлиги.

Ключевые слова: закон, право, правосознание, правовая культура, закон, право, юридическое образование, юридическое воспитание, правовая грамотность, верховенство закона.

Key words: law, legal, legal consciousness, legal culture, law, right, legal education, legal nurturing, legal literacy, the rule of law.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, айниқса академик лицей ва мактаб ўқувчиларининг ҳуқуқий саводхонлигини оширишда дарсдан ташқари ишлар ва унинг аҳамияти ҳақида сўз этилади.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются о внеклассных работах и их значении в повышении правового сознания и правовой культуры, особенно в повышении правовой грамотности учащихся академических лицеев и школ.

SUMMARY:

This article discusses extracurricular activities and their importance in raising legal consciousness and legal culture in society, especially in increasing the legal literacy of academic lyceum and school students.

Ёшларимизнинг фуқаролик жамиятига тегишли билимларини давомли тарзда ошириб бориш, сиёсий-ҳуқуқий онгини ривожлантиришнинг ижтимоий-педагогик шароитларини такомиллаштиришга катта эътибор берилмоқда. Ўзбекистон-2030 стратегиясида «Жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қатъий ҳаётий нуктаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш» каби муҳим вазифалар белгилаб берилди [1]. Бу ёшларнинг ҳуқуқий онгини ва ҳуқуқий маданиятини

тубдан такомиллаштиришни талаб қилади. Ёшларнинг ҳуқуқий саводхонлигини такомиллаштиришда, уларнинг ижтимоий-сиёсий ўзгаришларига мос равишда ҳуқуқий билимларини оширишда таълим муассасаларининг ўрни катта. Сабаби, жамиятда ҳуқуқий онг ва маданиятни оширишда, таълим-тарбиянинг тизимли ва узвий олиб борилишига боғлиқ. Ҳуқуқий билимлар сиёсий савияни кенгайтиради, эътиқодлар шаклланишига, ҳаётдаги ҳуқуқий ҳодисаларни туғри тушуниш, ҳуқуқий талабларга онгли равишда риоя этиш, барча фуқароларнинг ҳуқуқий меъёрларга амал қилиш учун фаол курашишга кўмаклашади. Таълим муассасасида педагоглар ёш авлод онгига ҳуқуқ ва бурч, ҳалоллик ва поклик тушунчаларини, ҳамда одоб-ахлоқ нормаларини чуқур сингдириб, Конституциянинг муҳим жиҳатларини ўргатишади. Ушбу вазифаларни амалга оширишда таълим муассасаларида ўтиладиган «Давлат ва ҳуқуқ асослари» фанининг роли катта. Фанни ўргатишдан мақсад - ўқувчиларга давлат ва ҳуқуқ тўғрисида яхлит тасаввурни, давлат асосий функциялари ва органлари, ҳуқуқ принциплари ва меъёрлари, давлат ва ҳуқуқнинг демократик жамият қуришдаги, ижтимоий жараёнларни бошқаришдаги роли, қонунчилик хусусидаги билимлар тизимини беришдан иборатдир. Фан орқали ўқувчиларга давлат рамзлари, қонун, ҳуқуқ ва бурч, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари, конституция моддалари, давлат ҳокимият идоралари ва ҳоказа билимлар теран ўргатилиш асосида уларда қонунларга ҳурмат туйғусини шакллантириб, ҳуқуқий маданиятини юксалтиради. Лекин, фақат ҳуқуқшуносликка оид дарсликлар билан чекланиб қолмасдан, дарсдан ташқари ишлар орқали ёшларнинг ҳуқуқий саводхонлигини ривожлантириб бориш керак. Ҳар бир педагогнинг дарсдан ташқари вақтлари ўқувчилар билан бирга ишлаши катта аҳамиятга эга. Сабаби, вояга етмаганларнинг ҳуқуқий маданиятини оширишни фақат дарс вақтида тўлиқ амалга оширишнинг иложи йўқ. Шунинг учун ҳам, дарсдан ташқари ишлар жуда муҳим. «Давлат ва ҳуқуқ асослари» фани бўйича дарсдан ташқари ишлар деганда, фан тўғрақларида дарсдан ташқари вақтлари бевосита фан ўқитувчиси томонидан режа асосида, аниқ мақсадни кўзлаб, ўқувчиларнинг қизиқувчанлигини ҳисобга олиб, ташкиллаштириладиган назарий ва амалий топшириқлар назарда тутилади. Дарсдан ташқари ишларнинг мақсади ва вазифалари фан ўқитувчиси томонидан белгиланади. Ўқитувчи ишнинг мақсадини белгилашда гуруҳдаги ўқувчиларнинг билим даражасига, уларнинг фанга қизиқишига эътибор қаратиши керак. Шунингдек, ўқувчиларда амалий кўнликмаларни шакллантириш ва касбга йўналтириш вазифалари ишнинг мазмунидан келиб чиқиб белгиланади. Дарсдан

ташқари ишларнинг мавзусини ва мазмунини танглашда ўқитувчи ўқувчиларнинг фан буйича тўлиқ билимга эга эмаслигини, мустақил иш олиб бориш қобилияти етарли даражада бўлмаганлигини ва уларнинг ёш хусусиятига қараб, илмийлигига эмас, унинг амалиятига эътибор бериши зарур. Дарсдан ташқари ишлар орқали ўқувчиларнинг ҳуқуқий билимини, ҳуқуқий саводхонлигини такомиллаштиришга эришилади. Дарсдан ташқари ишлар ўқувчиларнинг дарсда олган билимларини чуқурлаштиради, билим ва қўнликмаларини мустаҳкамлайди. Лекин, айрим мактабларда, академик лицейларда дарсдан ташқари ишлар номига тўзилиб, иш-режаларида қоғоз юзида қолиб кетканликдан сифати талаб даражасида эмас. Ҳар бир мактаб ёки академик лицейларда дарсдан ташқари ишларнинг самарасини оширишнинг мустаҳкам механизминини шакллантириш ва жорий этиш лозим. Дарсдан ташқари ишларда одатта дарслар миннатли равишда, ўқувчиларнинг доимий таркиби ва қатъий дарс жадвали асосида ташкиллаштирилади. Бу ишлар дарсдан бўш вақтлари ўқувчиларнинг хоҳиши бўйича эркин турда ўтказилади, унга ҳар хил гуруҳ ўқувчилари да қатнашиши мумкин. Дарсдан ташқари ишлар фан тўғараклари, фан клублари, олимпиада, танловлар орқали юритилади [2, 224-б].

Мактаб, академик лицейларда «Давлат ва ҳуқуқ асослари» фани буйича «Ёш ҳуқуқшунослар» ёки «Ёш юристлар» сингари тўғараклар ташкил этилиб, улар ўз иш-режасига вояга етмаганларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтирадиган тадбирларни киргизиши ва амалда бажариши керак. Фан тўғаракларидан ташқари ҳуқуқ йўналишидаги клублар орқали ҳам ўқувчиларнинг ҳуқуқий билимларини ривожлантирса бўлади. Клублар одатда ижтимоий субъектларнинг қизиқишлари, хоҳиш-истаклари асосида турли йўналишларда ташкил этилади. Таълим олувчилар ўртасида ташкил этиладиган клублар ҳам уларни муайян қизиқиш, хоҳиш-истак асосида бир нуқтага жамлашга хизмат қилади. Ҳуқуқ йўналишидаги клублар ўқувчиларнинг ҳуқуқ соҳаси бўйича қизиқиш, хоҳиш-истаклари асосида ташкил этилади. Шунингдек, ёшларда ҳуқуқий саводхонликни юксалтиришда кўрик-танловларнинг ўрни катта. Республика ёшлари орасида ҳуқуқий таълим-тарбияни чуқурлаштириш, жамиятда қонунийликни таъминлаш, ҳуқуқий-сиёсий ислохотлар аҳамиятини ёш авлодга тушунтириш, ҳуқуқий демократик давлат қуришда ёшларнинг иштирокини таъминлаш, ёшларни ҳуқуқ ва қонунларга ҳурмат туйғусида тарбиялаш, уларда она Ватанга муҳаббат, келажакка ишонч руҳини шакллантириш, вояга етмаганлар орасида ҳуқуқбузарлик ҳолатларини, жиноятчилик иллатларини камайттириш ва бутунлай бартараф этиш мақсадида ҳар йили академик

лицей ўқувчилари орасида «Сиз қонунни биласиз ми?» кўрик-танлови ўтказилади. Бу кўрик-танловда ҳар йили бир қанша ёшлар иштирок этиб, ўз ҳуқуқий маданиятини ошираётгани диққатга сазовор.

Мактабларда ва академик лицейларда иқтидорли ёшлар билан бирга дарсларни ўзлаштириш даражаси қаноатланарсиз ўқувчиларнинг ҳам, ҳуқуқий онги ва маданиятини ошириш талаб этилади. Айниқса, тарбияси оғир ўқувчилар билан яқка ҳолда ишлашиб, уларнинг ота-оналари билан доимий алоқада бўлиши зарур. Бундай ўқувчиларларни дарсда ва дарсдан ташқари ишларда ҳуқуқий тарбия орқали тарбиясини ижобий томонга ўзгартириб, уларда қонунларга ҳурмат туйғусини шакллантириш керак. Тарбияси оғир вояга етмаганларга кучайтирилган ҳуқуқий таълим бериш ва тарбиялашга оид махсус дастурларни ишлаб чиқиш ва қўлланиш лозим [3].

Шунинг билан бирга, ўқувчилар билан ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари ходимлари иштирокида суҳбатлар, ҳар хил тадбирлар ўтказилиши ҳам вояга етмаганларнинг ҳуқуқий билим даражасининг юксалишига ижобий омил ҳисобланади. Бу тадбирлар ўқувчи ёшларда қонунларга ҳурмат туйғусини шакллантириш ва оширишнинг, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишнинг энг самарадор омилларидан ҳисобланади.

Ўқувчи ёшларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш тизимида маҳаллаларнинг ўрни алоҳида. Шунинг учун ҳам, мамлакатимизда «шахс – оила – маҳалла – таълим муассасаси – ташкилот – жамият» принципи бўйича тизимли ва узвий ишлар олиб бориш белгиланган. Маҳаллаларда оилалар орасида «Сиз ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларингизни биласиз ми?», «Ҳуқуқни билиш оиладан бошланади» ва ҳоказо сингари танловлар ўтказилиб, тарғибот ишлари олиб борилса, вояга етмаганларнинг тарбиясига яхши таъсир кўрсатади.

Ўқувчилар учун ташкил этиладиган тематик кечалар ва саволлар-жавоблар кечалари ҳам ҳуқуқий билимларни тарғиб қилишнинг таъсирчан шаклидир. Тажриба шуни кўрсатадики, бундай кечалар уларни тайёрлашда ўсмирларнинг ўзлари ҳам фаол иштирок этган жойларда қизиқарли ўтади. Тематик кечаларни муайян муаммоларга бағишлаш, саволлар, тингловчилар таркибини, шунингдек ҳуқуқшунослар доирасини олдиндан белгилаш мақсадга мувофиқдир [4, 240-6].

Таълим муассасаларида ўқувчи ёшларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг қатор ижобий ютуқлари билан бирга камшиликлари ҳам мавжуд. Бугунги кунда ўқувчи ёшларнинг ҳуқуқий билим ва тарбиясини оширишда ҳуқуқ соҳасидаги ўқув қўлланмаларга, услубий қўлланмаларга ва юридик адабиётларга бўлган зарурлик айрим муаммо-

ларни келтириб чиқаради. Шунинг билан бирга, айрим таълим муассасаларида етарли юридик адабиётларнинг мавжудлигига қарамай улардан мақсадга мувофиқ равишда фойдаланилмаётгани ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга салбий таъсирини кўрсатади. Бу муаммоларни бартараф қилиш мақсадида замонга мос ҳуқуқий адабиётларни яратишни тизимли олиб бориш талаб этилади [5].

Хулоса қилиб айтганда, ўқувчи ёшларнинг ҳуқуқий онгини шакллантириш, уларда жамиятга онгли муносабатда бўлиш, она Ватанга садоқат ва қонунларга ҳурмат туйғусида тарбиялаш, халқимизнинг миллий қадриятларини эъзозлаш ҳиссини таркиб топтириш – ҳуқуқий тарбиясининг асоси бўлмоғи лозим. «Давлат ва ҳуқуқ асослари» фанидан дарсдан ташқари ишларда ўқувчилар амалий изланишлари орқали, мустақил ишлаш қобилиятининг такомиллашуви орқали юксак ҳуқуқий маданиятга эга бўлишга эришади.

Адабиётлар:

1. «Ўзбекистон – 2030» стратегияси тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-158-сонли Фармони // 2023 й., 11.09.
2. Пазылов А, Қосназаров Қ ва б. Педагогика теорияси/ Т.: 2018
- 3.«Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 2019 йил 9 январь
4. Таджиханов У, Саидов А. Ҳуқуқий маданият назарияси/ Т.: 1998
5. Агарновская Е.В. Правовая культура и обеспечение прав личности/ М.: Наука, 2008

VATANPARVARLIK TUSHUNCHASINING MOHIYAT-MAZMUNI

Seytkasimov J. N.

Nukus davlat pedagogika instituti, doktorant

Tayanch soʻzlar: Vatan, vatanparvar, vatanparvarlik, davlat, jamiyat, shaxs.

Ключевые слова: Родина, патриот, патриотизм, государство, общество, личность.

Key words: Homeland, patriot, patriotism, country, society, personality.

РЕЗИОМЕ:

Mazkur maqolada “Vatanparvar” va “Vatanparvarlik” tushunchalarining ma’no-mohiyati va mazmuni tahlil qilindi.

РЕЗИОМЕ:

В данной статье проанализированы смысл и содержание понятий “патриот” и “патриотизм”.

SUMMARY:

This article analyzes the meaning and content of the concepts “patriot” and “patriotism”.

Vatanparvarlik kishining Vatanga sitqidildan xizmat qilishi va sadoqatida, madaniyati va anʼanalari, tili bilan maqtanishida, ularni sevvishida, Vatanini qudratini, oʻzining maʼnaviy aloqadorligini, kerakligini his qilishida, yurtini himoya qilishga tayyorgarligida ifodalanadigan fazilat sifatida aniqlanadi.

Vatanparvarlikning mazmun-mohiyatini tushunish uchun dastlab ushbu vatanparvarlik gʻoyalarini tarixiy-pedagogik jihatdan oʻrganish zarur.

Markaziy Osiyo xalqlari uchun umumiy yodgorliklar boʻlgan Urxun-Enasoy toshbitiklari, Shiroq, Tumaris haqidagi rivoyatlar, «Alpomish» dostoni kabi xalq ogʻzaki ijodi namunalari xalqni birlikka chorlaydi, yoshlarni mardlikka tarbiyalaydi. Buyuk allomalarimiz, mutafakkirlarimiz Maxmud Qoshgʻoriy, Yusuf Xos-Xojib, Ahmad Yugnakiy, Imom Buxariy, Imoi at-Termiziy, Najmiddin Kubro, Alisher Navoiy, Zahiriddin Bobur, Berdoq. Ajiniyozlar oʻz asarlarida xalq manfaatiga yoʻlida xizmat qilish, borliqni, hayotni, insonni ulugʻlash, mardlik va josurlik gʻoyalarini kuylasa, buyuk jadidchi bobolarimiz asarlarida vatanparvarlik tarbiyasiga alohida eʼtibor qaratilgan.

Ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy Vatanni sevish va uni ardoqlashni tabiat va jamiyatning muhim qonuniyati sifatida ta'riflaydi. «Vatan. Har bir kishining tug'ulub o'skan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har kim tug'ulgan, o'sgan yerini jonidan ortiq suyar. Hatto bu vatan hissi-tuyg'usi hayvonlarda ham bor. Inson qalbida millat, Vatan, ajdodlar ruhi oldidagi burch va tuyg'ular qanchalik chuqur joy olgan bo'lsa, mahdudlik o'rniga milliy g'oyalar vujudga keladi. Mana shunday fazilatlariga ega insonlarda kurashchanlik, tashabbuskorlik, o'z-o'zini anglash, millat, Vatan sha'ni va manfaatini himoya qilishdek muqaddas tuyg'ular shakllanadi. Agar bir hayvon o'z vatanidan – uyuridan ayirilsa, o'z yeridagi kabi rohat rohat yashamas, maishati talx bo'lub, hap vaqt dilining bir go'shasida o'z vatanining muhabbati turar».

Vatanparvarlik, millatparvarlik, vatanparvarlik tarbiyasi masalalarini qator o'zbekistonlik olimlar (J.Bazarbayev, R.Xatamova, F.Otaxonov, F.Mavruvov va h.k.) turli jihatdan tadqiq qilgan.

Sho'rolar davrida vatanparvarlik tarbiya qat'iy mafkuraviy, siyosiy yo'nalishlarda olib borildi. Ushbu davrda taniqli pedagoglar (A.V.Lunacharskiy, N.N.Krupskaya, A.S.Makarenko, S.T.Shatskiy va boshqalar) o'z asarlarida harbiy-vatanparvarlik tarbiya masalalariga, yosh avlodni o'z Vatani himoya qilishga tayyorlash ishiga alohida e'tibor bergan. Olimlarning tadqiqotlaridan shu narsa ayon bo'lmoqdaki, ta'lim va tarbiya ishi xalq bilan birga o'sib, taraqqiy topib kelgani bois uning ilg'or an'analari kelgusi avlodga meros bo'lib kelmoqda.

Shunday ekan, vatanparvarlik tushunchasi mazmun-mohiyati nimalardan iborat?

«Vatanparvarlik - bu kishilarning ona yurtiga, o'z oshyoniga muhabbati va sadoqatini ifodalaydigan tushuncha. Vatanparvarlik barcha kishilar, xalq, millatlar uchun umumiy bo'lgan, asrlar davomida sayqallanib kelgan umuminsoniy tuyg'u, ma'naviy qadriyatlardan biri».

«Vatanparvarlik - Vatanining ozodligi va obodligi, uning sarhadlari daxlsizligi, mustaqilligining himoyasi yo'lida fidoyilik ko'rsatib yashash, ona xalqining or-nomusi, shon-sharafi, baxtu saodati uchun kuch-g'ayrati, bilim va tajribasi, butun hayotini baxsh etishdek dunyodagi eng muqaddas va olijanob faoliyatni anglatadigan tushuncha. Vatanparvarlik nihoyatda serqirra tushuncha bo'lib, tarixiy, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy taraqqiyot jarayonida doimo takomillashib, yangicha ma'no-mazmun bilan boyib, rivojlanib boradi. Vatan manfaati, qadr-qimmati, taqdiri, istiqboli, ona yurtga muhabbat tuyg'usi qancha chuqur anglansa, vatanparvarlik tuyg'usi shuncha yuksak bo'ladi. Tarixiy, ijtimoiy-

siyosiy, ma'naviy taraqqiyotning turli bosqichlarida vatanparvarlikning yangi-yangi qirralari namoyon bo'lib boradi. Haqiqiy vatanparvarlik Vatanga, ona zaminga, o'z xalqiga muhabbat bilan yashash, uning istiqboli, manfaati yo'lida tinimsiz mehnat qilish hamda kurashish zarurati tug'ilganda jonini fido qilishni nazarda tutadi. Har jabhada Vatanimiz erishayotgan muvaffaqiyatlardan quvonish, og'ir kunlarida uning uchun qayg'urish, o'z yurti bilan g'ururlanish, uning har bir qarich yeri, har bir g'ishti va giyohiga, qadimiy va zamonaviy obidalari, ilm-fan va san'atdagi yutuqlarini, moddiy va ma'naviy boyliklarini ko'z qorachig'idek asrab-avaylash – bularning barchasi vatanparvarlikdir.

Hozirgi paytda yoshlarimizda vatanparvarlik tuyg'usini kamol toptirish, ularni Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. Inson o'z yurtini qanday bo'lsa shundayligicha sevishi, uning rivoji uchun bor imkoniyatlarini ishga solishi lozim. Vatanparvarlik kishilarda asosan uch bosqichda namoyon bo'ladi: 1) bilish – Vatan tushunchasiga xos qadriyatlarni egallash; 2) e'tiqod – mazkur qadriyatlar to'g'risida olgan bilimlarini e'tiqodga aylantirish; 3) harakat – bu e'tiqodni amaliy ishlar orqali namoyon etish» [1;104-105].

O'zbek tilining izohli lug'atida yozilishicha, «Vatanparvar» - o'z vatanini, ona yurtini, xalqini cheksiz sevuvchi, vatan manfaatlarini uchun jonbozlik ko'rsatuvchi shaxsdir. Vatanparvarlik esa, vatanparvarlarga xos ish, xatti-harakat, hislat hisoblanadi [2;444-445]. Ona Vatanimizni ko'z qorachig'idek asrash, uning shuhratini dunyoga tarannum etish bilan bogliq eng muhim tushunchalar, hayotiy va professional ko'nikmalarni ilm-ma'rifat asosida yoshlarning qalbi va ongiga ilk bolalik davridan boshlab singdirib borish orqali O'zbekistonning haqiqiy vatanparvar fuqarolarni tarbiyalash mumkin.

Vatanparvarlik – vatan oldidagi mas'uliyat va burchini anglash tushunchasi. Vatanparvarlik nihoyatda serqirra bo'lib, tarixiy, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy taraqqiyot jarayonida doimo takomillashib, rivojlanib boradi. Vatan manfaati, qadr-qimmatini, taqdirini, istiqbolini qancha ko'p anglashilsa, kishilarda vatanparvarlik tuyg'usi shuncha baland bo'ladi. Bu jarayon cheksizdir. Tarixiy, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy taraqqiyotning turli bosqichlari vatanparvarlikning yangi-yangi qirralarini kashf etib boradi. Har bir shaxsdagi vatanparvarlik tuyg'usi jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq. Haqiqiy vatanparvarlik millat, vatan manfaati bilan yashash, uning istiqboli, manfaati yo'lida mehnat qilish, kurashishdir [3;496].

Shaxsda vatanparvarlikning psixologik tuzulmasini tadqiq qilgan V.N.Myasishchevning fikricha, vatanparvarlik komponentlari shaxsning davlatga, xalqqa va o'z-o'ziga nisbatan munosabatida namoyon bo'ladi.

- davlatga munosabat – davlat ramzlarini, davlatning tarixiy, madaniy anʼanalarini, davlat tilini bili shva ularga nisbatan munosabatida koʻrinadi;

- xalqqa munosabat – xalqning mentaliteti, qadriyatlari, asosiy xususiyatlarini anglash, vatanparvarlik, millatchilik, egotsentrizm, shovinizm tushunchalarining mohiyatini bilish, xalqning tinchlik va harbiy safarbarlik holatiga munosabat, xalq manfaatida vatanparvarlikni ifoda etishga ehtiyoj his qilishda ifodalanadi;

- shaxsning oʻziga vatanparvar sifatida munosabat – oʻzining huquqlarini, burch hamda majburiyatlarini bilishida namoyon boʻladi.

Vatanparvarlik asoslari bolalik davridan qoʻyilib, shaxs yashayotgan shahar, qishloq, koʻcha, mamlakat, davlat ramzlari va boshqalarni bilishdan boshlanadi va keyinchalik yosh ulgʻaygan sari vatan haqidagi tasavvurlar boyib boradi. Insonning tugʻilgan joyiga boʻlgan mehr va yosh ulgʻayganda u joylarni vaqti-vaqti bilan koʻrish uchun qisqa muddatga boʻlsa-da tashrif buyurishga majbur qiladigan qumsash hislari yukoridagilar asosida yuzaga keladi. Shu sababli yuqorida sanab oʻtilganlar «Kichik vatan» deb ataladi.

A.L.Juravlev va A.V.Yurevich tadqiqotlarida vatanparvarlikning psixologik jihatini tavsiflashga harakat qilingan. Mualliflar vatanparvarlik koʻp komponentli tushuncha va hodisa boʻlib, uning a sosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat ekanligini taʼkidlaganlar: a) Vatanga muhabbat tuygʻusi; b) shaxsiy manfaatlaridan koʻpchilik, omma manfaatlari uchun voz kechishga tayyorlik; 3) munosib xulq-atvor; 4) oʻz mamlakati, uning tarixi va xalqiga mansubligini his etish.

Oʻz taqdiri va kelajagi uchun qaygʻuruvchi har qanday jamiyat, har qanday mamlakat yoshlarga munosabat masalasida ularning hayotini maʼnaviy boy, sermazmun qilish, xalqiga, Vataniga sadoqatli, har to monlama yetuk, barkamol inson boʻlib yetishishidan manfaaddordir. Shun ing uchun yoshlarning jismoniy, maʼnaviy va intellektual qobiliyatl arini namoyon qila olishlari uchun keng imkoniyatlar yaratib berilmoqda . yatli, ona-Vatanga sadoqatli boʻlib yetishishi jamiyat, davlat taqdiri uch un gʻoyat muhimdir1.

Oʻz xalqiga sadoqat va fidoyilik, ona Vatanni himoya qilish, uni cheksiz sevish har qanday insonning haqiqiy vatanparvarlik fazilati hisoblanadi. Zero, vatanparvarlik Vatanining ozodligi va obodligi, uning sarhadlari daxlsizligi, mustaqilligining himoyasi yoʻlida fidoyilik koʻrsatib yashash, xalqining or-nomusi, shon-sharafi, baxt-u saodati uchun kuch-gʻayrati, bilim va tajribasi, butun hayotini baxsh etishdek muqaddas va olijanob faoliyatni anglatadi. Shu

ma'noda, Vatan ravnaqi uchun faol bo'lishga undaydigan ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy fazilat, desak ham to'g'ri bo'ladi.

Tarixdan ma'lumki, Vatan ozodligi uchun kurashish masalasi allomalar asarlari hamda ezgu g'oyalarni ifoda etuvchi ta'limotlarning bosh g'oyasi bo'lib kelgan. Binobarin, muqaddas manbalarda ham «Vatanni sevmoq iymondandir», deyilgan. Shunday ekan, Vatan tarixini bilgan, ulug' ajdodlar merosini chuqur o'rgangan har bir inson qalbida milliy g'urur-iftixor tuyg'ulari yanada jo'sh urib, el-yurtga, Vatanga sadoqati ortib boraveradi.

Vatanparvarlik - Vatanga muhabbat, o'z Vataniga sadoqat, uning manfaatlariga xizmat qilishga intilish va uni himoya qilish uchun fidoyilikka bo'lgan tayyorlikdir. Shaxs darajasida vatanparvarlik insonning eng muhim barqaror xususiyati bo'lib, uning dunyoqarashi, axloqiy ideallari, xulq-atvor me'yorlarida ifodalanadi. Makrodarajada vatanparvarlik jamoaviy kayfiyatlarda, his-tuyg'ularda, baholarda, o'z xalqiga, uning turmush tarziga, tarixiga, madaniyatiga, davlatiga, asosiy qadriyatlar tizimiga munosabatida namoyon bo'ladigan ijtimoiy ongning muhim qismi hisoblanadi.

Vatanparvarlik insonning xatti-harakatlarida va faoliyatida namoyon bo'ladi. Vatanparvarlik tuyg'ulari o'zining «kichik Vatani»ga bo'lgan muhabbatidan tug'ilib, yetuklik yo'lida bir qator bosqichlarni bosib o'tib, umumdavlat vatanparvarlik o'z-o'zini anglashi, o'z Vataniga bo'lgan ongli muhabbat darajasiga ko'tariladi. Vatanparvarlik har doim aniq, real obyektlarga qaratilgan bo'ladi. Vatanparvarlikning faoliyatli tomoni hal qiluvchi hisoblanadi, aynan u hissiy ibtidoni Vatan va davlat uchun aniq ish va xatti-harakatlarga aylantirishga qodir.

Vatanparvarlik davlatni hayotiyiligining axloqiy asosi bo'lib, jamiyat taraqqiyotining muhim ichki safarbar etuvchi resursi, shaxsning faol fuqarolik pozitsiyasi, o'z Vataniga fidokorona xizmat qilishga tayyorligi sifatida namoyon bo'ladi. Vatanparvarlik ijtimoiy hodisa sifatida har qanday millat va davlatchilikning mavjudligi va rivojlanishining mustahkam asosidir. Vatanparvarlikda xalqning eng yaxshi milliy an'analari Vatanga sadoqat bilan uyg'unlashadi. Vatanparvarlik millatchilik, separatizm va kosmopolitizmga yot bo'lgan baynalmilallik bilan chambarchas bog'liqdir.

Vatanparvarlik Vatanga muhabbat va unga xizmat qilish, davlatning yaxlitligi va suverenitetini, uning milliy xavfsizligini, barqaror taraqqiyotini ta'minlash, burch va mas'uliyatni o'z ichiga olgan fuqarolarning o'zini o'zi anglash va ijtimoiy xulq-atvorining alohida yo'nalishi bo'lib, u ijtimoiy va davlat tamoyillarining individual manfaatlar va intilishlardan ustunligini

nazarda tutadi va shaxs, jamiyatning barcha ijtimoiy guruhlar va qatlamlari hayoti va faoliyatining oliy ma'nosi sifatida namoyon bo'ladi.

Vatanparvarlik - bu fuqarolarning ongli va ixtiyoriy ravishda qabul qilinadigan pozitsiyasi bo'lib, unda ijtimoiy, davlat ustuvorligi cheklov emas, balki individual erkinlikni rag'batlantirish va fuqarolik jamiyatini har tomonlama rivojlantirishning sharti sifatida namoyon bo'ladi. Vatanparvarlikni bunday tushunish tayanch tushuncha bo'lib, vatanparvarlik tarbiyasi fuqarolarning ushbu turdagi ijtimoiy xulq-atvorini shakllantirish va amalga oshirish yo'nalishi sifatida namoyon bo'ladi.

Vatanparvarlik xalqimiz milliy xarakterining eng yorqin xususiyatlaridan biri bo'lib, o'zbek vatanparvarligiga xos xususiyatlar mavjud. Avvalo, bu villiy vatanparvarlik g'oyasining yuksak insonparvarlik yo'nalishi; diniy bag'rikenglik; qonunga itoatkorlik; xalqimizning jamoaviy hayotga bo'lgan barqaror moyilligi va ehtiyoji sifatidagi umumiylik; ona tabiatga bo'lgan alohida muhabbatdir.

Adabiyotlar:

1. Маънавият. Асосий тушунчалар изоҳли луғати. — Тошкент: «Маънавият», 2009, 104-105 бетлар.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти», Тошкент, 2006, 444-445 бетлар.
3. Фалсафа. Қомусий луғат. “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти”, Тошкент, 2004, 496 бет.

РАБОТА С РОДИТЕЛЯМИ ДЕТЕЙ В ДОО

Байжанов Т.Ж.

Соискатель Каракалпакского филиала НИВП

Таянч сўзлар: ота-оналар билан ишлаш, мактабгача таълим ташкилотлари, тарбия, замонавий оила, бола, методика.

Ключевые слова: работа с родителями, дошкольные образовательные организации, воспитание, современная семья, ребенок, методика.

Key words: work with parents, preschool educational organizations, education, modern family, child, methodology.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада мактабгача таълим ташкилотларида ота-оналар билан бирга ишлашиш масаласи ўрганилган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается вопрос совместной работы с родителями в дошкольных образовательных организациях.

SUMMARY:

This article examines the issue of joint work with parents in preschool educational organizations.

Сотрудничеству педагогов с родителями в последнее время придается все большее значение, так как соединение педагогической компетентности работников детского сада со знанием родителями особенностей своего ребенка позволяет находить и использовать в воспитании и развитии детей наиболее эффективные методики, достигать ощутимых результатов в их всестороннем развитии, преодолевать недостатки. Условием результативности такого союза и достижения доверительной позиции родителей является функционирование дошкольного учреждения как образца успешного воспитания, способного повышать педагогическую культуру родителей, давать им ценные методические рекомендации, объяснять и показывать способы успешного контактирования с детьми. Основным ожидаемым результатом усилий педагогов, психологов и семьи является установление прочных и систематических контактов воспитателей с родителями, совершенствование форм и методов работы с семьей, расширение

педагогических знаний и воспитательных умений родителей, выработка действенных мер по преодолению негативных отношений в семье.

Современная семья является одним из главных социальных институтов, оказывающем непосредственное постоянное влияние на формирование личности ребенка и формирующем у него основные жизненные ориентиры

и установки. Именно в семье дети приобщаются к нормам жизни и поведения в коллективе, здесь они усваивают нравственные и социальные нормы, В семье формируются их привычки, характер, идет процесс познания окружающей действительности, закладываются основы мировоззрения и жизненных принципов.

Важным условием взаимодействия воспитателей и родителей является их совместное взаимодополняемое участие в процессе обучения, воспитания и развития дошкольников. Но решающая роль в этом взаимодействии принадлежит воспитателю, так как он, исходя из общих задач дошкольного образования и более частных задач своего учреждения, определяет степень участия семьи в процессе совместного воспитания дошкольников для достижения положительных результатов. Им же определяется содержание и частота осуществления деловых и личных контактов с родителями.

Решающая роль отводится влиянию отношений в семье как наиболее близкой, построенной на родственных отношениях, специальной микро-среде, в которой формируется личность ребенка.

Исследователи влияния семейных отношений на воспитание детей считают, что показателями содержания и качества семейных отношений являются следующие:

1) гармоничность – отчужденность отношений между членами семьи: между родителями, между бабушками и дедушками и родителями образовательную среду, родителями и детьми, бабушками и дедушками и детьми;

2) творчество как ценность или предмет равнодушного отношения или отрицания;

3) общность интеллектуально-творческих интересов и видов деятельности, культурного досуга или ее отсутствие;

4) завышенные или деспотично-ограничительные ожидания родителей по отношению к ребенку: желание его достижений, самостоятельности, ограничение его инициативы запретами или безразличие, предоставление ребенка самому себе.

Целью взаимосвязи детского сада и семьи является привлечение родителей в процесс интеллектуального, нравственного, физического, художественного развития детей, совместная помощь детям со стороны семьи и педагогов в их адаптации к условиям детского сада и социализации.

Содержанием деятельности родителей является положительное отношение к совместной работе с педагогами, сотрудничество с ними, обсуждение проблем в воспитании своих детей, высказывании предложений по совершенствованию диалога «детский сад-семья», по устранению недостатков в поведении и обучении некоторых детей. В обязанности и задачи педагогического персонала входит повышение уровня информированности родителей об успеваемости, уровне воспитанности и этике общения. Сотрудничество с родителями также включает в себя их ознакомление с целями и задачами поддержки детей, особенно в плане коррекции агрессии, гиперактивности, недостатков адаптации и социализации, а также с основными и наиболее распространенными медико-социальными и психолого-педагогическими проблемами развития детей дошкольного возраста; понимания ими определяющей роли в воспитании ребёнка.

Успешность формирования культуры дошкольников зависит от определения наиболее оптимальных путей и технологий процесса. К одним из эффективных средств приобщения дошкольников к культуре в широком смысле – относятся праздники, так как праздничные мероприятия в детском саду всесторонне задействуют сферу чувств (предвосхищение, интерес, радость), воспитывают необходимые качества дошкольников (ответственность, старание, стремление к выполнению поставленной цели), творческих способностей (показ своих талантов в пении, танце, рисунке), социальных навыков (взаимодействие с педагогами и детьми в соответствии с общим замыслом). Праздники являются особым видом синтетической деятельности, интенсивно воздействующей на развитие детей и всех участников:

- объединяют детей и взрослых (дошкольников, воспитателей, музыкальных работников, родителей и других членов семьи);
- расширяют и обогащают взаимоотношения между участниками события при подготовке и проведению праздничных мероприятий;
- вызывают положительные, радостные эмоции, побуждают к творчеству;
- являются мощным средством воспитания и обучения, всестороннего развития дошкольников.

Процесс подготовки к празднику и его проведение способствует установлению доброжелательных партнерских взаимоотношений, созданию

благоприятного психологического климата в детском саду, дает возможность для творческой деятельности и самовыражения в коллективе. Массовые праздничные, соревновательные и развлекательные мероприятия в детском саду проводятся как в соответствии с традиционными праздничными датами, так и по свободно-тематическому принципу («Навруз», «Наша Конституция», «8 марта», «Праздник детской игрушки», «Мы танцуем и поем», «Сценки из любимых мультфильмов», «День цветов», «Путешествие в мир сказок», «День Нептуна», «До свиданья детский сад» и др.) Разработки сценариев и проведение мероприятий осуществлялись совместно с активистами из числа родителей. Проведению таких мероприятий сегодня придается особое значение, так как они играют огромную роль в образовании и воспитании детей, учат нормам этики, взаимопонимания и взаимопомощи, создают особую приподнятую атмосферу совместного творчества, слоачивают детский и взрослый коллектив, укрепляют деятельный и духовно-эмоциональный контакт с родителями.

На вернисажах, соревнованиях, конкурсах, особенно ярко проявляются способности детей, их творческий и социально-коммуникативный рост, что дает возможность родителям наглядно видеть творческий и коммуникативный рост детей, а педагогам фиксировать его, отслеживать в дальнейшем и находить оптимальные методы совершенствования навыков детей. Особое значение для духовно-моральной поддержки детей имеет поощрительная и высокая оценка их роли в проведении таких массовых мероприятий, которые также сплачивают детский коллектив. на основе творческой деятельности и положительных эмоций. Наблюдение за успехами детей и особенно непосредственное участие родителей в оказании помощи по подготовке к праздникам укрепляет их отношение и с детьми, и с педагогами; пробуждает их интерес к творчеству детей и желание участвовать в нем. В свою очередь, сами дошкольники, чувствуя поддержку родителей, становятся более уверенными в себе, что благотворно сказывается на результатах их деятельности, вызывает стремление к дальнейшей самореализации. Образовательная среда дошкольного учреждения, которой происходит развитие ребенка, является некой социокультурной средой, формирующей

социокультурный опыт ребенка, под которым подразумевается приобретение и развитие опыта социальных навыков отношений, общения, построения и участия в совместной деятельности и устной коммуникации с

детьми в группе и взрослыми – воспитателями, родителями. Внимание к развитию у ребенка дошкольного возраста социально-коммуникативной культуры в процессе общения и деятельности является базой для успешной социализации на следующих этапах взросления – в школьном возрасте. Основными формами привлечения родителей к сотрудничеству в образовательно-воспитательном процессе ДОО являются: постоянный контакт со всеми участниками образовательно - воспитательного процесса (администрацией, воспитателями, музыкальным работником, вспомогательным персоналом); тактичное сопровождение процесса развития ребенка (без предвзятости, диктата, навязывания); продуктивное участие в жизни и деятельности ребенка в группе, знакомство с детьми группы и их родителями; совместное обсуждение с ребенком положительных моментов и проблем его пребывания в детском саду;

деятельность; сочувствие и сопереживание с ребенком; родительское самоуправление в традиционных (родительское собрание, родительский комитет) и современных формах родительского просвещения и участия (тренинги, психолого-педагогическое просвещение). Рассмотрение родительского участия как важного фактора адаптации ребенка стоит рассматривать в качестве одного из перспективных направлений дошкольного образования и современного общества в целом, которое нуждается в более серьезной разработке и определения эффективного решения на практическом уровне. Предлагаются следующие формы контакта с родителями, позволяющие, на наш взгляд, расширить поле родительского участия в жизни своих детей и детского сада.

1. Проведение тематических встреч не с отдельными родителями, а с семьями.

2. Сплачивание родителей и воспитателей в «одну большую семью», игровые упражнения, моделирование нестандартных и трудных педагогических ситуаций, совместная деятельность с детьми, наблюдение за общением и играми детей между собой способствуют лучшему пониманию потребностей детей, взаимоотношений детей со сверстниками и взрослыми членами семьи, воспитателями.

3. Более активное вовлечение родителей не в отдельные мероприятия, а во все виды деятельности детского сада. Установление доброжелательных открытых отношений воспитателей с родителями, родителей с детьми являются важнейшим условием комфортного и гармоничного развития ребенка.

4. Вызов интереса у родителей к вопросам воспитания путем разнообразных форм работы - проведение неформальных встреч, родительское консультирование, совместное составление плана работы на год, советоваться с родителями, обращаться к ним за помощью.

Такие формы работы помогут родителям понять особую ценность и значимость их внимания и поддержки в процессе воспитания детей, будут способствовать установлению доверия между семьей и педагогами ДОО.

Литература:

1. Buranova, S. (2021). Маҳалла, оила ва мактабгача таълим ташкилоти ҳамкорлигининг аҳамияти. Мактабгача таълим журнали.
2. Buranova, S. (2021). Партнёрство с семьей, махаллэй как условие повышения качества дошкольного образования. Мактабгача таълим журнали.
3. Буранова, Ш. А., & Пак, Д. А. (2021). Развитие навыков письма у дошкольников в раннем возрасте. In новая наука: история становления, современное состояние, перспективы развития (pp. 142-143).
4. Buranova, S. (2020). Единство в осуществлении индивидуального подхода в дошкольной образовательной организации и семье. Архив Научных Публикаций JSPI.
5. Buranova, S. (2020). Мактабгача таълим муассасаси ва оилада бола шахсига йўналтирилган таълим. Архив Научных Публикаций JSPI.
6. Buranova, S. (2020). Мактабгача таълим муассасаси ва оилада бола шахсига йўналтирилган таълим. Архив Научных Публикаций JSPI.
10. Буранова, Ш. (2019). Развитие преемственности махалли, семьи и дошкольного Образовательного учреждения. Дата публикации, 5, 17.

ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ESP И CLIL ПОДХОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Караева К.Н.

Государственный университет мировых языков

Tayanch soʻzlar: ESP, CLIL, struktura.

Ключевые слова: ESP, CLIL, структура.

Key words: ESP, CLIL, structure.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola ESP oʻqitishning asosiy qoidalari keltirilgan, ESP va CLILni oʻqitishning ikkita joriy yondashuvini qiyosiy tahlil koʻrib chiqilgan, xilma-xilligi tahlil qilingan, shuningdek ularning tuzilishi keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье представляются основные положения ESP, производится сравнительный анализ двух актуальных подходов к преподаванию ESP и CLIL, анализируется разнообразие существующих пособий, а также описывается их структура.

SUMMARY:

This article presents the main features of ESP, makes a comparative analysis of ESP and CLIL two relevant approaches to teaching, analyzes the variety of existing manuals, and describes their structure.

Методология LSP (язык в специальных целях) впервые была изложена в 1987 году на примере английского языка Т. Хатчинсоном и А. Уотерсом в книге «English for specific purposes/A learning centered approach» («Английский язык для специальных целей/Подход, сфокусированный на обучении»). В своей работе авторы выделяют следующие базовые принципы подхода ESP:

В дальнейшем лингводидактические концепции ESP получили развитие в книге Т. Дадли-Эванса и М.Д. Сент-Джон «Новое в английском для специальных целей. Междисциплинарный подход», где были представлены следующие положения ESP:

ESP рассматривается учеными как подход, а не как продукт, под чем подразумевается то, что в фокусе исследования находятся не лингвистические, а лингводидактические аспекты.

Анализ потребностей обучающихся является отправной точкой в построении профессионально ориентированных курсов обучения иностранному языку специалистов.

ESP не предусматривает изучение грамматических форм, которые уже известны обучающимся на базовом уровне, а представляет собой формирование грамматических навыков, необходимых для определенных ситуативных контекстов.

ESP характеризуется как язык, лимитированный ситуациями профессионального общения, в рамках которых строится специальный профессионально ориентированный курс.

Таким образом, можно сделать вывод, что при преподавании ESP во главу подхода ставится именно изучение языка в рамках профессионального общения, а также формирование навыка использования этого языка. Иными словами, во главу ставится именно коммуникативный подход, так как основным условием успешного существования специалиста в любой области является коммуникация на иностранном языке, наиболее распространенном сегодня – английском.

Подход ESP, быстро став одним из самых актуальных и востребованных, активно развивался на всем пути своего становления и претерпевает некоторые изменения до сих пор. Это привело к появлению большого количества других подходов к преподаванию языка, в которых, как и в ESP, основополагающим моментом является конкретная спецификация направления изучения языка. Одним из таких подходов является CLIL предметно-языковое интегрированное обучение[1].

Кроме того, востребованность данного подхода определяется его быстрым распространением в учебной среде, что привело к появлению большого разнообразия учебников по ESP по абсолютно разным направлениям, в том числе для филологов. Таким образом, развитие концепции преподавания ESP было обусловлено тремя важными факторами: повышением спроса на английский язык для использования его в определенных областях; новыми тенденциями в лингвистике и в методике преподавания, переносом акцента на интересы обучаемого.

В настоящее время происходит смещение акцентов в сторону предметно-ориентированного обучения иностранному языку. Появляется подход CLIL (content and language integrated learning) – изучение предмета при помощи языка. Идея подхода основана на теории усвоения языка С. Крашена и заключается в том, что «особым образом методически скоординированное обучение предметной дисциплине и ИЯ (в ряде случаев на ИЯ) способству-

ет не только успешному усвоению обоих предметов, но и в значительной степени развивает когнитивные навыки обучающихся за счет установления разнообразных нейронных связей в головном мозге». В дальнейшем разработкой CLIL занимались Д. Койл, Д. Марш, Ф. Худ. Они выделяют следующие принципы CLIL:

1. Аутентичность. В CLIL используются аутентичные материалы и обучающие ситуации, например, для воспроизведения реальных жизненных ситуаций.

2. Многозадачность. Преподавание сконцентрировано на нескольких направлениях: понимание предметного содержания; развитие когнитивных навыков посредством анализа предметного содержания; развитие навыков презентации и дискуссии; развитие языковых навыков; формирование сотрудничества между обучающимися в режиме групповой работы[2].

3. Активное обучение. Учащиеся активно участвуют в процессе обучения как на стадии подготовки проекта, так и на стадии презентации.

4. Безопасная среда обучения. Обеспечивается путём создания дружелюбной обстановки и равных условий для всех учащихся.

5. Обучающая поддержка. Концепция о необходимости создания учебных опор, постепенно устранимых по мере приобретения обучающимся автономии учебных действий, реализуется в рамках CLIL как основа методических действий преподавателя.

Здесь также следует упомянуть о принципах, разработанных Д. Койл, так называемых базовых принципах CLIL – 4C:

1. Content – предметное содержание или овладение навыками и умениями по определенной теме;

2. Communication – коммуникация или использование языка не только как предмета изучения, но и средства коммуникации при преподавании предмета (по мнению автора является связующим элементом во всем процессе обучения);

3. Cognition – познание или развитие мыслительной деятельности, то есть формирование навыков концентрации и на изучаемом предмете, и на изучаемом языке;

4. Culture – социокультурное содержание темы с учетом индивидуальных качеств обучающихся.

Таким образом, в последнее время подход CLIL набирает все большую популярность так как он подразумевает не только обучение языку, но и самому предмету, иными словами, это предметно-языковое интегрированное обучение[3]. Данный подход имеет ряд сходств и различий с подходом ESP,

который также направлен на улучшение языковых и коммуникативных навыков по определенному профилю. Основным отличием здесь является именно предметная ориентированность CLIL.

Как было указано выше, ESP и CLIL традиционно считаются двумя разными подходами в преподавании английского языка, но при этом они имеют общие черты и могут взаимодополнять друг друга. Профессионально-ориентированный подход (ESP), занимает лидирующие позиции с середины двадцатого века, претерпев определенные изменения по мере своего развития.

Данный подход направлен главным образом на обучение иностранному языку, при этом содержательные аспекты имеют второстепенное значение. Программы ESP направлены на формирование языковой компетенции студентов, поэтому центральным звеном ее применения является совершенствование иноязычных коммуникативных умений, при этом оценивается владение терминологией, особенностями грамматики и дискурса, свойственными профессиональной сфере[4]. Иными словами, подход ESP направлен на формирование иноязычной компетенции в сфере профессиональной коммуникации. Его целью является непосредственно овладение языковыми навыками, то есть язык есть цель данного подхода. Кроме того, акцент делается на изучении именно английского языка с учетом сферы деятельности человека. Предметно-языковое интегрированное изучение дисциплин (CLIL) является сравнительно новым подходом к изучению языка и базируется не только на изучении языка в рамках профессиональной коммуникации, но и преподавании самих дисциплин на изучаемом языке. Иными словами, в данном подходе язык является не только целью, но и средством изучения. К тому же, данный подход подразумевает использование любого неродного языка как средства обучения. Данный аспект является одним из основных отличающих данный подход от ESP.

Сравнивая два данных подхода, нельзя не поднять вопрос о субъекте реализации или преподавателе. В случае с ESP преподавателю необходимо обладать навыком иноязычной коммуникации на уровне C1–C2 и методическими познаниями в области преподавания иностранного языка. В подходе CLIL также важны компетенции необходимые для профессионально-ориентированного подхода, но при этом преподаватель должен обладать не только глубокими знаниями о предмете, но и методическими познаниями в области преподаваемой дисциплины. Как пишет Е. Jendrych в своей работе «Достижения в преподавании ESP» появление таких ответвлений от системы ESP как CLIL создало проблему для традиционных преподавателей

ESP, поскольку такие ответвления требуют более высокой квалификации, а именно знание содержание предмета и владение навыками его преподавания. Эти ограничения могут вызывать трудности у преподавателей и их негативное отношение, что может помешать им соглашаться преподавать по системе CLIL.

Касательно необходимого минимального уровня владения языком, для обучения по системе ESP студентам необходимо иметь уровень A1–A2 (по шкале CEFR). Для обучения по системе CLIL студентам необходимо иметь уровень B1–B2 (по шкале CEFR). Такая разница обусловлена тем, что для предметно-языкового обучения необходимо первоначально овладеть общим аспектом языка, когда обучение в рамках профессиональной коммуникации подразумевает овладение необходимыми дополнительными грамматическими навыками.

«English for Academic and Occupational purposes» (Английский для академических и профессиональных целей). Здесь объединяется классификация Т. Хатчинсона и А. Уотерса. Это объясняется тем, что граница между потребностями обучающихся и уже работающих людей достаточно расплывчата.

Основываясь на анализе специальной литературы, можно выделить определенные преимущества каждого из подходов, основываясь на которых можно подходить к выбору метода обучения иностранному языку.

К преимуществам ESP можно отнести следующее:

1. Очевидная эффективность обучения. По окончании курса английского в специальных целях обучающиеся имеют возможность применять полученные навыки в работе;
2. Мотивация учащихся. Как правило к курсам такого типа обращаются студенты, у которых есть потребность в овладении английским языком в определенной сфере. Соответственно, это приводит к более быстрому и эффективному приобретению языковых навыков;
3. Узконаправленная специализация. Несмотря на то, что по мнению некоторых исследователей это считается недостатком подхода, это именно та характеристика, которая позволяет сделать курс более эффективным – обучающиеся получают необходимые знания по конкретному предмету или виду деятельности.

При этом можно выделить следующие существующие проблемы, связанные с данным подходом:

1. Сложность в формировании баланса между преподаванием языка и дисциплины;

2. Отсутствие необходимого современного методического обеспечения;
3. Отсутствие достаточного взаимодействия между преподавателями английского языка и профильных дисциплин.

Касательно подхода CLIL, можно выделить ряд следующих преимуществ:

1. Сокращение времязатратности. Данный подход подразумевает совмещенное изучение языка и предмета, что позволяет не тратить часы на отдельное изучение языка
2. CLIL позволяет развивать многосторонние профессиональные знания;
3. Развивает навыки межкультурного общения, что имеет большое значение в условиях современной тенденции к международной интеграции;
4. Мотивация обеспечивается за счет того, что владение языком необходимо для понимания содержания предмета.

При этом данный подход также имеет ряд проблем, которые выражаются в следующем:

1. Отсутствие необходимого кадрового обеспечения, так как для реализации такого подхода преподаватели профильных дисциплин должны владеть иностранным языком на необходимом уровне;
2. У студентов могут возникать трудности с одновременным пониманием предмета и освоением иностранного языка;
3. Нехватка учебных материалов для преподавания с применением данного подхода;
4. Вопрос о критериях оценивания – преподаватель должен оценивать знания предмета или знания языка[5].

Таким образом, можно сказать, что подходы CLIL и ESP имеют ряд сходств и различий. Помимо внутренней организации и других характеристик, двумя основными и при этом основополагающими различиями между этими

подходами являются цель подхода и сам язык, и его функция. Подход CLIL преследует двойную цель – изучение одного или нескольких иностранных языков совместно с изучением профильной дисциплины, где язык выступает не только объектом обучения, но и средством преподавания. Цель ESP это изучение именно английского языка, необходимого для коммуникации в области профессиональной деятельности. Основным сходством, и при этом преимуществом данных подходов, является улучшение языковых навыков учащихся, необходимых в рамках определенного профиля.

В рамках нашей работы метод ESP является более релевантным, так как основной задачей является не последовательное, логически выстроенное

изложение нового для студентов материала, а формирование именно лингвистических навыков и англоязычной коммуникативной компетенции на базе уже имеющихся у студентов знаний по предмету.

Ставя в основу коммуникативный подход в обучении иностранному языку для специальных целей, вопросами о теории и практики преподавания ESP, а также вопросами разработки учебников и пособий занималось большое количество как российских исследователей – О. Митрофанова, О. Поляков, С. Тер-Минасова, как и зарубежные исследователи – Т. Дадли-Эванс, М. Сенаж, А. Уотерс, М. Фергюсон, К. Хайланд, Т. Хатчинсон и др.

Основываясь на исследованиях, Т. Дадли-Эванс, П.В. Борисовой и Н.В. Носенко можно определить следующие основные характеристики курса ESP:

1. Необходимо учитывать потребностно-мотивационную сферу студентов;
2. Необходимо опираться на методологию специальности;
3. Курс должен соответствовать лексическим, грамматическим и языковым нормам, принятым в рамках конкретной специальности.

Потребностно-мотивационная сфера студентов является далеко неопределенным вопросом, но по совместительству одним из основных вопросов при преподавании ESP, который ставят его основоположники – Т. Хатчинсон и А. Уотерс – является анализ потребностей и запросов студентов[6]. Несмотря на то, что осознание самими студентами для чего им может понадобиться язык может не иметь четких формулировок, современный мир диктует четко сформулированные правила – современный конкурентоспособный специалист должен владеть английским языком. Отсюда делаем вывод, что основной задачей курса ESP и, соответственно, специализированной потребностью студентов является формирование коммуникативной компетенции именно в профессиональной деятельности.

Опора на методологию специальности является одним из важнейших критериев при создании учебного пособия ESP в вузе. Курс должен создаваться либо при активном участии специалистов определенной сферы, либо самими специалистами, которые должны прекрасно ориентироваться в области знания, разбираться в теоретической и практической части, владеть терминологией. При этом, следует отметить, что по мнению исследователя Г. Фергюсона, что недостаточность предметных знаний не должна влиять на мотивацию и работу преподавателя, так как преподаватель ESP должен в первую очередь выступать «экспертом в области языка, а не в предметной сфере». Также, как уже упоминалось выше, схожее мнение, опровергающее

обязательную экспертность преподавателя в определенном предмете, имеют исследователи Т. Дадли-Эванс и М.Д. Сент-Джон, которое они сформулировали в одном из принципов ESP - при преподавании ESP допускается обращение преподавателя к обучающемуся за объяснением какого-либо явления, характерного для профильной дисциплины.

Другой важной проблемой при создании курса ESP является отбор материалов. Как уже было указано выше, в рамках ESP в основу ставится именно коммуникативный подход. В рамках коммуникативного подхода

важную роль играет использование именно аутентичных материалов. Согласно Т. Хатчисону и А. Уотерсу, основой для разработки учебных материалов может служить и адаптация существующих материалов, и создание новых. Таким образом, согласно авторам, учебные материалы должны обеспечивать:

- 1) стимул для размышлений, обсуждения и письма;
- 2) новые языковые элементы или повторное представление ранее известных;
- 3) контекст, тему и цель написания;
- 4) жанровые модели и образцы;
- 5) возможности для обучаемых использовать и развивать предыдущие знания.

Наиболее актуальными и реализуемыми источниками для отбора именно аутентичных материалов сегодня является использование научных и научно-популярных общедоступных печатных и интернет-изданий.

Основываясь на описанных характеристиках курса ESP и опыте по созданию пособий по ESP, с основополагающими принципами, которые необходимо принимать во внимание при разработке учебного пособия Преобладание в пособии заданий коммуникативного характера. Здесь следует отметить необходимость в уходе от грамматико-переводного метода, в связи с его неэффективностью и неспособностью повысить мотивацию студентов;

1. Необходимость включать в пособие иллюстрации, аудио и видеозаписи и другие материалы, соответствующие принципу наглядности. Зрительное и слуховое восприятие информации играет важную роль в процессе успешного изучения иностранного языка;

2. Необходимость производить тщательный отбор источников – принцип обоснованного отбора материала. Хорошо и грамотно отобранный материал позволяет студентам видеть примеры использования языка, через знакомство с материалами как с моделями его использования.

3. Принцип охвата лексического и грамматического материала - лексика и грамматика должны быть наиболее типичными и характерными для изучаемой специализации в рамках именно аутентичных текстов. Принципы отбора материала в данном случае – частотности и необходимости.

4. Принцип расположение материала от простого к сложному – задания и разделы усложняются соответственно с увеличением сложности материалов курса.

Таким образом, можно сделать вывод, что при составлении курса ESP основными вопросами являются отбор материала и сама структура курса. Материал должен представлять собой аутентичные тексты и решать коммуникативную задачу студентов – отражать лексику и грамматику в реальных жизненных ситуациях коммуникации. Сам курс, должен быть не просто «лекционно-практическим» изложением материала, а наглядным пособием, которое позволит усовершенствовать все навыки, необходимые для успешного усвоения языка[7]. При его построении необходимо использовать, назовем это, «принцип снежного кома», то есть выстраивать курс и задания от простого к сложному и не только введение и отработка новых знаний, но и постоянное повторение и практика пройденного материала. Построение курса с учетом вышеизложенных особенностей позволит не только сформировать у учащихся коммуникативную иноязычную компетенцию на профессиональном уровне, но и позволит повысить их мотивацию к обучению, а также сделать изучение ESP увлекательнее и интереснее.

ESP это относительно новая и в то же время активно развивающаяся отрасль в сфере преподавания английского языка. Необходимость знания английского языка в современном мире трудно переоценить, а в связи с этим возрастает и прикладная сторона этих знаний. Отсюда следует, что изучение английского языка в специальных целях, в частности по профилю обучающегося, является одним из основных положений при подготовке современного специалиста.

Один из наиболее важных аспектов эффективного курса ESP – это качественное и грамотное структурирование материала в рамках одного курса.

Исходя из проведенного анализа мы приходим к следующим выводам – так как преподавание ESP является активно развивающейся сферой, сегодня существует большое количество учебников по ESP по абсолютно различным направлениям, как для технических, так и гуманитарных специальностей. Разнообразие учебников для гуманитарных специальностей и направлений велико, но учебников, заявленных именно как учебники по

ESP для филологов, не так много, и в большинстве своем они не соответствуют принципам ESP.

Касательно композиции учебника по ESP «English for Negotiating», можно сказать, что она представляет собой логически выстроенный материал с применением большого разнообразия упражнений и заданий. Каждый раздел последовательно раскрывает отдельный этап ведения переговоров (1 раздел – начальный этап, планирование; 7 раздел – завершение переговоров, заключение соглашения) и в каждом разделе предложен необходимый лексический минимум, представленный, в том числе, в комбинации текстов – искусственно созданных и аутентичных. Последние являются одной из основных составляющих коммуникативного подхода, на который опирается система ESP, что соответствует целям учебника. Для отработки лексического минимума, а также самих навыков ведения переговоров представлено большое разнообразие коммуникативных заданий, как письменных и устных, а также отвлеченная информация о методах и техниках успешного ведения переговоров. В конце учебника представлено задание на самопроверку, а также дополнительные файлы для работы на занятиях. Также, в конце учебника представлены ключи к заданиям, что позволит студентам, которыми обучаются самостоятельно, контролировать прогресс обучения.

Результаты, полученные в ходе данного анализа, будут использованы как методологическая база в дальнейшей работе по составлению разделов учебника по ESP для студентов-филологов.

Литература:

1. Гущина Ю.А. Английский язык для специальных целей его преподавания как предмет исследования и обучения / Ю.А. Гущина, А.А. Корнев // Вестник МГОУ. Серия: Педагогика. – 2022. – №4. – С. 57-66.
2. Золотова, М.В. Профессионально-ориентированный подход в пособиях по английскому языку и роль преподавателя / М. В. Золотова, Н. В. Каминская // Проблемы современного педагогического образования. – 2016. – № 51-5. – С. 193-201.
3. Иноземцева К.М. Эволюция ESP как методологии преподавания иностранного языка для профессиональных целей в лингвистических вузах России / К.М. Иноземцева, Е.Н. Бондалетова, Т.Д. Борисова // Гуманитарные научные исследования. – 2016. – № 2(54). – С. 76-81.
4. Комарова А. И. Язык для специальных целей (LSP): теория и метод / А.И. Комарова. – М.: МАЛП, 1996. – 193 с.
5. Корнев А. А. Профессионально-коммуникативная компетенция преподавателя иностранного языка // Иностранные языки в школе. – 2016. – № 1. – С. 56–60.
6. Корнев М. Д. Формулирование заданий как профессионально- коммуникативное умение будущих преподавателей / М.Д. Корнев, А.А. Макарычева // Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация – 2017. – № 4. – С. 138–146.
7. Логинова Д.А. К вопросу о составлении ESP пособия для студентов неязыковых факультетов // Филологический аспект: международный научно-практический журнал. Серия: Методика преподавания языка и литературы. – 2020. – № 03(06).

СОВРЕМЕННЫЙ РУССКИЙ ЯЗЫК В ВИРТУАЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Уразова А.

ассистент-преподаватель Нукусский филиал ТУИТ

Tayanch soʻzlar: neologizmlar, transkripsiya, transliteratsiya, abbreviatura, jargon va sleng.

Ключевые слова: неологизмы, транскрипция, транслитерация, аббревиатура, сленг и жаргон.

Key words: neologisms, transcription, transliteration, abbreviation, slang and jargon

РЕЗЮМЕ:

Maqola internet makonida qoʻllaniladigan rus tilidagi neologizmlarni oʻrganishga bagʻishlangan. Tadqiqotning obyekti sifatida rus tilida yangi leksik birliklarning paydo boʻlishi olingan. Tadqiqotning predmetini internetning rus tiliga taʼsiri tashkil etadi.

РЕЗЮМЕ:

Статья посвящена исследованию неологизмов в русском языке, используемых в интернет-пространстве. Объектом исследования является появление новых лексических единиц в русском языке. Предмет исследования – влияние Интернета на русский язык.

SUMMARY:

The article is devoted to the study of neologisms in the Russian language used in the Internet space. The object of the research is the emergence of new lexical units in the Russian language. The subject of the study is the influence of the Internet on the Russian language.

Современный русский язык претерпевает значительные изменения в условиях интернет-среды. С развитием технологий и расширением использования онлайн-ресурсов, речь пользователей адаптируется к новым формам общения. Виртуальная коммуникация, включая социальные сети, форумы и мессенджеры, способствует появлению новых лексических единиц, сокращений и сленговых выражений, отражающих уникальные аспекты виртуальной жизни.

Составной термин «современный русский литературный язык» не затрудняет понимания выражаемого им понятия, т. к. входящие в состав наименования слова точно обозначают предмет и его признаки. Словом «язык» называется общественное явление, служащее важнейшим средством общения людей. Язык определяется словом «современный» потому,

что на нем говорят в настоящее время. Он именуется русским языком, т.к. его творцом и носителем является русский народ. Определение «литературный» означает, что нормы этого языка являются образцовыми и общеобязательными.

Интернет является неотъемлемой частью нашей современной жизни и оказывает огромное влияние на различные сферы нашего существования. Интернет стал глобальной платформой для общения, образования и бизнеса, объединяя людей со всего мира. Вместе с этим, он также стал важной площадкой для использования и развития русского языка. Русский язык в интернете существует в разных формах и местах, и его использование постоянно эволюционирует под влиянием новых цифровых технологий. В эпоху технологий, в реалиях быстрого темпа жизни и нехватки времени, речь постоянно меняется и подстраивается. Важным толчком к модернизации языка стало появление Интернета, серьёзно повлиявшее на общение людей. В связи с этим количество неологизмов стало увеличиваться в геометрической прогрессии.

Исследователи делят неологизмы на три группы: лексические, семантические, окказиональные [1]. Процесс формирования словесных интернет-образований в языке прост, но одновременно и высокотехнологичен, так как сами технологии коммуникаций являются причинами появления новых слов.

С появлением новых интернет-ресурсов появляются и неологизмы. При их образовании используется весь арсенал возможностей русского языка. Как показывают наблюдения, неологизмы появляются в языке с помощью внутренних способов номинации (например, словосложение, аббревиация), или внешних (заимствование).

У истоков создания и развития всемирной сети стояли программисты, которые использовали английский язык и, соответственно, английские термины в качестве универсального средства общения. Люди, оказавшиеся в другой языковой среде, но имеющие доступ к сети, сталкивались с проблемой отсутствия на компьютерах русского языка или непонимания русского языка почтовыми программами. Для адаптации терминов в некоторых случаях использовалась, и используется до сих пор, транслитерация - побуквенная передача слова или текста, написанного при помощи одной алфавитной системы, средствами другой алфавитной системы [2]. Применение же транскрипции в переводе заключается в передаче русскими буквами не орфографической формы, а звучания английского слова.

Многие слова, которые на заре становления интернета были профессиональными, сейчас стали общеупотребительными, при этом сохранив свое иноязычное происхождение. Примеры транскрипции:

1) Chat - чат. В переводе с английского обозначает «болтать», «трепать языком». Отличается несерьезностью разговора, а также тем, что «чатиться» можно только в интернете, не в жизни [3].

2) Provider - провайдер. В переводе с английского - «поставщик». Так называют те компании, которые предоставляют выход в интернет, т.е. «обеспечивают» пользователя этой услугой.

Примеры транслитерации:

1) Web - веб. В переводе означает «сеть». Данный термин люди употребляют в составе сложных слов (веб-мастер, веб-сайт или веб-дизайнер, веб-журнал, веб-услуги), когда определяемое понятие имеет какое-то отношение к интернету.

2) Content - контент. В переводе с английского языка означает «содержание, наполнение».

3) Coaching – коучинг. От английского - процесс тренировки, обучения кого-либо чему-либо

4) Like - лайк (лайкнуть). От английского – нравится, поставить знак, что понравилось и многие другие.

Общению в чатах, обмену мгновенными сообщениями человек посвящает значительную часть своего досуга, и фактор экономии времени в такой коммуникации играет большую роль. В современном языке аббревиация часто используется и как средство художественной выразительности, языковой игры. Аббревиатура - существительное, состоящее из усечённых слов исходного словосочетания или из усечённых частей исходного сложного слова. Последний компонент аббревиатуры может быть также целым (не усечённым) словом [4]. В разговорном языке интернета достаточно распространены следующие аббревиатуры:

АКА - (англ. also known as) «также известен как», «он же»

FAQ - (англ. frequently asked questions) «часто задаваемые вопросы» (подразумевается список «вопрос-ответ»)

LOL - (англ. laughing out loud) «громко смеюсь»

OMG - (англ. oh, my god) «о, господи» - выражает удивление.

ИМХО - «по моему скромному мнению» (которое, тем не менее, не подлежит оспариванию). Аббревиатура от «in my humble opinion» (ИМНО) [5].

С момента появления компьютерной техники и интернета, в компьютерном сленге появлялись новые слова, начинали активно использоваться, а уже через небольшое время уходили в пассив, так как развитие технологии постоянно снабжает язык новыми понятиями, оттесняя старые на перефирию языка. В работах, посвященных знаковой системе Интернета, встречаются такие обозначения, как язык интернета, социолект, интернет-сленг, языковая подсистема, язык интернет-дискурса. А также широко используются такие понятия как сленг и жаргон. Эти термины не являются строго синонимичными, но на данном этапе осмысления филологами особенностей функционирования языка в сети используются преимущественно при анализе одних и тех же явлений.

В языке интернета, как и в любой другой социальной сфере, будь то профессиональное сообщество или субкультура, появился свой жаргон. Согласно словарю С. И. Ожегова, «жаргон — это речь какой-либо социальной или иной объединенной общими интересами группы, содержащая много слов и выражений, отличных от общего языка, в том числе искусственных, иногда условных» [6].

Среди сетевого жаргона в русском языке можно выделить следующие слова:

Селфи - от англ. *selfie*, производное от *self*, «сам», «себя». Это автопортрет, сделанный при помощи смартфона.

Фейк - англ. - *fake* - нечто ошибочное, ненастоящее, поддельное.

Свайпать - от англ. *swipe up*, «проведите вверх». Это слово распространено в социальной сети Instagram и значит переходить по ссылке в функции Stories, или «Рассказы» в русской локализации.

Хейтер - от англ. *hater*, «ненавистник». Хейтерами называют тех, кто открыто выражает свою ненависть и неприязнь к кому-либо или чему-либо. Чаще всего считая своё мнение единственно правильным, при этом ведут себя агрессивно по отношению к авторам не понравившегося им творчества. Этот неологизм является калькой, то есть дословным копированием первоначального английского слова.

Троллить - от англ. *trolling* - сленговое слово, которое значит «с помощью саркастических, ироничных или язвительных замечаний выводить человека из себя в Интернете» и «публиковать на сайтах или в социальных сетях заведомо провокационные сообщения с целью вызвать взрыв негативных эмоций у читателей».

Мем - от англ. *memе*, «картинка, фраза или видео, которые распространяются среди людей и всегда используются ими в определенных ситуаци-

ях». Этот неологизм, опять же, является калькой английского сленгового слова «тете».

Явление новообразования лексики языка интернета нельзя оценивать однозначно. Современный русский язык в его реализации в виртуальном общении немислим без эмоциональной составляющей и быстроты передачи речи. Вместе с тем пользователь должен помнить и о нормах литературного русского языка и не забывать о том, когда, с кем и в какой обстановке допустимо использование подобного новояза.

В заключении следует отметить, что большинство молодежи в своем общении активно применяют сетевой жаргон, включая англицизмы, сокращения и аббревиатуры. При этом многие из этих терминов имеют вполне подходящие русские аналоги. Обычно достаточно просто перевести слова с английского, например, вместо «пруф» можно использовать «доказательство», вместо «фолловер» — «подписчик» и так далее.

Литература:

1. Намитокова Р. Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект / Р. Ю. Намитокова; Отв. ред. И. А. Ширшов; Адыг. гос. пед. ин-т. - Ростов н/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 1986. - 156 с.
2. Краткий словарь лингвистических терминов [Электронный ресурс]. - URL: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=279
3. Справочная служба русского языка [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.rusyz.ru/>
4. Большая Российская Энциклопедия [Электронный ресурс]. - URL: <https://bigenc.ru/linguistics/text/4045832>
5. LifeHack.MD [Электронный ресурс]. - URL: <http://lifehack.md/abbreviatury-v-internete-cto-eto/>
6. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов и Н. Ю. Шведова; Российская акад. наук, Инт рус. яз. им. В. В. Виноградова. - 4-е изд., доп. - Москва: А ТЕМП, 2006. - 938 с.

IMPLEMENTATION OF BEST PRACTICES IN GERMANY TO ENSURE THE INTERNAL AND EXTERNAL QUALITY OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION OF ENGINEERING PERSONNEL STUDYING IN THE FIELD OF AGRICULTURE

Mirzaev B.S.

Dr., Professor of “Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers” National Research University, VEGERA project coordinator, IKI, Uzbekistan

Martin Welp

Dr., Professor of Eberswalde University for Sustainable Development, VEGERA project coordinator, IKI, Germany

Eshchanova G. E.

Associate Professor of “Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers” National Research University, VEGERA project member, researcher, IKI, Uzbekistan

Tayanch soʻzlar: ingliz tili ta'limi, muhandislik xodimlari, aqar muhandislik, ta'lim sifati, texnik universitetlar, ko'p tillilik, produktiv metodlar, retseptiv metodlar, chet tillarini o'qitish, ilg'or amaliyotlar, VEGERA loyihasi.

Ключевые слова: образование на английском языке, инженерные кадры, аграрная инженерия, качество образования, технические университеты, многоязычие, продуктивные методы, рецептивные методы, преподавание иностранных языков, инновационные практики, проект VEGERA.

Key words: foreign language education, engineering personnel, agricultural engineering, quality assurance, technical universities, multilingual education, English proficiency, global collaboration, agricultural studies, Germany, VEGERA project, renewable raw materials.

PE3IOME:

Globalizatsiya sharoitida chet tillarini, xususan ingliz tilini bilish, muhandislik xodimlari uchun, ayniqsa qishloq xo'jaligi muhandisligi sohasidagi talaba va mutaxassislar uchun juda zarur ko'nikmaga aylangan. Germaniya, o'zining yuqori sifatli texnik ta'lim tizimi bilan tanilgan, qishloq xo'jaligi muhandisligi bo'yicha mutaxassislar uchun ingliz tili ta'limining ichki va tashqi sifatini ta'minlashda ilg'or amaliyotlarni joriy etgan. Ushbu maqola, Germaniyaning texnik universitetlarida qishloq xo'jaligi muhandisligi sohasida o'qiyotgan talabalarning ingliz tili ko'nikmalarini yaxshilash uchun qo'llanilayotgan strategiyalar va metodlarni o'rganadi. Xususan, maqolada ta'lim dasturlarini integratsiyalash, maxsus til kurslari, ko'p tilli o'qituvchilar tarkibi va sifatni ta'minlash

mexanizmlari ko'rib chiqiladi, bu esa talabalar nafaqat texnik bilimlarni, balki xalqaro professional aloqalar uchun zarur bo'lgan kommunikatsion ko'nikmalarni ham rivojlantirish imkonini beradi. Shuningdek, maqolada Germaniyaning ilg'or amaliyotlari va qiyinchiliklarga qanday qarshi kurashayotganligi tahlil etiladi.

РЕЗЮМЕ:

В условиях глобализации знание иностранных языков, особенно английского, становится необходимым навыком для инженерных кадров, особенно для тех, кто обучается в области сельского хозяйства. Германия, известная своей высококачественной системой технического образования, внедрила передовые практики для обеспечения внутреннего и внешнего качества обучения английскому языку для студентов инженерных специальностей, особенно в сельскохозяйственной инженерии. Эта статья рассматривает стратегии и методы, которые применяются в немецких технических университетах для улучшения уровня владения английским языком у студентов аграрных направлений. В частности, исследуются интеграция учебных программ, специализированные языковые курсы, многоязычный преподавательский состав и механизмы обеспечения качества, которые вместе обеспечивают не только техническую подготовку, но и развитие коммуникативных навыков, необходимых для работы в международной профессиональной среде. Статья также анализирует лучшие практики, вызовы и возможные направления для дальнейшего улучшения образования в этой области.

SUMMARY:

In the context of global educational standards, proficiency in foreign languages, especially English, has become an essential skill for engineering professionals. This is particularly important for those studying in the field of agriculture, where the ability to engage in international collaborations, research projects, and cross-cultural communication is vital. Germany, renowned for its high-quality technical education system, has adopted innovative practices to ensure the internal and external quality of foreign language education for engineering students. This article examines these practices, with a focus on how Germany's integration of modern teaching strategies enhances the foreign language proficiency of engineering students in agricultural engineering programs. Drawing on examples from leading German technical universities, this paper explores methods of curriculum integration, language course offerings, multilingual faculty, and quality assurance mechanisms that contribute to both academic success and professional readiness. The study also highlights the challenges and best practices for ensuring language proficiency, emphasizing the significance of preparing engineering personnel for global academic and professional environments.

1. Introduction. It is important to suggest that in the globalized world of present time, the demand for multilingual professionals, particularly those proficient in English, has grown substantially, particularly within engineering disciplines. This trend is especially evident in fields such as agricultural engineering, where effective communication is essential for collaboration on international projects, research endeavors, and across diverse professional and cultural environments. Given this growing need, ensuring that engineering personnel are proficient in foreign languages, especially English, is a central objective in higher education worldwide.

Germany, as a leading nation in engineering education, has implemented several strategies to ensure the high quality of foreign language education for its engineering students. These strategies aim not only to improve students' language skills but also to ensure their readiness for global academic and

professional opportunities. In this article, we explore the best practices used by German technical universities to enhance the language proficiency of engineering students studying in agricultural engineering programs.

2. Germany's Educational Framework for Engineering Personnel

Germany's educational approach for engineering students, including those in agricultural disciplines, incorporates a variety of teaching strategies that integrate foreign language acquisition into the curriculum. The key elements of this framework include:

1. Curriculum Integration: German technical universities have successfully integrated language learning into the engineering curriculum. Courses designed to enhance foreign language skills, particularly English, are embedded into the engineering programs, ensuring that students learn the technical language required for their future careers. This includes not only general language skills but also specialized terminology relevant to the field of agricultural engineering.

2. Language Courses Tailored for Engineers: Recognizing the specific needs of engineering students, many universities offer language courses that focus on technical language and communication skills relevant to their disciplines. These courses cover topics such as writing technical reports, presenting research findings, and understanding academic papers in English. These specialized courses help students bridge the gap between general language proficiency and the technical language they will need in their professional careers.

3. Multilingual Faculty and International Collaboration: The use of multilingual faculty members is another key practice in Germany's educational framework. Many technical universities have faculty members who are fluent in multiple languages, enabling students to receive education in both their native language and foreign languages. This multilingual environment supports academic exchange and international collaboration, preparing students for careers that will require communication with colleagues and clients from diverse linguistic and cultural backgrounds.

4. Quality Assurance Mechanisms: To ensure that the quality of language education remains high, German universities employ robust quality assurance mechanisms. These include regular assessments of language courses, feedback from students and faculty, and the use of international accreditation standards for language programs. These measures help ensure that the foreign language education provided is of the highest quality and meets global standards.

3. The VEGERA Project and Its Role in Enhancing Language Proficiency in Agricultural Engineering

The **VEGERA (The improvement of energy efficiency in the building sector through the use of renewable raw materials from agroforestry systems)** project, funded by the International Climate Initiative (IKI), is an example of how the integration of renewable energy and sustainable agricultural practices can be a catalyst for improving language proficiency among engineering students. The project promotes international collaboration between Germany and other countries, focusing on improving energy efficiency in the building sector through the use of renewable raw materials sourced from agroforestry systems.

Students participating in the VEGERA project gain valuable exposure to both technical content and the necessity of effective communication within international teams. By working on interdisciplinary projects that require communication across cultures and languages, students can improve their proficiency in English, particularly in the context of technical subjects. The use of English as the primary language for communication in international projects helps students hone their language skills while engaging in practical, real-world applications of agricultural engineering concepts.

4. Challenges and Best Practices

While Germany's language education system for engineering students is exemplary, several challenges remain:

- **Language Barriers in Technical Content:** Even with specialized language courses, students sometimes struggle to understand the highly technical content of agricultural engineering in a foreign language. To overcome this, universities have begun offering bilingual courses and using more interactive teaching methods such as project-based learning to support comprehension.
- **Cultural Differences:** Engaging students from diverse linguistic and cultural backgrounds in English-language courses can be challenging. Faculty members are trained to recognize and address these differences by creating inclusive and supportive learning environments.
- **Continuous Curriculum Updates:** The field of agricultural engineering is rapidly evolving, and language courses must continuously be updated to reflect new developments in technology and research. Collaborations between language instructors and industry professionals can help ensure that students are learning the most up-to-date vocabulary and communication skills needed for their careers.

5. Conclusion. By summarizing it can be suggested that Germany's practices for ensuring the internal and external quality of foreign language education

for engineering students are crucial in preparing them for global academic and professional environments. The integration of productive and receptive language teaching methods, specialized courses, multilingual faculty, and strong quality assurance mechanisms contribute to the development of well-rounded professionals capable of effectively communicating in both technical and cross-cultural settings. The VEGERA project serves as a valuable example of how international collaboration in the field of agricultural engineering can enhance language proficiency while advancing sustainable practices in energy and agriculture. By adopting these best practices, technical universities worldwide can better equip their engineering personnel to thrive in a globalized world.

Literature:

1. Goh, C. C. M. (2018). Listening comprehension and oral communication skills in engineering education: Approaches to teaching and learning. *International Journal of Engineering Education*, 34(2), 483-495.
2. Barron, A. (2007). The role of English in engineering education: Challenges and opportunities. *Journal of Engineering Education*, 94(4), 347-358.
3. Hu, G., & McGrath, I. (2011). Developing oral communication skills in engineering: A case study in a Chinese university. *International Journal of Engineering Education*, 27(5), 1022-1034.
4. VEGERA Project (2021). Improving energy efficiency in the building sector through renewable raw materials from agroforestry systems. [International Climate Initiative (IKI) Report].

ADVANTAGES OF PRACTICES IN GERMANY AIMED AT ENSURING THE INTERNAL AND EXTERNAL QUALITY OF TEACHING ENGLISH TO FUTURE ENGINEERS OF AGRICULTURAL UNIVERSITIES

Eshchanova G.E.

Associate Professor of “Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers” National Research University, VEGERA project member, IKI, Uzbekistan

Tayanch soʻzlar: chet tili ta'limi, muhandislik xodimlari, qishloq xo'jaligi, sifatni ta'minlash, texnik universitetlar, kommunikativ metodlar, Germaniya, pedagogik amaliyotlar, til malakasi, muhandislik ta'limi.

Ключевые слова: образование на иностранном языке, инженерные кадры, сельское хозяйство, обеспечение качества, технические университеты, коммуникативные методы, Германия, педагогические практики, языковая подготовка, инженерное образование.

Key words: foreign language education, engineering personnel, agriculture, quality assurance, technical universities, communicative methods, Germany, pedagogical practices, language proficiency, engineering education.

РЕЗЮМЕ:

Hozirgi zamon ta'limining global xarakteri muhandislik kadrlarini tayyorlashda, ayniqsa qishloq xo'jaligi sohasida, chet tillari, ayniqsa ingliz tilining ahamiyatini oshirdi. Germaniyada muhandislik talabalari uchun chet tili ta'limining ichki va tashqi sifatini ta'minlash uchun yaxshi ishlab chiqilgan ta'lim amaliyotlari qo'llaniladi. Ushbu maqolada ushbu amaliyotlar ko'rib chiqilib, ta'lim metodlari va strukturalar, chet tillarini o'qitishni yaxshilashga qaratilgan pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Kommunikativ o'qitish metodlarining integratsiyasi, innovatsion texnologiyalarni qo'llash va sifatni ta'minlash mexanizmlarini joriy etish Germaniyaning yuqori malakali ko'p tilli mutaxassislar tayyorlashdagi muvaffaqiyatining asosiy jihatlari. Shuningdek, maqolada muhandislik fakultetlari yuqori sifat standartlarini saqlashdagi qiyinchiliklar va boshqa mamlakatlarda bu amaliyotlarni qo'llash orqali qishloq xo'jaligi sohasidagi muhandislar uchun chet tili ta'limini yaxshilash bo'yicha takliflar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

Глобализация образования повысила значение знания иностранных языков, особенно английского, в подготовке инженерных кадров, особенно в таких специализированных областях, как сельское хозяйство. В Германии применяются хорошо зарекомендовавшие себя образовательные практики для обеспечения внутреннего и внешнего качества обучения иностранных языков студентов инженерных специальностей. В статье рассматриваются эти практики, с акцентом на педагогические и структурные подходы, которые способствуют

улучшению преподавания иностранных языков в технических и аграрных инженерных дисциплинах. Интеграция коммуникативных методов обучения, использование инновационных технологий и внедрение механизмов обеспечения качества являются ключевыми аспектами успеха Германии в подготовке высококвалифицированных многоязычных специалистов. В статье также рассматриваются проблемы, с которыми сталкиваются инженерные факультеты при поддержании этих высоких стандартов, а также предлагаются рекомендации для применения подобных практик в других странах с целью улучшения языкового образования для студентов-инженеров в области сельского хозяйства.

SUMMARY:

The globalized nature of modern education has heightened the importance of foreign language proficiency, especially English, in the training of engineering personnel, particularly those studying in specialized fields like agriculture. In Germany, well-established educational practices are employed to ensure the internal and external quality of foreign language education for engineering students. This article explores these practices, focusing on both pedagogical and structural approaches that enhance foreign language teaching in technical and agricultural engineering disciplines. The integration of communicative teaching methods, the use of innovative technologies, and the implementation of quality assurance mechanisms are key aspects of Germany's success in producing highly skilled multilingual professionals. This study also examines the challenges faced by engineering faculties in maintaining these high standards and offers suggestions for the adoption of similar practices in other countries to improve language education for engineering students in agriculture.

Introduction. At present time in the globalized world, proficiency in foreign languages, especially English, is essential for engineering professionals, including those working in the field of agriculture. The increasing international collaboration, global research initiatives, and mobility of the workforce necessitate that engineers possess not only technical expertise but also strong communication skills. Germany, known for its high standards of education and research, has long recognized the importance of foreign language education, especially English, in technical fields. This is particularly true for engineering students specializing in agriculture, where multilingual competence is a valuable asset for both academic and professional success. This article explores how Germany has implemented best practices in foreign language education to ensure both internal and external quality in the training of engineering personnel, particularly those in agricultural engineering programs.

The Importance of English in Technical Education.

In the context of agricultural engineering, English has become the dominant language for global communication. Academic papers, international conferences, and professional networks primarily use English, and many of the most influential journals in the field are published in this language. For engineering students, especially those involved in agriculture, the ability to engage with international research and communicate across borders is essential.

Moreover, in Germany, agricultural engineering often combines technical knowledge with environmental, economic, and social considerations. This interdisciplinary nature of the field demands that students not only acquire technical proficiency but also gain the ability to understand complex topics in a language that is widely used across different sectors, from research to industry and government.

The Role of Technical Universities in Germany.

Germany is home to several prestigious technical universities, such as the Technical University of Munich (TUM) and the University of Hohenheim, which offer specialized programs in agricultural engineering. These institutions are at the forefront of integrating foreign language instruction into their curricula, with a specific focus on English for technical purposes.

In recent years, German universities have increasingly offered English-taught courses to accommodate the internationalization of education and provide students with the skills needed to navigate the global workforce. This shift is evident in many engineering and agricultural programs, which now include specialized modules in English to complement technical training.

Best Practices for Ensuring Quality in Foreign Language Education.

For ensuring both internal and external quality in foreign language education for engineering personnel, particularly in the field of agriculture, several best practices have been implemented in Germany. These practices address curriculum design, teaching methodologies, assessment strategies, and the broader academic environment.

1. Curriculum Integration. A key component of successful foreign language education in technical universities is the integration of language instruction within the core curriculum. In agricultural engineering programs, courses are often taught in English, with materials such as textbooks, research articles, and lecture slides provided in English. This ensures that students are immersed in the language from the outset of their studies.

Curriculum integration also involves offering language support tailored to the specific needs of the students. For example, in agricultural engineering, students might be taught specialized English terminology related to soil science, crop production, sustainable farming, and agricultural technologies. This ensures that the language instruction aligns with the students' future professional needs, helping them to communicate effectively in their field.

2. Specialized Language Courses. In addition to integrating English into technical courses, many universities in Germany offer specialized English language courses designed for engineering students. These courses often focus

on academic English, technical writing, and professional communication. Students might be trained in writing research papers, composing technical reports, and delivering oral presentations in English.

By providing targeted language training, universities ensure that engineering students are equipped with the specific language skills they will need in their careers. These courses can be tailored to the needs of agricultural engineers, for instance, by focusing on topics such as sustainability, renewable energy in agriculture, or precision farming techniques.

3. Multilingual Teaching Staff. One of the best practices for ensuring quality language education is the recruitment of multilingual teaching staff. In Germany, many universities have English-speaking faculty members, some of whom are native speakers of English, while others are experts in technical fields who have mastered the language. Having a diverse teaching staff ensures that students are exposed to various accents, dialects, and styles of communication, which is crucial for their development as globally competent professionals.

Additionally, faculty members who are well-versed in both the technical and linguistic aspects of agriculture can bridge the gap between engineering concepts and language learning, ensuring that students receive a holistic education.

4. Interactive and Immersive Learning Environments. Another best practice in German universities is the emphasis on interactive and immersive learning environments. Agricultural engineering students are encouraged to participate in projects, internships, and international collaborations where they can apply their language skills in real-world contexts. These experiences not only help students improve their proficiency in English but also allow them to practice communicating technical information to diverse audiences.

For example, universities may facilitate exchanges with partner institutions abroad, allowing students to work on joint research projects or attend international conferences. These opportunities provide students with a global perspective on agricultural issues and the chance to use English in practical, professional settings.

5. Assessment and Feedback Mechanisms. Effective assessment is a critical component of ensuring quality in foreign language education. In Germany, technical universities employ a variety of assessment methods, including written exams, oral presentations, group projects, and peer evaluations. These assessments are designed to measure both language proficiency and the ability to apply technical knowledge in English.

Additionally, feedback mechanisms play an important role in improving language skills. Regular feedback from instructors on written assignments, presentations, and project work allows students to identify areas of improvement and further refine their language abilities. This continuous assessment approach helps students track their progress and build confidence in their language skills.

External Quality Assurance and Accreditation. Germany's commitment to quality assurance in higher education is reflected in the external accreditation and evaluation processes that many technical universities undergo. Accreditation bodies such as the *Akreditierungsagentur für Studiengänge der Ingenieurwissenschaften* (ASIIN) ensure that engineering programs, including those in agricultural engineering, meet high academic and professional standards.

These bodies assess the content of curricula, teaching methods, and student outcomes, ensuring that universities maintain a rigorous standard of education. As part of the accreditation process, universities must demonstrate that their foreign language programs, particularly English language instruction, meet the needs of their students and align with international standards.

Additionally, the use of external benchmarking with universities from other countries enables German institutions to ensure that their programs remain competitive and responsive to the changing demands of the global workforce.

Conclusion. By summarizing it can be suggested that the implementation of best practices in foreign language education in Germany, particularly for engineering students in the field of agriculture, plays a crucial role in preparing graduates for the challenges of the globalized workforce. Through the integration of specialized English courses, the recruitment of multilingual teaching staff, the creation of immersive learning environments, and effective assessment and feedback mechanisms, German technical universities have established a comprehensive approach to language education that ensures both internal and external quality.

As the demand for highly skilled engineers in agriculture continues to grow globally, Germany's emphasis on English language proficiency in technical education will remain a vital component of the training of future professionals, equipping them with the language skills necessary to succeed in an increasingly interconnected world.

Literature:

1. Council of Europe (2001). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Cambridge University Press.
2. European Commission (2019). The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report. Publications Office of the European Union.

3. Höhler, M. (2019). English for Specific Purposes in Technical Education: A Focus on Engineering Students. Springer.
4. Liu, M., & Wei, X. (2020). English for Engineering: Language Needs of Students in Engineering Disciplines in a Global Context. *Journal of Engineering Education*, 109(2), 171-187. <https://doi.org/10.1002/jee.20228>
5. Perkins, R., & Neumark, N. (2017). Multilingual Education in Technical Universities: Best Practices for Teaching English in Engineering Disciplines. *Language Learning Journal*, 45(4), 420-432. <https://doi.org/10.1080/09571736.2017.1321130>
6. Siegert, M., & Bode, A. (2016). Language Support for International Students in German Universities: A Case Study of Agricultural Engineering Programs at Technical Universities. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 38(6), 578-594. <https://doi.org/10.1080/1360080X.2016.1227914>
7. Teichler, U., & Höhle, E. (2019). Internationalization of Higher Education and the Role of English in Engineering Education. In *Internationalization of Higher Education: Global Trends and Local Responses* (pp. 101-117). Routledge.
8. University of Hohenheim (2020). International Master's Program in Agricultural Engineering. Retrieved from <https://www.uni-hohenheim.de/en/international-programs>
9. Technical University of Munich (TUM) (2021). International Bachelor's and Master's Programs in Agricultural Engineering. Retrieved from <https://www.tum.de/en/studies>
10. ASIIN e.V. (2021). Accreditation of Study Programs in Engineering: Quality Assurance in Higher Education. Retrieved from <https://www.asiin-ev.de/en/>

USING THE RICH EXPERIENCE OF GERMANY FOR ENSURING THE INTERNAL AND EXTERNAL QUALITY IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE ENGINEERS STUDYING AT AGRICULTURAL UNIVERSITIES

Eshchanova G.E.

*Associate Professor of “English language” Department,
“Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers” National
Research University*

Ulugbekova M.U.

*2-course Master student of
Uzbek State World Languages University*

Tayanch soʻzlar: ingliz tili ta'limi, qishloq xo'jaligi muhandisligi, chet tili malakasi, texnik universitetlar, sifatni ta'minlash, global ta'lim

Ключевые слова: образование на английском языке, аграрная инженерия уровень владения иностранным языком, технические университеты, обеспечение качества, глобальное образование

Key words: english language education, agricultural engineering, foreign language proficiency, technical universities, quality assurance, global education

РЕЗЮМЕ:

Globalizatsiya sharoitida chet tillarini, ayniqsa ingliz tilini bilish, muhandislar, jumladan, qishloq xo'jaligi muhandisligi sohasidagi mutaxassislar uchun tobora muhim ko'nikma sifatida tan olinmoqda. Germaniya, o'zining yuqori sifatli texnik ta'lim tizimi bilan tanilgan, qishloq xo'jaligi muhandisligi dasturlarida o'qiyotgan talabalar uchun ingliz tili ta'limining ichki va tashqi sifatini ta'minlashga qaratilgan eng yaxshi amaliyotlarni joriy etdi. Ushbu maqolada Germaniyaning texnik universitetlarida, ayniqsa qishloq xo'jaligi sohasidagi muhandislik talabalarining chet tili malakasini oshirishga qaratilgan strategiyalar va amaliyotlar ko'rib chiqiladi. Maqsad – talabalarni global professional va akademik aloqalar uchun zarur bo'lgan til ko'nikmalari bilan ta'minlash. Germaniyaning yetakchi universitetlaridan olingan holat tadqiqotlari asosida, maqola ta'lim dasturlarini integratsiyalash, maxsus til kurslari, ko'p tilli o'qituvchilar tarkibi, chuqur o'qish muhiti va sifatni ta'minlash mexanizmlari kabi jihatlarni o'rganadi. Bularning barchasi talabalar nafaqat texnik bilimlarni egallashlarini, balki xalqaro muhitda ishlash uchun zarur bo'lgan kommunikatsion ko'nikmalarni rivojlantirishlarini ta'minlaydi.

РЕЗЮМЕ:

В условиях глобализации знание иностранных языков, особенно английского, становится всё более важным навыком для инженеров, включая специалистов в области сельского хо-

зййственнoгo машинoстрoения. Германия, известная своей высококачественной системой технического образования, внедрила лучшие практики для обеспечения внутреннего и внешнего качества обучения английскому языку для студентов, обучающихся в программах аграрной инженерии. В статье рассматриваются стратегии и практики, применяемые в технических университетах Германии для повышения уровня владения иностранными языками среди студентов инженерных специальностей, особенно в аграрных дисциплинах, с целью подготовить их к профессиональной и академической деятельности на международной арене. Основываясь на примерах ведущих немецких университетов, статья исследует интеграцию учебных программ, специализированные языковые курсы, многоязычный преподавательский состав, иммерсивные учебные среды и механизмы обеспечения качества, которые в совокупности позволяют студентам не только приобрести техническую компетенцию, но и развить коммуникационные навыки, необходимые для работы в международном контексте.

SUMMARY:

In the context of globalization, proficiency in foreign languages, particularly English, is increasingly recognized as a vital skill for engineering professionals, including those in agricultural engineering. Germany, known for its high-quality technical education system, has adopted best practices to ensure the internal and external quality of English language education for students in agricultural engineering programs. This paper examines the strategies and practices implemented in German technical universities to enhance the foreign language proficiency of engineering students, particularly in agricultural disciplines, to equip them with the language skills necessary for global professional and academic engagement. Drawing on case studies from leading German institutions, this article explores curriculum integration, specialized language courses, multilingual faculty, immersive learning environments, and quality assurance mechanisms that collectively ensure that students not only gain technical expertise but also develop the communication skills essential for working in an international context.

1. Introduction. As the world becomes more interconnected, communication in a common global language, predominantly English, is becoming increasingly crucial in fields such as engineering. For students in agricultural engineering programs, which often blend scientific, technical, and environmental disciplines, English proficiency is not just a language skill, but a necessity for accessing international research, collaborating with global stakeholders, and participating in the ever-expanding global job market.

Germany, a leader in engineering education, has been at the forefront of integrating foreign language education, particularly English, into its technical university curricula. The inclusion of English as a medium of instruction and as a subject in its agricultural engineering programs serves to enhance the international competence of its graduates. This paper aims to explore the best practices adopted by German technical universities to ensure the internal and external quality of English language education for engineering students in the agricultural field.

2. Importance of English in Agricultural Engineering Education.

Agricultural engineering is an interdisciplinary field that requires not only technical and scientific knowledge but also the ability to communicate complex ideas to a diverse audience. English has become the lingua franca in global academic

publishing, professional conferences, and international projects. The growing demand for highly skilled agricultural engineers to address global challenges such as food security, climate change, and sustainable development underscores the importance of multilingual communication skills in the field.

Technical universities in Germany have recognized the necessity of equipping students with high-level English proficiency, not only to engage with academic literature but also to collaborate internationally, both in research and in practice. Many leading journals in agricultural engineering, as well as international organizations, use English as the standard language, making fluency in the language a competitive advantage in the global labor market.

3. Best Practices in Language Education for Agricultural Engineering Students.

1. Curriculum and Syllabus Integration.

One of the most effective strategies for ensuring quality foreign language education in Germany is the integration of English into the core curriculum of engineering programs. In many technical universities, especially those with agricultural engineering programs, courses are increasingly taught in English to cater to both local and international students.

For instance, at universities like the Eberswalde University for Sustainable Development (HNEE), Technical University of Munich (TUM) and the University of Hohenheim, many advanced agricultural engineering courses are conducted in English, allowing students to develop both technical expertise and language skills simultaneously. This integration ensures that students are not only trained in technical concepts but also practice and refine their ability to communicate those concepts in a global context.

Moreover, specific English language modules are designed to focus on technical writing, academic research, and professional communication in the context of agricultural engineering. These modules help students master terminology relevant to fields like sustainable agriculture, biotechnology, and environmental management, thus ensuring that their English language skills are directly aligned with the needs of their discipline.

3.2 Specialized Language Courses.

In addition to integrated English instruction within technical courses, many universities offer specialized language courses tailored for engineering students. These courses focus on areas such as technical writing, reading comprehension, scientific presentations, and professional communication.

For example, courses on writing research papers in English, preparing project reports, or delivering oral presentations are commonly offered in agricultural engineering programs. These courses are designed to provide students with the

linguistic tools necessary to excel in both academic and professional settings. Furthermore, such programs often emphasize the cultural aspects of communication, preparing students for work in diverse international environments.

3.3 Multilingual Faculty and Internationalization.

The recruitment of multilingual faculty members is another key practice that ensures the quality of foreign language education in German technical universities. Many faculty members in agricultural engineering departments are proficient in English, with some being native speakers or having international academic experience. This diversity among the faculty enhances the language learning environment for students, providing them with exposure to different accents, linguistic styles, and technical jargon.

Furthermore, faculty members often play a critical role in fostering international collaboration by guiding students in research projects that involve international partners or by mentoring students during study abroad programs. Such experiences help students strengthen their English communication skills while also gaining valuable international exposure.

3.4 Immersive Learning Environments.

Immersive learning environments are essential for improving language proficiency, especially for technical students who may find it challenging to master a foreign language through traditional classroom instruction alone. In Germany, many technical universities offer students the opportunity to participate in exchange programs, internships, and collaborative research projects that require the use of English.

For instance, agricultural engineering students often participate in international research collaborations or internships with global companies, research institutions, and NGOs that operate in English-speaking environments. These real-world experiences allow students to practice English in authentic settings, where they are required to communicate technical information to diverse audiences, from scientists to policymakers to the general public.

Moreover, some universities organize English-language workshops, seminars, and guest lectures featuring international experts. These events not only expose students to cutting-edge developments in agricultural engineering but also encourage them to actively engage in discussions and debates in English, further enhancing their language competence.

3.5 Quality Assurance and Accreditation.

Ensuring the internal and external quality of foreign language education is a central concern for German technical universities, which are subject to rigorous accreditation and evaluation processes. Accreditation bodies ensure that engineering programs, including those in agricultural engineering, meet high academic and

professional standards. The accreditation process evaluates the effectiveness of language instruction, including English, and ensures that the curriculum aligns with both international standards and industry requirements. Universities are also encouraged to conduct regular assessments of language proficiency, using a variety of tools such as exams, project work, presentations, and peer evaluations to ensure that students develop the necessary language skills to succeed in their careers.

4. Challenges and Future Directions.

Despite the best practices implemented in German universities, there are several challenges that remain in ensuring high-quality English language education for agricultural engineering students. These include the varying levels of English proficiency among incoming students, the need for continued professional development for faculty, and the challenge of maintaining a balance between technical education and language learning.

To address these challenges, universities could further invest in language support services, such as tutoring programs, writing centers, and language exchange initiatives. Additionally, fostering more partnerships with international universities and industry stakeholders can provide students with additional opportunities to use English in authentic settings.

5. Conclusion.

By summarizing it can be suggested that the integration of English language education into agricultural engineering programs in Germany is a crucial step towards ensuring that graduates are equipped with the necessary skills to succeed in a globalized workforce. Through best practices such as curriculum integration, specialized language courses, multilingual faculty, immersive learning environments, and robust quality assurance mechanisms, German technical universities have established a comprehensive approach to foreign language education that enhances both the internal and external quality of engineering education. As the demand for multilingual, globally competent professionals in the agricultural sector continues to rise, Germany's commitment to high-quality English language education in technical fields will remain an essential component of preparing the next generation of engineers to tackle the world's most pressing agricultural and environmental challenges.

Literature:

1. European Commission. (2019). **The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report**. Publications Office of the European Union.
2. Perkins, R., & Neumark, N. (2017). **Multilingual Education in Technical Universities: Best Practices for Teaching English in Engineering Disciplines**. *Language Learning Journal*, 45(4), 420-432.
3. Technical University of Munich (TUM). (2021). **International Bachelor's and Master's Programs in Agricultural Engineering**. Retrieved from <https://www.tum.de/en/studies>.

ESSENTIAL FEATURES OF TEACHING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES (ESP) STUDENTS IN MULTILINGUAL SYSTEM

Madaminova S.A.

PhD student at "TILAME" NRU "Professional Education" department

Scientific advisor: DSc, professor Ismailova Z.K.

Tayanch so'zlar: maxsus maqsadlar uchun ingliz tili, ko'p tilli ta'lim, ehtiyojlarni tahlil qilish, vazifaga asoslangan ta'lim, madaniy sezgirlik, qo'llab-quvvatlash, tabaqalashtirilgan ta'lim, professional muloqot, tilni bilish, madaniyatlararo kompetentsiya.

Ключевые слова: английский для специальных целей, многоязычное образование, анализ потребностей, обучение на основе задач, культурная чувствительность, поддержка, дифференцированное обучение, профессиональная коммуникация, владение языком, межкультурная компетентность.

Key words: english for specific purposes, multilingual education, needs analysis, task-based learning, cultural sensitivity, scaffolding, differentiated instruction, professional communication, language proficiency, intercultural competence.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada talabalarga ko'p tilli sharoitlarda ingliz tilini maxsus maqsadlarda (ESP) o'qitishning asosiy xususiyatlari ko'rib chiqilib, individual va kontekstga sezgir yondashuv zarurligi ta'kidlangan. Ushbu maqolada ESP kurslari talabalarning o'ziga xos ehtiyojlariga, jumladan, ularning kasbiy, akademik va til talablariga aniq e'tibor qaratgan holda qanday ishlab chiqilishi kerakligi tasvirlangan. Unda ehtiyojlarni puxta tahlil qilish, amaliy muloqot ko'nikmalariga e'tibor qaratish, o'qitishning real stsenariylarga ham tegishli, ham qo'llanilishini ta'minlash uchun vazifaga asoslangan va mazmunga asoslangan o'qitish usullarini qo'llash kabi asosiy komponentlar yoritilgan. Maqolada, shuningdek, ko'p tilli sinflarda madaniy va til xilmaxilligining ahamiyati muhokama qilinadi va o'quvchilarning ona tillari va madaniy me'yorlarini o'rganish jarayonida qimmatli manba sifatida tan oladigan madaniy jihatdan sezgir o'qitish strategiyalarini qo'llab-quvvatlaydi. U turli darajadagi tillarni bilish va o'rganish uslublarini moslashtirish uchun qo'llab-quvvatlash va tabaqalashtirilgan ta'limning muhimligini ta'kidlaydi, bu esa o'quvchilarga tegishli yordamni olgan holda o'z sur'atlarida rivojlanishiga imkon beradi. Bundan tashqari, maqola til va madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda haqiqiy materiallar va hamkorlikdagi o'quv faoliyatining rolini ta'kidlaydi. Nihoyat, maqolada baholashni haqiqiy kasbiy vazifalar bilan uyg'unlashtirish va o'quvchilarning rivojlanishiga rahbarlik qilish uchun konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etish muhimligi ta'kidlangan. Umuman olganda, maqola ko'p tilli ta'lim muhitida moslashuvchanlik, inklyuzivlik va amaliy yo'nalish zarurligini ta'kidlab, ESP o'qituvchilari uchun keng qamrovli asosni taklif qiladi.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье рассматриваются основные особенности преподавания английского языка для специальных целей (ESP) студентам в многоязычных условиях, подчеркивая необходимость индивидуального и контекстно-зависимого подхода. В статье описывается, как курсы ESP должны разрабатываться с четким акцентом на конкретных потребностях учащихся, включая их профессиональные, академические и языковые требования. В ней выделяются ключевые компоненты, такие как проведение тщательного анализа потребностей, сосредоточение на практических навыках общения и принятие методов обучения, основанных на задачах и содержании, чтобы гарантировать, что обучение является как релевантным, так и применимым к реальным сценариям. В статье также обсуждается значение культурного и языкового разнообразия в многоязычных классах, и отстаиваются культурно-чувствительные стратегии обучения, которые признают родные языки и культурные нормы студентов как ценные ресурсы в процессе обучения. В ней подчеркивается важность поддержки и дифференцированного обучения для учета различных уровней владения языком и стилей обучения, что позволяет студентам прогрессировать в своем собственном темпе, получая при этом соответствующую поддержку. Кроме того, в статье подчеркивается роль аутентичных материалов и совместных учебных мероприятий в развитии как языковых навыков, так и навыков межкультурного общения. Наконец, в статье подчеркивается важность согласования оценки с реальными профессиональными задачами и предоставления конструктивной обратной связи для руководства развитием учащихся. В целом, статья предлагает комплексную структуру для преподавателей ESP, подчеркивая необходимость гибкости, инклюзивности и практической направленности в многоязычной среде обучения.

SUMMARY:

This article explores the essential features of teaching English for Specific Purposes (ESP) to students in multilingual settings, emphasizing the need for a tailored and context-sensitive approach. The paper outlines how ESP courses must be designed with a clear focus on the specific needs of learners, including their professional, academic, and linguistic requirements. It highlights key components such as conducting thorough needs analysis, focusing on practical communication skills, and adopting task-based and content-driven instruction methods to ensure that learning is both relevant and applicable to real-world scenarios. The article also discusses the significance of cultural and linguistic diversity in multilingual classrooms, advocating for culturally responsive teaching strategies that recognize students' native languages and cultural norms as valuable resources in the learning process. It stresses the importance of scaffolding and differentiated instruction to accommodate varied proficiency levels and learning styles, allowing students to progress at their own pace while receiving appropriate support. Furthermore, the article highlights the role of authentic materials and collaborative learning activities in fostering both language proficiency and intercultural communication skills. Finally, the article underscores the importance of aligning assessment with real-life professional tasks and providing constructive feedback to guide learners' development. Overall, the paper offers a comprehensive framework for ESP instructors, emphasizing the need for flexibility, inclusivity, and practical focus in multilingual teaching environments.

Teaching English for Specific Purposes (ESP) in multilingual environments poses unique challenges and opportunities. ESP is an approach to language teaching that focuses on the particular needs, goals, and contexts of learners, typically tailored to their professional, academic, or vocational fields (Hutchinson & Waters, 1987). In multilingual classrooms, where students come from diverse linguistic and cultural backgrounds, the teaching process needs to be particularly sensitive to differences in language proficiency, learning styles, and professional

aspirations. This article outlines the essential features of teaching ESP to students in a multilingual system, drawing on relevant literature to highlight effective strategies and considerations for instructors.

One of the cornerstones of ESP is a comprehensive needs analysis, which helps determine the specific linguistic skills students require for their professional or academic pursuits (Dudley-Evans & St John, 1998). Needs analysis in multilingual settings is particularly critical because learners may come from diverse fields and have varying levels of proficiency in both English and their first languages (L1s). In such contexts, it's essential to consider: Whether learners need English for business, engineering, law, or medicine, ESP courses must be tailored to the specific needs of each discipline (Basturkmen, 2010). Students from multilingual backgrounds may have different levels of fluency in English, which requires flexible teaching approaches. Some may need more foundational instruction, while others may focus on advanced technical vocabulary and communication strategies (Flowerdew & Peacock, 2001). In multilingual environments, students bring a variety of cultural norms and language experiences. A deep understanding of these factors helps teachers design inclusive lessons that are both culturally sensitive and effective in fostering communication (Cenoz & Gorter, 2017).

ESP is characterized by its emphasis on practical language use in specific contexts. Unlike general English courses, which focus on broad language skills, ESP courses prioritize reading, writing, speaking, and listening tasks that students will encounter in their professions (Hutchinson & Waters, 1987). This focus is especially important in multilingual classrooms, where English may not be the first language of instruction or communication. ESP students often need to read and produce highly specialized texts such as technical manuals, academic papers, reports, or emails. Instruction should focus on text analysis, genre conventions, and discipline-specific vocabulary (Basturkmen, 2010). For example, students in business might learn how to draft formal letters and memos, while students in law or science may focus on reading case studies and research articles. Effective communication in professional settings often involves discussions, presentations, negotiations, or interviews. In multilingual classrooms, instructors need to consider how students' L1s influence their speaking skills in English. For instance, a learner's L1 might influence pronunciation, stress, or intonation, which could require specific attention during speaking activities (Jenkins, 2015). Encouraging collaborative activities like role-plays, discussions, and problem-solving tasks helps students improve fluency and accuracy (Macdonald & Shaw, 2004).

In multilingual ESP classrooms, task-based learning (TBL) is an effective pedagogical approach. TBL emphasizes real-world tasks that mirror the types of activities students will encounter in their professional or academic environments

(Richards & Rogers, 2014). This approach is particularly valuable in multilingual settings, where students' prior knowledge and diverse linguistic abilities can enhance collaborative learning. In multilingual classrooms, students often learn best through peer interaction. Working in groups allows students to exchange knowledge, share cultural perspectives, and help each other with language challenges (Cenoz & Gorter, 2017).

Collaborative learning also fosters intercultural communication, as students from different backgrounds discuss and solve problems together using English. Problem-solving tasks can be an excellent way to integrate content and language learning. For example, students in an engineering ESP course might work together to design a solution to a real-world problem, using English to communicate their ideas and justify their decisions (Vygotsky, 1978). One of the defining features of multilingual ESP classrooms is the diversity of students' linguistic and cultural backgrounds. Teachers must be aware of how these differences influence language acquisition and communication styles. Effective ESP teaching requires cultural awareness. For example, students from different cultures may approach communication in varying ways, such as how they express politeness, disagreement, or formality. Understanding these cultural nuances helps create a supportive learning environment where students feel valued and understood (Kirkpatrick, 2010).

In multilingual ESP settings, students' L1s can be used to enhance their understanding of English. Teachers can encourage students to identify cognates between their L1 and English or use translation tasks to clarify complex concepts. Translanguaging, or the practice of using multiple languages in instruction, can also facilitate learning, allowing students to draw upon their full linguistic repertoire (Cenoz & Gorter, 2017). Teaching ESP in a multilingual setting offers the opportunity to enhance students' intercultural communication skills. For instance, students can engage in discussions about how business practices differ across cultures or explore issues of language use in global contexts (Jenkins, 2015). These skills are valuable not only for professional success but also for navigating an increasingly globalized world.

In multilingual classrooms, students' language proficiency and learning needs may vary widely. To address this diversity, teachers should use scaffolding techniques to provide targeted support and differentiated instruction to meet individual learners' needs (Vygotsky, 1978). This involves providing temporary support to students to help them accomplish tasks that they cannot do independently at first. In an ESP context, scaffolding could include providing examples, graphic organizers, or guided practice in writing or speaking tasks.

Gradually, as students build confidence, the support is reduced, allowing them to perform tasks independently (Larsen-Freeman, 2000).

Teachers should adapt their lessons and activities based on students' varying levels of proficiency. For instance, advanced learners might focus on specialized technical vocabulary, while beginner students may need more foundational language practice. Offering different types of assessments and feedback can also help cater to the diverse needs of multilingual learners (Basturkmen, 2010). Assessment in ESP courses should align with the practical language skills students will need in their professional contexts. This means that assessments should focus on real-world tasks such as writing reports, conducting presentations, or solving problems collaboratively (Richards & Rogers, 2014). Assessments should be based on real-life tasks that mimic the kinds of challenges students will face in their careers. For example, students in a medical ESP course could be assessed on their ability to communicate a diagnosis in English or write a medical report (Flowerdew & Peacock, 2001).

The teaching of English for Specific Purposes (ESP) in multilingual classrooms represents a complex yet highly rewarding challenge for language educators. As globalization continues to shape the demands of academic and professional communication, the need for ESP has grown exponentially, particularly in diverse, multilingual contexts. In such settings, the need for a tailored, context-specific approach becomes paramount. This requires educators to move beyond traditional language instruction by considering not only the linguistic needs of students but also their professional, academic, and cultural backgrounds.

Key features of effective ESP teaching in multilingual systems include thorough needs analysis, a focus on practical language skills, task-based and content-driven instruction, and an awareness of cultural and linguistic diversity. By conducting detailed needs assessments, instructors can identify the precise language functions required by students, enabling them to design curricula that are both relevant and goal-oriented. A focus on practical communication skills ensures that students are equipped to use English competently in real-world professional settings, whether through reading specialized texts, producing written reports, or participating in oral communication activities.

Moreover, the task-based approach, combined with content-driven instruction, provides a bridge between theory and practice, allowing students to engage with authentic materials and real-world scenarios that reflect their professional domains. The importance of collaborative learning and problem-solving tasks cannot be overstated, as they facilitate peer interaction and knowledge sharing, which is particularly beneficial in multilingual environments. Through these interactions, students not only develop their language proficiency but also

enhance their intercultural communication skills an essential competency in today's globalized workplace.

Cultural and linguistic diversity, intrinsic to multilingual classrooms, requires instructors to adopt culturally responsive teaching strategies. This involves recognizing and valuing students' native languages and cultural perspectives, which can contribute to a richer and more inclusive learning environment. Additionally, scaffolding and differentiated instruction are indispensable strategies for addressing the varied proficiency levels and learning styles present in multilingual ESP classrooms. By providing appropriate support and gradually reducing it as learners gain independence, instructors can ensure that all students, regardless of their starting point, progress toward mastery.

Finally, assessment in ESP must be aligned with the practical, real-world tasks that students will encounter in their fields. Authentic assessments-such as report writing, presentations, and collaborative problem-solving-are invaluable in gauging students' ability to use English in professional contexts. The feedback provided through such assessments should be constructive, targeted, and sensitive to the linguistic challenges posed by students' first languages. In conclusion, teaching ESP to students in multilingual systems requires an integrative and adaptable pedagogical approach that acknowledges the complexity of language learning in diverse contexts. By combining needs-driven curriculum design, a focus on authentic communication, and an inclusive, culturally sensitive teaching methodology, educators can create learning environments that not only improve students' English proficiency but also prepare them to function effectively in a multilingual, interconnected world. As such, ESP educators must remain attuned to the evolving demands of both language acquisition and professional communication, fostering an environment where linguistic diversity is both a challenge and an opportunity for enriched learning.

Literature:

1. Basturkmen, H. (2010). **Developing courses in English for Specific Purposes.** Palgrave Macmillan.
2. Cenoz, J., & Gorter, D. (2017). **Multilingual education: Between language learning and translanguaging.** Cambridge University Press.
3. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). **Development in English for Specific Purposes: A multidisciplinary approach.** Cambridge University Press.
4. Flowerdew, J., & Peacock, M. (2001). **Research Perspectives on English for Academic Purposes.** Cambridge University Press.
5. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). **English for Specific Purposes: A learning-centered approach.** Cambridge University Press.
6. Jenkins, J. (2015). **Global Englishes: A resource book for students.** Routledge.
7. Kirkpatrick, A. (201

IMPROVING ORAL AND SPOKEN SKILLS OF ENGINEERS AT TECHNICAL UNIVERSITIES USING PRODUCTIVE AND RECEPTIVE METHODS

Nulloev U.A.

*Associate Professor of “English language” Department,
“Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization
Engineers” National Research University*

Tayanch soʻzlar: ogʻzaki kommunikatsiya, nutq koʻnikmalari, muhandislik taʼlimi, produktiv metodlar, retseptiv metodlar, texnik universitetlar, ingliz tilini bilish darajasi.

Ключевые слова: устная коммуникация, разговорные навыки, инженерное образование, продуктивные методы, рецептивные методы, технические университеты, уровень владения английским.

Key words: oral communication, spoken skills, engineering education, productive methods, receptive methods, technical universities, english proficiency.

РЕЗЮМЕ:

Muhandislar uchun ogʻzaki va nutq kommunikatsiya koʻnikmalarini rivojlantirish, ayniqsa texnik universitetlarda, texnik bilimlar va samarali kommunikatsiya koʻnikmalarini birlashtirish zarur boʻlgan muhim jihatdir. Muhandislarga murakkab gʻoyalarni turli auditoriyalarga, jumladan, mutaxassis boʻlmagan shaxslar, mijozlar va turli madaniy va lingvistik xodimlar bilan aloqada etkazish talab qilinadi. Ushbu maqolada texnik universitetlardagi muhandislik talabalari orasida ogʻzaki kommunikatsiya koʻnikmalarini oshirish uchun produktiv va retseptiv metodlarning qoʻllanilishi tahlil qilinadi. Tilni faol ishlatishga yoʻnaltirilgan produktiv metodlar, masalan, gapirish va taqdimot qilish, tinglash va tushunishni taʼkidlaydigan retseptiv metodlar bilan qoʻllab-quvvatlanadi. Ushbu metodlarni muhandislik dasturlariga integratsiya qilish orqali texnik universitetlar talabalarga ingliz tilida ogʻzaki koʻnikmalarini oshirishga yordam beradi, bu esa akademik muvaffaqiyat va professional tayyorgarlikni oshiradi. Tadqiqotda eng yaxshi amaliyotlar, qiyinchiliklar va produktiv va retseptiv yondashuvlarni muhandislik taʼlimiga integratsiya qilishning kelajakdagi yoʻnalishlari koʻrib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ:

Развитие устных и разговорных коммуникативных навыков является важным для инженеров, особенно в технических университетах, где необходимо сочетание технических знаний и эффективных коммуникативных навыков. Инженерам нужно доносить сложные идеи до разных аудиторий, включая неспециалистов, клиентов и коллег из разных культурных и языковых сред. В статье рассматривается использование продуктивных и рецептивных методов для улучшения устных коммуникативных навыков среди студентов технических вузов. Продуктивные методы, которые ориентированы на активное использование языка,

такие как говорение и презентация, дополняются рецептивными методами, акцентирующими внимание на слушании и восприятии. Интеграция этих методов в учебные программы технических вузов помогает студентам улучшать разговорные навыки на английском языке, способствуя большему академическому успеху и профессиональной готовности. В исследовании рассматриваются лучшие практики, вызовы и возможные направления интеграции продуктивных и рецептивных подходов в инженерное образование.

SUMMARY:

The development of oral and spoken communication skills is essential for engineers, especially in technical universities, where proficiency in both technical knowledge and effective communication is critical. Engineers need to convey complex ideas to diverse audiences, including non-specialists, clients, and colleagues from various cultural and linguistic backgrounds. This article examines the use of productive and receptive methods to enhance oral communication skills among engineering students at technical universities. Productive methods, which focus on active language use such as speaking and presenting, are complemented by receptive methods, which emphasize listening and comprehension. By integrating these methods within engineering curricula, technical universities can help students improve their spoken English skills, fostering greater academic success and professional readiness. This study explores the best practices, challenges, and future directions for integrating both productive and receptive approaches into engineering education.

1. Introduction. Oral communication is a fundamental skill for engineers, whose roles increasingly require effective interaction with interdisciplinary teams, clients, and stakeholders from diverse cultural and linguistic backgrounds. In a globalized economy, engineers must not only be proficient in technical disciplines but also be capable of articulating their ideas, collaborating on international projects, and presenting technical information clearly and persuasively.

At technical universities, particularly those where English is the medium of instruction, students are expected to develop their spoken communication skills alongside their technical expertise. However, engineering education often places a greater emphasis on theoretical and practical knowledge, with insufficient focus on oral language skills. This gap in communication training can result in engineers being technically proficient yet unable to effectively express their ideas in professional settings.

This article explores how technical universities can address this issue by using both productive methods (active language use such as speaking and presenting) and receptive methods (passive language skills such as listening and comprehension) to improve the oral communication skills of engineering students.

2. The Importance of Oral Communication in Engineering.

Oral communication in engineering encompasses both the ability to express ideas clearly (productive skills) and the ability to understand and interpret spoken language (receptive skills). Engineers frequently need to present their ideas, participate in meetings, explain complex concepts to clients or non-experts, and

collaborate with colleagues from different disciplines. These communication tasks require a high level of proficiency in both speaking and listening.

Additionally, in the context of global engineering projects, engineers often work in cross-cultural teams, necessitating strong intercultural communication skills. Hence, universities must ensure that their engineering curricula address these requirements, incorporating both speaking and listening into the educational framework.

Research shows that students who possess strong oral communication skills are more likely to excel in professional environments. Oral communication competence can improve

3. Productive and Receptive Methods: Definitions and Approaches.

To effectively improve oral communication skills, technical universities must utilize a combination of productive and receptive language acquisition methods. These approaches, often seen as complementary, allow students to develop a well-rounded ability to communicate in English, specifically in the context of engineering.

3.1 Productive Methods (Active Communication Skills).

Productive skills focus on the active use of language in speaking and writing. In the case of improving oral communication for engineering students, productive methods emphasize activities that encourage speaking, such as:

- **Presentations:** Encouraging students to deliver technical presentations helps them develop the ability to explain complex ideas to diverse audiences. Presentations can be formal or informal, involving individual or group work, and they can simulate real-world scenarios where engineers need to communicate their ideas clearly to stakeholders, clients, or team members.
- **Debates and Discussions:** Incorporating debates and structured discussions in the curriculum allows students to practice negotiating and defending their ideas while using specific technical terminology. This also helps them think critically and quickly, improving their responsiveness and fluency during conversations.
- **Role Plays and Simulations:** Role-playing activities simulate real-life professional interactions, such as meetings, project proposals, or client consultations. These activities give students the opportunity to practice speaking in contexts that they are likely to encounter in their careers.
- **Collaborative Projects:** Group work or collaborative projects require engineers to discuss ideas, solve problems together, and present their

findings. Working in teams to complete projects enhances their ability to speak naturally and coherently in team settings.

By focusing on these activities, students not only practice their language but also reinforce their ability to communicate technical content effectively, which is crucial in their professional roles.

3.2 Receptive Methods (Passive Communication Skills).

Receptive skills involve listening and comprehension. For engineers, effective listening is just as important as speaking, as they often need to absorb and process information shared by colleagues, clients, or academic peers. Receptive methods can include:

- **Listening to Technical Presentations and Lectures:** Exposure to academic and industry-related lectures in English, especially those in engineering, allows students to familiarize themselves with common technical jargon, accent variation, and formal communication styles. Understanding complex, technical content in English prepares them for professional and academic contexts.
- **Interactive Listening Activities:** Activities that require students to listen to audio recordings (e.g., interviews, technical discussions, podcasts) followed by comprehension exercises can help them practice extracting key points from spoken content. These exercises can focus on understanding engineering concepts, distinguishing different accents, and learning to identify important technical details.
- **Group Discussions and Peer Feedback:** Listening activities, when followed by group discussions or peer feedback, encourage students to listen attentively, critique ideas, and provide feedback. This not only improves listening skills but also enhances understanding of different perspectives within the engineering domain.
- **Engagement with International Media and Resources:** Encouraging students to listen to international news, webinars, or podcasts related to engineering and technology can expand their exposure to current trends and emerging issues in the field. This practice aids in honing their ability to listen to and engage with real-world applications of engineering principles.

Combining receptive and productive methods in this way helps students better understand spoken communication and provides them with the skills necessary to respond appropriately in professional settings.

4. Best Practices for Enhancing Oral Communication in Engineering.

Several best practices can be implemented in the curriculum to ensure that both productive and receptive methods are used effectively to improve oral communication among engineering students.

4.1 Integration of Speaking and Listening into Technical Courses.

Technical universities can ensure that both speaking and listening components are integrated into core engineering courses. Instead of treating language skills as an adjunct to technical learning, integrating them within subject-specific courses will give students practical experience in using English to explain engineering concepts. For example:

- **Technical English for Engineers:** Specialized language courses can be offered as part of the engineering curriculum, with a focus on improving the students' speaking, listening, and comprehension skills in the context of technical content, from design specifications to research papers.
- **Collaborative Technical Projects in English:** Group projects that require team collaboration and presentations in English provide an excellent opportunity to enhance both receptive and productive language skills simultaneously.

4.2 Use of Technology and Multimedia Tools

Incorporating multimedia tools into language learning can offer students opportunities to practice in more flexible and engaging ways. Examples include:

- **Speech Recognition Software:** Students can use software to practice speaking skills and receive immediate feedback on their pronunciation and fluency.
- **Online Platforms for Virtual Discussions:** Virtual classrooms or online platforms like Zoom or Microsoft Teams allow students to engage in discussions and presentations in real-time with peers from different cultural and linguistic backgrounds.
- **Interactive Listening Tools:** Using podcasts, video tutorials, or online webinars focused on engineering topics allows students to listen to professionals in their field speaking in English, thereby increasing exposure to diverse accents, terminologies, and speech patterns.

4.3 Assessment and Feedback Mechanisms

Effective assessment methods are essential to ensure continuous improvement in oral communication skills. Regular formative and summative assessments can help gauge students' progress. These assessments could include:

- **Oral Exams and Presentations:** Giving students the opportunity to present research, project outcomes, or problem-solving strategies as part

of their evaluation ensures they are using their oral communication skills in a high-stakes context.

- **Peer and Instructor Feedback:** Constructive feedback from both peers and instructors helps students identify areas for improvement, especially in areas such as clarity, fluency, and the appropriate use of technical vocabulary.

5. Challenges and Solutions.

Despite the benefits of using both productive and receptive methods to improve oral communication, several challenges remain:

- **Varying Language Proficiency Levels:** Students entering technical universities may have varying levels of English proficiency. To address this, universities can provide tailored language support programs, including remedial language courses or workshops for students who need additional help.
- **Cultural and Language Barriers:** International students may face challenges in understanding different accents and cultural nuances in communication. Pairing students with local peers or incorporating intercultural communication workshops can help bridge these gaps.
- **Overemphasis on Written Communication:** In many engineering programs, written communication (such as reports and research papers) is prioritized over oral skills. To address this, universities should revise curricula to ensure that oral skills are equally emphasized throughout the program.

6. Conclusion. The integration of both productive and receptive methods into the engineering curriculum is a powerful strategy for improving oral communication skills in technical universities. By combining activities that encourage speaking and listening, engineering students can enhance their ability to articulate complex ideas and understand diverse perspectives, which is critical for their academic success and future professional careers. As the demand for globally competent engineers grows, universities must continue to adapt their teaching methods to ensure that students develop the language skills necessary to succeed in a globalized, interdisciplinary workforce.

Literature:

1. Barron, A. (2007). The Role of English in Engineering Education: Challenges and Opportunities. *Journal of Engineering Education*, 94(4), 347-358.
2. Goh, C. C. M. (2018). Listening Comprehension and Oral Communication Skills in Engineering Education: Approaches to Teaching and Learning. *International Journal of Engineering Education*, 34(2), 483-495.
3. Martínez-Ávila, D., & Murphy, P. (2019). *Best Practices in Teaching Communication

IMPROVING ORAL AND SPOKEN SKILLS OF ENGINEERING PERSONNEL AT TECHNICAL UNIVERSITIES BY IMPLEMENTING PRODUCTIVE AND RECEPTIVE METHODS IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE

Nulloev U.A., Jumanov A.A.

Associate Professors of “Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers” National Research University

Tayanch soʻzlar: ogʻzaki kommunikatsiya, muhandislik taʼlimi, ingliz tili oʻqitish, retseptiv koʻnikmalar, produktiv koʻnikmalar, texnik universitetlar, gapirish malakasi, tinglashni tushunish.

Ключевые слова: инженерное образование, преподавание английского языка, рецептивные навыки, продуктивные навыки, технические университеты, владение говорением, понимание на слух.

Key words: oral communication, engineering education, English language teaching, receptive skills, productive skills, technical universities, speaking proficiency, listening comprehension.

РЕЗЮМЕ:

Ingliz tilida samarali kommunikatsiya, ayniqsa ogʻzaki va nutq kommunikatsiyasi, muhandislik xodimlari uchun juda muhim koʻnikmadir, chunki bu ularga global tadqiqot hamkorliklarida, xalqaro professional tarmoqlarda va madaniyatlararo jamoalarda samarali ishlash imkonini beradi. Ingliz tilining muhandislik sohasidagi oʻsib borayotgan ahamiyatiga qaramay, koʻplab texnik universitetlar anʼanaviy ravishda yozma kommunikatsiyaga eʼtibor qaratishgan, bu esa ogʻzaki kommunikatsiyaning yetarlicha rivojlanmasligiga olib kelgan. Ushbu maqolada texnik universitetlarda ingliz tili oʻqitish dasturida produktiv (gapirish) va retseptiv (tinglash) metodlarning integratsiyasi qanday qilib muhandislik talabalari orasida ogʻzaki va nutq koʻnikmalarini yaxshilashga yordam berishi mumkinligi koʻrib chiqiladi. Maqolada gapirish va tinglash koʻnikmalarini rivojlantirishga yordam beruvchi eng yaxshi amaliyotlar, qiyinchiliklar va pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi, bu esa muhandislar uchun turli professional muhitlarda texnik kontseptsiyalarni samarali yetkazish imkonini beradi. Tadqiqotda shuningdek, ushbu yondashuvlarni muvaffaqiyatli amalga oshirgan turli texnik universitetlarning misollari keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

Эффективная коммуникация на английском языке, особенно устная и разговорная, является критически важным навыком для инженерных специалистов, поскольку она позволяет им участвовать в международных научных коллаборациях, профессиональных сетях и межкультурных командных проектах. Несмотря на растущую важность английского языка в инженерной сфере, многие технические университеты традиционно акцентировали внимание на письменной коммуникации, оставляя устную коммуникацию в недостаточном внимании. Эта статья исследует, как интеграция продуктивных (говорение) и рецептивных (слушание)

методов в учебной программе преподавания английского языка в технических университетах может улучшить устные и разговорные навыки студентов инженерных специальностей. В статье рассматриваются лучшие практики, вызовы и педагогические подходы, способствующие развитию навыков говорения и слушания, что позволяет инженерам эффективно передавать технические концепции в различных профессиональных контекстах. Исследование также анализирует примеры из практики различных технических университетов, успешно внедривших эти подходы.

SUMMARY:

Effective communication in English, particularly oral and spoken communication, is a critical skill for engineering personnel, as it enables them to engage in global research collaborations, international professional networks, and cross-cultural team environments. Despite the growing importance of English in the engineering field, many technical universities have traditionally focused on written communication, leaving oral communication underemphasized. This article explores how the integration of productive (speaking) and receptive (listening) methods in the English language teaching curriculum at technical universities can enhance the oral and spoken skills of engineering students. The paper reviews best practices, challenges, and pedagogical approaches that foster proficiency in speaking and listening, ensuring that engineering personnel can effectively communicate technical concepts in diverse professional settings. This study also examines case examples from various technical universities that have implemented these approaches successfully.

1. Introduction. In an increasingly globalized world, English has become the lingua franca in academic research, professional communication, and industry practices, particularly in technical fields like engineering. Engineers must possess not only technical expertise but also the ability to effectively communicate their ideas, designs, and solutions to diverse audiences, including stakeholders, clients, and colleagues from various linguistic and cultural backgrounds. While traditional engineering education has primarily emphasized technical and theoretical knowledge, there is growing recognition that developing oral communication skills, specifically in English, is just as essential for career success.

At technical universities, the focus has often been on developing writing skills (e.g., research papers, reports), with less emphasis placed on spoken English. However, engineers must be able to clearly articulate technical concepts, participate in discussions, present proposals, and negotiate within multinational teams. To address this gap, this article examines the use of productive (active) and receptive (passive) methods in the English language curriculum to improve the oral and spoken skills of engineering students.

2. The Role of Oral Communication in Engineering Education.

Effective oral communication is crucial for engineers in several contexts, including:

- **Technical Presentations:** Engineers must often present complex ideas to clients, supervisors, or colleagues, including non-experts. Clear

verbal communication ensures that technical concepts are accessible and understood by diverse audiences.

- **Team Collaboration:** Engineers frequently collaborate with multidisciplinary teams where communication is essential to align on goals, objectives, and project tasks. In multicultural teams, the ability to communicate across language barriers is particularly important.
- **International Engagement:** Many engineering professionals work in multinational companies or on international projects. Oral communication skills in English are vital for participating in conferences, workshops, and negotiations.

Despite the importance of oral skills, engineering programs often prioritize written communication and technical proficiency over speaking and listening. As a result, engineers may have the knowledge but lack the communicative competence needed for global and cross-disciplinary collaboration.

3. Productive and Receptive Methods: Definitions and Approaches.

The development of oral communication skills can be effectively achieved by combining productive methods (speaking and producing language) and receptive methods (listening and understanding language). These two approaches complement each other, as engineers need to both understand and use English proficiently in a variety of professional contexts.

3.1 Productive Methods (Speaking and Speaking Production).

Productive skills in language learning focus on active language production—speaking and writing. For engineers, developing these skills requires practice in expressing ideas clearly, succinctly, and with technical accuracy. Some productive methods to enhance speaking skills include:

- **Technical Presentations:** Encouraging students to prepare and deliver technical presentations is an effective way to develop their speaking abilities. Presenting complex concepts to peers, faculty, or external audiences allows students to practice explaining technical content clearly while honing their language proficiency. Students can also receive constructive feedback to improve clarity and effectiveness.
- **Role-Playing and Simulations:** Simulations of real-world engineering situations (e.g., client meetings, team discussions, or project proposal presentations) allow students to practice communication skills in contexts they will likely encounter in their professional careers. Role-playing fosters the ability to speak persuasively, negotiate, and explain complex ideas in an accessible manner.

- **Debates and Discussions:** Structured debates and group discussions are excellent for developing students' oral argumentation skills. In engineering contexts, these activities may involve debating technical problems, ethical considerations, or the application of engineering solutions. These exercises challenge students to think critically and speak spontaneously.
- **Collaborative Projects:** Group work on projects, where students must communicate ideas, share responsibilities, and solve problems together, promotes teamwork and speaking fluently. Presenting the outcome of a collaborative project is also an important practice for engineers to refine their speaking skills in a technical context.

3.2 Receptive Methods (Listening and Comprehension).

Receptive methods focus on the ability to understand spoken language, a skill equally important for engineers who must be able to listen attentively to peers, professors, and professionals. Some strategies for improving receptive skills include:

- **Listening to Technical Content:** Incorporating listening exercises involving technical lectures, podcasts, interviews, or webinars helps students develop the ability to understand spoken language in an engineering context. Exposure to different accents and vocabulary improves their listening comprehension and prepares them for real-world scenarios where communication may not be in their native language.
- **Interactive Listening Exercises:** Listening exercises followed by comprehension questions or group discussions can help students practice extracting key information from spoken content. These exercises could include listening to case studies, engineering news, or technical reports presented in English.
- **Peer Feedback and Group Discussions:** Listening to peer presentations or participating in group discussions where students must listen critically and provide feedback is an effective way to hone listening skills. This also encourages active listening, where students focus on understanding, interpreting, and responding to the spoken message.
- **Online Resources and Multimedia:** Exposure to online engineering courses, TED talks, industry webinars, and instructional videos in English can expose students to different speaking styles and technical vocabularies. These resources not only enhance listening comprehension but also allow students to practice understanding content in diverse accents and speech patterns.

By integrating receptive and productive methods into their English language learning, engineering students can develop a more balanced proficiency in both understanding and producing language, which is essential for their academic and professional success.

4. Best Practices for Implementing Oral Communication in Engineering Education.

To effectively develop the oral and spoken skills of engineering students, technical universities must implement best practices that integrate both productive and receptive methods in their teaching curricula. Some of the recommended strategies include:

4.1 Curriculum and Syllabus Integration.

Integrating oral communication activities into core engineering courses rather than relegating them to separate language courses ensures that students can practice speaking and listening in the context of their technical field. For example, technical writing courses can be supplemented with oral presentations, and project-based courses can include group discussions and oral defense of project proposals.

4.2 Active Learning Approaches.

Active learning strategies, such as project-based learning (PBL), flipped classrooms, and peer teaching, can enhance oral communication skills. In PBL, students work on real-world engineering problems that require them to collaborate, discuss, and present findings, all in English. Flipped classrooms can include listening exercises for homework, followed by in-class discussions and debates that allow students to engage actively with the material.

4.3 Use of Technology and Multimedia Tools.

Technology plays a key role in enhancing oral communication skills. Online platforms such as Zoom or Teams can be used for virtual team collaborations, where students engage in group discussions and present projects remotely. Additionally, language learning apps, speech recognition software, and audio resources like podcasts or recorded lectures provide opportunities for both receptive and productive practice.

4.4 Regular Assessment and Feedback.

Continuous assessment of oral communication skills through activities such as presentations, role-plays, peer reviews, and written reflections allows students to receive regular feedback on their progress. Assessment tools such as rubrics can be used to evaluate fluency, coherence, technical vocabulary usage, and engagement.

5. Challenges and Solutions.

Despite the importance of oral communication, several challenges exist in developing these skills:

- **Varying Proficiency Levels:** Engineering students come from diverse linguistic backgrounds, with varying levels of English proficiency. To address this, universities can offer language support services, such as remedial language courses or tutoring, to help students improve their speaking and listening skills.
- **Cultural and Language Barriers:** Students from different countries may face challenges in understanding different accents or cultural references. Incorporating intercultural communication workshops and encouraging peer exchanges can help bridge these gaps.
- **Lack of Speaking Opportunities:** In many cases, students have few opportunities to speak English outside the classroom. Encouraging extracurricular activities, such as student clubs, international conferences, or online forums, can provide additional opportunities for practicing spoken English.

6. Conclusion.

Developing strong oral and spoken communication skills is essential for engineering students to succeed in the globalized, multicultural workplace. By incorporating both productive (speaking) and receptive (listening) methods in the teaching of English language at technical universities, educators can ensure that students are better prepared to communicate complex ideas effectively, collaborate with international teams, and engage in professional activities. This comprehensive approach will enable engineers to excel not only in their technical expertise but also in their ability to articulate their ideas clearly and confidently in English.

Literature:

1. Goh, C. C. M. (2018). Listening Comprehension and Oral Communication Skills in Engineering Education: Approaches to Teaching and Learning. *International Journal of Engineering Education*, 34(2), 483-495.
2. Barron, A. (2007). The Role of English in Engineering Education: Challenges and Opportunities. *Journal of Engineering Education*, 94(4), 347-358.
3. Hu, G., & McGrath, I. (2011). Developing Oral Communication Skills in Engineering: A Case Study in a Chinese University. *International Journal of Engineering Education*, 27(5), 1022-1034.

THE DEVELOPMENT OF THE ART OF DUBBING-IN IN THE HISTORY OF THE KARAKALPAK FILM ART

Yusupbayev M. G.

senior teacher at the Chair of Actor's Art and Stage Direction of the Faculty of Art Studies of the Nukus Branch of the State Institute of Culture and Arts of Uzbekistan

Tayanch soʻzlar: kinorejissyor; dublyaj rejissyori; ssenariy muallifi; aktyor; hujjatli film; ekologiya; ish haqi (to'lovlar); qayta yozib olish

Ключевые слова: кинорежиссер; режиссер дубляжа; сценарист; актер; документальный фильм; экология; заработная плата (гонорары); перезапись.

Key words: film director; dubbing-in director; scriptwriter; actor; documentary film; ecology; wages (fees); re-recording.

PEZIOME

Maqola Qoraqalpogʻiston kino sanʼatida mutlaqo yangilik boʻlgan 1970-yillar boshida dublyaj-muharrirlik kasbini birinchi boʻlib rivojlantirgan Talasbay Abdireimov haqida. Asosan rus tilidan qoraqalpogʻ tiliga filmlarni dublyaj qilishga qiziqadigan boshqa aktyorlar bilan birgalikda u har bir film ustida 10-15 kun ishlagan. U Nukus shahridagi Stanislavskiy nomidagi drama va musiqali komediya teatrining (hozirgi Berdaq nomidagi Qoraqalpogʻ akademik musiqa teatri) eng yaxshi aktyorlarini filmlarga dublyaj qilish uchun tanlab oldi. Uning oʻzi ham qoraqalpogʻ hujjatli filmlar sanʼatini rivojlantirish doirasida “Taxiatos odamlari”, “Olatovdagi qarindoshlar” va boshqa koʻplab hujjatli filmlarning ssenariy muallifi boʻlgan.

PEZIOME

В статье рассказывается о Таласбае Абдиреймове, который начала 1970-х годов первым освоил профессию монтажера дубляжа, которая была совершенно новой в киноискусстве Каракалпакстана. Над каждым фильмом он работал по 10-15 дней с другими актерами, которых привлекали к озвучиванию фильмов преимущественно с русского на каракалпакский язык. Он отобрал лучших актеров из Станиславского театра драмы и музыкальной комедии (ныне Каракалпакский академический музыкальный театр им. Бердах) в Нукусе для дублирования фильмов. Он сам был также автором сценария нескольких документальных фильмов, таких как фильмы «Мужчины Тахиятаса» и «Родственники в Алатау») и многих других в рамках развития каракалпакского искусства документального кино.

SUMMARY

The article is about Talasbay Abdireimov, who was first to develop the dubbing-in editor's profession the early 1970s, which had been completely new in the film art of Karakalpakstan. He used to work for 10 - 15 days on each film with other actors who were actors attracted to dubbing in films from mainly from Russian into Karakalpak language. He selected the best actors from Stanislavskiy Drama and Musical Comedy Theatre (now Karakalpak Berdakh Academic Music Theatre) in Nukus for dubbing-in films. He himself was also the scriptwriter of several

documentaries such as films "The Men of Takhiatas" and "Relatives in Alatau)" and many others as part of the development of the Karakalpak art of the documentaries.

There are innumerable numbers of professions in the world and the sector of cinema production also has its own complicated and interesting types of professions. One can see there a scriptwriter, a film-director, a cameraman, a film editor, make-up experts, an artist, sound-designer, light operator, computer graphics designer and many other experts proficient in the trade related to the cinema production sector.

On 28 December 1895 - the day which is regarded as the day of the birth of cinema - the Lumiere brothers, Louis and Auguste Lumiere, for the first time demonstrated to the world a motion picture of a train, and their two-minute film being demonstrated in Tokyo, Sankt Petersburg, Cairo, Delhi, Shanghai, Rio de Janeiro and other cities surprised the whole world with their discovery in the world of film a surprise to the next year in 1896, a two-minute film [2, 5]. Although, it has been a little more than 125 years since the film appeared first, the film sector is developing day by day and nourishing our people spiritually. Based on a decree issued by President of Uzbekistan Sh. M. Mirziyoyev on 7 April No. PK – 6202 "On raising the art of the film to a new phase and improving the state support to the sector" [1], the Karakalpak sector of the art of film is also together with other republics making wider steps to continue boosting the attention to the art of film. Karakalpakfilm film studio, basing itself on its own many-years of experience, initially, starting as early as from the period when it was "The Karakalpak Branch of Uzkinokhronika" (Uzbek Newsreel) and when Talasbay Abdireimov was a film director of the The Karakalpak branch of Uzkinokhronika in 1973, he developed the art of dubbing-in for slightly more than 30 years at Uzkinokhronika. It goes without saying that stage directors gather a group of actors in a theatre and having tested each of them cast them the roles in a play. Talasbay Abdireimov also selected a company of actors for the art of dubbing-in exactly the way they were selected by stage directors of Gorkiy Moscow Art Academic Theatre, O. Efremov, Mark Zakharov of Lenkom Moscow State Theatre, Anrey Goncharov of Vladimir Mayakovskiy Academic Theatre, Vladimir Sturua of Georgia's Shota Rustaveli Academic Drama Theatre, Azerbaijan Mambetov of Kazakh Academic Drama Theatre and raised the Karakalpak art of dubbing-in to a high level [3].

Talasbay Abdireimov was born in 1947 in Takhtakopir District of the Republic of Karakalpakstan. He graduated from a secondary school No.1 in the district centre (Takhtakopir) in 1964 and worked in a production sector for two years. After he returned having graduated from Ostrovskiy Tashkent State Theatre and Art Institute in 1973, he started working as a director at "The Karakalpak Branch of Uzkinokhronika" film studio. He worked fruitfully more than thirty years at the film studio and participated in dubbing-in about 300 feature films into Karakalpak

language. Beginning from 1990, along with dubbing-in feature films, he has been working on documentaries, too. The first documentary film taken by him is called "Forty Fifth Spring". This film is about the creative work and life of a People's Poet of Karakalpakstan, Tajetdin Seytzhano. The scriptwriter and the director of the film is Talasbay Abdireimov, cameraman B. Bazarbayev. He worked on a documentary film called "The Grief of the River (in Russian – "Rechnaya Pechal")", which consisted of two parts [4]. He passed the distance from the Pamirs to the Aral Sea by aircraft, helicopter, train, cars and by other means of transport, closely studying the state of the river. Landing the helicopter at the upper reaches of the Karakum Canal, he took the documentary film and participated with his documentary film in an international symposium on the ecology of the Aral Sea, held in the town of Aralsk in the Republic of Kazakhstan [5]. The work of the cameraman of this documentary, Kalbay Isakov, was excellent. Talasbay Abdireimov has more than 15 documentary films and he himself wrote the scripts of more than ten of them. Among them "The Invaluable", "The Men of Takhiatas", "Doctor Oral", "Aman, Yesen, Tursyn (dedicated to newborn triplets, meaning: 'Safe, Live, A Long-Standing One')", "Our Own Shake (dedicated to the life and creative work of a famous deceased comedy actor Shamurat Otemuratov)" and "Relatives in Alatau" by Muratbay Nyzanov are worth mentioning. A documentary dedicated to the life and creative activities of People's Actor of Uzbekistan and Laureate of Berdakh State Prize, Shamurat Otemuratov. A documentary "The Symphony of Life" by Eldar Mamedov participated in a Central Asian Festival of Ecological Journalism in Tashkent in November 2004. In this film, Talasbay Abdireimov could well find, along with the selection of good personnel and the consistency of the plot, a film director's decision (film director's decision - author).

Working with each actor, appropriate use of the diction of each actor, well-timed opening and closing of the lips, being able to show the inner world of each character of a film better than the actors playing them depend on the quick-wittedness of the dubbing director. The actors of those times, being freed from their plays or rehearsals of plays at 21:00 o'clock in the evening, used to come to the dubbing studio to be busy with work of dubbing-in till 02:00 or 03:00 next morning, says [6] in a conversation with you. He formed a group from young gifted actors of the Stanislavskiy Karakalpak State Theatre in 1974 - 75, Dosbergen Ranov, Najimaddin Angsatbayev, Reyimbay Torenliyazov, Khojabergen Ayyymbetov, Mambetbay Sadyqov, Raykhan Saparova, Jalgasbay Sultabayev, Syrga Ayyymbetova, Baltaniyaz Qayypov and others to translate films of 1974 and 1975 into Karakalpak language. The Karakalpak film dubbing-in studio did not have such opportunities as had Uzbekfilm. Microphones were old and the dubbing-in hall was not such as it was in Tashkent, he says. It is noteworthy that actors used to be on tour to give performance

for 12 months a year and I used to the invited actors for dubbing-in to voice a film in Karakalpak, T. Abdireimov says anxiously. Taking into account all the difficulties, T. Abdireimov used to go to the higher officials with a letter proposal, demanding the rise of the wages (fees) of the actors from the amount of 10 roubles to 13 roubles, depending on the parts they had played in a play. As for the dubbing director was paid a wage of 190 soms for a first category film and 150 soms for a second category film, however the gifted dubbing director, T. Abdireimov, always made efforts to deliver first category films. These are the figures for the fees paid for films produced in 1974 - 1975, and voice recording alone would take from 10 to 15 days in those days, as for the rest of the work such as re-recording from tape to tape, having each tape roll developed and rerecording noises, musics and songs used to be done separately and all these tasks were the direct service duty of a dubbing director [6]. Now. T. Abdireimov is in well-deserved rest (a pensioner), has a wife, two sons, two daughters, and is an honoured grandfather of 12 grandchildren and two grand-grandchildren. Abdireimov, who began his work as a dubbing director in 1973, was pensioned off as a first category dubbing director in 2007. A creative person has an outstanding characteristic feature, that is when hears positive opinions of people about a film or dubbing in a film, he is the happiest person in the world, he cheers up and gets inspiration from them and tries to create more works. The dubbing director, Talasbay Abdireimov, about whom we are speaking, it will not go amiss if we say that he is the dubbing director who laid the foundation of dubbing films in the history of Karakalpak films.

Copy from the list of the films from the ledger in the office of Talasbay Abdireimov at the Karakalpak Branch of the Uzkinokhronika.

Films of 1974: 1. We are waiting for you, guy. 2. Kyz Jibek 1st part. 3. Kyz Jibek 2nd part. 4. Hot snow. 5. Seventh bullet. 6. Ocean explores. 7. Ram and Sham 1st part. 8 Ram and Sham 2nd part.

Films dubbed in in 1975. 1. The boy was called captain. 2. Worshipper. 3. Only old people go to battle. 4. Anger. 5. The light at the end of tunnel. 6. Abu-Rayhan Beruniy 1st part. 7. Abu-Rayhan Beruniy 2 nd part. 8. Affair of the heart. 9. The last feat of Kamo. 10. Stratagem against greediness (avarice). 11. Bobby (India) 1st part. 12. Bobby (India) 2nd part.

Literature:

1. Mirziyoyev Sh. (Pravda Vostoka) Decree by president of Uzbekistan Sh. M. Mirziyoyev No 164 (14934). 8. April. 2021.
2. Sobolev R.P. How cinema became an art. Kiev. 1975.
3. Bayandiyev T. Kuvatbay Abdireimov. Nukus: Karakalpakstan. 1987.
4. Central State Archive of the Republic of Karakalpakstan. Reestr 1. File 28. Pp. 141/621. 12.1990. Karakalpak line on cinematography and movies.
5. "Ustaz Jolr". #52 (337). 18.12.2004
6. Yusupbayev M. Field Notes # 2. Informer: Talasbay Abdireimov. 23.01.2023.

ABDULLA AVLONIYDIN' PEDAGOGIKALIQ – AG'ARTIWSHILIQ XIZMETLERI

Seytmuratov Q.

pedagogika ilimlerinin' kandidati, docent.

Tayanch so'zlar: tarbiya, ta'lim, jadidshilik, jadid maktabi, o'quv adabiyotlari, darslik, teatr, adabiyot.

Ключевые слова: воспитание, образование, джадидизм, джадидская школа, учебные пособия, учебник, театр, литература.

Key words: education, education, tradition, tradition school, school literature, textbook, theater, literature.

PEZIOME

Maqolada buyuk uzbek pedagogi A. Avloniyning serqirra hayoti va ma'rifiy-pedagogik faoliyati, ta'lim-tarbiyaviy fikrlari, ta'lim reformasini amalga oshirishdagi, adabiyot va teatr san'atini rivojlantirishdagi xizmatlari haqida suz boradi.

PEZIOME

В статье рассматривается вопросы о творческой жизни и педагогическо-просветительская деятельность великого узбекского педагога А. Авлоний, его педагогические взгляды и деятельность по реформе образования, развития литературы и театрального искусства.

SUMMARY

The article examines questions about the creative life and pedagogical and educational activities of the great Uzbek teacher A. Avloniy, his pedagogical views and activities on educational reform, the development of literature and theatrical art.

Ko'mekli o'zbek pedagogi ha'm oyshılı Abdulla Avloniy pedagogikalıq pikirlerdin' rawajlanıwına salmaqlı u'les qosqan, o'z shıg'armalarında o'zbek xalqının' en' jaqsı da'stu'rlerin, ta'lim-ta'rbiyag'a baylanıslı a'hmiyetli turmıslıq ma'selelerdi jarıtıp bergen pedagog, alım esaplanadı. Abdulla Avloniy 1878 jılı 12 iyulde Tashkent qalasının' Mergenshi ma'ha'llesinde toqıwshı o'nerment shan'arag'ında tuwılǵ'an.

Abdulla jeti jasında Oqshı ma'ha'llesindegi baslawısh mektepte, keyinshelik 12 jasınan baslap Shayxantohirdegi Abdimalikbay medresesinde ta'lim aladı. Abdulla Avloniy 15 jasınan baslap qosıqlar jaza baslaydı. Da'slepki qosıqları «Tarjumon» gazetasında basılıp shıg'adı.

Ol 1907 jılı «Shuxrat», «Hijron» atlı gazetalardı sho'lkemlestiredi. Lekin olar ko'p o'tpey aq patsha hu'kimeti a'meldarlari ta'repinen jawıp taslanadı. Avloniy bul qıynshılıqlarg'a qaramastan bul isti keyinshelikte dawam etedi. «Sadoyi Tu'rkiston» (1914-1915 jıllar), «Turon» (1917), «Ishtirokiyun» (1918) gazetalarında, «Kasabachilik harakati» (1921) jurnalında redaktor bolıp isleydi. Usı xızmetleri sebepli ol o'zbek baspaso'zinin' tiykarın salıwshılardıń biri, za'berdes wa'kili sıpatında tanıladı.

Abdulla Avloniy 1917 jılǵa shekem Tu'rkistanda ju'da' u'lken ja'miyetlik ag'artıwshılıq jumısların a'melge asırg'an ja'didshilik ha'reketinin' ko'zge ko'ringen u'a'killerinen edi. Ol 1907 jılı Tashkenttin' Mirabad ma'ha'llesinde, keyin Degrez ma'ha'llesinde jan'a usıldag'ı mektepler ashadı. Doslarının' ja'rdeminde «Xayriya ja'miyetin» du'zedi ha'm bul ja'miyetke o'zi basshılıq etedi. «Baspa so'z» shirketin du'zip, Xadrada «Mektep kitapxanası» atlı kitap du'kanan ashadı.

Avloniydin' ashqan mektepleri shınıǵ'ıwlar klass-sabaq sistemasında alıp barılıwı menen basqa mekteplerden ajırılıp turadı. Onın' mektebinde geografiya, tariyx, a'debiyat, til, esap-sanaq, hikmet sıyaqlı pa'nlerden mag'lıwmatlar berilip barıladı.

Abdulla Avloniy ja'did mektepleri ushın 4 bo'limnen ibarat ses metodikasına tiykarlang'an sabaqlıqlar «Birınshi mug'allim» (A'lipbe, 1912), «Ekinshi mug'allim» (1915), «Tu'rkiy gulistan yamasa adep-ikram» (1913), «Mektep gu'listanı» (1917) kitapların jazıp, baspadan shıǵ'aradı.

A.Avloniy o'zbek ziyalılarının birinshilerden bolıp o'zbek xalıq teatrın professional teatrǵa aylandırıw ushın 1913 jılı «Turan» atlı teatr truppasın sho'lkemlestiredi. Ol truppa ushın «Advokatlıq an'satpa?», «Pinak», «Eki muhabbat», «Portugaliya revolyuciyası» sıyaqlı dramalar jazdı, basqada bir qatar tatar, a'zerbayjan tilindegi saxna shıǵ'armaların o'zbek tiline awdardı, lekin bul awdarmalar baspa so'zde ja'riyalanbadı. Ol pesalarına o'zi rejissyorlıq etip, gastrollarg'a shıǵ'adı, ayırım rollerdi o'zi oynap, atqarıp shıǵ'adı.

Abdulla Avloniy 1918 jıldan baslap respublikamızda oqıtıwshılar birlespesi, o'nermentler ha'm baspaxana xızmetkerlerinin' ka'siplik birlespelerin sho'lkemlestirip, og'an basshılıq etedi. Buring'ı Tashkenttin' go'ne qalası Sovet Atqarıw ken'esine baslıq etip saylanadı. 1919 jılı Tu'rkistan Oraylıq Atqarıw Komitetine ag'zalıqqa saylanadı. A.Avloniy Tu'rkistan respublikası milliy Komissariatının' juwaplı xızmetkeri sıpatında milliy u'rp-a'detler ha'm jan'asha ma'deniy normalar ha'mde nızamlarg'a baylanıslı ma'seleler menen shug'ıllandı.

1919-1920 jıllarda Abdulla Avloniy Afg'anıstannın' Gerat qalasında Sovet elshixanasında bas konsul bolıp isleydi. Degen menen Avloniydi mug'a'llimlik ka'sibine degen su'yispenshilik onın' bul tarawǵa qaytıwına sebep boladı.

Da'slep u'lke bilim yurtında, 1921 jildan hayal-kızlar uchilishesinde basliq, 1924 jılı Tu'rkfront a'skeriy uchilishesinde oqıtıwshı. 1924-1929 jıllarda Ota Aziya ma'mleketlik universitetinde (SAGU, ha'zirgi UzMU) ha'm basqa joqarı oqıw orınlarında sabaq beredi. Sonın' menen birge ilimiy izzertlew jumıslarında alıp baradı. Abdulla Avloniy bul joqarı oqıw orınlarında dialektikalıq ha'm tariyxıy materializmnen birinshi bolıp o'zbek tilinde sabaq bergen ustaz esaplanadı. 1933 jılı 7 klass oqıwshıları ushın «A'debiyat xrestomatiyası»n jazadı ha'm baspadan shıg'aradı.

Abdulla Avloniydin' miynetleri o'z waqtında joqarı bahalanıp, og'an 1925 jılı «Miyet kaharmanı» atag'ı, 1930 jılı ilimiy miynetleri ha'm shıg'armaları ushın «Qızıl professor» ha'm «Ózbekistan bilimlendiriwi ag'lası» ataqları berildi.

A.Avloniy 1934-jılı 25 avgustta Tashkent qalasında dunyadan o'tdi. Onın' pedagogikalıq miyrasları ha'zirgi ku'nde de jan'a insandı kamalg'a keltiriw yolında ta'rbiyalaw barısında qımbatlı tariyxıy material sıpatında dıqqattı o'zine tartıp kelmekte.

Avloniy jaqsılıq etiwdi ullı pazıyet dep esaplaydı, insanlardı bir-birlerine jaqsılıq etiwge shaqıradı. Onın' jazıwınsha:

*Jaqsılıq qılsan', bolar janın' aman,
Jaqsılıqtan hesh adam qılmas zıyan,
Jaqsı so'z benen jılan innen shıg'ar,
So'z jaman bolsa, pıshaq qınnan shıg'ar [1.37.].*

Abdulla Avloniydin' «Tu'rkiy gu'listan yamasa a'dep-ikram» shıg'arması ta'lim-ta'rbiya ma'selesinde ayırıqsha orın iyeleydi. Ol o'zbek pedagogikası tariyxında birinshi bolıp ta'rbiyanı bılayınsha tu'sindiredi: «Pedagogiya» - bala ta'rbiyası haqqındag'ı pa'n demekdur.... balanın' salamatlıg'ı ha'm saadatı ushın jaqsı ta'rbiya qılmaq, ta'nın pa'k tutpaq, jas waqtınan minez-qulqın du'zetpek, jaqsı a'detlerdi u'yretpek, jaman a'detlerden saqlap o'sirmekdur»[2.300.].

A'dep-ikram ta'rbiyası. ha'm bular haqqında ha'm de onın' a'hmiyeti haqqında pikir ju'rgizedi. Balag'a ta'rbiyanın' jas da'wirden baslap beriw kerekligin, bul iske ha'mmenin', ata-ana, mug'allim, hu'kimet ha'm basqalardın' kirisıwi kerekligin atap ko'rsetedi. A.Avloniydin' pikirinshe ta'rbiya-bul jeke is emes, al milliy, ja'miyetlik jumıs. Ha'r bir xalıqtın' rawajlanıwı, ma'mleketlerdin' qudretli bolıwı a'wladlardın' ta'rbiyasına ko'p jag'ınan baylanıslı dep esaplaydı.

«Tu'rkiy gu'listan yamasa a'dep-ikram» shıg'armasının' basınan aqırına deyin. A.Avloniydin' gumanizm ideyaları sa'wlelengen. Ol ba'rinen burın xalıq ma'plerin go'zleydi, xalıqqa shın jurekten xızmet etiwdi o'zinin' muqaddes wazıypası dep biledi. Onın' ko'z qarasınsha adamlardın' g'amın oylamag'an,

xalıqtan alısta bolg'an buzg'ın-g'ıybatshı bul adam emes. A.Avloniy ha'r bir adam o'z wazıypasın sadıqlıq penen atqarıwı, eger ol ustaz bolsa o'z sha'kirtlerinin' kewiline mag'rıypat nurın quyıwı, xalıq arasında mag'rıypattı tarqatıwı za'ru'rligin atap ko'rsetedi.

A.Avloniy bala ta'rbiyasın sha'rtlı ra'wishte to'mendegi to'rt bo'limge ajıratadı:

1. Ta'rbiyanın' zamanı;
2. Dene ta'rbiyası;
3. Pikir ta'rbiyası;
4. A'dep-ıkramlıq ta'rbiyası.

Bul jerde «Ta'rbiyanın' zamanı» bo'liminde jaslarg'a ta'rbiya beriwde waqtın o'tkerip almaslıqtı, yag'nıy, ta'rbiya beriwdi jaslayınan baslap a'melge asırıwdı na'zerde tutadı ha'mde bul iste ata-ana, mug'allım, hu'kimet ha'm ken' ja'miyetshilikтин' qatnasıwın lazım dep esaplaydı.

Pedagogtin' «En' da'slep, ta'rbiya bizler ushın yaki o'mir - yaki o'lim, yaki na'jet - yaki apat, yaki saadat - yaki pa'leket ma'selesidur» degen so'zleri ha'zirgi waqıtta da o'z a'hmiyetin jog'altqanı joq. Ta'rbiya jeke is emes, milliy, sociallıq isdur. Ha'r bir xalıqtın' rawajlanıwı, ma'mleketlerdin' qudiretli bolıwı a'wladlar ta'rbiyasına baylanıslı dep esaplaydı oyshıl. A.Avloniydin' pikirinshe salamat pikir, jaqsı a'dep, ilim-mag'rıypatqa iye bolıw ushın birinshi gezekte dene ta'rbiyasının' roli u'lken. Ol «Denenin' salamat ha'm quwatlı bolıwı insang'a en' kerekli na'rsedur. Sebebi oqımaq, oqıtpaq, u'yrenbek ha'm u'yretpek ushın insang'a ku'shli, salamat dene lazımdur» dep jazadı.

Balalarda pikirlew qa'biletin rawajlandırıw u'lken a'hmiyetli ma'selelerdin' biri bolıp, «ol mug'a'llimlerge ju'klengen u'lken wazıypadur, sebebi pikirdin' quwatı, ziyneti, ken'ligi mug'a'llimnin' ta'rbiyasına baylanıslıdur»[3.14.], dep esaplaydı pedagog.

A.Avloniy ta'lim menen ta'rbiyanın' birligine toqtalıp, «Sabaq penen ta'rbiyanın' ortasında birqansha ayırmashılıq bolsada ekewi bir-birinen ayrılmaytug'ın, birinin' pu'tkil barlıg'ı ekinshisi menen baylanısıp ketken jan menen ta'n kibidur»,-dep ko'rsetedi. «Aqıl,-deydi Avloniy,- insanlardin' piri-ka'mili, pu'tin barlıg'ı ha'm jalg'ız na'rsesidur, ruwx islewshi, aqıl baslawshıdur.... İnsanlar haywannan tek so'zi ha'm aqlı menen ayrılır».

Ullı oyshıl ilimnin' ornın belgiley otırıp, «Ilim du'nyanın' la'zzeti, aqirettin' sharapatıdur. Ilim insan ushın ju'da'joqarı muqaddes bir pazıyletdur. Sebebi ilim bizge o'z ahwalımızdı, is-ha'reketimizdi ayna kibi ko'rsetip turadı. Zeyinimizdi, pikirimizdi qılısh kibi o'tkirleydi, ...Ilimsiz insan miywasız daraq kibidur» [4.22-23.] dep ko'rsetedi.

A.Avloniydin’ “Ekinshi mug’allim” kitabi “Birinshi mug’allim” kitabının u’zliksiz dawamı esaplanadı. Biz birinshi kitaptı sha’rtli tu’rde a’lipbe dep, ekinshi kitaptı xrestomatiya dep atasaq maqsetke muvafıq boladı. Kitap mektepti ardaqlawshı qosıq qatarları menen baslanadı:

*Mektep sizdi insan eter,
Mektep o’mir bag’ish eter,
Mektep g’amdı wayran eter,
G’ayrat salıp oqın’, ug’lan.*

*Mekteptedur ilmi-kamal,
Mekteptedur xusni-jamal,
Mekteptedur milliy qiyal,
G’ayrat salıp oqın’, ug’lan [5.299.].*

A.Avloniy o’z pedagogikalıq ko’z-qaraslarında doslıq ha’m miynet ta’rbiyasına u’lken a’hmiyet beredi. Ol haqıyqıy dos arttırıw jaslıqtan baslanatug’ınlıg’ı, bul sıpatlardı balag’a jaslıg’ınan sin’dirip barıw lazımlıg’ı uqtırıladı.

A.Avloniydin’ pikirinshe miynet etiw ku’sh ha’m qaysarlıqtı talap etedi. Jerdegi barlıq materiallıq ha’m ma’nawiy baylıqlar miynet sebep du’nyag’a keledi.

Ol rasgo’ylik ha’m tuwrı so’zliliktı insannın’ en’ go’zzal pazıyleti sıpatında bahalaydı. Ol : “Haqıyqatlıq dep jumısta tuwrılıq, so’zde rasgo’ylikte aytadı. İnsan bostanı salamatlıqqa, saadat go’zzallıg’ına haqıyqat jolı menen shıg’adı. Insaniyattın’ tamırı menen reyimlilik, haqıyqatshılıq, a’dillik kibi en’ jaqsı sıpatlardın’ anası haqıyqatdur”[6.261.].

Juwmaqlap aytqanda A.Avloniydin’ pedagogikalıq ko’z-qarasları, ta’lim-ta’rbiya haqqındag’ı bahalı pikirleri ha’zirgi da’wirdede u’lken a’hmiyetke iye bolıp, ka’mil insan ta’rbiyasında girewli ornı bar. Biz pedagogtın’ ilimiy ko’rsetpelerin qunt penen u’yreniwimiz ha’m ha’zirgi u’zliksiz bilimlendiriw sistemasında paydalanıwımız tiyis.

A’debiyatlar:

1. Abdulla Avdoniy. Birinchi muallim. T.: 1915. 37 bet.
2. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R., Pedagogika tarixi.- T.: Wqituvchi, 1996.- 300 bet.
3. Abdulla Avloniy. Ikkinchi muallim. T.: 1915. 14 bet.
4. A.Avloniy Tu’rkiy gu’listan yohud ahloq. T.: Wqituvchi. -1992. 22-23 betlar.
5. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R., Pedagogika tarixi.-T.: Wqituvchi, 1996.- 299 bet.
6. Abdulla Avloniy. Birinshi muallim. T.: 1915. 261 bet.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХӘМ СПОРТ

O'YINLARARO SIKLLARDA MALAKALI BASKETBOLCHILARNING MAXSUS JISMONIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Xudayberganov O.E.

*Ma'mun universiteti "Umumkasbiy fanlar" kafedrası
professor v.b. p.f.b.f.d. (PhD)*

Tayanch so'zlar: antropometrik ko'rsatkichlar, vazn umumiy, "Yo-Yo" testi, tezlik chidamliligi, korrelyasiya, yuqori tezlikda, texnik-taktik, "YUQCH" zarba/daqqa anaerob-aerob, yuklamalar, jismoniy tayyorgarlik.

Ключевые слова: антропометрические показатели, общий вес, тест «Yo-Yo», скоростная выносливость, корреляция, скоростной, технико-тактический, «высокий» ход/мин анаэробно-аэробный, нагрузки, физическая подготовка.

Key words: anthropometric indicators, total weight, "Yo-Yo" test, speed endurance, correlation, high-speed, technical-tactical, "HIGH" beats/minute anaerobic-aerobic, loads, physical training.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada basketbolchilarning o'yinlararo sikllarda maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasini takomillashtirish bo'yicha ishlab chiqilgan dasturlarning samaradorligi va musobaqa davridagi o'yinlararo sikllarda yuqori malakali basketbolchilarning yuqori darajadagi maxsus jismoniy tayyorgarligiga erishish mexanizmlari haqidagi nazariy bilimlar ilmiy asoslangan.

РЕЗЮМЕ:

В статье изложены основные теоретические знания об эффективности разработанных программ повышения уровня специальной физической подготовки баскетболистов в между играми циклах и механизмах достижения высокого уровня специальной физической подготовки баскетболистов высокой квалификации в между играми циклы во время соревнования научно обоснованы.

SUMMARY:

In the article, the basic theoretical knowledge about the effectiveness of the developed programs for improving the level of special physical training of basketball players in the inter-game cycles and the mechanisms of achieving a high level of special physical training of highly skilled basketball players in the inter-game cycles during the competition is scientifically based.

Maqolaning dolzarbligi. Mamlakatimizda mustaqillik yillarida sport bilan ommaviy tarzda shug'ullanishni, aholining ayniqsa, bolalar va o'quvchi-yoshlarning bo'sh vaqtlarini tashkil qilishning faol shakllarining ta'minlovchi amaliy tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirib kelindi. O'zbekistonning

davlat siyosatida mamlakatda jismoniy tarbiya va sportning yanada rivojlanishi, sogʻlom avlodni tarbiyalash ustuvor yoʻnalishga aylandi. Hozirgi kunda malakali basketbolchilarning oʻyinlararo sikllardagi funksional va jismoniy ishchanlik qobiliyatlarini rivojlantirish muammosi soha mutaxassislarining diqqat markazida boʻlib qolmoqda. Etakchi xorijiy mamlakatlarda basketbolchilarning oʻyinlararo sikllardagi funksional, jismoniy, texnik-taktik va tezkor-kuch tayyorgarliklarining guruhli va individual mashgʻulot dasturlarini ishlab chiqish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Lekin oʻyinlararo sikllarda sport formasini yuqori darajada saqlab turishga yoʻnaltirilgan tadqiqotlar musobaqalar vaqtida murakkab ekanligi tufayli fragmentar xususiyatga ega boʻlmoqda.

Basketbolchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish, jismoniy tarbiya va sport faoliyati sharoitlarida amaliyotga yoʻnaltirilgan vazifalarni unumli hal etishga tayyorlikni namoyon qiladi.

Jismoniy tarbiya va sport sohasida professional basketbol amaliyotida innovatsion texnologiyalarni joriy qilish yuqori natijalarga erishishda ustuvor muammolardan biri hisoblanmoqda. Xususan, oʻyinlararo sikllarda yuqori malakali basketbolchilarni tayyorlash uslubiya-tini rivojlantirish va takomillashtirishning oqilona yoʻllarini va usullarini izlab topishga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Shu bilan birga, xorij mutaxassislari tomonidan, xalqaro musobaqalarda ishtirok etadigan basketbolchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligi darajasini oshirishga bagʻishlangan koʻplab ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Tadqiqotning maqsadi: malakali basketbolchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish

Tadqiqot vazifalari: oʻyinlararo sikllarda malakali basketbolchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish boʻyicha dasturlarni va nazorat testlarini ishlab chiqish hamda shiddatli yuklamalarni oshirish uslubiya-tini takomillashtirish.

Oʻtkazilgan tadqiqot natijalari va muhokamasi: Yuqori malakali basketbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini sezilarli darajada pasaytiruvchi omillardan biri – mashgʻulot yuklamalari tuzilishining musobaqa faoliyati talablariga mos kelmasligi hisoblanadi. Shuning uchun ham tadqiqotning maqsadlaridan biri yuqori malakali basketbolchilar musobaqa davrining oʻyinlararo sikllarida yuklamalar tuzilishini oʻrganishdan iborat boʻldi.

Oʻyinlararo sikllarning mashgʻulot yuklamalari tahlili ularning aksariyati bir tomonlama tavsifga ega ekanligini koʻrsatdi. Aralash yoʻnalishli yuklamalarga umumiy vaqt hajmining 73,3, tezlik chidamliligini rivojlantirishga – 10,2%; umumiy chidamlilikni rivojlantirishga – 9,6%; tezlik va tezlik-kuch – 4,5% va kuch sifatlariga – 1,5% ajratildi.

Aralash yoʻnalishli mashgʻulot yuklamalaridan ustunlik bilan foydalanish va ularning kam intensivligi basketbolchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligini yuqori darajada saqlab turishga imkon bermaydi. Texnik-taktik mashqlar yuklamasining hajmi oʻyin talabining jismoniy va fiziologik parametrlariga mos kelmadi.

Olingan faktlarni hisobga olgan holda, basketbolchilarning maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasini takomillashtirish boʻyicha dasturlar ishlab chiqildi va pedagogik tajriba oʻtkazildi.

Tajribada maxsus jismoniy tayyorgarligi taxminan bir xil darajada boʻlgan 16-18 yoshli basketbolchilardan iborat ikki guruh (nazorat guruhi – 15 nafar, tajriba guruhi –15 nafar) ishtirok etdi. Ikkala guruh 6 oy davom etgan musobaqa davri davomida mashgʻulot dasturlarini bajardilar. Nazorat guruhi basketbolchilari anʼanaviy (umum qabul qilingan) dastur boʻyicha, tajriba guruhi basketbolchilari esa maxsus ishlab chiqilgan mashgʻulot dasturi boʻyicha shugʻullandilar.

Oʻyinlararo sikllarning tajriba dasturlarini ishlab chiqishning asosiy prinsipial yoʻnalishlariga quyidagi qoidalarni kiritish mumkin:

- tajribaviy oʻyinlararo sikldagi ish umumiy hajmini 375 daqiqadan 495 daqiqagacha oshirish (24% ga);

- aralash yoʻnalishdagi yuklamalar hajmini kamaytirish hisobiga tezlik-kuch (40% ga) va kuch yoʻnalishli (35% ga) ish hajmini oshirish tomonga yuklamalar yoʻnalishi foiz nisbatini oʻzgartirish;

- dam olish kunidan soʻng siklning 3 - va 4 - kunida ikki martalik mashgʻulotlar doirasida hajmi boʻyicha katta yuklamani bajarish;

- katta hajmdagi mashgʻulotlarini oʻtkazishda submaksimal va maksimal tezliklar zonasida ($V \geq 26$ km/soat) basketbolchilarning harakatlanishlari hajmi 1500 m dan 1800 m gacha boʻlishi kerak;

- oʻyin mashqlarini bajarish jadalligini oshirish (umumiy mashgʻulot vaqtining 60% - 65% ni jadalligi YUQCH 150 toʻpni uzatish/daq dan ortiq boʻlgan mashqlar ulushiga ajratish tavsiya etiladi);

- texnik usullarni ritmni oʻzgartirib bajarish (avvaliga bir tekisda keyin keskin tezlanish bilan);

- oʻyindan soʻng darhol tiklanish tadbirlarining birinchi qismini oʻtkazish va oʻyinning keyingi kunida ham farmakologik va pedagogik tiklanish vositalaridan foydalanish;

- tiklanish tadbirlaridan soʻng dam olish kunini taʼminlash (oʻyindan keyingi ikkinchi kunda);

- musobaqaning birinchi va ikkinchi doiralari oʻrtasida kuch va tezlik-kuch yoʻnalishiga ega toʻrt haftalik mashgʻulot dasturini rejalashtirish.

Shu bilan birga, quyidagilar hisobga olindi: kuch va tezlik vositalarini qo'llash, shug'ullanuvchilarning texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirishda va ularning atrof-muhit va vaqtdagi harakatlarini jamlash qobiliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi; kuch va tezlik ishi nafaqat organizmning anaerob ishlashi, balki sportchilarning aerob ish qobiliyatining oshishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tajriba dasturlarini ishlab chiqishda quyidagi tamoyillardan foydalanildi: basketbolchilarning texnik-taktik mahoratini takomillashtirish va maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirishga bog'lanishli ta'sir etish; anaerob almashinuv chegarasi zonasida texnik- taktik harakatlarni jadallik bilan bajarish; basketbolchilar organizmning to'liq tiklanishi fonida kuch va tezlik-kuch yo'nalishli yuklamalarni bajarish.

Musobaqa davri o'yinlararo sikllarida turli yo'nalishdagi mashg'ulot yuklamalari quyidagicha taqsimlandi: aerob (umumiy chidamlilik) – 20-25%; anaerob-alaktat va anabolik (kuch va tezlik) – 40-35%; anaerob-glikolitik (tezlik chidamliligi) – 5-10%; aralash (harakat qobiliyatlarini kompleks rivojlantirish) – 35-30%. Musobaqa davri o'yinlararo sikllarining yuklamalari dasturi 1-jadvalda ko'rsatilgan.

1-jadval

Musobaqa davrining 7 kunlik o'yinlararo siklining yuklamalar dasturi

Sikl kunlari	Mashg'ulot raqami	Mashg'ulot vazifalari	Yuklama yo'nalishi	Yuklama davomiyligi	Yuklama jadalligi
1	Tiklanish tadbirlari				
2	Dam olish				
3	1	Kuchni rivojlantirish.	kuch	80	katta
	2	Himoyada guruhli o'zaro hamkorlikni takomillashtirish	aralash	90	o'rtacha
4	1	Portlovchi qobiliyatlarni rivojlantirish	kuch + tezlik	70	katta
	2	Hujumda guruhli o'zaro hamkorlikni takomillashtirish	aralash	90	o'rtacha
5	1	Tezlik-kuch qobiliyatlarini takomillashtirish	kuch+ chidamlilik	60	o'rtacha
	2	Hujumda va himoyada jamoaviy o'zaro hamkorlikni takomillashtirish	aralash	90	o'rtacha
6	1	Standart qoidalarni takomillashtirish	aralash	60	kichik
7	Taqvimiy o'yin				

Ko'rinib turibdiki, o'yinlararo siklda 7 ta – 2 ta katta, 4 ta o'rtacha va 1 ta kichik hajmli mashg'ulotlari o'tkazilgan. Yo'nalishiga ko'ra – 2 tasi kuch,

tezlik, aerob va 4 tasi aralash yoʻnalishga ega. Mashgʻulot yuklamalarining yoʻnalishi boʻyicha bunday taqsimlanishiga sabab – tezlik-kuch yuklamalari mushak ishiga moslashish asosini tashkil etuvchi mushak toʻqimasining genetik tuzilmalarini safarbar qilishda eng kuchli stimullar qatoriga kiradi. Kuch va tezlik yoʻnalishiga ega yuklamalar oʻyinlararo siklning 3 - va 4 - kunida amalga oshirildi.

Oʻyinlararo siklning 6-kunida bittadan texnik-taktik yoʻnalishdagi mashgʻulot oʻtkazildi.

2-jadvalda tajriba va nazorat guruhleri basketbolchilarining tekshiruv natijalari boʻyicha maʼlumotlar keltirilgan.

Test maʼlumotlarining tahlili shuni koʻrsatdiki, tajriba boshida nazorat va tajriba guruhlarida maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasida ishonchli farqlar boʻlmagan. Maxsus dasturni bajargandan soʻng olingan maʼlumotlar tahliliga koʻra, tajriba guruhi basketbolchilarining maxsus va funksional tayyorgarligi koʻrsatkichlarida sezilarli oʻzgarishlar yuz bergan.

2-jadval

Tajriba va nazorat guruhleri basketbolchilarining tajriba boshida va yakunida oʻtkazilgan test-sinov natijalari

Koʻrsatkichlar	Tajriba guruhi (n=15)		%	Nazorat guruhi (n=15)		%
	1 doiraning boshlanishi	2 doiraning boshlanishi		1 doiraning boshlanishi	2 doiraning boshlanishi	
PWC170, kgm/daq	1674 ± 88	1892 ± 64**	13	1616 ± 72	1690 ± 96*	4,5
KMS ml/daq/kg	59,3 ± 2,4	66,2 ± 1,2**	11,6	58,9 ± 0,8	62,3 ± 1,4*	5,7
PANO ml/daq/kg	50,8 ± 2,1	57,1 ± 1,4**	12,4	51,2 ± 2,4	54,3 ± 5,1*	6,0
Yogʻ massasi (%)	15,2 ± 4,6	12,6 ± 3,7**	- 17,1	14,9 ± 1,4	14,1 ± 2,6	-5,3
10m ga yugurish (s)	1,92 ± 0,03	1,85 ± 0,02*	-3,6	1,90 ± 0,02	1,88 ± 0,03	-1,0
30m g yugurish (s)	4,33 ± 0,04	4,29 ± 0,03	-0,9	4,32 ± 0,05	4,31 ± 0,02	-0,2
Yuqoriga sakrash (sm)	42,4 ± 2,7	49,5 ± 1,2**	16,7	43,1 ± 5,4	43,9 ± 1,8*	1,8
7x50m ga mokkisiimon yugurish (s)	64,6 ± 1,8	61,3 ± 1,5*	-5,1	64,3 ± 1,2	63,2 ± 2,6	-1,7
“YO-YO” testi (m)	860 ± 20	1020 ± 60**	18,6	880 ± 40	960 ± 80*	-9

Izoh: Farqlarning ishonchliligi: * $R \leq 0,05$ da; ** - $R \leq 0,01$ da

Avvalo jismoniy tayyorgarlikning integral koʻrsatkichi hisoblanuvchi umumiy jismoniy ish qobiliyati darajasi (PWC170) 13% ga ($R \leq 0,01$) oshdi. Nazorat guruhida ham umumiy jismoniy ish qobiliyatining kam darajada 4,5% ($R \leq 0,05$) ga oʻsishi kuzatildi. Tajriba guruhi basketbolchilarida aerob ishlashni

tavsiflovchi (KMS) ko'rsatkich 11,6% ($R \leq 0,01$)ga, energiya ta'minotining anaerob mexanizmlari ko'rsatkichi 12,4% ($R \leq 0,01$) ga oshdi.

Shuningdek, nazorat guruhida o'rganilayotgan ko'rsatkichlarda ham kichik darajada o'zgarishlar qayd etildi.

Kuchga yo'naltirilgan yuklamalar yog' massasi darajasini 17,1% ($R \leq 0,01$) ga ishonchli kamaytirish imkonini berdi. Nazorat guruhida pasayish sezilarli emas, 5,3% ($R \geq 0,05$) ni tashkil etdi.

Tajriba guruhida tezlik-kuch qobiliyatining namoyon bo'lishi bilan bog'liq mashqlarda jismoniy tayyorgarlik darajasi ko'rsatkichlari boshlang'ich tezlikda -3,6% ($R \leq 0,05$) ga; sakrashlarda 16,7% ($R \leq 0,01$) ga statistik jihatdan ishonchli yaxshilandi. Masofa tezligi natijalari o'zgardi, lekin sezilmas darajada 0,9% ($R \geq 0,05$).

Shunday qilib, o'tkazilgan tajriba basketbolchilarning maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirishga qaratilgan, ishlangan dasturlarning samaradorligini ko'rsatdi.

Xulosalar. Basketbolchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligining asosiy jihatlari ko'rsatkichlarining o'zaro bog'likliklarining korrelyatsion tahlili asosida quyidagilar aniqlandi: umumiy jismoniy ish qobiliyati ko'rsatkichi KMS (0,984, $R < 0,01$) qiymati bilan sezilarli darajada korrelyatsiyalanadi. PWC170/vazn umumiy va tezlik chidamliligi ko'rsatkichlari bilan mos ravishda $r = 0,598$ va $r = 0,312$ ($R < 0,01$) ishonchli korrelyatsiyalanadi. Tezlik imkoniyatlarini rivojlantirish darajasi tezlik-kuch sifatlarini rivojlantirish darajasi bilan ($R < 0,01$) ishonchli korrelyatsiyalanadi. Tezlik chidamliligi ko'rsatkichi jismoniy ish qobiliyati darajasi ($r = -0,312$, $P < 0,01$), maksimal aerob ishlash ($r = -0,340$, $P < 0,01$) va umumiy chidamlilik ($r = -0,391$, $P < 0,01$) bilan ishonchli hamda boshlang'ich tezlik ($r = 0,172$, $R > 0,05$) va masofa tezligi ($r = 0,145$, $R > 0,05$) bilan ishonchsiz bog'liqlikka ega.

Maxsus dasturni bajargandan so'ng olingan ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhi basketbolchilarining maxsus va funksional tayyorgarligi ko'rsatkichlarida sezilarli o'zgarishlar yuz bergan: umumiy jismoniy ish qobiliyati darajasi (PWC170) 13% ga ($R \leq 0,01$) ga, KMS 11,6% ($R \leq 0,01$), yog' massasi darajasi 17,1% ($R \leq 0,01$) ga ishonchli kamaydi, boshlang'ich tezlik 3,6% ($R \leq 0,05$) ga; tezlik-kuch qobiliyatlari 16,7% ($R \leq 0,01$) ga oshdi, masofa tezligi sezilmas darajada 0,9% ($R \geq 0,05$) o'zgardi; tezlik chidamliligi 5,1% ($R \leq 0,05$) ga; maxsus chidamlilik va tiklanish tezligi 18,6% ($R \leq 0,01$) ga yaxshilandi. Nazorat guruhida harakat qobiliyatining ko'rsatkichlari ham o'zgargan, lekin kam darajada.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5924-son farmoni.
2. Белых С.И. Теоретические и методические основы профессиональной подготовки будущих преподавателей физической культуры и спорта в личностно ориентированной системе физического воспитания. - Донецк, 2020.
3. Ильин Е.П. Мотивы и мотивация. - СПб: «Питер», 2000. - 508с.
4. Мельзиддинов Р. А. Малакали футболчиларнинг махсус жисмоний тайёргарлигини ўйинларо цикларда такомиллаштириш Автореф. дис. ... д-ра пед наук.-Тошкент, 2023.-Б.20.
5. Miradilov B.M., Karimov B.Z., Umbetova M.A. Sport pedagogik mahoratni oshirish (basketbol). O'quv qo'llanma. T.: "Tafakkur bo'stoni" nashriyoti
6. Po'latov A.A., G'aniyeva F.V., Miradilov B.M., Xusanova D.T., Po'latov F.A. Basketbol nazariyasi va uslubi. Darslik. T.: "Sano-standart" nashriyoti.

ERKIN KURASHDA MOTIVATSION HARAKATLANTIRUVCHI TIZIMLARNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Xudayberganov O.E.

*Ma'mun universiteti "Umumkasbiy fanlar" kafedrası professor
v.b. p.f.b.f.d. (PhD)*

Tayanch so'zlar: motivlar, ehtiyojlar, qiziqishlar, o'rnatishlar, his-tuyg'ular, intellektual-kognitiv, munosabatlar, stereotiplar, raqobat kurashini o'tkazish uslublari.

Ключевые слова: мотивы, потребности, интересы, влечения, эмоции, интеллектуально-познавательный, установки, стереотипы, стили ведения соревновательной схватки.

Key words: motives, needs, interests, desires, emotions, attitudes, stereotypes, intellectual-cognitive, styles of competitive encounters.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada kurashchilarning milliy kelib chiqishi (motivatsiyasi va munosabati) ni hisobga olgan holda (erkin kurash misolida) o'tkaziladigan musobaqalarning uslubiy o'tkazilishini shakllantirish metodologiyasi ko'rsatilgan, bu esa kurashni takomillashtirish jarayoni strategiyasini samarali amalga oshirish imkonini beradi.

РЕЗЮМЕ:

В работе показана методология формирования стилевого ведения соревновательной схватки борцов (на приме- ре вольной борьбы) с учетом их этнических предпосылок (мотиваций и установок), позволяющая эффективно реализовывать стратегию процесса совершенствования спортивного мастерства спортсмена-борца.

SUMMARY:

The paper shows the methodology of formation stylistic conducting of competitive encounters (for example, in wrestling) with regard to their ethnic backgrounds (motivations and attitudes) that allow to implement effectively the strategy of the process of improvement sportsmanship of athlete wrestler.

Maqolaning dolzarbligi. Dunyoda erkin kurash bo'yicha ko'plab adabiyotlar mavjud. Odatda ular kurash mashg'ulotlarining o'ziga xos shaxsiy masalalariga bag'ishlangan. Stilistlar kamdan-kam hollarda yangi kurashchini xalqaro sport ustasiga aylantirish jarayoni haqida fikr bildirishga jur'at etadilar. Erkin kurashchilarni uzoq muddatli tayyorlash kontseptsiyasini shakllantirishning ilmiy asoslari, erkin kurashda jismoniy sifatlarni rivojlantirish, erkin kurashchilarning texnik-taktik tayyorgarligi, boshlang'ich tayyorgarlik guruhlari

tayanch o'quv dasturi mazmuni haqida muhim ma'lumotlar. yuqori malakali erkin kurashchilarni boshqarish. Shubhasiz, kurash 20-asrda sayyoramiz sport hayotidagi eng noyob va ajoyib voqealardan biridir. Bu kurash turlarining xilma-xilligi va butun dunyoda misli ko'rilmagan mashhurlikdan dalolat beradi. Kurash alohida hodisa sifatida tibbiyot, pedagogika, psixologiya, biologiya, anatomiya, falsafa, sotsiologiya, tarix kabi qator fanlarning e'tiborini tortdi.

Faoliyat nazariyasi insonning shakllanish jarayoni qanday sodir bo'lishini, barcha biologik mavjudotlarga xos bo'lgan instinktning inson ongi tomonidan qanday boshqarilishini va hokazolarni tushuntiradi. Bu nazariya Rossiyada paydo bo'lgan. Uning asoschisi L.S. Vygotskiy va uning shogirdlari. Bu nazariyaning asosiy sharti shundan iboratki, inson muayyan faoliyat bilan shug'ullanishga undaydi va adekvat motivatsiyaga ega. Umuman olganda, bu erda motivatsiya asosiy rol o'ynaydi, chunki inson faoliyati uni maqsad sari yetaklaydi. Bu jarayonning eng yorqin namoyoni sportda kuzatiladi. To'g'ri motivatsiyaga ega bo'lgan sportchigina ko'p yillik mashg'ulotlarning jismoniy va ruhiy mashaqqatlarini yengib o'ta oladi, kuchli raqibga nisbatan tabiiy qo'rquvini yengadi, sportning cheklanishiga bardosh bera oladi.

Tadqiqotning maqsadi: erkin kurashchilarda motivatsion harakatlantiruvchi tizimlarni shakllantirish

Tadqiqot vazifalari: murakkab tashkil etilgan o'zaro ta'sirda shaxsning motivatsiyasini aniqlash va xulq-atvor faoliyatini takomillashtirish.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari va muhokamasi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, shaxsni takomillashtirish jarayoni xulq-atvor faoliyatini tartibga solishning to'rtta yo'nalishi bo'yicha amalga oshiriladi:

1) Milliy ruhiyat tashuvchilarining idrok etish va tafakkurining o'ziga xosligini belgilovchi, ular atrofda voqelikni o'ziga xos tarzda idrok etish imkonini beradigan o'ziga xos kognitiv va intellektual fazilatlar mavjudligida ifodalangan intellektual-kognitiv soha, uni baholash va harakatlar rejalarini tuzish.

2) Kommunikativ-xulq-atvor sohasi - etnik guruhning har bir vakili o'ziga xos munosabatlar va zarur ma'lumotlarni almashish normalariga, o'ziga xos xulq-atvor stereotiplariga, o'ziga xos etakchilik shakllariga ega ekanligini ko'rsatadi.

3) Motivatsion-fon sohasi - milliy hamjamiyat motivlari va maqsadlarining o'ziga xosligi bilan tavsiflanadi.

4) Hissiy-irodaviy soha - sportchida o'ziga xos hissiy va irodaviy fazilatlarining shakllanishini belgilaydigan, faoliyat samaradorligi ko'p jihatdan bog'liqdir.

Ushbu yondashuv inson tanasining psixofiziologik imkoniyatlarini va ularning bog'lanishlarini yagona yaxlitlikka aylantirish mantiqini o'rganishni, unda nimaning o'ziga xosligini, individual ravishda o'ziga xosligini, muayyan o'ziga xos vaziyatda aniqlangan va barqarorligini aniqlashni o'z ichiga oladi. voqelikdagi gavdalanish shakllaridan biri emas. A. Adlerga ko'ra [1993, p. 15], ehtiyoj ob'ekti sifatida munosabat o'ziga xos xususiyatni yangi munosabat shakllanishida avloddan-avlodga o'tadigan xatti-harakatlar normalarida sub'ektiv g'oyalarni ob'ektivlashtirishga berdi. Etnik ongning, shu jumladan ijtimoiy-psixologik manfaatlar va stereotiplarning namoyon bo'lishning turli xil modifikatsiyalarida guruh maqsadlariga erishish zarurati bilan belgilanadigan motivlar sifatida shakllanishi, etnik jamoalar, guruhlar va shaxslarning xulq-atvor faoliyati tamoyillarining birlashishiga olib keldi. Ular jismoniy tayyorgarlikni, tananing ekstremal sharoitlarda mavjud bo'lish qobiliyatini, harakat qobiliyatlari va ko'nikmalarini shakllantirish, aql va ruhning doimiy rivojlanishini keng ma'noda shaxsning o'ziga xos kuchining asosiy manbai sifatida sinab ko'rishga xizmat qiladi. So'z va zamonaviy amaliyotning o'rnatish mezonlari hali ham qodir. Demak, motiv ehtiyojlarni aniqlaydi, "obyektivlashtiradi" deb taxmin qilish mumkin va motivni inson faoliyatiga undaydigan narsa, u uchun u amalga oshiriladi deb tushunish kerak.

Sport faoliyatida motiv shaxsiy takomillashtirish jarayoniga hissa qo'shadigan moddiy turtki sifatida harakat qilishi mumkin.

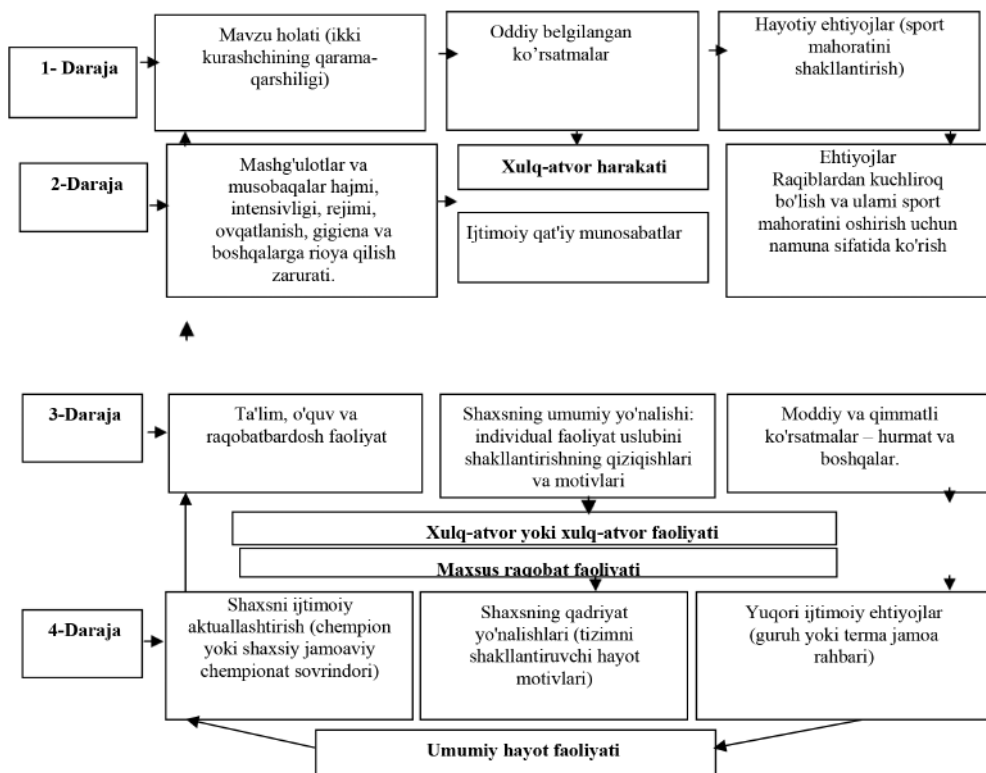
Faoliyatning "motivlari" birinchi navbatda, sport musobaqasi sub'ekting mustaqil mavjudligida (ma'lum bir natijaga erishishda "men" shaxsining namoyon bo'lishi) va ikkinchidan, uning o'ziga nisbatan tayyorgarligining ruhiy qiyofasi sifatida paydo bo'lishi mumkin. Funktsional vosita fazilatlarini rivojlantirish va individual uslubni shakllantirish nuqtai nazaridan raqobat faoliyati, ushbu maqolaga asoslanib, ehtiyojlar, qiziqishlar, motivlar, histuyg'ular, munosabatlar, stereotiplar va ideallar motivlar bo'lishi mumkinligini taxmin qilish mumkin. Bu yerdan tadqiqot motivini uchta kontseptual doirada ajratish mumkin ko'rinadi, ongli ehtiyoj sifatida, ehtiyoj ob'ekti sifatida, ehtiyoj bilan identifikatsiya qilish. Ular nafaqat motivni aniqlabgina qolmay, balki ularni qondirishga xizmat qiluvchi ob'ektlar doirasining o'zgarishi va kengayishi bilan birga o'zgaradi va boyib boradi.

O'rganilayotgan materialga asoslanib, shuni aytishimiz mumkinki, shaxsning ongli ehtiyojlari inson faoliyatining turli xil o'ziga xos ko'rinishlariga ma'no beradi, ular turli xil va doimiy o'zgaruvchan faoliyat sharoitida sub'ektning xulq-atvori faoliyatining asosiy yo'nalishini belgilaydi. Motivatsiya yo'nalishi faoliyat va tashabbusning sifat tomonini belgilaydi, bir xil vaziyatdagi turli

shaxslarni o'zlariga turli xil vazifalarni qo'yishga va xulq-atvor faoliyati uchun maqsadlarning mantiqiy ketma-ketligini shakllantirishga undaydi.

Hayotiy faoliyatni amalga oshirish uchun turli xil jismoniy mashqlar zarurligiga e'tibor qaratish va jismoniy o'yin-kulgining ta'siri chegaralarini kengaytirishga yordam berdi, bu mashg'ulot va tarbiya jarayoniga me'yoriy-tarbiyaviy xarakterdagi shaklni berdi va faoliyatni tartibga solishning tarkibiy qismlari bo'lib xizmat qildi. Bularga individual temperament, individual xarakter va faoliyat uslubining individual stereotipi kiradi. Shunday qilib, A.P. Zaporozets ta'kidlaydi: "Bu xususiyatlar shaxsning o'ziga xosligini ifodalashning, o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi, bu mavjudlik uchun kurash sharoitida o'ziga xos xususiyat sifatida ajralib turadi, uning yashash uslubini aniq belgilab beradi.

Sxema 1. Qarama-qarshilik uchun vosita motivatsiyasining funksional tomonlari

Kurashchining ijtimoiy xulq-atvorini dispozitsion tartibga solishning sinovdan o'tgan ierarxik sxemasini tegishli ehtiyojlar (sport mahoratini shakllantirish) qondirish mumkin bo'lgan o'zgaruvchan ehtiyojlar va vaziyatlar (ta'lim va tarbiya faoliyati shartlari) nuqtai nazaridan ko'rib chiqish

mantiqan to'g'ri keladi. Kurashchining dispozitsiya qirralari quyidagi tartibda o'zgarishlarga javob berish uchun o'ziga xos munosabatlar ierarxiyasi tizimini ifodalaydi, deb faraz qilish.

Ushbu tuzilmaning birinchi (eng quyi) darajasini "predmetli vaziyatlar" tashkil qiladi, ularning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular o'ziga xos va tez o'zgaruvchan predmet muhiti tomonidan yaratilgan.

Qisqa vaqt ichida kurashchi bir "ob'ektiv vaziyat" dan ikkinchisiga o'tadi. Uning darajasi elementar sobit o'rnatishlarni o'z ichiga oladi. Ular eng oddiy vaziyatlarda hayotiy ehtiyojlar asosida shakllanadi. Oldingi tajriba bilan belgilanadigan harakatga tayyorlik sifatida bu munosabatlar modallikka ega emas ("uchun" yoki "qarshi" tajribalari) va ongsizdir (kognitiv komponentlar mavjud emas).

D.N Uznadzening nazariyasiga ko'ra. [1961, 1966], ong odatiy harakat to'siqga duch kelganda va kurashchi o'z xatti-harakatini ob'yektivlashtirganda, xulq-atvori idrok predmetiga aylanganda munosabatni shakllantirishda ishtirok etadi. Bu ongli jarayonlarning negizida ong mazmuni emas, munosabat (sport mahoratining shakllanishi) yotadi.

Dispozitsiyaviy tuzilmaning ikkinchi darajasi ijtimoiy qat'iy munosabatlardir. Bu guruh muloqoti uchun sharoit yaratish darajasidir. Uning o'ziga xosligi shundaki, ular uchta asosiy komponentni o'z ichiga oladi: hissiy (baholovchi), kognitiv (ratsional) va xulq-atvorli (xulq-atvorga tayyorlik jihati), ular sub'ektning barcha lahzali o'zgaruvchan jarayonlarga reaksiyasini aks ettiradi. Sport motivatsiyasini shakllantiruvchi omillar, bir tomondan, asosiy yoki boshqa ish rejimlarida jismoniy faollik bilan bog'liq bo'lgan raqobatbardosh ehtiyojlar, mos keladigan ijtimoiy yo'riqnomalar: raqobatchilardan kuchliroq bo'lish va boshqalar. Guruh ichidagi moslashuv davom etar ekan, guruhdagi muloqot sharoitlari ma'lum bir guruhdagi kurashchining qulayligiga bog'liq bo'lgan qulaylik muhitini yaratadi. Bunday faoliyat holatlarining davomiyligi beqiyos uzoqroq. Ko'p vaqt davomida uning faoliyatida sodir bo'lgan guruhning asosiy xususiyatlari o'zgarishsiz qoladi.

Dispozitsiyaviy tuzilmaning uchinchi darajasi - bu turli ob'ektlar va turli vaziyatlarda ishlashga asoslangan raqobatbardosh faoliyat uslubini shakllantirishga yo'naltirilgan. Ular ko'proq yoki kamroq umumlashtirilgan bo'lishi mumkin, chunki ob'ektlarning o'zlari turli darajadagi umumlashtirishga ega.

Binobarin, bu daraja mashg'ulotlar mazmunini o'zgartirish va musobaqadan oldingi davrda sportchining maxsus jismoniy tayyorgarligi zaif tomonlariga birlamchi ta'sirni aniqlash holatiga tezkor javob berishga yordam beradi. Ushbu

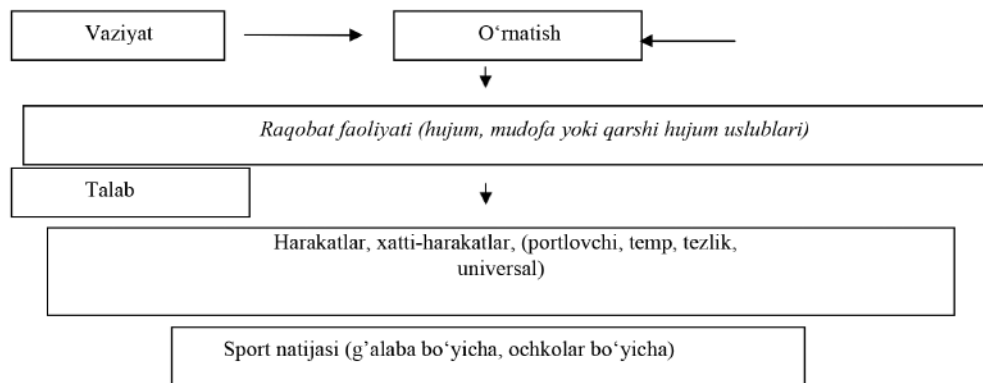

darajada faoliyatning motivatsion sohasi raqobatbardosh kurashning individual uslubini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, u keyinchalik rejalashtirilgan farovonlikka (sharaf, hurmat va boshqalar) erishish holatida aks etadi.

To'rtinchi (yuqori) daraja ma'lum bir shaxsning hayotiy faoliyati uchun tizimni tashkil etuvchi motivlar sifatida qiymat yo'nalishlari tizimi (axloqiy va estetik ideallar, xatti-harakatlar normalari, ehtiyoj va moddiy manfaatlar va boshqalar) tomonidan shakllantiriladi. Sport mashg'ulotlarining umumiy shartlari. Bu daraja kurashchi hayotining umumiy ijtimoiy sharoitlarini jismoniy faoliyatning barcha parametrlarida aks ettiradi, ular muayyan etnik guruh yoki ijtimoiy guruh turmush tarzining etnik, siyosiy, madaniy va sport xususiyatlari bilan tavsiflanadi. Ushbu qadriyat yo'nalishlari o'z mohiyatiga ko'ra, shaxsning eng yuqori ijtimoiy ehtiyojlari (masalan, terma jamoaga qo'shilish zarurati) va muayyan shaxsiy maqsadlarni amalga oshirish (yuqori sportga erishish) imkoniyatini ta'minlaydigan turmush tarzi asosida shakllanadi.

Binobarin, dispozitsiyaning darajali chegaralari (tizimli mashg'ulotlar paytida) motivatsiyalangan vosita faoliyatining namoyon bo'lishi uchun yangi munosabatlar tizimini, shu jumladan raqobat faoliyati jarayonida opponentlarga bo'lgan munosabatni (sub'ekt-ob'ekt munosabatlarini) shakllantiradi. Murabbiy yoki uning guruhdoshlari yoki do'stlari (sub'ektiv munosabatlar) va o'ziga nisbatan munosabat.

Shu bilan birga, munosabatlar tizimi (munosabatlari) o'ziga xos vaziyat sharoitlari va shaxsning sport natijasiga erishish uchun motivatsion ehtiyojlari bilan belgilanadi, bu dispozitsiyani tartibga solish imkoniyatini oldindan belgilaydi. Raqobat sharoitida motivatsiyalangan vosita faoliyatini tartibga solish mexanizmi (sub'ektiv munosabatdan o'z-o'ziga munosabatdan raqibni faoliyat ob'ektiga aylantirish munosabatiga qadar).

Sxema 2. Faoliyat maqsadiga erishish uchun tartibga solish munosabatlari modeli

Shunday qilib, vaziyat va kurash gilamida ziddiyatli qarama-qarshilik zarurati kurashning raqobatbardoshligi bilan belgilanadigan kurashchi faoliyati maqsadiga erishish uchun uchta darajali moyillikni belgilaydi: musobaqaviy faollik, kurashchi sportchining xatti-harakati. Sport natijasiga erishishga munosabat - har qanday vaziyatda kurashga tushish. Kurashchining o'ziga xos reaksiyasi ko'zlangan maqsadga erishishda ehtiyoj va ob'ektiv vaziyat o'rtasidagi adekvat aloqani o'rnatish zarurati bilan belgilanadiganligi sababli, amaliy amalga oshirish vositalaridan biri bu raqobat faoliyatining individual uslubidir. Shu bilan birga, kurashchining g'alaba qozonishga e'tibori, ularning samaradorligi bo'yicha ko'rsatmalar, texnik elementlarni amalga oshirish uchun taktik shart-sharoitlarni yaratish, o'z vazifasini bajarish uchun raqibni tartibsizlantirish vazifalarini belgilash, barcha harakatlar ketma-ketligini o'z ichiga oladi. Harakat dinamikasini saqlab qolish, kombinatsion xarakterdagi standart harakatlar, shuning uchun - raqibni xavfli holatda ushlab turish va ijobiy natijaga olib keladigan jangovar taktika.

Ularni amalga oshirish algoritmi raqobat kurashini o'tkazish uslublarini shakllantirishga bog'liq (portlovchi, temp, tezlik, universal), bu mashg'ulotning dastlabki davridan boshlab taktik va texnik harakatlarni takomillashtirish ketma-ketligini nazarda tutadi.

Aniq kurashchining individual texnikasini ishlab chiqishga asoslangan oliy sport mahorati bosqichi. Shuning uchun o'quv jarayoni maqsadli harakat mahoratini, jangovarga har qanday ekstremal qarama-qarshilik sharoitida vaziyatni boshqarishga imkon beradigan moslashuvchan kurash uslubini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Shunday qilib, sportchining psixomotorizmining asosi uning mashg'ulot jarayonini ma'lum bir tarzda idrok etishga tayyorligi, o'zlashtirilgan texnikani oldingi tajriba kontekstiga moslashtirishi va raqobatbardosh munosabat shaxsning kurashni uslub va uslubda o'tkazishga tayyorligi munosabatini belgilaydi, bu idrokga muvofiq, muayyan vaziyatlarda ma'lum bir tarzda harakat qilishga tayyorlik. Shu bilan birga, motivatsion munosabatlarning darajali tomonlari nafaqat sportchilarning e'tiqodlari, qarashlari va qarashlarini yo'naltirishga, balki kurashning ekstremal sharoitlarida kurashchilarning xatti-harakatlarini tartibga solishga qodir. Shaxsiy tuzilmaning tarkibiy qismlari sifatida paydo bo'lgan holda, ommaviy ongda xatti-harakatlarning bunday motivatsion munosabatlari moslashuv ma'nosiga ega bo'lib, ular uchun ijtimoiy deb ataladi. Shakllanganidan so'ng, ular barqaror "ruhiy holat" shaklida birlashtiriladi, bu esa xulq-atvor hayoti instinktini rag'batlantirishga,

tanlangan faoliyat turi bo'yicha insonda qiymat yo'nalishlarini aniqlash va rivojlantirishga imkon beradi.

Xulosa.Tadqiqot ma'lumotlarini taqqoslash va motivatsion etnik munosabatlarning namoyon bo'lishi natijalari va xulq-atvor faolligini shakllantirishga ta'sir qiluvchi stereotiplar o'rtasidagi aniq muvofiqlik quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon berdi:

1. Harakat funksional tizimi bilan o'zaro aloqada namoyon bo'ladigan milliy-psixologik sifatlarning motivatsion mohiyati, tarixiy, ijtimoiy-iqtisodiy belgilanishi haqidagi bilimlar amaliyotda talabga ega. Ehtiyoj erkin kurashchilarning individual sport mahoratini oshirish jarayonini boshqarish muammosini hal qilishdadir.

2. Turli etnik guruhlar vakillari o'rtasidagi etnik motivatsiya hissiy-irodaviy va intellektual-kognitiv xulq-atvor faoliyatining o'ziga xosligi bilan ajralib turadi va asab tizimi va miyaning tug'ma xususiyatlari, etnik munosabat va stereotiplar, insonning umumiy pedagogik yo'nalishlari ta'siri bilan belgilanadi. Etnik jamoa va etnik madaniy an'analar.

3. Xulq-atvor faoliyatining milliy-psixologik parametrlarining motivatsion ko'rinishlari, moslashuvchan barqarorlikga ega bo'lib, turli jamoalar vakillari o'rtasidagi milliy-psixologik fazilatlarni taqqoslash va qarama-qarshi qo'yish uchun o'ziga xos baholash mezonini bo'lib xizmat qiladi, bu uning vosita faoliyatini tartibga solishdagi ahamiyatini belgilaydi. Sportchilarni - erkin kurash ustalarini tayyorlashning ko'p yillik bosqichi jarayonida ko'nikma va malakalar.

Adabiyotlar:

1. Abdullaev Sh.A., Agzamov A.A. Erkin kurash nazariyasi va metodikasi. Qo'llanma. T. 2016 yil.
2. Abdullaev Sh.A. Erkin kurash bo'yicha sport va pedagogik mahoratini oshirish. Qo'llanma. "O'roq press" nashriyoti – 2017. 208 b.
3. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2 т. / ред. А.А. Бодалева, Б.Ф. Ломова. – М.: Педагогика, 1980. – Т. 1. – 232 с.
4. Бызова В.М. Психология этнических различий: Проблемы менталитета, отношений, понимания: автореферат. дис. ... д-ра психол. наук. – СПб., 1998. – 34 с.
5. Kerimov F.A. – "Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar" o'quv qo'llanma. T., 2004 yil.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. – 2-е изд. – М: Смысл; Академия, 2005. – 352 с.

UZULIKSIZ TA'LIM JARAYONIDA JISMONIY TARBIYA DARSLARINI TASHKIL ETISHNING METODIK TA'LIMOTI

Shamsiyev R.M.

O'zFPI Jismoniy madaniyat va sport kafedrasini o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: jismoniy tarbiya, uzuliksiz ta'lim, jarayon, yoshlar, rivojlanish, shakllanish.

Ключевые слова: физическое воспитание, непрерывное образование, процесс, молодежь, развитие, становление.

Key words: physical education, continuous education, process, youth, development, formation.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada uzuliksiz ta'lim jarayonida jismoniy tarbiya darslarini tashkil etishning metodik ta'limoti haqida tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется методическое учение организации занятий по физическому воспитанию в процессе непрерывного образования.

SUMMARY:

This article analyzes the methodological teaching of organizing physical education classes in the process of continuous education.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, jismoniy tarbiya va sportning jamiyat hayotidagi nufuzi yanada ortib, ushbu soha nafaqat sog'lom avlodni tarbiyalash omili bo'lib qoldi, balki bu yo'nalish yosh avlod ongi va qalbida o'zgacha havas-ishtiyoq uyg'otdi. Bu esa yoshlarni sog'lom turmush tarziga tayyorlash, kasb-hunarga yo'naltirish ishlarining mazmuni va sifatini oshirib, o'ziga xos muhim vositalardan bo'lmoqda[1].

Qayd etish joizki, yoshlarning jismoniy-intellektual resurslarini uyg'un rivojlantirishda, ayniqsa, sportning imkoniyatlaridan keng foydalanish davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanishi bejiz emas. Chunki sport mazkur resurslarni yanada rivojlantirish va mustahkamlashning zarur omilidir. «Sport nafaqat jismoniy, balki ma'naviy kamolotga yetishishda ham muhim omildir. Haqiqatan ham, u irodani toblaydi, aniq maqsad sari intilish, qiyinchiliklarni bardosh va chidam bilan yengishga o'rgatadi. Inson qalbida g'alabaga ishonch, g'urur va iftixor tuyg'ularini tarbiyalaydi».

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni (2020), Davlat ta'lim standartlari asosida jismoniy madaniyat fakultetlarining o'quv rejasi yangidan tuzilib, ularda ixtisoslik bo'yicha nazariy fanlar va amaliy turlar (sport turlari) mavjuddir. Ularning tarkibida «Milliy istiqolol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar», «Ma'naviyat asoslari» kabi yangi o'quv fanlarning kiritilishi muhim voqelikdir. Ya'ni jismoniy madaniyat va sport sohasida talabalarga o'z ixtisosliklarini egallashda milliy qadriyatlar va ularning mazmunidagi milliy an'analar haqida bilim olishga imkoniyatlar yaratildi.

Bunday talablarni amalda boshqarish masalalari ishlab chiqarish mehnat jamoalari, turli muassasalar, aholi istiqomat joylari, dam olish va hordiq chiqarish oromgohlari makonlarining ijtimoiy mehnat sharoitlari, ijtimoiy mehnat ta'minotlari bilan bog'liqligini e'tiborga olish lozim. Ya'ni ularda ommaviy sog'lomlashtirish, jismoniy tarbiya va sport tadbirlarini tashkil qiluvchi tashkilotchi-murabbiylarga bo'lgan ehtiyojlar, zaruriyatlar asosida shtatlarni belgilash, zarur bo'lgan sport tashkilotlari yoki bakalavr oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlariga buyurtmalar berishni yo'lga solish lozim bo'ladi[2]. Ana shu tadbirlar izga tushirilsa, ma'lum sohalaridagi tashkilotchilarning ko'payishi, ularning ish faoliyatlarida milliy an'analarni keng yoyish, ulardan maqsadli foydalanish mumkin bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasining Davlat ta'lim standartlari (2021) hamda o'quv yurtlarida jismoniy ta'limning uzluksizligini ta'minlash, o'quvchi yoshlar va talabalarni ommaviy ravishda sport tadbirlariga jalb etish muhim vazifa qilib qo'yilgan. Shu asosda oliy ta'lim tizimi uchun «Jismoniy tarbiya» dasturi (2021) ishlab chiqilib, ular amalda qo'llanilmoqda. 2020 yil 1 martdan boshlab «Alpomish» va «Barchinoy» maxsus testlari takomillashtirilgan xolda qayta joriy etildi. Ularning mazmun, shakl va maqsadlari o'quvchi yoshlar va talabalarni jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish, mehnat va mudofaa ishlariga layoqatli qilib yetishtirish asos qilib qo'yiladi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan tub islohotlar, madaniyat, tibbiyot, ta'lim va sport sohalaridagi ommaviy tadbirlarning maqsad va vazifalari, ularning mazmuni kasb-hunar yo'lida tahsil olayotgan yoshlarning har tomonlama yetuk bo'lishi, davr talabalariga to'la javob berishi, bunda mehnat qilish, Vatanga sadoqat his-to'yg'ulari va e'tiqodlari bilan bog'liq bo'lgan barcha fazilatlariga ega bo'lishni taqozo etmoqda. Bulardan ta'kidlashdan maqsad shundaki, yuqoridagi «Jismoniy tarbiya» dasturlarida milliy qadriyatlarni jismoniy tarbiya darslarida o'rganish, ayniqsa milliy an'analardan jismoniy tarbiya, sport, sayohat va xalq milliy o'yinlaridan foydalanish yo'llari haqida to'la ma'lumotlar yo'q. Bu esa o'quvchi yoshlarning milliy an'alar haqidagi tushunchalari,

bunda jismoniy tarbiyaning mohiyatini bilishga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Yana bir tomoni shundaki, aksariyat jismoniy tarbiya o'qituvchilari dasturdan chiqq olmaydi, ijodiy yondashish, amaliy tashabbuslar kam uchraydi. Bunday salbiy xususiyatlar talabalarning o'quv amaliyotlari (pedagogik va tashkiliy) jarayonida aynan namoyon bo'lmoqda[3].

Ma'lumki, jismoniy tarbiya darslarini tashkil etishda metodik ta'limoti o'ziga xos xususiyatlari bor:

- talabalarga jismoniy tarbiya darslarida o'quv rejasi asosiy dars olib borilish;
- talabalar tanlangan sport turi mutaxassisligi bo'yicha tayyorgarlik va mahorat oshirish;
- talabalarda jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida shakl, mazmun va metodda olib boradi.

Fakultetdagi professor-o'qituvchilarning salohiyotlari, ularni qiziqtirgan maxsus fanlar (ixtisoslikka kirish, ilmiy tadqiqotlar metodikasi, milliy qadriyatlar va jismoniy tarbiya va h.k.) bo'yicha kurslar tashkil etilgan. Bu jarayonlar talabalarda u yoki bu darajada ixtisoslashgan tushuncha va bilimlarni egallashga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Lekin, bu holat barcha oliy o'quv yurtlarida yaxshi yo'lga qo'yilgan, ularning sifati yuqori darajada, deb bo'lmaydi. Buning ham ba'zi bir obyektiv va subyektiv sabablari bor:

- jismoniy tarbiya va milliy an'analarning ijtimoiy-tarbiyaviy xususiyatlarini mujassamlashtiruvchi o'quv-uslubiy qo'llanmalar, tavsiyanomalar mukammal ravishda ishlab chiqilmagan;

- sport turlari bo'yicha nazariy tushunchalar va amaliy-kasb bilimlarini chuqurlashtirishda faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilarda an'analari haqidagi bilimlar ancha sayoz;

- referat, kurslar va bitiruv (diplom) ishlarida ma'naviy va jismoniy kamolot mavzulari ularning o'zaro uzviy bog'liqliklari mufassal yoritilmagan;

- magistrilar, tayanch doktorantlar va mustaqil ilmiy izlanuvchilar tomonidan jismoniy tarbiya va sport tadbirlari hamda hozirgi davr talablari asosida milliy an'analarda maqsadli foydalanish usullari, amaliy ishlarga doir maxsus tadqiqotlar olib borilmayotir.

Shu asosda iqtidorli bolalarni tanlash, tajribasinovalardan o'tkazish va ularni sport maktablariga safarbar qilish alohida ta'kidlangan. Bunday tashkiliy, amaliy va tarbiyaviy sharoitlarda milliy an'analarda qo'llanilayotgan sport chiqishlari, ommaviy namoyishlar muhim ahamiyat kasb etishi mumkin. Shu sababdan jismoniy madaniyat fakultetlarining barcha bosqichlaridagi talabalarga bolalar sporti va milliy an'analarning bir-biriga tarbiyaviy; tashkiliy jihatdan mutanosiblik usullarini o'rgatish lozim bo'ladi. Bunday ijtimoiy-

tarbiyaviy ta'limotlar va amaliy faoliyatlarni barcha nazariy va amaliy (sport turlari) darslar hamda sport mashg'ulotlari jarayonida o'rgatish lozim. Har bir sohadagi kabi jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlashda yetarli darajada nazariy bilim va amaliy ko'nikmalar hosil qildirish eng asosiy faoliyatlardan biridir.

Demak, yuqoridagilardan kelib chiqib respublikada olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar mazmunida jismoniy ta'lim, sport, sayohatlar va xalq milliy o'yinlarining milliy xususiyatlari hamda ularning ijtimoiy-tarbiyaviy jarayonlariga katta e'tibor berilishi lozim. Jumladan, mamlakat miqyosidagi o'tkazilayotgan nufuzli ommaviy sport musobaqalari, madaniy-sport tadbirlarining ochilishi va yakunlarida namoyish etilayotgan sport chiqishlari, ko'rgazmali namoyishlar, targ'ibot yo'nalishlaridan tuman (shahar) va boshlang'ich tashkilotlarda namuna sifatida foydalanish yaxshi yo'lga qo'yilishi kerak. Eng asosiysi jismoniy ta'lim o'qituvchilari faqat mashg'ulot o'tkazish, sport turlari bo'yicha murabbiylar esa faqat murabbiylik faoliyati bilan shug'ullanib qolmasdan o'quvchi va talabalarni sport bilan band bo'lish jarayonini hamkorlikda tashkillashtirish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5924-son farmon
2. Abdullaev A. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Darslik, - Farg'ona-2020 y. 286-b.
3. Maxmudov B.A. Jismoniy madaniyat mutaxassislarini tayyorlash mexanizmini takomillashtirish. Monografiya. Toshkent-2023 y. 128-b.

BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHISINI KOMMUNAKATIV MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Zakirov F.M.

*O'zFPI Jismoniy madaniyat nazariyasi va
metodikasi kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch soʻzlar: jismoniy tarbiya, o'qituvchi, kommunikativ, didaktika, imkoniyat, intellektual, vazifa.

Ключевые слова: физическое воспитание, учитель, коммуникативный, дидактический, возможность, интеллектуальный, задача.

Key words: physical education, teacher, communicative, didactics, opportunity, intellectual, task.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisini kommunakativ madaniyatini shakllantirishning didaktik imkoniyatlarini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, unda bo'lg'usi mutaxassislarni kommunakativligini oshirishga qaratilgan vazifalar va uning echimlari borasida fikrlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

Данная статья направлена на совершенствование дидактических возможностей формирования коммуникативной культуры будущих учителей физического воспитания.

SUMMARY:

This article is aimed at improving the didactic possibilities of forming the communicative culture of future physical education teachers, and it presents ideas on the tasks and solutions aimed at increasing the communicative skills of future specialists.

Jahon ta'limining rivojlanish tendensiyalari negizida, ta'lim jarayoni subyektlari faoliyatini innovatsion tashkil etishni muvofiqlashtirish, har tomonlama barkamol shaxsni voyaga yetkazish, kompetensiyaviy yondashuvlar zahirida pedagogik texnologiyalarni takomillashtirish vazifalari yetakchilik qilmoqda. Bugungi kunda AQSH, Angliya, Rossiya, Xitoy, Janubiy Koreya kabi davlatlarida ta'lim mazmunini zamonaviy yondashuvlar qilish orqali yuksak salohiyatli, shaxslarni tarbiyalashga oid tadqiqotlar amalga oshirilmoqda.

Dunyo miqyosida ta'lim muassasalari tahsil oluvchilarining bilim, ko'nikma, malaka egallashlarini takomillashtirish, intellektual va jismoniy kamolotini

rivojlantirish, ta'lim sifatini oshirish, uni insonparvarlashtirish, o'quv predmetlariga sog'lomlashtiruvchi texnologiyalarni joriy etish, ta'limning uzviyligi va uzluksizligi, rivojlantiruvchi va ijtimoiylashtiruvchi jihatlarini ta'minlash, shu jumladan, jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarining kreativligi, ijodkorligini oshirish vazifalari yo'naltirilmoqda.

Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq uzluksiz ta'lim tizimidagi islohotlar ta'lim jarayonlarini innovatsion tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishga, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishlar va zamonaviy talablarga mos keladigan, demokratik tamoyillarga asoslangan modernizatsiyalashgan ta'lim boshqaruvini tashkil etishga imkoniyat yaratildi. Ayni paytda jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarga jismoniy tarbiya mazmunini zamonaviy yondashuvlar asosida ularni tarbiyalashning tashkiliy va texnologik asoslarini loyihalash, rivojlanish tendensiyalarini ishlab chiqish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan bir qatorda bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisini kommunakativ madaniyatini shakllantirishning didaktik imkoniyatlarini takomillashtirish bo'yicha maqsadli tadqiqotlarni amalga oshirish zarurati yuzaga kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 15 fevraldagi "Madaniyat va sport sohasida boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-4956-son, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5924-son farmoni[1], 2017 yil 3 iyundagi "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-3031-son qarori hamda mazkur sohaga tegishli boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda ta'lim sifatini ta'minlashga doir belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisini kommunakativ madaniyatini borasida o'zbekistonlik olimlar sohaning turli komponentlari bo'yicha R.Z.Asomova, O.A.Abdullina, X.A.Abduraxmanova, D.N.Arziqulova, R.Z.Gaynutddinov, Z.A.Dexkambayeva, B.R.Djurayeva, Sh.Q.Mardonov, S.Matchanov, B.A.Maxmudov[3], N.A.Muslimov, R.G.Muhammetov, B.X.Raximov, R.SH.Rustamova, N.Sayidahmedov, E.A.Seytxalilov, J.S.Toshmatova, O.Xaydarova, A.R.Xodjabayev, O.A.Qo'ysinov, F.R.Yuzlikayev, Sh.E.Qurbanov va boshqalarning ilmiy izlanishlarida o'z aksini topgan. Shuningdek, jismoniy tarbiya sohasini rivojlantirishda A.Abdullayev[2], Sh.Xonkeldiyev, L.R.Ayrapetyans, A.Q.Atoyev, Y.CH.Daniyeva, M.T.Isaqov,

F.Kerimov, S.Kupalov, I.A.Kushbaxtiyev, R.Salomov, F.Xo‘jayev, K.Yarashov kabi olimlar tadqiqot ishlarini olib borishgan.

MDH mamlakatlarida bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisini kommunakativ madaniyatini rivojlantirish borasidagi V.A.Anisimova, E.SH.Arsenova, A.G.Barabanov, N.V.Barisheva, O.G.Jigaryova, X.Ibragimov, V.I.Ilinich, F.S.Ismagilova, L.V.Kapilevich, N.V.Kuzmina, L.P.Matveyev, G.M.Solovyev, N.X.Xakunov, V.M.Shepel va boshqalarning ishlarida o‘z ifodasini topgan.

Xorijiy mamlakatlarda jismoniy tarbiya va sport sohasini takomillashtirishning zamonaviy tendensiyalari yuzasidan Blake P.B., Brandon L., Cohen, J.E., Darren C., Graf, W., J.H. Uber, Kay R., Kenneth D., Kiel S., Schone R., Zan Gao kabi olimlar jismoniy tarbiya jarayonida talabalarning ijtimoiylashuvi masalalarining psixologik jihatlari o‘rganilgan.

Yuqorida keltirilgan tahlillarga ko‘ra, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisini kommunakativ madaniyatini shakllantirish borasida tadqiqotlar olib borilmaganligini ta’kidlash mumkin.

Yuqorida keltirilgan asoslarga tayangan holda quyidagi vazifalar belgilanishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

1. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisini kommunakativ madaniyatini shakllantirishning didaktik imkoniyatlarini takomillashtirish uning yetakchi yo‘nalishlari aniqlash;

2. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisini kommunakativ madaniyatini shakllantirishning didaktik imkoniyatlarini takomillashtirishga qo‘yiladigan didaktik talablarni belgilash;

3. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisini kommunakativ madaniyatini shakllantirish shjarayonning strategiyasi va parametrlarini takomillashtirish;

4. Zamonaviy yondashuvlar asosida bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisini kommunakativ madaniyatini shakllantirishning didaktik imkoniyatlarini ishlab chiqish.

Mazkur vazifalarni amalga oshirishda sohaga ixtisoslashgan uchullar, yani muammoga oid falsafiy, sotsiologik, pedagogik va psixologik adabiyotlarni qiyosiy o‘rganish va tahlil qilish, o‘quv rejalari va dasturlari, darslik va o‘quv-metodik qo‘llanmalarni o‘rganish; kuzatish, suhbat, anketa, og‘zaki so‘rov, test singari ijtimoiy-pedagogik metodlar va pedagogik tajriba-sinov, monitoring, natijalarni matematik-statistik qayta ishlash kabi usullardan foydalaniladi.

Olingan natijalarining ishonchligini qo‘llanilgan yondashuv, usullar va nazariy ma’lumotlarning suvratiy manbalardan olingani, keltirilgan tahlillar va tajriba-sinov ishlari samaradorligining matematik-statistik metodlar vositasida asoslanadi. Shuningdek, natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati jarayon

natijalarining ilmiy ahamiyati taklif etilgan modellar, mexanizmlar va tarkibiy tuzilmalar ta'lim muassasalarida o'qituvchilar innovatsion faoliyatini tashkil etish va ta'lim samaradorligini oshirish, ta'lim jarayonlarini innovatsion yondashuv asosida tashkil etishda ko'rinadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5924-son farmon
2. Abdullaev A. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Darslik, - Farg'ona-2020 y. 286-b.
3. Maxmudov B.A. Jismoniy madaniyat mutaxassislarini tayyorlash mexanizmini takomillashtirish. Monografiya. Toshkent-2023 y. 128-b.

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARNING AXLOQIY TARBIYASI MUAMMOSI

Raxmonova G.U.

Qarshi davlat universiteti dosenti

Tayanch so'zlar: jismoniy tarbiya, dars, pedagogika, tarbiya, ta'lim, axloq, jarayon, tizim, muammo, o'quvchi.

Ключевые слова: физическое воспитание, урок, педагогика, воспитание, образование, этика, процесс, система, проблема, ученик.

Key words: physical education, lesson, pedagogy, upbringing, education, ethics, process, system, problem, student.

PEZIOME:

Mazkur maqola jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarni axloqiy tarbiyalashi muammosi borasida fikrlar bayon etilgan.

PEZIOME:

В данной статье рассматривается проблема нравственного воспитания учащихся на уроках физической культуры.

SUMMARY:

This article presents ideas on the problem of moral education of students in physical education classes.

Jamiatimizda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, aholining, ayniqsa yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zamon talablariga mos shart-sharoitlar yaratish, sport musobaqalari orqali yoshlarda o'z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, mardlik va vatanparvarlik, ona Vatanga sadoqat tuyg'ularini kamol toptirishga yo'naltirilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda [1]. Shu jihatdan olib qaraganda ta'lim jarayonida yosh avlodni sog'lom turmush tarzini shakllantirish hamda ularni qator tarbiyaviy sifatlarini rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, maktab bu - ta'lim-tarbiya o'chog'idir. Ammo, tarbiyaviy vazifalar asosan odobnoma darslari yoki darsdan tashqari sharoitlarga mo'ljallab amalga oshiriladi, to'g'ri, bu pedagogik shart-sharoitlar, tarbiya vositalari muhim ahamiyatga ega ekanligini bildiruvchi jarayonlardir. Vaholanki, tarbiyaning maqsad va vazifalarini hal etishda asosiy tashkiliy shakl – bu darsdir.

O'quvchilarni tarbiyalash vazifalarini faqat odobnoma darslarida emas, har qanday fanni o'tish jarayonida amalga oshirish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, ta'lim va tarbiya bu yaxlit, bir butun pedagogik jarayondir.

Boshlang'ich sinflarda barcha fanlarni o'qitishda didaktik maqsadlar bilan bir qatorda o'qituvchi tarbiyaviy maqsadini ham aniq belgilab olishi va ularni hal etishi lozim. Masalan, jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarni faqat jismoniy sifatlarini emas, balki bir vaqtning o'zida ularning ham ma'naviy, ham axloqiy, ham estetik sifatlarini tarbiyalash vositasi sifatida amalga oshiriladi. Shuningdek, boshqa tarbiyalar bilan ham yaqin aloqador bo'lib, bir-birlarini to'ldiradilar.

Jismoniy tarbiya jarayonida bolalar kuchli irodali fazilatlarini rivojlantiradilar (qat'iyatlilik, chidamlilik, jasorat, qat'iyatlilik va boshqalar). Bunga jasorat talab etadigan jismoniy mashqlar (gimnastika devoriga ko'tarilish, yugurishni boshlashdan baland sakrash, pastga tushish va hokazo) yordam beradi. Shu bilan birga, qoidalarga rioya qilish zarurati, o'rtoqlarning namunasi, bolalarni qo'rquvni engishga, vazminlikni namoyon etishga undaydi.[2]

Boshlang'ich maktab yoshining boshlanishi. Bu davr - bu bolaning psixofiziologik rivojlanishi, maktabda tizimli ta'lim olish imkoniyatini beradi. Avvalo, miya va asab tizimining ishi yaxshilanoqda. Fiziologlarning fikriga ko'ra, 7 yoshga kelib, miya yarim korteksi allaqachon etuk bo'lgan. Shu bilan birga, ushbu yoshdagi bolalarda aqliy faoliyatning murakkab shakllarini dasturlash, tartibga solish va nazorat qilish uchun javob beradigan miyaning eng muhim, xususan inson bo'limlari hali shakllanishini tugatmagan, buning natijasida korteksning subkortikal tuzilmalarga tartibga soluvchi va inhibe qiluvchi ta'siri etarli emas. Korteksning tartibga solish funksiyasining nomukammalligi bu yoshdagi bolalarga xos bo'lgan xulq-atvor, faoliyatni tashkil qilish va hissiy sohada namoyon bo'ladi: yosh maktab o'quvchilari osongina chalg'ishadi, uzoq vaqt konsentratsiya qila olmaydilar, hayajonli, hissiy.

Boshlang'ich maktab yoshida turli bolalarda psixofiziologik rivojlanish notekis bo'ladi. O'g'il va qizlarning rivojlanish sur'atlaridagi tafovutlar davom etmoqdi Tizimli (o'quv mashg'ulotlarini oddiydan murakkabga qarab) ta'limga o'tish bolalarning aqliy rivojlanishiga yuqori talablarni qo'yadi, bu hali yosh o'quvchilarda beqaror va charchoqqa qarshilik darajasi past bo'ladi.

Boshlang'ich maktab yoshida bolaning aqliy rivojlanishida ham muhim o'zgarishlar ro'y beradi: bilim sohasi sifat jihatidan o'zgartiriladi, shaxs sifatida shakllantiriladi, tengdoshlar va kattalar bilan munosabatlarning murakkab tizimi shakllanadi.

Maktabda o'qishni boshlash bolaning rivojlanishidagi ijtimoiy vaziyatni tubdan o'zgartirishga olib keladi. U "jamoat" subektiga aylanadi va hozirda ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan majburiyatlarga ega bo'ladi. Uni amalga oshirgan ishlar jamoatchilik tomonidan baholanadi.

Boshlang'ich maktab yoshidagi etakchi o'quv faoliyati. Tizimli ta'limga o'tish bolalarning yangi bilim ehtiyojlarini rivojlantirish, atrofdagi voqelikka faol qiziqish va yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun sharoit yaratadi.

Kichik maktab yoshi - bu intensiv rivojlanish va bilim jarayonlarining sifatli o'zgarishi davri: ular bilvosita xarakterga ega bo'lishni boshlaydilar va ongli va o'zboshimchalik bilan harakat qiladi. Bola asta-sekin uning aqliy jarayonlarini o'zlashtiradi, idrokni, e'tiborni, xotirani boshqarishni o'rganadi.

Ushbu davrda xatti-harakatlarni ixtiyoriy ravishda tartibga solish qobiliyati sifat jihatidan o'zgaradi.

Boshlang'ich maktab yoshida atrofdagi odamlar bilan munosabatlarning yangi turi boshlanadi va shakllanadi. Voyaga etgan kishining shartsiz obro'si asta-sekin yo'qoladi, tengdoshlar bola uchun tobora muhim ahamiyat kasb etib va bolalar jamoasining roli tobora o'sib boradi.

Boshlang'ich maktab yoshidagi bolarda quyidagilar seziladi:

- o'rganish motivlarini shakllantirish, barqaror bilim ehtiyojlari va qiziqishlarini rivojlantirish;
- samarali ish uslublari va amaliy ish ko'nikmalarini, tarbiya ko'nikmalarini rivojlantirish;
- individual xususiyatlar va qobiliyatlarni ochib berish;
- o'zini o'zi boshqarish, va o'z jamoadoshlarini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- o'zini o'zi munosib baholashni o'rgatish, o'ziga va boshqalarga nisbatan tanqidiylikni rivojlantirish;
- ijtimoiy me'yorlarni o'zlashtirish, axloqiy rivojlantirish;
- tengdoshlar bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, kuchli do'stona aloqalarni o'rnatish.

Ushbu jarayonda o'quv faoliyatining etakchi roli yosh o'quvchining boshqa mashg'ulotlarga (o'yin, mehnat elementlari, sport o'ynash, san'at va boshqalar) faol ravishda qo'shilishini istisno etmaydi, bu davrda bolaning yangi yutuqlari yaxshilanadi va mustahkamlanadi.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 3 июндаги “Жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3031-сон Қарори.
2. Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Сост. И.В.Дубровина, А.М.Прихожан, В.В.Зацепин. – М.: Издательский центр «Академия», 1998. – 231 с.

ПРОФЕССИОНАЛ БАСКЕТБОЛЧИЛАРДА ИРОДАВИЙ СИФАТЛАРНИ НАМОЁН БЎЛИШИДА ИРОДА КУЧИ ДАРАЖАСИНИНГ ЎРНИ

Ҳазратқулов С.

Жиззах ДПУ ўқитувчиси

Таянч сўзлар: профессионал баскетболчилар, иродавий сифатлар, ирода кучи.

Ключевое слова: профессиональные баскетболисты, сила воли, волевые качества.

Key words: professional basketball players, willpower, volitional qualities.

РЕЗЮМЕ:

Мазкур мақолада профессионал баскетболчиларнинг иродавий сифатларини намоён бўлишида ирода кучи даражасини ўрни борасида олиб борилган тадқиқот натижалари ва унинг илмий жиҳатдан психологик изоҳи ёритилган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещены результаты исследования роли уровня силы воли в проявлении волевых качеств профессиональных баскетболистов и ее научно-психологическое объяснение.

SUMMARY:

This article highlights the results of a study of the role of willpower in the manifestation of volitional qualities of professional basketball players and its scientific and psychological explanation.

Ирода кучи деганда инсоннинг ўз олдига қўйган мақсадига эришиш йўлида дуч келадиган барча қийинчилик ва тўсиқларни енгиб ўтиб, унга эришишга олиш қобилияти тушунилади. Яъни, инсон узоқ муддатга мўлжаллаган мақсадига эришиш учун фаолияти жараёнида дуч келадиган кичик муқофотдан воз кеча олиши лозим.

Шахснинг ирода кучи ўзини - ўзи назорат қилиши ва ўзини ўзи тартибга солиши билан боғлиқ жараён ҳисобланади. Бироқ, бу мулоҳаза қуйидаги ҳулосага олиб келиши мумкин: “Баъзи одамлар ирода кучига эса, бошқаларда эса йўқ”.

Ирода кучи ҳақида фикр юритар эканмиз, биз уни бир нечта жиҳатларига тўхталиб ўтамиз. Қуйида улар ҳақида қисқача маълумот берамиз.

Ирода кучи мотив кучи сифатида. Инсоннинг иродавий фаоллиги мотив (эҳтиёж) кучи билан белгиланади, чунки мотив (эҳтиёж) кучи ирода кучининг намоён бўлиш даражасига таъсир қилади, буни натижасида инсон мақсадига эришишни хоҳлайди, шу боис у ирода кучини узоқ вақт давомида намоён қилади. Шунинг учун кўп ҳолатларда ирода кучи мотив кучи негизида намоён бўлади, яъни, “мен шуни хоҳладим, мен унга эришаман”.

Ирода кучи мотивлар кучи сифатида. Кўпинча ирода кучи фаолият учун тўсиқ ҳисобланадиган “мотивлар кураши”га олиб келади (Корнилов булар жумласига чарчоқ, кўрқув, зўриқиш, ирода кучини кўрсатмаслик, кучли одат кабиларни киритади). Шу сабабли В.А.Крутецкий куйидаги мулоҳазани билдиради: «Ҳақиқий иродали одам – бу бурч ҳисси билан бурчга зид бўлган истак орасидаги ҳиссиётни бошқара оладиган одамдир».

Ҳаракатлар моҳиятини ўзгартириш. В.А.Иванниковнинг фикрига кўра, мотивларни кучайтириш қоида тариқасида ҳаракатлар моҳиятини ўзгартириш ҳисобланади. Ўз фикрига у таниқли инқилобчи Вера Фигнерни қамокда ўтган вақтини келтиради, қамокда инқилобчиларни бемаъни ишларни бажаришга мажбур қилганларини мисол сифатида келтиради. Унинг фикрига кўра, Вера Фигнер бемаъни ишларни бажаришни чоризмга қарши кураш моҳияти деб қараган ва ўзидаги умидсизлик ҳиссидан ҳалос бўлган.

Ҳиссиётни бошқаришни ишга тушириш. Баъзи бир психологлар ирода кучи «Зарур – қила олмайман», «хоҳламайман - лекин зарур» каби ҳаракатларга таъсир сифатида пайдо бўладиган тўсиқларни мавжудлигига қараб ҳиссиёт ҳисобига мобилизацияни (кўшимча куч) амалга оширади деб ҳисоблайдилар.

Ирода кучи мустақил иродавий сифат сифатида. К.Н.Корнилов ва К.К.Платоновлар ирода кучини мустақил иродавий сифат сифатида қабул қилдилар. К.Н.Корниловнинг фикрига кўра, ирода кучи-бу иродавий сифат бўлиб, мақсадга эришиш йўлида дуч келадиган аҳамиятли қийинчиликларни енгиб ўтиш кўникмаси ҳисобланади.

Юқорида билдирилган фикр мулоҳазалардан келиб чиққан ва ирода кучи тўғрисидаги назарий ва амалий манбаларни таҳлил қилган ҳолда, биз профессионал баскетболчиларда ирода кучини намоён бўлишини ўрганишга ҳаракат қилдик. Тадқиқот ишимизни ташкил қилиш ва ирода кучини эмпирик тадқиқ қилишда биз Н.Н.Обозовнинг иродавий сифатларни баҳолаш методикасидан фойдаландик. Мазкур методика Н.Н.Обозов то-

монидан тавсифланган бўлиб, у ирода кучининг намоён бўлишини умумлаштирган таърифи учун мўлжалланган. Методиканинг тўлиқ тавсифи иловада келтирилган.

Биз тақдиқот ишимизда профессионал баскетболчиларда ирода кучини намоён бўлиш даражасини ўрганишда ушбу методикадан фойдаландик ва унинг натижалари қуйидаги 1 – жадвалда келтирилган.

1 – жадвал

Иродавий сифатларни баҳолаш методикаси дисперсион таҳлили (АНОВА)

Жамоалар	n	Ўртача қиймат	Стандарт оғиш	f	p
Тошкент (АГМК)	23	21,7391	4,32978	2,181	,121
Жиззах (Зиёкор)	22	20,9545	3,22899		
Навоий (Сўғдиёна)	22	19,4545	3,47408		

Изоҳ: Н.Н.Обозовнинг ирода кучини баҳолаш даражасида тафовут яққол ифодаланмаган.

Профессионал баскетболчилар билан ўтказилган тадқиқот натижалари шундан далолат бермоқдаки, ҳар учала профессионал баскетбол жамоаси аъзоларининг кўрсаткичларида ирода кучи ўртача даражада намоён бўлмоқда (1-жадвалга қаранг). Айтиш жоизки, профессионал баскетбол жамоаларининг ирода кучи даражаси кўрсаткичлари ўртасида бироз аҳамиятсиз тафовутни кўришимиз мумкин. Биз бу ҳолатни профессионал баскетболчиларнинг спорт маҳорати ҳамда ирода кучининг ўзига хос жиҳатлари билан боғлаган ҳолда изоҳлашимиз мумкин. Биринчидан, ирода кучи мотив кучи сифатида намоён бўладиган ҳолатда профессионал баскетболчиларда спорт маҳоратининг юқори даражаси уларга мотив кучини ўртача даражаси билан юзага чиқмоқда, яъни, уларнинг спорт мусобақаси жараёнида ўз олдиларига қўйилган мақсадга эришишларида биринчи ўринда спорт маҳоратига, сўнгра эса мотив кучига таянар эканлар, бироқ бу ҳолат улардаги мотив кучининг таъсир даражасини аҳамиятини камситмайди, уларни «чемпионатда ғолиб бўлиш» ёки «совринли ўринни эгаллаш» мотиви уларнинг спорт маҳоратини ортишига ва мусобақа жараёнида намоён қилишларида муҳим аҳамият касб этади, чунки спорт маҳорати ва мотив кучи якка ҳолда юзага чиқмайди. Иккинчидан, ирода

кучи мотивлар кураши сифатида юзага чиқадиган ҳолатда ҳам биз профессионал баскетболчиларнинг ирода кучини намоён бўлишида мотивлар кураши, яъни, баскетболчиларда юзага келадиган чарчоқ (жисмоний ва психологик), зўриқишлар (жисмоний ва психологик), қўрқув каби кўринишларини мусобақа жараёнида намоён бўлмаганлигини кузатдик, бу ҳолатда баскетболчилардаги ирода кучи фақат «мен хоҳладим» ва «мен унга эришаман» мотив кучи негизида намоён бўлганини ва мотивлар кураши кўринишидаги жиҳатларни енгиб ўтганларини таъкидлаш лозим, буни баскетболчилар билан қўшимча равишда ўтказилган эркин суҳбат натижаларида ҳам гувоҳ бўлдик. Профессионал баскетболчилар лозим бўлган вақтда ирода кучини ижобий жиҳатдан намоён қила олар эканлар, бизнингча, бу улардаги спорт маҳоратининг юқори даражаси билан боғлиқ бўлиш эҳтимоли мавжуд деб ўйлаймиз.

Учинчидан, профессионал баскетболчиларда намоён бўладиган ирода кучини ижобий жиҳатдан намоён бўлиши уларнинг спорт фаолияти жараёнидаги ҳаракатлар моҳиятини ўзгартириш жиҳати билан изоҳлаш мумкин. Яъни, мусобақа жараёнида юзага келган вазиятда масалан, мусобақа пайтида баскетболчиларнинг ҳаракатида мувофиқликни бузилиши, мағлубиятга учраётган ҳолат ёки ўйин тактикасидаги хатоликлар мотивларни кучайтириш эвазига ҳаракатлар моҳиятини ўзгартириш учун ўзларида ирода кучини намоён қилиш асосида ўйин тактикасини ижобий томонга ўзгартиришлари билан изоҳлаш мумкин. Шунингдек, баскетболчилардаги олдин йўл қўйилган камчиликларга бошқача ёндошилса ва унинг моҳиятига бошқача тушунча берилса, баскетболчиларнинг ҳаракат моҳияти ўзгарса, яъни, мақсад ва эҳтиёж ўзгарса, мотив кучи ҳам ўзгаради, баскетболчилардаги ирода кучи ҳам ижобий жиҳатдан намоён бўлади.

Тўртинчидан, баскетболчиларда ирода кучини ижобий жиҳатдан намоён бўлганлиги улар ўзларини ҳиссиётларини ишга тушириш жиҳатидан самарали фойдалана олишлари билан изоҳлашимиз мумкин. Ушбу жиҳат баскетболчилар мусобақа ёки ўйин жараёнида юзага келадиган турли тўсиқларни енгиб ўтиши билан боғлиқ бўлади, масалан, жамоа яъни, баскетболчилар ўйин фаолиятида тактик ҳаракатларида қанақадир хато пайдо бўлди ва шунинг натижасида улар мағлубиятга учрамоқда, улар мағлубиятни тан олиб бўлишди, бироқ, бу ҳолатда баскетболчилардаги тушкунлик (салбий ҳиссиёт) улардаги ғалабага бўлган хоҳишга таъсир кўрсатиши натижасида « хоҳламайман - лекин зарур» омили асосида ирода кучини намоён қилиши ва ғалабага эришишлари мумкин. Бунда баскетболчилардаги ирода кучи салбий ҳиссиёт остида юзага чиқиши кузатилади.

Бешинчидан, профессионал баскетболчилардаги ирода кучининг намоён бўлиши унинг мустақил иродавий сифат шаклида намоён бўлиши билан боғлиқ, чунки мусобақа жараёни ҳар доим ҳам бир хил тарзда кечмайди, ҳар бир ўйин жараёни ўзига хос бўлиб, ҳар бир мусобақага ўйин тактикаси ишлаб чиқилади, жамоа аъзоларининг вазифаси белгиланади. Бироқ, айтиш жоизки, ирода кучининг намоён бўлиши ўйин жараёнида юзага келадиган қийинчилик ва тўсиқлар сабабининг аниқланиши билан боғлиқ бўлади ҳамда юзага келган қийинчилик ёки тўсиқ ўйин тактикаси ёки ўйинчилар билан алоқадорлиги аниқланган тақдирда, ирода кучи асосида ўйин жараёнини ўзгартириш имкони пайдо бўлади ва жамоа ўз мақсадига эришиши мумкин.

Демак, хулоса сифатида айтиш жоизки, ирода кучи мотив кучи, мотивлар кураши, ҳаракат моҳиятини ўзгартириш, ҳиссиётни бошқаришни ўзгартириш ва ирода кучи мустақил иродавий сифат хусусиятларининг ўзаро боғлиқлиги негизида намоён бўлар экан ва ирода кучининг шаклланиш даражасига ҳам боғлиқ экан.

Адабиётлар:

1. Ильин Е.П. Психология волевой усилия.- СПб.: ПИТЕР, ДОМ НАУКА, 2009. – 368 с.
2. Жаров К.П. Волевая подготовка спортсменов. М.: Физкультура и спорт, Вг. Изд. Владось, 2009. – 39 с.
3. Иванников В. А. Психология воля. Учебник / В.А. Иванников. - Л.: , 2015. – 223 с.
4. Селиванов В.И. Воля и ее воспитание. – Рязань, 2012. – 196 с.

GIMNASTIKA TURLARIGA UMUMIY TUSHINCHA

Musayev B.

Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: gimnastika, sog'lomlashtiruvchi, atletik, funktsiya, malaka, jismoniy tayyorgarlik, akrobatika, tamoyil, maqsad.

Ключевые слова: гимнастика, подготовленность, атлетика, функция, мастерство, подготовленность, акробатика, принцип, цель.

Key words: gymnastics, health-improving, athletic, function, skill, physical training, acrobatics, principle, goal.

РЕЗЮМЕ:

Gimnastika turlariga umumiy tushincha haqida qisqacha mazmuni bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

Краткое изложение общего понятия о гимнастике.

SUMMARY:

A brief SUMMARY: of the general concept of gymnastics is provided.

Gimnastikaning sog'lomlashtiruvchi turlari. Bu guruh gigienik va atletik gimnastikani o'z ichiga oladi. Gimnastikaning bu turlari shug'ullanuvchilarni har tomonlama garmonik jismoniy kamolotga yetkazish, salomatligini mustahkamlash va harakat funktsiyalarini takomillashtirish maqsadida qo'llaniladi.

Gimnastikaning sport turlari. Bu guruhga sport gimnastikasi, badiiy gimnastika va akrobatika kiradi. Bu turlar sport yo'nalishiga ega bo'lib, sport turlari sifatida targ'ib etiladi. Bulardan maqsad, mashqlarni ijro etish texnikasida yuksak kamolotga erishish, yuksak sport mahoratini ko'rsatish, hamda har yoqlama yuksak jismoniy tayyorgarlik asosida gimnastika ko'p kurashining murakkab mashqlarini bajara bilishga erishishdan iborat.

Gimnastikaning amaliy turlari. Bunga quyidagilar : ish kuni tartibiga kiritiladigan mehnatkashlarning sog'loilashtirishga, ish qobiliyatini o'stirish va shu asosida mehnat unumdorligini oshirishga yordamlashadi. Korxona gimnastikasi asosan mehnatda mudofaa va sport faoliyatida eng yaxshi natijalarga erishishni ta'minlaydi. Maxsus jismoniy tayyorgarlik ko'rish uchun qo'llaniladigan kasbiy, amaliy, harbiy amaliy va sport amaliy gimnastikasi kiradi.

Davolash jismoniy tarbiyasining asosiy qismi bo'lgan turli xastalik va jarohatlarni davolash uchun qo'llaniladigan ish qobiliyati va salomatlikni tiklashga yordam beradigan davolash gimnastikasidan iborat

Gimnastika ishlab chiqarishda o'zbek jismoniy tarbiyasi tizimining bir bulagi xisoblanadi.

Ishlab chiqarish gimnastikasi mehnatkashlar sogligining mustahkamlanishiga yordam beradi, va shu asosida mehnat unumdorligining usishiga hamkorlik kiladi.

Ishlab chiqarish gimnastikasi - bu ish kupi tartiblarida jismoniy mashqlarni qo'llashniig, amaliy jismoniy tarbiyaning tadbirlaridir. Uning maksadi - ishchilarning sogliklarini yaxshilanishiga va mehnatga layoqotligining oshishiga ta'sir ko'rsatish va ishlab chiqarishning usishiga yordam berish

1. Ishga muvofik ravishda yondashish va kirishishni ta'minlash; toliqishni kamaytirish va optimal (eng muvofik) ishga yaroqlilikini yanayam tezrok kayta tiklanishiga kumaklashish.

2. Soglikni yaxshilash.

3. Uyushqoqlikni va tartibililikni tarbiyalash.

Ommaviy jismoniy - soglomlashtirish va sport ishlariga jalb qilish.

Ishlab chiqarish gimnastikasi zamonaviy jismoniy tarbiya sistemasining bir bulagi, va ishlab chiqarishda soglomlashtirish tadbirlaridan biri xisoblanadi. Uning maqsadi mehnatkashlarning sogligini yaxshilanishiga yordam berish, ishga yaroqlilikning oshishiga va ishlab chiqarishning oshishiga kumak berish.

Ishlab chiqarish gimnastikasi ham aqliy, ham jismoniy mehnat bilan band bulgan kishilar uchun bir xil tarzda zarur va foydalidir.

Ishlab chiqarish gimnastikasi - organizmning faoliyatning bir ko'rinishidan ikkinchi ko'rinishiga utishiga asoslangan, xordik chiqarishning ko'rinishlaridan biridir, ular aktiv va passiv bulishi mumkin.

Ishlab chiqarish gimnastikasining fiziologiya asoslari

1905 yili organizmning charchashi muammolari ustida ishlayotgan I.M.Sechenov. Fiziologik nuktai nazardan dam olish bilan absolyut tinchlikka erishib bo'lmaydi va erishib bo'lmashligini isbotladi. Bir mehnat faoliyatining ikkinchi bilan almashinishi, dam olishning shakllaridan biridir. I.M.Sechenov tajribada agar bir organ mehnat jarayoni davomida vaqtincha mehnat faoliyatini tuxtatsa, u tez orada o'zining mehnatga yaroqliligini tiklaydi va buning bilan faol xordik chiqarishning ustunligini isbotlab berdi. I.P.Pavlov, bosh miya xujayralarining doimo bir -xil nuktasini ko'zgatish mehnatga layoqatlilikni pasayishiga olib kelishini isbotladi, lekin, agarda faoliyatning xususiyati o'zgartirilsa va kuchlanish va ko'zgalish jarayonlari boshka nerv tugunlariga

(xujayralariga) o'zgartirilsa mehnatga layokatligi qayta tiklanadi. Shunday qilib bir ko'rinishdagi faoliyatning ikkinchisi bilan almashinishi, charchagan bosh miya kobigi xujayralariga dam beradi.

N.E.Vedenskiy dam olish insonning to'liq umumiy faoliyatsizligini faraz qilmasligi to'g'risidagi xulosaga keldi. Vokelikning yangi muxitiga diqqat e'tiborniig kunirilishi va ishning oddiy o'zgarishi bilan xordik chiqarishga erishish mumkin.

Faol xorlikuning ishlab chiqarish sharoitlarida qo'llaninishi bir kator olimlar Ye.M.Marshak, A.N.Krestovnikov, I.M.Sarkisov-Saozanin ilmiy ishlarining mavzusi bulib xizmat qildi va insonning keyingi mehnatga layoqatliliga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidladilar.

Ularning ko'zatlari buyicha faol xordik o'zokrok ta'sirga ega va "urtacha kuchlanishlarda" yanada sermaxsuldir.

Ishlab chiqarish gimnastikasi mobaynida ko'zgalish jarayonlarining va bosh miya kobigida tormozlanish yuz beradi va nafas olish va yurak-qon tomirlari sistemasining faoliyati kuchayadi.

Professor S.A.Qosimovning-tajribaxonasida ishlab chiqarish gimnastikasidagi bir me'yordagi ish dinamikasini saqlashdagi ijobiy ahamiyati ko'rsatilgan.

Undagi ma'lumotlarga ko'ra ishlab chiqarish gimnastikasi ishlab chiqarish ishlari mobaynida rivojlanib kelayotgan (usib, kuchayib) toliqishni ogoxlantirishga imkon beradi. Ishlab chiqarishdagi toliqishning moxiyati dinamik stereotipining chidamliligining bo'zilishidan iborat.

Ishlab chiqarishdagi toliqishga quyidagilar kiradi: ishlab chiqarishdagi mehnat unumdorligining pasayishi, ishlovchining charchaganlik alomatlari, ish tartibining bo'zilishi, bir-xil makomlilikning bo'zilishi va fiziologik vazifalarning muvofikliklarining bo'zilishi.

Mehnat va dam olishning to'g'ri tartibi - bu mehnat va dam olishning almashinishidir, qaysini bu jarayon davomida ishchi dinamik stereotipning eng yukori darajasiga erishishlari va soglik va mehnat unumining yukori darajasi ta'minlanadi. Bir kunlik xaftalik almashinish tartiblari farkanadi.

Almashinish tartibi kuprok ahamiyatga ega. Mehnat jarayoni davomida dam olish tanaffuslari shunday taksimlanishi kerakki, ishlab chiqarishdagi xorishni uning boshlanish vaqtida oldini olish kerak.

Ishlab chiqarish gimnastikasiing asosiy shakllari:

1. Kirish gimnastikasi (badantarbiyasi).
2. Jismoniy to'xtalish.
3. Jismoniy daqiqa.
4. Ishdan so'nggi gimnastika (badantarbiya).

1. Kirish badan tarbiyasi ishdan oldin utkaziladi. Uning ahamiyati: organizmni ishlab chiqarish jarayoniga tayyorlash, organizmni tarbiyalab yetishtirish jarayonini tezlashtirish, mehnat qobiliyatini oshirish.

Kirish badantarbiyasi ish vaqti xisobiga utkaziladi va 6-8 daqiqa davom etadi. Badantarbiya mashqlari 7-8 ta mashg'ulotlardai iborat. Eng kup ogirlik mashg'ulotlarning urtasida utkazilishi kerak. Mashg'ulotlar ishning makomiga To'g'rilanishi kerak.

2. Jismoniy tuxtalish - bu faol dam olishning shakllaridan biridir. Jismoniy tuxtalish ish kunining maxsus tanaffusi davomida ish joyida yoki ustaxonaga yaqin bulgan binoda utkazdiriladi. Ishchilarda diqqat - e'tibori susayadi, kaysiki asab markazlari charchaganda, yana ishlab chiqarish pasayadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bu asosan odatda ish kunining birinchi navbatining tugashiga 1,5-2 soat kolganda yuz beradi.

Jismoniy to'xtalish - charchashni pasaytirish va ishlash qobiliyatini kutarishga yunaltirilgan. Jismoniy tuxtalishning - mashqlari dinamik xususnyatga ega bulishi kerak, sodda bulishi, mehnat harakatlarining bajarish xususiyatlariga ega bulgan ishchi vaeiyatlari va harakatlarini o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish, mashklar inobatga olgan xolda to'zilishi kerak.

Eng ko'p vazifalar mashg'ulotlarning birinchi Bo'limida olib borilishi kerak. Jismoniy tinishlar yigindisida kasbga oid mehnat faoliyatidan muskullar faoliyatining boshka ko'rinishiga o'zgartiriladigan mashqlar ko'zda tutilishi kerak. Ish kunining tanaffusi paytida utkaziladigan jismoniy tinilanish, faol jismoniy tinilanish - bilan tulik almashinishi mumkin, lekin kisman - yarim faol jismoniy tinilanish bilan ham tuldirilishi mumkin. Unda vaktning bir kismi tulik utirishga, yotishga va yarim yotishga ajratiladi.

Har xil kasbdagi ishchilarning mehnat sharoitlari har xil, shuning uchun tolikishdan ogoxlantiruvchi va pasaytiruvchn vositalar belgilanishi kerak, ishlab chiqarish badan tarbiyasi mashqlari xech kachon hamma kasblar uchun va hamma baxt bir xil bulib kolmasligi kerak.

Ushbu ishlab chiqarish jarayoni uchun u yoki bu ishlab chiqarish badantarbiyasi mashqlarini tanlash uchun ushbu korxonaning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish kerak.

Misol uchun, agar texnologiya jarayonlar sharoitida ish joyini tashlab ketib bo'lmasa, bunday xolatlarda fakat kirish badantarbiyasi mashqlari utkazdiriladi, lekin bu paytda uning davomiyligi 10 daqiqagacha o'zaytiriladi. Insonning mehnati kuchli diqqat e'tibor va harakatlarning chegaralangan uchun jismoniy madaniy tinchlanishlar ayniqsa muxumdur.

3. Jismoniy madaniy daqiqalar - ishlab chiqarish badan tarbiyalarining bir ko'rinishidir. Uni ugirib xizmat kiluvchi, akliy mehnat xizmatchilarni uchun utkaziladi.

Korxonaning O'quv xonalarida utkazdiriladi. Davomiyligi 1,5 dan 3 daqiqagacha, ish kupi davomida bir-ikki marotaba utkazdiriladi. Uncha katta bulmagan, odatda. 3 ta mashqlardan iborat, jismoniy mashqlar yigindisini o'z ichiga oladi. O'quv muassasalarida uni 1-15 daqiqa mobaynida utkazish lozim. 4. Mehnatdan keyingi badantarbiya. Uning vazifasi - mehnatdan keningi kunining tuplanishiga yordam berish. Bu ko'rinishdagi badantarbiya mashg'ulotlarini dush kabul qilish bilan uygunlashtirish lozim.

Mashg'ulotlarning davom etish muddati 10-20 daqiqa, mashqlarning soni 8-10 ta. Ishlab chiqarish badantarbiyalarga tayyorgarlik ko'rish majburiydir. A) Mashg'ulotlar utkaziladigan joyning kerakli bulgan sanitariya - gigienik holatini ta'minlash: xavo almashinishini yaxshilash, changlanishni yukotish, nokerak bulgan buyumlarni yukotish. Har bir Mashg'ulotning boshlanishidan oldin binoni yaxshilab tekshirib chikish kerak, ochik bulgan oyna yoki fortochka ichida yonida shugullanish zarur.

Ayollar oyoklaridagi baland poshnali poyafzallarini shippaklarga almashtirishi lozim;

B) Ishlab chiqarishning xususiyati va sharoitini urganish, berilgan tsex, ishlab chiqarish va kasb xususiyatlarini aniqlash.

V) Ishchi va xizmatchilarning jinsi, yoshi sogligining xolati, jismoniy tayyorgarligi va boshka munosabatlarda ularning tarkibini urganish.

G) Ishlab chiqarishdagi badantarbiya mashqlarini shunday xisob bilan utkazish yanada qo'lay va maksadga muvofik bular ediki, mashqlar utkaziladigan joyiga tsex yakin bulsa va bunga bor-yugi 1 daqiqa ketsa lozim.

D) Ishlab chiqarish badantarbiyasi mashg'ulotlari boshlanishidan avval tashvikot tushuntirish ishlarini olib borish lozim.

E) Xizmatchilarning mehnati jarayonidagi kupchilik xolatlariga e'tibor berish kerak.

Utirgan xolda ishlaydigan shaxslar uchuy ishlab chiqarishdagi badantarbiya mashg'ulotlari utirgan xolda utkazdiriladi, tik turib ishlaydigan xizmatchilar uchuy esa utirgan xolatning dastlabki xolatida mashg'ulotlar utkaziladi.

5. Uyku oldidan utkaziladigan badantarbiya mashqlari. Uning maksadi - tinch va chuko'r uykuga qo'lay bulgan sharoitlarni belgilab berish. To'g'ridan-tutri uykudan oldin bajariladn. Davomnyligi 5-7 daqiqa, mashqlar soni 8-10 ta. U sekin, bosik xolatda, tinch, xech kanday kuchlanishlarsiz bajariladi. Bu mashqlardan so'ng oyok, yelka, buyin, gardan va yuzni o'z-o'zi massaj qilish

tavsiya etiladi. Analizatorlarning sezgirliги darajasi uygongandan so'ng yukori buladi. Aqliy va jismoniy mehnatning ishlab chikaruvchanlik darajasi birmuncha pasaygan buladi.

Uyqudan so'nggi nerv sistemalarining ko'zgaluvchanligi va mehnatga yarokliligi nerv sistemasnga kancha kup retseptiv zonalardan signallar kelib tushsa, shuncha kup kuchayadi.

Signallar okimining kamayishi esa markaziy nerv sistemasining ko'zgaluvchanligini pasaytiradi. Ertalabki jismoniy mashg'ulotlarning ahamiyati: markaziy nerv sistemasiga juda kuchli kupgina analizatorlarnng retseptorlarining signallari okimi kelib tushadi, ayniksa proprio-retseptorlardan, bu markaziy nerv sistemasining tez ko'zgalishiga va mehnatga yarokliligi normalligini kayta tiklaydi. Sovuk, suv jarayonlarn va chinikish. Agar ertalabki mashqlar teri retseptorlarining sovukka va suv bilan buladigan ta'sirlari bilan birgalikda utkazilsa, nerv sistemasining ko'zgalish jarayoni tezrok yulga kuyiladi. Tashki muxitdagn ayrim ko'zatuvchilarnish ta'sirlari (suv jarayonlari, toz xavo va kuyoshning ta'siri) nerv sistemasining ko'zgalishi bilan bir katorda organizmning chinikishiga yordam beradi. Limfa aylanishinnng kuchayishi.

Ertalabki jismoniy mashqlar gavdaning, muskul guruhlarning hamma kismalarini harakatga keltirish hisobiga limfa aylanishining kuchayishiga yordam beradi (sog'lom va urtacha xolatdagi kishilarda) va shuning bilan tukimalarning shishishini (salkishini) yukotishga yordam beradi, masalan kovoklarni, darhol uyqudan turgandan so'ng.

Yurakning va upkaning normal faoliyatining kayta tiklanishi,odatdagi moddalar almashinuvi darajasini oshiradi. Yana ertalabki jismoniy mashqlarning ahamiyati uyqudan keyingi xolatlarni yukotishdan iborat emas. Bu axir doimo va tez-tez utkaziladigan muskul mashqlaridir, kaysiki insonning harakatdagi faoliyatini ifodalovchi asosiy sifatlarini yaxshilaydi: kuchlarni, tezlikni va koordinatsiyalarni, harakatlanish apparatlari va ichki organlarning fiziologik vazifalarini markaziy nerv sistemi tomonidan doimiyligini yaxshilaydi; sistematik ravishdagi muskul mashqlari davomida rnoyjanuvchi muskullarning o'ziga xos kimyoviy xususiyatlarini saklab kolishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Morgunova I.I. Gimnastika va uni o'qitish metodikasi – Tashkent, 2011 y 31 b.
2. Сушко Г.К.Гимнастика и методика её преподавания Т.: ИЛМ ЗИҲО.-2012 г. 171 с.
3. Yefimenko A.I., Yo'ldashev Q.Q., Umarov M.N. Gimnastika darsining samaraligini oshirish usullari. Tashkent, 1995 g
4. Tulenova X.B., Malinina N.N., Inozemseva L.A. Umumrivojlaniruvchi mashqlarni (URM) o'rgatish metodikasi. Tashkent, 2005 y.
5. P. Edwards M.A. Gymnastics, London, The Royal Navy, 1999. P 43.
6. Cross Fit. Gymnastics training guide. Copyright 2015

ПРОФЕССИОНАЛ БАСКЕТБОЛЧИЛАРНИНГ ИРОДАВИЙ СИФАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНИШИДА ЎЗИНИ-ЎЗИ БАҲОЛАШНИНГ АҲАМИЯТИ

Ҳазратқулов С.

Жиззах ДПУ ўқитувчиси

Таянч сўзлар: профессионал баскетболчилар, иродавий сифатлар, ўзини-ўзи баҳолаш.

Ключевые слова: профессиональные баскетболисты, волевые качества, самооценка.

Key words: professional basketball players, volitional qualities, self-esteem.

РЕЗЮМЕ:

Мазкур мақолада профессионал баскетболчиларнинг иродавий сифатларини намоён бўлишида ўзини-ўзи баҳолашнинг аҳамияти борасида олиб борилган тадқиқот натижалари ва унинг илмий жиҳатдан психологик изоҳи ёритилган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещены результаты исследования значения самооценки в проявлении волевые качества профессиональных баскетболистов и ее научно-психологическое объяснение.

SUMMARY:

This article highlights the results of a study of the importance of self-esteem in the manifestation of volitional qualities of professional basketball players and its scientific and psychological explanation.

Спорт машғулотлари ва мусобақа жараёнида спортчиларнинг ирода-си, улардаги иродавий сифатларнинг намоён бўлиши, спортчиларнинг ўзини-ўзи баҳолаши муҳим аҳамият касб этади. Бунинг сабаби эса спортчилар спорт фаолиятида масъулият, интизом, принципиал, мажбурият, матонат, ғайрат, вазмин, қатъийлик каби сифатларини намоён қилишлари уларни спортда муваффақиятга эришишларида муҳим омил сифатида ёрдам беради. Бунда эса спортчиларни ўзини-ўзи баҳолаш усулини ўзлаштиришлари лозим бўлади. Спортчиларнинг ўзини-ўзи баҳолаш усули уларнинг иродавий сифатларини ўрганишнинг энг кенг тарқалган усулларида бўлиб, бу усулнинг афзаллиги эса унинг оддийлиги ва тежамкорлиги ҳисобланади. Ўзини-ўзи иродавий баҳолашнинг тузилиши

субъектнинг ўзини иродавий тартибга солиш ҳолатини акс эттиради ва у ёки бу фаолият тури томонидан унга қўйиладиган талабларга мос келади.

Биз тадқиқотимизда профессионал баскетболчиларни тарбиялашда иродавий сифатларнинг шаклланишини ўрганишда В.А.Иванников ва Э.В.Эйдман томонидан ишлаб чиқилган «Ўзини-ўзи баҳолаш диагностикаси» методикасидан фойдаландик. Ушбу методика шахснинг ўзини-ўзи баҳолашда иродавий сифатлар даражаси ва тузилишини диагностика (ташҳис) қилиш учун мўлжалланган бўлиб, унда шахснинг иродавий сифатларини қай даражада шаклланганлигини аниқлаш имкони берилган (кўрсатилган).

Тадқиқотимиз жараёнида биз профессионал баскетболчилар жамоасида ўзини-ўзи баҳолашда иродавий сифатлар даражасини ўрганишга ҳаракат қилдик, уни натижалари қуйидаги 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал

Профессионал баскетболчиларнинг иродавий сифатларини намоён бўлишида ўзини-ўзи баҳолашнинг тадқиқот натижалари

Шкала	Жамоалар	N	Ўртача қиймат	Стандарт оғиш	F	p
Масъулиятли	Тошкент	23	4,7826	,42174	18,968	,000***
	Жиззах	22	3,9091	,81118		
	Навоий	22	3,5909	,73414		
Интизомли	Тошкент	23	4,4348	,50687	4,373	,017*
	Жиззах	22	4,1818	,58849		
	Навоий	22	3,9091	,68376		
Принципиалли	Тошкент	23	4,2609	,86431	12,457	,000***
	Жиззах	22	3,5455	,67098		
	Навоий	22	3,2727	,45584		
Мажбуриятли	Тошкент	23	4,3913	,72232	4,262	,018*
	Жиззах	22	3,8636	,77432		
	Навоий	22	3,7727	,81251		
Матонатли	Тошкент	23	3,8261	,77765	3,029	,050*
	Жиззах	22	4,4091	,73414		
	Навоий	22	4,0909	,86790		
Ғайратли	Тошкент	23	4,6087	,65638	7,467	,001***
	Жиззах	22	4,1364	,77432		
	Навоий	22	3,7727	,75162		

Вазминлик	Тошкент	23	3,1304	1,17954	7,390	,001***
	Жиззах	22	3,8636	,94089		
	Навоий	22	4,2273	,75162		

Изоҳ: - * $-p \leq 0,05$, *** $-p \leq 0,001$

Биз тадқиқот натижаларини аҳамиятли бўлган иродавий сифатлар бўйича изоҳлашга ҳаракат қилдик, чунки бу изоҳ иродавий сифатларни аниқ тасвирлашга имкон беради.

Масъулиятли. Тадқиқотда иштирок этган профессионал баскетболчиларнинг кўрсатган натижалари уларда масъулиятнинг яхши шаклланганлигидан далолат беради. Масъулият кўрсаткичи Тошкентнинг «АГМК» жамоасида 4,7826; Жиззахнинг «Зиёкор» жамоасида 3,5909; Навоийнинг «Сўғдиёна» жамоасида эса 3,5909 натижани кўрсатмоқда (1-жадвалга қаранг). Мазкур натижалар асосида айтиш мумкинки, Жиззах ва Навоий жамоалари кўрсаткичларига қараганда Тошкент жамоасида бироз юқори натижани кўришимиз мумкин. Бу ҳолат Тошкент жамоасида масъулиятнинг ҳар иккала шакли яхши шаклланганлиги, улардаги машғулотларга ижобий жиҳатдан ёндошишлари, жамоада ўзаро муносабатни самаралилиги, жамоа олдидagi бурчини ҳис қилиш, мажбурият ҳисси, жамоадаги муҳит ижобий эканлигидан далолат беради, бу ҳолатни уларнинг Ўзбекистон чемпионати олий лига мусобақаларида етакчи жамоалардан бири эканлиги билан ҳам изоҳлашимиз мумкин.

Айтиш жоизки, Жиззахнинг «Зиёкор» ва Навоийнинг «Сўғдиёна» жамоалари профессионал баскетболчилари натижалари ҳам ўртадан яхши натижани кўрсатмоқда, бу натижа ҳам масъулият сифатини самарали шаклланганидан далолат беради, чунки уларнинг ҳам Ўзбекистон чемпионатидаги иштироклари буни исботлаб турибди.

Интизомли. Профессионал баскетболчилар билан ўтказилган тадқиқот натижалари асосида айтиш жоизки, респондент сифатида иштирок этган профессионал баскетбол жамоалари аъзоларида интизомлилик хислатлари яхши натижани кўрсатмоқда. (Тошкентнинг «АГМК»-4,4348; Жиззахнинг «Зиёкор» -4,1818 ва Навоий шаҳрининг «Сўғдиёна» клуби – 3,9091). Тадқиқот жараёнида қўлга киритилган натижаларни мазкур баскетбол жамоаси аъзоларининг баскетбол машғулотларига бўлган ижобий ёндашуви, жамоадаги тартиб-қоидаларга амал қилиши, интизомни маҳкам тутиши, тренер қўйган вазифаларни ўз вақтида бажариши, жамоа ишлаб чиққан график (жадвал, кун тартиби) қоидаларини бузмайди-

ган, машғулотларда бериладиган машқларни тўла-тўқис бажариш орқали ўзларидаги ушбу сифатни тарбиялаб, шакллантириб боришлари билан изоҳлашимиз ўринли бўлади. Таъкидлаш лозимки, Жиззах ва Навоий шаҳри профессионал баскетболчиларининг интизомлилик сифати кўрсаткичи Тошкент шаҳри баскетболчиларининг натижаларига нисбатан бироз тафовутни кўрсатмоқда, бироқ, бу кўрсаткич ҳам ижобий жиҳатдан намоён бўлганини кўришимиз мумкин. Демак, тадқиқот натижалари ҳар учала баскетбол жамоа баскетболчиларида аҳамиятли жиҳатдан ижобий шаклланганлигидан далолат беради.

Принципиаллик. Ўтказилган тадқиқот натижалари Тошкентнинг “АГМК” профессионал баскетболчиларида принципиаллик сифати Жиззахнинг “Зиёкор” ва Навоийнинг “Сўғдиёна” баскетболчиларига нисбатан яхши натижани кўрсатмоқда. Жиззах ва Навоий шаҳри баскетболчилари эса ўртадан юқори кўрсаткичга эга (1-жадвалга қаранг).

Демак, ушбу натижалар асосида айтиш жоизки, Тошкентнинг “АГМК” баскетболчиларида шахсий фикр, яъни, ҳар қандай вазиятда ўзини позициясида қатъий туриш, атрофидаги шароит ўзгарувчанлигига қарамасдан хулқ – атворини ўзгартирмаслик, ўзига бўлган ишонч, муаммо ва қийинчиликдан қочмаслик, кучли характер, умид каби хислатлар Навоий ва Жиззах баскетболчиларига нисбатан яққолроқ намоён бўлгани аниқланди. Бу ҳолатни биз Тошкентнинг “АГМК” баскетбол жамоасининг республикада етакчи клублардан бири сифатида эътироф этилганлиги билан ҳам изоҳлашимиз мумкин, шу билан бирга, принципиаллик сифати тадқиқотимиз объекти бўлган Жиззах ва Навоий шаҳри баскетболчиларида ҳам самарали (ижобий) шаклланганлигини таъкидлаш жоиз.

Мажбуриятли. Профессионал баскетболчилар билан олиб борилган тадқиқот ишларида биз баскетболчиларнинг иродавий сифатини ифодаланиш даражасини ўргандик. Ўтказилган тадқиқот натижалари Жиззах ва Навоий шаҳри баскетболчиларида ўртача даражадаги кўрсаткични ифода этди (Жиззах-3,8636, Навоий-3,7727). Тошкент шаҳри баскетболчиларининг натижаси эса жуда аниқ кўрсаткични намоён қилди (4,3913). Олинган тадқиқот натижалари асосида айтиш лозимки, Тошкентнинг «АГМК» профессионал баскетболчиларида мажбуриятлилик сифати юқори шаклланганлиги намоён бўлди, яъни, улар спорт машғулотларига виждонан ёндошуви, машғулот жараёнида бериладиган машқларни сидқидилдан бажаришлари, расмий ва норасмий мусобақаларда масъулиятни ҳис қилишлари, мусобақа ва машғулотларда жамоадошларига ҳар доим ёрдам беришга тайёр эканликлари, қўллаб қувватлашларини намоён қил-

дилар. Жиззах ва Навоий шаҳри баскетболчиларида ҳам мажбуриятлилик сифати ўртадан биров юқори даражада ифодаланган бўлиб, улардаги бу натижа жамоадаги спортчиларнинг профессионал нуқтаи назардан ҳамда тажрибанинг етарли даражада эмаслиги, иродавий сифатларини шакллантириш устида кўп ишлашлари лозимлигидан далолат беради, бу ҳолатни улар билан ўтказилган суҳбат жараёнида ўзлари ҳам таъкидлаб ўтдилар. Биз ҳам буни баскетбол жамоаси аъзоларининг тажрибали ва тажрибаси кам спортчилар таркиби билан изоҳлашимиз мумкин.

Матонатли. Профессионал баскетболчилар билан ўтказилган тадқиқот натижалари шуни кўрсатмоқдаки, баскетболчиларда матонатлилик сифати Тошкентнинг «АГМК» (3,8261), Навоийнинг «Сўғдиёна» (4,0909) ва Жиззахнинг «Зиёкор» (4,4091) жамоаларида ижобий жиҳатдан намоён бўлганлигини кўришимиз мумкин. Ҳар учала жамоанинг кўрсатган натижалари жуда аниқ ифодаланган бўлиб, ушбу кўрсаткичлар учала баскетбол жамоаларида катта тафовутни кўрсатмади. Бу натижаларни биз баскетболчиларнинг спорт мусобақалари жараёнида юзага келадиган вазиятларда ва жамоа қийин ҳолатларда спортчилардаги ортиқча безовталанмаслик, ўзини тута олиш, босиқлик, совуққонлик сифатлари ҳар қандай вазият ва психологик босимларга ҳам бардош беришлари, ирода кучини намоёйиш қилиб, мусобақа жараёнини ижобий томонга ўзгартира олиш хусусиятларини кўрсата олишлари билан изоҳлашимиз мумкин. Буни тадқиқот натижалари ҳам исботлаб турибди.

Таъкидлаш жоизки, Тошкентнинг “АГМК” жамоаси кўрсаткичи Навоий ва Жиззах жамоаларининг натижаларидан биров фарқ қилмоқда, биз буни Тошкентнинг “АГМК” жамоаси аъзоларининг иккала жамоа аъзоларига нисбатан спорт фаолиятида юқори тажрибага эга эканлиги билан изоҳлаймиз, чунки спорт фаолиятидаги жараёнлар уларда матонатни юқори даражада шаклланишига ёрдам берганлигидан далолат беради, тажрибаси камроқ бўлган ёш спортчилар юқори даражада матонат кўрсатиши баъзан салбий ҳолатларга ҳам олиб келиши мумкин.

Ғайратли. Биз профессионал баскетболчилар билан олиб борган тадқиқотимизда уларда ушбу сифатни қай даражада ифодаланганлигини ўрганишга ҳаракат қилдик. Тадқиқот натижалари Тошкентнинг «АГМК» (4,6087) жамоаси баскетболчилари кўрсаткичлари Навоийнинг «Сўғдиёна» (3,7227) ва Жиззахнинг «Зиёкор» (4,1364) жамоалари баскетболчиларининг натижаларига нисбатан энг аниқ даражада ифодалангани намоён бўлганини кўришимиз мумкин. Тошкентнинг «АГМК» жамоаси натижаларини биз улардаги машғулот жараёнида кўрсатаётган меҳнат-

севарлик, топқирлик, ҳаракатчанлик, қатъиятлилиқ, ўз фикрида турувчи, қувноқ, қийин вазиятларда масъулиятни зиммасига олувчи, зарур пайтда етакчилиқ қилиш каби хусусиятлари билан изоҳлаймиз, чунки юқорида келтирилган хусусиятлар уларда яққол намоён бўлмоқда.

Ғайратлилиқ сифати Навоийнинг «Сўғдиёна» жамоаси баскетболчилиарида эса ўртача даражадан биров юқори натижани кўрсатди, бу жамоадаги кўрсаткич шундан далолат берадики, баскетболчиларда машғулотларга бўлган муносабат, жамоадаги муҳит ва ўзаро муносабат улардаги жўшқинлик, қатъийлик топқирлик хусусиятларини такомиллаштиришга йўналтирилган тадбирлар олиб бориш лозимлигини кўрсатади.

Вазминлик. Биз тадқиқот ишимизда профессионал баскетболчиларда вазминлик сифати қай даражада ифодаланганлигини ўрганишга ҳаракат қилдик. Тадқиқотда олинган натижалар асосида айтиш мумкинки, баскетболчиларда вазминлик сифати кўрсаткичларида аҳамиятли тарзда катта тафовут кузатилмади, Навоийнинг «Сўғдиёна» жамоасида Тошкентнинг «АГМК» ва Жиззахнинг «Зиёкор» жамоасига нисбатан натижаларда биров фарқни кўришимиз мумкин. Тошкентнинг «АГМК» ва Жиззахнинг «Зиёкор» жамоаларида вазминлик кўрсаткичи ўртадан юқори даражада (3,1304 ва 3,8636) ифодаланган бўлса, Навоийнинг «Сўғдиёна» жамоасида жуда аниқ тарзда ифодаланган (4,2273).

Бу ҳолатни биз Навоийнинг «Сўғдиёна» жамоасини Ўзбекистон чемпионати олий лига ўйинларидаги стабиллик, жамоадаги ўзаро муносабатлардаги бир - бирини тушуниш, жамоадаги муҳит билан изоҳласак, Тошкентнинг «АГМК», Жиззахнинг «Зиёкор» жамоаларида психологик ва жисмоний чарчоқлик билан изоҳлашимиз мумкин, чунки бу ҳолат Тошкент ва Жиззах жамоалари аъзоларининг жисмоний ва психологик тайёргарлигидаги камчилиқлар мавжудлигидан далолат беради.

Адабиётлар:

1. Ильин Е.П. Психология волевой усилия.- СПб.: ПИТЕР, ДОМ НАУКА, 2009. – 368 с.
2. Жаров К.П. Волевая подготовка спортсменов. М.: Физкультура и спорт, Вт. Изд. Владось, 2009. – 39 с.
3. Иванников В. А. Психология воля. Учебник / В.А. Иванников. - Л.: , 2015. – 223 с.
4. Селиванов В.И. Воля и ее воспитание. – Рязань, 2012. – 196 с.

KURASHCHINING KO'P YILLIK TEXNIK-TAKTIK TAYYORGARLIGI

Mirzakulov Sh.

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
professor v/b*

Tayanch so'zlar: kurash, malaka, toifa, sport, yuklama, nazariy, mashg'ulot, taktik, texnik.

Ключевые слова: борьба, мастерство, разряд, вид спорта, нагрузка, теоретическая, подготовка, тактическая, техническая.

Key words: wrestling, qualification, category, sport, load, theoretical, training, tactical, technical.

РЕЗИОМЕ:

Maqolada kurashchining ko'p yillik texnik- tayyorlashga qaratilgan murakkab hamda uzoq davom etadigan pedagogik jarayonligi haqida qisqacha mazmuni bayon etilgan.

РЕЗИОМЕ:

В статье представлен краткий обзор сложного и длительного педагогического процесса, направленного на многолетнюю техническую подготовку борца.

SUMMARY:

The article briefly describes the complex and long-term pedagogical process of a wrestler, which is focused on many years of technical training.

Kurashchining ko'p yillik tayyorgarligi-yuqori malakali sportchilarni tayyorlashga qaratilgan murakkab hamda uzoq davom etadigan pedagogik jarayondir. Murabbiy, ko'p yillik mashg'uloti rejasini tuzayotib, mashg'uloti va musobaqa yuklamalari hajmi, yo'nalishi yildan-yilga qay tarzda o'zgarib borishini, bu o'zgarishlar tarbiyalanuvchilarning axloqiy, iroda, jismoniy, texnik-taktik va nazariy tayyorgarligiga qanday ta'sir ko'rsatishini hamda u sport yutuqlarining yosh dinamikasida xalqaro toifadagi sport ustasigacha qanday aks etishini tasavvur qila olishi lozim.

Ko'p yillik mashg'uloti jarayonidagi mashg'uloti yuklamalari yo'nalishi hamda hajmi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida umumiy va yordamchi tayyorgarlik asosiy o'rinni egallaydi. Dastlabki bazaviy tayyorgarlik bosqichi yordamchi tayyorgarlik hajmining

oshishi bilan tavsiflanadi (u umumiysi bilan birga mashg'uloti ishining umumiy hajmidan 80-90% ga oshadi). Maxsus tayyorgarlik, odatda, 15% dan oshmaydi.

Ixtisoslashgan bazaviy tayyorgarlik bosqichida maxsus tayyorgarlik ulushi muhim darajada oshadi va umumiy tayyorgarlik ulushi kamayadi. Alohida imkoniyatlarni maksimal amalga oshirish bosqichida maxsus tayyorgarlik umumiy ish hajmidan 60% gacha yetishi va undan ko'p bo'lishi mumkin.

Yutuqlarni ushlab turish bosqichida maxsus tayyorgarlik ulushi qat'iy yuqori bo'ladi va umumiy tayyorgarlik ulushi minimumgacha kamaytiriladi. Har xil tayyorgarlik turlari nisbatlarining bunday sxemasi hamma sport turlari uchun umumiy hisoblanadi, lekin kurashda u mashg'uloti to'g'risida umumiy tasavvurlarni beradi.

Sport kurashidagi yutuqlar ko'p jihatdan kurashchining oqilona texnik-taktik tayyorgarligiga bog'liq.

Mukammal texnika-bu eng yuqori natijaga erishish maqsadida sport mashqlarini bajarishning samarali usullari yig'indisidir. O'rgatish jarayonida texnikani egallash darajasi o'zgarib turadi (yangi shug'ullanuvchining sodda texnikasidan to xalqaro toifadagi sport ustasining mukammal texnikasigacha).

Oqilona texnika sportchiga harakatlarni tejamkorlik bilan bajarish uchun imkon yaratadi. Yosh sportchining xalqaro toifadagi sport ustasi darajasigacha bosib o'tadigan yo'lini to'rtta bosqichga ajratish mumkin;

I bosqich—«maktab» texnikasini, ya'ni ixtisoslashgan elementlar hamda ularning komplekslarini shakllantirish;

II bosqich-bazaviy texnikani shakllantirish (taktik tayyorgarlik, usullar, qarshi usullar, himoyalar);

III bosqich-kombinatsion texnikani (texnik-taktik komplekslarni) shakllantirish;

IV bosqich-mashg'ulotning alohida rejalari bo'yicha alohida texnikani takomillashtirish.

Yuqori malakali sportchilarni tayyorlash yuqori darajada ko'p yillik tayyorgarlik tizimi samaradorligiga bog'liq. Unga sport maktablarida o'quv dasturlari asosida amalga oshiriladigan bolalar, o'smirlar, o'spirinlar hamda katta yoshdagi kurashchilarni o'qitish, tarbiyalash va mashg'uloti qildirishning oqilona tashkil etilgan jarayoni sifatida ta'rif berish mumkin.

Kurashchining ko'p yillik tayyorgarligi inson rivojlanishining-yosh xususiyatlari, uning tayyorgarlik darajasi, tanlangan sport turining o'ziga xos xususiyatlari, jismoniy sifatlarining rivojlanish xususiyatlari, harakat malakalari va ko'nikmalarining shakllanishini hisobga olgan holdagina muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin. Ko'p yillik mashg'uloti jarayonini

to'g'ri tuzish uchun kurashchilar o'zlarining yuqori natijalariga erishayotgan yosh chegaralari atrofiga bog'liq holda yo'l tutishi lozim. Masalan, Olimpiya o'yinlari finalchilarining o'rtacha yoshi 24-26 yoshni tashkil qiladi. Ushbu ko'rsatkichlarni hisobga olib, bir qator mutaxassislar kurashchilar eng yuqori natija ko'rsatadigan chegaralarni belgilashni tavsiya qiladilar. Kurashchining ko'p yillik tayyorgarligi jarayonida odatda, uchta yosh zonalar ajratiladi: birinchi katta muvaffaqiyatlar (19-21 yosh), optimal imkoniyatlar (22-26 yosh) va yuqori natijalarni ushlab turish (27-30 yosh).

Murabbiyning yosh zonalarini bilishi ko'p yillik mashg'uloti jarayonini yaxshi tizimlashtirishga imkon beradi. Biroq sportchilarning yoshi ko'p yillik mashg'ulotning oqilona tizidaqiqai qurishda hisobga olinishi shart bo'lgan yagona omil emas. Kurashchining alohida jismoniy sifatlarini tarbiyalash uchun eng qulay davrlar, shuningdek texnik-taktik harakatlarni sifatli o'zlashtirish qobiliyatini hisobga olish zarur.

O'smirlik chog'ida jismoniy sifatlarini rivojlantirish uchun qulay imkoniyatlar mavjud. Bunda oqilona va tizimli pedagogik ta'sir etish ta'minlanishi lozim. Yosh sportchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantiruvchi pedagogik ta'sir yosh rivojlanishining u yoki bu pog'onasida eng yaqqol ko'zga tashlanadigan jismoniy sifatlarning to'liqroq namoyon bo'lishiga yordam beradi.

Ko'p yillik mashg'uloti jarayonini ma'lum bir qonuniyatlarga bo'ysunadigan yaxlit jarayon, shaxsiy rivojlanish yo'liga ega, o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lgan yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Sportchilarning ko'p yillik jarayoni tayyorgarlikning ustuvor yo'nalishiga qarab, shartli ravishda to'rtta bosqichga bo'lingan:

1. Boshlang'ich tayyorgarlik bosqichi.
2. Chuqurlashtirilgan sport ixtisoslashuvi bosqichi.
3. Sport takomillashuvi bosqichi.
4. Oliy sport mahorati bosqichi.

Mashg'ulot bosqichlari davomiyligi kurash turlarining o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek shug'ullanuvchilarning sport tayyorgarligi darajasiga bog'liq.

Bosqichlar o'rtasida aniq chegara yo'q. Har bir bosqich o'zining tayyorgarlik vazifalari, uslublari va vositalariga ega.

Ushbu bosqichning asosiy vazifalari bo'lib har tomonlama jismoniy tayyorgarlik, sog'liqni mustahkamlash va yosh kurashchilarni chiniqtirish, sport kurashi texnikasi asoslari va boshqa jismoniy mashqlarni egallash, har tomonlama tayyorgarlik asosida funktsional tayyorgarlik darajasini oshirish hisoblanadi.

Bundan tashqari, mehnatsevarlikni va intizomni tarbiyalash, sport kurashi bilan shug'ullanishga qiziqish uyg'otish ham shular jumlasidandir. Asosiy mashg'uloti uslublari: o'yin, bir tekis, o'zgaruvchan, aylanma, takroriy.

Jismoniy tarbiya vositalari: harakatli va sport o'yinlari, gimnastika mashqlari, kross yugurish, kurashchining maxsus mashqlari, o'z-o'zini ehtiyotlash, o'quv-mashg'uloti bellashuvlari.

Ushbu bosqichda kurashchilar taktik tayyorgarlik usullari bilan asosiy usullar guruhini o'rganishlari lozim. Biroq kurashchining harakat texnikasini barqarorlashtirishga urinmaslik kerak. Bu davrda kelgusida kombinatsiyali usulda bellashuvni olib borishni takomillashtirish uchun har tomonlama texnik asosni yaratish lozim.

Bolalar kurash usullarini, odatda, murabbiy bevosita ko'rsatib va tushuntirib berganidan so'ng yaxshi o'zlashtiradilar. Shuning uchun murabbiy juda ko'p miqdorda usullarni egallagan bo'lishi lozim.

O'tilgan texnik harakatni yaxshi mustahkamlash uchun bolalarga usullarni ko'rsatib berish yoki uning bajarilishini tushuntirib berish taklif qilinadi.

Boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida usullarga o'rgatish paytida usullarni butunligicha ko'rsatish uslubidan ko'proq foydalanish lozim. Yangi usullarni tushuntirishda shu narsa muhimki, bolalar texnika qismlarini tushunishlari va anglab yetishlari zarur.

Ushbu davr tezkorlik va harakat tezligini tarbiyalash uchun juda qulaydir. Ushbu davrda chaqqonlikni tarbiyalashga e'tibor berishi lozim, chunki chaqqonlik murakkab texnik-taktik harakatlarni muvaffaqiyatli egallash uchun asos yaratadi. O'smir kurashchilarning gavda o'lchamlari va og'irligining o'sishi kuchning o'sishidan ilgari rivojlanadi. Kuchni tarbiyalash uchun zo'r berish va uzoq vaqt kuchlanishdan xoli bo'lgan mashqlarni tanlash zarur. Bu davr egiluvchanlikni tarbiyalash uchun eng qulaydir, chunki 13 yoshlarga kelib egiluvchanlik hamda bo'g'imlardagi harakatchanlik birmuncha pasayadi. Egiluvchanlikni tarbiyalash uchun raqib bilan, jihozlar va jihozlarsiz bajariladigan umumiy rivojlantiruvchi hamda maxsus mashqlar qo'llaniladi.

Ushbu bosqichda mashg'uloti jarayonini tashkil qilishda tiklanish tadbirlarini ham ko'zda tutish lozim. Ularga mashg'ulotidan keyingi suv muolajalari, chiniqishlar, suzish, hammom va mashg'ulotlarni toza havoda o'tkazish kiradi.

Ushbu bosqichning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: kurashchining har tomonlama jismoniy tayyorgarligi, sog'lig'ini mustahkamlash, umumiy chidamlilik va tezkor-kuch sifatlarini tarbiyalash, bellashuvni kombinatsiyali usulda olib borish asoslarini egallash, maxsus chidamlilikni rivojlantirish, musobaqa tajribasiga ega bo'lish.

Mashg'ulotining asosiy uslublari: o'yin, bir tekis, o'zgaruvchan, takroriy, musobaqa, aylanma.

Mashg'uloti vositalari: sport o'yinlari, kross yugurish, kurashchining maxsus mashqlari, akrobatika mashqlari, kichik og'irliklar bilan mashqlar, musobaqa xususiyatidagi o'quv-mashg'uloti bellashuvlari.

Ko'pginamutaxassislartomonidanshunarsaisbotlanganki, chuqurlashtirilgan sport ixtisoslashuvi bosqichida kurashchining har tomonlama mashg'ulotisi katta samara beradi.

Kurash mashg'uloti jarayonini rejalashtirishda texnik-taktik tayyorgarlikka ko'p vaqt ajratish lozim, chunki kurashchi katta hajmda hujum harakatlarini o'zlashtirishi kerak.

Ushbu davrda texnik harakatning to'g'ri biodinamikaviy tuzilmasiga o'rgatishga harakat qilish zarur. Biroq texnik tayyorgarlikda muvaffaqiyatga erishish ko'p hollarda kurashchi jismoniy sifatleri rivojlanishining optimal nisbatlariga bog'liq. Ushbu davrda mashg'uloti jarayoniga harakatli va sport o'yinlari, shuningdek sport kurashida muhim ahamiyatga ega bo'lgan jismoniy sifatlarni tarbiyalashga qaratilgan kurashchining maxsus mashqlarini kiritish hisobiga tezkorlikni tarbiyalashni davom ettirishi kerak. Mazkur davrda o'smir kurashchilarning tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishga katta e'tibor beriladi. Bu bosqichda kurashchining egiluvchanligini tarbiyalashni davom ettirish lozim.

Harakat amplitudasini oshirishga yordam beradigan cho'ziltirish mashqlari egiluvchanlikni rivojlantirishda asosiy bo'lib hisoblanadi.

Kurashchi chaqqonligini tarbiyalashning asosiy vositalari - bu sport o'yinlari, akrobatika va gimnastika mashqlaridir.

Tiklanish tadbirlari o'smirning kundalik faoliyatida mashg'uloti mashg'ulotlari va dam olishning optimal tartibiga erishishga qaratilgan.

Uqolash (Massaj), havzada suzish, bug'li hammom (haftada bir marta), vitaminlar va oqsillarga boy ovqatlanish tavsiya qilinadi.

Ushbu bosqichning asosiy vazifalari quyidagilar: mashg'uloti yuklamalari hajmi va shiddatini oshirish, kurashchining texnik-taktik harakatlarini takomillashtirish, yetakchi jismoniy sifatlarning maksimal darajada rivojlanishiga erishish, musobaqa tayyorgarligini takomillashtirish, mashg'ulotlar hamda musobaqalarda qiyinchiliklarni yengib o'tish jarayonida axloqiy-iroda sifatlarini tarbiyalash.

Mashg'ulotning asosiy uslublari: takroriy, aylanma, o'zgaruvchan, o'yin, musobaqa.

Kurash mashg'uloti vositalari: o'quv-mashg'uloti bellashuvlari, kurashchining maxsus mashqlari, musobaqa xususiyatiga ega bellashuvlar, akrobatika va gimnastika mashqlari. Bu bosqichga o'smir kurashchilar texnik-taktik mahorat asoslarini egallagan holda yetib keladilar, shuning uchun kurashchining asosiy faoliyati harakat malakasini takomillashtirishga qaratilgan. O'rganilgan kurash usullarini ketma-ket ko'p marta takrorlash zarur. Kurashchilar bu usullarni o'quv-mashg'uloti bellashuvlarida albatta qo'llashlariga e'tibor berish hamda shunga erishish lozim. Shu sababli ushbu bosqichda maxsus vazifalar (masalan, faqat tashlashlardan foydalanib kurashish va h.k.) bo'yicha o'quv-mashg'uloti bellashuvlarini rejalashtirish mumkin. Kurashchilarga bellashuvni olib borish taktikasi yo'llari to'g'risida to'liq ma'lumotlar berish zarur.

Sport takomillashuvi bosqichida jismoniy sifatlarni tarbiyalashga katta e'tibor berish lozim. Yuqorida aytilganidek, sport kurashida musobaqa faoliyatida muvaffaqiyatga erishish muhim darajada tezkor-kuch va maxsus chidamlilikning rivojlanganligiga bog'liq.

Sport takomillashuvi bosqichida quyidagi tezkor-kuch sifatlarini tarbiyalash uslublaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir: mashqni takroran o'zgartirish uslubi, dinamik kuchlanishlar uslubi, turli vazndagi raqiblar bilan texnik harakatlarni takroran bajarish uslubi.

O'smir kurashchilarda tezkor-kuch sifatlarini tarbiyalash uchun tuzilmasi jihatidan texnik-taktik harakatlarga yaqin bo'lgan jismoniy mashqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. Таймуродов А.Р., Атажанов С.Ф. Кураш спорт педагогик маҳоратини ошириш. – Т.: ИТА-пресс, 2018. – 272 б.
2. Тастанов Н.П. Юнон-рим кураши назарияси ва услубияти. – Т.: ИТА-пресс, 2018. – 244 б.
3. Achilov T.S. Kurash turlari va uni o'qitish metodikasi (Milliy kurash). Darslik. Toshkent. 2020.
4. Achilov T.S., Xudoyberganov J.S Kurash turlari va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent 2023
5. Achilov T.S., Nazarov A.I, Toshpulatov S.K Kurash turlari va uni o'qitish metodikasi (Milliy kurash). Darslik. Toshkent. 2023.
6. Туманян Г.С. Спортивная борьба: теория, методика, организации тренировки. Учебное пособие. В 4-х кн. – М.:Советский спорт, 2000. – 288с.

KO'P YILLIK TAYYORGARLIK BOSQICHIDA SPORTGA SARALASH VA YO'NALTIRISH

Boltayev A.A.

*Oriental universiteti Jismoniy
tarbiya fakulteti v.b dotsenti (PhD)*

Tayanch so'zlar: morfologik, jismoniy, psixologik, saralash, yo'naltirish, qobiliyat, imkoniyat, mahorat, shaxsiy xususiyatlar, yuklamalar, dinamika, strategiya, taktika.

Ключевые слова: морфологический, физический, психологический, квалификационный, ориентация, способность, возможность, навыки, личностные характеристики, загрузки, динамика, стратегия, тактика.

Key words: morphological, physical, psychological, selection, orientation, ability, opportunity, skill, personal characteristics, loads, dynamics, strategy, tactics.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada sport saralovi kelajakda buyuk sportchilarni tayyorlash mumkin bo'lgan istiqbolli odamlarni aniqlash masalasini yechsa, sportga yo'naltirish esa ushbu tayyorlovning o'qitish va sport mashg'ulotlari tizimidagi strategiyasi va taktikasini aniqlaydi. saralov va yo'naltirish sportchi mahoratini ko'p yillik davomida takomillashtirish strukturasi bilan yaqindan bog'langan. Zamonaviy sportning natijalari darajasi shu qadar yuqoriki, ularga erishish uchun sportchi kamyob morfologik xususiyatlarga, jismoniy va psixologik majmua jihatlarining mutanosibligi kabi talablarga javob berishi kerakligi aytib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье в спортивном отборе рассматривается вопрос выявления перспективных людей, которые могут тренировать великих спортсменов в будущем, а спортивная ориентация определяет стратегию и тактику этих тренировок в системе тренировок и спортивных тренировок. отбор и ориентация тесно связаны со структурой совершенствования навыков спортсмена на протяжении многих лет. Уровень результатов современного спорта настолько высок, что для их достижения спортсмен должен соответствовать требованиям редких морфологических признаков, например баланса аспектов физического и психологического комплекса.

SUMMARY:

In this article, sports selection solves the problem of identifying promising people who can train great athletes in the future, and sports orientation determines the strategy and tactics of this training in the system of training and sports training. selection and orientation are closely related to the structure of improving the athlete's skills over many years. It was mentioned that the level of results of modern sports is so high that in order to achieve them, the athlete must meet the requirements such as rare morphological characteristics, proportionality of physical and psychological complex aspects.

Kirish. Xalqaro voleybol federasiyasi (fransuzcha: Fédération Internationale de Volleyball, qisqartma. FIVB) - butun jahon voleybolini boshqaruvchi tuzilma bo'lib, 222 milliy federasiyani birlashtiradi. Shtab-kvartirasi Shveysariyaning Lozanna shahrida joylashgan, tashkilot prezidenti Ari Grasa Filo (Braziliya) sanaladi. Tarixi Tashkilot 1947-yil 20-aprelda Parijda tashkil topgan. 1947-yil 18-apreldan-20-aprelgacha Parijdagi kongressda 5 qit'aning 14 ta milliy qo'mitasi vakillari FIVBni tuzdilar. Tashkilotning birinchi prezidenti etib fransiyalik Pol Libo saylandi. O'yinning rasmiy xalqaro qoidalari tasdiqlandi, hakamlik hay'ati o'yin qoidalarini ishlab chiqish va takomillashtirish bo'yicha hay'at a'zolari tuzildi. FIVB rasmiy inglizcha va fransuzcha tillarda faoliyat olib boradi.

1948-yil sentyabr oyida Rimda FIVB erkaklar jamoalari o'rtasida birinchi Yevropa chempionatini.

1949-yil sentyabrda Pragada (Chexoslovakiya) — erkaklar o'rtasida voleybol bo'yicha birinchi jahon chempionati va ayollar o'rtasida birinchi Yevropa chempionatini o'tkazdi.

1949-yilda FIVB Kongressi Butunittifoq voleybol seksiyasini rasmiy a'zo sifatida qabul qildi

1952-yilda erkaklar va ayollar jamoalari o'rtasida jahon chempionatini o'tkazishni ishonib topshirdi. Rus tili ham FIVBning rasmiy tili sifatida tan olingan.

1957-yil 24-sentyabrda XOQning 53-sessiyasi voleybolni Olimpiya sport turi sifatida tan oldi.

1961-yilda Marselda bo'lib o'tgan FIVBning VIII Kongressi uning tarkibida Yevropa, Osiyo Avstraliya va Okeaniya), Afrika, Shimoliy Amerika, Janubiy Amerika mamlakatlarida voleybolni tashkil etish va rivojlantirish topshirilgan beshta qit'a hay'at a'zolarini tuzishga qaror qildi.

1964-yilda Tokioda bo'lib o'tgan Olimpiya o'yinlari dasturida birinchi marta voleybol musobaqalari o'tkazildi.

1965-yilda Polshada yangi musobaqa - erkaklar jamoalari o'rtasida Jahon kubogi va 1973-yilda Urugvayda ayollar o'rtasida xuddi shunday turnir o'tkazildi.

1972-yilda FIVB Kongressi kontinental komissiyalarni kontinental konfederasiyalar nomini o'zgartirishga qaror qildi. Quydagi: Osiyo (AVC), Afrika (CAVB), Yevropa (CEV), Shimoliy, Markaziy Amerika va Karib dengizi (NORCECA) va Janubiy Amerika (CSV) konfederasiyalar tuzilgan.

1977-yilda Braziliyada yoshlar jamoalari o'rtasida birinchi jahon chempionati bo'lib o'tdi.

1984-yilda meksikalik Ruben Akosta Ernandes FIVB prezidenti etib saylandi, federasiya shtab-kvartirasi Parijdan Lozannaga ko'chirildi.

Akosta tashabbusi bilan voleybolda ko'plab islohotlar amalga oshirildi —1993-yilda tijorat (Jahon ligasi va Gran-pri bo'yicha) turnirlari paydo bo'ldi va

(„Ralli-poynt“ tizimi, liberoning paydo bo‘lishi) o‘yin qoidalari sezilarli darajada o‘zgardi.

1996-yilda sohilbo‘yi voleyboli Olimpiya sport turi maqomini oldi. 2012-yil 21-sentyabrda Anaxaymdagi (Kaliforniya) XXXIII Kongressida braziliyalik Ari Gras tashkilotning yangi prezidenti etib saylandi.

FIVB ayni vaqtda 222 ta milliy federasiyaga ega dunyodagi eng yirik sport tashkilotidir.

FIVB tuzilmasi

FIVB 5 ta qit‘a konfederasiyaga bo‘lingan bo‘lib, ular FIVBning tarkibiy bo‘linmalari hisoblanadi. Ular FIVBning tegishli jo‘g‘rofiya hududlardagi vakolatli vakillaridir. Milliy federasiyalar ham FIVB, ham ularning mintaqaviy konfederasiyasi a‘zolaridir. Odatda mamlakat o‘z mintaqasi konfederasiyasining a‘zosi hisoblanadi, ammo ba‘zi istisnolar mavjud.

Mintaqa birlashmalarining ro‘yxati:

Osiyo voleybol konfederasiyasi (AVC) - Osiyo, Avstraliya va Okeaniya;

Afrika voleybol konfederasiyasi (CAVB) - Afrika;

Yevropa voleybol konfederasiyasi (CEV) - Yevropa;

Shimoliy, Markaziy Amerika va Karib havzasi voleybol konfederasiyasi (NORCECA) - Shimoliy Amerika, Markaziy Amerika va Karib dengizi;

Janubiy Amerika voleybol konfederasiyasi (CSV) - Janubiy Amerika.

Xalqaro voleybol tashkiloti o‘z faoliyati doirasida quyidagi turnirlarni o‘tkazishga mas’uldir:

Voleybol olimpiadasi turnirlari - 4 yilda bir marta

Milliy terma jamoalar o‘rtasidagi jahon chempionati - 4 yilda bir marta

Milliy terma jamoalar o‘rtasidagi Jahon kubogi - har 4 yilda bir marta

Milliy terma jamoalar o‘rtasida chempionlar o‘rtasidagi Butunjahon kubogi— har 4 yilda bir marta

Yoshlar terma jamoalari o‘rtasidagi jahon chempionati - har ikki yilda bir marta

O‘smirlar terma jamoalari o‘rtasidagi jahon chempionati - har ikki yilda bir marta

Erkaklar milliy terma jamoalarining Jahon ligasi - har yili

Ayollar milliy terma jamoalari o‘rtasidagi Gran-pri - har yili

Klub jamoalari o‘rtasidagi Jahon chempionati - har yili

Jahon chempionati va sohilbo‘yi voleyboli bo‘yicha Jahon turnesi

FIVB a‘zolari Evropa 56 ta milliy federatsiyalar:

Avstriya, Ozarbayjon, Albaniya, Angliya, Andorra, Armaniston, Belarus, Belgiya, Bolgariya, Bosniya va Gersegovina, Vengriya, Germaniya, Gibraltar, Grenlandiya, Gretsiya, Gruziya, Daniya, Isroil, Irlandiya, Italiya, Ispaniya, Kipr, Kosovo, Latviya, Litva, Lixtenshteyn, Lyuksemburg, Malta, Moldova, Monako,

Niderlandiya, Norvegiya, Polsha, Portugaliya, Rossiya, Ruminiya, San-Marino, Shimoliy Irlandiya, Shimoliy Makedoniya, Sloveniya, Turkiya, Sloveniya, Farer orollari, Finlandiya, Fransiya, Xorvatiya, Chernogoriya, Chexiya, Shveysariya, Shvetsiya, Shotlandiya, Estoniya.

Osiyo, Avstraliya va Okeaniya 65 ta milliy federatsiyalar:

Avstraliya, Afg'oniston, Bangladesh, Bahrayn, Brunej, Butan, Vanuatu, Sharqiy Timor, Vetnam, Gonkong, Guam, Hindiston, Indoneziya, Iordaniya, Iroq, Eron, Yaman, Qozog'iston, Kambodja, Qatar, Qirg'iziston, Xitoy, Shimoliy Koreya, Koreya Respublikasi, Quvayt, Kuk orollari, Laos, Livan, Aomin, Malayziya, Maldiv orollari, Marshall orollari, Mo'g'uliston, Myanma, Nauru, Nepal, Niue, Yangi Zelandiya, BAA, Ummon, Pokiston, Palau, Papua-Yangi Gvineya, Samoa, Amerika Samoasi, Saudiya Arabistoni, Shimoliy Mariana orollari (Saipan), Singapur, Suriya, Solomon orollari, Tojikiston, Tailand, Tayvan, Tonga, Tuvalu, Turkmaniston, O'zbekiston, Fiji, Filippin, Taiti, FSM, Shri-Lanka, Yaponiya.

Afrika 54 ta milliy federatsiyalar: Jazoir, Angola, Benin, Botsvana, Burkina-Faso, Burundi, Gabon, Gambiya, Gana, Gvineya, Gvineya-Bisau, Jibuti, Misr, Zambiya, Zimbabve, Kabo Verde, Kenya, Kongo, Kongo DR, Kotd'Ivuvar, Lesoto, Liberiya, Liviya, Mavrikiy, Mavritaniya, Madagaskar, Malavi, Mali, Marokash, Mozambik, Namibiya, Niger, Nigeriya, Ruanda, San-Tome va Prinsipiya, Esvatini, Seyshell orollari, Serra-Leoni, Senegal, Somali, Tanzaniya, Togo, Tunis, Uganda, CAR, Chad, kvatorial Gvineya, Eritreya, Efiopiya, Janubiy Afrika, Janubiy Sudan.

Shimoliy, Markaziy Amerika va Karib dengizi

35 ta milliy federatsiyalar: Anguilla, Antigua va Barbuda, Antil orollari (Niderlandiya), Aruba, Bagama orollari, Barbados, Beliz, Bermud orollari, Virginiya (Britaniya) orollari, Virginiya (AQSh) orollari, Gaiti, Gvadelupa, Gvatemala, Grena, Dominika, Dominikan Respublikasi, Kayman orollari, Kanada, Kosta-Rika, Kuba, Martinika, Meksika, Montserrat, Nikaragua, Panama, Puerto-Riko, El Salvador, Sent-Vinsent va Grenadin orollari, Sent-Kitts va Nevis, Sent-Lyusiya, AQSh, Suri, va Tobago, Yamayka.

Janubiy Amerika

12 ta milliy federatsiyalar:

Argentina, Boliviya, Braziliya, Venesuela, Gayana, Kolumbiya, Paragvay, Peru

Zamonaviy sportning natijalari darajasi shu qadar yuqoriki, ularga erishish uchun sportchi kamyob marfologik xususiyatlarga, jismoniy va psixologik majmua jihatlarning mutanosibligi kabi talablarga javob berishi kerak, va ular albatta, rivojlanishning eng yuqori saviyasida bo'lishi lozim.

Bunday uyg'unlik, ko'p yillik tayyorlovni eng oqilona ravishda tuzilganiga va zarur sharoitlarning barchasi yaratilganiga qaramasdan juda kam uchraydi. Shuning

uchun oliy toifadagi sportchilarni tayyorlov tizimining eng markaziy masalasi sportchilarni saralash va yo'naltirishdir.

Sport saralovi - sportning ma'lum turida yuqori natijalarga erishish imkoniga ega bo'lgan, iqtidorli odamlarni qidiruv jarayoni. Sportga yo'naltirish

- sportchilarning qobiliyati, imkoniyatlari, mahoratlarini shakllanishining shaxsiy xususiyatlaridan kelib chiqqan xolda yuqori sport mahoratiga erishishning istiqbolli yo'nalishlarini aniqlash. Yo'naltirish, ma'lum sport turi doirasiga tor sport mutaxassisligiga (sprinter-stayer, ximoyachi-xujumchi va x.k.);

- ko'p yillik tayyorlovning shaxsiy tuzilishini aniqlashga, yuklamalar dinamikasi va o'sish jadalligiga ma'lum bir sportchining sport natijalari saviyasiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lgan tayyorgarlik va bellashuv faoliyatining yetakchi omillarini aniqlashga;

- sportchi qobiliyatini rivojlanishiga, uning shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan vositalar, yuklamalar, usullarni tanlashga tegishli bo'lishi mumkin. Shunday qilib, sport saralovi kelajakda buyuk sportchilarni tayyorlash mumkin bo'lgan istiqbolli odamlarni aniqlash masalasini yechsa, sportga yo'naltirish esa ushbu tayyorlovning o'qitish va sport mashg'ulotlari tizimidagi strategiyasi va taktikasini aniqlaydi.

Saralov va yo'naltirish sportchi mahoratini ko'p yillik davomida takomillashtirish strukturasi bilan yaqindan bog'langan. Shundan kelib chiqqan xolda, ko'p yillik tayyorlovning ma'lum bosqichida sportchilar qo'yilgan masalalarni yecha oladilarmi degan savolga javob olish uchun saralovning besh bosqichigina alohida ko'rsatib o'tishi maqsadga muvofiqdir. Ushbularga mos ravishda, xar bir bosqichda saralovning asosiy vazifasi belgilanadi (jadval).

Keltirilgan saralov bosqichlarining har biri uchun usullari va mezonlari, baholarining aniqligi va xulosalarning xolisligi va qat'iyligi mavjud.

Masalan, agar saralovning birinchi bosqichida shug'ullanuvchilarning antropometrik va morfolik ko'rsatkichlari katta o'rin tutsa, oxirgi, beshinchi bosqichda bu ko'rsatkichlar deyarli e'tiborga olinmaydi, asosiy e'tibor erishilgan sport yutuqlariga, yuklamalar kattaligi va xarakteriga, sportchilarning psixologik jihatlariga, ularning ijtimoiy xolati hamda sport bilan shug'ullanishni davom ettirish sabablariga qaratiladi. Saralovning birinchi va boshlang'ich davrida sport bilan shug'ullanishni ta'qiqlovchi tavsiyalar bo'lmagan xolda, baxolar asosan taxminiy va tavsiyaviy xarakterga ega bo'lsa, keyingi bosqichlarda ular aniqroq bo'lib boradi.

Bu ma'lumotlar bilan majmuaviy tadqiqotlar natijalar yig'indisi asoslangan xulosalar chiqarish uchun asos bo'ladi (1-jadval). 1-jadval

Sport saralovining ko'p yillik tayyorlov bosqichlari bilan aloqasi

Sport saralovi		Ko'p yillik tayyorlov bosqichi
Bosqich Birlamchi	Vazifalar Tanlangan sport turida sport takomillashuvini maqsadga muvofiqligini aniqlash	Birlamchi
Boshlangich Oralik	Samarali takomillashishga layoqatlarni aniqlash. Yuqori sport natijalariga erishish, mashg'ulot va bellashuvlarning katta yuklamalariga chidash qobiliyatlarini aniqlash	Boshlangich Ixtisoslashgan
Asosiy	Xalqaro toifadagi natijalarga «erishish qobiliyatlarini shakllanishi	Shaxsiy imkoniyatlarni maksimal amalga oshirish
Yakuniy	Erishilgan katijalarni saqlab qolish va yaxshilash	Natijalarni saqlab turish

Sport saralovining xar bir bosqichida nafaqat sportchini tayyorlashni maqsadga muvofiqligi aniqlanadi, balki, sportchining qobiliyati va imkoniyatlari, texnik-taktik maxoratning kuchli va zaif tomonlari, funksional tayyorgarligi harakat sifatlarining rivojlanganligi, psixologik xususiyatlarga to'la baxo beriladi, o'tilgan bosqich chuqur taxlil qilinadi, uning yo'nalishi kattaliti va yuklamalar xarakteri, ularni sportchining shaxsiy xususiyatlariga mosligi o'rganiladi.

Mazkur ma'lumotlarning barchasi ko'p yillik tayyorlovning navbatdagi bosqichida yo'naltirish uchun asos bo'ladi. Shunday qilib sport saralovining bosqichlari sportga yo'naltirilishi bilan uyg'unlashib ketadi. Sport saralovi va yo'naltirish - sport faoliyatini takomillashtirishning biron bosqichidagi bir laxzalik hodisa emas, balki sportchini ko'p yillik tayyorlovning qamrab olgan uzluksiz jarayon ekanligini e'tiborga olish muhimdir.

Bu, odamning rivojlanishi (o'sishi) yoki ko'p yillik tayyorlovning ma'lum bosqichidagi imkoniyatlarni aniq aniqlashni iloji yo'qligi hamda qobiliyat ko'rinishidagi asli omillar va maxsus tayyorgarlik natijasi bo'lgan tarbiyalangan omillarning o'zaro munosabatining mushkul xarakteri bilan belgilanadi. Hatto, qandaydir faoliyat turidagi qobiliyatlari faqat sport bilan shug'ullanishi uchun katta imkoniyatga asos borligi belgisi bo'lib xizmat qiladi.

Haqiqiy qobiliyatlar esa faqat o'rgatish va tarbiyalash jarayonidagina aniqlanishi mumkin va ular tug'ma tarbiyalangan biologik va ijtimoiy-dialektik birlikning xosilasidir.

Saralov va yo'naltirish jarayonida sportchi to'g'risida to'la ma'lumot olish imkonini beradigan turli tadqiqotlar olib boriladi:

- sog'liqning holati va jismoniy rivojlanganlik darajasi;

- gavdaning tuzilishi;
- biologik yetuklikning xususiyatlari;
- asab tizimining xususiyatlari;
- funksional imkoniyatlar va organizmning muhim tizimlarini rivojlanish istiqbollari;
- harakat sifatlarining rivojlanganlik darajasi va ularni takomillashtirish istiqbollari;
- sport texnika va taktikasini o'zlashtirish qobiliyatlari, harakat ko'nikmalari va texnik-taktik chizmalarni o'zgartira olish;
- mashg'ulot va bellashuv yuklamalarini ko'tara olish, qayta tiklanish jarayonlarini tezkorligi qobiliyati;
- mushak-harakat fazoviy-vaqti differentsiatsiyasiga, vaziyatni tezkor baxolash va kerakli qarorlarni qabul qila olish psixofiziologik qobiliyatlar;
- motivatsiya, mexnatsevarlik, qat'iyatlik, tayyorlik;
- bellashuv tajribasi, hamkorlar va raqiblarga, xakamlikning xususiyatlariga ko'nika bilish;
- sport mahorati darajasi va uni muhim bellashuvlar uchun xarakterli bo'lgan ekstremal sharoitlarda qo'llay bilish.

Saralov va yo'naltirishni ma'lum bosqichining vazifalari xar bir ko'rsatilgan yo'nalishlar bo'yicha olingan ma'lumotlarning o'rni va ahamiyatini belgilaydi. Masalan, sog'liq haqidagi ma'lumot besh bosqichning barchasi uchun bir xilda muhim. Gavdaning tuzilishi, asab tizimining xususiyatlari, organizmning muhim funksional tizimlari imkoniyatlari va rivojlanish istiqbollari haqidagi ma'lumotlar, yosh sportchini ma'lum sport turiga layoqati kelajak mutaxassisligi aniqlanayotganda, ko'p yillik tayyorlov jarayoni yo'naltirilayotganda, ayniqsa muhim bo'ladi. Sport natijalari darajasi, og'ir sharoitlarda yuqori ko'rsatkichlarga erisha bilish qobiliyati, bellashuv tajribasi, ma'lum musobaqalarning sharoitga ko'nika bilish qobiliyatlari to'rtinchi va beshinchi bosqichlarda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xulosa qiladigan bo'lsa albatta sportda saralash va sport turuga mos yo'naltirish sportchini yuqori natijalarga erishishida muxim o'rin tutadi.

Adabiyotlar:

1. Мариух В.Л., Блудов Ю.М., Плахтиенко В.А., Серова Л.К. Методики психодиагностики в спорте. – М.: Просвещение, 1984. – 191 с.
2. Практикум по спортивной психологии./ Под ред. Волкова И.П. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.
3. Рахимов М. М. Спорт тренировканинг назарияси ва методикасининг асослари Тош. 2002 й.
4. Керимов Ф. А. Кураш назарияси ва усуллати Т. 2001 й.
5. Керимов Ф.А.Спорт сохасидаги илмий тадқиқотлар Т. 2004 й.
6. Туленова Х. Спорт психологияси 2007 й.

JISMONIY TARBIYA VA SPORT O'YINLARI RIVOJLANISHI TARIXI

Begaliyev B.A.

*Qarshi davlat universiteti Sport fakulteti Jismoniy tarbiya va sport
kafedrasi katta o'qituvchisi*

Tayach so'zlar: jismoniy tarbiya, sport o'yinlari, gimnastika, agonistika, Olimpiya o'yinlari, sport tarixi.

Ключевые слова: физкультура, спортивные игры, гимнастика, агонистика, Олимпийские игры, история спорта.

Key words: physical education, sports games, gymnastics, agonistics, Olympic Games, history of sports.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada jismoniy tarbiyaning ta'lim tizimidagi ahamiyati, sport o'yinlarining sog'lom turmush tarzini shakllantirishdagi roli va yosh avlodni tarbiyalashdagi o'rni alohida e'tiborga olinadi. Shuningdek, jismoniy tarbiya va sportning global miqyosdagi rivojlanishi, xalqaro musobaqalarning paydo bo'lishi va ularning jamiyatdagi ta'siri ham tahlil qilinadi. Ushbu ish, jismoniy tarbiya va sport sohasidagi tarixiy jarayonlarni chuqur o'rganish orqali, kelajakda bu sohada amalga oshirilishi mumkin bo'lgan yangiliklar va takliflar uchun asos yaratadi. Maqola jismoniy tarbiya va sportning inson va jamiyat hayotidagi ahamiyatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье особое внимание уделяется значению физической культуры в системе образования, роли спортивных игр в формировании здорового образа жизни и роли в воспитании подрастающего поколения. Также анализируется развитие физической культуры и спорта в глобальном масштабе, появление международных соревнований и их влияние на общество. Эта работа, углубленно изучая исторические процессы в области физического воспитания и спорта, закладывает основу для инноваций и предложений, которые могут быть реализованы в этой области в будущем. Статья служит дальнейшему повышению значимости физической культуры и спорта в жизни человека и общества.

SUMMARY:

The article pays special attention to the importance of physical education in the education system, the role of sports games in the formation of a healthy lifestyle and the role in the upbringing of the younger generation. It also analyzes the development of physical education and sports on a global scale, the emergence of international competitions and their impact on society. This work, by studying in depth the historical processes in the field of physical education and sports, lays the foundation for innovations and proposals that can be implemented in this area in the future. The

article serves to further enhance the importance of physical education and sports in the life of a person and society.

Yoshlarni tarbiyalash va ularga zamonaviy bilimlar berishning sifatini oshirish hamda jamiyatimiz uchun barkamol shaxsni shakllantirish ta'lim tizimining eng asosiy maqsadlardan hisoblanadi. Uzlüksiz ta'lim jarayonida olib borilayotgan barcha chora tadbirlar malakali kadrlar tayyorlash maqsadini amalga oshirishga qaratilgandir. Bugungi ta'lim-tarbiya jarayonlariga zamon talablariga mos imkoniyatlaridan ustuvorlik bilan foydalanib, ta'lim oluvchilarning aqliy potensialini o'sishini ta'minlashni nazarda tutadi. Bu borada mamlakatimizda ta'lim va sport tizimidagi islohotlarni uyg'un tarzda jismonan sog'lom, aqlli va bilimli yoshlarni tarbiyalash maqsadiga yo'naltirish bo'yicha ko'pgina amaliy ishlar qilinmoqda. Jumladan, jismoniy tarbiya darslarini tashkil etish va o'tkazish usullarini tadqiq etish muammosini o'rganilishi ta'lim tarbiya masalalariga yanada chuqurroq kirib borishga va bu muammoga ilmiy-amaliy jihatdan oydinlik kiritishga asos bo'la oladi.

O'zbekiston Respublikasining 2015-yil 5-sentabrdagi "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi 394-sonli Qonuni [1] va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 3-iyundagi "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3031-sonli Qarori [2] mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish va uni ommaviyligini oshirishga katta turtki bo'ldi. Shuningdek Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-fevraldagi 118-son 2019-2023 yillarda O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish Kontseptsiyasi [3], O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning [4] yangi talqini tasdiqlandi, ushbu sohani rivojiga katta hissa qo'shayotgan me'yoriy huquqiy xujjatlar sifatida xizmat qilmoqda.

Jismoniy tarbiyaning kelib chiqishi haqidagi masala jismoniy tarbiya tarixining eng muhim muammolaridan biri bo'lib, prinsipial metodologik ahamiyatga ega ekanligiga e'tibor qaratilgan. Jismoniy tarbiya tarixi qadimgi zamonlardan boshlab, hozirgi kungacha bo'lgan davrlarda jahon xalqlarining jismoniy tarbiya va sport tarixi, xalqaro sport va olimpiya harakati tarixini o'rganadi. Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi turli davrlarda jismoniy tarbiyaning vujudga kelishi, rivojlanishi va taraqqiy etishining umumiy qonuniyatlarini aniqlash, ularni tahlil qilish bilan shug'ullanadi.

Jismoniy tarbiya va sport tarixini o'rganishda mutaxassis olimlar, H.A. Botirov [6], L.A. Djalilova [7], B.B. Ma'murov, G'.M. Salimov va boshqalarning o'quv qo'llanmalari, ilmiy-ommabop risolalaridan foydalaniladigan. Ularning asarlariga

asosan insoniyat taraqqiyotining ilk davridan boshlab to hozirgi kungacha bo'lgan jismoniy tarbiya tarixining rivojlanish yo'llarini o'rganish mumkin.

Jismoniy tarbiya va sportning mohiyatini tushuntirish, ularni targ'ibot qilish, barcha sport turlari tarixi, xalq milliy o'yinlari tarixi bilan tanishtirish muhim ahamiyatga egadir. O'zbekistonda «Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi» fanining ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o'rganish maqsadida ishlangan darslik va o'quv qo'llanmalari kam. Sobiq Ittifoq davrida R.Ismoilov va Yu.Sholomitskiy ilk bor (1969) «O'zbekistonda fizkultura tarixi» o'quv qo'llanmasini yaratganlar. Unda qadimgi Markaziy Osiyo, jumladan, O'zbekiston hududida yashagan xalqlar jismoniy tarbiyasi haqida ma'lumotlar berilmagan. O'zbekiston Respublikasi mustaqillik-yillarida X.A.Botirov (1993) va A.K.Akramov (1997) «Jismoniy tarbiya va sport tarixi» o'quv qo'llanmalarida ajdodlarimiz jismoniy tarbiyasi tarixi qisqa va umumiy tarzda yoritildi. R.Abdumalikov, J. Eshnazarov «Ajdodlar jismoniy tarbiyasi tarixini o'rganish masalalari» (1993) o'quv qo'llanmasida fanning ayrim mavzulari yoritilgan. J. Eshnazarov 8 «Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish» (2008) darsligida jismoniy tarbiya tarixi hamda jismoniy tarbiya va sportni boshqarish fanlarining asoslari mujassam ravishda ilk bor keng va atroflicha bayon etilgan. E.Ernazarovning «Olimpiada – jahon sporti bayrami» (2008) nomli ilmiy-ommabop kitobida xalqaro olimpiya harakati va O'zbekistonda zamonaviy sportning rivojlanish tarixiga doir ma'lumotlar olimpiya muzeyidagi ashyoviy dalillar asosida keng yoritilgan.

Jismoniy tarbiyaning avvali qadimgi Yunoniston, Afinaga taqaladi. Bu davrda jismoniy tarbiyaning pedagogik va ilmiy nazariyasi paydo bo'lgan. Qadimgi faylasuf olimlar - Platon, Aristotel va boshqalarning asarlarida tarbiya ta'lim tizimidagi jismoniy tarbiyaga yuksak baho berilgan.

Platon (miloddan avvalgi 427-347 y.y.) Afina zodagonlari vakili, faylasuf-idealist, insonning ma'naviy va jismoniy sifatlari haqidagi nazariyaning asoschisidir. U Sparta tizimiga moyillik bildirib, harbiyjismoniy tarbiyani aqliy tarbiya va ta'lim bilan qo'shib olib borishni ko'zda tutdi. Platon o'zining asarida shunday degan: «Yaxshi gimnastika ham oddiy bo'ladi, lekin eng avvalo, harbiy gimnastika bo'lishi lozim».

Aristotel (miloddan avvalgi 384-322 y.y.). Yirik olim va faylasuf, Platonning o'quvchisi va Aleksandr Makedonskiyning ustozi bo'lgan. Aristotel shakl va mazmun birligi haqidagi g'oyani ilgari surgan. Shu bilan birga borliqning rivojlanishini isbotlagan. Insonning ruhi va tanasi ajralmas holda bog'liq ekanligini tushuntirib bergan. Jismoniy tarbiyaning aqliy tarbiya bilan hamohangligini ta'kidlagan[9]. Aristotel o'g'il bolalarni jismoniy jihatdan mustahkam qilib tarbiyalash tarafdori bo'lgan. U Platondan farqli o'laroq tarbiyada ko'proq ta'lim-

tarbiyaga o'rin berishni, gimnastika mashqlari hajmini kamaytirishni tavsiya etgan. Chunki gimnastikada ko'proq harbiy jismoniy tarbiya va ta'lim ko'zda tutilgan va u bolalar uchun juda murakkab jarayon, deb hisoblagan.

Demokrit (miloddan avvalgi 460-370 y.y.) jismoniy mashqlar insonning shakllanishida muhim o'rin tutadi, ya'ni tabiiy holatni rivojlantirishda ustunroqdir, deb ta'lim bergan. Sokrat (miloddan avvalgi 469-399 y.y.) aytishicha, mustahkam sog'liq ko'pgina illatlardan saqlashga kafolatdir. Qadimgi grek shifokori Gippokrat (miloddan avvalgi 460-375 y.y.) ta'biri va ta'limi bo'yicha, jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish turli xil kasalliklarni oldini olish va davolashda muhim ahamiyatga egadir[8].

Qadimgi Gretsiya va Rimning o'zaro aloqalari tufayli Rimga jismoniy tarbiya vositalari ham kirib kelgan. Miloddan avvalgi II asida ba'zi rimlik faollar yunonlarning jismoniy tarbiya tizimidagi turlar va usullarni o'zlariga tatbiq etishga harakat qildilar.

Qadimgi greklarda jismoniy tarbiya asosan gimnastika va agonistikadan iborat bo'lgan. Gimnastika umumiy jismoniy tarbiyada qo'llanilgan. Agonistika tizimida esa maxsus tayyorgarlik va boshqa musobaqalarda qatnashish ko'zda tutilgan. Gimnastika maxsus tizim sifatida palestrika (kurash), orxestrika (raqs) va o'yinlarni o'z ichiga olgan. Palestrika pentatlon (besh kurash: yugurish, uzunlikka sakrash, nayza va lappak uloqtirish, kurash) va pankration (kurash va qo'l jangi) dan iborat bo'lgan. Shuningdek, suzish, mushtlashish, otda yurish, kamondan o'q otish va boshqa mashqlar ham kiritilgan[5]. Orxestrika asosan musiqa jo'rligidagi raqslardan tashkil topgan. O'yinlar esa tayoqlar, g'ildiraklar, chavgon, shar, to'plar bilan gimnastika qilishdan iborat bo'lgan. Bu turlardan Olimpiya bayramlarida (agonlarda) ko'proq foydalanilgan. Olimpiya bayramlari va boshqa gimnastika o'yinlari - agonlar. Qadimgi Gretsiyaning shon-shuhratini ko'tarishda Olimpiya va gimnastika agonlari alohida o'ringa ega bo'lgan.

Alfey daryosi vodiysining Peloponiyes yarim orolida joylashgan Elida shahrining Olimpiya qishlog'ida o'tkazilgan. Odatga ko'ra, hozirgi davrda Olimpiya mash'alasi Kronos tog'i etagidagi Olimpiya shahrida yoqiladi va Olimpiya o'yinlari o'tkaziladigan shaharlarga yetkaziladi. Gomerning «Iliada» asarida tasvirlanishicha, Troya urushida halok bo'lgan Patrokl xotirasiga bag'ishlanib, uning do'sti Axill aravalar qo'shilgan otlar poygasi, mushtlashish, kurash, yugurish, kamondan o'q otish, nayza va disk uloqtirish bo'yicha musobaqa o'tkazgan[7]. Olimpiya qishlog'i muhim madaniy tadbirlar o'tkazish markaziga aylangan. Bu yerda miloddan avvalgi VII asrning ikkinchi yarmida Gera xudosiga bag'ishlangan ibodatxona Yer onasiga bag'ishlab katta ibodatxona qurilgan. Keyinchalik esa, ya'ni 200 yilda, greklarning Olimpiya

qishlog'idan eronlar ustidan g'alaba qilishiga bag'ishlab Zevs xudosi sharafiga katta namoyish markazi qurilgan. Bu joyda Elida davlati oliy kengashi binosi joylashgan. Olimpiya shaharchasida juda ko'p ibodatxonalar, ularda son-sanoqsiz haykallar mavjud bo'lib, ular turli xudolar, afsonaviy qahramonlar, Olimpiya o'yinlari g'oliblari, podsholar, sarkardalarga bag'ishlangan. Bu joyda boshqa turli xil madaniy, qurilish maskanlari qatorida sport inshootlari majmuasi ham joylashtirilgan. Bunda stadion, ippodrom, palestra binolari mavjud bo'lgan. Dastlab, Olimpiya o'yinlarining ilk bor tashkil etilishi greklarining bosh xudosi Zevsning o'z otasi Kronos ustidan qozongan g'alabasi sharafiga bag'ishlab katta an'anaviy bayramlar o'tkazishi bilan bog'liq bo'lib, ular Olimpiya o'yinlari deb atalgan[6].

Boshqa rivoyatlarga ko'ra esa tashkil etilgan o'yinlar afsonaviy qahramon Geraklga bag'ishlangan. Elida podshosi Avdiy ustidan qozongan g'alabasi sharafiga Gerakl o'yinlari tashkil etilgan. Gerakl o'yinlarni o'tkazish uchun masofalarni o'z oyoq izlari bilan o'lchab bergan. Geraklning 600 ta oyoq izi bir stadiy, ya'ni 192 m 27 smni tashkil etgan[10]. Bu yugurish masofasi stadiodrom deb nomlangan. Eng avvalgi musobaqalarda g'oliblar ana shu tur bilan belgilangan. Gerakl pankration musobaqasida qatnashib g'olib bo'lgan. Keyinchalik o'yinlardagi g'oliblarga «Ikkinchi Gerakl» unvonini berish odatga aylantirilgan. O'yinlar urish qahramonlari, jasur va botir sarkardalar sha'niga bag'ishlab o'tkazilgan.

Shunday qilib, jismoniy tarbiya va sport sohasidagi tarixiy jarayonlarni chuqur o'rganish orqali, kelajakda bu sohada amalga oshirilishi mumkin bo'lgan yangiliklar va takliflar uchun asos yaratadi. Maqola jismoniy tarbiya va sportning inson hayotidagi ahamiyatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2015-yil 5-sentabrdagi "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi 394-sonli Qonuni;
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 3-iyundagi "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3031-sonli Qarori;
3. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-fevraldagi 118-son 2019-2023 yillarda O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish Kontseptsiyasi;
4. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni;
5. Akramov A.K., O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. O'quv qo'llanma. T.: O'zDJTI nashr, 1997.;
6. Botirov X.A. Jismoniy tarbiya va sport tarixi. T. "O'qituvchi" 1993 y.;
7. Djalilova L.A. Jismoniy tarbiya v sport tarixi. O'quv uslubiy qo'llanma. T: 2013.;
8. Ernazarov E. Olimpiada – jahon sporti bayrami. T.: "Sharq", 2008.;
9. Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. T.: 2008.
10. Энциклопедия Олимпийского спорта. Под редакцией В.Н.Платонова. Киев: Олимпийская литература, 2004.

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARNI AXLOQIY TARBIYALASHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Raxmonova G.U.

Qarshi davlat universiteti dosenti

Tayanch soʻzlar: jismoniy tarbiya, dars, pedagogika, tarbiya, ta'lim, axloq, jarayon, tizim, muammo, o'quvchi.

Ключевые слова: физическое воспитание, урок, педагогика, воспитание, образование, этика, процесс, система, проблема, ученик.

Key words: physical education, lesson, pedagogy, upbringing, education, ethics, process, system, problem, student.

PEZIOME:

Mazkur maqola jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarni axloqiy tarbiyalashning pedagogik asoslari borasida fikrlar bayon etilgan.

PEZIOME:

В данной статье описаны педагогические принципы нравственного воспитания учащихся на уроках физической культуры.

SUMMARY:

This article presents ideas on the pedagogical foundations of moral education of students in physical education classes.

Respublikada oxirgi yillarda jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish, aholi oʻrtasida sogʻlom turmush tarzini targʻib qilish, imkoniyatlari cheklangan shaxslarning jismoniy reabilitatsiyasi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish hamda mamlakatning xalqaro sport maydonlarida munosib ishtirok etishini taʼminlash borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda[1]. Shu bilan birga, jismoniy tarbiya va sport sohasida aholi sogʻligʻini mustahkamlashga koʻmaklashadigan aniq dasturlarni amaliyotga joriy etish, yoshlarni jismoniy tarbiya va sport bilan muntaza shugʻullanishlari uchun shart-sharoitlarni yaratish, yoshlarni har tomonlama etuk shaxs sifatida shakllanishiga xukumatimiz tomonida qator farmon va qarorlar chiqarilmoqda. Shu asnoda 2017-2021 yillarda Oʻzbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yoʻnalishlarida Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirishda ularni

jismonan sog'lom, ruhiy va intellektual rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtai-nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish....yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash hamda amalga oshirish, bolalar va yoshlar o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ularni ma'naviy-axloqiy, estetik, jihatdan tarbiyalash, shuningdek, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish belgilab qo'yilgan. Shu nuqtai nazardan hozirda umumiy o'rta ta'limning jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarni har tomonlama tarbiyalash ustuvor vazifalar sirasiga kiradi.

Bizning olib boradigan tadqiqotimizda jismoniy tarbiya darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarini axloqiy tomondan talqin etish bosh maqsadimiz hisoblanib, unda bugungi kunda yosh avlodni har tomonlama etuk, barkamol insonlar etib shakllantirishdir.

Jismoniy tarbiya jismoniy madaniyatning bir turi bo'lib, shaxsning har tomonlama rivojlanishi, jismoniy madaniyatga ijobiy munosabat, qadriyat yo'nalishlari, e'tiqodlar, didlar, odatlar va moyilliklarni rivojlantirish manfaatlarida jismoniy mashqlarga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish jarayoni hisoblanadi[2].

Jismoniy tarbiya jarayonida sotsiologik, gigienik, biotibbiyot va uslubiy tarkibga oid jismoniy tarbiya va sport bilimlarining keng doirasi ham olinadi. Bilim jismoniy mashqlarni bajarish jarayonini yanada mazmunli va shuning uchun yanada samaraliroq qiladi[3]. Shunday qilib, jismoniy tarbiya - bu pedagogik jarayonning barcha belgilariga xos bo'lgan muayyan ta'lim muammolarini hal qilish jarayoni bo'lib, xizmat qiladi. Jismoniy tarbiyaning o'ziga xos xususiyati shundaki, u odamning jismoniy qobiliyatlarini tizimli ravishda shakllantirish va jismoniy rivojlanishini ta'minlaydi, ularning umumiyligi uning jismoniy qobiliyatini qat'iy belgilaydi.

Jismoniy tarbiya bu bolalarning jismoniy va sport faoliyatining maqsadli, aniq tashkil etilgan va tizimli ravishda amalga oshiriladigan tizimi. Bu yosh avlodni jismoniy tarbiya, sport, harbiy va amaliy faoliyatning turli shakllarida o'z ichiga oladi, bolani aqli, his-tuyg'ulari bilan uyg'unlikda barkamol rivojlantiradi.

Jismoniy tarbiya maqsadi - bu bola organizmining aqliy, mehnat, hissiy - axloqiy, estetik tarbiya bilan yaqin, organik birlikda uyg'un rivojlanishi.

To'g'ri jismoniy tarbiya, sport tadbirlarida ishtirok etish sheriklik, kollektivizm, o'zini o'zi tarbiyalash, irodani mustahkamlashga yordam beradi.

Jismoniy tarbiya o'quvchilarga pedagogik ta'sirning kengroq doirasini qamrab oladi.

Jismoniy tarbiya mazmunida o'quvchilarning jismoniy tarbiya va sportga bo'lgan ehtiyojini shakllantirish va ularning jismoniy kuchlari va sog'lig'ini mustahkamlash muhim ahamiyatga ega.

Jismoniy tarbiya darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarini axloqiy tarbiyalashda umumiy tamoyillar muhim ahamiyat kasb etadi.

Jismoniy tarbiyaning umumiy tamoyillari jismoniy tarbiyaning jismoniy tayyorgarlik va jismoniy rivojlanish bilan o'zaro bog'liqligi printsipini o'z ichiga oladi. Bular:

- shaxsiyatni har tomonlama rivojlantirish tamoyili;
- jismoniy tarbiya yo'nalishini takomillashtirish tamoyili.

Jismoniy tarbiyaning jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarlik bilan o'zaro bog'liqligi printsipi inson hayotining barcha davrlarida jismoniy tarbiya muammolarini hal qilishda qo'llanilishi kerak. Bu shuni anglatadiki, jismoniy mashqlar jarayonida jismoniy sifatlarni shakllantirish sharoitida ishlatilishi mumkin bo'lgan motorli ko'nikma va jismoniy fazilatlarni rivojlantirish kerak.

Ushbu jarayonda o'qituvchining vazifasi mustaqil o'qitish rejasini tuzish, bir yillik mustaqil o'rganish uchun ma'naviy va sport yutuqlari chegaralarini belgilashga yordam berishdir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5924-son farmon
2. Abdullaev A. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Darslik, - Farg'ona-2020 y. 286-b.
3. Maxmudov B.A. Jismoniy madaniyat mutaxassislarini tayyorlash mexanizmini takomillashtirish. Monografiya. Toshkent-2023 y. 128-b.

YENGIL ATLETIKANING 13-14 YOSHLI O'QUVCHILAR JISMONIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Sultonov B.S.

*Qarshi Muhandislik - Iqtisodiyot instituti Jismoniy tarbiya
kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: jismoniy tarbiya, jismoniy tayyorgarlik, jismoniy sifatlar, tezkorlik, chaqqonlik, kuch, chidamkorlik.

Ключевые слова: физическая подготовка, физическая подготовка, физические качества, ловкость, ловкость, сила, выносливость

Key words: physical training, physical training, physical qualities, agility, agility, strength, endurance.

РЕЗЮМЕ:

13-14 yoshli o'quvchilarni yengil atletika to'garak mashg'ulotlari orqali jismoniy sifatlarni tarbiyalash va bu orqali jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishga oid nazariy ma'lumot hamda amaliy ta'vsiyalar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

Теоретические сведения и практические рекомендации по развитию физических качеств и физической подготовленности школьников 13-14 лет путем занятий в легкоатлетических секциях.

SUMMARY:

Theoretical information and practical recommendations on the development of physical qualities and the development of physical fitness of 13-14-year-old students through athletics clubs.

Ishning dolzarbligi. Hozirda butun dunyoda sport va jismoniy tarbiyaning ahamiyatini hisobga olmaslikni ilojisi yo'q. Chunki, har bir millat o'z vatani kelajagi bo'lgan yosh avlod salomatligiga befarq bo'lolmaydi. Mazkur vazifani oshirishni dastlab bog'cha va maktab yoshidan amalga oshiriladi. Albatta maktab jismoniy tarbiyasi ko'pgina muhim vazifalarni amalga oshiradi. Shu vazifalar o'quvchilarni sog'lomlashtirish va jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish hisoblanadi. Ammo, ushbu vazifalarni amalga oshirishda ayrim nomutanosiblik yuzaga kelayotganini maktab sport to'garaklari faoliyatini o'rganish jarayonida guvohi bo'lish mumkin. Umumta'lim maktabining 13-14 yoshli yengil atletikachilarga o'tkaziladigan mashg'ulotlarda ko'proq etiborli bo'lish

talab etiladi. Chunki , bu yoshda bolalar o'sib rivojlanishi jadal bo'lib, ularning o'zini tutishi, fe'l atvorida ham beqarorlik yuzaga kela boshlaydi. Manashunday vaziyatda o'quvchilar jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish uchun jismoniy tayyorgarlik turlarini bilish juda ham ahamiyatlidir. Ko'pchilikka ma'lum sport mashg'ulotlarini o'tkazishda Yengil atletikaning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik turlaridan foydalaniladi. Ushbu tayyorgarlik turlari o'ziga xos vazifalarni bajaradi. Manashu o'ziga xoslikni bir bir-biriga bog'lash, ya'ni umumiy jismoniy tayyorgarlikdan maxsus jismoniy tayyorgarlikga to'g'ridan to'g'ri o'tib ketmasdan, o'quvchining tayyorgarlik jarayoniga qandaydur yordam berish talabi yuzaga keladi. Bunday yordamni amalga oshirish uchun har bir Yengil atletika sport to'garagi murabbiysi jismoniy tayyorgarlik turlarini bilishi hamda mashg'ulot vazifasi mos jismoniy tayyorgarlik mashqlarini tanlab qo'llay olish malakasiga ega bo'lishi juda ham dolzarb masala deb qaramoqdamiz. Ishning maqsadi: 13-14 yoshli o'quvchilar jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda yengil atletika to'garaklarining ahamiyatini aniqlash.

Ishning vazifalari :

1) Yengil atletika mashg'ulotida qo'llaniladigan vositalarni o'rganish.

2) umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikni bir biriga bog'lab mashg'ulot tashkil etilishi o'rganish. Mazkur tayyorgarlik turi haqida so'z yuritishdan avval yuqoridagi ikki jismoniy tayyorgarlik turlari va ularni o'ziga xosligi haqida qisqacha to'xtalsak. Yengil atletika sport mashg'ulotlari jismoniy tayyorgarligida harakat (jismoniy) sifatlarini rivojlanishi tushuniladi: kuch, tezlik, chidamlilik, egiluvchanlik, chaqqonlik. Sportda umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik ajratiladi, ular sportchini musobaqaga tayyorlovchi vosita hisoblanadi. Sportchining jismoniy tayyorgarligini rivojlanishining baholanishini ko'rsatgichi nerv-muskul apparatining miqdoriy va sifat ko'rsatgichidir. Yengil atletika to'garaklari ham sportchini ko'p yillik tayyorgarligi bosqichlaridagi kabi tayyorgarlik vositalari sportchining o'sayotgan organizmining moslashish darajasiga bog'liq holda o'zgarib boradi. Quyda shunday tayyorgarlik turlariga to'xtalib o'tamiz. Jismoniy tayyorgarlik turlari. 1. Umumiy jismoniy tayyorgarlik qomatni to'g'ri bo'lishiga, barcha muskul gruppalari va harakat sifatlarini umumiy rivojlanishiga, ya'ni yuqori sport natijalariga erishishga yordam beradi. Umumiy jismoniy tayyorlik kasb kasalliklarini oldini olishda va sportda tiklanish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

2. Yordamchi jismoniy tayyorgarlik maxsus jismoniy tayyorgarlikning birinchi pog'onasi bo'lib, maxsus harakat sifatlarini rivojlantirishga, funktsional imkoniyatlarni va musobaqa yuklamalarini bajarishda va ulardan keyin tiklanishda nerv-muskul koordinatsiyasini ko'tarishga yo'naltirilgan. 3. Maxsus jismoniy tayyorgarlik musobaqa faoliyatida zarur bo'lgan maxsus harakat sifatlarini rivojlantiradi. Yengil atletika har tomonlama tayyorgarligining asosiy mezonlari ularning musobaqa faoliyati natijalari hisoblanadi. Sportning har bir turida umumiy va yordamchi tayyorgarlik sport mutaxassisligi bilan bog'liqdir, ular

sportchi jismoniy harakat aniqligiga erishishiga yordamlashish uchun qaratilgan. 66 Ba'zi harakat sifatlarining ahamiyati, ularning har birini takomillashuvi usulni talab qiladi. Masalan: 1) yuguruvchilarda: •absolyut tezlikni oshirish; •startni bajarishning tezligi; •tezlikning elementar shakllarini takomillashtirish (reaktsiya vaqti, ba'zi harakatlarni bajarilish vaqti, harakat tempi). 2) Sakrovchilarda. •alohida texnik usullarni qo'llaganda tezlik sifatlarini namoyon qilish; •mo'ljal olish va qaror qabul qilish tezligi; •sherik va raqiblar bilan guruh bo'lib o'zaro ta'sir qilishning murakkabligini ko'rish mumkin. 67 Har bir sport turning o'ziga xosligi mavjud buni yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rishimiz mumkin. Yengil atletika sport to'garak mashg'ulotlarida o'quvchilar jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikni bog'lovchi sifatida yordamchi jismoniy tayyorgarlikdan foydalanilish yuqori samara beradi. Bunda Yengil atletikachi o'quvchilarni mashg'ulot jarayoniga ajratilgan vaqtni tayyorgarlik turlariga mos holda taxsirlash juda muhim hisoblanadi. Yengil atletikato'garak mashg'ulotlariga ajratilgan vaqt 2 akademik soat, ya'ni 90 daqiqa bo'lsa shundan umumiy jismoniy tayyorgarlik mashqlariga 25 daqiqa, maxsus jismoniy tayyorgarlikka 20 daqiqa, yordamchi tayyorgarlikka 10 daqiqa, 30 daqiqa texnik-taktik tayyorgarlik uchun 5 daqiqa qayta tiklanish va yakuniy qisim uchun ajratilgan tartibda, mashg'ulot olib borilsa, shunday tartiblashtirilsa, biz yuqorida keltirib o'tgan yordamchi jismoniy tayyorgarlikni mashg'ulotga joriy qilish imkoni tug'iladi. Mazkur tayyorgarlikni mashg'ulotida quydagicha tashkillash va o'tkazish orqali atlet o'quvchilar jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishga erishish mumkin bo'ladi. Xulosa uchun 13-14 yoshli yengil atletikachilarni tarbiyalashda va ularning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda avvalo mashg'ulotni muntazam ravishda tashkillash talabi yuzaga keladi. Mazkur talabni bajarish uchun yosh yengil atletikachilarni mashg'ulot talablaridan bezitmasdan ishtiyoq bilan mashq bajarishlarini ta'minlash juda muhim hisoblanadi. Yuqorida takitlangan yordamchi jismoniy tayyorgarlik shu vazifani amalga oshirishda juda ham yuqori samara berishi haqida ma'lumotlarni etiborga olgan holda tayyorgarlik turlaridan oqilona va maqsadli foydalanish engkerak vosita bo'lib hizmat qiladi. Bundan tashqari sport to'garak mashg'ulotlarini o'tkazishdagi asosiy maqsadni hal etishda sog'lomlashtiruvchi va jismoniy tayyorgarlikni rivojlantiruvchi bo'lib hizmat qiladi deb hisoblaymiz.

Adabiyotlar:

1. M. J. Abdullayev, M. S. Olimov, N. T. To'xtaboyev Yengil atletika va uni o'qitish metodikasidarslik.-T. 2017. -625.b
2. F.A.Kerimov " Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar". Toshkent. "Zar qalam" -2004.-447.b.
3. R.S.Salomov. Jismoniy tarbiya nazaryasi va metodikasi. Darslik –Toshkent 2014-yil 284 b
4. Морфология человека, под. ред. Б.А.Никитюк и В.П.Чтецова, уч. пос., 2-е изд., издательство МГУ, 1990, 67-68 стр.
5. Q.T. Arabboyev. "O'quvslubiy majmua" QDPI 2021-2022 yil..

OG'IR ATLETCHILARNING SPORT MAHORATINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK SHAROITLARI

Yuldashev B.N.

*Andijon davlat pedagogika instituti
jismoniy madaniyat kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: atletchilar, sintez, evolyutsiy, individual, tadqiqot, tajriba, metodologiya, musobaqa, vositalar, faoliyat, musobaqa, mahorat.

Ключевые слова: спортсмены, синтез, эволюционный, индивидуальный, исследование, опыт, методика, соревнование, средства, деятельность, соревнование, мастерство.

Key words: athletes, synthesis, evolutionary, individual, research, experience, methodology, competition, means, activity, competition, skill.

PEZIOME:

Og'ir atletikachilarning texnik tayyorgarligini aniqlash bo'yicha O'zbekiston milliy terma jamoasining yoshlar o'rtasidagi jahon chempionatidagi ishtiroki va ularning musobaqa jarayonida dast ko'tarish mashqini bajarishi hamda yondashuvlardan to'g'ri foydalanishi (ishonchliligi) tahlil qilingan, shuningdek, unda muvaffaqiyatsiz yondashuvlarni sabablari aniqlangan.

PEZIOME:

Техническая подготовка тяжелоатлетов молодежь сборной Узбекистана участие в чемпионате мира и их соревнованиях в процессе выполнения упражнения на подъем рук и подходов анализируется правильность использования (надежность), а также он определяет причины неудачных подходов.

SUMMARY:

Technical training of weightlifters of the youth national team of Uzbekistan participation in the World Championships and their competitions, in the process of performing the arm raise exercise and approaches, the correct use (reliability) is analyzed, and it also determines the reasons for unsuccessful approaches.

So'z boshi. Og'ir atletchilarning hozirgi rivojlanishi bosqichida ko'taruvchilarning sport mahoratini shakllantirishning ilmiy asoslangan pedagogik shart-sharoitlarini sintez qilish, sinovdan o'tkazish va o'quv jarayoniga joriy etish og'ir atlechlilar nazariyasi va metodologiyasini takomillashtirishning dolzarb muammosidir.

Shu munosabat bilan olib borgan tadqiqotimizning maqsadi og'ir atletikachilarning sport mahoratini shakllantirishning pedagogik sharoitlarini aniqlashdan iborat edi.

Manbalar va tadqiqot usullari Ushbu maqsadga erishish uchun biz bir qator tadqiqot usullaridan foydalandik, jumladan: ilmiy va uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish va sintez qilish, o'zimizning musobaqalarda murabbiylik faoliyati tajribasi, sintez, modellashtirish, pedagogik eksperimentlar.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi

O'rganilayotgan hodisani ob'ektiv va adekvat tadqiqot usullaridan foydalanish asosida biz o'rganayotgan muammoning holatini o'rganish tashkiliy-pedagogik sharoitlarni aniqlash va asoslash imkonini berdi, ularni amalga oshirish jarayonida bir-biri bilan birgalikda o'quv faoliyatini uzoq muddatli tashkil etish atletchilarning sport mahoratini sezilarli darajada oshiradi:

I. Uzoq muddatli sport mashg'ulotlarining barcha bosqichlarida og'ir atletikachilarning sport mahoratini rivojlantirish muammosini hal qilishning muvaffaqiyatini belgilaydigan umumiy pedagogik shartlar:

og'ir atletikachilarni musobaqalarga tayyorlash jarayonini uslubiy va moddiy ta'minlash;

tegishli yuqori malakali kadrlar salohiyatining mavjudligi va uning kasbiy malakasining doimiy o'sib borishi;

ta'lim va tarbiya jarayonining uzluksizligiga e'tibor qaratish;

o'quv jarayonini boshqarish tizimini optimallashtirish va demokratlashtirish;

har bir talabaning sportga qiziqishlari va harakat qobiliyatlarini hisobga olgan holda sport turini to'sqinliksiz tanlashi, ta'lim, tarbiya va musobaqa faoliyatida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishni ta'minlash;

butun murabbiylar jamoasining e'tiborini og'ir atletikachilarning uzoq muddatli sport mashg'ulotlarida shaxsiy-faoliyat yondashuviga qaratish va sportchining individual psixofizik, texnik-taktik va boshqa sifatlarini har tomonlama rivojlantirish va uning potentsial imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish. Shu maqsadlarda sportchini tengdoshlar guruhidan ajratmagan holda o'quv-tarbiya jarayonida individual va tabaqalashtirilgan o'qitish va tayyorlash texnologiyalaridan, individual dasturlar bo'yicha o'qitish va tayyorlashdan keng foydalanish.

II. Uzoq muddatli sport mashg'ulotlarining muayyan bosqichida og'ir atletikachilarning sport mahoratini rivojlantirish muammosini hal qilish samaradorligini (umumiy pedagogik bilan bir qatorda) aniqlaydigan alohida pedagogik shartlar:

1) o'z ta'lim va o'quv faoliyati natijalari uchun aniq ijobiy motivatsiyaga ega bo'lgan qobiliyatli va iqtidorli bolalarni tanlov asosida tanlash muammosini hal qilish samaradorligini yo'naltirish:

og'ir atletikaga yo'naltirish va tanlash uchun aniqlangan nazariy shartlarni tanlash jarayoniga kiritish [2];

og'ir atletikachilar uchun yosh chegaralarini qisqartirish uchun aniqlangan anatomik va fiziologik shartlarni amalga oshirish [3];

og'ir atletikachilarning jismoniy rivojlanishi, jismoniy tayyorgarligi va ularni o'lchash uchun sinov mashqlarining tanlangan namunaviy xususiyatlarini amalga oshirish [4];

morfologik xususiyatlarning aniqlangan xususiyatlarini, jismoniy tayyorgarligini, fiziologik va psixologik ko'rsatkichlarini amalga oshirish, ularning rivojlanish darajasini shtanga ko'tarish qobiliyatining belgilari deb hisoblash mumkin [3, 4];

jismoniy rivojlanishni baholashning ishlab chiqilgan mezonini va og'ir atletikachilarni tanlash va dastlabki tayyorgarlik bosqichida maxsus jismoniy tayyorgarligi bo'yicha nazorat sinovlari natijalarini amalga oshirish ;

2) og'ir atletikachilarni nazariy tayyorlash muammosini hal etish samaradorligini aniqlash, xususan:

aniqlangan materialni o'quv jarayoniga tatbiq etish, xususan:

musobaqa mashqlari turi sifatida chovgumni ko'tarish xususiyatlari ;

og'ir atletikachilarni ko'tarish mashqlarining anatomik-fiziologik, texnik-taktik, psixologik xususiyatlari va biomexanik qonuniyatlari ;

og'ir atletikachilarni ko'tarish texnikasining evolyutsiyasi ;

og'ir atletikachilarning jismoniy sifatlari rivojlanishining yoshga bog'liq qonuniyatlari [4];

og'ir atletikachilarni tayyorlashning vazifalari, mazmuni, vositalari, usullari va shakllari hamda uzoq muddatli sport mashg'ulotlari bosqichlarida murabbiy ishining xususiyatlari ;

og'ir atletika sport turi tarixi bo'yicha aniqlangan materialni amalga oshirish, xususan: og'ir atletikachilarni ko'tarishda sport yo'nalishining paydo bo'lishi va rivojlanishi tarixi, dasturlarning evolyutsiyasi, og'ir atletikachilarni ko'tarish musobaqalarining malaka talablari va qoidalari, yutuqlarining ahamiyati. Xalqaro sport maydonlarida O'zbekistonlik og'ir atletikachilar, O'zbekiston jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari tizimida og'ir atletikachilarni o'rni va ahamiyati [3];

og'ir atletikachilarning jismoniy sifatlari rivojlanishining yoshga bog'liq qonuniyatlari [4];

Kettlebell sport terminologiyasi bo'yicha ishlab chiqilgan materialni amalga oshirish bosqichlarida chovgum ko'taruvchilarni tayyorlashning vazifalari, mazmuni, vositalari, usullari va shakllari va murabiyning ishining xususiyatlari, xususan: atlet sporti terminologiyasining hozirgi holati va uni takomillashtirish muammosi. , og'ir atletika sportida mashqlarni belgilash yo'llari va ularni qo'llash doirasi , og'ir atletlarni ko'tarishning zamonaviy terminologiyasi lug'ati [2, 3];

og'ir atletikachilarni sportga tayyorlashda falsafiy-madaniy yondashuvni amalga oshirish, xususan, sport mashg'ulotlarini tarbiyaviy yo'naltirish, sport faoliyatini ijodiy amalga oshirish uchun bilim, ko'nikma va malakalarni berish [4];

og'ir atletika sport mashg'ulotlari mazmuniga joriy va oraliq attestatsiyada “ og'ir atletika” fanidan nazariy bilimlarni o'zlashtirish sifatini baholash uchun ishlab chiqilgan test topshiriqlari va nazorat savollari, referatlar mavzulari, test ishlari va baholash uchun savollarni kiritish. test yoki ko'chirish imtihonidagi bilimlar [2];

3) og'ir atletikachilarni texnik tayyorlash muammosini hal qilish samaradorligini aniqlash:

musobaqa qoidalariga kiritilgan 10 daqiqalik muddat bajarish uchun sharoitida shtangani ko'tarish bo'yicha musobaqa faoliyatida mashqlarni bajarishning ishlab chiqilgan oqilona usullarini amalga oshirish, musobaqa faoliyati samaradorligini oshirish [1];

harakatlarini o'rgatishda mazmunli umumlashtirish tamoyilini amalga oshirgan holda kam vaqt va kuch sarflagan holda atletchilarning ko'tarish texnikasini o'rgatish muammolarini hal qilish ;

A.A.Leontievaning kontseptual qoidalarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan faoliyatning psixologik nazariyasini amalga oshirish.

V.V.Davydov tomonidan o'qitishda mazmunli umumlashtirish tushunchalari.

V.K. Dyachenko tomonidan kollektiv ta'lim nazariyalari va usullari.

M.M. Bogen motor harakatlarini o'rgatish nazariyalari va usullari, atletchilarning mashqlarini bajarish texnikasini o'rgatishning nazariy modeli [1];

atletikachilarko'tarishbilanshug'ullanadiganbolalardaog'iratletikachilarning texnik usullarini o'rganish uchun to'liq indikativ asosni shakllantirish [3];

o'rganilayotgan texnikaning indikativ asoslari, shu jumladan vosita vazifasi, vosita harakatining fazaviy tarkibi va asosiy ma'lumotnomalar to'g'risida zarur va etarli ma'lumotlarni (tavsifiy va vizual shaklda) o'z ichiga olgan ishlab chiqilgan ko'rsatma kartalarini amalga oshirish.

mashqlarni bajarishda qaysi talabalar diqqatini jamlashlari kerak ;

atletlarning o'rganiladigan harakatlarining indikativ asosining harakat komponentini, ishlab chiqiladigan taqlid va yetakchi mashqlarni hamda ulardan atletchilar mashqlari texnikasini o'rgatishda qo'llashning ma'lum metod va uslubiy usullarini shakllantirish. [4];

Atletchilar mashqlarini bajarish bo'yicha amaliy ko'nikma va ko'nikmalarni egallash sifatini baholash (choynaqli chayqalish kombinatsiyasi va uzoq tsikli siltanish), ularni musobaqa qoidalariga muvofiq ball bo'yicha baholashning muayyan mezonlari [4];

4) og'ir atletikachilarning jismoniy tayyorgarligi muammosini hal qilish samaradorligiga hissa qo'shish:

o'quv-mashg'ulot jarayoniga yosh og'ir atletikachilarning sport tayyorgarligi va asosiy jismoniy tarbiyasi yo'nalishining birligi tamoyilini joriy etish [4];

og'ir atletikachilarni uzoq muddatli sport tayyorgarligi bosqichlarida jismoniy tarbiyaning belgilangan maqsad va vazifalarini, ushbu maqsadlarga mos keladigan vositalar, usullar va shakllarni kiritish [3, 4, 9, 10, 13];

bolalar tanlagan chovgum sporti bo'yicha musobaqaviy faoliyatni uzoq muddatli sport mashg'ulotlarining dastlabki bosqichlari mazmuniga kiritish [4];

choynakni ko'tarishda mashqlarning umumiydan xususiyga ierarxik munosabatini hisobga olgan holda tuzilgan tasnifini amalga oshirish [5];

og'ir atletikachilar uchun sport mashg'ulotlarining yordamchi vositasi sifatida aniqlangan gigiena omillarini amalga oshirish [3];

chovgumni ko'tarishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlangan sport mashg'ulotlarining uslublari va uslubiy texnikasini amalga oshirish [3, 4];

12–17 yoshli og'ir atletikachilarning jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarligi ko'rsatkichlarining aniqlangan dinamikasini amalga oshirish ;

11-17 yoshdagi og'ir atletikachilarning musobaqa natijalarining ishlab chiqilgan namunaviy tavsiflarini va ularni uzoq muddatli sport mashg'ulotlarining dastlabki bosqichlarida baholash me'yoriy shkalasini joriy etish ;

choynakni ko'tarish bo'yicha ishlab chiqilgan bolalar malaka (darajali) standartlarini joriy etish ;

75–80 kg vazn toifalaridagi atletchilarni birinchi toifadan O'zbekiston sport ustasi darajasiga tayyorlashda o'quv yuklamalari va o'quv mashqlarining ishlab chiqilgan taxminiy individual rejasini amalga oshirish va atletchilar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish [5];

5) og'ir atletikachilarning taktik tayyorgarligi muammosini hal qilish samaradorligini aniqlash:

og'ir atletika bo'yicha mashqlarni bajarish uchun cheklangan vaqtni hisobga olgan holda adabiyotlar tahlili va individual taktik uslublar, juftlik va guruhli taktik kombinatsiyalar, biz tomonidan ishlab chiqilgan tahlillar asosida aniqlangan choynakni o'qitish, o'qitish va raqobat jarayonlariga kiritish. [6];

6) taktik muammoni hal qilish samaradorligini aniqlash; 6) og'ir atletikachilarni psixologik tayyorlash muammosini hal qilish samaradorligini oshirish:

o'quv va o'quv jarayoniga choynakni ko'tarishning aniqlangan psixologik xususiyatlarini, aqliy jarayonlarning sifat jihatidan o'ziga xosligini, choynakni ko'taruvchilarning holati va shaxsiy xususiyatlarini, ularni rivojlantirish va takomillashtirish vositalari, usullari va uslubiy usullarini joriy etish, xususan:

a) og'ir atletikachilarning psixologik qiyinchiliklari:

psixologik taranglik kuchli hayajon ko'rinishida musobaqadan ancha oldin va darhol start oldidan sodir bo'ladi, bu ko'pincha start oldidan apatiya yoki start oldi isitmani keltirib chiqaradi;

musobaqa sharoitida platformada bir-birining yonida turgan og'ir atletikachilarning uzoq va shiddatli kurashi paytida psixologik beqarorlik va musobaqalarda ishonchsizlik shaklida namoyon bo'ladigan qiyinchiliklar ham yuzaga keladi;

b) og'ir atletikachilarning psixologik qiyinchiliklarini bartaraf etish usullari:

og'irliklarni ko'tarish sonini (kettlebells) aniqlaydigan ko'p sonli psixologik to'siqni yengib o'tishga yordam beradigan usullardan biri - bu og'irliklarni ko'tarishda cheksiz ko'p takrorlash bilan "kurashish" ongidir, ya'ni, samoviy osmon cheksiz ekanligini tasavvur qilish kerak va raqamlar odamning boshidan aqliy ravishda o'chirilishi kerak;

mashg'ulot paytida sportchining yonida turgan murabbiy tomonidan baland ovozda dirijyorlik qilish yoki sportchi musobaqalarda chiqish paytida mustaqil aqliy teskari hisobni amalga oshirishi psixologik stressdan xalos bo'lishga yordam beradi. Ortga hisoblashni saqlash variantlari quyidagilar bo'lishi mumkin:

boshlangandan so'ng, rejalashtirilgan natijadan darhol; rejalashtirilgan natijaning o'rtasidan;

rejalashtirilgan natijaning qolgan 20-40% ko'tarishda, masalan, rejaga ko'ra, siz o'n daqiqada 100 ta ko'tarishni bajarishingiz kerak, 81- ko'tarishda boshlab biz hisoblashni boshlaymiz: "yana 19 ta", "yana 18 ta" , "17" va boshqalar;

sportchining muddatidan oldin “qizishini” to‘xtatish usullaridan biri adrenal gormonining qonga chiqishini tartibga solish qobiliyatidir. Buning uchun quyidagi psixologik texnika taklif etiladi: inson tanasi qonga adrenal gormonini chiqarishni to‘xtatishga yordam beradigan kran mavjud bo‘lgan tizim ekanligini tasavvur qilish kerak. Musobaqalar uchun energiya to‘plash uchun bug' shaklida chiqadigan "quvur kranini" aqliy ravishda yopish kerak.

darhol boshlanishidan oldin kurashga to‘g‘ri psixologik munosabat ham katta rol o‘ynaydi - tananing ruhiy holatini tartibga solish qobiliyati. Buning uchun quyidagi metodik usullarni tavsiya qilamiz:

1) boshlashdan oldin, biroz xayoliy "quvurdan bug'" chiqarib, "krani" biroz ochib, darhol uni yopish va platformaga qo‘ng‘iroq qilish bilan to‘plangan energiyani to‘liq nazorat qilish tavsiya etiladi. xayoliy kranni ochish orqali tanani;

2) siz qo‘lingizdan uzilib ketayotgan otning jilovini ushlab turganingizni aqlan tasavvur qilishingiz kerak va sportchi platformaga chaqirilganda, "ot" ni erkinlikka qo‘yib yuboring.

"Kran" texnikasi yana tortishdan oldin ortiqcha vaznni yo‘qotishda ham samaralidir [7].

Bu usullarni egallash og‘ir atletikachilarning muhim musobaqalarda ishonchli chiqishining muhim shartidir.

7) shu jumladan og‘ir atletikachilarni yaxlit tayyorlash muammosini hal qilish samaradorligi:

ta‘lim va o‘quv jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni nazarda tutuvchi choynakni ko‘tarish bilan shug‘ullanadigan bolalarni tayyorlashning barcha yo‘nalishlarining (nazariy, jismoniy, texnik, taktik, uslubiy, motivatsion, ehtiyojga asoslangan, axloqiy va psixologik) o‘zaro bog‘liqligini ta‘minlash; .

O‘ziga xos pedagogik shart-sharoitlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri og‘ir atletikachilarning uzoq muddatli sport mashg‘ulotlari jarayonini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, ular quyidagilarni talab qiladi:

bolalar uchun qo‘shimcha ta‘lim muassasalarining “O‘smirlar sport maktablari” va umumta‘lim maktablarining o‘quv rejalarida o‘quvchilarning o‘z moyilligi va individual imkoniyatlariga mos keladigan sport turlarini erkin tanlashlari uchun keng erkinlik berish;

o‘quvchilarning jismoniy faolligi imkoniyatlarini cheklamaslik (umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida jismoniy tarbiya, sport va ochiq havoda o‘yinlar, yakkakurashlar, suzish, velosport, chang‘i uchish va boshqalar);

jalb qilinganlarning jismoniy, ruhiy va hissiy holatiga ta'sir qiluvchi omil sifatida atletik zallarining estetik qulayligini rivojlantirish, mustahkamlash va yaxshilash;

ko'p sonli talabalar ishtirokidagi o'quv mashg'ulotlarida bir hil guruhlariga bo'linishni ta'minlash, ya'ni, ta'lim, o'quv va musobaqa faoliyatning taxminan bir xil sur'atiga ega bo'lgan talabalar guruhlari;

“bolalar va o'smirlar sport maktabi” bolalar qo'shimcha ta'lim muassasalarini uzoq muddatli sport mashg'ulotlarining nazariy, tashkiliy va uslubiy asoslari bo'yicha murabbiy va o'qituvchilarning tayyorgarligi darajasini oshirish bo'yicha psixodidaktik dastur, o'quv-uslubiy materiallar va amaliy tavsiyalar bilan ta'minlash. og'ir atletikachilar.

Xulosa.Og'ir atletikachilarning maqsadli va muntazam uzoq muddatli sport mashg'ulotlarini olib borish uchun sharoit yaratish, bizningcha, sport maktablarining eng muhim vazifalaridan biridir. Murabiylarning biz aniqlagan pedagogik shart-sharoitlarga yo'naltirilganligi og'ir atletikachilarning ko'p yillik sport tayyorgarligi jarayonida sport mahoratini rivojlantirishga qaratilgan o'quv-mashg'ulot jarayonini dasturlash va tashkil etishning o'ziga xosligi va sifatini belgilaydi.

Adabiyotlar:

1. Симень В.П., Авксентьев Е.Н. Педагогические условия формирования спортивного мастерства гиревиков // *Фундаментальные исследования*. – 2014. – №8-2. – С.478-482;
2. Скотников В. Ф., Смирнов В.Е., Якубенко Я.Э. Тяжелая атлетика (мужчины и женщины): Примерная программа спортивной подготовки для детско-юношеских спортивных школ, специализированных детско-юношеских спортивных школ олимпийского резерва, школ высшего спортивного мастерства и училищ олимпийского резерва. – М.: Советский спорт, 2005.
3. Кураченков А.И. Методическое письмо преподавателям, тренерам и врачам спортивных школ тяжелой атлетики. – М.: КОИЗ, 1956;
4. Лукьянов М.Т.,Фаламеев А.И. Тяжелая атлетика для юношей. – М.: Физкультура и спорт, 1969;
5. Подскоцкий Б.Е. Предупреждение отклонений в состоянии здоровья юношей, занимающихся тяжелой атлетикой // *Тяжелая атлетика*. – М., 1971;
6. Дворкин Л.С. К физиологическому обоснованию тренировки юных тяжелоатлетов с 13—14-летнего возраста: Дис.... канд. биол. наук. – Свердловск, 1973.
7. Дворкин Л.С. Тяжелая атлетика и возраст. – Свердловск: Изд-во Урал, ун-та, 1989.-с. 200.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA HARBIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISHDA MA'NAVIY-AXLOQIY FAZILATLARINI TARBIYALASH TEXNOLOGIYALARI

Муроталиев Ж. Р.

ТрПИ Қорақалпоғ'истон филиали mustqil izlanuvchisi

Tayanch so'zlar: umumta'lim maktablarida, ta'lim va tarbiya, ma'naviyat, axloq, ma'naviy-axloqiy jismonan sog'lom, tarbiya, ma'naviy-axloqiy jihatlar, pedagogik jarayon, ilmiy-pedagogik xodimlar.

Ключевые слова: в общеобразовательных школах, воспитание и обучение, духовность, нравственность, духовно-нравственное физическое здоровье, воспитание, духовно-нравственные аспекты, педагогический процесс, научно-педагогические кадры.

Key words: in secondary schools, education and training, spirituality, morality, spiritual and moral physical health, education, spiritual and moral aspects, pedagogical process, scientific and pedagogical personnel.

РЕЗЮМЕ:

Quyidagi maqola, umumta'lim maktablarida ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, hamda yoshlarni har tomonlama barkamol, yuksak ma'naviyatli inson sifatida rivojlantirish yuksak ma'naviyatli inson qilib tarbiyalash mazmunini o'z ichiga olgan. Shuningdek, "Ma'naviyat" haqidagi qarashlar keltirib o'tilgan. Ma'naviyat va axloq tushunchalari shaxsning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi mazmunini belgilashda asosiy hisoblanadi..

РЕЗЮМЕ:

В данной статье изложено содержание духовно-нравственного воспитания в общеобразовательной школе, а также развитие молодежи как всесторонне развитой, духовной личности. Также упоминаются взгляды на «Духовность». Понятия «духовность» и «нравственность» являются основополагающими в определении содержания духовно-нравственного воспитания человека.

SUMMARY:

This article outlines the content of spiritual and moral education in a secondary school, as well as the development of youth as a comprehensively developed, spiritual personality. Views on "Spirituality" are also mentioned. The concepts of "spirituality" and "morality" are fundamental in determining the content of a person's spiritual and moral education.

Kirish. Mamlakatimizda barkamol avlodni shakllantirish, kursantlarni ma'naviyaxloqiy va jismonan sog'lom etib tarbiyalash, ularni olib borilayotgan

islohotlarning faol ishtirokchisiga aylantirishga qaratilgan chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda.

Jumladan, zamonaviy umumta'lim maktablari tashkil etilmoqda. Ularni kitob o'qishga keng jalb qilish bo'yicha ishlarni mutlaqo yangi tizim asosida tashkil etish va amalga oshirish maqsadida Yoshlar - kelajagimiz! Davlat dasturi qabul qilindi. O'quvchilar bilan doimiy muloqot qilish mazkur sohadagi dolzarb muammolarni aniqlash va hal etishda davlat organlari va jamoat tashkilotlari faoliyatining ajralmas qismiga aylanib bormoqda [1].

Ta'lim muassasalarida o'rnatilgan intizom ta'lim muassasalari jamoasini jipslashtirish, ta'lim muassasasi ichki hayoti va faoliyatining mo'tadil kechishini ta'minlaydi. Intizom o'quvchilardan hamjihatlik asosida faoliyat olib borish, o'quv yurti manfaati uchun birgalikda kurashish, rahbariyat hamda vakolatli o'quvchilar organlari, uning a'zolari talablarini to'g'ri talqin etish va ularning bajarilishini talab etadi [2].

Pedagogika uchun ma'naviyat va axloq o'rtasidagi munosabat ayniqsa dolzarb bo'lib, u ma'naviy-axloqiy tarbiya atamasida o'z ifodasini topgan bo'lib, ma'naviyat va axloqni bir butun va bir qism sifatida belgilaydi. Ushbu qarashlarni B.Z.Vulfov va V.D.Ivanovlar o'z ta'riflarida keltirib o'tib, ma'naviyat va axloqning ajralmas ekanligini aytib o'tishadi. Olimlar ma'naviyatni faol axloqiy pozitsiya, ya'ni yuqori ehtiyojlar va ushbu ehtiyojlarni qondirishning mos yo'llari, inson qadr-qimmati, aqlzakovati, vijdoni sifatida izohlaydilar [3].

Ma'naviyat va axloq tushunchalari shaxsning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi mazmunini belgilashda asosiy hisoblanadi. Bizning tadqiqotimizda ular bir-biridan alohida emas, balki shaxsning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi sifatida o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqiladi.

Tarbiya ma'naviy shaxsni shakllantirish jarayoni, axloq esa insonning xulq-atvorini ichkaridan belgilab beruvchi ruhiy holat sifatida ta'riflanadi. Maktabda katta sinf o'quvchilari ma'naviy-axloqiy shaxsini shakllantirish harbiy ta'limning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Solovtsova I.A. - ma'naviyat tushunchasini ijtimoiy nuqtai nazardan xalq mentalitetining bir qismi sifatida qaraydi. Shu ma'noda - ma'naviyat tushunchasini -xalq ruhi, -milliy xarakter kabi tushunchalar bilan solishtirish mumkin. Individual darajada bu individual shaxsning mulki bo'lib, uning insoniy mohiyatini tashkil etuvchi va uning dunyodagi mavjudligining tabiatini va o'zini o'zi rivojlantirish qobiliyatini belgilaydi [8].

Jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan axloqiy qadriyatlarni o'zlashtirish darajasi, xususan, ularni amalga qo'llash turli vaqtlarda va turli sharoitlarda har xil bo'lganligi sababli, jamiyat va shaxsning axloqiy rivojlanish darajasi

juda boshqacha bo'lishi mumkin. Hozir jamiyatimiz va ko'plab fuqarolarning ma'naviy salomatligi jiddiy tashvish uyg'otmoqda. Shaxsiy munosabatlardagi xudbinlik kollektivizm va insonparvarlikni faol ravishda siqib chiqarmoqda. Jamiyatning ham, shaxslarning ham axloqiy madaniyati keskin pasayib ketdi.

Siluyanova I.V. -ma'naviyat insonning axloqiy yo'naltirilgan irodasi va ongi ekanligini ta'kidlaydi[6]. Har bir jamiyat inson xulq-atvorini tartibga solish uchun turli xil vositalarni ishlab chiqadi. Bunday tartibga solish funksiyasini huquqiy normalar, harbiy va davlat organlarining qarorlari, nizom va ko'rsatmalar, mansabdor shaxslarning ko'rsatmalari va farmoyishlari va nihoyat, axloq va ma'naviyat bajaradi. Umumta'lim maktabning 10-11-sinf o'quvchilarning ma'naviy salohiyatini tarbiyalash jarayoni alohida sharoitlarda amalga oshiriladi, bunda qism komandirlari, qo'mondonlik va oliy harbiy ta'lim ilmiy-pedagogik xodimlarining uzviy o'zaro hamkorligi mavjud. A.B. Narobeevning fikriga ko'ra, ma'naviy-axloqiy tarbiya - bu insonni umuminsoniy qadriyatlar va g'oyalar bilan tanishtirishning maqsadli jarayoni bo'lib, u yoshlarning dunyodagi, ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o'z o'rnini anglashdan iborat bo'lgan yuksak axloqiy xulq-atvorning asosidir [9].

Umumta'lim maktabning 10-11-sinf o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning asosiy yo'nalishlari qatorida quyidagilarni ajratib ko'rsatish kerak: umuminsoniy qadriyatlarga yo'naltirish; ham jahon, ham milliy madaniyatga yo'naltirilganlik; insonga, uning ichki dunyosiga murojaat qilish; insonning boshqa shaxsga ijobiy munosabatiga yo'naltirilganligi, bu harbiy xizmatchilarni yagona organizmga - o'ziga yuklangan vazifalarni hal qilishga qodir birlashgan harbiy jamoaga birlashtirishga yordam beradi.

Umumta'lim maktabning 10-11-sinf o'quvchilari jamoalari turli xil madaniy qadriyatlar va ijtimoiy tajribaga, biologik farqlarga va shaxsning aqliy tuzilishining o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lgan turli millat vakillari bo'lganligi sababli munosabatlarning ushbu shakli alohida ahamiyatga ega. Boshqa shaxsga nisbatan ijobiy munosabatga e'tiborni qadriyat sifatida qaratish bo'lajak ofitserlarni ko'p millatli va ko'p madaniyatli muhitda ishlashga tayyorlash imkonini beradi, hurmatni rivojlantirishga, boshqa millat vakillariga nisbatan salbiy fikrlarni yo'q qilishga yordam beradi.

Harbiy oliy ta'lim sharoitida ma'naviy-axloqiy tarbiya yo'nalishlarini amalga oshirish jarayonida pedagogik faoliyatning quyidagi jihatlari amalga oshiriladi:[7]

- 10-11-sinf o'quvchilari tomonidan ularning kasbiy va axloqiy fazilatlariga qo'yadigan talablar (jamoat joylarida o'zini tutish qoidalari talablari,

harbiy salomlashish va harbiy xushmuomalalik qoidalari) to'g'risidagi bilimlar bilan jihozlash;

- 10-11-sinf o'quvchilarining axloqiy ahamiyatli faoliyatini maqsadli tashkil etish, bunda axloqiy tamoyillar va me'yorlarning shaxsiy ma'nosi shakllantiriladi, ro'yobga chiqariladi va boshdan kechiriladi, salbiy harakat va xatti-harakatlarning oldini olish;
- 10-11-sinf o'quvchilarning individual xususiyatlarini o'rganish va ta'lim maqsadlarida foydalanish.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsadi, N.A.Parxomenkning fikricha, "shaxsni shakllantirishni to'g'ri yo'naltirishdir va bu esa faqatgina shu asosda o'quvchining harakatlantiruvchi maqsadlari, ehtiyojlari, hayotiy rejalari va qadriyat yo'nalishlarini chuqur bilish asosida amalga oshirilishi mumkin".

1. 10-11-sinf o'quvchilarining zarur axloqiy me'yorlar va xulq-atvor qoidalarini bilishi. Busiz, berilgan xulq-atvorning shakllanishi muvaffaqiyatli bo'lmaydi.

2. Bilimni e'tiqodga aylantirish kerak. Tarbiyalanuvchi boshqa turdagi xatti-harakatlarni emas, balki aynan xuddi shunday tarbiyani chuqur bilishi kerak. E'tiqod - bu hayotga yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qiladigan qat'iy, ma'lum tamoyillarga va dunyoqarash asoslangan qarashlardir.

3. Tuyg'ularni tarbiyalash - ma'naviy-axloqiy tarbiyaning ajralmas juda muhim tarkibiy qismidir. Insoniy his-tuyg'ularsiz haqiqatni izlash bo'lmaydi va bo'lishi ham mumkin emas hisoblanadi.

N.A. Parxomenko shaxsni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning asosiy bosqichlari sifatida quyidagilarni ni ajratib ko'rsatadi [5].

Axloqning hozirgi holati muammolarini muhokama qilar ekanmiz, shuni ta'kidlash kerakki, harbiy universitet kursantlarining ongi va qadriyat yo'nalishlariga ko'plab ijtimoiy omillar - siyosiy, iqtisodiy, axloqiy, ma'naviy ta'sir ko'rsatadi.

Bundan tashqari, 10-11-sinf o'quvchilarining axloqiy fazilatlarini shakllantirish jarayonining samaradorligiga ta'sir qiluvchi yana ikkita ob'ektiv omilni ta'kidlash kerak: 10-11-sinf o'quvchilarining intellektual rivojlanish darajasi va ularning ijtimoiy intilishlari. Ikkala omil ham ko'p jihatdan umumta'lim maktabda 10-11-sinf o'quvchilarini tayyorlashning qadriyat yo'nalishlari va motivatsiyasini, ularning kasb tanlash sabablarini va unga bo'lgan munosabatini belgilaydi.

Afsuski, so'nggi o'n yillikda umumta'lim maktablari 10-11-sinf o'quvchilarining intellektual rivojlanish darajasini pasaytirish tendensiyasi kuzatilmoqda, bu ularning past kognitiv faolligi, o'z-o'zini tarbiyalash va

o‘z-o‘zini rivojlantirishdagi passivligi, professionallikning yuqori darajasini o‘zlashtirishga bo‘lgan intilishi bilan ifodalanadi.

Ushbu masalani tahlil qilgandan so‘ng, inson axloqining asosiy mezonlari uning e‘tiqodlari, axloqiy tamoyillari, qadriyat yo‘nalishlari, shuningdek, yaqin va notanish odamlarga nisbatan xatti-harakatlari bo‘lishi mumkin degan xulosaga kelishimiz mumkin. Ta‘lim muassasalarida o‘rnatilgan intizom ta‘lim muassasalari jamoasini jipslashtirish, ta‘lim muassasasi ichki hayoti va faoliyatining mo‘tadil kechishini ta‘minlaydi. Intizom o‘quvchilardan hamjihatlik asosida faoliyat olib borish, umumta‘lim maktabi uchun birgalikda kurashish, rahbariyat hamda vakolatli o‘quvchilar organlari, uning a‘zolari talablarini to‘g‘ri talqin etish va ularning bajarilishini talab etadi.

Shuni aytish lozim, ma‘naviy-axloqiy qadriyatlarni 10-11-sinf o‘quvchilar tarbiyasida uyg‘unlashtirishning o‘ziga xos jihatlari mavjud bo‘lib, bular har bir yosh jamiyatda yashar ekan, o‘z-o‘zini anglashi va jamiyatda axloq me‘yorlariga rioya etishi, jamoatchilik o‘rtasida o‘zini tuta bilishi, oilada hurmat va oqilona munosabatlarni tarkib toptirishi, farzandlik burchini bajarishi, halollik, iymonlilik mezonlariga amal qilishi, Vatanni sevish, buni o‘z faoliyatida namoyon etishi kabilardan iboratdir.

Адабиётлар:

1. Yoshlar — kelajagimiz davlat dasturi
2. Qodirova Feruza Mamurovna. (2022). oliy harbiy ta‘lim muassasalari kursantlarini ma‘naviy-axloqiy tarbiyalash metodikasini takomillashtirish. eurasian journal of academic research, 2(2), 160–163. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6105905>
3. Вульфов Б. З., Иванов В. Д. Основы педагогики. М., 1999. 616 с.
4. Самедова Ю.А., Григоров С.Ю., Забавников В.Н. особенности организации духовно-нравственного воспитания в системе высшего военного образования // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 2-16. – С. 3609-3612; URL: <https://fundamental.research.ru/ru/article/view?id=37830> (дата обращения: 28.04.2022).
5. Пархоменко Н. А. Духовно-нравственное воспитание школьников на традициях народной культуры: дис. ... канд. пед. наук. Курск, 2002. 136 с.
6. Gaibnazarov R. Ta‘lim-tarbiya ishlarining mushtarakligi –ma‘naviy-axloqiy qadriyatlar asosi. // Ta‘lim muammolari. – Toshkent, 2009.
7. Gaipnazarov R. Ma‘naviy-axloqiy qadriyatlar va e‘shlar tarbiyasi. // Uzluksiz ta‘lim. – Toshkent, 2009.

ТЕХНОЛОГИИ ВОСПИТАНИЯ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ВОЕННОЙ ПОДГОТОВКИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Муроталиев Ж. Р.

Соискатель Каракалпакского филиала НИПВ

Tayanch so'zlar: ushbu jarayonni uch jihat - ilmiy, ma'rifiy va madaniy jihatdan ko'rib chiqish uning o'ziga xosligi va ahamiyatini yaxshiroq tushunishga imkon beradi:

Ключевые слова: рассмотрение этого процесса через призму трех аспектов — научного, образовательного и культурного - позволяет глубже понять его специфику и значимость:

Key words: considering this process through the prism of three aspects - scientific, educational and cultural - allows us to better understand its specificity and significance:

РЕЗЮМЕ:

Armiyadagi ma'naviy-axloqiy tarbiya harbiy xizmatchi shaxsini, uning dunyoqarashini, Vatan himoyasi vazifalarini bajarishga tayyorligini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. U e'tiqod, vatanparvarlik, Vatanga muhabbat, adolatga e'tiqod kabi an'anaviy qadriyatlarga asoslanadi.

РЕЗЮМЕ:

Духовно-нравственное воспитание в армии играет ключевую роль в формировании личности военнослужащего, его мировоззрения и готовности к выполнению задач по защите Отечества. Оно основывается на традиционных ценностях, таких как вера, патриотизм, любовь к Родине и убежденность в справедливости.

SUMMARY:

Spiritual and moral education in the army plays a key role in shaping the personality of a serviceman, his worldview and readiness to carry out tasks to defend the Fatherland. It is based on traditional values such as faith, patriotism, love of the Motherland and belief in justice.

Научный аспект Современная военная наука призвана анализировать военно-политическую обстановку, выявлять угрозы и разрабатывать стратегии укрепления обороны. Однако она также должна отвечать на вопросы, связанные с подготовкой военнослужащих не только как профессионалов, но и как нравственно зрелых личностей. Это включает в себя осмысление целей и смысла военной службы, понимание роли воина в защите добра и справедливости, а также формирование готовности к самопожертвованию ради высших идеалов.

Образовательный аспект

Воспитание патриотизма и духовно-нравственных качеств должно быть интегрировано в образовательный процесс. Это предполагает не только передачу знаний и навыков, но и формирование у военнослужащих глубокого понимания своей миссии, ответственности перед народом и государством. Образовательные программы должны включать изучение истории, культуры, традиций и религиозных ценностей, которые укрепляют связь воина с его народом и Родиной.

Культурный аспект Культурное наследие и традиции играют важную роль в духовно-нравственном воспитании. Через приобщение к национальной культуре, искусству, литературе и религиозным традициям военнослужащие развивают чувство принадлежности к своему народу, уважение к его истории и готовность защищать его ценности. Культурные мероприятия, праздники, встречи с представителями духовенства и деятелями культуры способствуют укреплению морального духа и формированию гармоничной личности.

Таким образом, духовно-нравственное воспитание в школах при обучении военной подготовки - это комплексный процесс, который требует интеграции научных, образовательных и культурных подходов. Его цель — не только подготовить профессиональных воинов, но и воспитать людей с высокими моральными принципами, готовых служить своему народу и Отечеству с честью и достоинством. В условиях современного мира, где угрозы становятся все более сложными и многогранными, такое воспитание приобретает особую актуальность, так как именно духовная сила и нравственная устойчивость воинов становятся залогом успеха в защите государства. В последние годы защищено несколько диссертаций, посвященных духовным основам военной безопасности государства и военно-конфессиональным отношениям в Узбекистане.

Воспитатель и учитель, способный передать современному воину богатство духовной и военной культуры предшественников, а также научить его противостоять современным вызовам, должен обладать рядом ключевых качеств, умений и знаний. Вот основные из них:

1. Глубокие знания истории и военной культуры

Понимание истории Узбекистана, её военных традиций, героических примеров и уроков прошлого.

Знание военной стратегии, тактики и философии.

Осведомлённость о современных угрозах, методах ведения гибридных войн и информационных атак.

2. Духовно-нравственная зрелость

Личный пример верности долгу, чести, справедливости и патриотизма.

Умение вдохновлять и мотивировать, формируя у подопечных чувство ответственности за Родину.

Готовность к самопожертвованию и служение высшим идеалам.

3. Педагогическое мастерство

Умение доступно и увлекательно передавать знания, используя современные методы обучения.

Способность адаптировать сложные идеи к уровню восприятия учеников.

Навыки работы с разными возрастными группами и психологическими типами.

4. Критическое мышление и аналитические способности

Умение выявлять скрытые угрозы, анализировать замыслы противника и прогнозировать их действия.

Способность учить подопечных мыслить нестандартно, находить решения в сложных и неожиданных ситуациях.

5. Лидерские качества

Умение вести за собой, вдохновлять и объединять людей вокруг общей цели.

Способность принимать решения в условиях неопределённости и нести за них ответственность.

Навыки управления коллективом, разрешения конфликтов и создания атмосферы доверия.

6. Физическая и психологическая подготовка

Высокий уровень физической выносливости и готовности к трудностям.

Устойчивость к стрессу, умение сохранять хладнокровие в экстремальных ситуациях.

Способность передавать эти качества своим подопечным.

7. Коммуникативные навыки

Умение выстраивать доверительные отношения с учениками, коллегами и вышестоящими. Способность слушать, понимать и поддерживать. Навыки публичных выступлений и убеждения.

8. Современные знания и навыки

Понимание современных технологий, включая информационные и кибернетические угрозы. Умение использовать цифровые инструменты для

обучения и анализа. Готовность к постоянному самообразованию и адаптации к новым условиям.

9. Чувство коллективизма и сотрудничества Понимание важности командной работы и взаимопомощи. Умение объединять усилия разных специалистов для достижения общей цели. Готовность делиться опытом и учиться у других.

10. Патриотизм и преданность Родине

Искренняя любовь к своей стране, её истории и культуре.

Умение передать это чувство своим ученикам, воспитать в них гордость за Отечество. Практические шаги для достижения целей: Создание системы наставничества, где опытные воспитатели передают знания и опыт молодым.

Использование современных технологий для обучения и анализа, включая симуляции, виртуальные тренажёры и онлайн-курсы.

Постоянное совершенствование программ обучения с учётом изменяющихся условий и новых вызовов.

Только объединив усилия, можно воспитать поколение, способное не только сохранить наследие предков, но и достойно ответить на вызовы современности.

Литература:

1. Пчелинцев А.В. Русская православная церковь и армия: опыт истории и современные проблемы взаимодействия [Электронный ресурс]. URL: http://www.sclj.ru/analytics/detail.php?ELEMENT_ID=3640 (дата обращения 10.05.2015).
2. Глушко Ю.А., Колесников А.А. Школа российского офицерства. М., 2000.
3. Gaipnazarov R. Ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va èshlar tarbiyasi. // Uzluksiz ta'lim. – Toshkent, 2009.

ЛЁГКАЯ АТЛЕТИКА. ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В БЕГ НА СРЕДНИЕ ДИСТАНЦИИ (КРОСС)

Ёмгиров Г.Б.

*старший преподаватель кафедры спортивной деятельности
Кариинского государственного университета*

Ключевые слова: легкая атлетика, бег на средние дистанции, кросс, инновационные технологии, фитнес-трекеры, GPS-трекеры, виртуальные соревнования.

Ключевые слова: легкая атлетика, бег на средние дистанции, кросс, инновационные технологии, фитнес-трекеры, GPS-трекеры, виртуальные соревнования.

Key words: athletics, middle-distance running, cross country, innovative technologies, fitness trackers, GPS trackers, virtual competitions.

РЕЗЮМЕ:

В данной работе рассматривается внедрение инновационных технологий в легкую атлетику, с особым акцентом на бег на средние дистанции, включая кросс. Современные технологии, такие как носимые устройства, фитнес-трекеры и программное обеспечение для анализа данных, значительно изменяют подход к тренировкам и соревнованиям. Использование GPS-трекеров позволяет спортсменам оптимизировать маршруты и отслеживать физические показатели, что способствует повышению эффективности тренировочного процесса. Виртуальные тренировки и соревнования открывают новые горизонты для участников, позволяя им соревноваться в условиях, которые ранее были недоступны. Кроме того, технологии мониторинга состояния здоровья играют ключевую роль в обеспечении безопасности спортсменов. В заключение подчеркивается важность постоянного обновления знаний тренеров и спортсменов о современных технологических решениях для достижения высоких результатов в легкой атлетике.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается внедрение инновационных технологий в легкую атлетику, особое внимание уделяется бегу на средние дистанции, включая кросс. Современные технологии, такие как носимые устройства, фитнес-трекеры и программное обеспечение для анализа данных, существенно меняют наш подход к тренировкам и соревнованиям. Использование GPS-трекеров позволяет спортсменам оптимизировать маршруты и отслеживать физические показатели, что способствует повышению эффективности тренировочного процесса. Виртуальные тренировки и соревнования открывают новые горизонты для участников, позволяя им соревноваться в условиях, которые ранее были недоступны. Кроме того, технологии мониторинга здоровья играют ключевую роль в обеспечении безопасности спортсменов. В заключение подчеркивается важность постоянного обновления знаний тренеров и спортсменов о современных технологических решениях для достижения высоких результатов в легкой атлетике.

SUMMARY:

This paper examines the introduction of innovative technologies in athletics, with a special focus on middle-distance running, including cross-country. Modern technologies such as wearables, fitness trackers and data analysis software are significantly changing the way we approach training and competition. The use of GPS trackers allows athletes to optimize routes and track physical performance, which helps to increase the effectiveness of the training process. Virtual training and competitions open up new horizons for participants, allowing them to compete in conditions that were previously unavailable. In addition, health monitoring technologies play a key role in ensuring the safety of athletes. In conclusion, the importance of constantly updating the knowledge of coaches and athletes about modern technological solutions for achieving high results in athletics is emphasized.

Легкая атлетика - это один из самых популярных и доступных видов спорта, который включает в себя бег, прыжки, метания и многоборья. Развитие легкой атлетики требует комплексного подхода, который включает в себя методологические основы, способствующие эффективному обучению и подготовке спортсменов. Бег на средние дистанции(кросс) имеет своё особое значение. В данной статье рассматриваются ключевые методологические аспекты, влияющие на развитие легкой атлетики.

Легкая атлетика имеет богатую историю, уходящую корнями в античные времена. С течением времени изменялись не только правила и форматы соревнований, но и подходы к тренировкам и подготовке спортсменов. Изучение исторического контекста позволяет выявить успешные практики и адаптировать их к современным условиям[1].

Греческое слово «атлетика» в переводе означает борьбу, упражнение. В Древней Греции атлетами называли тех, кто соревновался в силе и ловкости. В настоящее время атлетами называют физически развитых, сильных людей.

Современная легкая атлетика - это вид спорта, включающий такие упражнения, как ходьба, бег, прыжки, метания, и многоборья, составленные из перечисленных упражнений. По многочисленным легкоатлетическим упражнениям проводятся спортивные соревнования, организуется подготовка спортсменов. Легкая атлетика является важным средством физического воспитания молодежи.

Бег по пересеченной местности (кросс) - один из прикладных видов легкой атлетики. Бег в естественных условиях на местности укрепляет организм, положительно действует на нервную систему, является важным средством подготовки спортсменов многих видов спорта; они применяют бег по пересеченной местности в процессе своей тренировки[5].

Кросс является не только вспомогательным средством тренировки спортсменов, но и самостоятельным видом спортивного бега. Отличительной особенностью этого вида бега является значительная продолжительность и

высокая интенсивность мышечной работы. Техника кроссового бега в своей основе такая же, как и бега на средние дистанции. Но бегуну-кроссмену приходится, кроме того, учитывать особенности местности и уметь приспособляться к ним. Все это вызывает ряд изменений в технике бега. При подъеме в гору, например, увеличивается наклон туловища вперед, учащаются движения, короче делается шаг, активнее работают руки. При беге под небольшой уклон увеличивается длина шагов, нога ставится на всю стопу или на пятку с последующим перекатом на носок, уменьшается наклон туловища вперед. При крутых склонах длина шагов уменьшается, а туловище даже отклоняется немного назад[2].

Бег по пересеченной местности проводится по общей дорожке с высокого старта. Дистанцию кросса прокладывают по полям, лесам и оврагам. На них могут быть естественные и искусственные препятствия: рвы, канавы или изгороди не выше 1 м. При беге в лесу необходимо внимательно смотреть под ноги, а руками предохранять лицо, шею, плечи и туловище от ударов ветвей. При беге по глинистому, сырому и скользкому грунту лучше бежать мелкими частыми шагами, несколько больше обычного расставляя в стороны стопы ног.

В беге на средние дистанции (500-2000 м) спортсмены обычно применяют высокий старт. По вызову судьи на старте бегуны выходят на линию сбора обычно в 3 м от линии старта. По команде «На старт!» они подходят к линии старта и занимают наиболее выгодное положение для начала бега. При этом бегун ставит у стартовой линии сильнейшую ногу, отставляя другую назад. Разноименная выставленной вперед ноге согнутая рука выносится вперед. Некоторые бегуны опираются этой рукой о землю (до стартовой линии). В беге на средние дистанции команда «Внимание!» не подается. По команде «Марш!» или выстрелу бегуны устремляются вперед[6].

Начало бега выполняется так же, как и в спринте, только с меньшей интенсивностью усилий. Быстрее происходит выпрямление туловища, и бегун переходит к свободному бегу по дистанции.

Во время бега туловище слегка наклонено вперед, голова держится прямо, движения плечевого пояса и рук выполняются легко и ненапряженно, пальцы свободно сложены. Длина шага и скорость бега по мере увеличения дистанции уменьшаются. У бегунов на средние дистанции длина шагов превышает длину тела на 15-20 см, а у бегунов на длинные дистанции - на 10-15 см. Постановка ноги на дорожку при беге на средние дистанции осуществляется эластично с передней части стопы с последующим опусканием на всю стопу[10].

Существенное значение в беге на средние и длинные дистанции имеет ритм дыхания. При небольшой скорости бега одно дыхательное движение (вдох и выдох) выполняется на 6 шагов. С ростом скорости увеличивается частота дыхания; одно дыхательное движение выполняется на 4, а иногда и на 2 шага[8].

Бег по пересеченной местности, или кросс, представляет собой уникальную дисциплину легкой атлетики, которая требует от спортсменов высокой физической подготовки, выносливости и способности адаптироваться к различным условиям[9]. Современные технологии играют важную роль в улучшении тренировочного процесса, повышении эффективности соревнований и обеспечении безопасности спортсменов. В данной статье рассматриваются ключевые аспекты внедрения технологий в бег по пересеченной местности. Внедрение современных технологий в бег по пересеченной местности (кросс) можно предложить следующие:

- использование носимых устройств :

фитнес-трекеры и умные часы: эти устройства позволяют спортсменам отслеживать свои физические показатели, такие как частота сердечных сокращений, скорость, расстояние и калории. Данные, собранные во время тренировок, помогают анализировать прогресс и корректировать тренировочные планы;

GPS-трекеры: позволяют отслеживать маршрут пробежки, что особенно важно для бега по пересеченной местности. Спортсмены могут анализировать сложность маршрута, высотные изменения и выбирать оптимальные пути для тренировок;

- программное обеспечение для анализа данных:

тренировочные приложения: существуют различные приложения для смартфонов, которые помогают планировать тренировки, фиксировать результаты и анализировать данные. Некоторые из них предлагают рекомендации по улучшению техники бега и физической формы.

платформы для анализа производительности: Использование специализированных программ позволяет тренерам и спортсменам анализировать данные о тренировках, выявлять слабые места и оптимизировать подготовку.

- виртуальные тренировки и соревнования.

С развитием технологий стали популярными виртуальные тренировки и соревнования. Спортсмены могут участвовать в онлайн-соревнованиях, что позволяет расширить географию участия и создать дух соревнования даже в условиях ограничений (например, во время пандемии).

Виртуальная реальность (VR) и дополненная реальность (AR)

Тренировки в VR: технологии виртуальной реальности могут быть использованы для создания симуляций различных трасс и условий. Это позволяет спортсменам адаптироваться к новым маршрутам и улучшать свои навыки в безопасной среде.

AR для анализа техники: дополненная реальность может использоваться для визуализации техники бега, предоставляя спортсменам обратную связь о их движениях в реальном времени.

Безопасность и мониторинг состояния здоровья

Мониторинг здоровья: современные технологии позволяют отслеживать состояние здоровья спортсменов во время тренировок. Например, использование сенсоров для измерения уровня кислорода в крови или температуры может помочь предотвратить перегрев или другие опасные состояния.

GPS-отслеживание: внедрение GPS-трекеров позволяет тренерам и родителям отслеживать местоположение спортсменов во время тренировок на открытом воздухе, что повышает безопасность.

Образование и подготовка тренеров

Современные технологии также играют важную роль в образовании тренеров. Онлайн-курсы, вебинары и ресурсы для самообразования помогают тренерам быть в курсе последних тенденций и методик подготовки спортсменов.

В заключение можно сказать, что внедрение современных технологий в бег по пересеченной местности открывает новые возможности для улучшения тренировочного процесса, повышения безопасности и эффективности соревнований. Использование носимых устройств, программного обеспечения для анализа данных, виртуальных тренировок и технологий мониторинга состояния здоровья способствует более глубокому пониманию индивидуальных потребностей спортсменов и оптимизации их подготовки. Важно продолжать исследовать и внедрять новые технологические решения, чтобы обеспечить успешное развитие этого вида спорта.

Литература:

1. Пельменев В.К., Конеева Е.В. История физической культуры Калининград. 2000 .
2. Голощапов Б.Р. История физической культуры и спорта. М.: 2001.
3. Нормуродов А., Моргунова И. Олимпийские игры. Учебное пособие.Т.: 2011.
4. Рафикова Р.А., Спортивные звезды Узбекистана.Т.: 2005.
5. Рузиев С.С., Шатерников Э.К. и др. Узбекистан Олимпийский. Т.: 2001.
6. Исаев А.А. Если хочешь быть здоров : Сборник. - М.: Физкультура и спорт, 1988.
7. Коробейников Н.К. Физическое воспитание. -М.:»Высшая школа», 1989.
8. Мильнер Е.Г. Выбираю бег! - М.: Физкультура и спорт,1984
9. Озолин Н.Г., Марков Д.П. Легкая атлетика. Учебник. - М.: Физкультура и спорт,1972.
10. Шедченко А.К. Бег для всех: Сборник. - М.: Физкультура и спорт,1984.

ДОСТИЖЕНИЕ МЕХАНИЗМА РАЗВИТИЯ ПЕРСОНАЛА ФИЗИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Шамсиев Р.М.

*Преподаватель кафедры физической культуры
и спорта УзФПИ*

Tayanch so'zlar: jismoniy tarbiya o'qituvchisi, innovatsiya, modernizatsiya, mexanizm, g'oya, o'qituvchi, intuitiv, bilim, mahorat, kompetentsiya, model, raqobat.

Ключевые слова: учитель физкультуры, инновация, модернизация, механизм, идея, педагог, интуитив, знание, умение, компетентность, модель, конкуренция.

Key words: physical education teacher, innovation, modernization, mechanism, idea, pedagogue, intuitive, knowledge, skill, competence, model, competition.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada innovatsiyalar orqali bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashni takomillashtirish g'oyasi berilgan; zamonaviy jismoniy tarbiya o'qituvchisini tayyorlash uchun foydali bo'lgan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье дается идея улучшить подготовку будущих учителей с помощью инноваций; содержит информацию, которая будет полезна для подготовки современного учителя физкультуры.

SUMMARY:

The article gives an idea of improving the preparation of future teachers using innovation; contains information that will be useful for the preparation of a modern teacher of physical education.

Существование глубокой конкурентной среды между процессами глобализации и социально-экономическими перспективами в мире требует, чтобы профессионалы были готовы к чрезвычайным ситуациям. Они обеспечивают не только идеальные условия для развития идей и практической реализации их теоретических моделей, но и важный интеллектуальный фактор для инновационного развития экономики.

За короткий промежуток времени Узбекистан добился значительного прогресса в модернизации образования, внедрении творческого подхода и инновационных идей. Развитие системы непрерывного образования в

Республике Узбекистан, ее качество и эффективность являются одним из приоритетов государственной политики. Воспитание образованного, духовно зрелого, здорового и гармонично развитого поколения является одной из основных целей, изложенных в Законе «Об образовании» и Национальной программе подготовке кадров.

В то же время внедрение инновационных подходов в преподавании и повышению квалификации преподавателей в учебных заведениях наряду с развитием учебных заведений имеет важное значение для совершенствования подготовки будущих специалистов, в том числе теоретической и практической подготовки преподавателей физкультуры, а также эффективности физического воспитания подрастающего поколения. Только физически способные люди могут полностью продемонстрировать свой интеллектуальный потенциал и духовные способности.

В то же время в выводах Рабочей группы о текущем состоянии системы высшего образования, основанных на Постановлении Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёева от 8 октября 2016 года [1], показали, что в некоторых высших учебных заведениях научно-педагогический потенциал по-прежнему остается низким, образовательная, методическая и информационная поддержка учебного процесса не отвечает современным требованиям, материально-техническая база систематически не обновлялась. В системе высшего образования установлено, что работа по повышению квалификации педагогического и научного персонала осуществляется путем внедрения передового международного опыта в учебный процесс, установления тесного сотрудничества с ведущими зарубежными научными и образовательными учреждениями.

Согласно решению, наиболее важными задачами для дальнейшего развития и инноваций в области высшего образования являются:

внедрение самых современных педагогических технологий, образовательных программ и учебно-методических материалов на основе международных образовательных стандартов в учебный процесс, установление перспективных партнерских отношений с ведущими международными учебными заведениями за рубежом, сотрудничество учителей и ученых;

формирование целевых кадров высшего образования, оптимизация направлений специализации и специальностей в высших учебных заведениях с учетом потребностей и требований программ регионов и отраслей, перспективы комплексного развития отраслей экономики;

систематическое обновление фондов информации и ресурсных центров на основе создания руководства формирования нового поколения и

их внедрения в систему высшего образования, предоставления высшим учебным заведениям современной учебно-методической и научной литературы, в том числе приобретение и перевод новейшей зарубежной литературы;

непрерывное повышение качества квалификации и навыков педагогического персонала, подготовка педагогических и научных работников, подготовка выпускников высших учебных заведений на основе программы бакалавриата и зарубежных магистерских программ;

укрепление научного потенциала высших учебных заведений, дальнейшее развитие научных исследований в системе высшего образования, укрепление их интеграции с академической наукой, повышение эффективности научной деятельности преподавательского состава, привлечение талантливых студентов к научной деятельности;

углубление духовного и морального содержание высшего образования, углубление идее национальной независимости в сердца и умы учащихся, преданности высоким духовным и гуманным традициям народа, формирование сильного иммунитета и критического отношения к абсолютно чужим и чуждым идеям;

дальнейшее укрепление материально-технической базы высших учебных заведений путем строительства, капитального ремонта и реконструкции образовательных и научно-лабораторных объектов, спортивных сооружений и социально-инженерной инфраструктуры, учебных и исследовательских лабораторий, основанных на приоритетах современной науки современным оборудованием;

предоставление современных информационных и коммуникационных технологий высшим учебным заведениям, расширение доступа студентов, преподавателей и молодых исследователей к ведущим мировым образовательным ресурсам, электронной литературе научного направления и базам данных.

В то же время все более требовательна подготовка будущих учителей физического воспитания в системе высшего образования для инновационной деятельности. В частности, отсутствие знаний, навыков и опыта в их образовательном опыте с точки зрения их опыта требует разработки модернизированной системы обучения для их будущей инновационной деятельности. Также важно подготовить студентов к инновационной деятельности в этом процессе.

«Инновация основана на неудовлетворенности учителя его работой. Она исходит от учителя, который сталкивается с препятствием для ре-

шения конкретной педагогической задачи и стремится к ее успешному решению ». [3] Инновационная деятельность начинается с поиска новых идей. Педагогические инновации требуют нового подхода от учителя, поскольку образование ориентировано на наиболее важный и сложный вопрос в учебном процессе. В связи с этим он предоставит сравнительное и аналитическое исследование исторического опыта системы физического воспитания в нашей стране, критического анализа практического опыта, правильной организации инновационной деятельности преподавателей физкультуры и перспективной стратегии. Вот почему существует необходимость в целевых педагогических исследованиях.

Преподавание будущих учителей физкультуры с научной точки зрения, содержание физического воспитания, модернизация его организационных и технологических основ, развитие будущих тенденций развития - одна из неотложных проблем, стоящих перед педагогикой. В то же время целью инновационной деятельности является создание общества и эффективность в интересах сообщества и реализация природного потенциала для социального опыта.

Сегодня, в результате нового научного направления в области педагогики - развития педагогической инновации и процесса модернизации учебного процесса, появилось новое направление - «инновационная педагогическая деятельность» в педагогической деятельности учителя [4].

Инновационная деятельность учителя - это непрерывный процесс организации учебного процесса на основе инноваций, который формируется и совершенствуется определенный период времени. Ключевыми особенностями инновационной деятельности преподавателей физкультуры являются:

- гармонизация философии физической активности с концепциями физического воспитания;
- методы педагогических исследований;
- способность создавать авторские концепции;
- сотрудничество с коллегами;
- обмен мнениями и методическая помощь;
- предотвращение и устранение конфликтов;
- внедрение инноваций в физическое воспитание и адаптации ее к сложившимся условиям [2].

Создание конкретных условий для модернизации будущих студентов физического воспитания в инновационной деятельности, организация специальных учебных семинаров для раскрытия сущности инноваций в

педагогическом процессе среди преподавателей физкультуры, глубокое понимание научных принципов внедрения инноваций в учебный процесс, формирование творческого подхода к организации, развитию навыков в творчестве и обучении эффективности его деятельности.

Настало время создать ресурс, который станет руководством для будущего будущих учителей физического воспитания. Таким образом, при подготовке инновационной деятельности следует обратить внимание на:

- достижение будущих учителей физического воспитания в области передовых педагогических технологий, инноваций, инновационной теории воспитания, ее сущности, организации педагогической деятельности;
- создание навыков и знаний в области эффективного использования технических средств и информационных технологий;
- создание успешного диалога с командой студентов, формирование творческого подхода к педагогической деятельности;
- оценку психолого-педагогических ситуаций и формирование сбалансированных поведенческих навыков;
- демонстрацию содержания, масштабов и эффективности педагогической деятельности и конкурентоспособности учителя физического воспитания;
- разработку учебного плана по физическому воспитанию, разработку учебной программы для студентов, оценку теоретических знаний, навыков и способностей студентов и оценку эффективности учебного процесса.

Будущие учителя физического воспитания должны быть в состоянии соотносить интересы школы с личными интересами.

В заключение следует отметить, что будущие учителя физического воспитания смогут создавать ресурсы, которые будут важным руководством для будущей работы по инновациям и модернизации системы, а также для определения будущей стратегии в этой деятельности.

Литература:

1. Ш.М. Мирзиёвнинг 2016 йил 8 октябрга фармони.
2. Мишагин В.Н. Личностно-ориентированный подход к организации профессионального подготовки будущего учителя физической культуры. Кан.пед.наук. Дисс. Автореф. Саратов, - 2001. - 190 п.
3. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. - М., Академия, 2000. - 480 с.
4. Эргашев Р.Н. Педагогик техниканинг эстетик хусусиятлари. // таълимда инновацион технологиялар: муаммолар ва ечимлар. Республика илмий-амалий материаллари. - Гулистон: 2010. - 43.

FUNCTIONS AND FORMS OF PHYSICAL CULTURE IN SOCIETY

Niyazov A.T

*Head of the Department of Sports Sciences of Nukus State Pedagogical
Institute named after Ajiniyaz, professor*

Samekeev I.M.

*2nd year student of the Faculty of Physical Culture of the
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch so'zlar: salomatlikni mustahkamlash, madaniy o'ziga xoslik, terapevtik foydalanish, ijtimoiy ta'sir, samaradorlik va yutuqlar, texnologik integratsiya, iqtisodiy ta'sir

Ключевые слова: укрепление здоровья, культурная самобытность, терапевтическое использование, социальное воздействие, результативность и достижения, технологическая интеграция, экономическое воздействие

Key words: health promotion, cultural identity, therapeutic uses, social impact, performance and achievement, technological integration, economic impact

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada jismoniy tarbiyaning salomatlikni mustahkamlash, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash va madaniy o'ziga xoslikni saqlashdagi muhim roli ko'rib chiqilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается важная роль физической культуры в укреплении здоровья, укреплении социальных связей и сохранении культурной самобытности.

SUMMARY:

This article examines the important role physical culture plays in promoting health, strengthening social ties, and maintaining cultural identity.

Physical culture encompasses the various ways societies engage with physical activity, health, and fitness. Its functions and forms can be broadly categorized as follows:

1. **Health Promotion:** Physical culture promotes overall health and well-being by encouraging regular exercise, healthy habits, and disease prevention.
2. **Socialization:** It fosters social connections through team sports, fitness classes, and community events, helping individuals build relationships and work collaboratively.

3. Cultural Identity: Different cultures have unique physical practices, rituals, and sports that reflect their values and traditions. Physical culture can reinforce cultural identity and heritage.

4. Recreation and Leisure: Physical activities offer opportunities for relaxation and enjoyment, providing a break from daily routines and enhancing quality of life.

5. Education and Skill Development: Through structured programs and activities, physical culture helps individuals develop skills, learn discipline, and understand the principles of physical fitness and wellness.

6. Economic Impact: The physical culture sector contributes to the economy through sports, fitness industries, and related services, generating employment and stimulating business.

7. Performance and Achievement: Competitive sports and physical challenges allow individuals to set and achieve goals, gain recognition, and strive for excellence.

Each of these functions reflects how physical culture intersects with various aspects of society, influencing and being influenced by social, cultural, and economic factors.

Certainly! Expanding on the functions and forms of physical culture:

1. Health Promotion:

- Preventive Health: Regular physical activity helps prevent chronic diseases such as cardiovascular conditions, diabetes, and obesity.

- Mental Health: Exercise is known to improve mood, reduce symptoms of depression and anxiety, and enhance cognitive function.

2. Socialization:

- Community Building: Sports teams and fitness groups create a sense of belonging and community.

- Cross-Cultural Interaction: International sports events like the Olympics promote global understanding and cooperation.

3. Cultural Identity:

- Traditional Sports: Activities such as sumo wrestling in Japan or capoeira in Brazil reflect and preserve cultural heritage.

- Festivals and Rituals: Physical practices are often embedded in cultural festivals and rituals, reinforcing traditions.

4. Recreation and Leisure:

- Outdoor Activities: Activities like hiking, cycling, and swimming offer recreational opportunities while also connecting individuals with nature.

- Entertainment: Physical activities such as dance and martial arts can be enjoyed as forms of entertainment.

5. Education and Skill Development:

- Physical Education: Schools incorporate physical education to teach students about fitness, teamwork, and healthy lifestyles.

- Training Programs: Specialized programs in sports and fitness help individuals develop specific skills and achieve personal or professional goals.

6. Economic Impact:

- Fitness Industry: Gyms, personal training, and wellness programs contribute to economic growth and job creation.

- Sports Economy: Professional sports leagues, events, and sponsorships generate significant revenue and support related industries.

7. Performance and Achievement:

- Competitive Sports: Provides platforms for athletes to showcase their talents and achieve recognition on local, national, and international stages.

- Personal Milestones: Physical challenges, such as marathons or triathlons, offer individuals a way to set and accomplish personal goals.

8. Therapeutic Uses:

- Rehabilitation: Physical therapy and exercise are integral in recovering from injuries and surgeries.

- Adaptive Sports: Specialized programs enable individuals with disabilities to engage in physical activities and sports.

9. Environmental Awareness:

- Eco-Friendly Activities: Some physical culture practices emphasize sustainability and environmental stewardship, such as eco-friendly outdoor sports and activities.

10. Technological Integration:

- Fitness Technology: Advances in technology, such as fitness trackers and virtual workout programs, are transforming how people engage with physical culture.

These additional points further illustrate the diverse and impactful roles that physical culture plays in society, influencing and enhancing various facets of life.

Here's a deeper dive into the functions and forms of physical culture:

1. Health Promotion

- Public Health Campaigns: Governments and organizations promote physical activity through campaigns and policies, like promoting walking and cycling infrastructure.

- Preventive Medicine: Physical culture intersects with preventive medicine strategies, emphasizing the role of regular exercise in maintaining health.

2. Socialization

- Youth Development: Sports and physical activities are crucial in the development of social skills and self-esteem in children and adolescents.

- Inclusivity: Programs aimed at marginalized or at-risk groups use physical activities to integrate individuals into society and promote social equity.

3. Cultural Identity

- Sports Traditions: Each culture has unique sports that carry historical significance, such as the Highland Games in Scotland or traditional wrestling in various cultures.

- Cultural Exchange: Globalization has led to the exchange and blending of physical culture practices, such as yoga becoming mainstream in many Western countries.

4. Recreation and Leisure

- Adventure Sports: Activities like rock climbing, surfing, and skiing provide high-adrenaline recreational opportunities.

- Community Events: Local races, charity walks, and fitness festivals serve as both leisure activities and community bonding experiences.

5. Education and Skill Development

- Curriculum Integration: Physical education is integrated into school curricula to promote lifelong fitness habits and healthy lifestyles.

- Certifications and Professional Development: Fitness professionals and sports coaches undergo certification and continuous education to improve their skills and knowledge.

6. Economic Impact.

- Tourism: Sports tourism, including attending major events like the World Cup or participating in marathons, contributes significantly to local economies.

- Innovation and Technology: The physical culture sector drives innovation in sports equipment, wearables, and fitness technology, creating new business opportunities.

7. Performance and Achievement

- Elite Sports: High-performance sports programs support athletes in reaching peak performance and contribute to national pride and international prestige.

- Amateur Achievements: Local and amateur sports achievements foster community pride and individual satisfaction.

8. Therapeutic Uses.

- Chronic Disease Management: Exercise programs are tailored for managing chronic conditions like arthritis or hypertension, improving quality of life.

- Mental Health Interventions: Therapeutic exercise and movement therapies, such as tai chi and yoga, are used to manage stress and improve mental health.

9. Environmental Awareness.

- Sustainable Practices: Physical culture organizations are increasingly adopting sustainable practices, such as eco-friendly sports gear and reducing the environmental impact of events.

- Nature Connection: Activities like trail running and kayaking encourage a connection with the natural environment and promote conservation awareness.

10. Technological Integration.

- Virtual and Augmented Reality: Technology is creating immersive physical activity experiences, such as virtual fitness classes and interactive sports simulations.

- Data Analytics: Advanced analytics in sports performance and fitness tracking provide valuable insights for optimizing training and improving outcomes.

11. Social Impact.

- Advocacy and Awareness: Physical culture initiatives often support broader social causes, such as promoting healthy lifestyles in underserved communities.

- Role Models and Leadership: Athletes and fitness leaders serve as role models, inspiring others to pursue health and fitness goals and leading by example.

These aspects highlight how physical culture interacts with and influences various dimensions of society, from health and economy to cultural identity and environmental sustainability.

Literature:

1. "Physical Culture and Sport: From Ancient Times to the Modern Era" by Charles A. Bucher and Robert P. Sheehan
2. "Introduction to Physical Education, Exercise Science, and Sport Studies" by D. E. Bunker
3. "The Social Significance of Sport: An Introduction to the Sociology of Sport" by Barry W. McPherson and John H. Smith
4. "Physical Activity and Public Health: A Recommendation from the Centers for Disease Control and Prevention and the American College of Sports Medicine"
5. "Exercise Psychology" by R. K. Dishman

ISSN 2181-7138

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық
илим-изертлеу институтының Ж. Орынбаев атындағы Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 6/3

Нөкис — 2024

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов, С. Нуржанов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев, З. Ниязымбетова

Мәнзил: Нөкис қаласы, Ерназар Алакөз көшеси №54

Тел.: +998 61 224-23-00, +998 61 224-01-34

e-mail: uzniipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednaik@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

www.KRTEACH.UZ

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 19.12.2024. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 31. Нашр. т. Нұсқасы _____ Буйыртпа №